TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ — Sa. 16d1a

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

IV. Cilt, 1. Bölüm, 2. Baskı

KARLOFÇA ANLAŞMASINDAN XVIII. YÜZYILIN SONLARINA KADAR

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Metin dışında 7 harita 18 resim vardır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1978

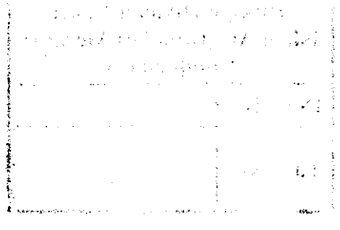

Türk Tarih Kurumu, dilimizde, tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış, bir Dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmen olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlıyarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya Tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 39 - 40 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri arkada gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamıyacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu dizide çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların anakaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yazılmış görmek büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

DÜNYA TARİHİ DİZİSİ

I. — İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistorya)	2	Cilt
II. — Orta Asya (İslâm istilâsına kadar)	1	"
III. — Çin (En eski çağlardan bugüne kadar)	1	"
IV. — Hind (En eski çağlardan bugüne kadar)	3	"
V. — Mezopotamya, Arabistan Suriye ve Filistin (İslâmlığın çıkışına kadar)	2	"
VI. — Mısır (Roma istilâsına kadar)	1	"
VII. — Anadolu (Hellenistik devre kadar)	1	"
VIII. — Ege, Yunanistan, Makedonya, İskender ve Hellenizm kırallıkları devri	1	"
IX. — İran (Arap istilâsına kadar)	2	"
X. — Roma	2	"
XI. — Bizans	1	"
XII. — Şarkî Avrupa (Eski çağlardan Ortaçağ'ın sonuna kadar)	1	"
XIII. — İslâm tarihi (Endülüs ve Tevâif-i Mülûk dahil).	2	"
XIV. — Ortaçağ Türk devletleri	2	"
XV. — Ortaçağ'da Avrupa	2	"
XVI. — Osmanlı İmparatorluğu	7	"
XVII. — Yeniçağ'da Avrupa (Rusya dahil)	3	"
XVIII. — Yeniçağ'da Orta Asya ve Yakın Doğu'da diğer devletler	1	"
XIX. — Amerika	1	"
XX. — Uzak Doğu (Eski çağlardan bugüne kadar)	1	"

İ Ç İ N D E K İ L E R

BİRİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİNDEN SONRA İÇ DURUM 1 - 46

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın faaliyeti 1

Hududların tahkimi 2.

İdarî ıslahat 3

Eyaletlerin vaziyetleri 3. — Garp ocaklarının vaziyeti 4. — Hicaz kıt'ası 5. — Eflâk ve Boğdan 6.

Malî ve iktisadî durumun ıslâhı 6

Malî vaziyetin düzenlenmesi 6. — İktisadî düzenleme 7.

Askerî ve bahrî ıslahat ve tensikat 7

Kapukulu Ocaklarının tanzimi 7. — Timarlı süvarinin tensik ve ıslâhı 9. — Donanmanın ıslahı 9. — Resmî evraka tarih atılması 10.

Kırım meselesi 11

Gazi Giray isyanı 11. — Kalgay Saadet Giray meselesi 12.

Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin tahakkümü 15

Amca-zâde'nin istifası 15. — Daltaban Mustafa Paşa'nın sadareti 17. — Rami Mehmed Paşa'nın sadareti 19. — Türkiye'de çuha ve kumaş dokunması işi 20. — Gürcistan seferi 20. — Şeyhulislâm aleyhine isyan başlangıcı 22.

Birinci Edirne vak'ası 24

İstanbul vaziyeti 24. — Sekbanbaşı'nın katli 26. — Saraydaki heyetin dağılması 26. — Asîlerin işleri ele almaları 27. — Devlet hizmetine tâyinler 27. — Âsîlerin pâdişaha arizaları 28. — Edirne'de hükûmetin durumu 28. — Feyzullah Efendi'nin azl ve nefyi 29. — Âsîlerin maskeyi atmaları 31. — Edirne'ye kuvvet celbi 32. — İstanbul kuvvetlerinin Edirne'ye hareketleri 33. — Âl-i Osman hânedanı aleyhine görüşme 33. — İki tarafın karşılaşması 35. — İstanbul kuvvetlerinin ilk muvaffakiyetleri 35. — Edirne kuvvetlerinin İs-

tanbul kuvvetlerine iltihakı 36. — Feyzullah Efendi'nin feci âkıbeti 38. — İstanbul'a dönüş 40. — Asî elebaşılarının temizlenmesi 40. — II. Mustafa'nın ölümü 45.

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİNİN DURUMU 47 - 95

Bu sırada Avrupa'ya bir bakış 47

İsveç - Rus muharebesi 49

İsveç aleyhine bir ittifak 49. — Çar Petro'nun taarruzu 49. — Narva meydan muharebesi 50. — Petro'nun vaziyeti 51.

XII. Şarl - II. Ogüst 51.

II. Ogüst (Nalkıran) 51. — XII. Şarl'ın Lehistan'a girmesi. 51. — İsveç kıralının Lehistan'daki vaziyeti 52. — İstanislas Lezçinski'nin Lehistan kıralhğına intihabı 52. — İsveç kıralının Saksonya'yı işgali 53. — Saksonya Elektörünün İsveç kıralına baş eğmesi 54. — II. Ogüst'ün muahede hilâfına son bir hareketi 54. — Rüsların Lehistan'daki muvaffakiyetleri 55.

İsveç kıralının Rusya üzerine dönüşü 55

Bu sıradaki durum 55. — Rus kuvvetleri üzerine hareket 55. — Ruslara gelince 56. — Holovçin muzafferiyeti 56. — Moskova üzerine hareket 56. — Ukrayna'ya iniş 57. — Tekrar Moskova'ya gidilmek istenmesi 58. — XII. Şarl'ın Osmanlılarla münasebatı 58.

Poltava muharebesi 61.
İsveç Kıralının Osmanlılara ilticası 62.

İsveç kıralının Özi'ye gelmesi 63.

Prut seferine takaddüm eden seneler 65.

Rusların vaziyeti 65. — Rusların Boğdan'daki İsveçlilere taarruzu 65. — İsveç kıralının vaziyeti 66. — İstanbul muahedesi'nin yenilenmesi 68. — Çar Petro'nun Balkanlardaki Hıristiyan tebaayı tahriki 70. — Karadağ ısyanı 71. — Boğdan ve Eflâk'ın Ruslarla anlaşması 72. — Çar'ın Sırbları tahriki 74. — Osmanlı hükûmetinin durumu 75.

OSMANLI - RUS MUHAREBESİ

Prut seferi 76.

Ruslara harb ilânı 76. — Çar Petro'nun plânı 78. — Muharebe 81. — Sulh görüşmeleri 83. — Prut muahedesi esasları 84.

Prut muahedesinden sonraki karışık durum 86.

Baltacı Mehmed Paşa'nın azli 86. — Prut musalehası işinin tahkiki 89.

Petro'nun muahedeye riayet etmemesi 91.

Ruslara harb ilânı kararı 91.

Lehistan'a aid olan maddeden dolayı ihtilâf 92.

İsveç kıralına yapılan çirkin muamele 93. — Ruslara karşı harb hazırlığı 94. — XII. Şarl'ın memleketine dönüşü. 95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VENEDİK VE AVUSTURYA SEFERLERİ 97 - 146

Damad Ali Paşa'nın sadareti 97.
Karadağ ısyanı 98.

Rusların tahrikiyle vukua gelen ısyan 98. — Bosna valisi Ahmed Paşa'nın seraskerliği 99. — Numan Paşa'nın seraskerliği 99.

Osmanlı - Venedik muharebesi 101.

Venediklilerin muahedeye aykırı hareketleri 101. — Hazırlık ve hareket 102. — İstendil adasının zaptı 103.

Mora kalelerinin zaptı 104.

Gördös'ün alınması 104. — Anapoli'nin zabtı 104. — Düşmanın mukabil hareketi 105. — Mudon'un zabtı 105. — Menekşe ve Ayamavra kelelerinin zabtı 106. — Mora'nın idaresi 107. — İğne ve Çuka adalarının istirdadı 107.— Suda ve İsperlonga kalelerinin işgali 108. — Bosna tarafı 108 — Korfo muhasarası 109.

AVUSTURYA SEFERİ

Seferin birinci safhası 109.

Mora seferi dolayısiyle Avusturya'ya elçi gönderilmesi 109 — Hükûmetin vaziyeti ve vezir-i âzamın hatalı hareketi 111. — Macarları tahrik için Rako-

çi'den istifade ümidi 114. — Ordu'nun hareketi 115. — Ordu müşaveresi 116. — Varadin tarafına hareket 117. — Karlofça'daki öncü muharebesi 118.

Varadin meydan muharebesi 118.

Düşman kısm-ı küllîsiyle temas 118. — İki taraf kuvvetleri 119. — Muharebe 119. — Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekremin şehadeti 120. — Netice 121. — Korfo muhasarasının kaldırılması 122. — Venediklilerin faaliyetleri 123.

Avusturya harbinin ikinci safhası 125.

Başsız orduya serdar tâyini 125. — Tameşvar'ın düşmesi 126. — Ordunun Edirne'ye avdeti 128. — Eflâk voyvodasının esareti 128. — Hudutlarda tertibat alınması 130. — Kırım hanlığında değişiklik 130. — Erdel ve Macaristan kırallığına tâyin edilen Rakoçi'nin gelmesi 130. — Belgrad muhasarası 132. — Düşman ordusiyle temas 133. — Muharebe ve mağlûbiyet 134. — Belgrad'ın düşmesi 135. — Halil Paşa'nın azli 136. — Muhadiye ve Bosna tarafları 137. — Rumeli'de durum 138. — Musaleha başlangıcı 138.

Pasarofca muahedesi 140.

Nemçe (Avusturya) ile başlıca sulh şartları 142.

Venediklilerle aktedilen müsaleha 145.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DAMAD İBRAHİM PAŞA ZAMANI VE İRAN MUHAREBELERİ 147 - 234.

Sulh ve sükûn devri 147.

Damad İbrahim Paşa kimdir? 147. — Damad İbrahim Paşa'nın sulh siyaseti 148. — Fikrî hareketler 152. — İbrahim Paşa'nın doğduğu köyü îmarı 156. — Bazı san'atların himayesi 157. — Matbaa açılması 158. — Lâle eğlenceleri ve helva sohbetleri 162.

İbrahim Paşa sadaretinde Avrupa ile münasebat 170.

İRAN SEFERLERİ

İran seferinin birinci devresi 172.

Bu sırada İran'daki durum 172. — Osmanlı hükûmetinin zebunküşlüğü 174. — İran'a sefer açılması 175.

Kafkas harekâtı 177.

Tiflis'in zabtı 177.

Azerbeycan harekâtı 179.

Tebriz'in zaptı 179.

Irak-ı Acem harekâtı 180.

Kirmanşah ve Hemedan'ın zabtı 180.

Afganlılarla temas 182.

Eşref Şah'ın elçileri 182. — Eşref Şah ile muharebe 184. — Hemedan musalehası 186. — Tahmasb'ın anlaşma teklifi 186.

Şirvan ve Dağıstan vaziyeti 187.

Şirvan'daki durum 187. — Davud bey'in hanlığı 188.

İran vaziyeti dolayısiyle Ruslarla müzakere 189.

Müzakerenin birinci safhası 189. — Müzakerenin ikinci safhası 191. — İran'ın işgali hususunda Osmanlı - Rus anlaşması 192. — Ruslarla müttefik olarak Eşref Şah'a taarruz teşebbüsü 194.

Şirvan'daki olaylar 195.

Hanlık mücadelesi 195. — Sürhay'ın Şirvan hanı olması 196.

Şah Tahmasb'ın faaliyeti 197.

Türkmen Fetih Ali Han'ın Tahmasb'a yardımı 197. — Tahmasb Kulu-han'ın zuhûrı 197.

İran tarafındaki başarısızlıklar dolayısiyle İstanbul'daki vaziyet 199.

PATRONA ISYANI VE BİRİNCİ MAHMUD'UN CÜLÛSU 204.

Isyan nasıl çıktı? 203. — Isyanın duyularak vaziyetin görüşülmesi 205. — Âsilerin istekleri 205. — Saraydaki son durum 207. — Damatların katli 208. — III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi 208. — I. Mahmud'un cülûsu

210. — Âsilerin azıtmaları 212. — Patrona ve avenesinin âkıbetleri 214. — Tekrar ısyan hareketi 217.

İran seferinin devamı 218.

Tahmasb'ın sahte sulh müzakeresi 218.

Irak cephesi harekâtı 219.

Kirmanşah'ın zabtı 219. — Kürican (Kurican) muharebesi 220. — Hemedan'ın istirdadı 220.

Azerbaycan harekâtı 220.

Rumiye ve Tebriz'in zabtı 220. — İran'la müsaleha 221.

İran seferinin ikinci safhası 222.

Muahedenin iki tarafı da tatmin etmemesi 222. — Nâdir Han'ın taarruzu ve Bağdad muhasarası 223. — Topal Osman Paşa'nın galebesi 224. — Kerkük muharebesi 225. — Nâdir Han'ın Şamahi'yi işgali 227. — Güney Kafkasya durumu 228. — Arpaçayı muharebesi 229. — İran ile sulh 230.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİNDEN SONRA XVIII. ASIR ORTALARINA KADAR AVRUPA DEVLETLERİ 235 - 297.

Fransa 235.

Almanya - Avusturya 238.

Prusya 239.

İngiltere 240.

Rusya 241.

İsveç 242.

Lehistan 244.

Venedik 245.

İspanya 246.

XVIII. asrın başından ortasına kadar Osmanlı devletinin Avrupa'daki siyasî durumu 247.

Hükûmetin yeni siyaset durumu 247.

1148 (1736) senesinde

Osmanlı - Rus ve Avusturya savaşı 250.

Rusya'nın ahdi bozması 250. — Rusya - Avusturya ittifakı 253. — Rus taarruzu ve Osmanlı devletlerinin durumu 253. — Rus başvekilinin vezir-i âzama mektubu 255. — Azak kalesinin düşmesi 255. — Rusların Kırım'a girip çıkmaları 256. — Kırım seraskerliği 257. — Cepheye hareket 258. — Avusturya'nın tavassutu 258. — Hudut vali ve muhafızlarının kuvvet ve zahire istemeleri 260. — Serdar-ı ekremin aczi ve kararsızlığı 261. — Avusturya'nın tavassutunun neticesi 262.

Rus cephesi 263.

Özi (Oczakovv)'nin düşmesi 263. — Özi'nin geri alınması 266. — Rus muharebesinde Osmanlı donanması 266.

Avusturya (Nemçe) lilerle muharebe 267.

Bosna valisinin tedbirli hareketi 268.

Niş cephesi 268.

Bazı yerli hıristiyanların düşmana yardımları 269. — Niş'in geri alınması 271.

Vidin cephesi 272.

Eflâk ve Boğdan cephesi 273.

Bosna cephesi

Hekimoğlu Ali Paşa'nın ve Bosna gazilerinin Kahramanlıkları 274.

Eski Ustrumca müdafileri 274. — Hekimoğlu Ali Paşa'nın büyük gazası 275.

Macaristan'da kımıldama hareketleri 277.

Rakoci-oğlu'nun Macaristan kıralı tâyini 277. — Ordunun avdeti ve Fransa'nın sulhe tavassutu 278. — Ordunun Avusturya cephesine hareketi 279. — Fransa elçisinin tavassuta mezuniyeti 279.

Avusturya cephesindeki muvaffakiyet 281.

Muhadiye muharebesi 281. — Vezir-i âzamla İvaz Mehmed Paşa'nın aralarının açılması 281. — İkinci Muhadiye galibiyeti 282. — Ada kalesinin zaptı 282. — İstanbul'a dönüş 283. — Kırım hanının harb ve sulh hakkındaki fikri 284. — Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'nın azli 284.

Avusturya cephesi durumu 286.

Harb ve sulh için tereddütlü günler 286. — Hisarcık (Kruçka) muharebesi 287. — Belgrad'ın teslimi 288. — Belgrad muahedesi 289.

Rus cephesi 291.

Ruslarla müsaleha 292.

Osmanlı - İsveç ittifakı 294.
Osmanlı devletine müzaheretinden dolayı Fransa'ya verilen imtiyazlar 295.

ALTINCI BÖLÜM

İRAN SEFERİNİN ÜÇÜNCÜ SAFHASI 299 - 313.

Nâdir Şah zamanındaki muharebeler 299.

Nâdir Şah'ın hükümdarlığı 299. — Nâdir Şah'ın Hindistan seferi 299. — Nâdir Şah'ın Dağıstan harekâtı 300.

Osmanlı - İran muharebeleri 300.

Nâdir Şah'ın müracaatı 300. — Harbe karar verilmesi 302. — Nâdir Şah'ın Kerkük'ü işgali 303 — Musul muhasarası 304. — Kars muhasarası 304. — Revan muharebesi 305. — Nâdir Şah'ın iki mektubu 306. — Hekimoğlu Ali Paşa'nın Kars seraskerliği 307. — İranla musaleha mukaddimesi 307. — İranla sulh akdi 309.

Nâdir Şah'ın ölümünden sonra İran'ın durumu 310.

YEDİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ YÜZYIL BAŞINDAN ORTASINA KADAR İÇ DURUM 315 - 330.

İdarî vaziyet 315.

Karlofça muahedesinden sonra 315. — İskân işleri 316. — Leventlerin

faaliyetleri 316. — Mütegallibe âyanlar 318. — Hıristiyan talebeye karşı yapılan âdilâne muamele 319.

Malî durum 320.
Askerî durum 321.

Humbaracıbaşı Ahmed Paşa 322. — Maaşlı humbaracı ocağının tesisi 323. — Tımarlı Sipahiler 325. — Hududların tahkimi 325.

İlmî ve sosyal müesseseler 327.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

I. MAHMUD — III. OSMAN — III. MUSTAFA 331 - 350

Sultan I. Mahmud 331.

Darüssaâde ağası Beşir Ağalar 332. — I. Mahmud'un hususiyetleri 335.

III. Osman 337.

Şahsiyeti 337. — Pâdişahın Hekim oğlu ile münakaşası 338.

III. Mustafa zamanı 341.

III. Mustafa ve Koca Ragıb Paşa 341. — Bazı askerî ıslahat 342. — III. Mustafa'nın merakı 343. — Koca Ragıb Paşa 343.

Ragıb Paşa'nın sadaretine takaddüm eden senelerde Avrupa 344.

Prusya kıralının Osmanlılarla ittifakı meselesi 345. — Prusya ile tedafüî ittifak teklifinin reddi 348.

DOKUZUNCU BÖLÜM

1750 — 1768 SENELERİ ARASINDA AVRUPA 351-363

Eks-la-Şapel muahedesi 351.

Avusturya veraseti muharebesinin neticesi 351.

1756—1763 Yedi Sene Muharebesi 352.

İttifakların sebebi 352. — Muharebe sahaları 353 — Muharebe safhaları 353. — Prusya kıralının tehlikeli durumu 355. — Yedi sene muharebesinin neticesi 355.

Lehistan meselesi 356.

Rusya'nın Lehistan ile alâkası 356. — Lehistan meselesinde Rusya ve Prusya ittifakı 357. — Lehistan'da bir kıral intihabı işinin ortaya çıkışı 358. — Rusların Lehistan işlerine müdahalesi 359. — Rus müdahalesinin büyümesi 359. — Ruslara karşı muhalif cephe alınması 360. — Lehistan işlerine müdahale eden Ruslar karşısında Avrupa devletleri 361. — Lehistan'ın ilk taksimi 362.

ONUNCU BÖLÜM

1182 H./1768 M. OSMANLI - RUS MUHAREBESİ 365 - 427.

Harpten evvelki vaziyet 365.

Osmanlı hükûmetinin Lehistan siyaseti 365. — Koca Ragıb Paşa'nın Ruslarla harbe aleyhtar olması 366. — Muhsin-zâde Mehmed Paşa 367. — Rusya'ya harb açılmasına karar verilmesi 368. — Sadr-ı âzamın Rus elçisi ile görüşmesi 368. — Rusya'ya harb îlânı 370. — İngiltere'nin tavassut teklifi 370. — Rusya harbi için acele edilmesi 371. — Bu sırada İstanbul efkârı 372. — Bu tarihlerde Kırım ahvâli 374.

Osmanlı ordusunun sefere hareketi 375.

Ordu müzakeresi 375. — İkinci defaki ordu görüşmesi 376. — Rusların vaziyeti ve Hotin muhasarası 376. — Hotin'in tekrar muhasarası 378. — Lehistan'a taarruz kararı 378. — Aksu cephesi seraskerliği 378. — Hotin muvaffakiyeti 379. — Serdar-ı ekrem ordusunun vaziyeti 380. — Moldovancı Ali Paşa'nın sadareti 381. — Turla (Dinyester) nehri muvaffakiyetsizliği 382.— Kartal muharebesine takaddüm eden durum 385. — Kartal (Larga) muharebesi 386. — Rusların sulh teklifleri 389.

Rusların Akdeniz harekâtı 391.

Katerina'nın Mora Rumlarını tahriki 391.—Rusların Baltık filosu 392.

Mora'daki durum 394.

Aleksi Orlof'un plânı 394. — Mora'da yer yer ısyanlar 395. — Tripoliçe ve Patras muharebeleri 395. — Mudon muhasarası 396. — Osmanlı donanmasının Mora'ya hareketi 397. — Mora asilerine karşı hareket 398. — Koyun adaları muharebeleri 398. — Çeşme vak'ası 400. — Çeşme vak'asından sonra 401. — Limni kalesinin müdafaası 402. — Cezayirli Hasan Paşa 402. — Rus kumandanının yeni plânları 403.

Kırım vaziyeti 404.

Harbe tekaddüm eden seneler 404. — Bir Rus ordusunun Kırım'a taarruzu 405. — Kırım'ın istilâsı 406. — Kırım'daki panik 408. — Kırım Seraskeri İbrahim Paşa'nın esir düşmesi 408. — Rus işgalinden sonra Kırım'ın vaziyeti 409.

Rus cephesi vaziyeti 410.

Perişanlık 410. — Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Vidin seraskerliği 411.— Rusların Babadağı ordugâhını işgal etmeleri 412. — Muhsin-zâde'nin sadareti 413. — Sulh görüşmeleri 414. — Vezir-i âzamın korkak hareketiyle sulhün bozulması 417. — Muharebenin yeniden başlaması 419. — Kozluca mağlûbiyeti 420. — Rusların Şumnu ordugâhı üzerine hareketleri 421. — Serdar-ı ekremin Ruslara sulh teklifi 422. — Kaynarca muahedesinin başlıca maddeleri 422. — Ordunun avdeti 425. — Askerî ıslahata kat'i lüzum olduğu 425. — Avusturya'nın bu harbte kendisine pay çıkartması 426.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

1768—1774 SENELERİ ARASINDA MEMLEKETİN İÇ DURUMU 429 - 442.

Mısır'da Bulutkapan Ali Bey ısyanı 429.

Mısır'da biribirine rakip iki fırka 429. — Bulutkapan Ali Bey 430. — Ali Bey'in Hicaz ve Suriye'yi istilâsı 431. — Ali Bey'in âkibeti 432.

Akkâ'da Zâhir Ömer ısyanı 433.

Zâhir Ömer 433.

Mora ısyanı 434.

Mora'da Arnavudların tahakkümleri 434.

Âyanların durumu 436.

Eyaletlerin durumu 437.

Zâhir Ömer'in tekrar ısyanı ve âkıbeti 439.

Vehhabiler 441.

Yeni mezhebin esasları 441.

ONİKİNCİ BÖLÜM
KIRIM MESELESİ 443 - 453.

Müstakil Kırım hanlığı 443.

Kırım'ın Osmanlı idaresinden ayrılması 443. — Devlet Giray'ın hanlığı 444. — İstanbul'a gelen ikinci Kırım heyeti 445. — Şahin Giray'ın hanlığı 446. — Kırım'ı kurtarmağa hazırlık 447. — Hanlık mücadelesi 448. — Kırım'a asker çıkarma teşebbüsü 448. — İngiliz ve Fransız elçilerinin rolleri 451. — Aynalıkavak tenkihnâmesi 451. — Aynalıkavak tenkihnâmesinin bazı maddeleri 452.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İRAN İLE OLAN SON DURUM 455 - 464.

Nâdir Şah'dan sonra İran 455.

Nâdir Şah'ın halefleri 455. — Kerim Han Zend'in meydana çıkması 455. — Zend Kerim ve Ali Merdan mücadelesi 456. — Kerim Han ve Mustafa Han muharebesi 456. — Zend Kerim Han'ın zor durumdan kurtuluşu 457. — Kerim Han'ın Güney İran'da hükümdar ilâmı 457.

Kerim Han zamanında Osmanlı - İran münasebetleri 458.

İki taraf arasını açan Baban-oğulları 458. — Kerim Han'ın müdahalesi 459. — Kerim Han'ın Osmanlılar aleyhine Katerina ile ittifakı 462. — Basra'nın kurtarılması 462.

Kerim Han'ın vefatından sonra İran'daki durum 463.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİNİN SİYASÎ DURUMU 465 - 471

Avrupa vaziyeti 465.

Kaynarca muahedesinden sonra 465. — İngiliz - Fransız harbi 465. — Avusturya ile Prusya'nın Bavyera kıralhğı ihtilâfı 466.

Avrupa muvazenesine göre Osmanlı devleti 467.

Osmanlı devleti aleyhine Rusya - Avusturya ittifakı 467. — Kırım meselesi ve bazı Avrupa devletleri 468. — Kerson mülâkatı 469.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
KAYNARCA MUAHEDESİNDEN SONRAKİ DURUM VE ASKERÎ ISLAHAT 473 - 486.

Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın sadareti zamanı 473.

I. Abdülhamid'in ıslahat arzusu 473. — Eflâk ve Boğdan'a konsolos tâyini meselesi 475.

Donanmanın yeniden takviyesi 476.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın faaliyeti 476.

Halil Hâmid Paşa'nın sadareti 477.

Halil Hâmid Paşa'nın faaliyeti 478. — Baron dö Tot'un faaliyeti 479. — İlk riyaziye mektebinin kuruluşu 480. — Sürat topçuları teşkili 481. — Fransa'dan getirilen mütehassıslarla mühendishânenin açılması 482. — Halil Hâmid Paşa'dan sonra 484. — Fransız mütehassıs heyeti gittikten sonra 486.

ONALTINCI BÖLÜM
KIRIM'IN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ 487 - 497.

İşgalden evvelki durum 487.

Bahadır Giray'ın Kırım hanı olması 487. — Rusların Şahin Girayı tekrar han yapmaları 488. — Rusya ve Avusturya'nın bazı teklifleri 489.

Ruslar tarafından Kırım'ın ilhakı 490.

Kat'î işgal 490. — Şahin Giray'ın durumu 491. — Kırım'ın işgaline karşı Osmanlı hükûmetinin vaziyeti 492. — Kırım ilhakının tasdiki 493. — Şahin Giray'ın âkıbeti 494.

ONYEDİNCİ BÖLÜM
KIRIM'IN İLHAKININ KABULÜNDEN SONRAKİ DURUMU 499 - 507.

Harbe hazırlanmak mecburiyeti 499.

Koca Yusuf Paşa'nın sadareti 499. — Ruslarla başlıca ihtilâflı maddeler 501. — Konsolosluklar işi 502. — Son durum 503. — Ruslarla harbe karar verilmesi 504.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

MISIR MESELESİ VE GAZİ HASAN PAŞA 509 - 518

1775 den 1788 senesine kadar Mısır'ın durumu 509.

Kölemen beyleri 509. — Mısır'da asayişin iadesi hususunda Cezzar Ahmed Paşa'nın tavsiyeleri 510. — Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'a memuriyeti 511. — Murad Bey'in mağlûbiyeti 513. — Gazi Hasan Paşa'nın Kahire'ye girmesi 514. — Kölemen beylerinin Rusların himayesinde istiklâl istemeleri 515.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

OSMANLI - RUS - AVUSTURYA MUHAREBESİ 519 - 595

Koban hanlığı 519. — Kafkas tarafı vaziyeti 520. — Kılburun vakası 520. — Avusturya'nın Osmanlılara karşı siyaseti 521. — Avusturya'nın Osmanlılara harb ilân etmesi 522.

Serdar-ı ekremin İstanbul'dan hareketi 525.

Avusturya hududundaki olaylar 525.

AVUSTURYA - (NEMÇE) CEPHESİ

Serdar-ı ekremin Avusturya cephesine hareketi 527.

Ordu vaziyeti ve bazı hudut haberleri 528. — Serdar-ı ekrem ordusunda ilk intizamsızlık 529. — Avusturyalılarla ordu harbi 530. — Meşhur Muhadiye muharebesi 531. — Şebeş muharebesi 532. — Memiş Paşa'nın muvaffakiyeti 534. — Son vaziyet 534. — Ordunun avdeti ve Avusturyalıların taarruzları 535.

Rusya cephesi 535.

İki taraf vaziyeti 535. — Yaş ve Hotin'in düşmesi 537. — Karadeniz'de Ruslarla muharebe 537. — Özi kalesinin muhasarası 538. — Özi'nin düşmesi 542.

Ruslara karşı Osmanlı - İsveç anlaşması 543.

Saltanat tebeddülü ve Rus cephesi 546.

I. Abdülhamid'in vefatı ve III. Selim'in hükümdarlığı 546. — Cephe vaziyeti 547. — Yusuf Paşa'nın azli 548. — Fokşâni mağlûbiyeti 549. — Ordunun İbrail tarafına geçmesi 550. — Pâdişahın orduyı teşci fermanı 550. — Askerin tahlifi 552. — Boza (Buzaov) bozgunu 552. — İsmail muzafferiyeti 554.

Avusturya cephesindeki durum 555.

Belgrad'ın düşmesi 555. — Avusturyalıların diğer başarıları 555.

Rus cephesi vaziyeti 557.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sadareti 557. — Bender'in düşmesi 558.

Osmanlı - Prusya ittifakı 559.

Prusya kıralının siyaseti 559. — Prusya devletinin ittifak teklifi 559. — Prusya ile ittifak akdi 560. — Kur'a ile Sadr-ı âzam tâyini 562.

AKDENİZ VE KARADENİZ'DE DONANMA FAALİYETİ 563.

Akdeniz vaziyeti 563. — Karadeniz vaziyeti 564.

OSMANLILARIN KARA ORDUSU VAZİYETİ 566.

Serdar-ı ekrem ordusuyla cephelerin hali 566. — Yergöğü muzafferiyeti 567.

NEMÇE İLE MÜTAREKE VE SULH AKDİ 569.

Rayhenbah muahedesi ve Ruscuk mütarekesi 569. — Ziştovi muahedesi 570.

Osmanlı devleti müttefiklerinin Rusya'ya karşı Durumları 572.

İsveç'in ittifaktan ayrılarak Ruslarla sulh yapması 572. — Prusya'nın Ruslara karşı durumu 573.

Rus cephesindeki harekât 574.

Rusların sonbahar taarruzu 574. — İsmail muhasarası 574. — Kili muhasarası 574. — Tuna deltasındaki kalelerin düşmesi 575. — İsmail kalesinin düşmesi 576. — Şerif Hasan Paşa'nın katli 577. — Koca Yusuf Paşa'nın ikinci defa sadareti 578. — Bu sıradaki siyasi durum 579. — Rusların son taarruzları 580. — Serdar-ı ekrem ordusunun harcketi 580. — Ordudaki ruhî hâlet 581. — Maçin üzerine giden kuvvetlerin bozulması 581.

1201—1787 seferinde Kafkas cephesi 582.

Kafkas müslümanlarının Ruslarla mücadelesi 582. — Battal Hüseyin Paşa'nın Anapa'ya tâyini 582. — Battal Hüseyin Paşa'nın hiyaneti 583.

Rusya ile mütareke ve sulh akdi 585.

İlk sulh teşebbüsleri 585. — Mütareke için Rus kumandanının üç şartı 589. — Yaş muahedesi 591.

YİRMİNCİ BÖLÜM

1787 (1201 H.) MUHAREBESİ ESNASINDA OSMANLI DEVLETİNİN MALÎ DURUMU 597 - 602.

Harb îlânı esnasındaki malî vaziyet 597. — Hazine darlığı dolayısiyle pâdişahın bir hatt-ı hümâyunu 597. — Para tedariki hususunda görüşmeler 598. — Felemenk'ten istikraz teşebbüsü 599. — Sikke ayarının bir mikdar tağyiri 599. — İspanya'dan istikraz teşebbüsü 600. — Fas sultanına müracaat 601. — Altun ve gümüş eşyadan sikke kesilmesi 601.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

1787 (1201 H.) MUHAREBESİ ESNASINDA OSMANLI DEVLETİNİN İÇ DURUMU 603 - 618.

Mısır'daki durum 603.

İbrahim ve Murad Beylerin Ruslardan yardım ümitleri 604. — Asî beylerin Mısır idaresini ele almaları 604.

Suriye'nin durumu 605.

Hicaz'daki karışıklık 607.

Vehhâbîler 607.

Irak-ı Arab olayları 608.

Anadolu'daki vali ve âyanlar 609.

Hacı Ali Paşa 609. — Abdi Paşa 611.

Âyanlar 612.

Çapan oğulları 612. — Karaosman oğulları 613. — Payas'da Küçük Ali oğulları 613.

Rumeli'deki bazı paşalar ve âyanlar 615.

İşkodralı Kara Mahmud Paşa 615.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

KARA VE DENİZ KUVVETLERİ DURUMU 619 - 627.

Kapıkulu ocakları 619.

Yeniçeri ocağı 619. — Altı bölük suvarileri 622.

Eyâlet kuvvetleri 623.

Timarlı (topraklı) suvariler 623. — Mîrîli asker 624. — Levendler 624.

Osmanlı donanması 626.

XVIII. asırda Osmanlı donanması. 626.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. ASIR SONLARINDA AVRUPA'DAKİ SİYASİ DURUM 628 - 634

Rusya 628.

Lehistan 629.

Avusturya (Nemçe) 630.

Prusya 631.

İngiltere 631.

İspanya 632.

İsveç 633.

Fransa 634.

İNDEKSLER 635

BİRİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİNDEN SONRA İÇ DURUMU

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın faaliyeti

Karlofça barışı onaltı sene sürmüş olan büyük harbi sona erdirmiş, fakat Osmanlı devleti bu harpten hem maddî ve hem mânevî pek büyük bir kayıp ile çıkmıştı. Elden giden büyük kıt'a ve ülkelerden başka, memleket idarî, askerî ve mali, iktisadî, adlî ve içtimaî bakımdan bitkin bir hale gelmiş, nizam bozulmuş, asayiş kalmamıştı. Gerek harp sebebiyle artan vergi ve angaryalar yüzünden ve gerek yer yer şekavet ve soygunculuklardan usanan köylülerden bir kısmı yerlerini terk ile şehir ve kasabalara sığınmış ve bir kısmı de eşkıyalığa başlamışlardı.

Karlofça muahedesi, Osmanlı yayılmasının ve tahakkümünün artık durduğunu ve Osmanlı satvet ve mehabetinin yabancı devletler üzerinden silindiğini göstermesi itibariyle de mühimdir. Bu muahededen sonra Osmanlı hükûmeti, evvelce ehemmiyet vermediği İngiltere, Fransa, Felemenk gibi bazı Avrupa devletlerinin kendi siyasetlerine göre tesirleri altında kalmağa başlamış kâh ikisi ve kâh birisiyle anlaşarak siyasetini idare etmiştir. Nitekim Karlofça muahedesi Fransa'ya karşı hasım vaziyet almış olan İngiltere ve Felemenk hükûmetlerinin gayretleriyle vücuda gelmiş ve bu iki devlet bu suretle hem Osmanlı ve hem Fransa cephesinde harp etmekte olan müttefikleri Avusturyayı sıkışık durumdan kurtarmışlardır. Daha sonraki muharebelerde yukarıda adı geçen devletlerden başka Osmanlı devleti'nin siyaseti üzerinde müessir olan Prusya ve İsveç devletlerini görmekteyiz ki sırası geldikçe daha aşağılarda bu hususta malûmat verilecektir.

Karlofça muahedesini müteakip [1] Vezir-i â'zam Amca-zâde Hüseyin Paşa ilk iş olarak memleketin düştüğü kötü ve acıklı durumun islâhına doğru yürüdü; hudut işleri, idarî ve malî, askerî ve bahrî islâhatı ele alarak yaraları tedaviye başladı.

[1] Karlofça muahedesinden sonra Avusturya'ya muvakkat büyük elçi olarak, Sadr-ı âzam Kara İbrahim ve Sürmeli Ali Paşaların dairelerinden yetişen ve deniz ümerasından bulunan İbrahim Paşa tayin edilmiştir.

Hududların tahkimi

Sulh münasebetiyle hududlar değişmiş olduğundan Avustutya hududu üzerindeki *Tameşvar*, *Belgrad* ve Bosna taraflarında *Bihke* kalelerinin iyice tahkim edilmeleri hakkında vali ve muhafızlara fermanlar gönderilmiş ve Lehlilere terk edilmiş olan hudut kalelere *Kamaniçe*'ye mukabil de *Hotin* kalesi bu arada tamir edilip buralara fazla miktarda yeniçeri, cebeci, topçu yani kapıkulu askerleriyle gönüllü, azab, faris denilen yerli askerî sınıflar yerleştirilmişlerdir[1].

Azak kalesinin Ruslara terki cihetiyle Karadenizin bir Osmanlı denizi olması tehlikeye girmiş olduğundan hükûmet, Rusları Azak denizinden dışarı çıkartmamak için bu denizle Karadeniz arasındaki Kerş (Kerc) boğazında *Akıntı burnu*'nda ve Taman adası önünde Kızıltaş ile Azak denizi arasındaki *Temrek* mevkiinde bir kale inşasına başlatmış[2], bu suretle iki deniz arası iyice kapatılmıştı.

Osmanlı hükûmeti aynı zamanda Kuzey-Doğu Anadolu hududu üzerinde bulunarak devletin yüksek hâkimiyetini tanımak suretoyle vergi veren Gürcü prensliklerini (Açıkbaş, Köril, Dadyan) Ruslara meylettirmemek için okşadığı gibi ocaklık suretiyle idare edilen Çıldır Beylerbeyliği vasıtasiyle onları kontrol altında tutuyor ve aynı zamanda Gürcülerle, Çıldır vilâyeti arasındaki hudutları her ihtimale karşı tamir ederek kuvvet koyuyordu.

Osmanlı hükûmeti Rusların Karadenize inmek hususundaki isteklerinin tekerrürü ve bunun kat'î surette reddedilmesi üzerine yeni kale tahkimatını süratlendirerek buraya bir haseki kumandasında İstanbul'dan yeniçeri, cebeci ve topçu gönderdiği gibi beşyüz altmış altı kadar da yerli kuvvet koymuş ve sonra bunlara elli kadar beşli askeri ilâve etmek suretiyle kale mevcudunu iki binden fazla yaparak ehemmiyetine mebni buraya vezir rütbesinde bir

[1] *Mühimme defteri*, Sayı 111, s. 689 ilâ 706. *Azak* kalesinin Rusların eline geçmesinden az sonra burasını istirdada memur edilen Vezir Ali Pşa, Çerkesistanda *Koban* suyu kenarında ve *Temrek* kalesine on bir saat mesafede Koban çayı ile Azak denizi arasına ve nehrin Azak denizine karıştığı mahalle kırk günde bir kale yaparak içerisine asker ve cephane ve top koymuş ve kaleye *Acu* adını vermiştir. Bu kalenin yapılmasından maksat îcabında Azak kalesinin zabtını kolaylaştırmaktı (1108 H./1697 M.). Bk. *Nusret-nâme* (Silâhdar tarihi zeyli) ve *Raşid tarihi*, c. 2, s. 398.

[2] *Mühimme defteri* 114, s. 136, 202.

muhafız kumandan göndermişti. Yine aynı suretle tahkim edilen Kerş kalesinde de beşyüz muhafız kuvvet vardı[1].

İdarî ıslahat

Eyaletlerin vaziyetleri

Harplerin uzun müddet devamı memlekette asayiş namına hemen hiç bir şey bırakmadığı gibi Rumelide Karadağ mıntakasında Arnavutluk ve Sırbistan'da ve bilhassa hudutlar üzerinde bir kısım gayri müslim tebaa şekavete başlamış, Anadolu'da başı boş levend ve sekban faaliyetleri ve Suriye ile Elcezire taraflarında devletle bağlantılarını kesmek derecesinde ilerleyen ısyan hareketleri endişe verici bir şekil almış, Basra ve Korna tarafları elden çıkarak âsi Urbân eline geçmişti.

Kuzey Afrika'daki Garb Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarb) evvelce bağlı oldukları Osmanlı idaresine ehemmiyet vermemeğe, kendilerine yapılan nasihatleri dinlememeğe başlamışlardı.

Hükûmet memleketteki âsâyişsizliğin önünü almak için valilere gönderdiği fermanlarda tabiî durumun iadesiyle halkın himayesini emretmekte idi; bilhassa Rumelideki hudut haydutları işiyle Anadolu'nun güneyinde ve Irak-ı Arabtaki ısyan hareketleri önemli bir hal arzetmekte idi.

Bu vaziyetler dolayısiyle *Belgrad*, *Semendire*, *Rodnik*, *Pozorofca* (Pasarofça) *İrşova*, *Güğercinlik* (Kolombac), *Yagodin* civarında vesair hududa yakın veya Avusturya hududu üzerindeki haydutların tenkili için çalışılıyordu[2]. *Şam*'dan itibaren *Kudüs*, *Gazze*, *Nablüs* sahalarına kadar yayılmış olan Urbân şakavetinin bertaraf edilmesi için Şam valisine ferman gitmişti[3]. Yapılan takiplerle buralarda asayiş temin edilmiş ise de Anadolu ile Suriye hududu üzerinde bulunan Çölbeyliği denilen Selimiye ve *Deyrirahbe* sancağına sahip Arap beğinin serkeşliği hükûmeti epi meşgul ediyordu.

Urbânın eline düşmüş olan *Korna* ile *Basra* bizzat Bağdad valisi Daltaban Mustafa Paşa kumandasiyle sevkedilen kuv-

[1] *Mühimme defteri* 115, s. 76, 79, 211.

[2] *Mühimme defteri* 111, s. 578-583 (1113 Muharrem ibtidaları/1701 Haziran).

[3] *Mühimme defteri* 111, s. 574, 608, 621 (1113 H. /1701 M.)

vetler sâyesinde 1112 Zilhicce (1701 Mayıs) 'de kurtarılmış ve buraya merhum Köprölü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın damadı Vezir Ali Paşa tayin edilmişti; bundan başka hükûmet *Bağdad* ve *Basra* taraflarındaki Urbân şakavetinin tamamiyle tenkili, *Diyale* nehrinin ıslahı ve *Basra* nizamının tamamen tekmili için Bağdad valisine geniş selâhiyet verilip îcabında harekete geçmek üzere *Diyarbakır*, *Şehrizur* ve *Musul* Beylerbeyleriyle bir kısım ocaklık sancaklar Bağdad valisinin emr ve kumandası altına konulmuştur [1].

Hükûmet yaptığı icraattan en ziyade Avrupadaki hudut eyaletlerine ehemmiyet vererek buralardaki hıristiyan halkın bilhassa huzur ve rahatını temin edip gelecekteki her hangi bir hadisede onların devlete sadık kalmalarını temin etmek istediğinden hudut halkının angaryalarla incidilmemesini emreylemekte idi [2]. Yine hükûmet hudut eyaletleriyle icabeden yerlere müslüman halkın maneviyat ve dinî akidelerini yükseltmek ve onlara vaaz ve nasihat etmek üzere Rumeli'ye kol kol vâizlar göndermişti; bilhassa Belgrad ile Tuna boyu *Babadağı* ve *Bosna* eyaleti bu yönlerden önemli olarak nazar-ı dikkate alınmıştı [3].

Anadolu dahilindeki vali ve sancak beylerine gönderilen fermanlarda da mıntakaları dahilindeki şakavetin bertaraf edilmesi ve bu hususta valilerin birbirlerine yardım eylemeleri emredildiğinden [4] bu müşterek gayret sayesinde bir kaç sene içinde memlekette emniyet ve asayiş teessüs etmiş ve mühim olan belli başlı gaileler bertaraf edilmiştir.

Garp ocaklarının vaziyeti

Kuzey Afrika'daki *Cezayir*, *Tunus ve Trablusgarp* eyaletlerinden en kuvvetli ve en serkeşi Cezayir ocağı idi; bu, diğer iki ocağa tahakküm etmekte olduğundan aralarında mücadele eksik olmaz ve barışmaları için devlet merkezinden verilen emri dinlemezlerdi; bu hareketinden dolay hükûmet Cezayir gemilerinin *Ege* sahillerine (Kuşadası, İzmir ve Foça taraflarına) gelip asker yazdırmalarını menetmiş ve bu

[1] *Mühimme defteri* 111, s. 563 (1113 H.)

[2] *Belgrad*, *Tamışvar* muhafızlariyle *Vidin* muhafızı ve *İnebahtı* ve *Karlıeli* beylerine gönderilmiş olan fermanlar (*Mühimme defteri* 111, s. 198, 199).

[3] *Mühimme* 114, s. 199.

[4] *Mühimme defteri* 111, s. 493 (1112 Evâhir-i Şâban)

hussta kaptan paşaya ve deryabeyleri denilen deniz ümerasına emirler göndermiş aynı zamanda üç ocak arasındaki mücadele ve mukatelenin men'i için Sultan II. Mustafa buralardaki beğlerbeyi, dayı, müfti, kadı, ülema, yeniçeri ağası ve diğer ocak erkânına fermanlar göndermişşe de tesiri olmamıştı; hatta 1112 Ramazan (1701 Şubat)'da gönderilmiş olan bir fermanın başına Pâdişah kendi el yazısiyle:

— *Ferman-ı hümâyun-ı vâcib-ül-imtisâlimin mazmûn-ı münîfi ile amel eyliyesiz; hilâfını irtikâb ederseniz sonra bed-duama mazhar olursunuz; beyninizde bu adavet ma'kul iş değildir; sizin za'fınıza, düşmanınızın kuvvetine sebeb olur, âkilâne hareket eyliyesiz*" [1] hatt-ı hümâyununu yazmıştır ki bu mütalea garp ocaklarının Osmanlı idaresine ne derece pamuk ipliği ile bağlı olduğunu göstermektedir.

Hicaz kıt'ası

Hicaz (Mekke ve Medine ile etrafı) kıt'ası, nüfuzları altında bulunan Mekke emirleri yani Mekke şerifleri (kısmı mahsusta kısaca gösterileceği üzere) Hicaz emirliğini elde etmek için birbirleriyle mücadeleye girişip hükûmetin tayin ettiği emiri dinlemediklerinden uzun seferlerle meşgul olan hükûmet, bunlardan galip gelene emirlik beratı göndermeğe mecbur olduğundan anların bu harp senelerindeki bağlılıkları da garp ocaklarından farksızdı; fakat hükûmet gailesiz zamanlarda pek muztar haldığı vakit –çünkü mukaddes olan Hicaz'da kan dökülmesini istemezdi– bunları Mısır ve Şam valileri vasıtasiyle sevkettiği kuvvetlerle yola getirebildiğinden şeriflerin idareleri bir dereceye kadar mümkün oluyordu.

Karlofça müsalehasından sonra ortalığa sükûnet gelince Vezir-i âzam Amca-zâde'nin zarurî gördüğü bir idarî siyaset ile Şerif âilesi içinde senelerden beri nüfuz tesis edip Hicaz âsayişi ve hacıların selâmetle gidip gelme ve hac etmesini temine muvaffak olan *Zevî Zeyd* ailesinin Mekke emirliğinde bulunmalarına mecburiyet hasıl olmuştur [2].

[1] *Mühimme defteri* 111, s. 501.

[2] XVII. asırdan beri devam eden Mekke emirliği mücadelesi mükerrer ısyan ve gaile çıkarmalarından dolayı uzun zaman mecburen bu *Zevî Zeyd* ailesinin elinde kalmıştır. Bu hususta Mekke emirliği kısmına bakınız.

Eflâk ve Boğdan Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunan Eflak ve Boğdan voyvodalikları Karlofça barışından sonra nezaket kesbettiğinden hükûmet buralara tayin edeceği voyvodaları yerli boyarlardan ziyade kendisine sadık bildiği kibar Rum tabaadan Fenerli beyler denilen sınıf arasından tayin etmek yolunu tutmuştu. Bunlar divan-ı hümayun tercümanlıklarında da bulunmak suretiyle devlet idare ve siyasetine vakıf olduklarından bunların tayinleriyle hükûmete bir derece daha emniyet gelmekte idi.

Bu iki voyvodalıktan Boğdan, Lehistan hududunda bulunup fakat Lehlilerin artık eski kuvvet ve kudretleri kalmadığından bunun yerine genişlemekte olan Rus çarlığı kaim olmağa başlamıştı. Çarlığın resmî mezhebi ortodoks olup bunlar, aynı mezhepte olan Boğdan'da içten içe faaliyette bulunduklarından bir harp vukuunda rusların tahrikiyle Boğdan'ın bir gaile çıkarması ve ruslara yardım etmesi pek mümkündü; bundan dolayı Osmanlı hükümeti merkezi Bender olan Özi valiliği vasıtasiyle Boğdan vaziyetini gözden kaçırmıyordu. Pâdişah bilhassa bu tarihlerde bu iki voyvodalığa gönderdiği fermanlarda "mülk-i mevrusım" tabiriyle buralara karşı alâkasını gösteriyor. Bu suretle Eflâk'ın Avusturya ve Boğdan'ın Rus nüfuzı altına girmemesine çalışmakla beraber aynı zamanda her iki voyvodayı da okşayarak onların bir tarafa kaymamalarına îtina ediyordu.

Malî ve iktisâdî durumun ıslâhı

Malî vaziyetin düzenlenmesi Uzun süren harpler sebebiyle Osmanlı maliyesinin ne kadar sıkıntılı ve buhranlı zamanlar geçirdiği ve mütemadi artan vergilerle halkın ne derece perişan olduğunu kitabımızın III. cildinde göstermiştik.

Karlofça muahedesinden sonra harp masrafları ortadan kalktığı için hükûmet tedrici surette fazla vergileri kaldırmak, halkı ziraate ve memleket îmarına sevketmek üzere fermanlar neşretti, bundan başka kapıkulu ocaklarında yapılan tensikat yani harp sebebiyle miktarı çok artmış olan asker miktarının azaltılması da devlet hazinesine epi bir ferahlık verdi.

Bu gibi tedbirler sayesinde devlet hazinesinin vaziyeti salaha doğru gitmeğe başlayarak maliyede bir istikrar husule gelmeğe

başladı; para ayarının düzeltilmesine teşebbüz edildi. Eski mukataat defterleri harp zamanında çıkan fermanlara göre tadil olundu; mukataanın malikâne tarzında idaresine yol açıldı.

İktisadi düzenleme Onaltı sene süren muharebe tabiî olarak memleketin iktisadî düzenini bozmuş, ticarî muameleler ve hariçle ihracat ve idhalât azalmıştı; bununla beraber henüz bu on yedinci asırda Osmanlı devleti kendi muhtaç olduğı eşyanın çoğunu kendi memleketlerinden tedarik ettiği için halk senelerce devam eden savaştan fevkalâde bunaltı hissetmemişti. Harbin sona ermesi münasibetitle memleket dahilinde istihsal elleri çoğaldığı gibi dış memleketlerden de eşya gelmeğe ve bilmukabele ticarî muahedeler mûcibince memnu olmayan eşya ihraç edilmeğe başlamıştı.

Amca-zâde Hüseyin Paşa, halkın kalkınması ve çalışma sahasına atılması için muharebe sebebiyle yüklenen fazla ve ilâve vergileri kaldırdığı gibi bakayada kalanları da affettirmiş olduğundan bu hal çiftçilere geniş bir nefes aldırmış ve bundan başka sanayiin inkişafına da himmet ederek memleketin bozulmuş olan düz zenini yoluna koymağa çalışmıştır.

Amca-zâde'nin ehemmiyetle takip etmiş olduğu işlerden birisi de Yörük ve Kürd aşiretlerinin iskânı idi; hükümet gezginci olan bu aşiretlerin *Antalya*, *Alâiye*, *Manavgat* ve havalisiyle *Urfa* ve *Malatya* ve o taraflara iskânlarına çalışarak bunların ziraî kalkınmada yapacakları faaliyetten istifade etmek istiyordu; fakat başı boş gezmeğe alışmış olan bu Türkmen ve Kürdlerin iskânları kolay olmuyordu. Hükûmet bunların içinden ya yerleşmek istemeyen veya kendilerine yer verildikten sonra bırakıp giderek şakavet yapanlarla uzun yıllar uğraşmağa mecbur olmuştu. Yörük aşiretlerinden bir kısmı da Kıbrıs adasına yerleştirilmişlerdi [1].

Askerî ve Bahrî ıslahat ve tensikat

Kapıkulu Ocaklarının tanzimi Kapıkulu yani Pâdişahın hassa askerlerinden olan yeniçeri ocağı XVI. asır sonlarından îtibaren eski nizamını kaybederek bozulmuş ise de iyi ellerde bulunmak şartiyle kendilerinden istifade edilmekte idi. fakat onaltı sebe süren harp yaya askerine olan ih-

[1] Bu hususlarda o tarihe ait Mühimme defterlerinde malûmat vardır.

tiyaç dolayısiyle *be-dergâh* adiyle ocağa her sınıf halktan asker yazıldığı için ocakta inzibat kalmadığı gibi bu toplama talimsiz kuvvetler çok def'a kaçmaktan ve yağmadan başka bir şey yapmadıklarından muharebelerde mağlubiyetten başka netice almak hemen hemen mümkün olmuyordu; bundan dolayı devletin esas yaya ocağı kökünden sarsılmış bir hale gelmişti.

Karlofça barışından sonra diğer ıslâhat gibi yeniçeri ocağının da yoluna konması lüzumuna mebni 1113 Safer (1701 Temmuz) tarihli bir fermanla işe başlanmıştır. Bu fermanda yeniçerilerin eskiden devam edegelmiş olan hizmetleri zikredildikten sonra muharebeler dolayısiyle ocağa hariçten alınmış olan şehirli ve köylülerin ocak nizamını bozdukları beyan olunarak bundan sonra bu gibilerin alınmaları menedilmiş ve bundan başka ocağa kayıtlı olup da hudut kalelerinde hizmet etmemiş olanlar da yeniçerilikten çıkarılmış ve daha bazı takayyüdat ile yeniçeri ocağı temizlenerek mevcudu azaltılmıştır [1]. Bu ferman neşredildiği zaman ocağın mevcudu yetmiş binden fazla iken fermanın neşrinden sonraki tensikat ile bu miktar yarıya yani otuz dört bine indirilmiştir ki [2] devlet hazinesi için de mühim bir tasarruf temin ediyordu. Yeniçeri ocağındaki tensikattan sonra Kapıkulu Topçu ocağının

[1] Dergâh-ı muallâm yeniçerileri bu âne değin vâkı' olan hidemât-ı din-ü devlette.. sıdk u hulûs ile hizmet edip bu hizmet ve muvaffakiyetleri ecânib ile ihtilâttan vikayet olunmağla suret bula gelmişken seferler imtidadı iktizasiyle bir az eyyamdan beru aralarına bîgâne karışıp kasabat ve kurada reâyâ taifesinin ekseri tebdil-i kıyafet edip yeniçerilik iddia ve serdarların müsamahası sebebiyle reâyâ taife-i askeriyeden ayrılmayıp bu sebeple memlekette âsâyişsizlik husule geldiği malûm olup şimdi sulh ve salah avdet etmekle askerî umurunun tanzimi aksây-ı murâd-ı hümâyunum olmağla birveçhile dirlikte alâkası olmayıp askerî kisvesiyle yeniçerilik iddia edenler veyahut evamir-i aliyyem ile varid olan tekâliften ve zabitlerine hukuk ve rüsumlarından nefislerini tahlis içün müddet-i ömründe bir veya iki kere İstanbul'a gelip bedergâh ve tashih ve bâdehû feragat edip ve halâ dirlik iddiasında olanlar ve seferlerde ve serhadlerde hizmeti sebkat etmeyip bir takrib ile yeniçeri zümresine intisap edüp esamisi olmayanlar gereği gibi tefehhus olunup sahih-ül-esâmi yeniçeri taifesinden tefrik ve temyiz olunmak içün yeniçeri kâtibi imzasiyle mümzâ ve mahtûm irsal olunan umum defteri mûcibince sıhhati üzere yoklanıp defterde olanlar yeniçeri defterine, olmayanlar reâyâ defterine kaydolunup bâdelyevm dirlik iddia ettirilmemek bâbında hatt-ı hümâyun-ı şevket - makrûnım mûcibince ferman-ı âlişanım sadır olmuştur... (*Mühimme defteri* 111, s. 617).

[2] *Kapıkulu Ocakları*, c. 1, s. 617

top atıcıları (Tophânede top îmal edenler değil) Karlofça muahedesine kadar altı bine yaklaşmışken müsalehadan sonra bin iki yüz elliye ve Cebecilerin miktarı da iki bin dört yüze indirilmiştir [1]

Ocakların mevcutlarının azaltılması esnasında kapıkulu suvari bölükleri de esaslı surette azaltılmış ve bu suretle bütün kapıkulu ocaklarının tensiki devlet hazinesine epi fayda temin etmiştir.

Tımarlı süvarinin tensik ve ıslâhı

Harplerin uzun sürmesi devletin esaslı suvari kuvveti olan tımarlı veya topraklı suvari teşkilâtını da altüst etmiştir; bunun başlıca sebebi hükümetin yarım asırdan beri bu mühim sınıfı ihmal etmesi ve birde muharebeler esnasında bu suvarilerin zabitleri olan alay beyilerinin irtikâp, tamah ve husumet dolayısiyle ve hatta bazan da küçük vesilelerle tımarları münhal addedip başka larına vermiş olmalarıdır.

Bundan dolayı hükümet timarlı sipahi teşkilâtını ıslâh için bütün timarlıların beratlarını gözden geçirtmiş ve bunlara yeniden berat vermiş ve aynı zamanda esas kanuna güre sipahinin mutlak surette sancağında oturup bir harp vukuunda alay beyinin kumandası altında sefere gitmesini şart koşmuştur [2].

Hükümetin timarlı sipahiler hakkında yaptığı tetkikat ve yoklama neticesinde bir dirliğin iki sahibi meydana çıktığı gibi iki dirliğe birden sahip olanlar da görülmüştür. Bu münasebetle hükümet 1115 senesi iptidasında (1703 Mayıs) bizzat alay beğilerine göndermiş olduğu şiddetli bir fermanla esaslı sebepler olmadıkça küçük bahanelerle timar ve zeamet tebdilini bildirmemelerini ve mükerrer arzlar göndermek suretiyle timarlı teşkilâtını bozmamalarını emreylemiştir [3].

Donanmanın ıslahı

Büyük harbin sonlarına doğru bir aralık kaptan paşalıkta bulunmuş olan Amca-zâde Hüseyin Paşa Venediklilerin eline geçen *Sakız*'ı kurtardıktan sonra bu hizmetten alınarak yerine demiz ümerasından olan Mezomorto Hüseyin Paşa, tayin olunmuştu. Karlofça muahedesinden sonra

[1] *Kapıkulu Ocakları*, s. 2, s. 22, 71

[2] *Mühimme defteri* 111, s. 616, 682 (Sene 113) ve *Mühimme* 114, s. 33 (1114 Şevval)

[3] *Mühimme defteri* 114, s 172.

Mezomorto Hüzeyin Paşa, Vezir-i âzam Amca-zâde ile görüşerek donanmanın ıslahına çalıştı; bu iki zat öteden beri birbirleriyle sevişip anlaşmış olduklarından bu sâyede deniz kuvvetleri esaslı surette ıslah edildi ve donanmada kalyon esası kat'i surette kabul olunarak çekdiri yani kürekli donanma usulü terk edildi.

Osmanlı donanmasında esaslı bir dönüm noktası olan kanunu esas îtibariyle Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa hazırladı ise de kendisi donanma kanununun neşrinden evvel vefat ettiği için tatbiki yeni kaptan paşa olan Abdülfettah Paşa tarafından yapıldı. Yeni donanma kanunı 1113 Rebîulâhır (1701 Eylül)'da neşrolundu [1].

Bu tarihe kadar kaptan paşalar, *baştarde* denilen büyük amiral kadırgasına binip muharebeyi oradan idare ederlerken yeni kanunda kaptan paşanın üç fenerli ve üç bayraklı olan ve *başkapudane* adı verilen büyük kalyona binerek muharebeyi oradan idare eylemeleri usulü kabul ediliyordu.

Bu yeni kanun, donanma kumandanlariyle küçük zabit ve efradın ehliyet, kıdem ve maaşlarına dair zamanına göre esaslı kayıtları ihtiva edip eskiliğe değil ehliyet ve bilgiye kıymet vermekte idi. Bu kanundan başka yine aynı sene ve aynı ayda kaptan paşa eyaletine tâbi sancak ve kazalardaki zeamet ve timarlar hakkında da diğer bir kanun çıkmıştır; bu kanun ile de kaptan paşa eyaletine bağlı bulunup mahlûl olan zeamet ve timarların evladlarına ne suretle verileceği gösterilmektedir [2].

Resmî evraka tarih atılması

Amca-zâde Hüseyin Paşa zamanına kadar, vezir, beğlerbeği, ümera ve müteselliimler tarafların dan gelen tahrirat, tevcihat ve diğer muamelelere müteallik evrakda ve herhangi bir iş için yazılan mektupların sonlarına tarih konması ve mahallinin zikri âdet olmadığından bir yanlışlık olması dolayısiyle bu gibi evraka bundan sonra tarih konulması emrolunmuş ve bu usul devam etmiştir [3].

[1] *Mühimme defteri* 112, s. 1-6
[2] *Mühimme defteri* 112, s. 17, 442
[3] *Mühimme defteri* 112 (Defterin baş tarafında), 1114 Cemaziyelâhır ortası.

Kırım meselesi

Lehlilerle akdedilen Karlofça ve daha sonra Ruslarla yapılan İstanbul muahedeleri, Kırım Hanlarının bundan sonra bu iki devlet topraklarına mutad olan akınlarını önlemiş olduğundan bu hal, tatarların yağmacılık ve esir alıp satmak hussundaki geçim kapısını kapatmıştı; fakat buna rağmen tatarlar, Lehliler ve rusların nakzı ahdettikleri iddiasiyle taarruza vesile aramakta iseler de Vezir-i âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa, pek yorgun olan devletin böyle çapulcu maceralariyle yeni bir sergüzeşte atılmasını ve kendi eliyle yaptığı muahedeye karşı her türlü hareketi şiddetle menedip ahde riayet ettiği için Kırım Hanlığının bu yoldaki plânlarını önlemekte idi. fakat vezir-i âzamın bu samimî hüsnüniyetine Rağmen Rusların boş durmayarak muahedeye aykırı hareketleri de haber veriliyordu [1].

Gazi Giray ısyanı

Karlofca müsalehasında Lehlilerle olan anlaşma şartlarından birisi de, Bucak'ta, oturdukları *Halil Paşa Yurdu* denilen yerlerini tecavüz ederek Lehistan ve Boğdan topraklarına yerleşmiş olan *Nogay* tatarlarının bu tecavüz edilen yerlerden kaldırılıp eski yerlerine ve Özi suyunun karşısındaki Kırım topraklarına yerleştirilmeleri maddesi idi.

Bu sırada Kırım Hanı Devlet Giray'dı; bunun kardeşi olan ve *nureddin sultan* mevkiinde bulunan Gazi Giray bu maddeye aykırı hareket ederek iki seneden beri bunu tatbik ettirmiyordu. Hatta Gazi Giray, biraderi Kırım hanına karşı muhalefet ederek Nogaylarla birlikte bir kaç defa Devlet Giray'la çarpıştı; işin ehemmiyet kesbetmesi üzerine hükümet Gazî Giray'a Kırım Hanlığını vadederek türlü vaidlerle onu *Edirne*'ye getirdikten sonra tevkif ve on yedi gün sonra kalebend olmak üzere *Rodos*'a gönderdi [2]. Bundan sonra Kırım Hanı Devlet Giray

[1] Kırım Hanı Devlet Giray Rusların Özi taraflarında faaliyette bulunup tahkimat yaptıklarını ve Ur boğazına on beş saatlik mesafede bir kaç kale inşa ettiklerini hükûmete haber vermişti. Tahkikat için bir kaç defa gönderilmiş olan kapıcıbaşılar böyle bir şeyin aslı olmadığını beyan ettiklerinden Kırım hanının müracaatına ehemmiyet verilmemişti (*Zübdet-ül-vekayi*, varak 46, Sene 1114).

[2] Gazi Giray, biraderi Devlet Giray'ın hanlığında ikinci veliahd

hükümetten aldığı emir üzerine Nogayları *Bucak*'tan alarak Kırım tarafına geçirdi; *Halil Paşa Yurdu*'nda kalanlar da üzerlerine memur edilen Özi valisi Yusuf paşa ile Kırım hanının tazyikleri üzerine her sene hazineye otuz bin *kazan akçası* vermek ve seferlerde yeter derecede adam ile orduya gelmek üzere itaat ettiler (1113 Safer/1701 Temmuz) [1].

Kalgay Saadet Giray meselesi

Hükümetin Rus ve Lehlilerle bir gaile çıkarmak istememesi üzerine birvesile bularak Rus topraklarına çapul yapmak isteyen Kırım hanı Devlet Giray, bir emrivakile Ruslara karşı hareket etmek istteyen yeni vezir-i âzam Daltaban Mustafa Paşa'dan aldığı teşvik mektunu üzerine harekete geçerek Kalgay Saâdet Giray'ı mühim bir kuvvetle *Bucak* taraflarına yollayarak oradan Rusların taarruzuna dair hükümete haberler göndermeğe başladı

Devlet Giray Özi valisi vâsıtasiyle Rusların *Kırım*'a yakın bir yerde metin bir kale yaparak içine mühim miktarda asker ve harp levazımı koyduklarını ve Kırım'a kasdetmek istediklerini arz etmişti. Bu sırada azl ve katledilen Daltaban Mustafa

demek olan *Nureddin Sultan* bulunuyordu; birinci veliahd olan diğer kardeşi Kalgay Şahbaz Giray'ın âsî Çerkeslere esir düşerek katledilmesi üzerine kalgaylık Gazi Giray'a verilmeyip Saadet Giray'a verilmişti. Bu makamın kendisine verilmemesinden münfail olan Gazi Giray, biraderi Kırım hanına ısyan ile *Bucak* taraflarına gelip Nogayları ele almış fakat bir müddet sonra Osmanlı ve Kırım hanı kuvvetleri bu ısyanı bastırarak Gazi Giray'i elde etmişlerdir. Gazi Giray, evvelâ *Kilid-ül-bahr*'e ve oradan da *Rodos* adasına sevk olunarak hapsedilmiştir. Bu hususiaki hüküm sureti:

"Kaptan paşaya hüküm ki, Gazi Giray Sultan bu âna gelince âbâ vü ecdâdından ve eslâfının birisinden sâdır olmadık sû-i ahvali zuhur etmekle *Rodos* kalesinde kalebend olunup bir tarikle ıtlak olunmamak üzre sâdır olan hat-ı hümayun-ı şevketmakrunım mûcibince Kilid-ül-bahr tarafına irsal ve tarafından çekdiri gelip *Rodos*'a nefyedince *Kilid-ül-Bahr* kalesinde kalebend olmak üzere ... Sene 1113 Rebîulevvel ibtidaları (*Mühimme* 111, s. 633).

[1] *Nusret-nâme*. Devlet Giray'ın üzerlerine geldiğini gören *Nogay*lar hükümetin emirlerine itaat edeceklerini vergilerini muntazaman vereceklerini, Boğdan hududunda bulunanları eski yurtları olan *Halil Paşa yurdu*'na nakleyleyeceğini Lehistan ve Rus hudutlarına ve iskân için Boğdan topraklarına geçmiyeceklerini ve kendi yerleri haricindeki mezrealarda kışlak ihdas etmiyeceklerini kabul eylediklerinden 1114 Receb (1702 Aralık) tarihli fermanla affedilmişlerdir (*Mühimme* 111, s. 564).

Paşanın [1] yerine gelen yeni Sadr-ı âzam Rami Mehmed Paşa, Kırım hanının doğrudan doğruya bu hali hükümete bildirmak lâzım gelirken hodbehod SaadetGiray'ı mühim bir kuvvetle *Bucak* taraflarına göndermiş olması şüpheyi davet ettiğinden keyfiyet Kırım hanından sorulmuş o da Rusların faaliyetini yazmıştır.

Bunun üzerine mesele *Edirne*'de bulunmakta olan Rus elçisinden tahkik edilmiş,—"Tatarların geçinmeleri taarruz ve yağma ile olduğundan bizimle sulhü istemezler; Kırım'a yakın olarak yapıldığını söyledikleri kale *Ur-kapısı*'ndan kırk saat uzak mahalde olup bizimle dost olan *Potkalı Kazakları*'nı muhafaza için yapılmıştır. *Azak denizi*'nde cenk vaktinde mevcut olan on iki kalyon hâlâ oradadır; isterseniz size satalım." Diye cevap verdiğinden sözüne îtimad olunarak Kırım hanına yerine oturması ve Saadet Giray'ı *Kırım*'a çağırması emrolunmuş ise de Saadet Giray verilen emri dinlemediği gibi Devlet Giray'ın da *Kırım*'dan çıkarak ona iltihak edeceği ve sonra *Edirne*'ye yürüyecekleri [2] haber alındığından Devlet Giray, hanlıktan azlolunmak suretiyle Kırım işi ehemmiyet kesbetmiştir (1114 Şaban/1702 Aralık).

[1] Rivayete göre pâdişahın hocası Şeyhulislâm Feyzullah Efendinin tahakkümünden usanan Daltaban Mustafa Paşa bu vesile ile Kırım kuvvetlerini *Bucak* taraflarına getirterek *Edirne*'de bulunan pâdişahı tehdid ile Feyzullah Efendi'den kurtulmak istemiş, fakat bu tertip duyularak vezir-i âzam katledilmiştir.

[2] *Nusret-nâme*'nin yazdığına göre *Bucak* taraflarına geçecek olan Kırım kuvvetleri *Bucak* Tatarlarını da zorla kendilerine iltihak ettirdikten sonra "..Devlete itaat etmemek ve Osmanlıya kul olmamak üzere ahd-ü misak eyleyüb *İsmail* ve *Kili*'ye tâbi olan on iki kariyeyi vurup reayasını esir, emval ve erzakların garet ve ehl-i islâm olanları korkudub cümle eşyalarını yağma ve bir nice avratların tasarruf ve nâ-bâliğ kızlarının bikirlerini izâle ile şımarıp arzularına müsaade olunmazsa (Yani Rusya'ya taarruzlarına müsaade edilmezse) *Tuna*'yı geçip *İstanbul*'a gitmek üzere karar vermişlerdir.

Hanlıktan azledilmiş olan Devlet Giray beşyüz kadar maiyyetiyle merkezi olan *Bahçesaray*'dan hareket edip *Ur-kapısı*'na gelmiş ise de kendisine Kırım'dan hiç bir kimse iltihak etmemiştir. Devlet Giray, hükümetten aldığımız emir üzerine biz bu işe teşebbüs ettik diye kabahati kısmen üzerinden atmak istediği duyulunca Sultan Mustafa azîm korkuya düşüp vezir-i âzamı getirterek bu meselenin derhal halledilmesini ve aksi takdirde kendisini öldüreceğini söylediğinden Özi valisi serdarlığiyle asker sevkedilmiştir.

Bu vaziyet üzerine *Bucak*'ta bulunan Saadet Giray üzerine Özi valisi Yusuf Paşa seraskerliğiyle Rumeli va'lisi, Arnavutluk ve Tuna boyu sancaklarından kuvvet sevkedilmesi emrolunduğu gibi on oda yeniçeri ve donanmadan bin beşyüz kişilik bir kuvvet ayrılıp gönderilmesi kaptan paşaya yazılmıştır. bundan başka Kırım tarafından hareket ile Tuna sahillerini zabtedmek kasdiyle ve mühim bir kuvvetle Hankışlası denilen mahalle gelmiş olan Devlet Giray'ın *Bucak* tarafına geçmesine meydan verilmemesi ve hiç kimsenin *Bucak* semtine geçmesine müsaade olunmaması Özi muhafızı Koca Mehmed Paşa'ya acele bildirilmiş [1] ve *İsmail* kasabası önüne siperler kazılarak tertibat alınmıştır.

Devlet Giray tarafından gelen haberlerden bu isyan hadisesinin olur olmaz kuvvetle önlememiyeceği anlaşılması üzerine Rumelideki kuvvetlerden başka Anadolu eyaletlerinden de kuvvet istenmiş ve bunlarla *Sinop*, *Giresun* ve *Trabzon* tarafları muhafaza altına alınmış ve hatta bu mühim hazırlık dolayısiyle işin hakikatini bilmeyen *İstanbul* halkı : — "Hiç Tatar için bu kadar büyük tedarike ihtiyaç olur mu? galiba Moskofla bozuşmak gerektir" diye dedikodu etmişlerdir.

Hükûmet azledilen Devlet Giray'ın yerine dördüncü defa olarak babası Hacı Selim Giray'ı tayin etmek suretiyle isabet göstermiş ve *Rodos* kalesinde mahbus bulunan *Gazi Giray* affolunarak [2] babasına *kalgay* ve diğer kardeşi Kaplan giray da *Nureddin* tayin olunarak babalarından evvel Kırım'a gitmişlerdir.

Sabık Kırım hanı Devlet Giray babasının Kırım hanı olduğunu ve kendi üzerine de kuvvet sevkedilip katli hekkında da fetva verildiğini ve sadr-ı âzam Daltaban Mustafa Paşa'nın da katledildiğini haber alınca şaşırmış ve etrafındakiler de dağıl-

[1] *Mühimme defteri* 112, s. 401, 402, 407, 419.

[2] Rodos kalesi dizdarına hüküm ki,

...bilfiil Kırım Hanı olan El-hac Selim Giray dâmet meâliyehu'nun oğlu Gazi Giray Sultan mukaddemâ tedib ve tehzib-i ahlâk için.. *Rodos* kalesinde kalebend olunması fermanım olmuştu. Hâlâ ceraim-i güzeştesine kalem-i afvı hümâyunum keşide kılınmağın sen ki dizdar-ı mezkûrsun emr-i şerifim vardığı gibi müşarünileyhi kale-i merkumeden ıtlak eylemen bâbında hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumla fermân-ı âlişanım sâdır olmuştur. Sene 1114 Evâsıt-ı Şâban (*Mühimme* 112, s. 412).

dığından kırk kadar adamiyle geri dönüp *Bahçesaray*'a girmeğe cesaret edemediğinden Çerkesistana kaçtığı gibi *Bucak* tarafında bulunan Saâdet Giray de Devlet Giray'ın kaçtığını haber alınca *İsmail* taraflarına kadar gelmişken o da Çerkes topraklarına kaçmış ve bu suretle bu mühim gaile Rami Mehmed Paşa'nın sadaretini müteakip bastırılmıştır.

Karlofça muahedesi Kırım kuvvetlerinin faaliyet sahası olan Rus ve Leh topraklarına asırlarca yaptıkları akınları önlediğinden bundan sonra Kırım Tatarlarının maddî ve manevî sahada artık eski faaliyetlerini kaybettikleri görülmüştür.

Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin tahakkümü

Amca-zâde'nin istifası

Bu bölümün birinci kısmında yazıldığı gibi Vezir-i âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa büyük bir azimle her sahada memleketin kalkınmasına çalışırken karşısına hükümetin bütün işlerine müdahale eden Şeyhulislam Feyzullah Efendi çıkmıştır [1]. Feyzullah Efendi, şehzâdeliğinde pâdişahın hocası olup Sultan II. Mustafa tahta geçtikten sonra ikinci defa Şeyhulislâmlığa getirilmişti. Pâdişah, hocasına büyük hürmet göstererek her dediğini yapmakta ve aynı zamanda, makamının ehli olan vezir-i âzama da teveccühünü eksik etmediğinden Feyzullah Efendi sadr-ı âzama karşı pek diş geçiremiyor, o da şeyhulilâmın nüfuzunu bildiğinden ileri gitmeyerek vaziyeti idare ediyordu; bununla beraber Amcazâde ile Feyzullah Efendi'nin iyi geçinmelerinde kaptanı derya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın da tesiri vardı. bu zât her iki tarafı da idare ederek bir tatsızlığa meydan verdirmiyordu.

Feyzullah efendi uzun zamandır şeyhulislâmlığı muhafaza ettiği gibi kendisinden sonra makamını süratle yükselttiği büyük oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi'ye [2] tahsis ettirerek 1113 H. (1702 M.)'de ona *şeyhulislâm pâyesi* verdirmiş, ikinci oğlu

[1] "..Pâdişah hazretleri Şeyhulislâm efendiyi hayırhâh-ı devlet edinmeğin zimâm-ı hükûmet ve devleti âna tefviz edüb cümle umûr-ı cumhûr ânın rey ve tedbiriyle vücuda gelmeğin vüzerânın ancak bir adı kalıp uyuk mesabesinde idiler (*Nusret-nâme*— Daltaban Mustafa Paşanın katli kısmı).

[2] Fındıklılı Mehmed Halife, *Nusret-nâme*'de buna şımarıklığından kinaye olacak Deli Fethullah demektedir.

Seyyid Mustafa Efendi ile üçüncü oğlu Ahmed Efendi'yi Rumeli kazaskerliği pâyelerine kadar çıkarmış, dördüncü oğlu Seyyid İbrahim'i şehzâde hocası ve aynı zamanda kazasker yaptırmış, amcazâdesi Seyyid Dede Efendi'yi İstanbul kadısı ve Rumeli kazaskerliğine ve damadı Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi'yi süratle ilerleterek İstanbul kadılığı payesinde iken yakında müddetini bitirecek olan oğlu Seyyid Mahmud Efendi'nin yerine Rumeli kazaskerliğine namzed yapmış ve bu suretle ilmiye rütbelerinin en yüksek derecelerini süratle yükseltiği oğullariyle damad ve akrabalarına tahsis ettirmek suretiyle diğer ülemaya yüksek ilmiyye kapılarını kapatmıştı; bu inhisarcılık senelerce hizmet ederek yüksek derecelere çıkmak için yolu tıkanmış olan büyük kadıların haklı olarak infiallerini mûcib olmuştu.

Bu esnada meydana çıkan tehlikeli bir hadise, hiç yoktan vakur vezir-i âzamı şeyhulislâma minnettar bırakmış olduğundan bunu istismar eden Feyzullah Efendi bundan sonra Amca-zâdeyi de ele almıştır ki o hâdise de şudur:

Bu sırada vezir-i âzamın akrabasından İmrahur Kıbleli-zâde Ali Bey'in pâdişahın kardeşi Şehzâde Ahmed ile gizlice bazı muhaberatı, Sultan Mustafa'yı telâşa düşürdüğünden *Ali bey* evvelâ vazifesinden azl ve *Edirne*'den İstanbul'a sürgün edilip arkasından îdamı vuku bulmuştu; Amca-zâde Hüseyin Paşa bu vaziyetten kendisine bir şey bulaşır diye haylı korkmuş ve bu yüzden hastalanmış olduğundan şeyhulislâm ile valde sultanın ricaları üzerine pâdişah vezir-i âzamın korkusunu izale için kendisine hatt-ı hümâyunla biri kürklü diğeri sade iki hil'at göndermişti [1]; fakat Hüseyin Paşa'nın korkusu geçtiyse de hastalığı geçmedi ve *yanıkara* adı verilen hastalık devam etti.

Amca-zâde bir kaç defa sadaretten çekilmek istemişse de pâdişah tarafından kabul edilmemişti; lâkin hastalığının devamı sebebiyle işlere bakamadığını ileri sürerek afvini istirham ettiğinden bu suretle sadaretten çekilmesine ve kendi arzusiyle *Silivri*'deki çiftliğinde oturmasına müsaade olunmuştur (13 Rebîulâhır 1114/Eylül 1702). Amca-zâde Hüseyin Paşa istifasından on sekiz gün sonra *Biğados* çiftliğinde vefat ederek İstanbul'da *Saraçhane başı*'nda medresesinin yanındaki türbesine defnedilmiştir (30 Rebîulâhır).

[1] *Nusret-nâme*'den.

Sultan Mustafa Amca-zâde'nin sadaretinden memnun olduğunu kendisine bir hatt-ı hümâyunla bunu bildirmek suretiyle kadirşinaslık göstermiştir.

Daltaban Mustafa Paşa'nın sadareti

Hüseyin Paşa'nın istifasından sonra meydan tamamen Feyzullah Efendi'ye kaldı. Kendisi mânen hükümdar olup kendisine gösterilmeden ve muvafakati alınmadan pâdişaha hiç bir şey arzedilmezdi. Amca-zâdenin çekilmesi üzerine şeyhulislâmın tavsiyeleriyle *Bağdad* valiliğinden Anadolu valiliğine nakledilmiş olan Daltaban Mustafa Paşa sadarete getirildi. Bu zat *Bosna* ve *Bağdad* valiliklerinde iyi hizmet görmüş ve *Basra* ile *Korna*'yı geri almağa ve *Bağdad* Urbânını tedip ile o taraflarda hükümet nüfuzunu arttırmağa muvaffak olduğundan dolayı hizmeti beğenilmişti [1]

Daltaban Mustafa Paşa, Şeyhulislâmın arzusu dâiresinde hareket ederek bu sayede mevkiini muhafaza etmek istiyordu; hatta merasimde protokol mûcibince şeyhülislâmlar vezir-i âzamların solunda gitmek icabederken bunun sadaretinde bu kanun tâdil olunarak sadr-ı âzamın, şeyhulislâmın solunda gitmesi emrolunmuştu [2]. Bundan başka pâdişah, Şeyhulislâmla görüşülmedikçe

[1] *Nusret-nâme* (1109 hicret senesi vekayii) ve *Mühimme defteri* 111, s. 562. Uzun muharebe yıllarında *Basra* Urbânından Müntefik şeyhi Mani 1106 (1694)'de *Basra*'yı zabtetmiş ve sonra *İran*'ın *Huveyze* hanı Ferecullah Han ile aralarındaki düşmanlık üzerine Ferecullah Han 1108 H.(1696 M.) de burasını *Mani*'nin elinden almıştır. Bundan yedi sekiz ay sonra İran Şahı, *Basra*'nın anahtarlarını Osmanlı hükümetine göndermiş ise de *Basra* öyle anahtar göndermekle elde edilemediğinden *Bağdad* valisi Daltaban Mustafa Paşa mühim bir kuvvetle serdar olarak evvelâ *Korne*'yi ve arkasından *Basra*'yı geri almıştır (1112 Ramazan/1701 Şubat).

[2] Şeyhulislâm ile evlad ve etbâının tahakkümlerinden bîzar olan Daltaban Mustafa Paşa mevkiini muhafaza için Feyzullah Efendi'nin oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi, Paşa kapısına geldikçe vezir-i âzam anı kapı dışında karşılar ve şeyhulislâm geldiği zaman ise Saray kapısının dışında istikbal ve yürüyerek arabasının önüne düşüp binek taşına gelince ibtida arabadan inmeden evvel elini öpüp sonra koltuğuna girerek arabadan çıkarmak gibi ifrat hörmet ile makamına yakışmayacak hareketlerde bulunurdu. Pâdişah silahdariyle kızlar ağasına da ihtiramda ileri gitmekte idi.

kendisine arzedilen telhis veya takrirleri tensip etmiyor [1] ve yapılacak işlerde hocasının mütaleasının ve mavafakatinin alınmasını tavsiye eyliyordu.

Daltaban Mustafa Paşa her ne kadar şeyhülislâmın tavsiyesinden dışarı çıkmıyarak iş görmekte ise de *İstanbul* ahvaline ve mizacına göre harekete vukufu olmayıp kaba ve tok sözlü ve tab'an haşin olduğundan dolayı devlet erkânı da kendisini sevmiyordu; hatta pâdişah da bazı tavırları dolayısiyle kendisinden memnun olmamıştı. Vezir-i âzamın aleyhdarlarından olan reisülküttab Rami Mehmed Efendi, vezir-i âzamın sadarette müstakil olmak için şeyhulislâm ile taraftarları hakkında Tatarları ve Yeniçeri ocağını tahrik etmektedir sözleriyle Feyzullah Efendiyi vesveseye düşürmüş ve Kırım hanı Devlet Giray ısyanının bastırılması hususunda pâdişahın verdiği emirleri ağır alması aleyhdarlarının sözlerini teyid ettiği için [2] pâdişah da korkmuş oldu-

[1] Sadr-ı âzamın yaptığı tayin arzlarını pâdişah kabul etmeyip iade etmişti (*Raşid tarihi*, c. 2, s. 571, 572).

[2] Kırım Hanları Rusyaluya ve lehlilere akın yapmakla geçindikleri için *Karlofça* muahedesi buna mani olmuştu. Rusların *Azak* ve *Kırım* hudutlarındaki tahkimatı Devlet Giray tarafından hükümete bildirilmiş ve Abdullatif adında birinin riyaseti altında *Edirne*'ye bir heyet de gönderilmişti. O tarihlerde Amca-zâde sadarette bulunduğundan "*kendi yaptığım sulhü bozamam*" diyerek şeyhulislâmla beraber bu müracaata ehemmiyet vermemişti. Ondan sonra sadarete gelmiş olan Daltaban Mustafa Paşa bu müracaatı nazar-ı dikkate alarak Devlet Giray'ın tekrar müracaatını kabul ettiyse de Şeyhulislâm mani oldu. Bunun üzerine Daltaban Mustafa Paşa tahakkümünden bıkmış olduğu şeyhulislâmın vücudu kalkmadıkça bu işin husulü mümkün değil diyerek bir fitne ihdasiyle meseleyi halletmek istedi ve Kırım hanına bir mektup göndererek onu Ruslar üzerine tahrik ettiği gibi kendisinin de Moskof üzerine hareket edeceğini ve hanın da askeriyle *Bucak* tarafına gelmesini yazdı. Devlet Giray da kardeşi Saadet Girayla *Bucak*'a asker yolladı. O tarihte henüz vezirlik verilmemiş olan reis-ül-küttab Rami Mehmed Efendi, Şeyhulislâma gelip bu Tatarın hareketi mutlak surette vezir-i âzamın başının altındandır; Moskov seferi fikriyle Tatar taifesini cemettirerek pâdişahı tehdid ve sizi harcamaktır, derhal Devlet Giray'ın azliyle yerine babası Selim Giray'ın tayinini tavsiye eylediğinden telâşa düşen şeyhulislâm hemen pâdişaha koşarak vezir-i âzam hakkında:

—"Bu hainin katli vaciptir; azl ve katli ile Tatara korku gelir; yerine enişten Hasan Paşa'yı tayin edersen babana ettiği gadr ve ihanet belli,(Enişte Hasan Paşa daha evvel silahdar iken Avcı Sultan Mehmed, hal edilmişti)devlet kaydında değil, tenperver bir munafık adamdır. Taşradan kimi getirelim? Sadakat memul edip dört aylık yoldan getirdiğimiz hain böyle çıktı. Şimdiki halde Reisülküttab

ğundan bundan sonra kendisine emniyet ve itimad edilemiyeceğinden [1] bir gün *Hasoda köşkü*'ne celb ettirilerek misafir odasına girmesini müteakip elinden mühür alınarak kapı arasına hapis ve üç gün sonra yani 10 Ramazan 1114 cumartesi günü akşamı katlolunmuştur (28 Ocak 1703). Daltaban Mustafa Paşa, bulunduğu taşra hizmetlerinde oldukça iş görmüş ve cesareti ile tanınmış olduğundan katli askerî sınıfı mütees ir etmişti.

Rami Mehmed Paşa'nın sadareti

İkinci defa reisülküttab iken Daltaban Mustafa Paşanın harekâtından memnun olmayan II. Mustafa, onun yerine şeyhulislâmın tavsiyeleriyle iktidarı müsellem olan Rami Mehmed Efendi'yi getirmek istemişti; bunun için evvelâ Rami Efendi'ye 1114 Şaban 1702 aralık da kubbe vezirliği verilmiş ve Mustafa Paşa'nın azlinden sonra da vezir-i âzam tayin olunmuştur [2]. Pâdişah yeni sadr-ı âzama mühr-ı hümâyunu verirken:

— "*Şeyhülislâmın rey'inden taşra hareket edersen itâba müstahik olursun*" sözleriyle devlet işlerinden mesul olan hükûmet

Rami Efendinin her haline mütekeffilim, âkil, kâmil, sadık kulundur. Memulden ziyade hizmetinden haz edersiz, vezaret verin, bu hainin tedariki görüldükten sonra sadaret ihsan buyurun " diye Rami Efendiyi sadarete tavsiye etti. Pâdişah hocasının tavsiyesi üzerine Kırım hanını azl ederek Rami Mehmed Paşa'yı da evvelâ vezaretle kubbe veziri yapıp sonra da sadarete tayin ettirmiştir.

[1] Sultan Mustafa, vezir-i âzamın Tatar işini ehemmiyetsiz tutmasından dolayı şüpheye düşüp hakikati anlamak için gizlice çuhadarlar vasıtasiyle soruşturma yaptırmıştı. Alınan haberler vezir-i âzamın tatar üzerine serdar olup *Edirne*'den ayrıldıktan sonra işlerine müdahale edenlerden intikam almak için tatar fitnesini tahrik ettiği ve Devlet Giray'la Saadet Giray'ın halkı kendilerine uydurmak maksadiyle vezir-i âzam bizimle müttefiktir, karşımıza kimse gelmez dedikleri duyulduğundan ve bu fitnenin sükûn bulması vezir-i âzamın azline bağlı olduğu cihetle saraya davet olunarak elinden mühür alınmış, fakat pâdişahın heyecanı sükûnet bulmadığından üç gün sonra katledilmiştir.

[2] Daltaban Mustafa Paşa aleyhine alınan tertibatta birinci derecede rolü olan Rami Paşa, onun yerine kendisinin sadarete geleceğini bildiğinden vezir-iâzamın pâdişah tarafından davet edilmesini müteakib Mustafa Paşanın sarayına yani *Paşa kapısı*'na (Bab-ı âliye) gitmişti; paşanın kethüdası, vezir-i âzamın saraya davet edildiğini söylemesi üzerine teşriflerine kadar bekleriz diyerek saraydan gelecek habere muntazır olmuş. Bir müddet sonra "*bostancı başı ile vezir-i âzamın sarayını mühürleyip gelesin*" diye kendisine pâdişah tarafından hatt-ı hümâyun gelen Rami Mehmed Paşa iktiza eden yerleri mühürledikten sonra saraya gitmiş ve mühr-i hümâyun kendisine verilmiştir (*Raşid tarihi*, c. 2, s. 574).

reisine hocası Feyzullah Efendi'nin emriyle hareket etmesini tavsiye etmiştir.

Rami Mehmed Paşa, kuvvetli kalem sahibi, güzel şair, ihatalı, devlet işlerini iyi bilir değerli bir vezir olduğundan kendisi selefi olan Daltaban mertebesine düşmesini istemediği gibi onun akıbetine de uğramak arzu etmediğinden pek temkinli hareket etmekte idi.

Türkiyede çuha ve kumaş dokunması işi

Rami Mehmed Paşa eskiden beri memleket dahilinde işlenip sonradan müteaddid sebeplerle terk edilen çuha ve kumaş dokumacılığını yeniden tesis etmek istedi; bunun için Selânik'te çuha dokuyan yahudilerle kumaş îmal eden Bursa ustalarından bazılarını *Edirne*'ye davet ederek [1]: "Ecnebi memleketler yaptıkları çuha ve kumaşın levazımını Türkiye'den aldıkları halde bizde niçin işlenip dokunmaz; bu, büyük bir kusurdur her, ne lâzım ise tedarik edelim, Fransa ve diğer yerlerden çuha almayalım; buna bir çare bulun, üstatlarınıza ikram olunur" diye sanatkârları teşvik ederek söz aldı ve bunların Fransa'dan gelen dîba ve hatayî ve sair ecnebi memleketlerinden gelen kumaşlar gibi dokumaları ve hiç kimse tarafından müdahale edilmemesi hakkında ellerine fermanlar verdi (1115 H./1703 M.) [2].

Rami Paşa tersane işlerine de ehemmiyet verdi, kaptan paşa ile tersane eminini *Edirne*'ye getirterek, tersanenin irad ve masrafını inceden inceye tetkik ettirip epi tasarruf temin ettiği gibi devletin gelir ve giderini de gözden geçirtti ve mühim tasarruf yapmak suretiyle hazine mevcudunu arttırdı; bundan başka defterdar dairesinde hazineye ait işlerin alım ve satımında kendilerine mühim para getiren arayıcıların açıktan elde ettikleri parayı hazineye tahsis ettirdi.

Gürcistan seferi

1113 H. (1701 M.) yılında *Açıkbaş*, *Göril* ve *Dadyan* isimlerinde devlete vergi vermekte olan Gürcü prensliklerinden *Açıkbaş* beyliğinin prensi *Simon*, kendi tebaası ve *Tavat* denilen Gürcü beyleriyle geçinemi-

[1] İkinci Sultan Mustafa *Edirne*'de hükümdar olmuş ve burasını çok sevdiğinden hal'ine kadar dokuz sene buradan ayrılmamıştır.

[2] *Zübdet-ül-vekayi*, Esad Efendi Ktp. No. 2382, varak 415 ve *Raşid tarihi* c. 2, s. 587

yerek memleketi terk edip kaçmış ve keyfiyet *Çıldır* beğlerğeyisi İshak Paşa tarafından hükümete bildirilmiş olduğundan yerine sabık Açıkbaş prensi Görgi tayin edilerek bunun makamında oturtulması hakkında İshak Paşa'ya emir verilmişti (1113 Rebîulevvel/1701 Ağustos)[1].

Simon memleketinden kaçtıktan bir müddet sonra yine ülkesine döndüğü ve Açıkbaş ile Göril hududu arasında bulunduğu sırada geceleyin maktul bulunmuş ve tahkikat neticesinde Simon'un birkaç senedenberi devlete vergi vermiyerek serkeşlik eden Göril ve Dadyan prensi Mamya tarafından katledildiği ve maksadının üç prensliği bir idare altında toplamak olduğu sâbit olmuştur.

Osmanlı hükümeti Simon'un yerine Açıkbaş prensliğini verdiği Görgi'yi yerine oturtmak üzere İshak Paşa kuvvetleriyle göndermişti; bunlar *Bağrad* mevkiine gelince Mamya, Görgi'yi memleketine kadar götürmek üzere İshak Paşa'ya bir kefaletnâme göndermiş ve onun adamları da Görgi'yi, Mamya'ya teslim ederek geri dönmüşlerdi.

Mamya verdiği kefaletnameye rağmen Görgi'yi öldürttükten başka Osmanlı hududu üzerindeki *Kütays* kalesine de taarruz edeceği haber alındığından Göril bölgesi prenslikten çıkarılarak vezir-i âzama malikâne olarak verilmiş ve o da bir miktar askerle voyvodasını göndermişti; bunun üzerine Göril halkı bu hale mani olmak isteyerek: Eskiden beri bu vilâyet bir krallık yer olup reayası haraç vermektedir, nasıl malikâne olabilir?" diye gidenleri tardederek mukabele edenleri öldürmüşlerdir.

Bunun üzerine Kandiye valisi Köse Halil Paşa'ya Erzurum valiliği verilerek Gürcistan seferine serasker tayin olunmuş ve *Çıldır*, *Kars*, *Batum*, *Trabzon*, *Şarkî Karahisar*, *Olti* vilâyet ve sancak beğlerbeği ve beğleri anın maiyyetine memur edildikleri gibi *İstanbul*'dan kapıkulu ocaklarından yeniçeri, cebeci, topcu ocaklarından ayrılan kuvvetin gemilerle sevkedilmesi emrolunmuştur.

Mamya'nın katlettirdiği açıkbaş prensi Görgi'nin yerine sabık Açıkbaş Meliki Aleksandr'ın oğlu diğer Yorgi tayin olunmuştur (1114 Şevval / 1703 Mart) [2].

[1] *Mühimme* 111, s. 634

[2] *Mühimme* 114, s. 49, 50

Şeyhulislâm aleyhine isyan başlanhıcı

Pâdişahın *Edirne*'de bulunmasından dolayı *İstanbul*'da Çelebi Yusuf Paşa kaymakam bulunuyordu. Yusuf Paşa tarafından Edirne'ye gelen bir tahriratta *İstanbul* halkının bazı meclislerde ve mahfillerde şeyhulislâmın bütün menafii ve memuriyetleri evlâd ve adamlarına tahsis etmesinden şikâyet olunduğunu ve bir fitne çıkması ihtimalini beyan eylemesi üzerine şeyhulislâm Çelebi Yusuf Paşa'nın yerine damadı Köprülüzâde Abdullah Paşa'yı tayin ettirip göndertmişti [1].

Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa Karlofça muahedesindeki hizmeti sebebiyle pâdişahın teveccühüne, Amcazâde Hüseyin Paşa ile Feyzullah Efendi'nin himayelerine nâil olup iktidar ve kabiliyetine binaen en yüksek makamı, vezir-i âzamlığı ihraz etmiş ise de o da selefleri gibi şeyhulislâmın bütün hükümet işlerine müdahalesinden ve tahakkümünden bıkmış olup [2] bundan başka Feyzullah Efendi'nin evladlariyle mensuplarının "*vezir kendi çırağımızdır*" diyerek Rami Paşa'nın istiklâline halel verecek ve şerefine dokunacak sözler sarfetmekte olduklarından bu işe bir son vermek ve şeyhulislâmın nüfuz ve tahakkümünden kurtulmak üzere çare aramakta idi.

Bu sırada yukarıda bahsettiğimiz Gürcistan hadisesi münasebetiyle *Turnacıbaşı* kumandasiyle Gürcistan tarafına gönderilecek dört oda yeniçeri ve iki yüz nefer cebecinin bir kısım donanma

[1] *Raşid tarihi*, c. 2, s. 578

[2] İkinci Mustafa cülusunu müteakip hocası olan sabık Şeyhulislâm Feyzullah Efendiyi evlad ve ıyaliyle beraber menfi bulunduğu *Erzurum*'dan getirterek şeyhulislâm yapmış ve "hall ü akd-i umur-ı cumhurı yani ki zimam-ı hükümeti yedine teslim etmekle vüzera, yanında hiçten hiç olup bir edna nasb onun rey ve tedbiri ve rızây-ı fili olmadıkça tevcih kabil olmayıp üç sene miktarı zaman Elmas Mehmed Paşa tas tas zehirlerini yuttu ve Ammi-zâde Hüseyin Paşa dahi bizzarur rızasında olup eline giren nukudun nısfını vermekle korunarak geçindi durdu ve gayretkeş adam olduğundan aldırmayıp akibet derununa urmakla düşüp yattı; üç ay kadar sahib firaş olup yanları delindi, azl ve mevtine sebep oldu ve Daltaban Mustafa Paşanın dahi yüz bin altınını alıp *Bağdad*'dan sadre getirdi. Ol derdmend dahi dakika-i ahvaline vakıf olmakla vücudunu kaldırmağa sây-i beliğ edüb kâh Moskov üzerine sefer açmağa kasd eyledi ve kâh Tatar askerin kaldırıp işin bitirmek ve kâh ziyafet bahanesiyle hanesine götürüp sem ile helâk etmek fikrinde olduğun kethüdası Arnavud İbrahim Ağa haber vermekle azl ve katl ile Rami Paşayı yerine oturttu.." (*Nusretnâme*'den).

ile sevkleri tekarrur ettiği esnada (4 Rebîulevvel 1115/Ağustos 1703) sefere memur cebeciler, büyük ağaları olan cebecibaşı ile Kethüdalarına gelip:

—"Madem ki bizi sefere memur eylediniz on kıst birikmiş maaşlarımızı isteriz; bize bitmez yerlerden havale vermek suretiyle bu kadar zamandır ulûfe yüzü görmeziz. Pâdişah hazretleri *Edirne'de*; kime feryad edelim [1]? Kaymakam namına olan sefih oğlan güvercin uçurmakdan eli değmez [2]; arz-ı hâl etsek merhamet edip yüzümüze bakmaz" diye evvelâ Cephânelikte toplandılar, gülbenk çekerek maaşlarını istediler. Müterakim maaşlarından bir miktar verildi ise de tamamını almadan gitmiyeceklerini söylediler. Her ne kadar arkanızdan gelecektir denilirse de dinlemediler ve daha sonra kışlalarından çıkarak At meydanında *Fazlı Paşa Sarayı* önüne toplandılar.

Cebecilerin Gürcistan seferine gitmek istememeleri üzerine İstanbul kaymakamı bulunan şeyhulislâmın damadı Köprülü-zâde Abdullah Paşa, sekbanbaşı ve cebecibaşı ile görüşerek en iyi çare olmak üzere bunların birikmiş maaşlarını verip sevk etmeği muvafık bularak keyfiyeti vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa'ya bildirmişlerdir.

Cebecilerin bu serkeşlikleri *Edirne*'de duyulunca bu hal Cebecibaşının gevşekliğine hamlolunarak azlolunup yerine Boşnak Sarı İbrahim Ağa tayin edilmiş ve bu yeni cebecibaşı vezir-i âzam tarafından bazı gizli emirlerle acele *İstanbul*'a yollanmıştır.

İşte aşağıda göreceğimiz *Edirne vak'ası*, Şeyhulislâmın tahakkümünden kurtulmak isteyen Rami Mehmed Paşa'nın el altından teşviki ile cebecilerin muhalefetinden başlayarak ve yeni ce-

[1] Malûm olduğu üzere yeniçeriler maaşlarını divanda ve suvari ocağı vezir-i âzamın huzuriyle sergi ile *Bab-ı âli*'de alırlar, cebeci, topcu, top arabacı, bostancı ve sair ocaklar ise icmallerinden birer miktar akçe alıp bakiyesini etraftan havale geldikçe o havaleden alırlardı. Bazı havalelerin tahsili mümkün olmadığı için bu yüzden bu gibi ocaklıların kiminin dört, beş, kimisinin sekiz, on kıst maaşları tedahülde kalırdı (*Raşid tarihi*, c 2 s. 591). İşte yukarıdaki metinde cebecilerin on kıst güzeşte maaşlarının verilmediğini beyan etmeleri ve bunları almak istemeleri bu tedahülden dolayıdır.

[2] Cebecilerin güvercin uçurmasından bahis ile şikâyet ettikleri İstanbul Kaymakamı Köprülü-zâde Abdullah Paşa, Şeyhulislâm Feyzullah Efendinin damadı idi.

becibaşı Bosnalı İbrahim Ağa'nın talimatı ile genişleyerek iş yalnız şeyhulislâmın azl ve katliyle kalmayıp hem pâdişahı hem de hadiseyi tertip eden vezir-i âzamı da devermiştir.

Sultan Mustafa, Gürcistan'a memur edilen cebecilerin muhalefetini haber alınca bu sefere memur olan yeniçeri ocağı turnacıbaşısına ferman gönderip bazı mevani sebebivle cebecilere âid cephanenin kendisiyle beraber götürülmesini emretmiş ve bu fermanda ocaklı hakkında teveccüh gösterilerek yeniçeriler okşanmıştır [1].

Birinci Edirne vak'ası [2]

İstanbul vaziyeti

Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa, şeyhulislâm Feyzullah Efendi'ye düşman olanlardan damad Moralı Hasan Paşa'nın tavsiyesiyle [3] bir takım va'dlerle cebecibaşı yaptırdıkları Boşnak İbrahim Ağa *İstanbul*'a geldikten sonra işleri tanzim için uğraşır görünerek böylece bir ay kadar zaman geçirdi ve ısyan tertibatını yaptı [4].

[1] Gürcistan seferine memur olan Turnacı başıya gönderilen hükümden: "*Sen ki mumaileyhsin bu ana değin ocağınızdan pesendide-i tab'-ı hümâyunum olur nice nice hidemat-ı aliyye zuhur ve din-ü devletime lâyık hareket-i marziyye zuhur edip duây-ı hayr-ı icabet-eserime mazhar olmuşsuzdur; berhudar olasız. İmdi işbu sene-i mübarekede vaki Gürcistan seferine memur olan dergâh-ı muallam cebecileri bazı mevani sebebiyle sefer-i mezburdan alıkonmuşlardır; taife-i merkume ile mahall-i mezbura gönderilecek cebhaneyi sen ki mumaileyhsin kapum kullariyle gereği gibi hıfz ve heraset ederek alıp götürüp.. Erzurum valisi olup ol canibe serasker olan vezir* Halil Paşa'ya *teslim eylemen bâbında ferman-ı hümâyunum sâdır olmuştur..*" (*Mühimme* 113, s. 41, 1115 Muharrem).

[2] *İkinci Edirne vak'ası* Üçüncü Selim zamanında Konya valisi Kadı Abdurrahman Paşa'nın yirmi dört bin kişilik *Nizam-ı Cedid* askeriyle Rumeli ıslahatı için *Edirne*'ye doğru hareket etmesi üzerine vuku bulmuştur.

[3] Bu, Moralı Hasan Paşa, Dördüncü Mehmed'in hal'inde medhalder olmak îtibariyle şeyhulislâm kendisini sevmeyerek aleyhinde bulunmak suretiyle Vezir-i âzam olmasına mani olduğu için Feyzullah Efendi'ye düşmandı.

[4] Vezir-i âzamla Damad Hasan Paşa" bir tedbir kurdular yani ki ıibar-ı devletten sâbıka Surre emini Boşnak İbrahim Ağa'yı cebecibaşı edip cephane umuruna müteallik bazı mevad almak vesilesiyle *İstanbul*'a gönderdiler ve güzeşte ulufe bahanesiyle cebeciyi tahrik edegör; matlablarına müsâade ederiz, sen de zarar görmezsin ve bu takrip birle eyaletle nail-i meram olmasını vaid buyurdular" (*Nusret-nâme*'den).

5 Rebîulevvel 1115 (19 Temmuz 1703)'de İstanbul kaymakamı Abdullah Paşa, Cebecilerin on kıst maaşlarına mukabil bir miktar vermek suretiyle işi halletmek istemiş ve cebeciler de bunu kabul eylemişlerdi; fakat sonradan aldıkları talimat üzerine maaşlarının tamamının verilmesini söyledikten sonra yeniçerilerin yeni odalardaki *Et meydanı* önüne toplanmışlardır.

Bu hal üzerine yeniçeriler evvelâ kendi kışla kapılarını (ortaların kapılarını) kapayarak bunları içeri sokmamışlar ise de cebecilere bir haylı da ayak takımı iltihak eylediğinden onların da yardımlariyle kapılar açılıp içeriye girdikten sonra cemiyetlerini büyütmüşlerdir.

İş bu şekli alınca Abdullah Paşa, Sekbanbaşı ile görüşüp İstanbul kadısı olan Feyzullah Efendinin damadı Seyyid Mahmud Efendi hariç olarak ülema ve *İstanbul*'daki devlet ricali ve ocak zabitlerini saraya davet ile yeniçeri ve bostancıları silâhlandırıp sancağı şerifi çıkarmak suretiyle bu ayaklanmayı bastırmağa karar vermiştir; lakin sancağ-ı şerif *Edirne*'de pâdişahın yanında bulunduğundan Eyüb türbesindeki sancak getirtilerek îcabeden tedbire başvurulmuş fakat İstanbul kadısı Seyyid Mahmud efendi'nin, bacanağı olan Abdullah Paşa ile aralarının açık olması sebebiyle Mahmud Efendi hastalığından bahis ile davete icabet etmemiştir.

Heyet o geceyi sarayda geçirmiş yalnız sekbanbaşı bir yangın çıkartılması korkusiyle Ağa kapısına gelerek ertesi sabah İstanbuldaki bütün ocak ağaları ve yeniçerilerle erkenden saraya gelmiş ise de saray ağası Osman Ağa yeniçerilerin saraya girip yağma yapmaları ihtimalini düşünerek kapıları kapatmış olduğundan söylenen sözleri dinlememiş ve bu suretle aradan epi zaman geçmiştir.

Seksanbaşı'nın saraya gittiğini duyan âsiler fırsatı kaçırmayıp hemen ağa kapısına hücum ile yağma ettikten başka ağakapısı zindanındaki mahbusları da salıvererek cemiyetlerini büyütmüşler ve sonra da İstanbul kaymakamının sarayına hücum etmişlerdir.

Abdullah Paşa'nın adamları Paşa kapısının kapılarını kapatarak paşa dündenberi saraydadır diye kendilerini müdafaaya kalktılar; iki taraf arasındaki çarpışmada bir cebecinin ölmesi işi kızıştırdı Nihayet vezir sarayına girip yağmadan sonra ocak

muhzırı hapsinde olanları da [1] hapisten çıkarıp kendilerine iltihak ettirdiler.

Bu işlerden sonra cüretleri artan âsiler oradan saraya doğru gittiler ve yaklaşınca sekbanbaşı ile maiyetini gördüler. Bunun yanındaki yeniçeriler saray kapısının kendilerine açılmamasından müteessir olarak âsiler tarafına meyletmeleriyle sekbanbaşı bunların aralarından kaçarak kendisini kurtarmak istemiş ise de kaçarken Tavukpazarı tarafında atından düşerek takip edenler tarafından yakalandı. Bunu müteakip Feyzullah Efendinin damadı İstanbul kadısı Seyyid Mahmud Efendi de evinden alınarak sekbanbaşı ile beraber hapsedildiler.

Sekbanbaşı'nın katli

Bu hadisenin ertesi günü yeniçerilerin ve medrese softalarının da iltihakiyle cemiyetleri kuvvetlenen âsîler, Sekbanbaşı Hâşim-zâde Murtaza Ağa'yı bayrağını çıkar diye sıkıştırdılar. Murtaza ağa:

—"Velinimetiniz olan pâdişah üzerine ısyan ile küfrân-ı nimet etmeyiniz; bu gibi harekete cür'et edenlerin âkibetlerinin ne olduğu malûmdur; Isyandan el çekerseniz sizin afvinize kefil olurum" dedi ise de hiç birisi bu sözlere kulak vermedikten başka bu fırsat ânında yeniçeri ağalığını elde etmek isteyen mazul kul ketbüdası Çalık Ağmed Ağa'nın teşvikiyle üzerine hücum ile öldürdüler (7 Rebiulevvel 1115/21 Temmuz 1703 Perşenbe).

Âsiler yeniçeri ağalığını Çalık Ahmed'e vermek istedilerse de o henüz zamanı gelmediğini düşünerek sekbanbaşılığı da vekâlet suretiyle kabul etti. Âsiler'in hapsettikleri İstanbul kadısı Seyyid Mahmud Efendi kendisine yapılan tehdit üzerine sekbanbaşının akibetine uğramak istemediğinden onlara iltihaka mecbur olup İstanbuldaki ülemayı *At meydanı*'na âsîlerin yanına davet etti.

Saraydaki heyetin dağılması

Saray-ı cedid-i âmire yani şimdiki ismiyle Topkapı sarayında toplanmış olan ulema ve devlet erkânı Sekbanbaşının akıbetini duyunca ısyanı bastırmak için alacakları tertibat bozulmuş olduğundan kaymakam Köprülü-zâde Abdullah Paşa:

[1] *Paşa kapısı* yani Bab-ı âlî'de Yeniçeri ortalarından Muhzır ağaya mensup orta bulunup hem muhafız hem de ocak ile *Ağa kapısı* arasındaki münasebatı tesis ederdi. Burada bir de Muhzır ağa tevkifhanesi bulunup henüz hüküm giymemiş olanlar bu tevkifhanede bulunurlardı.

—"Bu fitnenin tarafımızdan bastırılması mümkün olamadı; mukadder böyle imiş. Şimden geru münasip bir zaman uzlet ve inzivaya çekilip gözden kaybolmaktır" diye gizlenmeğe karar vererek vaziyeti pâdişaha bildirdikten sonra ortadan kayboldu. Saraydaki heyetin de bir kısmı saklanıp ve bir kısmı da *At Meydanı* cemiyetine iltihak eylediler; Ortada hükümet kalmamıştı.

Âsîlerin işleri ele almaları

İsyanın dördüncü günü cumaya tesadüf etmişti; cuma namazının şartlarından birisi de imamın yani pâdişahın adaleti olduğundan ve bu hareket âdil olmayan pâdişah üzerine yapıldığından Cuma namazı sahih olmaz denilerek bu işlerin neticesine kadar cuma namazı kılınması yasak edildi. Bu sırada âsiler saraya girip Eyüp türbesinde bulunurken bostancı başı tarafından saraya aldırılan sancağ-ı şerifi aldıkları gibi bostancıbaşı ile bostancıları da kendilerine iltihak ettirdiler.

Böylece ve kolayca büyüyen cemiyetin idaresini bundan sonra Karakaş Mustafa denilen bir timarlı sipahi ele aldı. Bu adam diğer sahalarda olduğu gibi timar ve dirlik işlerine de el atmış olan şeyhulislâmın bir adamının eline geçen timarını kurtarmak için *İstanbul*'a gelmişti. Karakaş Mustafa'nın timarı, şeyhulislâmın telhiscisi Bılanlı Mehmed Ağa'nın müdahalesiyle elinden alınalınmış olduğundan o da dirliğini, yani tımarını kurtarmak için *Edirne*'ye kadar gelmiş; telhisciyi görmüş, yalvarmış, yakarmış ise de telhisci bunu yanından kovmuş ve divan-ı hümayuna da tesir yaparak bunu meyus olarak geri döndürmüştü.

Meyus bir halde *Edirne*'den *İstanbul*'a gelen Karakaş memleketine gitmek üzere *Üsküdar*'a geçtiğ sırada bu Cebeci ısyanı meydana çıkmış, bundan ümide düşen Karakaş bir müddet beklemiş ve işin büyüdüğünü görmesi üzerine *İstanbul*'a geçerek *At* meydğnında ki âsîlere iltihak ederek cerbezesiyle söz sahibi olmuştur.

Devlet hizmetine tâyinler

Âsiler bundan sonra memur tayinine başladılar; iki defa Rumeli kazaskeri olan Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi zorla evinden alarak kendisini şeyhülıslâm îlân ettikleri gibi maktul sekbanbaşının yerine de kul kethüdalığından mazul olup yukarıda adı geçen Çalık Ahmed'i Sekban-başı yaptılar; Çalık, bir kaç gün sonra da yeniçeri ağalığına getirildi.

Paşmakçı-zâde Ali Efendi, dûrendiş bir zât olduğundan âsilerin elinden kurtulup evine gittikten sonra temaruz ederek tedavi ile meşgul olmak tedbiriyle işi uzattığından onun iyi olmasının gecikmesine mebni onun yerine daha evvel iki buçuk ay kadar şeyhulislâmlık yapmış olan İmam Mehmed Efendiyi münasip görüp şeyhulislâm yaptılar (11 Rebîulevvel/25 Temmuz); bundan başka aynı tarihte İstabbul kaymakamlığına da Amcazâde Hüzeyin Paşanın damadı olup mâzul olarak *Anadoluhisarı*'nda *Amcazâde yalısı*'nda oturmakta olan Kavanoz Ahmed Paşa'yı münasip görüp davet ederek getirttiler; yine bu arada Rumeli ve Anadolu Kazaskeri ve Sipah ağası tayinleri de yapıldı.

Âsilerin pâdişaha arizaları

Bu sırada âsîler pâdişaha bir ariza takdim ettiler, bunda, şeyhulislâm ile Nakibülşraf olan oğlu Fethullah ve Rumeli kazaskeri Dede Efendi'lerin azilleriyle bunlarla davaları olduğu için hepsinin *İstanbul*'a yollanmasını ve pâdişahın da acele *İstanbul*'a gelmesini rica ettiler ve şayet bu ricaları kabul olunmıyacak olursa *Edirne*'ye hareket edeceklerini zikr ile bu arizalarını bir heyet ile *Edirne*'ye yolladılar.

Âsîlerin kalabalığı pek büyümüştü *At meydanı* bunları istiab etmediğinden rebîulevvelin onikinci günü (26 Temmuz 1703) *Yenibahçe* meydanına naklettiler.

Edirne'de hükûmetin durumu

II. Mustafa, babası Avcı Sultan Mehmed gibi *Edirne*'yi seviyor ve fırsat düştükçe ava gidiyordu; saltanata geçtiği tarihten beri *İstanbul*'u ihmal edip *Edirne*'de oturmakta idi. [1] Pâdişah bu tarihte üç kızını yani Ayşe, Safiye ve Emine Sultanları sırasiyle Köprülü-zâde Numan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın

[1] Pâdişahı *Edirne*'de oturmağa sevkeden Feyzullah Efendi "evlâd ve müteallikatını ileri çekmek, sair ulemayı menkûb ve tahkir etmek zûmiyle hileye salik oldu; seferler münkati oldukça ve pâdişahlar dûr u diraz İstanbul'da meks ettikçe kul taifesinin ve ulemanın fesadı eksik değildir ve bu, pâdişah hazretlerin, hezar gûne vehme düşürüp *Edirne*, rahatlı, halka menfaatlı, şikârı mütekâsir; bu ana gelince gulüv vaki olmamış bir meymenetli memleketidir, buyurun rahat olursunuz demekle berây-ı hâtır zimam-ı devletini yedine vermişti, müsâade buyurdu; böyle nâzenin şehr-i azîmi (İstanbul'u) bırakıp gitti.." 3 Şevval 1112 (*Nusret-nâme*'den).

oğlu Ali Paşalarla Silâhdar Çorlulu Ali Paşa'ya namzed edip her birine saraylar ihzariyle bunları döşettirmek ve düğün hazırlığı yaptırmakla meşguldü.

İstanbul'da Cebeciler işi büyütüp pâdişah ve hükümet aleyhine bir ihtilâl halini aldığı, kaymakam Köprülü-zâde Abdullah Paşa tarafından kayınpederi Feyzullah Efendi'ye bildirilince ortalığa bir şaşkınlık gelmiş ve bunun üzerine yeniçeri ağasiyle diğer ocak ağaları ve sair îcab edenler şeyhulislâmın konağında sabaha kadar vaziyeti görüştüler; neticede bu ısyanın maaş ve atıye isteğiyle vukua geldiği kararına varılarak kul kethüdası Abdullah Ağa ile acele olarak *İstanbul*'a külliyetli para yollandı. Vaziyetten endişe eden pâdişah bu halin ne olacağı hakkında Şeyhulislâma hatt-ı hümâyun göndermişti; Feyzullah Efendi bu hatt-ı hümâyuna:

—"Mesele ulûfe nizâıdır; kul kethüdası kullariyle otuz kese akçe yollandı" cevabını verdi.

Ertesi günü Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa'nın sarayında toplanıldı; bu içtimada şeyhulislâmdan başka Şeyh Vani Efendi'nin kızından olan büyük oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi ile vezir Enişte Hasan Paşa, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, yeniçeri ağası, defterdar, Edirne kadısı ve ocak ağaları vardı.

Bu görüşmede, şayet kul kethüdası *İstanbul*'dan muvaffakiyetsizlikle avdet ederse ne gibi tedbir alınmalıdır maddesi müzakere edildi ise de esaslı bir karar verilmedi; yalnız *İstanbul*'da, Sekbanbaşı Murtaza Ağa'nın cebeciler tarafından katli dolayısiyle bir yeniçeri çavuşunun ocak namına bilvekâle cebecilerden kısas talep etmesi yolunda bir dava açılmasına ve cebeciler nedamet etmezlerse katillerinin vâcib olduğuna dair fetva alınmasına karar verildi.

Feyzullah Efendi'nin azl ve nefyi

İstanbul'daki ihtilâlciler tarafından yukarıda bahsettiğimiz ariza ile *Edirne*'ye gönderilen heyetin *Edirne*'ye yaklaştığı haber alındı; şeyhulislâm, heyetin getirdiği arizanın, kendisi ile evlad ve etbaı aleyhinde olduğunu haber almış olduğundan gelen arizanın pâdişaha takdimine müsaade etmediği gibi *Edirne* bostancı başısı mârifetiyle heyet azalarını *Eğridere* palangasına sürdürdü; fakat

bunu sonradan haber alan Sultan Mustafa vezir-i âzamı acele davet etti. Rami Paşa bu ısyan meselesini görüşmek üzere Paşakapısında bir toplantı yapmıştı. Pâdişahla buluşunca hükümdar kendisine : "*Rikâb-ı hümâyunuma gönderilen elçiler hakkındaki bu muameleye sebep nedir? Dilekleri sual olunmadan bu makule işler ısyanı alevlendirmekten başka neye yarar?*" diye sorup kendisini tekdir etmesi üzerine şeyhulislâmın tahakkümünden usanan Rami Mehmed Paşa fırsatı kaçırmıyarak:

—"*Benim şevketlu efendim, bana mühr-i şerifi teslim buyurduğunuzda zinhar şeyhulislâmın re'yinden hariç hareket eyleme diye tenbih buyurduğunuz için bu işde dahî fermân-ı hümâyununuz üzere muvafakat eyledim*" cevabını verip mahzarları göstermek suretiyle hadiseden pâdişahı haberdar eyledi. Bunun üzerine *Eğridere*'ye sürgün edilen *İstanbul* heyeti *Edirne*'ye davet edildiği gibi Feyzullah Efendi'nin de dört oğluyla beraber Karadeniz yoluyla *Erzurum*'a gönderilmesine irade çıktığı gibi bu hususa dair pâdişah bir de hatt-ı hümâyun verdi [1].

Vezir-i âzam sarayına dönünce ictima münasibetiyle *Paşakapısı*'nda bulunan şeyhulislâma hiç bir şey sezdirmiyerek i'zaz ve ikram ile konağına gönderdi ve arkasından hatt-ı hümâyunla beraber çavuşbaşıyı yollayıp akşamla yatsı arasında Feyzullah Efendi'yi arabalarla *Edirne*'den çıkarıp *Sabuncu Köyü*'ne sevkettirdi [2]. Feyzullah Efendi oradan da *Varna*'ya gitmek üzere derhal yola çıkarıldı [3].

[1] *Raşid Tarihi* c. 3, s. 43. Şeyhulislâmın bu hallerinden müteessir olan pâdişah "*şu haini evlad ve etbaiyle vatan-ı aslisi olan Erzurum'a yolla ve Eğridere palangasına nefyolunan elçileri Edirne'ye davet ve tatyip eyle*" demiştir (*Nusretnâme*).

[2] Feyzullah Efendi'nin pâdişah yanından uzaklaştırılarak *Erzurum*'a gönderilmesine muvaffak olan vezir-i âazam, *İstanbul*'da âsilerin tayin ettikleri şeyhulislâm Paşmakcı Zade'ye gizlice haber gönderip matluba muvaffak olunduğunu ve keyfiyetin halka müjdelenmesini bildirmiştir.

[3] 1115 Rebiulevvel ortaları (1703 Ağustos ibtidaları) tarihli olup Ağrıboz kadısiyle Ağrıboz mütesellimine gönderilen bir fermanda Feyzullah Efendi ile maiyyetinin *Trabzon*'da ikamet etmek üzere gönderildikleri fakat sonradan bunların *Ağrıboz*'da ikamet etmelerine karar verildiği görülüyor. Bu hususa dair olan hüküm aynen şöyledir:

Ağrıboz kadısına ve mütesellimine hüküm ki,

Sâbıka şeyhulislâm olan Es-Seyyid Feyzullah'ın ve etbaının bundan akdem *Trabzon*'da ikametleri fermanım olmuştu.. *Ağrıboz*'da ikameti münasip görülmekle sen ki Mevlânay-ı mûmaileyh ve mütesellim-i mezkûrsın müşarünileyh Es-Seyyid Feyzullah ve sâbıka Nakib-ül-eşraf olan Es-Seyyid Fethullah ve sâbıka Anadolu kazaskeri olan Es-Seyyid Mustafa ve sâbıka Bursa kadısı olan Es-Seyyid Ahmed ve sâbıka şehzâde hocası olan Es-Seyyid İbrahim ve telhiscisi Mehmed ve kethüdası Hacı Ahmed vesair etbaının vusullerinde ikamet ettirmeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Sene 1115 Evasıt-ı Rebîulevvel (*Mühimme defteri*, 114, s. 251).

Daha aşağıda görüleceği üzere bu ferman tatbik edilmiyerek Üçüncü Ahmed'in cülusunu müteakip Feyzullah Efendi *Pravadi*'de iken *Edirne*'ye sevrilerek öldürülmüştür.

Âsilerin maskeyi atmaları

Âsîlerin gönderdikleri arizada pâdişahın *İstanbul*'a gelmesi teklifi de vardı. İkinci Mirahur ve *İstanbul*'dan gelen elçiler vasıtasiyle yollanan cevapta müfti yani şeyhulislâm ile evlâdlarının sürgün edildikleri ve kendisinin (pâdişahın) da cemiyetin dağılmasını müteakip *İstanbul*'a hareket edeceği ve *İstanbul*'dan Rumeli ve Anadolu kazaskeri tayin olunanların *Edirne*'ye gönderilmeleri yazılıyordu; fakat işin şekli değişmiş, pâdişahın hal'i düşünülür olmuştu. Pâdişahın gönderdiği emre karşı :

—"Bu makule şeylerden maksat cemiyetimizi parçalayıp bizi tefrikaya düşürmektir; muradımızı tamam etmeyince kararımızdan dönmeyiz" diyerek o tarihe kadar kendisini müttefik saydıkları vezir-i âzam Rami Mehmed Paşayı da istemiyerek yeni bir sadr-ı âzam aradılar ve içlerinden bu makama vezir Kavanoz Ahmed Paşa'yı münasip gördüler.

Edirne'den avdet eden heyetin, pâdişah'ın cemiyet dağıldıktan sonra İstanbul'a geleceği hakkındaki sözlerinden kuşkulanan âsi ele başıları, gelen heyete:

—"*Edirne*'de sizi itmâ etmişler; maksadınız bizim cemiyetimizi dağıtmaktır" sözleriyle gönderdikleri heyeti cemiyetlerinden çıkarıp "Bundan sonra kararımız *Edirne*'ye gitmektir" diyerek *Davudpaşa* sahrasına göçtüler.

Pâdişah tarafından *İstanbul*'a gönderilerek âsîler tarafından göz hapsine alınan Mirahur Selim Ağa bir kolayını bulup *Edirne*'ye kaçmağa muvaffak olmuş ve vezir-i âzam ile birlikte II. Mustafa tarafından huzura kabul edilerek vaziyeti açıkça anlatmış olduğundan bu halden müteessir olan pâdişah âsîlere karşı hemen kuvvet toplanmasını emretmiştir.

Edirne'ye kuvvet celbi

Evvelâ İstanbul tarafına hiç bir kuvvet geçirilmemesi için *İzmit* ve *Mihaliç* taraflarına fermanlar gönderildi ve aynı zamanda Rebîulevvel ibtidalarında (1703 Temmuz) Hüdavendigâr (Bursa) ve Sultanönü (Eskişehir) sancakları mutasarrıfı Hasan Paşa'nın, kapısı halkıyle hemen Mudanya iskelesine giderek oradan *İstanbul* ve Rumeli taraflarına hiç kimseyi geçirmemesi emrolundu [1]. Bundan başka Marmara'nın Rumeli sahilleri sıkı bir tarassut altına alındı; Çorlu civarındaki *Karıştıran* mevkii Bostancı ustasiyle *Çatalca*, *Yapagıcı*, *Haramideresi* Bostancı ustalarına da Edirneden ve Rumeli'den ve Özi taraflarından İstanbul'a gitmek iteyenlerin her kim olursa olsun ellerinde müsaade fermânı olmadıkça kat'iyyen müsaade edilmemesi emredildi [2].

Kırım hadisesi sebebiyle *Babadağı*'nda bulunmakta olan kuvvetlerin ve on bin kadar Arnavud askeriyle Hüdaverdi Paşa'nın ve Rumeli kuvvetleriyle Rumeli beğlerbeğisi Hazinedar İbrahim Paşa'nın ve *Evlâd-ı fâtihan* ve diğer bazı Rumeli kuvvetlerinin *Edirne*'ye gelmeleri emrolunduğu gibi Aydın muhassılı Osman-oğlu Nasuh Paşa'nın onbin askerle Çardak'dan Rumeli'ye geçmesi ve Anadolu valisi Numan Paşa'nın da *Gelibolu* yoluyla acele *Edirne*'ye gelmesi hakkında fermanlar gitti; fakat âsileri sevk ve idare edenler daha evvel *Mudanya* ve *İzmit* geçitlerini elde etmiş olduklarından hükümet kuvvetleri muvaffak olamadılar; Sultan Mustafa bayraklar açtırarak yeni yeni sipahi, silâhdar ve serdengeçti kuvvetleri topluyordu[3]. Rumeliden istenilen bütün kuvvetler geldi.

Edirne'de toplanan kuvvetler, pâdişah tarafından âsîlere gönderilen hatt-ı hümâyuna karşı sadakatlerini arzettikleri gibi [4] bir tepsi üzerine konulan (Kur'an-ı Kerim, ekmek tuz ve

[1] *Mühimme defteri*, 114, s. 231 (Evâil-i rebiulevvel 1115)

[2] *Mühimme* 114, s. 250

[3] *Mühimme* 114, s. 250 ve *Zübdet-ül-Vekayi*, varak 424-435.

[4] Bu hatt-ı hümâyun şöyledir:

"Kullarım, sizin ulufenizden matlubunuz var ise verilsün. Şükr ve şikâyetiniz ne ise sualinize müsâade olunsun. Halen âsitaneden bir miktar adam tecemmû ve bu tarafa gelmek üzere oldukları mesmûumdur; karşulanub müdafaa ve mukabede edermisiz vesselâm." Bu hatt-ı hümâyun okununca bizim pâdişahımızdan alacağımız yoktur, her veçhile pâdişahımızdan hoşnud ve razıyız, üzerimize gelenlere mukabele ederiz cevabını vermişlerdi (*Raşid tarrihi*, c. 3, s. 55).

kılıç) üzerine ve pâdişaha karşı ısyan eden âsîlerle harp edeceklerine ve sözlerinde sebat edip Sultan Mustafa'ya sadık kalacaklarına yemin ettiler [1].

Vezir-i âzam istekleri kabul edilip yapıldıktan sonra âsîlerin inatlarında sebat edip itaatsizliklerinde devam ettikleri takdirde katillerinin caiz olduğuna dair fetvâ aldı âsîlere karşı sevkedilecek kuvvetlere vezir-i âzam serdar tayin edildi.

İstanbul kuvvetlerinin Edirne'ye hareketleri

Davutpaşa'da toplanmış olan âsî kuvvetler, Nalband oğlu Vezir Hasan Paşayı [2] İstanbul kaymakamlığında bırakarak 27 Rebîulevvel (10 Ağustos 1703)'de İstanbuldan çıkarak *Davutpaşa*'ya gelmişlerdi; bir kaç gün sonra yani ayın otuzuncu günü *Edirne*'ye doğru yola çıktılar; mevcutları yeniden yazdıkları kuvvet ile beraber onbeş bin yeniçeri ve dört bin dört yüz terakkîli ve tashihli sipah ve silâhdar [3] bin yüz kadar ulufeci ve garibler isimlerindeki suvari, dört binden fazla cebeci ve bine yakın topcu ve üçyüz kadar top arabacıları ve bunlardan başka ulema ve sâdât ve esnaf makulesi olarak otuz bine yakındı.

Âl-i Osman hânedanı aleyhine görüşme

Âsî kuvvetler *Silivri* mevkiine geldikleri zaman orada bir kaç gün oturarak Sultan Mustafa'nın yerine kimin getirilmesi lâzım geleceğini görüştüler. Bunlar henüz *İstanbul*'da iken kimi hükümdar yapacaklarına dair bir kararları yokdu; fakat Avcı Sultan Mehmed'in oğullarını istememekte müttefik idiler. Bazısı Kırım Hanzâde-

[1] *Zübdet-ül-Vekayi*, varak 229 ve *Raşid tarihi*, c. 3, s. 55

[2] Bu Hasan paşa, Amca-zâdenin kethüdası iken vezirlikle doğum yeri olan *Şehr-i zur* valiliğine tayin edilmiş, hakkındaki şikâyete mebni Feyzullah Efendi'nin tesiriyle katline irade çıkmış ve kendisini katletmek üzere bu işlerde mahareti olan Türkmen Kara Bayram Ağa gönderilmişti. Fakat Hasan Paşa bunun kendisini katletmek üzere geldiğini haber alır almaz daha evvel davranıp Bayram'ı öldürmüş ve sonra kendisi de saklanmıştır. Hasan Paşa, ısyan hadisesinde *İstanbul*'da bulunarak meydana çıkmış ve efendisi Amcazâdenin damadı bulunan âşilerin vezir-i âzamı Ahmed Paşa'nın delâletiyle İstanbul kaymakamlığına tayin edilmiştir.

[3] *Terakkîli*, *zamm-ı maaşlı* ve *tashihli* demek evvelce ocağa kayıtlı iken tard edilip tekrar alınan demektir.

sini ve bazıları *İbrahim Hanzâdeler*'den [1] birisini hükümdar yapalım gibi sözlerle dedikodu yapıyorlardı [2]. Fakat *Silivri*'ye gelince ye kadar ikinci Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrahim üzerinde birleşmiş gibi idirler.

3 Rebiulâhır (16 Ağustos 1703)'de *Silivri*'de bulundukları sırada ulema ve ocak erkânı vezir-i âzam tayin ettikleri Ahmed Paşa'nın çadırında yaptıkları bir görüşmede şeyhulislâm İmam Mehmed Efendi, hükümdarlık sırası âkil ve reşid olan en büyük şehzade ve Sultan Muştafa'nın biraderi Ahmed'ın (III. Ahmed) olup Şehzâde İbrahim'in o tarihte henüz on bir yaşında bulunduğunu ileri sörerek ısrar ettiğinden şehzade İbrahim'den vazgeçip otuz bir yaşında bulunmakta olan Avcı Sultan Mehmed'in diğer oğlu Şehzâde Ahmed'in cülusuna karar verildi; yeniçeri ağası, Şehzâde İbrahim'i istemekte olduğundan kendisi zorla ikna edilerek hanedanın en yaşlı şehzâdesi Ahmed üzerinde ittifak hasıl oldu [3]. Şehzâde Ahmed'in pâdişah olmasını isteyenler, *Edirne*'de Sultan Mustafa'yı müdafaa edecek kuvvetlerle İstanbul kuvvetlerinin aralarını bulmak suretiyle saltanat tebeddülünü kan dökmeden halletmeği düşünmüşlerdi.

Şehzâde Ahmed'in cülusuna karar verildikten sonra her tarafa emirler gönderilerek Sultan Ahmed adına hutbe okunması bildirildi [4].

[1] Sokullu Mehmed Paşanın, İkinci Selim'in kızı Esmihan Sultan'dan olan İbrahim Han'ın torunlarıdır.

[2] Baltacı Mehmed Paşa Piruttan döndükten sonra yolda kendisini müdafaa yollu III. Ahmed'in validesine göndermiş olduğu 3 Receb 1123 tarihli ârizede bilmünasibe bu hadiseden bahsetmektedir *(Arşiv kılavuzu*, 1. *fasikül)* ve Naimâ'nın *Feyzullah Efendi vak'ası* adını verdiği Edirne vak'asına dair risalesi (Naimâ tarihinin altıncı cildinin sonuna ilâve edilip basılan kısım).

[3] "Alelumum cumhur-i nâs merhum Sultan Ahmed Han hazretlerinin şehzâdesi İbrahim Han cenabını iclâs sadedinde iken Müfti, Mehmed Hamı Gazi Hazretlerinin imameti hizmetinde neşvünüma bulmağın gayrete gelip rahmetli efendimin âkil, reşid, yiğit evladı dururken sabinin hilâfeti caiz değildir deyüp mahfî, ulema ile yekdil olup ayak bastı; fetva emini olan Gelibolulu Sümüklü Mehmed Efendi'yi güciyle menedebildi.." *(Nusret-nâme*'den).

[4] *Zübdet-ül-Vekayi*, varak 430 b.

İki tarafın karşılaşması

Edirne'deki Sultan Mustafa kuvvetleri Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa kumandasında ise de o bizzat gitmeyip kendisi *Edirne* dışındaki ordugâhta kalarak Evlâd-ı Fâtihân kumandanı vezir Yörük Hasan Paşa'yı serasker yapmış ve onu Rumeli valisi İbrahim ve Arnavud kuvvetleri kumandanı Hudaverdi Paşa kuvvetleriyle birlikte âsîler üzerine göndermiş ve aynı zamanda âsi kuvvetlere nasihat etmek üzere ulemadan bazılarını da yollamıştı.

Serasker Yörük Hasan Paşa sekiz bin kişilik kuvvetle 4 Rebîulâhır (17 Ağustos)'da *Çorlu*'ya gelip kendisinden sonra oraya gelen İstanbul kuvvetleriyle karşılaştı; İstanbul kuvvetlerinin çokluğunu ve kendi kuvvetinin ise azlığını görüp bir veçhile mukabele edilemiyeceğini beyan ederek vezir-i âzamdan bir miktar kuvvet istedi ; bunun üzerine Eski Saray baltacılariyle arz ağaları adamlarından yüzer nefer ve diğer saray adamlarından da bir miktar kuvvet yollandı.

Edirne ordusundaki ara bulmak isteyen nasihatçiler, karşı tarafa gidip onların vezir-i âzamı Ahmed Paşa'nın çadırında İstanbul kuvvetleri ileri gelenleri ile görüştüler ve her dediklerinin yapıldığını kendi tayin eyledikleri memurların pâdişah tarafından kabul edildiğini ve cemiyetlerinin dağılmasını müteakip pâdişahın İstanbula gideceğini ve bu hareketin düşmanlara fırsat vereceğini söyledilerse de verilen karardan dönmediler. Şeyhulislâm İmam Mehmed Efendi gelen heyete:

—"Bizim kimseye kasdımız yoktur; Sultan Mustafa ittifakla hal' ve Sultan Ahmed'ı iclâs edip *İstanbul*'a getirmek isteriz" dedikten sonra yedi adet fetvâ çıkararak murahhas olarak gelen Edirne heyetine verdi. İstanbul kuvvetleri *Çorlu*'da ilk defa yeni hükümdar ilân ettikleri Sultan Ahmed namına hutbe okutup cuma namazı kıldılar [1].

İstanbul kuvvetlerinin ilk muvaffakiyetleri

Sultan Mustafa'nın hal'ine dair fetvaları Yörük Hasan Paşa görüp maiyyeti paşalariyle görüştükten sonra bunları *Edirne*'ye pâdişaha yollayıp cevabını beklemek istedi; fakat karşı taraf bu hali Hasan Paşa'nın bir hiylesine hamlederek

[1] *Zübdet-ül-Vekayi*, varak 431-435 ve *Raşid tarihi*, c. 3, s. 57-59.

kendisine ya yolları üzerinden gitmesini veyahut harp etmesini teklif ettiler; Hasan Paşa çarpışmağa cesaret edemeyip *Karıştıran* mevkiine doğru çekildiğinden İstanbul kuvvetleri *Edirne* üzerine yürüdü ve bu suretle ilk muvaffakiyet adımı atıldığından bu halden cesaretleri arttı.

Korkusundan *Ergene* tarafına *Karıştıran*'a çekilen Yörük Hasan Paşa ordusundan gizlice çıkarak 7 Rebîulâhır (20 Ağustos)'da *Edirne*'deki kuvvetlerle *Hafsa* mevkiine gelmiş olan vezir-i âzamla buluştu ve vaziyeti ona anlatıp vaaz ve nasihatle işin önüne geçilemiyeceğini bildirmek üzere geldiğini söylediyse de korkusundan çekildiği malûm olduğundan vezir-i âzam kendisini mesul tuttu.

Edirne kuvvetlerinin İstanbul kuvvetlerine iltihakı

Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa, muharebeye gider gibi sancağ-ı şerîfi ve teberrüken de Kâbe anahtarlarını alarak *Edirne* dışında *Karabayır* ordugâhına çıkıp oradan da *Hafsa*'ya gelmişti. İşin ciddileşmesi üzerine vezir-i âzam'ın otağında toplanıp vaziyeti gözden geçiren ordu erkânı, askerin mâneviyatını arttırmak için bizzat II. Mustafa'nın ordugâha gelmesine karar verip hemen defterdar Bakkaloğlu Hacı Mehmed Efendi ile [1] haber gönderip 21 Ağustos'ta *Edirne* ordugâhına getirdiler. İstanbul kuvvetleri de *Babaeski* kasabası civarına geldiklerinden iki taraf arasında bir merhale kadar bir mesafe kalmıştı. Edirne kuvvetleri burada siperler kazarak mevzi aldılar.

İki tarafın karşılaşıp çarpışmasından evvel *İstanbul*'dan gelenler el altından Edirne kuvvetleriyle anlaşmışlar ve en son Edirne kuvvetlerinin İstanbul kuvvetlerine iltihakına karar verilmişti. Bu halden haberdar olmayan II. Mustafa askerin kendisine yaptığı sadakat yeminine inanarak kuvvetlerin başına gelmişti.

Her iki kuvvetin son merhaleye gelindiği günün akşamı aralarındaki parola mûcibince iltihak vakti geldiğini düdüklerle bir-

[1] Defterdar Hacı Mehmed efendi mehazlarımızdan olan *Zübdet-ül-vekayi* ve *Nesayih-ül-vüzera ve'l -ümera* isimli mühim eserlerin müellifi olup müteaddid defa defterdar olmuş ve sonra vezirlikle *Selânik* mutasarrıflığına gönderilip sadarete talip olması, hakkında iğbirarı mûcib olduğundan kendisinden istenilen kuvveti tedarik etmemesi bahane edilerek 1129 H. (1716 M.)'de katledilmiştir. III. Ahmed kendisine sadareti va'detmişti; değerli devlet adamlarındandı.

birlerine haber vermeleri üzerine hep birden tüfeklerine ateş vererek *Babaeski* tarafındaki İstanbul kuvvetlerine iltihak etmek üzere çıkıp gittiler [1]. Hayret içinde kalan Rami Mehmed Paşa ile diğer devlet erkânı başlarının kaygusına düşüp:

—"Kul taifesi vefadarlık etmeyip hâinlik edip yüz döndürdüler, gelen askere tebaiyyet ettiler; bundan sonra durmaktan faide yok; *Edirne*'ye teşrif buyurun, yarın bakalım ahval ne yüzden zuhur eder" diyerek vaziyetten pâdişahı haberdar eylediler. Sancağ-ı şerîfi de beraberine alan Sultan Mustafa *Edirne*'ye döndü ve Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa da saklandı [2].

[1] Yeniçeriler sipere girecekleri vakit akşam karanlığını bekliyorlardı; pâdişah akşam namazını kılıp seccade üzerinde oturup etrafında enderun gılmanlarıda sancağ-ı serif altında oturup sure-i fetih kıraat ediyorlardı. Sonra pâdişah taht üzerine oturup kahve içerken "Meğer pâdişah-ı islâma taraftarlık yüzünden atayây-ı bîşumâra nail olan tevaif-i askeriyye erbâb-ı şakavet ile aralarında kav lü karar ve gelip yaklaştıklarında bir yere gelmek üzere beyinlerinde nihânice olan ahd ü misakı müş'ir yazdıkları kâğıdı tebdil-i came bir adam ile *Hafsa*'daki yeniçeri nankörlerine göndermişler ve hafr-i metrise meşguller iken götürüp teslim eylemişler; anlar dahi zabitleri havfinden âşikâre okuyup yoldaşların agâh edememekle böyle bir tezvir kurmuşlar; yani ki metrisleri tamam olıcak gelün yoldaşlar akşama değin görüş (güreş) tutalım, eğlenelüm deyüp bir ok menzili kadar menzillerden ilerü gidip görüşmeğe başladılar; bu aralıkta kâğıdı okuyup mazmununa vakıf olduktan sonra yine gelip metrislerine girip cümlesini âgâh edüb vakt-i mâ'huda müterakkib olmuşlar; tamam ol gün suret-i zâhirde akşama değin sadakat yüzünden metris almak hizmetinde sây ve ihtimam gösterip akşam oldukta vakit geldi yollu birbirine safir urmakla cümleyi habir edip (بين العشائين) beyne'l-işâeyn bir fitilden bu kadar bin tüfeğe ateş verüb kıyametler kopardılar..." (*Nusret-nâme*'den)

[2] Sultan Mustafa *Hafsa* menzilinden yedi saatte *Edirne*'ye geldi; pâdişah, âsilerin biraderi Sultan Ahmed'i hükümdar ilân ettiklerini *Hafsa* mevkiine geldikleri zaman haber almıştı. Hatta hırka-i şerifi arabaya yükletirken "*bu layke heman selâmetle saraya varub şu emaneti sahibine (Yeni hükümdara) teslim ideydik, Allah mübarek eyliye pâdişahlığın*" demişti. Hatta o tarihte çuhadarı olan Müverrih Fındıklılı Mehmed Halife: "Niçin böyle meyus olursuz, eslafınız erazil eşkiya elinden ne zahmetler çekmiştir" dediği zaman: "*Yok yok iş bitti, söz tükendi; vüzerâmla kul ağalarım gelen eşkiya ile yekdil yekcihettirler; şerlerinden cenab-ı bariye sığındım, cümlesini kahr-u helâk eyliye*" demiştir. Sultan Mustafa saraya gelince Valide Sultan feryad ederek karşılayub, pâdişah validesinin elini öptükten sonra: "*Kul beni tahttan indirmişler, yerine karındaşım Sultan Ahmed'i pâdişah eylemişler; Allah mübarek eyliye, evladlarım ve hassaten cariyelerim kenduye Allah emaneti olsun*" sözleriyle beş oğluyla birlikte biraderi Ahmed'in oturduğu daire-i uzlete çekilmiştir (*Nusret-nâme*'den).

Birleşen kuvvetler 9 Rebîulâhır (22 Ağustos 1703)'da *Hafsa* karargâhını ele geçirdikten sonra doğru *Edirne*'ye geldiler; iki taraf arasında kan dökülmeden neticelenen bu korkunç hadiseden dolayı herkes memnun oldu; Sultan Mustafa'nın yerine ana, baba bir kardeşi III. Ahmed geçti (9 Rebîulâhır 1115 Çarşanba/ 22 Ağustos 1703) [1].

Âsîlerin yaptıkları bütün tayinler kabul edildiğinden bu suretle Kavanoz Ahmed Paşa'nın vezir-i âzamlığı ve İmam Mehmed Efendi'nin şeyhulislâmlığı tasdik olundu (10 Rebîulâhır/ 23 Ağustos).

Feyzullah Efendi'nin feci âkıbeti

Sâbık şeyhulislâm, Sultan Mustafa zamanında mecburen azlolunarak sürgün suretiyle oğluyla beraber memleketi olan *Erzurum* a gitmesine irade çıkmıştı. Muhafaza altında olarak arabalarla *Edirne*'den çıkarılıp *Varna*'dan gemi ile Trabzon'a ve oradan memleketine gitmesi takarrür etmiş ve o suretle yola çıkarılmıştı. Hocasına ifrat derecede hürmetkâr olan II. Mustafa, Feyzullah Efendi'nin bu haline acıyarak kendisine teselli yollu hatt-ı hümayun gönderdiği gibi yolda bir fenalık yapılmaması için de elli kadar atlı bostancı göndermiş, Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa da dört araba yiyecek, içecek yollamıştı.

Feyzullah Efendi'nin *Varna* yoluyla memleketine gönderildiği İstanbulda haber alınarak bunun önüne geçilmek istendi; kendisi henüz Varna'ya varmamış, fakat adamları vasıtasiyle Varna'dan bir gemi tedarikine teşebbüs edilmişti; bu sırada Feyzullah Efendi'nin *Erzurum*'a gitmesine mani olmak üzere *İstanbul*'dan adamlar geldi; filhakika bunların teşebbüsü ile sabık müftinin gitmesinin önüne geçildi. Feyzullah Efendi ile evlâd ve etbâının kaçırılmaması için *Varna* halkının silâhlanarak tedbir almaları üzerine vaziyetin fenalığını gören Feyzullah Efendi, Rami Paşa'ya gizlice mektup yazarak müzaheretini rica ettiyse de Vezir-i âzam korkarak sabık müftinin *Ağrıboz*'da ikameti için davet

[1] III. Ahmed, hükümdar olduğu zaman otuz bir yaşında olup Avcı Sultan Mehmed'in hayatta kalan ikinci oğlu idi. Babası 1054 Ramazan (1674 Ocak) tarihinde Lehistan seferi esnasında Hacıoğlu pazarında bulunduğu sırada orada doğmuştur; biraderi Mustafa'dan on yaş kadar küçüktü.

edilmek bahanesiyle *Edirne*'ye celbine dair pâdişahtan bir hatt-ı hümayun aldı ve bu suretle Feyzullah Efendi geri döndürüldü.

Feyzullah Efendi avdette *Pravadi* kasabasına geldiği zaman kendisini *İstanbul*'a götürmek üzere üçyüz kişilik bir kuvvetle İstanbul'dan bir çorbacı yani yeniçeri ocağından bir bölük kumandanı *Pravadi*'ye gelmiş ve Feyzullah Efendi'yi alıp *İstanbul*'a götürmek istemişse de Pravadi kadısı elinde *Ağrıboz*'a gönderilmesine dair ferman olduğunden bahis ile İstanbul'a götürülmesine muvafakat etmemeiş ve nihayet *Edirne*'ye sevkedilmiş ve bu sıradada Sultan Ahmed cülûs etmiştir..

Feyzullah Efendi ile oğlu ve maiyyeti *Edirne*'ye getirilerek Yeniçeri ağası hapsine verildiler. burada iken Karakaş Mustafa ve *Büyük - Çekmece*'li Durican Ahmed [1] ve Cebeci Ali taraflarından pek çok işkenceye maruz kaldılar. O kadar işkenceye rağmen ne kendisi ve ne de evlâdları mallarının söylemediler, sonra zindana atıldılar.

Söylediğimiz gibi bu sırada Sultan Mustafa hal' edilip III, Ahmet pâdişah olmuştu. yeni hükümdar şeyhulislâm İmam Mehmed Efendiyi huzuruna kabul etmişti; bu zat, pâdişaha, Feyzullah Efendi ile evlad ve adamlarının cezalandırılmasına dair verilen fetva ile bir ârize takdim ederek üzerine hatt-ı hümayun çektirmek suretiyle müsaadesini aldı; Feyzullah Efendi'nin sâdâttan yani peygamber torunlarından olması sebebiyle asilerle beraber *Edirne*'ye gelmiş olan sâdat tarafından gerek kendisinin ve gerek oğullarının başlarındaki yeşil sarıklar alındıktan sonra verilen fetva üzerine zindandan çıkarılarak bir hammal beygiine bindirilip *Bitpazarı*'na getirildikten sonra katlolunmuştur. Bundan sonra ayak takımından bazıları maktulün ayağına ip takmışlar ve zorla üçyüz kadar hıristiyanın eline verip papaslara âyin yaptırarak bir buçuk saatlik yerden yeniçeri karargâhına getirdikten sonra cesedi Tunca nehrine atmışlardır. Başı bir sırığa takılıp gezdiril-

[1] Bu, Durican Ahmed, daha sonra beylerbeyi rütbesiyle *Sivas* ve *Van* valiliklerinde bulunarak Van valisi bulunduğu sırada yâni bu hadiseden on beş ay sonra 1116 Şaban (1704 Aralık) ayında gönderilen kapıcıbaşı Firenk Mustafa Ağa eliyle katledilmiştir.

dikten sonra o da Tunca nehrine atılmıştır (21 Rebîulâhır /3 Eylül)[1] Feyzullah Efendi'nin cesedi, kendisini sevenler tarafından Tunca'dan çıkarılarak gizlice Edirne'de Sitti Sultan Camisi civarındaki Abdülkerim mektebi avlusuna gömülmüştür[2].

İstanbul'a dönüş

Âsîlerin isteklerinden birisi de pâdişahın *İstanbul*'a dönmesi idi; cülûsı müteakip 11 Rebîulâhır (24 Ağustos) akşamı *İstanbul*'a gitmek üzere pâdişahın otağı *Edirne* haricine çıkarılıp bir az müddet sonra da *İstanbul*'a hareket edilmiş ve pâdişahla beraber sabık hükümdar II. Mustafa da üç oğlu (Mahmud, Osman, Hasan) ve II. Ahmed'in oğlu şehzâde İbrahim de beraber olarak Valide Sultan'la birlikte *İstanbul*'a gelmişlerdir[3].

Üçüncü Ahmed bütün ocaklarla beraber büyük bir alayla *İstanbul*'a girdi. Pâdişah doğru Eyüp türbesine giderek *Nakib-ül-eşraf, Silahdar ağa* ve *Yeniçeri ağası* vasıtasiyle Hazret-i Peygamber'e âid kılıcı kuşandıktan sonra *Edirne* kapısı yoluyla karadan *Yeni-saray*'a (Topkapı sarayı) geldi ve toplar atılarak selâmlandı.

Edirne'den avdet edilip İstanbul'a girildiği gün ihtilâl ele başıları maiyyetleriyle beraber *Çırpıcı çayırı*'ndaki yerlerine gelip orada bıraktıkları arkadaşlariyle görüştüler; onlar aralarındaki ittifak mûcibince verdikleri kararın hepsinin tatbik edilmediğini ve şehre giderlerse ayaklariyle kapana tutulacaklarını söyleyerek *Çırpıcı çayırı*'nda kalmalarında ısrar ettilerse de bu fikir doğru görülmeyerek şehre girilmesine karar verildi.

Âsi elebaşılarının temizlenmesi

İnkılâbı yapanlar III. Ahmed'i hükümdar îlân ile İstanbul'a getirdikten sonra hükümet işlerine müdahale etmiyeceklerine dair söz vermişler, fakat buna rağmen istediklerini yaptırmak üzere devlet ricalini

[1] Feyzullah Efendi'nin katlinden sonra oğullarından Nakib-ül-eşraf Fethullah Efendi ile Rumeli kazaskeri Mehmed Dede Efendi, Anadolu kazaskeri Mustafa, *Bursa*'dan mazul Ahmed, *Yenişehir* kadılığından mazul Şehzâde Mahmud'un hocası İbrahim Efendiler ile etbaı bostancı hasekilerinin muhafazaları altında zincire vurulmuş olarak *İstanbul*'a getirilip *Yedikule* zindanına konmuş ve içlerinden yalnız Fethullah Efendi katlolunarak başı *Bâb-ı hümâyun*'a konup cesedi denize atılmış diğerlerinin hayatlarına dokunulmıyarak *Kıbrıs*'a sürülmüşlerdir.

[2] Edirne Tarihi (Osman Nuri Peremeci) s. 136.

[3] Valide sultanla beraber *İstanbul'a* gelen sâbık hükümdar Mustafa ile oğulları Mahmud, Osman ve Hasan ve II. Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrahim, *Davutpaşa*'ya geldikten sonra Haliç'te *Ayvansaray*'da Hatice Sultan sarayına getirilip oradan kayıklarla Yalı köşküne çıkarılarak Yeni saraydaki şehzadeler kafesine yerleştirilmişlerdir.

sıkıştırmaktan vaz geçmemişlerdi; bu sırada Ağa kapısı'nda pâdişaha ziyafet çeken Yeniçeri ağası Çalık Ahmed Paşa, iki ayda kul kethüdalığından vezirliğe kadar çıktığına kanaat etmiyerek vezir-i âzam olmak istemiş ve bunu bizzat pâdişaha şöylemişti.

Sultan Ahmed ilk günlerinde bu elebaşıların arzularına muvafakate mecbur oldu. Bu sırada birikmiş ulûfe yani maaşlarını istemek üzere ayaklanan saray bostancılarının serkeşlikleri pâdişahın gücüne gitti; bunlar îcabında efendilerini müdafaa edecekleri yerde ayaklanmışlardı. Sultan Ahmed yeniçeri ağası vasıtasiyle iki bin kadar yeniçeriyi *Sarayburnu*'na çıkararak yedi, sekiz yüz bostancıyı saraydan ihraç ile yeniçeri ocağına kaydettirip yerlerine *Rumeli*den yeni devşirme aldı. Asıl mesele ihtilâli yapan ve *Edirne* vak'asını tertip edenleri temizlemekti.

Bunların birbirleriyle söz birliği ederek cemiyetlerini dağıtmak mümkün olamıyacağı düşünülerek tedricî surette temizlenmeleri uygun görüldü. Pâdişah şeyhulislâmı dâvet ile her cumartesi günü Kur'an tefsirinden bir bahsin izahını emrederek devlet erkânı ve ulemanın o günlerde sarayda bulunmalarını emretti.

İhtilâl erbabının en kudretlisi ve korkuncu Yeniçeri ağası olan Çalık Ahmed Paşa idi. Ocak bunun emrinde olduğundan her dediğini yapıyor ve mütaleası alınmadan iş görülemiyordu. eskisi gibi, Çalık Ahmed Paşa'nın mütaleasını almadan iş gördüğü için Yeniçeri ağası bu hale içerlemişti. Vezir-i âzam olmağı kuran Çalık Ahmed, gerek cuma namazına çıktığı zamanlarda ve gerek Ağa kapısında verdiği ziyafette pâdişahtan mütemadiyen mühri hümayunı yani sadrıazamlığı istiyor ve reddedilmiyerek münasip surette savuşturuluyor idi[1]. Fakat mutlak surette vezir-i âzam olmak isteyen Çalık Ahmed Paşa, yeniçerileri

[1] Çalık Ahmed Paşa, "Bu devlet bana münhasırdır deyüb sadaret sevdasına düştü, cuma günleri câmilerde pâdişah hazretlerinin koltuğuna girdikçe mühür talebinde oldu ve hattâ bir gün beni (Silahdar Müverrih Mehmed Halifeyi) câmide tuttu. Elbette mührü bana alıver deyüb ve ben dahi bir orta kuşaklı oğlanım, bu asıl iş içinde bulunmak küllî kabahattir; lutfeyleyüb bu teklifi eyleme; işte pâdişah var, kenduden iste dedim; va'd-i hümâyunları oldu dedi. Allah mübarek eyliye mülukte kizb olmaz dedim ve elinden güc ile kurtulup huzur-ı hümâyuna vardım ve şu herifle ne belâya uğradım, mühür delisi olmuş dedim; ya beni nasıl tâciz etti; bile idin, hele va'd ile başımdan savdım buyurdular (*Nusret-nâme*).

tahrik ederek bunlar ulûfe divanında vezir-i âzamlık mührü yeniçeri ağasına verilmedikçe çorba içmeyip cemiyetlerini dağıtmayacaklarına dair ocaklıya talimat verdiği pâdişah tarafından haber alınarak keyfiyet pâdişahın eniştesi olan Moralı Hasan Paşa vasıtasiyle Vezir-i âzam Kavanoz Ahmed Paşa'ya söylendi; vezir-i âzamlığın elden gideceği korkusiyle etekleri tutuşan Ahmed Paşa, yeniçeri ağası aleyhinde atıp tutmağa başlamış, pâdişaha sadakatini arzetmiş ve bu suretle Vezir-i âzamla Yeniçeri ağası birbirlerine iyice hasım olmuşlardı [1].

Bunun üzerine pâdişah Yeniçeri ağasının ahvali gereği gibi malûmumdur; fakat ne suretle ortadan kaldırılır diye sorunca o da cumartesi günleri tertip edilmekte olan huzur dersi münasebetiyle ulema derse geldikten sonra umur-ı seferiyeye dair görüşme vardır diye vezirler davet olunup o meyanda gelmiş olan yeniçeri ağasına da *Kıbrıs* eyaleti verilmek suretiyle saraydan bir çekdiriye bindirilip yola çıkarılır ve arkasından bir ferman ile işi bitirilir diye yol göstermiştir.

Alınan tertibat üzerine pâdişah Sadr-ı âzama bir hatt-ı hümâyun gönderip bizzat Moskov üzerine seferim vardır, demiş olduğundan bu hususta Paşa kapısında ilk görüşme oldu; daha sonra saraya gidildi; bu sırada damat Moralı Hasan Paşa yeniçeri ağasiyle bir yere gelip gizlice görüştüler; Hasan Paşa, Çalık Ahmed Paşaya:

—"Dünkü gün şevketlu efendimiz bizim sultana (hemşiresine) geldiği zaman mührü size vereceğini söyledi, heman şimdi verseniz olmaz mı? dedim; olur ancak halk ayakta, belki mazulun başına cem' olup yeniden bir fenalığa başlarlar, meşveret günü veririm buyurdu; Allah mübarek eyleye" sözleriyle Çalık Ahmed Paşa'yı kandırdıktan sonra: "Bizi yabana atma" deyince Çalık Ahmed Paşa:

—"Allah hıfz eyleye, başım üzerinde yerin var; sen de bana ianet ve istinad edersen sadaret edebilirim" cevabını verdi.

[1] İkinci vezir Damad Moralı Hasan Paşa vezir-i âzama varub "Mühürden mi geçersin, yoksa bundan mı? (yâni Çalık Ahmed Paşadan mı) geçersin? İşte mührü alıyor, ne sen kalursun ne de ben" dedi. O da "Bu herif evlâdım değil, ancak şerrinden emin değilim; bir gün evvel yok olduğun ve sadarette müsterih olduğumı isterim" dedi.

Filhakika bu plânlar ve sadaret vaadiyle avutularak saraya getirilen Çalık Ahmed, diğer vezirlerle birlikte pâdişah tarafından kabul olunarak mürettep olan Moskov seferi işi görüşüldü ve sefere karar verildi. Pâdişah bu hususta yeniçeri ağasının fikrini sorduğu zaman vezir-i âzam olacağını ümit eden Çalık Ahmed Paşa ferman sizden, kulluk bizden cevabını verdi.

Müzakereden sonra vezirler pâdişahın yanından çıkarak *Revan köşkü*'ne gelip istirahat ettikleri sırada Sarayburnuna bir çekdiri göndermesi için kaptan paşaya acele bir hatt-ı hümayun gitti; çekdiri Sarayburnunu dolaştığı sırada pâdişah vezir-i âzamı davet ile Çalık Ahmed Paşa'ya *Kıbrıs* eyaletini verdiğini söyleyip *Revan köşkü*'ne gönderdi.

Vezir-i âzam meclise gelip Silâhdar Fındıklılı Mehmed Halife'nin getirdiği tayin hil'atini Çalık Ahmed Paşa'nın arkasına koyduğu sırada Vezir-i âzam:

—"Paşa kardeş, şevketlu pâdişahımız size *Kıbrıs* mansıbını ihsan buyurdular" deyince Çalık Ahmed Paşa gazab ve infial ile:

—"İyiliğe kemlik bundan iyi olmaz" diye arkasından kürkü çıkarıp attı ve :

—"Cürmümüz nedir?" demesi üzerine vezir-i âzam :

—"Mansıb-ı pâdişahî cürum zımnında olmaz, ikram için olur" demesiyle "Ferman kendilerinindir" diyerek arkasından attığı hil'ati bırakıp giymedi ve süratle geldiği gibi Hasbahçe kapısından gitmek istedi ve atını getirin diye seslendi; fakat daha evvel at ve uşakları Bâb-ı hümâyundan çıkılacak diye o tarafa gönderildiğinden şaşırıp yumuşadı ve Saray balıkhânesine yanaşmış olan çekdiriye bindirilerek denize açıldı (1 Receb 1115/10 Kasım 1703)[1].

[1] Keyfiyetten daha evvel bostancıbaşı haberdar edilmiş olduğundan Silâhdar Mehmed Halife Ahmed Paşa'nın koltuğuna girip aşağı indirirken ağa "oğlum hünkârımızdan istizan eyle, evime varayım, tedarikim görüb bir miktar akçe alayım,, dedi isede silahdar, efendimizin emri buradan doğru balıkhaneye inersiz, çekdiri hazırlanmıştır, binüb mansıbınıza gidersiz,,diyerek bostancıbaşıya teslim etmiştir. Balıkhaneden sandal ile çekdiriye gönderilen Çalık Ahmed Paşa'nın *Rodos* kalesine kalebend olmasına hatt-ı hümâyun gönderildiği gibi daha sonra katline de diğer bir hatt-ı hümayun yollanmıştır. Katl fermanını götüren Kapıcı başı Küçük Hasan *Çanakkale*'de çekdiriye yetişerek içine girmiş ve *Rodos*'a varınca Ahmed Paşayı bir hanede hapsetmiş ve hazineye bin kese akçe

Bundan sonra Yeniçeri ocağındaki ileri gelen ağalar değiştirilip *İstanbul*'dan çıkartılıp bir kısmı katl edildiler; bunları müteakip Vezir-i âzam Kavanoz Ahmed Paşa da [1] azlolunarak yerine Avcı Sultan Mehmed'in kızı Hatice sultanın zevci olan ikinci vezir Moralı (Enişte) Hasan Paşa getirildi [2].

Yeniçeri ağası ve vezir-i âzamın azillerinden sonra bazı ileri gelen serdengeçti ile elli kadar şahıs yeniden bir ısyan çıkarmak üzere aralarında sözleşerek yeniçerilerin birinci ağa bölüğüne gidip yardım istemişlerse de odabaşı ve odaeskisi:

—"Biz hükümet işine karışmayız; umur-ı saltanatı teftiş bizim ve sizin vazifeniz değildir, devlete açtığınız yara yetmiyormuş gibi yine ne yapmak istersiniz,, sözlerle bunların fesadını bertaraf etmek isteyerek aynı zamanda keyfiyeti yeniçeri ağası Çelebi Mehmed Ağa'ya da bildirmiş olduklarından o da ocak çorbacılarını (bölük kumandanlarını) Ağa kapısı'na devet ederek îcabeden direktifi verip bu suretle alınan tedbirlerle yeni çıkacak olan ısyan hareketi önlenmiş oldu ve birinci mirahor Baltacı Mehmed Ağa [3] ile ocağa bir hatt-ı hümâyun gönderilerek nasihat edildi ve fitne çıkarmak isteyen elebaşılar elde edilip derhal katledildiler ve bu arada cebecileri ısyana teşvik etmiş olan cebecibaşı Boşnak İbrahim Ağa da *Bağdad*'a sürgün edilerek oraya

istemiştir. Bunun üzerine Çalık Ahmed Paşa: ne akçem vardır ve nede olsa veririm diye kat'î cevap vermesi üzerine boğularak başı *İstanbul*'a getirilmiştir (*Nusret-nâme*'den).

[1] Aslen Rus olan bu Ahmed Paşa, Sührab Mehmed Paşa yetiştirmelerinden olduğu için kendisine Sührablı Ahmed Paşa da denilmektedir.

[2] Buna Enişte Hasan Paşa da denilirdi.

[3] Şeyhulislâm İmam Mehmed Efendi âlim ve zâhid bir zât ise de mevkiini muhafaza için zorbalarla ihtilât ettiği gibi *İstanbul* kadısı Beyler Hocası Ahmed ve İmam-ı sultanî Seyyid Mustafa Efendi'lerle beraber dolaşarak ve bir fitne çıkarmaları ihtimali Vezir-i âzam Moralı Hasan Paşa tarafından pâdişaha haber verilmesi üzerine 1115 senesi ramazanının on dokuzuncu günü (26 Ocak 1704) mûtad üzere talebeleriyle *Hasbahçe*'den *Sofa köşkü*'ne ve oradan *Revan köşkü*'ne gelen Şeyhulislâm Mehmed Efendi, hiç bir şeyden haberi olmadan kendisine gönderilen bir hatt-ı hümâyunla azlolunarak Yalı köşkünden çekdiriye bindirilip *Bursa*'ya gönderilmiştir. Kendisiyle beraber olan Ahmed Efendi ile Seyyid Mustafa Efendi *Rodos* adasına sürgün edilmişler ve bunlardan Seyyid Mustafa Efendi orada boğulmuş ve Ahmed Efendi de *Kıbrıs*'ta *Magosa* kalesine naklolunmuştur.

varır varmaz katlolundu. Edirne ısyanı müretteplerinden olan engerek yılanı Küçük Ali ile Karakaş Mustafa da birer suretle îdam olundular.

III. Ahmed bundan sonra âsiler tarafından tayin edilmiş olan şeyhulislâm İmam Mehmed Efendiyi de azl ile *Bursa*'da ikamete memur edip yerine Paşmakcı-zâde Ali Efendi'yi tayin etmek suretiyle iş başındaki kodamanları bertaraf etti ve böylece hertarafa sükûnet geldi (18 Ramazan 1115/Ocak 1704).

II. Mustafa'nın ölümü

Sultan Mustafa'nın gerek vak'a esnasında ve gerek hal'inden sonra âsâbı fevkalâde bozulmuş tac ve tahttan ayrılmasının tesiriyle hastalanmış, istiska olarak yatağa düşmüş, mesanesi de tıkanmış olduğundan 1115 şabanın yirminci cumartesi günü (29 Ocak 1704) vefat etmiş ve nâşı Yenicamide babasının ayak ucuna defnedilmiştir [1].

Hükümdarlık müddeti sekiz sene dokuz ay on yedi gündür; vefatında kırk bir yaşında idi. Şiirde ilk mahlası *Meftunî* iken sonradan *İkbâlî* tahallüs etmiştir; muktedir ve değerli bir pâdişah olup hocasına fazla mevki vermesi hal'ine sebep olmuştur. Saltanattan hal'inden sonra üç buçuk ay kadar yaşamıştır. Amud-ı fıkarîsi eğrice olduğundan vücudu hafifce öne meyyaldi; oğullarından Mamud ile Osman da hükümdarlık etmişlerdir.

II. Bayezid'in

Dâm-ı zülfünle başa daim belâ eksik değil
Hışm-ı çeşminle dile her dem cefâ eksik değil

beytiyle başlayan gazeline, Kanunî Sultan Süleyman ve oğullarından Şehzâde Bayezid ve Şehzâde Mehmed'in birer nazireleri olduğu gibi I. Ahmed ve II. Mustafa'nın da nazireleri vardır.

II. Mustafa'nın naziresinin birinci beyti şöyledir:

Başımızdan hiç havây-ı zülf-i yâr eksik değil
Mürtefi yerdir ânın çün rüzgâr eksik değil.

[1] İngiltere elçisinin refikası Madam Montegü, halk arasındaki rivayete göre II. Mustafa'nın zehirlenmek suretiyle öldüğünü yazmaktadır (*Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*, Sene 6, s. 411).

Bu beytin ikinci mısraının üzerinde Feyz ismi olup bunun Feyzullah Efendi tarafından tertip edildiğini merhum Ali Emirî Efendi *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda zikretmekte ve *Enderun Tarihi* de beytin II. Mustafanın olduğunu kayd eylemektedir. II. Mustafa'nın *Enderun Tarihi*'nde bir münacat ve bir de na't-i şerîfi görülmektedir [1].

[1] *Tarih-i Ata (Enderun tarihi)*, c. 4, s. 65.

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİNİN DURUMU

Bu sırada Avrupaya bir bakış

XVIII. asır başlarında Fransa kıralı XIV. Lui hayatta olup 1701'de başlamış olan *İspanya veraseti muharebesi*, *Fransa* ile *Almanya* ve *İngiltere* arasında devam etmekte idi.

Rus çarı Büyük Petro *Azak* kalesini aldıktan sonra memleketini kalkındırmak arzusiyle hummalı bir faaliyette bulunuyordu; bu maksatla 1679'de Avrupaya gitmiş ve çok istifadeli olarak memleketine dönmüştü.

İşte bu tarihlerde İsveç kıralı XII. Şarl (Demirbaş) ile Rus çarı Büyük Petro arasında da şiddetli muharebe olmakta ve bu muharebenin mihrakını *Lehistan* teşkil etmekte idi. *Saksonya* elektörü olup 1697 tarihinde Lehistan kırallığına intihap edilmiş olan II. Ogüst—ki Osmanlı tarihlerinde *Nalkıran* diye maruftur—Karlofça muahedesiyle *Kamaniçe*'yi almış ise de dahilî muharebeler sebebiyle Lehistan zaafa düşmüş [1] ve 1704'de İsveç kıralı XII. Şarl tarafından kırallıktan hal edilen Ogüst'ün yerine İsveç kralı tarafından Leh asilzâdelerinden Stanislas Leçinski Lehistan kırallığına intihap ettirilmişti.

[1] Lehlü taifesi kendu kıralları olan *Nalkıran* demekle maruf Frideikos nam kıraldan rûgerdan olmalariyle üzerine hücum edince mukavemet edemeyüb *Nemçe*'den getürdüğü kendi askeriyle Moskov kıralı yanına firar ve iltica etmişti. Lehlilerin bir kısmı Frideikos (İkinci Ogüst) yerine Yuanisi Salis(Jan Sobyeski) in oğlu Yagobi, kıral yapmak istediklerini Frideikos duyunca *Kamanice* kalesini Ruslara vererek onların yardımlariyle Lehistan kıralı olmak isyeyip ruslar kendisine yardım ettiklerinden o da Kamanice taraflarına gelmiş ve bunun oraya gelmesi Rusya'ya elçilikle giden Mustafa Ağa vasitasiyle öğrenilmişti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti her ihtimale karşı ihtiyaten o taraflara asker zevkiyle Özi valisi Vezir Yusuf Paşa serasker tayin edilip Bender kalesinin tahkimi emrolunmuş ve aynı zamanda Kırım Hanı da vaziyetten haberdar edilmiştir.

İsveç kıralına karşı koyamıyarak asıl kendi dukalığı olan *Saksonya*'ya çekilen Ogüst, Şarl tarafından takip olunarak nihayet Lehistan kırallığından vaz geçmek zorunda kalmıştı (1706 Eylül).

Bu tarihte İngiltere tahtında Giyyom Döranj, yani III. Giyyom ile zevcesi Mari'nin yerine hükümdar olan Mari'nin kız kardeşi Anna bulunuyordu; Anna 1702 tarihinde kraliçe olmuştu; bunun zamanında İngiltere Avrupa siyasetinde nâfi rol oynamakta idi.

Bu asır başlarında on altı senelik uzun harpten yeni çıkmış olan Osmanlı devleti bir taraftan iç durumunu düzeltmeğe uğraşırken hariçte de hem hudut devletlerle muahede ahkâmına riayet ederek dost geçinmeğe çalışıyor, aynı zamanda ruslarla olan hudud üzerindeki kalelerini tamir ve tahkime uğraşıyor ve yeniden bazı müdafaa kaleleri de yapıyordu.

Karlofça muahedesiyle *Avusturya*'yı *Fransa*'ya karşı serbest bıraktırmağa muvaffak olan *İngiltere* ve *Felemenk* devletleriyle Osmanlı münasebatı pek samimî bir halde devam ediyordu.

Hohenzolern hânedanından olan *Brandeburg* dukası Frederik Vilhelm (16401—688) azimli siyaseti ile dukalığını kalkındırmağa başlamış, Avrupa'daki muharebelerden istifade ile kırallığa doğru yürümek istidadını göstermişti. Frederik Vilhelm bu tarihlerde yani 1700, de bazı fedakârlıklar mukabilinde Alman imparatoru Leopold ile anlaşarak *Prusya* kralı oldu. Brandeburg dukalığının merkezi Berlin olup burası yeni Prusya kırallığına da merkez olmuştu.

Bu XVIII. yüz yıl başlarında ehemmiyetsiz bir devlet addedilen *Rusya* büyümeğe başlamış ve bunun aksine olarak XVII. yüzyılda ehemmiyetli bir devlet olan Lehistan eski şevket ve satvetini kaybetmişti; yine bu cümleden olarak büyük *İsveç* devleti de Lehistan'ın akibetine düşmek üzere idi.

İsveç kırallığı *Poltava* muharebesine kadar hem siyaset ve hem askerlikte Avrupa"nın en kuvvetli devleti iken bu muharebeden sonra birden bire ehemmiyetini kaybetmiş *Finlandiya* ile *Baltık* sahilindeki yerlerini kısmen Rusya'ya ve *Pomeranya* eyaletini de Prusyalılara terke mecbur olmuştu.

XVII. yüzyıldaki İspanya büyük devleti ehemmiyetini kaybetmiş olup Veraset muharebesiyle devletler tarafından parçalanmak isteniyordu; işte II. Sultan Mustafa devriyle III. Sultan Ahmed'in ilk senelerinde *Avrupa*'daki durum böyle idi; yalnız şunu kaydetmek lâzımdır ki XVII. asırla XVIII. asrın bir kaç senesi içinde Avrupa siyasetinde hâkim olan *Fransa* bu tarihten sonra hâkimiyet siyasetini elden çıkarmıştır.

İSVEÇ RUS - MUHAREBESİ

İsveç aleyhine bir ittifak

İsveç kıralı XII. Şarl 1700-(1112 H.) tarihinde henüz onsekiz yaşında genç bir kıral iken memleketinin parçalanmak tehlikesi karşısında bulundu; *Danimarka* kıralı ile *Saksonya* Elektörü ve *Lehistan* kıralı II. Ogüst ve Rus Çarı Büyük Petro arasında İsveç aleyhine bir ittifak yapılmış ve Ogüst'ün tecavüziyle harp başlamıştı [1].

Bu tecavüz üzerine XII. Şarl, evvelâ pek seri hareketiyle denizde ve karada kuvvetli bir devlet olan *Danimarka*'ya karşı müttefikleri *İngiltere* ve *Hollanda* ile beraber sefer açarak muvaffakiyet kazanmış ve bir aydan az bir zamanda Danimarkalıları *Travendal* sulhünü akdetmeğe mecbur etmişti (18 Ağustos 1700).

Demirbaş Şarl, Danimarka ile işi hallettikten sonra Fransa Kıralı ve Alman İmparatorunun tavassutu üzerine Ogüst'e karşı hareket etmemekle beraber onun *Litvanya*'da elde ettiği yerlere karşı hakkından vaz geçmediğini bildirdi ve bu sırada ise Rusların taarruzuna maruz kaldı (30 Ağustos 1700). Rus Çarı, İsveç'in Danimarka'yı sulhe mecbur ettiğinden benüz haberdar değildi.

Çar Petronun taarruzu

1112 Safer (1700 Temmuz)'de Osmanlı devletiyle otuz senelik bir muahede akteden Rus Çarı serbest kaldığından dedesi ve babası zamanlarından beri emelleri olan denize inmek suretiyle Avrupa'ya bir pencere

[1] İsvec kıralını evvelâ *Danimarka* ve sonra *Saksonya* elektörü ve Leh kıralı ve daha sonra da *Rus* çarı ile harbe sevkeden âmil, bu üç devletin İsveçi parçalamak üzere aralarında akdettikleri ittifaktı. Bunlardan Danimarka kıralı *Holştayn*'in deki İsveç nüfuzunu kırmak ve Saksonya elektörü İsveçlilere âid olup merkezi *Riga* olan *Livonya*'yı elde etmek istiyorlardı. *Karadeniz* yoluyla *Akdeniz*'e çıkamıyacağını aklı kesen Rus Çarı Petro da Avrupa ile kolayca temasını temin edecek olan Baltık sahillerini İsveçlilerden almak gayesini güdüyordu. Bu üçler ittifakına karşı İsveç'de İngiltere ve Hollanda ile birleşerek evelâ Danimarka'yı harp dışı ederek sulhe mecbur etmişti.

açmak hedefini takip ederek *Danimarka*, *Saksonya* ile ittifak ettikten sonra *İsveç*'le *Danimarka*'nın harbe tutuşmasından sonra o da ansızın İsveç'e karşı harbe girişti ve *Fin körfezi*'nin güney istikametinde ilerlemeğe başladı. Bu sahili derhal işgal edeceğini tahmin etmişti. Burada en mühim müstahkem mevki *Narva* kalesi idi.

Narva meydan muharebesi

Rusların taarruz edeceklerini tam zamanında haber almış olan *Narva*'daki İsveç kamundanı Henning Rudolf, oldukça hazırlanmıştı. 1700 Eylül sonunda *Narva* önüne gelen Ruslar kaleye karşı şiddetli hücuma geçtilerse de alamadılar; bir az müddet sonra *Narva* muhasara sına nezaret etmek üzere buraya gelen Çar Petro'nun faaliyeti de bir netice vermedi. Bu sırada *Riga*'yı muhasara etmekte olan Rusların müttefiki II. Ogüst *Travendal* muahedesini haber alır almaz serbest kalan İsveç kıralının kendisine hücum edeceğini zannederek çekilmiş olduğundan İsveç Kıralı Ruslara karşı serbest kaldı ve vaziyetten mükemmel surette istifade etti; dokuz, on bin kadar bir kuvvetle hemen *Narva* kalesinin yardımına koştu; Çarın Borif Şeremetof kumandasiyle gönderdiği suvari kuvvetleri, İsveç ordusunun Kasım ayında *Wesenberg*'de karaya çıkmasına mani olamadılar; çetin ve müşkil vaziyetlerde ilerleyen Şarl, hiç fütur getirmeden bütün zorluklara göğüs gerdi, *Narva* yolu üzerinde muharebeye kalkan Şeremetof, Şarl tarafından fena halde bozguna uğratıldı; bozulan ruslar panik halinde *Narva*'ya doğru kaçtılar.

İsveç ordularının süratle gelmekte olduğunu haber alan Çar Petro şaşırarak teessüründen bayıldı ve İsveç ordusiyle karşılaşmakdan ve esir düşmekden korkarak ordusunu bırakıp kaçtı; müstahkem mevkilerdeki Rus kuvvetleri —ki otuzbeş, kırk bin kadardı— mukavemet ettiler. İsveç kuvveti rusların dörtte biri kadar olduğu halde Şarl'ın emriyle Rus hattını yarıp düşman ordugâhına girmeğe teşebbüs etti. ve işte bu suretle meşhur *Narva meydan muharebesi* başladı.

Rus hattını yarmağa muvaffak olan İsveç kuvvetleri iptida Rus süvarilerini ve daha sonra piyadesini mağlup ederek kahkarî bir bozguna uğrattılar; *Narva* köprüsünün yıkılması ile bütün bütün fena duruma düşen ruslar, çok kayıp verdiler; yirmi bin esir ve bütün top ve cephane ve sair malzemesiyle Rus ordugâhı ele geçti (1 Aralık 1700).

Bu muvaffakiyeti müteakip XII. Şarl bir zafer alayı ile *Narva* kalesine girdi; kendisine yük saydığı yirmi bin Rus esirini serbest bıraktı.

Petro'nun vaziyeti

XII. Şarl *Narva* galibiyetinden istifade edemedi; bu zaferden sonra Rusları şiddetle takip ederek göz açtırmamak lâzım gelirken Lehistan kıralı ve Saksonya elektörü II. Ogüst aleyhine döndü; Çar Petro bu halden büyük çapta istifade etti; takip edilmemesinden faydalanarak ümidi arttı; derhal yeni bir ordu hazırlamağa başladı. En büyük kaybı topları idi; kilise çanlarına varıncaya kadar eriterek top döktürdü ordusuna Alman zabitlerinden kumandanlar tayin etti; sonra II. Ogüst'le *Birsen* şehrindeki görüşmelerinde Şarl'a karşı müttefikan harekete karar verildi.

XII. Şarl — II. Ogüst

II. Ogüst (Nalkıran)

İsveç Kıralı üç müttefikten (Danimarka, Rusya, Saksonya) ikisini yani Danimarka ile Rusya'yı mağlup ettikten sonra Saksonya elektörü ve Lehistan kıralı II. Ogüst üzerine yürüdü. II. Ogüst, Saksonya Elektörü iken Alman imparatorunun Osmanlılar ve Fransızlar ile yapmış olduğu muharebelerdeki hizmeti sebebiyle Jan Sobyeski'nin vefatı üzerine 1697 (1109)'de Lehistan kırallığına intihap ettirilmişti.

İsveç'e karşı yapılan üçler ittifakından sonraki taarruz esnasında Ogüst de İsveç'in elindeki *Litvanya*'yı işgal etmek istemiş ve bazı yerlerini aldıktan sonra burasının merkezi olan *Riga*'yı muhasara etmişti; bu sırada Danimarka'nın harp dışı edilmesi üzerine sıra kendisine geleceğini anlayan Ogüst, İsveç Kıralının, asıl kendi irsî memleketi olan *Saksonya*'ya hücum edeceğinden korkarak hemen o tarafa koşmuş ve aynı zamanda Çar Petro ile görüşerek onun yardımını temin etmişti.

XII. Şarl'ın Lehistan'a girmesi

Narva'da Ruslara karşı büyük bir muzafferiyet elde etmiş olan XII. Şarl mühim bir kısım askerî müdekkiklerin tenkidine hedef olan Çarı takip etmiyerek II. Ogüst üzerine yürüyüp hem asker ve hem harp malzemesince büyük kayba uğrayan Petro'ya geniş zaman kazandırmıştı.

Lehistan'da eskiden beri devam eden muharebeler dolayısiyle ruslarla ittifaka aleyhdar bir parti vardı; millî menfaatlerini düşünen bu zümre, II. Ogüst'ün siyasetinden, onun Ruslarla uyuşmasından memnun değillerdi.

1701 senesi başında kışı *Estonya*'da geçiren XII. Şarl, bu zamanı muharebe tertibatı almak, askerini talim ettirmek ve sık sık teftiş eylemekle geçirdi. Lehistan'da II. Ogüst'e karşı geniş miktarda muhalefet vardı; İsveç kıralı bundan istifade ederek Lehistan'a karşı hiç bir düşmanlığı olmadığını ve ancak Ogüst'e karşı hareket edeceğini ilân etti; Lehistan kırallığı için bir aralık Jan Sobyeski'nin oğlu Jakob'un adı geçtiyse de üzerinde durulmadı; bu sırada Avrupa'nın batı kısmında İspanya verasetı muharebesi de başlamıştı.

İsveç kıralının Lehistandaki vaziyeti

XII. Şarl, Ogüst'ü Lehistan Kırallığından kovmak için Lehistan'daki Ogüst aleyhdarlariyle anlaştı ve 1702 İlkbaharında Lehistan'a girdi; fakat II. Ogüst taraftarları gün geçtikçe artmış ve mühim bir kısım Leh halkı Onikinci Şarl'a müstevli nazariyle bakmağa başlamışlardı. İsveç kıralı 19 Temmuz 1701 de *Klişov* meydan muharebesini kazanarak Lehistan'ın mühim bir kısmını elde etti. fakat Lehlilerin mühim bir kısmını, Ogüst'ü tahttan indirmeğe ikna edemedi; 1703 senesi haziranında Ogüst'ün kırallıkta kalmasına dair *Lünlen*'de Diyet meclisi tarafından verilen kararı haber alan Şarl, cezrî olarak harekete geçti; kendisine taraftar olan Lehlilerle birlikte yürüyerek Batı Lehistan'da bazı mühim başarılar elde etti; fakat Ogüst'ün müttefiki ruslar, Şarl'ın bu meşguliyetinden istifade ederek bazı kazançlar elde ettiler; bu cümleden olarak *Narva* ve *Dorpat* kaleleri rusların eline geçti.

İstanislas Lezçinskinin Lehistan kırallığına intihabı

XII. Şarl'ın muvaffakiyetlerine rağmen II. Ogüst mücadelede devam etmekte idi; nihayet 1704 Ocak ayında *Varşova*'da toplanan Diyet meclisi kıral II. Ogüst'ün Lehistan tahtından ıskatına karar verip Şubat ayında bu kararı ilân eyledi ve İsveç kıralı tarafından en muvafık kıral namzedi olarak *Poznan* voyvodası Stanislas Lezçinski (Stanislas Leszczynski) isminde dirayetli bir Leh asılzadesi gösterildi[1] ve en son bir tazyik neticesinde 12 Temmuz 1704'de Stanislas Lezçinski *Varşova*'da kıral ilân edildi; fakat henüz kırallık tacı giymemişti.

Yeni kıral tahtında pek az yani takriben bir ay oturdu; çünkü II. Ogüst *Varşova*'yı işgal ederek yeni kıralı, Şarl'ın yanına iltiçaya mecbur etti ise de Şarl'ın dönmesi üzerine Ogüst Lehistandan uzaklaşmağa mecbur oldu.

XII. Şarl, bu defa sabık Lehistan kıralını takip ile *Saksonya*'ya doğru ilerledi; İngiltere ve Felemenk devletlerinin iki tarafı barıştırmak için yaptıkları teşebbüsü Şarl kabul etmedi, yalnız Ogüst'ün Lehistan kırallığı iddiasından feragat etmesiyle onu rahat bırakacağını söyledi ise de bir netice alınnamadı.

İsveç kıralı yeni Lehistan kıralı İstanislas Lezçinski ile 25 Kasım 1705'de Ruslara karşı bir anlaşma yaptı; Ruslar üzerine kat'î harekete geçmeden evvel gerisinde kalacak olan Ogüst'ü harp dışı bırakmak istedi; İsveç-Lehistan anlaşmasına göre Lehistan bütün kuvvetleriyle beraber Ruslara karşı hareket edecekti.

İsveç kıralının Saksonya'yı işgali

XII. Şarl, 1706 Şubattaki kış seferiyle II. Ogüst'e karşı parlak bir zafer elde etti. *Frostad* meydan muharebesiyle Saksonya ordusu kat'i bir bozgunluğa uğratıldı. Bu muzafferiyet hem Lehistan ve hem de hariçte İsveç kıralının vaziyetini kuvvetlendirdi; Doğu Lehistan'a girmiş olan Rus kuvvetleri çekilmişti.

Ogüst aleyhinde kat'i netice almak isteyen İsveç kıralı bu defa Ogüst'ün üzerine yürüdü; Ogüst, karşı koyamıyacağını anlayınca onunla uyuşmak istediyse de geç kalmıştı; tavassut için müracaat eden Alman İmparatoru ile tekrar ara bulmak isteyen İngiliz ve Felemenklileri dinlemeyen XII. Şarl ordusunun başında olarak Saksonya topraklarına girdi (16 Eylül 1706) ve süratle ilerledi.

[1] II. Ogüst'e karşı en mühim rakip Sobyeski'nin oğlu Jakop, ileri sürülebilirse de bu sırada Saksonya'da bulunup gözaltı edilmesi sebebiyle onun namzed gösterilmesine imkân olmadığı gibi kardeşi Aleksandır da kırallık istemiyordu.

Saksonya Elektörünün İsveç kıralına baş eğmesi

Bu vaziyet üzerine Saksonya elektörünün *Dresden*'deki gizli meclisi, Ogüst'ün, İsveç kıralı ile anlaşmasını tasvip etti; iki taraf İsveç karargâhında görüşüp kısa bir zamanda anlaştılar. *Leipzig*'in yakınındaki *Altranstüdt*'deki İsveç karargâhında 24 Eylül 1706'dg yapılan anlaşmanın en mühim maddesi İkinci Ogüst'ün Lehistan kıralhğı üzerindeki haklarından vazgeçmesi idi; Ogüst bunu kabul etti; Ogüst'ün murahhasları da buna mukabil İsveç askerinin Saksonya'dan çıkmasını istedilerse de Şarl buna yanaşmadı ve kışı *Saksonya*'da geçirdi.

II. Ogüst'ün muahede hilâfına son bir hareketi

İsveç ile Saksonya arasında *Altranstüdt*'de muahede aktedildiği zaman Ogüst, Doğu Lehistan'ı işgal etmiş olan Rusların yanında bulunmakta idi; hatta muahede imza edildiği zaman Saksonya murahhasları Ogüst'ün Rus karargâhında bulunmasına mebni muahedenin ilânı onun bir tehlikeye düşmesine sebebiyet verebileceği için kendi tarafından tasdik edilinceye kadar ilân edilmemesini İsveç kıralından rica etmişler ve o da bunu kabulde bir beis görmemişti.

Lehistan'a girmiş olan Rus ordusu baş kumandanı Mençikovun ordugâhında bulunmakta olan II. Ogüst sulh şartlarını öğrendi ve muahedeyi kabulden başka çare kalmadığını anladı ve tasdik ederek *Dresden*'e gönderdi; bununla beraber Rus ordusu Lehistan'da iken kendi Saksonya kuvvetleriyle beraber Lehistan'daki İsveç kuvvetleri üzerine hücum etmek suretiyle son bir tecrübeye baş vurmak istedi; fakat 29 Aralık'ta yapılan taarruz Rus ve Saksonya kuvvetlerinin mağlubiyetleriyle neticelendi; artık hiç bir ümidi kalmayan Ogüst, İsveç kıralı ile iyi geçinmekten başka çare kalmadığını anladı; bununla beraber iki yüzlü siyaset takip eden, sözünde durmayan ve pek mahir bir politikacı olan Ogüst, her fırsatta el altından Şarl aleyhine çalışmakta idi ve bu sırada Rusların Lehistan'da ve Fin körfezi sahilindeki muvaffakiyetli hareketleri sebebiyle çarla gizli muhaberede bulundu.

Rusların Lehistan'daki muvaffakiyetleri

Bu tarihte Ruslar Lehistan harekâtına devamla *Litvanya*, *Orta Lehistan*, *Volinya* ve *Podolya* taraflarına sarkmışlardı; bu yürüyüşlere mukavemet edemeyen Lehistan kıralı İstanislas Lezçinski *Saksonya*'da bulunan İsveç kıralının yanına kaçmıştı; boş kalan Lehistan tahtını Rus Çarı, sağa sola kendisine müttefik olacaklara teklif ediyordu.

XII. Şarl, *Narva* muharebesinden sonra bütün faaliyetlerini 1701 den itibaren 1707 senesine kadar II. Ogüst ve Lehistan üzerine teksif ederek yedi sene Lehistan ve Sasonya'da uğraşarak Rus çarına kuvvetlenmesi için uzun bir zaman bırakmıştı.

İsveç Kıralının Rusya üzerine dönüşü

Bu sıradaki durum

XII. Şarl, Lehistan'ı Ogüst'ten kurtarıp ona ağır bir muahede imzalattıktan ve kışı da *Saksonya*'da geçirdikten sonra rusların Lehistan'daki başarıları dolayısiyle o tarafa gitti ve artık gerisinde ve yakınında tehlike yoktu; İsveç'ten yeni kuvvetler getirtti ve kışı mütemadi hazırlıkla geçirdi, askerini iyice talim ve terbiye etti.

Rus kuvvetleri üzerine hareket

İsveç kıralı hazırladığı kırk bin kişilik talimli ordusunu 1707 Ağustosunda *Saksonya*'dan kaldırarak Lehistan'a hareket etti; fakat en mühim stratejik noktalar Rusların büyük kuvvetleriyle tutulmuştu; ilk Rus müdafaa hattı *Vistül nehri* geçidi idi; büyük bir şevkulceyş kudreti olan XII. Şarl *Vistül* önüne gelerek cepheden yürüyüşle burayı geçemiyerek ordusunu Batı Prusya istikametinde yürütüp sonra birden bire doğu Prusya hudutlarına yaklaşarak 1708 başında *Wloklavvek* mevkiinden bu nehri geçmeğe muvaffak oldu; bunu müteakip *Niyemen nehri* önüne gelip burada da daha kuvvetli bir Rus müdafaasiyle karşılaştı; bu sırada kış geldiğinden harp tatil edildi; İsveç kuvvetleri Doğu Prusya taraflarında kışladılar.

XII. Şarl, 7 Şubat 1708 'de Rusların Lehistan taraflarında en mühim istinad noktası olan *Grodno*'yı işgal ettiğinden Ruslar daha doğuya *Vilnov* üzerinden Dinyeper nehri istikametine çekiliyorlar ve müthiş soğuklara rağmen İsveç kuvvetleri tarafından takip ediliyorlardı; bu suretle 1708 Haziranına kadar yapılan

askerî harekât ile Ruslar Lehistan'dan tamamen çıkarılmışlar ve Şarl da Rus hududuna yaklaşmıştı.

Lehistan'da henüz tamamiyle hâkimiyetini tesis edemeyen Lezçinski'yi rakiplerine karşı müdafaa etmek için Şarl orada sekiz bin kişilik bir kuvvet bırakmağa mecbur olarak ordusunun kuvvetini azalttı; İsveç kıralı ancak atuz ile otuz beş bin kişilik bir kuvvetle Rusya'ya girmişti; bir de Rusya'da ilerleyen İsveç kuvvetlerinin iaşe darlığı yüzürden vaziyetleri zorlaşmakta idi.

Rnslara gelince İsveç kuvvetleri önünden zayiat vermeden çekilen rusların muntazam kuvveti altmış bine yakın olduğu gibi gayrı muntazam büyük kuvvetleri de vardı; Rus kuvvetlerline Menşıkov, Repnin ve Şeremetov kumanda ediyorlardı; Rus ordusu İsveçlilere nazaran pek kalabalık idiyse de İsveçliler kadar talimli ve mahir değillerdi. bununla beraber Çar Petro büyük bir azim ile ordusunu Avrupa-î tarzda yetişirmiş ve ekserisini Alman olan zabitlerin kumandası altına vermişti.

1708 Haziranında İsveç kuvvetleri *Dinyeper* nehri istikametinde yürümeğe başladı, mahirâne ve Rusları şaşırtıcı seri hareketlerle *Berezina* nehrine yaklaştı.

Holovçin muzafferiyeti İsveç kuvvetlerinin takiplerine karşı ruslar *Holovçin* (Holovczya) mevkiinde şiddetli bir müdafaaya karar verdiler; bunun üzerine XII. Şarl bu müdafaa hattını yarmağa karar vererek şiddetli hücumla kendi kuvvetinin iki misli olan ve *Berezine* nehrinin arkasında bulunan rusları bozguna uğrattı (14 Temmuz 1708) Bunun üzerine Ruslar *Dinyeper* nehrinin sol sahiline yani doğuya doğru çekildiler; İsveç kuvvetleri de Dinyeper önüne geldiler.

Moskova üzerine hareket XII. Şarl, *Riga* sahil şehri vasıtasiyle İsveç'ten getirttiği kuvvetleri tertip ettiği plândan bir ay sonra bile henüz alamadığında programı bozulmuştu; bununla beraber yardımcı kuvvetlerin yaklaşmış olduğuna

[13] *Galiçya*'da Adam Sienavski'nin idare ettiği konfederasyon İkinci Ogüst'e sadık kalmış olup bunun emrinde yirmi bin kişilik bir kuvvet de vardı. Bundan dolayı müttefiki olan Lehistan kıralından kuvvet alıp İsveç ordusunu takviye etmek isteyen XII .Şarl bilâkis Lehistan kıralını muhafaza etmek mecburiyetinde kalmıştı.

dair aldığı yanlış haber üzerine hesap yaparak zabtetmiş olduğu *Mohilev* civarındaki karargâhından *Moskova*'ya doğru girmek istedi; bunun için *Simolensk* yolu üzerinden gidecekmiş gibi, hareket ile Rusları şaşırtarak o tarafa çekti; sonra 25 Eylülde bulunduğu *Tatarsk* mevkiinden güneye doğru hareket etti; fakat yardımcı kuvvet henüz gelmemişti. Bunun için İsveç kıralı buradan hareketinde isabet etmemişti; çünkü güneye ve içeriye giden İsveç ordusu ile İsveç'ten gelmekte olan kuvvet arasında hasıl olan boşluğa rusların girmesi tehlikesi vardı.

İsveç kuvvetlerinin geçeceği yollar, köyler mütemadiyen tahrip ve her şey imha edilmişti. Bu yüzden İsveç ordusu fena duruma düşmüştü; bundan başka İsveç ordusuna iltihak etmek üzere gelmekte olan yardımcı kuvvetler *Lesnaya*'da Rusların hücumuna maruz kalarak yedi bin kadar telef vermişti (9 Ekim 1708).

Ukrayna'ya iniş Lesnaya muharebesi yüzünden İsveç ordusuna getirilmekte olan bütün harp levazımatı zâyi oldu; bu hal İsveç ordusunun muvaffakiyetsizliğinin birinci âmillerinden idi; bunun için bu vaziyetten sonra *Moskova* üzerine gitmenin doğru olmadığına kanaat getirilerek plân değişti.

XII. Şarl bunun üzerine ötedenberi *Ukrayna*'yı Rusların elinden kurtarmak isteyen Ukrayna Kazakları (Barabaş ve Potkalı Kazakları) hatmanı Mazapa (Mazeppa) ile birleşerek ruslara o suretle bir darbe vurmak istedi; İsveç Kıralı daha *Saksonya*'da bulunduğu sırada ruslara karşı gizlice Mazapa ile anlaşmıştı; bu anlaşmaya göre Kuzey Karadenizde müstakil bir Ukrayna kıralığı kurulacak ve İsveç orduları Rus topraklarına girdikten sonra Ukrayna hatmanı faaliyete geçecekti. Moskova üzerine gitmekten mecburen sarf-ı nazar eden İsveç kıralı yeni müttefikinin kuvvetlerinden de istifade etmek üzere yeni bir plânla hareket etti [1]. Ukrayna ile Rusyayı birbirinden ayırmak suretiyle ruslara büyük bir darbe vurmağı tasarladı; kışı münbit olan Ukrayna'da geçirip Kazak kuvvetlerinden istifade etmek üzere *Gorgi* mevkiinden *Uk-*

[1] 1120 senesi kışında (1709 M.) Şarl, *Özi nehrini* (Dinyeper'i) Ruslara âid olan *Kiyev* kalesinin yukarı canibinde buz üzerinden Moskova'ya tabi *Barabaş* diyarına vardıkta Barabaş hatmanı Mazapa ekser askeri ile İsveç kıralına mütabaat ... (*Raşid tarihi* c. 3, s. 289).

rayna'ya girdi (8 Kasım 1708); kendisini burada hatman İvan Mazapa karşıladı; Şarl, Kazak hatmanına kıral muamelesi yaptı.

Mazapa; ruslardan yüz çevirmesi üzerine Mençikov kumandasındaki Rus kuvvetleri kazakların merkezi olan *Baturin* [1] şehrini zabt ile tahrip etti; bu vaziyet *Ukrayna*'nın tamamen Mazapa'ya tabi olmasına mani oldu.

XII. Şarl'ın çok içerilere girmesi Lehistan'la olan irtibatını kesmiş ve arayı boş bulan Petro, Rus hizmetindeki Alman kumandanı Golç (Goltz) kumandasiyle sevkettiği kuvvetle *Kiyev* havalisine kuvvet yığmıştı; bundan dolayı İsveç kıralı Batı trafından kendisine gelecek her türlü yardımdan mahrum bırakılmıştı.

Tekrar Moskoya'ya gidilmek istenmesi

Ukrayna'ya girinceye kadar yiyecekten sıkıntı çekens İveç ordusu, Ukrayna'da bol yiyecek buldu; vaziyetini düzeltti; Şarl buradan *Moskova* üzerine yürümeğe karar verdi; Kırım hanlarının Ruslara karşı yaptıkları akınlarda takip ettikleri *Belgorod*, *Kursk* ve *Tula* yolundan gitmek istedi; müteaddit muharebelerle rusları yenerek *Belgorod* yolunu açtı; burası elden gidecek olursa *Voronej* yolu açık bulunabilecekti; bunun için *Belgorod*'un müdafaasına Ruslar büyük kuvvet koymuşlardı.

XII. Şarl buradaki büyük kuvvetin çıkarılmasındaki müşkilâtı hesap ederek bu mevkie güneyden gelmeği muvafık bulup bunun için *Poltava-Harkov-Belgrod* yolunu tuttu ve şiddetli kışı müteakip karların erimesiyle nehirlerin taşması yürümeği sekteye uğratiyordu; buna rağmen İsveç ordusu *Poltava*'dan *Harkov*'a giden yol üzerindeki *Kolomak* mevkiini elde etti (24 Şubat 1709); fakat daha ileri gidilemiyerek mühim olan *Harkov* alınamadı; bunun üzerine XII. Şarl martın birinci günü güneye doğru çekilmeye başladı; bu suretle Moskova üzerine gitmek mümkün olmadı.

XII. Şarl'ın Osmanlılarla münâsebatı

İsveç kıralının Osmanlı hududunun kuzeyindeki Lehistan işlerine müdahale ile oraya kendisine taraftar kıral intihap ettirme teşebbüsü ile Ruslara karşı hareketi Osmanlı hükümetinin dikkatini çekerek bu münasebetle Şarl ile temasa geçilmek istenilmiş ve bu

[1] *Baturin* Ukrayna'da Dinyeper nehrinin ayaklarından olan *Desna* nehri üzerinde bulunmakta idi.

hususta hükümetce arzu edilen dostluğu tesis için bizzat hükümet tarafından olmayarak kendi tarafından İsveç kıralına bir memur göndermesi Çorlulu Ali Paşa sadaretinde *Özi* valisi ve *Bender* muhafızı Yusuf Paşa'ya yazılmıştı (1707).

Filhakika Yusuf Paşa aldığı emir üzerine daha 1707 tarihinde Şarl'ın *Saksonya*'dan hareketle Lehistan'a gelmek üzere olduğu sırada Yergöğili Mehmed Efendi adında müstait bir adamını İsveç kıralına göndermişti.

Mehmed Efendi *Torn* şehrinde Şarl ile görüşüp Yusuf Paşadan getirdiği mektupları vermiş ve kıral Ruslara karşı muharebesinde türklerin kendisine yardım edip etmiyeceklerini sormuş ve o da hududun uzaklığından bahsetmiş fakat İsveç kıralı *Kamanice*'ye kadar gelecek olursa o zaman yardım edilebileceğini Yusuf Paşa'nın murahhası kendi hesabına vadetmişti.

XII. Şarl ile Lehistan kıralı İstanislas Lezçinki, Yusuf Paşa tarafından gönderilen mektuplara verdikleri cevaplarda Osmanlı hükûmetinin gerek moskovların ve gerek Saksonya elektörü ve Lehistan kıralı II. Ogüst taraftarlarının Lehistan'dan çıkarılması hususunda kendilerine yardım etmesi rica edilmişti; İsveç kıralının Yusuf Paşa'ya gönderdiği beş maddelik isteği şunlardı:

1 — Devlet-i aliyyenin dostuna dost, düşmanına düşman olmak, 2 — İstanbul'da bir İsveç elçisi bulunmak, 3 — İki taraf tüccarlarının ticaret yapmalarını temin eylemek, 4 — İsveçlilerin Cezayirlilerin eline geçmiş olan kalyonunu kurtarmak, 5 — Leh kıralı İstanislas Lezçinski'ye yardım ederek Lehistan'daki Moskov ve Ogüst taraftarlarını tard etmek.

Gerek İsveç kıralı ve gerek Lehistan kıralı mektuplarında yakında Türkiye'ye elçi göndereceklerini de bildiriyorlardı [1].

Şarl'a mektubu götüren Mehmed Efendi avdet ederek getirdiği mektupları Yusuf Paşa derhal *İstanbul*'a göndermiştir. Kıralın istediği beş maddeden dördüncüsü, Osmanlı-İsveç münasebeti başlamadan evvel Cezayirliler tarafından zabtedildiği için kalyonun iadesinin mümkün olamıyacağını ve Ruslara karşı hare-

[1] *Raşid tarihi* c. 3, s. 292 ve Akdes Nimet Kurat, *İsveç kıralı Onikinci Şarlın hayatı ve faaliyeti* s. 153

ket olunması ise iki taraf arasındaki sıkı bir dostluğun teessüsüne ve bundan sonra Osmanlı devletinin muvafakatı olmadan Rusya ile İsveç'in sulh yapmamalarının şart olarak kabulüne vâbeste olduğu ve bunun için de Rusya ile sulhü bozmadan İsveç'e yardım edilemiyeceği cevaben Yusuf Paşa'ya bildirilmiş ve aynı zamanda mutlak surette İsveç'le dostluk tesisine çalışması da ilâve olunmuştur [1].

Pâdişahın muvafakati olmadan bir emr-i vakile Ruslarla harp arzusunda bulunan Çorlulu Ali Paşa İsveç kıralına Yusuf Paşa ağzından gönderdiği bir mektupta Kırım hanının bir ordu ile kendisine yardım edeceği ümidini göstermiştir.

Bundan dolayı Yusuf Paşa İsveç kıraliyle müteaddit defalar mektuplaştı ise de ruslarla yalnız başına başarı temin edeceğini zanneden XII. Şarl bu hususta müzakereyi kesmişti; fakat Şarl daha sonra *Ukrayna*'ya girip *Poltava* traflarında bulunduğu sırada artık kendisine Lehistan vasıtasiyle yardım ihtimali kalmadığı için Osmanlı hükümetine ve Kırım Hanına baş vurmak mecburiyetinde kalmış ve Ruslarla tek başına başa çıkamıyacağını anlamıştı.

Bunun için *Poltava* civarındaki *Vorskla* karargâhından Kırım hanına ve Bender muhafızı vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat etti; Bender muhafızı Yusuf Paşa vezir-i âzamın emriyle fakat kendi başına hareket ederek Kırım Hanı Devlet Giray'a, İsveç kıralına yardım etmesini yazdığı gibi keyfiyeti İsveç kıralına da bildirmişti; fakat bu işlerden pâdişah III. Sultan Ahmed'in haberi yoktu.

Pâdişah Yusuf Paşa'nın bu yoldaki hareketini duyar duymaz bu halin ruslarla olan sulhe mugayir olduğundan dolayı vezir-i âzamı şiddetle tekdir ettiği gibi Kırım hanına da sulhe mugayir hareketten sakınmasını katiyyen emretmişti; İsveç kıralı, pâdişahın yardım işine müdahalesinden haberdar olmadığından vazir-i âzamın evvelce verdiği vaade güvernerek ilk baharda *Poltava* sahrasında kendisine yardım geleceğini ümid etmişti [2].

[1] *Raşid tarihi* c. 3, s. 294, 295.
[2] *Raşid tarihi* c. 3, s. 295, 296.

İsveç kıralı 1709 senesi Mayıs ayı ortalarında bir kısım kuvvetleriyle mevkii itibariyle kendisi için mühim olan [1] *Poltava* şehir ve kalesini muhasara etti; burası kendisi için pek elverişli idi; Rusların burasını kurtarma teşebbüsleri bir kaç defa tardedildi [2]

Poltava Muharebesi

Dokuz seneden beri devam etmekte olan *İsveç-Rus* muharebesinin kat'i safhası gelip çatmıştı. *Poltada* kalesi kumandanı son derecede sıkışık durumda olduğundan Çardan yardım istemiş yardım gelmezse kalenin düşeceğini yazmış olduğundan Petro burasını muhasaradan kurtarmağa karar verdi.

Rus kuvvetleri *Vorskla* nehrinin sol sahilinde bulunuyordu. 26 Haziranı 27'ye bağlayan gece yarısı Rus kuvvetleri bu nehri *Poltava*'ya yakın bir yerden geçmek istedilerse de İsveç kuvvetleri tarafından püskürtüldüler; bu muharebe esnasında XII. Şarl ayağından (oyluğundan) yaralandı; yara mühim olduğundan yürümesi veya ata binmesi kabil değildi; bundan dolayı ordu sevk ve idaresini kumandanına terke mecbur oldu; Kırım hanının kendisine yardıma geleceğine kanid'.

Ruslar, ikinci bir teşebbüsle aynı nehri daha kuzeyden yani *Petrovka* mevkiinden geçtiler; İsveç kıralının plânı Rusları nehrin sağ sahiline geçirip imha etmek olduğundan nehri geçmelerine mümaneat edilmedi; ruslar bu sureyle güneye doğru inip *Jakovtsi* mevkiine gelerek siperler kazıp ordugâhlarını iyice tahkim ettiler.

İsveç kıralı Poltava'nın kuzeyindeki karargâhından sedye içinde gezdirilerek düşman mevzilerini gözden geçirdi; artık son safhasına gelmiş olan bu harbin son vaziyeti şöyle idi.

İsveç kuvveti 21 bin ile 23 bin arasında olup otuz kadar top vardı. Hatman Mazapa'nın (Potkalı ve Barabaş denilen Zaporog Kazakları hatmanı) kuvvetleri de on bin kadardı; fakat bu kuvvetlerden iki bin beşyüz İsveçli hasta olup dört bin beşyüzü de

[1] Osmanlı tarih ve vesikalarında bu isim پالتوه imlâsiyle yazılmaktadır.
[2] Rus Çarı Petro, muharebenin Türkiye'ye yakın mahalle nakli esnasında Osmanlıların da taarruz etmeleri ihtimaline karşı elçisi Petro Anderyoviç Tolstoy vasıtasiyle Osmanlı pâdişahına dostane bir nâme göndererek 3 Temmuz 1700 senesinde imzalanmış olan muahedeye sadık kaldığını beyan etmiştir (*Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 174).

Poltava'yı muhasara etmekte idi. Diğer bazı İsveç kuvvetleri de muhtelif hizmetlere memur edildiklerinden ruslarla harp edecek olan kıral kuvveti ondört bin kadar tutmakta idi.

Ruslara gelince: bunların yetmiş kadar topuyla kuvveti kırk beş bin kadardı; bunun otuz iki bini yaya olup bunların içinden on sekiz bini talimli ve muharip ediler; bir de muntazam Rus süvarisinden başka Kalmuklar ve Don kazakları ile bir miktar da Boğdan kuvvetleri vardı; Rus ordusunda başkumandan Şeremetov idi.

Talim ve terbiye ve kumanda heyeti itibariyle İsveç ordusu, Rus ordusundan üstün idi. Kıral yaralı olduğu için ordu kumandanlığını General Rensiyöld idare edecekti.

7 Temmuz öğleden sonra karanlık basıncaya kadar gece yapılacak harekât için İsveç kıralı sedye içinde bir kısım kıtaları teftiş etmişti; ertesi günü sabaha karşı Rus ileri hatlarını zabt etmek üzere başlayacak hücum, tatbik edilemedi; sonraki hareketler de hep kusurlu oldu; neticede 8 Temmuz gece yarısı *Poltava* muharebesi İsveç ordusunun mağlubiyeti ile neticelendi [1]. Başkumandan Rehnschiöld, baş kançilar Kont Piyer ve daha bir kaç general ve zabit esir düştüler. Fakat Kıral Şarl arkada suvari alayları olduğu halde ordusunun bakiyesiyle *Poltava*'nın batı tarafındaki *Puşkarevka* mevkiine doğru çekildi.

İsveç Kıralının Osmanlılara ilticası

Kıral yarı baygın bir halde sedye içinde götürülüyordu; ordu bakiyesi olarak ondört bin süvari üç dört bin piyade mevcuttu; ümit etmediği bir muvaffakiyete nail olan Çar Petro ve maiyyeti

[1] Raşid bunu şöyle anlatıyor: Rusların kendisine mukavemet edemiyeceğine mağrur olan XII. Şarl, kendi emrindeki *Barabaş* ve *Potkalî* (yani Mazapa'ya tabi Zaporog) Kazaklarından yirmi bin kadar seçkin kuvvet ayırıp ve *Poltava* sahrasına karip mahalde ordusunu kurup Moskovlu üzerine hücum ederek der ceng-i evvel iki taburunu bozup nice bin Moskovlu'yu helâk eyledi. Moskov carının yanında bulunan kumandanları hemen toplara ateş verelim, sonra iş fena olur dedilerse de Çar, İsveç askeriyle bizim askerimiz karıştı, aralıkta askerimizi helâk etmiş oluruz dediyse de bundan başka tedarik yoktur diyerek topları ateşlediler. Bu esnada İsveç kıralının ayağına top tanesi dokunup mecruh olduğu halde yarasına bakmayıp tahtırevan gibi tahtadan bir sedir peyda ile içine oturup askerini cenge teşvik ettiyse de top tanelerinin fazlalığı ve kendisinin yaralanması perişanlığa sebep oldu (C. 3, s. 296).

mağlup düşmanı bütün kuvvetiyle takip etmeğe cesaret edemiyerek harp sahasında ziyafetlerle zaferi tesid ettirdi. Kıral Şarl da ordusunun başına general Levenhauptin'i getirdikten sonra kendisi maiyeti ve üçyüz kadar muhafısı ile *Prevoloçna* adındaki Kazak hisarına geldi ve burada Potkalı Kazaklarının tedarik etmiş oldukları sallarla bir miktar telef vermek suretiyle Çehrin kalesi karşısından *Dinyeper* nehrini geçerek *Bender* istikametinde yürüdü; Hatman Mazapa da bir miktar Kazakla kendisine refakat ediyordu; bu suretle İsveç kıralı Osmanlı hududundan içeriye girdi. Kıral asıl kuvvetlerden ayrılırken başkumandana *Kırım*'a inmesini söylemişti; bu İsveç kuvvetleri mevcudu onaltı bin kadardı.

İsveç ordusu başkumandanı Levenhauptin Kıralın Kırım'a inmesi emrini tatbik etmediği gibi *Dinyeper*'i gezmeğe de imkân bulamadığından *Prevolçina* mevkiinde bütün İsveç kuvvetleriyle birlikte kendisini takip etmekte olan Rus kuvvetlerine teslim oldu (21 Temmuz 1709). Ordunun teslimini haber alan Demirbaş Şarl fevkalde müteessir olarak yaşadığı müddetce bu hatasından dolayı başkumandanı affetmemiştir.

İsveç kıralının Özi'ye gelmesi

11 Temmuz'da ordusundan ayrılan Şarl, binbeşyüz, ikibin kişilik maiyyeti ile Osmanlı hududuna doğru hareket etti. [1]. Kazak hatmanı Mazapa'nın da birkaç bin kişilik kuvveti vardı. 15 Temmuzda *Bog* nehrini yâni *Aksu*'yu geçerek Rusların takibinden kurtulmak için *Bender*'den evvel daha kısa olan *Özi* kalesine ilticayı muvafık gördüler [2]. Tedarik edilen kayıkla *Aksu* geçilerek Özi muhafızı Abdurrahman Paşa'ya bir heyet gönderip bir miktar yiyecekle beraber hududı geçmelerine müsaade istediler; Abdurrahman Paşa, heyeti ertesi günü kabul edeceğini bildirmekle beraber kıral ve maiyyetine derhal yiyecek gönderdi, lâzım gelen ikramda kusur etmedi; fakat aynı zamanda bir takım menfaat temin etmek üzere

[1] Râşid, Şarl'ın Özi nehri kenarında Barabaş kalelerinden *Prevloşna* kalesine gelip arkalarından Kalmuk ve Kazak kuvvetleri yetişerek iki gün muharebe olup kıralın Kırım tarafına gitmesi daha kolay iken Kırım hanının vadettiği halde kıralın yardımına gelmemesinden müteessir olarak *Özi* valisi Yusuf Paşa ile evvelden beri vâki muhaberesi sebebiyle ona ilticayı muvafık buldu demektedir (C. 3, s. 297),

[2] Ruslar, kıralı takip ile huduttan kırk sekiz saat içeri girip Aksu kenarında İsveçlilerle harp etmişlerdi (Raşid *tarihi* c. 3, s. 302).

evvelâ gelenlerin düşman tarafından bir desise ile geldiklerini zan ile zahire vermediği gibi hududu geçmelerine de müsaade etmemiş, fakat kendisine gönderilen paralara dayanamıyarak bilâhare isteklerini yapmış ve bu suretle kıral ve kalabalık maiyeti 18 Temmuzda *Aksu* nehrini geçip Osmanlı topraklarına sığınmışlardır [1].

XII. Şarl, Özi kalesine bir buçuk saat mesafede yine Özi nehri kenarındaki *Kantemir yurdu* denilen mahalde üç gün kadar oturup dördüncü günü Bender muhafızı Yusuf Paşa'nın kapıcılar kethüdası bazı hediyelerle gelip 1121 Cemaziyelevvelinin on üçüncü günü (21 Temuz 1709) kıralı maiyetiyle oradan alıp *Bender*'e götürmüştür.

Bender kalesi haricinde *Varinci* (Varnitzi) köyüne kıral için konak ve maiyeti için de kışlalar yapılarak keyfiyet *İstanbul*'a bildirilmiş ve Osmanlı pâdişahı III. Ahmed, mülteci kıralı misafir olarak kabul edip bütün masraflarının ve tayinatının hükûmet tarafından teminini emreylemiştir [2].

XII. Şarl, Osmanlılara iltica ettiği tarihte yirmi yedi yaşında bulunuyordu; hükümet tarafından kendisine gösterilen misafirperverlikten dolayı 31 Temmuz 1709 tarihli nâmesiyle pâdişaha teşekkürlerini bildirmiştir [3].

[1] *Özi* muhafızı Abdurrahman Paşa'nın para mukabilinde iş yaptığı kendisi ve maiyyeti İsveçli'nin genç kız ve oğlanların ı aldığı ve bu halet esnasında Moskov askeri yetişip zarar vermelerine sebep olduğu bittahkik anlaşılmasına mebni azl ve Yusuf Paşa tarafından *Bender*'e celbolunarak İsveçli'den aldığı esirler istirdat edilerek kırala teslim edilmiş, lakin para aldığını inkâr etmişti. Fakat Yusuf Paşa keyfiyeti kıraldan sual edince XII. Şarl, Abdurrahman Paşa azledilip aldığı eşya bize iade olunmuştur. Bu suretle benim gönlüm yapıldı; eğer Devlet-i aliyye benim hatırımı isterse paşayı afvedip serbest bıraksın diye rica etmesi üzerine Abdurrahman Paşa'nın kusuru afvolunup hapisten çıkarılmıştır (*Raşid tarihi* c. 3, s. 301) Vesikada Abdurrahman Paşa'nın redaet-i hilkati sebebiyle İsveçli'den geçit akçesi namiyle bin altın alıp ve bundan başka yedi, sekiz İsveçliyi kendisi ve yine iki erkek ve bir kadını kethüdası alıp bugûnâ şenî ve fazih ahvali haber alınıp zîr-i cenâh-ı re'fet-i husrevâneye iltica etmiş olan İsveç kıralı hakkında misafirperverlik yapılacağı yerde bu suretle fena hareket olunmasından dolayı Abdurrahman Paşa ile kethüdasının *Bender*'e celbiyle aldıklarının tamamen ellerinden alınıp yerlerine verilerek kendilerinin kalebend edilmesi *Özi* valisi Yusuf Paşaya emrolunmuştur (*Mühimme defteri* 116, s. 188, 1121 Cemaziyelâhır sonları).

[2] *Raşid tarihi*, c. 3, s. 298.

[3] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 183.

Prut seferine tekaddüm eden seneler

Rusların vaziyeti

XII. Şarl'ın Osmanlılara ilticası Rus çarının takip ettiği siyaset hakkında Osmanlı hükûmetini îkaz edip Kırım Hanı kuvvetleriyle Şarl'a yardım edilmemesinin hata olduğunu meydana koydu; şerefli bir devlet siyasetine uygun olarak muahedeye sadık kalma lüzumu Pâdişah tarafından şiddetle arzu edilmişti; fakat Çar Petro kuvvetli haşmına galebe ettikten sonra Osmanlı devletinin riayet etmek istediği muahedeye kendisi riayet etmemiş ve Rus kuvvetleri İsveç kıralını takip ederlerken Osmanlı hududunu kırk sekiz saat geçip *Aksu* (Bog) kenarında kendilerini emniyet altında sanıp oturan üçyüz kadar İsveç askerini esir alıp götürmüşlerdir; bundan başka Ruslar Boğdan voyvodasının teşvikiyle kış mevsiminde donacak olan *Turla* (Dinyester) nehri üzerinden sevkedeceği suvari kuvvetleriyle İsveç'lilerin üzerine bir baskın yapmağı da takarrür ettirmişlerdi; fakat bu kararları casuslar vasıtasiyle haber alınmış olduğundan hükümet Rumeli'deki sancak beyleriyle timar ve zeamet erbabınıseferber edip Anadolu valisini Bender muhafazasına memur etmişti [1].

Bundan başka Poltava muharebesinden sonra İsveç kıralının Türkiye'ye ilticası üzerine Rus çarı evvelce gönderdiği Tolstoy ismindeki elçisinden başka fevkalâde olarak diğer bir elçi ile yolladığı nâmede hem muahedenamenin yeniden tetkikini ve hem de İsveç kıralına müsaade gösterilmemesini talep etmişti; fakat Osmanlı hükûmeti İsveç kıralı maddesi hariç olarak diğer maddelerin görüşülmesine müsaade etmiş, lâkin İsveç kıralı hakkındaki teklifi red eylemiştir [2].

Rusların Boğdan'daki İsveçlilere taarruzu

İsveç kıralı bir müddet *Bender*'de oturup ayağındaki yara iyi olduktan sonra bazı günler atla gezip avlanırdı; bir aralaık on beş yirmi gün kadar memleketine dönmek arzusiyle yanındaki iki bin kadar İsveç askerini *Boğdan*'ın *Piçova* denilen bölgesine göndermeğe karar vermişti; fakat Özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa:

[1] *Mühimme defteri* 116, s. 195 - 198 ve *Raşid tarihi* c. 3, s. 302.

[2] *Raşid tarihi* c. 3, s. 299.

— "Sizin halkınız rahat durmazlar; düşmanınızı görüp intikam almak isterler; halbuki bizim onlarla sulhümüz vardır; bundan dolayı bizim topraklarımızda sizin askerlerinizin onlarla çarpışmaları doğru olmaz ve bizce askerinizin o tarafta bulunması sebebiyle muhafazası müşkildür; askerinizi yanımızdan ayırmayınız" dedi ise de Şarl dinlemeyip *Çernaviç* (Piçova) mevkiine yollamıştı; fakat Boğdan voyvodası Mihal Rakoviça'nın Ruslara meyletmesi sebebiyle bu yedi yüz kadar İsveç askerinin *Çernaviç*'de bulunduğunu ruslara haber verdiğinden bunu fırsat bilen altı bin kadar Rus kuvveti buradaki İsveç'lilerin üzerine ansızın baskın yaparak kimisini esir ve kimini katletmişlerdir.

Bu tecavüzden Rusların maksadı anlaşıldığından Osmanlı hükümeti bunu harp vesilesi sayacak iken Rus elçisi büyük bir meharet ve kiyasetle bunu önlemeğe muvaffak oldu [1] fakat hükümet Ruslara meyletmiş olan Boğdan voyvodasını azletti (8 Şevval 1121/11 Aralık 1709) [2].

İsveç kralının vaziyeti

Demirbaş Şarl, ilticasından sonra Türkiye'de bir kaç hafta oturduktan sonra Lehistan yoluyla memleketine gideceğini tahmin etmişti [3]. Osmanlı hükümeti kendisiyle teması temin etmek üzere kralın İstanbul'da daimî bir elçi bulundurmasını isteyerek bu hususta kıralla görüşmesini Yusuf Paşa'ya yazmış ve o da Şarl ile görüşüp Türkiye'ye daha iltica etmeden evvel Osmanlı hükümeti nezdine bir elçi göndermek arzusunda bulunmuş olduğunu kırala hatırlatmıştı. Bunun üzerine İsveç kralı :

—"*Dostluk için bir elçi gönderecek iken takdir-i ilâhî ile kendimiz gelip Devlet-i Aliyye himayesine sığındık*,, dedikten sonra bir elçi göndermek hususundaki teklifi memnuniyetle kabul etmiştir. Osmanlı hükûmetinin bu ince nezaketi kendi toprağında mülteci olan Şarl'ı tahtında oturuyormuş gibi hükûmdar tanımak suretiyle Ruslara karşı ona müzahir olduğunu göstermekte idi.

[1] *Raşid tarihi* c. 3, s. 303, 311, 314

[2] *Raşid tarihi* c. 3, s. 312.

[3] XII. Şarl epi sergüzeştten sonra 1126 H. (1714 M.)'de yani Türkiye'ye ilticasından beş sene sonra kıyafetini tebdil ile Erdel yolundan memleketine dönmüştür.

İsveç kralı 15 Eylül 1709 tarihiyle *Bender*'den göndermiş olduğu nâmesiyle Osmanlı hükümeti nezdine küçük elçi olarak Noygebâver (Martin Neugebauer) isminde [1] Danzigli kâtibini ve daha mühim işlerde de gayrı resmî olarak Gerenal Ponyatofski adındaki mutemed adamını *İstanbul*'a göndermiştir (1121 Şaban/1709 Ekim) [2].

XII. Şarl, Ponyatofski vasıtasiyle Osmanlı hükümetine, ruslara karşı ittifak teklif etmiş ve rusların Osmanlılara karşı almak istedikleri vaziyeti îzah ile Moskovlara harp açılmasını tâvsiye eylemişti.

İsveç kralının arzularının en mühimmi *Lehistan*'dan geçerek İsveç'e gitmek istemesi ve bunun için de Osmanlı hükümetinin Osmanlı ve Tatar askeriyle kendisini yollaması idi; Pâdişah kralın bu isteğine uygun cevap vermiş ve aynı zamanda vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa tarafından da kırala hediye olarak bir donanmış at ve mücevher kakmalı bir hançer gönderilmişti.

Kralın Ruslara karşı harp açılması teklifi yersiz değildi; Poltava muharebesinden sonra Rusların Osmanlı hududı üzerinde tahkimat yaptıkları haber alınmıştı. *Azak* kalesiyle *Taygan* (Taganroy) ve Dinyeper üzerindeki *Kamange* (Kamenizaton) kalelerini az vakitte Ruslar yapmışlardı.

Bunlardan başka Çar Petro Osmanlı memleketi dahilindeki Eflâk ve Boğdanlılarla Sırp ve Karadağ gibi ortodoks tebaayı metbulara aleyhine ısyana teşvik ile Osmanlılarla bir harp vukuunda bunların memleket içinde yapacakları ısyan hareketiyle devleti meşgul etmek siyasetini takip etmekte idi.

Poltava galibiyetinden sonra 10 Temmuz 1709 tarihiyle Poltava karargâhından Osmanlı hükümdarına bir nâme gönderen

[1] *Mühimme defteri*'nde bu isim Martinos Noçbaver imlâsiyle (*Mühimme* 116 s 292 ve 328) ve Nâme defterinde ise مارطينوس فوجباور tarzında yazılmaktadır (*Nâme defteri* 6, s. 181).

[2] Ponyatofski 1764-1795 tarihlerinde Lehistan kralı bulunmuş olan İstanislas Ponyatofski'nin babası olup 1677'de doğmuş ve 1762'de ölmüştür. XII. Şarl'ın maiyyetinde olarak Lehistan ve Rus seferlerinde bulunan Ponyatofski, Poltava muharebesinden sonra kıral ile beraber Türkiye'ye iltica etmiştir. General Ponyatofski'nin İstanbul'da oturduğu müddetçe masarifini hükümet vermiştir. Bu general Galata'da Yediyol ağzında Madam Despina'nın evinde oturmuştur (*Karton vesikaları*, Karton 3, Numara 735, 736, 1123 Muharrem).

Çar Petro, bu nâmesinde muvaffakiyetini ve İsveç kıralının başvekili Grof Piper ve başgeneral Rehnsehiöld, ve daha bir kaç generalin esir edildiklerini ve bundan başka Özi nehri yakınında vaki *Perevoloçna* nam mahalde on altı bin İsveç askerini de esir aldıktan sonra Türk arazisine kaçmış olan İsveçlileri iki devlet arasındaki ahidnâmeyi riayeten takip etmediğini ve Türkiye'ye iltica etmiş olan İsveç kıralının kabul edilmemesini ve kendi tabaasından olan Kazak hatmanı Mazapa'nın kendisine teslimini musırren talep ettiği gibi [1] yine aynı ordugâhtan göndermiş olduğu 14 Temmuz tarihli diğer bir nâmesinde de İsveç kıralının hudut içerisine alınıp kabul edilmesinin dostluğa mugayir olduğu beyan olunarak Mazapa'nın teslimi tekrar edilmiş [2] ve bu hususlara dair mütaaddit nâmeler gelip gitmiştir [3].

İstanbul muahedesi'nin yenilenmesi

Osmanlılarda her pâdişah değiştikçe ecnebi devletler, kendileriyle Osmanlı devleti arasındaki ahidnâmeleri yenileyerek yeni hükümdarın tuğrasiyle yeni ahidnâmeler alırlardı; III. Ahmed'in cülusunu müteakip Rus Çarı Petro bunu yapmamış ve daha sonra göndermiş olduğu bir nâme ile muahedenâmesinin yenilenmesinin gecikmesini İsveçle olan muharebe meşguliyetine atf ile özür dileyerek *Karlofça*'da takarrür edip *İstanbul*'da yapılan 1700 senesi muahedesinin yenilenmesini rica etmiştir. Çar bu nâmesinde yukarıdaki mütaleadan başka İsveç kıralının kabuli dolayısiyle serzenişlerde bulunup kıralın derhal memleketten çıkarılmasını ve kendi tebaasından olan Mazapa'nın [4] teslimini

[1] *Nâme-i hümayun defteri* 6, s. 176.

[2] *Nâme-i hümayun defteri* 6, s. 177.

[3] Aynı numaralı nâme defterine bakın.

[4] Mazapa, Türkiye'de mülteci olarak kalmış ve *Edirne*'de ölmüştür. Bunun kâtibi Filip Orlik,İsveç kıraliyle birlikte İsveç'e gidip Şarl'ın ölümünden sonra Türkiye'ye gelmiş ve Kırım taraflarındaki hudut üzerinde oturacağını beyan etmiş ise de hükümet muvafakat etmiyerek Orlik'i 1134 Receb(1722 Nisan)'de *Serez* taraflarına göndermiş ve daha sonra Osmanlılarla ruslar arasındaki Kafkas ihtilâfı esnasında yani 1723'de Orlik Ruslara karşı ayaklanan Kazakların hatmanı ilân edilerek *Hotin* ve *Bender* taraflarına gönderilmiştir. fakat bir müddet sonra Ruslarla anlaşma olunca *Orlik* yine huduttan içeriye alınıp *Selânik*'te oturtulmuş ve Boğdan haracından kendisine maaş bağlanmıştır (*Cevdet Tasnifi Hâriciye vesikaları, No.* 3851 ve 3886).

istemiş ise de Osmanlı pâdişahı 1112 Muharrem / 1700 Mart tarihindeki İstanbul muahedesini tecdit ile bu muahedeye İsveç kıralına ait bir madde ilâve etmiştir.

Bu ilâve edilen maddeye göre İsveç kıralının Moskov hududunun istediği mahallinden vilâyetine gitmesine Rus çarı muvafakat etmekte idi; fakat Şarl'ın Osmanlı ve Kırım kuvvetleriyle gitmesi şekline Rus Çarı muvafakat etmemiş ve kıralın yalnız kendi maiyyeti ile gitmesi şekli tesbit olunmuştur. [1]. Bunun için İsveç kıralı, Osmanlı kuvvetleriyle Lehistan hududuna getirilecek ve oradan Rus kuvvetlerinin nezareti altında İsveç hududuna kadar götürülecekti; bütün bunları Rus elçisi Tolstoy tekeffül etmekte idi [2].

İsveç kıralının gitmesi için yapılan bu anlaşmanın çürük bir iş olup bu madde kıralı rusların pençesine düşürmek için kurulmuş olduğu Şarl'ın gözünden kaçmamış ve buna karşı tedbir olarak 1710 senesi başında General Ponyatofski'yi *İstanbul*'a göndermiştir. İsveç kıralının gitmesi hususunda eski muahedeyi bir madde ilâvesiyle yenileyen Osmanlı hükümeti bu muahededen bahis ile Kırım hanına da ruslara karşı sulhe mugayir bir harekette bulunulmaması tavsiye edilmiştir [3].

Elçi Tolstoy, Vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'ya hulûl ile rüşvet vererek Ruslarla bu anlaşmayı yapmış ve bunu müteakip İsveç kıralına bu münasebetle tesliyeti havi bir nâme ile beraber memleketine gitmesi için on bin altın harcirah bir mükemmel donanmış at ile yirmi beş eğersiz at ve vezir-i âzam tarafından da bir mükemmel donanmış ve üç eğersiz at gönderilmiştir. İsveç kıralı pâdişahın gönderdiği hediyeleri kabul edip vezir-i âzamın hediyelerini reddetmiştir.

[1] XII. Şarl'ın, Lehistan'dan geçmesi münasebetiyle Çar tarafından hiç bir harekette bulunulmıyacağına dair Tolstoy'un verdiği teminat İstanbul'daki İngiltere, Felemenk ve Nemçe elçileri taraflarından da garanti edilmişti (*On-ikinci Şarl'ın Türkiye'de kalışı*. 20).

[2] Şarl, Ruslarla anlaşarak muahedeyi tecdid eden vezir-i âzamın azli için çalışmak, Osmanlı-İsveç ittifakını temin eylemek, Türkiyeyi ruslarla harbe teşvik etmek, İkinci Ogüst'ü Lehistan kıralı tanımamak ve gelen elçisini hükümetle temas ettirmemek üzere Ponyatoski'yi göndermişti.

[3] *Raşid* c. 3, s. 317 ve *Mühimme defteri* 116, s. 306 1121 Zilkade sonları (1710 Ocak) muahedenin tecdidi münasebetitle Rus çarına gönderilen nâme-i hümayun aynı sene zilhicce ayı ortalarında (Şubat) Mustafa adında bir elçisi ile yollanmıştır (*Mühimme* 116, s. 322).

Şarl'ın Vezir-i âzamın hediyelerini kabul etmemesi Çorlulu Ali Paşa'nın gayzını mûcib olup Vezir-i âzam bunu, şöhretine hased ettiği Bender muhafızı Yusuf Paşa'dan bilerek pâdişaha şikâyet ile azlini ve İsveç kıralının memleketine gönderilmesini teklif ettiyse de Sultan Ahmed bu teklifi kabul etmemiştir.

Cereyan eden Moskov sulhunün yenilenmesi işlerini inceleden inceye tetkik ve tahkik eden İstanbul'daki İsveç elçisi Ponyatofski sadr-ı âzamın külliyatlı para mukabilinde Tolstoy ile anlaştığını ve Şarl'ın Türkiye'den çıkarılması kararı üzerine muahedenin tecdit edildiğini bilvasıta pâdişaha arzetmesi üzerine vaziyetten zâten şüphe etmekte olan Sultan Ahmed, bu sözlerin, şüphesini teyid eylemesi üzerine buna munzam sebebler neticesinde Çorlulu Ali Paşa'yı azlederek yerine Köprülü-zâde Numan Paşa'yı getirmiştir (1710 M.).

Çar Petro'nun Balkanlardaki Hıristiyan tebaayı tahriki

Rus Çarı Kazakların kendisine iltihakı ve Karlofça muahedesiyle Azak kalesini ele geçirmesi neticesinde hududunu Kırım hanlığı ve Osmanlı hudutlarına dayadıktan sonra Ruslarla aynı mezhepte (Ortodoks) olan Osmanlı memleketlerindeki *Boğdan*, *Eflâk*, *Sırbistan*, ve daha sonra *Karadağ* hıristiyanlarını metbuları aleyhine ısyana hazırlamakta idi; bundan maksadı Osmanlı devletiyle harp ettiği sırada Türkleri içeride meşgul ederek bu sâyede vaziyetten geniş mikyasta istifade etmekti.

Osmanlı hükûmeti Rusların bu tahriklerinden haberdar olmakla beraber III. Ahmed Ruslara karşı mülâyim davranarak harbi istemiyordu; bundan dolayı Poltava muharebesinden evvel Kırım hanı Devlet Giray'ın XII. Şarl'a yardım etmesini şiddetle reddetmişti. Rus Çarı kendi milletinden başka rumların imparatoru olduğunu ilân etmişti; bu hususta kendi resmini ve dinî propaganda için külliyetli miktarda istavroz'ı, ticaret tarikiyle Türkiye'ye göndererek ve bu suretle Rumeli'deki ortodoks halkı tahrik ediyordu [1].

[1] Selânik muhafızı Hasan Paşaya hüküm ki,

Moskov cânibinden ticaret tarikiyle Sofya'ya beş, altı kefere gelip ve Moskov'ların metaları ne olduğu ve ne tarafa gidecekleri sual olundukta Moskov Çarı tarafından sekiz yüz sanem (İstavroz) ile *Aynaroz*'a gideriz deyu cevap verip lâkin Moskov Çarı tarafından ellerinde olan kâğıtlarda esnâme ve *Aynaroz*'a müteallik bir lafz olmayıp mücerred yol kâğıdı şeklinde âdeta bezirgânlara verilegelen pasaport kâğıdı olup ve moskovlar *Aynaroz* adasına geçmek üzere *Selânik* canibine gittiklerin Rumeli beylerbeğisi Mustafa Paşa îlâm etmekle Moskovların ellerinde bulunan esnamlariyle bu tarafa ihzarları lâzım gelmeğin... Evâhir-i Zilhicce, sene 1119/1708 Mart (*Mühimme defteri* 115, s. 503).

Rusların memleket dahilindeki faaliyetleri dolayısiyle bu hususta uyanık bulunmaları ve bu gibilerin derhal tevkifleri hakkında Özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa ile *Boğdan* ve *Eflâk* voyvodalarınaa hükümler gönderilmiştir (*Aynı mühimme defteri*, s. 518 ve 535). Bu ferman mûcibince ticaret perdesi altında propaganda için Rumeli'ye gelip yakalananlar da vardı; nitekim Özi valisi Yusuf Paşa dört nefer Rus ile Kalaslı bir tercümanı yanlarında yedi yüz yirmi büyük, 128 orta ve elli sekiz küçük istavroz ile yakalayıp hapsetmş ve bunlar hakkında yapılacak muameleyi hükümetten sormuştu; gelen cevapta istavrosların müsaderesiyle bunların bu defalık geri gönderilmeleri ve tekerrürı halinde ağır muameleye maruz kalacaklarının kendilerine söylenmesi emrolunmuştur (*Mühimme* 115, s. 543 1120 Evâhir-i Muharrem/1708 Nisan). Ruslar, *Temeşvar* ve *Belgrad* yoluyla da Osmanlı topraklarına girip propaganda yaparak istavroz getiriyorlardı (*Aynı Mühimme* s. 551).

[1] *Mühimme defteri* 115, 1118 Evail-i Rebîulevvel. "İskenderiye sancağında vaki Karacadağ usatı bir kaç seneden beru civarlarında olan kazaların ahalisine ve ebnâ-i sebiyle daima îysal-i hasaret ve katl-i nüfus ve nehb ve garet misillu fesat ve şakavet âdet-i müstemirreleri olup bir kaç defa mezburlar olduk-

Karadağ ısyanı

Osmanlı eyalet teşkilâtında *İskenderiye* (İşkodra) sancağına tabi olup Osmanlı vesikalarında *Karacadağ* ismiyle zikredilen *Karadağ*, bizim Rumeli dediğimiz Güney Doğu Avrupa'da Balkan Yarımadasının batısında olup Bosna valiliğine bağlı *Hersek* sancağiyle *İşkodra* arasında bulunmakta idi.

Lâtinlerin *Montenegro* ve İslâvların *Çernagora* dedikleri *Karadağ*, sarp ve dağlıktı; Osmanlıların Balkan Yarımadasını Bosna ve Arnavutluğu istilâları sırasında bu mıntaka serbestisini muhafaza etmiş ise de XVI. asırdan az sonra şöyle böyle Osmanlı nüfuzu altına girip vergiye bağlanmıştı.

Karadağ hıristiyanları bir kaç seneden beri şakavete başlayıp kazalara ve köylere tecavüzlerinden dolayı bunların üzerlerin-kuvvet sevkedilip yerlerinden çıkarılarak başka münasip bir mahalle tehcir edilmeleri düşünülerek bu iş Hersek sancağı mutasarrıfı Seyfullah Paşa'ya havale edilmiş ve onun kuvvetlerinden başka *Bosna*, *Kilis* ve *İzvornik* kuvvetleri de emrine verilmişti; fakat bazı manialar dolayısiyle bu iş tatbik edilemediğinden Karadağlılar yine yerlerinde kalmışlardı [1].

Osmanlılarla muharebeyi tasarlayan Çar Petro, muharebe esnasında Rumeli'deki diğer hıristiyan tebaa ile beraber Karadağlıları da tahrik için çalışmıştı; Karadağ Vilâdikası [1] Danilo Petroviç, Rus çarının tahriklerinden cesaret alarak Hersek ve Bosna taraflarına hücum edecek kadar cesaret göstermiş ve hatta bir yıl başı esnasında Karadağ'daki müslümanlara tecavüz ederek hıristiyan dinini kabul etmeyenleri öldürmüştü. Bu hadiseler mütemadiyen devlet merkezinde duyularak mahallî ve ehemmiyetsiz tedbirlerle iktifa ediliyor ve bu yüzden Vladika'nın cesareti artarak muvaffakiyeti temadi ettiriyordu.

Osmanlı hükûmeti Karadağ ısyanını süratle bastıramadığından Ruslarla vaki Prut seferi ve onu müteakip aktedilen muahede esnasında bu ısyan pek genişlemiş ve devletin başına büyük bir gaile olmuştu ki bunu daha sonraki bölümde, Venedik ve Avusturya seferleri kısmında göreceğiz.

Boğdan ve Eflâk'ın Ruslarla anlaşması

Leh Kırallığının kuvvetli devrinde bu kıralllık Boğdan üzerinde nâfiz olmağa ve Avusturya (Alman) Imparatorları da Eflâk ile anlaşmağa çalışırlar ve bu yüzden Osmanlı devletini meşgul ederlerdi; fakat XVI. ve XVII. asırlarda Osmanlı devletinin kuvvetli bulunduğu devirlerde bu siyasetin öyle bâriz bir tesiri görülmemiştir.

Lehistan'ın Karlofça muahedesinden sonra eski nüfuzunı kaybetmesi ve Rusların Boğdan hududı yakınlarına kadar gelme-

ları mahalden ihraç ve âhar yere nakl ve iskân ile ol tarafta olan ibadullahın ve ebnâ-i sebilin temini için üzerlerine bazı asker dahi tayin olunmuşken biemrillâh-i Teâlâ bazı mevâni ve avayik sebebiyle alâ hâlihi kalıp ve usât-ı mezburenin Karacadağ'dan ihracı ve bir münasib mahalle nakl ve iskânı Devlet-i Aliyyeme lâzım olan umûrdan olmağla...."

[1] Bu unvan Osmanlı vesikalarında *Uladuka, Vladuka, Uladika, Vladika* gibi birbirinden az farklı imlâlarla yazılmaktadır (*Mühimme* 127 ilâ 169). Karadağ'da hıristiyan ruhânî reisine yani metropolide *Vladika* denilip bu unvan sonradan Karadağın cismanî ve ruhanî reislerine de alem olmuştur. Ruhanî ve aynı zamanda cismanî reis idarî ve askerî işlerle bizzat meşgul olmayarak o işleri *Guvernadur* isimli vekiline bırakarak kendisi ruhanî işlere bakardı. *Vladika*'yı ahali ile papaslar intihap ederlerdi. Bu şekil 1697 tarihine kadar devam edip o tarihten îtibaren Vladikalık Nikoç ailesine intikal etmiştir. Metropolitlikle idarî ve askerî teşkilâtın bir elden ayrılması 1851 'de Vladika olan Danilo zamanındadır. Danilo bu tarihten îtibaren yalnız *Kinez* yani prens unvaniyle iktifa etmiştir.

ri ve aynı zamanda Rus Çarı ve Rus halkının ortodoks mezhebine bulundukları cihetle Rus Çarı'nın ordodoks hıristiyanların âmisi tavrını takınması aynı mezhepte olan Eflâk ve Boğdan eylerini Ruslara meylettirmişti.

İşte bu sebeple Boğdan beyi (Voyvodası) olup Vezir-i âzam orlulu Ali Paşa'nın himayesine nail olmuş olan Mihail Rakovica, Poltava muharebesinden sonra Ruslara meylederek Çar Petro ile anlaştığı gibi *Bender*'de bulunan İsveç kıralını ansızın bastırıp esir etmeği bile Çara teklif etmişti; fakat hiyaneti ve Ruslarla anlaşması hükümetçe haber alındığından azlolunmuş [1] hükümet böyle bir zamanda yerli buyarlardan bir voyvoda tayinini mahzurlu gördüğünden Fener Rum beylerinden olup [2] divan-ı hümâyun tercümanlığında bulunmakta olan İskerlet-zâde Nikola'ya Boğdan voyvodalığı verilerek gönderilmiş ve Boğdan'ın muhafazası da Özi valisi Yusuf Paşa'ya havale edilmiştir (1709 Kasım) [3].

Rusların hududdaki faaliyetleri sebebi ile Eflâk ve Boğdan'da bir istikrar olmadığından Osmanlı hükümeti bilhassa *Boğdan*'da sık sık voyvoda değiştiriyordu; nitekim Boğdan voyvodası Nikola, Kırım hanına lâzım gelen hürmette bulunmadığı için hanın yazması üzerine devlete sadık bulunmasına rağmen azlolunarak tam ruslarla harp olacağı sırada çarla, metbu aleyhine el birliği yapan ve

[1] Vilâyet-i Boğdan'ın boyarları ve hatmanı ve serdar ve sair bellu başlılarına hüküm ki,

Hâlen Boğdan voyvodası olan Mihal voyvodanın azlini iktiza eder sû-i hâli zuhûr etmekle mesfûr voyvodalıktan azl ve bilcümle emval ve eşyası mîrî için grift ve kendisinin mahbûsen der-i devlet-medarıma ihzarı fermanım olup ve husus-ı mezbur için dergâh-ı muallam kapıcı başılarından Yusuf dâme mecdühû mübaşir tayin ve irsal olunmuştur. İmdi siz ki boyarlar ve hatman ve sair bellu başlularsız, işbu emr-i vâcib-ul-imtisalim vusûlünde voyvoda-i mezbûrun ahzı ve mübaşir-i mûmaileyhe teslimi sizden matlup olmağla... ferman-ı hümayunuma mugayir vaz' ve hareketiniz nümâyan olursa her biriniz ukubet-i şedide ile hakkımızdan gelineceğini mukarrer ve muhakkak bilip... Evâil-i Şâban 1121/1709 Ekim (*Mühimme defteri* 116, s. 244). Bu, Mihal Rakovica azlinden sonra İstanbul'a getirilerek Yedikule'de hapsedilmiştir. Üçüncü defaki voyvodalığında ve Avusturya seferi esnasında devlete sadık kalmıştır.

[2] Osmanlı hükümetinin divan-ı hümâyun tercümanlığında bulunmakta olan bu Rum münevver ailesi İstanbul'da Haliçte Fener mevkiinde oturdukları için kendilerine *Fener Rumbeyleri* denilirdi.

[3] *Mühimme defteri* 116, s. 261 (121 Şaban sonu).

Kırım Hanı tarafından tavsiye edilen Küçük Kantemir-oğlu Dimitri Kantemir voyvoda oldu (1122 H./1710 M.).

Dimitri Kantemir Ruslarla anlaşarak *Yaroslav* muahedesiyle ve hududunu genişletmek suretiyle Ruslara tâbiprensliği kabul etmekte idi (13 Nisan 1711) [1]. Bu muahedenin bir maddesine göre Rus Çarı, Osmanlı devletine harp îlân edip *Boğdan*'a girer girmez Kantemir de metbu olan Osmanlı hükümetine karşı muhalefete kalkarak asker ve zahire ile Ruslara yardım edecekti.

Bu tarihte Eflâk voyvodalığında Brankovan adında biri bulunmakta idi. Bu, Osmanlı devletine sadık olup 1689'dan yani yirmi iki seneden beri makamını muhafaza etmekte idi. Rusların tahriki bunu da o tarafa meylettirmiş ise de Boğdan beyi gibi muahede ile Ruslara bağlanmamış ve vaziyeti tetkik ile îcabında Ruslara otuz bin askerle yardım etmeği ve Rus ordusuna zahire vermeği gizlice taahhüt etmiş ve çar da bu hizmeti mukabelesinde kendisine Eflâk'ın istiklâlini vaid eylemişti. Osmanlı hükümeti Brankovan'ın Ruslarla gizli anlaşmasını haber almadığından kendisine îtimad olunmakta idi.

Çar'ın sırbları tahriki

Rus çarı aynı zamanda Sırbistan ve Arnavutluk'taki ortodoks tebaayı da ısyana teşvik etmekte olup bu hususta ileri gelen Sırplı beylerle muhabere etmekte idi. XII. Şarl'ın mağlubiyetini müteakip 1710'da Rusya'ya giden Boğdan Popoviç adında bir Sırp, Çarın Osmanlılara harp etmesini müteakip on dokuz yirmi bin kişilik bir kuvvetle Rus ordusuna yardım etmeği taahhüt etmişti; bundan başka Rumeli'deki bazı Rumlar da çardan yardım istemişlerdi.

Çar Petro, Türklere harp açtığı zaman bu suretle kendisine iltihak edecek ve ısyan çıkaracak müttefikler ve kuvvetler tedarik ettiği gibi Poltava muharebesinden sonra tekrar Lehistan kıralığına getirdiği sabık kıral II. Ogüst ile de Osmanlılar aleyhine ittifak eylemişti.

[1] Dimitri Kantemir, *Yaroslav* muahedesiyle Dinyester nehri hududuna kadar olan Prut nehri ile Dinyester nehri arasındaki *Bucak* ve *Basarabya*'yı yani doğrudan doğruya Osmanlıların idaresinde bulunan eski Boğdan memleketini elde edecek ve çarın yüksek hâkimiyetini tanıyacak ise de vergi vermiyecekti. Kantemir, muahede tarihinden îtibaren Boğdan prensliğinin kendi ailesine hasredilerek irsî olmasını da kabul ettirmişti; Rusya harpte galip gelirse sulhü müteakib Boğdandaki askerini derhal çekmeği kabul ediyordu; şayed Ruslar mağlup olacak olurlarsa Kantemir'e Rus Çarı bir malikâne ile bir maaş tahsis edecek ve o da *Moskova*'da oturacaktı.

Osmanlı hükûmetinin durumu

Sultan III. Ahmed, kardeşi II. Mustafa gibi azim ve irade sahibi, celâdetli bir pâdişah olmayıp tenperver ve rahatına düşkün ve gaileden müctenibdi; bu yüzden Osmanlı hududunun kuzeyindeki hadise Batı Avrupa'da endişe uyandırdığı halde o bu vaziyete karşı tamamen kayıtsız kalmış, Fransa'nın İstanbul elçisi Feriyol, İsveç'e mütemayil olan Fransa kıralının tavsiyesiyle Osmanlı hükûmetini İsveç'le beraber Ruslara karşı harbe teşvik etti ise de Ruslarla bozuşmak istemeyen pâdişah bu cihete yanaşmamıştı; fakat Poltava muharebesinden sonra tehlike gelip çatmış, Rus elçisinin manevralarına kanmış olan Çorlulu Ali Paşa azlolunarak Osmanlı hükümeti gözünü açmıştı.

Osmanlı memleketinde, devlet aleyhine iyice tertibat alıp hazırlanmış olan Rus çarı, evvelâ Türkiye'de kalmasından korktuğu İsveç kıralını oradan çıkararak ele geçirmek istedi; bunun için daha yukarılarda bilmünasebe söylendiği üzere İstanbul muahedesine 1710 Ekimde bir madde koydurmağa muvaffak oldu; bundan sonra plânının iyice hazırlandığına kail olan Petro, Şarl'ın derhal çıkarılmasını istedi ve muahede tatbik edilmezse müttefiki olan Lehistan kıralı ile birlikte Osmanlı devletine harp îlân edeceğini bildirdi; bunun üzerine Osmanlı hükümeti nihayet uyanarak hakikatle karşılaştı.

OSMANLI - RUS MUHAREBESİ

Prut Seferi

Ruslara harp ilânı Osmanlı hükûmeti Çar'ın muharebe tehdidini havi ültimatomunu alınca keyfiyeti tahkik için gönderilen memurların beyanatı, Bender'den ve Kırım hanından gelen haberlerde tehlikeyi gösterdiğinden 1710 Kasım'ından îtibaren harp hazırlığına başlandı; aynı zamanda Kırım hanı Devlet Giray'da devlet merkezine davet edildi. Pâdişahla görüşen Kırım hanı:

— "Eğer bu düşmanın sulhüne îtimad buyurup gene tehlike haberleri nazar-ı dikkate alınmazsa cümle Kırım memleketi elden gider; tahkik bilin ki Rumeli'nin elden çıkmasına da sebep olur. Bu kâfirin maksadı İstanbul'dur; reâyânız ile yekdil ve yek cihettir" sözleriyle hâlâ tereddüt eden pâdişahı ikaz etmiştir.

28 Ramazan 1122 (20 Aralık 1710)'de pâdişahın huzuruyle akdedilen mecliste Rusların, Karlofça sulhünden sonraki allâklıkları söylenerek bir müddet daha ihmal edilecek olursa hududı tecavüzle emr-i vâki ihdas edecekleri beyan olunmuş ve muahedeye mugayir olarak Kırım hududunda *Ur* kalesine yakın *Kamanka* ile *Samarcık* suyunun Özi suyuna döçüldüğü mahalde *Samarcık* kale ve palangaları ve *Azak denizi*'nde donanma inşa ettiği *Ukraynayı* işgal eylediği Kalmuklarla birlikte Kırım hududunu aşarak külliyetli hayvan alıp götürdükleri ve yine Osmanlı hududunu geçip İsveç askerinden esir aldıkları hülâsa Çarın Osmanlılar aleyhinde olan bütün hareketleri birer birer anlatılarak harpten müctenib olan III. Ahmed nihayet Ruslar aleyhine meylettirildi ve alınan fetva üzerine Ruslara harp ilânı tekarrür eyledi. İlk baharda Rusya'ya yapılacak sefer hazırlığına başlanılıp keyfiyet eyaletlere ve diğer îcab edenlere bildirildi ve kuvvetlerin *Edirne*'de toplanmaları ferman olundu (1710 Aralık).

Ruslara harp ilânına karar verilmesi üzerine Rusya'daki Osmanlı tüccarlarının memlekete selâmetle dönmeleri için Rus elçisi Tolstoy yetmiş kadar maiyyetiyle tevkif olunarak *Yedikule*'ye kaldırıldı; açılan harbe Rusların sebebiyet verdikleri ve maksadın

toprak işgali olmadığı aralarındaki yakın münasebata mebnî Vezir-i âzam Baltacı Mehmed Paşa tarafından Viyana hükümetine bildirildi [1].

Bu sıralarda bir kısım *Zaporog* Kazakları, Mazapa'nın eski kâtibi olup Osmanlıların Kazak Hatmanı îlân ettikleri Orlik'in tahrikiyle Ruslara karşı *Ukrayna*'da faaliyette bulunuyorlardı.

Osmanlı ordusu 1711 Nisanında (1123 Rebiulevvel) hareket etti. III. Ahmed, Sadr-ı âzam ve Serdâr-ı ekrem Baltacı Mehmed Paşa'yı kabul edip kendisine sancağ-ı şerîfi teslim ettiği sırada Kırım hanı Devlet Giray'ın re'yile hareket etmesini tavsiye eylemişti [2].

[1] *Raşid tarihi* c. 3, s. 338, 344. Vezir-i âzam tarafından Avusturya başvekili Prens Öjen de Savua'ya gönderilen mektupta imparatorun Batı hududunda bazı kaleler elde ettiğinden dolayı (bu tarihte İspanya veraseti muharebesi devam ediyordu) tebrik eyledikten sonra Rusların sulhe mugayir hareketlerini ve ahde aykırı olarak hudutta kaleler yaptıklarını, *Karadeniz* tamamen Osmanlılara âid olup halbuki *Karadeniz*'den başka mahreci olmayan *Azak denizi*'nde Rusların kalyon ve sair gemi yapmalarının ne demek olduğunun malûm bulunduğunu *Aksu* ile *Turla* (Boğ ile Dinyester arası) beynindeki *Ukrayna*'yı işgal ile *Lehistan*'a asker soktuğunu ve bu halleriyle birden bire Osmanlı topraklarına tecavüz edeceğini gösterdiğini ve yapılacak Rus seferinin memleket elde etmek veya başka bir maksat için yapıladığını, Rusların *Lehistan*'ı işgali halinde bunun Osmanlı devletine muzır olduğu kadar imparatorluk için de tehlikeli olduğunu bildirmiş be bu mektubu kendi ağalarından Seyfullah adında birisiyle göndermiştir (*Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 206). Prens Öjen tarafından bu mektuba verilen cevapta Osmanlı-Rus seferi münasebetiyle imparatorun elem duyduğu ve bununla beraber ihtilâfın hallinin imkân dahilinde bulunduğu ve bundan dolayı çarın tavassut için imparatora başvurduğu, bu sebeple Devlet-i aliyye ile İsveç kıralının muvafakatlariyle ara bulunabileceği ve bununla beraber işbu sefer memâlik-i mahrusadan def'-i mazarrat için olup tevsi-i bilad için olmadığından dolayı bundan böyle sulhün kolay yapılacağı ve İngiltere ile Felemenk'in de tavassuta hazır oldukları beyan edilmiştir (*Ayni Nâme defteri* s. 228).

[2] Devlet Giray iyi bir kumandan ve cesur bir han ise de rey ve fikrinde isabetsiz idi, nitekim devlete sadık bir voyvoda olan İskerlet-zâde Nikola'yı azlettirip Ruslarla ittifak eden Kantemir'i (cinsiyet icabı olsa gerek) voyvoda yaptırmış ve bundan başka şöhretine hased ettiği yirmi iki senelik *Özi* valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'yı da azlettirmişti; hattâ hükümetin azilde teredddüü üzerine "madem ki Yusuf Paşa *Bender*'dedir, kulları sipariş buyurulan hidemat-ı aliyyenin uhdesinden gelmek muhaldir" diye ayak dirediğinden uhdesine havale olunan bazı işler dolayısiyle istemiyerek arzusuna uyulup Yusuf Paşa azlolunduktan başka emvali de müsadere edilip Kılburun kalesine hapsedilmiştir(*Raşid* c. 3, s. 342, 343). Yusuf Paşa'ya az sonra *Şehr-i zur* eyaleti verilmiş fakat Anadolu tarafına geçerek *Tosya*'ya geldiği zaman vefat etmiştir. Yusuf Paşa devlet siyasetine vakıf değerli bir vezir idi.

Çar Petro'nın plânı Rus çarı Büyük veyahut Deli Petro Boğdan ve Lehistan hududuna kuvvet yığdıktan sonra *Boğdan*'a girip *Yaş* tarikiyle *Tuna*'ya inmek istemişti; *Tuna*'yı Osmanlılardan evvel tutacak olursa hem metbuları aleyhine ısyan edecek olan Boğdan ve Eflâk'den istifade edecek ve hem de Rumeli'de ısyana hazırladığı hıristiyanların ayaklanmalariyle işi kolaylaşacaktı; çünkü Çar, harp etmesinin sebebini, Osmanlı memleketlerindeki hıristiyanların kurtarılması için olduğunu îlân etmişti; bu ısyanları temin için de *Tuna*'ya inmek zarurî idi.

Petro, Prens Golçin kumandasındaki bir kuvveti *Podolya*'ya akın yapmaları muhtemel olan tatarlarla Orlik kazaklarının taarruzlarından muhafaza için o tarafa sevkettiği gibi *Riga* civarında bulunan kumandanı Şeremetiyev'i de acele harp sahasına istedi; bundan başka Ukrayna'nın Tatarlara karşı muhafazası için prens Romudanofski kumandasında kuvvet sevk etti. Çarın Osmanlılara harp îlânı 25 Şubat 1711 tarihinde idi; Petro bundan sonra müttefiki olan Lehistan Kıralı II. Ogüstile görüşmek üzere *Galiçya*'da *Yaroslav* şehrine gitti.

Ruslara harp îlânından sonra *İstanbul*'dan *Kırım*'a dönen Devlet Giray, kış içerisinde Rusya'ya akın yapmış ve *Dinyeper* nehrile bu nehrin sol sahilindeki *İzom* şehrine kadar olan yerleri tahrip etmiş ve bundan başka otuz bin kişilik diğer bir tatar kuvveti de sabık Lehistan kıralı olup bir aralık Osmanlılara iltica ederek sonra serbest kalan İstanislas Lezçinski[1] kumandasındaki on bin Lehli ve Urlık Kazakları birleşerek onlar da Dinyeper'in sağ sahili boyunca tahribat yapmışlar ve sonra *Özi* taraflarına çekilmişlerdi [2].

[1] *Rus menâbiine göre Baltacı Mehmed paşanın Prut seferi* s. 175 ve *Raşid tarihi* c. 3, s. 355.

[2] Poltava mağlubiyetinden sonra sabık Lehistan kıralı Ogüst tekrar tahtına sahip olduğu gibi İsveç kıralının intihap ettirmiş olduğu İstanislas Lezçinski de kaçarak Osmanlı hükümetine iltica etmiş, Ruslarla muharebeyi müteakip Boğdan içerisinde yakalınmıştır. Boğdan voyvodası bazı özürler ileri sürerek İstanislas'ı, Bender muhafızı İsmail Paşa'ya teslim etmek istemediğinden Osmanlı hükümeti, İstanislas Lezçinski'nin *Akkerman* veya münasip bir mahalde oturtulmasını emretmiştir. (*Mühimme* 119, s. 271). Sâbık Lehistan kıralı daha sonra *Bender*'de ikamet ettirilmiş ve 1126 H. (1714 M.) tarihli bir hüküml İstanislas ile Voyvoda Giyoski'nin her ne tarafa gitmek isterlerse serbest oldukları Bender muhafızı Osman Paşa'ya yazılmıştır(*Mühimme* 120, s.177). İstanislas Lezçinski'nin *İstanbul*'daki elçisinin adı Kont Friş olup efendisi serbest kalınca o da onun tarafına gitmeğe mezun olmuştur (s. 177). Osmanlı vesikalarında İstanislas Lezçinski'ye İstanislav ve İstanislavs deniliyor.

Rus Çarı, ordusuna başkumandan olan Şeremitiyev'e henüz Tuna'dan uzakta bulunan Türkler gelmeden evvel *Boğdan*'a girip biran evvel ilerleyerek ayaklanmak üzere bekleyen Hıristiyanların maneviyatını ve şevkini arttırmasını emretti; Şeremetiyev, Boğdan'a girdikten sonra *İsakcı*'da Osmanlılar tarafından Tuna üzerine kurulacak köprüyü tahrip ile Dinyester nehrinden geçecek olan Rus kısmı küllisini bekleyip Tuna'dan kendi taraflarına Osmanlı askerinin geçmesine mani olacaktı.

Şeremitiyev, *Turla* yani Dinyester yakınına geldiği zaman Boğdan beği hain Kantemir'den mektup alarak bunda, serdar-ı ekrem kumandasındaki Osmanlı kuvvetinin on gün evvel Edirne'den hareket ile *İsakcı*'ya doğru gelmekte olduğunu bildirmiş ve *Yaş* şehrinin muhafazası için bir miktar kuvvet istenmişti.

Voyvoda'nın istediği kuvvet *Yaş*'a gönderildiği gibi Şeremetiyev de aldığı talimat üzerine *İsakcı*'ya doğru hareket etti (29 Mayıs 1711); fakat Osmanlı ordusunun kendisinden evvel *İsakcı*'ya geleceğini anlayan Rus kumandanı bir tuzağa düşmekten korkarak olduğu yerde kalıp daha ileriye gidemiyerek *Yaş* tarafına dönmüş ve Prut nehri sahiline gelerek oradan vaziyeti çara bildirmişti.

Rus Çarı, Şeremetiyev'in raporunu Dinyester nehri kenarına geldiği zaman aldı; bu rapor plânını bozduğu için memnun olmadı; Boğdan'ın kuzeyindeki zahire darlığı da gözönüne alınarak Şeremetiyev'in *Yaş* şehrinde tevakkuf ederek kendisini beklemesi bildirildi.

Çar kumandasındaki büyük ordu 25 Haziranda Prut nehrini geçerek *Yaş*'a geldi, Osmanlı ordusunun muntazaman ilerlemesi üzerine *Eflâk*'den çıkması beklenen ayaklanmadan eser görülmedi askerî bir mecliste vaziyetin ciddî olduğu belirtilerek Osmanlıların muvaffak olacakları zikrolunup Dinyester nehrinin sol sahiline geçilmesi tavsiye olundu; fakat Çar Petro Boğdan'ı terk etmek

istemedi. Kırım hanının iltimasiyle Boğdan voyvodalığına tayin edilen Kantemir, Osmanlı ordusunun henüz *İsakcı*'dan Tuna'yı geçmediği haberini verip erzakca sıkıntı dolayısiyle *İbrail* ve *Kalas*'daki Türk köylerinden zahire tedariki kolay olacağını söylemesi üzerine Rus ordusu süratle Prut nehri boyunca Güneye, yani *Falcı* ve *Kalas* taraflarına doğru hareket etti; Ruslar *Falcı*'yı Osmanlılardan evvel işgal ederek olurlarsa geçit mahallinin bataklık olması dolayısiyle Rusların sol cenahı *Tuna*'ya kadar muhafaza altında kalacaktı.

Petro bu tertibatı aldıktan başka *İbrail* ve *Kalas*'daki zahireleri elde etmek için Osmanlı kuvveti yetişmeden evvel General Renne kumandasiyle o tarafa yedi bin kişilik bir suvari kuvveti[1] göndermişti; bu kuvvet aynı zamanda ruslardan yardım bekleyen Osmanlı hıristiyanlarının maneviyatını da arttıracaktı.

Halbuki yüz yirmi bin kişilik Osmanlı ordusu süratle gelerek Rus Çarı daha Dinyester nehri kenarında iken Prut nehrinin sağ tarafına geçmek üzere Kırım Hanı kuvvetleriyle birleşerek *Falcı* mevkiine doğru yürümüştü. Osmanlı serdarı *Falcı* geçidinden bir buçuk saat mesafede durup ordusunu *Falcı* sahiline geçirmek için üç yerden köprü kurmağa başladı; düşman öncüleri buna mani olmak istedulerse de muvaffak olamadılar; bu suretle Osmanlı ordusu Prut nehrinin karşı tarafına geçti ve bu geçiş *Yaş*'tan güneye doğru hareket eden Rus öncü kuvveti kumandanı Yanoş tarafından çara bildirilmesi üzerine derhal geri çekilerek orduya iltihak etmesi Yanoş'a emredilmişti, bundan başka *Siret nehri* yoluyla *Kalas*'a hareket etmiş olan General Renne'ye de aynı talimat verilmişti [2].

Osmanlı kuvvetleri Rus öncü kuvvetinin ric'atini haber alınca kuvvetli bir suvari koluyla onu takip ederek Yanoş'u çok sıkıştırmışlardı.

Çar Petro öncü kuvvetinin gecikmesinden bunların fena durumda olduklarını tahmin ederek bir fırka kuvvet ve bir humbaracı bölüğiyle bizzat yardıma koştu ve öncü kuvvetlerini düştükleri tehlikeli durumdan kurtararak muntazam rica etti. Yapılan

[1] *Raşid tarihi*, General Renne kuvvetlerinin on iki bin olduğunu yazar.

[2] General Renne geri dönmeyerek *İbrail* mevkiine kadar gitmiş ve burasını muhasara eylemiş ve nihayet *İbrail*'i elde etmiş ise de Çarın sulh akdettiğini ve geri dönmesi haberini alması üzerine avdet eylemiştir.

hücumlarda Osmanlı kuvvetleri de epi zayiat verdikleri için Rusları uzaktan takip etmişlerdi.

Osmanlı kuvvetlerinin *Falcı*'yı Ruslardan evvel işgal eylemeleri üzerine Çarın plânı alt üst olmuş ve ordusunun en büyük ihtiyacı olan erzak tedariki işi de suya düşmüştü; nihayet askerî bir toplantıda galebeden ümit kesilerek orduyu kurtarmak için geri çekilmeğe karar verildi; bir kısım ağırlıklar yakılıp ağır bombalar yerlere gömüldü; ricat başladı; fakar Rus ordusunun gerisi Kırım kuvvetleri tarafından kesildiğinden düşman ordusunda telâş başladı.

Osmanlı suvari kuvvetleri Rusların ric'atlerinden dolayı onları takip ettiler; bu suretle iki taraf arasında muharebe olduğu için rusların çekilmesi pek ağır oluyordu; nihayet Ruslar, ric'at yolunun tıkandığını haber almaları üzerine Prut nehri kenarında bulunan *Novi Stanilişce* mevkiinde müdafaaya karar vererek acele bir ordugâh kurdular Rus ordusunun mevcudu kırk bin kadardı.

Muharebe

Osmanlı ordusu burada Rus ordusunu yakaladı; orduda bulunan İsveç generali Şepar ile İsveç elçisi General Ponyatofski tecrübelerine binaen Rus askeri üzerine cepheden hücumu tavsiye etmiyerek bu orduyı tamamen çevirip zaten pek dar olan yiyecekleri tükeninceye kadar onlara muhasara altında tutup teslim olmağa mecbur bırakılmasını tavsiye etmişlerse de vezir-i âzam bunu kabul etmiyerek cepheden taarruza geçti; ve şiddetli Rus mukavemeti ile karşılaştı; üç saat muharebeden sonra yeniçeriler geri çekilmeğe başladılar, yedi bin şehid verilmişti [1].

[1] Muharebe tarihleri ve günleri hakkında Osmanlı menbalariyle Rus menbaları arasında mübayenet vardır. Rus kaynaklarına göre Osmanlı hücumu 19 Temmuzda başlayıp yirminci günü hücum yapılmamış yalnız topçu ateşiyle harp olmuş ve ayın yirmi birinci günü sulh teklifi olmuş ve muahede aktedildikten sonra dördüncü günü (22 Temmuz) çarın avdet ettiği kaydedilmiştir. Halbuki Baltacı Mehmed Paşa tarafından III. Ahmed'in validesine gönderilmiş olan mektupta cemaziyelâhırın onikinci cumartesi günü öğleden akşama kadar, pazar günü sabahtan akşama kadar ve pazartesi sabahtan yatsıya kadar, salı günü ise şâfii vaktinden akşamla yatsı arasına kadar dört gün muharebe olduğu beyan edilmektedir. Diğer bir vesîkada da Rus kaynaklarına uygun olarak Osmanlı kuvvetlerinin Rus müdafaa hatlarına taarruzu temmuzun on dokuzuncu günü olup vezir-i âzamın mektubunda iki cemaziyelâhır, sehven iki temmuz diye

Muharebenin ikinci pazar günü (19 Temmuz) tekrar taarruz olmuş, fakat bu cephe taarruzu ile fazla zayiat verildiği için yalnız topçu ateşi teati edilmiştir. Rus ordusu bilhassa gıdasızlık yüzünden pek fena durumda olduğu gibi çenberden kurtulmalarına imkân yok gibiydi; açlıktan telefat fazla idi.

Çar Petro vaziyetin vehametini görüp muvazenesini kaybetmiş buhranlar geçirmeğe başlamıştı; yanına giren çariçe Katerina onu teskine çalıştı; Petro *Transilvanya*'ya kaçmak çarelerini arayordu. Katerina'nın iştirakiyle akdedilen askerî bir mecliste Türklere sulh teklifine karar verildi; çarın müsaadesiyle Mareşal Şeremetiyev tarafından vezir-i âzama bir mektup yazılarak sulh teklifi yapıldı; vezir-i âzam bu müracaatı Rusların bir hilesi zannederek Rus ordusunun bombardıman edilmesini ve top ateşine fasıla verilmemesini emretti ve mektubu getirenlerin de karınlarını doyurup sonra tevkif ettirdi.

Bunun üzerine Şeremetiyev ikinci bir mektup yazarak daha ziyade kan dökülmeksizin sulh için bir karar vermesini Baltacı Mehmed Paşa'dan tekrar rica edip aksi takdirde canla başla tekrar harp edeceklerini bildirdi. Heyecan içinde olan Çar Petro esir ve Türk kılıcı ile katledileceğini düşünerek senatoya gönderdiği mektupta:

— "Benim bütün askerlerimle askerî bir hata işlemeden aldığım uydurma haberler üzerine bizim kuvvetlerden bir kaç kat üstün Osmanlı ordusu tarafından ihata olundum; yiyecek yolları tamamen Türklerin ellerinde olup Cenab-ı Hakkın lûtfu olmazsa mağlûp ve esir edileceğime şüphe etmiyorum; şayet esir düşersem beni kendinize Çar tanımayınız ve bir şey emredersem yapmayınız; eğer kurtulup yanınıza gelirsem o vakit emirlerimi icra ediniz; katlolunursam münasip birini hükümdar yapınız" diye vesâyâda bulunmuştu.

kaydedilmiştir. Prut muzafferiyetini müteakip yazılan fetihnâmede Osmanlı ordusunun "işbu sâl-i ferhunde-fal cemaziyelâhırının ikinci günü vilâyet-i Boğdan hududunda vaki nehr-i Prut madrib-i hıyam-ı asâkir-i nusret-irtisam olduğu esnada,, kaydından serdar-ı ekremin cemaziyelâhırın ikinci ve temmuzun onsekizinci günü düşmanı muhasara ettiği anlaşılıyor (*Mühimme* 119, s. 6). Netice olarak muharebe 18 Temmuz /1711 Cemaziyelâhır 1123 cumartesi günü başlamış, salı akşamı ateş kesilmiş ve çarşanba günü yani 22 temmuz / 6 cemaziyelâhırda da musaleha aktedilmiştir.

Sulh görüşmeleri Serdar-ı ekrem 21 Temmuzda Şeremetiyev'den ikinci mektubu aldıktan sonra sulh teklifinin ciddî olduğunu anladı ve bu hususta görüşmek üzere Kırım Hanı ile ordu erkânını çadırına davet edip sulh yapılıp yapılmaması hakkında görüştü. Vezir-i âzam heyete:

— "Rus çarı sulh istiyor ve her ne talep edilirse vermeği kabul ediyor, ne dersiniz, arzumuz gibi hareket ederse sulhe müsaade edelim mi, yoksa amanına bakmayıp harbe devam edelim mi?" diye sordu.

Müşavere heyetinden bazıları: "Eğer istediğimiz kaleleri bize teslim eder ve tekliflerimize razı olursa sulh yapmak kazançtır, katl-i âm etsek yine tükenmez, aynı zamanda ölüm eri olup o suretle hareket ederlerse maâzallah bir fena durum hasıl olmak ihtimali vardır. Bu cenk ahvalidir, bunda zaaf ve kuvvete mağrur olunmaz; alelhusus dünkü muharebede kâfirin saçtığı ateşten askerimizin yüzü dönüp bereket ki akşam olduğu için düşmana bir şey sezdirilmedi. Bizim isteyeceğimiz kalelerin her biri bin bir müşkilâtla elde edilir; hazır bu kadar kaleler zahmet ve meşakkatsiz ele girecek iken bunu kabul etmezsek Allah muhafaza etsin vahameti çekilmek ihtimali vardır" diye mukabele etmişlerdi.

Bundan sonra söz alan Kırım hanı Devlet Giray, bir daha ele geçmiyecek olan fırsatın kaçırılmamasında ısrar etti; bu müsaleha hususı orduda bulunan General Ponyatofski ve diğer adamları vasıtasiyle *Bender*'de bulunan İsveç kıralına yazılıp sulhün önüne geçmesi istenmiş ise de yetişememişti. Vezir-i âzam itirazlara bakmayarak sulhe muvafakat ettiğini Rus generaline bildirmiş ve ertesi günü gelen Rus murahhası Petro Şafirof ile aşağıdaki maddeler mûcibince muahede imza edilmiştir (2 Temmuz 1711)[1].

[1] Rus murahhası Petro Şafirof'a, Çar tarafından şu talimat verildi: Karlofça muahedesiyle neticelenen harpte Türklerden alınan kalelerin iadesi, İsveçliler sulhe iştirak ettirilecek olursa *Litvanya*'nın terkine muvafakatten başlanarak *Petresburg*'dan maada İsveç'ten alınan yerlerin iadesine muvafakat edilmesi, Lezçinski'nin Lehistan kırallığında kalmasında ısrar edilecek olursa kabul edilmesi, pâdişahın, İsveçlileri iltizam etmemesi için her suretle çalışılması. Muahedenin her suretle hakikat olması için Rus elçisinin vezir-i âzama ve devlet erkânına rüşvet de teklif edebilecekti.

Prut muahedesi esasları

1 — Azak kalesi ne şekilde teslim alınmışsa yine öylece te lim edilecek, 2 — Muahede hilâfına yapılan *Taygan* (Taganrog) *Kamanke* (Kamenin Zaton = Kamienska) [1] *Samara* (Yeni Kale) kaleleri yıkılacak ve bundan sonra oralarda kale yapılmayacak ve *Kamanke*'deki bütün harp levazımı Osmanlılara terk edilecek, 3 — Ruslar Lehistan işlerine müdahele etmiyecek [2], 4 — *Barabaş*, *Potkalı* [3] ve Kırım hanına tâbi Kazaklara Ruslar tarafından müdahale edilmiyecek [4], 7 — Osmanlı devletinin misafiri olan İsveç kıralı XII. Şarl'ın memleketine gitmesine Ruslar tarafından katiyyen mümanaat ve taarruz olunmayacak ve isterlerse sulh yapabilecekler [5], 6 — Türkiye'ye gelip giden Rus tüccarından başka

[1] *Taygan*, Azak kalesinin güney batısında ve deniz kenarında olup *Kamanke* ise Dinyeper nehri yâni Özi suyu üzerindedir.

[2] Rusca metinde yalnız Rusların değil her iki tarafın Lehistan işlerine müdahale etmemeleri kaydı vardır (*Onikinci Şarl'ın Türkiye'de kalışı*, s. 456).

[3] Bu Kazaklar, Kırım hanının muvafakati ile *Bender* ile *Aksu* arasında iskân edileceklerdi; fakat bunlar daha sonra *Cehrin*'de oturmağı istemişlerse de bunun muahede ahkâmına uymadığı kendilerine bildirilmişti (*Mühimme defteri* 119 s. 147). Bu *Barabaş* ve *Potkalı* Kazakları hatmanı Filip Orlik, çar aleyhine kıyam ettiğinden Rusların bu Kazaklara taarruz etmemeleri ve Osmanlı himayesinde müstakil bulunmaları Çar Petro tarafından kabul edilmişti. Prut zaferinden sonra Kazaklarla olan mukavelede Kazak tüccarlarından gümrükten başka bir şey istenmemesi ve hatmanlarının tayin ve azline devletce müdahale edilmeyip kendilerinin karar ve ittifakleriyle halledilmesi kabul edilip 2 Aralık 1711/21 Şevval 1123 tarihinde Kazak elçilerine o yolda nâme-i hümayun verilmiştir (*Raşid* c. 3, s. 373).

[4] Halbuki Rusca metinde Kazaklar hakkında bir kelime bile yokmuş (A. Nimet Kurat, *İsveç kıralı Onikinci Şarl'ın Türkiyede kalışı*, s. 456).

[5] Muahedenâmede İsveç kıralı hakkındaki madde pek sudan olduğundan bu madde pâdişahın da dikkatini çekmiş, hatta bu hususta Baltacıya göndermiş olduğu beyaz üzerine hatt-ı hümayunda : "Telhisin malûmum oldu, bir kaç Leh keferesinin sözü ile İsveç (İsveç kıralı) nice gönderilebilür? Leh cumhuru olan boyarlar ile haberleşilüb vilâyetine varınca zarar gelmemek üzere mütekeffiller olup ve taraf-ı devlet-i aliyyeye bu husus için memhur temessükleri ve müstakil adamları gelmeğe muhtaç olduğu bu tarafta faziletlu efendi dâimiz (Şeyhulislâm) ile ve paşalar ile müzakere olunmuştur ve bu minval üzere olduktan sonra İsveç'i kendi ademisi ile gönderilür ve bu vech Devlet-i Aliyyeye hayırlıdır ve bu keyfiyyeti bir kaç kıta hutut-ı hümâyunum ile sana yazdım. Bundan sonra yine ne şekil olursa heman gitsün diye ibram ediyorsun; bundan muradın İsveç'i, Nalkıran'a (II. Ogüst'e) yahut Moskov mel'ununa esir etmekmidir? bir işte emniyet zâhir olmadıkta ol işe nice şürû olunur? Moskov mel'ununa verilen temessükte

Türkiye'de Rus elçisi bulunmayacak, 7— Osmanlı hükümeti Rus reâyâsını ve Ruslar da Osmanlı reâyâsını metbuları aleyhine tahrik etmiyecekler, 8 — Evvelce ve sonradan elde edilen Müslüman esirler Osmanlı hükümetine iade olunacak, 9 — Ruslar tarafından eskisi gibi Kırım hanına yine vergi verilecek [1].

Bu müsaleha, Çarın, murahhası Şafirof'a verdiği talimata nazaran pek hafif ve siyasî cereyanlar göz ününe alınmadan aktedilmiş bir anlaşma olup Ruslar için pek müsaitti.

Çar Petro 23 Temmuzda teati edilen muahede ahkâmına riayet edeceğine dair Baron Petro Şafirof ile Mareşal Şeremetiyev'in oğlu Petroviç Mihal'i rehin olarak vermiştir. Prut muahedesinin imzalanmasını müteakip vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tarafından açlıktan muztarip olan Çar Petro'ya pirinç ekmek, kahve, şeker ve diğer bazı yiyecek maddeleri gönderildi.

Prut muzafferiyetinden bahis ile vilâyetlere gönderilen fermanda [2] müsaleha ahkâmı kısaca anlatıldıktan sonra bu muzafferiyet

ancak İsveç salimen vilâyetine gitmek üzere yazılmış, İsveç gitmeyüb eğlenirse Azak'ı ve kaleleri teslim etmeyiz deyu bir harf tahrir olunmamıştır; bu kâfire ve sairine mülâyimet ile cevap vermek ihtimali yoktur" diye İsveç kıralını bin bir tehlike içinde memleketine göndermek istemesinden dolayı Sadr-ı azam-ı tekdir etmiş ve hatt-ı hümâyunun sonunda da "İsveç'i göndermek üzere Leh cumhuru ile bâlâda tahrir olunduğu vech üzere haberleşmeğe say eyliyesin" denilmiştir (*Arşiv kılavuzu*, 1. Fasikül).

[1] H. 1719 tarihinde *İstanbul*'a gelen Rus elçisi bu maddeyi müsalehanâmeden tamamen çıkartmak istemişse de hükûmet bunun Kırım Haniyle görüşülerek hallini münasip görmüştür (*Raşid* i 5, s. 184).

[2] "...düşman-ı din taburı (ordusu) üzerine varılub gereği gibi muhasara ve metrise girilüb.. hücum ve tazyik olundukta melain-i duzah-mekin takat getüremeyüb çar-ı bed girdar nâçar bilcümle asakir-i hezimet âsarı ile metris başına gelip ve vira bayrağı dikülb bir kaç koldan beşer, onar adamların taşra döküb ve serdarları olan Şeramet oğlu iki kâğıdı ile çarları ve cümle ağzından istîman ve sulh ve salaha talip olmalariyle *Azak* kalesi mukaddema eyâdi-i islâmdan nice alınmış ise ke'l-evvel arazi vesair tetümmatiyle taraf-ı Devlet-i Aliyyeme teslim ve *Taygan* ve *Kamanke* ve *Samar* dimağındaki yeni kalesi külliyyet ile hedm ve *Kamanke* içinde olan top ve cephanesi bikülliyye taraf-ı Devlet-i Aliyyeme teslim olunup ve fîmabâd mahall-i merkumda tarafeynden kale bina olunmayub... ve bundan mâada bazı kuyud ve şurûtı mutazammın mevad üzerine musaleha vaki olup... bu sâl-i ferhunde-falde vaki olan gazây-i garrânın işaat ve ilânı ile fimâbad cenab-ı hilâfetmeabımın ism-i samisi rüûs ve menabirde piraye-i telkib-i *Gazi* ile tezkir etmek üzere hutebaya tenbih için işbu emr-i şerif-i vâcib-ül-imtisalim şeref-yâfte-i sudur olmuştur... (*Mühimme* 119 s. 6, evâsıt-ı Cemaziyelâhır 1123).

dolayısiyle Sultan Ahmed'e *Gazi* unvanı verildiği bildirilmektedir; [1].

Prut muahedesinden sonraki karışık durum

Baltacı Mehmed Paşanın azli

Esir olmaktan kurtulup bandosunu çalarak memleketine dönen Çarın gidişinden sonra Türk ordugâhına gelmiş olan İsveç kıralı XII. Şarl, bu müsalehayı akdetmesinden dolayı Baltacı Mehmed Paşa'yı pek acı sözlerle muaheze etti ve "Çarı yakalayıp *İstanbul*'a sevk edemez mi idin?" diye sordu ve sonra bırakarak *Bender*'deki ikametgâhına döndü.

Baltacı Mehmed Paşa Kırım hanı ve ordudaki İsveç elçisinin muhalefetlerine rağmen ekseriyetin kararıyle muahede akdetmiş ise de tesbit edilmiş olan kabul şartlarının istinadı rehin olarak bırakılan Petro Şafirof ile Şeremetiyev oğlu Mihail idi; memleketine giden çarın müsalehaya riayet etmemesi üzerine kaçırılan düşman kıralının salıverilmesinden dolayı Vezir-i âzam Baltacı aleyhine dedikodular başladı; sulhün akdini istemeyip Çarın esir edilmesini isteyenler veya daha geniş şartlarla sulhün mümkün olduğunu söyleyenler ve bunlardan başka Baltacı'nın muvaffakiyetine hased edenler ve hükûmet merkezinde pâdişahın etrafında bulunarak kendisini sevmeyenler türlü türlü mütalea isnad ve iftiralarda bulunarak vaziyette müstereddid olan pâdişahı vezir-i âzam aleyhine tahrik ediyorlardı [2]; Kırım Hanı ile İsveç kıralı da vaziyeti pâdişaha bildirmiş idiler.

Çarın sulh şartlarına riayet etmek istememesi Baltacı'yı da müteessir etmiş, akdettiği muahedeye nâdim olmuş ve bunun kendisi aleyhinde olduğunu bildiği için telâş etmiş ve aynı zaman-

[1] Sipahi zabitlerinden Bursalı Şair Ulvî Hüseyin'in bizzat bulunmuş olduğu Prut muharebesine dair *Mir'at-uz-zafer* isminde bir tarihçesi vardır.

[2] Baltacı Mehmed Paşa, sözünü esirgemez, patavatsız olduğundan sevmediği ve pâdişaha takarrübleri cihetiyle hased ettiği bazı devlet adamlarını alenen zem ettiğinden onlar da fırsat düşünce Baltacı'nın aleyhine ittifak etmişlerdi; bunlar pâdişahın pek sevdiği şeyhulislâm Paşmakızâde Ali Efendi ile Damad Ali Paşa ve Darüssaâde ağası Süleyman Ağa idi. Kırım Hanı Devlet Giray'la İsveç kıralının adamları da alelacele sulh akdinden dolayı Baltacı'nın aleyhinde idiler.

da pâdişah tarafından da muaheze edileceğinden korktuğundan dolayı harp meydanından *Kartal* sahrasına inmiş ve oradan Çarın vaziyetini gözden kaçırmayarak bir müddet beklemişti.

Pâdişah tarafından avdet etmesi kendisine emredilince İstanbul'a doğru hareket eden vezir-i âzam *Edirne*'ye geldikten sonra Ocakların (Kapıkulu Ocaklarının) maaşlarını vermeğe başlamıştı. Vezir-i âzam ın sefere hareketinden itibaren aleyhdarları faaliyete geçmişlerdi; bunlar "*Bu adama karşı ne kadar hulûs ve mahabbet gösterdik ise de bir takım âdî insanların sözlerine inanarak aleyhimizdedir; öldürülmemize fırsat arıyor, yarın harpte muvaffak olarak dönünce mutlak hakkımızdan gelir*" diye Baltacı'nın *İstanbul*'a girmeden evvel azlini kararlaştırarak Prut muzafferiyetini müteakip paçaları sıvayıp pâdişaha:

— "*Şevketlü efendim, Moskov kıralı ne mertebe mütemerrid olduğu malûmdur; eğer mukavemete zerre kadar mecali olsa, bu kaleleri nasıl verirdi? Böyle fırsat bin senede bir ele geçmezken Serdar-ı ekrem hazretleri murad eylese Moskov kıralını diri tutmağa ve hiç olmadığı halde bari İsveç kıralının kılâını geri alıverip ordusundaki top ve cephanesini tamamen zabt etmeğe minnet yoktu; Kırım hanı ve İsveç kıralının devlete hayırlı olan sözlerini dinlemeyip küffarın akçesine tamah ile nâmınıza yazılacak cihangirlik unvanını kaçırması mânen devlete ihanet gibidir*" gibi sözlerle hayırhahlık yüzünden söylenen sözler bunların tarafını güdenler tarafından tasdik edilip onlar da :

— "*Moskov kıralını tutmak bir iş mi idi? Lâkin kabahat geceleyin gelen altın arabalarınındır*" diyerek vaziyetten müteessir olan Sultan Ahmed'i tahrik etmişlerse de pâdişah: "Bu sözler belki gayza mebnidir; böyle bir gazâda bulunmuş veziri gelişi güzel azletmek münasib değildir" diye mukabele eylemesi üzerine Baltacı aleyhdarları emellerine muvaffak olamıyarak başka bir fırsat kollamağa başlamışlardı [1].

Vezir-i âzam seferden avdet ederken ordu kanunu üzere kendisinden bir gün evvel ileri gitmesi lâzım gelen Yeniçerileri gönderdikten sonra *Hacıoğlu pazarı*'nda bulunduğu sırada yaniçeri ağasını yanına davet ederek görüşmesi ve sonra *Edirne*'ye gelince de orada

[1] *Raşid tarihi*, c. 3, s. 368, 369

da epi müddet kalarak askere maaş vermesi aleyhdarlarını faaliyete getirip

— "*Pâdişahım, paşa kulunuzun Edirne'de ulûfe vermesi ne mânaya haml olunur? Bazı hayırhâhlarınızdan sorunuz*" demeleri üzerine pâdişah elbette bunların da bir bildikleri vardır diye onlardan sorunca bunlar da aynı suretle:

— "Vezir-i âzamın *Edirne*'de kalması başka maslahata mebnîdir, zira vezirin düşmana karşı olan tekâsülü malûm olup hizmetinin beğenilmediğini bildiği için taraf-ı hümâyuna muğber olduğundan can kaygusuna düşerek ocaklı ile gizli görüşerek ocak ağalarına, varın başınızın çaresine bakın; pâdişah uğrunda can ve baş feda ederek zuhûra getirdiğiniz gaza bir tarihte vuku bulmamışken Müfti (Şeyhulislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi), Silahdar Damad Ali Paşa[1] ve Darüssaâde ağası Süleyman Ağa bu gazayı beğenmeyip cümlemizi telef ettirmek üzere olduklarını mevsuken haber aldım, çaresi ne ise görün[2] diye ocaklıyı tahrik ettiğini" pâdişaha arzettikten sonra neticenin saltanat tebeddülü olduğunu îma ederek :

— "*Bu hareketin neticesi malûmdur; korkarız hamakat ve hasedinden ötürü bir iş açarlar*" sözleriyle Sultan Ahmed'i korkutmaları üzerine pâdişah keyfiyeti ayni gruba dahil olan şeyhulislâmdan sormuş ve Parmakçı-zâde de söylenen sözleri teyid eylemesi üzerine Vezir-i âzam aleyhdarları emellerine nail olarak

[1] Daha sonraki tarihlerde vezir-i âzam olarak Avusturya seferinde şehid düşen Şehid Ali Paşa'dır.

[2] Bu hususta pâdişahın vezir-i âzama göndermiş olduğu beyaz üzerine hatt-ı hümâyunda İsveç kıralının memleketine gitmesi işi yazıldıktan sonra "..ağaya (Darüssaâde ağasına) bir kâğıt göndermişsin. Bu gûnâ asker beyninde olan kelâmları i'lâm etmekten muradın nedir? Eğer böyle bir fesad ve fitne zuhûr eder ise iki veçhi vardır, ikisinde de seni muakab ederim; birisi budur ki bu fesadı elbette sen bilürsün, bilmemen ihtimali yoktur ve niçün itdün deyu cezanı tertip ederim ve birisi dahi budur ki tarz-ı etvârından kullarımı dilgir etmemiş olaydın böyle fesad ve fitne zuhûr etmezdi deyu yine senin cezanı tertip ederim.İki vecihde dahi sana necat ve selâmet mutasavver değildir. İmdi bir hoş mülâhaza edip encamından gayet-ül-gaye hazer eyliyesin ve basiret üzere olasın ki böyle bir iş zuhura gelmeye; senin cevabına cevap olmak üzere yazdım; ve rây-ı perdede ne zuhûr edeceğini ancak Bârî Teâlâ bilür" denilerek rakiplerini bertaraf için orduda dönen dolapların vezir-i âzamın parmağiyle çevrildiği îma edilmiştir (*Topkapı sarayı Arşiv kılavuzu*, 1. Fasikül, 4. Vesika).

Baltacıyı azlettirmişlerdir (9 Şevval 1123/20 Kasım 1711); bu azil işinde Kırım hanı ile İsveç kıralının Prut muahedesine aleyhdar olmalarının da tesiri olmuştur. Baltacı'nın yerine Yeniçeri ağası Yusuf Paşa getirilip orduyu alarak *İstanbul*'a gelmiştir.

Prut musalehası işinin tahkiki

Çar Petro'nun Prut muahedesiyle ümitsiz durumdan kurtulması Baltacı'nın para tamahiyle ve aleyhdarları tarafından uydurulan Petro'nun zevcesinin hüsnüânı tesiriyle bir daha ele geçmeyecek olan bir fırsatın kaçırması lehte ve aleyhte bir hayli söylentilere sebep olmuştur.

Osmanlı ordusunun sür'atle ilerlemesi üzerine çarın plânını tatbik edememesi yüzünden harp daha ilk safhada Rusların aleyhine olarak başla mış, gerisinin Kırım kuvvetleri tarafından tutulması üzerine Osmanlı ordusu önünden çekilemeyen Petro, Prut nehri kenarında müdafaa tertibatı almağa mecbur kalmıştı; ordusunda yiyecek yoktu; askeri yaprak ve kabuk yiyecek kadar zahiresizdi.

İsveç generali Ponyatofski, Rus ordusuna taarruz edilmiyerek muhasara ile açlıkran teslim olmalarını beklemeği tavsiye etmiş ise de Vezir-i âzam bu teklifi kabul etmemek hatasında bulunmuştu. bunun üzerine cepheden yaptığı hücumda yedi bin telef vermesine rağmen muvaffak olamamış ve Yeniçeriler geri çekilmeğe başlamışlardır. Rus kaynakları, eğer Rusların fazla suvari kuvveti olsa idi bu çekilmenin bir bozguna sebep olacağını beyan etmektedirler; nitekim ertesi günü yapılmak istenen taarruza Yeniçeriler muvafakat etmediklerinden yalnız topçu ateşi yapılmış ve üçüncü gün de Çarın sulh teklifi gelmiştir.

Bu noktalar göz önüne alınacak olursa Baltacı Mehmed Paşa, yapılacak diğer bir hücumun yine muvaffak olamamasını veyahut ümitsiz bir durumda olan Çarın son bir hamle ile Osmanlı ordusunu yarması ihtimalini göz önüne alarak bir muvaffakiyetsizlikten korktuğu için sulhe muvafakat etmiş olabilir. Çarın sulh teklifi üzerine yapılan müzakere esnasında da yeniçeri telefatının fazlalığı ileri sürülerek müsaleha akdi tavsiye edildiğinden Baltacı anlaşmayı muvafık görmüş olmalıdır.

III. Ahmed bu işin hakikatini anlamak için Kırım Hanı Devlet Giray'ı *İstanbul*'a davet ederek keyfiyeti ona da sormuştur. Devlet Giray:

— "Rus ordusunun ihata edilmesi ve kıtlıktan ağaç kabuklarını soyup yiyen ve Osmanlı ordusuna mukavemetleri kalmayan bu ordunun efradını kırıp çarın esir düşmesi gibi bir fırsatın elden kaçırıldığını ve bir kaç kale ile çarın silah ve mühimmatiyle serbest bırakılmasının doğru olmadığını gerek kendisinin ve gerek İsveç kıralının, sadr-ı âzamın bu kararına muhalif kaldıklarını fakat sadr-ı âzam kethüdası Osman Efendi'nin tesiriyle, istîman etti diye çarın serbest bırakıldığını" söyledikten sonra "Misli görülmemiş bir fırsat idi lâkin fevt oldu" diye sadr-ı âzam ile kethüdası ve mektupçusu Ömer Efendi'yi kabahatli gösterdiğinden Osman Efendi ile Ömer Efendi îdam edilmişlerdir [1].

Vezir-i âzamın İsveç kıralının memleketine gitmesi hususundaki muahede maddesinin çürüklüğünü gören pâdişah bu hususlara bir nizam vermeden avdetinden dolayı vezir-i âzamı tekdir etmiş ve bu işin hallini yani kıralın selâmetle memleketine gitmesinin teminini Baltacı'ya yazmıştı [2].

[1] Devlet Giray pâdişahla buluşup vukubulan seferi arzedip Baltacı Mehmed Paşa'dan ve kethüdası Osman Ağa'dan ve mektupçu Ömer Efendi'den azîm şikâyet eyleyip "*bu sulh böyle olmazdı, beni söyletmediler ve bir müşavereye getürmediler ve geldikçe Eflâk ve Boğdan payesine koyup kalpaklı gâvur geldi, deyu darb-ı mesel edüb kulağıma işittirdiler, sâye-i devlet-i aliyyende hutbe ve sikke sahibi İslâm Pâdişahı olam ve sancağın çeküb ulufen yiyüb devâm-ı ömr ve devletin duasında olan kuluna bu hakareti reva görme pâdişahım*" demiş. Bunun üzeine pâdişah: "*Eden bulur, hâtırın hoş tut*" diye kendisine teselli etmiştir *Nusret-nâmeden)*.

[2] İsveç kıralının emin ve sâlim memleketine gitmesi için bir kısım askerle Rumeli valisi Hasan Paşa memur olmuştur. Hasan Paşa kıralı İsveç hududuna kadar götürecekti; fakat Lehliler muvafakat etmeyip Lehistan hududuna kadar Osmanlı kuvvetleriyle gelecek olan İsveç kıralını Leh kuvvetleriyle İsveç hududuna kadar emniyet içinde göndereceklerini ve bu hususta Osmanlı hükümetine teminat vereceklerini Leh kıralı bildirmiştir *(Mühimme* 119, s. 8, 9, 20, 37, 43, Sene 1123 H./1711 M.) Müsaleha mûcibince İsveç kıralının memleketine gitmesi tekarrür edince Osmanlı donanmasında, bir İsveçli general kumandasında bulunan İsveç askerinin *Bender*'de bulunan İsveç kıralının yanına gönderilmeleri kaptan paşaya yazılmış ve İsveç kıralının memleketine gitmesi işi vezir-i âzama bırakılmıştır *(Mühimme* 119, s. 23*)*

Baltacı Mehmed Paşa'nın Rusları kuşatıp açlıkla teslime mecbur etmemesi kendi ictihadına ve mesuliyetine bağlı olup fakat sulh işini pek gevşek tutup hiç olmazsa Çar ordusunun silâhlarını olsun almayarak basit bir sulh akdetmesi dolayısiyle tarihçe mesuldür.

Petro'nun muahedeye riayet etmemesi

Ruslara harp ilânı kararı

Çar Petro muhasaradan kurtulduktan sonra imzaladığı muâhedeye riayet etmediğinden ibtida vezir-i âzam Baltacı şaşırdı; muahede mûcibince kalelerin terki üç ay zarfında yapılacaktı; fakat buna dair bir emare görülmedi; halbuki kararlaştırıldığı üzere *Azak* kalesinin General Major Vasil Pavlo vasıtasiyle Osmanlı hükümetine teslim edilmesi için Kaptan paşaya emir verilip o tarafa gönderilmişti [1]. Halbuki Ruslar Azak kalesini teslim etmeyip *Taygan*'ı da yıkmadıklarından başka Lehistan ve Kazak işlerine müdahaleden el çekmediğinden dolayı dvelet erkânı bu hususı müzakere edip gönderilen tahkik memurları da rusların hazırlık yapmakta oldukları haberini getirmeleri üzerine pâdişah huzuriyla yapılan son görüşmede ilk baharda ruslara harp ilânına karar verilmiştir.

Bunun üzerine keyfiyet eyaletlere bildirilerek hazırlanmaları emrolunduğu gibi [2] pâdişah da *Edirne*'ye hareket etmiştir. Vaziyetin ciddiliğini gören ve İstanbul'da bulunan Moskov rehinleri yani *Yedikule*'de mevkuf bulunan Petro Şafirof ile Şeremetiyev oğlu Mihail'in Osmanlı devletine dost olan İngiliz ve Felemenk elçilerine müracaatleri üzerine onların tavassutları ila *Edirne*'ye getirtilerek görüşülmüş [3] ve bunların *Moskova*'ya gönderdikleri adamları vasıtasiyle keyfiyet çara bildirilmiş, nihayet ruslar muahede ahkâmına riayet ile bütün arazi ve mühim-

[1] *Mühimme defteri* 119, s. 1

[2] *Mühimme defteri* 119. s. 66-76.

[3] İstanbul kaymakamına hüküm ki,
Halen *Yedikule*'de mahbus bulunan Petro Safirof ve Şeremet Mihail nam iki nefer Moskov rehinleri onar nefer hizmetkârlariyle bu tarafa getürülmek ve kusur kalan kâfirler *Yedikule*'de kalmak üzere hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrunım sâdır olub... *(Mühimme* 119, s. 294, 361 ve *Mühimme* 120, s. 6*)*

matiyle Azak kalesini teslim ve *Taygan* ve *Kamanke*'yi hedm eyledikleri için seferden vazgeçilmiştir (1712 Nisan ortaları) [1].

Lehistan'a ait olan maddeden dolayı ihtilâf

Azak ve diğer kaleler meselesi her nekadar halledilip sefer geri bırakılmış ise de Ruslar muahedenin diğer maddelerini de tatbik etmemişlerdi; nitekim Yusuf Paşa sadaretinde yedi madde üzerinde aktedilen yeni anlaşmada Rus çarı üç ayda Lehistan'dan askerini çekeceğini ve Lehistan işlerine karışmıyacağını taahhüd edip İsveç kıralının Lehistan'dan geçip memleketine gitmesine muvafakat ettiği halde bunu yapmadıktan başka İsveç memleketi hududunda *Pomeranya* eyaleti dahilinde bir kaleyi muhasara ile İsveç kıralının Lehistan'dan geçecek yolunun müntehasını sed eylemişti. Rus kuvvetleri *Pomeranya*'dan ne zaman avdet ederse Lehistan'dan başka geçecek yolu olmayıp Lehistan'da yer yer askeri olduğundan dolayı İsveç kıralının yalnız gidemiyeceği ve eğer bu kış gidecekse bir vezir kumandasında külliyetli ağır (mücehhez) kış askeriyle sevki ve bu sâyede *Lehistan*'da Rusların müttefiki olan Lehistan kıralı Nalkıran (II. Ogüst)'ın zayıf düşerek Lehistan'da Türklere dost bir kıralın intihap edilebileceği Kırım hanı tarafından hükümete yazılıp II. Ogüst'ün elçisi olarak gelen Leh elçisinin kabul edilmemesini bildirildiğinden hükümet bu teklifi mufafık görmüş ve Ogüst'ün elçisi *İstanbul*'a getirilmeyerek *Edirne*'de alıkonulmuştur [2].

İstanbul'da rehin olarak bulunan Şafirof ile Mihail'in Lehistan'da Rus askeri yoktur diye hükümeti iğfale kalkıştıkları ve çardan aynı sözlerle *İstanbul*'a gelen bir Rus elçisinin de aynı suretle Lehistan'da Rus askeri yoktur diye nâme getirmesinin yalan olduğu anlaşılması üzerine bunların hepsi *Yedikule*'ye hapsolunup İsveç kıralını Lehistan içinden memleketine götürmeğe Bender

[1] *Mühimme* 119, s. 139 (Evâil-i rebîulevvel 1124) ve *Nusret-nâme* 1124 H./1712 M. vekayii.

[2] *Mühimme defteri* 119, s. 205 Sene evasıt-ı Şevval 1124 (Kasım ortaları 1712). Ogüst'ün bu elçisi Boğdan yoluyla gönderilmiş olup diğer bir elçisi de Avusturya yoluyla gelmiştir. *(Aynı mühimme* s. 197, 198) Her iki elçi de *Edirne*'de alıkonulmuştur.

muhafızı Vezir İzmirli İsmail Paşa ile Kırım hanının Kalgayı memur edilmişlerdir; hükümet memleketine gidecek olan İsveç kıralına beher kesesi beşyüz kuruştan sekiz yüz keseden başka iki yüz kese daha ödünç para vermiştir (1712 Kasım ortaları) [1].

İsveç Kıralına yapılan çirkin muamele

XII. Şarl devletçe verilen paraları aldıktan sonra sonra tehlükeye mebni gitmekte tereddüt etmiş ve bu hal Kırım haniyle *Özi* valisi ve *Bender* muhafızı İsmail Paşa taraflarından hükümete yazılmıştır. Bunun üzerine pâdişah huzuriyle yapılan müzakerede son defa olarak gitmesi için teklif yapılması ve kabul etmediği takdirde *Edirne*'ye getirilip sonra îcabına göre hareket olunması ve şayed gelmek istemezse cebren *Bender*'den alınarak *Selânik*'e getirilmesi tekarrür etmiştir [2].

İsveç kıralı mevsim îtibariyle gitmekte tereddüt ettiğinden cebren *Bender*'den alındıktan sonra *Dimetoka*'ya getirilmiş ise de Türkiye'ye mülteci bir misafir kıral hakkında yapılan bu muamele efkârı-ı umumiyece fena görüldüğüden bu işe sebeb olanların başında bulunan şeyhulislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi ile Kırım Hanı Devlet Giray ve vezir-i âzam Süleyman Paşa azl ve Bender muhafızı İsmail Paşa 1125 Rebîulevvel başlarında (1713 Mart sonu) *Azak kalesi* muhafızlığına ve bir ay sonra da bütün malları müsadere edilerek *Sinop*'e nefyolunmak suretiyle yapılan hatu tashih olmuştur [3].

[1] Bu paranın yüz kesesi yol harçlığı olarak verilip diğer yüz kesesi de faizle para aldığı alacaklılarına verilecekti. Borçlarına vereceği para ile borcu ödenmezse memleketine gittikten sonra borcunun bakiyesini göndermek üzere alacaklılarını tatmin eylemesi ve şâyet alacaklıları bunu kabul etmezlerse *Bender* defterdariyle Özi valisinin kefil olarak alacaklılara senet vermeleri emrolunmuştur *(Mühimme* 119, s. 131, 1124 Cemaziyelevvel).

[2] *Mühimme* 119, s. 247, Evâsıt-ı Zilhicce 1124 ve s. 269, Evâhır-ı Muharrem 1125.

[3] İsveç kıralı hakkında yapılan bu muameleden dolayı Kırım Hanı ile İsmail Paşa birinci derecede mesullerdi. *Nusret-nâme* sahibi Fındıklılı Mehmed Halife bu hususta şöyle diyor:

"Bu hususta kat'î pek alçaklık ve Devlet-i Aliyyenin ırzına halel verir bir iş oldu; zira bu kıral aman diyerek geldi, pâdişaha kul olup kanadı altına sığındı; memleketine geçirildmediği takdirde ömrü oldukça himayet ve vesayet gerek idi; geleli dört senedenberi beslendi; taraf-ı pâdişahîden ihsan olunan melbusat

Ruslara karşı harb hazırlığı

Rusların iğfal edici vaziyetleri dolayısiyle hudutlardan alınan haberler iyi değildi; Çarın Lehistan kıralı Ogüst ile beraber İsveç kıralının geçeceği yolları tutmaları üzerine İsveç kıralı Moskov askerleri yolu bağlayıp dururken bir veçhile gidemem demesine rağmen rusların sulhe riayet edeceklerine inanmış olan vezir-i âzam Yusuf Paşa pâdişahı seferden alıkoymak istemiş ve bu yüzden azl ve katlolunmuştur.

Pâdişah henüz elde mevcut kuvvet dağılmadan sefere gitmek üzere kış ortasında *Edirne*'ye hareket için hazırlanmıötı; rusların bu suretle Prut muahedesinin İsveç ve Lehistan maddelerine riayet etmemeleri dolayısiyle verilen fetva mûcibince ilk baharda Ruslara harp açılacağına karar verilmiş ve pâdişah da *Edirne*'ye gitmiştir [1].

Tam bu sırada sadaret mevkiine gelen Damad Ali Paşa, Ruslarla müzmin bir hale gelen ihtilâfı tatlıya bağlamak isyetip İngiltere ve Felemenk elçilerinin tavassutlariyle Prut muahedesi bazı tadilatla on bir madde üzerine daha sarih olarak tesbit olunmuştur. Bu anlaşmada Lehistan işi pamuk ipliğine bağlanıp bir müddet sonra da İsveç kıralı memleketine gittiğinden, başka sahalarda faaliyet göstermek isteyen Damad Ali Paşa Rus işini böylece halletmiştir [2].

ve mefrûşât, at, bisat ve mücevheratttan gayrı yevmiye beş yüz kuruş baha-i mekûlât ve meşrubatı verilip bu vaktedeğin harç ve masrafı beş bin kese akçeye bâliğ olmuşken birden yere çalındı, yani bütün tahsisatı birden kesildi; mülûk-i Nasâra içinde ırzı paymal olup rağbet ve izzetten düştü. Ayrıca bak. *Mühimme* 119, s. 292, 320, 321, Sene 1125 Rebîulevvel-Rebîulâhır.

[1] *Mühimme defteri* 119, s. 199-204 ve 209-219 ve s. 276, 278.

[2] Damad Ali Paşa, Ruslarla kat'î surette anlaşmak isteyerek bu husta İngiliz elçisi Sutton ve Hollanda elçisi Gallier'in tavassutlariyle İstanbul sulhü esasları dairesinde on bir madde üzerine bir anlaşma yapıldı bu on bir maddenin ilk altısı ile onbirinci madde İstanbul muahedesinin aynı olup yedinci madde ile *Samar* ve *Orel* (Raşid'de yanlış olarak Ersel dizilmiştir) arasındaki hudut öyle tayin olundu ki *Samar*'da ne varsa Türklere ve *Orel*'dekiler de Ruslara ait oluyordu. Bu nehirlerin menbalarından *Don* ve Kazak'a kadar hudut bir taraftan Kazak ve kalmukları ve diğer taraftan Kırım tatarları ve çerkesleri yani Osmanlılara tabi olanları birbirlerinden ayırıyordu. Bu anlaşma mûcibinve hudud tashihi için beş heyet tayin olundu (*Hammer tarihi*, Almanca nüshada, c. 7, s. 166-24 Haziran 1713).

XII. Şarl'ın memleketine dönüşü

Dimetoka'da oturmakta olan İsveç kıralı 1126 senesi Şabanında (1714 Ağustos) yolların emin olduğunu öğrenerek memleketine gitmeğe izin istedi; kıral Eflâk üzerinden Nemçe hududuna kadar münasip miktar Osmanlı askeriyle gönderildi. Hareketinden uevvel kendisi sakal salıverdiği gibi on beş kadar maiyyeti zabit lerine de sakal salıverdirerek bin beş yüz kadar maiyetini beş bölük edip her bölüğe üçer sakallı zabit koyup *Erdel*, *Macar*, *Budin* ve *Viyana*, *Bavyera* ve *Hes*'den geçerek nihayet buluşmağa karar verdiği *Stralsund* sahil şehrinde beş koldan sevkettiği askeriyle birleşmeğe muvaffak oldu (1714 Ekim) [1].

XII. Şarl Türkiye'de beş sene üç ay kalmıştır, memleketine döndükten sonra bir çok yerlerinin Rusların, Danimarkalıların iş galine uğradığını gören Şarl, yine mücadeleye atılmış ve fakat ayın zamanda siyasî vaziyetlerden de istifadeyi ihmal etmemiş hatta hasmı olan Çar Petro ile de uzlaşmak istemiştir.

XII. Şarl, 30 Ekim 1718 (1131 Muharrem)'de Danimarkalıların elinde bulunan Fredrikskall kalesini muhasara ettiği sırada şakağından yediği bir kurşunla 36 yaşında ölmüştür

[150] Bu hususta Osmanlı-İsveç münasebatı kısmına bakın. İsveç kıralının Lehistan yoluyla gitmesine imkân olmayınca Fransa elçisi hükümete bir takrir vererek İsveç ile Fransa'bın müttefik olduğu ve İsveç kıralının bir an evvel memleketine dönerek Ruslarla çarpışmasının zarurî olup bu halin Osmanlı devletinin menfaatine de uygun düşeceğini ve bu sebeple kıralın ancak Fransa yoluyla hareket edebilip kendisini götürmek üzere Sakız adası önünde kırkar top çeker iki cenk gemisi bulunduğunu beyan etmiş ve Avusturya-Macaristan ve Lehistan yollarının tehlikeli olduğundan bahseylemiştir (*İbn-ül-Emin tasnifi Hariciye vesikaları*, Nu. 1577); metinde görüldüğü üzere tehlikeyi göze alan İsveç kırla daha tehlikeli olan Lehistan'ı bırakarak Avusturya üzerinden gitmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VENEDİK VE AVUSTURYA SEFERLERİ

Damad Ali Paşa'nın Sadareti

Baltacı Mehmed Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Yusuf, Süleyman ve Hoca ibrahim Paşaların hepsi de pâdişahın damadı ve en çok îtimad ettiği Damat Ali Paşanın tavsiyesiyle sadaret makamına gelmişlerdi. Üçüncü Ahmed'in silâhtarlığında vezir ve damad olan Ali Paşa, Hoca İbrahim Paşa'nın yirmi iki günlük sadaretinden azli üzerine onun yerine gelmiş ve ilk iş olarak ruslarla anlaşmış ve derhal hududları tesbit ettirmek suretiyle bu işi bitirmiştir [1].

Damad Ali Paşa —ki sonradan Şehid Ali Paşa diye şöhret bulmuştur— Ruslarla anlaştıktan sonra Karlofça muahedesiyle Venediklilere terk edilmiş olan *Mora*'nın istirdadını zihnine koymuş ve bu hususta bazı manevî şahsiyetler de kendisinin Mora fatihi olacağını müjdelemişlerdi.

Damad Ali Paşa deniz işlerine vukufu olan birisini kaptan paşa yapmak istediğinden o sırada kaptan paşa bulunan esbak

[1] 1 — Osmanlı devleti tarafından murad olunan Kazakların iskânı için *Orel* ve *Samar* sularının Özi nehrine karıştığı mahalden zikrolunan suların ortasına ve başlarına varıncaya kadar hudut kesilip *Samar* tarafı Osmanlı devleti nin elinde kalacaktı; bundan başka *Orel* ile *Samar* suyunun başlarında *Don* su yuna ve *Azak*'a varıncaya kadar mabeyinde olan arazi, Azak kalesi Moskovlu eline girmezden evvel ne veçhile Devlet-i Aliyyenin zabtında ise yine öyle kalacaktı.

2 — Özi (Dinyeper) suyunun öte tarafında olan kazaklar şehir ve kaleleriyle eskisi gibi Rus çarının hükmünde olup nehrin sağ sahilinde olan *Kiyev* ile ona tâbi palangalar *Kiyev* kalesinin eski hududiyle Sultan Dördüncü Mehmed zamanında tecdit olunduğu üzere çarda kalacak ve bundan başka Özi suyunun sağ tarafından Ruslar el çekeceklerdi.

3 — Azak kalesi Osmanlı devletinin sınırı ucunda ve Çerkes Kirman kalesi de Moskov çarının sınırı ucundaki kalelerden olup bu iki kalenin arasında kale yapılması iki tarafın bozuşmasına sebep olacağı için her iki devlet de burada kale yapmamağı taahhüt ediyordu (*Mühimme* 120, s. 53, Evahir-i Şevval 1125/1713 Kasım ve *Raşid tarihi* c. 4, s. 8).

vezir-i âzam Süleyman Paşa'nın yerine Aşcı Mehmed Paşa'yı getirmiş ise de denizciler arasında faal olmadığı söylendiğinden tayininden sekiz gün sonra azlolunarak Liman reisi Süleyman Hoca Paşa kaptanlığa tayin olunmuş ve venediklilerin vaziyetleri hakkında hükümeti haberdar etmesi vezir-i âzam tarafından kendisine emredilmiştir (1125 Zilkade / 1714 Ocak) [1].

Karadağ ısyanı

Bundan evvelki bölümde rusların Rumeli hıristiyanlarını metbuları aleyhine tahrikleri dolayısiyle *Karadağ*'daki ısyan hadiselerinden kısaca bahsetmiştik. Şimdi burada Venedik ve Avusturya seferlerine takaddüm eden senelerde devam eden ve hariçten bilhassa venedikliler tarafından teşvik ve yardım gören Karadağ ısyanını anlatacağız,

Rusların tahrikiyle vukua gelen ısyan

1123 H. (1711 M.)'de Bosna valisi ve sancak beyleri Rus seferinde bulundukları sırada aslen rus olup çar tarafından Karadağ halkını ısyan ettirmek için gönderilen Belvard-oğlu demekle meşhur Mihail adında bir şövalye iki kardeşiyle Karadağ'a gelmişlerdi.

Bunlar *Çetine* kasabasına gelerek Vladika ile görüşüp ısyan için tertibat almışlar ve hem *Karadağ* ve hem de *İşkodra* hıristiyanlarını ayaklandırmışlardır. Bunlar yedi sekiz bin kişi ile silâha sarılarak *Hersek* sancağındaki *Graçova*, *Koryenik* ve diğer iki nahiyedeki hıristiyanları da kendilerine iltihak ettirdikten sonra *Graçova* palangasını zabt ve silâh ve cephanesini elde edip bunu müteakib *Onogoşta* kalesi üzerine gelip sekiz gün top ve bomba ile taarruz etmişlerse de yetişen Osmanlı kuvvetleri burasını kurtarmağa muvaffak olmuşlar, kaçan Mihail kuvvetleri *Çetine*'ye sığınmışlardır.

Bundan başka yine Belvard-oğlu Mihail'in arkadaşlarından *Çerniçe* (Çeraniçe) kaptanı yani kale muhafız kumandanı Hersek sancağında kendisine uyan Hıristiyanlar ile birlikte *Osmanlı-Dubrovnik* hududı üzerindeki *Snorine* ismindeki sarp mevkide yerleşip o havalideki hıristiyanları da ayaklandırmak üzere faaliyete geçmiş

[1] *Raşid tarihi* c. 4. s. 13.

ve Belvard oğlu da bazan Hersek sancağının batısındaki *Bakvir*, *Klobuk*, *Onogosta* (Nikşik) *Nove*, *Novesin*, *Lobin* taraflarına mütemadi tahassun eylediklerinden buralardaki köyler halkı perişan olup bu çetelere karşı acele bir hareket yapılmazsa bakiyye kalan hıristiyanlar da onlara iltihak eyliyecekleri Hersek sancağındaki kale kaptanları yani dizdarları taraflarından hükümete bildirildiğinden bunların tedipleri için Bosna valisi Ahmed Paşa serasker tayin olunarak maiyyetine Hersek sancağından başka *Dukakin*, *İşkodra*, *Pizren*, *Kilis* sancakları zeamet ve timar kuvvetléri verilmiştir (1124 Rebîulevvel/1712 Nisan ortaları) [1].

Bosna valisi Ahmed Paşa'nın seraskerliği

Prut muzafferiyetinden sonra serbest kalan bir kısım kuvvetler Bosna valisi Ahmed Paşa seraskerliğiyle Karadağ üzerine sevk edilmiştir. Ahmed Paşa epi uğraştıktan sonra içerilere girip Karadağ asilerinin saklanmış oldukları manastır ve kulaleri yıkarak Mihail ile Vladika'yı firara mecbur etmiş olduğundan diğer âsiler, tekrar ısyan ederlerse yedi yaşından yukarısının kırılması şartiyle istiman ile senet verdiklerinden Ahmed Paşa avdet etmiştir [2].

Numan Paşa'nın seraskerliği

Ahmed Paşa'nın avdetinden sonra bu defa da Venediklilerden teşvik ve yardım gören Karadağlılar Venedik topraklarına iltica etmiş olan Vladika'yı tekrar *Çetine*'ye yollayarak kaçmış olan Rusyalı Mihail'in yerine diğer birisini [3] serkerde yapmak suretiyle faaliyete geçirmişlerdir. Bu yeni ısyan dolayısiyle buradaki islâm ve hıristiyanlar katl ve esiredilip malları yağmalanmış olup yapılan nasihatler de dinlenmediğinden yeni bir askerî harekete lüzum görünmüştür.

Bunun üzerine 1126 Cemaziyelevvel/1714 Mayısta Bosna valisi Köprülü-zâde Numan Paşa, bu ısyanı bastırmağa memur

[1] *Mühimme defteri* 119, s. 127.

[2] *Mühimme defteri* 122, s. 40.

[3] Belvard oğlu Mihail'in kaçmasından sonra yerine serkerde olan şahsın adı Mühimme defterinde ﺑﻮﻏﺪﺍﻥ imlâsiyle yazılmaktadır *(Mühimme* 122, s. 40).

edilmiş ve maiyyetine Bosna ve Hersek İzvornik, Kilis, İskenderiye (İşkodra), Ohri, Dukakin, Pizren, İlbasan, Vilçitrin zeamet ve timarlı kuvvetleri verilerek harekete geçip âsiler üzerine yürümüştür [1].

Numan Paşa'ya gönderilen fermanda âsiler tenkil edilirken katiyyen venediklilere ait *Kotor* veya *Kataro* ve diğer yerlere kuvvet geçirilmemesi bildirilmiştir [2]. Venediklilerin yardımlarına güvenen Karadağlılar "Şimdiye kadar üzerimize bu kadar asker geldi, ne yaptı?" diyerek o taraflarda sarp yerlere çekilip müdafaa ve mukateleye başlamaları üzerine Numan Paşa aldığı talimat üzerine hududa *Kotor* tarafına gidip *Küllük* mevkiinde İşkodra sancak beyi ile birleştikten sonra harekâta başlayıp temizleye temizleye geçitleri tutarak merkezleri olan *Çatine*'yi zabt ve tahrip ettikten sonra saklandıkları mağaralardaki müdafaalarına bakmayıp amansız hareket ile ısyanı söndürmeğe muvaffak olmuştur. Asilerin bazıları Venedik kalelerine *Kotor* veya *Kataro* dağlatına yani Venedik topraklarına kaçmış olduklarından Venedikliler bunları himaye ile bazı adalara naleylemişler ve keyfiyet de Numan Paşa tarafından böylece hükümete bildirilmiş ve aldığı emir üzerine Venediklilerle olan muahedeyi bozmak istemeyen Numan Paşa bunları takip eylemiyerek avdet etmiştir (1126 Şevval/1714 Ekim) [3].

Bu tenkil esnasında *İzvornik*'de hezimete uğrayıp kaçan âsiler ile üç sene evvel kendilerini himaye eden Rusya'dan otuz beş bin

[1] Numan Paşanın hazırlığını ikmal etmek için çalıştığı sırada ağır hareket ettiği zannolunarak tehdidi havi aşağıdaki ferman yollanmıştır:

Bosna valisi Vezir Numan Paşa'ya hüküm ki,

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin.... Karadağ usatının kahr ve tedmirlerine sen memur olup kapun halkı ve eyalet askerinden maada o taraflara semt olan sancakların beylerbeğileri ve sancak beyleri mükemmel kapuları halkı ve Rumeli ve Bosna eyaletlerinden piyade ve suvari bazı askerî sınıfları dahi seninle bile memur oldukları halde henüz yerinden hareket etmediğin mesmû' olup bu ağır hareketin, hakkında tagayyür-ı tab'-ı mülukânemi mûcib olmağla îtâb-ı âzim ve ıkab-ı elime müstahik olmuşsundnr. Biavnihi taalâ Karacadağ usatının bir gün evvel ve bir saat mukaddem istisalleriyle mazarratlarının def'i matlup olmağla" süratle hareket edüb aksi takdirde hiç bir özürün makbul olmayıb hakkında gazab-ı ateşbaş-ı husrevanemin galeyanına bâis olursun" denilmektedir. (*Mühimme defteri* 120, s. 224 Evahır-ı Şaban 1126/1714 Eylül).

[2] *Mühimme* 122, s. 40.

[3] *Raşid tarihi* c. 4, s. 22.

duka altını getirmiş olan Vladika da Kataro yakınındaki mağaralara kaçmışlarsa da takip olunarak yedi saatlik bir muharebeden sonra kısmen imha edilip bakiyesi de Venedik'e iltica etmişlerdir.

Venedik Cumhuriyeti, kendi topraklarına iltica edenleri kabul etmiyeceğine dair söz verdiği halde Vladika'yı kabul edip bunun teslîmi Osmanlı hükümeti tarafından istendiği halde red cevabı vermesi [1] bu suretle Venedik seferinin açılmasına vesile hazırladılar.

Osmanlı - Venedik Muharebesi

Venediklilerin muahedeye aykırı hareketleri

Osmanlı hükümeti Karlofca muahedesiyle rus-lara terkettiği Azak kalesini Prut muahedesiyle istirdat ederek Karadenizde emniyetini tekrar tesis etmişti. Damad Ali Paşa da vezir-i âzam olduğu günden îtibaren yine Karlofça muahedesiyle venediklilere bırakılan Mora Yarımadasını elde etmek tasavvurunda olup fırsat aramakta idi.

Daha 1123 H./1711 M. de Rusların *Boğdan*'a girdikleri sırada Venedikliler kendilerine iltica eden Karadağlıları himaye eylediklerinden başka kalyonları da Akdenizde korsanlık yapmakta idi; hatta *Rakka* valisi iken vefat eden esbak vezir-i âzam Enişte Hasan paşanın eşyası deniz yoluyla *İstanbul*'a getirilirken Venedik gemisi tarafından ahidnâmeye mugayir olarak hem gemi ve hem de eşyası zabt edilmişti; Akdenizde daha bu gibi vakalar eksik değildi; bu hallere karşı İstanbul'daki Venedik balyozu (elçisi) davet edilip hükümet tarafından sıkıştırılıyorsa da bir netice çıkmadığından devlet erkânından bazılarının tavsiyeleriyle vezir-i âzam tarafından doğrudan doğruya Venedik Cumhurreisine müracaat edilmiş fakat o taraftan da müsbet ve menfi bir cevap alınamamıştı.

Bu sırada Karadağ âsilerini tenkil eden Bosna valisi Numan Paşa tarafından Venediklilerin muahedeyi nakzettiklerini bildiren müdellel raporu gelince bu hususta görüşmek üzere 1126 Zilhicce/8 Aralık 1714 'de *Paşa kapısı*'nda bir toplantı yapılarak durum gözden geçirilmiştir.

[1] *Hammer tarihi* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 174.

Venediklilere harp açarak *Mora*'yı istirdad etmeği tasarlayan vezir-i âzam Damad Ali Paşa büyük harpten beri venediklilerin müttefiki bulunan Avusturya'nın İspanya veraseti muharebesinden yorgun düşerek *Raştad* muahedesini imzalamağa mecbur kalmasından da faydalanmak istemiş ve vezir-i âzam sarayında yani Paşa kapısın'da görüşme neticesinde alınan fetva ile venediklilere harp açılmıştır.

Harp kararı verilir verilmez Venedik'de bulunan Osmanlı tüccarlarının sâlimen avdetleri için Bosna vilâyeti ile İşkodra, İlbasan, İnebahtı, Ağrıboz sancaklarında bulunan Venedik konsoloslarının tevkifleri emrolunmuştur [1]. Yine aynı hükümde Venedik tebaasının da Türkiye'den çıkarılırken hiç bir şeylerine katiyyen dokunulmayıp bütün emval ve eşyalariyle gönderilmeleri bildirilmiştir. Hüküm mûcibince Venedik'teki Osmanlı tebaasının memlekete avdetlerine kadar İstanbul'daki Venedik elçisi de *Tophane*'de sâbık Topçubaşı Mustafa Ağa evinde nezaret altına alınarak kalyonlarının dümenleri alınmıştır (10 Aralık 1714).

Hazırlık ve hareket

Hükümet Venediklilerle harbe karar verince bunların denizci bir devlet olduğu malûm olduğundan kara ordusundan ziyade donanmaya ehemmiyet vererek mükemmel bir donanma hazırlamağa başladı; aynı zamanda vaziyetten bahis ile garp ocaklarına da fermanlar gönderili ilk baharda gemileriyle Osmanlı donanmasına iltihak etmeleri bildirildi [2].

Osmanlı hükümdarı III. Ahmed, Venedik'in müttefiki Avusturya İmparatoruna bir nâme göndererek bunda Venedik'in mua-

[1] "...Memalik-i İslâmiyyeye sû-i kasdi zahir olan Venedik keferesinin Memâlik-i mahrusamda meks üzere olan balyoz ve konsolotları vesair Venedik lilerin emval ve eşyalarına taarruz olunmamak üzere tard ve ib'adları fermanım olmuştu; lâkin Devlet-i Âliyyem tüccarından vafir kimesneler Venedik memleketlerine varub hâlâ anda oldukları istima olunmakla imdi emr-i şerifim vusulünde o tarafta olan Venediklileri emval ve eşyalariyle memleketlerine gitmek üzere çıkarıp fakat Venedik konsolosunu salıvermeyip ancâk ticaret tarikiyle ve başka her hangi bir iş zımnında Venedik memleketine gidenler emval ve eşyalaryile geru yerlerine avdet edüb anlardan bir ferdin Venedik memleketinde kalmadığına ilm-i yakin hasıl olduktan sonra Venedik konsolosunun da emval ve eşyasiyle memleketine sevk edilmesi *(Mühimme* 120, s. 288),

[2] *Mühimme defteri* 120, s. 285.

hede ahkâmına riayet etmemesi cihetiyle üzerine sefer açıldığını bildirdi.

Osmanlı donanması yeni kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa'nın kumandasiyle denize çıktığı gibi vezir-i âzam da sancağ-ı şerifle beraber kara ordusunu alarak hareket etti. Pâdişah kapıkulu ocaklariyle birlikte *Edirne*'ye kadar geldi ve orda kaldı (1127 Rebîulâhır/1715 Nisan).

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Damad Ali Paşa Selânik'e geldiği sırada Kaptan Paşa da oraya gelerek Venediklilere âit *İstendil* adasının zabtı için görüşüp mutâbık kaldıktan sonra donanmasiyle avdet etmiş vezir-i âzam da ordu ile *Tırhala*'ya doğru hareket eylemiştir.

Tırhala Yenişehiri'ne gelindikten sonra harekâta ağırlık verecek fazla eşya ve levazımat orada bırakılarak ileri gidildi ve *İstefe* (Teb) şehri ordu merkezi ittihaz olundu ve burada yapılacak harekât hakkında görüşüldü; vezir-i âzam Mora kalelerinden hangisinin evvel zabtı îcabedeceğini veyahut muhasara ile iştigal etmeyip iki koldan yürümek mi münasip olacağını sordu; herkes müteredddid olduğundan görüşme ertesi güne kaldı, fakat serdar-ı ekrem, ordu erkânının tereddüdünden dolayı cezrî hareket edilemiyeceğini düşünerek Diyarbakır Beylerbeğisi Kara Mustafa Paşa'yı kırk bin askerle Mora kasteli denilen ilk kalenin zabtına memur edip kendisi de *Korent* geçidine doğru indi.

İstendil adasının zaptı

Osmanlı vesikalariyle tarihlerinde *İstendil* adası denilen *Tinos* veya *Tanos* adası [1] Akdenizde *Kiklad* adalarından biri olup *V*enediklilere aitti. Bu ada deniz yolu üzerinde uğrak bir yerde olduğundan Ege denizindeki korsanların yatağı olduğundan bir kaç defa zabtına teşebbüs edilmişse de muvaffak olunamamıştı; Vezir-i âzam Damad Ali Paşa sefere giderken bu adanın zabtı için Kaptan Paşa'ya gizli talimat vermişti; bundan dolayı *Mora*'ya doğru giden Osmanlı donanması sefer mukaddimesi olarak 6 Haziran 1715'de buraya asker çıkarıp dokuz veya on iki saatte kale teslim oldu. Teslim şartı mûcibince kaledeki Venedik askerleri Mora sahilindeki

[1] *İstendil* veya *Tenos* adası *Ağrıboz* adasının güney-doğusunda bulunup *Andre* (Andros) adasiyle *Mikone* adası arasındadır.

Benefşe kalesine gönderilip kaledeki otuz beş tunç toptan on beşi kalyonlara alınıp diğerleri bir miktar askerle kalede bırakılmıştır.

İstendil adasının zabtı haberi Kaptan-ı derya Canımhoca'nın selâm ağası vasıtasiyle serdar-ı ekreme bildirilmiş olup adanın tahririne Mevkufatî İbrahim Efendi (meşhur Nevşehirli Damad İbrahim Paşa) gönderilmiştir.

Mora kalelerinin zaptı

Gördös'ün alınması

Osmanlı ordusu Mora'ya girerken Mora'nın en müstahkem kalelerinden olan *Anapoli* üzerine gitmezden evvel iptida yarımadanın karadan ağzında bulunan *Gördös* veya *Korent* müstahkem kalesini muhasara ile işe başladı. Kalenin kapı tarafından başka hücum ile aşılacak yeri olmadığından Venedikliler bu kısmı fevkalade tahkim etmişlerdi; muhasaranın üçüncü haftasında yapılan şiddetli bir hücum sırasında kale halkı teslim olacaklarını bildirdiklerinden 1128 Receb ibtidasında (3 Temmuz 1715) kale teslim alınarak içine muhafız kuvvet konuldu.

Anapolinin zabtı

Mora'nın doğusunda deniz kenarında bulunan *Anapoli*, adanın idare merkezi idi; Vezir-i âzam Gördös'den sonra Temmuzun onunda *Anapoli* üzerine hareket etti; on iki temmuzda burası da muhasara olundu; muhasaranın bir kolu pek müstahkem olan *Plamota* (Palamidi) tarafından yapıldı; bu cihetteki yedi tabye alınmadıkça *Anapoli*'nin düşmesine imkân yoktu. Donanmanın da muhasaraya iştiraki cihetiyle deniz tarafından da kale sıkıştırıldı; hatta bazı donanma topları karaya çıkarıldı. Kalenin düşmesi *Plamota* tabyelerinin alınmasiyle olacağından o tarafın tabyeleri birer birer elde edildi; en son elde edilen *Aktabye*'den kaçan düşman Anapoli tarafına kaçtıkları sırada şiddetle takip olunarak hep birlikte Anapoli kalesi içine girip döğüşüldü; bu sırada kaleye girenlerden bir kısmı kale burcuna çıkıp bayrak diktiklerinden bunu gören muhasara kuvvetleri dur emrine bakmayarak önlerindeki iki hendeği aşıp kaleye girdiler, bu suretle ibtida *Plamota* tabyeleri ve bir saat sonra da *Anapoli* elde edildi (17 Receb 1127/19 Temmuz 1715).

Anapoli kalesindeki külliyetli harp levazımı ve bu arada 69 tunç, 5 demir top, 10 tunç havan, 10 demir havan, 22 tunç saçma topu 22 tunç şâhî top, 8 pare demir şâhî top, 1600 adet gülle, 35 bin adet muhtelif sıklette humbara yuvarlağı ve on iki binden fazla demirden el bonbası, üç bin adet şişe el humbarası alındı.

Mora'nın merkezinin düşmesi diğer kalelerdeki muhafızların maneviyatlarını kırdı. *Anapoli*'nin zabtında Mora'nın umumî valisi ve kumandanı Aleksandr (Provveditor Minoto) bir yeniçeri tarafından esir alınarak Venedik beyzadelerinden diğer dokuz neferle birlikte *Edirne*'ye pâdişahın yanına gönderildi [1].

Düşmanın mukabil hareketi

Venedik Cumhuriyeti Mora istilâsını önlemek için donanmasiyle 18 Temmuz'da *Preveze* ve *İnebahtı* taraflarını istilâya teşebbüs etti; *Preveze* önüne gelen üç çekdiri ve altı firkate on galite, beş şayka, üç çenber, üç işkampavye ve saireden mürekkep büyük donanması ve beş bin kadar kuvvetle *Preveze*'yi muhasara ile döğmeğe başlamış ve karaya asker çıkararak her iki cihetten şehri muhasara etmişti. Bu hal Mora'da bulunan ve vezir-i âzama bildirildiğinden derhal ordudan kuvvet sevkedildi; fakat henüz ordu kuvveti yetişmeden evvel kaledeki muhafız kuvvetleri birden bire bunların üzerine hücum ettiklerinden ne yapacaklarını şaşıran Venedik kuvvetlerinin bir kısmı esir ve bir kısmı katlolunarak yarı bellerine kadar denize giren Osmanlı kuvvetleri denizdeki on altı kürekli bir düşman firkatesini zabt etmişlerdir.

Mudon'un zabtı

Anapoli'den sonra Mora'nın en müstahkem kalelerinden *Mudon*, *Koron*, ve *Anavarin*'in bulunduğu adanın güney batısına gidildi; yollar sarp olduğundan ağır toplar ve zahire donanma ile yollandı; Osmanlı ordusuna karşı Venedik donanması *Mudon*'u denizden de müdafaa edecekti.

Serdâr-ı ekrem Mudon tarafına giderken *Koron* ve *Anavarin* kaleleri üzerine de kuvvet sevketmişti; bu iki kale muhafızları kendi başlarına buralarını muhafaza edemiyeceklerini anladıklarından kaleleri bırakarak hepsi *Mudon*'da toplanmışlar ve kaleyi boş bulan Osmanlı kuvvetleri de gelip bu iki kaleyi işgal etmişlerdi.

[1] Mora umumî valisi ve kumandanı Mindo, sonradan, İzmir Hollanda konsolosunun zevcesi tarafından tediye edilen fidye-i necat ile serbest bırakılmıştır.

Mudon önünde muhasara tertibatı alan serdar-ı ekrem muhasaraya başlar başlamaz muhafız kumandanına haber gönderip kan dökülmeden kalenin teslimini istedi; bu suretle harpten evvel teslim olurlarsa mal ve canlarına zarar gelmiyeceğini şayet harpten sonra teslim olmak isterlerse müracaatlarının kabul edilmiyeceğini bildirmişti; bu teklife karşı Venedik kumandanı :

— "*Aman taleb edersek siz de müsaade etmeyin*" cevabını göndermişti.

Rüzgârsızlıktan dolayı Osmanlı donanması yetişip Venedik donanmasını burada yakalayamamıştı. Muhasaranın üçüncü günü Osmanlı donanmasının gelmekte olduğunu haber alan Venedik amirali kale önünden demir alıp açılmak isterken kale halkı: "Bizi düşman ağzına bırakıp nereye gidiyorsun" dedilerse de amiral açık denizde Osmanlı donanmasiyle çarpıştıktan sonra tekrar geleceğini söyleyerek kaçtı. Bir müddet sonra da Osmanlı donanması kale önüne geldi.

Bu durum üzerine *Mudon* muhafızları her şeyden ümitlerini keserek bu sırada *İnebahtı* körfezinde zabtı muhal addedilen Mora Kasteli'nin Osmanlı kuvvetleri tarafından zabtedildiğini de haber almaları üzerine kale muhafızları, general Pasta vasıtasiyle teslim olmak isteyerek bayrak açtılarsa da serdar-ı ekrem kabul etmedi; ve yaptırdığı şiddetli bir hücumla *Mudon*'u ele geçirdi (Şaban 1127/Ağustos 1715).

Mudon kumandanlarından general Pasta levendlarin eline düşerek Kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa'ya getirildi; general Pasta, harpsiz zamanlarda kadırgalarını bağlamak veya sulamak hususunda Canımhoca'ya müsaade gösterdiği için o da mukabele edip vezir-i âzam huzurunda gerek Pasta'yı ve gerek levendlerin ellerine esir düşmüş olan zabitlerin hayatlarını kurtarmış ve kendisinin hizmetine bakmak üzere ona bir de esir vermişti.

Menekşe ve Ayamavra kalelerinin zabtı

Mudon'dan sonra serdar-ı ekrem Mora doğusunda ve sahildeki *Menekşe* kalesinin[1] zabtına Anadolu Beylerbeğisi Türk Ahmed Paşa'yı ve *Ayamavra*'nın zabtına da Rumeli Beylerbeğisi Sarı Ahmed Paşa'yı yolladı, kendisi de *Menekşe* kalesine yakın bir mevkide kalarak vaziyete intizar etti.

Menekşe önüne gelen Türk Ahmed Paşa, kalenin teslimini teklif etti; kale muhafızı buna muvafakat etmekle beraber Kaptan paşaya teslim olacaklarını söylediklerinden o suretle burası da elde edildi (5 Ramazan 1127/4 Eylül 1715)

Menekşe kalesinin alınmasından sonra serdar-ı ekrem Damad Ali Paşa İstefe (Teb) karargâhına geldiği zaman Ayamavra'nın işgalini haber aldı ve bu suretle Mora seferi tamamlanarak yarımada tamamen elde edilmiş oldu.

Moranın idaresi

Karlofcaf muahedesiyle Venediklilere terk edilmiş olan *Mora*'da iki binden fazla köy vardı; Gördös boğazından başlayarak yüz bir gün süren sefer neticesinde Mora tamamen elde edilmişti; tayin edilen memurlarla on iki koldan tahrir yapılmış vergi ile mükellef ve muaf bütün erkek nüfus ile toprak ve vergi miktarı tesbit olunmuştur.

Ordu avdet ederken geniş selahiyetle Mora seraskerliğine Diyarbakır valisi Kara Mustafa Paşa tayin olunup maiyyetine reis, nişancı ve kalem heyeti verilip kalelere de muhafız kumandan ile asker mühimmat kondu. Mora Venediklilere terk edilmeden evvel zeamet ve tımara tahsis edilmiş olup istirdat edildikten sonra da bin dört yüz kılıç tımar olmak üzere tahrir olunup yüksek zeametle Mora alay beyliğine Aydınlı Mehmed Ağa tayin olundu; umumî af îlân edilerek Mora halkının tekrar yerlerine gelmeleri hakkında fermanlar neşrilunup yarımadanın îmarı nazarı dikkate alındı.

İğne ve Çuka adalarının istirdadı

Anapoli'nin zabtından sonra Kaptan paşa, *Mudon* tarafına giderken aldığı talimat üzerine Kiklad adalarından *İğne* (Niyo) adasını elde ettiği gibi *Mudon*'un zabtından sonra da avdet ederken Mora'nın güneyindeki *Çuka* (Serigo) adasını aldıktan sonra [1] *Menekşe* kalesi önüne gelmiştir (1715 Ağustos sonları).

[1] *Menekşe* veya *Benefşe*, Mora'nın *Balea* burnu üzerinde ve doğu tarafından bulunup asıl adı *Monevasya* olup Osmanlılar ondan bozma *Menekşe* demişlerdir.

Suda ve İsperlonga kalelerinin işgali

Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa'nın sadareti zamanında *Girit* adasının merkezi olan müstahkem *Kandiye* şehir ve kalesinin teslimine mukabil Osmanlı serdar-ı ekremi Girid'in pek mühim liman ve kalelerinden olan *Suda* ve *İsperlonga* (İspinalonga) kaleleriyle [2] Bosna hududunda bazı mühim yerleri venediklilere bırakmak suretiyle başarısız fakat tantanalı bir anlaşma yapılmıştı. Bu Mora seferi esnasında Girit adasında korsan yatağı olan *Suda* ve *İsperlonga* kalelerinin elde edilmesi fırsatı zuhur etmiştir.

Efendisi Köprülü-zâde Numan Paşa ile uzun müddet Girit'te bulunmuş olan kethüdası İbrahim Efendi bu iki mühim kalenin zabtı için vezir-i âzam Damad Ali Paşa'yı teşvik etmiştir. Bunun üzerine bir taraftan Hanya muhafızı Mehmed Paşa ile Kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa'nın kara ve denizden gayretleriyle *Suda* kalesi ve Kandiye muhafızı İzmirli Ali Paşa'nın himmetiyle de *İsperlonga* alınmış (1715 Eylül) ve bu suretle Girid'in fethi tamamlanmıştır.

Bu Mora seferinde serdar-ı ekrem askere pek çok ihsanda bulunmak suretiyle onları teşci ve teşvik ederek memnun bırakmıştır. Mora fethi vilâyetlere ferman yolanarak ve bazı komşu devletlere de nâme-i hümayunla bildirilmiştir [3].

Bosna tarafı

Mora seferi esnasında Venedik ile hudut teşkil eden *Bosna*'dan *Dalmaçya* taraflarına taarruz için Bosna valisi Defterdar Mustafa Paşa memur edildi ise de kırk bin kişilik kuvvetine rağmen bir başarı gösteremedi; Venedik kumandanı Angelo Emo kumandasındaki kuvvetler bu tarafta

[1] *Çuka* veya *Serigo* adası Büyük Çuka, Küçük Çuka ve Puri ismiyle üç adadan mürekkep olup Mora'nın güneyinde *Malya* burnuna yakındır.

[2] *Sûda* kalesi, Girid'in batısında ve *Akrotiri* yarımadasının güneyinde bir liman olup aynı yarım adanın diğer tarafında da *Hanya* limanı vardır. *İspinalonga* ise Girid'in doğusunda ve *Lanis* burnu güneyindedir.

[3] Mora fethine dair İran hükümdarı Şah Hüseyin'e gönderilmiş olan 1128 Safer ortası (1716 Şubat) tarihli fetihnâmede mufassal malûmat vardır (*Nâme-i hümayun defteri* 6. s. 353 ilâ 363).

bazı muvaffakiyetler elde etmişlerdi; Bosna valisi o taraflardaki bazı sancak beyleri kuvvetleri ve beş bin kadar tatar ile deniz sahiline kadar akın yapmışlar ve sonra *Sin* (Sing) kalesini muhasara etmişler ise de alamadan dönmeğe mecbur olmuşlardır.

Korfo muhasarası

Vezir-i âzam Damad Ali Paşa Mora seferinin ertesi sene yani 1128 H./1716 M. de Adriyatik denizinde Venediklilerin donanma üssü olan Korfo adasını muhasara etmek üzere Mora seraskeri Koca Mustafa Paşa ile Kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa'yı memur etti. Seferin Korfo üzerine yapılmasının sebebi Venedik donanmasının burada bulunup ilk fırsatta *Preveze*, *Dubniça*, *Yanya*, *Karlıeli* ve *Delvine* taraflarına taarruz edeceğine dair o taraflardan alınan haberlerdi.

Elde ettiği muvaffakiyetle gururu artmış olan vezir-i âzam, Avusturya'nın aldatıcı vaziyetini anlayamadı ve daha sonra ayağı suya erdi ise de tecellüd göstererek gururunu yenemedi; Venedik sefirine karşı Osmanlılara cephe alan Avusturyayı tatmin edecek yerde o tarafa da sefer açtı ve *Varadin*'deki mağlubiyet üzerine *Korfo*'yu muhasara eden Türk kuvvetleri buranın muhasarasını bırakmaya mecbur oldı.

AVUSTURYA SEFERİ

Seferin birinci safhası

Mora seferi dolayısiyle Avusturya'ya elçi gönderilmesi

Vezir-i âzam Damad Ali Paşa Venedik seferini açtıktan sonra müteferrika İbrahim Efendi ile Avusturya İmparatoruna pâdişah tarafından nâme ve Avusturya Başvekili Prens Öjen'e kendisi tarafından bir mektup yollayarak bunlar da Venedik Cumhuriyetinin muahede ahkâmına riayet etmemesinden dolayı Rusya muharebesinde olduğu gibi imparatorun bu Venedik seferinde de tarafsız kalması arzusı izhar edilmişti.

İspanya verasetı muharebesi neticesiide 1713'de Fransa ile barış yaparak *Raştad* muahedesini imzalamnş olan imparatorun başvekili vezir-i âzamın bu mektubuna derhal cevap vermiyerek bir taraftan Osmanlı ordusunun vaziyetini tetkik ederken diğer taraftan da vakit kazanmak için hazırlık yapmakta idi. İmparatora gönderilen Osmanlı elçisi dört ay *Viyana*'da alıkonulduktan

sonra Mora seferini müteakip Öjen'in cevabî mektubiyle avdet etti. 8 Mart 1715 tarihli olan bu mektup Venedikle yapılacak sulhe aralarındaki ittifak dolayısiyle Avusturya'nın da girmesi teklifini havi idi [1].

Mora'nın istilâsı dolayısiyle bundan sonra sıra kendisine gelerek Karlofca muahedesiyle elde ettiği kazancın elinden çıkması ihtimalini düşünen Avusturya hükümeti, venediklilerin Osmanlılarla anlaşmasından evvel kendisi Osmanlılar aleyhine anlaştı ve bu suretle Venedik ile Avusturya arasında 15 Nisan 1716 tarihinde tedafüî ve tecavüzî bir ittifak yapıldı; bunu müteakip yani ittifakdan on iki gün sonra Öjen tarafından Vezir-i âzama yazılan ikinci mektupta Öjen, Venedik cumhuriyetine verilen zararların tazminini ve böylece Karlofça muahedesinin tecdidini bildirmekte ve elçisi Fileşman'ın maruzatı, - yani vezir-i âzam Mora seferine giderken Avusturya elçisinin İmparatorun emriyle Osmanlılarla Venedikliler arasında sulh yapmak teşebbüsü - nazar-ı dikkate alınmadığından dolayı elçinin gönderilmesi istenmekte idi [2].

Bu sırada vezir-i âzam kaptan paşanın teşvikiyle Bosna üzerinden *Zadra* (Zara)'ya gidecek, orayı aldıktan sonra Venedik tarafına hareket edecekti; Kaptan paşa da *Korfo* seferine gitmek üzere hazırlanmış ve yeniçeriler de bir kaç gün evvel *Edirne*'ye doğru yola çıkarılmıştı.

Avusturya Başvekilinin mektubu *Eyüp*'ta Valide sarayında

[1] *Raşid Tarihi* c. 4, s. 197 201 ve *Hammer tarihi* (Almancası), c. 7, s. 184. Başvekil Öjen'in mektubu dört madde üzerine olup Osmanlı hükümetinin bunlara cevap vermediğinden şikâyet ediliyordu. 1 — Mora seferinden evvel Osmanlı devletiyle Venedik cumhuriyeti arasında müsalehaya Avusturya elçisinin tavassutu 2 — İbrahim Ağa ile gönderilen mektubun cevabının gelmemesi 3 — Avusturya ile Venedik arasındaki ittifak mûcibince Osmanlı devletinin Venediklilere sefer açmış olmasından dolayı Osmanlı Avusturya müsalehasının yenilenmesi 4 — Mektubumuza ve suallerimize cevap vermediğiniz için elçimizin iadesi.

[2] Vezir-i âzam Damad Ali Paşa Venedik seferi için Davudpaşa sahrasına çıkmak üzere hazırlanırken Avusturya elçisi, imparatorun tavassut için kendisini memur ettiğini beyan etmiş. Vezir-i âzam da bu tavassut için derhal işi halletmeğe selâhiyetin varsa biz de muvafakat ederiz. İşi uzadub aylarca bu kadar askeri ayakta tutmağa imkân yoktur. Biz sefere hareket ederiz senin ruhsatın ne zaman gelirse yine görüşürüz diyerek Mora'ya hareket etmiş imparatorun oyalama siyasetine yanaşmamıştı *(Raşid tarihi* c. 4, s. 197).

aktedilen büyük bir istişare meclisinde okundu. Mora fatihi Damad Ali Paşa bu mecliste:

— "Allah şahidtir ki seferimiz Venedik üzerine olup Avusturya üzerine hiç bir maksadımız yoktu" [1] demiş ve sonra Avusturya elçisini davet ederek seferin Venedik'e olduğunu söylemeişti; fakat Avusturya Başvekili vezir-i âzama gönderdiği ağır mektubunda Venedik harbinin kendi taraflarına da sirayet etmek ihtimalinden bahis ile bunun derhal önüne geçilip Karlofça esası üzere sulh aktedilmesini ve Venedik Cumhuriyetine yapılan bütün zarar ve ziyanın tazminini ve bu yapılmadıkça iki taraf arasında anlaşma yapılamıyacağını açık olarak bildirmiş ve aradaki münasebatın bozulduğundan bahis ile elçisinin iadesini istemiştir [2].

Bunun üzerine Avusturya elçisi Sadr-ı âzam tarafından davet olunarak Devlet-i Osmaniye ile Avusturya arasındaki anlaşmanın Venedik zayiatını telafi ile kabil olacağına dair ortada hiç bir kayıd yokken şimdi bu kaydın ne için konduğu ve Venedik ile Karlofça'da ayrı bir sulh yapıldığı beyan edilerek bu maddenin vaz'ındaki sebebin ne olduğu sorulmuştur. Buna karşı elçi Nemçe ile Venedik arasındaki 15 Nisan 1716'da aktedilen ittifakdan —ki Türkler aleyaleyhine idi— bahs ederek bu ittifak mûcibince Venedik zayi atının telâfisinden maksadın Mora'nın Venedik'e iadesini istemek olduğunu beyan etmiştir [3].

Hükümetin vaziyeti ve vezir-i âzamın hatalı hareketi

Avusturya devleti müttefiki olan Venedik'i himaye etmek suretiyle Osmanlı devletine meydan okuyordu. Müteferrika İbrahim Efendi ile gelen cevab üzerine İstanbul'da bulunan ecnebi sefirleri, sizin menfaatinize muvafık olarak Avusturya ile aranızı bulalım; sizin bu suretle hareketinizin neticesi

[1] *Raşid* c. 4, s. 199.

[2] — "Âsitâne-i saadette olup devlet-i Çasariyenin mahrem-i esrarı ve kethüdası olan işbu dârende-i mektub gayretlu Franşeskos Fileşmen senakârımız" diye başlayan Öjen'in mektubunun ikinci kısmının tercümesinin sureti *Raşid tarihi*'nde vardır (c. 4, s. 204).

[3] Damad Ali Paşa'nın Avusturya notasına karşı Avusturya başvekili Prens Öjen'e gönderdiği ağır mektup sureti nâme defterinin altıncı numarasının 378 inci sahifesinde vardır.

Bu harp kararından sonra cephe iki oldu; vezir-i âzamın kendisi Avusturya üzerine gidip Kara Mustafa Paşa'nın *Korfo* üzerine gitmesi takarrür etti; Donanmada korfo üzerine hareket emrini aldı; noksan hazırlıkla Avusturya seferine gidileceği için acele olarak *İstanbul*'dan *Belgrad*'a kadar zahire tedariki ve köprülerin yapılması, ordu levazımının hazırlığı işleri divân-ı hümâyun hâcegânından Mevkufatî İbrahim Efendi'ye [1] havale edildi.

Macarları tahrik için Rakoçi'den istifade ümidi

Avusturyalılar tarafından *Erdel* beyi olan Rakoçi Ferenc (Rakofci Françesko) Avusturya hükümetinin macarlara karşı yaptığı mezalimden dolayı silaha sarılarak sekiz sene (1703—1711) İmparator kuvvetleriyle mücadele etmiş ve hatta bu mücadelesi Osmanlı hükümetinin dikkatini çektiğinden hudutlarda ihtiyatî tedbir almıştı [2]. Rakoçi Avsturya'ya karşı mücadele ettiği sırada kendisine yardım edilmek üzere Osmanlı hükümetine baş vurmaktan hali kalmamıştı [3]. Rakoçi yardım görmediğinden muvaffak olamıyarak *Fransa*'ya iltica eylemiş ve buna rağmen ümidini kesmiyerek Osmanlı hükümetiyle temasta bulunarak kendi mûtemed adamlarından Papayi Yanoş adında birini bu hususa memur edip Eflâk'a göndermişti.

Karlofça muahedesine sadık kalan Osmanlı hükümeti ilk zamanlarda Rakoçi'nin müracaatlarına ehemmiyet vermemiş ise

[1] Mevkufatî, tahrir mûcibince kaza ve köylerin avarız hanesiyle, nüzül ve menzil muamelâtı ve mirî mubayaata ait işler, sefer vukuunda askere verilecek tayinat kayıtları ve mirî mübayaattan İstanbul'a müretteb muhtelif zahirelerin vurudlarında verilen sefayin ücretleri ve zahirelerin kayıtları ile masraf ve tevziatı havi maliyeye bağlı mühim bir daireye *Mevkufat kalemi* ve buranın müdürüne de *mevkufatî* veya *mevkufatcı* denilirdi.

[2] *Raşid tarihi* c. 3. s. 128 "*Zuhur-ı Rakofcı-oğlu*" başlığiyle Rakoçi'nin Lehistan hududundaki faaliyetinden bahsedilmektedir (Sene 1115 H./1703 M.). Nusret-nâme de şöyle yazar: "Sâbıka Erdel kıralı olan Rakoçi oğlu evlâdından Leh'den bir Macar keferesi zuhur etmekle Macar ve sair dırıntı kefereden ve serhadliden yanına cem olan altmış bin asker ile Nemçe üzerine müstevli olup Erdel ve Orta Macar memleketlerinin ekserisini zabt eyledüği haberi der-i devlete vâsıl olmağın *Belgrad* ve *Temişvar* muhafazasına beşer yüz nefer yeniçeri gönderildi (1115 Zilkade/1704 Mart).

[3] Ahmed Refik, *Memalik-i Osmaniyede Kıral Rakoçi* ve *tevabii* (Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından), s. 11-16.

de bu sırada Osmanlılarla Avusturya arasındaki münasebatın harbe müncer olacağı tahakkuk edince Osmanlı hükümeti Rakoçi nin Lehistan'da bulunmakta olan generalini *Eflak*'a getirterek ona maaş ve tayinat verdiği gibi Rakoçi'nin sır kâtibi ve mahremi olan Papayi Yanoş'u da ele almıştı.

Papayi Yanos, Eflâk voyvodası İskerlet-zâde Nikola vasıtasiyle hükûmete müracaat ederek Rakoçi'nin faaliyete geçeceğini bildirmesi üzerine *Fransa*'da bulunan Rakoçi'nin Papayi Yanoş'un delâletiyle *İstanbul*'a davet edilip kendisine Macar kıralhığı tevcih edileceğine dair Lipveli Ahmed Ağa adında vezir ağalarından birisi ile Rakoçi'ye 1128 H./1716 M. de nâme-i hümâyun gönderilmiştir [1].

Ordu'nun hareketi

Pâdişah da ordu ile beraber *Edirne*'ye kadar gelerek vezir-i âzamı serdar-ı ekrem tayin ile oradan gönderdi; ordu ile birlikte *Edirne*'ye gelmiş olan Avusturya elçisi Fleyşman, bizzat Sadr-ı âzam Damad Ali Paşa tarafından başvekile yazılan ağır cevabı havi bir mektupla [2] mem-

[1] Rakoçi-oğluna gönderilen nâmede "Memalik-i mevrûsemizden olup bir az müddetten beru Nemçe taifesinin istilâ ettiği *Erdel* ve Macar kıralhığı ecdad-ı izamımızın zamanlarından beri ata ve ecdadına olduğu gibi kıbel-i devlet-i aliyyemizden dahi halen sana tevcih ve ihsanım olmuştur" denilmektedir (*Raşid* c. 4. s. 219). Rakoçi-oğluna gönderilen 1128 Rebîulâhır sonları tarihli nâme sureti, divân-ı hümayun nâme defterinden naklen Ahmed Refik Bey'in "*Memalik-i Osmaniye'de Kıral Rakoçi ve tevabii*" adlı eserinde vardır.

[2] Avusturya başvekiline bizzat vezir-i âzam Damad Ali Paşa tarafından kaleme alınmış mektuptan:

"Geçen sene mevadd-ı müteaddide üzerine nakz-ı ahd eden Venedik taifesi üzerine sefer olundukta kurb ve civarda olmak hasebile Nemçe taifesi sefer tedarikinden bir endişeye düşmeyip Devlet-i Aliyyenin hareketinden muradı Venedik taifesinin bundan akdem memâlik-i mevrusa-i Osmaniyeden ihtilâs eylediği Mora ceziresi olduğundan âgâh ve haberdar olsunlar deyu dergâh-ı âli müteferrikalarından İbrahim Ağa yediyle mahsus siz dostumuza mektup tahrir olunup bu sene-i mübarekede dahi yine kasd-u azimetimiz *Körfez* (Korfo) ceziresini nez' ve tahlise münhasır iken Cezire-i Mora'yı feth ve teshir niyetiyle İstanbul'dan hareket esnasında Nevruz'dan otuz iki gün sonra Bec'den menzil ile bu dostunuz tarafına mektup tahrir ve Nemçe ahidnâmesinde Venedik'e müteallik bir harf yok iken kefere-i mezbure üzerine sefer ve hareket vukuunu mutazammin ahdinizi bahane edüb "mademki Venedik'e nâgehâni îysal olunan ziyan ve zararları bittamam tazmin olunmadıkça sulhümüz muhkem ve paydar olmaz ve bu surette Devlet-i Aliyyenin müsaade etmiyeceği malûmunuz olmakla ol tarafta

leketine gönderildi (1128 Cemaziyelahır/23 Mayıs 1716). Vezir-i âzamın maiyyetinde istihracına inanmış olduğu Lâlî-zâde Abdulbaki Efendi de vardı.

Serdar-ı Ekrem ordu ile *Filibe*'ye geldiği zaman Kırım Hanı Kaplan Giray geldi ve vezir-i âzam ile gizli olarak görüştü. Lehistan kıralı II. Ogüst'ün taraftarları ve aleyhdarları yüzünden Lehistanın karışık olup rusların da faaliyetinden bahis eylemesi üzerine Kırım Hanının kırk bin tatarla Avusturya seferine iştiraki münasip görülmeyerek yalnız on beş bin kişilik bir kuvvetin *Belgrad*'a gönderilmesi hususunda mutabık kalınmıştır.

Seferin iki cepheye ayrılmış olmasından dolayı vezir-i âzam, orduların noksanını telâfi için *Anadolu*'ya arka arkaya fermanlar gönderiyorsa da Avusturya seferinin ânî olarak zuhuru dolayısiyle kuvvetler derhal harekete geçemiyorlardı; hatta kaide üzerine Avusturya'ya karşı olan seferde Nevruz (22 Mart)'da *Edirne* sahrasında hazır bulunmaları eyaletlere yazılırken vezir-i âzamın üst üste emir göndermesine rağmen bir iki eyaletten başka kuvvet gelmemişti; vezir-i âzamın hareketinden sonra geride kalan kuvvetler parça parça arkadan yetişerek orduya iltihak ediyorlardı. *Niş*'e gelindiği zaman on bin Tatar kuvveti geldi; bunlar Selâmet Giray Sultan kumandasında idiler.

Vezir-i âzam ordu ile 22 Temmuz 1716 (2 Şaban 1128) 'da *Belgrad*'a gelerek kaleden atılan toplarla selamlandı; Avusturya kuvvetlerinin *Varadin*'de oldukları haber alınarak yapılacak harekât hakkında görüşme oldu.

Ordu müşaveresi Düşmanın *Varadin*'de bulunduğu anlaşıldıktan sonra harp meclisi toplanarak vezir-i âzam ordu ile *Temişvar* tarafına mı yoksa *Sava* nehrini geçerek *Varadin* üzerine mi

olan kapu kethüdamızı irsal idesiz"deyu su-i kasd ve hıyanetinizi müş'ir kelimât tahrir etmişsiz. Böyle bir kizb-i sarih irtikâb ve nakz-ı ahdinizi anın üzerine bina ile devlet-i aliyyenin iki senedenberu Venedik üzerine olan sefer-i hümâyunı için *nâgehâni* deyu tâbir ettiğinizi görüb devlet-i aliyyenin vakt-i hareketinden *Bec*'den menzil ile bağteten gönderip nakz eylediğinize âyâ sair mülûk-ı nasâra ve içinizdeki ukalanız ne derler? Ola ki hıyanetinizi, tamam devletin tedariki Venedik tarafına masruf oluncayadek perde-i mekr ve hiylede setredüb bağteten nakz-ı ahd ve anı dahi ahidnâmede olmayan bir kizb-i sarih ile bina eylemek halet-i mezmumesini irtikâb edüb.. bu fiil-i mezmumı mülûk-i nasara değil ednâ bir duka irtikâb etmez.." *(Raşid* 4, s. 227).

gidilmesinin münasib olacağını sordu. Görüşme esnasında iki fikir belirdi; yeniçeri ağası, *Tameşvar* tarafına gidilmesini ve Rumeli Beylerbeğisi Sarı Ahmed Paşa ise *Varadin* üzerine yürünmesini söylediler; vezir-i âzam bir karar vermeden neticeyi başka bir güne bıraktı bu sırada düşman ahvalinden haber alınmak için adamlar tayin etti; *Varadin* tarafından yedi kişi esir edilip orduya getirildi; bunlar *Varadin* yakınında bulunan Avusturya kuvvetinin yetmiş, seksen bin kadar olduğunu, bundan başka orduda ayrıca *Fransa* ve *İspanya* kuvvetlerinin de bulunduklarını ve baş kumandan Prens Öjen'in iki defa *Varadin*'e gelip gittiğini söylediler.

Varadin tarafına hareket *Tameşvar* ve *Varadin*'den nihayet Varadin'de bulunan düşman ordusu üzerine gidilmesine karar verildi. *Sava* nehri üzerine köprü kurulup 25 Temmuz 1716 (5 Şaban 1128) tarihinde *Zemon* (Zemlin) yakasına yani Macar topraklarına asker geçirildi [1]. Ordu 30 Temmuz (10 Şaban) tarihinde *Varadin* üzerine hareket etti. İleri kuvvetlerin *Karlofca* kasabası yakınında düşman kuvvetleriyle temas edip muharebe ettikleri haber alındı; üç bin Osmanlı kuvveti sekiz bin mevcutlu düşman kuvvetiyle muvaffakiyetli ilk çarpışma yaptı; esir ve kelle getirenlere vezir-i âzam mûtadı üzere bol bol bahşiş veriyordu; fakat onun bu cömertce hareketini kethüdası olan Cabi-oğlu İbrahim Ağa önlemek isteyip:

— "Behey sultanım, askerî sınıfı maaşlı olup bu da seferde ve hazarda hizmetlerine mukabil verilmektedir. Bunlar gönüllü olarak sefere gelmiyorlar ki in'am ile ve ihsan ile teşvik edilsinler; verilecekse Mora seferinde olduğu gibi bir kese, iki yüz ve yüz kuruş verilmeyip dil (esir) getirenlere yirmişer ve kelle getirenlere onar kuruş bahşiş nelerine yetmez" gibi sözlerle serdar-ı ekremin ihsanının önüne geçti.

Geçen Mora seferinde olduğu gibi fazla ikram ümidiyle dil ve kelle getirenlere kethüdanın telkiniyle az bahşiş verildiğini gören askerin bir kısmı bunu kabul etmeyip bir kısmı da aldıktan

[1] Serdar-ı ekremlerin böyle büyük işlerde ihtiyar ettikleri uğurlu gün cumartesi, pazartesi ve perşenbe günlerinden biri olurken vezir-i âzamın Zemon yakasına geçmesinin salı günü olması ve seher vakti geçmek îcabederken öğleden sonra geçmesini doğru bulmayan asker ve ordu erkânı bunu uğur saymayıb teşe'üm ettiler *(Raşid tarihi* c. s. 4, 254).

sonra ağzına gelen sözü söylemeğe başlayarak gürültü ettiklerini haber alan Kethüda İbrahim Ağa telâşa düşerek reisülküttabı çağırıp:

—"Sahib devlete ben sonra anlatırım; defterdar efendiye var söyle makul ve münasip gördükleri kadar bahşiş versinler„ diye haber göndermesi üzerine ellişer, altmışar kuruş verilmeğe başlandı ve daha sonra vezir-i âzam yine bizzat kendi huzuriyle bahşiş verdi.

Karlofça'daki öncü muharebesi

Karlofça mevkiinde iki taraf kuvvetleri harbe tutuşup git gide harbin kızıştığının haber alınması üzerine vezir-i âzam ordu erkânını çadırına davet ederek:

—"Sizlerden her zaman bu Nemçeliye İslâm askeri ayağı tozuyla varırsa intikam alınır diye duyarız; şimdi iki taraftan ateş başlamışken düşmana hücum olunsa nasıl olur?" diye sorması üzerine Anadolu beylerbeği Türk Ahmed Paşa muvafık gördü ise de Rumeli beğlerbeği Sarı Ahmed Paşa:

—"Asker yorgundur, daha ileri yürünmek doğru değildir, hem de top ve cephane yoldadır; iyice tertibat alınmadıkça muharebe doğru değildir" dediğinden onun sözü üzerine muharebe ertesi güne kaldı.

Düşmanla ilk teması yapmış olan serden-geçti kumandanı Kayseri mutasarrıfı Şehsuvar-oğlu Osman Paşa ile İlbasan mutasarrıfı Kurt Mehmed Paşa kuvvetleri temas ettikleri sekiz bin düşmandan üç bin kadarını kılıçtan geçirip düşman kuvvetleri kumandanı general Palfi'yi mağlup etmişler ve dört bin askere kumanda eden Kont Broyner (Breuner)'i esir edip geri kalan düşman kuvvetlerini *Varadin* kalesi altına varıncaya kadar takip eylemişlerdir (1 Ağustos 1716)[1].

Varadin Meydan muharebesi

Düşman kısm-ı küllisiyle temas

Osmanlı ordusu ertesi günü yani 2 Ağustos 1716 (13 Şaban 1128)'da *Karlofça* önünden hareketle iki saat mesafede bulunan *Varadin* tarafına

[1] Hammer, Raşid'in yazdığının aksine olarak İmparatorluk raporlarına göre bu öncü muharebesinde Osmanlıların sekiz bin, Nemçelilerin de üç bin olduğunu beyan ettiği gibi yine İmparatorluk raporlarına göre Avusturyalıların zayiatının dörtyüzden fazla olmadığını beyan ediyor (Almanca tab'ı, c. 7, s. 204, 205).

yürüdü; Prens Öjen kumandasındaki düşman kuvvetleri burada Petro Varadin muhasarasında Sürmeli Ali Paşa tarafından yapılan siperlere yerleşmiş olup bu siperdeki kuvvet mecmuu on beş, yirmi bin kadardı. 3 Ağustos 1716 (14 Şaban 1128)'da düşman kısmı küllisiyle karşılaşıldı. Osmanlı ordusu düşman tarafından bir taarruz ihtimaline binaen üç saat beklemiş ve sancağ-ı şerifi kendi önüne diktiren Serdar-ı ekrem Damad Ali Paşa üç saat at üzerinde kalmıştır. Düşman tarafından bir hareket vukua gelmemesi üzerine gece karanlığından bilistifade sıçan yolları açılarak toplar münasip yerlere konuldu.

İki taraf kuvveti

5 Ağustos'da iki tarafda muharebe için hazırlanmıştı; taarruza ibtida Avusturya baş kumandanı Prens Öjen karar verdi; Nemçelilerin 187 süvari bölüğü ile altmış iki piyade taburları vardı; Avusturya baş kumandanı sol kanadını bir bataklık ve sağ kolunu da sarp tepelerle emniyet altına almıştı; bütün kuvvetleri altmış dört bin kadardı.

Osmanlı ordusunda kırk bin yeniçeri, otuz bin suvari ve Tatar, Arnavud ve Eflâk kuvvetleri olarak mecmuu yüz yirmi bin kadar kuvvet vardı; Osmanlı ordusunun sağ kolunda Tuna sahilinde Anadolu beylerbeğisi Türk Ahmed Paşa bulunuyordu.

Muharebe

5 Ağustos sabahı muharebe ibtida Türk Ahmed Paşa kolundan başladı; düşman, Osmanlı kuvvetlerini iğfal edici hareketlerle işgal ettikten sonra taarruza geçti; fakat sağ kanaddaki yaya kuvvetleri ilerlemekte olan düşmanın sol cenahındaki Alman piyadesini geri atarak bunlardan iki general öldürdü; üçüncü general olan Bonneval[1] iki yüz kişi ile kendisini müdafaa ederekepi telef verdikten sonra kaçabildi; fakat Alman merkezi dayanıyordu.

Tehlikeyi gören baş kumandan Öjen kendisinin sol kanadında piyadenin gerisindeki suvari ile ihtiyat kuvvetini o tarafa yardıma sevketti; bunun üzerine yeniçerilere yardıma sevkedilen Türk

[1] Bu Bonneval, sonradan Osmanlı devleti hizmetine girerek yeni Humbaracı teşkilâtını yapmış olan meşhur Humbaracı-başı Ahmed Paşadır.

suvari kuvvetinin Alman suvarisi tarafından önlenmesi üzerine buna karşı koyamayan Osmanlı suvarileri kaçmağa başladı.

Bunun üzerine düşman sağ kolda bulunan Türk Ahmed Paşa kuvveti üzerine yüklendi, bu kuvvetler bir miktar elleşerek geri çekildikten sonra kaçmağa başladılar; Osmanlı ordusundaki bu sarsıntıyı gören Öjen derhal umumî taarruza geçti.

Osmanlı sağ cenahının bozulmasına karşı serdar-ı ekremin bir hareketi görülmedi, şaşıran vezir-i âzam elindeki dürbinle düşman vaziyetini gözden geçiriyordu.

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekremin şehadeti

Bu vaziyet üzerine bazı devlet erkânı, kethüdası vasıtasiyle:"Vezir-i âzamın bu hareketsiz vaziyetine sebep nedir? Düşman ile muharebe eden askerleri teşci için ileri gitsin„ diye söylemişler ise de Kethüda İbrahim Ağa:

—"Vazifeniz olmadık işe ne karışıyorsunuz" cevabını verdiğinden herkes hayret içinde kalmıştı. Anadolu askerinin yüz çevirip çekildiğini görenlerden bazıları cesaret göstererek serdar-ı ekreme:

—"Efendim, burada durmanın zamanı değildir, yürüyelim" diye muvafakatini alıp çadırlar arasında Anadolu askeri tarafına gidip o sırada Anadolu valisi Türk Ahmed Paşa Adana valisi Can Arslan Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın şahadetleri üzerine bozgun bir hale gelen sağ kolu geri döndürmek üzere serdar-ı ekrem ve gerek dairesi halkı tarafından yapılan gayret ve kılıç ile men etmek faide vermeyip bu sırada düşmanın araba siperlerini aşıp içeri girdiğini gören araba siperleri dahilindeki kapıkulu suvarileri de kaçmağa başladıklarından serdar-ı ekrem bir kaç kişi ile kalmış ve kaçanlara :

—"Behey adamlar, Allahtan korkmaz mısınız? Sancağ-ı şerifi nereye bırakıp kaçarsınız?„ diye kan ağlayarak yanındaki iç ağalariyle düşman üzerine atıldığı sırada bir kurşun ile alnından vuruldu; fakat derhal ölmedi [1]. Bozgun esnasında maiyyeti adamları kendisini atlarının arkasına alarak sonra da bir cephane arabasına koyup *Karlofça* yolundan *Belgrad*'a götürürlerken yolda son nefesini verdi [1].

Düşman kumandanı asıl netice almak istediği sağ cenaha hücum ettiği esnada, bu cenaha diğer kollardan yardım yapılmaması için metriste bulunan Dizdar-oğlu Sarı Ahmed Paşa ve yeniçeri kuvvetleri tarafında da harekete geçip bunları oyalamış fakat mukabil taarruzla düşman geri çekilerek hatta metrislerden çıkarılmış ise de bu kuvvetler de sağ cenahtaki bozgunu haber aldıklarından geri dönüp kaçarak *Belgrad* yolunu tutmuşlardır.

Bu sırada sancağ-ı şerif yanında bulunan devlet ricali ve divan-ı hümayun erkânı iş işten geçtiğini görünce sancağ-ı şerifi alıp *Belgrad*'a döndüler (6 Ağustos 1716/17 Şaban 1128) [2].

Netice

Navarin meydan muharebesi beş saat sürmüş, öğleye doğru Avusturyalıların galebesiyle bitmiştir. Vezir-i âzamın takviye aldığını zan ve tahmin etmesine mukabil vaziyetin kendisine yanlış anlatılarak taarruza hazır veya mukabele edecek vaziyette bulunmaması, merkez cephesinde Sarı Ahmed Paşa tarafından ilerlemeler yapıldığı halde taarruza geçilmemesi —ki sonradan bunun yapılmamasının ne kadar hatalı olduğu anlaşılmıştır— ve düşmanın taarruz haberi alındığı halde vezir-i âzamın Lâ'lî-zâde'nin zayciesine kanarak hareket için eşref saat bekleyip çadırında kalıp askeri teşci etmeyerek ket-

[1] Bu mağlubiyete dair *Nusret-nâme* şöyle diyor: Anadolu beylerbeğisi Türk Ahmed Paşa'nın şahadetiyle o kolun bozulmasından sonra "Nefsî nefsî olup cümle kollar bozuldu, serdar-ı âzam ise otağında Lâlizâde dedikleri lâin müneccim karşısında usturlabı elinde saat gözedüb henüz yenilmenin vakti var efendim sabreylen der idi... kâfirin yürüdüğü duyuldu, kethüdası Sarı İbrahim ve Reis Sarı Deli Mustafa havfinden kimsenin varub söylemeğe zehresi yoğidi, iş işten geçti en sonra kapıcılar kethüdası Uzun Hüseyin varub, efendim oturacak vakit değil, işte kâfir yürüdü asker-i islâm cenge koyuldu, Anadolu beylerbeğisi Türk Ahmed Paşa ile Adana valisi şehid oldu demekle kuşluk vakti idi kalkıp atına binip sancağ-ı şerifi önüne alıp düşmana karşı gitti, asker namına bir şey yoktu; hani ocaklı diye feryada başladı. Gedüklüler mehteri Ahmed Ağa vezir-i âzama Kendine yar olan asker mi kodun, işte şunda üç, sidikli ağa kaldı" deyince ses çıkarmadı, başına geleceği bildi. Kırk elli kadar maiyyeti ve on kadar hizmetkârı ile gidip, düşman tarafından atılan bir kurşunla alnından isabet edip derhal öldü; maiyyeti kaldırıp bir siyrem arabasına ve sonra defterdarın kiler arabasına konup *Belgrad*'a getirildi.

[1] Tarihte Şehid Ali Paşa diye anılan Damad Ali Paşa'nın cesedi Belgrad kalesindeki Sultan Süleyman camii haziresine defnedilip sonra üzerine türbe yaptırılmıştır.

[2] Navarin muharebesinde Damad Ali Paşa'nın himayesine nail olan müverrih Raşid de bulunmuş ve vukua gelen hadiseleri tarihinde yazmıştır.

hüdasının sözüyle yerinde kalması ve nihayet iş işten geçtikten sonra vaziyeti düzeltmek istemesi kazanılması pek muhtemel olan bu muharebeyi kaybettirmiştir.

Navarin muharebesinde Türkler altı, yedi bin Avusturyalılar da üç bin kadar telef vermişlerdir. Osmanlı ordusu 114 top, 150 sancak, beş tuğ kaybetmiştir. Bu muharebe esnasında öncü harbinde Türklere esir düşmüş olan Kont Broyner de maktuller arasında idi; bundan başka muharebe esnasında bazı Avusturya generalleri de maktul düşmüştür.

Bozuk düzen *Belgrad*'a avdet eden ordu erkânı toplanarak Rumeli valisi Dizdar-oğlu Boşnak Sarı Ahmed Paşa'yı serdar vekâletine tayin ederek keyfiyeti bir ariza ve mührü hümâyunla birlikte Mevkufatî İbrahim Efendi [1] ile *Edirne*'de bulunan pâdişaha bildirmişlerdir.

Korfo muhasarasının kaldırılması

Vezir-i âzam Damad Şehid Ali Paşa Avusturya seferine giderken Venediklilerin elindeki *Korfo* adasını almak için Mora seraskeri Kara Mustafa Paşa ile kaptan paşayı memur etmişti. Kaptan paşa Moraya varıp *Ferendos* iskelesinden donanmaya asker alarak Korfo adasına ihrac ile adanın Doğu tarafındaki Korfo kalesini muhasara ettiler. Kale metin ve muhasara eden kuvvet az olduğundan buranın zabtı muhal denecek derecede zordu; bundan başka Venedik donanması kale altına gelerek kale müdafilerinin maneviyatını arttırdığı gibi Osmanlı donanması buna mani olamıyordu; fakat vezir-i âzam Korfo'nun mutlak surette bu sene zabtını emretmiş ve eğer alamazsanız katlederim demiş olduğundan onlar da bir kaç defa yürüyüş yapmışlar ise de yalnız Ak-tabya'yı zabtedebilmişlerdir.

Mevcut kuvvetle Korfo'nun alınamıyacağını seraser ve kaptan paşa vezir-i âzama bildirmişler ve o da yeniden asker yazılması için Mora seraskerine para göndermişti; işte bu sırada Varadin bozgunu olunca Korfo'daki askerin bunu haber alarak dağılmamaları için pâdişah atarafından Korfo seraskerine :

[1] Bir müddet sonra vezir-i âzam olup III. Ahmed'in Damad Ali Paşadana kalan kızı Fatma Sultan ile evlenen meşhur Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'dır.

—"Bu emri aldıktan sonra üç gün zarfında kaleyi elde etmek mümkün olursa ne alâ; olmadığı takdirde bütün mühimmatı alarak adayı terk ediniz" diye hatt-ı hümâyun göndermişti.

Pâdişahın bu gizli emri Serasker Mustafa, kaptan-ı derya Canımhoca ve Topal Osman Paşa aralarındaki geçimsizlik dolayısiyle asker tarafından duyularak birbirlerini ithama kalkıştıklarından asker her şeyi bırakarak karşı Arnavutluk sahiline geçtiğinden muhasaraya âit yirmi üç balyemez, otuz şâhî topla yedi humbara, iki yüz yetmiş çift top arabası ve mandaları, yüz elli kadar top beygiri, iki bin küçük ve büyük baş hayvan küllîyetli barut ve cephane Ada'da terk olunmuştur.

Venediklilerin faaliyetleri

Navarin harbinden sonra askerin *Korfo*'dan kaçmasını fırsat bilen Venediklîler 1128 senesi sonlarına doğru (1716 Ekim veya Kasım) *Preveze* boğazından içeri girip evvelâ *Voniçe*'yi ve daha sonra *Preveze*'yi muhasara etmişlerse de muvaffak olamamışlardı [1]; fakat daha sonra yani 1129 H./1717 M. de denizden asker çıkararak *Preveze*'yi tekrar muhasara edip tazyike başlamadan evvel buranın muhafızı bulunan Ali Paşa, kaleyi bütün mühimmatiyle düşmana terk ile *Narda* tarafına çekilmiştir; bundan sonra Venedik kuvvetleri *Voniçe* kalesini de muhasara ederek orasını da almışlardır [2].

Venediklîler daha sonra *Dalmaçya*, *Karadağ* ve *Hersek* yakınlarında da faaliyette bulunmuşlardır. Venedik kumandanı Alois Montenigo denizden ve karadan Adriyatik sahilindeki *Kotor* ve

[1] *Mühimme defteri* 125, s. 77-82.

[2] Venediklîler *Preveze*'yi "henüz harp ve kıtal ile tazyike başlamadan muhafaza-i merkumede olan Ali Paşa, bu kadar top ve humbara ve mühimmat ve cephane ile kale-i merkumeyi yed-i âdaya teslim ve yakın zamanlarda mesbuk-ı bilmesel olmadık redaet-i tıynet ve cebânet--i cibilliye izhariyle *Narda* tarafına gelip anda ikamet eylediğini " bildirmesi üzerine Erzurum valisi ve Narda muhafızı Elhac Hacı Mustafa Paşa (daha sonra *Belgrad* muhafızı olup oranın sukutı üzerine esir düşmüştür) *Preveze*'nin istirdadına memur olduğu gibi Prevezeyi düşmana teslim eden sabık *Yanya* valisi ve *Preveze* mutasarrıfı Ali Paşa'nın mallarının müsaderesiyle kendisi hakkında verilecek emre kadar *İnebahtı* kalesinde hapsedilmesi Mora seraskeri Osman Paşaya yazılmıştır (*Mühimme defteri* 126, s. 189, 190, 196, 225, 249, ve *Mühimme* 125, s. 77-82).

Nova taraflarına asker çıkarıp Karadağlılarla diğer âsî Arnavutlara tüfenk, barut, cephane ve çuha dağıtıp otuz kadar donanması ile kuvvetlendikten sonra *Bar* (Antivari) kalesi önüne, *Kotor* ve *Nova* limanlarına gelip *Zadra* (Zaza) ve Hırvatistan'dan gelen kara askeriyle de birleştikten sonra *Bar* kalesini almak için yanlarında olan Karadağ Vladikasını Karadağlıları isyan ettirmek için içeri tarafa göndermişler ise de kendilerine yardım va'deden Vladika'dan bir eser görünmeyip [1] o tarafa serasker tayin edilen Kurd Mehmed Paşa'ya iltihak eden kuvvetler sayesinde Venedikliler bir başarı elde edemeden çekilmeğe mecbur olmuşlardır [2].

Osmanlı-Venedik muharebesi esnasında her iki taraf donanması da faaliyette bulunmuşlardır; iki donanma *Limni* ve *Bozcaada* önlerinde 1717 senesi haziranının 12,13 ve 16'sındaki üç deniz muharebesi, Venediklilerin mağlubiyetleriyle neticelenmiş ve donanma'nın fevkalade kumandanı bulunan Falanicini (Flanigini) maktul düşmüştür.

Kaptan-ı derya İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması bu muharebeden sonra Mora ve Arnavutluk sahillerine kadar gitti; Mora sahillerinde Venediklilerin iki amiralının birleşmiş donanmalarına rast geldi ise de iki taraf da harpten çekinerek geri döndüler; Çanakkale önünde yani Limni ve *Bozcaada* arasındaki deniz muharebesinde Venedik donanmasında müttefiki olan Avusturya'nın bin kadar askeri vardı.

Muharebenin sonunda Venedik elçilerinin de iştirakiyle Avusturya ile müsalaha işleri görüşüldüğü sırada müsalehanın akdinden evvel venediklilerin bir emri vakile *Ülkün* ile *Bar*'ı elde etmek istedikleri haber alınmış olduğundan buraların iyice muhafazası emrolunmuştu; filhakika müsaleha akdi sırasında Venedik kuvvetleri 25 Şaban 1130(24 Temmuz 1718)'da *Ülkün*'ü muhasara etmişlerse de elde edemeyip mağlup olmuşlardır [3].

[1] Karadağ viladikası ile anlaşan Venedikliler 1129 Zilkade (1717 Ekim)'de karadan karadağlıların ve denizden kendilerinin muhasara ettikleri *Bar* kalesi önünde *Dukakin* sancağı beyi Tahir Paşa kumandasiyle yetişen Osmanlı kuvvetleri tarafından mağlub edilmiş ve *Karadağ*'a dönemeyen Vladika Venediklilerle beraber kaçmıştı. Bu ikinci *Bar* muhasarasından sonra Vladika memleketine döndü ise de tekrar bir maceraya atılmadı *(Mühimme* 126).

[2] *Mühimme defteri* 126, s. 216 ve *Mühimme* 127, s. 146, 148 (Sene 1130 H./1718 Mart).

[3] *Mühimme defteri* 127, s. 153, 179, 181, 184, 193.

Avusturya harbinin ikinci safhası

Başsız orduya serdar tayini

Osmanlı ordusu baş kumandanı Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Ali Paşa'nın şahadeti ve mağlup ordunun *Belgrad*'a gelmesi üzerine Avusturya harbinin birinci safhası bitmiş ve bundan sonra *Pasarofça* barışına kadar olan ikinci safhası başlamıştır.

Ordu erkânı, başsız kalan askere bir kumandan vekili tayinine karar verip ordunun en kıdemli kumandanı Rumeli beylerbeğisi Sarı Ahmed Paşa'yı kumandan vekili intihap ederek keyfiyeti pâdişaha bildirmişlerdir; halbuki ondan evvel mağlubiyet haberi beylerbeği rütbesiyle Belgrad muhafızı olan Halil Paşa tarafından bildirilmiş olduğundan III. Ahmed, vaziyetten daha evvel haberdar olmuş ve şehit Ali Paşa'nın vasiyyeti üzere mühr-i hümayunı sadr-ı âzam kethüdası Sarı İbrahim Ağaya vermek üzere küçük mirahur Mehmed Ağa ile *Belgrad*'a yollamıştı.

Mirahur, yolda ordu tarafından gönderilen mevkufatî İbrahim Efendiye rast gelerek Sarı İbrahim'e sadaret mührü gönderildiğini duyunca telaş ile Mehmed Ağa'yı geri döndürüb *Edirne*'ye gelmiş ve vaziyeti pâdişaha anlatarak katli vacib öyle bir adamı vezir-i âzam yapmanın doğru olmadığını arzeylemek sûretiyle Sultan Ahmed'i caydırmıştır [1].

Başsız kalan orduya acele bir serdar tayini lüzumuna mebni pâdişah orduda vezir rütbesinde kimse bulunmamasından dolayı kendisine ilk haberi gönderen ve bostancı başılıkla saraydan çıkmış olan *İlbasan*'lı Halil Paşayı sadarete münasip görüp vezirlik vererek onu vezir-i âzam yaptı; halbuki ordu tarafından serdar

[1] Mevkufatî İbrahim efendi pâdişaha "halk ayakta ve serhad ihtilâlde iken katli vâcib öyle mechul kâfire mühür mü verilir ve defterdar Bakkal-oğlu Mehmed Efendi (Sarı Mehmed Paşa) ise mühin-i devlet bir adamdır; bütün Rumeli'nin kâfir eline girmesine sebep olur ve Sarı Ahmed Paşa ise serhad perverdesi bir adamdır, ana hiç münasip değildir. Şimdiki halde mühr-i sadareti Belgrad muhafızı Arnavud Hacı Halil Paşa'ya gönderin, bir metin adamdır; kışa değin serhaddi muhafaza eylesün, dilhâhımız üzere hizmet-i şerifinizde olursa ne güzel ve illa bir kulunuza dahi verin" diyerek hatt-ı hümayunı tebdil ettirdi. Halbuki orduda bulunan Sarı İbrahim Kethüda, defterdar, Bakkal-zâde Sarı Mehmed Efendi ve Rumeli beylerbeğisi Sarı Ahmed Paşa'dan yani bu mevkie ehil üç sarıdan her biri vezir-i âzamlığın kendilerine verileceği ümidiyle dört gözle mühr-i hümâyunu bekliyorlardı *(Nusret-nâme*'den).

vekili olan Bosnalı Sarı Ahmed Paşa gerek *Mora*'da ve gerek bu seferde faaliyetinden ve mütaleasından istifade edilir bir kumandan olduğundan ve bilhassa seferde bulunup bütün vaziyete vakıf olduğundan onun veyahut değerli bir devlet adamı olan defterdar Sarı Mehmed Efendi'nin sadarete getirilmemesi bir isabetsizlikti; fakat bu iki zıt aleyhinde ve Halil Paşa'nın tayininde pâdişahın îtimad ettiği mevkufatî yazıcı Nevşehirli İbrahim Efendi'nin tesiri olmuştur [1].

Yeni vezir-i âzam işe başlar başlamaz vücudunu istiskal ettiği Sarı Ahmed Paşa'yı ordudan ayırıp kendi yerine *Belgrad* muhafızlığına tayin etmek suretiyle bir hata daha yapıldı; bununla beraber ordu erkânının müracaatı üzerine Ahmed Paşa'ya vezirlik verilerek bir dereceye kadar gönlü alınmıştı [2].

Tameşvar'ın düşmesi

Karlofça muahedesine kadar müdafaasiyle meşhur olan *Tamışvar*, Osmanlıların Macaristan'da kalan son eyaletlerinden birinin merkezi idi; burası şehir, hisar ve palangadan mürekkep olarak üç kısımdı. *Varadin* meydan muharebesini kazanmış olan baş kumandan Prens Öjen büyük bir kuvvetle [3] ve Osmanlılardan aldığı top ve mühimmat ile Varadın muharebesinden yirmi gün sonra *Tamışvar* üzerine yürüyerek burasını muhasara altına aldı (25 Ağustos 1716).

Prens Öjen kumandası altındaki onaltı alay suvariye general Palfi ve on tabur piyadeye de Vortemburg prensi Aleksandr kumanda ediyorlardı; Tameşvar muhafızı Bodur Mustafa Paşa, Tamışvar'ın gizli kapısından hıristiyan kıyafetine girmiş bir adamla *Belgrad*'a haber gönderip yardım istedi; filhakika *Belgrad*'daki ordudan *Tameşvar*'a imdat gönderilmiş ise de Kurt Paşa kumandasiyle yollanan bu kuvvetler düşmanın çokluğuna

[1] Mevkufatî İbrahim Efendi, Darüssaâde ağası yazıcılığında bulunması dolayısiyle pâdişah evvelce kendisini tanımış ve teveccüh göstermişti.

[2] Sarı Ahmed Paşa, vezir-i âzam tayin edilmemesinden müteessir olarak irtidat edip *Belgrad*'ı düşmana teslim etmek suretiyle hiyanette bulunacağı zannolunarak ordunun *Belgrad*'dan *Edirne*'ye hareketinden sonra asker ve halk kendisini *Belgrad*'dan çıkarıp parçalamışlardır (*Raşid* c. 4, s. 298).

[3] Raşid, Tamışvar'ı muhasara eden kuvvetin yüz elli bin olduğunu yazmaktadır. Öjen, burasını muhasara için tabye, hendek ve siperler kazmak suretiyle yerli halktan otuz bin kişi çalıştırmıştı *(Raşid* c. 4, s. 293*)*.

binaen *Pançuva*'dan ileri geçememiş ve kendisine vezirlik verilen yeniçeri ağası Zileli Hüseyin Paşa da beş bin kadar gönüllü ile Kurd Paşa kuvvetleriyle birleşerek *Tameşvar*'a girmek üzere o tarafa yollanmıştı [1].

Tameşvar'a yardıma giden bu kuvvetler Varadin muharebesini görmüş yılgın kuvvetler olup düşman kuvvetinin çokluğunu görüp biraz muharebeden ve dört bin kadar telef verdikten sonra çekilmeğe mecbur olduklarından *Tameşvar*'a yardım yapılamayarak kaderine terk edildi.

Bunun üzerine Prens Öjen *Tameşvar*'ın yardımına gelen kuvvetin muvaffak olamadığını, eğer kaleyi teslim ederlerse can ve mallarını kurtaracaklarını beyan ettiğinden bu tesire kapılan on iki bin muhafız daha uzun müddet dayanabilecek erzak ve mühimmat varken muhasaradan kırk dört gün sonra kaleyi teslim ettiler [2]; halbuki bir müddet daha dayanmış olsa idiler Kırım Hanı ile Mehmed ve İbşir Hüseyin Paşa kuvvetleri buraya yardım etmek üzere *Mehadiye*'den *Yeni palanga*'ya kadar gelmişlerdi. Tamışvar, 28 Şevval 1128 (15 Ekim 1716)'de düşmana terk edilmiştir

Bu vaziyet üzerine düşmanın daha güneye Eflâk hududuna inmeleri ihtimaline mebni Tuna boyundaki *İrşuva* (Hırsova) ve havalisinin muhafazasına beylerbeği rütbesi olan İbşir Hüseyin Paşa ve *Demirkapı*'nın muhafazasına da Anadolu valisi memur edilmişlerdir [3].

Varadin mağlubiyetinin acısı henüz gönüllerde iken birbuçuk ay sonra pek müstahkem olan ve aynı zamanda *Tuna*'nın karşı yakasında (sol sahilinde) bulunan yerlerin ve daha sonra *Eflâk*

[1] Hammer bu kuvvetin yirmi yedi, yirmi sekiz bin olduğunu yazıyor (Almanca tab'ı c. 7, 212).

[2] *Raşid tarihi*, muhasaranın yetmiş iki gün sürdüğünü kaydediyor: Hammer ise kırk dört gün diyor. *Nusret-nâme*, *Tameşvar*'ın 28 Şevval perşenbe günü düştüğünü yazıyor ki 1716 senesi Ekim ayının on dört veya on beşinci gününe tesadüf etmektedir. *Nusret-nâme* muhasara müddeti hakkında bir şey yazmıyorsa da tetkike göre Hammer'in kaydına muvafıktır. Raşid, Zilkade ayının dördüncü günü *Tameşvar*'ın teslim olduğunu beyan etmektedir ki Ekim ayının yirmisine rastlar.

[3] *Mühimme* 125, s. 62 (1128 Zilkade ibtidaları/1716 Ekim tarihli fermandan).

ve hatta *Boğdan*'ın kilidi olan Tameşvar kalesinin elden çıkması Avusturyalıları *Eflâk*'a kadar indirmiştir. *Tameşvar*'ın son kumandanı Bodur Hacı Mustafa Paşa isminde bir beylerbeyi olup kendi sine vezirlik tevcih edilmek suretiyle gayreti arttırılmak istenmiş ise de *Tameşvar*'ın muhasarası sebebiyle bu tevcih kendisine bildirilememişti [1].

Tameşvar'ın on altı sene süren 1683—1699 seferinde dört beş sene kadar mukavemeti dolayısiyle halkca *Gazi kale* sayılması sebebiyle kısa bir zamanda düşmesine ihtimal verilmediğinden bu suretle korkakca düşmana teslim edilmesi büyük ve menfi akisler yapacağı için on beş gün kadar halktan saklanmıştır.

Ordunun Edirne'ye avdeti

Varadin'den *Belgrad*'a avdet eden orduda zabt ve rabttan eser yoktu; vezir-i âzam Halil Paşa da tedbirden âcizdi; *Tameşvar*'ın elden çıkması asker arasında bir ihtilâle sebep olur korkusiyle buranın teslimini gizli tutup 21 Ekim'de *Belgrad*'dan *Edirne*'ye hareket olundu; bu sırada Sadr-ı âzam olmadığından dolayı müteessir olup *Belgrad*'ı Avusturyalılara teslim edeceğinden korkulan Belgrad muhafızı Sarı Ahmed Paşa'nın Belgradlılar tarafından katli üzerine sabık defterdar olup *Bender* muhafızlığına tayin edilen Mustafa Paşa *Belgrad* muhafızı oldu.

Vezir-i âzam *Edirne*'ye gelirken pâdişahın *İstanbul*'a hareketini yazmış ise de böyle fena bir zamanda pâdişahın *Edirne*'den ayrılması Rumeli'deki halkın heyecanını mûcib olup paniğe sebebiyet vereceğinden dolayı Halil Paşanın teklifi kabul edilmedi. Ordu 13 Zilhicce 1128 (29 Kasım 1716)'da *Edirne*'ye geldi.

Elafak Voyvodasının esareti

Tameşvar'ın elden çıkması Nemçelilerin *Eflak* taraflarına kadar sokulmalarını intac eylemişti; bunun ilk eseri olarak bin iki yüz kadar [2] Nemçelilere ait bir çete ansızın *Eflak*'ın merkezi olan *Bükreş*'e girip voyvodanın oturduğu *Korta* adı verilen sarayı basarak Nikola Voyvodayı esir ve maiyetindeki adamları öldürerek voyvodanın

[1] Bodur Mustafa Paşa, *Tameşvar*'ı tesliminden dolayı *Kavala* kalesine hapsedilmişse de 1130 H./1718 M. de serbest bırakılmıştır.

[2] Raşid dörtyüz ve Hammer ise Boyar Dettrin kumandasında bin iki yüz Sırp kuvveti diyor.

boynuna ip takıp çırıl çıplak alıp götürmüşlerdir. Bu hal Tuna boyunda oturmakta olan halka dehşet vermiş olduğundan o taraflarda panik başlamıştır.

Bu çete kuvvetinin böyle birden bire *Bükreş*'e gelip müstahkem olan voyvoda sarayına girerek Nikola'yı yakalamaları, voyvodoya aleyhdar olan Boyarların yani Eflak beylerinin tertipleri neticesi olup [1] Avusturyalıların Nikola'yı esir etmek istemeleri de bunun diğer voyvodalar gibi devlete sadık olup Avusturyalılara yüz vermemesinden ve Avusturya'ya karşı hareket eden Rakoçi-oğlu'nu teşvik ile Avusturya'ya dair hükümete faydalı raporlar göndermesinden ileri gelmiştir.

Nikola'nın yerine divan-ı hümâyun tercümanlarından olan küçük kardeşi Yanaki Mavrokordato (Johann Marokordato) tayin olunarak gönderilmiş (15 Zilhicce 1128/2 Aralık 1716) ve onu makamına oturtmak için yeniçeri ağası Hüseyin Paşa ile mühim bir kuvvet sevk edilmiş ise de *Bükreş*'in kuzeyinde *Tergoviște*'de mühim kuvvetlerle faaliyette bulunan Nemçelilere karşı durulamıyacağından ve istediği kuvvet de gönderilemediğinden dolayı Hüseyin Paşa yeni Voyvodayı *Bükreş*'e sokamamıştır[2].

Bundan iki ay sonra *Boğdan*'ın merkezi olan *Yaş* şehrine Avusturyalılar tarafından baskın yapıldı ise de *Cetozuye* kalesinde kendisini müdafaa eden Boğdan voyvodası Mihail'in vaziyeti bildirmesi üzerine acele yetişen tatar kuvvetleri sayesinde kurtulmuş [3] ve Boğdan voyvodasının arzusu üzerine buranın muhafazası için iki bin kişilik bir Tatar kuvveti bırakılmıştır [4].

[1] Eflâk'deki Avusturya taraftarı Boyarlar, bundan daha evvel Nemçe kuvvetlerini *Bükreş*'e yakın bir mahale kadar getirmişlerdi (*Mühimme defteri* 125, s. 40, Sene 1128 Ramazan sonu tarihli fermandan).

[2] Halen Nemçe keferesi *Bükreş* kasabasına girip tahassun ve *Tuna* sevahilinde olan bilâd ü ibada îysal-i hasar kasdında olup şer ve mazarratlarının def'i ve Eflâk voyvodası olan Yenaki voyvodanın yerine istikrarı elzem olup husus-ı merkum için dergâh-ı muallâm yeniçeri ağası serasker nasb-ü tayin ve irsal olunup (*Mühimme* 125, s. 103, Sene evahir-i Zilhicce 1128/1716 Aralık).

[3] *Mühimme* 125, s. 84.

[4] *Mühimme* 125, s. 165.

Hudutlarda tertibat alınması

Edirne'de pâdişah huzuriyle yapılan toplantıda Üçüncü Ahmed huduttaki halkın yerlerine terk ile içeriye geldiklerini haber alınca halkın emniyeti için "*münasip ise Ruscuk taraflarına gideyim*" dedi ise de mevsimin kış olması ve bu sırada askerin sevki ve bir çok masraf ihtiyarı gözönüne alınarak hududlara birer muktedir vezir gönderilmesi kararlaştırıldı ve bu meyanda bir sene evvel zabtedilen Mora'nın muhafazası için Tırhala mutasarrıfı olup *Tırhala* ve *Yenişehir* taraflarında Martalos başılık [1] etmiş olan Topal Osman Paşa -ki birinci Mahmud zamanında sadırazâm olmuştur- *Mora* seraskerliğine tayin edilmiştir.

Kırım hanlığında değişiklik

Kırım Hanı olan Hacı Selim Giray oğlu Kaplan Giray'ın pek bati hareketi ve geç asker göndermesi ve sefer davetine geç gelmesi sebebiyle pâdişah huzurunda epi dedikodu olmuş ve nihayet azlolunarak yerine Kırım hanlarının Çoban Ahmed Giray kolundan olan Kara Devlet Giray, Kırım hanlığına tayin olunup *Ruscuk* taraflarına gönderildi ise de Hacı Selim Giray ailesine bağlı olan Kırım âyanı ile *Şirin* beyleri ve mirzaları Kırım hanlığının yine Hacı Selim Giray evladından birine verilmesini istediklerinden muharebe zamanında memnuniyetsizlik hasıl olmaması için Kara Devlet Giray, tayininden on dört gün sonra azlolunarak yerine Hacı Selim Giray oğlu Saadet Giray tayin olundu (14 Muharrem 1129/29 Aralık 1716 sonu)

Erdel ve Macaristan krallığına tayin edilen Rakoçi'nin gelmesi

Osmanlı hükümeti Nemçelileri kendi içerisinde de meşgul etmek istediğinden yukarı kısımlarda görüldüğü üzere evvelce Avusturyalılara karşı ayaklanarak sekiz sene mücadeleden sonra muvaffak olamayıp *Fransa*'ya kaçmış olan Rakoçi'ye daha Şehid Ali Paşa zamanında Macar krallığı verilerek

[1] *Martalos*, rumca bir kelimedir. Rumelide Bizanslılardan alınan yerlerdeki hıristiyanlardan bazılarının muhafaza hizmetinde bulunarak silâh taşımalarına müsaade edilmiş ve bunlara *Martalos* denilmiştir. Martaloslar, *Trakya*, *Makedonya*, ve *Tesalya* bölgelerinde sarp ve tehlikeli geçitleri muhafaza ederlerdi. Bunların kumandanı olan ağa müslüman olup *Martalos başı* denilirdi. Bosna hududundaki Martaloslar müslüman oldukları halde yine bu ismi taşırlardı; bunlara ait kanun vardı. Martaloslar hakkında bk. R. Anhegger, Türkiyat Mecmuası C. VII-VIII.

Türkiye'ye gelmesine müsaade etmesi hakkında Fransa kıralına nâme yazılmış, fakat Rakoçi Ferenç gelmeden evvel Varadin muharebesinde Ali Paşa şehid düşmüştü.

Yeni sadr-ı âzam Halil Paşa Rakoçi'yi getirmek üzere Papaî Yanoş'ı 1716 Mayıs (1128 Cemaziyelâhıra) tarihli mektupla *Fransa*'ya gönderdiği sırada onunla beraber kapıcıbaşılardan Küçük Bahri Ağa'yı da yollamıştı; filhakika tedarik edilen kalyonla Rakoçi Fransa'dan alınarak Gelibolu'ya ve oradan da *Edirne*'ye gelecek ve kendisine kıral muamelesi yapılacaktır. 1129 Muharrem ve 1716 Aralık'da Rakoçi Ferenç ile bir mukavele tanzim edilerek kendisine bir ahidnâme verildi [1].

Rakoçi Ferenç'in yeni bir maceraya girişmek üzere hududa sevki *Erdel* ve *Orta Macaristan*'da bir kaynaşmaya ve ısyan hareketine sebep olacağı cihetle her taraftan ümidler arttı. Rakoçi'nin kendisinden evvel Berçeni (Berczeny) ve Esterhazi isimlerindeki generalleri *Erdel*'e girmek üzere Eflâk tarafına gönderildiler; fakat bunların gelişi daha aşağıda görüleceği üzere *Belgrad* mağlubiyetine tesadüf etmişti; bununla beraber *Eflâk*'da bulunan Berçeni orada maiyyetine epi kuvvet toplamış ve bundan başka hükümetin vermiş olduğu tahsisat ile *Macaristan*'dan kaçanlar yeni kurulan Macar ordusuna yazılmağa başlamışlar ve böylece Berçeni yapılacak harekât için oldukça bir kuvvet toplamıştı.

Berçini, emri altındaki kuvvetlerle Receb Paşa maiyyetinde olarak *Tergovişte*'den ve General Esterhazi de *Hotin* muhafızı Mustafa Paşa maiyyetindeki kuvvetlerle *Erdel*'e gireceklerdi; fakat bu plânların hiç biri tatbik olunamıyarak Receb Paşa Belgrad muhasarası sebebiyle oranın yükünü hafifletmek üzere *Pançova* tarafına memur olduğundan *Erdel* tarafına gidemediği gibi düşmanın *Eflâk*'a taarruzu sebebiyle *Hotin* valisi de o cihete memur edilmişti. Bu halden müteessir olan Esterhazi *Tuna*'yı geçip kendi başına hareket etmek istediyse de bu halden menedildi. Nihayet *Belgrad*'ın düşmesi *Erdel* üzerine yapılacak taarruz plânlarını alt üst etti.

Rakoçi *Edirne*'ye gelip pâdişah tarafından Erdel ve Maca-

[1] Nâme-i hümâyunda Rakoçi Françesko denilen Rakoçi'ye Erdel krallığının tevcihini ve ahd-ü misaki müş'ir ahidnâme sureti Başbakanlık arşivindeki *Nâme-i hümâyun* defterinde vardır *(Nâme defteri* 6, s. 377).

ristan kıralı olarak kabul edilmiş ve talimat alarak hududa gönderilmek istenmişse de bu sırada sulh teşebbüsleri dolayısiyle fiiliyata geçilmedi ve nihayet *Pasarofça* muahedesinden sonra bir müddet İstanbul'da Boğaziçindeki *Yeniköy*'de ve daha sonra *Tekirdağı*'nda oturtuldu nihayet 1147 H./1734 M. de orada vefat etti. Matbaa sahibi meşhur Müteferrika İbrahim Efendi, Rakoçi Ferenç'e tercüman tayin edilmişti.

Belgrad muhasarası

Vezir-i âzam ordu ile 12 Haziran 1717 (2 Receb 1129)'de *Edirne*'den *Belgrad*'a hareket etti; *Filibe*'ye geldiği sırada *Belgrad* muhafızı Mustafa Paşa'dan aldığı mektupta düşmanın *Pançova* tarafından *Tuna* üzerine köprü kurup karşı tarafa asker geçirmekte olduğunu ve *Belgrad*'a iki saat mesafede Yemeklik mevkiinden bir tarafı *Tuna* ve diğer tarafı *Sava* nehri olmak üzere hendekler kazarak muhasara tertibatı aldığını ve acele yetişilmesini ve aynı zamanda *Bosna* valisi Numan Paşa'dan yardım istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine ordudan Rumeli valisi vezir Şatır Ali Paşa ile daha evvel gönderilen kuvvetlerin *Belgrad*'a girdikleri yine *Belgrad* muhafızı tarafından bildirilmiştir [1].

Belgrad'ın muhasara altına alınmak üzere olmasından dolayı Bosna valisi Numan Paşa'ya gönderilen fermanda Belgrad vaziyeti bildirilip mühim bir kuvvetle acele *İzvornik* taraflarına doğru hareket etmesi yazılmış [2] yine bu suretle buranın yani *Belgrad*'ın yükünü hafifletmek üzere *Hotin* muhafızı Mustafa Paşa'ya gönderilen bir fermanla da General Esterhazi, Antuvan, Kolçak İlyas Bey ve Hanzadelerden Azamet Giray'ın da mühim bir kuvvetle Erdel üzerine yürümeleri bildirilmiştir[3]; yine böylece *Erdel*'e girmek için *Mehadiye* boğazında bulunan serdar Receb Paşa da Hotin'den gelecek kuvvetlerle muhabere

[1] *Mühimme defteri* 126, s. 73.

[2] *Mühimme defteri* 126, s. 93 (1129 Receb ortaları tarihli fermandan).

[3] *Mühimme defteri* 126, s. 96. Erdel üzerine serdar olan Receb Paşa, maiyyetine Eflâk ve Macar mülteci kuvvetlerini de alarak Belgrad muhasarasından evvel *Erdel* ve *Tameşvar* tarafına memur edilmişti. Receb Paşa evvelâ *Muhadiye* boğazına gelip *Şebeş* kalesini alarak muhafazası müşkildir diye yıktırmış ve bir kısım Osmanlı ve Tatar kuvvetlerini *Tameşvar* civarına kadar akın ettirmişti.

ederek her iki koldan *Erdel*'e taarruz edilmesi yazılmış fakat *Belgrad* vaziyetinin tehlikeye girmesi üzerine *Pançova*'ya gitmesi emrolunmuştur [1].

Serdar-ı ekrem ordusu *Niş*'e geldiği sırada *Belgrad* onbeş günden beri muhasara altında bulunuyordu; bu müddet zarfında düşman, mevkiini iyice tahkim etmiş olduğu gibi *Niş* ile Belgrad arasına sevkettiği ve *Morava* köprüsüe kadar inen suvari kuvvetler de o havaliyi vurup ortalığa şaşkınlık vermiş hatta ordu bile fena bir duruma düşmekten çekinerek Morava köprüsü civarına otuz bin kişilik bir kuvvet sevk edip arkadan gönderilen kuvvetlerle vaziyet takviye edilmiş ise de düşmanın öyle söylendiği gibi bu havalide bir kuvveti olmadığı anlaşıldığından ileri harekt olunmuştu.

Belgrad'ın bu muhasarası sırasında mühim bir kuvvetin *Pançova* taraflarına geçirilmesi düşmanın *Belgrad*'a karşı yaptığı tazyiki azaltacağı düşünülerek daha yukarıda yazıldığı gibi Diyarbekir beğlerbeği Receb Paşa bu işe memur edilmiş ise de Receb Paşa'nın *Muhadiye* kalesi ile yeni palanga alınmadıkça *Pançova*'dan geçmek doğru olmaz diye îtiraz etmesi üzerine o cihetten *Belgrad* lehine bir netice alınamadı.

Düşman ordusiyle temas

Ordu ağırlıkları geride bırakılarak 12 Temmuzda *Niş*'ten hareket edildi; *Semendire* yolundan *Belgrad*'a doğru yürünerek ayın yirmi yedisinde düşman ordugâhının karşısına gelindi. Avusturya kumandanı altmış günde yerli halktan otuz kırk bin kişi çalıştırmak suretiyle önünü ve gerisini geniş hendeklerle çevirmiş ve büyük tabyeler vücuda getirmişti; bu suretle düşman taburuna girebilmek muhal denecek derecede zordu. Bundan dolayı ne yapılması lâzım geleceği görüşülerek bir karar verilemedi; vezir-i âzam âciz ve kararsızdı.

Ordunun geldiğini gören Belgrad muhafızı Mustafa Paşa, her taraftan muhasara altına alınmış olduğundan *Sava* nehrinden yüzerek göndermeğe muvaffak olduğu bir adamiyle düşman ordugâhına yapılacak hücumda birlikte hareket edilmesini teklif ettiğinden kendisine yine aynı vasıta ile hücum parolası bildirilecekti.

[1] *Mühimme* 116, s. 111.

Avusturya ordusu daha yukarılarda da görüldüğü üzere Prens Öjen'in kumandasında olup emri altında Alman ve Fransız prensleri vardı; Bavyera, Vurtemburg, Bevern, Lihtenştayn, Hes ve sair prensler bu meyanda idi.

Muharebe ve mağlûbiyet

Düşmana hücum için verilecek kararın gelmekte olan Kırım hanının vüruduna bırakılması muvafık görülmüştü; otuz bin Kırım, Bucak ve Nogay Tatarlarının gelmesi üzerine yapılacak harekât hakkında yeniden bir görüşme olduysa da bir netice hasıl olmadıktan başka askeri ve tatarları düşman üzerine sevk ve harbi idare edcek tecrübeli kumandanların olmaması, serdar-ı ekremin aczi sebebiyle boşuna müzakerelerle vakit geçirildi; bu hal askerde bir tereddüd ve çekimserlik husule getirdiğinden vukua gelecek muharebenin neticesinin iyi olmayacağını bazı tecrübeli devlet erkânı sezmişlerdi; Avusturya ordusuna kumanda eden Prens Öjen Avrupa muharebelerinde muvaffak olmuş sevkülceyş ve tabiyede mâhir meşhur bir kumandandı; buna karşı Osmanlı serdar-ı ekremi de tam acz içinde idi.

Her iki ordu da ondört gün karşı karşıya harp etmeden bekledi; Hammer'e göre Osmanlı ordusu seksen bini yeniçeri olmak üzere tatarlar da dahil olarak yüzelli bin olup düşman kuvveti de seksen binden fazla idi.

Prens Öjen Osmanlı ordusunun hayvanlarına yem bulamıyacağını zan ve bir müddet sonra bunların çekileceklerini ümit ettiyse de bu hesabı yanlış çıkmıştı; fakat bu sırada Avusturya kumandanı, Osmanlı ordusu ile *Belgrad* muhafızının *Sava* nehri vasıtasiyle muhaberesini haber alıp buna karşı tedarikli bulunmuştu; filhakika vezir-i âzam düşmanın üzerine pazartesi günü yürüyüş yapacağını Belgrad muhafızına bildirmiş isede Prens Öjen'in Sava altına kurdurduğu ağ ile Belgrad'a avdet eden şahıs yakalandığından Osmanlı ordusunun taarruz günü öğrenilmiş oldu.

Bunun üzerine Avusturya kumandanı, Osmanlı ordusunun taarruzundan bir gün evvel davranarak yâni Ağustosun on yedinci gecesi (9 Ramazan pazartesi gecesi) sabaha karşı Osmanlı ordusunun

Sava nehri tarafındaki Mısır ve Kürd kuvvetleri üzerine ânî olarak taarruz etmiştir [1].

Vukua gelen muharebede Erzurum valisi Mehmed Paşa şehid düşüp bu kanattaki kuvvetler mağlup olduğundan buradan içeri giren Prens Öjen yeniçeri siperlerinden evvelâ samoncu kolu tarafına yürüyüp hiç mukavemet görmeden onların siperlerini işgal ettikten sonra topları asıl ordugâha çevirerek dövmeğe başladığından vezir-i âzam ve ordu erkânı vaziyeti bilmeyerek düşman siperlerinden çıkarak muharebe oluyor zanniyle sancağ-ı şerifi alıp siperlere doğru giderlerken düşmanın top ateşiyle karşılaşarak vaziyeti ancak o zaman anlayabilmişlerdir. [2]

Bu vaziyet üzerine artık mukavemete imkân kalmadığı anlaşılınca sancağ-ı şerifi selâmete çıkarmak üzere kaçmak mecburiyeti hasıl olmuş, evvelâ *Semendire*'ye ve oradan *Niş*'e gelinmiştir.

Bu mağlubiyette Osmanlı ordusunda on bin ölü beş bin yaralı ve bir o kadar da esir vardı. Avusturya ordusunda iki bin telef üç bin yaralı olup general, kont, ve prens olarak kumanda heyetinden epi telef verilmiştir; General Palfi ile Başkumandan Öjen yaralanmışlardır; Osmanlı ordusu külliyetli top zâyi etmişti; serdar-ı ekremin çadırını Öjen kendisi için almıştır (16 Ağustos 1717).

Belgrad'ın düşmesi

Belgradı kurtarmağa gelen Osmanlı ordusu mağlup olduktan sonra burası iyice tazyik edildi, Varadin muharebesinden sonra Osmanlılar Tuna'dan Sava'ya kadar varoş haricinde hendekler kazarak iyice tahkimat yaptıklarından Avusturya kuvvetleri ileri sokulamayıp uzaktan top atmakla iktifa ediyorlar ve ara sıra bu metrislerden yapılan hücumla iki taraf mücadele ediyordu. Bir de kalenin bu

[1] Hammer Bavyera kuvvetlerinin, sol kanatta yirmi bin yeniçeri ve dört bin Tatarın müdafaa ettikleri on sekiz toplu bir bataryaya hücum ettiklerini ve Vürtemberg prensi Alek sandr'ın piyade ve suvari kuvvetleriyle bunu desteklediğini ve bu suretle Osmanlı sol kanadının bozulup bunu sağ kanadın takip ettiğini yazar (Almanca tab'ı c. 7, s. 219).

[2] Bu muharebe hakkında ordu fermanında hülasaten şöyle deniliyor: Belgrad önündeki Nemçe kuvvetlerini Osmanlı ordusu çevirip bir kaç gün muharebe olmuş. Düşman siperlerine yürüyüş olacak mahalle varmadan bir gün evvel ortalığa kesif bir sis çöküp iki taraftan harbe başlanmış, kimse kimseyi teşhis edememiş ve bıkazaillahi taalâ hezimet vukua gelmiş *(Mühimme* 126, s. 114).

kısmı lâğımlarla baştan başa dolu olduğundan Belgrad'ın bu taraftan alınması imkânsız gibi idi.

Bunun üzerine, Avusturya kumandanı Sava nehrinin karşı yakasına yaptırdığı büyük tabyalar vasıtasiyle kalenin içerisine zarar vermeğe başladı; bu hale karşı alınan tedbir boşa gidip bu tarafa karşı yapılan bir taarruzda Tuna kaptanı İbraîm Paşa şehid olmuştu; bunu müteakip kaledeki barut mahzenine bir humbara isabet ederek bir çok kimse şehit düştüğünden nihayet ümitsiz bir halde kalan kale muhafızları Osmanlı ordusunun mağlubiyetinden iki gün sonra kaleyi Avusturyalılara teslim ettiler; bu suretle *Dâr-üc-cihad* denilen *Belgrad* ikiuci defa elden çıktı; Belgrad muhafızı Mustafa Paşa maiyyeti ve muhafızlariyle beraber teslimoldu.

Belgrad'ın düşmesi üzerine hükümet *Niş* kalesini tahkime mecbur oldu: kaleye ilâveler yaptırıp siperler açtırmış ve bu hendeklerle beraber kale muhafazasına Sivas ve Anadolu valileriyle Haleb, Karaman, Adana, Maraş vilâyetlerinin tımarlı sipahileri ve zeamet erbabı memur etmiştir [1].

Halil Paşa'nın azli

Ordunun bozuk düzen *Niş*'e avdetinden sonra bu mağlubiyetin büyük yükü orduda hiç bir nüfuzu olmayan vezir-i âzama isnad olunarak azli takarrür etmişti. Padişah, Halil Paşa'nın yerine damadı İbrahim Paşa'yı vezir-i âzam yapmak istediyse de İbrahim Paşa böyle dağdağalı bir zamanda sadareti istemeyip *Edirne*'de sadaret kaymakamlığında kalmasının daha iyi olacağını arz ederek orduda bulunan nişancı Mehmed Paşa'nın vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem yapılması münasib görülüb Halil Paşa'dan alıntan sadaret mührü Mehmed Paşa'ya verilmiştir.

Bu Belgrad seferi esnasında pâdişah *Sofya*'ya kadar gitmiş ve muvaffakiyetsizlik üzerine *Edirne*'ye dönmüştür. Mağlubiyet ve *Belgrad*'ın düşmesi sebebiyle *Tuna* boyu ve *Vidin* taraflarının muhafazası *Tamışvar* ve *Erdel* serdarı olan Receb Paşa'ya ve Eflâk muhafazası Özi valisi Mustafa Paşa ile Kırım Hanına bırakılmıştır [1].

[1] *Mühimme* 126, s. 166. Sene 1129 Zilkade sonları (1717 Ekim sonu) tarihli ferman.

Muhadiye ve Bosna tarafları

Avusturyalılar asıl can alacak nokta olan *Belgrad*'ı gözönüne alarak en büyük kuvvetlerini oraya göndermişler ve diğer mühim bir kuvveti Petrasch kumandasiyle *Bosna* ve *İzvornik* taraflarına sevketmişlerdi.

Daha yukarılarda görüldüğü üzere 1129 Cemaziyelâhır (1717 Mayıs)' da Receb paşa istiklal ile ve kırkbin kişiliklik bir kuvvetle Erdel (Transilvanya) nın istirdadına memur edilmiş ve maiyyetine *Nureddin Sultan* kumandasiyle Kırım kuvvetleri verilmişti [2]. Bu sırada Avusturyalıların *Tamış* nehri vasıtasiyle nehir gemilerini *Tuna*'ya indirip *Pançova* ve *Belgrad* tarafına kuvvet geçirdiği haber alındığından bunun üzerine düşmana Erdel tarafından gaile çıkarmak ve *Muhadiye* boğazı tarafından geçilip *yeni palanga* üzerinden düşmanın arkasının çevrilmesi ve *Belgrad* muhasarasının hafifletilmesi Belgrad muhafızı Mustafa Paşa tarafından tavsiye edilmişti [3].

Bunun üzerine Receb Paşa'nın Erdel'e girmeyip Muhadiye üzerinden *Pançova*'ya inmesi emredilmiş o da daha yukarılarda kaydedildiği üzere *Muhadiye* ve *yeni kale*yi almakla vakit geçirip müteaddid tekide rağmen asıl maksadı kavrayamadığından *Belgrad*'a yardım yapılamamış ve Belgrad'ın düşmesi üzerine *Hırsova*'da tutunamayan Receb Paşa Vidin'e kadar çekilmişti.

Garp tarafındaki cephede *Novi* kalesi üzerine yürüyen otuz bin mevcutlu Avusturya kuvvetleri tarafına asker sevkedildiği sırada diğer bir koldan general Petraş kumandasıyle izvarnike gelen on beş bin kişilik Avusturya ordusu Bosna valisi Köprülüzade Numan paşanın uyanık hareketi ve *İzvornik* ile Novi kavşağını tutması sayesinde muvaffak olamayıp mağlup edilerek çekilmeğe mecbur olmuş ve *İzvornik*'i kurtaran Numan Paşa düşmanı bizzat mağlup etmiştir.

[1] *Mühimme* 126 s. 134, 135.
[2] *Mühimme*126 s. 78-80.
[3] *Mühimme* 126 s. 88. (1129 Receb ortaları tarihli ferman /1717 Temmuz).

Rumeli'de durum

Belgrad'ın düşmesinden sonra düşman üç koldan istilâya devam etti. Bir kol Sava suyunu geçip *Böğürdelen* ve *Bosna* hududundan *Morava* suyu taraflarını tamamen işgal ettiği gibi orta koldan ilerleyen kuvvetler de *Hisarcık*, *Hasan Paşa palangası*, *Patçine* ve *Yagodina* kasabalarını ve sol kol ise *Semendire*, *Güğercinlik* ile *Vidin*'e altı saatlik mesafedeki *Fethülislâm*[1] palangasına kadar olan yerleri istilâ etmişlerdi.

Belgrad'ın tesliminden ve düşmanın *Tuna* ve *Sava*'yı beri tarafa geçmesinden sonra *Rumeli*'de panik başlamış, hükümet bir taraftan islâm ve hıristiyan halkı teskin ve kasabaları müdafaa için *Şehirköy*, *Priştine Vilçitrin*, *İpek*, *Pizren* ve *Üsküp* taraflarına fermanlar gönderirken[2] diğer taraftan da hıristiyan tabaanın düşmanın teşvikiyle çıkardıkları ısyanları bastırmak için mahalli kuvvetlerle tedbir almağa çalışıyordu; nitekim *Yenipazar*, *Kosova*, *İpek* taraflarındaki hıristiyan tabaa ısyan etmiş ve içlerine Nemçelilerden asker alıp *Yenipazar* kalesini elde etmek istemişlerdi[3] Hatta bu başarılarından cesareti artan düşman *Manastır* taraflarına kadar sokulmuş Avusturya ve Venedik casusu ve propagandacıları "Nasâra'nın hurucı karibtir" diye hıristiyan tabaayı ayaklandırmışlardı[4].

Musaleha başlangıcı

Daha Osmanlı-Avusturya harbi başlamadan evvel İstanbul'daki İngiliz ve Felemenk elçileri iki tarafı anlaştırmak için tavassut teklifinde bulunmuşlar ve Osmanlı hükümeti de bu teklife muvafakat etmiş[5] ise de bu tavassut kuvvede kalıp Şehid Ali Paşa'nın makul bir tarzda hareket etmemesi yüzünden akamete uğramıştı; fakat İngiltere elçisi Montegü (Wathlvey Montague) *Viyana*'dan *İstanbul*'a gelirken iki taraf arasında barış teklifinde bulundu ise de *Viyana* hükümeti *Belgrad*'ın zabtından evvel sulh yapılamıyacağı cevabını vermişti[6].

[1] Bu palanga Kanunî zamanında yapılmıştı (Mühimme 39, s. 235)

[2] *Mühimme* 126 s. 116, 124 (1129 Ramazan).

[3] *Mühimme* 126 s. 119,120.

[4] *Mühimme* 125. s. 120 (1129 Muharrem) *Belgrad*'ın düşmesinden sonra *Kosova*, *Üsküb Vilçitrin* ve *Priştine*'de ısyan ve şekavet baş göstermişti.

[5] *Raşid tarihi* c. 4, s. 198

[6] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 225.

Belgrad'ın düşmesinden sonra esir olan muhafız Defterdar Mustafa Paşa, serbest bırakılıp *Niş* tarafına gelirken bazı Nemçe generalleriyle sulh hakkında görüşmüş[1] *Niş*'e geldikten sonra keyfiyeti yeni vezir-i âzam Nişancı Mehmed Paşa'ya bildirerek îcabederse bu hususta tavassutta bulunacağını da söylemiş ve aynı zamanda yani 15 Eylülde *Niş*'ten, Avusturya ordusu kumandanı Prens Öjen'e sulhe dair mektup yazmıştı.

Bunun üzerine vezir-i âzam Mehmed Paşa bu vaziyeti sadaret kaymakamı Nevşehirli İbrahim Paşa vasıtasiyle pâdişaha arzetmişti. Gerek pâdişah ve gerek sadaret kaymakamı sulhe taraftar olduklarından ve filhakika orduyu tensik ve tanzim ile sevk ve idare edecek bir vezir bulunmamasından ve bundan başka *Varadin* ve *Belgrad* muharebelerinde askerin gösterdiği yılgınlık ve maalesef yağmacılık[2] sebepleriyle orduya iyice çeki düzen verilmedikçe harbe devamın daha kötü neticeler doğurabileceği dikkate alınarak sulhe meyledilmiştir; hükümetin sulh yapmak istediğini haber alan ve *Edirne*'ye gelen Fransa elçisi sulh yapılmaması için epi çalışmış ise de vaziyet gözönüne alınarak barış yapılması muvafık görülüp keyfiyet vezir-i âzama bildirilmiştir.

[1] Varadin mağlubiyetinden sonra *Edirne*'ye gönderilen mevkufatî İbrahim Efendi'nin anlatması üzerine III. Ahmed sulhe meyletmiş ve bu sırada ordu tarafından Özi muhafazasına tayin edilen Defterdar Mustafa Paşa'yı, pâdişah *Edirne*'ye getirterek *Belgrad* muhafızlığına tayin ve sulh yoklaması yapmasını tavsiye etmişti. O sırada Mustafa Paşa vezir-i âzam ve ordu erkâniyle görüşüp sulh teşebbüsünde bulunmak istediyse de bazıları *Tameşvar* düşmanda iken sulh ne demektir? Varadin mağlubiyeti Ali Paşa'dan memnuniyetsizlikten ileri gelmiştir diye Mustafa Paşa'nın teşebbüsünü önlemişlerdi. Daha sonra hükümet merkezinde sadaret kaymakamı İbrahim Paşa'nın İngiltere elçisi ile sulh işini görüşmesi vezir-i âzam Halil Paşa tarafından doğru görülmiyerek pâdişah huzurunda şikâyette bulunduğundan İngiliz elçisi İstanbula dönüp müsaleha meselesi yüzüstü kalmıştı. Daha sonra *Belgrad* mağlubiyeti ve Belgrad'ın düşmesi üzerine tekrar sulh teşebbüslerine girişilmiştir *(Raşid*, c. 5, s. 21-26).

[2] Ordudaki mağlubiyetin sebeplerinden biri ve en mühimmi de ihtiyaç sebebiyle ocaklara alınan bir kısım adamların kaçmaları ve kaçarken de orduyı yağmalamaları idi; bunlar vezir-i âzam Halil Paşa'nın eşyalarını bile yağmalamışlardı. Belgrad önündeki mağlubiyetin en mühim sebeblerinden biri de bu idi *(Mühimme* 126, s. 202 ilâ 204).

Pasarofca muahedesi [1].

Osmanlı hükümeti müsalehaya karar verdikten sonra bundan evvelki Karlofca muahedesinde *İngiltere* ve *Hollanda* elçilerinin tavassutta bulunmalarına binaen *Viyana* yoluyla *İstanbul*'a gelmekte olan İngiltere'nin yeni elçisi Stanyan [2] Avusturya devlet adamlariyle görüşüp onlar tarafından tavassuta mezun olduğundan bu suretle İngiltere elçisi ile beraber Felemenk elçisi de *İstanbul*'dan *Edirne*'ye davet olunup oradan da *Niş*'teki Osmanlı ordugâhına gönderildiler [3].

Vezir-i âzam *Belgrad*'ın terkinden bahsetmiyerek 19 Ekim 1718 de Öjen'e bir mektup yazarak mütareke ve sulh teklif etti; Öjen *Belgrad*'ın terki şartiyle müsaleha yapılabileceğini ve bu hususta *Viyana*'dan talimat beklediği cevabını verdi, daha sonra da kendisine sulh talimatı geldi; bunda İmparator VI. Şarl Venedik cumhuriyetinin de sulhe idhalini bildirmişti.

Osmanlı murahhası olarak sabık Nişancı Silâhdar İbrahim Efendi ile tophane nazırı olan Yirmisekiz Çelebi diye meşhur Süleyman Ağa-zâde Mehmed Efendi tayin edildiler [4]. Bunlara derhal *şıkk-ı sânî* ve *şıkk-ı sâlis* defterdarları memuriyetiyle Osmanlı hükümetini temsil ettiler. Avusturyalılar, Eflak voyvodalığının *Küçük Eflâk* denilen batı kısmını işgal etmiş olduklarından yapılacak müsalehada Eflak voyvodası Yanaki'nin de bulunması ve aynı zamanda tercümanlık da yapması muvafık görülüp kendisinin orduya celbedilmesi üzerine Eflâk muhafazasına Özi valisi memur edilip *Bükreş*'e davet olundu [1] ve aynı zamanda Osmanlı murahhaslarının son Belgrad muhafızı Mustafa Paşanın direktifi ile hareket etmeleri emredildi (1717 Aralık) [2].

Avusturyalılar tarafından da Kont Virmond ile bundan evvel Nemçe'nin İstanbul elçisi ve bilfiil ipparatorluk harp meclisi azasından Talman murahhas tayin edildiler; sulhe tavassut eden İngiltere elçisi Montague imparator sarayı tarafından sevilmediğinden daha doğrusu Türklere dost olduğundan dolayı yerine Suttan gelmişti [3]. Fransa elçisi ile Rakoçi Ferenc'in ve İspanya mûtemedinin [4] sulhe mani olmak için sarfettikleri gayretlere rağmen pâdişah ile sadaret kaymakamı damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın şiddetli barış arzuları üzerine 1 Şubat 1718 de bir mütareke aktedildi, muahede aktinde de Venedik'in sulhe katılmasının esas olduğu Osmanlı hükümetine bildirildi.

[1] Bu isim vesikalarda « بوژدرو » imlâsiyle yazılmaktadır. *(Mühimme* 129, s. 259 ve *Mühimme* 130 s. 1).

[2] *Raşid*'de bu isim Kavalyer Stefan yani Şövalye Stefan diye yazılıyor (C. 5, s. 37).

[3] Bundan akdem Nemçe tarafından İngiliz balyozunun mükâleme-i sulhe tavassutunı kabul etmeyip *Beç* (Viyana) tarafından yeni gelen İngiliz balyozu orduy-ı hümayunla maan revan oldu.." *(Nusret-nâme*'den*)*.

[4] Hazine-i âmiremin şıkkı sani defterdarı İbrahim dâme ulüvvühû ve şıkk-ı salis defterdarı Mehmed zîde ulüvvühûya hüküm ki,

Bundan akdem Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendimle Nemçe çasarı beyninde mün'akid olan müsaleha bazı avârız tahallüli ile bir iki seneden beru cenk ve cidal zuhur edüb... tarafeyn emin ve müsterih olmak için İngiltere kıralı Görgiyos (Corc) ve Nederland'a istatı generalleri tavassut etmeleriyle Devlet-i Aliyyenin ırz ve şânına lâyık olduğu vech üzere müvâdea ve mütarekeye izn-i hümâyunum erzanî kılınıp siz ki mûmaileyhimasız saltanat-ı seniyemin mûtemedanı ve mahrem-i esrarı olduğunuz ecilden çasar-ı müşarünileyhin mükâlemeye müteayyin olan murahhaslariyle mükâleme ve akd-i müvadea ve mütareke etmek üzere izin ve ruhsat-ı kâmile ile murahhas ve memur olmuşsuzdur *(Mühimme* 126, s. 268, Sene 1130 Muharrem sonları /1717 Aralık sonu).

[1] Eflak voyvodası Yanaki Voyvodaya hüküm ki,
Devlet-i aliyye ile Nemçe beyninde tasmim olunan musafâtın mükâlemesi için senin orduy-ı hümayunumda bulunman iktiza etmekle halen Özi valisi olup Eflâk muhafazasına memur olan vezirim Mustafa Paşa *Bükreş*'te ikamet etmek üzere tarafından da'vet ve vezir-i müşarünileyh *Bükreş*'e vüsulünde sen, yerine mûtemed adamlarından birini vekil tayin edip bir saat evvel ordûy-ı humâyunuma gelmen bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur *(Mühimme* 126 s. 181, 1129 Zilkade sonları).

[2] Sabıka Belgrad muhafızı olup halen berveçh-i arpalık *Karlıeli* sancağına mutasarrıf olan Vezirim Elhac Mustafa Paşa'ya hüküm ki,

Hâlen Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendimle Nemçelu beyninde müsalehaya şürû' murad olunup ve sen ki vezir-i müşarünileyhsin Devlet-i Aliyyeme ve ibadullaha mahz-ı hayır olan bu sulh ve salahın fatihası senin mükâtebe ve müraselen ile rûnüma olup ve sen bu misillu izâm-ı umurun dekayıkına ârif ve hudud ve sınur ahvaline kemayenbegi vâkıf olmanla hatimesi dahi senin hüsn-i tedbirin ile husulpezir olması hatır-ı ilham-ı mülukânem olmağla halen müsalehaya murahhas olanlar senin rey-i rezin ve fikr-i reviyyet ve dûrbinin ile amel ve hareket etmeleri için emr-i celil-ül-kadrim tenbih ve tekid olunup *(Mühimme* 127 s. 64, Evail-i Câ 1130/1718 Nisan). Mustafa Paşa bu sırada *Narda* kalesi muhafazasında bulunmakta idi.

[3] *Hammer tarihi* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 226.

[4] İspanya kıralı V. Filip ile Avusturya İmparatoru VI. Şarl arasında muharebe başlamıştı.

Yukarıda kaydedildiği gibi İngiltere'nin eski İstanbul elçisi Sir Robert Suttan ile Felemenk elçisi kont Yakomu Kolyer de gelmişlerdi; her iki taraf *Semendire*'nin güney doğusundaki *Pasarofca* yakınında bir yerde toplandılar.

Osmanlı hükümeti sulhün inkitaa uğraması ihtimaline binaen mümkün mertebe hazırlık yapmıştı. Bu sırada yani 8 Cemaziyelâhır 1130 (9 Mayıs 1718)'de vezir-i âzam Nişancı Mehmed Paşa azlolunarak yerine sadaret kaymakamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tayin edilmiş ve yeni sadr-ıâzam da ordu ile *Edirne*'den *Sofya*'ya hareket etmiştir.

Nemçe (Avusturya) ile başlıca sulh şartları

Osmanlı murahhaslarının maiyyetlerine ikiyüz seçkin suvari verilip gönderildi. Murahhaslarımıza verilen ruhsatnâmede *Belgrad* ve *Tameşvar*'ın eski hudutlariyle iadesi ve mümkün olmazsa *Tameşvar*'dan vaz geçilerek *Belgrad*'ın iadesine çalışılması ve bu da olmazsa sulh akdedilinceye kadar iki taraftan umumî bir mütareke akdiyle ateşin kesilmesi ve her madde müzakere ve tesbit edildikten sonra pâdişaha arzolunup onun tarafından muvafık görülmedikçe kat'i kabul edilmemek gibi maddelerdi; fakat bu sureti Avusturya elçileri kabul etmeyip *Viyana*'dan aldıkları talimat ile ancak mevcut vaziyet üzerine mükâleme yapılabileceğini beyan eylediklerinden Osmanlı elçileri de hükümetten tam selâhiyet istemişler ve bu suretle müzakereye imkân hasıl olmuştur.

5 Haziran 1718 de mutavassıt İngiltere murahhası olan Şövalye Suttan [1] müzakeratı açarak barış temennisinde bulundu; müzakere esnasında Avusturya murahhasları mevcut vaziyeti genişleterek ellerine geçmemiş olan yerlere *Niş* ve *Vidin*'e kadar teşmil etmek istedilerse de red edildi.

Ordunun işe yaramadığını ve şayet bir mağlubiyet daha olursa Rumelinin elden çıkacağını pâdişaha telkin ile gözünü korkutmuş olan vezir-i âzam İbrahim Paşa, bu muahedenin akdini pâdişahın talii eseri olarak bir muvaffakiyet gösterecek kadar ifrata düş-

234 İngiltere elçisinin adı fermanda « قوالير شتون » ve Felemenk mutavassıt elçisinin adı da Yakomu Konte Kavalier olarak kaydedilmiştir *(Raşid,* c. 5, s. 59).

müştü; bununla beraber bir ısyan ve muhalefet hareketinden korkarak muahedeyi imzalamakta tereddüt etmekte idi; çünkü iki sene içindeki bu harpte Avusturya'ya terk edilen yerler hakikaten geniş idi. Bundan dolayı vezir-i âzam ordugâhtan pâdişaha gönderdiği takririnde:

Şevketlu, kerametlu, kudretlu efendim,

Egerçi müsaleha hususı olur derdim; amma bu veçhile suret-pezir olması bir veçh ile tasavvur olunmazdı; bu işin böylece vücude gelmesi pâdişahın baht-ı hümayunları kuvvetinden nâşidir. Askerimizin hali malûm, on bin düşman olsa yüz bin askerimiz mukavemete kadir olmayub firar ederler [1] *düşmanın kırk elli bin miktarı askeri Zemun sahrasında olup* [2] *bu veçh ile sulhe rıza vermeleri kuvvet-i baht-ı hümâyuna havale olunmaz da nedir? farzedelim İspanya'dan hücum varmış, o dahi muktezay-ı baht-ı hümâyunlarıdır*" [3] diye pâdişahı sulhe ikna etmek istemiştir.

Üçüncü Ahmed Vezir-i âzamın bu takriri üzerine :

"*Sulh karar bulduğu yazılmış, memnun oldum; bu dahi inşallah-u teâlâ hayırdır; hemen serhadlerin nizamına ve metanet verilmesine sarf-ı makdur edersiz*,, cevabını yazmıştır. Yine vezir-i âzam bu sulh işinde pâdişahın tam muvafakati olup olmadığını anlamak için sulhün muvaffakiyetle akdinden *Mora*'nın venedikliye iade edilmiyerek sulh aktedildiğinden bahsetmişti. Pâdişah, İbrahim Paşa'nın bu takririnin de üzerine:

"*Sulh cümleden ma'kul ve münasip olduğunu kat'î sana hatt-ı hümâyunumla ruhsat-ı kâmile verdim, bundan sonra bu kadar yazmağa hacet yoktur; bu sözden rücû edenlerden dahi değilim, niçin îtimad etmezsin? Îtimad eyliyesin ve bu hususta bir türlü şüphe edip ve bir türlü fikirde olmayasın*" [4] hatt-ı hümâyununu yazarak müsalehanın imzalanmasına muvafakatini bildirmiştir.

[1] Damad İbrahim Paşa on üç sene sürmüş olan sadareti zamanında bir ısyan korkusundan dolayı olmalı bu askerî islahatı maşa ile tutup lâyık olduğu ehemmiyeti vermemiştir.

[2] *Zemun* veya *Zemlin*, Sava nehrinin sol sahilinde olup *Belgrad*'a yakındı.

[3] Bu tarihte Osmanlı-Avusturya muharebesini fırsat bilen İspanya, Avusturya'ya harp açarak *Sardunya* adasını zabtetmişti (1717).

[4] Üçüncü Ahmed'e dair hatt-ı hümâyunlar. (Başvekâlet Arşivi).

On iki toplantıdan ve çetin müzakerelerden sonra 22 Şaban 1130 (21 Temmuz 1718) 'de *Pasarofca* muahedesi aktedildi [1].

Avusturya ile yapılan muahede yirmi madde idi; Osmanlı devleti Eflâk voyvodalığına ait, *Aluta* (Olt) nehrinin batısındaki *Küçük Eflak* arazisi ile *Banat* da dahil olmak üzere *Macaristan*'da son Osmanlı eyaleti olan *Tameşvar*'ı ve Kuzey Sırbistan'daki *Belgrad* ile *Semendire*'yi ve bundan başka *Tuna*'ya dökülen *Timok* çayından *Sava*'ya dökülen *Una* nehrine kadar olan iki taraflı yerleri Avusturya'ya terk etmekte idi; bundan sonra Osmanlı hududı *Niş*'den itibar edildi; muahedenin Avusturyalılarca mühim maddelerinden biri Rakoçi Ferenc'in bağlı olarak kendilerine teslimi maddesi idi. Avusturya murahhasları, Rakoçi teslim edilmedikçe sulh yapılamıyacağını sertçe beyan etmişlerdir; Osmanlı murahhasları ise Rakoçi Devlet-i Aliyyenin misafiri olup hiç bir suretle teslim edilemiyeceğini kat'i surette ve aynı sertlikle beyan ettiklerinden nihayet Rakoçi ile maiyyetinin hudut üzerinde bırakılmayıb içeri alınmaları kabul edilmek suretiyle ihtilâf halledildi ve muahedeye bu husus hakkında bir madde konuldu [2].

Muahede ahkâmından birisi de bir baskınla esir edilmiş olan Eflâk voyvodası İskerlet-zâde Nikola ile Osmanlılar tarafından esir edilmiş olan Baron Petraş ve Baron Şataynın mübadeleleri idi. Diğer maddeler ticaret, dinî işler, hapislerin serbestisine mahkeme işlerine, çete faaliyetlerinin

[1] *İşkodra* sancak beyi Kurd Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde (*Raşid* c. 5. s. 116) muahede tarihi 26 Şaban olarak zikredilmektedir ki temmuzun yirmi beşine tesadüf etmektedir. Bu mübayenetin sebebi yirmi iki şabanda murahhasların müsaleha senetlerini alıp vermeleri ve yirmi altı şabanda da Avusturyalıların müttefikleri olan Venediklilerle sulhün hitamı dolayısiyle muahedenin tam olarak 26 Şabanda bitmiş olmasıdır.

[2] Muahedenin onbeşinci maddesinde şöyle deniliyor: "Cenk esnasında Roma imparatorunun itaatinden rugerdan olup devlet-i aliyyeye iltica eden Rakoçi ve Berçini ve Esterhazi, Anton ve Forgaç ve Vayı Adam (Adam Vay) ve Çakı (Csaki) ve sair macar taifesi, sınurlarından olan reâyanın arayiş ve istirahatine halel gelmemek için iskân olunacakları yerler sinur ve hudut caniplerinden baid olmak üzere Memâlik-i mahrusanın bir semtinde murad olunduğu veçh üzere temkin ve terfih ve olunalar ehillerine (ailelerine) ruhsat verile ki zevclerinin yanına gelip tayin olunan mahalde maan sakin olalar."

durdurulmalarına ve saireye dairdi. Muahede müddeti yirmi dört sene olup îcabında iki tarafca temdit edilebilecekti [1].

Bu yirmi dört senelik muahededen başka Avusturya ile ayrıca yirmi madde üzerine bir ticaret muahedesi de aktedilmiş olup onun tasdiki de aynı senededir.

Pasarofca muahedesinin ondokuzuncu maddesindeki kayda göre İranla Avusturya arasındaki ticaret yolunun *Ejderhan* (Hacı Turhan) üzerinden olması Kazak ve Rus memleketlerinden geçen bu yolun emniyetli bulunmaması dolayısiyle bu yol terk edilerek bundan sonra ticaretin *Karadeniz*, *Tuna* veya kara yoluyla *Belgrad* üzerinden yapılması hususunda bir anlaşmaya varılmıştır [2].

Venediklilerle aktedilen müsaleha [3]

Venedik cumhuriyeti elçileriyle konuşma başlayınca bunlar, Avusturyalılara arka vererek Mora ile diğer adaların geri verilmesini ve iki seneden beri devam eden harpteki zarar ve ziyanlarının tazminini ve harp masraflarını istemeğe kalkışmışlardı. Osmanlı murahhasları bu yüksekten atmaya karşı:

— "Galiba sizlerin sulh akdine niyetiniz olmadığı böyle yüksekten atmanızdan anlaşılıyor; bunlar beyhude vakit kaybettirmekten başka bir netice vermez" diye mukabele etmişlerdir; nihayet

[1] Muâhedenin pâdişah tarafından tasdiki tarihi 1130 Ramazan evaili (1718 Temmuz sonu veya Ağustos ibtidası)'dır. Şamdanî-zâde onyedi bin kese harp tazminatı verildiğini yazıyor.

[2] *Nâme defteri* 6, s. 456, 459 ve *Nâme defteri* 7, s. 8, 23. Bu madde 1719' da *Belgrad*'ın istirdadından sonra aktedilen muahedenin on ikinci maddesi ile de muhafaza edilmiştir.

[3] Müsâleha dolayısiyle *Mora* seraskeri vezir Topal Osman Paşa'ya gönderilen hükümden:

Bimeşiyyeti'l-lâhi tealâ devlet-i edeb-peyvendimle Nemçelünun ve Venediklünün müvadea ve müsalehaları işbu mâh-ı şâbânın yirmi ikinci günü (21. VII. 1718) hüsn-i hitam bulup Nemçelü ile alınıp verilen temessüklerin yirminci maddesinde yevm-i mezburda tarafeynden husumet ve teaddi külliyyet ile ref olunup... Venediklü ile alınıp verilen temessüklerin yedinci maddesinde terk-i cidalin vaktini bilmek için *Bosna*, *Dalmaçya* ve *Arnavutluk* taraflarına haber irsal olunmak üzere otuz gün ve *Girit* ve *Mora* cezireleri ol semtin gayri canipler için kırk gün tayin olunup...." (*Mühimme defteri* 127, s. 173, Evahir-i Şaban 1130).

üçüncü celsede Avusturya ve mutavassıt elçilerle beraber müzakere olunarak bunlarla da bir anlaşmaya varılmıştır.

Yirmi altı madde üzerine aktedilen Osmanlı-Venedik muâhedenâmesi mûcibince Osmanlı devleti Venediklilerden *Mora*'yı alıyor ve buna mukabil cumhuriyetin *Dalmaçya* ve *Hersek* ve güneyde *Karlıeli* taraflarında elde ettiği bazı kaleleri ve bu arada *Korfo* adası karşısındaki sahilde *Bütrinto* ile güneyde Akdeniz sahilindeki *İfrindos* [1] ve *Preveze* ile karşısındaki *Voniça* şehir ve kaleleri, *Serigo* (Çuka) adasıanı, muhafaza etti; *Dubrovnik* yani *Raguza* cumhuriyeti ile Osmanlı hududu yine eskisi gibi muttasıldı.

Venediklilerle sulh müzakeresi yapılırken bunlar bir emri vakile Adriyatik sahilindeki *Ülgün* kasabasını elde etmek isteyerek iki yüz parça gemi ile *Zadre* (Zaza) kumandanı da otuz bin kişilik bir kuvvetle burayı muhasara etmişlerdir, fakat acele olarak ordudan ve Arnavutluktan sevk edilen kırk bin kadar asker *İşkodra* sancak beyi Kurd Mehmed Paşa kumandasiyle yetişerek Venedik kuvvetlerini mağlup etmiş ve yüzü mütecaviz top ve külliyetli cephane elde edilmiştir; yine bu sırada çıkan şiddetli fırtına ile Venedik gemilerinin bir kısmı parçalanmış ve bir hayli denizci de telef olmuştur.

***

Pasarofca muahedesinden sonra âdet olduğu üzere her iki hükümdar karşılıklı olarak kalabalık maiyyet ve tantana ile elçiler ve hediyeler göndermişlerdir. Osmanlı hükümeti muâhede de baş murahhas olan İbrahim Efendi'ye 1131 de Rumeli beylerbeyiliği payesi vererek büyük elçi tayin edip yollamış [2]. Buna karşı İmparator da Kont Virmond'u göndermiştir. Bir seneye yakın *İstanbul*'da kalan Virmond, hükümetle temas neticesinde devleti lehine bir hayli şey elde etmeğe muvaffak olmuştur.

[1] Hammer, *İfrindos*'un diğer isminin *Bütrinto* olduğunu yazıyor. Almanca nusha, c. 7, s. 416).

[2] Büyük elçi İbrahim Paşa'nın bu sefareti esnasında müşahedatını havi sefaretnamesi, Avusturya ilim adamlarından *Viyana*'da İmparator kütüphanesi hafız-ı kütübü Kraelitz tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DAMAD İBRAHİM PAŞA ZAMANI VE İRAN MUHAREBELERİ

Sulh ve sükûn devri

Damad İbrahim Paşa kimdir?

Sadareti müddetince, fikir, sanat ve eğlence devri açan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, eski adı *Muşkara* olup kendisi tarafından îmar edilerek *Nevşehir* adı verilen köyde doğmuştur. Babası İzdin (Zeytin) voyvodası [1] Ali Ağa'dır. İbrahim Paşa, saraya alınarak Baltacı ocağına verilmiş ve o sırada şehzade bulunan III. Ahmed'le tanışmış ve hizmetinde bulunmuştu. Daha sonra Darüssaade ağası yazıcısı ve Haremeyn muhasebecisi oldu [2]. Bu hizmette iken Sultan Ahmed hükümdar olunca kendisine teveccüh gösterip bazı hususlarda mütaleasını sorduğundan bu münasebeti hoş görmeyen Damad Ali Paşa kendisini muhasebecilikten uzaklaştırmışdı.

İbrahim Efendi mevkufatcılık ile Mora seferine gitti. Avusturya seferinde ilk zamanda hem mevkufatcı ve hem de *Niş* defterdarı oldu; Varadin mağlûbiyetinden sonra ordu erkânı tarafından *Edirne*'ye gönderilerek vaziyeti pâdişaha anlattı; Pâdişah kendisini tekrar orduya göndermiyerek mirahorlukla yanında alıkoydu, ve az sonra vezirlik ile sadaret kaymakamı tayin edip henüz Ali Paşa ile zifafları yapılmamış olan kızı Fatma Sultan'ı kendisine nikâhladı.

Damad İbrahim Paşa, Avusturya ile sulh taraftarı olduğundan bu kanaatine pâdişahı imale etti ve nihayet Nişancı Mehmed Paşa'dan sonra vezir-i âzam, olup *Pasarofca* muahedesini imzalayarak *Edirne*'ye geldi. 1718'den 1730 tarihinde ölümüne kadar bütün selâhiyeti ile bir hükümdar gibi bu makamda kaldı.

[1] *İzdin* veya *Zeytin* kasabası, şimdi Yunanistan'da Golos körfezinin güneyinde Eğine körfezi sahiline yakın olup halk tarafından *İzdin* yerine *Zeytin* denilirdi; bunun tam karşısında Ağrıboz adasının batı ucu vardır.

[2] Haremeyn muhasebeciliği, Dârüssaade ağasının nezareti altında bulunan haremeyn vakıfları muamelatiyle meşgul bir daire olup Çarşanba günleri sarayda toplanırdı.

Damad İbrahim Paşa'nın sulh siyaseti

Nevşehirli İbrahim Paşa tabiatı itibariyle harpten, mücadeleden nefret eden, memleketi sulh ve sükûn içinde inkişaf ettirmeği isteyen ve aynı zamanda zevk ve sefaya düşkün ince mizaçlı bir şahsiyetti. Daha Varadin mağlubiyetetinden itibaren harbe son vermek için pâdişahın müsaadesini almış ve bunun tahakkukuna çalışmış ve hatta bu faaliyetini haber alan vezir-i âzam Halil Paşa, bundan dolayı pâdişaha şikâyette bulunup eğer bu sulh sözleri asker tarafından duyulacak olursa kimseyi silâh altında tutamayız demesi üzerine sulh tavassutu için *İstanbul*'dan *Edirne*'ye gelen İngiliz elçisi yine *İstanbul*'a iade olunmuştu.

İbrahim Paşa ordu erkânının muhalefetine rağmen bu faaliyetine daha sonra da devam etti ve nihayet arzusuna nâil oldu. Sadaretinin ilk beş senesi tam bir sulh içinde ve diğer senelerin mühim bir kısmını da İran'a açtığı seferin muzafferiyet neşeleri içinde geçirdi.

Pasarofca muahedesinin akdinden az sonra III. Ahmed, *Edirne*'den *İstanbul*'a geldi; vezir-i âzam kendisine, meşrebine uygun bir muhit hazırlıyordu. Evvelâ büyük kızı Fatma Hanım'ın zevci olan Merzifonî Kara Mustafa Paşanın torunu Mustafa Bey'i kapıcılar kethüdalığından vezirlikle *tevkiî* yani *nişancı* tayin ettirdi ve sonra damadının dayısı ve Kara Mustafa Paşanın oğlu Ali Paşa'yı [1] da İstanbul a yanına getirtti. Kendi yetiştirmesi ve ikinci kızı Hibetullah Hanım'ın zevci Mehmed Bey'i kendisine *kethüda* (kethüday-ı sadr-ı âlî) yaptırdı.

Pasarofca muahedesinden az sonra birinci murahhas *şıkkısanî* defterdarı *İbrahim Efendi*, beylerbeyi rütbesiyle ve yedi yüz altmış kişilik bir maiyyetiyle büyük elçi olarak *Viyana*'ya gönderildi; buna mukabil Avusturya tarafından büyük elçi olarak Virmond geldi; buna fevkalâde ikram edilip geniş tahsisat ayrıldı[2].

[1] Tarihte bu Ali Paşa'ya Maktul-zâde denilir.

[2] Avusturya elçisi Virmond elli günde *İstanbul*'a gelmiş olup her gün için kendisine ve maiyyetine üç koyun üç sığır, üç buzağı, yüz elli çift ekmek üç mısır (hindi), kırk âdi tavuk, otuz güvercin, on kaz, yirmi okka balık, ikiyüz adet istiridye, on okka sirke, iki okka zeytin yağı, yüz elli yumurta, on beş okka süt, kırk okka sebze, yedi okka sarmısak, yedi buçuk okka soğan, on kile pirinç, on kile mercimek, yüz adet limon, on okka taze meyve bir okka bal mumu, beş okka yağ mumu, otuz çeki odun, elli okka arpa, on kantar saman, üçyüz okka ot, yüz elli okka has un, beş okka kahve, on beş okka sade yağı, beş okka şeker, yirmi dirhem tarçın, yirmişer dirhem karanfil ve fülfül (karabiber), otuz dirhem zencefil, bir okka kaymak, on okka yoğurt, yedi okka peynir, on okka tereyağı, on beş okka bal ve mevsiminde iki denk kar, bir torba tuz, beş dirhem ödağacı, bir miskal (birbuçuk dirhem) anber, bir dirhem misk tayin edildi, elçi bunları isterse aynen kabul edecek istemezse bedelini alacaktı (*Raşid* c. 5. s. 168). Hammer gerek Türk ve gerekse Avusturya elçilerinin *İstanbul* ve *Viyana*'ya girişlerindeki merasimi oldukça mufassal yazmaktadır (Almanca tab'ı c. 7, s. 247 ilâ 251).

İmparatorun elçisine boğazda *Anadolu Hisarı*'ndaki Amça-zâde yalısında —ki bugün bir kısmı halâ mevcuttur— mükellef ziyafet verilip elli altmış kişilik bir saz heyeti ile küme fasılları yapıldı.

Belgrad gibi pek müstahkem bir mevkiin elden çıkması Avusturya'yı Balkanlara indirmeğe başladığından bu mevkiin yerine *Tuna* kenarındaki *Vidin* ile güney Sırbistan'daki *Niş*'in tahkimi münasip görülerek çizilen plânlar mûcibince inşaat yapıldı ve bu iki mevkie hudut seraskerleri tayin edildi; her iki mevkideki tahkimatın üç senede bitmesi muvafık görülerek ona göre iş bölümü yapıldı.

İsveç-Rus muharebesinin hâlâ devam etmesi ve müttefikleri tarafından terk edilmiş olması sebebiyle telâşa düşen Rus Çarı, Pasarofca muahedesinden sonra imparatorun teşvikiyle Osmanlıların kendi aleyhine dönüp İsveçlilere yardım edeceklerini zannetmişti; muhtemel olan böyle bir vaziyeti önlemek için Çar, 1131 H. 1719 M. de *İstanbul*'a bir elçi yollamıştı. Rus elçisi Daskov, Prut muahedesinin Lehistan'a ait məddesini tadil [1] ve Kırım Hanına verilecek verginin Hanla görüşülerek bir karara bağlanması hususlarını görüştükten sonra ahidnameyi yeniledi [2].

[1] Rusların, Lehistan işlerine müdahale etmemeleri hakkında *Prut* muahedesindeki maddeyi Ruslar, zorla Leh kıralı olmak isteyene karşı Leh cumhuriyetini sıyanet için Lehistan'a asker sokabilmek şeklinde tadil ettirmişlerdir (*Raşid* c. 5, s. 181-184).

[2] Ruslar, kendi aleyhlerine olarak bir *Osmanlı-Nemçe* anlaşmasından korktuklarından bir görüşme esnasında reis-ül-küttab efendi vasıtasiyle vezir-i âzama müracaat edip: madem ki Nemçe elçisi bundadır, biz hiylesinden emin değiliz, çünkü devlet-i aliyyenin bizim ile olan sulhüne taraftar değillerdir; o gidinceye kadar benim burada kalmama müsaade ediniz; eğer Nemçe elçisi sulhümüze aykırı bir şey söylerse cevabını vereyim demişti. Rus elçisinin uzun müddet *İstanbul*'da kalması İngiliz elçisini kuşkulandırdı; hatta Ruslar aleyhine

Osmanlı hükümeti Pasarofca muahedesiyle takarrür eden Avusturya ile İran arasındaki ticaret yolunun transit olarak Türkiye'den geçmesi hakkındaki madde münasebetiyle İran'a bir sefaret heyeti gönderildi. Elçi olarak yollanan Dürri Efendi'ye İran hakkında malûmat edinmesi vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa tarafından şifahen emrolundu (1131 H./1719 M.).

Muharebenin sona ermesi sebebiyle gerek askerî ve gerek diğer işlerde tasarruf yapılarak varidatı arttırmak için açık yerlere yeniden adam alınmamak ve yahut az yevmiye ile tayinler yapılmak suretiyle yeniçeri, sipahi ocaklariyle hosoda, baltacılar, cebeci, topcu, top arabacıları, rikâb ağaları, müteferrika çavuşu ve aylıklı mahlullerle gümrük ve mukataalardan cem'an on buçuk yük akça [1] tasarruf edilip îrad kaydolundu.

Damad İbrahim Paşa'nın Avrupa ahvaline sükûnetle seyirci kalmak istediği muhakkaktı, hatta bir gün İngiltere elçisi Stanyan ile yaptığı uzun bir görüşmede elçi, vezir-i âzama: Fransa ile İspanya arasındaki harp halini ve daha sonra müttefikleri tarafından terk edilmiş olan Moskov Çarının İsveç'e karşı ağır teklifatını söyliyerek Kuzey ve Güney Avrupa siyasî hadiselerini anlattığı zaman vezir-i âzam İbrahim Paşa:

Fransa ve İspanya gibi iki akraba devletin Alman İmparatoru yüzünden çarpışmalarına hayret edip bunun anlaşılmaz bir şey olduğunu söylemiş ve asıl Osmanlı hükümetini alâkadar eden işte müttefiklerini terkedenin onlar tarafından da bilmukabele terk edileceği cevabını vermiştir [2].

Damad İbrahim Paşa, Avrupa siyasetine yakından vakıf olmak arzusiyle Türklere dost tanıdığı *Fransa*'ya bir elçi gönder-

vezir-i âzamı tahrik etmek istediyse de kat'i sulh taraftarı olan vezir-i âzam, bu cihete yanaşmadı. İngiliz elçisi Stanyan aynı zamanda Rusların, Rumları ele aldıklarına da işaret etmişti.

Mutlak surette sulh içinde yaşamak isteyen Damad İbrahim Paşa'nın *Prut* maddesindeki Lehistan'a dair olan maddeyi tadil ile Rusların Lehistan'a îcabında asker sokmalarına müsaade etmesi istikbalde büyük gailelere sebep olmuştur.

[1] Bir yük, yüz bin akçe olup hazineye irad kaydolunan para *divanî kese* îtibariyle 2528 kese ve 342 kuruştu.

[2] *Hammer tarihi* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 254, 255.

meği düşünmüş ve bunun için de Pasarof'a muahedesinde ikinci murahhas olan Yirmisekiz Çelebi Zade Mehmed Efendi'yi münasip görüp yollamıştır, bu sırada Türkiye'de Fransa elçisi Marki de Bonnak (Bonnac) olup *Kamâme*'nin anahtarları ellerinde bulunan Fransızlara bu Kamame kilisesinin tamirine müsaade edilmiş olmasından dolayı hatırı sayılır mevki işgal ediyordu[1].

Damad İbrahim Paşa'nın selefi Nişancı Mehmed Paşa sadaretinde Rakoçi Ferenç'in teşvikiyle Prusya kıralı I. Frederik *Giyyom*'a bir mektup gönderilmişti. Prusya kıralı bu mektup vesilesiyle Osmanlı hükümetiyle münasebet tesisine başlangıç olmak üzzre hususî mahiyette mirahoru vasıtasiyle bir mektup gönderip Türkiye'den satın alacağı atlar için kolaylık gösterilmesini rica ediyordu.

Pasarofca muahedesindeki bir kayıt ile Osmanlı hükümeti *Viyana*'da devamlı olarak bir şehbender bulunduracaktı; halbuki muahede akdindenberi yedi sene geçtiği halde ihmal olunarak *Viyana*'ya bir şehbender gönderilmemişti; nihayet 1138 H./ 1725 M. de böyle bir memur yollanması münasib görüldü; *Viyana* hükümeti bunu pek arzu etmedi ise de muahedenin sarahati ve Osmanlı hükümetinin ısrarı karşısında kabule mecbur oldu ve şehbenderliğe de büyük elçilikle Viyana'ya gitmiş olan İbrahim Paşa'nın kethüdası ve paşasiyle beraber daha evvel o tarafa giden Kazancı-zâde Ömer Ağa tayin olundu.

Damad İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında askerî ve idarî ıslahat işleri kuvve halinde ve bazı uyanık kimselerin fikirlerinde yer etmişti; Avusturya seferi esnasında askerî vaziyet bu sınıfın ıslahına lüzum göstermişti, hatta harpten sonra vezir-i âzam vasıtasiyle pâdişaha takdim edilen sualli cevaplı bir takrirle

[1] Kamâme'nin anahtarları daha evvel Rumlarda iken onlardan alınarak Fransızlara verilmişti. Fransa hükümeti otuz, kırk seneden beri burasını tamir ettirmek için çalıştıysa da Osmanlı hükümeti siyasî mahzurlar gördüğü için müsaade etmiyordu. Pasarofca muahedesinin akdi esnasında bu iş de müzakere mevzuu olduysa da Osmanlı murahhasları vâdederek muahedenâmeye koydurmamışlardı. Bunun için İstanbul'a gelmekte olan Nemçe ve Rus elçilerinin alâka gösterip tekrar bahsetmemeleri için Fransızlar tarafından Kamâme'nin tamirine müsaade edilmiştir.

devletin askerî ve idarî bünyesinde Avrupa devletleri tarzında bir yeniliğe lüzum olduğu kaydedilmekte idi [1].

Fikrî hareketler

Vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, oldukça tahsil görmüş, mütaleayı sever, ilmî musahabelere düşkün bir zat olup muhtelif ilimlerde ve şiir ve edebiyat ta şöhreti olan şahsiyetleri etrafına toplamıştı; bu yüksek fikir adamları ile şairler, musikişinas ve hattat ların her biri ayrı ayrı himayesini görüyorlardı [2]. Seyyid Vehbî, Nahifî, Ahmed Neylî, Nedim, Müverrih Raşid, Osman-zâde Tâib gibi değerli şairler ve kalem sahipleri hep onun himayesine nâil olanlardandı.

İbrahim Paşa meclisine devam eden ilim ve fikir adamlariyle sohbet edip herhangi bir mevzuda onlara münazara ettirir ve îcabında kendisi de münazaraya iştirak ile kanaatini söylerdi. Teşkil ettiği ilmî bir encümen ile umumî tarihe ve islâm tarihine âit bir haylı kıymetli eserleri Türkçeye çevirtmek suretiyle Millî Kütüphanemize hizmette bulunmuştur.

Damad İbrahim Paşa tarihe çok meraklı olduğundan müsait vakitlerinde bunların mütaleasiyle meşgul olurdu; Aynî diye meşhur olan Antepli Bedreddin Mahmud'un (vefatı 1451) *Ikd-ül-cüman fî tarih-i ehl-iz-zaman* (عقد الجمان فی تاریخ اهل الزمان) isimli 24 ciltlik büyük tarihini [3] cilt cilt fazl ve kemal sahibi, Arab edebiyatına vakıf bir heyete tercüme ettirmiştir.

Sadr-ı âzamın 1138 H./ 1725 M. de teşkil ettiği ilim heyeti aşağıdaki zatlardan teşekkül etmişti.

[1] Sualli, cevaplı olan bu ıslahat muhaveresi Osmanlı ricalinden birisiyle bir Avrupalı arasında cereyan etmiş gibi gösterilmiş olup bunu kaleme alan zat malûm değildir.

[2] Bu hususta Şair Nedim, bir beytinde şöyle diyor:

Ehali izz-ü devlette reâyâ emn-ü râhatte
Hüner erbâbı rifotte cihan yekpâre nûrâni

[3] Bu tarihin bir nüshası *Edirne*'de Sultan Selim Kütüphanesinde bulunup diğer nüshası da Mekke kadısı iken vefat eden Muîd Efendi'nin metrukâtı arasından satın alınmıştır.

İstanbul kadısı mazullerinden Tezkiret-üş-şuara sahibi Mirza-zâde Mehmed Salim Efendi, İshak Efendi [1], sâbık Şam kadısı Medhî, sabık Halep kadısı İlmî, sabık Selânik kadısı Mestci Zâde Abdullah ve yine ulemadan Razî Abdüllâtif ve Kara Halil-zâde Mehmed Said [2], sâbık İzmir kadısı Neylî Ahmed, Seyyid Vehbi, Nedim Ahmed, Müverrih Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım [3] ve divan-ı hümâyun erkânından tezkereci Şerif Halil [4] Efendiler ve defterdar mektupçusu İzzet Ali Bey (Paşa) Hüseyin Paşa-zâade Mevkufatî Afvî Mehmed Bay [5]. Rumeli kazaskerlerinden Şeyhi Mustafa Efendi ve Hacı Çelebi [6], Fetva Emini Ömer Efendi, Galata mazullerinden Mustafa Efendi, Süleymaniye şeyhi Arab Hasan Efendi, Fatih Camii şeyhi Ali Efen di müderrislerden Yekçeşim İsmail Efendi, Receb-zâde Ahmed Efendi, Turşucu-zâde Efendi, Darendeli Mehmed Efendi. Arab-zâde Salih Efendi Şamlı Ahmed Efendi, Tavukçu-başı damadı Mustafa Efendi, Yanyalı Esat Efendi, Şakir Hüseyin Bey, Razi Efendi zade.

İbrahim Paşanın damadı ve kethüdası Mehmed Paşa tarafından satın alınarak kayın pederine takdim edilen *İkd-ül-Cüman* nüshasının yanlışları çok olduğundan mukayese için *Edirne*'de Selimiye Kütüphanesindeki nüshanın getirtilmesi *Edirne* kadısiyle *Edirne* bostancı-başısına yazılmış ve kitabın îtinalı

[1] Esbak Şeyhulislâm Ebu İshak İsmail Efendi'nin oğlu olan İshak Efendi ilk matbaamızda musahhih ve Birinci Mahmud zamanında 1146 H ve 1733 M'de şeyhulislâm olmuştur.

[2] 1162 H. 1749 da şeyhulislâm olmuştur.

[3] Altı ciltlik Raşid tarihinin son cildini İsmail Âsım Efendi yazmıştı; 1172 Zilkadenin beşinde (1759 M.) şeyhulislâm olmuştur

[4] Şerif Halil Efendi o tarihte defterhane kâtiplerindendi. 1158 H./ 1745 M. de vezir ve Konya valisi olmuştur.

[5] 1103 H./1691 M. de *Edirne*'de maktulen vefat eden Bosnalı defterdar Doğancı Hüseyin Paşa'nın oğludur. Devlet hizmetinde yetişmiş, Anadolu muhasebeciliği ve mevkufatî hizmetlerinde bulunmuştur. Aynî tarihini tercüme edenlerdendir; vefatı 1145 H./(1732 M.)'dedir.

[6] Çelebi-zâde 1138 vekayii arasında Aynî tarihi tercümesinden bahsederken Hacı Çelebi'den da bahsediyor.

olarak muhafaza altında gönderilmesi emredilmiştir [1]. Geldikten sonra yukarıda adı geçen zatlardan her birine forma forma verilen tarihin tercümesi yapılmıştır.

Böyle el birliğiyle muhtelif kısımları tercüme edilen *Aynî Tarihi* tercümesi tamam olduktan sonra III. Ahmed'e ithaf olunmuştur. Farsca mufassal tarihlerden olup *Ravzat-üs-Safa* sahibi müverrih Mirhond'un hemşire-zâdesi Hondmir (vefatı 1535) tarafından kaleme alınmış olan (حبيب السير) *Habib-üs-siyer* ismindeki mühim tarihi tercüme için de sabık Haleb kadısı Mansurî Zade ve Müderris Fasihî Hasan, Divan-ı hümâyun hâcegânından Nahifî' ve Kasım Paşa mevlevihanesi şeyhi Musa Dede ve değerli ilim adamlarından Galata kadısı Yanyalı Mehmed Esat ve divan kâtiplerinden Heratlı Kabızî ve defterhane kâtiplerinden Seyyid Efendilerle diğer bir kaç kadıdan mürekkep bir heyet kurularak onlar da forma forma bu tarihi tercüme ve tashih ile meşgul olmuşlar ve böylece bir senede iki mühim tarihî eseri tercüme etmişlerdir [2].

Bu iki tarihten başka yine İbrahim Paşanın arzusiyle IV. Mehmed zamanında müneccimbaşı olan Mevlevî Ahmed Dede tarafından arapça olarak kaleme alınan (جامع الدول) *Cami-üd-düvel* isimli umumî tarihin tercümesi muvafık görülüp daha 1132 H./1720 M. de bunun Türkçeye çevrilmesi şair Nedim'e verilmiş olup[3] bu tercüme dokuz senede yani 1142 şevvalinin yirmi beşinde (1730 Mayıs) sona ermiştir [1]. Bu tercümeye (صحائف الاخبار) *Sahaif-ül-ahbar* adı verilmiş ise de aslına nazaran pek muhtasardır, üç cilt üzerine tertip edilip 1285 hicret yılında (1868 M.) İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.

Yine bu sırada tercüme edilen eserler arasında İlhaniler'den (Garp Moğollarından) Ebu Said zamanı vukuatını havi Semerkandlı Kemalüddin Abdürrezzak'ın (مطلع السعدين) *Matla'-ussa'deyn* isimli tarihi de vardır.

Damad İbrahim Paşa meşhur filozof Aristo'nun—kî İslâm âleminde muallim-i evvel diye şöhret bulmuştur—eserlerinden, bu eserlerin şerhlerinden de tercümeler yaptırmıştır; bu tercüme İbrahim Paşanın emriyle değerli ulemadan Yunancaya vakıf yukarıda adı geçen Yanyalı Esad Efendi ile birlikte Spandoni oğlu tarafından yapılmış ve aynı zamanda Aristo'yu şerh etmiş olan Karaferyeli Yuannis Kuttinus'un (vefatı 1658) eserinden istifade edilmiştir [2].

[1] *Edirne* mollasına ve Edirne bostancı başısına ve Edirne'de vaki Sultan Selim cami-i şerifi evkafı mütevellisine hüküm ki,

"Edirne'de vaki merhum ve mağfiret nişan Sultan Selim Han Cami-i şerîfi kütüphanesinde mahfuz kütüb-i mevkufeden fenn-i tarihe dair lisan-ı arabiden *Aynî tarihi* olduğu ihbar olunup tarih-i mezburun bu tarafa irsali fermanım olmağla... merhum-ı müşarünileyhin kütüphânesine varub zikrolunan Aynî tarihi kaç cilt ise cümlesini ihrac ve mevsim-i şita olduğundan iki, üç kat muşammaa sarıb ve yollarda nemnâk olmakdan vikaye için kavi zarflara koyub acâleten der-i devlet medârıma irsal ve îysal eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Evail Cemaziyelevvel 1138/Milâdî 1726 Ocak (*Mühimme defteri* 133. s. 66 ve *Raşid zeyli Çelebi-zâde Âsım* s. 360).

[2] Bu tercüme faaliyeti hakkında *Raşid zeyli*'ne (s. 358-361) bakınız.

[3] Bu münasibetle Nedim şöyle diyor: Bir gün meclis-i şeriflerinde reisül-müneccemin merhum Derviş Ahmed Efendi'nin cem' ve tesvid ettiği *Sahaif-ül-ahbar* nam tarihin müzakeresi güzeran edib... ol mecmua-i nefisenin bâis-i şüyû ve intişarı olmak için sade Türkçe lisanına nakl ve tercüme olunmasını irade buyurub ol hizmet-i celileyi bu bendelerine emrü ferman buyurmala riyle itaat ve imtisaline bin can ile mübaderet ve işbu bin yüz otuz iki senesi cemaziyelâhiresinde suret-i tercümeye mübaşere tolundu.

Dâye-Zâde'nin Selimiye risalesinin (Esat Efendi kitapları 2283) kenarında Müneccim-başı'nın arapça tarihinin tercümesinden bahsedilirken bu eserin, Vehbi, Neylî, Reis Mustafa, Ruhî, Raşid, Kara Halil Zade, Razi, İlmî, Subhi, Müstakimzade Mustafa Vefa (Daye-zâdenin amcası) Hıfzı Efendilerle diğer hacegân ve ulema taraflarından bir haftada tercüme olunduğu, fakat selâset-i tabiri cihetiyle Nedim Ahmed Efendi muvaffak olmağla anın adına meşhur olduğu yazılıyorsa da tercümeden anlaşıldığına göre bu eserin tamamının tercümesi Nedim'in olup on senede tamamlanmıştır. Daye-Zâde'nin zikrettiği zevat diğer eserlerin tercümelerinde hizmet etmişlerdir.

[1] *Nedîm-i bendene ferman buyurduğun tahrir*
Hudaya şükr ki irdi hitâma sultânım
Kusurı var ise afvınla eyleyüb tekmil
Ne denlû eksik ise tut tamama sultânım

[2] Bilfiil dergâh-ı muallam yeniçeri ağası ve hassa bostancı başıya hüküm ki, فرمنه veled-i Şipandoni nam zimmî südde-i saadetime gelüb reis-i hükemadan olan muallim-i evvel Aristo kütübünün ve şerhi قوسطوس [Kuttinius] 'ün tercümeleri hizmetinde olup bu makule hizmette bulunanların muafiyetini müş'ir berat-ı âlişan verilegelmekle mesfur zımmîye dahi hizmeti mukabelesinde tercümanlar misillu muafnâme-i hümâyun verilüb ve 1136 senesinde (1723 M.) kendi bağı mahsulünden hasıl olan iki yüz sepet üzümü menziline nakle mümanaat olunmamak üzere emr-i şerifim verildiğini bildirüb ... (*Mühimme defteri*, 132 s. 91, 1137, Evail-i Muharrem /1724 Eylül).

İbrahim Paşa'nın, doğduğu köyü îmarı

Damad İbrahim Paşa doğum yeri olan, o tarihte *Niğde*'nin *Muşkara* köyünde, yukarı ve aşağı mahallerde olmak üzere iki cami ile bir medrese ve medrese talebesiyle fakir halk için imaret ve bunlardan başka mektep, han, çeşmeler ve bu vakıflarına dükkânlar yaptırarak oraya muayyen vergiler hariç, diğer örfi ve angarya işlerden muaf olmak şartiyle etraftan nüfus nakl ve aşiretleri iskân ettirmek suretiyle [1] burasını kaza merkezi yapmış ve Ürgüp'teki kadıyı ve askerî memurları buraya naklettirerek kasabayı sur ile genişletmiş ve *Muşkara* adını kaldırarak *Nevşehir* adını vermiştir [2].

Damad İbrahim Paşa'nın İstanbul'da da 1132 de yaptırdığı Darül Hadis medresesei ile kütüphanesi, çeşme ve sebili, dershane odaları ve hamamı vardır. Yine İstanbul'da Çarşanba, Sarıgüzel, Fatih, Orta camii mevkilerinde çeşmeleri, *Üsküdar*'da da çeşmesi, Kâğıthane'de camii görülüyor [3] bunun sadareti zamanında kayın pederi III. Sultan Ahmed de biri sarayda Enderunlılara ve diğeri Valide camii denilen *Yeni Cami*'de medrese talebeleriyle halka mahsus olmak üzere iki kütüphane tesis etmiştir. Enderun kütüphanesi 1131 H./1719 M. senesinde tesis edilmiş olup

[1] *Mühimme defteri* 134 s. 12, 233, 1139 Receb (1727 Mart).

[2] Karaman valisine ve berveçh-i arpalık Niğde sancağı mutasarrıfına ve Niğde ve Nevşehir kadıları ve Konya kadısına hüküm ki,

Niğde sancağında vaki *Muşkara* kasabasında düstur-ı mükerrem müşir-i müfahham nizam-ül âlem... damad-ı efham ve muhteremim İbrahim Paşa.. taraflarından cami-i şerif ve medrese ve mektep ve han ve dekâkin ve hamam bina olunup şen ve âbâdan olduğundan ismi tebdili lâzım gelmekle fîmâbâd kasaba-i merkumeye *Muşkara* ıtlak olunmayıp *Nevşehir* tesmiye olunmak üzere defterhane-i âmiremde mahalli, tevkii kalemiyle tashih ve sebt-i defter ve baş muhasebe ve mevkufat ve haremeyn kalemlerine ilmü haber kaimesi verilmekle fimâbâd kasaba-i mezkureye *Muşkara* ıtlakı yasağ ve men'-i küllî ile men olunduğundan taht-ı hükümet ve kazanızda mecmu-ı ahalisine îlân ve işaat ve hılâfına bir türlü rıza ve cevaz gösterilmemek... *(Mühimme* 133, s. 244, evasıt-ı Ramazan 1138/1726 Nisan).

[3] *İstanbul çeşmeleri* c. 1, s. 116, 126, 138 ve *Hadikat-ül-cevami* c. 1. s. 41. *Enderun tarihi*'nde (c. 2, s. 159) Nevşehir'de cami, medrese mektep, çeşme, sebil, han, çifte hamam, dershane bina etmiş ve Üsküdar'da altı yerde ve boğaz içinde *Bahayi körfezi* denilen *Kanlıca* körfezinin üstündeki *Mihrâbâd*'da ve *Hünkâr iskelesi*, *Sultaniye*, *Yalıköyü*, *Çubuklu* ve *Eyüb*'te *Bahariye* ve *İmrahor köşkü* ve *Eyyüp* civarında pek çok çeşme, havuz ve mektebi olduğu kayıtlıdır.

kıymetli, nadir kitapları havidir [1]. Yeni Cami kütüphanesi de değerli ve nefis eserleri ihtiva etmektedir.

İbrahim Paşa *İstanbul*'da kitap satan esnafta (sahaflar) bulunan nâdide kitapların ucuz fiyatla ecnebiler tarafından satın alınarak Avrupa'ya gönderildiğini haber aldığında bu gibi nâdide eserlerin memleket haricine çıkmasını menetmiştir.

Bazı sanat'ların himayesi

XVI. ve XVII. yüzyıllarda büyük inkişaf göstermiş olan ve en nefis tezyinî sanatlarımızdan bulunan İznik ve Kütahya çiniciliği bu XVIII. asırda eski hızını kaybettirmişti. Bundan dolayı Damad İbrahim Paşa bu güzel sanatın yine eski îtibarını bulması için *İstanbul*'da bir çini fabrikası vücuda getirmek istemiş 1131 H. /1719 M. de *İznik*'ten ustalar getirtilerek görüşülmüş ve sonra İznik'teki çini fırınlarını görüp İstanbul'da aynı fırınları yapmak üzere *İznik*'e fırıncı ustaları gönderilmiştir.

Bu fırıncı ustalariyle beraber *İznik*'ten getirilen çinici ustaları ve alât ve edevatiyle yapılan tecrübelerden sonra [2] İstan-

[1] Sarayda *Ahmed-i Salis kütüphanesi*, arzodasının arkasında İkinci Selim'in bina ettirdiği havuz bahçesi denilen küçük bahçedeki safi mermerden yapılmış havuz ve üstü tekne kubbe ve etrafı on iki direkli köşkün yıkılmasiyle onun yerinde yapılmıştır. Kütüphanenin temeline pâdişah altın kazma ile ilk kazmayı vurmuştur. Bu altın kazma I. Ahmed'in meşhur camiini yaparken temel hafrinde kullandığı kazma olup Hasoda hazinesinde mahfuz idi. Kütüphane temeline ikinci kazmayı büyük şehzadesi Süleyman vurmuştur *(Nusret-nâme*'den).

[2] Berveçh-i arpalık Kocaeli sancağına mutasarrıf olan... dâme ikbalühu ve İznikmid kadısına ve İznik naibine ve yeniçeri serdarı ve âyan ve iş erlerine hüküm ki,

Bundan akdem *İznik*'te olan kâşî ustalarından iki neferi getirtilip kâşî işlemesi keyfiyeti sual ve istintak olundukta mezkûrların ihtiyarları üzere bu defa *İstanbul*'da işlenmek üzere nümune tutulması muktazı olmağla merkum ustaların, takrirleri üzere bu canibe gelmesi muktazi olan eşya defter olunup mübaşir tayin olunan ... zîde kadrühuya teslim ve merkuman ustalar dahi mübaşir-i mumaileyh ile ol tarafa irsal olunmalariyle vusullerinde ber mûcibi defter lâzım gelen eşyayı tedarik ve fırınlarının dahi resim ve tarzı bu canibden memur fırıncı ustalara talim ve dekayikini tavsif ve tefhim edüb ve bu canibden giden ustaların marifetiyle taleb ve intihap eyledikleri ustaları her kim olursa olsun mübaşir-i merkumun yanına koşup eşyay-ı mezküre ile mecmuunı bir gün evvel asitâne-i saâdetime irsal ve îysal eylemeniz bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur; buyurdum ki.. *(Mühimme* 129 s. 45, 1131 Şaban evâili).

bul'da Eğrikapı tarafında *Tekfur sarayı* (son Bizans imparatorlarının sarayı) denilen mahalde 1137 H.§1725 M. tarihinde bir çini fabrikası kurulmuştur [1].

İbrahim Paşa bundan başka *İstanbul*'daki Çuha fabrikası yakınında bir de *Hatâyî* ismi verilen bir kumaş fabrikası tesis ettirmiştir [2].

Matbaa açılması Malûm olduğu üzere Mayanslı Gütenberg tarafından ihdas edilen ilk Matbaa 1440 ile 1450 seneleri arasında kitap basmıştır; bundan sonra Avrupada matbaacılık ilerleyerek bir hayli eser basılmış ve bittabi o nisbette de fikrî inkişaf olmuştur.

Sultan III. Ahmed zamanında matbaa tesis edilmeden evvel *İstanbul*'da ve diğer bazı Osmanlı vilâyetlerinde arapça, yahudice, rumca ve ermenice kitaplar basan bazı matbaalar vardı [3]. Arap harfleriyle arabça basılmış olan kitaplardan büyük kıt'ada hendeseye dair *Usul-ül-Oklidis*'in [4] III. Murad tarafından verilmiş olan bir fermanla 996 Zilhicce (1588 Ekim)'de *İstanbul'da* satışına müsade edilmiştir.

Osmanlı devletinin müsaadesiyle münhasıran Türkçe kitab basılması Üçüncü Ahmed devri ve Damad İbrahim Paşa sadaretinden itibaren başlamış ve bazı arızalar dolayısiyle vaki muvakkat fasılalar istisna edilecek olursa devam edip gitmiştir.

Türkçe olarak kitap basılması hakkında ilk teşebbüs sadaret mektubî kalemi kâtiplerinden Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin oğlu Said Mehmed Efendi, tarafından ele alınmıştır. Said Efendi babası elçilik ile 1132 H./1720 M. de Fransa'ya gittiği zaman o da beraber gitmiş ve *Paris*'teki matbaaları gezerek az zamanda binlerce kitap basıldığını görüp ulum ve fünunun süratle intişarı için bunun Türkiye'de de tesisini arzu etmişti.

[1] *Mühimme defteri* 129 s. 185 ve *Raşid zeyli Çelebi-zâde* s. 252.

[2] *Mühimme defteri* 133 s. 237, Sene 1138 (1725 m).

[3] Arap harfleriyle olmak üzere Onaltıncı asırdan itibaren *İstanbul*'da, *Haleb*'te ve 1514'den itibaren Osmanlı memleketlerinden başka bazı Avrupa şehirlerinde de kitaplar basılmıştır ki *Roma*, *Venedik*, *Viyana* ve *İtalya*'da *Fano* şehirleri bunlardandır (Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı*).

[4] Kitab-ı tahrir li-usuli Oklidis min telifi Hâce Nasirüddin Tûsî.

Said Mehmed Efendi *İstanbul*'a dönüşünde bu iş için aslen Macaristanlı olan Müteferrika İbrahim Efendi ile görüşüp [1] bu hususta müştereken bir matbaa tesisi için Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya müracaata karar vermişler ve bu maksadı izah için de Müteferrika İbrahim Efendi tarafından matbaanın ehemmiyetine dair (وسيلة الطباعه) *Vesilet-üt-Tıbaa* ismiyle bir risale kaleme alınarak istidalariyle birlikte sadr-ı âzama takdim etmişlerdir.

Said ve İbrahim Efendi'ler gerek risale ve gerek istidalarında yangınlar ve isyanlardaki yağmalar sebebiyle bir çok yazma kitapların mahvolduğunu, mevcut yazma eserlerin de hattatların dikkatsizliği yüzünden yanlış yazıldığını ve bunlardan başka medrese talebelerinin kendilerine âid kitapları tedarik edemediklerini beyan ile kitab tab'ına müsaade edilecek olursa bu mahzurların bertaraf olarak ulum ve maarifin süratle ilerleyeceğini arzetmişlerdir.

Damad İbrahim Paşa, bu müracaatı bir encümen huzurunda tetkik ettirerek muvafık buldu ve müteşebbisleri teşvik etti, yaptığı yardımla matbaa levazımı ve harfleri tedarik edildi; [2] fakat bu yeniliğe engel olan bir kısım ulema ile yazı ile geçinen hattatların muhalefetiyle karşılaşıldı; vezir-i âzam aleyhinde epi dedi-

[1] Müteferrika İbrahim Efendi Kalvinist hıristiyan mezhebine mensup bir ailenin çocuğu olup *Macaristan*'da *Kolojvar* şehrinde doğmuş, yüksek tahsil yapmış, papas olmak isterken talih onu başka tarafa sevketmiştir. İbrahim Efendi Osmanlılarla Avusturyalılar arasındaki uzun harpte ve 1104 H./1693 M. de Osmanlılara esir düşmüş, *İstanbul*'a getirilerek esir suretiyle satılmış ve daha sonra islâmiyeti kabul ederek müslümanlığı müdafaa yollu *Risale-i İslâmiye* adlı bir eser kaleme almıştır. İbrahim Müteferrika, merhum Şehid Ali Paşa'nın mühürdarlığında bulunup Mora seferinden avdette sadrazamın bir mektubiyle Avusturya başvekiline gönderilmiş ve geldikten sonra bir aralık Osmanlılar tarafından Avusturyalılar aleyhine hareket eden Macarların yanına tercüman tayin olunup daha sonra da Türkiye'ye gelen Rakoçi Ferenc'in maiyyetine tercüman verilmiştir. İbrahim Müteferrika, Rakoçi'nin ölümüne kadar *Tekirdağı*'nda anın yanında tercümanlıkla kalmış, Türkçe kâtipliği yapmış ve 1736'daki Osmanlı-Rus harbinde top arabacıları kâtibi olmuştur. İbrahim Müteferrika 1158 H. (1744 M.)'de *İstanbul*'da vefat etti. Kabri Kasımpaşa mezarlığında İdris Muhtefî'nin yanındadır.

[2] Bu harflerin Viyana'dan veya Fransa'dan getirildiği söyleniyorsa da (Bk. *Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*, sene 1, s. 326-327) merhum Selim Nüzhet, bu harflerin daha ziyade İstanbul'da döktürülmüş olduğunu kabul ediyor (*Türk matbaacılığı*, s. 60).

kodu oldu. Nihayet bu gürültü ve yaygaranın şer'î bir fetva ile önlenmesi düşünüldü; bu hususdaki şer'i mütaleası alınmak üzere istida Şeyhulislâm Abdullah Efendi'ye havale olundu.

Uyanık fikirli olan şeyhulislâm, ulemanın muhtemel îtirazlarını önleyecek şekilde bazı dinî kitaplar hariç olarak lûgat, mantık, heyet, tarih, coğrafya, edebiyat, tıb ve felsefeye dair telif edilmiş olan eserlerin basılmalarında mahzur olmayıp bu gibilerin basılabileceğine dair fetva verdi. Bundan başka bu matbaa tesisi teşebüsünü alkışlayan şeyhulislâm Abdullah Efendi, Müteferrikanın yazmış olduğu *Vesilet-üt-Tıbaa* eserine mükemmel bir takriz kaleme aldığı gibi diğer bazı ulema da aynı esere takrizler yazdılar[1].

Bu suretle tekemmül eden teşebbüs bütün şekli ve takrizler ile beraber pâdişaha arz olunarak müsaadeyi havi ferman çıktı ve bu suretle matbaanın îcadından üç yüz yetmiş sene sonra yani 1727 Temmuzda Osmanlı matbaası kurularak Türkçe eserler basılmağa başladı (1140 H. 1727 M.) [2].

[1] Arapça olan bu takrizlerin hepsi de ilk basılmış olan *Vankulu lûgati*'nin baş tarafında vardır.

[2] Bu hususa dair olan fermanın bazı yerlerini naklediyorum:

Mektubî-i sadaret-i uzma hulefasından Said ve dergâh-ı muallam müteferrikalarından İbrahim zîde mecdühüma'ya hüküm ki,

Çûn revabıt-ı devam-ı kıyam-ı kavanin-i din-ü devlet... ve işaât-ı envâ-ı ulum ve fünun, teksir-i kütüb ile mukayyed idüği müsellem ve mukarrer olmağla.... elyevm memâlik-i islâmiyede Kamus ve Cevherî ve Lisan-ül-Arab ve Vankulu ve kütüb-i tevarih ve ulum-ı (آليه) âliyeden cilt ve hacmi kebir olan nüsah-ı lâzime nâdir ve olanlar da hatadan hâli kalmamağla nedret-i kütüb ve sakamet-i nüsah talebe-i ulum ve rağbe-i maarif ve fünunun usret ve meşakkatlerine bâis olup basma sanatı (matbaacılık) bir nevi kitabetten ibaret ve basma fenninde nice bin cilt kütüb-i sahiha husule geleceği nümayan olup kalil ül meşakka ve kesir-ül-menfaa bir sanat-ı mergube olduğu mefhumunı havi bir risale-i beliğa telif ve inşa ve menâfi-i kesiresini tadad ve ıhsa ve fenn-i mezkürda sizin maharetiniz olmağla levazım ve masarifini iştiraken görüb tedarik etmeniz ile eyyam-ı saadet-iktiranımda bu sanat-ı garibenin veray-ı hafadan manassa-i zuhurda cilveger olmasiyle âmme-i ehl-i islâmın ilâ yevm-il-kıyam isticlab-ı daavât-ı hayriyyelerine bâis olmak için fıkıh ve tefsir ve hadis ve kelâm kitaplarından mâada lûgat ve tevarih ve tıb ve fünun-ı hikemiyye ve hey'et ve ana tâbi coğrafya ve memalik ve mesalik kitapları basılmak bâbında izn ve ruhsat-ı pâdişahanemi iltimas eylemeniz ile risale-i mezkûre (yani vesilet-üt tıbaa) halen şeyhulislâm.. Mevlânâ Abdullah edamallahü taâlâ fezailühû'ya irsal ve basma sanatında maharet iddia eden Zeyd, lugat ve mantık ve hikemet ve heyet ve bunların emsali ulum-ı (آليه) âliyede (sarf, nahiv ve saire gibi yüksek ilimlere yardımcı ilimler) telif olunan kitapların huruf ve kelimatının suretlerini birer kalıba nakşedüb evrak üzerine basmakla ol kitapların misillerin tahsil ederin dise Zeyd'in bu veçhile amel-i kitabete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır? deyu istifta olundukta basma sanatında mehareti olan kimesne bir müsahhah kitabın huruf ve kelimatını bir kalıba sahihen nakşedüb evraka basmakla zaman-ı kalilde bilâ meşakka nüsah-ı kesire hasıl olup kesret-i kütüb (ر خيص) rahis - baha ile temellüke bâis olup bu veçhile faide-i azimeyi müştemil olmağla ol kimesneye müsaade olunup bir kaç âlim kimesneler, sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyurulursa gayet müstahsen olur deyu ifta eylediğinden mâada zahr-ı risalede kendi kalemiyle takriz etmekle Mevlânây-ı müşarünileyhin fetvay-ı şerifleri mûcibince müsaade-i hümayunum erzanî kılınıp....1139 zilkade ortaları/1727 Temmuz *(Mühimme defteri* 134, s. 156).

Bu fermanın üstünde, " İbrahim efendi verdiği kaime dahî battalda hıfzolunmuştur 1139 zilhicce " kaydı vardır.

Yukarıdaki hüküm ferman şekline sokulunca baş tarafındaki elkaba " Kıdvet-ül-emâcid-i v'el akran mektûbî-i sadr-ı uzma hulefasından Said ve dergâh-ı muallam müteferrikalarından İbrahim zîde mecdühüma, tevki-i refi-i hümâyun vasıl olıcak malûm ola ki" ibarelerinin ilâvesiyle ferman şekline sokularak üzerine de "*Mucibince amel oluna*" hatt-ı hümâyunu konmuştur.

[1] İstanbul kadısına hüküm ki,

Kıdvet-ül-emacidi ve'l-âyan mektûbî-i sadr-ı uzma hulefasından Said ve dergâh-ı muallâm müteferrikalarından İbrahim zîde mecdühüma süddei saadetime arz-ı hal edüb bundan akdem tab'ına mezun oldukları kütüb-i lugatten halen tab'ı husul-pezîr olan *Van Kulu* lûgatine ciltsiz olduğu halde mûtedil baha takdir olunmasını istida etmeleriyle lugat-i merkumun tevfirinden maksad-ı aslî mücerred talebe-i ulûma kütüb-i mezkûreyi bahâ-i rahis ile iştira ve intifaları sebebiyle isticlâb-ı edîyye-i hayriyeleri olmağla otuz beşer kuruşa bey' ve şirâ olunmakla tadil ve tesviye bulunup tarafeyne gadr olmayacağı

Tab işlerinde musahhihlik pek mühim ve malûmata mutavakkıf olduğundan sabık İstanbul kadısı İshak ve sabık Selânik kadısı Pirî-zâde Sahib ve sabık Galata kadısı Yanyalı Esad ve Kasım-paşa Mevlevihanesi şeyhi Musa Dede Efendiler de musahhihlik hizmetine tayin olunmuşlardır.

İlk matbaa İstanbul'da *Sultan Selim civarı*'nda Müteferrika İbrahim Efendi'nin evinde kurulmuştur. Bu matbaada ilk basılan kitap XVI. asır sonları âlimlerinden Vanlı Mehmed bin Mustafa'nın telifi olan (صحاح جوهرى) *Sihah-i Cevherî* isimli lûgatin tercümesidir; bu lûgat *Vankulu lûgatı* diye meşhur olup 1141 Receb başında (31 Ocak 1729) bin nüsha olarak basılmış ve ciltsiz olarak otuz beş kuruşa satılması muvafık görülerek İstanbul kadısına o suretle hüküm gönderilmiştir [1]. Bundan

sonra ikinci eser olarak Kâtib Çelebi'nin *Tuhfet-ül-Kibar fî esfar-il-bihar* adındaki Osmanlı denizciliğine ait eseri basılmıştır. Bunu müteakip de üçüncü eser Müteferrika İbrahim Efendinin lâtinceden tercüme ettiği *Tarih-i Seyyah* olup[1] vezir-i âzama ihda edilmiştir. Yine aynı senede yani 1730'da *Tarih-i Hind-i Garbî* (Hadis-i Nev) isimli Amerika'nın keşfine dair olan Emir Muhammed Suudî'nin *Kitab-ı İklim-i Cedid* isimli eseri değiştirilmek suretiyle basılmış olup zamanına göre mühim bir eserdir.

Müteferrika matbaasının beşinci eseri Nazmî-zâde'nin *Tarih-i Timur Gürkân* isimli eseri olup sonra Süheylî'nin *Eski ve Yeni Mısır Tarihi* ve Nazmî-zâde'nin Bağdat'a dair *Gülşen-i Hülefâ*'sı, İbrahim Müteferrikanın (اصول الحكم فى نظام العالم) *Usul-ül-hikem fînizam-il-âlem* adındaki mühim eseri[2] ve yine *Füyuzât-ı* Mıknatiyyesi ve Kâtib Çelebi'nin *Cihânnüma ve Takvim-üt-Tevarih'i* ve *Naima tarihi* basılmıştır.

Damad İbrahim Paşa'nın ölümiyle beraber 1143 H. /1730 M. de matbaanın faaliyeti bir ara sekteye uğradıysa da İbrahim Müteferrika bir müddet sonra, vefatına kadar basmacılıkta devam etmiştir. Müteferrika matbaasında Türkçe-Fransızca sarf kitabı da basılmış ve kitabın harfleri *Paris*'ten getirtilmiştir.

Lâle eğlenceleri ve helva sohbetleri

Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa tecdüde taraftardı; bunun sadareti zamanında Avrupa'ya doğru yüz döndürülmeğe başlanmış ve garbin siyasî, ekonomik ve kültürel hareketlerinden şöyle böyle istifade edilmek istenmiştir. İbrahim Paşa tab'an ince ruhlu, sevimli, munsif ve mülâyim bir zat olduğundan görüştüğü

nümayan ve kütüb-i mezkûre ciltsiz olduğu halde otuz beş kuruşa bey' u şirâ olunmak üzere nizam verilüb sicill-i mahfûza kayıt ve ziyade ve noksana cevaz gösterilmemek bâbında ferman-ı âlişanım sadır olmuştur.. Sene 1141 Şaban evahiri *(Mühimme* 135, s. 303).

[1] *Tarih-i Seyyah*, Rakoçi Ferenç ile Türkiye'ye gelmiş olan rahip Kruzinski'nin eseri olup Müteferrika bunu terceme ile vezir-i âzama ithaf etmiştir.

[2] *Usul-ül-hikem*, I. Sultan Mahmud'un düşmanların galebesi ve müslümanların mağlup olmalarının sebeplerini sorması üzerine Müteferrika tarafından tercüme yollu lâtinceden naklolunmuştur.

insanlar üzerinde bir hürmet uyandırırdı; sulhperverdi, zevk ve safaya ve eğlenceye düşkün olup kayın pederi olan Üçüncü Ahmed de damadı gibi aynı meyilde olduğundan bu suretle uzun seneler birbirleriyle anlaşmışlardı.

İbrahim Paşa'nın sadareti müddetince yaz geceleri lâle eğlenceleri ve kışın helva sohbetleri ile vakit geçiriliyordu; İstanbul halkının mühim bir kısmı da bunları taklit yollu kendilerine göre eğlenceler tertip ettiklerinden *İstanbul* ahenk içinde idi. Pâdişah kendi sarayındaki eğlencelerden başka, zaman zaman bu lâle ve helva sohbetlerine iştirak ediyordu; saraydaki eğlencelere de vezir-i âzam ve damatlarından başka şeyhulislâm ve ileri gelen ulemayı da davet etmekte idi[1].

Pâdişah her baharda lâle mevsiminde şahzade ve haremleriyle beraber *Beşiktaş*'ta damadının yalısına gelirdi[2] mevsime ve rağbete göre bu eğlence yerleri değişebilirdi; bunlardan en meşhuru kâğıthanedeki Sa'dâbâd adı verilen yerdi burasının imar edilmesi ve parça parça devlet ricaline verilerek az zamanda ağaçlandırılması hakkında 1135 tarihli ferman neşredilmiştir[3]. *Sa'dâbâd*[4] en zi-

[1] *Raşid zeyli Çelebi-zâde*, s. 555.

[2] *Raşid* c. 5, s. 19, 29 45, 88, 134, 177, 233, 247, 267, 366, 401, 424, 439, 527, 528, 555.

[3] Sa'dâbâd'ın iç tarafında olan dağlar asma çubukları ve ağaçlar dikilerek az zamanda yetişeceğinden mezkûr arazi devlet ricalinden bazılarını mümasili vech ile tevzi ve taksim ile mülkiyyet üzere mutasarrıf olmaları şartıyle padişah tarafından hibe ve temlik olunmuştur (Topkapı Sarayı Arşivi No. 7737 sene 1135)

[4] 1134 Şabanında (1722 Haziran) başlayarak büyük bir faaliyetle iki ayda tamamlanan *Sa'dâbâd*, Kâğıthanede *Çağlayan* ismi verilen mahalde idi; buradaki Abşar'lardan dolayı Çağlayan adı zamanımıza kadar gelmiştir. 22 Şaban 1134 (1722 Haziran)'da temeli atılan *Sa'dâbâd Kasrı* ve tetimmatı hakkında *Raşid* c. 5, s. 444'de epi malûmat vermektedir. Buranın bir an evvel yapılması için hükûmetin tatil günleri olan pazartesi ve perşembe günleri de çalışılmış ve bizzat sadr-ı âzam nezaret etmiştir. Bu kasrın inşasından evvel ibtida Kâğıthane deresinin mecrası genişletilmek suretiyle değiştirilerek humbarahaneden sekiz yüz zirâ (Bir mimarî zirâ 75 santimetreden sekiz milimetre fazla) kadar yere iki taraflı mermer rıhtım yapılmıştır. Bundan sonra nehir kenarına otuz mermer sütun üzerine bir kasr ile önüne geniş bir havuz ve tekneler yapılıp selsebil gibi sular teknelerden havuza dökülüyordu. Kasr-ı hümayundan Baruthâne mevkiine kadar nehrin iki sahilinde mükemmel ve muntazam plânlar üzerine yalılar ve köşkler yaptırıldı. Bu inşaata ait Müfredatlı masraf defteri Başbakanlık arşivinde vardır.

Nice tarihler arz ettiler sadr-ı keremkâra
Olanlar vâdi-i şiir ü fünun-ı nazmda üstad
Bîna veş lik tarihînde dahi şirket-i gayra
Rıza göstermeyüb tab'-ı bülend-i âsaf-ı nekkad
Buyurdı resmolunsun çâr divârında bû tarih
Mübârek ola Sultan Ahmed'e devletle Sa'dâbâd

manzûmesinde son mısrâ olan :

مبارك اوله سلطان احمده دولتله سعد آباد

yade rağbet gören köşklerden olup burasının îmarına çok para sarfedilmişti [1] Bu Sa'dâbâd'dan başka *Şerefâbâd* [2], *Bağ-ı Ferah* [3]

mısra tarihini bizzat Damad İbrahim Paşa söylemiştir. 27 Şevval (1722 Ağustos)'da *Sa'dâbâd* ikmal olunarak vezir-i âzam, pâdişahı davet etti. Sa'dâbâd inşası hakkında bundan sonraki nota da bakın.

[1] Sa'dâbâd'da kasr-ı cinan ve harem-i hümayun ve ağalar odası ve sair mahaller 11 Şaban 1134 (27 Mayıs 1722)'den 15 Rebîulevvel 1135 tarihine kadar iki yüz on bir günde yani yedi ayda yapılmış olup mimarı da Mimarbaşı Mehmed Ağa dır. Mimar Mehmed Ağanın Sa'dâbâd binası masarifine dair verdiği defterde şöyle deniliyor:

Defter-i muhasebe-i makbuzât ve mübayaât ve icarât ve ihracât berây-ı binâ-i kasr-ı cinan vè harem-i hümâyûn ve odahâ-i ağayan-ı harem-i hümâyun ve mahallat-ı saire der Sa'dâbâd ki be-mârifet-i Mehmed Ağa mimarân-ı hassa el-vâki' an 11 Şaban 1134 ilâ 15 Râ sene 1135 müceddeden bina şüde eyyam 211.

Sa'dâbâd'da müceddeden bina olunan mahaller	
Kasr-ı hümayûn-ı cinan	mermer Çağlayan
Kıt'a	1
1	

Kasr-ı cinan kurbinde harem-i hümâyun dairesinde dokuz oda bir sofa bir divânhane bir dehliz, bir dehliz üzerinde kasr, iki halvetli ve çeşmeli hamam, bir çamaşırhane. bir matbah bir şirvanlı koğuş bir su hazinesi, bir su çeşmesi ve beş çeşme bunlardan başka harem ağaları dairesinde de: Altı oda, bir gusul hane, bir sofa, bir koğuş oda, üç iskele, beş çeşme, yanda pâdişaha mahsus bir kasr-ı hümayun, cami, iki zülveçhyen mermer selsebil, üç köprü bir cisr-i nev-peyda denilen yeni köprü vesaire olup çağlagan (çağlayan = Abşar)'ın tulü iki bin beşyüz zirâ idi. Daha sonra ayrıca Abşar denilen bu çağlayanla bir de *cedvel-i sîm* yaptırılmıştır Sa'dâbâd kasrı çağlayan ve diğer inşaat için 115807 (yüz on beş bin sekiz yüz yedi) esedi kuruş (arslanlı denilen felemenk parası) sarfedilmiştir.

[2] *Üsküdar*'da *Şemsipaşa* iskelesinde idi. *(Subhî tarihi*, vrk. 43). *Hadikat-ül-cevâmi*'de de Harem iskelesi verasında *Şeref-âbâd* nam saray denilmektedir (C. 2, s. 241).

[3] *Bağ-ı ferah, Beylerbeyi bahçesi.* "İstavros sarayı kurbinde vaki aslında Beylerbeyi bahçesi demekle şöhretnüma... ve Bağ-ı ferah ismiyle müsemma olan sahilsaray *(Subhi s.* 60) ve "İstanbul kaymakamı ve sabıka kaptan Mustafa Paşa dahi alesseher *Çengelköyü* kurbinde *Bağ-ı ferah* tesmiye ettiği Sahil sarayına gitmiş bulunmakla... *(Subhî* vrk. 6 b).

Emnâbad [1], *Hüsrevâbâd* [2], *Neşatâbâd* [3], *Hümâyunâbâd* [4], *Ferahâbâd* [5], *Kasr-ı Süreyya* [6], *Vezirbahçesi* [7], gibi kasırlarda *Tersane*

[1] *Emnâbâd, Fındıklı*'da Kız Lisesi ve Güzel Sanatlar Akademisinin bulundukları mahalde deniz kenarında olup Damad İbrahim Paşa tarafından 1137 H./1725 M.de pâdişah için yaptırılmıştır. Bunun yerinde evvelce Kara İbrahim Paşa yeğeni Osman Bey'in yalısı vardı. Osman Bey'in hazineye borcu dolayısiyle bu yalı zabtedilmiş ve sonra *Salıpazarı* yerinden bir miktar arsa ile yanındaki ekmekçi fırını ve gümrükçü Hüseyin Paşa yalısının bir miktar mahalli ilhak olunmak suretiyle denize doğru kırk beş zirâ çıkılarak bir kaç ayda *Emnâbad* sahilsarayı yapılmıştır. Müriüttevarih Topkapı Sarayı kütüphanesi Hazine odası kitapları No. 1338 varak 407.

[2] *Hüsrevâbad* (Hurremabad kariyesi) *Kâğıthâne*'de *Alibey köyüne* yakın bir köşk idi; III. Ahmed zamanında yapılmıştır Vezir-i âzam İbrahim Paşa Alibey köyünde mîrî bahçe kurbinde cereyan eden Nehr-i sagir içre birbirine mülasık *Hüsrevâbad* ismile müsemma üç havuzu tamir ve nehr-i mezburı derununa ilka ve birbirinden cereyan ve üzerine nâzır yar kenarında otağlar ve seraperdeler kurulup ekser ol mahalle teşrif ve safây-ı hatır buyururlardı (*Nusret-nâme*'den). Hurremâbâd karyesindeki inşaata dair Mimar-başı Mehmed Ağanın defterinde izahat vardır.

[3] *Neşatâbâd*, Ortaköy ile Kuruçeşme arasındaki defterdar burnunda şimdi Lido denilen yüzme havuzu mevkiinde idi. III. Ahmed, Bebek'teki *Hümâyunâbâd* kasrına giderken burasını beğenmişti. *Neşatâbada*'ın olduğu yerde ve Defterdar camii yakınında 1074 de Mısır valisi iken vefat eden Defterdar İbrahim Paşa'nın ve daha sonra Meselacı Hasan Paşa'ya nisbet edilen bir yalı varmış. Şehid Ali Paşa'nın vefatından sonra burasını hazine işgal etmişti. Pâdişahın bu yeri sevdiğini gören İbrahim Paşa 1138 H./(1726 M.) de bir sahilsaray yaptırıp *Neşatâbâd* ismini vererek burada pâdişaha bir ziyafet çekmiştir (*Çelebi-zâde* s. 384). Neşatâbâd hakkında müverrih Raşid'in uzun bir manzûmesi olup son beyti şöyledir:

Raşidâ bû câh-ı vâlânın dedim tarihini
Sâ'd ola kasr-ı Neşadâbâd Sultan Ahmed'e

[4] *Hümâyunâbâd*, Bebek bahçesinde idi.

[5] 1139 H. (1727 M.) de ilkbaharda lâle zamanı şaban ayının sonuna tesadüf ettiğinden ramazanda Paşakapısından Beşiktaş'taki Sahilsaray'a gidip gelmek zorluğu sebebiyle Bâb-ı âli'ye yakın olan Çağalazâde sarayı civarında *Ferahâbâd* ismini verdiği mesirede lâle safasını devam ettirmiştir (*Çelebi-zâde* s. 456).

[6] *Kasr-ı Süreyya*; Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın *Kuruçeşme*'de bir sahilsarayı olup Tırnakcı Hasan Paşa veresesinden intikal ettiği için *Tırnakcı yalısı* diye meşhurdu. Bu yalının arkasındaki tepeye, Kara Mustafa Paşanın torunu ve Damad İbrahim Paşa'nin damadı Kaymak Mustafa Paşa tarafından pâdişahı davet için bir köşk yaptırılarak burada Üçüncü Ahmed'e bir ziyafet verilmiştir. Damad İbrahim Paşa bu köşke *Kasr-ı Süreyya* ismini vermiştir.

[7] Topkapı tarafında mükemmel tarh edilmiş bir köşke *Vezirbahçesi* ismini bizzat İbrahim Paşa koymuştur (*Çelebi-zâde* s. 530).

bahçesi'nde ve *Çırağan bahçesi*'nde [1] İbrahim Paşanın *Beşiktaş* mevlevihanesine muttasıl yalısında [2] Lâle eğlenceleri, küme faslı âlemleri yapılıyordu. Şair ve ediplerden Seyyid Vehbî, Nedim, Raşid, Nahifî, Rahimî, Sami, Şakir, Küçük Çelebi-zâde Âsım, Osman-zâde Tâib gibi zevat İbrahim Paşa meclisinin müdavimlerinden idiler.

Bunlar arasından Seyyid Vehbî bir ara, İranlılardan alınmış olan *Tebriz* kadılığına tayin edilip vazifesi başına gitmiş ise de az sonra gönderilen bir hükümle yerine nâib yani vekil bırakarak İstanbul'a gönderilmesi *Tebriz* seraskeri vezir Mustafa Paşa'ya bildirilmiştir [3]. Müverrih Raşid de 1134 H./1722 M. tarihinde Haleb kadısı olmuş ve İstanbul'dan ayrılmış ise de bir müddet sonra İstanbul kadılığı ile gelerek sohbet meclisine devam etmiştir.

İbrahim Paşa etrafındaki bu şairler, onun bol bol lutuf ve ihsanını görüp [4] her fırsattan istifade ile efendilerine kasideler takdim ediyorlar ve yaptırdığı ilmî ve içtimaî eserlerine lâle eğlencelerine dair şiirler, tarihler söyliyerek onun medh-ü senasında bulunuyorlardı.

[1] Beşiktaş'la Ortaköy arasındaki meşhur bahçe.

[2] İbrahim Paşa yalısının Beşiktaş Mevlevihanesine bitişik olduğunu Fındıklılı Mehmed Halife *Nusret-nâme* isimli tarihinde yazmaktadır (1131 ve 1133 hicret seneleri vekayii arasında).

[3] Halen Tebriz muhafızı olup Tebriz tarafına memur askere başbuğ olan Vezir Mustafa Paşaya hüküm ki,

Akza kuzat-il-müslimîn hâlen Tebriz kadısı Mevlânâ Vehbi Hüseyin zidet fezailühunun bu tarafta lüzumı olmağla sen ki vezir-i müşarünileyhsin işbu emr-i şerifim vusulünde Mevlanây-ı mûmaileyhin bu taraftan gitmezden mukaddem naib nasb ü irsal eylediği Mevlânâ (isim yeri açık) zîde ilmühûyı yerine nâib nasbedib kendüsün bu tarafa irsal eylemen bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur buyurdum ki... sene 1141 Şaban ortası (1729) (*Mühimme defteri* 135 s. 299.).

[4] Küçük damadı Kethüda Mehmed Paşa'nın helva sohbetine gelen İbrahim Paşa "muktezây-ı mevsim üzere arz-ı kâlay-ı marifete dide dûz-ı îma ve işaret olan efendilerin eserlerini görmeğe meyl ve rağbet ve cevaiz-i şuarayı cümleye mukaddime-i kerem ve inayet buyurup yemin ü yesara bezl-i dinar ü direm buyurdular (*Çelebi-zâde Âsım* s. 527).Yine bunun gibi büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa'nın helva davetine gittiği zaman da "erbâb-ı tabiata tevcih-i hitap ve muktezâyı- mevsim üzere arzettikleri gazel ve nâdide kasidelerine imrâr-ı nazar ve müstevfa caizelerle cümlesini mesrur" etmiştir (s. 529).

1135 H./1722 M. de başlayan İran seferi muvaffakiyetle devam ettiğinden sadr-ı âzamın muvaffakıyeti her taraftan övülüyordu; Üçüncü Ahmed, damadına gönderdiği hatt-ı hümâyunlarında onun güzel idaresi sayesinde rahat etmekte olduğunu beyan ediyordu.

Damad İbrahim Paşa, pâdişahın Şehid Ali Paşanın ölümüyle henüz zifaf olmadan kocasız kalan Fatma Sultan isminde kızıyle evlenmiş ve kendisinin ilk ailesinden olan iki kızından Fatma hanımı Kaymak Mustafa Paşa'ya ve Hibetullah Hanımı da kethüdası beylerbeyi rütbesindeki Mehmed Paşa'ya vermiş ve henüz küçük olan oğlu Mehmed beye de 1136 H./1724 M. de Atike Sultan verilerek bu suretle Baba, oğul pâdişaha damad olmuşlardır [1]. Bunlardan başka İbrahim paşanın yeğenleri kapıcılar kethüdalığından vezir olan Ali Paşa ile Mustafa Paşa da pâdişaha damat olup Ali Paşa 1136 H./1724 M. de Ümmü Gülsüm Sultan'ı almış ve küçük mirahorluktan beylerbeyi olan Mustafa Paşa da 1140 H./1727 M. de diğer bir sultana namzed olarak bir sene sonra vezirlik verilip nikâhı kıyılmış ise de *Patrona hadisesi* sebebiyle güvey girememiştir.

İbrahim Paşa'nın büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa kaptan-ı derya ve daha sonra İstanbul kaymaamı ve küçük damadı Mehmed Paşa, kethüday-ı sadr-ı âli yani dahiliye vekili ve yeğeni Ali Paşa *tevkii* yani *nişancı* olup diğer kendisine mensup olanların her birisi ileri gelen memuriyetlerden birisinde vazife sahibi idiler. Zamanın şeyhulislâmı fıkıhtan *Behcet-ül-Fetâvâ* müellifi Yenişehirli Abdullah Efendi uyanık fikirli bir zat olup İbrahim Paşa teceddüdüne uymuştu.

Damad İbrahim Paşa bu eğlence ve sefahat alemlerinde ifrata varmış olup aleyhindeki dedi koduları duymayacak kadar gaflet içinde idi. Aleyhdarları bu sefahat hayatı içinde fuhşiyat da

[1] İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın *Patrona vak'ası*'nda babasının katli üzerine hayatına dokunulmamış vezirlikten mütekaid olarak babasının vakıflarına mütevelli olarak yaşamıştır. Karlıeli sancağı kadılarına yazılan bir hükümde şöyle deniliyor:

"İftihar-ül-eâlî ve'l-eâzım vezaretten mütekaid olup sadr-ı sabık pederi müteveffa İbrahim Paşa vakfının mütevellisi olan Mehmed Paşa arz-ıhal sunup.. sadr-ı esbak mütevaffay-ı müşarünileyh İbrahim Paşa ile merhume Fatma Sultan'ın dershaneleri evkafından..." Sene 1159 (*Mühimme* 152, s. 320).

olduğunu söylemekte idiler; hatta İstanbul kadısı bulunan Zülâlî Hasan Efendi'nin zevcesine taarruz ettiği rivayeti ve kâğıthanede kadınlara altın atarak yaşmaklarının içine düşürmekte mahareti olduğu söyleniyordu.

Lâle eğlenceleri sebebiyle lâleye düşkünlük artmıştı, lâle'nin ikiyüz otuz dokuz nev'i vardı [1]. Bu düşkünlük sebebiyle lâle fiyatalrı ifrat derecede yükselmişti; halkta bu çiçeğe karşı uyanan sevgi bunun inanılmaz derecede fahis fiyatla satımasına vesile olmuş ve hele Lâle merakının pâdişaha da sirayet etmesi lâle itibarını ifrata çıkarmıştı; bundan dolayı 1140 Muharrem (1722 Eylül) tarihli bir fermanla Lâlenin müteaddid nevilerinden her birine

[1] İstanbul kadısına hüküm ki,

Ahali-i Dâr-üs-saltanat-il-aliyyem iktiza-i letafet-i âb ve hava ile öteden berû şükûfeperverliğe meyl ve rağbet... ve *Lâle-i rumî* terbiyesini zaman-ı kadîmden beru âdet edinüb rical-i Devlet-i Aliyyemden dahi niceleri meşgul ve melûf ve her birinin envâ ve ecnasına göre hirid ve füruhtünde kıymet ve bahası veçh-i îtidal üzere muayyen ve malûm olup devlet ve ikbal ile asitane-i saadete teşrif-i hümayunumdan mukaddem cümle beyninde ol veçhile bey' (بيع) ve şirâ ve bazı şükûfe kesret buldukca bahası dahi terakki ve tenzil bulmakla günbegün baha-i rayic ile ahz ü îta olunagelmişken cenâb-ı hilafetmeâbım Dar-üs-saltanat-ı seniyyeme sâye endaz-i iclâl... olmağla bu hilâl-i meymenet iştimalde taraf-ı hümâyunumdan dahi bazı mertebe rağbet olunmağın şükûfe dad-ü sitedine melûf taife-i bî insaf-ı tamâh îtiyad bu haleti mahzâ fırsat ad ve sene besene terakki ve zam ederek hadd-i îtidal ve insafı tecavüz ve içlerinde muhtekirler peyda olup vaktiyle bulunan mahallerden rayic baha ile devşirib müzayaka vaktinde zı'fi (ضعفی) ile füruhtuna kanaat etmeyüb bahâ-i lâyuhsa velâyuad mütalebesiyle tâlibine eziyet ve cevr-i bî-had itmeleriyle... birer baha-i mûtedil tayin olunmak iktiza etmeğin sen ki Mevlânây-ı müşarünileyhsin işbu emr-i şerif-i âlişan vüsulünde ser şükûfeciyan olan Şeyh Mehmed zide salâhuhu marifetiyle cümle şükûfecileri huzuruna getirdüb lâle envaından her bir nevin defter-i merkumde mastur olan fiatlerini birer birer kendülere tefhim ve fîmâbâd tayin olunan bahalarından bir akçe ziyadeye füruht olunmamak üzere tenbih ve tekid ve narh defterine sebt ve işbu emr-i şerifimin bir suretini sicill-i mahfuza kayıt ve bir suretini dahi baş muhasebe kaleminde hıfz olunmak üzere kalem-i merkuma îysal eyliyesin. Bu husus, sırren ve alenen tecessüs olunmak mukarrer olmağla şöyle ki tayin olunan bahalarından bir akçe ziyadeye bey'eder olursa şükûfeleri cânib-i mîrîden zabt ve kendüleri bilâd-ı baideye nefy ve ta'zib ile tedip olunacakları musammem olduğun cümleye îlân ve işaat ve sen dahi bu hususta gereği gibi tecessüslerine mukayyed ve ihmal ve müsamahadan mücanebet olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur (Evâil-i Muharrem 1140). (*Mühimme defteri* 134. s. 190 ve *Çelebizâde* s. 415). Damad İbrahim Paşa zamanındaki lalelerin envaına ve bunları yetiştirenlere dair İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih dergisinin yedi, sekiz ve dokuzuncu sayılarında Prof. Münir Aktepe'nin üç yazısı vardır. Lalelere verilmiş olan yüze yakın isimler غنی لاله زار باغ قديم isimli yazma bir eserde yazılmıştır (*Nedim Divanı* s. 321)

çiçekçibaşı marifetiyle mutedil fiyat konması İstanbul kadısına emrolunmuştur.

Üçüncü Ahmed bu fermanında, *Edirne*'den *İstanbul*'a geldikten sonra kendisinin de lâleye karşı göstermiş olduğu alâkanın çiçekçi esnafına fırsat vermiş olduğunu beyan etmektedir [1]. halkın zamanın modası hükmüne giren lâleye düşkünlüğü dolayısiyle bahçelerini lâle ile süsleme iştiyakı seneden seneye lâlenin fiyatını arttırmış ve "*Mahbub*" adı verilen lâle soğanının o zamana göre fevkalâde bir fiyatla satılması bu işin muayyen ve mutedil bir fiyatla iştirasiyle ihtikârın önlenmesini icabettirip tesbit edilen fiyat İstanbul kadılığı siciline kaydettirilmiştir; daha evvelki tarihle Mahkeme siciline kaydedldiği üzere en itibarlı lâle olan Vefalı Mehmed Bey' in 1129 H 1717 de yetiştirmiş olduğu (نيزهٔ رومانی) Nize-i rummanî isimli laleye en yüksek fiat olarak yine zamanına göre büyük bir fiat sayılan elli kuruş konmuştur [2]. Daha sonra ihtikârın artmasına mebni ikinci bir narh kondığı görülüyor..

[1] Lâlenin iki yüzden fazla nevilerinden bazılarının adları şunlardır : Müferrih-i zat, Vefk-ı meram, Cevher-i siyrab, misbah-ı feyz, nur-ı behcet, Peyker-i çırağan, Atiyye-i hak, Gülbün-i işve, miftâh-ı gülşen, Girişme-i naz, şeref-i hurşid, teselli-i hatır, menba-ı hayat, Navek-i gülşen, Leylâkî, Nihal-i gülşen, Cilveengiz, Tuhfe-i ezhar, Nur-ı sefid (beyaz), Şuâ-ı yakut (kırmızı), Rûy-ı mahbub (ela), Peyker-i yakut(kırmızı), Subh-ı bahar (beyaz), Zarif turuncu, Dürr-i yekta (beyaz), Rûy-ı mehtab, Hüsn-i gülzar, İhsan-ı Yezdan, Nur-ı saadet, Saye-i hüma (beyaz), Zerdûz (sarı), Yegâne, Kerem-i bâri, Şule-i çemen, Leb-i çemen, Zübde-i çemen, Peymane-i gülgûn, Feyz-i seher, Şevkâver, Gonceperver, Hadenk-i naz, Gülşen-i şebab, Atiyye, Ruh-ı şakayik, Cam-ı gülreng, Hüsn-i an vesaire (Ahmed Refik, *On ikinci asr-ı hicrîde İstanbul hayatı* 96). Bu mevzuda geniş tafsilat şu yazıda bulunmaktadır: M. Münir Aktepe, *Damat İbrahim Paşa zamanında lâle.* Tarih Dergisi, Sayı 7, 8 ve 9(1953); yine lâleye dair "Gencîne-i lâlezar-ı bâğ-ı kadîm" isimli eserde malûmat olduğu gibi matbu Nedim divanı'nın 32 inci sahifesinde altmış'a yakın lâle ismi vardır.

[2] *Cevdet tarihi* (Matbaa-i Osmaniye tab'ı) c. 1, s. 64. de Mahbub isimli lâle'nin bin guruştan ziyadeye satılmaması emrolundığı yazılıyorsa da Münis Aktepenin İstanbul kadılığı sicilinden çıkarıldığı 28 Şevval 1138 tarihli kayda göre 239 çeşit lâlenin en yükseğinin fiatı elli kuruş oldığı görülüyor zatrn para kıymeti itibariyle bir lalenin bin kuruşa çımasına da imkan yoktur olsa olsa Mahbub isminde bir lâle yetiştiren bir çiçekciye teşvikan böyle bir ihsan olmuştur.

İbrahim Paşa sadaretinde Avrupa ile münasebat

Karlofça muahedesinden sonra Osmanlı siyaseti eski mütehakkim ve mağrur tavrını değiştirerek yumuşak bir mahiyet almış ve bu hususta muahedelerin akdine memur edilen murahhasların kabiliyet ve kıyaseleri de -durum icabı- müessir olmuştu.

Gerek karlofça ve gerek Pasarofca muahedeleri ve bu muahedelerden sonraki temaslar Avrupa ile daha yakından tanışmağı temin etmiş ve sulh için ara bulmağı isteyen İngiltere ve Felemenk ve Fransa elçileriyle vaki görüşmeler diplomasi sahasında daha vukuflu gelişmelere sebep olmuş Avrupa hükümdarlarına gönderilen nâmelerle dostluk tezahürlerine daha çok yer verilmiştir.

Damad İbrahim Paşa sadaretinde Avrupa ile dost geçinmek ve istikrarlı bir siyaset takip etmek arzusu devletler arasındaki münasebetleri daha önemli ince bir safhaya sokmuş olup Avrupa ile yakından temas edilmesi arzu olunarak onaltıncı asırdan beri Osmanlılarla siyasetini geliştirmiş olan Fransa'ya elçi ve Pasarofca muahedesinin altıncı maddesine istinaden de *Viyana*'ya sefir makamında bir şehbender (daha doğrusu konsolos) gönderilmiştir [1]. Viyana şehbenderliğine 1138 de mirülümeralık ile Ömer Efendi isminde birisi tayin edilmişti [2]. Bu zatın muahede îcabınca tayinine Avusturya hükümeti ses çıkarmadı ise de Osmanlı devletini alâkadar edecek havadisin bunun vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirilmesini de istemediğinden müşkilât gösterilmeğe başlamış ve bu halden dolayı Türkiye şehbenderi vaziyeti İstanbul'a arzederek şikâyette bulunmuştu [3]. İb-

[1] Malûm olduğu üzere 1132 H. (1720 M.)de Fransa'ya Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Efendi elçi gönderilip *Viyana*'ya da 1138 H. (1725 M.) de bir şehbender yollanmıştı.

[2] *Mühimme* 133, s. 78.

[3] Bu hususa dair evasıt-ı safer 1139 tarihli hükümden hülâsa:
Devlet-i aliyyem tarafından mîr-i alemlik payesiyle Beç tarafına şehbender nasb ve tayin olunan Ömer dâme mecdühuya hüküm ki,

Tarafından *Beç*'e vüsulüni müş'ir irsal eylediğin mektup... ulu dostumuz Roma imparatoru Karolos (Altıncı Şarl) tarafından Âsitâne-i saadetimde mukim kapı kethüdası Veverlenge (Dirling) vezir-i âzamın huzuruna celp olunup kenduye bu tarafta ne veçhile ikram ve riayet olunuyorsa sana dahi o tarafta ol vech üzere ikram ve riayet olunmak için devlet-i çasariyye tarıfına mahsus kâğıt yazması içün tavsiye ve sipariş olunduğundan mâada gerek etrafa gidip gelen adamların içün iktiza eden menzil hususuna ve gerek sair vaki olan umuruna müsaade ve ianet ve bu canibde kapı kethüdalarına ne vech ile ikram olunursa sana dahi ol vech üzre ikram ve riayet olunmak için İmparator-ı müşarüneleyhin baş vekili Prens Okinos dö Savuaya (Prens Öjen dö Savua) vezir-i âzam-ı müşarünileyh tarafından bu defa yazılan mektupta tahrir ve nefs-i *Beç*'de ve diyâr-ı Nemçe'nin cümlesinde vaki' tüccar-ı islâmın vaki olan umurlarını görmek ve bu tarafta olduğu gibi yol emri ve nüzül verilmek üzere tavsiye olunmakla ....Evasıt-ı Safer 1139 *(Mühimme* 133, s. 347).

rahim Paşa sadaretinde ecnebi devletlerden gelen elçilere yapılan muamele daha samimi olmuş ve bu elçilere karşı tertip edilen ziyafetler, yalnız divan-ı hümayunda nâme takdimi gününe inhisar ettirilmeyerek hususî surette müteaddit yalılar ve saraylarda yapılır olmuştu.

Avrupa hükümdarlarına gönderilen nâmelerdeki elkab evvelleri dost devletler hakkında: افتخارالامراءالعظام العيسويه مختارالكبراء الفخام المسيحيه veya Fransa ve Nemçe (Avusturya) hükümdarlarına yazılan nâmelerin sonuna ilâve olarak: مصلح مصالح جماهير الطائفةالنصرانية ساحب ازيال الحشمة والوقار صاحب دلائل المجد والاعتبار klişesi üzerine yazılırken bu devirde nâmelere: *Haşmetlû*, *Meknetlû dostumuz* veya *Ulu dostumuz* tabirleri de ilâve ediliyordu [1].

Damad İbrahim Paşa zamanında Osmanlı hükümeti Avrupa ile sıkı münasebata ehemmiyet vererek oradaki terakkiyattan istifade için bir kapı açmış olup zaman zaman meydana gelen ısyan ve ihtilâller ve türlü gailelerle bu kapı muvakkat bir zaman için kapatılır gibi olmuşsa da atılan tohum ağır da olsa semeresini vermiş ve bu temas ve münasebatın artmasında Osmanlı devletinin durumu da müessir olmuştur.

[1] *Raşid tarihi* c. 5, s. 134, 201 ve *Nâme-i hümâyun defterleri.*

İRAN SEFERLERİ

İran seferinin birinci devresi

Bu sırada İrandaki durum

1135 H./1722 M. de İran tahtında Şah Safi Süleyman'ın oğlu Şah Hüseyin bulunuyordu; bu zat 1105 H./1694'den beri yani otuz senedir hükümdardı. Şah Hüseyin'in babası Şah Safi çok zalimdi; büyük oğlunu öldürtmüş, ikinci oğlu yanından kaçmış, halim ve selim olan üçüncü oğlu Hüseyin babasından sonra İran şahı olmuştu; Şahın diğer bir zevcesinden Mirza Abbas adında bir oğlu daha vardı.

Şah Hüseyin saltanatının ilk senelerinde ahlâkını bozmadı; fakat yumuşaklığı sebebiyle vükelâ azıttılar, kendisini yavaş yavaş sefahate alıştırdılar, işleri bırakarak sefahetle vakit geçirir oldu. Şah Hüseyin'in bu lakaydisi ve gevşekliği yüzünden hükümdarlığının son senelerine doğru ısyanlar baş gösterdi; huduttaki muhtelif aşiretler kendisini tanımaz olmuşlardı.

Bu cümleden olarak Doğu İran'daki Türk aşiretlerinden *Galcaî* veya *Kılıçlar* denilen oymakların reisi olup amcasının yerine *Kandehar* idaresini ele almış olan emir Üveys oğlu *Mahmud Han*[1] metbu olan Şah Hüseyin'e ısyan ederek amcazâdesi

[1] Mahmud'un babası Mir Üveys *Kandehar*'ın zenginlerindendi. Bu sırada *Kandehar*'da eski Gürcü beylerinden Yorgi vali bulunuyordu; müslüman halk bir hıristiyan valinin idaresini hoş görmüyorlardı. Yorgi nüfuzundan çekindiği Mir Üveys'i *Kandehar*'da öldürtmek istediyse de cesaret edemedi; ikram yollu bir hizmetle *Isfahan*'a göndererek arkasından öldürülmesini yazdı; fakat Mir Üveys Acem ricaline hediyelerle geldiğinden öldürülmedi, bilâkis kendisine îtimad edildi, Şah'ın meclisine kadar girdi, bir münasebet düşürüp Yorgi'ye îtimat edilmemesini söyledi; nihayet kendisini *Kandehar* emiri yani askerî kumandanı tayin ettirdi, sonra bir fırsatını bulup Yorgi'yi öldürterek *Kandehar*'a sahip oldu; üzerine gelen Yorgi'nin kardeşi Hüsrev Han'ı da mağlup ederek öldürdü (1124 H./1712). Mir Üveys bu suretle yedi sene *Kandehar*'ı müdafaa ile vakit geçirdi. Mir Üveys vefat edince bir sene kardeşi Abdullah *Kandehar*'ın idaresini ele aldı; bu, İran hükümetiyle anlaşmak istiyordu; fakat Kandehar halkı burasının tekrar İranlılara geçmesinden korkarak Mîr Üveys'in oğlu Mahmud'ı teşvik ederek amcası Abdullah'ı öldürttüler; Mahmud o sırada on sekiz yaşında idi.

Mir Kasım Herat'ı işgal etmiş ve Mir Mahmud ise üzerine sevkedilen Safikulu ve Lütfihan kumandalarındaki İran kuvvetlerini mağlub ettikten sonra 1132 H./1720 M. de *Kirman*'ı ve arkasından *Yezd*'i ve daha sonra *Meşhed*'i alıp 1722'de (1134 H.) Safevilerin payitahtı olan *Isfahan* üzerine yürümüştür.

Mir Üveys oğlu Mahmud bu sırada karşısına çıkan İran kuvvetlerini bozduktan sonra *Isfahan*'ı muhasara altına almış ve bu sırada bazı İran ricali şehzâde Tahmasb'ı alarak *Kazvin* şehrine kaçmışlardır.

Bir taraftan Mir Mahmud'un bu muvaffakiyeti, ve diğer taraftan *Belucistan* halkının *Bender-Abbas* taraflarını yağmalamaları ve yine bu sırada Sünni olan *Dağıstan* halkının ayaklanarak Hacı Davudhan kumandasiyle *Şirvan*'ın merkezi olan *Şamahi*'yi zabt ile *Gence* taraflarına doğru yürümeleri üzerine[1] İran'ın bu vaziyeti Erzurum valisi Silâhdar İbrahim Paşa tarafından 1134 H./1122 M. de tafsilâtiyle hükümete bildirilmiş ve istihbaratını teyid ve tevsik etmek isteyen Erzurum valisi aynızamanda *Tebriz*'de bulunan Fransa tüccarının İran'a gelmemeleri için *Erzurum* ve *İzmir*'de bulunan ortaklarına İran'ın durumu ve *Isfahan*'ın muhasarası hakkında gönderdikleri mektupları da hükümete yollamıştır. Yine böylece İran'ın karışıklığı hakkında Bağdad valisi Eyyûblu Hasan Paşanın daha evvel göndermiş olduğu arizası da Erzurum valisinin aynı olduğundan vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa bu hususta tedbir almak için devlet erkâniyle görüşme yapmıştı.

Toplanan mecliste Bağdad ve Erzurum valilerinin tahriratları okunarak ne yapılmak lâzım geleceğine dair müzakere cereyan etmiş, neticede İran'la hudut komşuluğu dolayısiyle zahirde Osmanlılarla hem hudut olan İran vilâyetlerini Afganlılardan muhafaza için müdahaleye karar verilmiştir (1134 Şaban/1722 Mayıs).

[1] 1134 Şaban (1722 Mayıs) tarihiyle Van valisi Köprülü-zâde Abdullah Paşa'ya gönderilen hükümde: Mir Üveys oğlu Mahmud Han ve ammizâdesi Kasım Han ve Dağıstan ümerasının taraf taraf İran topraklarını zabta başlayıp üzerlerine sevkedilen Kızılbaş kuvvetlerinin mukavemet edemedikleri ve bu suretle *Kandehar*, *Herat*, *Kirman*, *Yezd* ve *Şamahi*'nin elden çıktığı ve *Isfahan*'ın da zabtedilmek üzere olduğu beyan olunmuş ve kendisine direktif verilmiştir *(Mühimme* 130, s. 362).

Osmanlı hükümetinin zebunküşlüğü

Vezir-i âzam İbrahim Paşa *İran*'ın bu âciz vaziyetinden istifade etmek isteyerek ibtida suret-i haktan görünüp İran'ın bu derece zebun halini ve şayet *Isfahan* düşerse diğer yerlerin de süratle elden çıkacağını gözönüne alarak uzun zamandan beri devam edegelen sulhün muhafazası için Osmanlı hududu üzerindeki İran vilâyetlerinin halkını komşuluk hukukına riayeten Afganlılara karşı muhafaza ve müdafaa edilmesi mütaleasiyle o yerleri işgale karar vermiştir (1134 Şaban/1722 Mayıs). İran Şahı şâyed düşmanı defedecek olursa bu işgel edilecek yerlerin dostane bir surette bir muahedeye bağlanacağı münasip görülmüş ve İran'ın payitahtı olan *Isfahan*'ın, Afganlılar tarafından zabtını müteakip Türk hududu üzerindeki İran topraklarını işgal eylemeleri ve bilhassa birinci derecede ehemmiyeti haiz *Revan*, *Tebris*, *Gence* ve *Tiflis*'in derhal işgali Basra, Bağdad, Musul, Şehrezur, Van, Erzurum, Kars, Çıldır valilerine emrolunmuştur [1].

[1] Erzurum valisine gönderilen fermandan:

"...taife-i Surh-serânın bu rütbede za'f-ı hal ve perîşânî-i ahvalleri, husûsâ makarr-ı hükûmet olan *Isfahan* şehri dahi âhara musahhar olursa bilkülliyye halleri mütekeddir... olup taraf taraf sair memaliki dahi elden gideceği zâhir ve bâhir olmağın eğerçi Devlet-i aliyye-i ebed peyvendimle Acem-şahları beyninde müddet-i medideden beru pâberca olan müsalemeye binaen halen Acem şahının bu güna za'f-ı hali vakitlerinde devlet-i aliyyem tarafından memalikine taarruz olunmak tab'ı şahâneme mugayir olup lâkin halen memâlik-i mezkûreye hücum eden taife .. mazbut asker olmayıp muhafaza ve mümarese bilmediklerinden uğradıkları yerlerde kabul-i itaat ve istîman eden ahali ve tüccar ve reâyâ hususa aralarında bulunan aceze ve mesakini himayet ve sıyanet için.... cenab-ı hilâfetmeâbımın dahî adl ü dâd üzere şah-ı müşârünileyhin bu gûnâ za'f-ı hal vaktinde memâlik-i mahrusama karib ve civarı olan ahalisi perişan olmazdan mukaddem tedarikine teşebbüs ve zabt u rabtında ihmal olunmak himmet-i pâdişâhâneme muvafık olmadığı nümâyân bâ'de zaman Şâh-ı müşarünileyh kuvvet bulup müdafaalarına zaferyâb olur ise ol vakitte muktezâsı üzere adl-ü insaf ile hareket ve mâbeynimizde ahsen vech ile görülüb dostluk merasimine riayet olunmak üzere şimdilik memâlık-i mahrusam civarında olan memleketlerin Devlet-i aliyyem tarafından nez' ve tahsiline müsaraat olunmak emr-i müstahsen görülmeğin bu hususta vüzerây-ı izam ve ulemây-ı kiram ve sair âyan ve erkân beyinlerinde istişare olundukta memâlik-i mahrusam civarında olup ecdad-ı izamım zamanlarında nice kere Devlet-i aliyyemin zabt ve tasarrufuna girip himaye-i hümâyunumuza mûtad olan memleketlerinden herkes (her vali) kendü hududuna karib ve münasip olan kılâ' ve bukaı şurût-ı mezkûre üzere zabt ve ahalisini hıfz ve haraset eylemeleri..." 1134 Şaban ibtidaları *(Mühimme defteri* 130, s. 360).

Hükümetin, *Isfahan*'ın düşmesine kadar vaziyete intizar edilmesi hakkındaki emrini dinlemek istemeyen Erzurum valisi derhal taarruza geçilmesini yazmış ise de 1135 Ramazan (1723 Mayıs) tarihiyle kendisine gönderilen fermanda "Madem ki Darül-Mülk-i Şâh-ı Acem olan Isfahan düşmemiştir, taraf-ı Devlet-i aliyyemden İran memleketine tecavüz olunduğuna rızay-ı hümayunum olmamagla yerinden hareket eylemiyesin; Isfahan'ın düştüğü haber alınır alınmaz derhal harekâta başlayasın" kaydiyle Erzurum valisi taarruzdan menedilmiştir [1]. Fakat bir ay sonra gönderilen diğer bir fermanda da *Isfahan* zabt olunsa dahi Afgan Emiri Mahmud'un maksadının ne olduğu anlaşılmadıkça hiç bir harekette bulunulmaması valilere tavsiye olunmuştur [2].

İran'a sefer açılması

Afganlı Mir Mahmud, 1135 H./1723 M. de yedi ay muhasaradan sonra *Isfahan*'ı zabt ve Şah Hüseyin'i bazı evlad ve ıyaliyle esir ederek hükümdarlıktan ıskat ettiği Bağdad valisi Hasan Paşa tarafından hükümete bildirilmiştir. Şah Hüseyin, kendi eliyle İran Şahlığını Mir Mahmud'a terk ederek Mahmud'un başına taç koymuş ve *Dergezin* ve *Kandehar*'dan getirttiği Sünnî halkı *Isfahan*'a iskân etmek suretiyle devlet merkezinde kesif bir sünnî kitlesi vücuda getrimek istemiştir.

Şah Hüseyin esir düşmeden evvel Isfahan muhasarası esnasında kaçarak evvelâ *Kazvin* ve oradan da *Tebriz*'e gelmiş olan şahın oğlu Tahmasb burada şahlığını ilân etmiş ve hükümdarlığını Osmanlı pâdişahına bildirmek için *İstanbul*'a bir elçi göndermek istediğini Van valisi vasıtasivle Erzurum valisi ve seraskeri İbrahim Paşa'ya bildirmiştir; fakat Osmanlı hükümeti henüz Şah Hüseyin'in hal'i ve ölümü hakkında doğru bir malûmat olmamasından dolayı bu cihetin anlaşılmasına kadar Tahmasb tarafından gönderilecek elçinin Erzurum'da alıkonularak ihtiyacının hazine tarafından temin edilmesi, Erzurum valisine emrolunmuştur [3].

[1] *Mühimme defteri* 130, s. 392, Evâil-i Ramazan 1134.

[2] *Mühimme defteri* 130, s. 396, Evâhır-i Ramazan 1134.

[3] *Mühimme defteri*, 131 s. 128 (Evâil-i Receb 1135). Tahmasb'ın elçisinin adı Murtaza Kulu Han'dır. Osmanlı hükûmeti Murtaza Kulu Han vasıtasiyle *Tahmasb*'a vardiği cevapta İran'ın Afgan ve Rus kuvvetleri

Bağdad valisi tarafından gönderilmiş olan 1723 tarihli tahriratta Şeyheyn yani Hazret-i Ebu Bekir ve Hazret-i Ömer'le üçüncü halife Osman'a seb' eden İranlılardan intikam alınma zamanının geldiğini ve kendisinin *Kirmanşah* üzerine hareketine müsaade edilmesini yazmış olduğundan [1] bu müracaat *İran*'a tecavüze vesile arayan hükümetin de arzusuna muvafık düşmesi üzerine bu defa İran halkını Afganlılara karşı muhafaza için değil, yapılacak harekâtla İran topraklarının Osmanlı arazisine ilhakı maksadiyle tecavüze karar verilmiş ve açılacak seferin meşrû olduğuna dair şeyhulislâm Abdullah Efendi'den bir de fetva alınmıştır (1135 H. / 1723 M.) [2]. Bu karar üzerine üç cephede yani *Kafkas*, *Azerbaycan*, *Irak* mıntakalarında elbirliğiyle hareket edilmesi seraskerlere yazılmıştır [3].

Daha aşağıda görüleceği üzere *İran*'daki karışıklık, Afganlıların taarruzları ve Osmanlı hükümetinin de hududlarda faaliyete başlaması üzerine *Şirvan* ve havalisindeki Sünnî halk Osmanlı hükûmetine müteaddit müracaatlarda bulunarak İranlılar tarafından camilerinin ahıra çevrilmesinden, kitaplarının yakılıp ulemanın katledilmelerinden şikâyet ederek Şiîlerin ellerinden kurtarılmalarını ve İranlılara karşı mücadeleye girişmiş olan Davud Han'ın Şirvan Hanı tanınarak kendisine menşur gönderilmesini rica ediyorlardı. Osmanlı hükümeti bu müracaatı kabul ederek Davud Hanı Şirvan hanı olarak tanımış [4] ve bu taraftan

tarafından istilâ edilmekte olup buna karşı Osmanlı hükûmetinin harbi kendi topraklarından uzak tutmak iitediği ve eğer Osmanlı kuvvetlerinin istilâ ettiği yerlerin Osmanlı hükûmetinde kalmasına muvafakat edilecek olursa memulünden ziyade himaye göreceği bildirilmiştir.

[1] *Mühimme* 131, s. 230.

[2] Alınan iki fetvadan biri sulhün feshine ve Şiî olan İran erkeklerinin katillerinin vacib olduğuna, diğer fetva da bir kısım eshaba ve Hazret-i Peygamber'in zevcelerinden Ayşe'ye seb' ve bazı Kur'an âyetlerini kendi arzularına göre tercüme ve tefsir ile ehl-i sünnetin katillerini mübah sayıp ailelerinin ırzına tecavüz eden Kızılbaşların memleketlerinin darülharb ilâniyle üzerlerine harp açılmasının meşrû olduğuna ve elde edilecek kadın ve çocukların esir sayılmasına dairdir (*Mühimme* 131, s. 17 ve *Raşid*, c. I, s. 64).

[3] *Mühimme* 132 s. 230, 237 (Evahir-i Zilkade 1135.)

[4] Davud Han'a, Şirvan Hanı olarak 1135 Rebîulevvel sonları (1723 Ocak) tarihli menşur (Berat) ile nâme-i hümâyun yollanmıştır (*Nâme defteri*, 7, s. 65).

hudut olmak dolayısiyle Davud Han'ın Şirvan Hanı olarak Osmanlı himayesinde bulunduğu Rus çariçesine bildirilmek üzere Nişli Mehmed Ağa adında bir elçi *Moskova*'ya gönderilmiştir.

Kafkas harekâtı

Tiflis'in zabtı

Henüz İran'a harp açılmazdan evvel yani 1134 sonlarına doğru (1727 Ağustoş) Erzurum valisi Silâhdar İbrahim Paşa, *Tiflis* taraflarına çuhadarını gönderip Tiflis hanı Vahtan Han'ın Iranlılara itaatten çıkıp müstakil bir hükümet kurarak etrafındaki yerleri emri altına alıp kendisine itaat etmeyen müslüman *Lezki* taifesine taarruz ettiğini ve maksadının Şirvan ve havalisini istilâ etmek olduğunu haber almış ve keyfiyeti hükümete bildirmiş olduğundan mesele müzakere olunarak neticede *Tiflis*'in zabtına karar verilmiş ve yapılacak harekâtın Vahtan Han'a karşı olup bunun İran ile olan aradaki sulhü bozmıyacağı takarrür ederek *Tiflis* üzerine yürümesi için Erzurum vali ve seraskerine emir verilmiştir (Muharrem 1135/Ekim 1722) [1].

İran seferine dair verilen fetva üzerine üç cephede de taarruzî harekât başlamıştır. Tiflis tarafına serasker olan Silâhdar İbrahim Paşa, *Kars* karargâhından kalkarak maiyyetinde Diyarbekir valisi vezir Arifî Paşa ile Kars beylerbeğisi İshak ve Şebin-Karahisar mutasarrıfı İbrahim Paşalar olduğu halde hareket edip Revan Hanı olup Osmanlılara teslim olan Mehmed Kuluhan, Tiflis üzerine giderek Vahtan Han'ı muhasara edip arkasından *Tiflis*'i işgal etmiş [2] buraya evvelâ Mustafa Paşa ve arkasından da Arifî Ahmed Paşa tayin [3] olun-

[1] *Mühimme* 130, s. 458 Evâhi-ri Muharrem 1135).

[2] *Mühimme defteri* 131, s. 190, 1135 Şevval ibtidaları (1723 Temmuz).

[3] *Tiflis* valisi tayin edilen Mustafa Paşa aldığı emir üzerine Osmanlı himayesine girmiş olan Davud Han'ın yardımına gitmek istemişse de bazı mülâhazalara mebni serasker İbrahim Paşa, göndermiemiş ve onun yerine *Tiflis* valiliğine Vahtan'ın oğlu olup İslâmiyeti kabul etmiş olan Şehnevaz İbrahim tayin edilmiştir; fakat *Tiflis* gibi yeni zabt edilen burasının idaresinin yeni müslüman olan Şehnevaz İbrahim'e verilmesinin mahzurlu olduğu görülerek Tiflis valiliği hükûmet tarafından Arifî Ahmed Paşa'ya verilmiştir (1135 Zilkade /1723 Ağustos). Daha sonra Silâhdar İbrahim Paşa'nın yerine Kafkas cephesi seraskeri olan Arifî Ahmed Paşa'ya gönde-

muştur. Daha sonra *Küri* ve havalisi zabt olunarak idaresi Ömer Paşa'ya verilmiştir [1].

Erzurum valisi ve o cephe seraskeri Silâhdar İbrahim Paşa nın ağır hareketi, tamahkârlığı, ve hükümetce emir verilmesine rağmen Şirvan hanı Davud Han'a yardım etmeyerek *Bakü*'nün Rusların eline geçmesine sebebiyet vermesi gibi halleri Kafkasya'daki devlet nüfuzunu sarsması sebebiyle seraskerlikten azlolunarak yerine Arifî Ahmed Paşa tayin edilmiştir (1135 Zilhicce/1723 Eylül) [2].

Yeni serasker Arifî Ahmed Paşa, *Revan* (Erivan) üzerine giderek üç ay muhasara ve şiddetli muharebeden sonra Tahmasb'dan yardım gelmesinden ümidini kesen Revan muhafızı Ali Kuluhan'ın müracaatı üzerine 9 Muharrem 1137 (28 Eylül 1724)' de Revan teslim olmuş ve muhafızlığı da Anadolu valisi vezir Osman Paşa'ya verilmiştir [3]. Revan'ın tesliminden az evvel de *Nahcuvan* elde edilmiştir.

Revan'ın alınması Üçüncü Ahmed'in fevkalâde memnuniyetini mûcib olarak serasker Arifî Ahmed Paşa'ya Diyarbekir'e ilâve olarak Revan eyaletini de tevcih ettikten başka ihtiyacına sarfedilmek üzere iç hazine yani Enderun hazinesinden de kendisine on beş bin kuruş atıyye göndermiştir [4]. Bundan son-

rilen bir emirle Şehnevaz İbrahim'in *Tiflis*'ten alınmasından müteessiren irtibad ile bir gaile çıkarması ihtimaline mebni rehin olarak ordugâhda alıkonulması bildirilmiştir. Yine aynı tarihle Arifî Ahmed Paşa'ya gönderilen başka bir hükümde Vahtan Han ile oğlu Şehnevaz'ın mallarına dokunulmaması ve korkunç bir şahıs olan Vahtan ile kardeşinin ve Şehnevaz İbrahim'in ısyan etmek üzere hazırlık yaptıkları haber alınması sebebiyle bunların hapisleri ve îcab ederse katilleri bildirilmiş ise de Arifî Paşa bunları tezkiye ederek hayatlarına dokunmamıştır (*Mühimme* 131, s. 213 ilâ 216, 261, 262, 267).

[1] *Mühimme* 131 s. 220, 228, 245.

[2] *Çelebi-zâde Âsım* s. 69. Silâhdar İbrahim Paşa'nın azlinin başlıca sebebi para mukabilinde sabık *Tiflis* Hanı Vahtan Han'ın oğlunu müslüman yapıp *Tiflis* valisi yapması ve bir de Mustafa Paşa'yı hükûmetin emrine rağmen *Şirvan* hanının yardımına göndermiyerek İran topraklarından faydalanmak isteyen Ruslara *Bakû*'yu kaptırmaya sebebiyet vermiş olmasıdır. İbrahim Paşa'yı itham eden ferman sureti *Mühimme* 131 s. 298'dedir (Sene 1136 Safer).

[3] *Mühimme* 132 s. 121 ve 405.

[4] *Mühimme* 132 s. 121, 134, (1137 Safer) *Revan*'ın zabtından sonra

ra Arifî Ahmed Paşa'ının yerine serasker tayin edilen Erzurum valisi Hacı Mustafa Paşa tarafından 1137 Zilkade (1725 Ağustos)'de *Lori* ve Eylülde *Gence* zabtedilmiştir.

Azerbaycan Harekâtı

Tebriz'in zaptı

Tebriz üzerine yapılacak harekâtın seraskerliğine Van valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa tayin olunmuştur [1] *Selmas* kasabasını teslim alan Abdullah Paşa, hazırlığını yaptıktan sonra askerin ihtiyacı olan zahireyi temin edecek olan *Hoy*, *Çors*, *Tasuc*, *Merend* kasabalarını *Tebriz*'de bulunmakta olan Tahmasb'ın yardımına rağmen 1724 Mayısta zabtetmiş ve bundan sonra *Tebriz* üzerine yürümüştür.

Tebriz muhasarası esnasında kışın bütün şiddetiyle erken başlaması sebebiyle askerlerin siperlerde durması mümkün olmadığından Abdullah Paşa, muhasarayı kaldırmağa mecbur olmuş ve *Tebriz*'e yakın *Şüster*'e ve oradan *Tasuc* taraflarına çekilerek keyfiyeti hükümete bildirmiştir [2]. Abdullah Paşa'nın, muhasarayı kaldırması pâdişahca muvafık görülmemekle beraber! ses çıkarılmamış ve altı ay sorra tekrar muhasaraya başlaması üzerine *Tebriz* alınmadıkça hiç bir sebeple muhasaranın kaldırılmaması bazı tarizlerle kendisine kat'î olarak emrolunmuştur (1724 Ağustos) [3]. *Tebriz*'in kat'i surette zabtı pâdişah tarafın-

Arifî Ahmed paşa hükûmete bir arize takdim ederek *Aras* nehrinin *Revan*'a üç saatlik yerden geçerek Hazer denizine döküldüğünden bu nehrin bazı yerleri temizlenecek olursa sal ve kelek ile *Revan*'ın üç saat yakınına kadar zahire vesaire gelebileceğini ve *Zengi* nehri dahi temizlenecek olursa *Revan* kalesi altına kadar zahire nakli mümkün olacağını yazması üzerine derhal keşfi yapılarak nehrin temizlettirilmesi emrolunmuştur (*Mühimme* 132 s. 171, Sene 1137 Rebîulevvel/1724 Aralık).

[1] Abdullah Paşa, Köprülü-zâde Şehid Fazıl Mustafa Paşa'nın ikinci oğlu (Büyügü Numan Paşa), olup Şeyhulislâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'nin damadı idi.

[2] *Mühimme* 132 (sene 1136)

[3] *Tebriz*'in zabtına memur olan Van valisi vezirim Abdullah Paşa'ya hüküm ki,

"...Vezir-i âzam-ı sabık ammin müteveffa Ahmed Paşa (Fazıl Ahmed Paşa) *Kandiye* kalesini üç sene alettevâli sayf ve şitada muhasara ve asker-i İslâm metrislerde kışlayıp ikdam ve ihtimamları sebebiyle feth ve teshiri müyesser olduğu gibi *Tebriz*'in dahi muhasarası hulûl-ı eyyam-ı şitayadek mümted

dan arzu edildiği için Bağdad valisi ve Hemedan seraskerine, Abdullah Paşa'ya yardım etmesi hakkında 1137 Muharrem tarihiyle ferman gönderilmiş ise de [1] buna lüzum kalmamıştı. 28 Temmuz 1725 cumartesi günü (17 Zilkade 1137) *Tebriz* yakınına varan Abdullah Paşa'yı İran kuvvetleri karşılamış vukua gelen muharebe pek şiddetli olmuş, İran kuvvetleri üzerine üç koldan hücum yapılmış, akşama kadar devam eden savaşta mağlup olan İran askerleri *Tebriz*'e kaçmışlarsa da onları takip ederek duvarları aşan beş, altı yüz Osmanlı askeri hemen şehir kapılarını açtıklarından kol kol şehre giren kuvvetler iki gün bir gece şehirde ve kalede muharebeye devam ettikten sonra beşinci gece bütün şehir ve kale elde edilmiş ve şehir içindeki şiddetli mukavemetten dolayı Tebriz halkına itimad edilmiyerek bunlar tehcire tâbi tutulmuşlardır [2].

Tebriz muhasarası esnasında orta kolda bulunan Halep valisi Hekim oğlu Ali Paşa'nın büyük gayreti görülmüş ve bu esnada rütbesi Rumeli beylerbeği iken vezirlik verilerek Anadolu valiliğine tayin olunmuştur (1138 Safer/1725 Ekim). *Tebriz*'in zabtından sonra *Rumiye* (Urmiye) ve daha sonra *Erdebil* alınmıştır.

Irak-ı Acem Harekâtı

Kirmanşah ve Hemedan'ın zabtı

Irak tarafından İran üzerine serasker tayin edilen Bağdad valisi Eyüblü Hasan Paşa 1135 H./1723 M. de *Bağdad*'dan *Kirmanşah* üzerine hareket etmiş olduğundan îcab ederse kendisine yardım etmesi 1136 Muharrem (1723 Aralık) tarihli bir fermanla Van valisi Köprülü zâde Abdullah Paşa'ya emredilmişti [3]. Hasan Paşa, Bağdad kuvvetleri ve kendi maiyyet kuvvetlerinden başka *Şehrizur* beylerbeğisi Abdurrahman Paşa ve Kürd beyleri kuvvetleriyle *Kirmanşah* (Kirmanşahan) üzerine gidip orayı

olur ise madem ki feth ve teshiri müyesser olmadıkça siz dahi bir hatve ayrılmayıp umumen anda kışlayıb... netice-i kelâm *Tebriz*'in feth ve teshiri aksay-ı murad-ı pâdişâhânem olmağla..." Evâil-i Zilhicce 1136 (1724 Ağustos) *Mühimme*, 132, s. 69.

[1] *Mühimme* 132, s. 93 ve 110.

[2] *Mühimme* 132, s. 345.

[3] *Mühimme* 132, s. 257.

muhasara etmiş, İran'ın *Kirmanşah* muhafızı Abdulbaki Kan mukavemet edemiyeceğini anlayarak şehir ve kaleyi Hasan Paşaya teslim etmiştir (16 Muharrem 1136/16 Ekim 1723) *Kirmanşah*'ın işgalini müteakip, Tahmasb'ın kumandalarından *Luristan* Hanı Ali Merdan'ın *Kirmanşah*'ı kurtarmak üzere geldiği haber alınması üzerine kendisine karşı Abdurrahman Paşa gönderilerek mağlup edilmiştir [1].

Bundan sonra ahalisinin çoğu sünni mezhebinde olan *Erdelan* tarafına Baban sancak beyi olup kendisine Erdelan beylerbeğiliği verilmiş olan Mehmed Han (Paşa) gönderilip aynı sene Kasım ayı içinde buranın merkezi olan *Sine* harpsiz olarak işgal edilmiş ve bundan başka Abdurrahman Paşa gönderilerek Luristan eyaletinin bazı yerleri alınmış ve aynı zamanda serasker Hasan Paşa tarafından gönderilen bir mektup üzerine *Meraga* hanı Feridun Han da itaat ederek beylerbeğilik pâyesiyle *Meraga* sancağı üzerinde bırakılmıştır.

Irak-ı Acem seraskeri Hasan Paşa takriben 1136 Cemaziyelevvel sonlarında (yani 1724 Şubatında) *Kirmanşah*'da vefat ettiğinden yerine Basra valisi bulunan oğlu Ahmed Paşa hem Bağdad valisi ve hem serasker olmuştur [2]. Ahmed Paşa acele *Bağdad*'a gelip orada bir kaç gün kaldıktan sonra da *Kirmanşah* ordugâhına gelmiş ve Afganlı Mahmud'un Hemedan üzerine geleceğini haber alarak *Hemedan*'ın elde bulunması Luristan eyaletinin elde edilmesine vesile olacağından Afganlılardan evvel davranarak *Hemedan*'ı elli sekiz gün muhasaradan sonra 1136 senesi kurban bayramının ikinci günü bir hücumla zabdetmiştir (31 Ağustos 1724) [3]. Pek müstahkem olan *Hemedan*'ın zabtından dolayı resen gönderilen bir hatt-ı hümayunla serasker Ahmed Paşa ile maiyyeti taltif edilmişlerdir [4]. Bundan sonra Maraş valisi İbrahim Paşa gönderilerek *Nehavend* teslim olmuştur (1724 Kasım).

[1] *Raşid Zeyli Çelebi-zâde Asım* s. 70, 79.

[2] *Mühimme* 131, s. 410 (1136 Cemaziyelâhır sonu).

[3] *Mühimme* 132, s. 92 ve *Çelebi-zâde Asım*, s. 180 ilâ 189. *Hemedan*'ın çevresi iki buçuk saat olup kalenin sekiz zirâ yüksekliği ve üç zirâ genişliği vardı (bir zirâ-ı mîmarî 75,8 santimetre).

[4] *Çelebi-zâde Âsım*, s. 189.

Serasker Ahmed Paşa, *Hemedan*'ın işgalinden sonra bizzat hareket ederek *Luristan* eyaletinin merkezi olan *Hurremâbad* kasabasını işgal etmiş ve bunun üzerine *Kirmanşah*, *Hemedan* ve *Erdelan* eyaletlerinin tahririne sabık Basra defterdarı Mustafa Fehim Efendi memur edilmiştir [1].

Afganlılarla temas

Eşref Şah'ın elçileri

Isfahan'ı zabtetmiş olan Mir Üveys oğlu Mahmud, Şah Hüseyin'den taç giyerek İran hükümdarlığını îlân etmiş olup yapmış olduğu müthiş katliâmlardan dolayı sonradan âsâbı bozulmuş ve *geylan* tarafına Tahmasb üzerine sevkettiği kuvvetlerin mağlup olmasından sonra vehme düşmüş korkmağa başlamış hatta bir aralık Şah Hüseyin'in hapiste bulunan evlad ve akrabalarını öldürtmüş ve bunlarla beraber Şah Hüseyin'i de öldürmek istemişse de onun, ayağına kapanarak yalvarması üzerine insafa gelmiş [2] ve sonra mezalimini maiyyetine de teşmil etmişti; hatta kendi vücudundan et parçaları koparıp yiyecek kadar cinneti artmıştı; nihayet Afgan beyleri bunun yerine amcazâdesi Eşref'i hükümdar yapmak istemişler ve Şah Mahmud, bir gece uyurken öldürmüş olduğu amcası Abdullah'ın oğlu Eşref tarafından 9 Şaban 1137 (23 Mayıs 1723), de boğdurulmuş [3] ve yerine Eşref hükümdar olmuştur [4]. Eşref Şah İran'daki mevkiini tahkim için Şah Hüseyin'in kızını almıştır.

Mahmud'un ölümüyle *Eşref*'in onun yerine geçmesinden ve *Kum* ve *Kâşân* taraflarında meşgul olmasından istifade etmek isteyen Şah Tahmasb, derhal faaliyete geçerek *Isfahan*'ı zabt

[1] *Mühimme defteri*, 132, s. 117.

[2] Eşref Şah 1730'da *Isfahan*'ı terk edip kaçtığı sırada tahtını gasbettikleri bu ihtiyar Şahı da öldürerek *Belucistan*'a gitmiş ise de kendisi de burada halk tarafından parçalanmıştır.

[3] *Raşid Zeyli Çelebi-zâde tarihi*'nin bir yerinde (s. 291) Şabanın dokuzunda ve diğer bir yerinde (s. 429) Receb ortalarında boğulduğunu yazıyor.

[4] Erzurum valisi *Gence* ve *Şirvan* Seraskeri Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümden: "...Mir Üveys oğlu Mahmud Han'a bazı illet ile cünun ve hiffit isabet etmekle cumhur-ı taife-i Afgan bilittifak mümâileyhin ammizâdesi Eşref Han'a mütabeat ve ol dahi Mahmud Han ve havass-ı âşiretinden serkârda olanları îdam ile istiklâl-i hükûmeti emrine kıyam edüb...".

için oraya dokuz konak mesafeye kadar gelmiş ve aynı zamanda Şah Hüseyin'in diğer evladından olup *Isfahan*'dan kaçmış olan Safî ismindeki şehzade de *Isfahan* üzerine yürümüşse de [1]. Her iki şehzade de bir başarı elde edememişlerdir. Eşref Şah *Kum* ve *Kâşân* taraflarındaki İran kuvvetlerini bozduktan sonra *Isfahan*'a dönmüş ve Tahmasb'ı mağlub ederek onu yedi sekiz kişi ile *Mazenderan*'a kaçırmıştır [2].

Eşref Şah 1138 yılı başında (1725 Ekim) Hemedan seraskeri Ahmed Paşa vasıtasiyle Abdülaziz ve Molla Rahim isimlerindeki elçilerini *İstanbul*'a göndermişti [3]. Bunlar pâdişaha, Eşref Şah'ın namesi ve vezir-i âzam ve şeyhulislâm ve ulemaya hem Eşref Şah'dan ve hem de *İtimad-üd-devle*'si yani vezir-i âzamı olan Zela Han [4] ve uleması taraflarından mektuplar getirmişlerdi.

Eşref Şah nâmesinde İran tahtına oturduğunu ve İran'a aid olan *Hemedan* ve *Luristan*'dan Ahmed Paşa'nın geri çekilmesini ve eski hudutlar üzerinden anlaşma yapılmasını yani Osmanlılar işgal ettikleri *Hemedan*, *Kirmanşah*, *Erdelan* ve *Tebriz*, *Gence* ve *Revan* ile *Tiflis*'in geri verilmesini istemekte idi.

Keyfiyet müteaddit defalar konuşulmuş, bir çare bulunması istenmiş nihayet Eşref Şah'ın halife-i müslimîn olan Osmanlı hükümdarına karşı gelmesinden dolayı aleyhine fetva verilmiş [5] ve pâdişahın Eşref Şah'ın nâmesine cevap vermesine lüzum

[1] *Mühimme defteri*, 132. s. 34 (Evasıt-ı Zilkade 1137 / 1125 Temmuz sonları.

[2] *Mühimme*, 132, s. 352 (Evahır-ı Zilhicce 1137).

[3] Bu elçiler, hükûmetten müsaade gelinceye kadar *Hurremâbad* ve *Hemadan*'daki Osmanlı karargâhlarında bir müddet beklemişler ve ancak 21 Cemaziyelevvel 1138 / 15 Ocak 1726'da *İstanbul*'a gelmişlerdir.

[4] Bu isim Çelebi-zâde Âsım'da زلا *Zela* ve Mühimme defterinde زاد *Zad* olarak kayıtlıdır (*Mühimme defteri*, 135, s. 145).

[5] Eşref Şah Osmanlı hükümdarının imam yani halife olduğunu kabul etmekle beraber imamın müteaddit olabileceğini nâmesinde beyan etmiş olduğundan, Osmanlı şeyhulislâmı da bilmukabele aralarında *Hind denizi* gibi yekdiğerinin memleketine taarruz edemiyecek bir hudut olmadıkça imamın bir olacağını ve anın da Osmanlı hükümdarı olabileceğini ileri sürmüş ve halifenin İran ülkesinden zabtettiği yerleri kendisine terkini isteyen Eşref Şah'ın hal'i ve davasından rucû etmezse kendisine karşı harbin caiz olduğuna fetva vermiştir (*Mühimme* 133, s. 388 ve *Çelebi-zâde Âsım*, s. 354).

görülmeyerek Şeyhulislâm tarafından verilen fetva ile sadr-ı âzam mansup ve mazul dokuz kazasker ile diğer bir hayli ulema ve meşayih taraflarından yüz kırk imzalı bir mektup Eşref Şah'ın elçilerine verilerek iade olunmuşlardır. (1138 Receb / 1126 Mart).

Bu münasebetle Bağdad valisi Ahmed Paşa Isfahan üzerine serasker tayin edilip Eşref Şah'a karşı harp îlân edilmiştir; seraskere gönderilen fermanda İslâm halifesi olan pâdişaha karşı itaatsizlik göstererek saltanat-ı seniyye civarında vaki *Isfahan*'da isyan üzere olan Mir Eşref nâm mechul-ün-neseb, bağî îlân edilerek hakkında fetva verildiği beyan edilmiştir (1726 Haziran) [1].

Eşref Şah ile muharebe

Eşref Şah'ın elçileri iade edildikten sonra yukarıda kaydedildiği gibi üzerine Bağdad valisi Ahmed Paşa serasker tayin olunarak Eşref'i yakalayanlara veya öldürenlere mükâfat vadolunmuştur [2]. Seraskerin maiyyetine elli bin kişilik bir kuvvet ile [3] lüzumu kadar top ve harp levazımı verilerek 1726 Ekimde *Hemedan*'a yirmi saat mesafede bulunan *Andıcan* sahrasında Eşref Şah'la muharebe oldu.

Muharebenin ilk safhasında Osmanlı kuvvetleri galebe edip araya akşam girdiğinden harp durmuş ve bu halde istifade eden Eşref Şah, huduttaki Kürd beylerine haber gönderip "Osmanlılar *Isfahan*'a sahip olurlarsa siz reaya gibi iç ilde kalacaksınız ve ben muvaffak olursam Babanlı Mehmed Paşa'ya *Hemedan*'ı ve diğerlerinize de hanlık veririm" diye on sekiz kürd beyini gizlice ele alması üzerine ertesi günü muharebe başladığı zaman sol kolda bulunan kürd beylerinin harp etmeden dağılmaları üzerine askere perişanlık geldiğinden Ahmed Paşa mağlub olarak *Hemedan*'a çekilmiş ve nakli mümkün olmayan toplar Eşref Şah'ın eline geçmiştir.

[1] *Mühimme* 134, s. 131 (Evahır-ı Şevval 1138).

[2] Gönderilen fermanda "...Sertâğıyan-ı Afgan olan Eşref Han'ı yakalayana yüz kese akçe ve başvezirini elde edene elli kese akçe verilerek üzerlerindeki bütün eşya ve malın kendilerine verileceği, yakalayan vezir olursa dilediği eyâlet kayd-ı hayat şartiyle kendisine tevcih edilip, beylerbeyi ise vezir, ümeradan ise beylerbeyilik ile ikram olunacağı ve eğer askerîden ise kendisine vezirlik hariç olarak rütbe verileceği îlân olunmuştur (*Mühimme* 134 s. 120).

[3] *Hammer*'e göre Osmanlı kuvvetleri yetmiş, seksen bin ve Eşref Şah'ın ise yetmiş bindi.

Bu mağlubiyet üzerine Ahmed Paşa'ya tesliyeti havi bir ferman gönderilmek suretiyle tatmin olunmuş ve bundan sonraki harekâtta daha basiretli hareket etmesi ve îcabeden kuvvetlerin gönderileceği bildirilmiştir [1] Eşref Şah bu muvaffakiyetten sonra faaliyete geçip bazı harekâtta bulunmuş ve Acem hanlarından olup evvelce *Meraga* hanı bulunup sonradan Eşref Şah'a iltica etmiş olan Şahkulu Han'ı mühim bir kuvvetle *Orbad* (Ordubad) taraflarına göndermiş ise de bunlar Tebriz seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa tarafından mağlup edilerek beş bin maktul vermişlerdir [2] Hekimoğlu Ali Paşa aynı zamanda *Erdebil* ve havalisinde, *Azerbaycan*'da yaylak ve kışlak hayatı geçiren *Şahseven* aşiretini de şiddetle tedip ederek yağmacılıklarını önlemiştir [3].

Eşref Şah'a karşı Osmanlı hükümeti evvelkinden daha ziyade hazırlığa başlamış ve hatta *Rumeli*'den de kuvvet celbetmiş ve bütün cephelerdeki harekâtı intizam altına alarak harp levazımını yetiştirmeğe muvaffak olduğundan ve bilhassa *Hemedan* cephesi iyice takviye edildiğinden Eşref Şah uyuşmak için Hacı İsmail adında bir elçi yollayarak serasker Ahmed Paşa'nın tavassutunu istemiştir.

Eşref Şah elçisi ile gönderdiği mektupta ehl-i islâm arasında harp ve kıtal meşrû değildir; geçen sene ne ise bir iştir oldu diyerek sulhe yanaşmış ve Bağdad valisi ve Irak cephesi seraskeri Ahmed Paşa da keyfiyeti *İstanbul*'a yazmış ve bunun üzerine Hemedan kadısı Abdullah Efendi murahhas tayin olunarak Eşref

[1] Serasker Ahmed Paşa'ya vezir-i âzam tarafından yazılan mektuplarda dirlikli askere îtimad edip Kürd âşiretlerine bağlanmaması tavsiye edilmesine rağmen Ahmed Paşa bu tavsiyelere ehemmiyet vermemiş, Arap ve Acem cenklerinde Kürd beylerinin hizmetlerine güvenerek îtimad göstermesi bu perişenliğa sebep olmuştur (*Çelebi-zâde Âsım*, s. 438); bilhassa vezir-i âzamın kendi kalemiyle olup (benim izzetlu oğlum paşa) başlığiyle Ahmed Paşa'ya gönderilen mektup, Ahmed Paşa'nın hatalarını gösterip kendisini îkaz için yazılmış olup (*Çelebi-zâde*, s. 513) bu mektup İbrahim Paşa'nın itidal ve kiyasetine güzel bir delildir.

[2] Hekimoğlu'nun bu hizmeti pâdişah tarafından takdir olunarak kendisine samur kürk ve kılıç gönderilmiştir (*Mühimme* 134, s. 38, 1139 Şevval/1727 Mayıs ve *Çelebi-zâde Âsım*, s. 450).

[3] *Mühimme* 135, s. 199 ve *Çelebi-zâde*, s. 605.

Şah'ın murahhası Molla Nusret ile görüşmüştür (1139 Zilkade/ 1727 Temmuz) [1].

Hemedan musalehası

İki taraf arasındaki görüşme neticesinde Osmanlı devletinin İran'dan zabtettiği yerler [2] tamamen Osmanlı devletinde kalacak Andıcan muharebesi esnasında Osmanlı kuvvetlerinin terkettikleri toplar geri verilecek ve yine bu muharebeyi müteakip Afganlıların işgal ettikleri *Sultaniye*, *Zencan*, *Tarım*, *Ebher* bütün tevabiile Osmanlılara iade olunacaktı. Bu suretle 16 Safer 1140 (3 Ekim 1727) tarihinde on iki madde üzerine aktedilen muahedename pâdişah tarafından tasdik edilmiştir. Bu müsaleha mûcibince *Huveyze* aşireti Osmanlılara bırakılmıştı.

Muahede akdinden sonra iki taraf büyük elçileriyle birbirlerine hediyeler göndermek âdet olduğundan Haleb kadılığından mazul Müverrih Raşid Efendi beylerbeyi payesiyle büyük elçi olarak *Isfahan*'a gönderilmiştir. Elçi Raşid Efendi avdet ederken Eşref Şah'ın teamül hilâfına vezir-i âzâma mektup yollamamış olması damad İbrahim Paşa'nın canını sıkmıştır. Osmanlı elçisine mukabil Eşref Şah da büyük elçi olarak Şiraz Han'ı Namdar Mehmed Han'ı göndermiştir (1140 Zilhicce /1728 Haziran) [3].

Tahmasb'ın anlaşma teklifi

Eşref Şah elinden *Isfahan*'ı kurtarmak üzere onunla mücadele ye girişmiş olan Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb, 1135 H./1726 M. de Osmanlılarla anlaşmak isteyerek Osmanlıların işgal ettikleri yerlere tecavüz etmemek şartiyle üç senelik bir mütareke teklifinde bvlunmuş ve bu isteğini *Tebriz* seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirmişti.

[1] *Mühimme* 135, s. 145 sene Evahı-ı Zilkade 1139.

[2] Osmanlıların İran'dan aldıkları yerler *Kirmanşah*, *Hemedan*, *Sine*, *Erdelan*, *Nehavend*, *Luristan*, *Merend*, *Mekri*, *Meraga*, *Selmas*, *Serkân*, *Hoy*, *Azerbaycan*'ın merkezi olan *Tebriz*, *Gence*, *Karabağ*, *Revan*, *Ordubad*, *Nahcuvan*, *Tiflis*, *Küri*, *Şirvan* ve merkezi *Şemahi* ve diğer bazı küçük kasabalardı.

[3] Bu elçiye gösteriş yapılmak için ne masraflar ihtiyar edildiğini Küçük Çelebizâde'den öğreniyoruz (*Raşid zeyli*, s. 616 - 624). Eşref Şah'ın elçisi 1141 Muharrem (19 Ağustos 1727)'de Sadr-ı âzam Damad İbrahim Paşa tarafından kabul edilmiştir.

Bu müracaat üzerine Osmanlı hükümeti, İran'dan alınan yerlerin Osmanlılarda kalması esas olmak şartiyle görüşmeye muvafakat ederek sabık birinci ruznâmçeci Mustafa Efendi'yi *Tebriz*'e yollamıştır. Bu sırada Tebriz seraskeri Abdullah Paşa hastalandığından kendisine malikâne olarak verilen *Rakka* eyaletine dönmüş ve yerine o tarafların ahvaline vakıf olan Anadolu valisi Hekim-oğlu Ali Paşa *Tebriz* seraskeri tayin edilmiştir (1138 Zilhicce / 1726 Ağustos).

Şah Tahmasb'ın bu teklifi bir netice vermediğinden İran Şahı bu defa da Eşref Şah'a karşı ruslarla anlaşmak isteyerek onlara *Hazer denizi* sahillerinden ve *Kafkasya*'dan bazı yerler vermek suretiyle neticesiz bir anlaşma temin etmiştir.

Şirvan ve Dağıstan vaziyeti

Şirvan'daki durum

İranda Safevî Şahlığının yakılması esnasında Afgan ve Osmanlı istilâlarından başka kuzeyde *Dağıstan* taraflarında da ruslar bu yağmadan kendilerine de pay çıkarmak istiyorlardı; bu sırada *Şemahi*'de bulunan bazı rus tüccarlariyle Prens Çerkaski'nin *Lezki* aşireti tarafından öldürülmeleri Rus hükümdarına vesiyle vererek Lezkileri tedip bahanesiyle İran'a harp îlân edip *Derbend* ile İran istilâsına başlamış olan Osmanlılardan evvel *Bakü*'yü işgal etmişti.

Bir az aşağıda kısaca yazılacağı üzere bu sırada İran hükümetine karşı muhalefete kalkarak *Şirvan*'ı işgal eden Davud Han Rusların bu ilerlemesine karşı kendisini müdafaa etmek ricasiyle Osmanlı hükümetine müracaat eylediğinden bu müracaatı kendi işgal siyasetine uygun gören Damad İbrahim Paşa Davud Han'a derhal Şirvan Hanlığını tevcih ettirmiş ve bu hanın kendi himayesi altında olduğunu Rus çarlığına bildirmiş olduğundan ruslar bu cihetten taarruzlarını durdurmuşlardı [1].

Rus hükümeti bu cihetten durmakla beraber İran'ı Afganlılardan kurtarmak üzere Şah Tahmasb'a yardım etmek üzere onunla bir anlaşma yaparak buna mukabil Hazer denizi kenarındaki *Geylan*, *Mazenderan* ve *Esterâbâd*'ı işgal eylemiştir [2].

[1] *Mühimme defteri* 131, s. 376 (1136 Cemaziyelevvel).

[2] Rus hükûmeti daha sonra Tahmasb Şah ile olduğu gibi Safeviye tacının gasıbı olan Eşref Şah ile de on maddelik bir muahede akdiyle anı İran şahı tanımıştır.

Davud'un hanlığı

Bu sıralarda *Kafkasya*'da ilerlemekte olan Osmanlı kuvvetleri tarafından *Tiflis*, *Küri*, *Gence* ve havalisi işgal edilmiş ve bu tarihler Davud Hanın Şirvan taraflarında İranlılara karşı silâha sarıldığı zamana tesadüf etmişti.

Bir asırdan uzun bir zamandanberi şiî tazyikına maruz kalan sünni halk, son zamanlarda İran'daki durumdan ve Afgan istilâsından istifade ile İranlılara karşı silâha sarılarak Hacı Davud Bey kumandasında olarak İranlıları bir kaç defa mağlup etmişler ve *Şamahi*, *Berdâ*, *Erdebil* ve havalisine hücum edip oralardaki şiîleri katleylemişler ve vaziyetlerini takviye için Şirvan ulema ve âyanından bir heyeti *İstanbul*'a göndererek üç seneden beri kendilerini İranlıların tecavüzlerinden koruyan Hacı Davud Bey'in Osmanlı himayesinde olarak kendilerine Han yapılmasını istirham etmişlerdi (1134 Zilhicce/1722 Eylül).

Bunun üzerine vaziyet hükümetçe müzakere olunmuş ve *Dağıstan* evvelce Osmanlı toprakları olup sonra İran'da kalmış olduğu cihetle buralarının kendisine âit olduğu ileri sürülmüştü. Fakat vezir-i âzam İbrahim Paşa bu işe müdahalenin Osmanlı devletini İran'dan başka Rusya ile de mücadeleye atılacağını ileri sürmüş ise de ekseriyet âcizlere ve bilhassa ehl-i sünnet mezhebinde bulunan halka yardım etmenin elzem olduğunu ileri sürdüklerinden şayed İran tarafından Şirvan halkı üzerine bir hareket vukubulursa o zaman İran'a sefer açılmasına karar verilip bu karar 1135 senesi ibtidalarında (1722 Ekim) Erzurum valisi Silahdar İbrahim Paşa'ya bildirilmişti.

Osmanlı hükümeti bu suretle karar verdikten sonra Hacı Davud Bey'in Hanlığının kabulünü bir müddet geciktirmek istediği sırada İran'daki bu ihtilâllerden istifade etmek isteyen rusların *Dağıstan* taraflarında işgale başlamaları üzerine mesele tekrar görüşülerek Ruslaı'a karşı *Şirvan*'ın muhafazasına karar verilerek burası yurtluk ocaklık olarak Hacı Davud Bey'e tevcih olunarak mîralem Derviş Mehmed Ağa ile kendisine menşur, sancak va hil'at yollanmş ve yukarıda yazıldığı üzere bu han'ın Osmanlı himayesinde olduğu Rus hükümetine de bildirilmişti.

Osmanlı hükûmeti nüfuzı altına girmiş olan *Şirvan* ve havalisine nizam vermek ve Rusların yayılmalarına ve *Hazer denizi* sahiline inmelerine mâni olmak üzere o tarafa *Gürcistan*'da faaliyette bulunmakta olan Mustafa Paşa'nın girmesini emretmiş ise de her ne sebebe mebni bunu Gürcistan seraskeri silahdar İbrahim Paşa tatbik etmediğinden bu hal *Bakü*'nün Ruslar tarafından işgaline sebeb olmuştı.

İran vaziyeti dolayısiyle Ruslarla müzakere

Müzakere'nin birinci safhası

Şirvan Hanlığının Davud Bey'e tevcihinden sonra İran Şahiyle ittifak etmiş olan rusların İran'a ısyan eden *Lezki* taifesi yani Şirvan kuvvetleri üzerine *Hazer denizi* yoluyla sefer açması ve Dağıstanlıların Osmanlı himayesini kabul etmiş olmaları Osmanlılarla Rusları karşılaştırdı [1].

Osmanlı devleti *Şirvan*'ı himayesi altına aldıktan sonra rusların Kazak ve Çerkesleri tahriklerine ve *Kaykasya*'ya inmelerine müsaade etmek istemiyerek bu hususta anlaşmak üzere bilmünasibe daha evvel söylendiği üzere 1135 H./1722 M. tarihinde Rus Çarı büyük Petro'ya kapıcı başılardan Nişli Mehmed ağa adında bir elçi ile [2] name gönderip bunda Osmanlı devletine tâbi olan Lezkiler üzerine sefer yapmanın aradaki sulhe mugayir olduğunu bildirmiş olduğundan Rus Çarı, Lezkilere karşı açtığı seferden vaz geçtiğini İstanbul'daki küçük elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirmiş ve İran meselesini görüşmek üzere elçisi bulunan Nepluyef'i memur etmiştir.

Nepluyef, Fransa elçisinin tavassutiyle Osmanlı ve Rus ihtilâfının hallini istedi; bunun üzerine Reisülküttab Mehmed ve defterhane emini Hacı Mustafa efendiler murahhas tayin olunup mutavassıt olan Fransa elçisi de beraber olarak görüşme oldu.

Moskov elçisi ilk söz olarak İran seferinin durdurulmasını

[1] *Lezkiler*, serkeş ve yağmacı bir zümre olup *Şamahi*'deki Rus tüccarlarını öldürüp mallarını yağma etmişler bunun üzerine Çar, keyfiyetten İran şahını haberdar ederek bunların tedibini istemiş ise de bir ses çıkmadığından Rus hükümdarı, kuvvet göndererek Lezkileri tenkile başlamış ve bunların Osmanlı himayesine girmeleri üzerine seferi tatil etmiştir. Pek haşin olan Lezkiler epey müddet Osmanlıları da uğraştırmışlardır.

[2] Bu, Nişli Mehmed Ağa'nın sefaretnâmesi *Tarih vesikaları dergisi*'nin on ve on birinci sayılarında *F. R. Unat* tarafından neşredilmiştir.

teklif ettiyse de Osmanlı murahhasları *Azerbaycan*, *Gürcistan*, *Şirvan* ve *Dağıstan*'ın evvelce Osmanlılara âit iken sonradan İran'a geçtiğini ve bugün buraların asıl sahibine intikal eylemesine mebni Rus elçisinin teklifi reddedilmiştir: bunun üzerine elçi, bu teklifi kabul edilmedikçe müzakereye başlayamıyacağını ve bu hususta hükümetinden talimat almak îcabettiğini beyan ettiğinden Fransa elçisi Marquis de Bonnac'ın tavassutiyle Moskova'dan yeni talimat gelinceye kadar müzakerenin üç ay geri bırakılmasına karar verilip doksan gün sonra tekrar müzakereye başlanması ve bu müddet zarfında Hazer denizi tarafındaki Osmanlı-Rus harekâtının tatil edilmesi hususunda mutabık kalındı.

Bu karardan sonra 4 Zilkade 1135 (6 Ağustos 1723)' de evvelâ Bab-ı âlide ve ertesi günü pâdişahın huzuriyle vezir-i âzamın Beşiktaştaki yalısında vaziyet görüşülerek ruslarla tekrar müzakereye başlamadan evvel *Derbend*'i işgal etmiş olan Rus kuvvetlerinin *Bakü* ile *Hazer denizi* kıyısında henüz işgal etmedikleri bazı yerlerin elde edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Rumeli payesiyle Kars valisi olan Mustafa Paşa o tarafa memur edilip kendisine ilâveten Trabzon beylerbeyliği de verilmiş ve aynı zamanda keyfiyet Şirvan hanına da yazılmış [1] ve Davud Han ile Şirvan'da ileri gelen bazı aşiret reisleri arasındaki ihtilâfın da halledilmesi 1136 H. / 1724 Nisan tarihli fermanla Mustafa Paşa'ya emrolunmuştur [2]. Fakat daha yukarılarda bir kaç

[1] Mustafa Paşa'ya verilen emirde "mükâlemenin başlangıcından son una kadar Kızılbaş memleketinden *Bahr-i Hazer* sevahilinde vaki mahallere tarafeynden terk-i taarruz esas-ı mükâleme kılınmağla ibtida-i mükâleme, tayin olunan ruz-ı Kasım hulûl etmeden mukaddem *Niyazova* ve *Bakü* kalesi vesair *Geylan*'a varınca Bahr-i Hazer sevahilinde vaki mahallerde henüz moskovlu zabtına girmeyen mahallere bir az mikdar adam vaz'ı ile muhafaza olunmak devlet-i aliyye'ye menfaatli olduğu bildirilmiş ve bu karar aynı zamanda yurdluk ve ocaklıkla *Şirvan* hanı bulunan Hacı Davud Han'a da yazılmıştır (*Mühimme* 131, s. 215; 1135 Zilkade ortaları ve *Mühimme* 131, s. 209; Zilkade ibtidaları). Davud Han'a giden fermanda da hükûmete 7 Safer 1136 ve 6 Kasım 1723)'de Rus kapı kethüdasiyle taksim işini tekrar görüşmeğe başlayacağından o müddet gelmeden evvel *Hazer* sahillerindeki *Niyazova*, *Bakü* ve *Geylan*'a varıncaya kadar Rusların henüz nüfuz etmedikleri mahallerin işgali beyan edilmişti.

[2] *Şirvan*'da Hacı Davud Han'a karşı *Gazi Komukmir* âşireti reisi Sürhay Han muhalefet ederek Revan seraskeri ve Diyarbakır valisi Arifî Ahmed Paşa vasıtasiyle hükûmete müracaat ederek valilik istemişti. Osmanlı hükûmeti gerek *Şirvan* ve gerek o tarafların idaresinin *Dağıstan* ümerasının elinde bulunmasını arzu ettiğinden *Şirvan*'a Davud Han'ın yerine kimi isterslerse Han tayin edeceğini ve sadâkatine mebni Davud Han'ı da başka bir yerde vazife vereceğini beyan ile Erzurum valisi Vezir Mustafa Paşa'yı mühim bir kuvvetle *Şirvan* tarafına yollayıp yeni han olacak zat için de neşur, hil'at ve sancak göndermiştir (*Mühimme* 131, s. 438; Evasıt-ı Receb 1136).

kere söylendiği üzere Tiflis seraskeri İbrahim Paşa o cephenin mesul kumandanı bulunmak dolayısiyle "*mülâhazam vardır*" diye Mustafa Paşa'yı kırk, elli gün Şirvan taraflarına göndermediğinden bu müddet zarfında Ruslar daha evvel davranıp *Bakü*'yü işgal etmişlerdi.

Müzakerenin ikinci safhası

Bu ikinci görüşmede Rus elçisi Yuvan Nepluyef, Çarıçenin Osmanlılarla sulh üzere yaşamak istediğini ve hükümdarının işgal ettirdiği *Derbend* ve *Bakü*'den başka İran'dan müstevli kuvvetleri çıkartmak şartiyle Şah Tahmasb'in *Geylân*, *Mazenderan* ve *Esterâbad*'ı 1723 Ekim muahedesiyle ruslara teslim etmiş olduğunu beyan etmiş ve sonra şu tehlifte bulunmuştur.:

1— Osmanlılarla Ruslar arasında Ker suyu hatt-ı fasıl olacak ve bunların Hazer tarafı çarda kalıp fakat o tarafta bulunan *Şamahi* şehri Osmanlılara tabi olan Şirvan Hanı Hoca Davud Hana bırakılacak.

2 — Çariçe ile Şah arasındaki muahede dosta dost düşmana düşman olmak suretiyle aktedilmiş olduğundan Osmanlı kuvvetlerinin İran'a karşı olan harekâtı tatil ederek Tahmasb'la sulh yapılacak

Bunun üzerine Osmanlı murahhasları tamamen islâm ülkesi olan *Derbend* ve *Bakü* taraflarının çok zaman evvel Osmanlıların elinde bulunduğundan yine onlara âit olması lâzım geldiği halde Rusların kuvvet sevkiyle burayı işgal ettiklerini ve Şah Hüseyin'in henüz hayatta bulunurken oğlu Tahmasb'ın buraları Ruslara terk edemiyeceğini ve buraların Osmanlı pâdişahının mevrus mülkü olduğunu ve bundan başka İran üzerine açılmış olan seferin durdurulamıyacağını beyan edip ve ancak buraların tahliyesi suretiyle Çariçe ile bir anlaşmaya varılabileceğini ve aksi halde Osmanlı devletinin harben buraları alacağını söylemişlerdir.

Bu mukabele üzerine Rus elçisi Osmanlı murahhaslarının tekliflerini kabule selâhiyeti olmadığını söyliyerek talimat istediğinden görüşme muvakkatbir zaman işçin kesildi. İki devlet arasında tavassut eden Marquis de Bonnac her iki tarafla ayrı ayrı görüşerek bir uyuşma yolunu bulmağa çalıştığı gibi Osmanlı hükümeti de Rusların bu suretle işi uzatmaları harp hazırlığı için olduğunu tahmin ederek uyanık bulunuyordu.

Osmanlı hükümeti ilk teklifinde Rusların *Dernend* ve *Bakü*'yi terk etmelerini istemişti, fakat daha sonra meydana çıkan asıl ihtilâfın Ruslarla İran'ın ittifak etmiş olmaları ve Rusların, İran'ı düşmanlarından kurtarmağı taahhüd eylemeleri idi; bundan dolayı Osmanlıları İran'la anlaştırmak suretiyle ruslar hâkim bir rol oynamak istediklerinden *Derbend* ve *Baakü* meseleleri ikinci plânda kalmıştı.

Bu vaziyet karşısında mesele 18 Rebîulâhır 1136 (15 Ocak 1724)'de hükümetce görüşülerek gerek hükümet erkânı ve gerek bizzat pâdişah Moskov çarının teklifi ile İran harekâtının durdurulamıyacağına kat'i olarak karar verip îcab ederse Ruslara karşı harp açılmasını tensip ederek îcabedenlere emirler göndermişlerdir [1].

İran'ın işgali hususunda Osmanlı-Rus anlaşması

Müzakerenin ertesi günü Fransa elçisi ile Rus elçisi vezir-i âzamla mahremâne görüşüp vezir-i âzam çariçenin arzusu gibi pâdişahın da sulhü bozmak istemediğini, fakat çariçe'nin İran'daki Osmanlı harekâtına mani olmak istemesi harbe sebebiyet vereceğini ve bu hususta fetva verildiğini beyan ile hazırlık yapılacağını söylemiş ve Fransa elçisi de Osmanlı-Rus ihtilâfının Avusturya için faydalı olacağını açıklamıştır; bunun üzerine her iki taraf daha mülâyim bir surette hareket ederek—ki Damad İbrahim Paşa yeni bir hadise çıkmasını istememekte idi—Osmanlı devleti Rusların işgal ettikleri *Derbend* ile *Bakü*'yi istemekten vaz geçmiş ve Rusya da bu şekli kabul etmiş olduğundan 2 Şevval 1136 (24 Haziran

[1] 1136 Cemaziyelâhırında hükûmet Ruslara karşı sefer hazırlığına başlayarak *Azak* ve *Taman* kalelerine asker koymuş ve ilkbaharda Rus seferi için Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar gönderilmiştir (*Mühimme* 131, s. 339 — 354 ve 453, 461); fakat daha sonra anlaşma yapılarak seferden sarf-ı nazar edilmiştir.

1724)'de bir anlaşmaya varılmış ve bu anlaşma altı madde ve bir hatime üzerine tesbit edilmiştir [1].

Bu muahedenâmenin birinci maddesi mûcibince *Şirvan* eyaletindeki *Lezki* taifesi Osmanlı himayesini kabul ettiğinden Şirvan Hanı Davud Han bunlara da han olup merkezi olan *Şamahi* şehrinde oturacaktı.

Bu tarafta yani Şamahi'nin Hazer denizi kenarına kadar olan mesafenin sülüsü yani *Güney Şirvan*, Şirvan Hanlığında sülüsan yani *Kuzey Şirvan* Ruslarda kalacaktı. Ruslarda kalan *Derbend* ile Şamahi hadudu kara tarafından da tahdit olunmuş ve aynı zamanda Osmanlı hududu da ayrılmıştır [2].

Muahedenin ikinci maddesinde Şirvan'da Osmanlı himayesinde bir hanlık kuruluyordu; herhangi bir muhalif vaziyet vukuunda Osmanlı hükûmeti Şirvan hanlığına asker sevk edebilecek, fakat sevkiyat münasebetiyle Rus hükümetini haberdar edecekti.

Anlaşmanın üçüncü maddesi mûcibince İran'la tahdid edilen hudud arası ile *Kür* veya *Kur* nehirlerinin birleştiği yerden başlayarak İran'da bırakılan *Erdebil* şehrinden itibaren *Ordubad*, *Tebriz*, *Merend*, *Meraga*, *Rumiye*, *Hoy*, *Tors*, *Selmas* ile *Azerbaycan* tevabiinden *Gence*, *Berdâ*, *Karabağ*, *Nahcivan*, *Revan* ve *Üç-kilise* Osmanlılarda kalacaktı; yine Erdebil şehri kenarından ve *Tebriz*'e bir saat yakın mahalden *Hemedan*'a doğru çekilen hattın güzergâhındaki kasabalar ve *Hemedan* şehri ve *Kirmanşah* ve *Erdelan* yine Osmanlılara tâbi olacaktı [3].

[1] Osmanlı hükûmetinin *Derbend* ve *Bakü*'yi ruslarda bırakarak bir anlaşmaya yol açması 19 Rebiulâhır 1136(1724 Ocak)'ta olup Rus çarının muvafakati üzerine muahedenin tesbiti tarihi metinde kaydedildiği üzere 2 Şevval 1136 ve 24 Haziran 1724'dir. Muahedenin teatisi tarihi ise 1137 Rebîulâhır / 1725 Ocaktır (*Nâme defteri* 7, s. 78).

[2] *Mühimme defteri*, 134, s. 218'de hudut tahdidine memur olan Derviş Mehmed'e gönderilmiş olan 1140 Safer(1727 Eylül) tarihli hükümdeki talimat.

[3] Osmanlı hükûmeti Afganlıların sünnî mezhebinde olmaları sebebiyle şiî mezhebinde olan İran Şahını müdafaa için onlarla harp edemiyeceğini beyân ettiğinden Rusların îcabında Afganlılara karşı İran'ı müdafaa etmek hususundaki tekliflerini önlemişti; fakat bu zahiri bir bahâne olup daha aşağıda görüleceği üzere Osmanlı hükûmeti Eşref Şah'a karşı Ruslarla anlaşmaya teşebbüs etmiştir.

Dördüncü madde gereğince Rus çarı Osmanlıların elindeki bu yerlerin Osmanlı devletine terki için Şah Tahmasb'ı iknaa çalışacak îcab ederse tehdit edecek ve buna mukabil Osmanlı hükümeti de çarın aldığı yerlerin Ruslarda kalması hususunda çara yardım eyliyecekti. İran'ın geri kalan yerleri müstahik olan kim ise onda kalacaktı.

Beşinci madde, Osmanlıların işgal ettiği yerlerin işgalini şah Tahmasb kabul ettiği takdirde Osmanlı hükümeti de onun şahlığını tanıyacağını bildirmektedir. Bundan başka Çar; İran'la yaptığı muahede mûcibince Afganlıları İran'dan tard etmek üzere Tahmasb'a yardım ederse Osmanlı hükümeti tarafsız kalacak ve şâyed Afganlılar Osmanlı hükümetine karşı bir harekete girişecek olurlarsa Osmanlı hükümeti de Çar'la birlikte Afganlıları İran'dan çıkarmak üzere harekete geçecekti.

Altıncı maddedeki kayda göre Şah Tahmasb Osmanlıların ve Çarın elde ettiği yerleri bu devletlere terk etmekte taallül gösterecek olursa her iki hükûmet elde ettikleri yerlere sahip olup İran üzerindeki menfaatlerini temin ile aradaki ihtilâfı bertaraf edip İran'a her kim hükümdar olursa olsun müdahalede bulunmıyacaklardı.

Bu suretle Osmanlı hükümeti İran'ın bu suretle parçalanmasında muvakkat bir müddet için büyük bir parçayı aldıktan başka Ruslarla da anlaşma yaparak yine İran'a ait olan kuzey Şirvan ile Dağıstan ve Hazer denizi kenarındaki *Geylan*, *Mazenderan* ve *Esterâbad*'ın Ruslarda kalmasına ve *Aras nehri*'nin *Kur nehri*'ne döküldüğü yere kadar Rusların sahip olmasına muvafakat etmiştir. İki taraf arasındaki fi'lî hudut tesbiti 1140 Cemaziyelevvel (23 Ocak 1727) tarihinde sona ermiştir [1].

Ruslarla müttefik olarak Eşref Şah'a taarruz teşebbüsü

Osmanlı-Rus muahedesi mûcibince Afganlı Eşref Şah'ın, Osmanlıların İran'dan zabtetmiş oldukları yerleri istemesi ve islâm halifesine karşı cephe alması üzerine Osmanlı hükümeti ruslarla beraber İran Şahı Tahmasb'a yardım etmeği kabul etmişlerdi. Bu suretle Ruslar yirmi bin yaya ve onbin atlı kuvvetin *Derbend*'de

[1] *Hammer* (Almanca nüsha), c. 7, s. 340, 341 ve *Çelebi-zâde Âsım*, s. 138 — 169, 537.

hazır olduğunu bildirdiklerinden *Tebriz* seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'nın *Geylan*'da *Reşt* şehrinde bulunan Rus generali *Dulgorok* ile görüşerek sevkiyat hususunda bir karar tesbit etmeleri emrolunmuştu (1139 Zilhicce sonları / 1727 Ağustos) [1].

Hekim. oğlu'na gönderilen hükümde Osmanlı kuvvetlerinin mevcudu yüz binden fazla olduğundan ve Rusların da o kadar kuvvet göndermelerine imkân olmayacağından bir iş yaptım diyebilmek için hiç olmazsa Rusların kırk, elli binden aşağı kuvvet göndermemeleri lâzım geleceği ve bu miktardan aşağı kuvvet kabul etmemesi bildirilmiş ve bu hususta Bağdad valisi ve Isfahan seraskeri Ahmed Paşa'ya da yazılmıştı [2]. Fakat bu iş yüz üstü kalarak Osmanlı hükûmeti yukarıda bahsedildiği üzere Eşref Şah'la sulh akdeylemiştir.

Şirvan'daki olaylar

Hanlık mücadelesi

İran'a karşı ayaklanarak Osmanlı himayesini isteyen Şirvan halkına arzuları üzere Hacı Davud Bey, Han tayin edilerek kendisine teşrifat (berat, hil'at, sancak) gönderilmişti. Davud Bey'in Şirvan Hanı olması kendisinden daha nüfuzlu olan Dağıstan beylerinden Kumuk hâkimi Sürhay tarafından hoş görülmediğinden Davud Han'ın tayininden îtibaren *Şirvan*'da mücadele başlamış ve Osmanlılarla ruslar arasındaki muahede ve rusların *Dağıstan*'a ve *Kuzey Şirvan*'a sahip olmaları ve bu taraf halkı ve aşiretleri üzerinde fena tesir yaptığından bu da Şirvan işlerini daha ziyade bulandırmıştı. Bunun üzerine Erzurum valisi ve Gence seraskeri Hacı Mustafa Paşa 1139 Zilhicce(1727 Ağustos)'de *Şemahi*'ya gitmiş, halkı dinlemiştir; bunlar evvelâ rusların kendi yakınlarına kadar gelmelerinden şikâyet edip îcab ederse ruslarla harp edeceklerini beyan etmeleri üzerine Mustafa Paşa,Osmanlı devleti kendilerini himaye etmiyecek olursa şimdiki yerlerinin de Rusların ellerine geçeceğini beyan ederek halkı tatmin etmiş ve bu sırada ahidnâme mûcibince hudut tesbit olunmuştur [3].

[1] *Mühimme*, 134, s. 170.

[2] *Mühimme* 134, s. 170.

[3] Kafkasya'daki *Şirvan*, Rus ve Osmanlı hududunu tahdide Osmanlılar tarafından Derviş Mehmed Ağa ve ruslar tarafından da Aleksandr Ro-

Sürhay'ın Şirvan hanı olması

Serasker Hacı Mustafa Paşa'nın *Şemahi*'den avdetinden sonra Şirvan hanı Hacı Davud-Han'ın ruslarla aktedilen muahedeyi tatbik ettirmemek için halkı mümaneata teşvik ettiğini ve *Şirvan*'ın asayişi için Kumuk hâkimi Sürhay'ın Şirvan hanlığına getirilmesini tafsilâtiyle anlatması üzerine hükümetce Davud Han'ın kendisine lâyık bir hizmete tayinine kadar *Gence*'de oturması muvafık görülüp [1] Şirvan hanlığı Sürhay'a tevcih kılınmıştır (1140 Recep /1728 Mart) [2].

Hacı Davud Han *Gence*'ye geldikten sonra mazul hanların bir adada ikametleri kaideden olmasına mebni dört oğlu, ailesi ve iki kardeşiyle birlikte *Rodos* adasında ikamet ettirilmiştir [3].

manzof memur edilmişlerdir. Bu tahdid heyetine mutavassıt olan Fransa tarafından d'Allion isminde bir diplomat memur edildi ise de mâzeretine mebni bulunamamıştır.

Sürhay Han'ın *Şirvan* hanlığı zamanında bunun, Şirvan - Rus hududı olarak tesbit edilen yerleri aşdığından ruslar, ve bunun da bilmukabele ruslardan şikâyet etmeleri üzerine iki taraf arasını bulmak için Osmanlı hükûmeti tarafından kapıcıbaşı Mustafa Ağa Rusya'ya gönderilmiştir (1729).

[1] Umde-i nişinân-ı mesned-i hânî üsve-i kübera-i Dağıstanî sabıka Şirvan Han'ı olan Elhac Davud Han'a hüküm ki; Şirvan Hanlığı iktiza hasebiyle ahara tevcih olunmağla... sizin âher veçhile murad ve mesulinize müsaade olunmak üzere... emr-i şerifim vusûlünde *Gence* tarafına gelüb... (*Mühimme*, 135, s. 31 ; 1140 Evâsıt-ı Ramazan).

[2] Sürhay Han'a gönderilmiş olan 1140 Receb (1728 Mart) tarihli fermandan :

Cenab-ı emaret-meâbımız, zâtımızda mevcud olan gevher-i asalet muktezasınca Şirvan hanlığına müstahık olduğunuz düstûr-ı mükerrem halen Erzurum valisi olup *Gence* ve *Şirvan* nizamına memur olan vezirim Mustafa Paşa tarafından arz ve îlâm olunmağla Şirvan Hanlığı... hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrunum mûcibince berat-ı âlişanımla sana tevcih ve îta ve hal ve şanımız ilâ ve hassaten hila'-i fahire-i mülûkânemden samurâ kaplu bir sevb hil'at inayet ve ihsanım olub... (*Mühimme*, 134, s. 379).

[3] Davud Han 1141 Rebîulevvel (1728 Ekim)'de dört oğlu, iki kardeşi ve bütün âilesiyle birlikte evvelâ *Rodos*'ta ikamet ettirilip (*Mühimme*, 135, s. 167) sonra yani 1147 Zilkade (1735 Nisan)' da *Gelibolu*'ya naklolunmuş (*Mühimme*, 140, s. 357) ve daha sonra orada vefat etmiştir.

Şah Tahmasb'ın faaliyeti

Türkmen Fetih Ali Han'ın Tahmasb'a yardımı

Isfahan'ın sukutı üzerine *Kazvin*'e kaçan şehzade Tahmasb, memleketini kurtarmak için sağa, sola baş vurmuş, Osmanlılara elçi ğndermiş ve kendisine yardım edilerek Afganlıları tard etmek şartiyle Moskov Çarı Petro'ya bazı mühim yerleri terk etmesine rağmen bir netice elde edememişti. Bu taraflardan ümidini kesen Tahmasb nihayet *Horasan* ve *Harezm* taraflarına giderek Kaçar Türkmen aşireti beylerinden Fetih Ali Han'dan yardım istedi Fetih Ali Han buna muvafakat ederek Tahmasb'a kendi aşiret kuvvet'lerinden başka *Afşar* ve *Bayat* ve *Çemişkezek* aşiretlerinden de yardımcı kuvvet yolladı.

Tahmasb bu kuvvetleri alınca ibtida Abdâlî Afganlardan Seyistan'lı Mahmud'un eline düşmüş olan *Meşhed*'i ve daha sonra *Herat*'ı geri aldı. Kendisine yardıma gelen kuvvetlerden *Afşar aşireti* reisi İmamkulu oğlu Nadir Ali ismindeki Türkmen beyinin fikir ve mütalealarından istifade ederek onu kendisine *Eşik ağası* yani kapıcılar kethüdası yaptı ve Tahmasb Kuluhan adını verdi.

Tahmasb Kuluhan'ın zuhûrı

Şah Tahmasb üzerinde nüfuzunu hissettiren Nadir Ali veya Tahmasb Kuluhan, bütün iktidarı ele almak için kendisinden ileri gelen ve Şah Tahmasb'a kuvvet vererek iyiliği dokunan Fetih Ali Han'ı katlettirerek iktidarı ele aldı; sonra *Isfahan* üzerine yürüyerek *Damagan*, *Derühar* ve *Isfahan* önlerindeki üç kanlı muharebeden sonra Eşref Şah'ı mağlup ederek *Isfahan*'ı elde etti [1]. Bu hizmeti sebebiyle Şah Tahmasb, Nadir Ali Han'ı kendisine *îtimadüddevle* yani sadr-ı âzam yaprı (1142 H./1730 M.)

[1] Eşref Şah'ın *İstanbul*'a gönderdiği büyük elçi Namdar Mehmed Han avdet ederek *Hemedan*'a gelmiş ve bu sırada *Tahmasb*'ın Eşref'i mağlûp ederek *Isfahan*'ı istirdat eylediğini duyunca ileri gidememiştir. Bunun üzerine Eşref Şah'ın *Kirman* tarafına çekildiği haber alınınca elçinin *Bağdad* ve *Basra* üzerinden *Kirman*'a gitmesi emrolunmuştu (*Mühimme*, 137, s. 2; 1142 Cemaziyelâhır sonları). Namdar Mehmed Han, bu emrin gelmesinden evvel *Bağdad*'a gelip oradan kaçarak Tahmasb Kulu Han'a iltica etmiştir.

Şah Tahmasb bundan sonra îtimaddüddevle'si Tahmasb Kuluhan'ın teşvikiyle Osmanlılar tarafına döndü ve ilk iş olarak Osmanlıların İran'dan zabtetmiş oldukları yerlere beyannameler dağıttırarak vaziyetten halkı haberdar etti; bu hal Osmanlı hükümetini telaşa düşürerek uyanık bulunmaları hudutlardaki kumandanlara bildirildi [1]. Filhakika bu beyannamelerin tesiri görüldü; *Şahseven aşireti* ile *Karabağ* taraflarındaki *Civanşir*'e tabi aşiretler ve *Berdâ* ahalisinden bir kısmı ile *Sığınak* Ermenileri isyan etmişlerdi [2].

Bu defa teşebbüsü ele alan İranlıların taarruz etmeleri ihtimaline binaen alınan tedbirler ve yapılan tertibat kâfi gelmedi[3]; muhaberatla vakit geçirildiği sırada vaziyet değişti. Şah Tahmasb ibtida Osmanlı hükümetine Rıza Kuluhan adında bir elçi yollayaak İran'dan zabtedilen yerlerin geri verilmesini istedi [4]. Osmanlı vezir-i âzamı, parçalandığına kani olduğu İran'ın bu toparlanmasından şaşırmıştı. Eşref Şah'ın mağlubiyeti ve arkasından Osmanlıların eline geçmiş olan yerlerin istenmesi İstanbul'daki sohbet ve eğlence âlemlerini alt üst etmişti; damad İbrahim Paşa gaileyi def için gelen İran elçisi ile görüşerek[5]

[1] *Mühimme*, 136, s. 40, (1142 Şevval ibtidaları/1730 Nisan sonları).

[2] *Mühimme*, 136, s. 78, 103. Bunların tedipleri sırasında *Şahsevenler* Ruslara iltica etmişlerdi. Bunun üzerine Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa Şahsevenleri himaye etmenin dostluğa mugayir olduğunu ve bunların iadelerini Rus başvekiline yazmıştır.

[3] *Mühimme*, 136, s. 16, 111, 119, 141, 1142 Zilhicce ve 1143 (1730 Haziran ve Temmuz).

[4] Bağdad valisi ve Hemedan seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümden :

Halen Şehzade Tahmasb *Isfahan*'a malik olmağla gurur ve nahvet dimağ-ı fesad-âlûduna galip olmağın müdir-i umuru olan şahs-ıbed- kiş-i muhalı endişin (yani Tahmasb Kuluhanın) tarafına tahrir ve irsal eylediği kâğıdının hülâsa-i mefhumunda birkaç seneden beru bezl-i hazâin ve emval-i bîşümar ve it'âb-ı asakir-i zafer medar ile memâlik-i İran'dan feth ve teshir kılınan memleketlerin kendülere iadesini rica ve müsâade olunmadığı halde zabtına mübaşeret olunmak mukarrerdir deyu iş'ar etmekle sen ki vezir müşarünileyhsin üç bin nefer kapun halkı ve ademlerinle acaleten kalkıb *Hemedan* kalesine varub maiyyetine memur kılınan askerle memalik-i mahrusa-i pâdişahanemi" muhafaza etmek... (*Mühimme*, 136, s. 66; Evail-i Şevval 1142/Nisan 1730).

[5] Bu elçi Osmanlı hükûmetini oyalıyarak müzakere vesilesiyle *Isfahan*'a adamlarını gönderip yeni talimat istemiş (*Mühimme*, 136, s. 3; Cemaziyel-

yeni bir muharebe safhası açmadan *Kirmanşah* ile *Hemedan*'ı Tahmasb'a verip diğer yerler Osmanlılarda kalmak üzere bir anlaşmaya varıldığı sırada on bin kadar bir kuvvetle taarruza geçen Tagmasb Kuluhan *Ferahan* ve *Yezdicurd* şehirlerini geri aldıktan başka arkasından *Tebriz* seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa'yı mağlub ederek *Hemedan* ile *Tebriz*'i istirdad eyledi ve bu suretle tekarrür eden sulh bozuldu [1], ve İstanbuldaki İran elçisi Rıza Kuluhan da *Limni* adasına sürgün edildi (8 Muharrem 1143/24 Temmuz 1730). *Hemedan*'ın sukutu üzerine buranın muhafızı Abdurrahman Paşa'nın iyi muhafaza edemiyerek kalenin düşmesine sebebiyet vermesinden dolayı Üçüncü Ahmed katlini emrettiyse de bu sırada *İstanbul*'da Patrona ihtilâlinin çıkması ve daha sonra Bağdad valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa'nın ricaları üzerine yeni hükümdar Birinci Mahmud Abdurrahman Paşa'yı afv etmiştir [2].

İran tarafındaki başarısızlıklar dolayısiyle İstanbul'daki vaziyet

İran'a karşı türlü tevil ve vesileler ile yapılan zebunküşlük ve bunun neticesinde elde edilen muvaffakiyetler dolayısiyle Damad İbrahim Paşa meclisine müdavim şairler vücuda getirdikleri kasidelerle Üçüncü Ahmed'i ve Damad İbrahim Paşa'yı göklere çıkarıyorlardı; bu hal 1723'den 1730 senesine kadar yedi seneye yakın tantanalı bir surette devam etti; bu

evvel 1142) ve bu suretle vakit kazanmıştır. Filhakika Rıza Kulu Han 1143 Muharrem sonlarında (1730 Ağustos) *İstanbul*'da bulunarak sulh için çalışıyor görünüyordu (*Mühimme*, 136, s. 155).

[1] Halen *Gence* muhafızı Vezir İbrahim Paşa'ya hüküm ki :

"Bundan akdem *Isfahan* tarafından irsal olunan elçileri şah tarafından akd-i sulhe murahhas olmak üzere arz ve inha ile bazı mesulüne müsaade-i hümâyunum herzanî kılınıp akd-i müsaleme ile tarafeyinden temessükât ahz ve îta olunmuşken mezburlar nakz-ı ahd ve pişvay-ı şeyatin-i ins-ü can olan Tahmasb Kulu Han, başına cem'eylediği... evbaş ile memâlik-i İran'dan dahil-i kabza-i tasarruf olan memâlike su-i kasd ve halen kazay-i Tebrizi istilâ ettiği... îlâm olunmakla... *Gence*'nin muhafazasına ikdam olunması. *Mühimme*, 136, s. 189 (1143 Safer sonları tarihli hüküm). Subhî tarihi İran elçisiyle anlaşma neticesinde verilen emir üzerine *Tebriz*'in tahliye edildikten sonra işgal olunduğunu yazmaktadır (varak 5b).

[2] *Mühimme defteri*, 136, s. 351 (1143 Receb/1731 Ocak).

senelerde vukua gelen muzafferiyetler lâle eğlencelerine, helva sohbetlerine neşe verdi.

İbrahim Paşa ve oğlu Mehmed Paşa ile yeğenleri Ali ve Mustafa Paşalar Üçüncü Ahmed'in damadı olup kaptan'ı derya Kaymak Mustafa ve kethüdası (kethüday-ı sadr-ı âli) Mehmed Paşalar da kendisinin damadı idiler. Bunlardan başka diğer maiyyet ve mensupları da yüksek memuriyetleri işgal ediyorlardı. Bütün hüküm ve nüfuz vezir-i âzamın elinde olup huzur ve rahata düşkün olan pâdişah işleri İbrahim Paşa'ya bırakmıştı.

İran seferi açılıp ilerlemeler ve muzadferiyetler elde edilmeğe başlayınca bir anlaşmaya varılmak için Tahmasb'ın göndermiş olduğu elçiler kabul edilmeyerek[1] istilâya devam edilmişti. Daha yukarılarda söylendiği üzere *Kafkasya*'daki İran toprakları bir muahede ile ruslarla paylaşıldı. *Azerbaycan* ve *Irak-ı Acem* gibi İran'ın en münbit yerleri işgal olundu; nihayet Nadir Ali Han'ın Tahmasb'a intisap ile işleri ele alması üzerine vaziyet değişti. ibtida Eşref Han'ın mağlup olarak *Isfahan*'ın istirdadı ve arkasından Osmanlıların işgal etmiş oldukları, *Hemedan* ve *Tebriz*'i ve o havalisindeki bazı yerleri geri almaları *İstanbul*'da için için İbrahim Paşa'nın sefahat hayatına karşı beslenen kin, bu sarsıntıdan istifade edilerek kendisini gösterdi. İbrahim Paşa aleyhdarları faaliyete geçtiler, aslı esası olmayan sözlerle halkı vezir-i âzam aleyhine tahrike başladılar.

Vaziyetin ciddiyetini gören İbrahim Paşa, Tahmasb'ın İstanbul'a göndermiş olduğu elçisi Rıza Kuluhan'la görüşüp varılan anlaşma gereğince *Kirmanşah*, *Hemedan*, *Erdelan*, *Luristan*, *Tebriz ve Huveyze*'yi tevabiiyle şaha terk ederek *Revan*, *Kâht*,

[1] 1135 H. (1723 M.)'de Şah Hüseyin'in oğlu olmak üzere *Tebriz*'de şahlık iddiasında olan Tahmasb'ın bir elçisinin *İstanbul*'a geleceği Erzurum valisi Serasker Silâhdar İbrahim Paşa tarafından hükûmete bildirilmesi üzerine keyfiyet müzakere olunarak Şah Hüseyin'in hal'i ve ölümü malûm olmadığından bunun anlaşılmasına kadar elçinin *Kars* veya *Erzurum*'da ikamet ettirilmesi emrolunmuştu. Bu elçinin adı Murtaza Kulu Han'dı (*Mühimme*, 131, s. 18 ve 208). Daha sonra yani 1138 Ramazan (1726 Mayıs) 'da Erzurum valisi *Gence* ve *Şirvan* seraskeri Mustafa Paşa'ya yazılmış olan hükümde Şehzade Tahmasb tarafından elçilikle gelip *Erzurum*'da oturmakta olan Berhudar Bey'in matlûba muvafık bir mektubu ve sözü olmadığı için kendisini gönderen Tahmasb tarafına iadesi emrolunmuştur (*Mühimme*, 133, s. 230).

Tiflis ile merkezi Şemahı olan *Şirvan* hanlığı osmanlılarda kalacak ve Osmanlı hükümeti Tiflis ile Şirvan hanlığını Kırım hanlığı gibi yarı müstakil olarak idare edecekti (1142 Zilhicce/1739 Haziran). Bu anlaşma neticesi olarak *Tebriz* muhafızı çavuşbaşı vezir Kara Mustafa Paşa aldığı emir üzerine[1] bir gece *Tebriz*'i terk ile çekilmiş olduğundan hudutta istikrarsız bir vasiyet tahaddüs etti.

Osmanlı hükümetinin kazancından bu kadar fedakârlığına karşı anlaşmanın esassız olduğu sonradan anlaşıldı. İranlılar bu suretle tesbit edilen muahedeye karşı Osmanlıların tekrar harbe girişmek istemediğini anlayarak muahedenin tasdıkini geciktirip vakit kazandılar ve arkasından da taarruza geçtiler.

Bu vaziyet üzerine pâdişah *Revan*, *Tiflis*, *Gence Kars* ve *Van* muhafızlarına fermanlar yollayarak pek metin olan ve yüz bin kişilik kuvvetlere mukavemet edecek metanette bulunan kalelerin şiddetle müdafaasını emrederek tekâsülleri görülenlerin ecdad-ı izamı ervahı için başlarının kesileceğini ve kuş olsalar pençesinden kurtulamıyacaklarını bildirdi[2] ve aynı zamanda kendisinin bizzat sefere gideceğini vilâyet ve sancaklara yazarak hazırlık emretti[3].

Damad İbrahim Paşa, pâdişahı bizzat sefere çıkarmakla vaziyeti kurtaracağını zannediyordu; pâdişahın sefer esnasında konak yerlerinin isimleri, otağ-ı hümâyunun kurulacağı yerlerin mesahaları istenildi[4] ve 11 Muharrem 1143 (27 Temmuz 1730)'de pâdişah tuğları kapı arasına çıkarılıp ayın onbeşinde (31 temmuz) *Üsküfar*'a naklolundu. Kapıkulu ocakları da tamamen *Üsküdar*'a geçtiler. Pâdişahın *Üsküdar*'daki otağ-ı hümâyuna çıkması zamanı gelince bizzat vezir-i âzam saraya giderek:

—"Her şey hazır, vakit geldi, saadetle buyurunuz„deyince senelerce rahata alışmış olan pâdişah bir kaç saat tereddütten sonra"sefere gitmiyeceğim„cevabını verince vezir-i âzamın dört tarafı deniz oldu; şaşırdı ve bu halin vahim neticesini hissetti. Vaziyeti muhzır ağa ile *Üsküdar*'da bulunan yeniçeri ocağı ağası

[1] *Subhî tarihi*, s. 5b.
[2] *Mühimme*, 136, s. 201, 1143 Safer sonları (1730 Eylül).
[3] *Mühimme*, 136, s. 126, 1142 Zilhicce sonları (1730 Temmuz).
[4] *Mühimme*, 136, s. 149, 1143 Muharrem ortaları (1730 Ağustos).

Hasan Ağa'ya bildirince ocaklının ayaklanması ihtimaline binaen o da korktu ve derhal:

—"Yeniçeriler *Üsküdar*'da pâdişahın teşriflerine muntazırdırlar; geçmeyecekleri duyulursa fena bir hadise zuhuruna sebeb olur; böyle bir kalabalığı dağıtmak kabil değildir„diye haber göndermesi üzerine Sultan Ahmed istemiyerek sancağ-ı şerifi alıp *Üsküdar*'a geçti (18 Muharrem 1143 / 3 Ağustos 1730) ve bizzat sefere hareket etmek üzere olduğu vilâyetlere yazıldı [1]. Vezir-i azam, pâdişahdan evvel hareket edeceği için sadaret kaymakamı olarak büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa'yı tayin ettirdi[2]. Gitmesi teehhür edince Mustafa Paşa İstanbul kaymakamı oldu.

Üçüncü Ahmed'in sefere gitmek istememesi duyulmuş olduğundan yapılan propagandalarla halk kapalı ve âşikâr olarak Damad İbrahim Paşa aleyhinde söylenmeğe başladılar. Bu dedi koduları ve aleyhindeki cereyanı haber alan vezir-i âzam pâdişahın sefere gitmek istemediğini iyice anlayarak bir daha hükümdarın gideceği sözünü ağzına almadı ve pâdişahın *Üsküdar* ve yahit *Bursa*'da oturmasını ve kendisinin daha evvel gideceğeini ve kışı *Halep* veya *Amasya* veya *Tokat*'ta geçireceğini söylüyordu; seferi açtığına pişman olmuştu; bir aralık da kendisinin *Üsküdar*'da kalarak bir serasker göndermesini ileri sürdü, hülâsa pâdişahla damadı iki tenperver bir türlü cezri bir kararla zevk ve safasına alıştıkları *İstanbul*'dan ayrılmak istemiyorlardı.

İran murahhaslariyle kararlaştırılıp verilen gizli emir üzerine

[1] Hudut kumandanlariyle vilâyetlere gönderilen tâmimden :

"Tevaif-i.... Âcam-ı bed-fercamın hududa karib mahallerde tahazzüb ve ihtişadlarından, memâlik-i mahrusama su-i kasdları münfehim olmağla biliktiza Şark seferine azimet-i hümâyunum muhakkak olduğu bundan akdem mufassal ve meşruh emr-i şerifimle îlâm olunmuştu. Elhaletü haza bizzat cenâb-ı hilâfetmâabım izz ü ikbal ve saadet ve iclâl ile işbu muharrem-ül-haramın on sekizinci hamis (perşenbe) günü... *Üsküdar*'da otağ-ı pâdişahâneme şerefbahş-ı kudum ve inşaallah-ü taâlâ kariben savb-ı maksûda azimet-i hümâyunum muhakkak olmağla îlâm-ı hal için işbu emr-i şerif-i âlişânım irsal olunmuştur. 1143 Muharrem sonu (1730 Ağustos). *Mühimme*, 136, s. 162.

[2] Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa da büyük damadı kaptan-ı derya Mustafa Paşa'yı sadaret kaymakamı bırakarak pâdişahdan evvel Rebiulevvel ibtidalarında î1730 Eylül) hareket edeceğini bildirmiştir (*Aynı Mühimme defteri*, s. 173, 180 - 182).

tahliye edilen *Tebriz*'in İranlılar tarafından işgali haberinin duyulması fena tesir yaptı; *Tebriz*'in düşmesinin vezir-i âzam tarafından verilen gizli emir üzerine olduğu haber alınarak İbrahim Paşa aleyhdarları kuvvetli faaliyette bulundular; *Tebriz*'den çıkanların cemiyet halında *İstanbul*'a gelecekleri rivaterleri ortaya çıktı, yeniçerilerin *Orta camiine* ve etrafına kâğıtlar dağıtarak bir ısyan hareketi mukaddimesi başladı.

Bunun üzerine tehlikeli durumu gören İbrahim Paşa, mensupları, vaziyeti gizlice sadr-ı âzamın küçük damadı sadaret kethüdası Mehmed Paşa'ya bildirip bu halin büyümeden bastırılmasını söylediler, fakat o bu tavsiyeleri dinlemediği gibi söyleyenleri de yanından kovdu.

Ayaklanmayı tertip edenlerden şeyhulislâma kâğıt gelmişti; bunlar kâğıtlarında yarı açık yarı îma ile "Biz, Mahmud-ül-hısal bir pâdişah isteriz" sözleriyle Şehzade Mahmud'un pâdişah olmasını istemekte idiler.

Kethüdanın gösterdiği kayıtsızlık, işe ehemmiyet vermemesi ve ocakların *Üsküdar*'da bulunmaları, ısyanı tertip edenlerin cür'et ve faaliyetlerini arttırdı; ısyanı tertip edenler ayak takımı olmayıp bu iş, İbrahim Paşa'ya aleyhdar olanlar tarafından hazırlanmıştı; fakat onlar meydanda görünmüyorlardı.

PATRONA İSYANI VE BİRİNCİ MAHMUD'UN CÜLUSU

Isyan nasıl çıktı ?

Yapılan teşvik üzerine ısyanı ter'ip eden Patrona Halil ve avanesi yedi sekiz aydanberi hazırlık yapıyorlardı; hatta 1143 Rebîulevvelinin on ikisinde (25 Eylül 1730) Mevlud alayı esnasında ihtilâl çıkarmak istedilerse de halkın kendilerine iltihak etmemesi korkusuyla bunu tehir etmişlerdi; son baharda ise devlet erkânı henüz sayfiyede olduklarından bu mevsim kendilerinin ısyanını kolaylaştırmıştı.

1143 Rebîulevvelinin onbeşinci perşenbe günü —ki o gün Bab-ı âli tatildi— yeniçeri ocağına kayıtlılardan on yedi kişi ittifak ederek Sultan Bayezid camiinin *Kaşıkçılar kapısı* tarafında ellerinde yalın kılıç, bayrak açıp üç dört koldan kareketle:

—Şer' (شرع) ile dâvamız vardır; Ümmet-i Muhammed'den olanlar dükkaânlarını kapayıp bayrak altına gelsin" diye bağırarak Bedestan taraflarına doğru çarşıya girip divan yoluyla yeni odalardaki *Et meydanı*'na doğru yürüdüler; dükkânlarını kapayanlar bunların arkalarına takıldılar ve yeni odaların kapısı açılarak içeriye girdiler ve evvelâ yeniçeri ocağı kethüdasının odası olan Birinci Ağa bölüğü kazanını çıkardılar; bundan sonra İstanbul'daki dellak Arnavutlardan ve on yedinci ağa bölüğü yeniçerilerinden olan ısyan elebaşılarından Patrona Halil [1] bir alay adamla *Ağa kapısı*'na (Süleymaniyedeki yeniçeri ağası dairesine) gittiler, yeniçeri ağası Hasan Ağa üçyüz kadar kuvvetle karşı çıktıysa da bir iş göremiyerek kaçtı. Bu halden cesaretleri artan Patrona ve arkadaşları, Ağa kapısındaki mahbusları çıkararak kendilerine iltihak ettirdikten başka kârhaneli denilen ağa

[1] Yeniçeri ocağının on yedinci bölüğünden olan Patrona Halil Arnavud olup *Hurpüşteli*'dir; refiki Zağarcı bölüğünden Muslubeşe de Ruscuk kazasının *Karalar* köyünden olup aslen Ulahlı imiş. Diğer arkadaşlarından bazıları şunlardır: Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Muslu, Cebecilerden Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail vesaire.

kapısı sanat erbabını da kendilerine uydurdular; bundan sonra adamlar göndererek Yemiş iskelesi tarafındaki *Baba Cafer*, *Rumeli Hisarı*, *Galata* zindanı ve Tersanede ve taş gemilerindeki mahbusları da salıvermek suretiyle cemiyetlerini büyüttüler.

Elde ettikleri başarıdan memnun olan Patrona ve avenesi Ağa kapısından sonra cebeci kışlasına gidip onları da ele aldılar ve bu arada *Sipah çarşısı* ve *Bit pazarı*'nda buldukları silâhları yağma ederek saraçhaneyi kapattılar.

Isyanın duyularak vaziyetin görüşülmesi

III. Ahmed'in sefere hareket etmek üzere *Üsküdar*'da bulunması sebebiyle İstanbul kaymakamlığında vezir-i âzamın büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa tayin edilmişti; ısyan çıktığı sırada kaymakam paşa *Çengelköyü* yakınında *Bağ-ı Ferah* adı verilen yalısında bulunmakta idi; hadiseyi haber alır almaz derhal *İstanbul* tarafına geçerek uzun çarşı taraflarına gelip dükkânları açın diye tenbih ettikten sonra *Üsküdar*'a geçip vaziyeti vezir-i âzama bildirdi; bu sırada kıyafetini tebdil eden yeniçeri ağası gelip işi anlatması üzerine pâdişahın sancağ-ı şerifle *Üsküdar*'dan saraya avdetine ve meselenin görüşülmesine karar verildi. Bunun üzerine ısyan hadisesi pâdişaha anlatıldı; Sultan Ahmed şehzadeleri ile bir çekdiriye binerek saraya geçti; *Üsküdar*'daki devlet erkânı ve ulema da saraya geldiler.

Âsilerin istekleri

Isyanı idare edenler Patrona Halil ve Muslubeşe, Küçük Muslu, Kutucu Hacı Hüseyin, Çınar Ahmed, Ali Usta, Karayılan, Emir Ali, Turşucu İsmal isimlerindeki şahıslardı. Isyan devlet ricalini şaşırtmış, devlet kethüdası gevşek davranmış, sadr-ı âzam telâş etmişti. Soğuk kanlı iradesine hâkim birisi bu işi başarmağa muktedir olduğu halde o gece lafla geçmişti. Halbuki ısyan gecesi ısyan edenlerin yanındaki kalabalık evlerine dağıldığından miktarları ancak kırk elli kişiye inmişti; saraydan bir miktar Bostancı ve sair hademeler ile baskın yapılsa cemiyetleri alt üst olacak iken lüzumsuz müzakerelerle vakit geçirildi ve iş işden geçti. Sarayda yapılan görüşmede *Sancağ-ı şerif*'in çıkarılıp çıkarılmaması müzakere olundu; yeniçeri ağası hariçten kimse gelemez ve faide vermez dediyse de vezir-i

âzamın reyi üzerine çıkarılması muvafık görülerek sarayın Orta kapısı üzerine konuldu; *sancağ-ı şerif* etrafına adam toplatmak istendi; aynı zamanda âsîler tarafına haber gönderilip maksatları soruldu; bostancı hasekisi maiyyetiyle *Et meydanı*'na varıb ne istediklerini sordu: âsîler:

— "Pâdişahımızdan her veçhile hoşnuduz; lâkin devletlerine zarar ve hıyanetleri olan dört kişiyi iki saate kadar bize teslim etsin" dediler, sonra da haseki ile mecm'u otuz yedi kişinin isimlerini havi bir defteri pâdişaha gönderdiler; keyfiyet pâdişaha arz edildi; sancağ-ı şerif etrafına toplanmak isteyen halk âsiler tarafından yolların kapatılmasından dolayı *Ayasofya*'dan ileri gidemediler; ve orada da ikindiye kadar bekledikten sonra dağıldılar. Bir kısım İstanbul halkı *Sancağ-ı şerif*'in çıktığından bile haberdar olmamışlardı.

Bu hal üzerine saraydaki devlet erkânı ümitsizliğe düşmüşlerdi; nihayet *Sancağ-ı şerif*'in çıkarılmasından bir netice alınmayınca akşama yakın *Sancağ-ı şerif* Orta kapı üzerinden alınarak yerine konuldu ve sarayda bulunan devlet ricali o geceyi sarayda geçirdiler.

Pâdişahtan kendilerine teslimi istenenler, vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa ile damatları kaptan-ı derya ve İstanbul kaymakamı Kaymak Mustafa ile sadaret kethüdası Mehmed Paşalar ve bir de şeyhulislâm Abdullah Efendi idi; bunlardan başka ayrıca gönderilen defterde de otuz yedi kişinin isimleri vardı.

Sarayda kalındığının ertesi günü şeyhulislâm Abdullah Efendi erkenden kalkarak saraya getirtilmiş olan sabık İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi ile görüştü. Bunun bazı hallerden muğber olarak hemşehrisi olan arnavutları tahrik eylemesinden şüphelenen vezir-i âzam İbrahim Paşa, Hasan Efendi'yi Florya'daki çiftliğinden aldırarak saraya getirtmişti. İşte şeyhulislâm bunun ve ulemanın yanına girip:

— "Senelerce fetvada (şeyhulislâmlıkta) kalarak hepinize hizmet ettim, bu yaşta kanımın dökülmemesi için sizden yardım isterim" diye yalvarıp ağlaması üzerine oradaki ulema bu hususta

kendisine kat'iyyen ziyan gelmiyeceğine dair teminat verdiler; asıl iş, Zülâlî Hasan Efendi'nin elinde idi[1].

Şeyhulislâm Abdullah Efendi bu görüşme esnasında ısyandan evvel kendisine gönderilen kâğıttaki "*Biz Mahmud-ülhısal bir pâdişah isteriz*" kaydını açıklayarak "Âsîlerin maksatları Şehzade Mahmud'u hükümdar yapmaktır, niçin uzun düşünürsünüz" demiş ve ulemayı teşvik etmişti.

Saraydaki son durum

Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa sabah olduktan sonra ulemanın bulundukları mahalle gelerek "ben ölüm eri olmuşumdur; lâkin velinimetimin hal'edilmemesine çare düşünelim diyerek Müfti efendiye:

— "*Padişahımız seni, kaptanı ve kethüdayı azl ve nefyinizi emir buyurdular*" dedi ve yeniden şeyhulislâm kaptan-ı derya ve kethüda tayin edildi. halbuki âsiler dışarıda başka tayinler yapmışlardı. Saraydan âsilerin yanına gönderilen İmadzâde Seyyid Mehmed Efendi adında bir memur, arzularının çoğunun yapıldığını ve ulemadan hiç kimsenin katline muvafakat edilmediğini ve istenilen kimselerin de sürgün edilmekle iktifa edilmesini pâdişah ağzından olarak teklif ettiyse de[2] kabul edilmeyerek istediklerinin kendilerine diri olarak tesliminde ısrar ettiler.

Bu âsiler arasında Sultan Selim semtinde oturan ve bu kargaşalıkta külah kapmak isteyen hariç müderrislerinden Deli İbrahim adında bir yobaz da vardı. Söz sahibi olup âsilere kendisini sevdirmişti. Âsiler bunun İstanbul kadısı ve Zülâlî Hasan

[1] Bu, Zülâlî Hasan Efendi aslen Arnavuddu; ilmiye sınıfından yetişerek 1141 H.(1728 M.)'de *İstanbul* kadısı olmuş ve o sene mahsulâtın azlığı ve İstanbul zahiresinin noksanlığı sebebiyle *İstanbul*'da darlık olduğundan bu hal uğursuzluğuna hamlolunarak kadılık müddeti bitmeden azledilmiş ve yerine vezir-i âzam adamı Müverrih Raşid Efendi tayin olunmuştur. İşte bundan dolayı Zülâlî Hasan Efendi, vezir-i âzamın kendi adamını kayırmak için uğursuzluk isnadiyle azledilmesinden dolayı muğber olmuştu. Bundan başka Hasan Efendi'nin hanımı güzel olup Damad İbrahim Paşa'nın buna taarruz ettiği de şâyi olmuştu. İşte vaka çıktığı zaman İbrahim Paşa, Zülâlî Hasan Efendi'nin hemşehrisi olan Arnavudlar üzerinde kendi aleyhine rol oynayacağını tahmin ettiği Hasan Efendi'yi Bostancıbaşıyı gönderip Filoryadaki çiftliğinden kaldırtarak sarayda bulundurmuştu. Hasan Efendi'nin sonradan isyanda medhali olduğu tahakkuk ettiğinden Anadolu kazaskerliğinden azl ve *Girit*'te *Resmo*'ya nefyolunmuş ve orada maktulen vefat etmiştir (1144 H./1731 M.)

[2] III. Ahmed mahrem olarak İmadzade'ye "isterlerse vezir-i âzamı dahi sıhriyyet kaydiyle himayet kaydına düşmeyüp feda edeceklerini ihbar ve eda buyurmuşlar. (Subhi, Basılmamış nüsha) Topkapı sarayı No. 1255 varak 6)

Efendi'nin Anadolu kazaskeri olmasını ve kendilerinin tayin ettikleri ocak ağalarının kabulünü istediler.

Damatların katli

Üçüncü Ahmed, âsilere teslim edilmesi istenilen İbrahim, Mustafa ve Mehmed Paşaları kurtaramıyacağını anlayınca kendisini haliden kurtarmak kaygusuna düştü; âsîlerin yaptıkları tayinleri kabul etti. Damadı İbrahim Paşa ile diğer ikisinin diri diri âsîler eline teslim edilmeleri muvafık görülmediğinden pâdişahın mührü İbrahim Paşa'dan alındıktan sonra kapı arasına gönderilip daha evvel oraya gönderilen iki damadı ile beraber boğularak cesetleri *Alay köşkü* duvarından dışarı atılmak istendiyse de sonra bundan vaz geçilerek [1] bir öküz arabasiyle *At meydanı*'na yollandı [2] ve sâbık şeyhulislâm Abdullah Efendi ile İbrahim Paşa ve damadlarına intisap edenler birer tarafa sürgün edilip bu arada sabık İstanbul kadısı müverrih Raşid Efendi de İstanköy adasına sürüldü. Sabık şeyhulislâm *Bozcaada*'ya gönderilmişti. Sadaret makamı, Ayşe Sultan zevci Silâhdar Mehmed Paşa'ya verildi.

III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi

Bu hadiselerin neticesinin pâdişahın hal'ine kadar varacağı malûmdu; hatta pâdişah tarafından âsilere gönderilmek istenen Ayasofya vâizi İspiri-zâde Ahmed Efendi, Sultan Ahmed'e açık olarak:

—"*Pâdişahım, siz saltanattan çekilmedikçe bu kıyamın dağılması*

[1] Sabahleyin erkenden bunların boğularak cesetlerinin *Alay köşkü* duvarından aşağı sokağa atılmasını pâdişah emretmişti. Bunun sebebi kendisinden sorulunca, âsilerin *Alay köşkü* önüne toplanarak içeri girmemeleri için cesedlerin duvarldan atılmasını emreylediğini söylemiş. Rumeli kazaskeri bir iki kişi göndererek baksın demesi üzerine o tarafta hiç kimsenin bulunmadığı anlaşılarak cesedler araba ile At meydanına gönderilmiştir.

[2] İbrahim Paşa ile damatları Mustafa ve Mehmed Paşa'ların bütün muhallefatı defterdar İzzet Ali Bey (Paşa) tarafından tahrir olunup İbrahim Paşa'nın nakit olarak iki bin dört yüz kese ve altmış bir kuruşu, Mustafa Paşa'nın nakdi üçyüz altmış beş kese üçyüz yermiş dört kuruş ve Kethüda Mehmed Paşa'nın nakdi ise yirmi üç bin üçyüz dokuz kese üçyüz otuz altı kuruştu. İbrahim Paşa cömerdliği sebebiyle para tutmayıp Mehmed Paşa ise hasislikle meşhurdu (*Subhî tarihi*, varak 43 ve *Müriyyü't-tevarih*).

muhaldir" demiş ve bu söz pâdişaha tesir etmişti. Nitekim sarayda boğulan üç vezirin cesedi *At meydanı*'na getirildikten sonra âsîler saltanat tebeddülü hakkındaki maksatlarını yavaş yavaş meydana koyarak :

—"*Kusur kalan cümle şöyle dursun; Sultan İbrahim nice oldu? bunun bize cevabını versin*" dediler[1]. Bundan başka şekil ve şemaili herkesce malûm olan İbrahim Paşa'nın cesedini bildikleri halde :

—"*Pâdişahımız İbrahim Paşa'yı saklayip kürkçü Manol'ı ona feda eylemiş. Halife olan bir pâdişaha böyle yalan yakıştır mı?*" diye merhumun cesedini bir hammal beygirine yükleyip *Bâb-ı hümâyun* önüne bıraktılar cesed beygirle naklolunduğu sırada attan düştüğünden boğazından bir iple atın kuyruğuna bağlayarak yerde sürüklenmek suretiyle *Bâb-ı hümâyun* önüne götürdüler.

İbrahim Paşa'nın cesedini *Bâb-ı hümâyun* önüne bırakan güruh, Pâdişahın nerede olduğunu kapıcılardan sorup *Alay-Köşkü*'nde olduğunu öğrenince o tarafa gidip bazı münasebetsiz sözler söyleyip cesedin İbrahim Paşa'nın olmadığını beyan etmeleri üzerine Sultan Ahmed Alay-Köşkü penceresini açıp :

—"*O değilse yarın asıl kendisini verelim*" diyerek penceyeyi kapatmış ve âsîlerin maksatlarını anladığından derhal hasodaya gelip saltanattan çekilmeğe karar vermiştir. Bunun üzerine pâdişah şeyhulislâm ile Rumeli ve Anadolu kazaskerini davet ederek :

—"*Bu kadar zamandan beri İbrahim Paşa'nın şahsı herkesce malûm iken âsîlerin bundan kasıtları benim saltanatımı istemedikleri aşikârdır; benim dahi tabiatimde saltanata ve hilâfete fütur gelmiştir; hattâ Üsküdar'da iken bir, iki defa şehzâde Mahmud hazretlerini serir-i saltanata iclâs hatırımdan geçmişti; şimdi düşüncem tekrar geldi; kan dökülmesini bertaraf etmek için kendi rızamla şehzâdeyi saltanata getirmektir; ancak benim de şahsıma ve evladlarımın hayatlarına dokunulmayacağına dair sizlerden biriniz At meydanına âsîlerin yanına gidip arzumu söylesin*" dediğinden Aya-

[1] Şehzâde İbrahim II. Ahmed'in oğlu olup *Edirne* vak'asını tertip edenler II. Mustafa'nın hal'ile bu şehzadeyi hükümdar yapmak istemişler ve sonra bazı tesirlerle III. Ahmed'i hükümdar yapmışlardı. Rivayete göre bir müddet sonra III. Ahmed bu şehzâdeyi boğdurmuştu. Âsilerin "Sultan İbrahim nice oldu?" demeleri onun mağduren öldürüldüğünü anlatmak içindi. Halbuki yirmi iki yaşında üç aylık iken vefat eden ve veliahd olan bu şehzadenin cenazesi Dârüssaade kapısı önünde teneşir tahtasına konulduğu zaman hakan fikr-i fasidini isale için padişahın emriyle vezirler ulema ve ocak ağaları açıp baktıktan sonra gasl olunmuş ve bir su-i kasd olmadığı görülmüştür (Nusretname varak 268)

sofya şeyhi İspirî-zâde ile âsilerin istemeleri üzerine Anadolu kazaskeri olan Zülâlî Hasan Efendi *At meydanına* giderek keyfiyeti âsilere söylemeleriyle onlar bu feragatten memnun kalarak pâdişaha ve evladlarına katiyyen bir su-i niyetleri olmadığına ve olamıyacağına mushaf üzerine yemin ettiler.

I. Mahmud'un cülûsu

Âsîlerin teminatı geldikten sonra III. Ahmed, 1143 Rebîulevvelinin on dokuzuncu pezartesi gecesi alaturka saat üç buçukta (2 Ekim 1730) biraderi II. Mustafa'nın büyük oğlu Şehzâde Mahmud'ı Mâbeyn kapısı yanına kendi oturduğu yere getirip alnından öpmüş ve Mahmud da amcasının elini öptükten sonra hayır dua ederek evvela kendisi ve arkasından şehzadeleri bîat etmişlerdir. Sultan Ahmed saltanatı yeğeni Mahmud'a teslim ederken :

— "*Vezirine teslim olma; daima ahvalini tecessüs eyle ve beş on sene birini vezarette müstakil istihdam eyleme ve kalem-i düruğlarına aslâ îtimad etme; merhamet sahibi ol ve sahaveti elden koma; gayet tasarruf üzere ol; halen hazinelerde olan malı zayi etme, işi kendin gör, ele îtimad eyleme; işte benim ahvalim sana nasihat için kâfidir; Oğlum; devlet işlerini baban Feyzullah Efendi'ye ve ben vezir-i âzama bıraktığımızdan bu haller başımıza geldi; sen bizzat idareyi ele al*" diye vesayada bulunmuştur[1].

I. Mahmud, II. Sultan Mustafa'nın ilk oğlu olarak 3 Muharrem 1108 (2 Ağustos 1696) perşembe günü doğduğuna göre[2] cülûsı esnasında otuz beş yaşına basmıştı[3].

[1] *Abdî tarihi*, s. 41.

III. Ahmed'in yeğenine manzum nasihatnâmesi :

Hayr endiş ey vücud-ı kerim — Kimseye etme kendini teslim
Hacet eshabına adâlet kıl — Fukara haline riayet kıl
Kimsenin inkisarını alma — Benim ettiklerime hem kalma
Sana şehzadeler emanettir — Lâyik-i şan olan sıyanettir.
Daima saltanatta vâr olasın — Ferrü şevketle ber-karâr olasın
Eyliye bahtını küşade huda
Hayme-i ömrün ola pâbercâ

[2] II Mustafa Avusturya seferine gidüp Macaristan'da Pançova'da bulunduğu sırada Şehzade Mahmud'un doğumu Valide Sultan tarafından ikinci ağası Süleyman ağa tarafından padişaha müjdelenmişti (*Nusretnâme*)

I. Mahmud'un tevellüdüne Şair Nedim'in tarihi :

Didi tarihin Nedim-i çakeri
Evvel-i şehzâde Mahmud handır
1108

[3] İngiliz elçisinin zevcesi Madam Montegü II. Mustafa'nın iki oğlu olduğunu ve büyük yaşta olan şehzâde (Birinci Mahmud) karşı halkın

III. Ahmed, 23 Ramazan 1084 (Ocak 1674)'de babası III. Mehmed'in Lehistan seferi esnasında *Hacıoğlu Pazarı*'nda doğmuş ve 1115 H. (1703 M.) senesinde biraderi II. Mustafa'nın yerine hükümdar olmuş ve yirmi dedi sene saltanat sürdükten sonra rızasiyle çekilip 3 Safer 1149 (13 Haziran 1736) tarihinde 63 yaşında vefat etmiştir.

III. Ahmed ince ruhlu, hassas, açık fikirli, tenperver, zevk-u safaya düşkündü. Nefis sanatlardan olan yazıda fevkalâde muvaffak olan III. Ahmed'in *Necib* mahlasiyle bazı manzumeleri vardır. Damad İbrahim Paşa'nın bir gazeline naziresinin matla beyti südur :

Hayâl-i rûy-i dilber cism-i zârımda nihanımdır
O dilcûnun şitâbı, sû gibi gözde revânımdır

Aynı gazelin son (makta') beyti:

Nazire söylemek mümkün değil bu matla'-ı hûbe
Suhan perdaz olan ol âsaf-ı devr-i zemanımdır

* * *

Tenezzül eylemez ziynet-Sarâyı dehre âşıklar
Hümâ-pervaz-ı aşka cây-ı süflî âşiyan olmaz

beyti de Üçüncü Ahmed'indir. Yazmış olduğu dört Kur'an-ı kerimden birisini Ravza-i Mutahhara'ya hediye etmiştir. Bab-ı hümayun karşısında yaptırdığı tarihî çeşmenin yazısı ile *Dragman camii* tekke kapısı üzerindeki kitâbe III. Ahmed'in kendi yazısıdır. Saltanatı zamanında yenilik hareketleri için ilk adım atılmıştır. İstanbul'da biri Topkapı sarayı içinde ve diğeri Yenicamide (Valide camii) olmak üzere iki kütüphane yaptırdığı gibi Ayasofya'da Bab-ı hümayun karşısındaki güzel mimarî eserlerimizden olan meşhur çeşme de onun tarafından yaptırılmıştır. Onun zamanında revac bulan *Boğaziçi* ve *Kâğıthane* eğlenceleri kısa bir fasıladan sonra yine devam etmiştir. *İstanbul*'un su ihtiyacını temin için yaptırmış olduğu büyük bende "Deryay-ı sîm" ismi verilmişti[1]. III. Ahmed'in kabri Yeni-cami türbesindedir. 1119 sene-

büyük ümitler beslediğini ve pâdişahın (Üçüncü Ahmed'in) zıyamdan müteessir olmıyacaklar gibi görünüyor dedikten sonra III. Ahmed'in hasis ve zalim olduğunu söylediklerini beyan ediyor (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sene 5, s. 30).

[1] Vezir-i âzamın bu hususa dair buyuruldusu :

İzzetlu Çavuşbaşı ağa,

sinde III. Ahmed zamanında Osmanlı şehzâdesi olduğu iddiasiyle birisi ortaya çıkmışsa da *Sakız*'da yakalanıp katledilmiştir [1].

Âsilerin azıtmaları

Yeni hükümdar I. Mahmud alay köşkünde İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendiyi kabul ederek kendisine Silahdarağa vasıtasiyle altıyüz zer-i mahbub ihsan ettiği gibi sarayda harem-i hümayuna kadar gelen bu herife binbeşyüz cedid İstanbul altını vermiş, iki gün sonra da Alay köşkünde tam ikiyüz zer-i mahbub almıştır, keza Patrona Halil'da huzura kabul olunarak padişah kendi eliyle dörtyüz zer-i mahbub ihsanda bulunmıştır [2]. Damad İbrahim Paşa sadaretinde *Kâğıthane suyunun iki* tarafı bir taraftan *Sütlüce Karaağacı* ve diğer taraftan *Bahariye* mevkiine kadar iki sıra yalı ve köşk bahçeleriyle süslenmişti; buralarda pâdişahtan başka vezir ve devlet ricalinin büyük masraflarla bezenmiş yalı ve bahçeleri vardı; yazın buraları *İstanbul*'un en neşeli eğlence yerleri olurdu. Pâdişah bir mevsimi *Sa'dâbâd*, *Karaağaç* ve *Eyüp*'te Valide Sultan yalısında geçirir, daha sonra ya *Tersana bahçesi*ne veyahut Damat İbrahim Paşa'nın *Beşiktaş*'ta Çırağan'daki yalısına giderdi [3].

Sa'dâbâd ismi verilen Kâğıthane âlemleri [4] halkın gözüne batmış ve İbrahim Paşa'nın kadınlara karşı fazlaca temayülü

'Kemerlerde, şevketlû, kerametlû efendimizin hasbeten lillahi Teâlâ bina ve ihya buyurdukları bend-i kebir âsâr-ı hasene olmağla ilâ yevmi'l-kıyam bâki kalacak hayrat-ı celileden olmağın müstahsen isim vazı lâzım olmağla *Deryây-ı Sîm* tesmiye olunmuştur; âyân-ı devlet ve erkân-ı saltanata fîmâbâd bu isim ile söylemek üzere muhkem tenbih ve tekid edüb hilâfından hazer eyliyeler' deyu buyuruldu. Gurre-i Zilhicce 1140 (*Nâme defteri*, 7, s. 7.)

[1] *Mühimme*, 115, s. 470; 1119 Şevval ortaları tarihli hüküm.

[2] 1143 Ra Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defteri (Top. Arşivi) bir cedid İstanbul altını bir altun dört guruş ve bir guruş yüzyirmi akçe üzerinden olup binbeşyüz cedid İstanbul altını beşbin guruş etmektedir. Bir zer-i mahbub ise iki buçuk guruş ediyordu. altıyüz zer-i mahbub binbeşyüz kuruş tutmuştu.

[3] I. Mahmud'un cülûsu münasebetiyle eyâletlere yapılan tamim fermanından bir parçasını nümune olarak koyuyorum :

Hazret-i hüdâvend-i vâhib-ül-âmal celle şânühü an-iş-şebih ve'l-misalin meyamin-i teyidat-ı ezeliyye ve meyamin-i tevfikat-ı lem-yezeliyyesiyle nâsıye-i ahvâl-i sâadet - minval-i mülûkânemde istihkak-ı kâmile-i ilâhiyye ve cebhe-i âmâl-i şevketmeâl-i husrevanemde olan kabiliyyet ve istidad-ı şamile-i gayr-ı mütenahiye muktezası üzre emr-i vacib-üt-tebcil-i saltanat ve iclâlim انا جعلناك فى الارض zineti ile müzeyyen ve tâc-ı bâ ibtihac-ı devlet ü ikbal-i ferhunde-fâlim فاحكم بين الناس بالعدل unvaniyle muanven olup ittifak-ı ârâ ve rey-i şuray-ı vüzeray-ı izam ve ulama-ı kiram icmâ ve ittırad-ı cümle-i havas ve avam ile işbu sene selase ve erbain ve miete ve elf şehr-i rebî-ul-evelinin on dokuzuncu günü ki pazartesidir serir-i saltanat mevrusıma bilistihkak devlet ve ikbal ve saâdet ve iclâl ile iclâs-ı keramet iktibas-ı وجعلناك خلائف فى الارض kamet-i vâlâ rütbet-i hüsrevaneme ilbas olunub hutbe ve sikke nam-ı şerifim ile müşerref olmağın bu mevhibe-i uzma ve atıyye-i kübray-ı ilahiyyenin cümleten memâlik-i mahrusemde ilân ve işaası. Evahir-ı (Rebîulevvel) 1143 (*Mühimme* 136, s. 218).

[4] Damad İbrahim Paşa "Mukaddema Kâğıthane, bâ'de'l-umran *Sa'dâbâd* ile zebanzed-i âlemiyan olan" Kâğıthane deresinin iki tarafını parça parça hudutlandırarak yüz elli kişiye vermiş buralara sahip olanlar o yerleri

mübalâğalı dedikodulara sebep olmuş olduğundan, *Kâğıthane*, ve *Alibey köyü ve Karaağaç* taraflarındaki eğlencelere karşı bir hususmet belirmişti. İşte bu sebeple Üçüncü Ahmed'in saltanattan çekilerek I, Mahmud'un hükümdar olması üzerine bu mevkilere karşı kinlerini meydana koyan Patronacılar ve avam sınıfı İstanbul kadısı divane - meşreb İbrahim Efendi'nin teşvikiyle yüz yirmiyi mütecavız yalı ve köşkün yakılmasını istemişlerse de genç pâdişah bu işin önlenmesine çare olmadığını görerek:

— "*Yakılmasına rızay-ı hümâyunum yoktur, düşmanlarımıza ve hıristiyan âlemine karşı gülünç oluruz; ancak yıkılmasına müsaade ettim*" diye hatt-ı hümâyun göndermek suretiyle yakılmasına müsaade etmemiştir; bunun üzerine pâdişahın *Eyüp*'te kılıç kuşanma esnasında:

— "Sadâbâd'da köşkü olanlar bilsinler; bugünden sonra üç güne kadar köşk sahipleri köşklerini yıksınlar" diye köşklerin yıkılması dellâllarla ilân edildi; fakat köşk sahiplerinden evvel ayak takımı hücum ederek ne kadar bina varsa hepsini yıktıkları gibi yetişmiş ağaçları bile keserek üç gün içinde o cennet gibi yerleri harabe haline getirdiler; İstanbul kadısı divane İbrahim Efendi de bu suretle icraatta bulunmuş oldu [1].

Âsîler böylece bir az müddet daha atıp tuttuktan sonra bu halin neticesinin iyi olmayacağını düşünerek şeyhulislâma varıp pâdişahın kendilerini cezalandırmasından korktuklarını beyan ettiklerinden çadırlarını meydandan kaldırıp bundan sonra işlere karışmıyacaklarını taahhüd ederlerse kusurlarının afvedileceğini şeyhulislâmın tekeffül etmesi üzerine yeniçeriler ve cebecilerle âsi reisleri olan serden geçti ağaları çadırlarını kaldırarak *At meydanı*'nı boşalttılar, bu suretle ortalığa emniyet geldi ve âsîler tarafından yağmaya uğrayan ve duvarları delinerek eşyaları alı-

birbirleriyle rekabet edercesine îmar etmişlerdi. Bundan dolayı lâle devrinde *Halic*'e kadar *Kâğıthane* suyunun iki tarafı ve *Alibey deresi* kısmı mükemmel yalı ve köşkler ve fevkalâde tarhedilmiş bahçelerle süslenmişti (*Subhi tarihi*, varak 38).

[1] *Sa'dâbâd*'ın tahribinden sonra Sultan Mahmud buraları Bostancı ocağına verip onlar vasıtasiyle harabisi önlenmiş ve *Çağlayan* kısmı yeniden ihya olunarak bir sayfiye haline gelmiştir. I. Mahmud, *Kâğıthane* taraflarından ziyade *Boğaziçi*'ni sevdiğinden onun zamanında bu cihet rağbet bulmuştur.

nan esnaf, dükkânlarını açtı; bu ısyan hâdisesi on üç gün sürdükten sonra sona erdi (25 Rebîulevvel 1143 / 11 Ekim 1730).

Meydanın boşalması ve âsîlerin fenalıkları bertaraf olmakla beraber bunları idare eden serden geçti ağaları hükümet işlerine müdahaleden el çekmiyorlardı; bazısı istemediği devlet adamını sürdürüyor ve bazısı da istediğini sürgünden getirtiyordu; hatta İran seferlerindeki hizmeti ile tanınmış olan Bosnalı Rüstem Paşa, İstanbul'da bulunduğu sırada âsî reisi Patrona Halil kendisini davet ile sadr-ı âzam yaptırmak istemiş ise de Rüstem Paşa, harp ve darbden başka bir şey bilmediğini ve devlet işlerini anlamadığını beyan ettiğinden kendisi vezirlikle Revan seraskerliğine tayin edilmiştir; yine bunun gibi bu âsî reisleri günün birinde cezalarını görmekten korkarak kendilerini himaye etmek üzere *Bursa*'da oturmakta olan esbak Kırım hanlarından Kaplan Giray'ı üçüncü defa Kırım Hanı tayin ettirmek için vezir-i âzamı tazyik ve tehdid edip söylenen mahzurları dinlemiyerek zorla Kırım hanlığına tayin ettirmişlerdir (1143 Rebîulâhır / 1730 Kasım). Yine âsîler, zeamet, tımar, tevliyet işlerine de burunlarını sokarak bunları istediklerine verdirdiler. Bunlardan başka Patrona Halil'in tazyikiyle kendisine veresiye et vermiş olan bir kasab yazıcısı *Boğdan* voyvodalığına tayin edilmek istenmişti.

Patrona ve avenesinin âkıbetleri

Bu ısyanda faaliyette bulunanlar ve ekseriyeti teşkil edenler dellak ve kaldırımcı Arnavutlardı. Patrona Halil her istediğini yaptırıyordu; arkadaşı olup ocaktan kovulmuş olan Muslubeşe ihtilâl zamanında fırsatı kaçırmıyarak ileri atılmak suretiyle bir ayda ocağın en yüksek zabitliği olan kul kethüdalığına çıkmıştı.

Âsilerin İstanbul kadısı yaptırdıkları müderris Deli İbrahim, bir ay kadar yeni odalarda yetmiş dokuzuncu cemaat ortasını mahkeme yapmış ve sonra *Sofular hamamı* tarafında bir mahalle nakletmiş ve o sırada bir çocuğu doğduğundan yeni pâdişahın validesine lohusa şerbeti yollayarak bir şeyler koparmak istemişti. Hükûmet tarafından bunların her dediklerinin yapılması, kendilerinin cür'et ve cesaretlerini arttırmıştı.

I. Mahmud, bu hale bir son vermek ve hükûmet otoritesini iade etmek istedi; el altından bunları men'edecek adam aradı;

Mısır'daki isyanları bastırmakta mehareti olup sabık Mısır valisi Mehmed Paşa'nın kethüdalığında bulunarak sonra *İstanbul*'a gelen İbrahim Ağa'yı ele aldı [1] ve kendisine kapıcılar kethüdalığı tevcih etti ve daha sonra diğer mahrem bazı devlet adamlariyle müzakereye başladı; ocaklardan el olmayınca bunların temizlenmesi mümkün olamıyacağından ısyan ibtidasında Patrona Halil'in mensup olduğu onyedinci ortanın kumandanı olup vaka esnasında saklanan Pehlivan Halil Ağa, bu mahrem cemiyete alındı; bundan başka zorbaların zorla Kırım Hanı yaptırdıkları Kaplan Giray-ki o sırada *İstanbul*'da idi—da meseleden haberdar edildi; daha sonra Pehlivan Halil Ağa vasıtasiyle Patrona ve avanesine muhalif bazı ocak zabitleri de ele alınarak bunlar vasıtasiyle ocağın ileri gelenlerine dağıtılmak üzere pâdişah tarafından beş bin altın verildi. Ele başılardan ileri gelen yeniçeri ağası Sarac Mehmed, kul kethüdası Muslubeşe ile Patronanın evvelâ Ağa kapısında öldürülmeleri düşünülmüş ise de bunun Paşa kapısında (Bab-ı âlîde) olması muvafık görülmüştü fakat bazı mütalealara mebni orası da mahzurlu görüldüğünden işin sarayda halledilmesi kararlaştırılmıştır.

Patronanın saraya gelmesinin temini Kırım hanına havale olunmuştu. 13 Cemaziyelevvel 1143 (24 Kasım 1730)'da şeyhulislâm Kırım Hanı ile Emir-ül-Hac olması bahanesiyle Muhsinzâde Abdullah Paşa ve Köprülü-zâde Hafız Ahmed Paşa ve Kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa ve ulemadan büyük rütbeliler ve ocak ağaları vezir-i âzam sarayında toplanarak İran meselesini görüştüler; bu görüşmede zorbaların ileri gelenleri de vardı. Kırım Hanının teklifi üzerine bu meselenin düşünülerek bir neticeye varılması için müzakerenin başka bir güne bırakılmasına karar verildi.

[1] İbrahim Ağa, Köprülü-zâde Şehid Fazıl Mustafa Paşa'nın çuhadarlığından yetişmiştir. Efendisinin şahadetinden sonra hacagân rütbesiyle suvari mukabelecisi olmuş ve sonra Şehid Ali Paşa'nın teveccühünü kazanarak beylerbeği rütbesini almış ise de paşalık istemediğinden *Bosna* valisi olan efendizadesi Numan Paşa'ya kethüda olmuş, Nemçe'nin *Bosna*'ya taarruzunda büyük hizmeti görülmüştür. İbrahim Ağa daha sonra Mısır valisi Mehmed Paşa'nın ricası üzerine ona kethüda verilmiş ve Mısır âsîleri bunun gayretiyle temizlenmiştir. İbrahim Ağa Patrona işini de hallettikten sonra vezirlikle Haleb valisi ve arkasından da sadr-ı âzam olmuştur ki Kabakulak İbrahim Paşa diye meşhurdur.

Bu müzakereden sonra Patrona Halil ile Muslubeşe, arzularında müşkilât çıkardığından bahis ile sadr-ı âzamdan şikâyet edip onun azliyle yerine Benli Mustafa Paşa'yı geçirmek istemişler ve keyfiyeti Anadolu Kazaskeri Zülâlî Hasan Efendi ile Kırım hanına da bildirmişlerdi. Kırım Hanı bu teklife zahiren muvafakat ederek bu hususta Patrona ile görüşmek istemişti; Patrona, Kırım haniyle görüşmeğe gelerek Kaplan Giray ona:

— "Murad ettiğiniz şey muvafık, pâdişah dediğinizi yapıyor; hal böyle iken toplu harekette bulunarak zorbalıkla iş yapmak doğru değildir; inşâallah İran meselesi için yapılacak toplantıda Rumeli eyaleti ve vezirliğe nail olduktan sonra arzunuzu pâdişah huzurunda söyleyin; biz de size müzaheret ederiz" deyiüp keyfiyeti bilvasıta pâdişaha arzederek meselenin bir an evvel halledilmesini tavsiye etmiştir.

Ertesi günü vezir-i âzam sarayında tekrar İranın meselesi görüşülerek sefere devama karar verilip bu sırada kendisine vezirlikle Rumeli valiliği verilmek istenen Patrona Halil burada kürk giymem demesiyle Kırım Hanı, pâdişah huzurunda kürk giysin diye ara bulduğundan heyet tamamiyle saraya gitmiştir [1].

Patrona ve Muslu ve yeniçeri ağasını vezir-i âzam sarayında öldürmek üzere hazırlanmış olan Pehlivan Halil Ağa, arkadaşları, işin sarayda halledilmesine karar verilmesi üzerine heyetten daha evvel saraya giderek gizlice Soğuk çeşme (Park kapısı) kapısından içeri alınmışlardır.

[1] İran müzakeresi işinin Patrona ve avenesini temizlemek için olduğunu, İstanbul kadısı Deli İbrahim'in *bab nâibi* Kudsi-zâde haber alarak Patrona'nın saraya gitmemesi için bir tezkire yazıp çuhadariyle ağa kapısında bulunan Patrona Halil'e göndermiş. Giden çuhadar Patronayı ağa kapısında bulamayınca paşa kapısına gelmiş; orada da bulamadığından Kudsizâde'nin emriyle saraya gitmiş; bu sırada Patrona, İstanbul kadısiyle at başı beraber sarayın hastalar kapısı önündelerken çuhadar yetişip tezkireyi kendisine vermiş. Okuması olmayan Patrona tezkereyi alıp cebine sokmuş. İstanbul kadısı tezkerede ne vardır diye sorunca senin nâibin Kudsi-zâdenindir" cevabını vermiş ve kadı okumak istemişse de "*ne görüsüz bellidir; ol dahi bir paye ister, hele şimdi bu işi evvel bir surete koyalım da bâdehu ol dahi vücut bulur*" cevabını vererek saraya girmiştir.

Şamdanî-zâde, Patrona'nın katlini yazarken, Patrona Halil'e tezkireyi götürenin zorbaların mir-i alem yaptırdıkları eşkiyaya casusluk eden Derviş Mehmed Ağa olduğunu beyan etmektedir.

Heyet sarayda *Arslanhâne* denilen odada oturan pâdişahın çıkmasını beklerlerken Sultan Mahmud'un Kırım Hanı ile şeyhulislâmı *Sofa Köşkü*'ne davetini müteakip alınan tertibat üzerine vezir-i âzam Mehmed Paşa, hazırlanmış olan Pehlivan Halil ile arkadaşlarına parola mûcibince işareti vermesi üzerine bunlar derhal odaya girerek Patrona ile Muslubeşe ve yeniçeri ağasını derhal katlederek Babüs-saâde dışında bekleyen diğer zorba serden geçti ağaları da hil'at giydirilecek diye içeriye alınarak birer birer temizlenmiştir, bu suretle ileri gelen zorbalardan on sekizinin ölüsü Bâb-ı hümâyun karşısındaki *III. Ahmed çeşmesi*'nin önüne bırakıldı [1].

Patrona ve avanesi böylece temizlendikten sonra Rumeli valisi vezir Muhsin - zâde Abdullah Paşa yeniçeri ağalığına ve sadıkane hizmeti dolayısiyle Pehlivan Halil ağa kul kethüdalığına tayin olunup ocağa hitaben yazılan bir hatt-ı hümâyunla da yeni ağalarına itaat ve disiplinine riayet etmeleri tavsiye olundu ve partona ve avanesinin öldürülmesinde hizmeti görülmüş olan kapıcılar kethüdası İbrahim Ağa vezirlikle Haleb valisi tayin edilmiş ve arkasından da sadr-ı âzam olmuştur.

Tekrar isyan hareketi

Bu hâdiseden iki aya yakın bir zaman geçtikten sonra fırsat kollayan zorbaların bakiyyesi katledilenlerin kanlarını talebetmek üzere çarşı, pazar ve bedesteni yağmalıyarak bir ihtilâl çıkarmak üzere aralarında gizlice ittifak etmişler ve 18 Recep 1143 (27 Ocak 1731) veyahut 15 Ramazan 1143 (24 Mart 1731)'de toplanmağa karar vermişlerdir [2] Filhakika bunlar aralarındaki karar mûcibince toplanarak evvelâ Ağa kapısını basıp yeniçeri ağası Muhsin-zâde Abdullah Paşa'yı kolundan yaralayıp kaçırdıktan sonra Ağa kapısındaki sanayi erbabını yanlarına alarak cebecilere ve sonra *At meydanı*'na gidip cemiyetlerini büyüterek Sipah çarşısı, Vezneciler ve Bitpazarını yağmalıyarak elde ettikleri silâhlarla faaliyete geçmişlerdir; *Eyüp* tarafına, *Tophâne* tarafına, *Fatih*'in *Hırka-i Şerif* semtine kol kol bayraklar gönderip halkı içtimaa davet etmişlerdir.

[1] Patrona Halil'in arkadaşlarından Arnavud Hüseyin daha sonra elegeçerek istintak edilmiştir. Hüseyin ısyan esnasında Patrona tarafından kendisine avcı başılık verilmiş ise de kabul etmeyip Bayraktarlığa tayin edildiğini beyan etmiştir. (Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi dahiliyye vesikaları No. 5071).

[2] *Hammer*, elçilik raporuna göre ayaklanmanın 24 Mart olduğunu ve bunun da 15 Ramazana tesadüf ettiğini yazar ve Vakanüvis Subhî'nin bunu 18 Receb göstermek suretiyle hataya düştüğünü beyan eder (C. 7, s. 400'ün notu.)

Yeni ısyanın haber alınması üzerine vezir-i âzam Kaba Kulak İbrahim Paşa, süratle hareket edip derhal *Sancağ-ı şerif* çıkarıp saraydaki eli silâh tutan, hademe, baltacı, bostancı ve cebeciler ile ikindi zamanı saraydan hareket edip *sancağ-ı şerif* çıktığı yer yer îlân edilmiş olduğundan halk *Sancağ-ı şerif* etrafına toplanmağa başlamıştır.

Vezir-i âzam İbrahim Paşa, *Sancağ-ı şerif*'le divan yoluyla *Bayezit*'teki Okçularbaşı tarafına geldiği sırada orada yüzelli kadar âsinin mukavemeti ile karşılaşmıştır. Bu âsîler arasında Zeynel adında birisinin *Sancağ-ı şerif* üzerine silâh atması hükûmet kuvvetlerini heyecana getirip zeamet sahibi Kayın Ahmed Ağa isminde birisiyle sadr-ı âzam maiyetinden bir zümre bunların üzerine hücum ile dağıtıp ele girenleri katledilmiştir; bunun üzerine vezir-i âzam yeni odalarda toplanmış olan âsilerin üzerine gittiğinden mukavemet edemeyen âsiler *Talimhâne kapısı*'ndan kaçmışlar ve ele girenler derhal katledilmişlerdir.

Bu ikinci ısyan, Patrona Halil ısyanından daha şümullu iken vezir-i âzamın süratle karar verip *Sancağ-ı şerif* alarak bizzat hareket etmesi sâyesinde büyümeden söndürülmüştür.

İran seferinin devamı

Tahmasb'ın sahte sulh müzakeresi

İran Şahı Osmanlı hükümetini iğfal edip, muahede imzalanmak üzere iken bozulmuş ve ansızın taarruza geçmiş ve bunun üzerine III. Ahmed sefere gitmek üzere *Üsküdar*'a geçmesini müteakip patrona ısyanı çıkmıştı.

Bu sırada İran şahından cülus tebriki için gelen Veli Mehmed Han ismindeki elçi evvelce takarrür eden sulh şartlarına aykırı olarak yeniden bazı tekliflerde bulunduğu için keyfiyet gizlice müzakere olunup İran elçisinin Bağdad valisi ve Irak-ı Acem seraskeri Ahmed Paşa ile görüşüp İran ahvaline vakıf olan Bağdad valisi ile anlaşmasına karar verilerek o tarafa gönderilmişti (1143 Ramazan / 1731 Nisan).

İran Elçisi Veli Mahmed Han *Diyarbekir*'e gelmeden evvel Şah Tahmasb'ın *Tebriz*'den hareket ile *Revan* üzerine yürüdüğü haber alınarak Şah'ın elçi göndermekten maksadının Osmanlı hükümetini iğfal etmek olduğu anlaşıldığından Veli

Mehmed Han maiyyeti ile beraber *Mardin* kalesine hapsedilip [1] Osmanlı kuvvetlerinin *Irak-ı Acem* taraflarından iki koldan taarruza geçmeleri takarrür ederek Bağdad valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa ile [2] Erzurum valisi ve Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya ayrı ayrı fermanlar gönderildi [3].

Irak cephesi harekâtı

Kirmanşah'ın zabtı

Sulh için müracaat edip sonra vaziyeti müsait görerek taarruza geçen İran kuvvetlerine karşı Osmanlı kuvvetleri de *Irak* ve *Azerbaycan* taraflarından taarruza geçtiler. Irak cephesinden Ahmed Paşa harekâta başlayınca karşısına çıkan İran kuvvetleri mukavemet edemiyeceklerini anlayarak dağıldıklarından elden çıkmış olan *Kirmanşah* 25 Muharrem 1144 Pazartesi günü (30 Temmuz 1731) bütün top ve mühimmatiyle alınarak oradan da *Hemedan* üzerine hareket edildi,

Osmanlı harekâtını haber alan Tahmasb, *Tebriz*'den çıkıp *Kazvin*'e gelmiş takibi için Amasya mutasarrıfı Selim Paşa yollanmış ise de bir netice elde edilememiş fakat Selim Paşa sekiz bin miktarı süvari ile etrafı adam akıllı vurmuştur.

[1] *Subhî tarihi* ve *Mühimme defteri*, 138, s. 115, 144.

[2] Bağdad valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümden : Bundan akdem Tahmasb Şah tarafından gelen Acem elçileri amm-i emcedim zamanında sulhe talip olduklarından bir anlaşmaya varılıp *Tebriz*, *Kirmanşahan* ve *Erdelan* ve *Huveyze* ve *Luristan* eyâletleri tevabiiyle Acem şahı tarafına teslim olunmak ve *Revan* ve *Tiflis* ve *Gence* ve *Kâht* ve *Şirvan* ve *Şamahi ve Gazi Kumuk* ve *Dağıstan* eyâletleri bilcümle muzafatiyle ilelebed Osmanlılarda kalmak, Şaha teslim edilecek kalelerdeki top ve bütün harp levazımı Osmanlı hükûmetine teslim olunup terk edilecek yerler mukabilinde her sene Devlet-i Aliyyeye yüz bin altın gönderilmek üzere aktedilen muahedeye *şah* riayet etmeyip birden bire bu memleketler üzerine yürüyüp zabt ve sefirlerinin dahi dek ve desise tarikine sülûk ile netice-i halleri malûm olduğundan esbâb-ı seferiyyeye teşebbüs ve *Bağdad* ve *Revan* taraflarından iki koldan tedarikât-ı kaviyye ile ahz-ı intikama niyet edilmiştir. Evasıt-ı Ramazan 1143 (*Mühimme*, 136, s. 381); aynı mealde bir hüküm Revan seraskerine de yazılmıştır.

[3] Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya gönderilen fermandan : Bu sene *Bağdad* ve *Erzurum* taraflarından iki koldan İran canibine musammem olan sefer-i hümâyunumda *Bağdad* tarafı seraskerliği Ahmed Paşa'ya ve *Revan* canibi seraskerliği dahi senin uhde-i ihtimamına taklid ve tefviz olunup... Evâil-i Şaban 1143 /1731 Şubat) (*Mühimme*, 136, s. 381).

Osmanlı kuvetleri yürüyüşlerine devam ederek rebîulevvelde *Hemedan* civarına gelindiği sırada Şah tarafından sulh için mektuplar gelmiş ve cevap da verilmiş ise de sözüne îtimad edilmediğinden uyanık bulunulmuştur; filhakika Osmanlı kuvvetlerini sulh sözleriyle iğfal etmek isteyen Tahmasb, kırk bin kişilik bir kuvvet ve yirmi sekiz balyemez ve beş şahî top ve ikiyüz zenberek topu ile birden bire Osmanlı ordusunun karşısına çıkıvermiştir (13 Rebîulevvel/15 Eylül).

Kürican (Kurican) muharebesi

Hemedan'a altı saat mesafede *Kürican* sahrasında vukua gelen muharebede İran kuvvetleri bozguna uğratılarak Şah, beşyüz kişilik maiyyeti ile *Dergezin* üzerinden kaçmağa muvaffak olmuş ve yirmi bin yaya kuvvetinden hemen hiç kimse kurtulmadığı gibi suvarisinden de dörtte üçü ya telef veya mecruh olmuşlardı. Bu harpte Şah'ın maiyyeti erkânından *Kazvin* ve *Şiraz* hanları ile (لشكرنويس) *leşkernüvis*'i ve *halifet-ül-hülefa*'sı maktul düşmüşlerdir, otuz iki havan, ikiyüz zenberek topu ile külliyetli harp malzemesi elde edilmiştir.

Hemedan'ın istirdadı

Kürican galibiyetinden sonra Osmanlı kuvvetleri *Hemedan* üzerine yürüdü; Şah Tahmaab kaçarken burası bırakıldığından mukavemet görmeden yedi balyemez, yirmi sekiz şahi, iki humbara havanı ve yirmi sekiz zenberek topu ile işgal olundu (16 Rebîulevvel / 18 Eylül 1731). Bu muvaffakiyetleri sebebiyle serasker Ahmed Paşa'ya samur hil'at, kılıç, atıyye gönderildiği gibi maiyyetindeki kumandanlara hil'atlar yollanmıştır.

Serasker Ahmed Paşa *Hemedan*'ın işgalinden sonra *Mardin* voyvodası Sadık Ağa'yı *Isfahan*'a doğru yollayıp ne bulduysa tahrip ettirdi. Mağlubiyetlerden sonra vukua gelen tahribat ve muharebenin devamı halinde vukua gelecek zayiatı gözönüne alan Tahmasb, sulhe talip olduğundan hiylesinden gaflet olunmayarak arzusuna muvafakat olundu.

Azarbaycan Harekâtı

Rumiye ve Tebriz'in zabtı

Azerbaycan harekâtının idaresine ikinci defa seraskerlikle Hekim-oğlu Ali Paşa tayin edilmişti; Köprülü-zâde Abdullah Paşa serdarlığında Tahmasb'ın eline geçmiş olan *Tebriz*'in istirdadı Hekim-oğlu Ali Paşa'ya havale edilerek kendisi *Revan* seraskeri unvanını almıştı.

Tahmasb bir aralık *Revan*'ı muhasara ettiyse de kaledeki kuvvetlerin taarruzları üzerine bozulup zorlukla kaçabilmiş ve bu muharebede Timur Paşa ile *Niğde* ve *Beyşehir* sancakları mutasarrıfı Tuz Mehmed Paşa'nın büyük gayretleri görülmüştür (1143 Ramazan / 1731 Mart). Tahmasb, birinci mağlûbiyetinden yılmayarak Revan üzerine tekrar geldiyse de bu defa evvelkinden daha fena bozguna uğratılarak [1]. Revan muharebelerini bizzat kalede bulunan Hekimoğlu Ali Paşa idare etmiş, Şahın ordusundaki bütün harp malzemelerini almış ve şâhın rikâbdar başısını esir ederek *İstanbul*'a yollamıştır, işte bu harekâttan sonra Hekimoğlu, *Tebriz*'in istirdadına memur edilmişti [2].

Hekimoğlu Ali Paşa. *Tebriz* üzerine gitmeden evvel pek ziyade tahkim edilmiş olan *Rumiye* kalesini altmış beş gün muhasaradan sonra 15 Cemaziyelevvel 1144 (15 Kasım 1731)'de teslim alıp oradan *Selmas* yoluyla *Tebriz* üzerine yürümüştür; buraya geldiği zaman *Tebriz* muhafızı Bisütun Han'ın burasını terk ederek kaçtığından *Tebriz*'i muharebesiz elde edilmiştir (4 Cemaziyelâhır / 4 Aralık) [3]. *Tebriz*'in zabtı dolayısiyle I. Mahmud'a *Gazi* unvanı verilmiştir.

İran'la müsaleha

Hemedan ve *Kirmanşah*'ın elden çıkması üzerine Tahmasb, sulhe talip olmuş hükümet de buna muvafakat etmişti; bu sırada henüz *Tebriz* elde edilmemiş olduğundan Ahmed Paşa aldığı emir üzerine İran murahhası olup daha evvel *İstanbul*'a gelmiş olan Kuşcubaşı Mehmed Rıza Kulu ile müzakereye başlamıştı; bu müzakerenin sona erdiği sırada *Tebriz* elde edilmiş olduğundan pâdişah burasının Osmanlı hudutları dahilinde kalmasını arzu etmiş ve serasker Ahmed Paşa'nın *Tebriz*'in zabtını haber aldığı halde bu hususta ne yapılmak lâzım geleceğini sorması icab ederken bunu yapmamış olduğuna canı sıkılarak *Tebriz*'in İran'da kalmasına îtiraz ile bu hu-

[1] *Mühimme defteri*, 138, s. 14, 16, 19.
[2] *Mühimme defteri*, 138, s. 30.
[3] *Mühimme defteri*, 138, s. 172 ve *Subhî tarihi*, varak 34 b ilâ 37.

susta Ahmed Paşa'ya bir ferman gönderilmiş ise de [1] Ahmed Paşa bu fermanın vürudundan evvel muahedeyi akdetmiş olduğundan pâdişahın arzusu yerine getirilememiştir.

Bunun üzerine Sultan Mahmud *Tebriz*'in mutlak surette Osmanlılarda kalmasında ısrar etmiyerek Ahmed Paşa'nın yaptığı muahedeyi kabul eylemiştir. Bu muahede mûcibince *Revan*, *Gence*, *Nahcivan*, *Tiflis*, *Şirvan*, *Şamahi*, *Dağıstan*, *Kâht*, *Karteli* Osmanlılarda kalarak *Tebriz*, *Kirmanşah*, *Hemedan*, *Luristan Erdelan*, eyaletleri ve *Huveyze* aşireti İran'a terk edilmekte idi. *Azerbaycan*'dan *Aras nehri* hudut kesilip Irak tarafından da *Derne*, *Dertenk* ve diğer Osmanlılara ait eski hudut üzerinde mutabık kalınmıştı (1144 Şaban / 1732 Şubat).

İran seferinin ikinci safhası

Muahedenin iki tarafı da tatmin etmemesi

Tahmasb Şah'la aktedilmiş olan bu *Ahmed Paşa muahedesi* Osmanlı efkârını tatmin etmedi; muahede maddeleri Osmanlıları mağlup vaziyete sokmuştu, çünkü Osmanlıların elinde bulunan *Kirmanşah*, *Hemedan*, *Erdelan*, *Luristan*, *Huveyze* ve *Tebriz* İran'a terkedildiği gibi yine Osmanlıların elindeki Irak'taki *Derne*, *Dertenk* ile Azerbaycan ve Kafkasya'daki *Revan*, *Gence*, *Nahcivan*, *Tiflis*, *Şemahı*, *Kâht* vesairenin Osmanlılarda kalması kabul edilmekte idi; bu muahede esnasında sadaret makamında Topal Osman Paşa bulunmuş ve muahedenin akdinden pek az sonra azlolunarak yerine Revan seraskeri ve *Tebriz* fatihi olan Hekimoğlu Ali Paşa gelmişti.

[1] Sen ki Bağdad valisi serasker-i zafer-rehberim Ahmed Paşasın seni selâm-ı şâhânem ile taltif eyledikten sonra malûmun ola ki taraf-ı hümâyunumdan murahhas olduğun müsaleha hitam bulmamış mülahazasiyle *Tebriz*'in Devlet-i Aliyyem hududunda kalması için bundan akdemce sana hitaben hatt-ı hümâyun-ı celâdet - makrun sâdır ve baş çuhadarım ile gönderilmişti. Bâdehu divan kâtibin ile gönderilen kâğıtlar manzur-ı hümâyunum ve nehr-i *Aras*'tan kat'-i hudut ile akd-i müsaleha mün'akid olduğu malûm-ı hümâyun-ı mülûkânem olup bu veçhile in'ikad-ı müsaleha makbul-ı hümâyunum olmuştur. Bundan sonra dahi elçiler gidip gelince ve kat-i hudut ile bu emr-i müstahsen hitam bulunca yine her emirde ihtiyat ile hareket ve bundan akdem baş çuhadarım ile gönderdiğim hatt-ı hümâyunı (Tebriz'in müsalehaya idhali hatt-ı hümâyunu) memhuren gönderesin. Sene 12 Ramazan 1144 (*Mühimme* 138 s. 1). Bu, *Ahmed Paşa müsalehası* için *Subhî tarihi*'ne de bakınız (varak 39 b - 41).

Şah Tahmasb'la bu muahede imzalandığı zaman, *İran*'ı Afganlılardan kurtarıp Safeviye saltanatını Şah Tahmasb'a temin etmiş olan Tahmasb Kulu Han yâni Nâdir Han Afganlılarla harp etmekte olup *Herat* taraflarında bulunmakta idi. Osmanlılara mağlup olan şahın muahede imzaladığını haber almış ve bunu gizli arzusuna vesile yaparak muvaffakiyetle doğu seferinden *Isfahan*'a avdetini müteakip Tahmasb'ı hal ve *Horasan*'da *Kelat* kalesine hapis ile onun henüz sekiz, on aylık (Hammer'e göre kırk günlük) olan oğlu Abbas'ı hükümdar ilân eylemiş ve kendisini küçük hükümdara vekil yapmıştı.

Nâdir Ali Han bundan sonra Osmanlılarla aktedilmiş olan muahedeyi tanımayarak taarruza geçeceğini Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya bildirmiştir [1].

Nâdir Han'ın taarruzu ve Bağdad muhasarası

Nâdir Han, evvelâ bir kumandaniyle gönderdiği kuvvetle ibtida Irak taraflarında faaliyete geçmiş Bağdad valisinin suvari levend ve kürt beyleri kuvvetleriyle tutmuş olduğu müteaddid geçitlerden iptida *Derne* geçidine ve sonra *Şehrızur* tarafına hücum etmiş ve bu şaşırtma hareketlerinden sonra biri *Kerkük* ve diğeri *Erbil* olmak üzere iki ordu sevk eylemiştir; bundan sonra *Azerbaycanda* da harekâta başlayan Nâdir Han, Uğurlu Han isminde bir kumandanını *Gence* taraflarına göndermiştir.

Nâdir han, *Erbil* üzerine bizzat gelerek orasını aldıktan sonra *Kerkük* tarafına gelip oradan da Bağdad üzerine yürümek istedi. Bu vaziyetler üzerine Osmanlı hükümeti *Bağdad*, *Van*, *Revan*, *Gence*, *Tiflis* taraflarına acele kuvvet sevkettiği gibi vazi-

[1] Diyarbekir valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümden:

Bundan akdem Acem şahı ile müsalehadan sonra kaide-i kadîme üzerine tarafeynden elçiler ihraç ve tesyiri müsammem iken... Tahmasb KuluHan.. şahlık iddiasiyle âsâr-ı mahvet ve gurur ederek Şah-ı Acem tarafından *Kirmanşah*'a nasbolunan Abdülbaki Han'ı ref' ve hükümet-i merkumeyi kendi tarafından *mahsus rakam* (ferman, buyruldu) ile İsmail Han'a tefviz ve taklid ve kendü dahi ol canibe azimet üzere olduğunu *Bağdad* valisi Ahmed Paşa bildirmekle, acele Bağdad valisinin yanına gitmesi Mustafa Paşa'ya emrolunmuştur (*Mühimme 138* s. 258, sene evâsıt-ı Zilhicce 1144/Haziran 1731). Nâdir Han'ın, Tahmasb'ı hal' ile oğlunu şah ilân etmesi hakkında *Mühimme*'de de malûmat vardır. (*Mühimme* 138 s. 388 ve 410).

yetin ciddiyetini de hudut kumandanlariyle valilere de bildirdi; filhakika Nâdir Han bundan sonra yüz bin kişilik bir ordu ile gelip Bağdad'ı muhasara etmişti. Irak cephesinde serasker olan Bağdad valisi Ahmed Paşa'nın Bağdad'ta muhasara altında kalması üzerine *Bağdad* muhasarasını kaldırtmak üzere bu taraf seraskerliğine Erzurum valisi sabık Vezir-i âzam Topal Osman Paşa tayin edildi [1].

Topal Osman Paşa'nın galebesi

Bağdad'ın durumu sıkıntılı idi; Nâdir Han *Bağdad*'ın teslimini istemiş, Nâdir'i oyalamak isteyen vali Ahmed Paşa da bir kaç gün düşünmek üzere kendisine müsaade edilmesi için Ragıp Efendi [2] ile adamlarından Mehmed Ağa'yı göndermişti.

Nâdir'in Bağdad muhasarasını kaldırmağa memur edilen Topal Osman Paşa, yüz bin kişilik ordu ile ağır ağır yürüyerek *Kerkük*'ü geçip *Samara* (Samerra) mevkiine gelip İran ordusuna yaklaşmıştı; Nâdir Han bunu haber alınca Bağdad muhasarasında on iki bin kişilik bir kuvvet bırakarak seksen bini mütecaviz kuvvetiyle *Bağdad*'a on iki saat mesafede bulunan *Duçum* (Duleceylik) mevkiine gelerek Osman Paşa ile karşılaştı. Nadir han askerini on tabur üzerine tertip etmişti. Bu mevkide dokuz saat süren bir savaştan sonra Nadir han mağlup ve yaralı olarak kaçtı; ordusundan külliyetli harp levazımı elde edildi ve bu suretle *Bağdad* tehlikeden kurtarıldı (7 Safer 1146 / 20 Temmuz 1733) [3].

Nâdir Han'ın mağlup olup kaçmasından sonra, altı, yedi yedi aydan beri Bağdad'ı muhasara eden İran kuvvetleri de kaleden yapılan hücumla bozularak çekilmeğe mecbur olmuşlardır [4].

Bağdad, muhasaradan kurtulduktan sonra Topal Osman Paşa, *Rakka* valisi Pulad Ahmed Paşa'yı yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle *Derne* taraflarına yollayıp zahirenin azlığından dolayı kendisi de *Kerkük* taraflarına gelmiştir.

[1] *Mühimme* 139 s. 105 (1145 şaban sonları tarihli fermandan)

[2] Ragıb efendi, daha sonra sadr-ı âzam olan meşhur Koca Ragıb Paşa'dır.

[3] *Mühimme* 139, s. 288, 310, 318.

[4] *Mühimme* 139, s. 291, 310.

Bağdad kurtarıldıktan sonra vali Ahmed Paşa'ya tekrar İran seraskerliği verilmiş ise de her nedense kabul etmediğinden Topal Osman Paşa İran seraskerliğinde ve Ahmed Paşa da Bağdad valiliğinde kalmışlardır. Topal Osman Paşa'nın bu muvaffakiyeti pek mühim olup Irak ve Doğu Anadoluya Nadir Han'ın eline düşmekten kurtarmıştır [1].

Tahmasb Kuluhan yani Nâdir, fırsat kolluyordu; ilkbaharda sefere gelmek üzere terhis edilen Osmanlı kuvvetlerinin ordugâhta azlığını fırsat bilerek 13 Cemaziyelevvel 1146 (1733 Ekim) sonlarına doğru *Musul* cephesinden taarruza geçti ise de Musul valisi Mehmed Paşa kumandasiyle gönderilen kuvvetlere karşı beş, altı saat süren *çarha* (Öncü) cenginden sonra çekildi.

Topal Osman Paşa bu son durumu *İstanbul*'a bildirdiği sırada hasta idi; bundan dolayı seraskerlikten afvini istemiş fakat böyle mühim bir zamanda bu muvaffakiyetli kumandanın ordu başından ayrılmasını muvafık götmeyen I. Mahmud, kendisine takdir yollu müteaddit ferman yollayarak seraskerlikte kalmasını emretmiştir (1146 Cemaziyelâhır sonu/1133 Kasım sonu) [2].

Kerkük muharebesi

Mağlubiyetten fütur getirmeyen Nâdir Han *Doçum* muharebesinde mağlup olarak Hemedan'a çekilmiş ve sonra Musul tarafından bir taarruz yoklaması yapmış ve bunu müteakip sulh yapmak ister

[1] *Bağdad*'ın yedi aydan beri muhasarası dolayısiyle kıtlık olduğundan ahali pek muzdarip ve ümitsiz bir halde idi; Topal Osman Paşa'nın galibiyeti Nadir Han'ın *Irak*'dan çekilmesini mûcib olup *İstanbul*'da fevkalâde bir sevinç hasıl etmişti. Bu zafer haberini getiren tatara I. Mahmud bir avuç altın ve senede beş kese gelir getirir bir zeamet, sadr-ı âzam iki bin altın ile hil'at ve çelenk vermiş ve Topal Osman Paşa'nın oğluna çok iltifat olunarak hil'at giydirilmiştir *(Müriü't-tevarih,* 1146 vekayii).

[2] *Mühimme* 139 s. 327'de Osman Paşa'ya gönderilen 1146 Rebîulâhır tarihli fermanda; pâdişah Osman Paşa'nın hizmetini takdir ettiğini ve hastalığı sebebiyle seraskerlikten afvını isteyen istidalarını gördüğünü beyan ettikten sonra *"senin bu esnada ol taraflardan münfek olmak dâiyelerinde olman bir türlü rızay-ı pâdişahâneme muvafık olmadığından bundan akdem ve bu defa zuhur eden asâr-ı sâidene ilâve olmak üzere fîmâbâd dahi ilâ maşâllah elsine-i nasda mezkûr olacak meâsir-i pesendide ibrazı senden matlubumdur"* denilmekte ve bundan sonra seraskerlikten afvı hakkında hiç bir şey yazmaması emrolunmaktadır *(Mühimme* 139, s. 369).

gibi davranarak yeni bir taarruza hazırlanmağa başlamıştı; daha yukarıda söylediğimiz gibi Osmanlı kuvvetlerinin mühim bir kısmı ilk baharda gelmek üzere terhis edilmiş mütebakisi de kış münasebetiyle dağınık bir halde bulunduğundan Nâdir Han bu fırsatı kaçırmak istemiyerek birden bire *Kerkük* önünde meydana çıkarak dağınık bir halde bulunan Osmanlı kuvvetlerini bozmuş ve vukua gelen muharebede serasker Topal Osman Paşa maktulen vefat etmiştir (1146 Cemaziyelâhır/1733 Kasım) bu muharebe *Kerkük*'e beş saat mesafede *Leylan* (Leilan) mevkiinde yapılmıştır.

Bu galibiyetten sonra *Şehrizur*, *Kerkük* ve *Derne*'yi işgal eden Nâdir han, Osmanlıların sulh istiyeceklerini ümid ettiyse de pâdişah bilâkis harbe kuvvetle devam için sadr-ı âzam Hekimoğlu Ali Paşa'yı göndermeğe karar verip [1] Osman Paşanın yerine de Anadolu valiliği ile Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı tayin ederek harekâtında kendisine istiklâl verdi [2].

Kerkük mağlubiyeti sebebiyle hükümet *Kafkasya*'da Osmanlı nüfuzunu takviye ve aynı zamanda İran seferine iştirak etmek üzere Kırım Han'ı Kaplan Giray'ın *Kafkasya*'ya geçmesini emretmiştir; filhakika bu vaziyet sebebiyle bu emir tam zamanında verilmiştir; Osmanlı hükümeti bu maksatla *Kumuk*'ların reisi olan Usmaî veya Usmî Ahmed'e vezirlik ve oğlu Mehmed'e beylerbeyilik vererek bunları kendisine bağladı.

Kerkük muharebesinden sonra Nâdir Han 1146 Şaban (1734 Ocak)'da muhasara kasdiyle tekrar *Bağdad* önüne gelip bir kaç gün oturduktan sonra Ahmed Paşa'ya elçi göndererek

[1] Bundan akdem zuhur eden Kerkük vak'ası hamiyyet-i pâdişahânemi tahrik eylediğine bineen gereği gibi ahz-ı intikam için müretteb ve mükemmel sefer-i hümâyunum mukarrer ve resul-ı muhterem hazretlerinin alem-i zafer-tev'emleri sâyesinde düstur-ı efhamim serdar-ı ekrem Ali Paşa'nın bizzat hareketi muhakkak olduğu ecilden (1146 evâhir-i Receb / 1731 Ocak). *Mühimme defteri* 139, s. 267, 404).

[2] Sen ki serasker-i hamiyyetperverim ve vezir-i gayret-i küsterim Abdullah Paşasın; Seni selâm-ı şahanem ile taltif eyledikten sonra malûmun ola ki senden her veçhile gayret ve hamiyyet ve din ve devletime lâyık hareket ve hizmet melhuzum olduğu için emrine takviyet için... bilistiklâl harekete mezun ve murahhas kılınmışsındır (12 Şevval 1146/18 Mart 1734). 139 numaralı *Mühimme*'nin baş tarafındaki beyaz üzerine hatt-ı hümâyun sureti.

Revan, *Gence*, *Şirvan*, *Tiflis* ve *Kâht* eyaletlerini istemiştir; *Bağdad*'ta fazla müdafaa kuvveti bulunmadığı ve evvelki muhasaradaki noksanlar henüz tamamlanmadığı için Ahmed Paşa, red cevabı vermeyip yapılan teklife sureta muvafakat etmiş ve bu teklifi hükümete yazıp alacağı cevabı bildirmek üzere yetmiş seksen gün müsaade istediğinden Nâdir Han İran'a dönmüştür. Nâdir Han'ın bu teklifi vezir-i âzam sarayında yoplanan müşavere heyeti tarafından tetkik edildikten sonra katiyyen reddine karar verilerek keyfiyet hudut kumandanlarına ve İran seraskeri Abdullah Paşa'ya bildirilmiş ve aynı zamanda *Bağdad*'ın tahkimiyle zahire konmasına karar verilip emirleri gönderilmiştir [1].

Nâdir Han tarafından sulh için pâdişaha nâme ve vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa'ya farsca ve türkce iki mektup geldi. Bunlarda kendisinin Osmanlı hanedanı gibi Türk olup bundan başka iki taraf arasında akrabalık da bulunduğunu bildiriyordu. Nâdir han, *Kerkük* muharebesinde esir ettiği ordu kadısı Erzincanlı Abdülkerim Efendi murahhaslığiyle sulh yapılmasını teklif etti; bu müracaatı vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa müsait karşılayarak mümaşat yollu cevap verdi; fakat bu cevabî mektup İran seraskeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın eline geçip kabul etmeyip geri gönderilerek sulhe yanaşmadı; çünkü Nadir han sulhe esas olarak Aras nehrinin sağ sahilindeki bütün memleketlerin kendisine terkini istemekte idi; İran'daki durumu yakıdan bilen sadr-ı âzamın sulhe meyline karşı İran seraskerinin itiraz etmesi üzerine Hekimoğlu sadaretten azlolundu (1148 Safer/30 Hazitan 1735).

Nâdir Hanın Şamahi'yi işgali

Bir mevkide durmayarak Osmanlı hududunun bir yerinden öte tarafına gidip şaşırtıcı vaziyetlerle muvaffakiyet elde eden ve bazan sulh teklifleriyle hükümeti oyalayan Nâdir Han, *Musul* taraflarından çekildikten sonra *Şirvan* üzerine yürümüş ve Şirvan hanı Serhay Han'ın *Dağıstan* taraflarında bulunmasından istifade ile *Şamahi*'deki kızılbaşların da içeriden yardımlariyle 24 Rebîulevvel 1146 (24 Ağustos 1734)'de *Aras* nehriyle *Kür* nehrinin birleştikleri mevkiden *Şirvan*'a geçerek ayın 28'inde *Şamahi*'yi zabtetmiştir.

[1] *Mühimme* 139 s. 418, 419 (evâil-i Ramazan 1146 / Şubat 1134).

Nâdir Han *Şirvan*'a nizam verdikten sonra *Tiflis* ve *Kars* taraflarını işgal edeceğini beyan etmiş olduğundan bu defa da *Çıldır* ve *Erzurum* valilerine Nâdir'in *Tebriz*'e geldiği haber alınır alınmaz derhal *Kars*'ın müdafaalarına koşmaları emredilmiştir [1].

Şirvan Hanı Surhay Han, *Şemahi*'yi geri almak için Nâdir Han üzerine hareket etmek istediğini bildirip fakat askerine îtimadı olmadığını beyan ile *Tiflis* valisi İshak ve Gence valisi Ali Paşalardan yardım istemiş ve kendisine yardım olmak üzere *Gence* taraflarında bulunan Nureddin Sultan kumandasındaki Tatar kuvvetleri gönderilmiştir.

Surhay Han 28 Rebiulâhır 1147 (27 Eylül 1734)'de İran kuvvetleriyle muharebe ederek onları bozup karargâhlarına kadar Takip etmişlerse de kuvvetlerinin azlığı sebebiyle ve Surhay Han'ın muvafakatiyle *Gence*'ye döndüklerinden elde edilen muvaffakiyetten bir netice hasıl olmamıştır [2] Bundan sonra iki defa daha mağlûp olan Surhay, Kumuk topraklarına kaçmıştır.

Güney Kafkasya durumu

Şirvan ve merkezi *Şemahi*'yi elde ederek *Dağıstan* taraflarını kendisine celbetmiş olan Nâdir han, Osmanlıların elinden *Gence*'yi almak istediğinden bir kısım kuvvetini *Aras nehri* üzerindeki *Kürçay*'ı tarafından geçirip kendisi de on bin kadar suvari ile *Karasakal* geçidine geçtiğini *Gence* valisi Genç Ali Paşa bildirmiş olduğundan Revan ve Erzurum valilerinin acele yardım etmeleri yazıldığı gibi keyfiyet aynı zamanda Şark seraskeri Abdullah Paşa'ya bildirilmiştir [3]. Nâdir han filhakika gelip *Gence*'yi muhasara etmiş ve muhasaranın ikinci ayında on bin kadar bir kuvveti de *Tiflis* taraflarına yolayarak Gürcüleri tahrik ile burasını kuşatmış ve bundan başka *Küri* kalesini, *Ordubad* ve *Yezd* şehirlerini elde etmiş olduğundan harp durumu Osmanlılar aleyhine olarak nezaket kesbetmiştir. [4].

[1] *Mühimme* 140 s. 167 ilâ 169 (1147 Rebîulâhır / 1734 tarihli ferman).
[2] *Mühimme* 140 s. 191, 193 (1147 Cemaziyelevvel / 1734 Ekim tarihli ferman).
[3] *Mühimme* 140 s. 206 (1147 Cemaziyelâhır tarihli ferman)
[4] *Mühimme* 140 s. 300 (1147 Ramazan tarihli ferman)

Gence kalesinin mutlak surette kurtarılması Şark serskeri Abdullah Paşa ile diğer hudut kumandanlarına şiddetle emrolunduğundan gösterilen gayret neticesinde üç aydan beri muhasara altında bulunmakta olan *Gence* kurtarılmıştır (1147 Cemaziyelevvel/1734 Ekim).

Nâdir han, Şark seraskeri Abdullah Paşa kumandasındaki ordu ile çarpışmak üzere *Kars*'ta bulunan serasker kuvvetleri üzerine gelmiş ise de beş saat süren bir muharebeden sonra *Kars* suyunun öte tarafına çekilmeğe mecbur olmuştur (2 Muharrem 1148/25 Mayıs 1735). Nâdir Han bu tarafta kalmayarak *Arpaçayı*'na geçmiş [1] Abdullah Paşa'nın, mutlak surette Nâdir han'ı takip eylemesi ve bu hususta ihmali görülürse cezalandırılacağı emrolunduğundan [2] o da emre göre İran ordusu üzerine girmiştir.

Arpaçayı muharebesi

Şark seraskeri Abdullah Paşa geniş selâhiyetine rağmen Nâdir han'ın faaliyetine karşı pek çekingen hareket ediyordu; hatta Nâdir Han kendi karşısına gelip dikilinceye kadar bir harekette bulunmamıştı; bindan dolayı Nâdir'in muvaffak olamayaıp çekilmesi üzerine kendisini takip eylemesi emrolunmuştu.

Abdullah Paşa kumandası altındaki kuvvetler üzerinde disiplin tesis edememekte idi; aldığı şiddetli emir üzerine mecburen harekete geçmişti; düşman yakın olduğundan ordu hareket halinde bulunurken muharebe tertibatı almak îcabederken bu, tamamen ihmal edilmiş ne karakol ne de tecessüs ve düşman ahvalinden haber alma usullerine riayet olunmuştur; işte yetmiş bin kişilik İran ordusu üzerine yürüyen seksen bin mevcutlu Osmanlı ordusunun bu ihtiyatsız vaziyetini öğrenmiş olan Nâdir Han ile *Bogaverd* civarında vukua gelen muharebede Osmanlı kuvvetleri mağlup ve serasker Abdullah Paşa maktul olmuştur (22 Muharrem 1148/14 Haziran 1735). Bozulan Osmanlı kuvvetleri *Kars*'a gelmişlerdir [3].

[1] *Arpaçayı*, Aras nehrinin ayaklarından olup Gümrü taraflarından gelerek *Kağızman*'ın doğu tarafında *Aras* nehrine dökülür.
[2] *Mühimme defteri* 140 s. 410 (1148 Muharrem sonu tarihli ferman).
[3] Mağlûbiyet dolayısiyle tamim edilen fermandan:
"...Orduy-ı islâm düşman üzerine hareket eyledikte kadimden olıgelen

Abdullah Paşa'nın vefatı üzerine serasker vekilliğine Sivas valisi Ahmed Paşa tayin edilmiş ve sonra sabık Bağdad valisi olup bu tarihte rakka valiliğinde bulunmakta olan Ahmed Paşa'ya İran seraskerliği verilmiştir [1].

Bu *Revan* veya *Arpaçayı* galibiyeti üzerine Nâdir han daha evvel muhasara edip alamadığı *Gence* ile *Tiflis* ve *Revan* (Erivan)ı işgal ederek Gence muhafızı Genç Ali Paşa vasıtasiyle sulh yapmak istediğini Osmanlı hükümetine bildirmiş ve arkasından hazinedarı Mirza Mehmed'i de Serasker Ahmed Paşa'ya göndermiştir.

İran ile sulh

Osmanlı kuvvetlerinin *Kerkük* ve *Arpaçayı* muharebelerindeki mağlubiyetleri ve Nâdir Han'ın İran'a iadesini istediği yerleri tamamen elde etmiş olması

sağ, sol ve gayrı tertibine ve hazm ve ihtiyata dair karavul ve tecessüs levazımına riayet olunmak hususları bundan evvel emr-i şerifimle tenbih ve tekid olunmuş iken serasker paşa asker îmalibde tedbire muvaffak olamadığına binaen bikazaillah-ı taalâ bu defa zuhur eden vak'a hasebiyle ..." Evâhir-i Safer tarihli fermandan (*Mühimme* 140. s. 422); başka bir fermanda da "düşmanın üzerine varılır iken asker a'mâlinde seraskerin tedbire muvaffak olamadığından nâşi bikazaillâh-ı taâlâ gayr-ı melhuz bir keyfiyet hudus ettiğinden" bahsedilmektedir (s. 418, 419).

[1] Bağdad valisi Ahmed Paşa, Bağdad muhasarası kaldırıldıktan sonra kendisine teklif edilen seraskerliği kabul etmemiş ve seraskerliği esnasında şımarıkça hareket ederek idaresi altındaki yerlerden başka emirsiz olarak tayinler yapıp nizam ve kanunlara aykırı harekete başlamış ve Bağdad muhasarası esnasında Nadir Han'ın tekliflerini kabul ile *İstanbul*'a yazmış olduğundan dolayı 1147 Cemaziyelâhırda (1734 Kasım) Bağdad'tan alınarak *Rakka* valiliğine naklolunmuştur. Ahmed Paşa bu naklinden müteessir olarak hakkında bir ceza tertibi ihtimaline düşüp vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa'ya mektup gönderip şefaat ricasında bulunmuştur. Vezir-i âzam bu mektubu pâdişaha takdim etmiş ve kendisine gönderilen fermanda bir vehme kapılmaması beyan edilmiştir. Bu fermanda şöyle denilmektedir:

"..Sadr-ı âzamım tarafına, sen ki vezir-i müşarünileyhsin gönderdiğin kaimen manzur-ı hümâyunum olup derûn-ı kaimede derc olunan kaleminden bazı fikirde olduğun münfehim olmuştur. Sen, bu kadar zamandan beru berveçh-i memuriyet ve tevcihat ile kâmrev olup fimâbâd dahi senden hidemât-ı seniyye zuhurı memul-ı hümâyunum olmağla hayalât ve tahriratına göre belki bilfarz-ı ve't-takdir hilâf-ı melhuz hareketin vuku bulmuş ise dahi afvolunmuştur.." denildikten sonra *Bağdad*'a gönderilen zahireleri *Birecik*'ten Bağdad'a naklettirmesi emrolunmaktadır (*Mühimme* 140 s. 254, 255, sene 1147 Şevval).

ve bunu müteakip *Gence* valisi Genç Ali Paşa vasıtasiyle sulh teklifinde bulunması Osmanlı hükümetini barış yapmağa yanaştırdı ve bu suretle Damad İbrahim Paşa'nın hiç yokdan çıkardığı harp on üç sene sürdükten sonra muvakkat bir zaman için sona erdi.

Osmanlılar tarafından sulh murahhası olarak Genç Ali Paşa tayin edilip, Nâdir Han tarafından gelmiş olan Mirza Mehmed ile *Tiflis*'e gönderildi; bu sırada Nâdir Han *Lezki* kabileleri üzerine gitmiş olduğundan Genç Ali Paşa *Tiflis*'te kalarak Nâdir'in dönmesini bekledi ve sonra *Mogan* ordugâhına gitti.

Osmanlı hükümeti IV. Murad zamanında akdolunan müsalehayı kabul edip yalnız rusların İran taraflarından alâkalarını kesmek için İran ile Rusya arasındaki ittifak muahedesinin feshini ve rusların *Dağıstan*'dan çekilmesini şart koymuş ve bu suretle serasker Ahmed Paşa'ya selâhiyet vermiş fakat Nâdir Han daha evvel Rusların İran tarafından ellerini çekmiş olduğundan şartın teklifine lüzum kalmamıştı [1].

Osmanlı hükümetinin bu müsalehayı eski hudut üzerinden kabul etmesinin bir sebebi de Osmanlı kuvvetlerinin yorgunluğundan ve mağlubiyetinden istifade eden Rusların Osmanlılara karşı ansızın taarruza geçmiş olmaları idi.

Genç Ali Paşa 1148 Zilkade (1736 Mart)'da *Mogan* kurbinde İran murahhası Mirza Mehmed ile müzakereye başladı ve Sultan Murad hududu üzerinden görüşmeğe mezun olduğunu söyledi; İran murahhası benim de matlubum budur diyerek diğer bazı maddelere geçildi; bu maddelerden biri İran hacılarının İran Hac emiri ile gönderilerek bac namiyle bir şey alınmaması ikinci olarak İranlıların mensup olduğu Caferî mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulüyle *Kâbe*'de bu mezhebe bir rükün tahsis edilmesi. Üçüncü teklif her iki hükümetin İstanbul ve *Isfahan*'da birer şehbender bulundurmaları ve İran şehbender kethüdasının İran hacılariyle beraber *Hicaz*'a gitmeleri; dördüncü teklif de her iki taraf esirlerinin serbest bırakılmaları.

[1] *Mühimme defteri* 141, s. 61 ve *Mühimme* 142, s. 10.

Bu tekliflere karşı Osmanlı murahhası Genç Ali Paşa:

— "Ben ancak hudud kat'ına memurum, bu maddelere cevap veremem" demesi üzerine Nâdir Han bu maddeleri görüşmek ve aynı zamanda kendisinin İran şahı olduğunu bildirmek üzere Abdülbaki Han isminde bir adamı ve kibar ulemasından sadr-ı memâlik denilen Mirza Ebü'l-Kasım ve Horasan müderrislerinden kendi imamı ve reisülulema Ali Ekber Molla'yı *İstanbul*'a göndermek istemiştir.

Nâdir Han'ın hudut tayinine ilâve olarak teklif etmiş olduğu maddeleri, serasker Ahmed Paşa acele *İstanbul*'a bildirmiş olduğundan Sultan Mahmud, İran ile Rusya arasında aktedilmiş olan muahedenin feshi şartiyle bu dört maddeden bilhassa ilk ikisinin muahedeyi idhaline muvafakat etmiş [1] ve bunun üzerine Genç Ali Paşa ile beraber İran murahhas heyetinin *İstanbul*'a gelmeleri emrolunmuştur [2].

Nâdir Şah'ın murahhas heyeti 1149 Rebîulevvel (1736 Temmuz) başında *İstanbul*'a geldikten sonra Rus seferi münasebetiyle ordudan *İstanbul*'a getirtilen Reislüküttab İsmail Efendi ile Mustafa ve Ragıb Efendilerle görüştü. Böyle mezhepten bahis ile müsaleha yapmak tarihlerde görülmediğinden bu hususta görüşmek üzere bazı ulemanın bulunmalarına lüzum görülmüştür.

Bu müzakere heyeti münakaşalı sekiz toplantı yapmış ve

[1] Nâdir Şah'ın teklif etmiş olduğu maddelerin müsalehaya idhali hakkında serasker Ahmed Paşa'ya gönderilen ruhsatnâme (*Mühimme* 142 s. 161 sene 8 zilhicce 1148) filhakika İran ile Rusya arasında altı madde üzerine bir anlaşma vardı; bu anlaşma mûcibince Rusların İran'dan aldıkları yerler yine İran'a iade olunuyor ve buna mukabil Ruslara *Hazer denizi*'nde ve *Semerkand*'a doğru serbesti verilip kale yapmalarına müsaade olunuyor, İran ipekleri Rusların inhisarına bırakılıyor ve en son altıncı maddede Osmanlılarla tatarların *Gürcistan* ve *Acemistan* ve *Moskov* hudutlarından çıkarılmadıkça mücadeleye son verilmemesi idi. bunlardan başka gizli olarak bir kaç madde daha vardı (*Subhi tarihi*, varak 76). Bu son maddedeki kayıd üzere Nâdir Han *Kafkasya*'da Osmanlıların elindeki yerleri almağa çalıştığı sırada Kırım Han'ı Kaplan Giray Han buna karşı koymak üzere Kırım'dan çıkarak *Derbend*'e kadar gelip bu havalideki halkı kendisine itaat ettirmiş ve *Dağıstan*'a gelirken *Kabartay* tarafına uğradığı zaman Rus Çariçesi tarafından gelen bir general İran ile aralarındaki muâhede mûcibince Kırım Hanının bu havaliden geçmesine îtiraz eylemiştir (*Subhî tarihi*, varak 76 ve *Gülbün-i Hânânın ilâveli nüshası*, s. 147).

[2] *Mühimme defteri* 142 s. 96 (1149 Muharrem tarihli ferman).

18 Cemaziyel evvel 1149 (24 Eylül 1736) tarihindeki son toplantıda Nâdir Şahın teklif ettiği dört madde için aşağıdaki esaslar tesbit olunmuştur:

1 — İran'dan gidecek emir-i hac'ın *Şam* yoluyla gitmeyip *Necef* ve *Lahsa* yoluyla gitmesi ve şayet *Şam* yoluyla gidecek olursa emir-i hac tabiri kullanılmayıp başka bir isim verilmesi.

2 — Caferî mezhebinin beşinci mezhep olmasında mahzurlar beyan olunup nihayet kendi mezhepleridir. Bize zararı yok diye muvafakat edilmiş fakat mahzurları beyan edilerek *Kâbe*'de rükün tahsisi kabul edilmeyip bu hususta İran âlimleriyle görüşmek üzere iki Osmanlı âliminin İran'a gitmesi münasib görülmüştür.

3 — Üç senede bir değişmek üzere iki devlet payitahtlarındaki şehbenderler emir-i alem rütbesinde olacaklardı.

4 — Esirlerin serbest bırakılmaları ve bundan böyle Acem esirlerinin alınıp satılmaması kabul edilmişti.

Osmanlı devletinin Rus muharebesiyle meşgul vaziyetini gören İran elçileri bu müsaadekârlıklara kanaat etmiyerek kabul edilen yukarıdaki maddelerin Osmanlı memleketlerindeki Müfti, Kadı ve müderrislerin de kabul ve imza etmelerini ileri sürmüşler ve aksi takdirde sözü kesemem diye ayak diremişler ve nihayet birinci ve ikinci maddelerin görüşülmesi için İran'a bir heyetin gitmesini kabul eylemişlerdir; yine Abdülbaki Han'ın ısrarı üzerine cülus tebriği için Nâdir Şah'a gidecek olan Osmanlı elçisinin üç tuğlu yâni vezir rütbesinde olması da kabul olunmuştur [1].

Müsalehanın Emir-i hac ve Caferî mezhebine rükün tahsisi maddelerini İran ülemasiyle görüşmek üzere ulemadan Sabık fetva emini Abdullah efendi (daha sonraları şeyhul-islâm

[1] *Subhî*, varak 90 b ilâ 93. Nadîr Han *Tahmasb*'ı hal'ederek henüz meme emen bir çocuk olan onun oğlu Abbas'ı Üçüncü Abbas ismiyle hükümdar yapıp Abbas'ın az sonra vefat etmesi üzerine saltanata geçmeğe karar vermiş, fakat bunu belli etmek istemiyerek *İran*'ın ileri gelenlerini *Mogan* sahrasında toplayarak memleketin tamamen kurtarıldığını ve kendilerine bir hükümdar bulmalarını istemiş ve aldığı tertibat üzerine toplananlar kendisini istemişler, derhal kabul etmeyip bir kaç gün düşüneceğini söyleyetek numara yapmış ve sonra eshâb-ı kirama seb ve lânet etmemek ve ehl-i sünnet mezhebiyle ittihad-ı mezheb ederek şia mezhebinden rücû eylemek şartiyle hükümdarlığı kabul edeceğini beyan edip dedikleri kabul olunduğundan Nâdir Han'da bilmukabele İran Şahlığını kabul eylemiştir (1148 H./1736 M.)

olan Abdullah Vessaf Efendi) Anadolu payesiyle ve bilfiil fetva emini olan Halîl Efendi de Edirne payesiyle memur edildiler. İran'a gidecek büyük elçiliğe büyük Mirahor Kara Mehmed Paşa oğlu Mustafa Bey vezirlikle tayin edildi (1149 H./1736 M.) [1].

Sultan I. Mahmud'un büyük elçi Mustafa Paşa ile gönderdiği name-i hümâyunda İran hacıları, şehbenderler ve esirler meselesinin tamamiyle hal olunup Caferî mezhebinin kabuliyle Kâbe'de bir rükün tahsisi meselesinin şer'an ve siyaseten mahzurları beyan olunup bu mesele hakkında sadr-ı âzam ve şeyh-ulislâm taraflarından gönderilen mektuplardan keyfiyetin izah edildiği beyan olunmuştur.

Osmanlı hükümdarı, İran Şahı olarak tanıdığı Nâdir Şah'ın hükümdarlığını tasdik için Mustafa Paşa'yı gönderdikten başka müsalehadan sonra Rumeli pâyesiyle Trabzon valisi Mehmed Paşa'yı da "İran Şahı Nâdir Han Hazretlerine İran Şahlığının teslim ve tebrikini havi" nâmeyi götürmeğe memur etti (1736 Ekim / 1149 Cemaziyelevvel). Bu suretle İran muharebesi muvakkat bir zaman için tatil edildi, [2]. Çünkü *Caferî mezhebi*'nin kabul ve rükün tahsisi meselesi bir şekle bağlanmamış ve bu sırada Nâdir Şah Hind seferine gitmiş ve Osmanlılar da ruslarla muharebe etmekte olduklarından muahedenin en pürüzlüsü olan bu maddesi yüzüstü kalmıştır.

Osmanlı - Rus muharebesi esnasında Nâdir şah Osmanlılarla ruslar arasında tavassut etmek isteyerek bu hususta Rus Çarı nezdine bir elçi gönderdiği gibi aynı suretle 1151 H. (1738 M.) senesinde *İstanbul*'a da bir heyet yollamıştır; Osmanlı hükümdarı, Nâdir Şah'ın bu alâkasına teşekkür ile Rusların, sulh için Fransa'nın tavassutundan bahsederek İran şahının tavassutundan bahis eylememelerinin İran tavassutuna kıymet vermek istemedikleri zehabını verdiğini cevaben Nâdir Şah'a bildirmiştir.

[1] Nâdir Şah'a elçilikle gönderilen Mustafa Paşa'nın maiyyetinde İstanbullu Arutin adında bir Ermeni de bulunarak Mustafa Paşa'nın seyahatine Nâdir Şah'la görüşmesine ve İran'da gördüklerine dair bir risale kaleme almıştır. Bu ricale ermenice harfleriyle türkçe kaleme alınarak 1800 M. senesinde *Venedik*'te basılmıştır. Bu risaleyi Türk Tarih Kurumu'nun ricası üzerine sabık Amasya Milletvekili muhterem Esat Uras türkçeye çevirmiş ve 1942 de basılmıştır.

[2] *Mühimme* 142 s. 141 (1149 Cemaziyelevvel ibtidaları).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİNDEN SONRA XVIII. ASIR ORTALARINA KADAR AVRUPA DEVLETLERİ

1689'da *Karlofça muahedesi*'ni imzalamış olan Osmanlı devleti Tameşvar eyaleti müstesna *Macaristan*, *Ukrayna* ve *Mora*'dan elini çekerek hem nüfus ve hem toprak itibariyle büyük kayba uğramış, eski satvet ve nüfuzu sarsılmış, buna mukabil Avusturya büyümüş, Rusya ehemmiyet kesbetmeğe başlamış ve daha sonra büyük İsveç kırallığından mühim yerler almış *Lehistan*'da siyasî kazançlar elde ederek kudret ve nüfuzunu göstermişti.

Daha yukarı kısımlarda görüldüğü üzere Osmanlı devleti Karlofça muahedesiyle rusların eline geçmiş olan Azak kalesini ve daha sonra Venediklilerin elindeki Mora'yı geri alarak bir kısım zayiatını telafi etmiş ise de 1718'deki *Pasarofca muahedesi*'yle Macaristan'daki Tameşvar eyaletini Belgrad'ı ve küçük *Eflâk* kıt'asını ve Adriyatikte bazı yerleri kaybetmişti. İşte bu yarım asırlık müddet zarfında Avrupa devletleri vaziyeti aşağıda hülâsa ettiğimiz şekilde bulunuyordu.

Fransa

Bu XVIII. asır başlarında hayatta olan XIV. Lui son zamanlarında İspanya veraseti muharebesi dolayısiyle nüfuzunu kaybetmiş, hatta *Paris* işgal edilmek tehlikesi geçirmiş ve mâhir bir Fransız kumandanı olan Vilar'ın Avusturya kumandanı meşhur Prens Öjen'i [1] mağlup etmesi üzerine Fransa istilâdan kurtulmuş ve nihayet İngiltere ile Felemenk *Ütreht* muahedesiyle fransızlarla barışarak müttefikleri olan imparatoru terk etmişlerdir. Yalnız kalan imparator harbe devama kaar verdiyse de

[1] II. Mustafa'nın *Zanta* muharebesinde ve 1718 seferinde *Varadin* muharebesinde Osmanlı ordulatını mağlup eden meşhur Avusturya ordusu baş kumandanı.

Vilar'ın Avustruya kumandanı Prens Öjen'i *Ren* kenarında tekrar mağlup etmesi üzerine İmparator VI. Şarl da bir sene sonra *Raştad* muahedesini imzalamış ve bu suretle İspanya veraseti muharebesi bir pamuk ipliğine bağlanmıştır [1].

XIV. Lui 1715'de öldüğü zaman Fransa pek yorgundu; otuz sene süren harpler sebebiyle malî durum çok kötüleşmişti. Yerine kıral olan XV. Lui henüz beş yaşında olup XIV. Lui'nin torununun oğlu idi. XV. Lui'nin çocukluk zamanı vesayetle geçip daha sonra Kardinal Flöri (Fleury) idareyi ele alıp Avrupa'da sulhün devamı için vaki gayret ve faaliyetine rağmen Lehistan veraseti muharebesini [2] önleyememiş ve vefatı tarihi olan 1743'e kadar memleketi iyi idare etmiştir.

Lehistan muharebesi XV. Lui'nin nüfuzunu temin etmiştir; Fransızlar İmparator kuvvetlerine galebe ederek 1735'deki *İkinci Viyana* muahedesiyle İspanya Burbonları âilesinden Don Karlos'un *Napoli* ve *Sicilya* kıralı olmasına muvaffak olmuş ve imparator, *İtalya*'nın en güzel parçasını İspanya kıralının oğlu Don Karlos'a terk etmiştir.

Avusturya'nın daima zayıf kalmasını isteyen *Fransa*, imparator VI. Şarl'ın 1740'da vefatı üzerine *Avusturya veraseti mu-*

[1] Fransa'nın İspanya veraseti muharebesinde hazırlandığını gören Osmanlı hükûmeti bu hazırlığın *İspanya*'ya yardım için garb ocakları aleyhine olduğunu zannederek Fransa hükümetine müracaat etmiş ve bu hazırlığın İspanya ile beraber Alman İmparatoru aleyhine olduğunu öğrenmiştir (*İbnülemin tasnifi*? *Hariciye nr.* 1585).

[2] Lehistan kıralı II. Ogüst 1733 Şubatta öldüğü zaman yerine oğlu *Saksonya* elektörü III. Ogüst ile İsveç kıralının Lehistan kıralı yaptığı XV. Lui'nin kayın pederi İstanislas Lezçinski talip olmuşlardı. Fransa kıralı elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetinin de Lezçinski'yi desteklemesini rica ettiği gibi o sırada Fransa'da bulunan Said Mehmed Efendi (Yirmisekiz Çelebi Zâde)'ye de talimat vererek avdetinde *Lehistan*'dan geçerken bunu işâa etmesini de tavsiyede bulundu (*İbnülemin hariciye vesikaları* 1585). İmparator VI. Şarl ile Ruslar da Lehistan tahtına III. Ogüst'ü namzed gösterdiklerinden Avrupa'da harb kokuları duyulmağa başladı. Yapılan intihabta İstanislas rakibine nazaran yani dört bine karşı altmış bin rey kazandı ve bu suretle kıral oldu; fakat Avusturya ile Rusya beraberce *Lehistan*'a asker sokarak İstanislas'ı kaçmağa mecbur ettiler (1733 Temmuz) Bunun üzerine Fransa müdahale etti ve imparatorla harb ederek *Ren*, *Po* nehirleri civarındaki muharebeleri kazandı, *Viyana muahedesi*'yle *Loren* eyaleti Fransa'ya ilhak olunduğu gibi, İmparator *İtalya*'da da mülkî zayiata uğradı (1738).

harebeleri'ne iştirak ederek İmparatoriçe Mari Terez'in rakibi *Bavyera* elektörü Şarl Alber'in imparatorluğunu temine çalışmış ve hatta Şarl Alber'i zabt etmiş olduğu *Prağ* şehrinde İmparator îlân ettirmiştir (1741). Daha sonra müttefikleri *Prusya* ile *Sardınya*'nın ayrılması üzerine harbin ağırlığı Fransa'ya yüklenmiş *Bohemya* ile *Yukarı Avusturya* elden çıkmıştır; Fransızlar bu veraset muharebesinde Avusturya'nın müttefiki olan *İngiltere* ve *Felemenk* ile [de *Peyiba*'da harp etmişlerdir [1] nihayet Fransız kumandanı Moris dö Saks —ki Lehistan kıralı II. Ogüst'ün oğlu idi— üç büyük muharebe kazanarak 1748 senesinde *Eks-la-Şapel* muahedesini imzaladı. Bu veraset muharebesinde binnetice galip gelmiş olan Fransa, diplomasideki zaafından dolayı kazandığı yerleri geri vermiştir.

Onsekizinci asır ortalarına doğru Osmanlılar üzerinde Fransız siyaseti müessirdi; bu hususta bilhassa Topal Osman Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa'ların sadaretleri zamanında bu iki hükümet reisi nin Fransızlara karşı dostlukları sebebiyle devletin Avrupa siyaseti üzerinde Fransa'nın tavsiyesi müessirdi. Bundan dolayı *Karlofça* ve *Pasarofca* muahedelerindeki tavassutları sebebiyle birinci safta görünen *İngiltere* ile *Felemenk* devletleri Birinci Mahmud zamanında ikinci derecede kalmışlardır.

Fransa siyasetinin bu tarihlerde Türkiye'de revac bulmasında Kont Bonneval yani humbaracı başı Ahmed Paşa'nın mühim rolü olmuştu; hatta bu zat, hasmı olduğu Avusturyalılara karşı Osmanlı-Fransa ittifakı için bile çalışmıştı; Fransa başvekili Kardinal Flöri, Osmanlı hükümetine karşı müzahir bir vaziyet alarak Baron dö Tot'u Türkiye'ye göndermiş ve Osmanlılarla Avusturya arasındaki 1736 harbinde Osmanlı hükümetine bazı vesaya ile tavassut teklifinde bulunmuştur [2].

[1] Vezir-i âzam Seyyid Hasan Paşa *İngiltere* ile *Fransa* arasındaki muharebede tarafsızlığa riayet için Osmanlı deniz hâkimiyetinin esaslarını görüşmek üzere *İngiltere*, *Fransa* ve *Felemenk* elçilerini ayrı ayrı davet etti. Deniz haritası üzerinde *Şira* ile *Narda* körfezine kadar bir hat çizilerek bunun dahilinde hiç bir korsan gemisinin bulunmamasını tenbih ederek bu üç devletin Osmanlı suları dahilinde muharebe etmesini yasak etti (1 Receb 1157 / 10 Ağustos 1744). Bk. *Hammer* (Almanca tab'ı) c. 8, s. 54.

[2] *Nûme-i hümâyun defteri*, 7, s. 490. Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'ya, Flöri'den gelen 17 Ekim 1737 tarihli mektup.

Almanya — Avusturya

Bu tarihlerde yani Karlofça muahedesinin imzalandığı sırada Alman İmparatorluğunda I. Leopold bulunmakta idi; bu, İspanya veraseti muharebesinde müttefiki olan İngiltere ve Felemenk ile beraber Fransa ve İspanya'ya harp ilân etti [1] Leopold 1705 'de ölünce yerine oğlu Birinci Jozef geçmişti; bunun imparatorluğu zamanında babasından müntakil İspanya veraseti muharebesi devam etti; hatta bunun da 1711'de vefatından sonra yerine geçen biraderi Altıncı Şarl'ın ilk senelerinde de aynı muharebe 1714 'de *Raştad* muahedesine kadar sürmüştü. Bu muâhede mûcibince İtalya'da İspanya'ya âit olan *Milan* ve *Napoli* dukalıkları ile *Sardınya* adasını ve bir de *Peyiba*'yı aldı.

Yirmi dokuz sene İmparatorluk etmiş olan VI. Şarl (1711—1740) zamanında İspanya veraseti muharebesi yeniden canlandı ve sonra Lehistan veraseti muharebesi oldu; bu muharebede ruslar, Fransa'ya karşı imparatora yardım ettiler. Osmanlılarla yapılan muharebeden sonra *Pasarofca* muahedesiyle *Tamçsvar*, *Banat*, *Küçük Eflak* ve *Belgrad*'ı almak suretiyle imparatorluk çok genişledi (1718). Uzun sürmüş olan İran muharebelerinde pek ziyade yorulmuş olan Osmanlı devletine karşı VI. Şarl Ruslarla birlikte olarak 1736'da harp ilân etmiş ise de mağlup olarak Pasarofca muahedesiyle Osmanlılardan almış olduğu yerler Tamışvar müstesna olarak *Belgrad muahedesi*'yle geri alındı.

İmparator VI. Şarl fücceten vefat ettiği zaman yerine yirmi üç yaşındaki kızı Mari Terez geçti; fakat imparatorluğa karşı büyük devletler mütearrız vaziyetler aldılar. *Avusturya veraseti muharebesi*'nin birinci sebebi Mari Terez'e karşı II. Ferdinand'la aynı hanedandan olan İspanya kıralı III. Filip arasındaki mukaveleye nazaran rakipler çıkması idi. Bu rakiplerden biri *Bavyera* elektörü Şarl Alber ve diğeri de *Sardınya* kıralı Şarl Emanuel idi. Fransa, İmparatorluğun daima zayıf kalmasını arzu ettiği gibi yeni gelişmeğe başlayan *Prusya* da bu

[1] İmparator Leopold'ün kayın pederi olan IV. Filip'in yerine kıral olan II. Şarl vefat etmeden evvel İspanya tahtına Fransa kıralının torunu Filip Danju'yı vasiyyet etmişti. Buna karşı İmparator ve müttefikleri olan *İngiltere* ve *Felemenk* İspanya ve Fransa'ya karşı silâha sarılmışlar ve bu suretle *İspanya veraseti muharebesi* başlamıştır.

karışık durumdan kendisine hisse çıkarmak istiyordu; bunun için Mari Terez iki saltanat rakibinden başka İspanya, Fransa ve Prusya ile de uğraşmak zorunda idi.

İmparatoriçe bu düşmanlarına karşı Rusya, İngiltere ve Hollandayı kendisine müttefik buldu; 1736' da babasının sulhü çiğneyerek Osmanlılara karşı yapmış olduğu ahd-şikenliğe Fransa'nın teşvikine rağmen Osmanlı hükümdarı mukabele etmedi. 1740 dan 1748 senesine kadar süren bu harp *Eks-la-Şapel* muahedesiyle sona erdi; Prusya *Silezya*'yı aldı; Fransa zabtetiği *Nis*, *Savua* ve *Peyiba*'yı boşaltarak İmparatoriçeye bıraktı; *Milân* dukalığının bir kısmının ilâvesiyle Sardınya Kıralının hududu biraz genişletildiği gibi Mari Terez İtalya'daki bazı yerleri terk ediyordu; Mari Terez, bu Avusturya veraseti muharebesinde Macarların kahramanca yardımını görmüştü [1].

Prusya

Bu onsekizinci asır başlarında *Hohenzolern* hanedanı tarafından idare edilen *Brandeburg* elektörlüğü büyüyerek zamanla *Brandeburg*, *Prusya* ve *Batı Almanya*'daki *Klev* dukalıklarının birleşmesiyle bir devlet haline gelmişti; Prusya devletini kurmak için ilk adım Büyük Frederik unvanını almış olup aynı zamanda *Klev dukası* olan Frederik Vilhelm (1640—1688) tarafından atılmıştır; bundan sonra oğlu ve halefi Frederik (1688—1713) elektörlüğü devlet haline getirmek için çalışmış, Alman İmparatoru Leopold'ün Osmanlılarla yaptığı uzun büyük harpte ve daha sonra Avusturya veraseti muharebesinde İmparatorluğa hem asker ve hem para yardımı gibi fedakârlıklar mukabilinde İmparator Leopold 1700 senesinde elektörlüğü kıralık yaparak Frederik'i ilk Prusya kıralı tanımıştır. Frederik'in kıralığı daha sonra *Utreht muahedesi*'yle büyük devletler tarafından da tanınmıştır (1713).

Frederik Vilhelm'den sonra yerine Çavuş Kıral denilen oğlu I. Frederik Vilhelm kıral olmuştur (1713—1740). Bunun zamanında Prusya hudutları genişlemiştir. Bizim

[1] Avusturya veraseti muharebesine dair *İzzî tarihi*'nde de İstanbul'daki ecnebi sefaretlerine gelen siyasî evrak tercümelerinden naklen malûmat vardır (varak 211).

tarihini hülâsa ettiğimiz senelerde I. Frederik ile Frederik Vilhelm yani Çavuş Kıral Prusya'da devlet reisi bulunuyorlardı. Çavuş kıral kuvvetli nüfuzu ve kudretli ordusiyle az zamanda Avrupa'nın ortasında mevcudiyetini hissettirmiş ve bu ordu sâyesinde oğlu ve halefi büyük rol oynamıştır.

İngiltere

Tarihimizin üçüncü cildinde görüldüğü üzere Giyyom dö Ranj ile II. Jak'ın kızı olan zevcesi Mari 1688'de III. Giyom ve II. Mari unvanlariyle İngiltere kıral ve kıraliçesi ilân edildikleri zaman hukuk beyannamesindeki milletin haklarına riayet edeceklerine dair yemin etmişlerdi.

Giyom ile Mari'nin çocukları olmamasına mebni vefatlarında kırallık II. Jak'ın diğer kızı ve Danimarka kıralının oğlu Prens Jorj'un zevcesi An'a geçti (1702). Bunun da vefatı üzerine İngiliz kırallığı 1701 kanunı mûcibince *Stuart hanedanı*'ndan I. Jak'ın kızı Elizabet'in torunu ve *Hanover* elektörünün oğlu I. Jorj'a verildi (1714). Daha sonra yani 1727'den 1760 senesine kadar Hanover hanedanından II. Jorj İngiltere kıralı bulunmuştu.

Bu kırallar zamanında Britanya adasında tam bir vahdet yoktu; *İskoçya* kısmı Stuart hanedanına sadık kalmıştı; Hanover hanedanı zamanında *Vig* partisi yarım asra yakın hükümeti elde tuttu. Bunlar, kırala karşı Parlamento kudretinin fâik olduğunu kabul ediyorlardı [1]. Bu tarihlerde İngiltere kırallığı İspanya veraseti muharebesine iştirak ile Fransa aleyhine Alman İmparatoru ile birleşmişti; bu muharrebe esnasında değerli bir İngiliz kumandanı olan Stanhop, kıral I. Jorj zamanında başvekil olduğu zaman en mühim işi Fransa'ya karşı İngiliz siyasetini değiştirerek bu sevletle dostluk tesis etti (1717).

Stanhop'a halef olan Valpol'ün başvekilliği zamanı muharebesiz geçti, sanayi ve ticarette görülen terakki ve inkişafa mukabil memleket müdafaası, vatan sevgisi ihmal olundu; bu hal vatan sever İngilizleri telâşa sevketti; İspanya ile İngiltere arasındaki

[1] Bu, *Vig* partisinin rakibi olan *Tori*'ler, kıralın parlamentoya tefevvuku taraftarı olup Hanover hanedanını değil eski katolik Stuart hanedanını seviyor ve onların meşrû varis olduğunu kabul ediyorlardı.

ticarî rekabet 1739'da İngiltere'yi İspanya ile harbe sürükledi ve bunu takip eden Avusturya veraseti muharebesinde İngiltere, İmparatoriçeye yardım etti; fakat 1745'de *Fontenova* mağlubiyetini müteakip saltanat müddeîsi Şarl Edvard'ın *Britanya adası*'na çıkarak *İskoçya*'dan itibaren İngiltere'yi işgale başlaması üzerine İngiltere sulhe yanaşmağa mecbur olup Mari Terez'i bıraktı.

Rusya

XVIII. asrın ilk yirmi beş senesi içinde Rusya'da Büyük Petro'nun kuvvetli eli altında askerî ve siyasî sahalarda mühim ilerlemeler vardı; bu sayede Rusya onsekizinci asırda Büyük Avrupa devletleri arasına girmeğe muvaffak olduktan başka üstün nüfuz ve kudretini de gösterdi. Rusya, *Karlofça* muahedesiyle Azak denizine inerek o vasıta ile *Karadeniz* ve *Akdeniz*'e çıkmağa çalışdıysa da bu deniz sahilleriyle *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazlarına sahip olan Osmanlı hükümetinin müsaade etmiyeceğini anlaması ve daha sonra da *Prut* muahedesiyle *Azak denizi*'nin elden çıkması üzerine İsveç kırallığına ait *Baltık sahili*'ni elde ederek o vasıta ile denize çıkmak istedi ve bu suretle 1700 de başlayan *İsveç-Rus* muharebesi yirmi sene sürdü. Bu muharebe esnasında ve 1131 H. (1719 M.)'de Daskov adında *İstanbul*'a bir elçi yollayarak Osmanlı hükümetiyle ebedî dostluk tesisini teklif etti; bundan maksadı Osmanlı hükümetinin *İsveç*'e yardım etmesini önlemekti; İngiliz elçisi vezir-i âzam ile bir görüşme esnasında; müttefikleri tarafından terkedilen Rusya'nın İsveç'e karşı olan vaziyetinden şikâyet ettiği sırada vezir-i âzam elçiye Osmanlı hükümetinin bu işe seyirci kalmak arzusunda olduğunu söylemişti; filhakika İngiltere ve Avusturya'nın Lehlileri müdafaa eder vaziyeti Osmanlı hükümetine ruslara karşı cephe aldırmamış ve bilâkis Rus elçisi ile *Prut muahedesi* ahkâmı yeniden gözden geçirilerek tâdil edilmişti [1].

Rusya büyük fedakârlıklarla emeline nâil olup Kuzey Avrupa hâkimiyetini *İsveç*'in elinden alarak 1721 senesindeki *Niştat* muahedesiyle *Litvanya*, *Estonya*, *İngirya*, *Karolya* ve kısmen *Finlandiya*'yı elde etti ve Baltık sahiline sahip olmakla Avrupa'ya

[1] *Osmanlı-Rus* münasebetleri kısmına bakın.

bir pencere açmağa muvaffak oldu; devlet merkezini *Moskova*'dan kaldırarak yeni yaptırdığı Petersburg (Leningrad) şehrine nakletti.

Petro hududunu Güney doğuda da büyütmeğe çalıştı; *İran*'ın karışıklığından istifade ile Osmanlı devletiyle anlaşarak *Kuzey Dağıstan* ve *Hazer denizi* sahillerinde bazı menfaat elde ettiği gibi daha sonra Hazer sahilindeki bazı şehirleri Nâdir Şah'a vererek *Hazer denizi* ve *Semerkand*'a doğru nüfuzunu tesis etmek için *Şah*'la anlaştı.

İcraatında şedid olan Petro icraatına engel olacak bütün maniaları kırdı; hatta veliahdı ve oğlu Aleksi'yi bu yüzden idama mahkûm ettirerek kırbaç altında öldürttü (1718) ve veraset kanununu değiştirtti.

Büyük Petro 1725'de yerine geçecek olanı göstermeden vefat ettiği için askere verilen bol para mukabilinde zevcesi Katerina kıraliçe ilân edildi; fakat bunun birbuçuk seneye varmadan vefatını müteakip yerine Aleksi'nun oğlu II. Petro hükümdar olduysa da üç sene sonra on beş yaşında iken çiçek hastalığından vefat ettiğinden (1730) Büyük Petro'nin kızı olan ve *Katil Kıraliçe* denilen Anna hükümdar ilân edilmiştir.

Çariçe Anna Osmanlıların İran muharebesiyle yorgun bir halde bulunmalarından istifade ederek *Avusturya* ile ittifak ettikten sonra birden bire *Azak kalesi*'ne ve Kırım üzerine taarruz etmek suretiyle 1736 seferini açmıştır.

Büyük devletler arasına katılmak isteyen Rusya, bundan sonra Avrupa'daki durumlardan faydalanmağı kaçırmıyarak *Lehistan* ve 1740 da başlayan Avusturya veraseti ve daha sonraki yedi sene muharebelerinde kendisini gösterdi.

İsveç

XVII. asırda İsveç kırallığı Kuzey Avrupa'nın en büyük ve en nüfuzlu bir devleti olduğunu tarihimizin III. cildinde görmüştük. Onsekizinciasır başlarında da aynı kuvveti muhafaza eden *İsveç*'de XII. Şarl (Demirbaş) kıral bulunuyordu; *Baltık denizi* âdeta bir İsveç gölü halinde idi. Avrupa sularına çıkmak isteyen Rus Çarı Petro kendisine en müsait Baltık sahilini bulduğundan oradan kendisine bir kapı açmak istedi ve bununneticesinde İsveç'le muharebeye girişmeden evvel kendisine müttefik aradı; *Danimarka ve Lehistan* kırallariyle ittifak ederek *İsveç*'e harp açtı (1700).

Genç İsveç kıralı XII. Şarl Danimarka ve Lehistan'ı yola getirdi ise de Ruslara mağlup oldu ve Osmanlılara iltica eyledi; bunun üzerine ellerindeki yerlerin zabtı dolayısiyle İsveç'e düşman devletlere [1] Alman İmparatoru ile Prusya'da iltihak ettiklerinden *Aland* adalariyle *Litvanya*'yı Ruslar ve *Pomeranya*'nın batı kısmını Prusyalılar almışlardı. Nihayet 1714'de Türkiye'den memleketine dönmüş olan Demirbaş Şarl, Baltık denizinin güney kıyısında *İstralsund* kalesinden başka elinde bir şey kalmadığını gördü; fakat bir sene sonra burası da *Prusya* kıralının eline düştü (1715 Aralık).

XII. Şarl, Fransa kıralı XIV. Lui ile dosttu; onun ölümünden sonra İspanya ile münasebet tesis etti. Ruslarla muhasama halinde idiyse de o tarafa karşı harbe girişmedi. Birinci hasmı olan *Danimarka*'dan intikam almak istedi; Daminarka'ya bağlı olan *Norveç*'i ayırmak istediyse de *Friedrichshall* kalesini [2] muhasara ettiği bir sırada kaleden atılan bir kurşunla maktul oldu (1131 Muharrem /1718 Aralık).

Hayatı mücadele içinde geçen Şarl'ın evladı olmadığından 1719'da yerine kız kardeşi Elenor geçti; bir müddet sonra Avusturya büyük elçisi Virmond [3] vasıtasiyle Osmanlı hükümetine nâme ve vezir-i âzama da mektup yollayarak [4] iki devlet arasındaki dostluğun temadisini istedi; bunun üzerine İngiliz büyük elçisi Stanyan vasıtasiyle verilen cevapta aynı dostluk hisleriyle

[1] İsveç devleti, *Finlandiya*, *İngirya* ve *Karolya*'yı Ruslardan, *Estonya* ile *Litvanya*'yı Lehlilerden *Dago*, *Özel* ve *Gotland* adalarını da Danimarkalılardan almışdı; *Batı Pomeranya* ile *Oder nehri*'nin denize döküldüğü yerler de İsveçlilere âitti.

[2] *Raşid* c. 5, s. 128 "İsveç kıralı Karoluş hezar mihnet ve meşakkatle memleketine gittikten sonra gece, gündüz Moskov ve Danimarka kırallariyle muharebeden hali olmayıp bu esnada Danimarka kalelerinden *Frunholm* nâm kaleyi muhasara etmeğin.. kaleden atılan kurşun ile vurulup helak olup evladı olmamakla âdet-i nesarâ üzere hemşiresi kıraliçe nasbolunduğu Han hazretleri tarafından ihbar olundu."

[3] Virmond, *Pasarofca* muahedesinden sonra 1718'de büyük elçi olarak İstanbul'a gelmişti."

[4] *Raşid* c. 5, s. 128, 181.

mukabele edildi [1]. Kıraliçe 1720' de kırallığı zevci Fredrik'e bıraktı ve bu da İsveç'in düşmanlariyle sulh yaparak *Şilezvig* dukalığını Danimarka'ya *Litvanya*, *Estonya*, *Karolya*, *İngirya* ve bir kısım *Finlandiya*'yı ruslara bıraktı.

İstanbul'a gelmiş olan Hopken ve Karlson isimlerindeki iki diplomat Osmanlı devletiyle Avusturya ve Rusya'yı çarpıştırmak için gayret sarf ediyorlardı; bunlar 1733'de hıristiyan hacısı kıyafetinde *İzmir*'e ve oradan *İstanbul*'a gelmişlerdi; Fransa elçisi de faaliyetlerinde bunlara yardım ediyordu. Fakat bu devirde Osmanlı hükümeti Avrupa siyasî vaziyetine oldukça vakıf olduğundan böyle teşviklere kapılmıyordu; bununla beraber hükümet 1737 ocakta İsveç kırallığiyle bir ticaret muahedesi ve daha sonra da bir ittifak akteylemiştir. İsveç kıralı Fredrik'in çocuksuz vefatı üzerine *Holstein-Gottorp* ailesi kırallığı ele almışlardır (1751).

Lehistan

XVIII. asır başlarında *Saksonya* elektörü Ogüst para kuvveti, Avusturya, Rusya ve Brandeburg dukasının himmetiyle Lehistan kırallığına intihap olunarak bu tarihlerde kıral bulunuyordu. Bu, Jan Sobyeski'nin ölümünden sonra 1696'da müteaddit namzetler arasından intihap olunmuştu. II. Ogüst *Polonya*'da bir otorite tesis edemedi ve Rusların yardımına ihtiyaç gösterdi; Rusya ve Danimarka ile ittifak neticesinde *İsveç*'e ait *Litvanya*'yı işgal ederek İsveç kıralına karşı harp açmış oldu; İsveç kıralı XII. Şarl evvelâ *Narva* önünde rusları yendikten sonra Ogüst üzerine yüklenerek anı *Saksonya*'ya kadar takip ederek Lehistan kırallığını terke mecbur etti (1706) ve onun yerine Lehistan asilzadelerinden İstanislas Lezçinskiyi kıral intihab ettirdi; fakat *Poltava* muharebesinde Şarl'ın mağlubiyeti üzerine II. Ogüst Rusların yardımiyle tekrar Lehistan kırallığına getirildi (1709).

Rusların bu suretle Lehistan işlerine müdahaleleri Osmanlı devletinin hoşuna gitmedi; bunun üzerine *Prut* galibiyeti neticesinde aktedilen Prut muahedenâmesine Rusların Lehistan işlerine

[1] *Raşid* c. 5, s. 181 Raşîd'da Elonar'a Anna deniliyor. Sadr-ı âzam tarafından verilen cevap 20 Zilkade 1132/22 Ekim 1720'dir.

müdahale etmemeleri hakkında bir madde konuldu; fakat bu madde kâğıt üzerinde kalarak Rusların eli Lehistan'dan çıkmadı.

1733 senesinde II. Ogüst'ün vefatı Avrupa'daki sükûneti bozdu; buraya bir kıral intihabı büyük devletler arasındaki siyasî rekabeti meydana koydu; kırallığa II. Ogüst'ün oğlu Saksonya elektörü III. Ogüst ile eski Lehistan kıralı ve Fransa kıralı XV. Lui'nin kayın pederi İstanislas namzed idiler; intihapta İstanislas kazandı [1]. Fakat bunun kırallığını istemeyen İmparator VI. Şarl ile Rus Çarı, *Lehistan*'a asker sokarak İstanislas'ı kaçırıp III. Ogüst'ü kıral yaptılar; bunun üzerine Lehistan veraseti muharebesi vukua geldi; Fransa, Alman İmparatorluğuna harp açarak muharebeyi kazandı; 18 Kasım 1738'de imzalanan II. *Viyana muahedesi*'yle İmparator epi yer kaybetti; İstanislas Lezçinski Lehistan kırallığından vaz geçerek İmparatordan alınan *Nansi* ve *Loren* dukalığını elde etti; İstanislas öldüğü zaman bu dukalık Fransa'ya ilhak olunacaktı. III. Ogüst Lehistan kırallığını muhafaza etti ve 1763 senesinde öldü.

Venedik

Venedik Cumhuriyeti *Karlofça* muahedesiyle (1699) *Mora* yarım adasiyle Dalmaçya'da bazı yerlere sahip olmuş, Mora'yı dört mıntakaya ayırmış ve *Korfo*, *Zanta*, *Kefalonya* ve *Ayamavra* adaları ile *Lepanto* sahilinden mürekkep ayrıca bir vilâyet daha vücuda getirmişti; fakat Rum halkına Osmanlı idaresi zamanındaki serbestiyi ve îtimadı göstermediğinden Moralılar Venedik idaresinden memnun değillerdi. Bundan başka katolik ve ortodoks mezhep münaferetleri de buna inzimam ettiğin den bu hal Rum halkının Venedik'ten tamamen yüz çevirmelerini intac etti; Osmanlı idaresini candan arıyorlardı; işte 1127 H. (1715 M.)'de Osmanlı kuvvetleri beş haftada *Mora*'yı işgale muvaffak oldular; bazı kalelerden başka mukavemet eden olmadı.

Venedik cumhuriyeti Mora'yı kurtarmak için müttefiki olan İmparatorun sayesinde daha büyük darbe yemeden kurtuldu;

[1] İstanislas Lezçinski, bu tarihlerde *Alsas*'da oturup Fransa kıralı tarafından verilen tahsisatla geçiniyordu. Kızı Mari Leçinska, XV. Lui'nin zevcesi idi.

Venedik'i müdafaa eden Avusturya Osmanlıları mağlup edip Pasarofca muahedesini akdetti ise de Mora yine Osmanlılarda kaldı.

Bu 1715 harbinden sonra 1718'de aktedilen *Pasarofca* muahedesinden itibaren *Osmanlı-Venedik* münasebetleri muharebesiz olarak devam etti; Venedik artık eski ehemmiyetini tamamen kaybetmiş bir vaziyette bulunuyordu.

İspanya

Osmanlılarla İspanyollar arasında bu tarihlerde de bir münasebet kurulamamıştır XVII. asrın ikinci yarısında İspanya kıralı bulunan IV. Filip'in vefatını müteakib yerine geçecek olan oğlu II. Şarl hastalıklı idi. Fransa kıralı XIV. Lui ile Alman İmparatoru Leopold'den her ikisinin de kayın pederi olan IV. Filip'in 1665'de vefatı üzerine yerine küçük bulunan oğlu II. Şarl geçip validesi kendisine vasi oldu. Dördüncü Filip'e ait Avrupa kıtasiyle kuzey ve güney Amerika'daki geniş ve zengin toprakların yani kalan mirasın iki bacanak olan [1] Fransa kıraliyle İmparator arasında taksim edilmesini Fransa kıralı teklif ettiyse de İmparator ibtida tereddüt edip sonra muvafakat eyledi, fakat XIV. Lui, İmparator Leopold'ün bu tereddüdüdün neticesini beklemeden derhal faaliyete geçerek mirasın bir parçası olan *Flander* kıt'asiyle beraber *Lil* havalisini ve arkasından *Eranş Konte*'yi işgal etti.

Fransa kıralının bu hareketini gören İngiltere ile Felemenk bu tecavüzden korkup aralarında ittifak eylediler; bu ittifaka sonradan İsveç'de girdi (1668). Fakat İspanya kıralının validesi ve vasisi *Flanderi* Fransa'ya terk etmek suretiyle harbi bitirdi; lâkin bu vaziyet sebebiyle Hollanda ile Fransa arasında şiddetli muharebe oldu; maamafih 1668 senesinde bu İspanya veraseti muharebesinin birinci safhası kapandı.

İspanya mirasının ikinci safhası 1700'de başladı; hastalıklı

[1] Fransa kıralı XIV. Lui'nin validesi An Dotriş IV. Filip'in kız kardeşi olduğu gibi Lui aynı zamanda dayısı olan IV. Filip'in kızı Mari Terez'in zevci idi. Yine bu suretle İmparator Leopold'un validesi Mari de Filip'in kız kardeşi ve İmparatorun zevcesi Margrit de Filip'in kızı idi. Şu halde her ikisi de dayıları olan İspanya kıralı IV. Filip'in kızlarını almışlardı.

olan İspanya kıralı II. Şarl vefatından evvel Fransa kıralı Ondördüncü Lui'nin ikinci torunu Filip Danju'yu yerine varis bıraktı. Vefat ettikten sonra Filip Danju'nun kıralığı ilk zamanda İmparator müstesna olarak bütün devletler tarafından tasdik edildiği için Filip Danju, V. Filip unvaniyle kıral ilân edildi; fakat bir sene sonra yani 1701 Eylülünde İngiltere, Hollanda ve Alman prensleri İmparator Leopold ile ittifak ederek V. Filip'in kıralığını tanımayan imparatora yardım vadettiler.

Bu muharebede Fransa kıralı İspanya'ya yardım etti; üç sene süren bu İspanya veraseti muharebesinde Fransa epi hırpalandı ise de Fransa kumandanı Vilar'in İmparator kuvvetlerine galebesi sayesinde fena durumunu kısmen düzeltti; bu harpten İngilizler ve sonra Hollandalılar ayrıldıklarından yalnız kalan yeni Alman İmparatoru VI. Şarl [1] 1714 senesinde *Raştad* müsalehasını imzalayarak harp sona erdi.

Raştad muahedesi mûcibince Filip İspanya kıtasiyle müstemlekelerini muhafaza ettiyse de Avrupa'daki yerlerinden *Peyiba*, *Milan*, *Sardınya*, *Napoli*, *Sicilya* ile *Minorka* adalarını ve *Cebelüttarık*'ı elden çıkardı.

XVIII. asrın başından ortasına kadar Osmanlı devletinin Avrupa'daki siyasî durumu

Hükûmetin yeni siyaset durumu

Osmanlı devleti Karlofça muahedesiyle eski satvet ve ehemmiyetini ve bir çok topraklarını kaybettikten sonra bundan sonraki siyasî işlerinde Avrupa diplomasisine temayül göstermek suretiyle eskisi gibi yalnız başına hareketten vaz geçmek mecburiyetinde kalmıştı.

1683'den 1699 senesine kadar onaltı yıl sürmüş olan uzun bir harpten pek yorgun ve bezgin bir hale gelmiş olan Osmanlı devletinin İngiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutlariyle sulhe meyl etmesi daha ağır olması muhtemel mülkî zararları önle-

[1] Bu ikinci İspanya veraseti muharevesi İmparator Leopold zamanında başlamış onun ölümüyle yerine oğlu I. Jozef geçmiş ve onun da 1711 de vefatiyle yerine Leopold'ün diğer oğlu VI. Şarl İmparayor olup harb bunun hükümdarlığının ilk senelerinde bitmiştir.

mesi itibariyle memnuniyeti mûcib olmuş ve Osmanlı hükümeti bu iki devlete karşı müteşekkir kalmıştı.

Bu tavassut Osmanlı devletini daha fazla yıpranmaktan sakınmak gibi bir dostluktan ziyade o tarihlerde Avrupa'da vukua gelmiş olan siyasî ve askerî mücadelelerin bir neticesi idi. Çünkü bu tarihlerde Fransa kıralı ile Alman imparatoru arasında İspanya veraseti muharebesinin ikinci safhası başlamak üzere olduğundan İngiltere ile Felemekn eski müttefikleri olan Alman İmparatorunu Türklerle barıştırarak Fransa'ya karşı kuvvetli bulunmasını istiyorlardı; buna mukabil Almanya'yı iki cephede meşgul etmek için Fransa hükümeti de Osmanlıları harbe devama teşvik eyliyordu; fakat Osmanlı hükümeti her iki tarafca mevzii bir hale gelen muharebeden bir netice çıkmayacağını anlayarak İngiltere ile Felemenk'in tavassutlarını kabul ederek sulh yapmıştı (1699).

Daha sonra İsveç-Rus muharebesinin neticesi Osmanlı-Rus harbine müncer olduğu zaman Osmanlı hükûmeti Rusya'nın mütecâviz vaziyeti dolayısiyle harp ilânına mecbur kalmış olduğunu Karlofça muahedesinde rusların müttefiki olan ipmaratora bildirdiği gibi rusların *Azak* kalesini teslim etmekte taallül göstermeleri sebebiyle vukua gelmesi pek muhtemel olan bir muharebede yine İngiltere ve Felemenk hükümetlerinin araya girmeleriyle bertaraf edilmiş ve ruslar Azak kalesini teslim etmişlerdir.

Osmanlı-Venedik savaşı başlarken Osmanlı hükümeti vaziyetten Avusturya'yı haberdar etmiş ve bunun başka türlü tefsir edilmemesini izah eylemişti (1715); fakat İmparator Karlofça muahedesinin nakzedildiğinden bahis ile *Venedik*'le akdettiği bir ittifakla Venedik'i himaye ettiğinden bu hal bir *Osmanlı-Avusturya* muharebesine sebep olmuş ve bunun neticesinde Osmanlılar büyük kayıpla *Pasarofca* muahedesini imzalamışlardı (1718). Bu muâdedenin imzalanmasında da İngiltere'nin tavassutu olmuştu; İngiltere'nin bu tavassutuna sebeb, Avrupa'da patlamak üzere olan İspanya-Avusturya ihtilâfı idi; nitekim aynı sene içinde vukua gelen bu harpte İngiltere, İmparatoru müdafaa etmek üzere bu harbe iştirak etmişti [1].

[1] İspanya kıralı V. Filip'in İspanya veraseti muharebesinin bir vesilesi olarak bir İspanyol papasının Avusturyalılar tarafından öldürülmesini bahane ederek 1717'de *Sardınya* adasını işgal etmesi üzerine başlamış, İngiltere ile Fransa bu hale itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine İspanya Başvekili Alberoni İngiltere'ye karşı saltanat müddeisi Jak Stuart ile İspanya devletinin dostu olan İsveç kıralı XII. Şarl'ı göstererek İngiliz hükümetini tehdit eylemişti. İspanya kuvvetleri *Sicilya* adasına çıkarak *Palremo*'yı zabt ettiler (1718). Bu hal üzerine Fransa ile İngiltere müdafaa yollu harbe giriştiler. İşte İngiltere elçisinin hükümetinden aldığı talimat üzerine Osmanlılarla Avusturya arasında sulhe tavassut etmesi bu Avusturya-İspanya harbi dolayısiyle idi.

Damad İbrahim Paşa sadaretinde *İran*'ın istilâsı sırasında Rusların da İran'a ait *Dağıstan* ve *Hazer denizi* havalisini işgal etmeleri dolayısiyle Osmanlı himayesine girmiş olan *Şirvan* taraflarındaki Osmanlı-Rus ihtilâfı bir muharebeye müncer olmak üzere iken Fransa hükümeti bir Osmanlı-Rus harbinin hem Osmanlılara ve hem Fransızlara hasım olan Avusturya'nın kuvvetlenmesine sebep olacağını ileri sürerek elçisi Marki dö Bonnak vasıtasiyle çıkacak olan muharebeyi önleyip her iki tarafı anlaştırmağa muvaffak olmuştu (1724).

Osmanlı devleti, Rusya ile kendi arasındaki ihtilâf üzerine Avusturya'nın tavassutuna inanarak harp hazırlığını ikmal etmemiş ve bu yüzden büyük bir tehlikeye mâruz kalmış ise de şansı kendisini kurtarmıştır; daha aşağıda Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere 1736'da on üç sene mütemadi surette İran muharebelerinde yorulmuş olan Osmanlı devletinin bu durumunu fırsat bilen Ruslar aynı senede (1148 H.) ânî olarak Osmanlı devletine harp îlân etmişlerdi; bunun üzerine Avuşturya İmparatoru Altıncı Şarl, iki tarafın arasını bulmak üzere tavassut teklifinde bulundu; İran seferiyle yorgun olan Osmanlı hükümeti bu teklifi memnuniyetle kabul etti; halbuki İmparatorun maksadı sulh olacak diye Osmanlıları avutarak ruslarla gizlice aktetmiş olduğu ittifak neticesinde ansızın harbe girmekti. Fukut bu hilelere karşı Fransa hükümeti elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetini îkaz etmiş ise de Avusturya'nın tavassutuna inanmış olan vezir-i âzam Mehmed Paşa ile akıl kâhyası Osman Halisa Efendi, Fransa elçisi Marki dö Viln öv'un sözlerine kıymet vermemişlerdi; filhakika Osmanlı hükümetini oyalayan Avusturya birden bire tecavüz edince bu hal heyecanı mûcib olmuş; fakat bilhassa pâdişahın ümitsizliğe kapılmayarak büyük bir azimle işe atılması ve değerli kumandanların gayretleriyle Avusturya ceza-

sını çekerek *Belgrad* muahedesini imzalamağa ve *Pasarofca* muahedesiyle aldığını kısmen geri vermeğe mecbur olmuştur (1739).

Bu sırada İmparatorla Fransa arasında vukua gelen *Lehistan veraseti muharebesi* son safhasında idi; Fransa hükümeti, Prut muahedesi ve eklerine istinaden Osmanlıları bu veraset muharebesine iştirak ettirmek istemiş ve sadr-ı âzam Hekimoğlu Ali Paşa da bu fikri kabul etmiş ise de bu esnada makamından ayrılması sebebiyle bir netice hasıl olmamıştır.

Onsekizinci asrın ilk yarısından itibaren Rusya'nın büyümesine karşı Fransa hükûmeti Osmanlı devletinin kuvvetlenmesini arzu etmiştir; buna da birinci sebep, Fransa emtiasına karşı Osmanlı memleketlerinin pek iyi bir pazar olması idi; bu noktayı daima gözönünde bulunduran Fransa daha sonralarası görüleceği üzere Türkiye'yi askerî sahada da takviye ederek elde ettiği geniş imtiyazlı kapütülasyonları ile menfaatlerini devam ettirmek istemiştir.

Bu onsekizinci asrın ilk yarısındaki vesikalar, muahedenâmeler tetkik edildiği zaman ahidnâme ve muahedelerin onyedinci ve bilhassa onaltıncı asırlara ait vesika ve muahedelere nazaran daha yumuşak, yüksekten atmaktan ve meselâ aktedilen muahedeyi pâdişahın lütfen kabul ettiği gibi kayıtlardan uzak olduğu görülüyor.

1148 (1736) senesinde
Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşı

Rusya'nın ahdi bozması

Osmanlı devleti İran seferiyle uğraştığı sırada Ruslar, Osmanlı hükûmetinin ahde mugayir hareketinden bahis ile [1] birden bire Azak kalesi

[1] Rus hükümeti, Kırım Hanzâdelerinden Deli Sultan denilen Hanzâdenin Çerkesler arasına girerek ve *Lezki*'lerin de isyan ederek kendilerine zarar vermelerinden şikâyet etmişler ve bunlardan başka Kalgay Fetih Giray kumandasiyle Şark seferine yani *İran*'a giden Tatarlarla Şirvan taraflarına memur olan Kırım Hanı Kaplan Giray'ın *Kafkas* taraflarına giderken kendisine âit *Kabartay* ve diğer yerlerden geçmesini protesto etmişti. Filhakika Kaplan Giray aldığı emir üzerine 1733'de *Kırım*'dan *Kafkasya*'ya kuvvet sevk ederken Ukrayna kumandanı Vasbah bunu protesto etmiş ve bundan başka Fetih

üzerine yüklenerek [1] muahedeyi bozmaları sebebiyle siyasî durum ehemmiyet kesbetti. Ruslar zaten muahede hilâfına türlü bahanelerle Lehistan işlerine müdahale ederek *Varşova*'ya asker göndermiş, çoğunlukla kıral intihap edilmiş olan İstanislas'ın yerine Avusturya ile birlikte kendi namzedleri olan III. Ogüst'ü kıral yaptırmış olduğundan bu hal iki taraf arasını açmıştı; bundan sonra huduttaki Kazak ve Tatar mücadeleleri ve Kabartay Çerkeslerine âit hudud ihtilâfları [2] dolayısiyle Osmanlılarla Ruslar arasında her zaman harp vesilesi eksik değildi; Fakat İran muharebesiyle meşgul olan Osmanlı hükümeti bu hallere göz yumarak Rusya ile de ayrıca uğraşmak istemiyordu; lâkin buna mukabil Fransa hükümeti, elçisi Markidö Vilnöv vasıtasiyle Osmanlıları ruslarla muharebeye teşvik ediyordu; çünkü Avusturya ile müttefik olan Rusya Lehistan veraseti için Fransa ile harbe başlamışlardı [3].

Giray *Koban* taraflarına geldiği zaman Rus hududu (Mukaddes Haç) kumandanı Lavaşef, Fetih Giray'a haber yollayarak *Koban* taraflarının Ruslara ait olduğunu beyan ile o da bu geçişi protesto etmişti. fakat Fetih Giray dinlemiyerek geçmek istemiş kendisini önlemek isteyen Rus kuvvetlerini mağlup etmiş ise de *İstanbul*'daki Rus elçisi Napluyef'in protestosu neticesinde Osmanlı hükûmeti Ruslarla da bir maceraya atılmamak için Fetih Giray'a Kırım'a avdet etmesini bildirmiştir.

[1] 1732'de elçilikle İsveç'e gönderilen Said Mehmed Efendi, Lehistan'a uğrayıp Leh başvekili Ponyatofski ile görüşmüş, Ponyatofski, Demirbaş Şarl'ın elçisi olarak epi müddet *İstanbul*'da bulunup gayet güzel türkçe konuşmuş ve bu mülâkat esnasında Rusların ansızın *Azak* ve *Kırım* üzerine yükleneceklerini ve Osmanlı hükümetinin oraları tahkim eylemsini tavsiye etmişti (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene 2 s. 677).

[2] Bu tarihte *Kabartay* Çerkesleri *Kafkasya*'nın kuzeyinde *Malka*, *Baksam*, *Terek* ile tahdit edilen *Koban nehri* havzasında oturuyorlardı; diğer çerkesler de bu mıntakada idiler; bunların bir kısmı *Malka* veya *Baksam* kenarında ve *Terek* suyunun sol sahilinde ve diğer kısmı da *Terek* nehrinin sağ sahilinde idiler. Bunlardan birincilere *Büyük Kabartay Çerkesleri* ve ikincisine de *Küçük Kabartay Çerkesleri* ve tahfifen *küçük Kabartaylar* denilmiştir; bu Kabartaylar Kırım Hanlığına tabi idi. Ruslarla doktz sene evvel yani 1722'de yapılan anlaşmada çar tarafından Nişli Mehmed Ağa ile gönderilen mektupta, Rus hükümdarı çerkesleri pâdişahın tabaası olarak tanımakta iken sonradan *Kabartay*'ın kâk tamamını ve kâh bir kısmını kendisinin sayıyordu. İşte asıl ihtilâflı olan *Kabartay* meselesi bu idi.

[3] Fransa elçisi Vilnov (Villeneuve) ile görüşen vezir-i âzam Hekim-oğlu Ali Paşa, Rusya ve Avusturya'ya karşı yapılacak harekette mutabık kalarak

Rusların İran muharebesinden istifade ederek birden bire taarruz etmeleri üzerine Osmanlı hükümeti İran'la Dördüncü Murad zamanındaki hudud üzerine bir anlaşma yapıp *İran*'ın resmî mezhebi olan Caferî mezhebini kabul hususundaki ısrarını tetkik ettirmek üzere tehir eylemek suretiyle İran muharebesini şimdilik sona erdirmişti.

Rusya çariçesi Osmanlı devletiyle yapacağı muharebeyi yalnız başına başaramıyacağını düşünerek bu hususta Alman (Avusturya) İmparatoru VI. Şarl ile tedafüî bir ittifak yapmıştı; bu ittifak mûcibince ibtida birden bire kendisine taarruza geçecek ve sonra Avusturya, iki taraf arasını bulmak için tavassut edip Osmanlı hükümetini oyalayacak ve hazırlığını yaptıktan sonra o da birden bire taarruza geçip Osmanlı devletini iki ateş arasında bırakacaklardı.

Osmanlı hükümetinin muahedeye aykırı hareket ettiğini iddia eden Rusya hükümeti kendisi muahede hilâfına Lehistan işlerine müdahale ve serbestileri taahhüt altında bulunan Kazak ülkelerini ve *Ukrayna* ile *Podolya*'yı işgal edip *Azak* kalesine sekiz saat mesafede Çerkes Kirman kalesi karşısındaki harap kaleyi tahkim ile içine asker koymuş ve bunlardan başka Osmanlı himayesinde bulunan *Şirvan* mıntakasında faaliyet gösterip yine Osmanlı himayesinde bulunan gürcüleri tahrik ve Rusya'ya kaçmış olan sabık Tiflis Hanı Vahtan ile oğlu Şehnevaz'ı Rus kuvvetleriyle *Gürcistan*'a göndermişti. Rusların bu ahid şiken hareketlerinden mâada Nâdir Şah ile de Osmanlılar aleyhine

1733 Aralık ayında Rus başvekili Golovkin ile Rusların müttefiki Avusturya başvekili Öjen'e bir mektup yazarak Lehistan hakkında Prut ve ona ek olan muahedeye aykırı hareket ederek Lehistan'a asker sokulduğunu protesto etmişti. Rus başvekili bu asker göndermenin serbestçe kıral intihabiyle *Liberumveto* yu muhafaza maksadına matuf olup Lehistan'dan kendisine bir şey temin etmek için olmadığını cevaben bildirmişti. Fransa'nın Osmanlıları Rus-larla muharebeye sevketmek istemesine mukabil İngiltere elçisi Kinnoul ile Felemenk elçisi Kalkon *(Calcoen)* hükümetlerinden aldıkları talimat üzerine harbi uzaklaştırıp iki tarafı yatıştırmak için çalışıyorlardı. Bu sırada Fransa ile Alman İmparatoru arasında Lehistan veraseti muharebesi başlamıştı; bundan dolayı Fransa elçisi Osmanlı hükümetini bu harbe iştirak ettirmek için çalışmıştı.

mektuplaşıp muahede aktetmek gibi vaziyetler de malûm olup[1] bu haller Rus hükümetinin maksadını açıkca göstermekte idi.

Bütün bu durum karşısında Osmanlı hükümeti İran muharebesi sebebiyle Ruslarla bir mâceraya atılmak istemiyerek muahedeye karşı yapılan aykırı hareketlere göz yumuyordu; fakat Rusların Kırım etrafında ve hudutlarda hazırlık yaptıkları hudut kumandanlarından gelen haberlerden anlaşıldığı için bir taraftan ihtilâfa tavassut eden devletler Rus elçisi ile müzakeratla meşgul olup Osmanlı hükümeti de diger taraftan İran harbini bir neticeye bağlarken her ihtimale karşı kalelerin tamiri ve donanmanın *Karadeniz*'e ihracı gibi ilk hazırlıklara başlamıştı.

Rusya - Avusturya ittifakı

Avusturya yani Alman İmparatoru VI. Şarl, Osmanlı devletinin İran'daki müşkil durumundan istifade etmek isteyerek 1733 senesinde Rus çariçesi Anna de-korland (Anna İvatavta) ile Osmanlı devleri aleyhine bir ittifak yaparak fırsat bekledi; asıl hedefi *Bosna*, *Hersek* tarafları idi; ittifak mûcibince ilk taarruzu ruslar yapacaklar ve İmparator da Osmanlılarla Rusların arasını bulmak için zâhiren tavassutta bulunacak ve zamanı gelince harbe iştirak edecekti.

Rus taarruzu ve Osmanlı devletlerinin durumu

Ruslar iyice hazırlandıktan sonra biri *Azak kalesi* ve diğeri *Kırım* yarımadasına olmak üzere iki koldan taarruza geçtiler. Osmanlı hükümeti *İstanbul*'daki Rus kapı kethüdasından bu nakz-ı ahdın sebebini sordu ise de malûmatı olmadığını ve bu haberin Tatarların uydurması olduğunu söyledi; keyfiyet aynı zamanda rusların Prut muahedesini bozmıyacağını taahhüt etmiş olan İngiltere ve Holanda elçilerine de sorulmuş ise de onlar da bu hususta malûmatları olmadığını beyan ettiler.

[1] Rusya hükümeti *İran*'la yapmış olduğu anlaşma dolayısiyle Osmanlıların İran aleyhine yapacakları harekete müsaade etmeyip bundan dolayı Kırım hanının İran üzerine gitmemesi için *Koban* taraflarının kendisine ait olduğundan bahis ile geçmesine müsaade etmemiş ve bir muharebeyi önlemek için Osmanlı hükümeti, Kırım hanını geri çağırmıştı. Rusya'nın harekâtına dair Mazappa'nın yerine Kazak Hatmanı olan Orlik devlete muntazaman malûmat veriyordu.

Osmanlı hükümeti Ruslara karşı hazırlıksızdı; bu ânî taarruz hareketi ve Azak kalesinin muhasarası haberi karşısında şaşkınlık hasıl oldu; yapılan bir toplantı neticesinde ister istemez Ruslara îlân-ı harbe harar verildi (20 Zilhicce 1148/2 Mayıs 1736). Pâdişah vezir-i âzamı serdar-ı ekrem yapıp cepheye gönderdiği sırada vezir-i âzam, rusların bu nakz-ı ahidlerinden dolayı Fransa, Avusturya, İngiltere Hollanda ve Venedik hükümetlerine mektuplar yollayarak protesto ettiği gibi aynı zamanda bu devletlerin tavassutlarını da istedi [1].

Vezir-i âzam, Avusturya ile Rusya arasındaki ittifakı gözönüne alarak îcabında Avusturyanın ruslara yardım etmesini önlemek için Avusturya başvekiline gönderdiği mektupta Rusların muahedeyi nakzetmek hususundaki fena hareketlerini delilleriyle beyan ederek iki devlet yani Osmanlı ve Avusturya arasındaki dostluğun teyidini istemiştir. Yine bu münasibetle İngiltere ve Hollanda elçileri ruslarla ara bulmağa çalışacaklarını arzu etmiş olmalariyle o devletlerin başvekillerine de sadr-ı âzam tarafından birer mektup gönderilerek Rusların ne suretle nakz-ı ahd ettikleri bildirilmiştir. Aynı zamanda hükümetlerinden aldıkları talimat üzerine *İstanbul*'daki İngiltere ve Felemek elçileri Rus başvekiline tavassut edici mahiyette mektuplar yazdılarsa da muvafık cevap alamadıklarından müteessir oldular. Avusturya başvekili, sadr-ı âzamın mektubuna verdiği cevapta Rusların yirmi senedenberi Osmanlılardan şikâyetçi olduğunu beyan ile hüsnüniyet eseri gösterilmezse Avusturya'nın da harp edeceğini makam-ı tehditde beyan etmekte idi.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, muharebe etmekte bulunduğu *İran*'la tam olmayarak bir sulh yaptı; İsveçlilerle bir ittifak akdiyle oradan yardım ümidine düşmüştü; kendi kuvvet ve gayretinden başka bir müzahir yoktu.

[1] Bu Rus taarruzu dolayısiyle İngiltere kıralına gönderilen 18 Ağustos 1736 tarihli nâme-i hümâyunun cevabında İngiltere kıralı, kendisinin dostu olan Osmanlılarla Ruslar arasındaki muharebeden dolayı teessürlerini beyan ile elçileri vasıtasiyle kudreti derecesinde ara bulmağa çalışacağını beyan edil mektedir *(Nâme defteri* 7, s. 428) Felemeng'in cevabı da aşağı yukarı İngiltere kıralının cevabına benzemektedir (s. 450). Venedik cumhuriyeti de teessürünü beyan ile sulhün iadesi temennisinde bulunmaktadır (s. 451). Fransa kıralı ise Rusların bu ânî taarruzlarından müteellim olup Osmanlı-Fransa dostluğunun daha ziyade tahkim edileceğini bildirmektedir *(aynı nâme defteri*, s. 499).

Rus başvekilinin vezir-i âzama mektubu

Rus başvekili bulunan Kont Osterman tarafından sadr-ı âzama gönderilen mektupta Rusya kükümeti kendisini haklı gösterecek tarzda mütalea beyan edip bununla beraber Osmanlı hükümeti sulh istiyorsa hududa bir murahhas göndermesini ve kendisi tarafından da bir murahhas gönderileceğini beyan etmiş ve eğer sulh istenmiyorsa *İstanbul*'daki elçisinin maiyyeti ile birlikte emniyet içinde iadesini rica etmiştir [1].

Vezir-i âzam Silâhdar Mehmed Paşa, bu mektuba verdiği cevapta Rusya, harp ve sulhten hangisini ihtiyar ederse Osmanlı hükümetinin de öylece hareket edeceğini bildirerek aynı zamanda keyfiyetten İngiltere ve Felemenk elçilerini de haberdar etmiştir.

Azak kalesinin düşmesi

Ruslar 1148 Zilkadesinin onyedinci günü (10 Nisan 1736) ansızın bir miktar suvari ile gelip Azak kalesinin etrafını yağma ve elc geçirdikleri müslümanları şehid ederek bir gün sonra da *Lassi* (Lascy) kumandasındaki büyük bir ordu ile gelip hem kara ve hem de nehirden kaleyi muhasara etmişlerdir.

Rusların bu suretle birden bire sulhü bozmaları üzerine Osmanlı hükümeti *Kefe* taraflarına kuvvet sevkettiği gibi *Özi* kalesinin muhafaza ve müdafaası için de *Trabzon* valisi Yahya Paşa'yı memur etmiş ve vezir-i âzam Mehmed Paşa da sefere memur olmuştur [2].

Ruslara karşı harp îlân eden hükümet, tedariksiz bulunduğundan hudut kalelerine kuvvet sevki için Rumeli ve Bosna valileriyle *Vidin* muhafızına acele fermanlar gönderip oralardaki süvari ve piyade kuvvetlerinin yirmi neferde birinin bütün techizatiyle Rus cephesine sevkini emretmiştir [3]. *Azak kalesi* kuşatılmış olduğundan ona muhafız kuvvet koymağa imkân olmadığı gibi Kırım tarafları da tehlikede olduğundan Kırım hanının buranın yardımına koşmasına da imkân yoktu; bunun için doksan altı

[1] Osterman'ın vezir-i âzama göndermiş olduğu mufassal mektup tercümesi 12 Nisan 1736 tarihli olup nâme defterinin yedinci numarasının 460. sahifesinde vardır.

[2] *Mühimme defteri* 142 s. 81, 85, 90 (1148 Zilhicce başları/1736 nisan).

[3] *Mühimme defteri* 142 s. 87. (1149 Muharrem).

gün düşmana mukavemet etmiş olan *Azak kalesi* her tarafı yıkılıp barınacak yer kalmadığı için teslime mecbur oldu.

Rusların Kırıma girip çıkması

Kırım Hanı Kaplan Giray, İran seferi münasebetiyle 1735'de ikinci defa Dağıstan taraflarına geçmişti; Ruslar bunun kendilerine ait saydıkları yerlerden geçmesini ve *İran*'a yardım etmesini önlemek için Mareşal Münih (Munich) kumandasiyle *Dinyeper*'e iki saat mesafedeki *Zaritsinka* mevkiine elli beş bin kişilik bir kuvvet toplamışlardır.

Bu Rus kuvvetlerinin *Kırım*'a taarruz etmeleri üzerine Kırım Hanı bunları *Ur kapısı* (Prekop) dışında karşılayıp muharebe etmiş ise de tatar kuvvetlerinin dört, beş misli olan ruslar arabaları siper yapıp, etrafına da toplar koyarak tatarların hiç bir taraftan kendilerini delmelerine mani olmak suretiyle ilerlemeğe muvaffak olmuşlar ve açıkta sipersiz olarak bunlara hücum eden Kırım kuvvetleri buna karşı mukavemet edemiyerek *Kırım*'a çekilmişlerdir.

Kırım hanının çekilmesi üzerine ruslar derhal taarruza geçerek *Ur* kapısından içeri girmeğe muvaffak olmuşlardır; buradaki kale bir hafta mukavemetten sonra teslim olup Kırım yarımadasının kilidi olan *Urkapı kalesi* elden gidince Kırım Rusların istilâsına açık bırakılmıştır.

Rus kumandanı Münih, *Ur* kalesine on iki bin kadar muhafız kuvvet bırakıp yirmi bin kişilik bir kuvveti de *Kılburun* kalesini muhasaraya gönderdikten sonra diğer kuvvetleriyle *Kırım*'a girmiş, önüne gelen kasaba ve köyleri yıkıp, yakarak *Bahçesaray*, *Akmescit*, *Gözlöve*'ye doğru yayılmışlardır. *Bahçesaray*'da Hacı Selim Giray'ın tesis ve vakfettiği zengin kütüphane ile iki bin ev ve Kırım hanlarının sarayı, Cezvitlerin kütüphanesi yakılmış ve *Akmescid* de aynı akıbete uğramıştır (1736 Mayıs). Buradan sonra Osmanlıların elindeki *Kefe* ticaret şehrini almak isteyen Münih bir taraftan Osmanlıların buraya kuvvet sevkederek müdafaa tertibatı ve yer yer baskınları karşısında muvaffakiyetten ümidini kestiği gibi diğer taraftan da serdar-ı ekremin *Bender* tarafına hareketi haber alınıp aynı zamanda ordusunda hastalık da çıktığından daha ileri gidememiş ve *Kırım*'ı çöle çevirdikten

sonra acele dönmeğe mecbur olmuştur (1149 Rebiulevvel/1736 Temmuz).

Münih'in Kırım'ı istilâsı sırasında buradaki Kırım kuvvetleri çete harbi yaparak yer yer mukavemet ettikleri gibi zahire vermemek, sularını kesmek, bozmak gibi ihtiyaçları olan şeylerle de onları taciz edip ordularında hastalık çıkmasına sebep olmuşlardır.

Mareşal Münih'in *Kırım*'ı istilâsı sırasında Leontiyev kumandasiyle *Kılburun* tarafına göndermiş olduğu kuvvet, burasını aldıysa da, Münih'in Kırım'ı boşaltıp çıkması üzerine onlar da *Kılburun* kalesini yıktıktan sonra çekilip Rus ordusuyla birleşmişlerdir. Münih Kırım'dan çekilirken Ur kapı istihkâmlarını da yerle beraber etmiştir.

Rusların Kırım'dan çekilmesinden sonra haşin muamelesi sebebiyle Kırım halkiyle arası açılmış olan Kaplan Giray zaten felc sebebiyle böyle fevkalâde bir zamanda inip binmeğe de kudreti olmadığından, azlolunarak yerine Kalgay Fetih Giray Kırım Hanı oldu.

Kırım seraskerliği

Kırım'a şimdiye kadar düşman kuvveti girmediğinden *Ur kapısı*'nı tahkim etmiş olan tatarlar orasını bir miktar Osmanlı kuvvetiyle muhafaza altına aldıkları için kendilerini emniyet altında tutuyorlardı. Rusların Karlofca muahedesinden îtibaren hudutlarını genişleterek Kırım'a yakın gelmeleri sebebiyle burasının stratejik ehemmiyeti artmıştı; nitekim bu sefer esnasında rusların ilk hedeflerinden birisi Kırım istilâsına teşebbüs olmuş ve bunda da muvaffak olmuşlardı; bu sebebe mebni bu istilâdan sonra *Kırım*'ın yalnız kendi kuvvetleriyle muhafaza ve müdafaası mümkün olamıyacağı için burasının Osmanlı kuvvetleriyle de muhafazası lüzumu hasıl olarak Trabzon valiliği ile *Kefe* seraskerliğine vezir Mehmed Paşa tayin edilmiştir. Mehmed Paşa'nın bir müddet sonra vefatiyle yerine tayin edilen Ali Paşa'nın da vefatı üzerine ikinci defa Kırım Hanı olan Mengli Giray Han'ın ricası üzerine Kefe seraskerliğine sabık *Bender* seraskeri olup mâzul bulunan Giritli

vezir Numan Paşa tayin edilmiştir (1152 Muharrem/1739 Nisan) [1]

Cepheye hareket Rusların Kırım'ı boşaltarak dönmeleri sırasında hududa yaklaşmış olan serdar-ı ekrem ne yapmak lâzımgeleceğini ordu erkâniyle görüştü; vezir-i âzam Mehmed Paşa âciz ve mütereddid bir zat olup bütün söz sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa Efendi'nindi; sadr-ı âzam kethüdası uzun seneler bu mevkide bulunarak büyük bir nüfuz kazanmış vezir-i âazamlara bile tahakküm edecek derecede işleri ele almıştı, yapılan münakaşa esnasında kethüdanın tesiriyle ordunun cephede kalarak kışlaması münasip görülüp asker kışlaklara dağıtıldı.

Avusturya'nın tavassutu İmparator Altıncı Şarl Osmanlı devleti aleyhindeki maksadını gizleyerek Osmanlı-Rus harbini önlemek için zahiren ara bulmağa teşebbüs etti. Vezir-i âzamın Avusturya başvekiline yazdığı mektuba gelen cevapta başvekil iki tarafı anlaştırmak için *İstanbul* elçisi Talman'ın murahhas tayin edilmiş olduğu bildiriliyordu (1736 Eylül). Bunun üzerine Talman Osmanlı ordusunun bulunduğu *Babadağı'na* davet edilip geldi ve imparatorun sadr-ı âzama üç teklifini bildirildi; bunlardan biri Rusların Osmanlılardan şikâyetlerini havi idi; ikincisi Avusturya ile Rusya arasında —hiç bir devletin aleyhinde olmamak üzere— harpte ve sulhte ittifak olduğu ve bundan dolayı Osmanlı-Rus husumetinin kış esnasında halledilmesi ve üçüncüsü de Avusturya'nın Osmanlılarla daimî surette sulh içinde yaşamak istemesi [2].

Osmanlı hükümeti üçüncü madde için hiç bir tereddüde mahal olmayarak kabul edildiğini fakat Ruslarla anlaşmak için *Azak*

[1] *Mühimme* 145 s. 393, 425. Bu Numan Paşa, *Bender* seraskeri iken Turla yani Dinyester nehri gerisinden tazyik olunan Rus kuvvetleri üzerine hücumda tereddüt etmiı ve Lehistan tarafından kendisi üzerine hücum edilmiyeceğine dair sened verilmişken bunun bir hile olmasından korktuğu için yine tereddüt etmesi üzerine azlolunup vezirliği de alındıktan sonra *İstanköy* adasına sürgün edilmişti *(Mühimme* 145 s. 252.)

[2] *Subhî* şöyle diyor: Avusturya "Bizim Osmanlılarla dostluğumuz vardır; ancak Rusya cenk ve sulhte müttefikimiz olup hangimiz harp ederse ikimiz birden harp etmeğe mecburuz. Eğer Osmanlı hükümeti gücenirse müsaleha münasiptir hemen görüşülsün." varak 95b.

kalesi'nin iadesinin esas şart olduğunu ileri sürmüş ve Talman da bunları İmparatora arzedeceğini beyan etmiştir. Bütün bu görüşmelerde sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa Efendi baş rolü oynuyordu; bu zat Avusturya'nın iki taraf arasını bulacağına inanarak diller dökmek suretiyle Talman'dan yardım bekliyordu. Talman ise tavassut vesilesiyle ilk bahara kadar işi uzatarak Osmanlı hükümetini sulh yapılacak diye hazırlıksız bırakmak istiyordu. Kendisine tavassut için söylendiği zaman:

— "Sizler Azak kalesinden geçmiyorsunuz, Moskov da aldığım aldıktır vermem diyor, ikisinin arası münasip bir şey bulunsun ve bu işi İmparatora yazayım" diye işi uzatıyordu; nihayet her iki tarafın müzakere etmesi takarrür etti ve müzakereye İngiltere ve Hollanda elçileri de iştirak edeceklerdi. Osmanlı hükümeti reisülküttab Mustafa Efendi ile ruznamçeci Mehmed Bey, mektubî Ragıb ve silâhdar kâtibi Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendi'leri murahhas tayin ederek [1] Lehistan hududunda Osmanlılar tarafından mükâleme yeri olarak gösterilen *Kodak* mevkiine gönderildiler [2]. Fakat Avusturya murahhaslarından Ostein burasının Ruslara uzak olup Rusya ile Avusturya arasındaki anlaşma mûcibince iki taraf anlaşamadığı takdirde Mayıs ortalarında İmparatorun Ruslara yardım etmesi ihtimaline binaen bir an evvel görüşüp anlaşmak için daha yakın bir yerin intihabı lâzım geleceğini beyan etmekle oradan *Sorika*'ya ve daha sonra da Lehistan'da müzakereye karar verdiler; bu haller vakit kazanmak isteyen Avusturya murahhasının desiselerindendi; nitekim Mayıs ortalarından evvel iki tarafı anlaştırmak isteyen Avusturya murahhası üç aydan fazla Osmanlı murahhaslarını bekletti; alınan tertibat üzerine Rus murahhasları Şabirov ile Valinski mükâleme yerine henüz gelmemişlerdi; son mükâleme yeri olarak kabul edilen mahal *Boğ* nehrinin sağ sahilinde olup Osmanlı tarihlerinde *Nimrave* denilen *Niyemirov* idi [3].

[1] Avusturya'nın tavassutuna pâdişahın muvafakati üzerine murahhasların isimlerini havi serdar-ı ekreme gönderilen beyaz üzerine hatt-ı hümâyun sureti *(Nâme defteri* 7, s. 455).

[2] Kodak, *Özi* kalesine dört günlük yerde ve *Özi suyu* (Dinyeper) kenarında idi.

[3] *Niyemirov*'da vuku bulan mükâleme hakkında mektupçu Ragıb Mehmed Efendi'nin takririnin sureti Subhî tarihinin 116 ıncı sahifesinden

Böylecc günler geçtiği ve sulh olacak diye Osmanlılar hazırlıksız bulundukları bir sırada, yani 9 Ocak 1737'de Avusturya'nın Rusya ile birlikte harbe iştiraki hakkında bir anlaşma yapıldı ve aynı zamanda Avusturya hükümeti tarafından mayısın biri Avusturya sulhünün sonu olacağı Talman'a bildirilmiş olduğu halde Talman bundan serdar-ı ekremi haberdar etmemişti.

Hudnt vali ve muhafızlarının kuvvet ve zahire istemeleri

Hudut kalelerinin ihtiyaçları hazar vaktine göre olup durumun değişmesi üzerine *Özi* ve *Bender* muhafızları olan Yahya ve Muhsinzâde Abdullah Paşa'lardan acele yardım talebini havi mektuplar geldi ; bu mektuplarda her ne kadar mükâlemeye başlandıysa da mükâlemeden sonra muharebe olduğu da vakidir diye asker, top, cephane ve zahire istemişlerdir.

Sadrı-âzam kethüdası Osman Halisa Efendi, bu müracaatları istihfafla karşılayarak Abdullah Paşa'yı korkaklıkla itham edip: "*Biz varıyoruz; korkusu fazla ise biraz cesaret etsin*" diye haber göndermişti. Özi valisi Yahya Paşa ise casus vasıtasiyle Rusların yüz bin kişilik bir kuvvetle *Özi* kalesine gelmekte olduğunu ve müsalehanın aslı olmayıp murahhasların iğfal edildiklerini, eğer Özi muhasara olunursa askerin az olup acele kuvvet yetiştirilmesini bir kaç defa yazmış ve kale tamiri için de amele istemişti. Kethüda Osman Halisa Efendi bu yazışlara hiddetlenerek:

— "*Paşa sevdaya uğramış; Tatar sözüyle kendisine zahmet vermesin, müsaleha tekmil olmuştur; cümleten avdet ederiz*" sözleriyle Yahya Paşa'nın adamını geri döndürmüştür.

Vaziyetin cidddiyetini gören Yahya Paşa, kethüdasının elinde bulunan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremden ümidini kesince *Bender* muhafızından bir mikdar kuvvet almakla beraber, kadın, çoluk ve çocuk ile birlikte çalışarak mümkün olduğu kadar *Özi* kalesini tahkim etmiştir.

Yine bunun gibi *Vidin* muhafızı İvaz Mehmed Paşa'dan gelen mektuplar da Yahya Paşa'nın yazdığına benziyordu.

başlar. Murahhas heyetin gitmesi 1149 Zilhicce (1737 Nisan) ibtidaları olup avdetleri de 9 Receb 1150 (2 Kasım 1737) tarihindedir. Bu suretle gidip gelmeleri yedi ay sürmüştür..

O da Avusturya'nın sulha tavassutu hükümeti iğfal etmek olduğunu beyan ile gaflet edilmemesini ve *Vidin* ile *Niş*'in askeri az olduğunu *Vidin*'e asker ve *Niş*'e de muktedir bir vezir ile acele asker sevkini ve Avusturyanın nakz-ı ahd edeceğini alınan mevsuk haberlere göre muhakkak olduğunu yazmıştı. Mahud Osman Halisa Efendi buna da:

— "*Nemçe'nin ahdi bozmıyacağına ben kefilim; paşa safasında olsun*" cevabını göndermiştir.

Serdar-ı Ekrem'in aczi ve kararsızlığı

Bütün mesuliyet sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Silâhdar Mehmed Paşa'da ise de sadaret kethüdası her işte istiklâl sahibi olup kimseye söz söyletmez ve söylemek isteyenler de onun nüfuz ve kudretini bildikleri için ses çıkarmazlardı; Halisa Efendi'nin saray tarafından himaye gördüğünü bilen sadr-ı âzam bile Osman Halisa Efendi'nin yaptığı işlere bakıp hayret içinde kalmakta idi. Silâhtar Mehmed Paşa, bu hayreti dolayısiyle bir muhataralı yola gidildiğini hissetmekle beraber kendisinin bilmediği fakat Osman Hâlisa Efendi'nin mutlak bildiği bir şey vardır diye onun yaptığı sulh işinde bir ümide kapılmıştı; hatta Fransa elçisi Marki dö Vilnöv Avusturya'nın Osmanlı hükümetini iğfal ederek sonunda harp îlân edeceğini beyan ile devlet erkânını îkaz etmek istediyse de Avusturya elçisi Talman'ın iğfalatına kapılmış olan Osman Halisa, bu sözlere kulak vermiyor ve Fransa elçisinin Lehistan veraseti muharebesi dolayısiyle Avusturya aleyhinde bulunduğunu zan ve tahmin ediyordu [1]. Bundan dolayı Fransa elçisi Osmanlı murahhaslarının Avusturya ile yaptıkları mükâlemelere karışmadı; yalnız müsalehayı kolaylaştırmak daha doğrusu vakit kazanmak için, imparatorun arzusu üzerine *İstanbul*'da bulunan İngiltere ve Hollanda elçileri acele olarak *Babadağı* ordugâgına ve oradan da mükâleme mahalline gönderilmişlerdi.

[1] 1733'de başlayan Lehistan veraseti muharebesinde Rusların İmparator IV. Şarl'a yardım etmelerine rağmen Fransızlar galip gelmişler ve İmparatoru 1735'de sulh akdine mecbur etmişler ise de henüz muahede imzalanmamıştı. Bundan dolayı Fransa elçisinin sözleri husumete hamledilmişti.

Avusturya'nın tavassutunun neticesi

Yeminlerle Rusların ilerlemiyeceklerini söyliyerek sadr-ı âzamı kandırmış olan Talman, Osmanlı ordusunun ilerleyerek *Tuna*'nın öte tarafına geçmesini önledi. Daha yukarıda söylendiği gibi sulh akdi maksadiyle elçiler *Niyamirov* kasabasına gitmişlerdi; 16 Ağustos 1737'de müzakerenin ilk celsesi aktedildi üçüncü celsede rusların beş teklifi ile karşılaşıldı; birinci teklif, Osmanlı-Rus muahedelerinin yeniden tanzimi 2 — *Kırım* ile *Koban*'ın ahalisiyle beraber Ruslara terki 3 — *Eflak* ve *Boğdan*'ın Rus himayesi altında müstakil prenslik olması —4 Rus gemilerinin *Karadeniz* ve *Akdeniz* boğazlarından serbestce girip çıkmaları 5 — Nâme-i hümâyunlarda Rus çarlarına *imparator* diye hitap edilmesi.

Ertesi mecliste bu teklif şiddetli münakaşaları mûcib oldu; bu oturumda Avusturya murahhası da maskeyi yüzünden attı; o da Avusturya'nın bu tavassut hizmetinden dolayı bazı taleplerde bulundu: 1 — *Bosna*'dan *Bihke*'yi 2 — *Vidin* kalesi dahil olmak üzere hududun *Lom* suyuna ve Eflak ve Boğdanda *Dömboviçe*'ye kadar Avusturya lehine genişletilmesi 3 — Yapılan harp hazırlıkları masrafı için on iki milyon flori tazminat istedi.

Gerek rusların ve gerek Avusturyalıların bu teklifleri vezir-i âzama bildirildi ve gelecek cevap için de iki ay mühlet verildi; Avusturya'nın dostca tavassutuna inanmış olan Osman Halisa Efendi ile vezir-i âzam silahdar Mehmed Paşa bu tekliflere karşı hayret içinde kaldılar; tabii bu talepler red edildi ve Osmanlı murahhasları da 18 Receb 1150 (11 Kasım 1737)'de mükâleme mahallinden ayrıldılar.

Etekleri tutuşan sadr-ı âzam, Fransa elçisi vasıtasiyle 17 Ekimde yani red cevabını vereceği sırada Fransa başvekili Kardinal Flöri'ye baş vurarak onun tavassutunu rica etti ve aynı zamanda müzakerenin inkitaını Avrupa devletlerine de bildirdi. Ruslarla Avusturyalılar red cevabını almadan evvel taarruza geçerek tekliflerinin süratle kabulünü temin etmek istediler [1].

[1] Avusturya'nın bu nakz-ı ahdı dolayısiyle tamim edilen bir fermanda "..Nemçe melâininin bilcümle mülûk ve düvel âyinine muhalif, irtikâb-ı kizb ve dürûğ zımnında edna bir dükanın kabul etmiyeceği nakz-ı ahdı rızasiyle ihtiyar ve şîşe-i âr ve namusunı senk ile inkisar etmesi.." ibaresi kullanılmaktadır *(Mühimme defteri* 145, s. 448.

Leyhistan veraseti muharebesinde Rusya'nın İmparatora yardımını gören Fransa hükümeti Rusyanın büyümesiniden ve *Karadeniz* ve *Akdeniz*'e inerek kendi ticaret serbestilerine engel olmasından korkarak sadr-ı âzamın müracaatına karşı elden gelen yardımı esirgemiyerek tavassut teklifini memnuniyetle kabul edip İmparator IV. Şarl nezdinde teşebbüsatta bulunmuş ve bununla beraber Osmanlı ordularının düşman taarruzlarına şiddetle mukavemet etmesini elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirmiştir.

Fransa hükümetinin bu tavsiyeden maksadı Avusturya ve Rusyanın malî durumlarının bozuk olması sebebiyle harbi kısa kesmeğe mecbur olacaklarını ve Lehistan veraseti muharebesi dolayısiyle Fransa'dan mühim bir sille yemiş olan Alman İmparatorunun yola gelerek tavassutu kabul edeceğini tahmin etmiş olmasındandı.

Rusya'nın ânî taarruzu karşısında cepheye geç yetişen Osmanlı Ordusunun *Babadağı*'nda kışladığı sırada gerek Rus ve gerek Avusturya hudut kumandanlarının îkazlarını nazarı dikkate almayan, kalelere asker göndermek istemeyen sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa Efendi gafil avandığını görünce şaşırmış ve bu şaşkınlık ve şımarıklığı başı ile ödeyerek katledilmiş, âciz vezir-i âzam da azlolunarak yerine Bender muhafızı Muhsin-zâde Abdullah Paşa vezir-i âzam olmuştur.

Rus cephesi

Özi (Oczakovv)'nin düşmesi

Müzakere yoluyla serdar-ı ekrem iğfal edildikten sonra Rusların 1150 H. (1737 M.) baharında yani *Niemirov* konferansının in'ikadından iki ay evvel Ruslarla muharebenin ikinci safhası başlamıştı; daha yukarıda görüldüğü üzere Rusların ilk taarruzlariyle vukua gelen harbin birinci safhası *Azak kalesi*'nin sukutu ile *Kırım*'ın işgali idi.

Münih kumandasındaki büyük bir Rus ordusu [1] şiddetle taarruza geçerek temmuz ayı ortalarında müstahkem olan *Özi*

[1] Osmanlı tarihleri *Özi*'yi kuşatan Rus ordusunun yüz seksen bin mevcutlu olduğunu yazıyorlar: Hammer ise bu kuvvetin, altmış yetmiş bin kadar olduğunu beyan ederek piyade, suvari, topcu, kazak ve saire mikdarını göstermektedir (C. 15 s. 491).

kalesini kuşatıp doksan adet havan topuyla kaleyi dövmeğe başladılar; *Özi* otuz bin kişilik bir kuvvetle müdafaa edilecek iken sulh olacak diye istenilen kuvvetlerin gönderilmemesi sebebiyle kalede üç bin kadar muhafız bile yoktu; fakat o sırada *Bender* muhafızı bulunan Muhsin-zâde Abdullah Paşa, Özi muhafızı Yahya Paşa'nın müracaatı üzerine üç bin kadar bir kuvvet göndermişti.

Özi muhafızı Yahya Paşa, kaleden üç gün üst üste çıkış yaparak otuz bin kadar düşmanı katlettiyse de düşman humbarasile kalede yangın çıkıp söndürülmesi kabil olmadığı gibi kulelerden yedisinde mevcut cephane de ateş almış ve kale suları da düşman tarafından kesilmiş olduğundan üç günden beri susuzluktan takatsiz bir halde harp eden askerin bir aralık ateş kesilmesinden istifade ile kulenin su kapısına doğru gittikleri sırada Ruslar bir hücumla arkalarından kaleye girmişlerdir [1].

Bunun üzerine kale içinde de muharebe olup muhafız Yahya Paşa'nın bin nefer maiyeti kuvvetlerinden yetmiş kişi kalıp onlarla müdafaa vaziyetinde iken kendisini öldürmek üzere bulundukları sırada yanındakilerin bizim paşamız ve seraskerimiz diye bağırmaları üzerine Yahya Paşa on kadar maiyyeti ile birlikte esir düşmüştür (15 Rebiulevvel 1150/13 Temmuz 1737) [2].

Özi kalesinin düşmesi *Bender* vaziyetini fenalaştırmıştır. Kış münasibetiyle *Özi*'ye sekiz bin muhafız bırakarak Rus ordusunun çelilmesi üzerine Osmanlı ve tatarlardan mürekkep bir kuvvet *Özi*'yi basmak istedilerse de muvaffak olamadılar (9 Kasım 1737).

Özi'nin elden çıkmasından sonra Rus taarruzunun *Boğdan* tarafına doğru olması ihtimali düşünülerek *Boğdan* voyvodasının sefer için çadıra çikması emrolunmuş ve Boğdan kalesine de Ohri sancak beyi Mahmud Paşa memur edilmiştir; aynı zamanda

[1] Humbaralardan tutuşan evlerin ateşi ve bir humbara parçası kale cephaneliğine isabet etmesiyle yeniçeri ortalarından (bölüklerinden) on orta hemen bütün zabitan ve neferatiyle şehit düşüp pek azı esir olmuşlardır *(Mühimme defteri* 142 s. 253, sene 1150 Rebîulevvel).

[2] Rus, Feld-mareşali, Yahya Paşa'ya iyi muamele etmiş ve Çariçeden gelen emir üzerine yirmi dört kadar maiyyetiyle paşayı *Petersburg*'a göndermiştir. Vak'anüvis Subhi Efendi, *Özi* kalesinin müdafaasını ve düşmesini Yahya Paşa'nın söylemesi üzerine kaleme aldığını beyan ediyor (varak 99b).

Hotin muhafızı Kolçak İlyas Paşa da yerine bir vekil bırakmak suretiyle *Boğdan* hududunu dolaşmak üzere memur olmuştur; yine böylece *Eflak* tarafının muhafazasına da *Beyşehri* ve *Alâiye* sancakları paşaları ile *Bosna*'dan gelen kuvvetler bırakılmıştır [1]

İşte rusların taarruzları ve Özi'nin sukutu müsalehaya aldanmış olan sadr-ı âzamın azlile Osman Halisa Efendi'nin katlini mûcip olup sadarete de Bender muhafızı Muhsin-zâde Abdullah Paşa gelmiş ve *Bender* muhafızlığiyle seraskerliği de vezir Genç Ali Paşa'ya verilmiştir.

Yine bu sene içinde Lassi kumandasındaki kırk bin kişilik bir Rus ordusu ve dört bin Kazak, Kırım'a girip yeniden tahribat yapmışlar ve *Akmescit*'e kadar indikten sonra çekilmişlerdir.

Rusların *Özi*'yi istilâları sırasında iki tarafı anlaştırmak için Osmanlı hükümetini iğfal etmiş olan İmparator kuvvetlerinin de *Vidin*, *Niş*, *Eflak ve Bosna* taraflarından saldırmaları ortalığa dehşet verdi. Bu durum karşısında Türk efkârı galeyana geldi; Sultan Mahmud soğuk kanlılıkla vaziyeti gözden geçirerek halkın memleket müdafaası için gösterdiği galeyandan istifade etti. Cephelere muntazaman kuvvet ve harp levazımı sevkettirdi, eyalet ve sancak mutasarrıflıklarına gönderilen fermanlarla halkın vatanî hislerini tahrik etti [2].

[1] *Mühimme* 142, s. 248.

[2] Avusturya'ya harp îlânı münasibetiyle acele olarak bütün Rumeli vilayet ve sancaklarına tamim edilen fermandan:

"..bu esnada Moskov keferesi bir taraftan *Özi* kalesi ve bir taraftan dahi Kırım adası üzerlerine hücum ve Nemçelu dahi Moskovluya iânet yollu bağteten zuhur ile nakz-ı ahda cesaret edüb müntehay-ı serhadd-i islâmiyye olan *Niş* ve *Vidin* kaleleriyle *Bosna* caniplerinin ve Nehr-i Tuna sevahilinde vaki muhafazası lâzım gelen mahallerin hıfz ve heraseti ile ibadullahın emniyet ve refahiyetleri akdem-i umurdan olup ve *sancağ-ı şerif* asakir-i islâm ile Kartal sahrasında ve nicesi dahi *Bender*'de fî'lâ-i kelimetullah için taş yasdanup toprak döşenüp gaza ve cihad ile meşguller olup temamı hamiyyet-i islâmiyye ve gayret-i diniyye ibraziyle umum ehl-i islâmın din-i mübine yardım ve iânet edecekleri vakit olmağla siz ki mûmaileyhimsiz her biriniz kazalarınızda olan şeci ve kârgüzar ayanlardan birer veya ikişer nefer ayan, cümle üzerine nasb ve tayin olunup kazanızda olan at ve done ve harp ve darbe kadir süvari ve piyade bilcümle ehl-i islâmı umumen bu gaza için evlerinden ihrac ve zikrolunan ayanların maiyyetleriyle müntehây-ı serhadd-i islâmiyye olan *Niş* ve *Vidin* kalelerine ve *Bosna* taraflarına ve Nehr-i Tuna sevahilinde semt-i münasip olan ser-

Özi'nin geri alınması

Rusların eline düşmüş olan *Kılburun* ve *Özi* kalelerinin geri alınması için kat'i ve şiddetli emir verildiğini haber alan düşman tekerrür eden taarruzlar yüzünden harab olan *Özi* ve *Kılburun* kalelerinde tutunamıyacağını anlayarak Osmanlı kuvvetlerinin gelmesinden evvel bu kalelerin sağlam kalan bakiyesini de tahrip ederek götürebildikleri şeyleri alıp gittiklerinden her iki kale bu suretle harpsiz işgal olundu (1151 Receb/1738 Ekim). *Özi* ve *Kılburun*'un istirdadları esnasında daha aşağılarda görüleceği üzere Avusturya cephesinde de bazı muvaffakiyetler elde edilerek kuvve-i maneviyye yükseldi (1738 Aralık). Yine bu sene içinde tekrar *Kırım*'a girmek isteyen Ruslar, Kırım hanı Mengli Giray ve Kırım seraskeri Mehmed Paşa taraflarından mağlup edildiği gibi *Azak denizi* tarafından da bir hareket yapmış olan Ruslar kaptan-ı derya Süleyman Paşa tarafından tenkil edilmişlerdir.

Rus muharebesinde Osmanlı donanması

Bu Osmanlı-Rus muharebesi başlarında Rusların *Azak* kalesini ansızın muhasara ettikleri ve *Kırım*'ı da işgal eyliyecekleri hükümetce haber alınması üzerine kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa kumandasiyle alelacele *Karadeniz*'e bir kaç *kalyon* ile çoğu *firkate* ve *kancabaş* nevinden ince donanma sevkedilmişti. Donanmanın aldığı talimat ince donanma ile sığ sahillere yanaşıp ihracat yapmak ve *Azak denizi*'ne geçip Azak kalesini almaktı; fakat Rusların Kırım taarruzları ve cenuba doğru inmeleri üzerine Kırım Hanı, donanmanın Kırım sahilinde kalmasını emrettiğinden *Azak kalesi*'nin geri alınması teşebbüsü geri bırakılmıştır.

Rusların *Ur* kapıdan içeri girmeleri üzerine içeri çekilerek tâ *Gözlöve*'ye kadar gelen Kırım Hanı Kaplan Giray ruslara karşı donanmadan bir miktar asker çıkarılmasını emrettiğinden arzusu üzerine hem asker ve hem top çıkarılarak müdafaa tertibatı alındığı gibi *Kefe* halkından da orayı müdafaa için gönüllü asker alındı ve bunlardan başka İran tarafından gelen iki oda yeniçeri de bu

hadlere îsal eyliyesiz. Hayr-ün-nâsirin olan Hazret-i Allahü azimü'ş-şan habib-i ekremi hürmetine asâkir-i islâmın muin ve zahiri olup âdây-ı lâmı makhur ve müdemmer ve cünûd-ı muvahhidini mansûr ve muzaffer eyliye âmin. (1150 Rebîulevvel sonları/1737 Temmuz) *Mühimme* 142 s. 254.

kuvvetlere iltihak ederek bu suretle Rusların tamamen *Kırım*'ı işgal eylemeleri önlendi. Bu Osmanlı kuvvetlerinin taarruzları ve mevzîî muharebeler ve baskınlar Rusları şaşırttı; bu suretle donanmadan çıkarılan kuvvetler Rusların Kırımdan çekilmesinden sonra gemilere alınarak donanmanın bir kısmiyle *Kerc boğazı* tarafına gidildi (1149 Rebiulevvel / 1736 Temmuz). Zira Rusların muhasara ettikleri *Azak kalesi* düşmüş olduğundan *Yeni kale*'yi muhafaza için *Kefe*'deki donanmadan bir kısmı yeni kaleye çağrılmış olduğundan bu suretle *Kerç* tarafına gidilmiştir. - Donanmanın diğer bir parçası *Özi* muhasarası esnasında Özi boğazında bulunarak hizmet etmiş ve kış münasibetiyle Azak boğazına *Kancabaş* lardan münasib miktar gemi bırakarak *İstanbul*'a dönülmüştür.

Osmanlıların bu *Karadeniz* donanması ertesi sene de çıkarak *Kerç* boğazından *Azak denizi*'ne girdi *Rubat* (رباط) kalesini almak isteyen Ruslara karşı ince donanmanın yardımiyle galebe çalındı ve 1150 rebiulâhır ve 1737 Ağustos da yine burada *Lori* burnu muharebesiyle ruslar mağlup edildi ve bu suretle rusların bu taraflarda Azaktan başka ilerlemeleri önlenmiş oldu [1].

Avusturya (Nemçe) lilerle muharebe

Özi kalesinin sukutundan sonra yüzündeki maskeyi atan İmparator Altıncı Şarl, onbeş taburundan her birini bir yerden Osmanlı hududundan içeri saldırttı; 12 Temmuz 1737 de Dük Lotringen ve Zekendorf (Sechendorf) kumandalarındaki yirmi bin kişilik bir kuvveti *Niş* üzerine gönderdiği gibi Vallis kumandasındaki on binden fazla bir kuvveti de *Eflak* üzerine sevketmişti. Yine böylece Mareşal Kevenküller'in kumandası altında bulunan diğer otuz bin kişilik bir ordunun *Vidin* üzerine geleceğini ora muhafızı İvaz Mehmed Paşa'nın bildirmiş olduğundan Rus cephesinde bulunmakta olan serdar-ı ekrem ve ordu erkânı şaşırmışlardı. Bunlardan başka Bosna üzerine de yüzelli bin kişilik muazzam bir ordu ile yürüdü.

Bu tehlükeli vaziyet îcabınca asıl en mühim olan *Vidin* ve havalisinin müdafaası nazar-ı dikkate alınarak Karaman valisi

[1] *1736-1739 Rus seferinde bir Türk denizcisinin hâtıratı.* Deniz mecmuası nr. 335.Bu hâtıralar merhum Fevzi Kurdoğlu tarafından neşredilmiştir.

Memiş Paşa'yı *Vidin*'e yardıma ve Tuz Mehmed Paşa'yı da *Niğebolu* taraflarının müdafaasına memur ettiler [1]. Fakat elde asker olmadığından nefir-i âm suretiyle yani eli silâh tutanlardan kuvvet toplanmağa başlandı.

Bosna valisinin tedbirli hareketi

Avusturya'nın gözü olan *Bosna* üzerine Hildeburghavzen (Hildeburghauszen) kumandasında beş taburdan mürekkep yüzelli bin kişilik bir kuvvet yüklendi. Bosna valisi esbak vezir-i âzam Hekim oğlu Ali Paşa, Avusturya'nın sulh akdi için samimi tavassutuna ve barış yaptıracağına inanmadığı için bu hususta serdar-ı ekremin dikatkini çekmiş ve Nemçe kuvvetlerinin beş yerden *Bosna*'ya girmeklerini bildirmiş ve fakat vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Silahdar Mehmed Paşa kendisine :

— "*Nemçe ile sulh kaimdir; anların cemiyetinden vesvese etmiyesiniz*" diye haber göndermişti; fakat tecrübeli ve uyanık fikirli olan ve casusları vasıtasiyle aldığı haberleri hesaplayan Hekimoğlu, Avusturya kumandanına haber gönderip arada düşmanlık yokken niçin geldiklerini sorması üzerine Nemçe ordusu kumandanı:

—"*Aslını bilmem bize tenbih böyledir, Petro günü gelince görürsünüz*" diye sert bir cevap yollayınca Ali Paşa Avusturyalıların maksadını anlayarak bütün Bosna vilâyeti kadı, Müftü, eşraf vesair ileri gelenlerini yanına getirterek vaziyeti anlatmış, îkaz etmiş ve elde kuvvet bulundurmalarını ve düşman ne taraftan zuhur ederse herkesin kendi mahallinden üzerlerine varmalarını tenbih ederek kendisi de lâzım gelen tertibata teşebbüs etmişti.

Niş cephesi

Henüz *Niemirov*'da üç devlet murahhası aralarında görüşürlerken Rusların ısrarı üzerine imparator, Osmanlılara harp îlân ederek 1737 Mayısı içinde *Niş* üzerine yürümüştür.

Avusturyalılarla arada dostluk olduğundan ve Ruslarla da muharebe edildiğinden dolayı *Niş* kalesinde fazla kuvvet yoktu. Vidin muhafızı, Avusturyalıların huduttaki harekâtından şüphe

[1] *Mühimme* 142 s. 283 ve *Subhi tarihi*.

ederek *Niş*'e değerli bir vezir ile asker gönderilmesini tavsiye etmesine rağmen îkazına ehemmiyet verilmemişti; *Niş* kalesi hududun gerisinde müstahkem olup içinde harp levazımı ve zahiresi bulunduğu için düşman muhasarasına bir müddet mukavemet eder zannediliyordu.

12 Temmuzda Zekendrof kumandasında olarak *Yagodine*'den hudut geçen Avusturya ordusu karşısında, sınır kuvvetleri geri çekildiğinden Avusturya ordusu on dört gün sonra gelip *Niş*'i muhasara etti. Bu vaziyet üzerine bir müddet mukavemet imkânı mevcutken kaledekın halkın korkusu ve kale muhafız vekili olan paşa ile kadı, müfti, beşli, ağası, yerli topcu ve cebecilerin müttefikan verdikleri karar üzerine Niş kalesi yüz on beş top ve elli havan topu ile Nemçe kuvvetlerine teslim edildi[1].

Niş'in düşmesi üzerine rikâb-ı hümayun kaymaöamı Köprülü-zâde Hafız Ahmed Paşa, Rumeli valiliği ile *Niş*'i kurtarmağa memur olarak *Sofya*'da yeni tesis edilen ordugâha gönderildi [2].

Bazı yerli hristiyanların dzşmana yardımları

Niş'in düşmesinden sonra Nemçe kuvvetleri güneye doğru inerek bir kısmı *Şehirköy* ve diğer bir kısmı da *Kosova* taraflarına kadar gelmişlerdi; fakat *Kosova* önüne inen düşman kuvvetlerini*Ohri* ve *Pizren* mutasarrıfı Mehmed Paşa oğlu Hasan Bey mağlup

[1] *Mühimme* 143 s. 116 ve 155 (Cemaziyelevvel ortaları 1150). Kaleyi düşmana teslim edenerin mahfuzen *İstanbul*'a gönderilmeleri emrolunmuştur. *Subhi tarihi*, Niş üzerine gelen düşman generalının yalancı mektuplarla halkı korkutup, kumanda mevkiinde bir vezir olmadığından muhasarayı devam ettirecek zahire ve cephaneleri olmadığından dolayı *Niş*'in düştüğünü yazmaktadır (varak 100 b).

[2] *Filibe* ve *Sofya* taraflarına memur edilen Mehmed Paşa'lara gönderilen fermandan:

Bu esnada bikazaillah-i teâlâ düşman-ı din *Niş* kalesini istilâ ettiği mesmuum olmuştur. (الحكم لله الواحد القهار) ..El-hükmülillahi'l -vâhid ül kahhar çünki nakz-ı ahd, düşman canibinden zuhur etti, Cenab-ı Allahın avn ve inayeti ile kariben cezalarını bulacağı eltâf-ı ilâhiyeden mesul ve mütezarrı olup asakir-i islâmın *Sofya*'da tahşidleri muktezay-ı halden olmağla sâbıka rikâb-ı hümâyun kaymakamı olup Rumeli eyaleti ile Niş muhafazasına tayin olunan vezirim Ahmed Paşa'nın *Sofya*'da ikameti ve cem olunacak asâkir-i iktizasına göre istihdam eylemesi ve askerin heyet-i mecmuasını teşettütten muhafaza ile müdafaa-i memlekete çalışması kenduye tavsiye ve tenbih-i hümâyunum olmağla.... (1150 rebîulâhır sonları/1737 Ağustos sonları) *Mühimme* 142 s. 283.

etmiş ve bu hiz metine mükâfat olarak Hasan Beğ'e beğlerbeğilik rütbesi (iki tuğlu paşalık) verilmiştir [1].

Avusturyalılar, daha taarruza geçmeden evvel kendilerine taraftar olanlar vasıtasiyle istilâ edecekleri yerlerin halkını el altından isyana hazırlamışlardı. Taarruza geçer geçmez *Priştine Vilçitrin* vesair o taraflardaki on kazada bulunan hıristiyan halk on bin kişilik bir kuvvetle birden bire ayaklanıp müslüman halkı memleöetten çıöararak eşyalarını yağmalamışlar ve bu zavallılar da *Üsküp* ve *Komanova* taraflarına hicret etmişlerdir [2]. Yine bu suretle *Karadağlı* ve *Kelmentli* (Klepontlı) denilen âsî Arnavutlar [3] Albay Lentulus emrindeki Nemçe kuvvetleriyle beraber gelerek *Yenipazar* ve *Kalkandelen* taraflarını almışlardı.

Yenipazar, Rumeli'den *Bosna*'ya geçilecek bir kapı hükmünde olduğundan burasının Avusturyalıların ellerine düşmesi *Bosna* yolunu kapadığından dolayı *Bosna* tehlikeye düştü; *Yenipazarı* düşmana teslim eden Naip (Kadı vekili) Mustafa Efendi ile zabitleri, aralarındaki mukavele mûcibince Nemçe kuvvetleri *tarafından Bosna*'ya getirirlerken Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın göndermiş olduğu kuvvetlere rast gelip beraberce Bosnaya getirmişlerdir; Ali Paşa bu gelenleri istintak edip *Yenipazar*'ı teslim ettiklerini öğrenince derhal kendilerini îdam ettirmiş ve bunları getiren Avusturya kuvvetlerine birer altın verip misafir muamelesi yaptıktan sonra geri göndermiştir.

Düşman kuvvetleriyle beraber hareket eden âsî yerli hıristiyanlar *Yenipazar* ve *Kalkandelen*'den başka *Üsküp* taraflarını da taarruza kalkıştıklarından eli silâh tutan halkla defedilmeleri, Rumeli valisi Hafız Ahmed Paşa'ya (Köprülü-zâde) yazılmış

[1] *Mühimme* 143 s. 144 (1150 Rebîuevvel sonları).

[2] *Mühimme* 142 s. 275, 286.

[3] *Klement* (Clemente) adını taşıyan bu Arnavudlar İkinci Murad zamanında *Sırbistan* hududundaki bölgeye hicret etmişlerdi. Hıristiyan olan bu arnavudlar, Avusturyalıların taarruzları üzerine onlarla birlikte Türklere karşı muharebe edeceklerini İmparatora bildirmişler ve müracaatları kabul olunarak bu sefer boyunca Avusturyalılara hizmet etmişlerdir. Bunlardan yirmi bin kişilik bir *Klemen*'li ve *Rasiye* (Rascie) kuvvetleri Bosna hududunda *Vallievvo*'da on bin mevcutlu bir müslüman kuvvetinin taarruzuna uğrayarak bin kişiden maadası Bosnalıların kılıcından geçmişlerdir. Kurtulanların içinde ancak üçyüz Klementli vardı.

ve ayn-ı zamanda *Şehirköy*, *Drağman boğazı* taraflarında şekavet yapan haydutlarla birlikte düşman ve âsi kuvvetlerin bertaraf edilmesine Arslan Meymed Paşa memur edilmiştir [1].

Niş'in geri alınması

Vidin muhafızı İvaz Paşa'dan gelen haberlerde elde edilen esirlerin ifadelerine göre düşmanın *Niş*'te altı bin kadar askeri olduğu öğrenildiğinden hemen kuvvet sevkiyle istirdat edilmesi tavsiye olunmuştu; bunun üzerine *Sofya*'da bulunan Hâfız Ahmed Paşa on iki bin kuşilik bir kuvveti gönderip *Niş*'i muhasara ettirmiştir.

Muhasaradan bir kaç gün sonra Nemçelilerin Niş kumandanı Dokat, kaleyi teslim ettiğinden bu suretle kolaylıkla elden çıkmış olan *Niş*, kolaylıkla ele girmiş ve burasının tesliminden dolayı Avusturya kumandanı Dokat da Avusturya ordusuna gider gitmez katledilmiştir.

Niş'in istirdadını haber alan Hafız Ahmed Paşa acele yetişerek *Niş*'e girmiş ve bu muvaffakiyet, pâdişahı ve bütün ordu erkânını sevindirerek maneviyatın yükselmesine vesile olmuştur. *Niş*'in böyle birden bire düşmesi, Niş cephesinin Avusturya kumandanı Zekendrof'un *Bosna*'yı gerisinden vurmak üzere bu sırada Bosna hududunda *Özice*'nin muhasarasiyle meşgul olarak *Niş*'e yardım etmemesinden ileri gelmiş olduğundan bunun neticesinde kumandanlıktan azlolunarak *Viyana*'da hapsedilmiştir.

Niş'in elde edilmesi dolayısiyle Sultan Mahmud Rumeli valisi ve Niş cephesi seraskeri Hafız Ali Paşa'ya göndermiş olduğu 1150 Receb ve 1737 Ekim tarihli fermanın üzerine yazdırdığı hatt-ı hümâyunda:

— "*Cümleniz hayır duama mazhar olmuşsuzdur, bundan böyle her veçhile lâzime-i zimmetiniz olan hususlarda bezl-i makdur eyliyesiz*" demiştir [2]. Hâfız Ahmed Paşa Niş muhafızlı-

[1] *Mühimme* 143 s. 144, 145.

[2] Rumeli valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümâyunla müveşşah ferman'ın bazı kısımları: "..Bu nusret-i azime-i rabbâniyye fütuhât-ı celile olmağla amme-i kulûb-ı müslimine ve hassaten cenâb-ı hilâfetmeabıma neşat ve inbisata bâdi olmuştur. Mesai-i cezilen makbul ve seninle bu hizmette ittifak ve ittihad eden askerimin sây-i cemilleri meşkûr olmuştur; berhürdar olasız; nan ve nemekim cümlenize helâl ve iki cihanda yüzünüz ak ve daima düşman üzerine kılıçlarımız keskin olsun (*Mühimme* 143, s. 171).

ğına tayin olunarak kendisine samur kürk ile beş bin altın ve maiyyetine de giydirilmek üzere onaltı hil'at ve dört yüz gümüş çelenk yollanmıştır.

Vidin cephesi

Avusturyalıların ehemmiyet verdikleri *Vidin*, Kuzey Bulgaristan'ın kapısı olduğundan burasının vaziyeti de ciddî idi; bundan dolayı vezir-i âzamın Rus cephesinde bulunması sebebiyle bu taraflardaki durumun idaresi Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşa'ya bırakılmıştı.

Niş'in Avusturyalıların eline geçmesi üzerine o cepheden alınan dokuz bin kişilik bir Avusturya kuvveti Vidin üzerine gönderildi ise de İvaz Mehmed Paşa tarafından bunlara karşı sevkedilen kuvvetler *Timok nehri*'ni geçerek altı saat muharebeden sonra düşman kuvvetlerinin yarısından ziyadesini imha etmiş ve bakiyesi de toplarını nehre atarak kaçtıklarından bütün ağırlıkları elde edilmiş ve bunun üzerine Vidin cephesi kumandanı Kevenkuller mağlup vaziyette *Perse* palangasına çekilmiştir.

Bundan başka iki bin kadar demir zırhlarla mücehhez Avusturya kuvveti Vidin kalesi önüne gelmişlerse de muhafız paşanın kethüdasiyle sevk edilen bin kişilik Türk kuvveti kaleden yaptıkları çıkış hareketiyle üçyüzü müstesna olarak diğerlerini imha veya firara mecbur ettikten sonra onbeş kadar esir alaraö kaleye dönmüşlerdir [1].

Vidin'i zabt için İmparatorun damadı Lotrenga Herseki (Prens Lothringen) kumandasında gelen büyük bir ordu henüz *Vidin*'i kuşatmadan evvel *Bosna* ve *Belgrad* taraflarından gelen fena haberler üzerine geri *Macaristan*'a dönerek kumandan Tameşvar yoluyla *Viyana*'ya gitmiştir [2].

Avusturyalıların diğer bir ordusu da İştatintal kumandasında olarak Vidin yakınında *Timok suyu*'nun alt tarafında Tuna üzerindeki köprü başında bulunmakta idi; bu sırada *Belgrad* taraflarından feryadcıların gelmesi üzerine ordu kumandanı bu kuvvetlerden on bin kadarını ayırıp yirmi dokuz kıta alay topu

[1] *Mühimme defteri* 142 s. 291 (1150 Rebîulevvel sonu/1737 Temmuz tarihli ferman).

[2] *Mühimme defteri* 143. s. 157 ve *Mühimme* 142 s. 322.

ile *Belgrad* ve *Bosna* taraflarına göndermiştir; bu telâşa sebep bu taraflarda Türk kuvvetlerinin muvaffakiyetli hareketleri vukua gelmiş olması idi.

Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşa *Vidin* için tehlikeli olan İştatintal kuvvetlerini bertaraf etmek isteyerek kethüdası Hüseyin Ağa kumandasında bir miktar kuvvet gönderip köprü başını tamamiyle zabtetmiş ve düşmandan aldıkları kereste ve harp levazımı yüklü Tuna gemilerini elde ederek *Vidin*'e getirtmiş olduğundan Avusturya kuvvetleri Timok nehrinin karşı tarafına nehirden bir saat uzak mevkie çekilmiştir [1].

1737 Sonbaharında kışı geçirmek üzere kapıkulu ocaklarının *İstanbul*'a gelmesi emrolunup *Vidin* ve *Niş* cepyesine bir serasker tayinî îcabettiğinden 1150 Receb ibtidasında (1737 Ekim sonu veya Kasım başında) Vidin muhafızı İvaz Meymed Paşa serasker tayin olunmuş ve onun yerine Vidin muhafızlığı da Karaman valisi Mehmed (Memiş) Paşa'ya verilmiştir [2].

Eflâk ve Bsğdan cephesi

Avusturya kuvvetlerinden bir kısmı Gilani kumandasında olarak *Hosar* ve *Dragon* kuvvetleriyle *Eflâk*'a girdi ise de çıkarılmıştı, bu general ikinci defa yine *Eflâk*'a girmiş ve fakat bu defa evvelkinden daha fena halde mağlup olarak güçlükle *Erdel*'e kaçabilmiştir; bundan başka diğer bir Avusturya kumandanı emrindeki bin kişilik bir kuvvet aynı âkıbete uğramıştır.

[1] *Mühimme defteri* 143 s. 157.

[2] Vidin Muhafızı Vezir-i mükerrem Mehmed Paşa edâmallahü teâlâ iclalehuya hüküm ki:

Niş ve *Vidin* caniblerinde vüzeray-ı izamımdan bir vezir-i dilîr ve şecaatsemirin serasker nasb ve tayin olunması lâzım ve lâbüd olup sen vüzerây-ı izamımın erşed ve namdârı ve vükelây-ı fihamımın müdebbir ve şecaat şiârı olmanla bundan akdem hidemât-ı din-ü devlette kemâl-i sadakat ile muhafazasına memur olduğun gerek *Vidin* kalesinin hıfz ve herasetinde ve gerek ol tarafa müstevli olan âdây-ı dinin kahr ve tedmirlerinde izhâr-ı gayret ile mesâi-i meşkure ve mebrûren vücuda gelip seraskerliğe sende istidad olduğuna binaen... seni *Niş* ve *Vidin* canibleri seraskerliğine intihab ve ihtiyar ve ol havalide seraskerliğe müteallik kâffe-i umurun temşiyet ve tekmili senin uhde-i ihtimamına tefviz ve havale olunup hal ve şanımı terfih için haliya tuğray-ı garraya (Pâdişah namına tuğralı ferman vermeğe) ve tarafından iktiza eden umûr-ı mühimme için evamir-i şerife tahrir ettirmeğe (ferman vermeğe) sana izin ve ruhsat-ı hümâyunum erzanî kılınmıştır (Evail-i Receb sene 1150) *Mühimme* 143, s. 172.

Bosna cephesi

Hekimoğlu Ali Paşa'nın ve Bosna Gazilerinin kahramanlıkları

Bu Avusturya muharebesinin en heyecanlı ve en tehlükeli cephesi *Bosna* kısmı idi. İmparator Altıncı Şarl *Niemirov*'daki sulh görüşmesinde güya Rusya ile Osmanlı hükümeti arasını bulmasına karşılık olarak *Vidin* ile *Bosna*'dan mühim yerler istemişti; *Bosna* evveldenberi Nemçe'nin istilâsını dört gözle beklediği bir yerdi; Bosna valisi daha Avusturya ile harp başlamadan evvel Avusturya'nın Bosna hududundaki hazırlığını görmüş, maksatlarını anlamış, keyfiyetten serdar-ı ekremi haberdar etmiş ise de gafil serdar ve onun kethüdası Osman Halisa Efendi, Avusturyanın dostluğuna ve sulhü bozmıyacağına inanarak Hekimoğlu'nun ve diğer hudut valilerinin sözlerine ehemmiyet vermemişlerdi. Avusturya'nın bu cephe generali mâhir kumandanlarından Hildeburg Havzen ile *Hırvatistan* beyi Esterhazi idi.

Eski Ustrumca müdafileri

1150 Rebîulevvelinin onbirinde (9 Temmuz 1737) düşman *İzvornik* tarafından taarruza geçti ve bir palangayı basarak içindekileri şehid eyledi; Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa çadırlarını *Travnik* sahrasına kurdurdu; etrafındaki kuvvetleri yani otuz iki kazanın kuvvetlerini yanına getirtti; Bosna'da nefir-iâm yani eli silâh tutanlar düşmanla mukabeleye davet olundu.

Nemçeliler evvelâ *eski Usturumca* kalesini muhasara ettiler, kaledekiler fütur getirmiyerek mukabele eylediler. Genç kadınlar erkek kıyafetine girip cenge katıldılar; ihtiyar kadınlar, sakalık, işçilik ve ebe kadınlar cerrahlık ve çocuklar top tanesi taşımak ile hizmet eylediler; muhasara onbeş gün sürdü; Hekimoğlu'nun altı bin kişilik bir kuvvet sevkettiğini haber alan düşman kumandanı bu kuvveti karşıladı ise de beş saatte perişan oldu ve bir çok esir ve maktul bırakarak kaçtı ve *Usturumca*'da kurtuldu.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın büyük gazası

Kuzey Bosna'dan *Gradiçka*'dan *Banaluka* (Banyaluka) üzerine Hildeburg Havzen kumandasiyle öncüsü sekiz bin olan büyük bir düşman kuvvetinin gelmekte olduğu casuslar tarafından haber verildi; bu düşman kuvvetleri İnce kkaraol, Orta karakol ve Büyük karakol olarak birbirini takip ediyordu. *Banaluka* kalesindeki muhafızlar ibtida İnce karakoldan başlayarak bunları ânî olarak birbiri ardından bastırdıklarından pek çoğu katlolunup kaçabilenler de yüz bin kişilik asıl orduya can attılar.

Düşmanın bu çokluğuna binaen Hekimoğlu Ali Paşa da *Travnik*'den kalkarak *Banaluka*'ya doğru gelmekte idi; düşmanın yirmi bin kişilik bir kuvveti *Puzin* ve yirmi bin kişilik bir kuvveti de *Çetin* kalelerini muhasara etmiş ve seksen bin kişilik büyük kuvvet de *Banaluka*'yı kuşatmıştı.

Bu muazzam kuvvetler karşısında herkes heyecan içinde kalmış, fakat Hekimoğlu metanetini muhafaza ederek plânını tatbike teşebbüs etmişti; evvelâ bir kaptanını bin kadar mevcutla *Banaluka*'ya yakın dağ içinde pusu kurmağa memur etti; sonra mahremleriyle beraber düşmana karşı bir plân tertip etti ise de bunu işae etmedi ve biz doğru yoldan düşman üzerine gideceğiz diye aldatıcı şayialar yaydırıyordu. Halbuki daha evvelden Avusturyalıların bu doğru yolu kapayıp hendek ve tabyalarla tahkim ettiğini haber almıştı. Bu suretle geniş yoldan *Banaluka*'ya üç saat kalıncaya kadar geldi ve geceleyin yoldan ayrılıp evvelce tedarik ettirdiği salları indirterek gece içinde *Banaluka* (Verbas) nehrini geçip tahkimatı geride bırakarak düşman kısm-ı küllisinin karşısına gelip ordusunu kurdu; hertarafı gezerek askeri teşci etti; sabır ve sebat neticesinde muvaffak olunacağını söyledi.

Hekimoğlu Ali Paşa, düşman üzerine hücum etmeden evvel kaide üzere kılıcını kınından çıkarıp ibtida düşmana karşı sonra sağa, sola salladı ve ilk önce dalkılıç askeri hücum ettirdi; beş nöbette düşmanı tepeleye tepeleye güneş batıncaya kadar döğüştü; Nemçeliler nehrin karşı tarafına geçmek istiyorlardı; Halbuki Hildeburg havzen askerin kaçmasını önlemek için o tarafı kapatmıştı; fakat Ali Paşa düşmanı nehre doğru sürdüğünden çoğu kendisini nehre atarak boğuldu. Hekimoğlu on iki top, üç havan topu, iki bin üçyüz çadır, onbeş bin varil barut, hesapsız kılıç, tüfek, harbe vesaire levazım ve ganimet elde etti.

Banaluka muvaffakiyetsizliği üzerine Hildeburg Havzen gözden düştü ve maiyyet kumandanlığına verilerek yerine Prens Lotringen tayin edildi.

Ali Paşa sabaha karşı bir köprü yaptırarak askeri karşıya geçirip kaçanları takip ettirdi. Düşman pek çok maktul bırakıp külliyetli esir alındı, harpte altmış bin kadar Nemçelinin maktul ve esir düştüğü anlaşıldı. Muhasara altında bulunmakta olan *Pujin* ve *Çetin* kalelerini muhasara etmekte olan Nemçe kuvvetleri *Banaluka* bozgunluğunu haber alır almaz kaçmağa hazırlanırlarken, kale muyafızları muzafferiyeti duyar duymaz kaleden çıkarak düşmana baskın yapıp onları da bozdular.

Bu muvaffaöiyet üzerine Bosna gazileri *Sava nehri* üzerindeki palangaları yağma ile *Belgrad* ve hatta *Varadin* taraflarına doğru akın yapmalariyle *Erdel* ve *Macaristan*'da Avusturya aleyyine ayaklanmalar başladı [1]. Hekimoğlu'nun bu büyük gazası *Banaluka* muhasarasiyle başlayan Bosna istilâsını kurtardı; Ali Paşa, bu muharebeyi tafsilâtiyle *İstanbul*'a bildirdi ve bu hizmetine karşı kendisine hil'at olarak samur kürk kılıç, beş bin altın ve maiyyetinden münasiplerine hil'at, altın ve gümüş çelenkler yollandı. Bu hil'at vesaire Ali Paşa'nın oğlu dergâh-ı âlî müteferrikalarından Mehmed Galip bey ile gönderilmişti [2].

[1] *Mühimme* 143, s. 157 (Evasıt-ı cemaziyelevvel 1150/Eylül 1737 tarihli ferman).

[2] Sâbıka vezir-i âzam olup halen Bosna valisi olan vezirim Ali Paşa'ya hüküm ki:

Tarafından rikâb-ı hümâyunuma vârid olan mektubun arzolunup mefhum-ı meserret rüsumlarında bundan akdem Nemçe melâini ve onlara tâbi sair kefereden yetmiş bine karib küffar gelip Bosna eyaleti hududunda vaki *Usturumca*, *Cisr-i kebir*, *Çetin* ve *Pozin*(Pojin) kalesi ve anlardan maada müteaddit tabur-ı makhurlariyle *Banaluka* kalesini muhasara ve şehrini zabt etmeleriyle eyalet-i *Bosna*'da mevcud ve darb ve harbe kadir olanlardan asker tahrir ve kapun halkı ile acâleten bir, iki gün içinde *Travnik* (Bosna eyaletinin merkezi idi)den hareket ve bundan akdem mahsur olan *Cisr-i kebir* ve *Usturumca-i atik* kaleleri üzerine *Deli başı*'nı ve Çavuşlar Kethüdası Osman'ı irsal ve harb ve darbe mübaşeret olundukta küffarın seraskeri ve general ve kaptan ve zabitleri ve sair askerlerinin ekseri maktul ve kaçabilenler kendu hudutlarına firar edüp ve sonra *Banaluka* kalesinin dahi istihlası ehem ve elzem olmağla maiyyetinde olan askerle *Banaluka* tarafına teveccüh ve *Çetin* ve *Pojin* kalelerini muhasara eden düşman *Cisr-i Kebir* ve *Usturumça* vaziyetini duyunca muhasarayı terk ile kaçıp *Benaluka* yakınına varıldıkta kale-i merkume ittisalinde cereyan eden

Hekimoğlu Ali Paşa kışı boş geçirmedi. Isyan etmiş olan Karadağlılar üzerine kuvvet sevkederek onları şiddetle tedip ve itaate mecbur ettiğinden o taraflarda kısmen sükunet iade edildi [1].

Macaristan'da kımıldama hareketleri

Rakoci-oğlu'nun Macaristan kıralı tâyini

Osmanlı kuvvetlerinin *Vidin*, *Niş* ve *Bosna* taraflarındaki muvaffakiyetleri Avusturya idaresinden memnun olmayan *Erdel* (Transilvanya) halkını ümide düşürmüş ve bu yüzden bazı ısyan hareketleri belirmişti. Hatta bundan dolayı *Vidin* üzerine gelen Avusturya kuvvetleri içeriye alınıp *Belgrad* ve *Macaristan*'a gönderilmişlerdi.

Nemçe'ye tâbi memurların bunlardan yüz çevirip Osmanlı tarafına temayül ettikleri Erdel taraflarından kaçıp gelen Macar kaptanları vasıtasiyle haber alınıp Vidin seraskeri İvaz Mehmed Paşa da *Erdel*'deki ihtilâlden ve Macarların kısım kısım *Vidin* taraflarına gelip dehaletlerinden bahis ile Rakoçi oğlu'nun Vidin taraflarında bulunmasının münasib olacağını arzetmiş olmasına mebni otuz senedenberi Tekirdağında oturmakta olan Rakoçi Frenç oğlu Jozef *İstanbul*'a getirilerek kendisine Erdel kırallığı ve Macaristan dükalığı tevcihi ile hil'at giydirilip

nehri beri tarafta vaki kale-i mezburenin cisrini düşman zabt etmiş bulunmakla mahalli mezbure top ve cephane ve sair alât ile memlu dairen mâdar çarh-ı feleklerle mazbut taburları mukabelesine vusul ve düşmanın kadanası (suvarisi,) taburlarından çıkıp asâkir-i islâm ile mukatele eylediklerinde islâm gazilerine karşı mukabele edemiyerek kaçıp sonra taburları üzerlerine varılıp vukua gelen şiddetli muharebede yaptıkları köprülerin kesildiğini gören düşman kendilerini nehre atıp pek çoğu boğulup kaçabilenler esir ve bu suretle Bosna istilâdan kurtulmuştur (*Mühimme* 143, s. 150, 152).

Bu muvaffakiyetin ertesi senesi Cemaziyelevvelinde (yani 1738 Temmuz sonları) *Hırvatistan* beyi bir aralık hududı tecavüz ettiyse de mağlup olarak kaçmış fakat daha sonra *Kenzova*, *Dubniçe Kosniçe* taraflarına tekrar gelip taarruz etmek istemiş ise de Hekimoğlu, süratle yetişerek dört bin maktul verdirip *Hırvaristan* beyini mağlup etmiş ve *Benaluka* üzerine ikinci defa gelen Avusturya kuvvetleri de perişan edildiğinden Ali Paşa'ya tekrar teşrifat yollanmıştır (*Mühimme* 145, s. 199).

[1] Hekimoğlu Ali Paşa'nın bu Bosna gazasına dâir *Ahval-i Gazevât-ı der diyâr-ı Bosna* adlı matbu bir eser vardır. Bu eserde dört sene devam eden harpte Ali Paşa'nın düşmanla mücadeleleri tasvir edilmiştir.

kendisiyle onbir madde ve bir hatime üzerine mukavele yapıldıktan sonra *Vidin*'e gönderildi (13 Ramazan 1150 ve 4 Ocak 1738) [1]

Ordunun avdeti ve Fransa'nın sulhe tavassutu

Kış mevsiminin gelmesi dolayısiyle geçen sene hudutta kışlamış olan ordunun bu sene avdet etmesi hakkında pâdişahtan hatt-ı hümayun gelmiş olmakla Rus cephesi seraskerliğine Anadolu valiliği ile Genç Ali Paşa ve *Vidin* ve *Niş* seraskerliğine de Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşa tayin olunarak [2] (23 Receb 1150 ve 16 Kasım 1737) de Kartal ordugâhından hareket edilip *Hacıoğlu Pazarı*'na gelindiği sırada Vidin ve Niş seraskerliğine tayin edilmiş olan Hacı İvaz Paşa tarafından *Fethülislâm* ve *İrşova* taraflarının Avusturyalılardan alındığı haberi gelmekle orduda sevinç uyandırmıştır.

Vezir-i âzam Muhsin-zâde Abdullah Paşa *İstanbul*'a gelirken *Edirne*'de kapıkulu ocaklarının maaşlarını verdikten sonra *Davut-paşa*'ya gelmiş ve orada kanun üzere *sancağ-ı şerif*'i ve orduyu karşılamak üzere gelen Sultan Mahmud'la buluşup saraya gelmiş ve sancağ-ı şerifi teslim edip istirahat için *Bab-us-saade*'de oturduğu sırada sadaret mührü kendisinden alınarak rikâb-ı hümâyun kaymakamı bulunup hizmetiyle pâdişahı memnun etmiş olan Yeğen Mehmed Paşa sadr-ı âzam tayin edilmiştir (26 Şaban 1150 / 19 Aralık 1737).

Kapıkulu ocaklarının avdetinden sonra yeni vezir-i âzam tarafından imparatorun ahdine riayet etmeyip bunu çiğnediğini ve küçük bir dukanın bile irtikâp etmiyeceği hileye tenezzül ettiğini Avrupa'nın büyük devletlerine bir beyanname ile bildirerek protesto ettiği gibi her cihetle hak ve hakikatin Osmanlı devleti tarafında olduğunu ve hakkını koruyup müdafaa edeceğini ve imparatora yardım edecek olanların aynı şeamete uğrayacaklarını beyan edilip sonunda Fransa hükümeti sulhe tavassut edecek olursa

[1] 1718'de Pasarofca muahedesiyle nihayet bulan Avusturya seferinde Fransa'dan getirtilerek Erdel kıralı ilân olunan Rakoçi Ferenç'in 1147 (1734)'de vefatından sonra oğlu Yojef Rakoçi *Tekirdağı*'nda oturmakta idi.

[2] Serasker Genç Ali Paşa'nın maiyyetine karşı haşin davranması sebebiyle azledilip Maraş valiliğina nakledilmesi üzerine yerine Anadolu valiliği ile *İnebahtı* mutasarrıfı Giritli Numan Paşa tayin edilmiştir.

Osmanlı hükümetinin bunu memniniyetle kabul edeceği işaret olunmuştur[1].

Ordunun Avusturya cephesine hareketi

Avusturya'nın hiylekârlıkla nakz-ı ahdı hükümet ve halk üzerinde fena tesir bıraktığından bu seneki sefer esnasında *Kırım*, *Bender* taraflarına yani Rus cephesine muktedir bir vezir tayini ile vezir-i âzamın Avusturya üzerine gitmesine karar verilip ordunun Nevruz'dan evvel çıkması muvafık görüldü; çünkü Niş Avusturyalılar tarafından işgal olunacak olursa vaziyet müşkil olacaktı; bunun üzerine vezir-i âzam 1150 Zilhicce 1738 Mart'de *İstanbul*'dan hareket etti.

Fransa elçisinin tavassuta mezuniyeti [2]

Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa, Fransa hükümetinin sulh için yapacağı tavassutun memnuniyetle kabul edileceğini Avrupa devletlerine bildirmişti; bunun üzerine Fransa kıralı XV. Lui bu hususta imparatorla muhabere etmiş ve sulhe tavassutu hakkında muvafakatini almış olduğundan keyfiyet Fransa hükümeti tarafından İstanbul'daki elçisi Marki dö Vilnöv'e bildirilmişti; bu sırada vezir-i âzam, henüz cepheye hareket etmemiş olduğundan 1150 şevval ibtidalarında (1738 Ocak) Fransa elçisi *Babıali*'ye gelip *Pasarofca* muahedesi esası üzerinden Fransa'nın tavassutunu imparatorun kabul ettiğini ve hükümeti tarafından kendisinin bu hususta murahhas elçi tayin edildiğini beyan eylemiştir. Bunun üzerine sadr-ı âzam:

[1] Vezir-i âzamın mektubunun sureti Subhî tarihinde vardır (varak 119).

[2] Fransa Başvekili Kardinal Flöri, Rusların ânî taarruzları üzerine vezir-i âzam tarafından devletlere yazılmış olan protesto mektubunu alınca 17 Ekim 1737 tarihli mektubiyle verdiği cevapta Fransa'nın samimî dostluğundan bahis ile Rusya'nın Türkiye'ye harp ilân etmesini müteakip müttefiki olması dolayısiyle Avusturya'nın da harb açacağını evvelce bildirmiş olduğunu beyan etmiş ve mektubun diğer kısmında (Françe regimendinin lökom Tenente) koloneli yani binbaşı vekili olan *Tot* beyzadeyi (Baron dö Tot) Türkiye'ye göndermiş olduğunu ve Avusturya hükümetinin sulhe mütemayil olup Fransa'nın tavassutunu isteyen Osmanlı hükümeti bu tavassuta gereği gibi muvafakat ediyorsa bu husus Moskov çariçesine de bildirileceğini ve murahhasların acele *Niemirav*'a gönderilmesini ve üç devlet tarafından (Osmanlı, Rusya, Avusturya devletleri) kabul olunduğu takdirde Fransa'nın tavassut edeceğini ve bu

— Devlet-i aliyye cenk isteyenlere cenk ve sulh isteyenlere sulh ile mukabele eder; ancak geçen sene düşmanların hiylesine binaen geniş miktarda sefer masarifine duçar olduk; şimdi sulh olmak lâzımgelirse Karlofca muahedesi dahilinde sulh oluruz; bundan başka Erdel ve Macaristan'da Rakoçi oğluna verilmelidir cevabını verince Marki dö Vilnöv:

— "Avusturya tarafından Pasarofca esasına göre ruhsatım vardır; eğer sulh yapacak iseniz cengi tehir edin; Devlet-i Osmaniyyenin Fransanın tavassutunu istemekten maksadı şanına lâyık bir anlaşma olup o da Fransa kıralının delâletiyle olacaktır." dedi ise de vezir-i âzam Karlofça esasında ısrar etti.

Fransa'nın tavassutunu gören İngiltere ve Felemenk elçileri de Rus başvekili Osterman'ın arzusu ile faaliyete geçerek evvelce yaptıkları tavassutu tekit ile hükümetlerinden bu hususta talimat aldıklarını beyan ederek kongre mahalinin tayinini istemişlerdi. Osmanlı hükümeti bu iki devletin tavassut tekliflerine teşekkür etmekle beraber heriki deniz devletinin Osmanlı hükümetini memnun ve emniyetini temin edecek bir teklifte bulunmamalarına mebni Fransa'nın teklifi ile hareket edildi; fakat vezir-i âzam ise *Pasarufca* esasına yanaşmıyordu [1].

Sadr-ı âzamın bu ısrarı karşısında bazı devlet ricali İran seferi, hazinede para bırakmadı; *Pasarofca* esasına göre anlaşma imzalansın dedilerse de vezir-i âzam asla tereddüt göstermiyerek ucuz sulh olsun diyen ulemadan bir kaç kişiyi sürgüne yolladı.

husustа İstanbul elçisinin murahhas tayin edildiğini beyan eyledikten sonra şunları yazmıştır:

Françe devleti tarafından germiyetbirle arzu olunduğuna bâis budur kim işbu hudûs eden cengü cidale devam olunursa diğer hıristiyan devletler dahi حال بلا bieyy-i hâlin dahil olacakları kablelvuku müşahede olunur; Françe devleti ile Devlet-i Aliyye beyninde zirve-i âlâya reside olan dostluk bu presede olmasa dahi nice esbab dolayısiyle devlet-i aliyyenin rahat ve emniyette bulunması Françe devletinin menfaati îcabıdır; bu hususun temşiyeti içün Markiz dö Viln öv'e îtimadımız olduğundan murahhaslığa bir gayrısini nasbetmeyip bu işin temşiyetine kendisi tayin edilmiştir (*Nâme defteri* 7, s. 490).

[1] Osmanlı hükümetiyle Rusya arasında sulh yapılması için Nâdir Şah da tavassut ettiyse de Osmanlı hükümeti İngiltere ve Felemenk tavassutları gibi onun teklifini de nazikâne red etmiştir. Yeğen Mehmed Paşa seferden *İstanbul*'a döndükten sonra reis-ül-küttab ile Fransa elçisi arasında müteaddid mükâleme vukua gelmiştir. Bunlardan beşinci mükâlemeye dair olan vesikanın sureti 26 Şaban 1151'dir (*Cevdet vesikaları, Hariciye kısmı*, nr. 7844).

Serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa 1151 Muharrem (1738 Nisan)'da *Edirne*'de bulunduğu sırada müsaleha hakkında Fransa elçisinin hükümetinden alarak kâtibi Peyssonel vasıtasiyle göndermiş olduğu dört maddelik tavassut talimatı, evvelkinin aynı olduğundan bahis ile bazı tadilât için elçiye iade olunmuştur [1]. Vezir-i âzam Oradan cepyeye hareket etmiş ve bu seneki olaylar hem muharebe ve yem de sulh işi ile geçmiştir.

Avusturya cephesindeki muvaffakıyyet

Muhadiye muharebesi

Serdar-ı ekrem Yeğen Meymed Paşa 1151 muharrem (1738 mayıs)'da *Sofya*'ya ve Haziran başında *Niş*'e geldi; oradan *Belgrad*'ı muhasaraya gidecekti; fakat *Vidin* ve *Niş* seraskeri İvaz Mehmed Paşa'nın *Ada kalesini* muhasarası ve ordunun gelmesini istemesi üzerine o tarafa gidildi; bu sırada yüzbin kişilik bir Avusturya ordusunun *Muhadiye* boğazında Memiş Paşa, Murtaza Paşa ve Tuz Mehmed Paşa kuvvetleri üzerine geldiğini İvaz Mehmed Paşa haber aldığından *Ada kalesi* muhasarasını bırakıp *Muhadiye* taraflarına koşmuş ve Serdar-ı ekrem yetişmeden evvel düşmanı mağlup ederek külliyetli ganimet malı, top ve cephane aldıktan sonra tekrar *Ada kalesi* muhasarasına dönmüştü; bu sırada İvaz Mehmed Paşa'ya yardıma gelen ordu pişdarı Vidinli Ali Ağa *Semendire* kalesi kumandanını korkutarak bütün mühimmatiyle *Semendire*'yi teslim alıp kaledeki düşman askerine yol verdi.

Vezir-i âzamla İvaz Mehmed Paşa'nın aralarının açılması

Bu sırada *Ada kalesi*'ni muyasara etmekte olan İvaz Mehmed Paşa bazı Arnavud kuvvetlerinin yağmacılıktan dolayı *Ada kalesi* muhasarasını kaldırmış olduğundan bunu haber alan serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa acele *Fethülislâm*'a gelip *Ada kalesi* muhasarasını kaldırdığından dolayı İvaz Mehmed Paşa'yı seraskerlikten az-

[1] Bu talimat şöyle idi: 1 — *Özi ve Kılburun* Osmanlı devletine 2 — *Azak kalesi* eski hududiyle Ruslara terk edilecekti. 3 — Osmanlı devleti ile Avusturya arasında Pasarofca muahedesi esası üzere sulh olunacak. Bu tekliflere mukabil elçilik kâtibiyle görüşen serdar-ı ekrem tarafından hem Osmanlı

ledip onun yerine Vidin cephesi seraskerliğine Genç Ali Paşa'yı tayin etti. Genç Ali Paşa, *Muhadiye*'ye tekrar gelen ve elde edilmiş olan kaleleri geri alan düşmana karşı bir iş göremiyerek geri döndü; *Muhadiye*'de düşman önünden kaçan kuvvetler eski serasker İvaz Mehmed Paşa'nın yanına varıp *Tuna*'nın karşı tarafına yani sağ sahiline *Fethülislam* tarafına kaçmak istedilerse de İvaz Mehmed Paşa kayıkları kaldırıp bu firara mani oldu ve keyfiyeti serdar-ı ekreme bildirdi.

İkindi Muhadiye galibiyeti

Bu vaziyet üzerine telâşa düşen vezir-i âzam serdar-ı ekrem İvaz Paşa'yı tekrar serasker yapmak istediyse de (asker yüze çıktı uhdesinden gelemem) diye kabul etmek istemedi, bunun üzerine ordu kadısı Esat Efendi:

— *Eğer siz kabul etmezseniz ben çatal destar ile ordu seraskeri olup karşıya geçerim diye* ibram edince İvaz Mehmed Paşa seraskerliği tekrar kabul etti ve yeniçeri ağasiyle ocaklı benim ile karşıya geçmek lâzımdır diyerek ocak kuvvetlerini alıp [1] Tuz Paşa'yı da öncü yaparak *Muhadiye*'de düşmanı tekrar bozup o tarafları temizledi.

Ada kalesinin zabtı

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa *Erdel* ve *Macaristan*'ın kilidi hükmünde olan *Ada kalesi*'ni muhasara etti, metin olan kale dayanıyordu; Tuz Paşa ve Murtaza Paşa kumandalarındaki Türk kuvvetlerinin yirmi küsur gün Erdel taraflarıda dolaşarak Tameşvar yakınlarına kadar akın yapmaları *Macaristan*'a dehşet verdi; vezir-i âzam diğer bir kuvveti de *Belgrad* etrafını vurmağa memur etti. Nihayet kaleye yürüyüş olacağını anlayan Nemçe muhafız kuvvetleri üç ay kadar mukavemetten sonra aman

hükümetine ve hem Fransa'ya müntesib olan Rakoçi zâde'nın temini ve *Azak kalesi*'nin Ruslara terk edilmiyerek münasip bir hal çaresi bulunması hiç olmazsa yıkılması suretiyle bir yol bulunması Fransa elçisine yazılmıştır Bk. *Subhî* varak 123 ve *Hammer tarihi* (Almanca nüsha), c. 7, s. 307, 308.

[1] Yeniçeri ağası ve bilcümle ocaklının sancağ-ı şeriften ayrı ve köprüsüz olarak nehri geçmeleri kanun değil iken İvaz Paşa'nın ısrarı üzerine yeniçeri ağası Abdullah Paşa "gerçi bizim geçmemiz selefin hilafınadır ancak din ve devlete hizmet edelim" sözleriyle ocaklıyı (yani yeniçerileri) ikna ederek kayıklarla Tuna'nın sol sahiline geçilmiştir.

dileyerek *Ada kale*'yi teslim ettiler (1151 Cemaziyelevvel ve 1738 Ağustos) [1].

Bu sırada Rusya'da esir bulunan Yahya Paşa'dan mektup gelip rusların sulh yapmak istedikleri bildiriliyordu.

İstanbula dönüş

Ordunun *İstanbul*'a dönüşünden sonra Fransa'nın tavassutiyle Avusturya ve Rusya ile görüşme başladıysa da bir netice hasıl olmadı; Rusya'da bulunan Yahya Paşa vasıtasiyle Rus başvekili Kont Osterman hükümete bir sulh teklifi göndermişti. Ruslar, Avusturya ile ebedî müttefik olduklarından bahis ile *Azaklalesi*'nin yıkılmak suretiyle Fransa'nın yapmış olduğu uyuşma teklifini Rus başvekili kabul etmemiş ve burasının yıkılacak olursa tatar taarruzlarına hedef olacağını söyliyerek murahhas olarak Rus orduları baş kumandanı Mühiy'in tayin edildiğini ve imparator da damadı olan *Toskana* dükasının murahhas olduğunu bildirmişlerse de Osmanlı yükümeti Fransa'nın tavassutu olmadan sulh akdine girişmiyeceğini bildirmiştir [2]. Fransa elçisi sulh şartları hakkında Osmanlı murahhasları ile görüştü ise de Osmanlı tekliflerine karşı kendisinin tam selâhiyeti olmadığı için iş bir neticeye bağlanamadı; nihayet Fransa elçisi Nemçe imparatoruyle, Rusya kıraliçesine mektuplar yazarak tam selâhiyet istedi. Bu arada Lehlilerle, İsveçlilerin Osmanlılarla ittifak edeceklerine dair haberler duyulmağa başladı; hatta Osmanlılara yardım etmek üzere Prusyalıların Osmanlı memleketlerinden hayvan satın almalarına müsaade olunduğu gibi 1152 H.(1739 M.), de Prusya elçisinin İstanbul'da oturmasına ve Osmanlılarla ticaret tesisine müsaade edildi.

[1] "Kilid-i memleket-i Erdel ve Macar ve Miftah-ı ülkât-ı *Belgrad* ve *Tamışvar* olan *Ada kalesi*'nin feth ve teshiri enzâr-ı mülükânem iken lehülhamd velminne kale-i merkumenin fethi müyesser olduğundan bahis ile I. Mahmud, vezir-i azam ve serdar-ı ekreme teşrifat (hil'at, kılıç veya hançer) göndermiştir (*Mühimme* 145, s. 198).

[2] Osmanlı hükümeti, Fransa'nın tavassutunu istemekle çok isabetli hareket ediyordu; çünkü Fransa ile Avusturya ve onun müttefiki Rusya arasındaki Lehistan veraseti muharebesinde, Fransa galip çıkmış olup henüz iki taraf arasında muahede aktedilmemişti. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti galip Fransa'nın İmparatora karşı nüfuzundan istifade etmek istiyordu.

Kırım hanının harp ve sulh hakkındaki fikri

Bu sırada ikinci defa Kırım hanı bulunan Mengli Giray ruslarla yapılacak sulh görüşmelerinde fikri alınmak üzere *İstanbul*'a davet edildi; Kırım Hanı, ruslarla mücadeleden bezgindi. Kırım harap olmuştu. Harp ve sulhten hangisini tercih etmek lâzım geleceği hakkında fikri sorulunca:

— *Hazır galip iken sulh olalım; gelecek seneye kalırsa kimin galip ve kimin mağlup olacağı belli değil; kaldı ki Ruslar Azak'ı aldı; Azak bize kırk saat uzak ve Moskov hududuna ise sekiz saattir; küffar her zaman orayı işgal eder; tahrip olunsa güzel olur; inad edilirse ellerinde kalsın; eğer ruslar Azak denizine donanma çıkarılır denilirse Azak'ın bizde olup olmaması müsavidir, yine donanmasını çıkarır; hemen yeni kaleye ihtimam olunsun* gibi sözler söylemişti ki bu mütaleasından Mengli Giray'in Azak kalesinin ehemmiyeti hakkında bir fikri olmadığı anlaşılıyordu.

Vezir-i âzam Yeğen Mehmed paşanın azli

Yeğen Mehmed Paşa, bu seneki sefer için daha mükemmel hazırlanıyordu; maksadı *Belgrad*'ı almaktı. Fakat Kırım hanının biran evvel sulh aktedilmesi hakkındaki özleri canını sıktı ve müteessir olup gücendi; kendisi sefere devam etmek istemekte yalnız gibi idi. Yeğen Memehd Paşa icraatında sert bir adamdı. Derhal sulh akdini isteyenleri hoş görmüyordu; defterdar Atıf Efendi'yi azledip sürgüne yollamış Numan, Selim ve Hasan Paşalardan vezirlik tuğlarını alması, yani vezirliklerini kaldırması devlet ricaliyle ordu erkânını sindirmişti; Fransızlar vasıtasiyle istenilen sulhü kabule yanaşmayıp Karlofça muahedesi hükmüne göre sulh isterim diye ayak diriyordu; onun bu ısrarı pâdişahı korkutmuştu; aleyhinde olanlar mütemadi tahrikât yapıyorlar ve hazır düşman sulhe yanaşmış iken hiç ümid edilmedik bir nimet olan Pasarofca müsalehasına göre sulh yapmalıdır, fırsat kaçırılıyor diyorlardı; halbuki Yeğen Mehmed Paşa hazırlığını mükemmel surette yapıp istediği sulhten gayrisi için fikrinden dönmesi mümkün değildi [1].

[1] Ocakların hazırlanıp sefere çıkılacağı zaman bundan vaz geçilerek geri dönülmesi, düşman korkusundan dolayı seferden sarf-ı nazar edildiği zannını uyandıracağı için tehlükeli olup bir isyana sebep olabilirdi.

Pâdişah üzerinde müessir olan kızlar ağası Hacı Beşir Ağa da derhal sulh yapılması taraftarıydı; sadr-ı âzam bir gün boş bulunarak "*Ordu çıkınca kızlar ağasının hakkından gelirim*" demiş ve bu söz derhal ağaya yetiştirilmiş o da bunu mimleyip vezir-i âzam aleyhinde pâdişaha telkinlerde bulunmağa başlamıştı.

1151 senesi kurban bayramının ikinci günü (22 Mart 1739) âdet üzere saraydaki *Gülhane* davetine vardığı zaman Yeğen Mehmed Paşa'dan mührü hümayun alınıp kendisi sarayın *Balıkhane* iskelesinden bir çekdiriye bindirilerek *Sakız* adasına sürgün edilmiş ve yerine Vidin seraskeri İvaz Mehmed Paşa sadr-ı âzam olmuştur; fakat yeni vezir-i âzamın gelmesine kadar hazırlanmış olan kapıkulu ocakları beklettirilmeyerek ordu sadaret kaymakamı Ahmed Paşa kumandasında olarak 10 Nisan 1739; da yeni sadr-ı âzamı karşılamak üzere *Edirne*'ye gönderilmiştir; filhakika yeni sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem *Edirne*'de orduyu teslim aldı ve Avusturya cephesine hareket etti [1].

Yeni Sadr-ı âzamın selefinin plânını değiştirmesine derhal imkân olmadığından düşman üzerine gitmesi zarurî idi.

Ordunun hareketinden sonra İsveç devletinin, Onikinci Şarl'ın Osmanlı devletine olan borcuna mukabil sefer münasibetiyle on bin hadar harbeli tüfenk göndermesi ve bu tüfenklerin bir İsveç kalyonu ile *İstanbul*'a gelmesi pek ziyade işe yaradığı gibi bu yardım dolayısiyle İsveçlilerin arkadan Ruslara taarruz edecekleri hakkında havadisler yayılmasına sebeb oldu [2].

[1] "İşbu âmm-ı fevz-encamda bir kaç koldan musammem ve muhakkak olan sefer için tertip ve techiz olunan tedarikât-ı kesire ve asakir-i vefirenin sevk ve istihdamları için makam-ı valây-ı sadaret-i uzma ve mesned-i âlây-ı vekâlet-i kübraya bir vezir-i dilirin is'adı lâzimeden olduğuna binaen bir müddetten beru Vidin cânibi seraskerliğiyle namzed olup bu taraflarda kahr ve tedmir-i â'dâya sây-u gûşiş edüb hizmeti meşkûr olan vezir-i hamiyyet-tedbir düstur-ı ekrem vezir Mehmed Paşa edâma'llâhü teâlâ iclâlehûya vekâlet-i kübra ve sadaret-i uzama tefviz ve taklid ve serdâr-ı ekrem nasb ve tayin olunmağla esnây-ı rahda orduy-ı hümâyunuma mülâki olmak üzere memur olup ....." (*Mühimme* 145, s. 393, 395).

[2] Osmanlı devleti ile Rusya arasında muharebe başladıktan sonra İsveçlilerin Ruslarla olan düşmanlıklarından istifade etmek üzere Yeğen Mehmed Paşa sadaretinde İsveç kıralına müracaat edilerek ittifak teklif olunmuştu. İsveç kıralı bu teklife muvafakat etmiş fakat şâyed Osmanlı devleti Ruslarla barış yapacak olursa arada kalacağını beyan ile iki taraf arasında bir ittifak

Avusturya cephesi durumu

Harp ve sulh için tereddütlü günler

Ordu *Niş*'e gelince, müzakere olunarak *Belgrad* üzerine yürünmesi kararlaştırıldı ve 13 Temmuz 1739 (6 Rebîulâhır 1152) de *Niş*'ten hareket olundu. Ordu *Morava nehri*'nden geçtikten sonra Rumeli valisi vezir Ali Paşa yirmi bin kişilik kuvvetle ve Diyarbekir valisi ve *İrşova* seraskeri Mehmed Paşa da kendi kuvvetleriyle Ali Paşa ile beraber asıl ordudan bir gün evvel ileriye sevkedilmişlerdir; bu öncü kuvvetleri *Hisarcık* mevkiine gelmişti.

Osmanlı kısm-ı küllisi 8 Rebîulâhır (15 Temmuz)'da *Semendire*'ye gelip büyük topların gelmesi için bir gün kalındı. *Belgrad* müdafaasında olan düşman kırk bin yaya ve kırk bin atlı olarak [1] *Belgrad*'la *Semendire* arasında yarı yol olan *Hisarcık*'a iki buçuk saat mesafeye gelip siperlenmiş ve Osmanlı kuvvetlerine karşı cepye almıştı, aynı zamanda Tuna üzerine gemilerini dizdiğinden tekrar ordu müşaveresi olup bazıları sulhe yanaştılar; görüşmeden sonra sadr-ı âzam ne yapacağında müttereddit idi; bu ordu görüşmesi esnasında reisülküttap efendi ile bazı devlet erkânı vezir-i âzama hatt-ı hümayunu göstererek:

— Pâdişahımızın muradı ve emri *Morava*'dan hudut kesilerek sulh yapılmasıdır, Yeğen Meymed Paşa muhalefet ettiği için azlolundu ve sizi sulh için mühre (sadarete) lâyık gördüler" dedikleri sırada yeniçeri ağası bu sözü kestirip:

— Düşmanın bize karşı gelmekten maksadı, bizden evvel *Hisarcık* bataklığını elde ederek askerimizin geçmesine mâni olmaktır; acele hareket edip bataklığı zabt edelim demesi üzerine ileri gidilmesine karar verildi ve yeniçeri ağası 15 rebîulâhır (22 Temmuz) çarşanba gecesi akşam namazından sonra *Semendire*'den hareket ettiği gibi serdar-ı ekrem de mûtad hareket haricinde olarak ağırlıkları geride bırakıp acele yeniçeri kuvvetlerini takip etti.

akdini teklif eylemişti. Bu tahrirat İvaz Paşa sadaretinde ordu seferde iken gelmişti; fakat bu sırada herhangi bir ittifak yapılmamış ve yalnız gelen tüfenkler teslim alınmıştı *(Subhî tarihi*, varak 147b).

[1] Hammer, İmparatorluk ordusunu elli altı bin ve Osmanlı ordusunu da yüz binden fazla gösterir. Vezir-i âzam İvaz Mehmed Paşa'nın bir mektubunda da düşman ordusunun altmış bin mevcutlu olduğu yazıldığına göre bu kayıd Hammer'in kaydiyle mutabık düşmektedir.

Hisarcık (Kruçka) muharebesi

Avusturya ordusu kumandanı Kont Vallis'in Ali Paşa kumandasındaki öncü kuvvetlerine bir kaç koldan gece baskını yapacağı esirlerden haber alındığı için ona göre iytiyatlı bulunulmuştu. Vallis, Osmanlı ordusiyle öncü kuvvetleri arasına girmek isteyerek ve kısmen mevzilerinden çıkarak öncü kuvvetlerine karşı otuz bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçerek *Hisarcık*'a doğru yürümüştü; düşman üç koldan taarruz etmiş ye öncü kuvvetlerini geri püskürtmüştü; işte tam bu sırada yeniçeri kuvvetleri muharebe sahasına yetişmiş ve onların gayretiyle düsmanın ilerlemesi durdurulmuş ve gece karanlığında harp başlamıştı; arkadan yetişen sadr-ı âzam vaziyeti iyice tahkim etti; timarlı sipahiler büyük kahramanlıklar gösterdiler.

Geceden başlayan harp ertesi gün grup vaktine kadar onyedi saat sürdü [1]. Düşmana yirmi bin kişilik yardımcı kuvvet gelmesine rağmen büyük bir heyecanla yarp eden Osmanlı kuvvetleri bezginlik göstermediler ve üstün şekilde harp ettiler; Avusturya kumandanı kaçmak için akşamı bekledi; karanlık basınca siperlerine kaçtılar; asker takip ediyordu; fakat öncü kumandanı Abdi Paşa-zâde Ali Paşa nizamsız cenk münasip değildir diyerek askeri durdurdu [2].

[1] Serdar-ı ekrem İvaz Paşa tarafından alâkadar bir zata gönderilmiş olan mektubta Çarşanba gecesinin birinci saatinden yevmi merkumun vakti grubunadek on yedi saat-i nücumî, iki taraf arasında cenk ve darp olduğu beyan edilmektedir *(Arşivde mühim diye ayrılan tahta kutu içinde 21 numaralı mektub)*.

Hammer hülasa olarak bu *Hisarcık* muharebesini şöyle anlatıyor:

Topcu ve hosarlar ve diğer hafif kıt'alar hariç olarak Avusturya baş kumandanı mareşal Vallis'in kumandasındaki elli altı bin kişilik bir ordu, Ali Paşa kumandasındaki on iki bin kişilik bir Türk kuvvetinin *Hisarcık*'ta bulunduğunu haber alarak taarruza karar vermişti. Vallis sadr-ı âzamın ancak üç gün sonra buraya gelebileceğini tahmin etmişti. Vallis, iki köprü mevkiine gelince buradan *Hisarcık*'a giden dört yoldan birisini tercih ile tek bir geçit üzerinden ilerledi. Jan Palfi kumandasındaki Alman suvarileri geçitten çıkar çıkmaz türklerin baskınına uğradı, Vallis'in tahmininin hilâfına olarak sadr-ı âzam ordusu harp mahalline yetişmişti. Balfi'nin suvarileri kılıçtan geçirilmiş ve bunun mağlubiyeti diğer suvari kıtalarına da sirayet ettiğinden Avusturya ordusunda bir panik başlamıştı. Vallis kuvvetleri altı bin ölü dört beş yüz yaralı vermişti (15 Rebîulâhır 1152/22 temmuz 1739) Bk. *Hammer tarihi* (Almanca nüsha) c. 7, s. 527.

[2] Hammer, eğer Osmanlılar elde edilen kazançtan istifade ile sağdan

Yarıdan fazla telef veren Avusturyalılar metrislerde de tutunamıyarak *Tuna*'yı gece bile geçmişti. Bunun üzerine Osmanlı ordusu gelip *Belgradı* kuşattı (19 Rebîulâhır / 25 Temmuz Pazar).

Alınan esirlerin rivayetlerine göre düşman yirmi bin telef on bin esir vermişti. Serdar-ı ekremin mektubunda altmış bin mevcutlu düşman ordusundan on iki bini telef ve sekiz bini esir olduğu yazılmaktadır. Yedi düşman generali [1] üç yüz kadar zabiti telef olmuştur [2]. *Belgrad* muhasarasına Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa da iştirak etmiştir.

Belgrad'ın teslimi

Bu *Hisarcık* mağlubiyeti üzerine Avusturya kumandanı Kont Vallis sulh istedi; İvaz Mehmed Paşa *Belgrad*'la beraber *Tameşvar* ve *Varadin*'in verilmesini müzakereye esas olarak şart koydu. *Belgrad* kalesi onaltı bin kişilik bir kuvvetle müdafaa edilmekte olup müdafii de Sokkov adında bir generaldi. Pek müstahkem ve her türlü levazımı mükemmel olan kale kumandanı *Belgrad*'ın teslim edilme i hakkında Osmanlı teklifini red ettiğinden serdar-ı ekrem muhasarayı şiddetlendirdi. Muhasara uzayıp askere fütur geldiği sırada *Bosna* valisi yirmi bin kişi ile yardıma geldi; vezir-i âzam tevazuı sebebiyle eski efendisi olan Hekimoğlu'nu iki saat mesafeden karşıladı ve yaya yürüdü; çünkü Hekimoğlu Ali Paşa sadr-ı âzam iken İvaz Meymed Paşa çavuşbaşı idi.

Belgrad muhasarasının elli birinci günü Nemçe başkumandanı Mareşal Kont Vallis sadr-ı âzama mektup göndererek sulh için imparatora yazdığını bildirdi ise de bunun bir desise olması ihtimaline binaen vezir-i âzam inanmadı ve bizzat siperden dışarı çıkmadı.

Geçen senedenberi iki devlet arasında sulh için çalışmakta olan Fransa elçisi Marki dö Vilnöv ordunun *Belgrad* önüne

soldan ricat halinde olan İmparator süvarisine geçidin iki tarafında yetişse idiler her şey kaybedilmiş olurdu demektedir. Bk. *Hammer tarihi* (Almanca nüsha) c. 7, s. 528.

[1] Hammer generallerden Vittoff, Larşno, Karaffa, Waldech ve Hessen isimlerini kaydetmektedir (Almanca nüsha, c. 7, s. 528).

[2] Hammer, Avusturya ordusunda 5722 ölü ve 4536 yaralı sayıyor ve harbin kaybedilmesinde dar kafalı ve inadcı Vallis'i mesul tutuyor.

gelmesini müteakip *İstanbul*'dan cepheye davet edilmiş ve harp vaziyetinin Osmanlıların lehine inkişafı dolayısiyle bir az müddet *Niş*'te alıkonulup, Kont Vallis'in vezir-i âzama mektubu geldikten sonra orduya davet edilmiştir.

Orduya gelen Fransa elçisi Avusturya ordusunda ikinci general Kont Nayberg (Neipperg) ile serkâtibini ve Osmanlılardan murahhas tayin olunan reisülküttab Mustafa ve ordu kadısı Esad ve mektupçu Ragıb (meşhur koca Ragıb Paşa) efendilerle sulh görüşmesi yaptı [1]. Fransa elçisi, murahhas heyetinde Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın da bulunmasını arzu ettiğinden o da müzakereye iştirak etti (23 Ağustos 1739) [2].

Belgrad muahedesi

Kont Vallis, *Belgrad* kalesinin mukavemet edemiyeceğini İmparatora bildirmesi üzerine İmparator, General Kont Nayberg'i murahhas olarak gönderdi [3]. Avusturya murahhası aldığı talimat üzerine *Küçük Eflak* ve *Sırbistan*'ı bırakmağa razı olup *Belgrad*'ı vermek istemiyordu; fakat Osmanlı murahhasları *Belgrad*'ın kat'i surette terkini istediklerinden, Avusturya murahhası kendileri tarafından otuz küsur senedenberi yapmış oldukları Belgrad tahkimatının yıkılması şartiyle *Belgrad*'ı teslim etmeğe muvafakat eyledi; fakat vezir-i âzam *Belgrad*'ın halihazıriyle teslimi şartiyle müsaleyhaya razı olacağını aksi takdirde müzakereye devam edemiyeceğini söylediğinden iş sarpa sardı; fakat Fransa elçisi araya girerek *Belgrad*'ın Osmanlılar zamanındaki kale teşkilâtiyle terkinin muvafık olacağını teklif ettiğinden iki taraf uyuştu, daha doğrusu vezir-i âzam teklifinden vaz geçti.

Yirmi üç madde ve bir hatime üzerine yirmi yedi sene müddetle aktedilen *Belgrad muahedesi* mûcibince Avusturyalıların

[1] *Mühimme* 147 s. 50 53 (Hülâsa) ve *Subhî tarihi* 1152 vekayii. Hammer ilk görüşmenin 23 Ağustos 1739'da başlayıp 1 Eylülde bittiğini yazmaktadır ki muahedenin sonu 1152 cemaziyelevvel 27 dir. (c. 7, s. 538) Fransa'nın Yeğen Mehmed Paşa, sadaretinden îtibaren tavasuutu ve bu hususta cereyan eden muharebeler hakkında meseleyi iyice kavramak isteyen vezir-i âzam, Reisül-küttaptan bir hülâsa istemiş ve bu görüşmelere dair kendisine 22 zilhicce 1151 de bir hülâsa vermiştir (*İbnül-emin vesikaları*, *Hariciye* 1829).

[2] *Hammer* (Almanca nüsha) c. 7, s. 538, 539.

[3] Bu isim Mühimme defterinde « نابيرك » imlâsiyle yazılmaktadır. (*Mühimme* 147, s. 11).

idaresinde iken Osmanlı Eflâk'ından ayırt etmek için *Çasar Eflak*'ı denilen *Küçük Eflâk* yani Aluta nehrinin batısına düşen kısmı ve *Ada kalesi* bütün mülhakatiyle *Pasarofca* hududundan *Belgrad*'a kadar bir tarafı *Tuna* ve bir tarafı *Sava* nehri ile mahdut *Sırbistan kısmı* ve *Belgrad kalesi* terk edilmiştir. Muahede ahkâmına göre *Belgrad* kalesi Osmanlı devleti idaresinde iken Osmanlı tahkimatının tamir edilen kısmı ve bundan başka on iki bin kese sarfiyle Avusturyalılar tarafından yeniden yaptırılmış olan binalarla; tersane ve kışlalar hariç olarak kale içinde ve yanında yeniden yaptırdıkları cepyanelik, tabyalar ve çepeçevre yaptırılan varoş duvarı yıktırılacaktı. Yalnız Avusturyalıların yaptırıp yıkmadıkları binalarla, tersane ve kışlalara mukabil kaledeki top, cephane ve zahireleri kendilerine bırakılıyordu [1]. *Belgrad*'ın batısında Sava kenarındaki *Böğürdelen* öalesi Osmanlılarda kalıp Macaristan kısmında Tuna ve Sava'nın sol sahilindeki yerler de Avusturya'da kalmakta idi [2]. Fransa hükümeti bu Belgrad

[1] *Belgrad*'ın şehir kısmında *Kapusen* rahiplerine mahsus olup Avusturyalılar tarafından yaptırılan kilise, Fransa elçisi Marki dö Viln öv'un ricası üzerine yıktırılmamış ve *Belgrad* seraskeri Ali Paşa'ya da bu hususta 1152 Cemaziyelâhır (1739 Eylül) tarihli bir ferman gönderilmiştir.

Belgrad seraskeri vezir Ali Paşa'ya hüküm ki:

Biavnillahi'l-melik-el-kadir keşide-i silk-i temellülk ve teshir olan *Belgrad* kalesi varoşunda vaki *Kapuçin* nâm kilise filasıl Nemçelu tarafından bina olunup lâkin varoşun hiyn-i teslim ve tesellümünde kilise ve tabiünden olan keşişhanesi âmed-ü-şüd eden Nemçe tüccarının yedlerinde ibka kılınmasını Françe pâdişahının âsitane-i saadetimde mukim olup elyevm orduy-ı hümâyunumda murahhas ve mutavassıt elçisi kıdvet-ül-ümera-il millet -ül-mesihiyye Markiz dö Viln öv hutimet avakibühu bilhayr iltimas ve istida edüb müşarünileyh Françe pâdişahı devlet-i aliyyemin ez kadim sadık dostu olmak hasebiyle elçi-i mûmâileyhin iltimasına müsaade-i hümâyunum erzanı kılınmağın... sene 1152 cemaziyelâhır (*Mühimme* 145, s. 471).

[2] Birinci madde: Belgrad kalesi vilâdet-i Hazreti İsa'nın 1717 senesinde Roma İmparatoru tarafından istilâ olunup tahliye ve devlet-i aliyyeme çevre-i atika ve halen mevcut olan tamirat ve ittisalinde olan istihkâmlar ile teslim oluna. Bundan mââda tersane ve cebhane ve mahzenler ve soltathaneler (kışlalar) ve Varoş şehrinde mevcut beylik ve avam ebniyeleri Devlet-i aliyyeme teslim oluna.

İkinci madde: *Sapaç* (Şapaç) yani *Böğürdelen* kalesi devlet-i aliyyeme testeslim oluna.

Üçüncü madde, Sırp eyaleti ve bu eyaletin içinde vâki *Belgrad* kalesi devlet-i aliyyeme Roma İmparatoru tarafından teslim olunup nehr-i Tuna ve nehr-i Sava iki devlet eyaletleri beyninde hudud ola ve Sırp eyaletlerinin hudutları kezalik Bosna tarafında *Karloviçe* (Karlofça) nam mahalde akdolunan mevad üzere olalar.

müsalehası ile Avusturya'yı müttefiki olan ruslardan ayırıp imparatora yalnız başına sulh yaptırmağa muvaffak olduktan başka Osmanlı devletinin herhangi bir oyun ve döneklik karşısında kalmaması için muahedeyi Fransa devletinin zaman ve mesuliyeti altına sokmuştu. Yani Avusturya İmparatoru bu muahedeye riayet etmiyecek olursa Fransa'ya karşı cephe almış sayılacaktı. Sulh müzakeresi esnasında ilk iş *Belgrad*'la *Böğürdelen*'in tahliyeleri olduğundan buraların tahliyesinden sonra diğer maddeler müzakere edilmiştir.

Belgrad muahedesi henüz İmparator tarafından tasdik edilmeden evvel Rusların *hotin*'i almaları ve *Boğdan*'a girip *Yaş* şehrini işgal eylemeleri üzerine İmparator Altıncı Şarl muahedeyi tasdik etmek istemediyse de muahedenin, Fransa'nın kefaleti altında bulunmasından dolayı kabule mecbur olmuştur.

Rus cephesi

Osmanlı ordusu iki sene üst üste bütün hınciyle Avusturiya üzerine yüklenmiş olduğundan Rusya cephesi az kuvvetle ve bir seraskerle idare ediliyordu; bundan dolayı Ruslar kendi cepyele rinde bazı muvaffakiyetler elde etmişlerdir.

Rus kumandanı, Avusturya'nın kendisinden ayrılmak üzere olup münferid sulh yapmak istediğini anlayınca bunu önlemek için şiddetle taarruza geçmiştir. Mareşal Münih Lehlilerle anlaşarak on üç bini kazak olmak üzere yetmiş altı bin kişilik bir kuvvetle *Hotin*'den altı saat mesafede bulunan *Sukovvza* mevkiinden yirmi bin kişilik bir kuvvetle *Dinyester*'i geçerek Lehistan hududu üzerindeki *Hotin* yakınına gelerek [1] Bender seraskeri Veli Paşa tarafından mukabele olunacağı sırada *Akkerman* muhafızı Genç Ali Paşa'nın seraskerin emrini dinlemiyerek

[1] Bender seraskeri Veli Paşa ile *Hotin* muhafızı Kolçak İlyas Paşa ve *Boğdan* voyvodası taraflarından gelen haberlerde Rusların *Akkerman* ve *Bender* taraflarını ve Leh hududunu geçerek taarruz edecekleri anlaşıldığından o tarafa külliyetli asker sevki îcap etmiş ve keyfiyet Veli Paşa ile *Akkerman* muhafızı Genç Ali Paşa ve *Hotin* muhafızı ve *Bucak* seraskeri İslâm Giray Sultan ve Boğdan voyvodasna yazılmıştır (*Mühimme* 145 s. 439, 442).

Hotin taraflarında bulunan asıl düşman kuvvetleri üzerine saldırarak mağlup olması ve sonra da *Bender* tarafına kaçması sebebiyle [1] seraskerin emrinde bulunan askerin kuvve-i maneviyeleri kırılıp onlar da dağıldıklarından *Hotin* kalesi Ruslara teslim olmuştur (1152 Cemaziyelâhır 1 1739 Eylül).

Bundan başka diğer bir kısım Rus kuvvetleri *Boğdan*'a girmiş, *Yaş* şehrini elde etmiş ve sonra da *Tuna*'ya doğru ilerlemeğe başlamıştır; bunun üzerine *Yaş* şehrinden kaçan Boğdan voyvodası Kiga vaziyeti hükümete arz ile düşmanın *İbrail*, *Kili* ve *İsmail* taraflarına sarkmak istediğini bildirmesi üzerine Tuna sahillerinden on iki bin eli silah tutan kuvvet toplanması emrolunmuş ve *Yaş*'ın kurtarılmasına *İbrail* muyafızı Mehmed Paşa memur edilmiştir.

Böylece *Yaş* ve *Hotin*'in ruslara geçmek suretiyle [2] Mareşal Münih'in muvaffakiyetini haber alan İmparator Altıncı Şarl Belgrad muahedesini aktettiğine pışman olup bunu imza etmemek istemişse de muahede Fransa hükümetinin zımanı altında olmasına mebni tasdike mecbur kalmış; fakat murahhas Nayberg'i *Belgrad*'ı terk etmek suretiyle selâhiyeti haricine çıktığı için tevyif ettirmiştir.

Ruslarla müsaleha Fransa'nın tavassutiyle Avusturya'nın kendilerinden ayrılıp sulh yapması, yine Fransa'nın delâletiyle rusların da sulh yapmalarına sebeb oldu; ruslar son aylarda bazı muvaffakıyetler elde etmişlerse de Avusturya ile barış olduktan sonra Osmanlı ordusunun bütün kuvvetiyle üzerlerine geleceğinden dolayı onlar da uyuşmağı muvafık bulmuşlardır; Fransa

[1] Genç Ali Paşa, seraskerin emrini dinlemeyip mağlup olarak *Hotin*'in elden çıkmasına sebebiyet vermesinden dolayı idam edilmiştir. Genç Ali Paşa *Özi* seraskeri ve muhafızı ise de burasının düşmesi sebebiyle *Akkerman*'da bulunmakta idi.

[2] Muvaffakiyetlerine mağrur olan Münih *Boğdan* boyarlarına kaba muamelelerde bulunduktan başka onlardan epi para sızdırdığı gibi emri altındaki kazaklar da etrafı kasıp kavurmuş Rus askerleri de *Yaş*'taki haneleri, kilise ve manastırları yağmalamışlardı. Muzafferen *Yaş* şehrine girmiş olan Münih burada Metropolidin öpmek üzere uzattığı incil ile istavrozdan incili öpüp diğerini eliyle itmiş, Metropolidin duasına gülmüş, bu hal Rusları kurtarıcı olarak bekleyen halk üzerinde fena tesir yapmıştır (*Hammer*, Almanca tab'ı, c. 7, s. 531).

elçisi ruslara vekâleten sulh taleb etti; kabul etmezlerse belalarını bulurlar demeşiyle vezir-i âzam muvafakat eyledi ve Avusturya murahhası Nayberg'in ısrariyle ruslarla da görüşme yapıldı. Fransa elçisi Vilnöv'un yanında bulunan Rus murahhası Koynini (Coynini) ile anlaşıldı.

Onbeş madde ve bir hatime üzerine aktedilen muahedenin üçüncü maddesi mûcibince *Azak kalesi* yıkılacak ve arazisi 1113 ve 1700 hududu ile her iki devletin tasarrufundan çıkarılıp hâli arazi olarak bırakılacaktı; buna mukabil Osmanlı hükümeti eski Rus hududu olan *Don nehri*'nin üzerinde *Çerkaski* adası ve Azak denizi yanında yeni bir kale yaptıracaktı; yine en mühim olan bu üçüncü madde mûcibince Ruslar gerek *Azak denizi*'nde ve gerek *Karadeniz*de cenk ve ticaret gemileri yapamıyacaklardı.

Beşinci madde mûcibince Kırım Tatarları ve sairleri ile Moskov devletine tabi kazak ve Kalmukların birbirleriyle mücadeleleri men edilecekti; bundan başka Kırım Tatarlarının Rus şehir ve kasabalarına akın yapıp esir almaları da men olunuyordu.

Muahedenin altıncı maddesi gereğince Kuzey Kafkasya'daki büyük ve küçük *Kabartaylar* iki devlet arasında hatt-ı fasıl olarak serbest yani müstakil kalacaklar, Osmanlılar, ruslar ve tatarlar taraflarından hiç bir işlerine müdayale edilmiyecekti.

Dokuzuncu madde her iki devlet ticaretinin diğer devletlerile olan ticaret ahkâmına göre olması kabul edilip *Karadeniz*'de vaki Rus ticareti Osmanlı devleti reayası gemileriyle yapılacaktı; bu suretle Osmanlı hükümeti rusların *Azak denizi*'yle *Karadeniz*'de yalnız donanma inşasına değil ticaret gemileriyle ticaret yapmalarına dahi müsaade etmiyordu.

Onikinci maddeye göre Rus hükümdarlarına İmparator elkabı üzere nâme yazılması hususunda iki devletin dostane anlaşması temenni edilmekte idi [1]. Muahede mûcibince Ruslar *Hotin* kalesiyle Boğdan kıtasından işgal ettikleri yerleri geri veriyorlardı.

[1] Rus hükümdarlarına İmparator ve İmparatoriçe diye hitap edilmesi bu muahededen sekiz sene sonraki bir anlaşma ile hallolunmuştur. Ruslar âdetleri olduğu üzere muahede hükümlerine riayet etmedikleri için türlü türlü bahanelerle işi uzatıyorlardı. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Rusların muahede hükümlerini tamamen yerine getirmeden pâdişahın Rus çarını İmparator olarak

Onbeşinci madde müsalehanın yapılmasından sonra üç ay zarfında her iki tarafın muâhede tasdiknameleri Fransa elçisi vasıtasiyle mübadele olunacaktı. Muâhedenin hatimesinde dördüncü madde mucibince hudutların tahdidi işine Kırım Hanı da nezaret edecekti.

Bu ahitnamenin tarihi 21 Cemaziyelâhır 1152 ve 18 Eylül 1739 olup İstanbul'a gelindikten sonra her iki tarafın tasdiknamelerinin teatisi, Fransa elçisi Marki dö Vilnöv vasıtasiyle [1] Ramazan ve (12 Aralık) tarihindedir [2].

Osmanlı - İsveç İttifakı

İsveç'le ruslar ötedenberi birbirleriyle uğraşmakta olup bu defa Rusların Osmanlılarla muharebe ederek güneye daha ziyade inmeleri, Osmanlı devletini tahaffuzî ve ihtiyatî tedbir almağa sevk ettiğinden rusların tecavüzlerinden aynı derecede bezgin olan İsveç devleti ile Osmanlı devleti arasında müşterek tehlikeye karşı bir yakınlık husule gelmiş ve Fransa'nın da bu hususdaki müsmir faaliyeti neticesinde her iki taraf da bu hususta anlaşmak zaruretini hissetmişlerdir; fakat ruslara karşı Osmanlı-İsveç ittifakı olmadan evvel bu iki devlet 1149 Ramazan ve 1737 Ocakta ibtida aralarında bir ticaret muahedesi aktetmişler ve sonra bu ticaret muahedesinin onsekizinci maddesindeki bazı kayıtlar mûcibince 4 Şevval 1152 (4 Ocak 1740) 'da dokuz madde üzerine tahaffuzî bir ittifak yapmışlardır.

Bu tahaffuzî ittifakın 2, 4, 5 ve altıncı maddeleri bunun Rusya'ya karşı olduğunu sarih olarak göstermektedir; bu muahede

tanıyamıyacağını kat'i surette ileri sürdüğünden Rus büyük elçisi Kont Romanzoff İmparatorluk ünvanını ancak *Berda* ile *Miüs* arasındaki *Azak denizi* sahilinin hali kalması ve *Azak*'ın yıkılması ve *Yeni kale*'nin matlup mesafede inşası şartlarını yerine getirmekle muvaffak oldu *(Hammer tarihi*, Almanca tab'ı, s. 32).

[1] "İşbu sulh ve salahın imzasından sonra üç ayın müddetine değin vürud edecek tasdiknameleri Françe Pâdişahının rütbetlu, menziletlu elçisinin vesatetleriyle mübadele oluna *(Nâme defteri* 1, s. 19).

[2] Bu 1736/1148 seferinin 1739/1152 M. senesi vekayiine dair Kırım, Avusturya ve bu sırada devam eden İran seferlerine ait Eğinli Numan Efendi'nin *Tedbirât-ı pesendide* adında bir vekayinamesi olup bunun sonunda İran ve Moskov müsahelalarını havi tarihçe vardır *(Osmanlı müellifleri* c. 3, s. 155).

tecavüz ve kan dökülmenin önüne geçilmesini de derpiş ettiğinden yedinci madde mûcibince iki tarafın muvafakatiyle başka bir devlet de bu ittifaka girebilecekti. Bu tahaffuzî ittifakın hatimesinde bu anlaşmanın her iki devlet tarafından Rusya'ya bildirilmesi de kaydedilmiştir [1]. Osmanlı-İsveç ittifakı Belgrad muayedesinden sonra iki tarafca tasdik olunarak mer'iyete girmiştir.

Osmanlı devletine müzaheretinden dolayı Fransa'ya verilen imtiyazlar

Fransa hükümeti, Rusların evvelâ *karadeniz*'e ve sonra da *Akdenez*'e çıkarak kendilerinin doğu ticaretine zarar vereceklerinden dolayı bunu önlemeğe teşebbüs etmesi ve bu sırada Avrupa'daki galip vaziyetinden de istifade ederek Osmanlı devletiyle Rusya ve Avusturya arasında vukua gelen 1736—1739 muharebesinde müessir rol oynayarak Belgrad muahedesinin imzalanmasına muvaffak olmuştur.

İki büyük devletin; Rusya ve Avusturya'nın hücumlariyle şaşıran ve on üç sene İran harbinde yorulup henüz bu harp tamamen sona ermeden taarruza uğrayan Osmanlı devletine karşı müessir bir müzaheret rolü oynayan Fransa hükümetine karşı Sultan Mahmud müteşekkir kalarak onu kara gün dostu saymış ve ona eski ahidnâmedeki maddelerden daha geniş mtiyazlar vermiştir. Bu yeni imtiyazlar eski ahidnâmeye zeyl olarak yedi madde üzerine tesbit edilmiştir.

Bu ahidnâmenin — ki sonraları kapitülâsyon denilmiştir — Birinci maddesinde Fransa kıralının elçileri diğer hıristiyan devetlerin elçilerine nazaran kıdem, mevki, muafiyet, serbestiyet ve konsolosluk teşkilâtı îtibariyle daha üstün muameleye tâbi acakları kabul edildi. Ahidnâmenin iki, üç ve dördüncü maddeleri elçilik, konsolosluk, tercümanlara ve elçi sarayında (sefaret-

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 584. Bu muahedenin *İstanbul*'da tesbiti 22 Aralık 1739 olup İsveç kıralı tarafından tasdik edilmiş olan 18 Şubat 1740 tarihli nüshası da aynı nâme defterinin 586 mcı sagifesindedir. Bu ittifaknâmeyi Osmanlı devleti namına vezir-i âzam İvaz Mehmed Paşa ve İsveç kıralı namına da *İstanbul*'daki elçileri Hopken ile Karlson imzalamışlardır. İsveç murahhaslarından Hopken İsveç tahtına oturan *Goltorp* hanedanından Adolf Fredrik'in ilk senesinde İsveç başvekili olmuştur.

hanede) istihdam olunacak hademelere ve bunların cizyeden muafiyetlerine dairdir. Ellinci madde Osmanlı memleketlerindeki Frenk piskoposları ve rahipleri herhangi milletten olurlarsa olsunlar Françe pâdişahının himayesi altında sayılıyor ve eskiden Fransa'ya verilmiş olan imtiyazlar bunlara da teşmil ediliyordu. Elli birinci madde Kudüs'teki İsa Peygamber kabri vesair ziyaret yerleri Fransa kırallığının idaresi altında olduğundan îcabında oraların tamiri için Osmanlı hükümeti mümanaat etmiyecekti.

Bu yeni ahidnamenin tarihi 4 Rebîulevvel 1153 ve 30 Mayıs 1740) olup bazı maddeleri mecz ve tadil edilmek suretiyle kırk yedi maddeye inhisar ettirilmiştir [1].

Belgrad muahedesinin akdinden epi zaman geçtiği halde Rusların îtiyadları olan muahedeye riayetsizlikleri yani Azak kalesini yıkmamaları sebebiyle muahedenin Fransa'nın zımanı altında bulunmasından dolayı Rusya'yı Frans'ya şikâyet için Osmanlı hükümdarı *Paris*'e bir muvakkat elçi göndermiştir (1154 H./1741 M.)

Fransa'ya gidecek elçiliğe Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Efendi'nin oğlu Said Mehmed Efendi intihap olunarak kendisine Rumeli beylerbeyiliği payesi verilmiştir [2]. Sultan Mahmud tarafından elçiye verilen nâmede Rusların *Azak kalesi*'ni yıkmaları için tavassut rica edilmekte [3] ve Osmanlı

[1] *Nâme-i hümâyun* defterinde bu ahidnâmenin eskisi ve yenisi madde olarak değil fıkra halinde kaleme alınmış ve takriben yüz maddeye yaklaşmıştır. Hammer bunun seksen dört maddelik büyük bir ticaret ve dostluk muahedesi haline geldiğini beyan ediyor (Almanca tab'ı c. 8, s. 4).

[2] *Subhî*, varak 200, Said Mehmed Efendi babası Mehmed Efendi'nin maiyyetinde onun kethüdası olarak daha evvel *Paris*'e gittiği gibi sonradan sefaretle İsveç kıralına gönderilmiş, Lehistan'a *Niemirov*'da Avusturya ve Rusya ile yapılan müzakerelerde bulunmuş lisana aşina bir zat idi; 1755'de beş buçuk ay kadar sadr-ı âzam olmuştur.

[3] Sultan Mahmud 1154 Zilhicce sonu (1742 Mart ibtidası) tarihiyle XV. Lui'ye göndermiş olduğu nâmesinde şöyle demektedir:

Bundan akdem Devlet-i aliyyemiz ile Nemçe ve Moskov devletleri beynindeki muharebe Françe devletinin hüsn-i kefalet ve tavassutiyle tarafımızdan itfa ve şurut-ı ahidnâme tarafımızdan tamamen icra ve ibka olunup ve lâkin müsaleha şeraitinden olan *Azak kalesi* hedmi ve tecdid-i hudud resmi misullu bazı şurut ve kuyudun icrasında ılel ve â'zar îradiyle o maddeler Moskovlu tarafından ilâhaza'l-ân .tesvif ve tehir olması kefalet ve tavassutu indimizde

hükümetine karşı müzaheretinden dolayı Fransa kıralı Onbeşinci Lui'ye teşekkür olunmaktadır.

makbul ve mergub olan Françe devleti gibi bir azim-üş-şan devletin derkâr olan kefalet-i mûtebere ve vesâtet-i mer'iyyesine onların adem-i îtina ve îtibarlarını müstelzim ve bu keyfiyyet dahi muvazene-i devlet üzere siz haşmetlu dostumuzun ırk-ı gayret ve hamiyyetlerini muharrik ve müheyyiç olmakla mevadd-ı mezkürenin tafsili sadr-ı âzam mektubundan ve tarafımıza baas olunan büyük elçimizin takririnden karin-i yakînleri oldukta şan-ı devlet ve übbhetinize şayan veçhile o ukdelerin de" halledilmesi rica edilmektedir. (*Nâme defteri* 8, s. 65). Subhî tarihi, Rusların Azak kalesini yıkmaları hakkındaki şikâyeti, asıl maksadın o olmasına rağmen açık yazmayarak "Moskovluya âit bazı umûr-ı lâzimeyi ifade ve tefhim" şeklinde beyan ile nâme ve elçi gönderilmesini dostluk teyidi ve bu vesile ile hediye irsali olarak göstermiştir.

ALTINCI BÖLÜM

İRAN SEFERİNİN ÜÇÜNCÜ SAFHASI

Nâdir şah zamanındaki muharebeler

Nâdir Şah'ın hükümdarlığı

İran topraklarını Afgan, Osmanlı ve Rus istilâsından kurtarmış olan Nâdir Ali Han İran'ın ileri gelenlerini *Mugan* sahrasında topladıktan sonra onlara yaptığı hizmetleri anlatmnş ve sonra kendisinin artık istirahat edeceğinden bahis ile bir hükümdar intihabını teklif etmiş ve nihayet adamlarının almış olduğu tertibat üzerine bir az istiğna gösterdikten sonra muzmerri olan İran Şahlığına intihap olunmuştu (1148 H./173 6M.)

Nâdir Şah Osmanlılarla muahede aktettiği sırada *Caferî mezhebi*'nin beşinci mezhep olarak kabuliyle *Kâbe*'de bu mezhebe bir rükün tahsisi maddesi ihtilâflı kalmış ve bunun üzerine İran ulemasiyle görüşülerek bir hal çaresi bulunmak üzere bir elçi refakatinde iki Osmanlı âlimi İran'a gönderilmişti.

Nâdir Şah bu sırada *Afganistan* ve *Hindistan* seferine çıkıp *Kandehar*'ı muhasara ettiği sırada Osmanlı elçisi Mustafa Paşa ile iki Osmanlı âlimi kendisini orada buldular. Görüşme neticesinde ihtilâflı olan iki maddenin kabulü için Nâdir Şah ısrar ettiğinden bu heyet *Kandehar* dan geri dönmeğe mecbur olduklarından İran ile yeni bir muharebe safhasının açılacağı anlaşılmıştı (1150 H./1737 M.); Nâdir in Hindistan seferi esnasında Osmanlı hükümeti Rusya ve Avusturya ile muharebe etmekte idi.

Nâdir Şah'ın Hindistan seferi

Nâdir Şah İran'ı yağmadan kurtarmakla kanaat etmiyerek 1150 H./1737 M. de Doğu seferine çıkarak Afganistanı istilâ ve 1737 de *Kandehar* ve *Kâbil* şehirlerini aldıktan sonra *Hindistan*'a girmiş, *Lahor*'a kadar ilerleyerek *Kernal* muharebesiyle *Gurkanlı* (Timurîler) ordusunu fena halde bozarak (1151 H. 1739 M.) eski adı *Şah Cihanâbad* olan *Delhi*'yi zabtettiğinden Hint devleti sulhe mecbur olmuştur; bu müsaleha neticesinde İran hududu *Sind* (İndus) nehrine kadar genişlemişti.

Nâdir Şah mağlup ettiği Gurkanlı hükümdarı Ebülfeth Nâsırüddin Mehmed Şah (1719-1748) ile aktettiği muahedenâmede Osmanlı hükümdarı ile nâme teati edilmemesini bir madde olarak muahedeye koydurmuştu [1]. Nâdir in *Hindistan*'dan avdetinden bir kaç sene sonra Nâsirüddin Mehmed Şah Buharalı Seyyid Ataullah adında bir elçiyi deniz yoluyla *Basra* ve *Bağdad* tarafından *İstanbul*'a gönderip elçinin şifahî takriri mûcibince Nâdir Şah'ı iki taraftan vurmak için ittifak teklif edilmiştir; Birinci Mahmud bu teklife yalnız şifahen muvafakat etmiş ve Seyyid Ataullah ile beraber bilmukabele Maliye tezkirecisi şair Sâlim Efendi'yi Hindistana elçi göndermiştir (1158 H./1745 M.).

Nâdir Şahın Dağıstan harekâtı

Nâdir Şah *Hindistan* seferinden döndükten sonra *Dağıstan* beylerine rakam yani ferman gönderip kendisine itaat etmelerini istemiş ise de aldırış edilmediğinden 1154 ibtidalarında (1741 Nisan) *Şamahi* taraflarına tecavüz ederek oraları da emri altına almak istemisse de her defasında şiddetli mukabele ile karşılaştığından muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine şiddet siyasetini terk eden Nâdir Şah, *Lezki* ve *Dağıstanlılar*'a karşı mülâyim bir siyaset tkkip edip onlarla uyuştuktan sonra Osmanlılarla olan muahededeki Caferî mezhebinin mutlak surette kabuli için Bağdad valisi Ahmed Paşa vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat etmiş ve bu madde kabul edilmediği takdirde Nâdir'in muharebe edeceği de Bağdad valisi tarafından İstanbul'a bildirilmiştir.

Osmanlı-İran Muharebeleri

Nâdir Şah'ın müracaatı

İran hükümdarı *Hindistan*'da muzafferiyet kazandıktan sonra Osmanlı hükümdarına nâme ve hediye göndererek fütuhatını bildirdi [2] ve kendisi de büyük ganimet mallariyle *Isfahan*'a döndü; Nâdir'in

[1] *İzzî*, varak 13 ilâ 16. Şamdanî-zâde *Müriût-tevarih*'de Nadir Şah'a iki taraflı taarruz için Hindistan hükümdarı Mehmed Şah ile mahbus olan diğer bir Melik tarafından Seyyid Ataullah'ın gönderildiğini yazmaktedır.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 8, s. 32. Nâdir Şah *Hindistan*'daki muvaffakiyatı hakkında I. Sultan Mahmud'a göndermiş olduğu 18 Muharrem 1154 tarihli (5 Nisan 1741) farsca nâmesinde mağlup olan Nasirüddin Mehmed Şah'ın kırk bin telef ve bir hayli esir verdikten sonra *Kernal* kalesine kaçıp üç gün sonra teslim olarak kendisiyle beraber devlet merkezi olan *Şahcihanâbâd*'a geldiğini ve Mehmed Şah'ın Türk olup kendisinin de Türk olması sebebiyle onu yine saltanatta bırakarak Sind nehrinin sağ taraflarını almakla iktifa eylediğini beyan etmiştir.

[1] Nâdir Şah'ın istekleri, tam bir ticaret serbestisi, Kâbe'ye münavebe ile örtü örtmek hakkı, Caferî, mezhebinin tanınması, Mekke'de mezhebine bir makam tahsisini maddeleri idi (*Hammer tarihi*, Almanca tab'ı c. 8, s. 38).

[2] "Bu defa İran Şahı Nâdir Şah, devlet-i âliyyeme, elçisi ile gönderdiği cevabnâme ve sair tahriratının mefhum ve müeddalârında memâlik-i mahrusama su-i kasdı zâhir ve nümâyan olmağla emr-i müdafaasına kıyam ve mübaderet Devlet-i aliyyemin vâcibe-i zimmeti olduğın ve mukatele ve muharebenin meşruiyyetini ulemây-ı âlâm bilittifak imza ve ifta eylediklerine binaen... 1155 Safer/1742 Nisan (*Mühimme defteri* 148 s. 218).

[3] 24 Safer 1155 ve (30 Nisan 1742) tarihli olan bu fetvaların suretleri *Mühimme defteri*'nin 148 inci numarasında 226 ve 243'üncü sahifelerindedir.

[4] Daha sonra Diyarbakır valiliği ile Azerbaycan seraskerliğine meşhur Hekimoğlu Ali Paşa tayin olunmuştur.

Afgan ve *Hindistan* seferi dört sene sürdü ve avdetinden sonra muahedenin halledilmemiş olan bilhassa iki maddesini yeniden ortaya atarak [1] Hacı Han isminde bir elçi yollayıp tehdide başladı [2].

Osmanlı hükümeti bunun muvaffakiyetlerinden dolayı çekingen olmakla beraber dört mezhep haricinde bir mezheb kabulü ulemanın mümaneatiyle saltanat tebeddülüne ve bir ihtilâle kadar gidebileceğinden dolayı Sultan Mahmud müşkil durumda idi; nihayet bir beşinci mezhebin kabulü ehl-i sünnet akidesine uymadığı için ısrar ettiği takdirde Nâdir Şah'a karşı harp etmek için fetvalar alındı; [3] ve Nâdir Şah'a bu işteği müşkilât ve tehlüke anlatılmak üzere divân-ı hümayun hacegândan Mustafa Nazif Efendi yollandı ise de Nâdir Şah teklifinden dönmedi ve Rusya ile de Türkiye aleyhine ittifak yaptı.

Bunun üzerine muharebe olmak ihtimali kuvvetlendiğinden Irak taraflarına Bağdad valisi Ahmed Paşa ve *Azerbaycan* tarafı seraskerliğine de Diyarbakır valisi Köse Ali Paşa memur edildiler (1742) [4].

İş bu raddeye gelince Nâdir Şah Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya iki adamını gönderip elli; altmış bin kişilik bir kuvveti

Erzurum tarafına yollayıp kendisinin de *Kerkük* üzerine gelip orasını aldıktan sonra *Bağdad*'ın kendisine teslim edilmesini teklif ederek bu hususta bir sened istemiştir. Ahmed Paşa, sened vermiyecek olursa Nâdir'in gelip Bağdad'ı muhasara edeceğini fakat henüz zahirenin tarlalardan içeri alınmadığından dolayı muhasara esnasında fena duruma düşeceklerini hesab ederek Nâdir Şah'a istediği senedi vermekle beraber vaziyeti acele *İstanbul*'a bildirmiş ve süratle kuvvet sevki ile beraber vezi-i âzamın bizzat sefere çıkmasını tavsiye etmiştir.

Harbe karar verilmesi

Osmanlı hükümeti Nâdir Şah'a karşı *Safeviye* hanedanından olduğunu iddia eden bir şehzadeyi ele alarak onu İran Şahı olarak ilân etti. Bu şehzadenin adı Safi olup güya Şah Hüseyin'in oğlu idi; şehzade Safi İran'ın istilâsı esnasında 1143 H.11730' da Osmanlılara iltica ederek bir müddet *Selânik*'te [1] ve sonra *Rodos*'ta oturtulmuştu. İran vaziyeti yeniden alevlenince bu sahte şehzadeden istifade edilmek üzere *Rodos*'tan *Gelibolu*'ya getirtilerek oradan da 1156 H11743 de *İzmit*'e geçirilip [2] hakkında hürmet gösterilerek *İstanbul*'a gönderilmiş ve kendisine *Kadıköyü*'nde [3] *Kaya Sultan yalısı* tahsis edilmiştir [4].

Şehzâde Safi, pâdişah tarafından kabul olunduktan sonra kendisine İran şahlığı verilerek duruma intizaren *İzmit*'e yollandı. [5] ve nihayet Nâdir Şah'ın hududu geçtiği haber alınması

[1] *Mühimme defteri* 138, s. 82.

[2] Kocaeli mutasarrıfı ile İzmit kadısı ve saireye yazılan fermandan: Hâlen Gelibolu'da olan Acem şehzadelerinden Âli-Hazret Şehzâde Safi-dâme mahfuzen— bu hilalde lieclîl-maslaha *Gelibolu*'dan *İznikmid*'e getürülüp çendruz anda ikameti lâzım gelip ve lâkin şehzade-i müşarünileyh devlet-i âliyyenin misafiri olmağla ikram ve ihtiramı lâzime-i şân-ı saltanatımdan olduğuna binâen... Evâhir-i Cemaziyelevvel 1156 *(Mühimme* 150 s. 51).

[3] *Haydarpaşa* ile *Kadıköy* arasındaki mahalde idi.

[4] *Karton vesikaları*, Karton 3, nr. 776 (24 Zilkade 1142).

[5] Şehzâde Safi hakkında Diyarbekir valisi Hekimoğlu Ali Paşa'ya gönderilen fermandan:

"Şâhân-ı Safeviyye'den mukaddema vefat eden İran Şahı Şah Hüseyin Safevî'nin sahih sulbî oğlu olup... diyar-ı *İran*'da zuhur eden naire-i âşûb ve fitende devlet-i aliyyeme iltica ve karar arzusiyle bir müddetten beri memalik-i mahrusamda ikamet etmek üzere olan.. şehzade Mirza Safi'nin... İran tahtına takrir ve iclâsı hususuna himmet-i mülükânem derkâr ve kariben müşa-

üzerine *İran*'a harp îlân olundu (23 Eylül 1743) [1]. Aynı günde Şah Safi de *İzmit*'ten *Erzurum*'a gönderildi.

Dağıstan'ın İranlıların eline geçmesi sebebiyle Osmanlı pâdişahı, Nâdir Şah'ı *Kafkasya*'da meşgul etmek için *Dağıstan*'ın büyük emirlerinden Osmî Han'a (Osmai) Dağıstan Hanlığı beratı gönderdiği gibi aynı zamanda *Gazi Kumuk* hâkimi Sürhay Han'ın oğlu Mehmed Han'a da yine hanlık verip her iki hanın *Kafkasya*'da baba ve oğul gibi el birliğiyle hareket ve hizmet etmelerini bildirmiştir [2]. *Çıldır* (Akisha) valisi Yusuf Paşa, *Gürcistan*'da ilerleyerek bazı muvaffakiyetler elde etti ise de *Kaht* (Kahetli) prensi Tahmors ile Ali Han taraflarından mağlup edildi [3].

Nâdir Şah'ın Kerkük'ü işgali

Nâdir Şah kuvvetlerinden on bin kişilik bir grup *Bağdad* taraflarına akın yaparak oradaki mahsulatı talan ettikten sonra *Kerkük* kalesi önüne gelip ahalisine teslim almalarını teklif ettilerse de Kerkük kalesi muhafızları bunlara karşı hareket ederek bir kısmını katledip bir kısmını kaçırmışlardır. Kaçanlar doğruca Nâdir Şah'ın ordugâhına giderek vakayı anlatmaları üzerine Şah bu hale hiddetlenip bir kaç yüz top ve humbara ile *Kerkük* üzerine gelip mu-

rünileyh cenabları İran hududuna sevk ve îsal olunmak musammemdir..." Birer sureti *Musul*, *Erzurum*, *Çıldır*, *Kars* ve *Van* valilerine yazılmıştır (1156 Receb ve 1743 Eylül). *Mühimme* 150, s. 105.

[1] Yeniçeri ocağının sefere hareketi için Ocak ağasına gönderilen fermandan:

İran şahı Nâdir Şah mezâhib-i erbaa-i hakkadan hariç Caferî nâmiyle beşinci olmak üzere bâtıl mezheb peyda edüb mezheb-i merkumı kabul edin deyu hâşâ sümme hâşâ ehl-i sünnet ve cemaatin pâk itikarlarına halel vermek daiyesiyle bilâ mûcib hudud-ı mahrusama tecavüz ve taaddisi muhakkak olup verilen fetvây-ı şerife mûcibince şer'an mukatelesi ümmeti merhume üzerlerine vâcib olmağla.. bilcümle dergâh-ı muallam yeniçerileri ve cebecileri ve topcuları ve sipah ve silahdar ocakları gedikli ve ulufeli müteferrikagân ve çavuşan ve memalik-i Rumeli ve Anadolu'da eyalât elviye Zuama ve erbâb-ı tımarı ve piyade ve suvari ecnad-ı'zafer-îtiyad, şâh-ı merkumun mukatele ve müdafaası çün sefer-i nusret eserim vukuı işbu şabanül muazzamın dördüncü pazartesi günü huzurumda aktolunan encümen-i şûrada karardade olmağla..... Evâil-i şaban 1156 *Mühimme* 150, s. 132.

[2] *Mühimme* 150 s. 201.

[3] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 56.

hasara etti; şiddetli bombardıman neticesinde şehir binaları yandı; şehir ancak üç dört gün mukavemet edebildi; nihayet kendilerine aman verilip canlarına dokunulmıyacağı vadolunmasına rağmen Nadir kuvvetlerinin yağmacılığa ve halkı esir almağa başlamaları üzerine halk tarafından mukabele edilip mümanaat gösterilmesi neticesinde halktan bir hayhsı katledildi.

Musul muhasarası Musul valiliğinde Abdülcelil-zâde Hüseyin Paşa bulunuyordu. Nâdir Şah 24 Receb 1156 ve 13 Eylül 1743' de Musul önüne gelip siperler kazdırıp 2 Şaban ve 26 Eylül'de burasını muhasara etmiştir. Bizzat kale etrafını gezen Nâdir Şah kaleye karşı on iki yere tabye ve siperler yaptırmış ve iki gün sonra yani 23 Eylülde şehrin batısına naklettikten sonra 28 Eylülden îtibaren geceli gündüzlü on iki tabyeden şehri ve kaleyi fasılasız bombardıman etmiştir.

Nâdir Şah bundan sonra 4 Ekim'de (15 Şaban gecesi) yürüyüşe karar verip hazırlattığı lâğımlara ateş verip tedarik ettiği bin yedi yüz merdivenle şehre hücum ettiği sırada rüzgârın kendi taraflarına esmesi sebebiyle atılan iki lâğımın alevleri İran ordusu tarafına döndüğünden kale duvarı üzerine koydurduğu merdivenlerdeki bir kaç bin kişiyi yakmış, fakat buna rağmen taarruzu durdurmamıştır.

Kale müdafîleri bütün gayretleriyle çalışıp asla fütur getirmediöleri için Nâdir Şah yaptığı hücumun bir netice vermediğini görünce ertesi günü Musul önünden kalkıp *Bağdad* tarafına gitmiştir [1].

Kars muhasarası Nâdir Şah 1157 Cemaziyelâhır ve 1744 temmuz'da *Kars* kalesi önüne gelerek *Künbed Köyü* önüne metris kazarak bir ay mütemadi muharebe olmak suretiyle yetmiş seksen gün burasını muhasara etmiş ise şiddetle mukabele ve müdafaa edildiğinden muvaffak olamıyarak fena bir halde çekilmiş olduğundan Çeteci Abdullah Paşa kumandasındaki on sekiz bin kişilik bir kuvvetle diğer aşiret kuvvetleri bu vaziyetten istifade ile *İran*'a akın yapmış-

[1] *Mühimme* 150, s. 168, 184 Ali Paşa ile Musul müdafii Hüseyin Paşa'ya gönderilen fermanlardan)

lardır. Bu münasibetle hükümet tarafından İran Şahı îlân edilmiş olan Şah Safi namına propaganda yaptırması *Kars* tarafı seraskeri sabık vezir-i âzam Şehla Ahmed Paşa'ya emrolunmuştur [1].

Bu sırada serasker Şehla Ahmed Paşa hastalığına mebni bu hizmetten afvını istediğinden mazereti kabul olunarak Haleb valiliğine tayin olunmuş ve yerine Aydın muhassılı esbak sadr-ı âzam Yeğen Mehmed Paşa Anadolu valiliği ile Şark seraskeri olmuştur [2].

Revan muharebesi Kars veya Şark seraskeri tayin edilen Yeğen Mehmed Paşa üstün kuvvetine güvenerek 26 Cemaziyelevvel 1158 ve 26 Haziran 1745 'de *Erzurum*'dan İran tarafına hareket ederek Temmuzun onbirinde (12 Receb) *Revan* yani Erivan'ın kuzeyindeki *Yagorvat* [3] sahrasına inmişti; burada Nâdir Şah'ın siperlenmiş ordugâhı vardı; seraskerin maksadı bu ordugâha taarruz etmekti.

Osmanlı kuvvetleri gelir gelmez Nâdir kuvvetleriyle çarpışmışlar ve ertesi gün metris almadan Nâdir kuvvetlerini ordugâhlarına siperlerinin içine kadar sürmüşler ve ertesi gün siper alarak İran metrisleri üzerine yürümüşlerdir. Metris muharebesi üç gün sürüp Osmanlı kuvvetleri siperlerini ileri götürmek suretiyle İranlıları iyice sıkıştırmışlar ve düşmanın fena duruma geldiğini anlayan kumandanlar ertesi cumartesi günü kat'i hücuma karar vermişlerdir.

Bu müzakere esnasında ağır hasta bulunan serasker Yeğen Mehmed Paşa bulunamamıştı; bunu vesile yapan on bin mevcutlu suvari levend binbaşılarından Hacı Nasuh ile deli ve gönüllü kuvvetlerinin arasından bazı müfsitler hücuma geçmek istemiyerek dedi kodu yaptıkları sırada Yeğen Mehmed Paşa'nın vefat edivermesi kendilerine vesile verdiğinden tam muharebenin kızıştığı öğle vaktinde geri dönmüşler ve bu hal ordunun

[1] *Mühimme* 150. s. 423 Ramazan 1157 (1744 Ekim)

[2] *Mühimme* 151, s. 68, 70, 75.

[3] Bu isim *Mühimme*'de (Defter 152, s. 2) *Yagavort*, *İzzî harihi*'nde (varak 30) *Kagavort* ve *Hammer tarihi*'nde (Almanca nüsha c. 8, s. 64) *Kagaverd* imlâlarında ve haritada ise metinde kaydettiğimiz şekilde yazılmıştır.

diğer kollarına da sirayet ettiğinden tam kat'î muzafferiyet elde edileceği sırada levendlerin harp sahasını bırakmalariyle yirmi binden fazla zayiat verilerek avdet olunup *Kars*'a gelinmiştir [1]. Revan muharebesi 23 Receb 1158 ve (21 Ağustos 1745) de neticelenmiştir. Bozuk düzen *Kars*'a gelen ordunun idaresini henüz Kars'tan ayrılmamış olan sabık serasker Şehela Ahmed Paşa derhal ele alarak intizamı iade etmiş ve ikinci defa serasker tayin olunmuştur [2].

Altı aylık maaşlarını hükümetten peşin olarak almış olan levendlerin tam galebe edileceği sırada taarruz etmiyerek geri dönmeleri sebebiyle hükümet bunların memleket için pek zararlı olduklarını anlayarak (مضرالناس وساعی بالفساد muzırrü'n-nas ve sâî bilfesad) tabiriyle bütün zabit ve neferleriinin katillerini ve bütün mal ve eşyalarının öldürenlere bırakılacağını îlân ile bu hususa dair almış olduğu fetvayı da her tarafa tamim eylemiştir [3].

Nâdir Şah'ın iki mektubu

Son Revan muharebesi esnasında ordunun çekilmesinden sonra Nâdir Şah büyük bir bâdireden kurtulmuş ve biri Kars seraskeri Şehela Ahmed Paşa'ya ve diğeri Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya olmak üzere iki mektup yollamıştır. Nâdir Şah bu mektuplarında Caferî mezhebinin kabulü ve Kâbe'de bir rükün tahsisi tekliflerinden vaz geçtiğini, fakat buna mukabil evvelce Şah İsmail'den alınmış olan *Van*, *Bağdad*, *Basra* ile *Kerbelâ* ve *Necef* taraflarının kendisine verilmesini istemiş ve nâmesiyle bir elçi göndermiştir.

Osmanlı hükümeti Revan vak'ısından sonra zaten hudutlara asker sevkederek *Kars* ve *Diyarbekir* taraflarına mühim hazırlık yapmakta olup aynı zamanda Kırım Hanı İkinci Selim Giray'a da bir Sultan kumandasiyle Kars cephesine on bin Tatar kuvveti göndermesi yazıldığından dolayı Nâdir Şah'ın arazi talebinin kabulüne imkân yoktu. Bunun için verilecek cevabın Nâdir Şah'

[1] *Mühimme 152*, s. 2, 3 (Şaban ortalarındaki fermandan); *İzzî tarihi*, varak 30.

[2] *Mühimme*, 151, s. 353, 390.

[3] *Mühimme* 152, s. 66 (Şâvval sonları 1745 Kasım).

ın *Bağdad* yoluyla göndermiş olduğu elçi ile görüşmenin sonuna talik edilmesi münasip görüldü [1].

Hekimoğlu Ali Paşa'nın Kars Seraskerliği

Bu sırada İran üzerine Diyarbekir ve Kars taraflarından yapılacak iki koldan taarruzu idare edebilmek için İran ahvaline vakıf muktedir bir kumandanın serasker bulunması zarurî olduğundan ilk defaki seraskerliğinde *Tebriz*'i zabt ve sonra elden çıkan *Tebriz*'i ikinci defa elde etmiş olan ve Haleb valiliğinden Anadolu valiliğine naklolunan sabık vezir-i âzam [2] Hekimoğlu Ali Paşa Kars cephesine serasker olmuştur (1158 zilhicce ortaları / 1745 Aralık). Ali Paşa'nın *Erzurum*'a gelmesine kadar sabık serasker Şehela Ahmed Paşa vekil olarak *Erzurum*'da kalmıştır.

İranla musaleha mukaddimesi

İran elçisi Fetih Ali Bey 15 Zilhicce 1158 (8 Ocak 1746)'da *İstanbul*'a gelerek Ragıb Paşa konağına misafir edilmiş getirdiği iki nâme ile *İtimadüddevle* denilen İran vezir-i âzamı Şahruh tarafından[3] vezir-i âzama gelen mektuplar kendisinden alınarak tercüme ettirilmiştir.

Nâmenin birisinde Caferî mezhebi ve Kâbe'de rüknü tahsisinden bahsedilip aklen bu teklife mümanaat etmek îcab etmez iken devlet-i aliyye uleması mahzurlar beyaniyle muvafakat etmediler. Serasker Yeğen Mehmed Paşa kaziyesinden sonra bu kadar tasavvur ve hayal eyledik ki ehl-i islâm beyninde dostluk ve tahsil-i intizamdan gayri garez ve maksudumuz yok iken bu kadar kan döküldü; ısrar eder isek bu kan dökülme daha ziyade olacaktır. Hüsn-i niyet îcabı olarak dindarlık yolundan yürüyerek teklifimizden vaz geçtik [4] İran'dan Beyt-i Şerife giden-

[1] *Mühimme defteri* 152, s. 63 ve *İzzî tarihi*, varak 42, 43.

[2] Hekim-oğlu Ali Paşa ikinci defa sadaretten mazuldü.

[3] İran *İtimad-üd-devlesi*, Nâdir Şah'ın torunu olup ondan evvelki vezir-i âzamı, Nasrullah Mirza idi. (*Nâme defteri* 8, s. 62, 63).

[4] Nâdir Şah, Caferî mezhebini Osmanlı pâdişahına kabul ettirmek için ısrar ettiği sırada Cizye muhasebecisi bulunup İran elçisiyle mükâlemeye memur olan Ragıb Efendi (Koca Ragıp Paşa) bizim mütereddid ulemamıza karşı: hak mezhep dörttür, lâkin pâdişahımızın hükmü cari olduğu yerlerde pâdişahın Hanefî mezhebinde olmasına binaen dört mezhepten olanların dâva-

ler dört mezhep rükünlerinden hangisinde olursa orada namaz kılarlar. Diğer nâmemizde zikrolunduğu üzere talep olunan şevlerin red ve kabulü sizlere âittir denilmektedir [1].

İkinci nâmede ise ehl-i sünnet mezhebinin İran'da devamından bahsedilip bazı cahillerin de yola getirildiği ve isteklerinden vaz geçtiği beyan edildikten sonra:

Karındaşlığa binaen îlâm olunur ki *Irak* ve *Azerbaycan* memleketleri eskiden Türkmen pâdişahlarının olmakla bize âittir; Şah İsmail'in devleti zamanında bu yerlerin yarısı devlet-i aliyyenin eline geçmiştir. Mezkur iki memleket ki *Azerbaycan* ve *Irak*'tan ibarettir; ittihada binaen birisi işbu muhibb-i sadıklarına îta ve ihsan buyrulursa öbürünün nısfı ki taht-ı tasarruflarındadır, Devlet-i Aliyyeye helâl olsa gerek denildikten sonra bu arazi meselesinin red veya kabulünü Osmanlı pâdişahının arzu ve kararına bırakarak sulh için uysal hareket etmektedir.

Bu iki nâme mündericatı ile elçi Fetih Ali Bey'in mütaleasından sonra mesele hükümetce görüşülüp Nâdir Şah'ın harbi mûcib olan iki maddeden vaz geçmesinden sonra arazi işini de Osmanlı Pâdişahının rey ve arzusuna terk etmesi İran Şahının sulhü samimî olarak istediğine delil addolunarak kendisine cevabî nâme ve elçi gönderilmesine karar verilmiştir.

Filhakika Sultan Mahmud'un gönderdiği nâmede Nâdir Şah'ın iki maddede ısrar etmeyip terk ettiğinden ve iki islâm devleti arasında kan dökülmesini önlediğinden dolayı onu övüyor

larını Hanefî mezhebi üzere içtihad ederler ve hüküm verirler; Caferî mezhebi dahi tasdik olunsa yine Osmanlı ülkelerinde Hanefî mezhebi carî olur; bu tasdik lâfzı murad bir şeydir, bunun için otuz seneden beri Anadolu harab ve nice yüz bin müslüman telef olup hazine boşalmıştır. Devletin Nemçe ve Moskov gibi düşmanı zuhur etti ve şimdi yine (yani 1155 H./1742 M.'de) Acem, ancak mezhep kavgası için sefer açtı, kuru bir söz ile böyle zarurette şer'in müsaadesi vardır; zarar-ı âmdan zarar-ı has evlâdır demiş. Bunu haber alan meşhur Darüssaâde ağası Hacı Beşir Ağa —ki birinci Mahmud üzerinde bir sözü iki olmazdı— Ragıb Efendi'yi tekdir ederek: "*Bir daha bu kelâmı ağzına alma; madem ki ben hayattayım dört mezhebe beşinci bir mezhep ilâve ettirmem*" demişti. (Şamdanî-zâde, *Müri-üt-tevarih*, 1159 vekayii, Beşir Ağa'nın vefatı kısmında).

[1] Nâdir Şah'ın nâmesinin aslı farsça olup tercümesiyle birlikte *Nâme defteri*'nin üçüncü cildinin 43 ve 45'inci sahifelerindedir. Nâdir Şah'ın bu nâmesinde imzası şöyledir: بر گزیدهٔ قادر ــ در جهان بود نادر *Ber güzide-i kaadir: Der Cihan büved Nâdir.*

ve arazi işni kendi reyine bıraktığından bahis ile eski hudut üzerine (Dördüncü Murad zamanındaki hudut) anlaşmağa mânî olmadığını beyan ederek Mustafa Nazif Efendi'nin elçi olarak gönderildiğini zikr ediyor [1].

İran elçisi Fetih Ali Bey ile beraber İran'a gönderilen Mustafa Nazif Efendi'ye nâme-i hümâyun ile İran *İtimadüddevle*'sine vezir-i âzamın Türkçe ve İran reis-i ulemasına şeyhulislâmın, İslâm ittihadından bahs eden arapça mektupları da verilmiştir (1159 H./1746 M.) [2].

İranla sulh akdi

Osmanlı murahhası nâme ve mektupları götürüp bu esnada *Tahran* ile *Kazvin* arasında *Kerden* karargâhında bulunmakta olan Nâdir Şah'a ve diğerlerine takdim ettikten sonra İran murahhası Hasan Ali Han ile dört beş celsede nâme-i hümayundaki esas üzerine Dördüncü Murad zamanındaki hududa göre mutabık kalınıp İran hacılarına emirülhac tayini ve her üç senede bir değiştirilmek üzere devlet merkezlerinde şehbenderler bulunması ve elde edilen esirlerin iadeleri ilâve edilmek suretiyle muahedeyi akde muvaffak olmuştur (17 Şaban 1159 / 4 Eylül 1746). Mustafa Nazif Efendi iki taraftan mübadele edilen mühürlü muahede senedini aldıktan sonra Ekim ayında (Ramazan sonları) *Bağdad*'a gelmiştir.

Nâdir Şah'ın taleplerinden vaz geçerek sulh istemesi maiyyetindeki en değerli ve sadık adamları öldürerek mevkiinin sarsılıp eski îtibarının kalmadığından dolayı idi; bu cihetten devlet merkezinde bir su-i kasda uğramaktan korktuğu için muhtelif vesilelerle oradan uzak bulunuyordu.

İran'la müsaleha aktedilince, Osmanlılar tarafından İran Şahı îlân edilmiş olan Mirza Safi'ye artık lüzum kalmadığından onun *Erzurum*'dan geri alınmasına lüzum hasıl olarak kendisine ferman gönderilmişrir [3].

Müsalehayı müteakip iki taraftan rütbeleri müsavi büyük elçilerin müsaleha tasdiknameleriyle gönderilmeleri muahede

[1] *Mühimme* 152, s. 121, 130; 1159 Muharrem ortaları (1746 Şubat).
[2] *Mühimme* 152, s. 142, 143.
[3] *Mühimme* 152, s. 297.

îcabından bulunmağla [1] evvelce Kars taraflarında İran ile bazı mükâlemelere memur edilen sabık ruznamçe-i evvel Kesriyeli Hacı Ahmed Efendi'ye vezirlik ve Sivas valiliği verilerek ağır (kıymetli) hediyelerle *Bağdad* yoluyla İran'a gönderilmiştir [2]. Ahmed Paşa hediyelerle ve kalabalık bir maiyyetle *Hemedan*'a geldiği sırada Nâdir Şah'ın katli haberini alarak *İran*'ın her tarafında saltanat davaları ve asayişsizlik meydana geldiği için müşkilâtla *Bağdad*'a dönmüştür [3].

Nâdir Şah'ın ölümünden sonra İran'ın durumu

Nâdir Şah fevkalade mezalimiyle ortalığı kasıp kavurarak evvelâ Safeviye ricalini ve sonra da kendisine mensub olanlardan bir haylısını öldürdüğünden hiç kimse kendisine îtimad edemiyerek herkes can kaygusuna düşmüş, memlekette ısyanlar başlamış ve hatta kendi yeğeni ve *Seistan*'da bulunan Mirza İbrahim'in oğlu Ali Kuluhan amcasına karşı ısyan etmiştir.

Ali Kuluhan, Nâdir'in كشكجى köşkci? başısı Koca Bey, Eczacı başısı Salih Bey ile amcasının katli hakkında ittifak etmiştir. Bu sırada Nâdir Şah *Horasan*'da bulunmakta idi; *Meşhed*'den avdeti esnasında Ali Kuluhan'ın ısyanını haber alınca yanında bulunan oğulları Nasrullah ve Rıza Kulu Mirza'ları ve Şah Hüseyin'in kızından olan torunu (Rıza Kulu Oğlu) Şahruh Mirza'yı *Kelat*'a gönderip kendisi de ısyan edenler üzerine hareket etmişti.

Bu sırada bir gece Hacı Han ile Salih Bey, Ali Kuluhan ile olan ittifakları üzere Nâdir Şah uyurken beş on kişi ile çadırına girip kendisini öldürdükten sonra başını kesip sorguciyle üzerindeki mücevheratı alarak Ali Kulu Han'a göndermişlerdir (11 Cemaziyelâhır 1160/21 Haziran 1747) [4].

[1] *Mühimme* 152, s. 324, 326, 359, 362'deki ferman suretlerinde İran devletine *Devlet-i Nâdiriye* ve *Devlet-i Behiyye-i Nâdiriye* denilmektedir.

[2] *Mühimme* 152, s. 315. 1159 Zilkade (1746 Aralık) da gönderilen hediyelerin cins ve mıkdarı ve tarifatını havi kıymetli eşya Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defterinde temamen zikredilmiştir.

[3] Kesriyeli Ahmed Paşa bu hediyelerle *Bağdad*'a döndükten sonra *İstanbul*'dan cevap gelinceye kadar, mikdar ve cinsi tesbit edilen hediyeler muvakkaten Bağdad cephaneliğine konmuştur (*Cevdet tesnifi Hariciye vesikaları*, numara 2970) bunlar sonra *İstanbul*'a gönderilmiştir.

[4] Ali Şah'ın İtimadüd-devle'si olan İbrahim'in *İstanbul*'a vezir-i âzama gönderdiği mektuta Nâdir'in vefatı cemaziyelâhırın onbirinci gecesi deniliyor ki, Haziranın yirmisine tesadüf etmektedir.

Nâdir Şah'ın katlinden sonra amcasına karşı otuz bin kişi ile ısyan etmiş olan Ali Kuluhan, Ali Şah veya Âdil Şah unvaniyle hükümdar olmuştur [1]. Fakat İran'daki sıkı durum bozulduğundan ona karşı da *İtimadüddevle*'i olan küçük kardeşi İbrahim çıkıp Ali Şah'ın gözlerine mil çekerek [2] hükümeti ele almış (1161 H./1748 M.) lâkin bunun hükümeti her taraftan tanınmadığından Nâdir Şah'ın torunu Şahruh Mirza *Horasan* taraflarında hükümdarlığınıetini îlân eylemiştir. Bundan başka diğer müstakil olmak isteyen sekiz Mirza birbirleriyle boğuşmağa başladıkları sırada *Bağdad* ve *Erzurum* valilerinden gelen tahrir atlarda bir serasker tayin edilecek olur ise *İran*'dan kolaylıkla intikam alınacağı ve İran'ın süratle işgal edileceği beyan edilmiş ise de Sultan Mahmud Nâdir Şah'la aktettiği muahedeye sadık kalmıştır [3]. Hatta Osmanlı pâdişahını İran üzerine sevk etmek isteyen ve *Hindistan*'da *Haydarabad*'da yeni bir devlet kurmuş olan Çin Kılıç Han Nizamülmülk ile [4] daha sonra Af-

[1] Ali Şah hükümdar olunca bir nâme ile *Kirmanşah* Han'ı Mehmed Abdülkerim Han'ı elçilikle *İstanbul*'a gönderip amcası Nâdir Şah zamanında aktedilmiş olan sulhün devamını rica etmiştir. Ali Şah'ın biraderi ve İtimadüd-devlesi İbrahim tarafından vezir-i âzama ve *mollabaşı*'sı tarafından da şeyh ul-islâma mektuplar gelmiş ve bilmukabele nâme ve mektuplar yollanmıştır (*İzzî tarihi*, varak 157, 163 ve 170-174). Fakat Abdülkerim Han avdette *Bağdad*'a geldiği sırada Ali Şah'ın خلع hali edildiğini öğrenmiştir.

[2] Ali Şah veya Adilşah'a muhalefet eden kardeşi ve İtimad-üddevlesi İbrahim biraderinin yanından kaçarak başına epey kuvvet toplamış ve biraderi ile muharebeye kıyam etmişti. Âdilşah mühim bir kuvvetle İbrahim'in üzerine yürüyüp *Sultaniye* ile *Zincan* kasabaları arasında vukua gelen muharebede emirlerinin ittifaksızlığından dolayı Âdilşah mağlûp olup yakalanarak gözlerine mil çekilmiş ve az sonra da katlolunmuştur.

[3] "Devlet-i âliyyemle devlet-i İraniyye beyninde müteveffa Nâdir Şah'ın kıbel-i vefatında münakid olan sulh ve selâhın min küllil vücûh şurut ve kuyuduna riayet olunmak matlûb-ı hümâyunum olmaktan nâşi Şah müşarünileyhin fevtini bahâne ederek ihtilâs-ı vakt-i fırsattır deyu memâlik-i mahrusam ahalisinden bir ferdin îsal-i zarar ve hasarat kasdiyle hudud-ı İraniyye'ye duhul ve taaddi ve ahalisine ser-imü tecavüz ve ızrara tasaddisine cevaz ve ruhsat gösterilmemesi" Evail-i Receb 1161 (*Mühimme* 153, s. 278 ve Müri-üt-tevarih, 1164 vekayii arasında).

[4] Çin Kılınç Han Nizamü'l-mülk'ün künyesi Kameruddin'dir; bu zat Gürkanlı hükümdarı Nasıruddin Mehmed Şah (1719—1748) zamanında başvekil olmuş ve sonra kendisine ikta edilmiş olan *Dekan*'a giderek orada bir hükûmet kurmuştur. Çin Kılınçhan, Nâdirşah'ın ölümünden

ganistan'da *Dürranî* devletini tesis eden Ahmed Şah'ın da Üçüncü Mustafa'ya aynı teşviki havi nâmeleri varsa da ne birinci Mahmud ve ne de Üçüncü Mustafa İran'a karşı olan sulhü bozmamışlardır [1].

İbrahim Şah, kendisine muhalefet eden Emir Arslan Han'ı bertaraf ederek hükümdarlığından emin olmak istemiş ve Osmanlı hükümetine müracaat ederek müsalehaya sadık kalacağını bildirmiş ve *Tebriz*'i kendisine merkez yapmış ise de buna karşı çıkan Nâdir Şah'ın torunu Şahruh Mirza da hükümdarlığını îlân ile o da *Horasan*'da *Meşhed*'i payitaht yapmıştır.

Şah Ruh Mirza [2] İran Şahı, Şah Hüseyinin kızının oğlu olup dedesi Nâdir'in vefatı üzerine bütün hazinelerine sahib olduğu gibi dedesinin zamanında veliahd da bulunduğundan İran tahtı irsen ve istihkakan benimdir diyerek etrafına topladığı elli altmış bin kişilik kuvvetten başka Şiî İranlılarla birlikte hareket ederek İbrahim Şah'ı bertaraf etmiş ve bundan sonra meydana çıkan Safeviyye hanedanından Süleyman da Şahruh tarafından ortadan kaldırılmışsa da bu defa da yaşının küçük olmasından dolayı beylerinin ittifakiyle haliedilen Şahruh'un gözlerine mil çekilmiştir.

Şahruh ümerası, bu defa da Şah Süleyman'ın kızının oğlu olan Seyyid Mehmed'i hükümdar îlân edip iki ay sonra onu da beğenmiyerek evvelâ oğullariyle beraber hali ve sonra katlettmişler ve sonra Şahruh'u Isfahan'a getirterek ikinci defa Şah yapmışlardır (1163 H./1750 M.); fakat artık devlet idaresi iyice bozulduğundan aynı sene içinde tekrar haliedilen Şahruh'un yerine

sonra Osmanlı hükümdarı I. Mahmud'i *İran*'a taarruza teşvik etmiştir. (Hikmet Bayur, *Nâdir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini İran'ı istilâya kışkırtmak için iki deneme*, Belleten, Sayı 46).

[1] Aynı makaleye bk. Şah Ahmed Düranî, *Abdal* âşireti reisi ve *Mazenderan* valisi ve Nâdirşah'ın sohbet yasavulu olup Nâdirşah'ın ölümünden sonra hükümdarlığını îlân ile *Afganistan*'da bir devlet kurmuş ve *Hindistan*'a sefer yaparak büyük muvaffakiyet kazanmış 1762 tarihli nâmesiyle *Hindistan*'daki muzafferiyetinden bahsettikten sonra Osmanlı pâdişahının *İran*'a sefer açmasını tavsiye etmişti.

[2] Şahruh'un mührü şöyledir (*Nâme defteri* 3, s. 56).

زنام شاهرخ چون مهر از تأیید ربانی
نمایانست فر دولت آثار جهانبانی

Şah Hüseyin'in kızının oğullarından İsmail Mirza hükümdar îlân olunarak bu, nüfuzlu ümeradan Ali Merdan'ı kendisine *îtimâdüddevle* yapmıştır.

Sabık hükümdar Şahruh gözlerine mil çeöilmesine rağmen tamamen kör olmayıp şahlığını tekrar elde etmek için fırsat beklemekte idi; bu sırada 1163 H./1750 M. de (Kasım sonlarında) vaziyeti müsaid görüp *Horasan*'a kaçmış ve *Afgan* şahı Ahmed Şah Dürranî'nin de yardımiyle *Horasan*'da hükümdarlığını îlân eylemiştir [1].

Nâdir'in ölümünden sonraki bu taç ve taht mücadeleleri esnasında yukarıda bahsettiğimiz Nadir'in biraderzâdeleriyle torunundan her biri İran'ın her tarafında kendilerini hükümdar tanıtamamışlar ve mıntaka mıntaka nüfuzlu ümera da kendi başlarına hareket etmişler ve birbirleriyle çarpışmışlardır. Bunlardan *Şiraz* taraflarında Salih Han, *Azerbaycan*'da aslen Afganlı olan Azad Han ve Orta İran'da *Zend Ali Kulu Han* aşireti reisi Kerim Han, *Kandehar*'da Afganlı Ahmed Han, *Luristan*'da Bahtiyariler reisi Ali Merdan ve Kaçarların reisi Mehmed Hüseyin Han'dan her biri birer tarafta istiklâllerini îlân eylemişlerdir [2].

[1] Şahruh, bu üçüncü defaki hükümdarlığında *Horasan* taraflarında 1211 H. [1796 M.) tarihinde vefatına kadar kırk sekiz sene hükümdarlık etmiştir.

[2] *İran*'daki bu dahilî mücadele hakkında *İzzî tarihi*'ne bk. (varak 235,237).

YEDİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ YÜZYIL BAŞINDAN ORTASINA KADAR İÇ DURUM

İdarî vaziyet

Karlofça muahedesinden Sonra

Bu cildin baş tarafında söylendiği gibi 1699'da *Karlofça* muahedesi aktedildikten sonra vezir-i âzam Amca-zâde, Hüseyin paşa[1] on altı senedenberi pek bozulmuş olan idarî, adlî, malî, askerî ve ekonomik durumu düzeltmeğe çalışmış ve beş sene süren sadareti zamanında bu işleri mümkün mertebe, düzenlemişti.

Osmanlı devleti 1711 de Azak kalesini ve 1714'de Mora'yı Rus ve Venediölilerden almağa muvaffak olarak Karlofça muahedesindeki mülkî zayiatın bir kısmını telâfi etmişken Şehid Ali Paşa'nın açtığı Avusturya seferi *Tameşvar* eyaleti ile Türkiyenin Balkanlarda kapısı olan *Belgrad*'ı ve *Batı Eflak*'ı elden çıkartmış ve Osmanlı devletinin Rumeli'deki vaziyetini tehlikeye sokmuştur (1718). Bereket versin ki bundan yirmi iki sene sonra *Belgrad* ve *Batı Eflak*'ın kurtarılması Rumeli'de emniyeti iade etmiştir (1739).

Amca-zâde Hüseyin Paşa'dan sonra Damad İbrahim Paşa, sadaretine kadar gelen vezir-i âzamlar arasında Şehid Ali Paşa teşkilâtcı ve faal bir hükümet reisi idi. Sadareti esnasında işlerin teferruatına kadar nüfuz etmiş, bütün devlet adamlarının nasıl hareket etmeleri lâzım geleceğini, ahlâken ne gibi vasıfları haiz olmaları îcabettiğini, devleti yıkan rüşvetten uzak kalınmasını, vilâyetler halkının âdilâne idaresini, toprağın işletilmesine çalışılmasını, ihtikârın önlenmesini, hudut kalelerinin ve askerî sınıfların icaplarını, maliye ve arazi işlerine, hülasa mühim devlet vazifelerinin tertip ve tanzimine dair bir talimatname kaleme almış (558) ve sadarette kaldığı müddetçe bunun tatbikine çalışmıştır.

[1] Mehmed Galib, *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 1, s. 137.

Şehid Ali Paşa, ilim ve fazilet sahibi olduğundan ilmiyye yani müderris ve medrese işlerini de gözden uzak tutmamış ve zencilerin hadım edilmemesi hakkında Mısır valisine ferman gönderterek bu gayrı insanî hali önlemek istemiş ise de kendisinden sonra bu cinayet devam etmiştir.

Damad Nevşehirli İbrahim Paşa sadr-ı âzam olunca 1718'de Pasarofca muahedesinin akdinden sonra harpler dolayısiyle bozulan devlet teşkilâtının düzeltilmesine teşebbüs olundu; Anadolu ve Rumelideki asayişsizlik bertaraf ve levendlik ilga edildi; para ayarı düzeltildi; hudut kaleleri ve bilhassa Avusturya sınırında olan *Niş* kalesi yapıldı, kapıkulu ocakları, zeamet ve tımarlı süvari teşkilâtları ve humbaracı ve lâğımcı ocakları tanzim ve islâh olundu; divân-ı hümâyun nizamı yoluna konup vezirlik adedi tahdid olunarak bu yüksek rütbenin ehil ve lâyıkine verilmesine dikkat edildi [1].

İskân işleri

Bu XVIII. yüzyılın ilk yarısında hükümeti yoran ve bilhassa Güney Anadolu'da yani *Antalya*, *İçel*, *Adana*, *Maraş* ve *Urfa*'da asayişi bozan meselelerden birisi de Türkmen ve Kürd aşiretlerinin iskânları işi idi; bu aşiretlerin bir kısmı iskânı kabul etmiyerek ya doğrudan doğruya şakavete veyahut iskân edildikten sonra yerlerinden kaçmak suretiyle muhalefete başlayarak asayişi bozuyorlardı; bilhassa hükümetin Avusturya muharebesiyle meşgul olduğu sırada yani 1716'da bunların faaliyetleri pek artmıştı [2].

Levendlerin faaliyetleri

Damad İbrahim Paşa'nın on üç sene sürmüş olan sadareti zamanı *İstanbul* için bir eğlence devri olmuş ise de memlekette sükun ve asayiş de takarrür etmişti; fakat İbrahim Paşa'nın sırf şöhret için açtığı İran seferi kendisinin düzelttiği asayişin uzun seneler bozulmasına ve bilhassa *Anadolu* eşkiya ve asker kaçaklarının yağma ve tahrib sahası olmuştur. Bu arada İran muhare-

[1] Damad İbrahim Paşa'nın bu hususdaki faaliyeti Mühimme defterlerinin 127-129'uncu sayılarında görülür.

[2] Bu iskân ve şekavete dair Mühimme defterilerinde çok malûmat vardır; bilhassa *Mühimme*'nin 118, 119 ve 125'inci sayılarına bk.

beleri sebebiyle yeniden ihyasına lüzum görülmüş olan *levendler* ise halkın ve hükümetin başına bela kesilmişti; bunlar herhangi bir valinin maiyyetinde bulundukları zaman maaşları verilmek suretiyle şöyle böyle iş gören bir kuvvet olup fakat çok zaman faidelerinden ziyade zararları görülmüştür; maiyyetinde levendi olan bir vezir azledildiği zaman bunlar kapısız kaldıklarından çete halinde gezip köyleri soyup şakavet yaparlardı; levendlerin her zaman ocaklarının ilgasına ve tenkillerine dair vilâyetlere fermanlar yollanmış ise de faaliyetleri yine önlenememişti [1].

Avusturya harbi sırasında (1715-1718) *Çorum*, *Zile*, *Bozok* taraflarında ve *Bolu*'dan îtibaren *Tokat*'a kadar *Kadıbeli*, *Sarmaşık Direkli*, *Çengel* ve *Tokat*'tan doğuya doğru *Tozanlı*, *Niksar* ve *Sivas*'a doğru *Yıldızeli* (Yeuihan) ve havalisinde bulunan kapısız yani bir vezir ve beylerbeyi maiyetine kapılanmamış olan levendlerin şakavetleri haddi aşmıştı. Her ne kadar bunların tedipleri için bazı kuvvetler sevk ediliyorsa da asker muharebede olduğundan haklarından gelinememekte idi [2]. İşte bu emniyet ve asayişsizlik ve buna inzimam eden tekâlifin ağırlığı, angaryanın hâd bir şekle gelmesi köylülerin yerlerini terk ederek şehir ve kasabalara ilticalalarını ve bu suretle noksan mahsul alınarak iâşe darlığı ve aynı zamanda tımarlı sipahilerin mahsullerinin noksan alınmasını mûcib oluyordu; bundan dolayı köylünün yerlerine dönmeleri müteaddid fermanlarla emrolunuyordu [3].

İran seferinin uzaması derme çatma da olsa levendliğin ihyasına lüzum gösterdiğinden hükümet (mirili levend) adiyle maaşlı

[1] *Raşid tarihi*, c. 5, s. 123, 281 ve *Çelebi-zâde*, s. 428.

[2] *Mühimme defteri* 125, s. 110, 158.

[3] Hükûmetin Anadolu'daki bütün eyâletlere (vilâyetlere) tamim etmiş olduğu 1133 Zilkade ve 1721 Ağustos tarihli fermandan: "Anadolu yakasında olan havas, evkaf ve zeamet ve timar dahilinde olan kasabat ve kuradaki emlâk ve araziye mutasarrıf müslim ve zimmî reaya taifesinden bazıları üzerlerine edası lâzım gelen rüsum-ı raiyyet ve emr-i şerifimle vaki tekâliften tahlis-i giriban eylemek sevdasiyle... ziraaat ve herasetini terk ve kadimi yerlerinden ve yurtlarından kalkıp *İstanbul*'a gelip tavattun etmeleriyle havas, evkaf ve tımar mahsulâtına zarar ve noksan terettüb eylediğinden... (*Mühimme* 130, s. 183, 184) halbuki bunların çift bozarak *İstanbul*'a ve etrafa dağılmaları metinde söylediğimiz gibi asayişsizlik ve bir de vergilerin ağırlığından dolayı olup Mühimme defterlerinde bu cihete dair kayıtlar görülüyorsa da fermanda bu cihetten bahsedilmemektedir.

olarak bunları istihdama mecbur olmuştu. Revan civarında Nâdir Şah'a karşı tam galebe edileceği sırada levendlerin muharebe meydanını bırakarak çekilmeleri kazanılmak üzere olan zafere mâni olduğu gibi bu hal İran kuvvetlerini de hayrete düşürmüştü; bundan dolayı Osmanlı pâdişahı aldığı bir fetva üzerine bunların katil ve mallarının öldürenlere ait olduğunu îlân eylemiş ve takip ve tenkilleri de Hekimoğlu Ali Paşa'ya verildiğinden bu sâyede mühim temizlik yapılmış tabii bu suretle ocakları da kaldırılmıştır (1158 Şevval 1 1742 Kasım).

Mütegallibe âyanlar

Şehir, kasaba ve köylerdeki halka baskı yaparak devlet otoritesini kıran bir zümre de âyan denilen mahallî mütegallibeler idi; bunların bir kısmı hükümete itaat perdesi altında halkı soyar ve hükümet de bilhassa bu gaileli zamanlarda bir hadise çıkarmamak için bunlara karşı göz yumardı; bir kısmı da —bilhassa Trabzon ve kazalarında— birbirlerine rakib olarak çarpışan ve *derebeyi* denilen yerli âyanlardı. Bunlar hakkındaki hükümet icraatı oraya tayin edilen valinin idarî kudret ve dirayetine veya herhangi bir taraftan elde edeceği menfaatine bağlı idi; bu onsekizinci asır ortalarında valiliği zamanında Trabzon vilâyeti âyanlarını sindirip baş kaldırtmayan Hekimoğlu Ali Paşa idi.

Anadolu'daki mütegallibeler arasında âyanlık ile hükümete hizmet eden ve bundan dolayı şımararak vaziyetten de istifade ile ferman dinlemez olanlar da vardı; bunlardan birisi on bin kadar kuvveti olan Sarı Bey oğlu idi. Aydın taraflarında bulunan Sarı Bey oğlu, ordunun İran ve Rusya-Avusturya seferlerinde meşgul olmasından istifade ile ferman dinlemez olmuş üzerine sevk edilen Rakka valisi vezir Ahmed Paşa'nın gelmesi üzerine kaçarak *Honaz* kalesine sığınmıştı. Ahmed Paşa bunu kalede muhasara etmiş ise de bir gece ansızın gafil bulunan Ahmed Paşa kuvvetleri üzerine baskın yapıp Ahmed Paşa'yı bozmuş ve bu hal bütün bütün cüretini arttırmıştır (1151 H./ 1738 M.)

Sarı Bey oğlu işi ehemmiyet kesbedince rikâb-ı hümayun yanı sadaret kaymakamı Şehela Ahmed Paşa o tarafa gönderilmiştir. Şhela Ahmed Paşa *Alaşehr*'e geldikten sonra

maiyyetindeki kumandanlarla görüşüp doğrudan doğruya Sarı Bey oğlu üzerine gitmeden evvel bunun kolu kanadı olan *Birgi* kazasının *Bademiye* nahiyesinden Kara Ali oğlu ve *Kelez*'de Geyik oğlu Abdullah ve *Aydın*'da Bıyıklı Kadı oğlu Musa gibi kuvvetli mütegallibeleri geride bırakmıyarak evvelâ onları tenkil ettikten sonra *Honaz* üzerine gitmiştir. *Honaz*'da tutunamıyacağını anlayan Sarı Bey oğlu oradan başka tarafa kaçmış ise de nihayet yakalanarak katlolunmuştur (1152 Safer / 1739 Mayıs) [1].

Hükümet, memlekette mütegallibeleri ve isyan hareketlerini önlemek için zaman zaman valilere ve îcabedenlere fer-manlar göndererek halkı mütegallibeden ve eşkiyadan muhafaza ve asayişi temin eylemelerini yolsuzluk ve haksızlık yapılmamasını ve bu gibi hallerde kendilerinin mesul tutulacağını emretmekte ise de bu işlerin önlenmesi vali ve sancak beylerinin nüfuz ve kudretlerine ve hâdiselerin ehemmiyetine bağlı idi.

Rus-Avusturya seferinden sonra Birinci Mahmud tarafından neşredilen adalet fermanının baş tarafına pâdişah bizzat: — Allahın emaneti olan reayaya kanun ve şer'-i şerife aykırı muamele yapılmasına kat'iyyen rızası olmadığını, halka zulüm ve fenalıktan son derece hazer edilmesini ve buna muhalif hareket edenlerin şer'an cezalarının verileceğini beyan etmiştir (1153 Rebîulâhır / 1740 Haziran) [2].

Hıristiyan talebeye karşı yapılan âdilâne muamele

Osmanlı hükümetinin tebeası hakkındaki âdilâne muamelesi hem-hudut olan diğer devletlerde görülmediğini elden çıkıp yine geri alınan yerler halkının gösterdikleri heyecandan anlıyoruz; nitekim *Mora*'nın Venedik cumhuriyetinin eline geçmesinden sonra bunların *Mora*'daki Rumlara karşı göstermiş oldukları fena muamele ve onları mezheplerinden döndürmek için yaptıkları tazyik, sui muamele, taarruz ve vergi ağırlığı, Mora halkının nefretini mûcib olup bunlar istirdat esnasında Türk ordusunu kurtarıcı olarak karşılamışlardır.

[1] *Mühimme defteri* 145, s. 277, 292 ve *Mühimme* 146, s. 117 ve *Subhî tarihi.*

[2] *Mühimme defteri* 126, s. 44, 45.

Yine böylece Pasarofca muahedesinden sonra *Belgrad* ve havalisinin Avusturyalılara terki üzerine Türk hududu dışında kalan halk Avusturya idaresini istemiyerek akın halinde *Niş* taraflarına gelmeğe başladıklarından dolayı bu hal hudut kumandanları tarafından hükümete bildirilmiş ve bunun üzerine Osmanlı hükümeti bu mültecileri kabul ederek üç sene cizye, öşür ve vergilerden muaf tutmuştur (1132 H./1720 M.)[1].

Malî durum

Karlofça muahedesinden sonra Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın aldığı tedbirlerle pek bozulmuş olan malî vaziyet düzelmeğe yüz tutmuş ve para ayarı tashih edilmiştir. Rami Mehmed Paşa sadaretinde yapılan tasarruflarla devletin gelir ve giderinde bir muvazene tesis edilmişti.

Üçüncü Ahmed zamanında yeni sikkeler kesildi; züyuf paranın yüz on dirhemine yüz dirhem yeni basılmış akçe verilmek suretiyle tedavül eden ve devletin îtibarını kıran hale son verildi; bütçe muvazenesi sebebiyle kapıkulu ocaklılarının ve diğer maliye masarifatı muntazaman tediye olundu. Damad İbrahim Paşa, sadaretinde malî vaziyet daha ziyade kuvvetlendi; memleketten harice para ve altın ve gümüş çıkarılmamasına dikkat edildi. İran seferleri para rayicini ve hazine mevcuduna halel getirdi. Muharebenin ilk senelerindeki fütuhat sebebiyle malî ahval iyi idi; fakat 1140 H./1727 M. den îtibaren hazineye kenarları kesik noksan paralar girmeğe başladı.

Üçüncü Ahmed'in son zamanlarından ve Birinci Mahmud'un saltanatının ortalarına kadar İran, Rusya ve Avusturya seferleri dolayı iyle paraca sıkıntı çekildiise de mâlî buhran husule gelmediği gibi halk da yiyecek ve içecek ve kıtlık sıkıntısı gör-

[1] *Niş* vesair memâlik-i mahrusamda vaki mahallerin reayasından başka hariçden gelip *Niş* hududu dahilinde sakin olmak murad edenlerden üç seneyedek cizye, öşür vesair tekâliften bir akçe ve bir habbe talep olunmayıp bu üç sene tamamında kendulere kuvvet ve yesar hasıl oldukta senede bir defa ancak ednâ cizye verip ve زرع zeri eyledikleri mahsullerinin dahi kanun üzere öşürlerin eda eylediklerinden sonra avârız ve sair cüz'i ve küllî tekâliften bir teklif ile mükellef olmayacakları iktiza eden mahallere îlân olunmak fermanım olmağın (*Mühimme* 129, s. 192).

medi; 1149 H./1736 M. de vefat etmiş olan Üçüncü Ahmed'in saltanatı zamanı hakkında Şamdanî zade şöyle demektedir :

— Mekânı firdevs olsun ki zaman-ı hilâfetinde halk kaht ve gala yüzün görmedi; pirincin kilesi yetmiş, seksen, lahmin okkası dört paraya, odunun çekisi on iki paraya; pekmezin okkası dört akçeye, yüz dirhem ekmek bir akçe, mum on altı akçe olup diğerleri buna kıyas oluna".

Birinci Mahmud zamanında üç devletle yapılan muharebelerde pâdişahın saraydaki bazı gümüşlü eşya ve kürkler, kumaşlar sırmalı dokumalar ve gümüş hayvan takımları ve saray kütüphanesinde bulunan bir kısım nâdide eserlerin satılması ile malî sıkıntı önlenmiş[1] ve padişahın yerinde sarfiyat yaptırması ve hazine ahvalini dikkatle kontrol etmesi ve yaptırdığı tasarruf sayesinde katiyyen malî müşkilât görülmemiş ve hatta Sultan Mahmud'un hazineye koydurduğu para ve daha sonra muharebesiz geçen senelerde yapılan tasarruf sayesinde hazine bolluğu 1768 seferi ortalarına kadar devam etmiştir.

ASKERÎ DURUM

Karlofça muahedesini mûcib olan muharebeler, Osmanlı ordusunun yeniden tensikini îcab ettirmekte idi; Avrupa devletleri yeni tabiye ve sevkulceyşî hareket ve plânlariyle ordularını kuvvetlendirmekte iken Osmanlı ordusu ve bilhassa maaşlı olan kapıkulu ocakları nizamsız bir kalabalıktan ibaretti; Devletin askere ihtiyacı olduğu zaman muayyen müddetle hizmet etmek şartiyle hariçten adam alıyordu; artık eski devşirme kanununun tatbikinden ve ocak disiplininden eser yoktu.

İran muharebeleri, Rusya ve Avusturya savaşları ve buralardaki muvaffakıyetsizlikler Avrupa devletleri tarzında muntazam ordular teşkilini zarurî kılmakta idi; halbuki kapıkulu ocakları talim ve nizam kabul etmedikleri için pâdişahlar halîden ve sadrı-âzamlar da bir ısyan neticesinde öldürülmekten korktukları için asıl nizama muhtaç olan bu ocaklara (bilhassa yeniçeriler) dokunulamıyordu; yalnız ocakta yapılan tensikat ve ocak mevcudunun hazarî kadroya göre tanzim edilmesi bir nevi ıslahat sayılıyor; asıl elzem olan harp ve talim safhalarına bakılamıyordu.

Bu kapıkulu ocaklarından hariç olarak hükümet ıslahata kat'î olarak lüzum gördüğünden Türkiye'ye gelmiş olan bir Fransız kumandanı vasıtasiyle humbaracı ocağında ıslahata teşeb-

[1] Topkapı sarayı arşivi 2274 numaralı defter.

büs etti. Bu gelen mütehassısın hıristiyan ismi Bonneval ve müslüman adı da şöhretiyle beraber Humbaracı başı Ahmed Paşa idi.

Humbaracı başı Ahmet Paşa

Kont Bonneval aslen Fransız asilzâde âilelerinden birine mensuptu [1]. 1675 Temmuzunda *Fransa*'nın *Coussae* şehrinde doğmuştur, asker olarak yetişmiş, sonra Ondördüncü Lui'nin saray nazırı ile arası açılmış, meşhur Madam Mentenon'ı tahkir ettiği vesilesiyle kıralın teveccühünden düşürülerek ordudan çıkarılmıştı. Bunun üzerine Kont Bonneval hayatını tehlikede görerek 1706'da *Fransa*'dan kaçıp *Avusturya* devletinin hizmetine girmiştir.

O tarihlerde Avusturya ordularında meşhur Prens Öjen (Eugen) başkumandan bulunmakta idi. Kont Bonneval Avusturya hizmetinde iken imparatorla Fransa kıralı arasında vukua gelen İspanya veraseti muharebesinde Ondördüncü Lui kuvvetlerine galebe ederek intikam almıştır. Kont Bonneval, Avusturya ordusunda yirmi iki sene hizmet etmiş, Osmanlılarla Avusturyalılar arasında vukua gelmiş olan *Petro Varadin* ve *Belgrad* muharebelerinde ordu kumandanı olarak bulunmuş, *Varadin* harbinde yeniçeriler tarafından sarılmış ise de yanındakileri feda etmek suretiyle kurtulmuş ve muharebenin kazanılmasına sebeb olarak imparatorun fevkalâde takdirini celbetmiş ise de bu teveccühe başvekil Prens Öjen haset ettiğinden bir vesile bulunup azil ve mali müsadere olunduktan sonra hapsolunmuştur.

Kont Bonneval hapiste üç sene yatmış ve sonra memleketten çıkıp istediği yere gitmesine müsaade olunduğundan o da evvelâ *Venedik*'e ve oradan da 1729'da (1142 H.) *Bosna*'ya gelmiştir. Bonneval bu defa da Avusturya'dan intikam almak istemisse de Osmanlı devletinin *Pasarofca* muahedesini aktetmesinden dolayı arzusuna nâil olamamıştır.

Elli dört yaşında Türkiye'ye gelen Kont Bonneval'in ilk fikri hıristiyan dininde olarak Osmanlı ordusunda hizmet etmek iken gerek Fransa ve gerek Avusturya bükümetlerinin tesirleriyle kendisine ehemmiyet verilmediğinden dolayı mecbûren islâmiyeti kabul ile Ahmed ismini almış ve bu suretle Osmanlı camiası içine girmiştir.

[1] Asıl adı, *Claude Alexandre Comte de Bonneval*'dir.

Ahmed Bey *Bosna*'dan *İstanbul*'a davet edildiği sırada Damad İbrahim Paşa'nın katli ve Üçüncü Ahmed'in saltanattan çekilmesi neticesinde devlet merkezinin karışıklığına mebni buraya getirilmeyerek *Gümülcine*'de oturması emrolunup iaşesi için muayyen tahsisat verilmiştir (1143 Cemaziyelâhır / 1731 Ocak) [1].

Ahmed Bey *Gümülcine*'de oturduğu sırada kendisinin askerî meharet ve kudretinden ve hizmetlerinden bahis ile kendisini tanıtmış ve Osmanlı ordusunda hizmet istemiş ve o sırada Osmanlı ordularını Avrupa orduları gibi yetiştirmek isteyen Topal Osman Paşa sadr-ı âzam olduğundan Ahmed Bey *İstanbul*'a getirtilerek yeni bir humbaracı ocağı teşkiline memur edilmiş ve kendisine beylerbeyilik verilerek Humbaracı-başı Ahmed Paşa olmuştur (1731).

Maaşlı Humbaracı ocağının tesisi

Osmanlı devletinin eskiden beri Topcu ocağına bağlı üçyüz bir mevcutlu tımarlı bir Humbaracı ocağı olup bunlar kalelerde hizmet ederlerdi; Ahmed Paşa da *Bosna*'dan getirttiği üçyüz humbaracı ile bir *Humbaracı ocağı* kurdu vezir-i âzam olanların nezaretleri altına konmuş olan bu ocağın idaresi ve talimi Ahmed Paşa'ya aitti; yeni ocağa zabit olarak islâmiyeti kabul etmiş olan üç Fransız da alındı, böylece faaliyete geçildi[2] ve elçilikle *Fransa*'ya gönderilmiş olan Yirmisekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi *Paris*'ten avdetinde pâdişaha getirdiği hediyelerden başka humbaracı ocağında hizmet görmek üzere yirmi iki de topcu ge-

[1] *Gümülcine* ve diğer bazı kazalar kadınlarına gönderilmiş olan 1731 tarihli hükümden.

Bundan akdem Nemçe diyarından serhadd-ı memâlik-i mahrusam olan *Bosna*'ya gelip şeref-i islâm ile müşerref olan Ahmed, astâne-i saâdetim tarafına râhi olduğu îlâm olunmağın işbu emr-i şerifim vusulünde mezbur Ahmed her kanginizin taht-ı kazasında bulunur ise mübaşir-i mumaileyh marifetiyle *Gümülcine*'ye irsal... (*Mühimme* 136, s. 292; 1143 Cemaziyelâhır sonları).

[2] Humbaracı ocağının tedrisatı hakkında malûmatımız olmamakla beraber bura velevki basit bir şekilde olsa bile riyaziye okutulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü burada Humbarahâne hocası *Yenişehir* müftüsü zâde Mehmed Said Efendi'nin hocalık ettiği malûm olup ayn-ı zamanda bizat burada hoca bulunduğu sırada ربع مجيب ذو القوسين — *Rub-ı müceyyib-i Zülkavseyn* isimli bir risale de telif etmiştir.

tirmiş ve bunlar derhal Humbaracı ocağına verilmişlerdi [1] bu suretle Fransa ibtida Türk ordusunda islahat yapmak üzere ilk yardımı yapmıştı; şüphesiz bu hususta Humbaracı Ahmed Paşa'nın baş rolü vardı.

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın sadaretinde Humbaracı-başı Ahmed Paşa'nın siyasî fikirlerinden Avrupa ahvaline dair aldığı malûmat üzerine verdiği raporlardan istifade edildi [2]. Türkiye'nin Avrupa işlerinde siyasetinin muharrik çarhı Ahmed Paşa olup, Fransız muhibbi olan Hekim-oğlu Ali Paşa sadaretinde onun himaye ve müzaheretini gördü; Ali Paşa'dan sonra siyasetle uğraşmaktan uzaklaştırılarak yalnız Humbaracı Ocağı işleriyle iştigal etmesi emrolundu. Avusturyalılarla vukua gelen 1736 seferinde ve Yeğen Mehmed Paşa sadaretinde orduda bulunmakla beraber kumandan müşaviri olarak istifade edilemedi ve humbaracıların maaşlarının tediyesi için Sadr-azama karşı serkeşane tavır almalarına mebni Yeğen Mehmed Paşa tarafından *Kastamonu*'ya sürgün edildi ise de Yeğen Mehmed Paşa'nın sadaretten azli üzerine eski vazifesine döndü ve yine siyasî faaliyetine başladı fakat bu defa muharrik çarh Fransa elçisinin elinde olduğundan kendisi firen vazifesini gördü [3]. En esaslı hizmeti olarak maaşlı bir Humbaracı ocağı teşkiline muvaffak oldu.

Ahmed Paşa yeni Humbaracı ocağını 1146 sonlarında (Zilhicce, yani 1734 Mayısta) *Üsküdar*'da *Ayazma sarayı*'nda (Toptaşında eski Timarhâne) vücuda getirdi. Timarlı humbaracılardan ölenlerin çocukları bu maaşlı Humbaracı ocağına alınacaklardı. Her odada yüz nefer olmak üzere Ocak üç odaya ayrılmıştı. Her odada yani her humbaracı bölüğünde bir odabaşı ile iki nefer elli başı, üç nefer otuz başı ve on nefer onbaşı ve bir çavuş ila vakil-harç, tabib, cerrah, imam ve hoca bulunuyordu. Her neferin yevmiyesi on sekiz akçe idi [4].

[1] *Hammer* (Almanca tab'ı) c. 8, s. 42.

[2] Başbakanlık arşivi Cevdet tasnifi hariciye vesikaları numara 7897'de 16 Cemaziyelevvel 1159 ve 6 Haziran 1746'da verdiği mufassal bir raporu olduğu gibi aynı tasnifte başka vesikalarına da tesadüf edilmektedir.

[3] *Hammer* (Almanca tab'ı) c. 8, s. 2.

[4] Humbaracı-başı Ahmed Paşa, *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene 3 ve 5 ve Ahmed Refik, *Humbaracı Ahmed Paşa* ve *Subhî tarihi*, varak 58 ve Müriüttevarih Topkapı sarayı kütüphanesi Hazine kitapları No. 1338 varak 434. (Nizam-ı Humbaracıyan) kısmı

Daha yukarıda kaydettiğimiz gibi bir aralık gözden düşerek *Kastamonu*'da ikamete memur edilen Ahmed Paşa, sonra tekrar vazifesi başına avdet edip 2 Rebîulevvel 1160 (14 Mart 1747)'da vefatına kadar [1] Karaman beylerbeyisi payesiyle Humbaracı-başılık yapmış ve nikristen vefat etmiştir. Ahmed Paşa'nın yerine maiyyetinde çalışan manevî oğlu Milanolu Süleyman Bey, Humbaracı-başı olmuştur. Süleyman Bey'in vefatından sonra bir ısyan çıkarmasından korkularak bu hayırlı müessese lağvedilmiştir [2]. Ahmed Paşa'nın kabri Galata Mevlevihânesi kabristanındadır.

Ahmed Paşa, sonradan Fransa kıralı tarafından affolunmuş ve hasmı olan Avusturyalılara karşı Osmanlı-Fransız ittifakı için çok çalışmış, fakat hadiseler sebebiyle bu arzusuna muvaffak olamamıştır.

I. Mahmud, uzağı görür bir hükümdar olup İran, Rusya ve Avusturya muharebelerindeki muvaffakiyetsizliğin sebebini anlayarak Avrupa orduları tarzında bir ordu teşkiline kat'î lüzum olduğunu takdir ederek ibtida humbaracı ocağı teşkili ile işe başlamış ise de ısyandan korktuğu için asıl islahı lâzım gelen kapıkulu ocaklarına ve bilhassa yeniçeri ocağına dokunamamıştır.

Tımarlı Sipahiler Muharebeler ve ihmal dolayısiyle devletin en mühim suvari askeri olan zeamet ve timar teşkilâtı bozulmuştu. Hükümet bunların ehemmiyetini takdir ederek tensik ve ıslahlarına dair kanunlar çıkarıyordu. XVIII. asırdaki zeamet ve timar kanunlarının en mühimmi 1 Şaban 1144 (29 Ocak 1732) tarihlisi olup sonradan çıkan timar kanunlarına esas olmuştur [3]. Bu kanun timarlı teşkilâtı hakkında bazı mühim kayıtlar koymakla beraber Avrupa teşkilâtına karşı pek noksan ve yarım tedbirli idi.

Hududların tahkimi Osmanlı hükümeti Pasarofca muahedesinden sonra eski hudutların elden çıkması sebebiyle yeni hudutlarda müstahkem kaleler inşasına mecbur oldu; Avus-

[1] İslâm Ansiklopedisinde vefatı tarihi 23 Mayıs 1747 gösterilmiştir.

[2] *Hammer* (Almanca tab'ı) c. 8, s. 86, 87; halbuki Hammer aynı c. 8, s. 61'de Süleyman Bey'i Bonneval'in gayrı meşru oğlu olarak gösterir.

[3] *Başbakanlık Arşivi Tahvil ve Nizâm defteri*'nden.

turya cephesinde *Niş* ve *Tuna* boyundaki *Vidin* kaleleri hem genişletildi ve hem iyice tahkim olunarak içine fazla miktarda muhafız ve harp levazımı kondu.

Azak kalesinin elden çıkması üzerine Rus gemilerini *Azak denizi*'ndan *Karadeniz*'e çıkarmamak için *Azak denizi* ile *Karadeniz* arasındaki *Zabaş boğazı*'nın iki tarafında ve Azak medhalindeki eski kaleler tamir edildiği gibi buralarda yeni yeni kaleler de yapıldı; bu suretle Kafkas tarafına düşen yerde *Temruk* (Temrek), *Taman*, *Kızıltaş* ve Kırım yarımadası kısımında da *yeni kale* bina edilip *Kerç kalesi* de tahkim olundu; bundan başka *Gürcistan* hududundaki *Anakara* ve *Bağdatcık* kaleleri taş ile kârgir yapıldı [1].

Rusların *Kafkasya*'ya sarkmaları neticesinde bu taraflardaki Osmanlı kaleleri tahkim edildiği gibi sahil tahkimatı da arttırıldı; Kuzeyden itibaren Güneye doğru *Karadeniz*'in Doğu sahili boyunca *Anapa*, *Gelincik*, *Soğucak*, *Faş* ve *Sohum* kaleleri de yeniden yaptırılarak içerilerine harp mühimmatı ve müstahfız efrad kondu [2].

Prut muahedesiyle *Azak kalesi* geri alınarak Osmanlı hükümeti tekrar Azak kalesine sahip olmuş ise de 1136 da Rusların eline düşen burası, *Belgrad* muagedesiyle yıktırılmış fakat Rusların *Kafkasya*'ya inip *Kabartaylar* üzerindeki nüfuzları sebebiyle yukarıda yapıldıklarını söylediğimiz kalelerin ehemmiyetleri eksilmiyerek bilâkis artmıştır.

Osmanlı devleti Belgrad muahedesiyle Balkanlarda eski hududunu alıp *Belgrad*'ı ele geçirdikten sonra Rumelideki tehlikeli durum düzelmiş ve *Belgrad kalesi* Avusturya'nın Güneye inmesine mâni olmuştur.

[1] *Mühimme defteri* 116, s. 17 (1120 H./1708 M.).
[2] *Mühimme defteri* 132, s. 50 (1136 H./1723 M.).

İlmî ve Sosyal müesseseler

XVIII. asrın birinci yarısı, Pâdişah ve devlet adamları tarafından yaptırılmış olan ilmî ve sosyal müesseseler îtibariyle de zikre şayandır; II. Sultan Mustafa'nın hocası meşhur Seyyid Feyzullah Efendi Fatih'de yaptırmış olduğu bir medrese ile değerli ve nadide kitapları havi bir kütüphane tesis etti̇ği gibi [1] vezir-i âzam Amca-zâde Hüzeyin Paşa da Saraçhâne başında Feyzullah Efendi medresesine yakın bir medrese ile kütüphane ve çeşme yaptırmıştır. Sadr-ı âzam Rami Mehmed Paşa'nın Eyüp'te Nişancı camii yanında bir mektebi ile altında bir çeşmesi görülüyor; *Varadin*'de şehid olan Damad Ali Paşa ilim ve fazilet sahibi bir zat olup tedarik ettiği kitaplarla bir kütüphane vücuda getirilmiştir.

III. Sultan Ahmed, birisini *Yeni saray* (Topkapı sarayı)'da Enderunlular için ve diğeri Valide camii (Yenicami) muvakkithanesi karşısında halk için iki kütüphane tesis etmiştir.

Yeni matbaanın kurulması ve neşriyat ile genişlemeğe yüz tutan irfan hayatı bilhassa istikbal için çok faydalı olmuştur. III. Ahmed'in damadı Nevşehirli İbrahim Paşa kendi doğum yeri olan *Muşkara* köyünü cami, medrese, imaret, çeşme, hamam gibi ilmî ve sosyal müesseselerle ihya ederek buraya hariçten, aşiretlerden nüfuz naklettirip *Muşkara*'yı şehir haline sokmuş ve *Nşevehir* adını verdiği gibi zevcesi Fatma Sultan'la müşterek olarak da *İstanbul*'da Şehzadebaşı tarafında kütüphane, darülhadis ve sebil vücuda getirmişlerdir.

I. Sultan Mahmud 1153 H.(1740)'de Sarayın hazine odasında mevcut olup istifade edilmeyen pek nefis bir haylı kıymetli eseri *Ayasofya* camiinin içinde tesis etmiş olduğu kütüphaneye neklettirdiği gibi bu münasibetle devlet ricalinin hediye ettiği kitapları da buraya koydurmuştu ki kütüphane mevcudu bu suretle dört bin cildi bulmakta idi; bunlardan başka bu kütüp-

[1] Feyzullah Efendi medresesi, *Fatih*'de tramvay durağında bulunup şimdi merhum Ali Emirî Efendi tarafından tesis edilmiş olan Millet kütüphanesidir.

haneye meşhur hattatlardan Yakut-ı Musta'sımî, Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman hatlariyle Mushaflar da konmuştur; yine burada biri Halife Osman diğeri İmam Ali'ye ait oldukları söylenen iki Kur'an-ı kerim de vardır; I. Mahmud *İstanbul*'daki bu kütüphanesi masrafına karşılık olarak İstanbul'da *Çifte hamam*'ı (Cağaloğlu Hamamını) yaptırıp vakfetmiştir [1]. I. Mahmud *Enderun*'da Revan odasında da bir kütüphane tesis eylemiştir [2]. Yine I. Mahmud Ayasofya'ya bitişik olarak sarayın bâb-ı hümâyun tarafında bir imaret yaptırarak 23 Zilkade 1155'de kendisinin de huzuriyle küşad resmi yapılmıştır. Yine bu pâdişah amcasının *Tophane* çeşmesini kendisine mal etmişti. Kendisi de *Nur-ı Osmaniye camii*'ni yaptırıp henüz ikmal edilmeden vefat ettiğinden kardeşi III. Osman onu ikmal ile "*henüz namaz kılınmayan mescid emlâk hükmündedir*" diye kabullenip kendi adına olarak *Nur-ı Osmanî* demiştir.

I. Sultan Mahmud 1156 H. (1743 M.)'de *Fatih camii* yanında bir Buharî-hâne ve bir de kütüphane tesis [3] ve *Belgrad*'da da bir kütüphane vücuda getirmiş ve oraya da kıymetli kitaplar göndermiştir [4]. Yune bu hükümdar vefatından bir buçuk ay evvel 2 Muharrem 1168 (19 Ekim 1754)'de *Galatasaray*'ı ocağında yaptırmış olduğu kütüphaneye de saraydan kitaplar gönderip küşad resmi münasibetiyle kütüphanenin iki tarafına yaptırılmış olan çeşmelerin hazinelerine şekerli şerbet koydurup halka içirmiştir.

Türkiye'de matbaanın ihdası, kâğıt ihtiyacını arttırmıştı; İbrahim Müteferrika'dan sonra ikinci defa açılan matbaada basılacak eserler için fazlaca kâğıda lüzum vardı, hariçten gelen kâğıt ihtiyacının da mümkün mertebe tahdidi için bir kâğıt fab-

[1] *Mühimme defteri* 147, s. 298 (1153 H./1740 M.).

[2] Daye-zâde'nin Selimiye ismiyle *Edirne*'deki Sultan Selim camii hakkında kaleme aldığı eserin başında Birinci Mahmud'un Revan odası kütüphanesini tesis ettiği yazılıdır (*Esat Efendi kitapları*, numara 2283).

[3] Cevdet tasnifi Maarif V. No. 2482

[4] Belgrad muhafızı El-hac Pîr Mustafa Paşa'ya 1156 Receb ve 1743 Eylül tarihiyle gönderilen fermandan: "...Darüccihad kale-i *Belgrad*'da... bina ve inşây-ı hümâyunum olan kütübhane-i husrevâneme vaz' için mukaddema irsal olunan kütüb-i nefise-i mevkufe bermûcib-i defter selâmetle vasıl olup kütüphaneye vazolunduğu tarafından tahrir olunmuş..." (*Mühimme* 150, s. 91).

rikasının tesisi düşünülerek bunun *Yalova*'da açılmasına karar verildi (1159 H./1746 M.).

Memleket irfanına hizmet olmak üzere böyle bir eser bırakmağı arzu eden I. Mahmud, *Yalakabad* yani *Yalova* naibine göndermiş olduğu fermanda "İşbu eser-i hidivânem âlemde yâdigâr kalsın" diyerek kâğıt fabrikasının mutlak surette açılmasını istemişti. Yalova kâğıt fabrikası *Harkderesi* üzerinde *Çardaklı mevkii*'nde bina edilmiş ve kâğıt îmali için Avrupa'dan üstatlar getirilmiştir. Yalova fabrikası bu mütehassıslar sayesinde Avrupa'da meşhur olan arslan damgalı kâğıtlar *âgibi* aynı kalitede kâğıtlar yapmıştır [1].

Tophane ve *Fındıklı* taraflarının susuzluğunu nazar-ı dikkate alan III. Ahmed, *Tophâne*'ye dört saat mesafede olan *Bahçe köyü*'nden su getirtmek için şimdiki *Taksim* mevkiinde bir maksim (savak) yaptırmış ise de arzusuna muvaffak olmadan saltanattan çekilmesi üzerine bu işi yeğeni I. Mahmud ikmal etmiş ve bunun kendi himmetiyle tamamlanmasından dolayı amcasının sekiz musluklu Tophane çeşmesini de kendisinin ikmalinden dalayıkendi adına kitabelemiştir [2].

Bu suyun gelmesi münasibetiyle ibtida maksimden çeşmelere su salmak pâdişaha aid olduğundan 1145 senesi ibtidalarında pâdişah bunu bizzat yapmıştır. Bu suyun tevzi yerinin Taksim mevkiinde olması sebebiyle *Galata*, *Kasımpaşa*, *Dolmabahçe* ve *Beşiktaş*'da bundan istifade ederek bu sâyede bu semtler ihya

[1] "Kurb-i *Yalova*'da 1153 senesinde Cebecibaşı El-hac İsmail Bey bâdelazl çiftliğinde tavattun, ellidört ve ellibeş seneleri hilâlinde vefat eyledikte Dar-üs-sâade ağası El-Hac Beşir Ağa alup anda olan değirmen ocağına Basmacı İbrahim [Müteferrika] nam kimesne tevassutiyle frengistandan ustad kâğıtcılar getirüp kâğıda mahsus su üzerinde demir dibekler yapdurup kâğıthane ihdas olunup üzerine *Yalak abad* deyu ketebe ve tarihin resm etmişlerdir ve hilâl-i müsevvede ki 1162 senesi Cemaziyelulânın evahiridir enva-ı kâğıd işlenup kefere eşkaliyle esnafa virilür malûm değildir. Meselâ keferede Arslan damga kâğıd memduh idi; bunda dahi ol şekli icad ile kâğıd nerenin olduğı malûm olmayıp esnafa füruht olunur"dı eserde bundan sonra Yahudilerin topladıkları paçavralardan kâğıd yapıldığı tarif edilmektedir (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene 1, s. 188).

[2] Bu çeşme kitabesinde Nahifî'nin tarih beyti:

Dedi bû çeşme-i zîbâya *Nahifî* tarih
Râh-ı hakda hasenat eyledi Sultan Mahmud
راه حقده حسنات ایلدی سلطان محمود

edildi ve derhal Valide Sultan Azap kapısında, Vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa *Kabataş*'da *Çizmeciler tekkesi* denilen kalabalık bir semtte, kızlar ağası Hacı Beşir Ağa *Fındıklı*'da *Yahya Reis mahallesi*'nde, Nişancı Köprülü-zâde Ahmed Paşa *Fındıklı*'da *Kazancıbaşı mahallesi*'nde, Yeniçeri ağası İsmail Paşa'nın *Tepebaşı*'nda *Aynalı mevkii*'nde, Defterdar İzzet Ali Paşa *Kasımpaşa*'da *Selkapısı*'nda, Anadolu Kazaskeri Şeyhzâde Mehmed Efendi yine Kasımpaşa'da *Karanlık mescid* kurbinde, silahtar Yakup ağa Kasımpaşa'da *Yahya kethüda mahallesi*'nde, ve Sadr-ı âzamın damadı birinci İmrahor Yahya Ağa (Paşa) *Galata*'da *Kürkçükapısı*'nda ve Valide kethüdası Osman Ağa Tophanede *Tomtom mahallesi*'nde ve Sadr-ı âzam kethüdası Köle Ahmed Ağa (Paşa) Beyoğlunda *Ağa mahallesi*'nde ve Reisülküttab İsmail Efendi *Kurşunlu mahzen*'de ve Defterdar Mehmed Efendinin *Kule kapısı*'nda yaptırmış oldukları çeşmelere buradan sular verilerek bir anda bu semtler suya kavuşmuştur [1].

[1] *Müriü't-tevarih* (1145 senesi ibtidasındaki vekayiden) ve *Subhî tarihi* (varak 45), suyun menbaı taksim yerinden dört zirâ' yani üç metre ve yirmi dört santimetre olduğu için mühendisler bu irtifadan su cereyan etmez diye ittifak etmişlerdi. Fakat su nazırının maiyyetinde bulunan bölükbaşılarından Hacı Mustafa isminde zeki bir zat *Büyükdere* önünde olan deniz ile *Fındıklı*'nın denizine mizan vurup beş zıra fark buldu; yani *Fındıklı* yalısından *Büyükdere* sahili suyunun beş zirâ yüksek olduğunu meydana koydu buna kara seviyesinden bulduğu dört zirâı da ilâve edince dokuz zirâ irtifa meydana çıkararak suyun akıtılabileceğini taahhüt ederek muvaffak oldu.

Valide Sultan, kızlar ağası ve diğer devlet ricali taraflarından kendi hesaplarına yaptırılan çeşmeler masrafları hariç olarak bir kese beşyüz akçe olmak üzere bin dörtyüz altmış üç kese sarfedilmiştir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

I. MAHMUD — III. OSMAN — III. MUSTAFA

Sultan I. Mahmud

Patrona ısyanı neticesinde III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi üzerine II. Mustafa'nın büyük oğlu I. Mahmud otuz beş yaşında hükümdar olmuştu (1143 H./1730 M.). Babası Sultan Mustafa'nın amud-ı fıkarisi öne doğru bir az meyilli olduğundan oğlu Mahmud'da ona benzemişti; fakat kanbur değildi. Zeki ve ihatalı olup tam olgun bir yaşta pâdişah olduğu ve amcasının saltanatı zamanındaki hadiselerden ders aldığı için işleri çabuk kavramıştı.

I. Mahmud ihmalsiz olarak vekayii bizzat takip eder, devlet işlerinde mutlak surette istişare yapar ve yaptırırdı. Vükelâsını toplararak lüzumlu hallerde beraberce istişare etmek âdeti idi. Ciddiyeti, vekarı, sebat ve azmi, fikr-i takibi vardı. Hadiseleri soğuk kanlılıkla mütalea edip acele etmez ve telaş göstermezdi; yirmi beş sene saltanatı zamanında *İstanbul*'dan dışarı çıkmadığı halde tayin etmiş olduğu değerli kumandanlarla *İran*, *Rus* ve *Avusturya* muharebelerini idare etmiş Hekim-oğlu Ali Paşa, Topal Osman Paşa, Yeğen ve İvaz Mehmed paşalar ve bilhassa hayatı muvaffakiyetlerle dolu Hekimoğlu gibi cidden yetişkin ve tecrübeli vezirleri sadarette ve ordu seraskerliklerinde kullanarak muvaffak olmuştur.

Sultan Mahmud, hizmet edenleri takdir edip kıymetli vezirlerini ufak, tefek kusur ve hataları ve hatta mağlubiyetleri dolayısiyle derhal azl ve sair suretle cezalandırmayıp hatasını tashih için kendilerine müsaid davranırdı; Bağdad valisi meşhur Ahmed Paşa —ki Irak'ın hükümdarı gibi idi— İran seferleri dolayısiyle müstagniyaya hareket gösterip selâhiyeti haricinde devlet tevcihatını hodbehod yapması sebebiyle azlolunarak son ra *Rakka* eyaletine nakledilmişti. Ahmed Paşa, kat'iyyen ayrılmıyacağını ümid ettiği Bağdad'tan uzaklaştırılınca korkup katledileceği vehmine düşmüş ve bu hususta vezir-i âzam Hekimoğ-

lu Ali Paşa'ya bir mektup yazarak bunda korkusunu beyan ve müzaheretini istemişti. Ali Paşa bu mektubu pâdişaha arz eylemesi üzerine Sultan Mahmud kendisine şunları yazmıştır:

—"Sadr-ı âzam tarafına gönderdiğin kaimen manzur-ı hümâyunum olup kaimende bazı fikirde olduğun münfehhim olmuştur; sen bu kadar zamandanberu seraskerlik ve tevcihat (tayinler) ile kâmrev olup bundan böyle dahi senden hidemat-ı seniyye zuhurı me'mul olmakla hayalât ve tahriratına göre bilfarz vettakdir hilâf-ı melhuz hareketin vuku bulmuş olsa dahi affolunmuştur [1].

Bu ferman ile Sultan Mahmud, Ahmed Paşanın hizmetlerini takdir ettiğini ve ufak bir kusur ile en ağır cezanın yapılmıyacağını beyan ile kendisini tatmin etmiştir.

Darüssaâde Ağası Beşir Ağalar

I. Mahmud, babası ve amcasının saltanattan çekilmelerinin sebeplerini gözönüne alıp amcası Sultan Ahmed'in nasihatini tutarak ne babası gibi şeyhülislâma ve ne de amcası gibi vezir-i âzama tam teslimiyet ve îtimad göstermiyerek işleri bizzat takip eylemeği âdet etmiştir. Kendisi bir vezir-i âzamı azledeceği zaman onun ocaklıyı tahrik etmesi ihtimalini gözönüne alarak yerine getireceği veziri daha evvelden gizlice *İstanbul*'a getirttikten sonra sadr-ı âzamdan mührü alarak yenisine verirdi.

Sultan Mahmud sadr-ı âzam ve şeyhulislâmları uzun müddet iş başında tutmamakla beraber kendisi de Darüssaâde ağası Hacı Beşir ağa'nın tesiri altında kalmış ve bir hayli icraatını onun telkini ile yapmıştır; buna da sebeb sorduğu bazı şeylere isabetli mütalealar beyan etmesi olduğundan pâdişah kendisine îtimad etmişti; maamafih Hacı Beşir ağa münevver bir zat olduğundan sadr-ı âzam tayin ve azillerinde müessir olmakla beraber efendisini tehlikeli bir işe sürüklememişti.

Bu Hacı Beşir Ağa'nın 13 Cemaziyelevvel 1159 (3 Haziran 1746)'de ölümünden sonra yerine hazine kethüdalığından

[1] *Mühimme defteri* 140, s. 271; Evâil-i Şevval 1147 (1735 Mart ibtidası).

Darüssaâde ağası olan Hafız Beşir Ağa da aynı imtiyaza nail olmuş, hatta bunun zamanında 1163 H./1750 M. de Ağa kapısının tamiri üzerine yeni yapılan bir kanunla Darüssaâde ağasının imtiyazı tesbit olunmuştu. Bu kanun mûcibince Pâdişah Ağa kapısı önünden geçerken iki bardak şerbet hazırlanıp birinci bardak *Ocak kethüdası* tarafından tutulacak ve yeniçeri ağası bardağı kethüdanın elinden alıp pâdişaha takdim edecek ve ikinci bardağı da *Samsoncubaşı* tutacak ve *Zagarcı-başı* onun elinden alıp Darüssaade ağasına sunacaktı.

Hafız Beşir Ağa, selefi Hacı Beşir Ağa gibi idareli değildi. Vezir-i âzamları kendisinin çırağ-ı hassı telakki ederek onların sık sık azillerinde müessir olur, eğer pâdişah dediğini yapmazsa rivayete göre el altından şehirde yangın çıkartarak vezir-i âzamın uğursuzluğunu ileri sürmek suretiyle azlettirmeğe muvaffak olurdu.

Hafız Beşir Ağa'nın Darüssaâde ağalığı (Kızlar ağalığı) altı sene kadar sürmüş olup kendisine Süleyman isminde birisini hazinedar, Arnavud Mehmed'i kethüda ve Köstendilli Hasan Efendi'yi musahib edinip bu üçü vasıtasiyle tayin ve sairede epi rüşvet almakta idi. Nüfuzunu bilen devlet adamları kendisini gücendirmekten korkarlardı; bazı vezir-i âzamlar pâdişahın yaptığı tayin ve azillerin bunun tesirinde olduğunu bildiklerinden mevkilerini muhafaza için bu arabın elini, eteğini öpecek kadar tenezzül gösterirlerdi.

Her çarşanba günü Haremeyn evkafı işleri dolayısiyle yapılan Darüssaade ağası divanı vezir-i âzamların ikindi divanlarından kalabalık olurdu; mazul, mansub vezirler ve hatta kazaskerler bunun divanına gidip arz-ı hulûs ederlerdi.

Hafız Beşir Ağa, elde ettiği paralarla pâdişaha hediyeler takdim ediyordu; bu arabın pâdişaha yakınlığı sebebiyle onun dışarıdaki soygunculuğunu ve adamlarının ahlaksızlıklarını hiç kimse Sultan Mahmud'a söylemeğe cesaret edemiyordu; Hafız Beşir ağa tab'an perhizkâr olup sefahattan mücteniibti; haftada iki gün oruç tutardı, lâkin maiyyetinde kullandığı yukarıda adları geçen üç şahıs vurdukları paralarla Rum kızları ve güzel oğlanlarla sefahat içinde yaşarlardı.

1165 H. (1752 M.)'de vezir-i âzam bulunan Divitdar Meh-

med Paşa ile kızlar ağasının arası açılmış olup Hafız Beşir Ağa bunun azline çalışıyorsa da pâdişah muvafakat etmiyordu; ağa sadr-ı âzamın azline muvaffak olamayınca yeniçeri ağası Macar Hasan Ağa'yı teşvik edip *İstanbul*'da yangın çıkarttırmış ve bu suretle sadr-ı âzamın azline muvaffak olarak yerine yine kendisinin tavsiyesiyle birinci mirahor *Bâhir* Mustafa Bey vezir-i âzam olmuştu.

Yeni vezir-i âzam Bahir Mustafa Paşa, tahsil görmüş, edip ve şair bir zat olup vezirlerden Abdurrahman Paşa'nın oğlu idi; kendisini sadarete getiren Darüssaâde ağasına müteşekkir olmakla beraber "gerçi ben hassaten ağanın çırağı (yetiştirmesi) oldum; amma şân-ı vezaret eslâfımdan ziyade tevazu ve zillete mânidir; seleflerim gibi olsam azl ve tenkil hazır ve fitne ihtimali var; pâdişâhın ağaya muhabbeti var deyu yaptığı halleri kimse pâdişaha arzedemez; fitne zuhur ederse pâdişaha ve devlete mazarrat olur; fitne olmasa dahi bu derece rüşvet ile devlet nizâmı bozulur " diyordu.

Divitdar Mehmed Paşa'nın Kapıkulu ocaklarına Paşa kapısında maaş verdiği sırada birden bire sadaretten azlı ve yangın çıkarma işi yeniçeri ağasına ağır gelip dedi kodu başladığı gibi rüşvet sözleri de halkın dilinden düşmüyordu; bu sözleri nihayet pâdişah da duydu bir gün tebdil-i kıyafetle şeyhulislâm Murtaza efendi'ye gidip görüşürken Kızlar ağasının ahvalini sordu: Şeyhulislâm: "Su-i halini işitiyoruz, teftiş ettirin" dedi; pâdişah da öyle yaptı ve ağa ile adamlarının bütün halleri meydana çıktı. Pâdişah 28 Şaban 1165 (11 Temmuz 1752)'de Boğazda *Defterdar burnu*'nda (şimdi Lido'nun yapıldığı yerde) bulunduğu sırada Bostancı-başıya bir hatt-ı hümâyun verip Silahdar ağa ile birlikte saraya göndermiş, Bostancıbaşı, Hafız Beşir Ağa'yı saraydan alıp *Kız kulesi*'ne götürerek orada boğmuş ve adamları da aynı akıbete uğramışlardır [1].

[1] Sultan Mahmud, Hafız Beşir Ağa'yı azl ve sürgün etmekle iktifa edecekti, bunun için vezir-i âzama bir hatt-ı hümâyun yollayıp *Kızkulesi*'ne bir çekdiri göndererek ağayı gelecek emre intizaren çekdiriye bindirip beklemelerini bildirmişti; fakat Bâhir Mustafa Paşa, ağanın pâdişaha taallûkunun derecesini bildiği için hayatta kalırsa afvolunup gelir, beni öldürtür korkusiyle pâdişaha "*Eğer ağanın başı bu sabah bâb-ı hümâyunda görülmezse kul (yeniçeriler) çorbayı kapmaz*" diye telhis etmesi üzerine ısyandan korkan pâdişah Beşir Ağa'yı öldürtmüştür (*Müriü't-tevarih*, 1165 vekayii arasında).

I. Mahmudun hususiyetleri

I. Mahmud harb zamanında ordularına mutemed adamlarını gizlice göndererek kumandanlar ve vezirler hakkında bilgi edinirdi hissiyatını belli etmez, ciddiyyetini muhafaza eder ve zamanı gelince fiile koyardı, müfrit değildi. İcraatında zaman ve memleket halet-i ruhiyesini hesaba katardı. Sultan Mahmud teceddüde meyyaldi; müzikide üstad olup besteleri vardır. Şiirde Şeyh Galib'in, Pertev Efendi ve Beylikci İzzet Bey'in üstadı olan meşhur Hoca Neşet'in babası değerli musikişinas ve bestekâr Ahmed Refia Efendi menfi olarak *Edirne*'de bulunduğu sırada kaleme aldığı :

Meskenimden dâr edüb gurbette sergerdan eden
Kısmetim mi, taliim mi yoksa cânâ sen misin?

şarkısını suzişli bir surette besteliyerek heveslilere meşketmiş ve bu şarkı *İstanbul*'a kadar yayılarak söylenir olmuş; musikide üstad olan I. Mahmud bu şarkıyı okutarak çok beğenmiş ve Refia Efendi'yi affettikten başka kendisine çok iltifat etmiştir. (Bk. Muallim Naci Osmanlı şairleri s. 64). Hatta yetiştirdiği cariyeleri arasında da bestekârlar gelmiştir [1]. Kendi zamanında meşhur Esad Efendi muhtelif makam ve usulden yaptığı besteleri pâdişaha takdim ederdi [2]. Birinci Mahmud satrancı sever ve oynardı; yüzüğe çok meraklı olup müsait zamanlarında kantaşı üzerine mühür kazardı. Üçüncü Ahmed zamanında başlayan Boğaz zevki bunun saltanatı zamanında çok artmış, sahiller yalılarla süslenmişti. *Beşiktaş* tarafını pek sever ve her sene oraya göç ederdi; bu münasibetle *Bayıldım bayırı*'yle *Dolmabahçe*'de birer köşk yaptırmıştı. Yazın mehtaplı gecelerde kayıkla boğazda gezmeği çok severdi; evladı olmadığından dolayı müteessirdi; hatta son zamanlarında :

— "*İki şeyden kâm almadım; biri evlâd ve biri mehtab*" demiştir.

[1] O devri bilen Şamdanî - zâde, I. Mahmud'un bir cariyesinin
Tûğ-ı şahi mi disem zülfüne şebboy mu disem
matlalı bir besteyi ve diğer bir cariyesinin :
Sahbây-ı lâ'li neş'e-i candır ol âfetin
semaisini yaptığını ve bu semainin taliminin zor olduğunu beyan etmektedir (*Takvim-üt-tevarih zeyli*).

[2] I. Mahmud bir gün Esad Efendi'yi huzuruna kabul ederek neler bestelediğini sormuş; o da yeni bestelediği bir eserini gayet hafif okumuş. Huzurunda bulunanların pâdişahın şeyh-ul-islâmla karşı karşıya oturup şarkı söylüyorlar diye halk arasında dedi koduya sebep olacaklarından çekinerek Esad Efendi'yi azlettiği rivayet edilmekedir.

I. Mahmud, on beş günden beri mide hastalığından muztaripti; 28 Safer 1168 (13 Aralık 1754) Cuma günü hekimbaşının mümaneatına rağmen hasta halinde hiç terketmediği cuma namazı için Darüssaade ağası maktul Hafız Beşir Ağa'nın *Demirkapı* kurbinde yaptırdığı Ağa camiine çıkmış, namazdan sonra saraya dönerken Silahdar Ağa ile diğer maiyyetlerinin yardımlariyle ata zorla bindirilerek *Demirkapı* arasına gelindiği zaman at üzerinde vefat etmiştir.

Birinci Mahmud'un *Sebkatî* mahlasiyle bazı manzumeleri vardır

Kerembahş olmaz ey dil halini cânâna söylersin
Vefa memul edersen ger aceb yabâna söylersin
Sebakhân-ı cefâdır şimdi ol şûh-ı sitem-küster
Heman beyhude derdin ol cefa cunana söylersin
Tutar ol gamze-i kâfir elinde hançer-i ser-tiz
Yine ey tıfl-ı dil şükrin hezar insâna söylersin
Ne daniş etti hâsıl Sebkatî tab'-ı sihir-pîşen
Ki her nazm-ı neşât-efzâyı sen şâhâne söylersin

Cihan hayran-ı dîdârın — *Esir-i tal'atın âfâk*
Misal-i Kâbe ruhsârın — *Gören hem görmeyen müştak*
Salın naz eyle gülzara — *Letâfet ver çemenzara*
Görüp rûyini hemvâre — *Safa kesb eylesün uşşak*

Güzel bir kıt'ası:

Varalım kûy-i dilârâya gönül hû diyerek
Kokalım güllerini gonca-i hoşbû diyerek
Şerbet-i lâl-i hayali bizi öldürdü meded
Gidelim kûyine yârın bir içim sû diyerek.

Sultan Mahmud, sonradan biraderi Üçüncü Osman tarafından kendi adına çevrilerek *Nur-ı Osmanî* denilen cami, medrese ve kütüphane ile kendisine bir türbe yaptırmış ise de biraderi kendisini buraya defnettirmeyerek *Yenicami*'e gömdürmüş ve bu suretle III. Osman cami gibi türbeyi de kendisine hasretmek istemişse de onun da ölümünde yerine geçen III. Mustafa da onu Nur-ı Osmaniye'ye gömdürmemiş olduğundan buradaki türbede hiç bir pâdişah medfun değildir.

I. Mahmud vefatında altmış veya altmış bir yaşında olup Boğazın Anadolu sahilinde bir takım hayırlı eserleri vardır.

I. Mahmud'un vefatında dış ve iç hazinede bol para vardı; bundan dolayı her saltanat tebeddülünde vazife ve memuriyet dolayısiyle değiştirilmesi kanun olan berat ve rüuslar'ın kanunen yeni pâdişahın adına tebdil edildiği sırada alınmakta olan berat resimleri alınmıyarak affolunmuştur.

Askerî ıslahata taraftar olan I. Mahmud buna dair İtalyanca bir eseri *Usul-ül-hikem fî nizam-il-ümem* ismiyle Türkçeye çevirttirmiştir.

III. Osman

Şahsiyeti

III. Osman, II. Mustafa'nın oğlu ve I. Mahmud'un iki yaş küçük kardeşi olup biraderinin ölümü üzerine hanedanın en yaşlı şehzadesi olmak îtibariyle hükümdar oldu (13 Aralık 1754). Bütün hayatı kapalı olarak sarayda geçtiği için çok asabî, mütelevvin ve kararsızdı; bundan dolayı sevgisine ve gazabına inanılmazdı, kimseye îtimadı olmadığından küçük bir sözden şüpheye düşer ve bir takım mukarriplerinin tesirleriyle işleri bozardı. Teennisi yoktu; aceleci olduğundan yapılması zamana mütevakkıf olan şeylerin derhal yapılmasını emrederdi. Bereket versin ki kısa süren saltanatı zamanında bir muharebe gailesi olmamıştır. Baron dö Tot, III. Osman'ı, asabî, zayıf karakterli, sabırsız ve son derece de mütecessis olarak tavsif etmektedir [1].

III. Osman musikiden nefret edecek derecede zevksizdi. Biraderi zamanında sarayda yetişmiş olan bütün musikişinasları oradan uzaklaştırdı. Sarayda gezerken cariyelerden hiç kimsenin karşısına çıkmasını istemediği için ayağına ökceleri gümüş çivili ayakkabı giyerek mermerler üzerinde yürürken ayak sesini duyan cariyeler birer köşeye saklanırlarmış, tebdil gezmeği ve bilhassa geceleri *İstanbul*'un muhtelif semtlerinde dolaşmağı âdet edinmişti. Haftada üç gün kendi gezdiği günlerde kadınların sokağa çıkmalarını menettiği gibi kadınların süslenmesini de yasak etmişti; rüşvet kat'iyyen menfuru idi; hatta bundan dolayı en sevgili adamı olup silahdarlıktan sadr-ı âzam yaptığı Ali Paşa'yı öldürtmüştü.

[1] *Mémoires sur les Turcs et les Tartars*, c. I, s. 17.

III. Osman biraderi zamanından kalma değerli devlet adamlarını sık sık değiştirirdi. Kendisinin cülusu sırasında vezir-i âzam bulunan Bâhir Mustafa Paşa'yı iki buçuk aya varmadan sebepsiz olarak azl ve kalebend olmak üzere *Rodos*'a sürgün etmiş ve yerine Anadolu valisi esbak vezir-i âzam Hekim-oğlu Ali Paşa'yı sadrazam yapmıştır ki bu Hekim-oğlunun ikisi Sultan Mahmud zamanında olmak üzere üçüncü sadareti idi (4 Cemaziyelevvel 1118 / 16 Şubat 1755).

Padişahın Hekim-oğlu ile münakaşası

III. Osman kararsız olduğundan etrafındakilerin de tesiriyle hükümet işlerine daimî surette müdahale ederdi; bundan dolayı vezir-i âzamların I. Mahmud zamanındaki gibi nüfuz ve istiklâli kalmamıştı. Vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa devlet işlerine tamamen karıştırılmadığı gibi pâdişah, itimadsızlığı sebebiyle bazı adamlarını sadrazamla müştereken iş görmek üzere memur ettiğini haber alınca ibtida bu usulsüzlüğü gayet mülâyimetle Sultan Osman'a anlatmak istemiş fakat aynı zamanda da söylenmeğe başlamıştı.

Hekim-oğlu'nun bu sözleri pâdişaha haber verildiğinden Beşiktaş sarayına nakletmiş olan III. Osman kendisini oraya çağırarak tehdit etmesi üzerine o da tereddüt etmeden devlet umurundan mesul olan vezir-i âzamın işlerinde, şirket kabul etmiyeceğini söylemesi üzerine pâdişah hiddetlenerek:

—"Ben seni şimdi azleder, hamallar kethüdası Ali ustayı vezir edinürüm" demesi üzerine Hekimoğlu da cevaben:

—"Evet yaparsınız, lâkin Hammal Ali Paşa olur; Hekim-oğlu Ali Paşa olamaz" demesi üzerine Hekimoğlu tayininden elli üç gün sonra 1168 Şaban (1755 Mayıs)'da azlolunup katledilmek üzere *kızkulesi*'ne gönderilmiş ise de pâdişahın validesi Şehsuvar Kadınefendi'nin ricası üzerine kalebend olmak üzere *Kıbrıs*'a gönderilmiştir [1]

[1] Rivayete göre şehzâdeleri öldürtmek isteyen III. Osman, ilk defa Hekim-oğlu Ali Paşa'ya teklifte bulunmuş. Fakat Ali Paşa red edince pâdişah kızarak hain demiş. Bunun üzerine Hekim-oğlu hainliği katilliğe tercih ederim diye mukabele eylediğinden azledilmiş imiş.

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın yerine başdefterdar Nâilî Abdullah Paşa vezir-i âzam olup üç ay sonra o da azledilip *Sakız* adasına sürgün edilmiş (1755 Ağustos) ve onun yerine de sadr-ı âzam azil ve tayinlerinde pâdişah üzerinde müessir olan ve silahdarlıktan nişancılıkla Divân-ı hümâyuna memur edilen Bıyıklı Ali Paşa getirilmiştir.

Bu, mürtekip, haris ve tezvirci olan silahdar Ali Paşa'nın sadareti elde etmek için çevirdiği fırıldaklar ve bilhassa Hekimoğlu Ali Paşa ile Nâilî Abdullah Paşa aleyhindeki hareket ve iftiraları Sultan Osman sonradan haber alıp bundan başka irtikâbını da duymuş olduğundan tayininden iki ay sonra katlettirmiş ve iki saat sonra da öldürdüğüne pişman olmuştur.

Bıyıklı Ali Paşa'nın sadareti esnasında *Hocapaşa* yangını zuhur ederek otuz altı saat devam edip Hocapaşa semtini, Paşakapısı (Bâb-ı âli) Mahmud Paşa camii, Yahudiler çarşısı ve Defterdar kapısı taraflarını tamamen kül etmiş ve Paşa kapısı yeniden yapılıncaya kadar Bâb-ı âli Kadırga limanındaki *Esma Sultan sarayı*'na naklolunmuştur.

Silahdar Ali Paşa'nın yerine sadaret kethüdası olan Yirmi sekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi getirilmiş ise de o da az sonra yâni 1756 Mayıs (1169 Şaban)'ta azledilerek ikinci defa Bâhir Mustafa Paşa vezir-i âzam tayin edilmiştir; bunun sadareti diğerlerine nazaran daha uzunca sürüp sonra yerini Koca Ragıb Paşa'ya terk etti (1170 H./1757 M.).

III. Osman'ın böyle sık sık sadr-ı âzam değiştirmesinin bir sebebi de III. Ahmed'in şehzâdelerini öldürtmek için imiş. Gerek kendisinin ve gerek biraderi Mahmud'un çocukları olmamıştı. Pâdişahın şehzadeleri öldürtmek istediği halk arasında da şâyi olmuştu; hatta 1170 H.(1756 Aralık)'da vefat etmiş olan kırk iki yaşındaki en büyük şehzade Mehmed'in ölümünün gadren olduğu şâyi olmuştu. Filhakika Hekimoğlunun sadaretten azl ve ölümden zorla kurtulmasına sebeb, Sultan Osman'ın şehzade Mehmed'i öldürtmek arzusu idi; Hekimoğlu'nun nefretle reddettiği bu teklifi ikinci defa sadaretinde Bâhir Mus-

tafa Paşa yapmış ve bu suretle koca şehzade boğulmuştu[1]. Hattâ ondan sonra büyük şehzade olan Mustafa —ki Üçüncü Mustafa adiyle hükümdar olmuştur— zehirlenmekten korkarak buna karşı ilaçlar kullanmağı âdiyad edinmişti[2].

Ragıp Paşa'nın sadareti zamanında pâdişah üzerinde kızlar ağası Ebû Kof Ahmed ağa müessirdi[3]. Bu, Ragıb Paşa'yı azlettirmek için uğraşırken onbeş günden beri şirpençeden hasta olan Sultan Osman vefat ettiğinden Ragıb Paşa kurtulmuştur (16 Safer 1171/30 Ekim 1756)[4].

Vaka'nüvis Vâsıf, III. Osman'ın cömertliğinden bahsediyorsa da[5] o devri iyi bilen Şamdanî-zâde'nin yazdığına göre[6], hasisti; ihsanı altmış akçeyi geçmezdi; bâzen lûtfedecek olursa bunu yüz akçeye çıkarırdı; çıkık karınlı, çok şişman olup tenasübten mahrum bir vücudu vardı; tebdil gezerken çarşıda satılan gözleme, kebab, leblebi, mahallebi gibi şeyleri satın alır ve açıkta yerdi, saltanatı zamanında zuhur eden *Hocapaşa* ve *Cibali* yangınları İstanbul'un dörtte üçünü yakmıştır; yine bunun zamanında tâun âfeti ve denizi donduracak kadar kış olmuştur.

[1] Bu hususta sadr-ı âzamlar kısmına Bâhir Mustafa Paşa'nın tercüme-i haline de bk.

[2] *Baron dö Tot'un hâtıraları.*

[3] III. Osman ruznamesinde Darussaade ağası Ahmed ağa'ya (Ebu kahafe) deniliyor (Top. Arşivi No. 12358)

[4] Dar-üs-sâade ağası Ebukof Ahmet Ağa, pâdişahın hastalığı dolayısiyle kendisi makamında kalmak için Ragıb Paşa'yı azlettirip yerine kendisinin adamı olan Kül Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa'yı getirmek istemiş. Ragıb Paşa'yı saraya davet ile elinden sadaret mührünü almak için baltacılar kethüdasını göndermişti; fakat bu adam gelmeden evvel Dar-üs-sâade ağası yazıcısı İbrahim Efendi, Ragıb Paşa'ya gizlice tezkire gönderip vaziyeti bildirmiş ve pâdişahın sabaha çıkmıyacak derecede ağır hasta olduğunu beyan ile gündüzün Bâb-ı âlî'de bulunmamasını tavsiye etmiş Ragıb Paşa, yazıcının tavsiyesi üzerine *Paşakapısı*'ndan çıkarak tebdil gezmiş: Dar-üssâade ağasının göndermiş olduğu baltacılar kethüdası birkaç defa Bâb-ı âliye gelmişse de sadr-ı âzamı bulamamıştı. Nihayet akşam zamanı *Paşakapısı*'na avdet eden sadr-ı âzam Ragıb Mehmed Paşa gece yarısında Sultan Osman'ın vefatını haber alarak azilden kurtulmuştur (*Vâsıf tarihi* c. I, s. 62). III. Mustafa'nın cülûsunu müteakib makamında kalan Ragıb Paşa, Dar-üs-saâde ağasını azlettirip *Rodos'a* sürgün ettirdikten sonra arkasından gönderilen bir fermanla katlettirmiştir (*Mühimme* 160, s. 2). Ebukof'un katli zahiren Urbânın hüccaca baskın yapmasına sebebiyet vermiş olmasından dolayı idi.

[5] *Vâsıf tarihi* c. I, s. 92.

[6] *Takvim-üt-tevarih zeyli* (1171 senesi).

Şimdi mevcut olan *Ahırkapı feneri* ile Midilli adasında tüccar gemilerinin barınağı olan *Sığrı* limanında bir kale ile bir deniz feneri onun zamanında yaptırılmıştır.

III. Mustafa zamanı

III. Mustafa ve Koca Ragıb paşa

III. Ahmed'in hayatta olan büyük oğlu idi; amcası oğlu III. Osman'ın vefatı üzerine kırk iki yaşında hükümdar olmuştu. III. Osman zamanında muharebe olmamakla beraber üç senelik saltanatı müddetince memlekette musibet eksik olmamıştı; bunun cülusu *İstanbul*'da bir ferahlık uyandırmış ve umumî memnuniyeti mûcib olmuştu. Babasının saltanattan çekilmesinden sonra yirmi sekiz sene kapalı kafes hayatı yaşamıştı.

Sultan Mustafa, III. Osman'ın şehzadeler hakkında su-i niyeti sebebiyle zehirlenmekten korkarak böyle bir hal vaki olursa kurtulmak için bazı ilâçlar öğrenmiş müvesvisliği ve ihtiyatkârlığı sebebiyle kendisini tehlikeden kurtarmıştır; kullandığı ilâçlar sebebiyle soluk rengini, bu ilâçların kullanılmasına hamlederler.

Devlet işlerini idare eder ve direktifler verirdi; malî işlerde santimine kadar takibeder hesab sorardı, vezir-i âzamı Koca Ragıb Paşa, kendi mevkiini tahkim için gerek sarayda ve gerek hariçte pâdişah üzerinde müessir olarak icraatına engel olanları yavaş yavaş uzaklaştırdı; makamına göz diken Kül Ahmed Paşazâde Ali Paşa'yı Rumeli valiliği ile *İstanbul*'dan çıkardığı gibi şehzadeliğinde pâdişahın mukarriplerinden olup kendisine yazı hocalığı yapmış olan meşhur talik yazı üstadı Kâtip-zâde Refi Efendi' yi de bir fırsatını bulup sürgüne yollattı.

III. Mustafa'nın şiirle de iştigal ettiği görülüyor; kendisinin

Yıkıluptur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devleti, çarh-ı denî verdi kamu mübtezele
Şimdi erbab-ı saâdette gezen hep hazele
İşimiz haldı heman merhamet-i lemyezele

kıt'ası Koca Ragıb Paşa ve Şeyhulislâm İsmail Âsım Efendi tarafından tanzir edilmiştir[1].

Bazı askerî ıslahat

III. Mustafa uyanık fikirli ve yenilik taraftarı olup Avrupa tertibi askerî ıslahat yaptırmak istiyordu. Fransa hükümeti Yedi sene muharebesinden evvel[2] kendi ticareti ve siyasî vaziyeti dolayısiyle *Rusya*'nın büyümesinden endişe ederek ehemmiyetli imtiyazlarla *Türkiye*'de elde ettiği nüfuzunu kuvvetlendirmek için Osmanlı devletini askerî bakımdan kalkındırmak isteyerek gönderdiği bir heyetle ıslahat yapmak istemiş, fakat Fransa'nın böyle bir hareketi Osmanlı hükümetini şüpheye düşürdüğünden yapılan müracaat kabul edilmiyerek Türkiye'de bulunmakta olan Baron dö Tot'un yapabildiği kadar yenilikler vücuda gelmiştir. Devletinin Avrupaî tarzda askerî bir hareket göstermesini arzu eden III. Mustafa, bu maksadını temin için Baron dö Tot'dan istifade eylemiş, Tot da Tophâneyi ıslah ile toplar döktürmüş, *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazlarının tahkim ve müdafaası ve Boğaz içindeki kalelerin plânlarının tanzimi ile inşalarına nezaret etmek ve *Haliç*'te *Hasköy*'de yeni bir top dökümhanesi yapılmasiyle orduda kullanılan kayık köprü sisteminin tadili ve top arabalarının yeni tertip üzere tanzimi gibi yenilikler yapmıştı[3].

III. Mustafa, Baron dö Tot vasıtasiyle yaptırmış olduğu yukarıki işlerden başka tersanede yeni gemiler inşa ettirmiş fakat asıl yaya ordusu olan yeniçerilerin muntazam bir hale konması mümkün olmayıp Tot'un yaptığı işlerde henüz yerleşip alışılmadan Ruslarla harbe girişilmesi pek feci neticeler vermiştir.

III. Mustafa cevval ve faaldi. Bizzat Tophâneye giderek top dökümlerine nezaret eder ve bir başka gün top talimlerini

[1] Enderon tarihi [Ata] C. 4 S. 67

[2] Yedi sene muharebesi *Prusya* kıralı II. Fredrik'e karşı Avusturya, Rusya, Fransa ve İngiltere arasında vukua gelmiş olup 1756 senesinde başlayıp 1763 Şubatında *Hubertsbourg* muahedesiyle bitmiş ve Fredrik bütün düşmanlarına galebe çalmış ve Avusturya'dan *Silezya*'yı almıştır.

596 Baron dö Tot'un ıslahatiyle onu takip eden askerî ve ordu teknik faaliyeti hakkında onbeşinci bölümde daha fazla malûmat olduğundan oraya da bk.

görmek üzere gelirdi. Son derece tasarrufa riayetkâr olup müsadelerden ve sair gelirlerden arttırmak suretiyle hazineye külliyetli para koymuştu; uzun zamandanberi yani rubu asır muharebe olmaması sebebiyle zaten dolu olan hazine mevcudu çok artmıştı.

III. Mustafa'nın merakı

Pâdişah uyanık fikirli, ilim ve fazilet sahiplerini himaye eder, çalışkan, müdekkik bir hükümdar olmakla beraber ilm-i nücum (Astroloji) denilen yıldızlardan ahkâm çıkarma işine meraklı idi. Hatta bu merakını o kadar ifrata vardırmıştır ki elçilikle Prusya kıralı II. Frederik'e göndermiş olduğu Giritli Resmî Ahmed Efendi'ye evvelâ kıraldan üç müneccim istemesini ve bundan başka en mühim ve en büyük işlerin başlangıcının tayini ile değerli kumandan ve iş adamlarının intihabının ne suretle olacağının öğrenilmesini istemiştir.

Resmî Ahmed Efendi, huzuruna kabul edildiği zaman Prusya kıralına, pâdişahın isteklerini arzetmiş ve Fredrik buna karşılık olarak kendisinin, tarih ve tecrübelerden istifade etmek, askerini daimî surette harbe hazır bulundurmak üzere talim ettirmek ve muharebe için hazinede para bulundurmak gibi üç müneccimi olduğunu söylemiş ve böylece haber göndermiş ise de bu tavsiyelerden yalnız para biriktirmek maddesini tatbik etmiş[1] diğer bütün işlerinde nücum ile hareket eden Sultan Mustafa bu itiyadından vaz geçememiş, nücum ile açtığı Rus seferinde biriktirdiği dış ve iç hazineyi bitirip ilm-i nücumun şeameti altında ölmüştür. Müverrih Şamdanî-zâde "fenn-i nücuma îtibarı pek ziyade olduğundan fenn-i mezburun nuhuseti üzerinden dûr olmadı" demektedir.

Koca Ragıb Paşa

Cevval zekâlı, iyi görüşlü ilim ve fazilet ve kiyaset sahibi muvaffak bir vezir olan Koca Ragıb Paşa İran ve Avusturya sulh mükâlemelerinde kabiliyetini göstermiş ve bizzat I. Mahmud tarafından takdir olunarak yetiştirilmiştir. Devlet işlerinde ağır ve müteenni olup acele etmezdi; terakkiyata taraftar olup bunu müşkilâtsız, dedikodusuz yapmak isterdi. Politika işlerinde nüfuz-ı nazarı olup Avrupa'daki siyasî cereyanları takip ederdi; sadareti zamanı Avrupa'nın karışık bir devrine tesadüf etmişti.

[1] Beyaz üzerine bir hatt-ı hümayunundan :

"Bu seferde emval-i miriyyeden fazla hazine-i hümayunum mevcudundan elbette verilmeğe muhtactır diyerek ceste ceste yetmişbin kiseye baliğ oldı." demektedir. (Top. Arşivi 7017, 7018, 7019)

Ragıb Paşa'nın sadaretine takaddüm eden senelerde Avrupa

İmparator VI. Şarl'ın ölümünden sonra yerine, İmparatoriçe olan Mari Terez aleyhine açılan *Avusturya veraseti muharebesi*, 1740'da Prusya kıralı II. Fredrik'in taarruziyle başlamış ve *Fransa*'nın iştirakiyle genişlemiştir. Mari Terez'e *İngiltere* ile *Hollanda* yardım ettiler; bir takım karışık ittifaklar ve ayrılıklarla devam etmiş olan bu muharebe sekiz sene sürüp sûretâ *Eks-la-Şapel* muahedesiyle sona erdi (1748); fakat hakikatte ise bu muahede mütareke hükmünde olup hiç bir tarafı tatmin etmediğinden Avrupa devletlerinin yeni ittifak ve yeni askerî faaliyetlerine ve harbe hazırlanmalarına vezile oldu [1].

Avusturya veraseti muharebesinde Prusya'nın müttefiki olan Fransa, Prusya kıralının İngiltere ile ittifakı üzerine 1756'da Prusya'dan ayrılarak *Versay muahedesi*'yle asırlarca zayıf düşmesini istediği Avusturya ile ittifak ettiği gibi yine veraset muharebesinde Avusturya'ya yardım eden İngiltere de Prusya ile anlaşmıştı; daha sonra İngiltere ile Rusya arasında da bir ittifak vücuda geldi; fakat Rus çariçesi Elizabet İngiltere'nin Prusya ile ittifakı cihetiyle İngiltere'den ayrılarak Avusturya ile birleşti.

Fransa ile Avusturya arasındaki *Versay* muahedesinden az sonra aynı sene içinde Prusya kıralı II. Fredrik *Saksonya*'ya hücum ederek muharebe başladı (1756). Tarihte *Yedi sene muharebesi* diye meşhur olan bu muharebe Almanya'da cereyan etti; Prusya çok tehlikeli anlar geçirmekle beraber neticede bütün muhasımlarına galebe etti.

[1] 1740'dan 1748 senesine kadar sekiz yıl sürmüş olan Avusturya veraseti muharebesi esnasında Osmanlı memleketine Avrupa'dan gelmekte olan çuha vesair eşyanın gelmemesi yüzünden sıkıntı başlamış kara muharebesinden başka *Akdeniz*'de Fransa ve İngiltere donanmaları arasında vukua gelen muharebenin kendi sularında vukua gelmesi Türkiye'ye hariçten eşya gelmesine mâni olduğundan bu haller iktisadî hayata mühim tesir yapmıştı. Bunun üzerine I. Sultan Mahmud hem bu iktisadî buhranı ve hem muharebeyi önlemek ve devletlerin aralarını bulmak için 1158 (1745)de muharip devletlerin başvekillerine vezir-i âzam tarafından birer mektub yollanarak harbe son vermeleri için tavassut edeceğini bildirmiştir. Bu tavassut mektupları vezir-i âzam Seyyid Hasan Paşa tarafından hazırlanarak Avusturya, İsveç, Rus, İngiliz, Felemenk, Sicilyateyn devletlerinin *İstanbul*'da bulunan elçilerine verilmiş ve cevap istenmiştir. Bu tavassut mektuplarının sureti *İzzî tarihi*'nde vardır (varak 21).

Prusya kıralının Osmanlılara ittifakı meselesi

Avrupa'da muvazene taksiminde Fransa ile İsveç'in müttefiki olan Prusya'nın muhalif zümreye bilhassa Avusturya'ya karşı Osmanlı devleti ile bir ittifak yapması için Fransa büyük elçisi Desalleurs (Rolan Püşo) ile İsveç elçisi Celsing epi çalışmışlarsa da Babıâli Prusya ile böyle bir muahede akdini düşünmediği cevabını verince ümitleri kırılmıştı (1750). Avrupa diplomatları *Eks-la-Şapel* muahedesinin siyasî vaziyeti teskîn etmediğini gördüklerinden yeni bir mâceraya ve yeni müttefikler aramağa başlamışlardı. Bundan dolayı Fransa ile İsveç de daha evvelden Avusturya ve Rusya taarruzlarına karşı Prusya'ya müttefik olarak Osmanlı hükümetini bulmu lar ve bunun için çalışmışlardı; nitekim beş sene sonra Yedi sene muharebesi çıkarak Avrupa karışmıştı.

II. Fredrik, Rusya ve Avusturya ve Fransa tarafından hücuma maruz kalınca Rusya ve Avusturya yükünü hafifletmek için kendisine bir müttefik arayarak bu iki devlete karşı hasım olan Osmanlı hükümetine başvurup 1169 Zilkade (25 Ağustos 1756 tarihli bir nâme ile Karlo Adolf dö Rekzin (De Rexin) adında bir elçi gönderip ittifak teklif etmişti; Dö Rekzin gizli olarak *İstanbul*'a geldi. Fredrik yapacağı ittifakla Osmanlı hükümetini Avusturya ve Rusya üzerine sevketmek istiyordu. Vezir-i âzam Koca Ragıb Paşa bazı devlet ricali ve ulema ile gizli olarak vaziyeti tetkik etti [1]; her iki devletle nakz-ı ahdı mûcib bir hal olmadığı gözönüne alınarak iki taraf arasında yapılacak ittifak için o sırada Prusya'nın müttefiki olan İngiltere hükümetinin tavassutta bulunmasını istendi; İngiltere hükümeti bu ittifakın akdinde şüpheli olduğundan îtiraz etti [2]; fakat

[1] Bu toplantının Prusya elçisinin ittifak teklifi münasibetiyle yapıldığını belli etmemek için pâdişah vezir-i âzama resen bir hatt-ı hümâyun gönderip içtimaın cizye işi için yapıldığının işae edilmesini emretmiştir.

[2] Prusya elçisinin ittifak müzakeresi için hükûmete takdim ettiği takririnde Fredrik'in, Osmanlı pâdişahiyle aktedeceği ittifaka Osmanlı hükûmetinin İngiltere'nin tavassutunu istemesinden dolayı Prusya kıralının bu

Osmanlı hükümeti îcabında belki lâzım olur diye ittifak teklifini ceffelkalem red etmeyip onu münasip bir vakte tâlik eyledi; Prusya kıralına verilen cevapta bundan sonra iki tarafa hayırlı olan bazı maddelerin mahzurdan âri olacak şekilde derc ve ilhakı muvafık olduğu kaydiyle nameye kapalı ve mübhem bir ibare kaydolunmuştur. Cevabî nâme-i hümâyunun son kısmında ise şimdilik başka bir devletin tavassutuna lüzum hasıl olmayacak olan bir ticaret ve dostluk muahedesinin akdinin muvafık görüldüğü de Prusya kıralına bildirilmiştir [1]. Bu teklife muvafakat eden Prusya devletiyle 1174 Zilhicce (1761 Temmuz)'de

husus için İngiltere kıralına müracaat etmek istediğini kaydettikten sonra "Âstâne-i saâdette mukim İngiltere elçisinin hareket-i bâridesi kıralım ihlâskârlarına bâis-i istigrab olup ancak berveçh-i muharrer İngiltere kıralının nâme-i mahsusası vürud ile merâm-ı hakikisi" meydana çıkarak *İstanbul*'daki İngiltere elçisinin muâteb olacağını beyan etmiştir. İngiltere elçisi tabiî olarak hükûmetin emriyle İngiliz tavassutunun yapılamıyacağını bildirmiş olduğundan Prusya elçisi hükûmeti aldatamamıştır (*Başbakanlık Arşivi Dolap vesikaları* Sandık numarası 43).

[1] Vezir-i âzam Koca Ragıb Paşa, pâdişaha takdim ettiği telhisinde ayrı dinde olan bir devletle ittifakın şeran caiz olmadığını fakat ülilemir olan pâdişahın emriyle mümkün olduğunu kayıt ve daha evvel İsveç ile aktedilen ittifaktan bahis ile şöyle demektedir: "...Ezmine-i sâlifede hasbezzarûre şer'i şerife muvafakati olmayan bazı maddeleri selâtin-i maziye hazeratı ahidnâmelerine idhal ile nizam-ı mülkü tahsil eylemişler; hattâ muahede hususı ehl-i zimmete mahsus olup harbî taife ile şer'an müsaleha ve müterekeden gayriye cevaz yok iken ezmine-i salifede muahede olunup mevadd-ı mün'akideyi müştemil olan senede, ahidnâme lâfzı itlâk olunmuş ve yirmi sene mukaddem devlet-i âliyyenin İsveç devletiyle hasbezzarûre akd-i mevadd-ı ittifak eylemesi ve harbî ile müebbeden müsalehaya cevâz-ı şerî yok iken Moskov devletiyle müsaleha-i müebbede akdolunup ol veçhile ahidnâme verilmesi bilcümle nizâm-ı umur-ı mülkiye için reyi ülilemir ile nizam bulması keyfiyatındandır. Şimdiki halde bu husus için irâde-i husrevaneleri ne veçhile taallûk eder ise kırâl-ı müşarünileyh tarafına öyle cevab verileceği..." kaydile pâdişahı tereddüde düşürdüğünden bu telhisin üzerine III. Mustafa hiçbir mütalea yazmamıştır; bununla beraber 1170 (1757)de ulamanın da iştirakiyle gizlice yapılan bir toplantıda Prusya'nın ittifak-ı tehaffuzî ve müdafaa teklifi görüşülmüş ve Prusya kıralının bu suretle Osmanlı hükûmetine müracaatı kendi hesabına menfaatli olduğu gibi Osmanlı devleti hesabına da faydalı olduğu neticesine varılıp bunun şer'an ve aklen bir mahzuru görülmediğinden kıralın bu iltimasının pâdişahın kuvvetli talihi eseri olduğu neticesine varılıp bir takrirle Sultan Mustafa'ya arzedilmiştir (*Dolap* 1, sandık 3, numara 29).

sekiz madde ve bir hatime üzerine diğer devletlerle olduğu gibi bir ticaret anlaşması yapılmıştır [1].

Prusya kıralı nâme-i hümâyunda verilen kapalı cevaptan ittifak edileceği zehabına düşerek Osmanlı kuvvetinin ilk baharda Macaristan'a girip orada ne suretle hareket etmek îcab edeceğine dair *Silezya*'daki karargâhından 1761 Aralık tarihiyle tertip ettiği bir plânı Osmanlı hükümetine göndermiş ve kendisinin de beri taraftan taarruza geçeceğini bildirmiştir; halbuki hakikatte ortada bir ittifak olmadığından Ragıb Paşa'nın nâmeye koydurduğu bazı ibareler müşterek harp yapmak isteyen ve pek sıkışık durumda bulunan Prusya kıralını ümide düşürmüştü.

Bu sırada II. Fredrik'in hasmı olan Rus İmparatoriçesi Elizabet'in 1762'de ölümü üzerine İmparator olan III. Petro derhal Prusya ile barıştığı gibi ona yardım da ettiği için bu defa Fredrik Osmanlı hükümetini yalnız Avusturya üzerine sevk etmeğe çalıştı; fakat pek ihtiyatli olan vezir-i âzam bu defa da Avusturya'nın zayıf düşmesi sebebiyle, bir ittifaka lüzum kalmadığını ve Rusya'nın Avusturya'ya yardım etmesi ihtimalini beyan ile *İstanbul*'a gelmekte olan Rusya ve Avusturya elçileriyle görüştükten sonra muharebe hususunda bir karar verilebileceğini Prusya kıralının murahhasına bildirmiştir.

Ragıb Paşa'nın bu mütaleasına karşı Prusya murahhas elçisi Prusya kıralına vesile-i kuvvet olmak için Osmanlı kuvvetlerinin *Macaristan*'a hareketi halinde Rusyalıların Avusturyalılara yardım etmiyeceklerini çarın taahhüt ettiğini ve Prut muahedesi esasına göre bir anlaşma yapılacağını ve Macaristan'daki Osmanlı harekâtına Rusya'nın müdahale etmiyeceğini *İstanbul*'daki elçisi vasıtasiyle çarın bildireceğini ve bu suretle yalnız kalan Avusturya'nın iki devletin hücumuna dayanamıyarak elinden *Erdel* ve *Macaristan*'ın istirdat olunacağını hükümete arz eylemiştir; fakat Rus İmparatoru III. Petro aynı sene içinde boşamak istediği zevcesi Katerina tarafından hal ve katledilmesi üzerine Prusya elçisinin programı suya düşmüştür.

[1] Prusya ile yapılan bu 1174 Zilhicce ve 1761 Temmuz tarihli ticaret ahidnâmesi nâme-i hümâyun defterinde vardır.

II. Katerina İmparatoriçe olunca Osmanlı hükümeti Prusya kıralının dikkatini çekerek Türkiye'nin Avusturya ile yapacağı muharebeye yeni Rus hükümdarının müdahale etmiyece ğine dair sefiri vasıtasiyle bir senet verdikten sonra ancak o zaman Avusturya ile harbe gireceğini beyan eylemiştir; buna cevab olarak Prusya kıralı Rusya ile Petro zamanında yapılan anlaşmanın çarın şahsına değil Rusya devletiyle olduğunu ve III. Petro'nun bir ısyan neticesinde cebir ve tazyik olunmadan çekilip yerine zevcesinin geçtiğini ve Rusya devletiyle Prusya arasında dostluk bulunduğunu beyan ederek Osmanlı hükümetini Avusturya'ya karşı kullanmak istediyse de bilhassa son on beş sene zarfında devletlerin sık sık ittifak ve siyaset değiştirmekteki vaziyetlerini gören ve bu yüzden 1740'dan beri gördüğü harpler ve bulunduğu mükâlemelerle muvazenesizliği yakından bilen Koca Ragıb Paşa böyle sade sözle Avusturya ile sulhu bozmıyacağını ve hatta Rusya ile Prusya arasındaki barışın bile şüpheli olduğunu ve muharebe işinin ancak gelecek seneki hadiselere göre gözden geçitilebileceğini Prusya kıralına yazmıştır.

Prusya ile tedafüî ittifak teklifinin reddi

Prusya ile ittifak işinin görüşülmesi, Ragıb Paşa sadaretinde harice sızdırılmamak istenmekle beraber içtimalar ve gösterilen faaliyetlerden dolayı ecnebi elçileri şüphe içinde idiler; maamafih Prusya ile ittifak yapılmak için görüşüldüğü haber alınmış ve Fransa elçisi Verjen bu hususta telâş göstermişti; çünki devam eden yedi sene muharebesinde Avusturya ile Fransa müttefikti; Türkiye'nin hazırlığı ve pâdişahın *Edirne*'ye gideceği rivayetleri yapılacak seferin Avusturya aleyhlerine olması ihtimaline binâen Türkiye'deki elçileri ve bu arada yukarıda söylediğimiz gibi bilhassa Fransa'yı endişeye sevketmişti; Ragıb Paşa'nın, pâdişahı *Edirne*'ye götürmek istemesi Prusya kıralına bir kuvvet vermek içindi; Fransa elçisinin telâşı ve endişesine karşı Ragıb Paşa, Fransa ile dostluğun devam etmekte olduğuna dair elçiye hem şifahî ve hem tahrirî teminat vermiştir.

Koca Ragıb Paşa'nın vefatı ve yeni vezir-i âzam Hâmid Hamza Paşa'nın Prusya ittifakı aleyhinde olması bu hususlaki bütün faaliyeti durdurmuştur; Koca Ragıb Paşa, Prusya kıralının ittifak teklifini derhal kabul etmeyip vaziyete göre

işi idare ederek red cevabı vermemiş ve Prusya kıralını ümide düşürerek meseleyi vefatı tarihi olan 1763 Nisanına kadar sürüklemişti.

Ragıb Paşa'nın halefi olan Hâmid Hamza Paşa, Prusya ile yapılacak tedafüi ittifakın bilhassa siyasî mahzurlarını sayarak yapılamıyacağını 10 Şevval 1176 (24 Nisan 1763)'da yani Ragıb Paşa'nın vefatından on dört on beş gün sonra bir takrirle Prusya'nın murahhas elçisine bildirmek suretiyle ittifak telifini red ile kesip atmıştır [1].

III. Mustafa'nın Fredrik ile muhaberâtı tetkik edilecek olursa Osmanlı hükümetinin ittifaka yanaşmak tasavvurunda iken Osmanlıları Rusya üzerine sevkeden Prusya kıralının bir müddet sonra Rusya ile barışması ve sonra Avusturya ile harbe

[1] Koca Ragıb Paşa'nın vechi şer'isini bulup yapmak istediği bu ittifakı o zaman muvafık görmeyenler ve tehlikeli adedenler vardı; pâdişah bu kararın şer'e muvafık olduğunu kabulü kendisine bildirildikten sonra Ragıb Paşa'nın vefatiyle şimdi neden buna aleyhdarlık eylediğini sadr-ı âzam Hâmid Hamza Paşa'dan sormuş o da bu hususu aşağıdaki takrirle izah ile arzetmiştir :

"Şevketlû kerametlû... efendim pâdişâhım,

Prusya ile akd-i ittifak maddesi kullarının selefim vaktinde ve bu çâkerlerinin sadaretimde rikâb-ı hümâyundan kaç defa tahrir olundu ise gerek huzûr-ı hümâyunlarına yazılan takrirlerde ve gerek gönderilen mazbata suretlerinde Prusya ile akd-i ittifakda zahir olan mahzurlar birer birer beyân olunup kat'an istisvab ve istihsan olunmadığından başka mücerred imrâr-ı vakt ile Prusyalu nefret eylemesün için münâsib ecvibeler verilmek ve şer-i şerifin müsaadesine ta'lik olunmak üzere cevap verilip bâdehû der-i aliyyede ulemay-ı âlâm efendilerin ittifakına binaen mesağ-ı şar'i olup ifta olunmağla kezalik meclis mazbatası ve kaymakamın tahriratı ve vârid olan hatt-ı hümâyunları meclis-i meşverette bu tarafta kıraat olunmağla şer'i şerifin hilâfına ağız açılmayıp ittifakın hilâfına hareket olunamamağla emr-ü fermân-ı hüsrevaniye ihale birle mahzurlar beyân olunmuştu; yoksa ittifakı bu taraftan istihsan ve istisvab etmeyip mehazirini ve evvel ve âhır ahvalimizi izhar ve tafsil eylemiştik ve kat'ı kabul ve tahsin kat'a bulunmamıştı ve mücerred şer-i şerifin hilâfına söz söylemekten hazer olunup bilâhare kelâm-ı şer'inin hilâfına sükût birle neticesinde ittifakın kabulünde kıl u kal olacağını istidlâl eylediğimden arzolunup ve istidlâl dahi tahrir olunmuş olduğu.

Ve Prusyalu'nun ittifakında olan mahzurların had ü hasrı olmayıp bizim düşmanlar ile mukabeleye kudretimiz ne derecede idüğü malûm. Cümlesi birlik olup bahren adalar ve berren memâlik-i hüsrevaniyi taksim niyetinde olmalarından ve neticesinde Allah göstermesin mülk-i mevrûs-ı şahânenin düş-

teşvik ederek Osmanlıların Avusturya muharebelerinde Rusların, müttefiki olan Avusturya'ya yardım etmiyeceğine dair Rusya'dan sarih teminat alamaması Koca Ragıb Paşa'yı haklı olarak tereddüde düşürmüştür.

man eline gideceği mülâhazasından havf olunur; kulları ve cümleten, ittifakı istihsan etmeyip (yani müttefikan Prusya ile ittifaka karar vermeyip) mücerred şer'in hilâfına söz söylemekten hazar eylemiş olduğumuzu tekrar huzûr-ı hüsrevaniyi arz ve beyân ederiz; yine mülk pâdişahımındır..."

DOKUZUNCU BÖLÜM

1750—1768 SENELERİ ARASINDA AVRUPA

Eks-la-Şapel Muahedesi

Avusturya veraseti muharebesinin neticesi

Bu cildin beşinci bölümünde onsekizinci asır ortalarına kadar Avrupa'daki siyasî vaziyet hakkında hülâsa yaparken Lehistan ve Avusturya veraseti muharebelerinden de bahsetmiştik. 1740'da başlayarak 1748 senesine kadar sürmüş olan Avustrya veraseti muharebesi nihayet *Eks-la-Şapel* (Aachen = Aix-la-Chapelle) muahedesiyle sona erdi ise de muahedeyi imzalayan devletlerden [1] hiç birisi bundan memnun kalmadıkları için muahede bir mütareke mahiyetini aldığından muharib devletler askerî kuvvetlerini terhis etmeyerek hepsi emellerini tatmin etmek için fırsat bekliyorlardı.

Avusturya veraseti muharebesinde İngiltere ile Hollanda Avusturya İmparatoriçesi Mari Terez'e yardım etmişler Prusya Silezya'yı elde ederek genişlemiş ve Fransa ise nüfuz ve kuvvetinden endişe ettiği Almanya İmparatorunu zayıf düşürmek için harbe atılmışlardır [2].

[1] Muharib devletler Avusturya, Prusya, İngiltere, Hollanda, Fransa, İspanya, Sardunya, Bavyera idi.

[2] *İzzî tarihi*'nde "*Havadis-i Avrupa ve vuku'-ı muhasamât ve muharebât der miyân-ı Nemçe ve İngiltere ve Françe ve müsaleha-i îsan*" başlığı altında Avusturya veraseti muharebesinden bahsedilip bu muharebenin 1153 H. (1740 M.)'de başlayıp 1162 H. (1748 M.)'de bittiği yazılarak oldukça tafsilât verilmektedir (varak 212) yine vakanüvis İzzî Efendi, bu muharebe münasibetiyle 1158 H. 1745'de Osmanlı hükûmetinin bu muharip devltler arasında sulh için tavassutta bulunulduğunu beyân etmektedir (s. 21). Filhakika iki taraf arasını bulmak için yapılan teşebbüste Osmanlı devletinin askerî ve donanması hazer değildi. Kont Bonneval yani humbaracı Ahmed Paşa'nın tavavvuru gibi hazırlıksız tavassut teklifinin neticesiz kalması tabiî idi. Osmanlı hükûmetinin tavassutuna gelen cevaplar da kaçamaklı olup yalnız *Napoli* tavassutu kabule hazır olduğunu bildirmiş olduğundan tavassuttan bir netice çıkmadı (*Hammer*, Almanca tab'ı c. 8, s. 59). Ekslaşapel muahedesini akdetmiş olan devletlerden herbiri Avrupa'daki siyasî hâdiseleri sefirleri vasıtasiyle kendi hükûmetlerinin lehinde olarak bildiriyorlardı.

Bu veraset muharebesi esnasında İmparatoriçe'ye yardım eden İngiltereye karşı kırallık tacına hak iddia etmekte olan İstuvart hanedanından III. Jak'ın oğlu Şarl karşı taraftan yardım görmüş ve *Fontenova* muharebesini kazanarak *İskoçya* ile *Britanya* adasının Londra'ya yakın bazı yerlerini elde ettiği için Hanover hanedanından olan İngiltere kıralı II. Jorj taç ve tahtını kaybetmek tehlikesini geçirmişti.

Harpte muvaffakiyet temin etmiş olan Fransa siyasetindeki gafleti sebebi ile *Eks-la-Şapel* muahedesinden eli boş çıkmış ve Avusturya ise en büyük hasmı olan Prusya'ya *Silezya*'yı kaptırmış ve İngiltere ile Fransa arasındaki münazaalı müstemleke işini de halletmemişti; Mari Terez Prusya'ya kaptırdığı *Silezya*'dan dolayı pek müteessir olarak burasını geri almak için zamanını bekliyordu.

1756 — 1763 Yedi Sene Muharebesi

İttifakların sebebi *Eks-la-Şapel* muahedesi muharip devletleri tatmin etmediği için hemen arkadsından Yedisene muharebesi meydana çıktı. Muharebede bir tarafta Prusya ile müttefiki İngiltere ve karşı tarafta ise Avusturya, Fransa ve Rusya vardır. Bu muharebeye sebep olan ihtilâf şunlardır:

1 — Prusya, Eks-la-Şapel muahedesiyle Avusturya'dan *Silezya*'yı aldığından İmparatoriçe Mari Terez burasını geri almak istiyordu.

2 — İngiltere devleti, donanması sâyesinde sömürgeci bir devlet olarak meydana çıkıp Fransa'nın sömürgelerinden bazı yerleri koparmak istediğinden ve bundan başka deniz ticaretinde kendisine müthiş bir rakip olduğundan dolayı Fransa bunu hazmedemiyordu.

3 — Prusya ile Rusya arasındaki vaziyete gelince: Prusya kıralı Fredrik Avusturya'yı (Alman İmparatorluğunu) mağlup ederek *Silezya*'yı elde etmiş olduğundan *Lehistan*'a doğru olan bu genişleme Lehisyan'ı alarak Avrupa'nın içerilerine doğru girmek isteyen siyasetine bir mania teşkil ettiğinden Rus hükümeti, Prusya'nın bu suretle Lehistan'a doğru sokulmasından endişe ederek Avusturya ile ittifak etmiştir.

Muharebe sahaları Fransa ile İngiltere arasında *Kanada* ve *Hindistan*'da müstemleke harpleri yapılmış olup harbin ağırlığı denizlerde vukua gelmiş ve hatta *Akdeniz*'de Osmanlı sularına kadar sirayet ederek hariçten Türkiye'ye gelmekte olan çuha ve sair eşyanın gelmemesinden dolayı sıkıntıyı mûcib olmuştur; bununla beraber bu yedi sene harbinde Fransızlar, İngiltere Kıral hanedanına ait *Hanover* eyaletine tecavüz ettiklerinden harp aynı zamanda *Hanover* ve *Ren* taraflarında da cereyan etmiştir.

Fransa ile Prusya arasında vuku bulan muharebe de yine *Hannover* eyaletinde olmuştur; buna sebeb İngiltere ile Prusya arasındaki 1756 *Vaythal* muahedesiyle Prusya kıralı İngiltere'ye ait olan Hanover eyaletini muhafazayı taahhüd etmişti.

II. Fredrik'in 28 Ağustos 1756'da *Saksonya*'ya hücumiyle[1] başlayan harp, *Bohemya*, *Silezya* ve *Saksonya* topraklarında yapıldı; Avusturya'nın müttefiki olan Fransa buralardaki muharebede Mari Terez'e yardım etmiştir.

Prusya ile Rusya arasındaki muharebe ise *Bohemya*, *Pomeranya* ve *Doğu Prusya*'da olmuştur.

Muharebe safhaları Fransa ile İngiltere arasındaki sömürge ve deniz muharebeleri XV. Lui'nin ihmali yüzünden Fransızların aleyhine neticelenmiş ve 1763 Şubatta *Paris muahedesi*'yle *Kanada* ile *Hindistan* sömürgeleri İngilizlere geçmiştir. Fransızlarla İngilizlerin Avrupa harbi daha yukarıda söylendiği gibi Hanover kıt'asında vukua gelmiş, hatta Dük dö Rişliyö kumandasındaki Fransız ordusu burayı işgal ile İngiliz ordusunu esir almışsa da Prusya kıralının teşvikiyle, silahları alınmış olan bu esir kuvvetin birden bire taarruza geçmesiyle bir sene sonra *Hanover* eyaleti Fransızlardan geri alındı (1758 Mart).

Prusya kıralı ile Avusturya ve müttefikleri arasında *Saksonya ve Silezya*'da yapılan muharebede ibtida galip gelen Fredrik

[1] Prusya kıralı II. Fredrik, kendisine karşı Fransa, Rusya, İsveç ve Lehistan'ın gizlice ittifak ettiklerini haber alması üzerine düşmanlarından evvel taarruza geçerek onların hazırlanıp hep birden taarruz etmelerini önelemişti.

sonra mağlup olmuş [1], fakat kendisini mağlup eden Avusturya ve Fransa orduları kymandanlarının gafletlerinden istifade ve seri hareket ve sahte ricatlerle kendisinin iki mislinden fazla olan hasımlarını mağlup etmiş ve bundan başka Avusturya kuvvetlerini de bir ay ara ile arka arkaya bozmuştur (1757 Ekim ve Kasım) [2].

Fredrik bir aralık sıkışık duruma düştüğünden Osmanlı hükümetinin sulh tavassutunda bulunmasını ve eğer Türkiye harbin uzamasını istiyorsa kendisine yardım etmesini yani tedafüi ve tecavüzi bir muahede akdini elçisi vasıtasiyle bildirmiştir. [3].

[1] Bu Avusturya - Prusya harbi esnasında Prusya kıralının Osmanlı devletini ittifaka almasına karşı hükûmeti tarafsız bırakmak isteyen Nemçe elçisinin 25 Şevval 1170 (13 Temmuz 1757) tarihli takriri tercümesinde, Prusya kuvvetleriyle 18 Haziranda vaki mukabelede Nemçe askerinin galip gelerek *Prag*'ı muhasaradan kurtardıklarını ve Fredrik'in altmış bin kişilik kuvvetle yedi defa Avusturya kumandanı Daon'un kuvvetlerine hücum etmesine rağmen püskürtüldüğünü ve Fredrik'in harp meydanında elli dört pare top terk ve on bin telef verdiğini ve Nemçe kumandanının hafifçe iki yerinden yaralandığını ve Nemçe generali Prens Karlo'nun yirmi beş bin piyade ve üç bin süvari ile *Prag*'dan çıkarak *Vaysemberg* muharebesiyle Prusya generalini mağlûp ettiğini Osmanlı hükûmetine bildirmiştir (*Başbakanlık Arşivi, Dolap* 1, Sandık 3, Nr. 6).

[2] Bu sırada Prusya kıralının murahhas elçisi olup *İstanbul*'da bulunan Karlo Rekzin ve Fredrik'in daha evvel vukua gelen Ruslara ve Avusturyalılara karşı mağlûbiyetinden hiç bahsetmiyerek Prusya kıralının 23 Ekimde Avusturya'ya galebesini ve Nemçe kumandanı Daon'un ağır surette ayağından yaralanarak kumandayı Bügü ismindeki generale terk ettiğini, onun kılıç tutarken top parçasiyle sağ kolunu kaybederek kumandayı Odetl ismindeki başka bir generale bıraktığını kıralından aldığı mektup üzerine Osmanlı hükûmetine bildirmiştir (*Dolap1, Sandık 3, Evrak nuparası 11*).

[3] Bu kısım hülâsa olarak şöyledir: Kıral Türklerle dostluğu çok arzu ediyor, işlerini Osmanlı hükûmetinin isteği üzere tertib edecektir; eğer Osmanlı hükûmeti harbin devamını istiyorsa kıral bu esnada galip mevkide bulunduğundan muharebeyi uzatmak kolaydır; fakat hal böyle olunca devlet-i âliyye de bunda hissedar olmalıdır, yani o da harbe girmelidir; yok eğer Osmanlı hükûmeti Avrupa'da sulh ve salâhı istiyorsa iki tarafa dahi tavassutta bulunmalıdır. Bu halde müessir olur; zira bu esnada Nemçelû'nun askeri bir ayda iki tarafta mağlûp ve müttefikleri de dermansız ve naçardır; bundan başka kıralın müttefiki olan İngiltere her tarafta galiptir; müsaleha tamam olduktan sonra ümid olunur ki Türkiye ile Prusya ittifakı mümkün olur (*Dolap, 1, Sandık 3, Numara 12*).

Prusya kıralının tehlükeli durumu

Avusturya'nın müttefiki olan Rusların taarruziyle 1757, de iki kuvvetli düşman arasında kalan Prusya kıralı, pek tehlükeli bir vaziyete düşmüş, fakat hasımlarının beceriksizlikleri ve Rus İmparatoriçesi Elizabet'in 1751'de ölerek yerine Fredrik'in kudret-i askeriyesine meftun olan III. Petro'nun İmparator olarak Prusya ile harbe son verdikten başka Rusya'nın Prusya'daki fütuhatından vaz geçerek 1762 Mayısda sulh ve ittifak akdetmesi Fredrik'i mahvolmaktan kurtarmıştır [1].

İşte Prusya kıralı bu tehlükeli durumda Osmanlılarla ve Kırım hanıyle ittifak ederek onları Rusya ve Avusturya üzerine sevk etmek istediyse de sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'nın teenni ile hareketi ve vaziyeti îcabı Fredrik'in kararsız hareketleri sebebiyle Osmanlı hükümeti ittifaka yanaşmamış fakat ceffelkalem de red etmiyerek işi hadiselerin inkişafına bırakmıştır.

III. Petro'nun 1762 Haziranında çarlıktan indirilip az sonra katledilmesi üzerine yerine, aslen Alman olan zevcesi II. Katerina [2] geçerek Petro'nun Prusya ile ittifakını bozdu; fakat muharebeye girişmiyerek tarafsız kalıp Lehistan'ın işgaline hazırlandı.

Yedi sene muharebesinin neticesi

Bu muharebede Rusya'nın Avusturya'dan ayrılması ve Fransa'nın İngilizlere mağlup olarak *Kanada* ve *Hindistan* sömürgelerini kaptırması neticesi olarak 1763 Şubatında ikisi arasında aktedilen *Paris muahedesi*'yle, yedi sene harbi tavsamış ve

[1] Rus kuvvetlerinin, Prusya askerine galebe ederek *Berlin*'e doğru ilerledikleri sırada Rus başvekili Bestoçef tarafından verilen emir üzerine Avusturyalılardan ayrılarak *Korlanda*'ya avdet etmişlerdir. Bunun sebebi de Alman terbiyesinde yetişmiş olan veliahd Petro'nun, Fredrik'in meftunu olması ve onun gücendirilmemesi imiş; çünkü veliahd Rus askerinin geri çekilmesini başvekile söylemiş ve o da dediğini yapmıştır. Bu hal üzerine hem Fransa'nın ve hem de başvekil aleyhdarlarının tesirleriyle Bestoçef azl ve nefyedilmiştir.

[2] III. Petro, Büyük Petro'nun kızı Anna'nın oğlu olup babası *Holştayn* dukası idi. Tamamiyle bir Alman terbiyesinde yetişmiş, 1742'de *Petersburg*'a getirilerek protestanlıktan ortodoks mezhebine geçirilmiş ve on sekiz yaşında iken *Anhalt* müstakil dukasının kızı Sofya Ogüsta ile evlendirilmiştir; bu kadın Rus sarayında ortodoks mezhebine geçirilerek Katerine adını aldı ki meşhur Rus imparatoriçesi II. Katerina'dır.

yine aynı zamanda Avusturya ile Prusya'da *Hubertsburg muahehedesi*'yle anlaşarak Avusturya, *Silezya*'nın Prusya'da kalmasına razı olmuştur.

Bu Yedi sene muharebesi safakatını Osmanlı hükümeti dikkatle takip etmiş, muharebeler hakkında Eflak ve Boğdan voyvodaları vasıtasiyle malûmat almış ve bu hususta muharip devletlerin İstanbul'da bulunan elçileri de kendi hükümetlerinden aldıkları haberleri —tabii kendi lehlerine olarak— hükümete bildirmişlerse de vezir-i âzam Koca Ragıb Paşa elçilerin verdikleri her habere inanmayıp verilen malûmatı karşılaştırıp incelemek suretiyle siyasî durumu gözden kaçırmamıştır [1].

Lehistan Meselesi

Rusya'nın Lehistan ile alâkası

Avrupa'nın ortalarına doğru nüfuz ederek siyasî rol oynamak isteyen Rusya, Büyük Petro zamanından îtibaren türlü bahane ve müdahalelerle *Lehistan*'ı kendi nüfuzu altına almak istemiş ve bu hale karşı Osmanlı hükümetinin îtirazı ve Prut muahedesi ve onun zeyilleriyle Lehistan'da asker bulundurmıyacağını taahhüt etmesine rağmen bu ilgisinden vaz geçmemiştir.

II. Katerina, İmparatoriçe olduktan sonra devam etmekte olan Yedi sene muharebesinde tarafsız kalarak kuvvetlerini Lehistan işi için saklamıştı; çünkü bu sırada Lehistan kıralı bulunan Üçüncü Ogüst ağır hasta olduğundan buraya kıral olmak isteyenler —zira kıralhk irsî değildi— evvelden beri Lehistan'da nüfuz tesis etmiş olan Rusya İmparatoriçesine müracaat ile müzaheretini istiyorlardı [2]; çünkü Lehistan'da kıral intihabı *Diyet Meclisi* âzalarının [3] tam ittifakiyle olmak kanun

[1] *Cevdet tasnifi Hariciye Vesikaları*, Numara 8335. Bu hususa dair Başbakanlık Arşivinde daha epey vesika vardır (*Dolap 1, Sandık 3*).

[2] Osmanlı tarihinin daha evvelki ciltlerinde görüldüğü üzere Lehistan kıralhğı irsen intikal etmek üzere Yakellon ailesinde iken bu hanedanın inkırazından sonra 1572'den îtibaren Fransa kıralı Henri ve daha sonra Erdel kıralı Sigismund'dan îtibaren kıralların Leh asilzadelerinden mürekkep *Diyet meclisi* tarafından seçilmesi kabul edilmişti. Kıralın ölümünden yeni kıral seçilinceye kadar *Gnesen* başpiskoposu vekâlet ederdi.

[3] Diyet meclisi ,büyük zadegân ve kıralın büyük rütbeli memurlar arasında seçilen âzalarla orta ve küçük zadegân arasından seçilen üçyüzü mütecaviz âzadan mürekkepti.

olup bu âzalardan birisi Veto kullanıp mümaneat etmek isterse kıral seçilemezdi; bundan dolayı Lehistan'da eli olan Rusya'nın nüfuzunu kullanması kıral intihabını mümkün kılabilirdi [1].

Lehistan meselesinde Rusya ve Prusya ittifakı

II. Katerina, Lehistan kıralının ölümünün yaklaştığını öğrenince Lehistan işine müdahale için daha evvelden tertibat almıştı; yani kendisinin Lehistan kıralhğı işine müdahale etmesine ilk itiraz edecek olan Prusya ile bir ittifak yaptı [2]. II. Fredrik harpten muvaffakiyetle çıkmış ise de mânen çok sedelendiğinden harpsiz olarak işlerini tanzim etmek istiyor, fakat Avusturya'dan çekiniyor ve buna karşı Ruslarla anlaşmak istiyorsa da Katerina buna yanaşmıyordu; fakat Lehistan işi meydana çıkınca Katerina, Fredrik'in ittifak arzusunu yerine getirip sekiz sene müddetle tedafüî ve tecavüzî bir ittifak yaptı. Bu ittifak muahedesinde iki gizli madde vardı; bunlardan biri Osmanlılar tarafından Rusya'ya taarruz olunduğu zaman ve bilmukabele Prusya topraklarına Rayn nehri tarafından bir tecavüz vukuunda her iki devler birbirlerine nakden yardım edeceklerdi. İkinci gizli madde de Kral yerliden olmak şartiyle Lehistan intihabının serbestisi olup bunun bir hanedana hasrettirilmemesi hususunda her iki devletin bu tarzı müdafaa etmeleri idi; Fransa ile Avusturya, Katerina'yı, Prusya ittifakından ayırmak istedikleri için onu darıltmak yoluna gitmeyip yumuşak davranmışlardı; bunlar da Lehistan'a katolik mezhebinde bir kıral getirilmesini istemekte idiler. Rus hükümeti Lehistan kıralhğına kendisinin istediği bir Leh asilzadesini getirmek istiyordu.

Lehistan kıralı III. Ogüst, 1763'de vefat ettiğinden Katerina kıral intihabı için toplanan Diyet meclisine kendi sevgili aşıkı olan Lehistan asilzadelerinden Stanislav Ponyatofski'yi namzed gösterip elçisi vasıtasiyle baskı yaptı.

[1] Osmanlı hükûmeti de sonradan Fransa kıralı olan II. Henri'nin kıral intihabı için Lehlilere aynı baskıyı yaparak muvaffak olmuştu.

[2] Prusya, Avusturya'dan *Silezya*'yı aldığı için hududunu Lehistan'a dayamış olduğundan buradaki olaylarla tabiî olarak alâkadardı.

Lehistanda Bir Kıral intihabı işinin ortaya çıkışı

Bu hale karşı katolik kıral isteyerek Rusların Lehistanda'ki nüfuzlarını kırmak isteyen Fransa ile Avusturya duraksadılar; Fransa hükümeti elçisi Verjen vasıtasiyle Lehistan'ın istiklâli hususunda muahedeler yapmış olan Osmanlı hükümetini tahrik etti. Rusya ve Prusya elçileri hükümete verdikleri müşterek bir muhtıra ile Fransa ile Avusturya'nın müdahalesi olmaksızın Lehistan kıralının seçilmesini istiyorlardı. Osmanlı hükümeti, Lehistan kıralı intihabına ve Fransa elçisinin tahrikine karşı tamamen kayıtsız olmamakla beraber kıral intihabında muâhedelere riayet edileceği kanaatinde idi. Kendi plânını takip etmek isteyen II. Katerina Lehlilere karşı yaptırdığı baskı ile ve zahiren kıral seçiminin serbest olmasını temin için kuvvete müracaat etti. Buna karşı Leh asilzadelerinden Radzivil bir kısım taraftarlariyle silaha sarıldı; bunu vesile yapan Ruslar *Varşova* üzerine yürüdüler; maksatlarının serbest seçim yapılmasını temin etmek olduğunu söylediler. Bunun üzerine Rus müdahalesini istemeyen Lehliler, gerek Rusya ve gerek Avusturya, Fransa, Saksonya ve Osmanlı devletlerine baş vurup [1] Rus askerinin Lehistan'dan çıkarılmasını istediler. Bu münasibetle Rus aleyhdarı olan fırka Rusya'ya aleyhdar olan baş hatman Branicki'in bir mektubiyle beraber on imzalı bir mektubu da *İstanbul*'da taç-i kıralî elçisi Stankiyeviç vasıtasiyle Osmanlı hükümetine gönderdiler. Muhaliflerin bu müracaatından sonra Rus taraftarı olanlar da Rus elçisi vasıtasiyle gönderdikleri mektupla vaziyetten memnun oldıklarını beyan ettiler.

Osmanlı hükümeti müteredd id vaziyet aldı; Rusya ve müttefiki Prusya elçileri Hatman tarafından gönderilen 14 imzalı mektubun asılsız olduğunu ve Baş Hatman'ın maksadı kendisini kıral intihab ettirmek istediğini söylediler. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti bir taraftan Lehlilere aralarında anlaşarak müdahaleye meydan verilmemesini tavsiye etmekle beraber Rus elçisine de verdiği nota ile seçime müdahale edilmiyerek Rus askerinin Lehistan'dan çıkmasını bildirdi.

[1] Kıral intihabına takaddüm eden günlerde Katerina, Lehistan'daki elçisine göndermiş olduğu mektupta: İşbu mektubu gece yarısından iki saat sonra yazdım; bu işe verdiğim ehemmiyeti bundan kıyas eyle" diyerek kıral intihabına vermiş olduğu önemi göstermiştir.

Birlikte hareket eden Rusya ve Prusya elçileri, Leh vatanperverlerinin himayesini önlemeğe çalıştıkları sırada II. Katerina güyâ nizamı muhafaza için *Varşova*'ya da asker soktu ve nihayet Ponyatofski'yi kıral seçtirdi (1178 Rebîulevvel/7 Eylül 1764) [1]. Ponyatofski'nin kırallığı bu suretle Lehistan işgalinin mukaddimesi olmuştur.

Rusların Lehistan islerine müdahelesi

Katerina'nın kendi gözdesini Lehistan kıralı intihap ettirmesi Lehistan'ı ele geçirmek için atmış olduğu ilk adımdı; nitekim kıral intihabından bir kaç ay sonra Lehistan'a bir takım ağır tekliflerde bulunmağa başladı; ibtida Rus hududunun tesviyesi için Lehistan topraklarından bazı yerler ile tedafüû ve tecavüzî bir ittifak yapılmasını istediği gibi Lehistan'daki katoliklere verilmiş olan hakların bir aynının Ortodoks mezhebinde olanlara da teşmilini taleb eyledi.

Katerina'nın bu müdahalesine karşı Lehistan hükümeti red cevabı verdi; filhakika Lehistan'ın ekseriyeti Katolik mezhebinde olduğundan imtiyaz ancak o mezhebe mensub olanlara ait olup diğer Protestan ve Ortodoks mezhebinde olanlar aşağı mertebede tutulmuşlardı.

Bu red cevabı üzerine Rusya, Katolikler gibi hak iddia eden Ortodoksları tutup diğer Protestanları da Protestan mezhebinki devletlere müracaat etmeleri için tahrik ettiğinden bu yüzden Lehistan'da mezhep mücadeleleri başlamış ve bunun üzerine Prusya kıralı ile anlaşan Rusya hükümeti, Katolik olmayanların haklarını tanımış olan Prusya ve Rusya'dan evvelkisi Lehistan'da iyice hâkim bir vaziyet almıştır.

Rus müdahelesinin büyümesi

Rusların Lehistan işine iyice müdahaleleri, Ruslara karşı Lehliler arasında bir aksülamel uyandırdı. Lehistan'da vatan Perverler ve islahat taraftarları olarak bu tarihte iki fırka teşekkül etmişti. Bunlardan vatanperverler, Lehistan'ın mevcut kanunlarının ve bilhassa Diyet meclisi kanununun hiç değişmeden muhafazasını istiyorlar ve Rusların adamı olan yeni kıralı istemiyorlardı.

[1] *Hammer* (Almanca tab'ı) c. 8, s. 275.

İslahatcılar ise bilhassa kıral intihabında memlekette kan dökülmesine ve Lehlilerin işlerine hariçten müdahaleye sebeb olan *Seym* denilen Diyet meclisinde bir azanın itiraziyle intihabın geri kalmasını icabettiren *Liberum veto*'nun kaldırılmasını ve ekseriyetle intihap hakkının kabul edilmesini istiyorlardı.

Ruslar bunu vesile yaparak gerek *Dissiden*'lerin yani Katolik mezhebinde olmayan akalliyetlerin haklarını muhafaza etmek ve gerek kendilerine göre bir Diyet meclisi intihabı yaptırmak üzere Lehistan'a asker soktular; daha evvelden Rusların arzularına göre vaziyeti hazırlamış olan Rus elçisi Repnin, Katerina'nın istediği gibi bir Diyet meclisi intihap ettirdi ve 19 Kasım 1767'de bu Diyet meclisinde Rusya ve Prusyalıların teklifleri kabul edildi; ve aynı zamanda Katolik mezhebinden hariç mezhepteki Lehlilerin, Katolik Lehlilerle aynı hakka sahip olacaklarına dair olan bir kanun kabul olunduğu gibi ıslahat taraftarlarının kaldırmak istedikleri *Liverum Veto* ibka edildi. (24 Şubat 1768).

Ruslara karşı muhalif cephe alınması

Rusların tazyikiyle Katolik mezhebindekilerle akalliyet mezheplerinin aynı hakka malik olmaları hakkında kanuna karşı Lehistan'da Ruslar aleyhine yer yer konfederasyon teşkiline ve bu da bir iç harbine sebep oldu; bu konfederasyon yani müttehid heyetlerin en mühimmi 1768 Martında teşkil edilen Macaristan hududuna yakın bir yerde Katolik Lehliler tarafından kurulan *Bar konfedarası* (Müttehid Heyet) idi ve bunun başına Branski geçmişti. Bu Bar Müttehid heyeti Rusların Lehistan'dan çıkarılmasına ve kıralın değiştirilmesine çalışacaklardı.

Ortodoks halka karşı konfedaralar vasıtasiyle başlayan mücadeleye mukabil ortodoks halk da Haydamak adiyle çoğu köylü olan serseri çeteler teşkil ederek çarpıştılar; bu çarpışmalar üzerine Katerina yeni Diyet meclisinin koyduğu kabunları ve kıralı muhafaza etmek vesilesiyle Lehistan'a kuvvet sevketti; büyük mikyasta katl-iâm yapan Haydamaklar yatıştırıldı.

Rusların Lehistan'a kuvvet sevkederek bilhassa konfedarların en mühimmi olan *Bar heyeti*'ni dağıtmaları [1] ve Osmanlı

[1] Lehistan ahvaline dair Eflak voyvodasından gelen 10 Safer 1178 (9 Ağustos 1764) tarihli kaimede Leh baş hatmanı (Bar Müttehid heyeti reisi) Kont Pranski ile Prens Raçul (Prens Radzivill)in ve Varşova cemiyetinden kaçmalarından sonra baki kalan Çartorski ile Ponyatofski ve arkadaşlarının bu kaçanların bir kıral intihap eylemeleri ihtimaline binaen dört bin kadar Rus kuvvetiyle bunları takip edip ve kaçanlardan Pranski'nin Macaristan'a ve Prens Raçul'un da *Boğdan*'a iltica eyledikleri bildirilmiştir (*Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları*, Numara 8055).

topraklarına kaçan bazılarının takip olunarak katilleri ve bu arada hudutta Kırım Hanına ait *Balta* kasabasında bulunan islâm halkından bazılarını öldürmeleri ve daha aşağıda görüleceği üzere Ruslardan şikâyet eden bir heyetin *İstanbul*'a gelerek Ruslara karşı himaye talep etmeleri Ruslarla muharebeye sebep olmuştur.

Lehistan işlerine müdahale eden Ruslar karşısında Avrupa devletleri

Lehistan'ın bu fena âkıbeti ve Rusların alabildiğine genişleyerek birinci safta söz sahibi olmaları Fransa'nın dikkatini çekmiş ise de ne kendisi ve ne de İngiltere, Avusturya, İsveç ve hatta Prusya muhtelif sebeplerle onu önleyecek durumda değillerdi; Fransa hariciye nazırı, Rusya'nın büyümesinden endişe ederek daha yukarıda işaret edildiği üzere buna karşı Türkiye'yi kullanmak istiyordu; hatta hariciye nazırı, İstanbul'daki elçisi Verjen'e gönderdiği mektupta, Osmanlı devletini Rusya üzerine tahrik etmesini ve bu hususta hiç bir fedakârlıktan çekinmemesini beyan ile şunları yazmıştır:

"Avrupa'nın Kuzeyi bayağı Rusya'ya tabi olup İngiltere devleti tarafından edilen malî yardım Rus İmparatoriçesinin elinde istediği gibi harekete sebep olduğunu görüyorum; Danimarka Devleti Rusya'dan hem korkar hem isteği olan *Holştayin* arazisini elde etmek ümidiyle her şeye katlanır, İsveç devleti dahi bir tarihte işitilmemiş bazı vukuata duçar olmakla Rusya'nın arzusu gibi hareket etmekte ve Prusya kıralı dahi Katerina'nın kendisine gösterdiği dostluğa mebni onun işlerine müzahirdir; işte bu vaziyet dolayısiyle Fransa aleyhine bir ittifak vukua gelmesi ihtimalini düşünerek keder idiyorum; bu tertibi bozmak ve hatta Katerina'yı tahtından uzaklaştırmak için Rusya üzerine bir harp açmak zarureti vardır; bu ise Devlet-i Osmaniyye'den başkasının elinden gelmez; bu işin fiile çıkarılması için bü-

tün tedbirlerin ittihazına mezunsun; muvaffak olacağını anlar isen ne kadar para lâzımsa gönderilir" [1].

Mösyö Verjen uzun zamandan beri *İstanbul*'da Fransa elçisi bulunduğu için iyi tanınmıştı. Bu hususta dost Fransa tarafından olarak Rusya'nın büyümesinin ve Lehistan'a müdahalesinin ve Rusların Karadenizdeki emellerinin gözönüne alınmasını hayırhahlık yoluyle muhtelif kanallardan telkin etmek suretiyle Osmanlı hükümetini harbe imale ettirmiş ve bu sırada firari Lehlilerin kendilerini Ruslardan kurtarmak için müracaatları bu temayülü arttırmıştı. Türkiye'nin yardımını isteyen Leh muhalefet partisi reisi, Rusların Osmanlılar tarafından Lehistan'dan tardına mukabil *Podolya* eyaletini vereceklerini va'deylemeleri [2] ve devlet ricalinden bir kısmının ve bunlarla beraber İstanbul halkının da harp isteriz diye galeyanı ve senelerdenberi bunu isteyen III. Mustafa'nın da muvafakati üzerine Ruslara karşı harp îlân olunmuştur.

Lehistan'ın ilk taksimi

Bundan sonraki bölümde görüleceği üzere Osmanlı devleti Lehistan'ı Ruslardan kurtarmak için harbe girip mağlup olduğu sırada Rusya-Prusya-Avusturya arasında 1772 Temmuzunda Petersburg (Leningrad)' da Lehistan'ın ilk taksimi kararlaşmıştır; bunun üzerine üç müttefik kuvvetleri Lehistan'a asker sevk ederek *Varşova*'ya girdiler. Aralarında taksim ettikleri yerlerin kendilerine terkini tasdik ve kabul ettirmek için kıralı ve Diyet meclisini tazyik ettiler; Meclis bir sene tasdik etmedi; nihayet yapılan şiddetli tazyik üzerine meclis taksim mukavelesini tasdike mecbur kaldı.

Bu taksim mûcibince Rusya, *Litvanya*'nın bir kısmını, Prusya *Danzig* ile *Toren* hariç olarak *Lehistan Prusyası*'nı ve Avusturya da *Galiçya* ile *Zips* kontluğunu aldılar.

Halbuki Avusturya evvelden bu taksime dahil değildi; Rusların Osmanlıları mağlup ederek *Eflak* ve *Boğdan*'a kadar gelmeleri ve Tuna yollarına inmeleri üzerine Avusturya, kendi nüfuzu altında almak istediği Eflak ve Boğdan'ın Rus nüfuzu

[1] Kastra'nın *İkinci Katerina tarihi* tercümesi (Matbu nüsha), s. 55.
[2] *Vasıf tarihi* c, 2, s. 4, 5.

altına düşmesini istemediğinden daha Osmanlı-Rus harbi devam ettiği sırada Ruslar aleyhine Osmanlılarla ittifak etmişti (1771); fakat Katerina Avusturya'yı bu tasavvurundan vaz geçirmek için ona da Lehistan'dan yukarıda adı geçen iki buçuk milyon nüfuslu bir parçayı vermesi üzerine Avusturya İmparatoriçesi Mari Terez ile hükümette şeriki olan oğlu Jozef'i tatmin etmiştir.

ONUNCU BÖLÜM

1182 H./1768 M. OSMANLI - RUS MUHAREBESİ

Harpten evvelki vaziyet

Osmanlı hükümetinin Lehistan siyaseti

Bundan evvelki bölümde görüldüğü üzere Lehistan istiklâlini isteyerek Rus müdahalesine aleyhdar olan *Bar konfederan*'larından bazıları Rusların takibinden kaçarak Osmanlı devletine iltica ile istiklâllerinin teminine yardım edilmesini Osmanlı hükümetinden rica etmişler ve bu yardıma mukabil *Podolya* eyaletini Osmanlı devletine terk edeceklerini söylemişlerdi.

Osmanlı hükümeti ta XVI. yüzyılın ikinci yarısından îtibaren Lehistan kıralhğına seçilecek olanların Rusya ve Avusturya devletlerinin namzedlerinden olmamalarını bilhassa gözönünde tutarak Kuzey hududuna bunlara mensub bir kıral yerleştirilmemesine çalışmış ve muvaffak da olmuştu. Daha sonraki durumlarda da Osmanlı hükümeti, Rusların Lehistan işlerine müdahalesini arzu etmiyerek bilhassa Prut muahedesine bu hususta bir madde de koymuştu; bundan dolayı Lehistan meselesinde Osmanlı hükümeti hassastı; lâkin bu tarihlerde Rusların buradaki baskılarına ve Lehistan'ın son durumuna karşı îtiraz ederek onların Lehistan'dan el çekmelerini temin eyliyecek ve türlü türlü entrikalarına şiddetle mukabelede bulunacak bir halde değildi. Rusya-Avusturya ve İran ile uzun seneler (1739—1768) yapmış olduğu savaşlardan pek yorgun çıktığı için çekingen bir siyaset takip ediyordu, o kadar ki kendi aleyhine Rusya ile ittifak etmiş olan İmparator VI. Şarl'ın ölümünden sonra meydana çıkan Avusturya veraseti muharebesinden istifade etmemiş ve daha sonraki yedi sene muharebesine karşı da kayıtsız kalmıştı. Bununla beraber Rusların muahede hilâfına Lehisyan'a asker sokup halkı tazyik etmelerini protesto etmişse de Ruslar aldırış etmemişlerdi. Rusların bu hareketi hem hükümet ve hem halkca infiali mucib oluyorsa da hükümet yeni bir gaile ihdas etmeden siyasî teşebbüslerle işi önlemek istiyordu.

İşte bu sırada Bar Müttehid heyetinden bazılarının Rus takibinden kurtularak devlete iltica etmeleri ve aynı zamanda Fransa elçisinin de hükümetinden aldığı talimat üzerine Türkleri Ruslara karşı harp ettirmek için hükümeti ve dolayısiyle propaganda ile halkı koltuklayarak teşvik ve teşci etmesi üzerine İstanbul'da Ruslara karşı senelerden beri harp etmek isteyen pâdişahın arzusuna göre bir harp havası esmeğe başlamıştı.

Koca Ragıb paşanın Ruslarla harbe aleyhtar olması

III. Sultan Mustafa Ruslarla bir harp yapmağı çoktanberi arzu ediyorsa da vezir-i âzam Koca Ragıb Paşa, buna taraftar olmuyordu; çünkü Osmanlı devleti geniş hudutlariyle zâhiren muazzam bir varlık göstermekte idiyse de askerî bakımdan çok zayıf ve Avrupa'ya nazaran çok geride idi; bundan dolayı Ragıb Paşa sonu fena gelecek olan bir bâdireye atılmak istemiyordu; hatta rusların yayılmasından endişe eden III. Mustafa rivayete göre Rusların daha ziyade büyümesinden evvel bunlara harb açmak isteyerek bu arzusuna mani olan Ragıb Paşaya:

— Eğer garez akçe ise *Edirne kapısı*'ndan tâ *Ruscuk*'a kadar iki keçeli altın dizerim„ demişken Ragıb Paşa mâni olup:

— "Devlet-i aliyyeniz eskiden beri yapmış olduğu savaşlarda bir muharib arslan olduğunu düşmanlarına göstermiştir. Fakat şimdiki halde tırnakları aşınmış olup muharebe esnasında düşman bu halini anlarsa vaziyet müşkil olur, askere nizam verildikten sonra bu iş düşünülsün" demişti [1]. Bununla beraber esaslı olan askerî ıslahata el sürülmemişti; buna mukabil ise Rusların *Kırım*'ı işgal için hazırlandıkları, *Özi* ve *Kafkasya*'da faaliyet gösterdikleri malûm olup bu hale karşı günün birinde Ruslarla bir harp çıkacağı —ki bu hal daha Kafkas ihtilâfında kendini göstermişti— muhakkak iken hiç olmazsa kalelerin tahkimi ile buralara fazla mühimmat ve muhafız asker konmak îcabederken o da yapılmamıştı.

Filhakika Ragıb Paşa daha orta derecede bir devlet adamı iken, İran, Rus ve Avusturya seferlerinde bulunarak askerin vaziyetini ve muvaffakiyetsizliklerini gördüğünden bir kaç sene

[1] *Cevdet tarihi* c. 1, s. 78.

devam edecek olan yeni bir harbin âkıbetini pek iyi tayin ettiğinden muharebeye yanaşmıyordu, fakat bir askerî ıslah ve tanzim hareketine de teşebbüs etmemişti. Askerî ıslahat yapılmamış bir ordu ile vukua gelecek bir harpte göz önüne alınacak en mühim bir nokta hiç olmazsa tecrübeli, değerli kumandan bulmaktı; bu tarihte böyle tecrübeli kumandanlar da yoktu; otuz senedenberi harpsiz geçen müddet zarfında evvelki seferlerde tecrübe görmüş kumandanlar kalmamış hepsi hayata veda etmişlerdi; bunun için bir harp vukuunda ellerine ordu verilecek kumandanlar tecrübesiz kimselerdi.

Muhsin - zâde Mehmed Paşa

Ragıb Paşa'nın ölümünden bir müddet sonra Ruslarla harbe karar verileceği tarihte sadaret makamında Muhsin-zâde Mehmed Paşa bulunmakta idi; bu zat genç yaşlarında Rumeli'de vazife görmöş, babasının maiyyetinde seferlerde bulunmuş sonra vezirlikle epi müddet *Özi* valiliği etmiş hudut ahvaline ve askerin vaziyetine vakıf bulunuyordu. İstanbul'da harp havası esmeğe başlayıp harbin ne olduğunu görmemiş İstanbul kaldırım kabadayılarının Türk, ordusu Tuna'ya doğru hareket etsin de görün Ruslar Lehistan'ı nasıl boşaltırlar diye kahve laklakaları ve mühim bir kısım halkın bu sözlere inanmaları ve bazı devlet ricalinin harp taraftarı olmaları vezir-i âzam Muhsinzade'yi hayrette bırakmıştı.

Bar Heyeti'nin Osmanlı topraklarına ilticası sırasında Rusların onları takip ederek hududu geçmesi üzerine hükümet Ruslara harp îlânı için bir vesile bulmuştu; fakat Muhsin-zâde Mehmed Paşa böyle sellemehüsselâm koca bir devletle derhal harp edilemiyeceğini, hudutlara asker ve mühimmat koyup kalelerde tahkimat yapıldıktan sonra muharebeye girilebileceğini ve bunlar yapılmadan derhal harp îlân edilecek olursa ordunun hududa varmasına kadar pek çok fenalık zuhur edeceğini bu sene kalelerin tahkimi ile içine asker, mühimmat ve zahire konulup sair iktiza eden hazırlık ile vakit geçirilerek harbin gelecek seneye bırakılmasını beyan etti ise de bu hususta kendisine müzahir olan şeyhulislâm Veliyyüddin Efendi'nin vefatı ve yerine gelen Pirî-zâde Sahip Molla'nın pâdişahın mizacına uygun olarak muharebeye taraftar olmasından dolayı harp taraftarları

Muhsin-zâde'yi korkaklıkla itham ile pâdişahı teşvik etmeleri üzerine Mehmed Paşa azlolunarak yerine Aydın muhassılı Silahdar Mâhir Hamza Paşa vezir-i âzam olmuştur (20 Rebîulâhır 1182/3 Eylül 1768).

Rusya'ya harp açılmasına karar verilmesi

Nihayet pâdişahın huzuriyle aktedilen bir toplantıda Rusya'nın durumu gözden geçirilerek Osmanlı devletinin sulhe riayet ettiği halde Rusya'nın imzaladığı muahedeye aykırı olarak Lehlileri himaye bahanesiyle oraya asker sevk ve Lehistan işine müdahale ile kendisine mensub kıral intihab ettirmek için Leh halkını tazyik ile muhalefet edenleri katl ve mallarını müsadere eylediği ve Rusya'nın bu suretle Lehistan'ı işgal eyledikten sonra Osmanlı hudutlarını tecavüz edeceği cihetle Ruslara Lehistan'dan askerlerini çekmeleri müteaddit defalar yazılmasına rağmen kabul etmedikten başka Ruslara muhalefet edenlerden Osmanlı hududunu geçerek Kırım hanının haslarından olan *Balta* mevkiine iltica edenleri takip ile hududu aşıp müslümanlardan bazılarını katleylediklerini *Yeni Sırbistan*'da (Özi ve Bog nehirleri arası) kale yapması, *Kabartay*'da tecavüz hareketi, *Boğdan*lıları iğfal etmesi, *Karadağlı*'ları ısyan ettirmesi ve *Kafkasya*'da gürcileri metbuları aleyhine ısyana tahrik eyledikleri[1] birer birer ortaya konup görüşüldükten sonra Rusya'ya sefer açılmasına karar verilmiş fakat sadarete yeni gelmiş olan sadr-ı âzam tarafından harp îlânından evvel Rus seferine bazı teklifler yapılması, kabul etmediği takdirde harp açılması takarrür etmiştir. (23 Cemaziyelevvel 1182/4 Ekim 1768).

Sadr-ı âzamın Rus elçisi ile Görüşmesi

Şûra'nın kararı üzerine vezir-i âzam Mahir Hamza paşa Rusya'nın İstanbul'daki kapı kethüdasını yani küçük elçisi Alexio Obreskov'ı[2] Paşakapısına (Bâb-ı âli'ye) davet ederek meşveret salonuna alıp Şûra'nın kararı veçhile Lehistan'a kıral intihabı, katolik ve ortodoks mezhebi mensuplarının imti-

[1] *Vasıf tarihi* c. 1, s. 266, 281, 315 ve *Hammer* (Almanca tab'ı) c. 8, s. 311.

[2] Bu isim bazı tarihlerde Oberşkov olarak yazılıyorsa da bizzat kendi el yazısiyle gördüğümüz bir vesikanın sonundaki imzasında Alesco Obrescov tarzındadır (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, Numara 3104;S. 13 Safer 1178).

yazlı ve imtiyazsız kavgaları bahanesiyle Lehistan'a girmiş olan Rus askerlerinin derhal Lehistan'dan çıkmalarını ve Lehlilerin işlerine karışılmamasını ve iki devlet (Osmanlı ve Rus) arasındaki muahedelere riayet edilmesini ve bunu yaparken Rusya'nın müttefikleri olan Danimarka, Prusya, İngiltere ve İsveç hükümetlerinin kefil olarak tasdiknâme vermelerini beyan etmiştir.[1] Rus elçisi bu tekliflere karşı:

— "Benim murahhaslığım mahdudtur; bu maddelere karşı söz söylemeğe selâhiyetim yoktur, hükümet bana iki ay kadar mühlet verirse devletim tarafına yazıp alacağım cevabı arzedeyim; sefer hususunu zât-ı âsafîleri bilir" cevabını vermiştir; fakat istenilen şeylerin elçi tarafından taahhüt olunamıyacağı tabii olduğundan, sefirin daha evvel sorulduğu zaman Lehistan'a giren Rus askerinin yedi bin kadar olduğunu söyleyip halbuki bunun yirmi yedi binden fazla olduğunun tahakkuk etmesi ve *Balta*'daki müslümanların öldürülmesini îtiraf eylemesi dolayısiyle elçinin Osmanlı hükümetini iğfal ile vakit kazanmak istediği anlaşılarak [2] on kadar maiyyeti ile *Yedikule*'de tevkif edilmiştir [3].

[1] *Hammer* (Almanca tab'ı) c. 8, s. 313 ve *Vasıf tarihi* c. 1, s. 318.

[2] Obreskov Bab-ı âliye davet edildi, geldikten yarım saat sonra meşveret salonuna alındı. Sadr-ı âzam göğsünden bir kâğıt çıkarıp Rus elçisine gösterdi; Obreskov buk âğıtla dört sene evvel Lehistan'dan yedi bin kişiye kadar Rus askerinin çekileceğini deruhte etmişti; halbuki şimdi Lehistan'da otuz bin Rus askeri vardı. Buna karşı Rus elçisi bu mevcudun yirmi beş bin olduğunu îtiraf etti. Bunun üzerine sadr-ı âzam Mâhir Hamza Paşa: sözünde durmayan hain diye bağırdı. Yine sadr-ı âzam: bizzat sen de sadakatsizliğini îtiraf etmiyor musun? size âid olmayan bir memlekette askerlerinizin yapmış oldukları zulümden Allah ve insanlar önünde hicab duymuyor musun? toplarınız Kırım hanının sarayını tahrip etmedi mi? dedikten sonra mevşerette verilen kararı imzalaması teklif olundu. Elçi kâfi selâhiyeti haiz olmadığından dolayı imtinâ edince harbe karar verildi; elçinin cevabı pâdişaha arzedilince harp ilân olundu ve Obreskov evvelâ baş tercümaniyle ve sonra isteği üzerine diğer maiyetleriyle *Yedikule*'de tevkif olundu (*Hammer*, Almanca tab'ı, c. 8, s. 315).

[3] Elçilerin gözaltı edilmelerinin sebebi o memleketlerdeki tüccar vesairenin sâlimen memlekete dönmeleri için tatbik edilen bir usûldü. Bunlara maiyyetleriyle beraber bir vekilharc marifetiyle tayinat verilir, aşcı tâyin olunur ve kaçmamalarına îtina edilirdi. Bu 1768 harbinde esir edilerek *Yedikule*'de hapsedilen bir Moskov generali ile dört binbaşı da vardı (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, Numara 5218, 5288, 6076).

Rusya'ya Harp îlânı

Rusya küçük elçisinin (Kapı kethüdası) vezir-i âzama verdiği cevaptan sonra keyfiyet pâdişaha arzolunmuş ve ertesi cumartesi günü yani 26 Cemaziyelevvel 1182 (3 Ekim 1768)'de vezir-i âzam ile vezirler şeyhulislâm, kazaskerler, devlet ricali, ocak ağaları sarayda pâdişahın huzuriyle bir toplantı daha yaparak ilk baharda sancağ-ı şerifle beraber ordunun hareketine karar verilip fatiha okundu [1].

Sefer îlânından dokuz gün sonra vezir-i âzam Hamza Paşa azlolundu; sebebi de Mısır valisi iken yerli beylerin öldürmek üzere üstüne hücumları esnasında korkarak dimağen hastalanmış ve bu sadareti esnasında gayrı tabiî halleri görüldüğünden dolayı yerine Yağlıkcı-zâde Mehmed Emin Paşa gelmiştir.

İngilterenin tavassut teklifi

Osmanlı hükümetinin Rusya ile harbe karar vermesi üzerine İngiltere kıralı III. Corc iki taraf arasını bulmak için 12 Kasım 1768 deki bir nâmesiyle tavassut teklif edip Rusların Lehistan'dan kaçanları takip ederlerken Osmanlı topraklarında yapmış oldukları zararı tazmin ettireceğini tekeffül ederek sulhün bozulmamasını

[1] Rusya'ya harp îlânı üzerine vilâyetlere gönderilmiş olan fermandan :

Moskovlu keferesi, Leh memleketini temellûk ve Lehlüyi kendüye tebaiyyet ettirmek üzere hudûd-ı islâmiyyeye su-i kast fikr-i fasidinde olduğu aşikâr ve derûn-ı lehden askerini ihrac eylemesi tenbih ve tekid olundukta adem-i kabul ile ısrar eylediğinden başka hudûd-ı islâmiyyede vaki *Balta* vesair mahallere top ve tüfenk ve edevat-ı saire-i harbiyye ile gönderdiği askeri, ehl-i islâm üzerine hücum ve muharebe ve mukatele ile ehl-i islâmdan birkaç nefer kimesnelerin katl ve îdamlarına ictisar eylediklerine binâen husus-ı mezbur bizzat huzur-ı hümâyunumda bilcümle vüzeray-ı izam ve ulemây-ı fiham ve ocaklarım agavat ve zabitanı ve sâir rical-i devlet-i aliyyemle akdı meclis müşaveret olundukta Moskov keferesinin bu misillû hareketi sarahaten nakz-ı ahdı aşikâr etmekle üzerine varılmak... meşru olduğuna ulemây-ı âlâm bilittifak cevaz verip âlem-i nusret tev'em zîr-i himayelerinde vezir-i âzam işbu sene-i mübareke evvel-i bahar-ı huceste âsârda... hareket edeceklerinden *Edirne* sahrasında orduya iltihak etmeleri... sene 1182 Cemaziyelâhır (*Mühimme* 166, s. 70).

temin etmek istediyse de [1]. kat'i surette harbe karar vermiş olan Sultan Mustafa bazı behanelerle bunu kabul etmedi[2].

Rusya harbi için acele edilmesi

III. Mustafa Rusların muhtelif vesilelerle muahedeleri çiğneyerek yapmış oldukları hareketlere karşı müteessir olup harp için fikrini açıkca söylüyordu; eğer bazı ulemadan mümanaat görmemiş olsa idi daha evvel isteğini meydana koyacaktı [3] III.

[1] İngiltere kıralının nâmesinden hülâsa :

Devlet-i âliyye ile İngiltere beyninde mün'akid olan dostluk, sinin-i kesiredenberi halelden mâsun ve vikaye olunarak bu âne gelince bilâ infisal devam ettiğine binaen bu esnada cenâb-ı şevketmeablariyle Rusya İmparatoriçesi hemşiremiz beyninde sulh ve salahı selbedecek muharebede iki taraftan nüfûs-ı kesirenin ölümüne sebep olacağı *İstanbul*'daki sefirimiz yazmış olduğundan... tarafımızdan bu defa fesh-i sulhü müeddi münazaatın def'iyle ıslâh-ı zatülbeyne kemal-i germiyyet ile hüsn-i tavassuta ikdam olunduğu ve Rusya İmparatoriçesi nush-u-pendimizle amel ve arazi-i islâmiyede Rusyalu tarafından vukubulan zarar ve ziyan veçh-i lâyiki üzere tazmin olunacağı ve fimâbâd dostane harekette bulunmak üzere taahhüt edeceği indimizde şüphesiz olmağla taraf-ı husrevaneden dahi Rusyalu'nun bir gareze mebni olmayarak vaki hareketlerini afv birle gerek tazmin-i zarar ve gerek tekeffül-i hâlisanemizle İmparatoriçe-i mumâileyhânın arz edeceği taahhüdatı kabul ve isga buyurulmak memûliyle işbu nâme-i muhalesat allâme tahrir olunmuştur... 12 Teşrin-i sâni 1768'de Veymut nâm şehrimizde tahrir olunmuştur.

[2] Muharebenin önlenmesine tavassut için İngilitere kıralı III. Corc'dan gelen 12 Kasım 1768 tarihli nâmeye karşı III. Mustafa tarafından 25 Şaban 1182 (1769 Ocak) da gönderilen cevabî nâme-i hümâyunda iki devlet arasını bulmak hususundaki tekliften dolayı memnuniyet beyân edildikten sonra Rusların iki taraf arasındaki müsalehaya riayet etmiyerek ahidnâme hilâfına hudud civarında kaleler yapmak, asker yığmak ve bundan başka Lehistan kırallığına kıral ailesinden olmayan birisini intihap ettirmek için Lehistan'ın serbestisini ihlâl ile oraya asker sokmak ve muahedeye aykırı olan bu hale karşı itiraz edilmesine rağmen askerini çekmemek ve bunlar yetmiyormuş gibi hudud şehri olan *Balta*'ya taarruz ile orada bin kadar erkek ve kadın müslüman halkı öldürmek gibi haller dolayısiyle şeran harp ilânına karar verildiğini ve bundan dolayı verilmiş olan fetvaya aykırı hareket olunamıyacağını ve bu suretle muahedeyi kendisi bozan Rusya ile muharebeden evvel müsaleha hususunda görüşülemiyeceği cevabı verilmiştir (*Nâme-i Hümâyun defteri* 8, s. 559, 560).

[3] Saraya intisap etmiş Alman doktoru Gobis birgün pâdişahın yanında iken Rusların *Gürcistan* ve *Lehistan*'daki hareketleri dolayısiyle kızarak Rusya'yı tahkir ettiğini ve "başlarında son zamanlarda müftilikten azletmiş olduğu Ruslarddan rüşvet yiyen bazı ulemanın muhalefetini görmemiş olsa idi harp ilân edeceğini söylüyor (*Hammer* c. 8, s. 307).

Mustafa bu suretle şimdi Prusya ile müttefiki Avusturya'nın tarafsız kalacağını da beyan etmişti. Fakat senelerden beri Rusya'ya sefer açmak taraftarı olmakla beraber hem hudut kaleleri tahkimatı ve hem de kale muhafızı ve mühimmatı noksandı, Rusların Lehistan işini hallettikten sonra Osmanlılara bir harp açacağı kuvvetli ihtimal dahilinde olmakla beraber bunların *Karadeniz*'e çıkmak ve *Kırım*'ı istilâ etmek istemeleri 1736 seferinde görülmüştü. O zaman bir tecrübe mahiyetinde olan Kırım istilâsını bu defa müsbet bir şekilde tahakkuk ettirmek için Azak denizinde *Kuban* ile *Özi* şehirleri civarında tahkimat yapıyorlardı; bu hale karşı Osmanlı hükümeti Kırım taraflarını, *Özi*, *Bender* ve *Hotin* kalelerini tahkim etmek şöyle dursun lâyıkiyle kuvvet gönderip zahiresini bile temin etmemişti; şu halde Ruslarla harp etmesini şiddetle arzu eden pâdişah, sırf hazineye güvenmişti; Osmanlı hükümeti harpten ne kadar kaçınırsa kaçınsın *Karadeniz*'e inmek isteyen Rusya bir kaç sene sonra Türkiye'ye taarruz edeceği muhakkak gibi olduğundan hiç olmazsa o tarihe kadar hazırlıkta bulunulmuş olurdu; işte bundan dolayı Osmanlı pâdişahını bir kısım İstanbul halkının heyecanı tahrik ederek hazırlıksız harp îlân edildi.

Bu sırada İstanbul efkârı

Lehistan'dan Bar Müttehid heyeti erkânından Potoski'nin beş yüz kişi ile Osmanlı hükümetine ilticası ve Bar cemiyetinden getirmiş olduğu mühürlü mahzar mûcibince serbestilerinin teminini istemeleri üzerine *İstanbul* halkının hamiyet ve düşmüşe yardım damarları kabarıp bu sırada Fransa elçisi Verjen in de teşvik ve teşcii munzam olarak İstanbul halk efkârında harp isteriz nümayişleri yapılmağa başladı ve harp etmek için kaldırım kabadayılarının yüksekten atıp tutmaları galeyanı arttırdı; ihtiyatlı davranılarak harp için bir müddet hazırlık yapılmasını tavsiye edenler veyahut harbe taraftar olmayanlar vatan haini sayıldı. Bu tarihte hayatta olup hadiseleri gözüyle görmüş olan devlet ricalinden Giritli Resmî Ahmed Efendi [1] *Hülâsat-ül-î'ti- bar* ismiyle bir mukaddime, altı fasıl ve iki lahika üzerine tertip

[1] Resmî Ahmed Efendi, değerli devlet ricalinden olup Prusya kıralına elçi olarak gitmiştir. Bu Rus seferinin sonlarında sadaret kethüdası ve sulh murahhası olmuştur.

etmiş olduğu bu Rus seferine ait eserinin baş tarafından bu sıralardaki İstanbul halk efkârını tasvir yollu:

"... her zaman düşmanın burnunu yere sürtüp haddini bildirmek ehl-i islâmın üzerine vacibtir deyu îtikad eden yadigârlar, hareket olmayınca bereket olmaz; bu memleketler seyf ile alınmıştır; pâdişah-ı islâmın bahtı âli, ricali pişkin, kılıncı keskindir; dünyada dindar, bahadır, vezir-i aristo tedbir ve beş vakti cemaatle kılar on iki bin güzide asker tedarik ettikten sonra *Kızılelma*'ya dek gitmeğe ne minnet vardır deyu tumturak-ı elfaz ile cehlini itiraf ve sandalya üzerinde *Hamzanâme* nakleden pehlivanlar gibi lâf u güzaf edip Kızılelma semtini *Boğdan*'dan gelen Alyanak elma gibi yenir şey zanneden sadedillerin de" hareketiyle harp açıldığını yazmaktadır[1]. Yine Resmî Ahmed Efendi:

".. Meydanda düşman yok, muhasara olunacak kale yok diye üç ayda gidip gelmeyi ve bu suretle rütbe ve memuriyet almağı isteyen bir kısım memurların pâdişahı harbe teşvik eylediklerini beyan ettikten sonra: "... sadr-ı âzam bulunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa yüzelli (1150 H./1737 M.) tarihinde *Bender* seraskeri olan pederi Abdullah Paşa yanında bulunup asker ve zahire keyfiyetini tecrübe etmiş ve otuz sene tecessüsten hali olmayıp Moskovlunun asker kullanmasında tedbir ve tedariklerine vâkıf olmuş bir vezir-i kârdan olmakla bu hareketi münasib görmeyip müdafaa kaydına düştüğüne mebni sadaretten mazul ve bu nâ mübarek seferin mukaddimât-ı reddiyesinden olan kötü alâmetler baş gösterdiğini ve Muhsin-zâde gibi rüzgâr görmüş bir vezirin azli ve Hamza Paşa gibi rabıtasız bir adamın sadre gelmesi ve Emin Paşa gibi nev zuhur olan şahsın serdar olması vesairenin, harbin fena netice vereceğinin alâmetleri olduğunu yazmaktadır [2]. Garabet ve acınacak hal şudur ki Rusya'ya harp îlân edilirken ordu hazır değildi; Rusya'da harbe hazır değilken, hükümetin Eylülde harp îlân edip yedi ay sonra sefere çıkmağa karar vermesi Ruslara hazırlık için mühim zaman kazandırdı.

[1] *Hülâsatü'l-îtibar* (1286 tarihli matbu nüsha) s. 3.
[2] *Hülâsat-ül-îtibar*, s. 9.

Bu tarihlerde Kırım ahvâli

Rusların Kırım üzerinde gözleri olup asırlarca taarruzlarına uğradıkları Tatarlardan intikam almak istedikleri muhakkak olup 1736 seferinde Kırım'ı istilâ eyledikleri malûm olduğundan Rusya ile yapılacak bir harpte ilk hedeflerinin birinin Kırım olacağı belli idi.

Ruslar günün birinde Osmanlılarla harbe tutuşacaklarını bildikleri için Kırım'ı harben işgal etmiş olsalar bile ilhak suretiyle idaresinin derhal kabil olamıyacağını hesab ederek Kırım halkına istiklâl vaadiyle anları Osmanlı camiasından ayırmak için el altından faaliyete başlamışlar ve bir kısım mirzalarla ileri gelenleri kendilerine celb etmeğe muvaffak olmuşlardı.

Karlofça muahedesinden sonra akın ve çapul sahalarının tahdidi yani Rusya ve Lehistan'a akın yapamamaları tatarların eski cevvaliyet ve faaliyetlerine mani olduğundan bu hal onların cengâverliklerini azaltarak daha ziyade istirahate sevketmişti; *Hülâsat-ül-i'tibar*'ın kaydına göre: [1] «mürûr-ı zamanla Tatar, talgan ve boza yerine berş ve afyon ile çay ve kahve içmeğe alışıp tenbel ve tiryaki olarak zaafa uğramıştı.

Rusların bu suretle Tatarları Osmanlılardan ayırmak için yaptıkları propagandalar bu harp esnasında tesirini göstermiş ve Kırım seraskeri Silahdar İbrahim Paşa'ya karşı cephe alan bir kısım Tatarlar onu istiskal etmişler ve bize Osmanlı askerinin lüzumu yok demişlerse de bu gayretli vezir bütün müşkilâta ve yokluğa rağmen vazifesini yapmağı ihmal etmemiştir. [2]

Rus harbinin arifesinde Kırım Hanı bulunan Maksud Giray'ın muharebede cevvaliyet gösterip bir iş başaracağı şüpheli olduğundan azlolunarak yerine ikinci defa Kırım Giray gibi değerli ve kudretli bir zat han oldu ise de bunun bir talihsizlik eseri ânî olarak vefatı üzerine mahallinin isteğine mebni Arslan Girayzade Üçüncü Devlet Giray, Kırım Hanı olmuştur [3]. Hanlığını müteakib Kırım Giray Ruslara ilk darbeyi

[1] *Hülâsat-ül-itibar*, s. 5.

[2] *Cevdet tarihi* (Matbaa-i Osmaniye tab'ı), c. 1, s. 81.

[3] Kırımgiray'ın birinci defa hanlıktan azline sebep Katerina'nın Kırımgiray hakkında yağmacı, mağrur ve muharriktir, maksadı bahane bulup çapul etmektir. Devlet-i âliyye ile sulhümüz ebedidir diye şikâyet etmiş olması idi (*Müriü't-tevarih*, 1182 seferi münasibetiyle).

vurup on beş bin esir ve külliyetli ganimet maliyle Kırım hanlarının son zamanlarındaki merkezlerinden olan *Kavşan* kasabasına [1] dönmüş ve az sonra da ölmüş ve bu hal Kırım'ın akıbeti hakkında bir endişe uyandırmıştı; onun yerine Han olan Devlet Giray afif ve iyi bir han ise de böyle harp zamanında iş görebilecek kudrette değildi.

Osmanlı Ordusunun sefere hareketi

1182 Zilkade (22 Mart 1769)'de vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yağlıkçı-zâde Mehmed Emin Paşa sancağ-ı şerif ve kapıkulu ocaklariyle beraber *İstanbul*'dan çıkarak *Davudpaşa* ordugâhına gelip altı, yedi gün sonra *Edirne*'ye hareket etti ve oradan da 1769 mayısında *İsakcı* mevkiine gelindi; bu yıl kuraklık olduğundan yiyecek azdı ve bu yüzden çok hayvan telef oldu.

Ordu müzakeresi

İsakçı'ya gelindikten sonra yapılacak harekât hakkında ilk ordu görüşmesi yapıldı; ordu ile çıktığı gündenberi dizlerinden rahatsız bulunan serdar-ı ekrem müzakere esnasında "benim sefer ile ülfetim yoktur; *Özi* ve *Hotin*'den hangi cepheye hareket edilmek münasipse tereddüt etmeden onu söyleyin" demiş ve bizzat baş kumandan olan serdar-ı ekremin bu sözü herkeste hayret uyandırmış ve neticenin ne hal kesbedeceğine bu da bir misal teşkil etmişti. Müzakere sonunda *Bender* üzerine gidilerek burasının *Özi* ile *Hotin*'in ortasında bulunmasına mebni iki tarafa da yardım edilmesi takarrür etti [2].

Tuna üzerine kurulan köprü bittikten sonra karşı taraftaki *Kartal* mevkiine geçildi ve oradan da *Hantepesi* mevkiine gelindi. *Boğdan*'ın merkezi olan *Yaş* şehri buraya beş saat mesafede olup bu mevkie yani *Hantepesi*'ne ordunun ihtiyacı olan külliyetli zahire konmuştu.

[1] Kırım hanları 1736 seferinde Kırım'ın Rusların işgaline uğraması üzerine *Bahçesaray*'da oturmayıp Kırım haricinde *Bender*'e yakın *Kavşan*'ı merkez yapmışlardı. Burası bir köy halinde iken oldukça îmar edilmişti.

[2] *Mühimme defteri* 167. s. 140 (evasıt-ı muharrem 1183 ve Mayıs 1769).

İkinci defaki ordu görüşmesi

Eyalet kuvvetleriyle tamamlanan ordu bu, *Hantepesi*'ne gelince ne tarafa gidileceği hakkında ikinci bir görüşme yapıldı; burada da ordunun on beş saat mesafedeki *Hotin* tarafına mı yoksa *Bender* kalesi [1], tarafına mı gidilmesi görüşülüp *Bender* üzerine yani *Dinyester* nehrinin denize yakın kısmına doğru gidilmesine karar verildi, çünkü daha aşağıda görüleceği üzere *Hotin* kalesini muhasara eden Rusların mağlup olmaları *Bender* tarafına gidilmesini îcap ettirmişti.

Hantepesi'nden sonra menzil teşkilâtı olmadığından büyük bir ordunun ihtiyacı olan zahirenin arabalarla ve ordu ile beraber gitmesi münasib görüldü [2]. Orduda müstahkem kale muhasara edilecekmiş gibi büyük toplar da beraber götürülüyordu. Bender'e yakın *Yassıtepe* mevkiine varıldığı zaman Bender ahalisi "zahiremiz yoktur, neye geldiniz" diye istiskal gösterdiler; serdar-ı ekrem âciz olup bu gidişin pek hayırlı olmıyacağını kestiriyor Hünkârımın talii kavidir sözleriyle işin bu hülya ile müsait gideceğini zannediyordu.

Rusların vaziyeti ve hotin muhasarası

Zamansız sefer îlânı ile Ruslara vakit kazandırılmıştı. Osmanlıların acele harb îlânndan dolayı vakit kazanan İkinci Katerina bütün kış çalışarak hazırlığını yaptı. Dokuz bini kazak olmak üzere altmış beş bin kişilik bir orduyu *Podolya*'da topladı. Bu ordunun kumandanı Prens Galiçin (Aleksandr Mihayloviç Galiçin) idi.

Otuz bin muntazam asker ve on bin kazak ve yirmi bin Kalmuk'dan müteşekkil ikinci ordu general Kont Romanzov (Pter Aleksandreviç Romanzov) kumandasiyle *Dinyeper* (Özi) ile Azak denizi arasında hudutlarının muhafazasına bıraktığı gibi aynı zamanda Belgrad muahedesiyle yıktırılan Azak kalesiyle *Taganruk* kalesinin yapılmasına memur etti.

[1] *Bender* kasabası Turla yani Dinyester üzerinde Lehistan hududunda olup Lehlilerin Osmanlı hududundaki *Kamaniçe* mevkiine yakındı. Mühim ve müstahkem bir kalesi vardı.

[2] Resmî Ahmed Efendi, *Hülâsat-ül-îtibar*'da ordu ya nice araba ile zahire götürmenin seyre, yemek tası ile yemek götürmek gibi olduğunu beyân etmektedir.

General Vaymars'ın emrine verilmiş olan on bir bin kişilik bir ordu Bar Müttehid heyetini kımıldatmıyacaktı ve *Koban* ile *Kabartay* taraflarına da Medem isminde başka bir gereral tayin olunmuştu.

General Totlaben Rus hakimiyetini tanıyan *Karteli*, *Mingreli* (Dadyan), *Göril* ve *İmiretti* Gürcü prensleriyle anlaşmış olup onların yardımlariyle Osmanlı hududunun doğusundan *Trabzon* ve *Erzurum* taraflarına sarkacaktı.

İmparatoriçe, Osmanlı devletini içinden de meşgul etmek isteyerek Karadağlıları ısyan ettirip onlara askerî levazım ve zabitler göndermeği de ihmal etmemişti [1].

İşte bu suretle Osmanlı devleti Kuzey, Doğu ve Batı hudutlarında faik kuvvetlerle çevrilmişti. II. Katerina tedarikâtını ikmal ettikten sonra ordularını beş koldan Osmanlı hudutlarına sevketti; Osmanlı ordusu cepheye gelmezden evvel henüz Tuna nehri civarında bulunduğu sırada bunlardan, Galiçin kumandasındaki kuvvetlerden ayrılan otuz bin kişilik bir ordu Dinyester nehrini geçerek *Hotin* kalesini muhasara ettiyse de mağlup edildi [2]. Bu galebe İkinci Katerina'yı korkutur gibi oldu. *Hotin*'in kurtarılmasından sonra kaledeki altı bin muhafız asker ordunun cepheye gelmekte olduğunu haber alınca kendilerine cesaret gelip Lehistan taraflarına akın yapmak istemişlerdi. Hotin muhafızı Çeteci Abdullah Paşa yeğeni vezir Hüseyin Paşa, muhafızların, müdafaa ve muhafaza etmekle mükellef oldukları kaleyi bırakarak akın yapamıyacaklarını ve bundan başka akın yapılmak istenen yerlerin Osmanlı hükümetinin kendilerini müdafaa için silaha sarılan Lehlilere ait olduğunu söyliyerek bunların hareketlerine mani olmak istediğinden dolayı asker ısyan edip Hüseyin Paşa ile zabitlerinden bazılarını öldürüp çapula gitmişlerdir (1769 Nisan) Bu sırada ordu henüz cepheden uzaktı; *Hotin* önünde mağlup olan Rusların tekrar buraya gelmiyeceklerini tahmin etmişlerdi; fakat Galiçin, birinci mağlubiyetin lekesini gidermek için tekrar *Hotin* üzerine gelmiştir.

[1] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 334.

[2] Bu galibiyet sebebiyle III. Mustafa'ya *Gazî* ünvanı verilmiştir.

Hotin'in tekrar muhasarası

Hüseyin Paşa'nın şehid edilmesinden sonra kaleye henüz kumandan gelmediğinden başsız kalan asker yeni muhafız kumandanı gelinceye kadar kendilerine muvakkaten Kahraman Paşa'yı baş seçmişlerdi [1]. Bu vaziyeti fırsat bilen Galihin derhal tekrar *Turla* nehrini geçerek *Hotin*'i kuşattı; kale varoşunda bulunanlar üç gün muharebe ederek içlerinden bir kısmı kaleye girmişler ve bir kısmı da *Boğdan* tarafına kaçmışlardır. Bunun üzerine Ruslar pek mamur olan *Hotin* kasabasını yaktılar; kale mukavemet ettiği sırada ordudan gönderilen Teke mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa yetiiip düşmanla beş saat muharebeden sonra galip gelerek kaleyi kurtarmış ve keyfiyeti *Babadağı*'na gelmiş olan orduya bildirmiştir.

Lehistana taarruz kararı

Osmanlı devleti Lehistan işinden dolayı sefer açmışken Rusların Lehistan'da faaliyetleri ve *Hotin* üzerine gelmiş olan askerin çoğunun Lehli kuvvetlerinden mürekkep olduğu anlaşılarak Rus taraftarı olan Lehlilerle Lehistan'daki Ruslara karşı harekete geçmek üzere orduda karar verilmişti. Bu karara binaen Lehistan'ın istiklâli taraftarı olup Osmanlılara iltica etmiş olan Potoski *Bender*'den orduya getirtilerek taahhüdü veçhile Lehistan'a yapılacak akınlarda zahireyi tedarik ve Rus tarafdarı Lehlileri elde etmeği kabul etmesi üzerine Lehistan'a karşı da sefer açılması münasib görülmüştür. Lehistan tarafına yapılacak harekât kararı orduda bulunmakta olan ecnebi elçilerine de bildirilerek muvafakatleri alınmıştır (18 Safer 1183 / 23 Nisan 1769).

Aksu Cephesi Seraskerliği

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşa, Kırım Hanı Devlet Giray'ı orduya davet ile yapılacak harekât hakkında müzakerede bulunmuş ve Rusların *Ukrayna*'daki kuvvetlerine karşı ne yapılması lâzım geleceği görüşülmüştür; aynı zamanda Boğ-

[1] Hüseyin Paşa'nın şahadeti ordudan haber alınınca oraya acele Selânik ve Kavala mutasarrıfı Hasan Paşa tâyin edilmişti; fakat Hasan Paşa'nın gelmesine kadar *Bender*'de bulunan Halep valisi Receb Paşa'nın muhasaradan evvel *Hotin*'e yetişmesi emrolunmuştur (*Mühimme* 167, s. 119, 131; 1183 Muharrem/1769 Mayıs).

dan boyarlarının bir kısmının Ruslara mütemayil olup bir kısmının da kaçmak üzere hazırlandıkları haber alındığından *Yaş* kasabasının muhafazası da kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine vezir-i âzam *Bender* seraskeri olup sadaret makamı dolayısiyle kendisine rakib saydığı Moldovancı Ali Paşa, kumandanlıktan azlolunarak *Yaş* muhafazasına tayin edilmiş ve Rusların *Aksu* boyunda *Sırb-ı Cedid* kuvvetlerine karşı da Çorlulu Ali Paşanın kızının oğlu Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa *Aksu* veya *İlsavat* seraskerliğine tayin edilmiştir [1].

Ali Paşa askerin rahata alışıp harp etmek istemediklerini ve küçük bir çarpışmada dağılacaklarını anladığından seraskerliği kabul etmemek için ısrar etti ise de sadr-ı âzam kethüdası ile defterdarın ısrarları ve her dediğinin yapılacağını vadetmeleri üzerine seraskerliği kabul etmiş ve Moldovancı Ali Paşa'nın azli ise orduda bir memnuniyetsizlik uyandırmıştır.

Hotin muvaffakiyeti

Rusların *Hotin* cephesi kumandanı Galiçin'in üçüncü defa *Dinyester*'i geçib *Hotin*'i muhasara etmek istediği haber alınmış olduğundan Hotin cephesi seraskeri Abaza Mehmed Paşa düşmandan evvel nehrin karşı tarafına geçip muharebe etmiş ise de bu esnada sahte kaçamak gösteren düşmanı takip eden Osmanlı kuvvetleri Ruslar tarafından ihata olunarak bir kısmı şehit ve bir kısmı zorla kurtulup bütün ağırlıkları ve kırk kadar topu bırakarak *Hotin*'e iltica ile kaleye girmişlerdir; garibi şurası ki Ruslar bu ağırlık ile topları görüp bunu Osmanlıların harp hud'asına hamlederek dokunmamışlardır.

Ruslar bu muvaffakiyetten sonra *Turla* yani *Dinyester* nehrini geçip *Hotin*'i muhasara eylemişlerdir. Bunun üzerine ordugâhta vaziyet müzakere olunarak Kırım hanının veya Nureddin Sultanlardan birisinin *Yaş* muhafızı Moldovancı Ali Paşa ile birlikte o tarafa gitmesine karar verilmiştir.

[1] Vasıf, bu cephedeki Osmanlı seraskerine Rusların *Boğ* nehri boyunda yeni yapmış oldukları *İlsavat* kalesinden dolayı *İlsavat* seraskeri demektedir (c. 2, s. 16). *Hülâsat-ül-itibar*'da da buna *Sırb-ı cedid* seraskerliği denilmektedir (s. 28, 29). Sırb-ı cedid, *Aksu* ile *Özi* suyu arasında olan arazinin adıdır; Belgrad muahedesiyle burası Ruslara terk edilmiş ve buraya çoğu Sırbistan'dan gelen muhacirler iskân olunduğu için bu isim verilmiştir (*Katerina tarihi*, s. 59'un notu).

Rusların Ukrayna cephesindeki kuvvetlerine karşı Kırım Hanının Özi ve Bender cephelerinden alınması doğru olmamakla beraber zaruret hasebiyle Devlet Giray, *Yaş*'a gelip *Hotin* tarafına serasker tayin edilen Moldovancı Ali Paşa ile birlikte o tarafa gittiler; Rusların *Hotin*'i kurtarmağa gelecek Türk kuvvetlerini kale tarafındaki muhasara siperlerine sokmamak için koydukları kuvvetler mağlup edilmiş ve kaçan Rus askerleri kaleyi muhasara eden siperlerdeki Rus askerlerinin yanına iltica etmişlerdir.

Bu hali gören Galiçin bir baskınla iki ateş arasında kalacağını anlaması üzerine muhasaradan vazgeçip askerini geri çekerek müdafaa vaziyeti almış ise de Osmanlı kuvvetlerinin yetiştiğini görmesi üzerine köprüyü karşı tarafa geçmeğe teşebbüs edip bir haylı telef verdikten sonra bozuk düzen kaçmağa mecbur olmuştur (10 Rebîulevvel 1183/14 Temmuz 1769).

Bu Hotin muhasarası esnasında Hekim-oğlu Ali Paşa'nın yetiştirmiş olduğu değerli kumandanlardan *Selanik* ve *Kavala* mutasarrıfı Hotin muhafızı Hasan Paşa muhasaranın onbirinci günü bir gülle parçasının isabetiyle şehid düşmüş bunun üzerine Hotin muhafızlığı Rumeli valisi ve Hotin cephesi seraskeri Abaza Mehmed Paşa'ya verilmiştir [1]. Bu muvaffakiyet üzerine III. Mustafa, Moldovancı Ali Paşa'yı sadaret makamına namzed olarak elde tutmuştur.

Serdar-ı Ekrem ordusunun vaziyeti

Serdar-ı ekrem ordusunun *Bender* yakınına gelmesi dolayısiyle zahire sıkıntısı artmış ve orduda âdeta kıtlık denecek kadar darlık olmuştu. Bu sırada *Hotin* seraskeri Abaza Mehmed Paşa kuvvetlerinden kaçarak orduya gelenlerin söyledikleri sözsözler serdar ordusunun zaten sarsılmış olan maneviyatını bozmuş ve buna ilâve olarak zahire kıtlığı yüzünden asker firarilerinin adedi artarak ordu mevcudu yavaş yavaş azalmağa başlamış ve bundan dolayı ordunun Bender civarındaki *Yassıtepe* mevkiinde kalabilmesine imkân görülemediğinden *İbrail* ve *İsakcı* anbarlarından zahire tedariki müsait olan daha güney-

[1] *Mühimme defteri* 168, s. 7 (Evâhır-ı Rebîulâhır 1183/Ağustos sonları 1769).

deki *Hantepesi*'ne çekilmesi muvafık görülmüş ve Bender cephesi seraskerliğine de *İlsavat* yani *Aksu* seraskeri Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa tayin olunmuştur.

Ali Paşa bu havalideki zahire darlığı ve askerin fena durumu üzerine mûcib delillerini sayarak iki saat sadrazam ketküdasiyle mücadele etmiş ve zahire tedariki için kendisine yüzbin kuruş verilerek zorla seraskerlikte bırakılmış ve 22 Rebîulevvel 1183 (26 Temmuz 1769)'de serdar-ı ekrem *Hantepesi*'ne dönmüştür; işte bundan on dokuz gün sonra yukarıda kaydettiğimiz gibi Moldovancı Ali Paşa, *Hotin* önünde Rusları mağlup ederek burasını kurtarmıştır.

Moldovancı Ali Paşa'nın sadareti

Serdar-ı ekrem Emin Paşa *İstanbul*'dan hareketinden itibaren *Hantepesi*'ne gelinceye kadar Rusların Lehistan'ı boşaltacaklarını ve muharebe olmadan işin halledileceğini sandığı gibi cepheye doğru ilerledikçe miktarı artan ordunun zahire işini de bu düşüncelere göre mülâhaza etmiş ve zahire ihtiyacını temin için hiç olmazsa *Hantepesi*'nden *Bender*'e kadar bir menzil teşkilâtı yaptırmamıştı.

Yağlıkcı-zâde Emin Paşa kalemden yetişmiş, reisülküttablık nişancılık etmiş olup harpten anlamadığından bahşiş vermek ve güler yüz göstermek suretiyle Bender önüne kadar getirdiği ordunun bir harp neticesinde fena duruma düşeceğini düşünerek sadaretten çekilmek çarelerini aramağa başlamış ve ordu ahvalinin iyi olmamasından dolayı da hastalanmıştı; bu sırada yukarıda yazdığımız gibi *Hotin* muzafferiyeti vukua gelerek orduda bir sevinç hasıl olmuştu.

III. Sultan Mustafa'ya Hotin muzafferiyeti tebşir edildiği sırada vezir-i âzamın, Moldovancı Ali Paşa'yı da istiskal eylediği haber verildiğinden sadaretten çekilmek isteyen Mehmed Emin Paşa'nın yerine onu münasib görüp İkinci Mirahur Fevzi Bey ile mührün *Hotin*'de bulunan Ali Paşa'ya gönderilmesini emretmiştir.

Bunun üzerine Fevzi Bey *Hantepesi*'ne gelip Yeniçeri ağası Süleyman Ağa'ya vezirlikle ordu kaymakamlığı hil'atini giydirip Emin Paşa'dan mührü aldıktan sonra Moldovancı Ali

Paşa'ya götürmüştür (9 Rebîulâhır 1183 / 12 Ağustos 1769), Sabık vezir-i âzam Mehmed Emin Paşa azlinden sonra *Dimetoka*'da ikamete memur edilip *Edirne*'ye gönderilmiş ve *Dimetoka*'ya varmadan evvel katli hakkında ferman gönderildiğinden *Edirne*'de boğulmuştur. Katlinin sebebi ordunun zahire darlığı ve ordudan ve Hotin'den kaçan askerin de bundan dolayı kaçtıklarını söyliyerek kendilerini haklı göstermek istemeleridir [1]. Katlinde, belki halefi olan Moldovancı Ali Paşa'nın tesiri de vardır.

Turla (dinyester) nehri muvaffakiyetsizliği

Yeni vezir-i âzam *Hotin*'in karşısında nehrin ötesinde yani *Podolya* tarafında bulunan Galiçin kuvvetlerini tamamen mağlûp etmek istedi; çünkü Rus kumandanı kış mevsiminde Osmanlı kuvvetlerinin çekilerek *Hotin* kalesinin yardımsız kalmasını bekliyordu; bunu anlayan Moldovancı Ali Paşa düşmanı nehrin öte tarafından tamamen atmak için Turla yani Dinyester üzerine köprü kurdurup bir kısım askeri oatrafa geçirdi; bu kuvvetler düşman kuvvetlerini sarstı ise de bozmağa muvaffak olamadı; bunun üzerine kendilerini toplayan Ruslar hem orduya hem de kaleye topla mukabele ediyorlardı. Son bahar mevsimi dolayısiyle soğuklar baş gösterdiği için Rusların çekileceği zannedildi ise de bu zan boşa çıktı; bu sırada Dinyester nehrinin suları kabararak yapılan köprüleri yıkınca nehrin öte tarafındaki askere yardım edilemediğinden Rusların taarruziyle bu kuvvetler fena duruma düştü; atına güvenenler Bender tarafına gittiler, bir kısmı da kayıklarla beri tarafa alınabildi. Kaçamayanlar nehrin öte tarafında döğüşe döğüşe şehid oldular [2].

[1] 1769 Mayısımıda *Hotin* üzerine gönderilen Zağarcı ortasının ancak seksen üç kişisi gidip diğerleri *Bender*'de kalarak salaşlarda alış veriş etmeğe başladılar. Bunun üzerine vezir-i âzam yeniçeri ağasını çağırıp odasiyle beraber olmayana tayın verilmez diyerek tayınlerini kesmişti; bunun üzerine bu ve emsali esnaf asker ordudan kaçarak *İstanbul*'a ve etrafa dağılmışlardı. Bunlar kabahatlerini örtmek için Yağlıkçıoğlu, bizi istiskal etti, yem ve yiyecek vermedi, orduyu perişen etti dediler. Vezir-i âzamdan münfail olup *İstanbul*'a gelen vezir kethüdası da hükümdara şikâyette bulundu ve bunların tesirleriyle nihayet Emin Paşa katlolundu (*Müriü't-tevarih*'den).

[2] Ruslar bu sırada nehirde bir yere dokunarak patlayan ve şimdiki torpil vazifesini gören bir sandık kullanmışlardı. Bu sandık bir metreden biraz büyük murabbâ şeklinde olup içerisi eczây-i nariye ile doldurularak dört tarafa dört dolu tabanca konmuştur. Bu tabancalar nehirde giderken bir yere dokununca derhal ateş alıp bu suretle içi barut dolu olan sandık iştial ederdi. Ruslar bu sandığı *Turla* nehri üzerinde Osmanlıların kurdukları köprüleri berhava etmek için istimal edeceklerdi; fakat tatbik etmeden Osmanlı askerleri görüp sırrını öğrenmişlerdi (*Vasıf tarihi*, sc. 2, s. 23).

Bunun üzerine vezir-i âzam Hotin kalesine bir seraskerle muhafız asker koyup *Hantepesi*'ne gelmek istedi; asker hem açlıktan hem de soğuktan dağılıyordu, arka arkaya muhasara edilip pek harab olan ve zaten zahiresi kalmayan Hotin kalesinde hiç kimse kalmak istemiyordu; tayin edilen asker ve kumandanlar bir kapısından girip ötekinden çıktılar; bunun üzerine Moldovancı Ali Paşa:

— "Eğer benden sonrakilere âdet olmasa kendim bizzat maiyyetim ile buranın muhafazasına çalışır mukadder ne ise ona razı olarak pâdişahıma canımı feda ederim" diyerek ağlamış ve Hotin kalesinin kapısını açık bırakarak 27 Cemaziyelevvel (28 Eylül)'lde bozuk düzen *Hantepesi*'ne ve orada da durmayarak *İsakcı* mevkiine gelmiş ve oradan da *Babadağı*'na hareket ile kışlamağa karar vermiştir.

Rus ordusu kumandanı Galiçin istenildiği kadar bir iş göremediğinden azlolunarak onun yerine Ukrayna (Sırb-ı cedid) kuvvetleri kumandanı Romanzof baş kumandan tayin edildiği gibi Romanzov'un yerine de Rus hariciye nazırı Panin'in kardeşi tayin olunup Dolgoroki ismindeki general de diğer bir kola kumandan oldu.

Osmanlı ordusunun böyle *Hotin*'den *Babadağı*'na kadar çekilmesi üzerine boşaltılan Hotin kalesini işgal eden Ruslar, oradan *Boğdan* ve *Eflak* taraflarını istilâ ile Tuna yalılarına doğru yayıldılar ve bu suretle *Özi* ve *Bender* kaleleri düşmanın istilâsına açık kaldı.

Ordunun *Babadağı* tarafında kışlağa dönmesi üzerine Bender seraskeri Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa Ruslarla beraber harb eden Lehliler üzerine kuvvet sevkederek bazı muvaffakıyetler elde etmiş ve sonra yirmi bin kişilik bir kuvvetle *Bender* kalesi karşısına gelmiş olan düşmanı Kırım Hanı kuvvetleriyle beraber bozmuşlardır. Ali Paşa bu suretle Bender üzerine bir-

kaç defa gelen düşmanı bozarak bu taraflarda mevzii muvaf, fakiyetler elde etmekte idi. Fakat Ali Paşa bu sırada vefat ettiğinden o taraf vaziyeti de tehlükeye düştü.

Serdar-ı ekremin *Babadağı* kışlağına çekilmesi üzerine *Yaş* şehrini işgal eden düşmanın *İbrail* ve *Kalas* taraflarına sarkacağı düşünülerek bu taraftarın muhafazası için de ordu dümdarı olan *Rakka* valisi Mehmed Paşa *Boğdan* seraskerliğine tayin edilmiştir; fakat seraskerin maiyyetine tayin edilen paşaların kendisine iltihak etmemesine mebni pek az maiyyeti ile Ruslarla çarpışan Mehmed Paşa *Boğdan* reayâsının da tamamen düşmanla birleşmeleri ve *Yaş*'da bulunan adamlarının katledilmeleri üzerine *Prut nehri*'ni geçerek kendisini kurtardı. Dörtyüz kişilik kuvvetle ibtida *Bağdan*'ın başkenti *Yaş* şehrine girmiş olan Rus generallerinden Boyar Kantakuzen, Boğdan voyvoyvodası *Ligor* (Gregor Kiga)u iki gün saklandıktan sonra esir etti; şehir yağma edilip Rus taraftarı olan Boğdanlılar ısyan ettiler. İmparatoriçeye sadakat yemini edildi. Gerek Boğdan ve gerek Rusların işgali altındaki yerlerde bulunan bütün Türkler katlolundu. Hükümet buna mukabele olmak üzere ısyan etmiş olan Eflak ve Boğdanlıların katl ve mallarının müsaderesiyle kadın ve çocuklarının esir edilmesine dair fetva aldı.

Bu sırada *Kalas* taraflarına kadar sokulan düşman oradan zahire tedarik ederken *İbrail* muhafızı Abdi Paşa ile Dağıstanlı Ali Bey ve İşkodralı Mustafa Bey kuvvetlerinin yetişmeleri üzerine mağlûp edilerek *Kalas* kasabası kurtarılmış ve Boğdan seraskerliğine Abdi Paşa tayin edilmiştir.

Turla muvaffakiyetsizliği ve *Hotin*'in terk edilmesi üzerine dört ay kadar sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olan Moldovancı Ali Paşa azledilerek İvaz Paşa-zâde Halil Paşa sadr-ı âzam olmuştur (17 Şaban 1183/16 Aralık 1769)[1].

[1] Halil Paşa'nın sadarete tâyinine dair beyaz üzerine hatt-ı hümâyun sûreti :

Sen ki vezir Halil Paşasın, selefin sadr-ı sâbık Ali Paşa devlet-i âliyyeme sadakatle hidemat-ı mülükâneme harekât-ı pesendiye muvaffak olması memul ve matlûp pâdişahanem iken kendude.. hall-ü-akde kudret olmadığından umûr-ı seferiyenin avk ve tehirine bâdi ve bikazaillah-ı taalâ *Hotin* tarafında olan Cisr-i kebir şikest oldukta ve metanet ve sebat edemeyüb gerüye avdet ve asker-i islâmın müteferrik ve perişan olmasına sebeb ve kenduye hazine-i vafire gönderilmişken hisset ve denaettinden nâşi asker-i islâma ihsan etmekte kusur edüb su-i tedbiri hasebiyle rical-i devlet-i âliyyem dahi kenduden müteneffir olup azli iktiza etmekle sen vüzeray-ı izamım içinde liyakat ve istidadın mücerrab... olmağla sana mühr-i hümâyun-ı şevketmakrunum ihsan olunmuştur; işbu hatt-ı hümâyunum mûcibince istiklâl-i tam üzere vekil-i mutlakım olup.. din düşmanı olan Moskovludan ahz-ı intikama gayret ve pederin tavrına riayetle fütuhat-ı kesire vücuda getirmeğe sây eyliyesin, duam seninle biledir (*Mühimme defteri* 168, s. 3). Demek ki babası Hacı İvraz Mehmed Paşa'nın muvaffak olması sebebiyle oğlundan da ayn-ı şey umulmuş.

Kartal muharebesine takaddüm eden durum

Yeni serdar-ı ekrem Halil Paşa kışı *Babadağı*'nda geçirip hazırlık yaptı; *Boğdan*'ı işgal eden Ruslar Eflak tarafına geçerek oranın voyvodası Ligor Kiga (Grigor Kiga)'yı esir edip haps eylediler; daha sonra Ruscuk karşısında *Yergöğü*'ye kadar geldilerse de çekilmeğe mecbur edildiler; fakat Eflak'ın merkezi olan *Bükreş*'e yerleştiler.

Bu sırada Devlet Giray'ın yerine tayin edilen Yeni Kırım Hanı Kaplan Giray *Babadağı*'na gelerek *Boğdan*'ı istirdat etmek üzere vezir-i âzamla görüştükten sonra *Bucak*'daki ordugâhına gitmiştir; Kırım Hanı, Ruslarla yapılacak muharebede tatarların top ve tüfek kullanmadıklarından dolayı kendi yanında bulunmak üzere bir miktar Osmanlı askeri istediğinden *İsmail* muhafızı Mehmed Paşa ile Çorum mutasarrıfı Hasan Paşa ve Dağıstanlı Ali Bey kumandalarında bir miktar kuvvet gönderildi.

Rus kumandanı Romanzof, Osmanlıların *Boğdan*'ı almak istediklerini anlayarak bütün kuvvetlerini kendi kumandası altına alarak *Hantepesi*'nde tahkimat yapmıştı; halbuki Kırım Hanı mevcut kuvvetiyle *Hantepesi*'ne gitmeyip doğrudan doğruya Prut nehrini geçerek *Yaş* üzerine gitmeği kararlaştırdılarsa da nehrin coşkunluğu köprü kurmağa mâni olduğu için Kırım hanının Prut nehrini geçeceğini daha evvel haber alan Rus kumandanı nehrin karşı tarafına top dizdirerek geçmeğe mani olmaları üzerine bu teşebbüsten vaz geçilip *Hantepesi*'ndeki Rus kuvvetleri üzerine gidildi.

Osmanlı ve Tatar kuvvetleri düşmanla bir kaç defa elleşmişler ise de onu, tahkimatından ayıramadıklarından serdar-ı ekremden yaya kuvveti istediklerinden istediği kuvvetler Kırım hanının

yanına gönderilmişler ve aynı zamanda Boğdan seraskeri Abdi Paşa da Rumeli askeri ve sair kuvvetlerle *Tuna*'nın karşısına *Kartal* sahrasına geçerek Rus kuvvetleri üzerine gitmek emrini aldı; halbuki Abdi Paşa bu emirden evvel mühim bir kuvvetle *Siret nehri*'ni geçip *Yaş* üzerine gidecekti. Hatta Abdi Paşa'nın *Fokşani* tarafından geçeceğini öğrenen düşman bunu önlemek üzere *Yaş*'tan çıkarak pusu kurmuş ise de Abdi Paşa ordudan aldığı emir üzerine Kırım Hanına yardım etmek için Prut nehrini geçip Kırım Hanı ordusuna yakın konarak orada düşmanla çarpışmıştı; yiyeceği olmadığını işaa eden Romanzov hiç yerinden kımıldamıyordu; bunun üzerine *Boğdan* seraskeri Abdi Paşa ile Kırım Hanı düşmana baskına karar verdiler. Fakat casusları vasıtasiyle bunu haber alan düşman kumandanı. yeniçeri yaya kuvvetlerinin Kırım Hanı ve Abdi Paşa kuvvetleriyle birleşmesinden evvel davranarak harekete geçmeğe karar verdi. Bir gece ansızın falcı geçidinden geçip birleşmelerine meydan vermeden evvelâ Kırım hanı ve arkasından Abdi Paşa kuvvetlerine baskın yapıp bozmuş ve bu suretle *Boğdan*'ın istirdadı ümidi kesilmişti; Bu vaziyet üzerine Kırım Hanı ile Abdi Paşa bizzat sadr-ı âzamın gelmesini istediler.

Kartal (Larga) muharebesi

Bu sırada *Babadağı* karargâhında bulunan Yeniçeri ağası Kapıkıran Mehmed Paşa, yeniçeri kuvvetleriyle Kartal sahrasına geçip Abdi Paşa ve Kırım Hanı kuvvetleriyle birleşerek saç ayağı olmağı vezir-i âzama teklif etmiş ve bu teklif ordu erkânınca da müsait karşılanarak yeniçeri kuvvetleri bütün levazımat ve zahireleriyle *Tuna*'yı geçip ileri yürümüştü.

Kırım Hanı ve Abdi Paşa ordusundan kaçan askerlerin bir kısmı yeniçeri kuvvetleri tarafına gelince yeniçeri ağası geri dönerek Kartal sahrasının beri ucuna gelip vaziyeti vezir-i âzama bildirmiştir; bu sırada Kırım Hanı ile Abdi Paşa taraflarından gelen kâğıtlarda düşman sanıldığından çok fazla olup bundan sonra bu asker ile karşı durulmaz; yeniden altmış bin güzide askere ihtiyaç vardır ve vezir-i âzam da bizzat gelmelidir demişlerdi; bunun üzerine Halil Paşa, üstü açık denilen kayıklarla ve bütün ordu ile bir ayda Kartal sahrasına geçti ve düşman üzerine yürüdü.

Bu sırada Rus ordusu, mağlup etmiş olduğu Tatar kuvvetlerini takip ediyordu; Osmanlı ordusunun *Tuna*'yı karşı tarafa geçtiğinden haberdar değildi; Prut nehrinin *Tuna*'ya döküldüğü yere gelip memulün hilâfına olarak yüz binden fazla Osmanlı ordusiyle karşılaşınca şaşırdı. Kırım Hanı düşmanın sol cenahı karşısında mevki aldı ve düşmanı geri çevirmemek için yolu kapayarak Rus kuvvetlerini ihataya başladı; bu hal üzerine *Prut*'de Büyük Petro'nun vaziyetine düşmek üzere bulunan Romanzov on sekiz bin mevcutlu kuvveti ile kendisini müdafaa ediyordu; fakat serdar-ı ekrem Halil Paşa korkaklık derecesinde fazla ihtiyat edip Rus kuvvetini kendi kuvveti derecesinde sayarak üç kat siper yaptırıp muharebeye başladı. Rus kuvvetleri beşer tabur olup murabbâ şeklinde tertibat almışlardı.

Rus askeri tazyik olunarak beş saat muharebeden sonra mağlup olmuştu; fakat Romanzov böyle giderse ordusunun tamamen eriyeceğini hesap etmiş ve harbeli tüfeklerle ânî olarak taarruzla kendini kurtarmağa karar vermişti; işte Rusların bu hücumuna karşı bizim yüzbini mütecaviz nizamsız asker karşı koyamıyarak siperlere doğru kaçmağa başlamışlardı. Nihayet talim ve terbiye gören bir avuç Rus askeri bizim talim ve terbiyeden mahrum çokluğa galebe ettiğinden Osmanlı ordusunda kahkari bir bozgunluk peyda olarak askerin üçte biri şehid düşmüş yüz kırk üç pare top, yedi bin zahire yüklü araba Rusların eline geçmiştir.

Bu Kartal hezimeti üzerine Abdi Paşa ile Kırım Hanı ellerinde kırk bin kişilik bir kuvvet olmasına rağmen *İsmail* tarafından *Tolça* tarafına geçmek mümkün iken korkularından geçemiyerek bataklıklarda dolaşarak otuz konak uzaktaki *Özi* kalesine kaçmışlardır (1770 Ağustos).

Büyük bir ordu ile Tuna üzerine köprü kurulmadan kayıklarla bir ayda karşı tarafa geçilmesinin zorluğundan başka bir mağlubiyet zuhurunda bunun vahim neticeleri *Sen Gotar* ve *Zenta* muharebelerinde görülmüşken bilhassa böyle köprü kurmadan geçilmesinin ne kadar hatalı olduğu düşünülmemiş ve hatta düşmanı mağlup ettikten sonra *Hotin* üzerine gidileceği de düşünülerek ağırlıklar ve zahire de ordu ile beraber götürülmüştü; serdâr-ı ekrem Halil Paşa'nın bu derece hesapsız hareket etmesi

mutlak surette *Hotin*'i kurtarmak için *İstanbul*'dan aldığı emir üzerine idi.

Kartal sahrasında Debbağ köprüsü mevkiinde vuku bulup[1] *Kartal* veya *Larga* muharebesi sekiz saat sürmüştür. Bu mağlûbiyet üzerine Halil Paşa azlolunarak yerine *Karadağ* âsilerine karşı muzafferiyeti görülen[2] *Bosna* valisi Silahdar Mehmed Paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur (1184 Ramazan/-1770 Aralık)[3].

Kartal mağlûbiyetinden sonra müteaddit defalar düşmanı mağlûp ederek teslim olmayan *Bender* kalesi, general Kont Panin[4] ve *İsmail* kalesi de General Repnin taraflarından zabt

[1] Mahmud Sabit Efendi vekayinamesi s. 18b.

[2] Karadağlıların zaman zaman yabancı devletler tarafından tahrik neticesinde ısyan etmiş oldukları bilmünasebe daha yukarılarda görülmüştü. Karadağlıların *Viladika*'sı olan Danilo'nun 1735'de ölümünden sonra yerine gelen yeğeni Sava, ısyan ederek Avusturyalılarla birlikte Osmanlı hükûmeti aleyhine harp etmiş ve daha sonra Viladika olan Vasil'i Rusya ele alarak külliyetli tahsisat ile metbuları aleyhinde kullanmış ve ikinci defa Viladika olan Sava da Rusya'ya meyletmiştir. 1182 H., 1768 M. Osmanlı - Rus muharebesinden evvel Osmanlı vesikalarında ismi zikredilmiyerek "bir şahs-ı mechûl-ül-hal" olarak tavsif edilen İstefan adından Hırvat veya *Dalmaçyalı biri*, kendisinin maktul Rusya hükümdarı III. Petro olduğunu iddia ile meydana çıkıp etrafına epey taraftar toplamıştı.

Karadağ'da Düzme III. Petro'nun faaliyeti sebebiyle Osmanlı hükûmeti 1768 Haziranda Bosna valisi Silâhdar Mehmed Paşa ile ve Rumeli valisi diğer Mehmed Paşa'ya ve Arnavutluk sancak beylerine emirler vererek bu harekâtı bastırmağa memur etmiştir (*Mühimme defteri* 166, s. 12).

Yalancı Petro yani Hırvat İstefan evvelâ *Venedik* hududu taraflarında faaliyete geçmiş ve sonra Venediklilerin tedbir almaları üzerine *Karadağ* mıntıkasına atlayıp *İşpozi*, *Podgoriçe*, *Ülkün*, *Bar* ve *İşkodra* havalisinde harekât yapmıştı (*aynı Mühimme defteri* ve aynı hüküm). İstefan'ın, Petro olduğunu iddia etmesi Katerina'yı epey talâşa düşürmüş ve bunu elde etmek için gizlice Karadağ'a göndermiş olduğu Dolgoroki bir kolayını bulup İstefan'ı elde ettiyse de halkın kendisini müdafaa ve himayesiyle yalancı Petro kurtulmuştur. İstefan, Osmanlı - Rus muharebesinde *Karadağ*'da ıslahat yaparak ısyan çıkartmamış ve bu suretle Osmanlı hükûmetini meşgul etmemiştir.

[3] Kartal mağlûbiyeti üzerine Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Ivaz Zade Halil Paşa'nın mağlûbiyet hakkında padişaha açık arîzası (Top. Arşivi No. 1850)

[4] Bender kalesi, Kont Panin tarafından Temmuz sonundan beri muhasara edilmekte idi. Nihayet iki ay muhasaradan sonra 27 Eylül 1770'de düştü (*Hammer*, c. 8, s. 366 ve 367). Vâsıf, *Bender* muhasarasının *Kartal* muharebesinden evvel uzaktan yapılıp Kartal mağlûbiyetinden sonra da devam edip üç aya yakın sürdüğünü, taundan çok telefat vukû bulup bu miyanda Serasker bulunan vezir Mehmed Paşa'nın taundan vefat ederek yerine kale erkânının ittifakıyle Abdülcelil-zâde Vezir Emin Paşa'nın kumandan olduğunu ve nihayet düşmanın yaptığı şiddetli bir hücum esnasında kale kuvvetleri müdafaa halinde düşmanla çarpışırlar iken diğer bir kuvvetin müdafaadan hali bulunan *İstanbul kapısı* tarafından merdivenlerle kaleye girmeleri üzerine *Bender*'in teslim olduğunu yazmaktadır (c. 2, s. 111).

olunarak *Tuna*'nın sol sahilinde kalan diğer, *Kili*, *İbrail*, *Akkerman* kaleleri yani umumî tabirle *Bucak* mıntakası elden çıkmış ve Eflak kıt'ası de yeniden düşman işgali altına girmiştir (Eylül 1770).

Romanzov'un Tuna'yı geçmesi üzerine *Babadağı*, kış ordugâhı olmaktan çıkıp ordunun *Hacıoğlu pazarı*'nda kışlaması düşünüldü ise de pâdişahın kat'i iradesi üzerine sadr-ı âzamın yine *Babadağı*'nda ve yeni Kırım Hanı Selim Giray'ın da Babadağı ile *Tolca* arasında kışlamaları takarrür etti; halbuki zahire yokluğu ve bilhassa ordu vaziyeti cihetiyle *Babadağı*'nda kışlamak imkânı olmadığından bunu pâdişaha bizzat arzetmek üzere sadaret mektupçusu Abdürrezzah Bâhir efendi *İstanbul*'a gönderilmişti; fakat sarayından dışarı çıkmayarak ordu ahvalini bilmeden ve bilenleri ve söyleyenleri dinlemeden işe müdahale eden III Mustafa, Abdürrezzak Efendi'nin vaziyeti açıkca arzetmesine rağmen evvelki sözünde ısrar etmiş olduğundan az sonra bu ısrarının felâketi görülmüştür[1].

Rusların sulh teklifleri

Rus orduları başkumandanı Mareşal Romanzov, *Kartal* muharebesinden ve *Bender*'in zabtından sonra 22 Cemaziyelevvel 1184 (13 Eylül 1770)'de Serdar-ı ekrem Halil Paşa'ya, Petro Yuvan adında yarbay rütbesinde Türkçe bilir birisiyle mektup gönderip *Tuna*'yı geçmeden evvel sulh yapılmasının münasib olacağını

[1] *Kartal* mağlûbiyeti üzerine pâdişah huzuriyle yapılan görüşmede ordu merkezinin *Babadağı*'ndan daha içeriye naklinin zarurî olduğu hakkında Abdürrezzak Efendi'nin mütaleasını pâdişah muvafık görmemiş ve serdâr-ı ekrem *Babadağı*'ndan çekildiği takdirde halk muhaceret edip Balkanları bu tarafa aşarlar demiş. Bunun üzerine Abdürrezzak Efendi, kendi arzularıyle gelmeyip mecburî yani düşmandan kaçıp gelirlerse hal neye müncer olur? deyince pâdişah sükût etmiş ve meclis dağılmıştı. Halbuki o günün akşamı Abdürrezzak Efendi'ye pâdişahtan adam gelip "Efendi işte sabahtan dediğin gibi herifler bozulup bu tarafa geliyorlar buna tedbir nedir" diye sordurması üzerine Abdürrezzak Efendi: şimdilik *Pazarcık*'ta kalmalarını ve tesliyeti müş'ir hatt-ı hümâyun gönderilmesini tavsiye etmiştir (*Vâsıf tarihi*, c. 2, s. 107).

teklif ederek kendisinin buna murahhas olduğunu bildirmiştir. Gelen memur 16 Eylülde Osmanlı ordugâhına getirilerek görüşülmüş, keyfiyet Serdar-ı ekrem tarafından *İstanbul*'a bildirilmiş ise de gelen cevapta "*O işe biz bunda nizam veririz, mareşala dostane mektup yazınız*" denilmiştir.

Hükümetin biz burada nizam veririz demesinin sebebi, Avusturya ile Prusya'nın tavassutları hakkında müzakere olunması idi; fakat tavassut meselesi henüz sözde olup fiiliyata geçilmiş, değildi[1]. Halbuki bu tavassut Rusların müteaddit galebelerinden hasıl olduğundan bir buçuk sene zarfında ne ağır kayıplara uğrandı, hattâ Ruslar Osmanlılarla doğrudan doğruya müzakereyi isteyüp mutavassıt kabul etmediklerinden, daha sonraki Bükreş görüşmelerinde Avusturya ile Prusya'nın tavassutlarından bir netice hasıl olmamıştı.

Halil Paşa'nın yerine tayin edilmiş olan Bosna valisi Silâhdar Mehmed Paşa[2] *Bosna*'dan orduya gelinceye kadar

[1] Osmanlı hükûmeti İngilizlerin bu harpte Ruslara yardımları sebebiyle İngiltere ile dostluğu keserek Rusya ile anlaşmak için tavassutta bulunmakta olan Avusturya, Prusya, İngiltere ve Fransa hükûmetlerinden sulhe tavassut hususunda Avusturya ile Prusya'nın müracaatlarını kabul etti (28 Temmuz 1770/1184 Rebîulevvel). Osmanlı hükûmetinin bunların tavassutlarını tercih etmesine karşı İngiliz elçisi Morrey köpürmüştü; fakat Osmanlı hükûmeti İngilizlerin Ruslara karşı olan donanma yardımını gördükten sonra İngiltere'nin tavassutuna tabiî kıymet vermedi. Nihayet Avusturya ile anlaşmayı muvafık gören Osmanlı murahhasları Avusturya maslahatgüzarı Tugut (Thugut) ile —ki sonradan Avusturya'nın orta elçisi olmuştur— bir anlaşma yaparak bunu Prusya elçisinin haberi olmadan gizlice geceleri yer değiştirerek belli etmemek üzere müzakere edip (*Hammer tarihi*, c. 8, s. 398) nihayet 1771 Temmuzunda *Çırağan* yalısında teati ettiler. Osmanlı hükûmeti Avusturya ile akdettiği bu gizli anlaşma gereğince Avusturya İmparatoru, Osmanlıların ellerinden çıkmış olan yerleri ya diplomasi yolu veya harple Osmanlılara iade ettirmeğe muvaffak olduğu takdirde buna mukabil Osmanlı hükûmeti *Belgrad* muahedesiyle Avusturya'dan geri alınmış olan *Transilvanya* tarafındaki bazı yerleri (*Hammer*'in kaydına göre Küçük Eflâk'ı) Avusturya'ya terk ile Avusturya ticaretini her türlü ağır resimlerden muaf tutmayı kabul edip aynı zamanda Avusturya'nın, Ruslara karşı yapacağı sefer masrafına karşılık olarak da yirmi bin kese akçe verecekti. Halbuki aşağıda görüleceği üzere Avusturya bu hususta mağlûp ve yorgun olan Osmanlı devletine oyun yapıp masrafsız olarak *Bukovina*'yı işgal ettikten başka sefer açmış gibi masraf parası da almıştır. Avusturya ile aktedilen beş maddelik ittifakın metni sureti Topkapı sarayı arşivinde 1052 numaradadır.

[2] Silâhdar Mehmed Paşa'nın sadr-ı âzamlığa tâyinine dair hatt-ı hümâyun sûreti :

Tolca muhafızı Diyarbakır valisi Hacı Ahmed Paşa ordu serdar vekilliğine tayin edilmiştir.

Rusların Akdeniz Harekâtı

Katerinanın Mora Rumlarını tahriki

Bu Osmanlı-Rus muharebesinde devleti içerisinden de meşgul etmek isteyen Katerina, Mareşal Münih'in tavsiyesiyle Balkanlarla Mora'daki ortodoks mezhebinde olan halkı ısyan ettirmek üzere tertibat aldı ve aslen *Makedonya*'lı olup Rusya'da topcu kumandanı olan Papas oğlu Mavrumihal'i *Mora*'ya gönderdi; beraberinde İncil, Katerina'nın resmi ve bir çok haçlar bulunduğu halde *Mora*'ya giden Papas-oğlu orada epi faaliyette bulundu; papasları ve ileri gelen bazı *Kalamata*'lıları elde etti ve sonra Panayotti Benaki ismindeki bir Rum vasıtasiyle *Manya*'lılar (Manyot'lar) ile görüşerek uyuştu ve tedarik edilen propagandacılar vasıtasiyle Mora köylerinde ısyan hazırlıkları yapıldı; bilhassa Türkçeye mükemmel surette vakıf bulunan, arapça ve farsçayı pek iyi bilip konuşan, Rumeli'yi ve adaları dolaşarak propaganda yapan Hacı Murad müşteâr

Sen ki vezir-i âzamım ve serdar-ı ekremim Mehmed Maşa'sın,

Seni selâm-ı şâhânem ile teşrif kıldıktan sonra selefin Halil Paşa'ya gerek umûr-ı sefer ve gerek umûr-ı âmmede küllî istiklâl verilip hazâin-i firavan ve esbâb-ı âdiyeden olan levazımât ve mühimmâtı istikmal ile bâzûy-ı iktidarına fevk'l-gaye takviye ve her hususa ruhsat-ı kâmile-i mülükânem mebzul olup...kendunden hüsn-i tedbir ve sebat ve celâdet üzere hareket memûl ve matlûp iken evkatını müteallikat ve havasına sarf... ve düşman-ı dinin hile ve harekâtından külliyyen gaflet ve hiyn-i muharebede adem-i sabır ve sebatla cünud-ı muvahhidini mübtelây-ı hezimet kılıp uğur-ı din-i mübinde feday-ı can ve baş eden kullarıma rağbet eylemediğinden teneffür-i kulup edip sefer görmüş ihtiyar kullarıma rağbet etmeyip cümle perişanlığa bâis ve hilâf-ı memul-i hümâyunum olan haletler vukua gelmekle... azli vücûb-ı aklî ile muktazi olduğuna binâen azlolunup mühr-i hümâyunum yedinden nez olunmuştur. Sen umur-ı cenk ve harbe vâkıf olduğun *Karadağ*'da esbab-ı sefere ârif olmanla, senden din-ü devlet-i âliyyeme lâyık harekât memûl-i şahânem olmağın mühr-i hümâyunumla hizmet-i vekâlet-i mutlakam sana tefviz ve ihsanım olmuştur... (*Mühimme defteri* 168).

Pâdişah hatt-ı hümâyunda bütün kusuru vezir-i âzama atfetmiş ve asker denilen zümrenin nizamsız bir kalabalıktan ibaret olduğunu bilmemezlikten gelerek bilhassa ocaklıyı gücendirmemek istemiştir.

adlı bir Rus casusı 1179 H./1765 M. de yani muharebeden üç sene evvel *Mora*'ya gelip *Manyot*'ları tamamen ele almış ve isminden ötürü hiç nazar-ı dikkatı çekmeyerek Manyalıları ısyana hazırlamıştı. Manyalılar ısyan edecek olurlarsa derhal himaye vadolunup Kalamata'da bulunan Malveziya Baş piskoposu Rus filosu ve ordunun pek yakında muvasalat edeceğine dair teminat da almıştı. [1]

Papas-oğlu Mavro Mihali [2] Mora vaziyeti hakkında malûmat verip bir Rus filosunun *Akdeniz*'e gelmesiyle Mora'lıların ısyan edeceklerini Katerina'ya bildirdi; işte bu suretle Osmanlı hükümeti kara harbiyle uğraşırken hiç beklemediği *Mora* ısyaniyle karşılaştı.

Rusların Baltik filosu

Baltık denizinde Büyük Petro tarafından yaptırılan donanma bu harpte çok işe yaradı, 1769 Temmuzunda *Kronştad* limanında bulunan Rus donanmasının birinci kısmı olan yedi kalyon, dört firkateyn ile bir kaç nakliye gemisi *Akdeniz*'e hareket etti [3] Donanmada bin iki yüz mevcutlu bir tabur asker vardı. Donanma amiralı Spiridof olup yanında Komodor mevkiinde Greig adında bir İngiliz vardı; Donanmada gerek *Azak denizi* tarafından ve gerek *Mora*'dan gelen gemici rumlar da bulunuyordu;

[1] *Mora*'nın güneyinde *Koron* körfezinin doğusunda bulunan Manya halkı olan Manyotlar II. Bayezid zamanında şahsî vergiden muaf olmak üzere Osmanlı nüfuzu altına girmişlerdir. Korsanlıkla meşgul olan Manyotlar *Girid* seferi esnasında fırsat buldukça Türk nakliye gemilerini yağma etmek suretiyle fenalık yapmışlar, hattâ bu gemilerden bazılarını *Kandiye* altına götürüp yakmışlardı. Manyotlar bu yaptıklarının cezasını göreceklerini bildiklerinden kendilerini buradan kaldırmak için Papaya ve Toskana büyük dukalığına başvurdularsa da muvaffak olamadılar. Cineviz cumhuriyeti bunlara *Korsika* adasında yer göstermek istedi ise de file çıkmadı. Nihayet Manyotlar *Girid* seferinden dönen Fazıl Ahmed Paşa'ya 1081 (1670)'de boyun eğerek itaat gösterip vergiyi kabul edeceklerini bildirdiklerinden 1083 (1672)'de *Edirne*'ye bir heyet gönderip vergilerini tesbit ettirmek istediler, yirmi seneden beri vermedikleri vergi afvolundu (*Galland tercümesi*, c. 1, s. 96 ve *Silâhdatr tarihi*, c. 1, s. 528).

[2] *Hammer* (Almanca tab'ı, c. 8, s. 355) Georg Papasoğlu diyor.

[3] *Hammer*'de on iki saff-ı harp gemisi, on iki firkate ve diğer müteaddid gemilerden müteşekkil donanma deniliyor (*Almanca tab'ı*, c. 8, s. 355).

Bu tarihlerde İngilizler ile Rusların arası iyi olup Fransaya karşı hasım olan Katerina, İngiltereye dosttu ve 1767 tarihli bir ticaret anlaşması ile İngiltereye geniş müsaadatta bulunmuştu; bundan dolayı Rus donanması İngiliz limanlarına geldiği zaman dostca tezahürlere vesile olmuş, noksanları giderilmiş ve personel noksanları da İngilizler tarafından tamamlanmış ve hatta İngiliz amirallarından Elfinston ile bir kaç İngiliz zabiti daha sonra hareket eden ikinci Rus Baltık filosuna iltihak etmişlerdi.

Birinci Rus Baltık filosu aynı sene son baharında İngiliz limanlarından *Cebelüttarık* boğazına doğru hareket ettiği sırada kalyon, firkateyn ve nakliyeden mürekkep on mevcutlu ikinci Rus Baltık filosu da İngiliz amiralı Elfinston kumandasında olarak İngiltere'ye gelip o da 1770 Nisanında *Cebelüttarık* tarafına hareket etmiştir.

Bu iki Rus filosunun Baltık denizinden hareket ederek Türk sularına gelmekte olduğu Fransa hükümeti tarafından Osmanlı hükümetine bildirildi ise de Mora'daki ısyan hazırlıklarından haberdar olmayan hükümet, Rusların Akdenizde bir istinad noktası olmadığını söyliyerek işi ciddiye almadı ve bunu söyleyenleri safsatacı ve mugalatacı addetti [1]. Hattâ Cezayir-i Garb Beylerbeğisi tarafından yirmi yedi parçadan mürekkeb bir Rus donanmasının *Minorka* adasındaki *Port Mahon* limanına geldiğini

[1] Rusyalı, *Petersburg*'un batısında ve *Baltık denizi*'ne dökülen nehir kenarında büyük gemiler yaparak deniz ticaretine ehemmiyet vermiş olup aynı zamanda Osmanlı devletiyle muharip olduğundan *Bahr-i Baltık*'tan *Bahr-i Muhit*'e ve *Septe* boğazından *Akdeniz*'e çıkıp Cezair-i islâmiyyeye îsâl-i mazarrat ve adalar reâyasiyle anlaşmış olmalariyle gemilerinin noksan ve adamlarının tecrübesizliği sebebiyle *Venedik* ve *İngilterelü* ile istimzac ve kira ile sefineye ihtiyaçları olduğunu ifade edip arzularını temin ettikten başka denize mücavir olan düvel-i nesâradan kuvvet-i nakdiye ile derya ilminde mâhir adamlar tedarik eylediklerini Moskovluya buğz eden bazı düvel hufyeten devlet-i aliyyeye ihbar ve vaktiyle tedarikli bulunmaklığı ihtar eylemişlerdi. "O vaktin rical ve kibarı bu keyfiyeti mugalataya haml ve adem-i tasdik ile *Petersburg*'dan *Akdeniz*'e Moskovlu'nun donanma ihracını bir veçhile mütalealarına tatbik edemeyip umur-ı müstahileden ad ve muaraza edenlerin delâilini mükâbere-i mahz ile red eylediler; nagâh düşman-ı ru siyah *İnebahtı* açıklarında nümayan ve sevahilinde bulunan ehl-i islâma dehşet resan olmalariyle... Moskovlu'nun *Bahr-i Sefid*'e donanma ihracını müstahil addedenler gark-ı bahr-i şerm" oldular (*Vâsıf tarihi*, c. 2, s. 42).

bir mektupla Patrona Cezayirli Hasan Bey'e[1] bildirilmiş ve o da bu mektubu sadaret kaymakamına göndermişti.

Her iki filodaki kuvvetlerin başkumandanlığı (Akdeniz harekâtı kumandanlığı) Aleksi Orlof adındaki Rus generalına verilmişti; Bunun kardeşi Teodor Orlof, Amiral Pridof'un kumandasındaki kuvvetlerin yani birinci Rus filosundaki askerin kumandanlnğını ele aldı.

Birinci Rus filosu Mora sahillerine gelerek *Koron*'u muhasaraya başladı; diğer filoya Aleksi Orlof binip o da Koron muhasarasına iştirak etti (1770 Mart) her iki donanma mevcudu altı kalyon dört firkateyn, iki müsellah nakliye, bir humbara gemileriyle diğer bazı nakliyeden müteşekkildi.

Mora'daki durum

Aleksi Orlof'un plânı

Akdeniz harekâtı kumandanı Aleksi Orlof'un plânı mûcibince *Çanakkale boğazı*'nı Osmanlı donanmasının çıkmasına karşı kapatarak Akdeniz'deki bazı mühim adalara sahip olunduktan sonra *Mora*'dan îtibaren Selanik'e kadar ısyan başlayacaktı; fakat bir hadise bu plânın tatbikine mâni oldu.

Rusların birinci filosu Mora sularına gelerek öncülerini ileriye göndermişti; fakat asıl Rus filosu bir fırtına yüzünden *Manya* limanına ilticaya mecbur olup bu ilticayı Manyalılar ısyan hareketine işaret zannederek[2] ayaklanmalarından dolayı Aleksi, plânını değiştirmeğe mecbur olarak harekâta başladı.

[1] *Patrona*, Osmanlı donanmasında kaptan paşadan sonra gelen en yüksek rütbeli amiral olup Cezayirli Hasan Bey daha sonra uzun müddet kaptan paşalık ve daha sonra sadr-ı âzamlık etmiş olan meşhur Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dır.

[2] Mora valisi esbak vezir-i âzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın 7 Zilkade 1183 (4 Mart 1770) tarihli tahriratında: "...İşbu Zilkadenin ikinci çarşamba günü Moskovlu keferesi bandırasiyle beş kıta sefain ötedenberu ısyan ve tuğyan üzere olan *Manya*'da *Mavromihalioğlu* limanına dahil oldukları, *Koron*, *Mudon*, *Misistra*, *Anderusya*, *Londar* ahalileri tarafından inha ve cümleye havf ve hayşyet târi oldu" denilmektedir (*Başvekâlet Arşivi vesikaları*, Dolap 1, Sandık 3, Vesika numarası 39).

Mora'da yer yer ısyanlar

Mora ısyanı evvelâ elli bin Manyalının ayaklanmasiyle 1183 H./1770 Martında başladı ve evvelden yapılan hazırlık dolayısiyle derhal genişledi. Yarım adadaki müslümanlara karşı katl-i âm yapıldı. daha yukarıda adı geçen ısyan mürettiplerinden Kalamatalı Benaki başına topladığı dört bin kadar ruma, Rus askeri elbisesi giydirerek *Koron* muhasarasına iştirak etti; bu suretle denizden ve karadan kuşatılan Koron müdafileri iki ay mukavemet ederek kaleyi vermediler; kasabalardan kaçabilen müslümanlar Mora'nın merkezi olan *Tripoliçe* şehrine iltica ettiler.

Barkof kumandasında dörtyüz kadar Rum askeri mühim miktarda Manyalı ile birleşerek [1] kendilerine teslim olmalarına rağmen vaidleri hilâfına *Mizistira* halkına katl-i âm yaparak çocukları minareden aşağı atacak kadar vahşet gösterdiler [2] Diğer âsîlerin de iltihakiyle mevcutları artan Rus ve Manyot kuvvetleri *Tripoliçe* üzerine yürüdüler.

Bu sırada *Tripoliçe*'ye yetişen Mora seraskeri esbak sadr-ı âzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa, kendisine Selânik, Bar, Ülkün ve saireden gelecek gönüllü kuvvetlerin beklenmesine vaziyetin müsaid olmamasını takdir ederek etraftaki âyana buyruldular gönderip acele yardımına çağırdı; Tırhalalı Ni'metîzâde, Yenişehirli Müderris Osman Bey [3] ve kapıcıbaşı İsmail Ağa, Çatalcalı Ali Ağa, İzdinli Bey-zâde Yusuf Ağa biner ve daha fazla kuvvetle *Tripoliçe*'ye geldiler; kasaba etrafında müdafaa tertibatı alınmıştı.

Tripoliçe ve Patras muharebeleri

Eyalet merkezi olan *Tripoliçe*'de on bin kadar Türk müdafaa kuvveti toplanmış olup âsîlerin mevcudu da yirmi bin kadardı; bunlara karşı mütesellim Hasan Efendi kumandasına verilen [4] kale

[1] *Vâsıf tarihi* bu mikdarı altmış bine çıkarmakta ise de mübalâğalı olup bu mikdar daha sonra artmıştır.

[2] *Hammer* (c. 8, s. 356, 357 — Almanca tab'ı).

[3] Müderris Osman Bey, buradaki hizmetlerinden dolayı vezirliğe terfi ederek Müdderrisris Osman Paşa olmuştur.

[4] Bu mütesellim Hasan Efendi, daha sonraları yani 1202 H., 1787 M. de *Vidin*'de vali bulunan Melek Mehmed Paşa'ya kethüda olup sonradan Rus harbinde vezirlik verilmiş ve 1204 H. (1790 M.)'de vezir-i âzam ve serdâr-ı akrem olmuştur ki, tarihte Kethüda veya Cenaze Hasan Paşa diye meşhurdur.

kuvvetleriyle hariçten imdada gelen Türk ve Arnavud askerlerinin düşmana karşı yaptıkları şiddetli hücum üzerine âsîler üç bin maktul vererek dağıldılar; topları elde edildi; dört yüz Rus'tan hiç biri kurtulamadı; 23 Zilhicce 1183 (19 Nisan 1770) tarihindeki bu mağlûbiyet âsîleri sindirdi; maamafih ısyan hareketi bir yerde olmadığından diğer Mora kasabaları da taarruza ve katl-iâma uğramışlardı; meselâ *Arkadya* halkı teslim olmalarına rağmen evlere doldurularak yakıldılar; Mora'nın kuzey batısına düşen *Gaston* kasabası hıristiyanları oradaki Türklerle muharebe edip Türklerin bin müşkilâtla *Balyabadra* yani *Patras* taraflarına çekilmeleri üzerine *Patras* Rumlariyle haberleşip faaliyetlerine devam ettiler. *Patras* varoş'ı müdafaadan sonra düştü ise de kale müdafaa etti; Rus donanmasiyle âsilere karşı on dokuz yirmi gün müdafaa eden Türkler susuzluktan teslim olacak dereceye gelmişlerken bu sırada *Kastil* muhafızı Mustafa Paşa'nın gönderdiği kuvvetler karşı sahildeki *Lepanto* (İnebahtı)' dan gelen yardımcı kuvvetlerle birleşerek *Patras*'ı muhasara eden âsîleri mağlup etmişlerdir. Bu galibiyet üzerine beş bin kadar Türk kuvveti *Gaston* ve diğer bazı kasabaları geri almışlardır. Bu, *Tripoliçe* ve *Patras* muvaffakiyetleri üzerine ısyan hareketi yavaş yavaş tavsamağa başlamıştır.

Mudon muhasarası

Koron muhasarasını kaldıran Ruslar *Navarin* üzerine gidip burasını aldıktan sonra[1] bin kadar Rus kuvveti ve otuz altı top ve mühim miktarda Mora kuvvetleriyle birlikte karadan ve denizden *Navarin* yakınındaki *Mudon* üzerine yürüdüler; âsîlerin en büyük kuvveti burada bulunup miktarı otuz bin kadardı; sekiz yüz mevcutlu Mudon kalesi, Mayıs 1770 tarihine kadar dayandı ve Mora seraskeri Muhsin-zâde'nin *Tripoliçe* muvaffakiyetinden sonra acele olarak Çatalcalı Ali Ağa kumandasiyle yolladığı yedi bin kişilik bir kuvvet düşmanın çokluğuna bakmayarak mücadeleye atıldığı

[1] Navarin, Prens Dolgoruçki (Dolgorucki) ile Rus ordusunda hizmet etmekte olan Hannibal'a teslim oldu. Prens Dolgoruçki *Arkadya* ile *Leontari*'yi de zabdetti. Prens tarafından Türk garnizonunun hayatlarının bağışlanmış olduğuna dair olan anlaşmayı Fransa konsolosu da imzalamıştı; fakat *Matyalı*'lar bunu tanımıyarak Türkleri katl ile şehri yaktılar (*Hammer*, Almanca tab'ı, c. 8, s. 357).

sırada kaleden çıkan üçyüz fedai de bunlara yardım ettiğinden Rusların çoğu katlolunarak topları zabtolundu; çok zayiat veren âsiler de perişan bir halde kaçtılar. Bundan sonra Çatalcalı Ali Ağa, *Navarin* kalesine iltica eden Ruslara karşı taarruza geçti.

Osmanlı donanmasının Mora'ya hareketi

Devlet merkezinde Mora ısyanı haber alınır alınmaz donanma, kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa kumandasında olarak boğazdan çıkmıştı[1]; bunu haber alan Aleksi Orlof, İngiliz amirali Elfinston (Elphinstone) kumandasındaki ikinci Bahr-i Baltık filosunun Osmanlı donanmasına karşı gitmesini emretti. Osmanlı donanmasının Mora'nın doğu taraflarına gelmesi ve Rus filosiyle 27 Mayıs 1770'deki muharebesi üzerine *Navarin* kalesinde bulunan Aleksi Orlof Moralıları ısyana tahrik eden Papazoğlu ile Benaki'yi yanına alıp ısyan ettirdikleri Mora halkını yüzüstü bıraktıktan sonra *Navarin*'i tahliye edip Türk donanması üzerine gittiğinden *Navarin* kalesi bu suretle kurtulmuş ve Ruslar'da Mora'dan tamamen çekilmişlerdir (7 Haziran 1770).

On kalyon, bir baştarde ve oniki çekdiri ve fırkateynden mürekkep olan Osmanlı donanması Mayıs 1770'de İstanbul'dan hareket ile yirmi mayısta Doğu Mora sularına gelerek derya beylerinden Rodos sancağı mutasarrıfı Cafer Bey'in yedi kıt'a gemisiyle birleşmiştir.

Osmanlı donanması, düşmanın *Mudon* önünde bulunduğunu haber alarak o tarafa doğru gitmekte iken *Menekşe* önlerinde[2] dokuz gemiden müteşekkil Elfinston kumandasındaki Rus donanmasına rastladı vukua gelen muharebelerde Osmanlı donanması çekildi ve Rus donanması tarafından *Anapoli* limanına kadar takip olundu; burada iki taraf arasında top muharebesi oldu, neticede Osmanlı donanması, düşman donanmasını çekilmeğe mecbur etmekle beraber personellerine güvenemeyen Hüsameddin Paşa Rus donanmasını takibe cesaret edemedi (28 Mayıs 1770). Bundan sonra Osmanlı ve Rus donanmaları arasında bazı muharebeler daha olduysa da kat'î bir netice alınamıyarak hep Osmanlı donanmasının fazla çekingen ve ihtiyatlı hareketi ve harp sahasından çekilmesi suretiyle devam stti.

[1] Akdenize çıkan donanma kalyonlarında bulunan efrada başarı gösterildikte verilmek üzere Kapdan-ı Derya Hüsameddin Paşa'ya ortaları birer sırmalı üçer kollu sade ikiyüz aded gümüş çelenk teslim edilmişti (Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defteri No. 24/2 sene 1183 Zilhicce 29).

[2] *Menekşe* veya *Benefşe* limanı Mora'nın güney doğusunda ve *Malya* burnunun medhalinde bulunup bir adı da *Monemvaziya*'dır.

Mara asilerine Karşı hareket

Mora seraskeri Muhsin-zâde Mehmed Paşa *Anapoli* muhafızlığından seraskerliğe tayin edildiği için Mora ahvaline vâkıf olduğundan daha yukarıda görüldüğü üzere âsileri şiddetle tedip etmişti. Mora'nın batı sahillerine kaçabilen âsilerden bir kısmı Venediklilere ait *İyoniyen* adalarına iltica edebilip kaçamıyanlar ise *Navarin* önündeki Çıplak adaya (Sfakleri) kaçıp orada telef oldular. *Navarin* önüne gelen âsiler, Rus kumandanı Aleksi'ye:

— "Bizi esaretten kurtarmağı va'd ile ısyan ettirdiniz; ondan vazgeçtik, şimdi bizi ölümden kurtarınız, başka bir şey istemiyoruz" diyerek kaleye kabullerini istedilerse de kabul edilmeyip Türk intikamına terk edildiler. Ruslar, Moralıların kendilerine vadettiklerinden pek az şey bulmuşlardı; halbuki, Ruslara yüz bin kişinin tam mücehhez olduğu bildirildiği için İmparatoriçe Katerina bu söze aldanmıştı. Rusların ellerinde Mora'yı zabtedebilecek kuvvet olmadığından ancak bir, iki yeri muhasara etmişler, umdukları yardımı görmemişler ve daha ilk temasta kaynaşamamışlardı; bundan dolayı Moralılar, Rusların kendilerini terk etmelri ni affetmiyerek kaçtıklarını söylerlerken Ruslar da Moralıları korkaklık ile itham etmişlerdi.

Rusların Mora'dan tamamen ayrılmalarından dolayı Muhsin-zâde Mehmed Paşa âsileri tamamen temizledi; onun bu suretle süratli hareketi sayesinde az zamanda Mora ısyanı bastırıldı. Bu muvaffakiyetinden dolayı *Mora fâtihi* şöhretiyle anıldı[1].

Koyun adaları Muharebeleri

Rus donanması, kaybettiği Osmanlı donanmasını ararken *Pire*, *Atina* ve *Ağrıboz* önlerine gelip halkı ısyana teşvik ettiyse de Mora'nın âkıbetine uğramak istemeyen Rumlar aldırış etmediler, Aleksi Orlof'un fikri Türk donanmasına *İstanbul*'dan yardım gelmeden evvel onu muharebeye mecbur etmekti. Bu sırada Osmanlı donanmasının *Midilli* adasının güney taraflarında bulunduğunu haber

[1] Bu *Mora* ısyanına dair aslen Moralı olan Süleyman Penah Efendi'nin kaleme aldığı mühim bir eser vardır. Süleyman Penah Efendi mecmuası denilen bu vekayinâme tarih vesikaları dergisinin yedinci sayısında neşredilmiştir. Süleyman Penah Efendi bu Mora ısyanında orada bulunmuştur.

alan Rus donanması o tarafa gitti ve *Koyun adaları* önünde Türk donanmasını buldu. Aleksi, îcabeden talimatı verdikten sonra donanma idaresini Rus amirali Sipiridof'a bırakarak kendisi bir firkateye geçti.

Osmanlı donanması mevcudu onaltı kalyon, altı firkateyn ve diğer gemilerden mürekkeb olup buna karşı Rus donanması da dokuz kalyon, dört firkateyn ve diğer beş gemi olmak üzere onsekizdi.

12 Rebîulevvel 1184 (6 Temmuz 1770)'de öğle vakti başlayan ve iki saat süren bu, *Koyun adaları* muharebesi bir donanma harbinden ziyade mübarezeye çıkan iki pehlivan gibi iki kapudâne kalyonunun muharebesinden ibaret olup fevkalade heyecanlı idi. Türk donanması kapudanesinin amirali Cezayirli Hasan Bey ve Rus kapudanesinin amirali de İspiridof idi.

İki donanma karşılaşıp harp tertibatı aldıktan sonra İspiridof'un *Senöztaş* (Yevstafiy) ismindeki büyük kalyonu Osmanlı filosunun sağ yanına hücum etti. Buna karşı 84 toplu *Burc-ı zafer* adındaki Hasan Bey'in kapudâne kalyonu kendi üzerine gelmekte olan İspiridof'un kalyonu üzerine gülle yağdırarak Rus kalyonunun bütün armaları budandığı gibi diğer bir gülle isabetiyle de dümeni parçalanark suyun akıntısiyle Hasan Bey'in *Burc-ı zafer* kalyonunun üzerine düşerek iki kalyon birbirine yanaşmıştır.

Bu vaziyet üzerine Hasan Bey, otuz kişi ile derhal Rus kalyonuna atlayarak döğüşmüş ve Rusları sindirdikten sonra yaralanarak tekrar kendi kalyonuna geçmiştir. Bu sırada Rus kalyonunun cephaneliği ateş alarak yanmağa başlayıp yangın yanındaki Hasan Bey'in kalyonuna da sirayet ettiğinden Hasan Bey kendisini denize atarak Cezayirli Ahmed ismindeki bir arkadaşiyle beraber bir tahta parçasiyle sahile doğru yüzüp sahilden gönderilen bir kayıkla kuttarılmıştır. *Senöztaş kalyonu*'nda bulunan Aleksi Orlof'un kardeşi Teodor Orlof ve kalyon kaptanı ve bazı zabit ile on kadar askerden başka hiç kimse kurtulmamıştır.

İki kalyon harbi ve yangını dolayısiyle gemiler ateşin kendilerine sirayet etmemesi için Türk gemileri yükselip açıldıkları gibi Osmanlı donanmasının sol koluna taarruz etmek isteyen

Elfinston da yanmak tehlikesi üzerine harp sahasından açılmış ve bu hal üzerine *Rodos* sancak beyi Cafer Bey akşam karanlığından istifade ederek kendi gemileriyle güney istikametine seyredip *Çeşme* limanına girmiş ve diğer gemiler de onu takib eylemişlerdir.

Çeşme vak'ası

Çaşme limanına giren Osmanlı donanması manevra yapamıyacak vaziyette üst üste demirlemişti. Bu tehlikeli vaziyeti yaralı olan Cezayirli Hasan Bey, kaptan-ı derya Hüsamettin Paşa'ya söylediyse de kaptan paşa liman ağzına ve Çeşme kalesiyle sahil arasına koydurduğu toptoplarla mukabele edileceğini beyan etti filhakika düşman donanması hücum etmiş olsa idi bu suretle mukabele olunurdu; hal böyle olmayıp hesab edilmedik bir hadise ile karşılaşıldı.

Osmanlı donanmasının Çeşme limanındaki sıkışık vaziyetini gören İngiliz amirali Elfinston'un tavsiyesiyle İngiliz amirali g reig'in hazırladığı dört kalyon iki firkateyn bir humbara gemisi akşam karanlığı bastıktan sonra Çeşme limanı ağzına gelip limanı muhafaza eden dört kalyon üzerine top ateşi açtı; bu suretle iki taraf arasında top ateşi olurken dört ateş gemisi (Borlot) de top dumanları arsından sessizce çeşme limanına girerek birbirlerinin yakınında bulunan gemileri yaktığı gibi bundan başka yağlı paçavra ve humbara ile Osmanlı donanmasına ateş edildi. Ateş evvelâ bir kalyona isabet ettiğinden gemidekiler kendilerini denize attılar [1]. Fakat iş bununla kalmayarak ateş diğer kalyonlara da sirayet etmek sûretiyle koca donanma yandı ve yalnız kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'nın baştardesi *Sakız* adasına kaçarak kurtuldu (7 Temmuz 1770). Bu muvaffakiyetinden dolayı Kont Orlof'a karşı minnettarlığını bildiren İkinci Katerina bu Çeşme galibiyeti nişanesi olarak ona *Çeşmeski* lakabını vermiştir.

Çeçme vakasından sonra Rus donanması *Sakız* adası önüne

[1] Osmanlı donanması *Çeşme* limanında Rus donanmasiyle top teati ettiği sırada ateş gemileri üzerine memur olan İngiliz kaptanı, atılan gülleler arasında limana girip Rusyaluyu teşci edip ateş gemilerinden birisini Osmanlı gemisinden birisine kendi eliyle bağlayıp saçları, yüzü ve elleri yandığı halde kendini denize atıp yüzerek Rus donanmasına gelmiştir; bu suretle birbirinin yanında bulunan Osmanlı donanması tutuşarak yanmıştır.

gelip hem oraya iltica etmiş olan kaptan paşa gemisini almak ve hem de adayı işgal etmek istediyse de kaleden şiddetle mukabele edilip ada sahilinde kuvvet de bulunduğundan çekilmeğe mecbur oldu.

Osmanlı donanmasının bir anda mahvolması Rus donanmasının *Çanakkale*'den içeri girip *İstanbul*'a gelmesi ihtimalini arttırdığından tersanedeki eski, altı kalyon bir kaç arnavud perkendesi, dört Cezair gemisi ve diğer bazı gemiler tedarik olunarak acele *Çanakkale* boğazına gönderildi. Venediklilerden bedeli mukabilinde bir kaç gemi alınmak istendiyse de red cevabı alındı.

Çeşme vukuatını müteakib Hüsameddin Paşa kaptan-ı deryalıktan azlolunarak Rodos beyi Cafer Bey kaptan-ı derya oldu ve *İzmir*'de bulunan Cezayirli Hasan Bey'in kurtulan gemicilerle birlikte *Çanakkale boğazı*'na gelmeleri emredildi.

Çeşme vak'asından sonra

Çeşme fâciasından sonra Aleksi Orlof deniz kumandanlarını toplayarak vaziyeti görüştü; İngiliz amirali Elfinston bu galebeden istifade ile *Çanakkale boğazı*'nı zorlayarak *Marmara*'ya geçilip *İstanbul*'un bombardıman ile tehdit edilerek bu suretle Osmanlı hükümetinin sulhe mecbur edilmesini teklif etti; fakat bu teklifi Aleksi Orlof muvafık bulmadı ve Boğazı kapatmak suretiyle *İstanbul*'un iktisaden tehdid edilmek üzere Boğaz dışında bir deniz üssü elde etmeği muvafık gördü; bunun üzerine koyun adalarından hareket eden Rus donanması *Limni* adasını işgal etti (17 Rebîulevvel 1184/10 Temmuz 1770). Fakat *Limni* kalesi teslim olmayarak üç buçuk aya yakın bütün Türk halkı çoluk, çocuklariyle müdafaada bulundular.

Limni'ye yerleşen Rus donanması İngiliz amiralının tavsiyesiyle *Çanakkale boğazı*'na taarruz hazırlığı yaptı; *İstanbul*'da Osmanlı hizmetinde bulunmakta olan Baron dö Tot acele Boğaza gönderildi; bunun aldığı tâbiye tertibatı üzerine Rusların boğaza karşı yapacakları taarruz önlendi; İngiliz amirali onbeş günden fazla muhtelif cephelerden Boğaz'ı tehdid ettikten sonra sökdüremiyeceğini anlayınca hücumdan vazgeçti.

Limni kalesinin müdafaası

Aleksi Orlof işgal ettiği *Limni* adasından müdafaada bulunan kale muhafızlarına haber gönderip teslim olmalarını teklif ettiyse de red cevabı aldı ve 20 Temmuzda kaleyi topla dövmeğe başladı; üç tarafı su ve bir tarafı kara olan *Limni kalesi* gerek metanet ve gerek cephane ve yiyecek cihetinden dar durumda idi. Müteaddid yürüyüşleri, kahramanca tarda muvaffak oldular; hücumlardan bir netice alamayan Ruslar kaleyi açlık ve susuzlukla elde etmeğe çalıştılar; kale müdafileri fedailer çıkararak vaziyetlerini birbiri ardından *Çanakkale*'ye bildiriyorlardı; son duruma gelmişlerdi; kalenin teslimi hakkındaki teklife karşı bir takım şartlarla teslim olmağa karar verip bu hali de *Çanakkale*'ye bildirmişlerdi.

Cezayirli Hasan Paşa

Limni müdafilerinin son defaki müracaatları üzerine kendisine beylerbeğilik yani iki tuğlu paşalık verilmiş olan Cezayirli Hasan Paşa, bu sırada Çanakkalesinde idi; *Limni*'nin daha muhasarası esnasında o tarafa imdada gitmek istediyse de İngiliz amiralının Boğaza karşı yaptığı keşifler sebebiyle Limni müdafilerine yardıma gidememişti; fakat vaziyetin ciddiyetini anlayan Hasan Paşa, *Limni* elden çıkarsa Akdeniz adalarının tehlikeye gireceğini *İstanbul*'a bildirmesi üzerine her ne olursa olsun *Limni*'nin kurtarılmasına karar verilmişti.

Kaleden son imdad haberiyle teslime karar verildiğini haber alan Hasan Paşa gelmesini beklediği kuvvetin bir kısmını almadan bin yüz kişilik az bir kuvveti, küçük gemi ve kayıklara doldurduktan sonra gece karanlığından bilistifade topsuz olarak *Limni* adasına hareket etti (5/6 Ekim 1770) [1].

Bu küçük kuvvet 6 Ekimde sabahleyin *Limni*'nin Yoztaş limanına girmeğe muvaffak oldu; kaledekilerin Rusların tekliflerini kabul ettiklerini fakat henüz kalenin teslim olmadığını öğrenerek acele Limni kalesi önüne geldi; karadan kaleyi muhasara eden Ruslar Türklere oniki bin kişilik kuvvet geldiğini haber

[1] Baron dö Tot *Çanakkale*'de iken Cezayirli Hasan Paşa ile görüştüğü sırada Cezayirli'nin bu mütaleasını cinnet telâkki etmiş ve *İstanbul*'a döndüğü zaman bu delice mütaleaya göre hareket edilmemesini tavsiye etmiştir.

alınca şaşırdılar ve bir baskına uğramadan evvel derhal muhasarayı kaldırarak gemilerine kaçtılar.

Limni kalesinin önünden ayrılan Rus donanması aynı adada Rus askerî kuvvetlerinin bulundukları *Mondros* limanına gelmişlerse de oraya da yetişen Türk kuvvetleri burasını da kurtarmışlardır [1]. Bundan sonra Rus donanması *Ege denizi*'nde bir iş göremiyeceğini anlayıca *Paros* (Pare) adasına çekildi; İngiliz zabit ve gemicileri buraya gelince Rus donanmasından ayrıldılar.

Cezayirli Hasan Paşa Boğazı ablukadan kurtarmasına mükâfat olarak vezirlik, *Gazi* unvanı ve altın çelenk ile taltif edildikten başka arkasından kaptan-ı derya oldu (1184 Cemaziyelâhır/1770 Ekim).

Rus Kumandanının yeni plânları

Kışı *Paros* [2] adasında geçiren Rus donanması *Midilli*, *Rodos* ve *Ağrıboz* adalarını elde etmek istediyse de muvaffak olamadı (1771). Ruslar Çeşme harbinden sonra Osmanlı sahillerini abloka ettiklerini ilân ettilerse de mevcut donanmalariyle bunun temini mümkün olmamakla beraber *Ege* sahillerinde ticarî faaliyete kısmen halel verdiler.

Daha sonraki kısımlarda görüleceği üzere Ruslar 1772 (1186 H.) senesinde *Suriye*'de Şeyh Zahir ve *Mısır*'da Bulut kapan Ali Bey ısyanlarından istifade etmek isteyerek bunları teşvik ve tahrik için *İskenderiye* ve *Hayfa* sularına birer donanma gönderdiler; Rusların kaptan Pizo kumandasındaki bir filosu *Beyrut*'u topa tutup üç gün sonra 22 Haziran 1772'de karaya asker çıkardı ise de gördüğü şiddetli mukabele üzerine askeri geri alarak *Beyrut*'tan ayrıldı; fakat Rus donanması ertesi sene de bulut kapan Ali Bey'le Şeyh Zâhir'e yardım ettiğinden *Mısır*, *Filistin* ve *Suriye* kısmen bu âsilerin ellerine geçti. Ali Bey Mısır'da istiklâlini ilân ederek namına hutbe okuttu.

[1] *Limni* kasabası ve kalesi, adanın batı tarafında bulunup buraya *Kastro* adı da verilir; *Mondros* ise bu adanın güneyindeki Mondros körfezinin içinde olup birinci dünya harbinden sonra Osmanlı devletiyle müttefik devletler arasındaki *Mondros mütarekesi* burada imzalanmıştı.

[2] *Paros* adasına Osmanlı vesikalarında *Pare* denilir. *Paros* İsporat toplu adalarından biri olup *Nakşa* yahut *Naksos* adasının batısındadır, ikisine birden bizim vesikalarda *Nakşepâre* denilirdi.

Rus donanmasının bu faaliyetine karşı bir şey yapamayan Osmanlı donanması harekete geçmek için münasib zamanı bekliyordu; Rusların bu son defaki *Mısır* ve *Suriye*'ye ihraç hareketleri mühim telefat ile muvaffakiyetsizliğe uğradığından ehemmiyetli bir iş göremiyecekleri anlaşıldı; bununla beraber 1773'de Elmanof emrindeki Rus filosu *Bodrum* kalesini bombardıman ederek karaya asker çıkardı ise de muvaffak olmayıp oradan *İstanköy* adasına geldi. Burada da aynı suretle hareket etti. Fakat kaleden yapılan çıkış hareketleriyle gemilerine döndüler; bundan başka Sipiridof kumandasındaki Rus filosu *Sisam* adasında diğerleri gibi muvaffakiyetsizliğe uğradı; fakat sahilden uzak bulunan *İsporad adaları* Rusların hâkimiyeti altına girdi; hatta bu adalar halkı Katerina tarafından tayin edilmiş olan bir umumî valinin idaresi altına verildiler; bu umumî vali aslen Moralı âsî Rum serkerdelerinden Pasaros isminde birisi idi; bu hal 1774 Kaynarca muahedesine kadar devam etti. Bu muahede aktedilince *Taşoz* adasında bulunan Rus donanması *Baltık denizi*'ne avdet eyledi [1].

Kırım vaziyeti

Harbe tekaddüm eden seneler

Osmanlı hükümetinin *Kırım* hanlarını kendi valileri gibi tayin ve azillleri sebebiyle Ruslar bunları Osmanlı câmiasından ayırmak için tahriklerde bulunarak kendilerini müstakil olmağa sevk etmek suretiyle Hanzade ve Mirzaları muhalefete teşvik ediyorlardı; Karlofca muahedesinden sonra Ruslara ve Lehlilere karşı akınları önlenen Kırım Tatarları artık eski cengâverliklerini kaybetmekte idiler; Rusların bunları serbestiye teşvikleri bazı Kırım sultanları (Hanzadeler) üzerinde tesir yapmaktan hâli değildi; sabık ve lahik Kırım hanları aileleri âdeta birbirlerine hasım vaziyette olup Han olan kimse rakibi olan Han âilesinin ezilmesini istiyor ve yeni Kırım hanları herhangi bir muhalefetten çekindikleri için seleflerini adalardan birinde oturtmağa mecbur ediyorlardı;

[1] Rusların bu *Akdeniz* harekâtına dair olan olaylar, merhum Fevzi Kurdoğlu'nun *Rus harbinde Akdeniz harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa* ismiyle 1942'de Deniz Mecmuası'nın ilâve kısmında neşrolunan eseriyle *Vâsıf tarihi*'nde ve Türkiyat Mecmuasında (c. 7-8, sene 1942) ve *İslâm Ansiklopedisi*'nde tarafımdan yazılan *Cezayirli Gazi Hasan Paşa* maddesindeki eser ve yazılardan alınmıştır.

hususiyle son Kırım hanları kardeş ve kardeş çocukları oldukları halde birbirlerinin gözlerini oyacak derecede yekdiğerine rakib idiler.

1736 Osmanlı-Rus muharebesinde Rus kuvvetleri, General Münih kumandasiyle muvakkaten *Kırım*'ı işgal ettikleri malûm olduğundan ve tatarlar da akıncılıktan başka bir işe yaramayıp top ve tüfenk karşısında duramadıklarından, bundan sonra *Kırım*'ın müdafaası için *Kefe* veya *Kırım* seraskeri unvanı altında bir miktar Osmanlı kuvvetiyle bir vezirin *Kefe*'de bulunması lüzumu hissedilmişti; bu münasibetle Kırım'ın kapısı olan *Ur* geçidine (Prekop berzahına) siperler kazılıp orası Kuzeyden gelecek Rus kuvvetlerine karşı tahkim edilmişti; Kırım hanları herhangi bir Rus hücumunda yarım adanın içinde bulunmamak için son zamanlarda asıl merkezleri olan *Behçesaray*'ı bırakarak Kırım'ın dışında *Bender*'e yakın *Kavşan* köyünü imar ile kendilerine merkez yapmışlardı.

1768'de başlayan Rus muharebesine takaddüm eden günlerde ikinci defa Kırım Hanı tayin edilmiş olan Kırım Giray gibi ateşli cevval bir zatın harp senesinde vefat ederek yerine gelenin aynı kudrette olmaması muharebe zamanında *Kırım*'ın durumunu tehlikeye soktu.

Bir Rus Ordusunun Kırıma taarruzu

Bu 1768 harbinde Rusların birinci derecede hedefleri gizli propaganda ile hazırlık yaptıkları *Kırım*'ın istilâsı idi; daha yukarıda söylendiği gibi el altından bazı tatar hanzadeleriyle mirzalarını istiklâl vaadiyle kendilerine celbetmişlerdi. Osmanlı-Rus harbi başlar başlamaz *Kırım*'a Rus prenslerinden Dolgoruki kumandasında olarak bir ordu sevkedildi [1] *Ur* berzahının tahkim edilip kırk bin kişilik bir kuvvetle müdafaa edilmesine mebni Dolgoruki'nin hücumu Kırım seraskeri silahtar İbrahim Paşa'nın aldığı tertibat üzerine mağlubiyetle neticelenmiştir (1184 H./1770 M.). Bu muharebe'de Kırım hanının ikinci veliahd demek olan *Nureddin Sultan*, *Ur* geçidinin *Çungar* boğazını müdafaaya memurdu. Ruslar bu sıralarda *Yedisan* ve *Edigü* Tatarlarını da elde etmişlerdi.

[1] *Kırım*'ı işgal eden Vasili Dolgoruki'ye sonradan *Kırımiski* unvanı verilmiştir.

Kırım'ın istilâsı

Ruslar ertesi sene, yani 1771'de Kırım üzerine hücumlarını tekrarladılar; Rusların birinci taarruzlarında Kırım Hanı Üçüncü Selim Giray Kırım haricinde serdar-ı ekremle beraber bulunup *Babadağı*'nda kışlamakta idi; fakat maiyyetindeki cüz'i kuvvetle *Babadağı*'nda bulunacağına Kırım'a gitmesi muvafık görülerek deniz yoluyla o tarafa gönderildi ise de Kırım seraskeri İbrahim Paşa'nın istemiş olduğu harp levazımını hazırlamakta ihmal gösterdi. Fakat asıl fenalık Rusların daha evveldenberi Kırım'ı kolayca ele geçirmek için[1] faaliyetlerini arttırarak bazı Kırım hanzadeleriyle Kırım umerasını elde etmelerinden ileri gelmiştir. Rus propagandacıları bunlara:

— "Siz Cengiz sülâlesinden müstakil bir hanlık iken bir müddetten beri Osmanlı devletinin hükmü altındasınız; hakkınızda türlü türlü hakaret icra ve âdeta kendi valileri gibi hanları azl ve tayin ediyorlar; eğer bizimle beraber hareket ederseniz eski istiklâlinizi almağı taahhüt ederiz" diyerek [2] Kırım'ın ileri

[1] Ruslar, Tatarlara serbestlik vadederek onları Osmanlı câmiasından ayırmak istedikleri sırada bir müddettenberi Kırım hanları dahi *Kırım* içinde oturmıyarak *Kaşan*'da bulunduklarından *Kırım* tarafları ihmal edilmiş gibi idi; bundan dolayı Rus casusları meydan bulup istedikleri gibi *Kırım* halkını iğfal ile Mirzaları ve ileri gelenleri ellerine almışlardı. İşte bunun neticesi olarak bu aldatılan *Kırım* halkı Kırım seraskerini istiskal edip orduya lâzım olan arabaları vermeyip bize Osmanlı askerinin lüzumu yoktir diyüp Ruslarla olan mukavelelerini yavaş yavaş meydana koyuyorlardı.

[2] "Ruslar bazı *Kırım* şehzadeleri ve mirzalariyle Aksakallılarına gizlice kâğıtlar gönderip siz Osmanlı ile bizim muharebemize müdahale etmeyip bir tarafa çekilin sonra biz sizi serbest ve muaf ettirip başlı başınıza bir devlet olursunuz; mahkûmiyette olan zül ve hakareti niçin çekesiz? Rusya devleti sizin her birinize senevî şu kadar atıyye ve ihsan vermeği taahhüd eder kelimâtını ilka ve ahmak tatarlar kâfirin akvallerini gerçek sanıp cünûd-ı muvahhidin muharebe ederlerken esnây-ı cenkte rûgerdan olup zahire, top ve cephane nakliyle meşgul hayvanlarını ahz ve dilâveranî islâmı kıtalde terk ve kendu mülklerini yed-i düşmana teslim birle serbestiyi kabul mazmununda devlet-i âliyyeden gizli sened îta etmeleriyle devlet-i âliyyem, Tatarları kefere elinde bırakmamak için muaraza ve münakaşa ettikçe işte Tatarlar mirza ve başlariyle maan bize sened verdiler deyu ibraz-ı sened edüb..." (*Nâme-i hümâyun defteri*, 9, s. 158).

Bu nâme-i hümâyun Rusların *Kafkasya*'daki islâmları aynı hile ile ele almak istemelerinden dolayı *Azerbaycan*, *Şirvan* ve *Şamahı* taraflarındaki müslüman halkı ve oradaki hanları îkaz için yazılmıştır; burada bunu kayıttan maksadımız, Tatarların serbestileri için Ruslarla senetleştiklerini göstermektir.

gelenlerini iğfal etmişler ve Kırım seraskerine karşı yardım etmedikten başka seraskere karşı muhalif cepge de aldırmağa muvaffak olmuşlardır.

Kırım seraskeri İbrahim Paşa bin bir yokluk ve hıyanetlere karşı meyus olmayarak didinip çabalayarak parmağındaki elmas yüzüğünü ve kıymetli eşyalarını satarak askerin maaşlarını verip onları *Ur-kapı'ya* gelmekte olan Rus kuvvetleri üzerine sevkettiği sırada pişirilmiş olan hıyanetin meydana çıkmasiyle karşılamıştı.

Kırım ileri gelenlerinin Ruslarla anlaşmalarından sonra 1185 H. (1771 M.) senesinde otuz bin Rus, altmış bin Nogay ve Tatar kuvveti müteaddid kollarla *Ur* kapısına hücum ettiler[1]. Ruslarla anlaşan mirzalar bir, iki senedenberi Ruslarla muharebede nam Osmanlı askerinin oluyor, bu defa biz başlı başımıza düşman üzerine gidip nam alalım diye Kırım Hanı Selim Giray'ı iğfal etmişlerdir. Bunun üzerine Selim Giray, serasker İbrahim Paşa'yı beklemiyerek *Ur* kapısı önüne gelip Ruslarla çarpıştı ise de Tatarlar top ateşi ne karşı gelemiyerek *Ur* berzahının içerisinde altı saat mesafede bulunan *Tuzla* mevkiine çekildiklerinden Kırım'ın kilidi olan *Ur* kalesi topcu serden geçtileri tarafından müdafaa edildiği sırada Ruslarla birlik olan tatarlar kale kapılarını açıp düşmanı içeri aldıklarından buranın sukutiyle Ruslar *Kırım*'a ayak bastılar (8 Temmuz 1771)[2]. Yine

[1] Kaplan Giray'ın hanlığından az evvel Nogay Tatarları Ruslara tâbi olmuşlardı.

[2] Serasker İbrahim Paşa Tatarın yardımından ümidini kestikten sonra keyfiyeti *İstanbul*'a yazarak 1185 H., 1771 M. senesi için para, zahire ve mühimmat istediyse de *Kırım*'a gidecek donanmanın teahhürü üzerine istedikleri gönderilememişti; İbrahim Paşa buna rağmen *Kırım*'ın müdafaası için bütün gayretini sarfedip malını ve parmağındaki yüzüğüne kadar varını elinden çıkarıp büyük gayret sarfetmiştir; pâdişah bu hale karşı *Kırım* ulemasiyle Şirin beyleri vesairelerine göndermiş olduğu 1187 Rebîulevvel (1773 Mayıs) tarihli hükümde *Kazan* Tatarlarını idaresine almış olan Rusların *Kırım* ve *Kobanlı*'ları dahi iğfal ile memleketlerini işgal edeceği meydanda olup sonradan pişmanlığın fâide vermiyeceğini ve el birliğiyle düşmana karşı konmasını ve devletçe *Kırım*'ın değil bir Kırımlılnın bile feda olunmayıp cenk için ordular tertip ve sevk olunduğundan düşmana mukabele edilmesinden bahsedilmiş ise de kale, içinden alınmış olduğundan bu hükmün tesiri olmamıştır (*Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları*, Nr. 3912).

bu sırada *Kefe*'ye dört saat mesafede *Taman* kalesi, Karadenizden gelen on bin kadar düşman kuvveti tarafından zabtolundu.

Ur boğazı elden çıktıktan sonra Kırım Hanı Selim Giray şaşırarak yanındaki kuvvetler dağılıp bir miktar tatarla *Bahçesaray*'a geldi ise de burada da duramayarak bir müddet o tarafta *Karadağ* mevkiine çekilmiş olan Kırımlı âilelerin yanlarında bulunup sonra bir gemiye binerek *İstanbul*'a kaçtı [1].

Kırımdaki panik

Rusların Kırım'a girmeleri ve Kırım hanının kaçması yarımada'da dehşetli karışıklığa sebep oldu. Zengin, fakir herkes sahilde dökülüp buldukları deniz vasıtalariyle Anadolu sahillerine kaçmağa başladılar; kaçamayanlar ise yukarıda adı geçen *Karadağ*'a çıkıp saklanıyorlardı; Kırım'ın kuzey doğusunda *Azak denizi*'ne girecek mevkideki *Yeni kale* muhafazasına memur edilen Abaza Mehmed Paşa henüz *Yeni kale*'ye varıp Rusların Kırım'a girdiklerini ve *Taman* kalesinin düştüğünü öğrenmesi üzerine:

— "Yüz yirmi adamla (maiyeti) bir iklimi fethetmek insan kudretinin haricindedir" diyerek geldiği gemi ile *Sinop* limanına döndü ise de vazifesini bırakıp dönmesi sebebiyle îdam edildi.

Kırım Seraskeri İbrahim Paşanın esir düşmesi

İbrahim Paşa, *Ur* kapının sukutu üzerine ordugâhı olan *Karasu*'dan kalkarak *Kefe*'ye gelmiş, *Karasu*'yu işgal eden düşman, *Kefe*'ye yürüyeceği için İbrahim Paşa buranın müdafaasına karar vermiş ve on bin kadar muharip ayırıp müdafaa tertibatı almışken Rusların Kırım Hanı îlân ettikleri Sahib Giray'ın Kalgayı Şahin Giray bir haylı Tatar askeriyle serasker İbrahim Paşa'nın yanına gelerek Ruslarla olan muahedelerini ilân [2] ve Osmanlı askerinin derhal çekilmesini ve

[1] Kırım Hanı III. Selim Giray 1185 Rebîulâhırının yirmi dördüncü günü (6 Ağustos 1771) *İstanbul*'a gelip *Büyükdere*'de Murad Efendi yalısına inerek pâdişah tarafından nişancı vekili Osman Efendi ziyaretine gelmiş ve *Kırım* vaziyetini sormuştur. Selim Giray vukuatı olduğu gibi anlatıp *Kırım*'ın Rusların eline geçtiğini söylemiştir. Selim Giray, sonra Rumelideki çiftliğine gönderilmiştir.

[2] *Vâsıf tarihi*'nde Şahin Giray'ın ismi kaydedilmeyip *Ur* kalesi beyinin gelip Ruslarla anlaştıklarını haber vererek bunun üzerine seraskerin kuvvetlerinin *Kefe*'ye iade edildiği yazılı olup (s. 100) *Netayicü'l-vukuat*'da oradan nakletmiş ise de Cevdet Paşa bunun Şahin Giray olduğunu beyân ediyor (c. 1, s. 84).

çekilmedikleri takdirde yağma edeceklerini beyan etmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri kayıklara binip ayrılarak *Kefe* valisi Mehmed Paşa da bir gemi ile *Kefe*'yi terk etmiştir. Serasker İbrahim Paşa, Şahin Giray'ın bu hainliğine hayrette kalıp bununla beraber *Kefe*'yi terk etmiyerek *Taman* ve *Karasu* taraflarından gelen Ruslara esir düşmüştür (1771 Temmuz); İbrahim Paşa esir olduktan sonra *Petersburg*'a (Leningrad) götürülmüştür[1].

Bu hal üzerine Kırım'ın her tarafı ve bu miyanda *Kefe*, *Yeni kale*, *Kerc* gibi müstahkem yerler işgal olundu; Kırım hanzadeleri, beyleri, hatta Kırım Hanının oğullları *Petersburg*'a giderek II. Katerina'ya sadakat yemini ettiler.

Rus işgalinden sonra Kırımın vaziyeti

Kırım Rusların işgaline uğrayınca memlekete bir perişanlık arız oldu; Ruslar bu hali önlemek için Kırım'lılardan bazılarının intihabiyle II. Devlet Giray'ın torunu ve Ahmed Sultan'ın oğlu Sahib Giray'ı vekâleten Kırım hanı yaprılar [2]; Sahib Giray Kırım Hanı olunca kardeşi Şahin Giray'ı kendisine Kalgay tayin etti (1185 H./1772 M.).

Kırımlılarla Ruslar arasındaki muahedenin bazı maddelerinin *Petersburg*'da müzakere edilmesi îcabettiğinden Kalgay Şahin Giray murahhas olarak elli altmış kadar Mirza ve Kırım erkâbiyle Petersburg'a gidip görüşmüştür; bu görüşme neticesinde Rus hükümeti, Osmanlılarla müsaleha esnasında Kırım ahalisinin şimdi olduğu gibi o zaman da yine Rusya'ya tâbi olmasını teklif edip bu hususta giden heyete bir senet imzalatmak istediyse de bunu yalnız Şahin Giray imzalamış ve diğerleri Şahin Giray'ı *Petersburg*'da bırakarak *Kırım*'a dönmüşlerdir.

[1] *Kırım*'ın ne gibi bir anlaşma ile Rusların eline düştüğüne dair; Kırım seraskeri Silâhdar İbrahim Paşa'nın maiyyetinde defter emini olarak bulunan Necati Efendi'nin küçük bir eseri vardır. Bu eser hakkında III. Türk Tarih Kongresinde Faik Reşid Unat tarafından malûmat verilmiş ve *Kırım*'ın işgali kısmı hülâsa edilmiştir.

[2] Rusların işgali neticesinde III. Selim Giray'ın *Kırım*'dan *İstanbul*'a kaçması üzerine Osmanlı hükûmeti onun yerine ikinci defa Maksud Giray'ı Kırım hanı unvanı olmıyarak Tatarlara Han tâyin eylemiş ve o da bir miktar Tatar kuvvetiyle birlikte *Ruscuk*'ta oturmuştur.

Rusların bu teklifi Kırım'da duyulunca halk fırka fırka olup bir kısmı dağlara çekilip memleket müdafaasına teşebbüs ettilerse de Kırım'ın her tarafı Ruslar tarafından işgal edilmiş olduğundan dolayı tabiî bir netice çıkmamış ve bu hal *Kaynarca* muahedesine kadar devam etmiştir; Kırım'ın Ruslara terki senedini imzalamış olan Kalgay Şahin Giray Tatarların kendisini öldürmelerinden korkarak Kırım'a gidemeyip sulh akdine kadar *Baltova*'da oturmuştur.

* * *

Osmanlı hükümeti Kırım'ın işgalinden sonra burasının harben veya sulhen istirdadına kadar Kırım hanı tabirini ilga edip Rumeli'de bulunan Tatarlara bir Han tayinini münasib görmüş ve bu Han'ın bir kuvvet tedarikiyle hududa yakın bir yerde bulundurulması kararlaştırılmıştır; bunun için tayin edilen hanın intihabı dolayısiyle Rumeli'deki hanzadeler ve mirzalar *İstanbul*'a davet ve pâdişahın da bulunduğu *Davud-paşa* sarayı toplantısında bunların arasından sabık Kırım Hanı Maksud Giray, Han nasbolunup Kalgaylığına da Kırım Giray'ın oğlu Baht Giray Sultan getirilmiştir. Bu intihaptan sonra orduya gönderilmiş olan Maksut Giray *Ruscuk*'ta oturtulmuştur (1185 H./1771 M.)[1].

Rus cephesi vaziyeti

Perişanlık

Kartal mağlûbiyetinden sonra 1184 Ramazan (1770 Aralık)'da Halil Paşa'nın yerine sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olan silahdar Mehmed Paşa'nın sadareti esnasında harp safahatı panik şeklini almış bir mağlûbiyetten başka bir şey değildi[2]; ordu *Babadağı*'nda kışlarken Ruslar *Tolçı* ve *İsakcı* taraflarına gidip elde ettikleri halkı karşıya kendi taraflarına geçiriyorlardı; *Bükreş* tarafından da Tuna'ya doğru yürüyen düşman mukavemet görmeden *Yergöği* kalesini almış, kale muhafızları ellerini kollarını sallayarak *Babadağı* ordugâhına gelmişlerdi; orduda disiplin namına bir şey kalmayarak kaçanların adedi günden güne artmakta idi; cephe vaziyetini bilmeyen III. Mustafa ise vezir-i âzamın ilkbaharda *Tuna*'yı

[1] *Vâsıf tarihi*, c. 2, s. 114 (birinci tab'ı).

[2] Silahdar Mehmed Paşa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olunca sulh hususunda o tarihe kadar neler cereyan etmiş olduğunu öğrenmek isteyerek padişaha bir arîza takdim etmiş olup Sultan Mustafa'da mektum olarak bildirmiştir. Cevabî hattı hümayunun fotoğrafı buraya konmuştur (Top. Arşivi 2456).

geçmesini emrediyordu; bunun için vezir-i âzam *Tolçı* kenarında bir tabye yaptırıp içine otuz kırk adet top koydurmuş fakat *İsmail* tarafından *Tuna*'yı bu tarafa geçen Ruslar üç dört topla gelip bu tabyeyi zabt ile içindeki askeri, ormana kaçıracak kadar cüret göstermişler, fakat ordudan gönderilen kuvvetle tabye zorla geri alınmıştı; yine böylece orduyu karşıya geçirmeğe yardım için donanma gemilerinin küçükleri denizden Tuna'ya girip Tolçı önüne gelerek *İsmail* kalesi üzerine yürümeğe hazırlanırlarken bu donanmayı Ruslar kısmen yakıp kısmen elde etmişlerdir.

Mubsin-zâde Mehmed Paşa'nın Vidin seraskerliği

Bu sırada Mora isyanını bastırmış olan esbak sadr-ı âzam Muhsin Zâde Mehmed Paşa, *Vidin* seraskerliğine tayin edilmişti. Muhsin zâde aldığı emir üzerine *Vidin*'den *Eflak* tarafına asker geçirerek *İsakçı*'dan Tuna'yı geçecek olan serdar-ı ekremle aynı zamanda iki cepheden birden Ruslara karşı taarruza geçecekti; bunun için Muhsin zâde *Vidin*'den karşıya geçip *Kalafat* mevkiini Ruslardan almış oradan *Yergöği* mevkiine gelmişti. Kumandası altında *Silistre* ve *Niğebolu* kuvvetleri de vardı; mevcudu otuz bin kadar olup bunun çoğu atlı idi. İşin garibi şudur ki aslen yaya olan yeniçeriler atlara binerek îcabında kaçmağı temin ediyorlardı. *Bükreş* üzerine gidileceği için yaya askerine ihtiyaç vardı; Muhsin zâde yeniçerilere:

"Siz aslen yaya askerisiniz atlarınızı terk edip kanun üzerine yaya olursanız derhal hareket ederim" demişti. Nihayet kendisinin *Yergöği* de kalarak ileri kuvvet sevketmesi münasib görüldü; kumandanlar arasındaki ihtilâf, askerin vaziyeti mağlubiyete sebep oldu, suvariler *Kule* ve *Vidin* taraflarına piyadeler *Yergöği*'ye kaçtıklarından Muhsin zâde *Ruscuk*'a çekilmeğe mecbur oldu.

Muhsin zâde Mehmed Paşa'nın *Ruscuk*'a çekilmesinden iki gün sonra vezir-i âzamın *Babadağı* mağlubiyeti vukua gelmiş olduğundan her iki cephede de harekât bu suretle mağlubiyetle neticelendi (1185 Şaban/1771 Kasım).

Rusların Babadağı Ordugâhını işgal etmeleri

Serdar-ı ekrem pâdişahın emri üzerine *Tuna*'nın öte tarafına geçmek şöyle dursun *Babadağı* ile *Tolçı* arasında bulunduğu sırada ordunun tahkimatı olmadığını haber alan Rus kumandanı son baharda askerin memleketlerine gidip ordu merkezinde az asker kaldığını öğrenmişti; bunun için kasıma üç gün kala *İsmail* tarafında bulunan Rus kuvvetlerinden üç dört bin askeri *Tolçı* üzerine sevk ile orayı aldıktan sonra birden bire serdar-ı ekremin karargâhı üzerine yürümüştür.

Bu sene *Babadağı* mıntakasında hastalık olup asker de düşman gelmez diye kasıma doğru dağılmış olduğundan vazir-i âzamın maiyyetinde düşmana karşı koyacak iki bin kişi bile yoktu; Rusların taarruzu üzerine düşman içinde denecek derecede Ruslarla birbirine pek yakın bulunan gafil ve ihtiyatsız serdar-ı ekrem başını kurtarmağa bakıp *sancağ-ı şerif*'i alarak beş, on adamiyle her şeyi bırakarak çekildi; hattâ sancağ-ı şerif arabası serdar-ı ekremle beraber gidemediğinden sancağ-ı şerifi bir bohçaya koyup yağmurluk kılıfına sarıldıktan sonra sancağ-ı şerif arabası atlarından birisine sarılmak suretiyle kaçırılmıştı.

Babadağı'nı işgal eden Ruslar, alacağını aldıktan sonra yine yerine döndü; Rus kumandanları lüzumundan fazla ihtiyat ediyorlardı; yoksa daha büyük felâket muhakkaktı. Eğer Ruslar, bu, *Babadağı* ordugâhına yaptıkları taarruzda süratle hareket etmiş olsalardı çok kimse esir düşüp müthiş perişanlık olurdu.

Babadağı'ndan kaçmış olan serdar-ı ekrem Silâhdar Mehmed Paşa dört günde *Pazarcık* (Hacıoğlu pazarı) kasabasına gelip *İstanbul*'dan verilen müsaade üzerine orasını karargâh yaptı; fakat elde asker denecek kuvvet yoktu; *Babadağı* karargâhının zabtından birinci derecede pâdişah mesul olup vezir-i âzam burasının ordunun düşman cephesinde ilk kademeyi teşkil etmesinden dolayı ordu karargâhı olamıyacağını haritaya ve cephe vaziyetine vakıf olmayan pâdişaha arzetmesi îcabederdi. Bu suretle mesuliyetten korkan serdar-ı ekremlerin her işi pâdişahtan sorarak îcabında istiklâl ile vekil-i mutlak olmalarına rağmen, mesuliyeti onun üzerinde bırakmak istemeleri ve harb sahası ve ordu vaziyetini bilmeyenlerin mütaleaları hata üstüne hata işlenmesine sebeb oluyordu. Kudretli ve tehdidini îkaa muktedir

bir serdar-ı ekremin bulunmaması bu fena halleri temadi ettiriyordu; hususiyle nizamsız askerin hali silsile halinde mağlûbiyetlere sebeb oluyordu.

Muhsin-zâde'nin sadareti

Babadağı ordugâhının muharebesiz terki üzerine vezir-i âzam Silâhdar Mehmed Paşa azlolunarak yerine *Ruscuk*'ta bulunmakta olan Muhsin zâde Mehmed Paşa ikinci defa sadr-ı âzam oldu; garibi şudur ki vezir-i âzamın *Babadağı* bozgunundan iki gün sonra da Muhsin zâde'nin *Bükreş* üzerine sevkettiği kuvvetlerin mağlûbiyeti vukua gelmişti. Yeni Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem *Hacıoğlu Pazarı*'nda kışlamağı münasip görmeyerek *Şumnu*'yı karargâh yaptı (1185 Ramazan /1771 Aralık).

Muhsin zâde ilk sadareti zamanında sulh taraftarı olup harb edilecekse hiç olmazsa bir az hazırlık yapılsın da sonra muharebe îlân edelim dediği halde harb isteriz galeyanı arasında menkûb olarak azledilmişti; hâdiseler onun isabetini gösterip harb isteyen Üçüncü Mustafa da sulhü dört gözle bekliyordu. Lehistan ve Avrupa vaziyeti dolayısiyle Kırım'ı elde etmiş olan Katerina da sulh istiyordu; hattâ Ruslara esir düşmüş olan Kırım seraskeri İbrahim Paşa, Rusların *Yeni kale*'yi istilâlarında esir olan o tarihte Yenikal'a muhafızlığına gönderilen Abaza Mehmed Paşa'nın mektuplar müverrih *Vasıf Efendi* vasıtasiyle sulh yapılması için kendi tarafından ve Rus ricali ile Vasıf'ın kaydına göre Katerina tarafından mektup ve nâme getirmişti[1]. Bu sırada henüz Silâhdar Mehmed Paşa sadaretten azledilmemişti. Bunun üzerine sulhe tavassut eden Avusturya ve Prusya murahhaslarının iştirakiyle muahede yapılması tekarrür ederek biri *Akdeniz*'de Rus donanması karargâhı olan *Nakşepare* (Nak-

[1] Vasıf Efendi, Büyük Petro'nun vasiyetnâmesi mûcibince asıl hedefleri olan *Kırım*'ın istilâsından sonra sulh yapmak istediklerini ve bunun için imparatoriçe tarafından tahrir olunan mektubu orduya getirirken esir olan serasker İbrahim Paşa'nın da bir boğça tahriratını beraberinde getirip *Babadağı*'nda serdâr-ı ekreme teslim eylediğini beyân ediyor (*c. 2, s. 105*). Katerina'nın başka devletlerin tavassutu olmadan sulh akdini havi imzasız ve mühürsüz olan bu mektuba imza konulmamasının sebebi, bu mektubun harbi kışkırtmış olan Fransa'nın eline geçerek yeniden işi karıştırmaması içindi (*Hammer*, Almanca tab'ı c. 8, s. 378).

sos-Paros) adasına [1] ve diğeri Tuna boyundaki Rus karargâhına iki memur gönderilmek suretiyle dokuz madde üzerine Yergöği de dört aylık bir mütareke imzalanarak harbe son verilip (26 Safer 1186/30 Mayıs 1772)[2].

Sulh görüşmeleri

Ruslarla sulh müzakeresi için Osmanlı hükümeti sabık reisülküttab Osman Efendi'yi birinci ve Ayasofya camii kürsü şeyhi, fazıl ve natuk ulemadan olup kendisine İstanbul kadılığı payesi verilmiş olan Yâsinci zâde Osman Efendi ikinci murahhas tayin olunarak *İstanbul*'dan orduya geldiler; Rusların murahhası Kont Gregori Orlof ile bu harpten evvel uzun seneler *İstanbul*'da Rus elçisi bulunmuş olan Aleksi Obreskov idi; Obreskov *Yedikule*'de nezaret altında bulunurken buradan alınarak cepheye götürülmüştür; müzakere mahalli *Eflak*'ın Boğdan hududundaki *Fokşani* kasabası idi. Sulhe mutavassıt olan Avusturya, Prusya devletlerinin İstanbul'daki elçileri Tugut [3] ile Zegedin de mutavassıt murahhas olarak müzakere mahalline gittiler. İlk müzakere 9 cemaziyellevvel 1186 ve 19 Ağustos 1772 de başladı.

İlk görüşmede Ruslar, bizim devletimiz müteayyen devlet olmakla başka devletlerin tavassutuna ihtiyacımız yoktur diyerek mutavassıt Nemçe ve Prusya murahhaslarını kabul etmediler; bundan maksatları isteklerini kabul ettirmekti.

Rusların müzakereye esas olacak ilk teklifleri tatarların Osmanlı devletinden ayrılarak serbest kalmalarını istemek oldu; bu teklifleri kabul edilmedikçe diğer hususlarda görüşmeğe yanaşmadılar. Dedikleri yapıldı. Ruslar, diğer istekleri iki devlet arasındaki ihtilâfın bertaraf edilmesini Türklerin tazminat vermelerini ve ticaret serbestisi ve himaye meselesi idi. Birinci maddede ta-

[1] Rus donanması karargâhında mütareke akdine murahhas Canım Hoca-zâde Mustafa Bey ile divan hocalarından Hacı Mustafa Efendi tâyin edilip gitmişler ve dokuz madde üzerine mütareke yapmışlardır (*Nâme defteri* 9, s. 13).

[2] Mütareke Osmanlılar tarafından divân-ı hümâyun hocalarından Abdülkerim Efendi ile maiyyetinde divan kesedarı Dürri Efendi ve bir de divan tercümanı İskerlet Bey ve Ruslar tarafından da Simolin idi (*Vâsıf*, c. 2, s. 207 ve *Hammer*, c. 8, s. 397).

[3] Hammer, kendisiyle tanışmış olan Tugut'un türkçe ve arapçayı iyi bildiğini Kur'anı Kerimin bütün sûrelerini ezber okuyacak derecede parlak bir hafızaya malik olduğunu beyan ediyor (Almanca tab'ı c. 8, s. 400).

tarların serbestisi olduğundan bilhassa Orlof ile Reis Osman Efendi arasında bu hususta epi çekişme olduysa da Rus murahhası teklifinden dönmedi. Osmanlı murahhasları tatarların serbestisini istemenin neticesini takdir ettiklerinden bunun *İstanbul*'daki tesirini düşünerek teklifi kabule yanaşmadılar. Rus murahhasları, Osmanlı murahhaslarından tatar dâvasındaki en son düşüncelerini bildirmelerini tahriren istemeleri üzerine, Murahhas Osman Efendi son şekil olarak tatarların istiklâli, yalnız Kırım Hanının ve kadıların tayinlerinin pâdişaha ait olmasını ve tazminata da bir yol bulunabileceğini beyan etmiş ise de Hanın ve kadıların tayinlerinin serbestlik ile telif edilemiyeceğini beyan eylediler [1]. Bu suretle görüşme bir ay kadar uzayarak neticesiz kaldı, Osmanlı murahhasları vezir-i âzamla temas etmeden *İstanbul*'a döndüler; Rus murahhası Orlof da *Petersburg*'a gitti. Orlof sulh yapılmasını istemiyor ve Osmanlı devletinin zaafından istifade ile *İstanbul*'a kadar gelinmesini istiyordu[2].

Serdar-ı ekrem Mehmed Paşa, sulh işinin halledilmemesinden dolayı müteessir olup bazı ordu erkâniyle görüşerek onların tavsiyeleriyle Rus orduları baş kumandanı Romanzov'a Vasıf Efendi ile mektup yollayarak görüşmeyi tazelemek istedi[3].

[1] *Hammer*, c. 8, s. 404.

[2] Boğaz hisarları seraskeri sadr-ı esbak vezir (Moldovancı) Ali Paşa'ya ve kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya hüküm ki,

Rusyalu ile devlet-i âliyyenin şan ve şükûhına elyak veçhile akdi müsaleha ve müsaleme zımnında... astane-i devlet aşiyanemden murahhas-ı evvel tâyin olunan rikâb-ı husrevanemde tevkii es Seyyid Osman ve murahhas-ı sâni Ayasofya-i kebir cami-i şerfi hatibi Yasinci zâde Şeyh Osman, Moskov murahhaslariyle müzakere-i sulhe memuren *Fakşan*'a azimet ve müddet-i mütareke bu sene eylülünün onuncu gününedek tanzim edilip ancak Rusyalu ile şimdiyedek biddefaat akd eyledikleri mecâlis-i adidede moskovlu havsala-i şeriat ve devlete sığmayacak tekâlif ile inadlarında ısrar ve bu suretle fesh-i meclis alâimi mahsus olduğu bildirildiğinden mütareke müddetinin bitmesine az kaldığı için gafil avlanmamak üzere ihtiyatlı bulunulması harp kıtalarına bildirilmiştir (*Mühimme* 171, defterin sonunda iki yaprak evvel; evâhir-i cemaziyelâhır 1186).

[3] Vezir-i âzam, Romanzov'a gönderdiği mektupta sizin Orlof ve bizim Osman Efendi ikisi fuzul densizler olmakla kuvve-i karibeye gelmiş olan bu hayırlı maslahatı tatil ettiler, evlâ budur ki mütarekeyi uzatıp müceddeten başka murahhaslar tâyin ederek maslahatı tekmil edelim demiştir

Romanzof bu müracaata muvafık cevap verdiğinden reisülküttab Abdürrezak Bâhir Efendi [1] murahhas tayin olunarak baş-muhasebeci Süleyman Penah Efendi ile Silâhdar kâtibi Ataullah Bey anın maiyyetine memur kılınarak Beylikçi Hayri, Vasıf ve iki kâtiple mükâleme mahalli olmak üzere karar verilen *Bükreş*'e gönderildiler (1186 Receb 1772 Kasım).

Abdürrezak Bâhir Efendi Obreskov'la çekişe çekişe altı ay müzakerede bulundular, Rus murahhası: Biz tatara, sizi serbest bıraktıracağız diye söz verdik; sözümüzden dönemeyiz diye ıstar etti ve hükümetinden aldığı yeni talimat üzerine elli bin kese olarak istedikleri harp tazminatı almaktan vaz geçildiğini ve işgal altında bulunan *Akdeniz*'de Osmanlılara ait adaları boşaltacaklarını ve bunlara mukabil Osmanlı murahhasının da tatarı himayeden vazgeçmesini söyledi ve tatarların Osmanlı

(*Hülâsatü'l-tibar*, s. 56). Serdâr-ı ekrem, Vasıf Efendi'yi (müverrih) gönderirken işin ehemmiyetini anlatmıştı; Vasıf vezir-i âzamın otağından çıktığı zaman kendisinden daha evvel dışarı çıkmış olan sadr-ı âzam kethüdası Resmî Ahmed Efendi, Vasıf'ı bir kenara çekerek mutlak surette mütarekeyi temin etmesini hattâ on günlük bir müddet kazanılsa bile yine faydalı olacağını zira Osman Efendi'nin avdeti şâyi olalı askerin sülüsânı firar ve kusurunun da birer bahane ile yan çizdiklerini ve hudutların boş olduğunu söylemiş ve işi tatlıya bağlamasını tavsiye etmiştir (*Vâsıf tarihi*, c. 2, s. 226).

[1] Bâhir Abdürrezzak Efendi, dürüst ve açık sözlü bir zat olması dolayısiyle Sultan Mustafa'nın teveccühünü kazanmıştı. Bu zat değerli devlet ricalinden Kastamonulu Reis-ül-küttab Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. Hacı Mustafa Efendi, Koca Ragıb Paşa ayarında bir devlet adamı olup birbirlerini severlerdi; bunun oğlu Abdürrezzak Bâhir Efendi kısa boylu, bodur bir zattı, Ragıb Paşa sadr-ı âzam iken bunun ehliyetini takdir etmekle beraber kendisine bir mevki vermemişti; bir gün sadaret kethüdası Kâşif Mehmed Efendi, Ragıb Paşa'ya Abdürrezzak Efendi'nin ehliyet ve liyakatinden bahis ile pederiyle dost idiniz, tezkirecilik ile kendisini taltif buyursanız kadirşinaslık ve hukuka riayet etmiş olursunuz demiş. Buna karşı Ragıb Paşa: —Filhakika pederiyle dost idik; Abdürrezzak Efendi'nin de ehliyetli malûmumdur. Ancak insana mevki ve makam için boy bos lâzımdır, öyle bodur ve kasirülkame çelebiye mahall-i heybet olan divan-ı âleme hizmete getirmekle erbâb-ı mesalihe mashara oluruz demiştir. Müverrih Vâsıf, Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin ilmî kudretini, natıkasını, iktidarını, kiyaset ve meziyetlerini zikrediyor. Abdürrezzak Bâhir Efendi sonradan vezir olmuştur (*Vâsıf tarihi*, c. 2, s. 116).

hükümetine arka verip Rusları rahatsız ettiğini ve bu hususa dair diğer bazı mütalealar ileri sürdü [1].

Bundan başka Rus murahhası *Azak denizi* medhalindeki *Kerç* ve *Yenikale*'nin terkini, Rus ticaret gemilerinin *Karadeniz* ve *Akdeniz*'de seyrü seferini ve Boğdan voyvodadığının irsî olmasını, *Kılburun* kalesinin hedmini, tatarların Rus himayesinde bulunmasını talep etti. Yalnız bunlardan Kırım Hanlarına Osmanlı hükümdarı tarafından Hanlık beratı gönderilmek ve hutbelerde halife olmak îtibariyle Osmanlı hükümdarının ismi zikredilmek ve Kırım kadısına şer'i işleri görmesine dair meşihat makamından izin verilmek üzerinde mutabakat hasıl olmuş ise de bilhassa denizlerde serbesti, *Kerç* ve *Yenikale*'nin terkine yanaşmayan Osmanlı murahhasları keyfiyeti sadr-ı âzama bildirmişlerdi [2].

Vezir-i âzamın korkak hareketiyle sulhün bozulması

Muhsin zâde Mehmed Paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olup bütün işler onun pâdişah namına çektiği tuğralı fermanlar ile hal olunup her işte son merci olduğundan Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin bazı fedakârlık yaparak Ruslarla anlaşmak istediği maddeleri kabul ve bu vaziyette bundan daha muvafık

[1] Rus murahhası, Tatar başlı başına olsun demekten muradımız budur ki, Tatar sizin himayenizde oldukça size arka verip bize eziyet eder ve her zaman devlet-i âliyye ile bozuşmağa sebeb olur, hem size ve hem bize zarar olur. *Kırım*'a tamahı var derseniz. *Kırım* hâlen bizim elimizde iken terk ederiz; zira terk etmezsek, hem sizinle musafat müyesser değil, hem de kırk, elli bin asker gönderip kalelerini muhafazaya muhtacız, bizim işimize elvermez ve *Akdeniz*'de olan adaları ve bunda aldığımız yerleri terk edip vilâyetimize gideriz ve sizinle müebbed sulh olmakla kıyametedek bozuşmak iktiza etmeyip bizim memleketimiz bize kâfidir demişti (*Hülâsatü'l-îtibar*, s. 57).

[2] Müzakere esnasında Obreskov görüşmeyi Fokşani müzarekesinde olduğu gibi inkıtaa uğratmamak için *Kırım*'ın istiklâlinden başlamayarak tazminattan bahsetti; Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin makul delilleri ile terk edildi; nihayet on madde üzerinde mutabakat hasıl oldu, buna göre *Eflâk* ve *Boğdan* halkına karşı umumî afv ilân edilmesi, *Gürcistan*'dan alınan yerin yine Osmanlı devletine iadesi, her iki Kabartayların Ruslara bırakılması, Kırım hanının Tatarların serbest seçimiyle yapılması, halife olmak îtibariyle *Kırım*'da pâdişahın adının hutbelerde zikredilmesi ve *Yenikale* ile *Kerç*'in Rusya'ya terki ve diğer bir takım tâli şeyler üzerinde çetin ve inkıtaa uğrayacak müzakerelerden sonra bir anlaşmaya varıldı (*Vâsıf* c. 2, s. 241 ve *Hammer* c. 8, s. 410 ve mâbadi).

sulh olamaz. Biz bunu kabul edip cevap verdik demesi îcabederken cüz'i tadilden sonra kabul edileceğini zan ile vesvesesinden dolayı teklif şeklini *İstanbul*'a bildirmiştir [1].

Halbuki ordu vaziyetini ve tehlikeli durumu takdir ederek tekrar mütareke akdine muvaffak olmasından dolayı ceplerindeki altınları Vasıf Efendi'ye verdikten başka *Afyon Karahisar*'ın *Çay* kazasının zeametini kendisine vermek suretiyle memnuniyetini gösteren serdar-ı ekremin, ordunun fena durumunu ve muahedenin akdi zaruretini îzah etmiyerek yalnız sulh teklifinin takdim edildiğini havi *İstanbul*'a göndermiş olduğu arîzesi *Pâdişahın* da iştirakiyle sarayda aktedilen mecliste okunmuş ve sabık murahhas Osman Efendi:

— Biz Moskovluyu gözümüz ile gördük, nabızlarını tuttuk, dimağları ne mertebe fesatta idüğün anladık ve bu sulhün aslı yoktur, bunların muradları hiyle ile iğfaldir sözleriyle pâdişahın fikrini bulandırdı; bunun bu sözü üzerine *İstanbul*'da oturup ordu ahvalini, askerin vaziyetini bilmeyen kazasker efendiler de Osman Efendi'ye uyarak *Kerç* ve *Yeni kale*'nin terkiyle tatarın serbestisini pek büyük günah sayıp:

— Bu şartlarla sulh olmaz; elbette gayretullah zuhur eder; Moskova bir iyi kılıç oynanır; sonra istediğimiz gibi sulh oluruz dediler; şeyhulislâm Mirzâzade Mehmed Said Efendi, bunların safsatalarını bildiği halde muhalefete cesaret edemiyerek ses çıkarmadı ve nihayet yapılan müzakereden müsbet bir netice hasıl olmayarak red kararıyle murahhaslar avdet ettiler.

Müzakere maddelerinden *Kerç* ve *Yeni kale*'nin terki ile *Kırım*'ın Rusların kefaleti alrında serbestisi kayıtlarının *İstanbul*'daki içtimada red edilmesi üzerine Abdürrezak Efendi keyfiyeti Rus murahhasına bildirdiği zaman Obreskov: "*Varın geldiğiniz yere gidin*" diyerek Osmanlı murahhasını *Ruscug*'a iade ettirmiştir.

[1] Bu hususta bilfiil görüşmede bulunan müverrih Vâsıf Efendi: "Serdâr-ı ekrem hazretleri murahhas Ataullah Efendi ile arzolunan sûret-i hale nazaran cüz'i cerhden (tadilden) sonra rıza verileceğini cezm edip kemal-i vesvesesinden ve sadarete hırs ve rağbetinden, hüccet ve maddeyi tasdik eder tekidattan istiğna ve reye ihale ile maddenin adem-i nizamına küllî sebeb olduğu cümleye hüveyda"dır demektedir (*c. 2, s. 245*).

Rusların, Tatarın serbestîsini istemeleri *Kırım*'ın âkibetini göstermekte ise de Osmanlı devletinin askerce olan bu düşük durumunu velev muvakkaten olsun durumu düzelterek sevk ve idare edecek değerli bir kumandanın iş başında bulunması neticenin daha fena olacağını ahval göstermekte ise de bir müslüman ülkesi olan tatarın serbestisinin kabulü daha sonra Kırım'ın Rusların işgaline uğra-masının mukaddimesi olduğundan dolayı pâdişah ve devlet erkânı halkta husule gelecek bir aksülamelden dolayı bu muahedeyi kabule cesaret edememişlerdi.

Muharebenin yeniden başlaması

Bükreş'teki sulh anlaşmasının reddedilmesi üzerine 1187 Muharrem / 1773 Martta Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin *Şumnu* ordugâhına gelmesini müteakip mütareke müddeti sona ermesiyle Ruslar Tuna boyunda, Kırım, Gürcistan, Koban'da donanmalariyle Akdenizde taarruz harekâtına başladılar. Ruscuk üzerine gelen bir Rus kuvveti bozularak üç top, üstüaçık denilen asker ve levazım nakline mahsus birçok sal ile bin kadar esir bırakarak kaçtılar. Esirler arasında yaralı olarak Rus büyük elçisi general Repnin'in küçük kardeşi de vardı; kaçanların bir hayhsı *Tuna*'da boğuldu. Feld mareşal Romanzov *Silistre*'nin altı saat aşağısında bulunan *Balye* boğazından Tuna'yı geçti. Kış gelmeden evvel *Tuna*'nın sağ sahilinde Osmanlı kuvvetlerine kat'i bir darbe vurmak istiyordu. Prens Dolgoroçki de *Hırsuva*'dan *Tuna*'yı geçti; general Üngern, *Tolçı*'den yürüyerek *Babadağı*'nı işgal ile buradan *Karasu* üzerine yürüdü. Vezir-i âzam *Şumnu* karargâhında tedarikâtla meşguldü. bir Rus kuvveti *Silistre*'yi işgal etmek istedilerse de muvaffak olamıyarak bin sekiz yüz ölü ve bin yaralı vererek fena halde mağlup olmuş fakat *Silistre*'nin batısındaki *Totrekan*'ı elde etmişti [1].

Taarruzlarına devam eden Ruslar 1187 Şaban (1773 Ekim) de *Hacıoğlu Pazarı*'nı yaktılar, bir kısmı da oradan Varna üzerine yürüdüler, fakat burası tahkim edilip Kelleci Osman Paşa da donanma ile limanda bulunduğu için düşman ateş altına alınıncaya kadar mukabele etmeyip tam kale altına gelince bombar-

[1] *Hammer*, c. 8, s. 436.

dıman edilmek suretiyle fena halde bozularak yirmi kadar top ve bir miktar ağırlık bırakarak kaçmıştır.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa, *Şimnu* kasabasının etrafını siperlerle tahkim etmiş ve bu suretle müdafaa tertibatı almıştı; bu sırada kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa Ruscuk seraskerliği ve oldukça mühim askerle cepheye geldiği için mâneviyat yükseldi. İşte bu esnada yani 1187 zilkadesinin başlarında (1774 Ocak) memleketin başına açtığı muharebenin altı senedenberi feci akibetlerle devamından müteessir olan Üçüncü Mustafa nüzül isabetiyle vefat ederek yerine kardeşi I. Abdülhamid geçmişti.

Bu sırada Feld mareşal Romanzov tarafından bir Rus zabiti gelerek Yeni pâdişahın cülusunu tebrik edip aynı zamanda *Bükreş*'te iki taraf murahhasları tarafından hazırlanmış olan maddelerin sulhe esas olarak kabuliyle mutabık kalınmayan diğer maddeleri insaf ve hakkaniyet üzere halledilebileceğini ve bu suretle sulh akdine mezun olduğunu bildirdi, fakat serdar-ı ekrem, *İstanbul*'dan taarruz hakkında aldığı emir üzerine bu teklife yanaşmadı.

Rus orduları baş kumandanı Romanzov, Katerina'nın etrafındaki gözde şahsiyetlerle aralarındaki rekabet dolayısiyle harbi bir an evvel bitirerek *Petersburg*'a dönmek istediğinden vezir-i âzama sık sık memur gönderip sulh yapmak istiyordu; bu suretle müsaleha işi yeniden bir yola girdiği sırada *İstanbul*'dan gelen haberde Rusya'daki dahilî isyanın ehemmiyet kesbetmesi bildirilip biran evvel iyi bir netice almak için üç koldan taaruz edilmesi emrolunmuştu.

Kozluca mağlubiyeti

Bu emir üzerine *Silistre* üzerinden Rusların işgali altındaki *Eflak* ve *Boğdan*'a gidilmesi kararlaştırıldı ise de muharebeye kat'i surette son vermek isyeyen Rus baş kumandanı, general Sovarov kumandasiyle yardım aldıktan sonra üç koldan *Ruscuk*, *Silistre*, ve *Hacioğlu pazarı*'na taarruz ettiğinden *Şumnu*'da bulunan vezir-i âzam, en tehlükeli cephe olan *Hacıoğlu pazarı* tarafına yeniçeri ağası Yeğen Mehmed Paşa ve Abdürrezak Bâhir Efendi kumandalarıyla, asker sevketti [1]. Rusların *Hacıoğlu pazarı* tarafından taarruzları *Şumnu*'da bulunan serdar-ı ekremin vaziyetini tehlikeye düşürdüğü gibi bu hal Rusların sahilden güneye doğru inmesini de temin edebilecekti. Ruslar *Hacioğlu pazarı*'nı almışlardı; *Varna*'nın batısında *Kozluca* mevkiine gelen *Yeğen Mehmed Paşa* kuvvetleri, kuzeyden başgösteren düşmanın öncü kuvvetleri üzerine *Abdullah Paşa* ile bir miktar kuvvet sevketti.

Bu, Abdullah Paşa kuvvetleri Rusların az olduklarını zan ile ilerleyip sahte ric'at gösteren Rusların pususuna düştüğünden mağlup olarak kurtulabilenler *Kozluca*'ya kaçtılar, bunu müteakib kırk elli top ile taarruza geçen Rus kuvvetleri *Kozluca* önünde görününce Yeğen Mehmed Paşa da beraber olarak bütün kuvvetler muharebe etmeden zahire ve mühimmatı bırakıp kaçtılar.

Rusların Şumnu ordugâhı üzerine hareketleri

Kozluca'dan ilerleyen Rus kuvvetleri gayet ihtiyatlı olarak sol cenahlarında bulunan *Şumnu*'ya Serdar-ı ekremin bulunduğu *Şumnu* ordugâhı üzerine yürüdüler ve *Şumnu*'ya yakın *Yenipazar*'a geldiler. Dağıstanlı Ali Paşa kumandasiyle top ve külliyatlı asker gönderildi ise de bu nizamsız kuvvetlere yılgınlık gelmiş olduğundan bir saat çarpışmadan sonra ordu ağırlıklarını yağma ederek *Edirne*'ye doğru kaçtılar; bu suretle serdar-ı ekremin yanında pek az kuvvet kalmıştı; Son çare, Rus kuvvetlerine karşı müdaafa tertibatı almaktı ve öyle yapıldı, bu esnada yağan şiddetli yağmurlar imdada yetişti Rus ordusunun ileri harekatı aksadı ve ancak üç gün sonra *Şumnu* önüne geldi.

Bu sırada umumî vaziyet şöyle idi:

Ruslar, *Ruscuk* ile *Silistre*'yi muhasara etmişlerdi; *Totrakan*'da bulunan Rus kuvvetleri *Hezargrad* üzerine yürüyüp bura muhafızı Çatalcalı Ali Paşa'yı kaçırdıkları gibi *Silistre*'yi muhasaradan kurtarmağa gelen Arabkirli İbrahim Paşa'yı da bozmuşlar ve Balkan muhafızı Yusuf Paşa'yı da basarak ket hüdası ve adamlarını esir etmişlerdi. *Şumnu* muhasarası dolayı-

[1] Romanzov askeri üç kol edip bunlardan Saltikov ile bunun arkasından Sovarov ve Kamenski kumandalariyle diğer iki orduyu *Tuna*'nın bu tarafına geçirip kendisi de *Silistre* önüne gelmiştir.

siyle *İstanbul*'dan yardıma gönderilen Tatar Hanı ve Ispanakçı Mustafa Paşa *Edirne* ve *Karinâbad*'da bulunup ayak sürüyerek ileri gelemiyorlardı. Serdar-ı ekrem de *Şumnu* ordugâhında ağır hasta bulunmakta idi.

Serdar-ı ekremin Ruslara sulh teklifi

İşte bu fena ve feci durum sulhu mecburî kıldı; Rusya'daki Don Kazakları, Buhaçef'in kumandası altında ısyan ettikleri gibi veba hastalığının şiddetle devamı ve malî durumları ve ümit edilmeyen bukadar büyük kazançtan sonra Rusları da sulhe icbar etmekte idi; bunun için evvelden beri bir anlaşmaya varılmasını isteyen Romanzov, serdar-ı ekremin sulh teklifini kabul etti.

Serdar-ı ekremin bütün kuvveti on iki bin kişiden ibaret olup, onların da ne kadar mukavemet edebileceklerini daha evvelki hâdiseler gösterdiğinden dolayı Rus kumandanından sulh istenmişti. Sadr-ı âzam kethüdası Resmî Ahmed Efendi nişancı rütbesi ile birinci ve reisülküttab İbrahim Münib Efendi ikinci murahhas tayin olunarak *Şumnu* muhasarasının on ikinci günü (3 Cemaziyelevvel 1188/12 Temmuz 1774) Şumnu'dan çıkıp *Silistre*'ye dört saat mesafesi olan Balya boğazına yakın *Küçük Kaynarca* kasabasına geldiler. Ruslar tarafından murahhas general Repnin idi. Mareşal Romanzov mütareke kabul etmiyerek birinci sulh müzakeresinde, esasları iki tarafca kabul edilmiş olan derhal sulh akdini istediğinden bilmecburiye teklif kabul olunup iki günde ve iki celsede muahede aktedilmiştir.

Rus başkumandanı sulh görüşmesi yapabilmek için ibtida *Kılburun*, *Kerç* ve *Yeni kale*'nin Ruslara terkini şart koydu, Osmanlı murahhasları bu hususu sormak istemişlerse de muvafakat etmediğinden çaresiz olarak kabul edildi ve 8 Cemaziyelevvel 1188 (17 Temmuz 1774) tarihinde yirmi sekiz maddeyi havi *Silistre*'nin güneyindeki *Küçük Kaynarca'da muahede* imza edildi[1].

Kaynarca muahedesinin başlıca maddeleri

Muahedenin üçüncü maddesi mucibince *Kırım*, *Bucak*, *Yedisan* (Nogay), *Yediçikül* kabileleri ve Tatarlar ecnebi bir devlete tabi olmamak üzere her cihetce müstakil ve müslüman olanların mezheb işleri sebebiyle halife olan Osmanlı pâdişahına tâbi olmaları; gerek Osmanlı ve gerek Rus hükümetlerinin Han intihabına karışmamaları, yine aynı madde mûcibince *Yeni kale* ile *Kerç* kalesi Ruslara terk edilip muahedeyi müteakib Ruslar Kırım ve Tatarlara ait diğer yerlerden ve *Koban*'dan çekileceklerdi.

On sekizinci madde mûcibince *Özi* (Dinyeper) suyu boğazında vaki *Kılburun Hisarı* ve bu nehrin sol tarafı sahilinde kifayet edecek arazi ve *Aksu* (Boğ nehri) ve *Özi* nehri arasındaki hâli arazi Ruslara terk ediliyordu; bu suretle *Aksu* nehri hudut kesilip *Özi suyu* Osmanlılarda kalıyordu. Ondokuzuncu madde ile de Kırım yarımadasında *Yeni kale* ve *Kerç* kalesi ve limanları muahedenâme de zikredilen hudutlariyle Ruslara terk ediliyordu.

Yirmi birinci madde *Kuzey Kafkasya*'da bulunan *İki Kabartay* yani büyük ve küçük Kabartaylar tatarları hemcivar olmaları sebebiyle Ruslara bırakılıyordu. Yirmi üçüncü madde mûcibince muharebe esnasında *Kafkasya*'da Ruslar tarafından işgal olunan *Gürcistan* taraflarındaki *Bağdadcık ve Kütays* ve *Şehriban* kaleleri Osmanlı devletine iade olunup Gürcülere ait olanlar da Gürcülere verilecekti; Osmanlı devleti Ruslarla anlaşarak muhalefetleri sebebiyle vukua gelmiş olan hiyanetlerini afvediyordu.

Muahedenin dördüncü maddesi Osmanlı devletinin eski muahedelerle Rusların hududda kale inşa etmemelerine dair olan takyidatını kaldırıp bundan sonra her iki devlet hudutlarında istedikleri gibi hareket edeceklerdi.

Beşinci madde gereğince Rusya *İstanbul*'da daimî bir elçi bulunduracak ve bu elçi büyük devletlere verilen imtiyazlar gibi imtiyaza sahip olacaktı; on birinci madde gereğince Ruslar ticaret gemileriyle *Karadeniz* ve *Akdeniz*'e gelip gidecekler ve Osmanlı limanlarında kalacaklardı[1] ve yine bu madde mûcibince Ruslar Osmanlı şehir ve kasabalarında münasip görecekleri yerlerde konsolosluklar ihdas edebileceklerdi.

On ikinci madde Garp ocaklariyle Rusya arasındaki ticaret münasebatının teminine Osmanlı hükümeti delâlet edecekti. On dördüncü maddede Rus hükümdarlarına gönderilecek olan

[1] Divan kâtiplerinden Kisbî Mustafa Efendi'nin *İbretnümây-ı Devlet* adındaki mecmuası 1182 seferini tasvir eder. Vakanüvis Enverî de seferde bizzat bulunup muharebe safahatını temamen yazmıştır.

[1] Katerina, Rusların *Karadeniz*'deki ticaretlerini geliştirmek için 1192 H. (1778 M.)'de *Özi* nehri mansabında Osmanlıların Özü kalesine takriben on saat mesafede *Kerson* şehrinin temellerini atmıştır.

nâmelerde "*Rusyalıların pâdişahı*" diye hitap edileceği kabul olunuyordu. Ruslar diğer devletler gibi *Galata*'da bir kilise inşa edecekler ve halka mahsus olan bu kilise Rus elçilerinin himayesinde olacaktı.

Onaltıncı madde mûcibince *Bucak*, *Akkerman*, *Kili*, *İsmail* kaleleriyle sair kasaba ve köyleri ve *Bender kalesi* tamamen Osmanlı devletine iade edilecekti; yine bu madde îcabınca *Eflak* ve *Boğdan* Osmanlı devletine iade olunup Osmanlı hükümeti de buna mukabil aşağıdaki şartları taahhüt etmekte idi: 1 — Her iki voyvodalıkta umumî af îlânı; 2 — Vicdan serbestîsi, yeni kilise inşasiyle eski kiliselerin tamirine mümanaat edilmemesi; 3 — Manastırlara veya eşhasa ait olup haksız olarak ellerinden alınmış olan *İbrail*, *Hotin* ve sairedeki yerlerin sahiplerine ve mahallerine iadeleri; 4 — Ruhbanın imtiyaza nâil olmaları; 5 — Memleketi terk edip gitmek isteyenlere müsaade olunması ve bir sene mühlet verilmesi; 6 — Her iki voyvodalıkta bakaya vergilerin afvi; 7 — İki voyvodalığın iki sene müddetle vergiden afvi 8 — Bu iki sene müddetten sonra cizyenin imkân derecesinde az olması ve cizyeden maada hiç bir sebeple başka bir şey istenmemesi[1] ve IV. Sultan Mehmed zamanındaki imtiyazlardan müstefid olmaları; 9 — Eflak ve Boğdan kapı kethüdalıkları lağv olunup — çünkü kapı kethüdaları müslümandı — bunların yerine Ortodoks mezhebinde maslahatgüzar tayini ve bunların milletler hukukuna göre her türlü taarruzdan emin olmaları; 10 — Lüzumu halinde işbu iki voyvodalık işlerinin iki devlet arasında görüşülerek Rusya'nın Osmanlı hükümetine vaki müracaatının nazar-ı dikkate alınması yani Rusya'nın Eflak ve Boğdan işlerine müdahalesinin Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmesi[2].

[1] Kaynarca muahedesi mûcibince cizye olarak *Eflâk* vergisi 619 keseye ve rikâbiye ve îydiyesi ikiyüz altmış keseye ve *Boğdan* vergisi 136 keseye ve rikâbiye ve iydiyesi de ikiyüz beş keseye indirilip başka hiçbir suretle vergi ve hediye alınmıyacaktı.

[2] Ruslar, Türkiye dahilindeki liman ve şehirlerde birer ticaret konsolosu bulundurmak ve bu suretle en ziyade mazhar-ı teshilât olan devletler sırasına geçmek arzusunu elde etmişler ise de Osmanlı hükûmeti *Tuna*'nın ötesinde bulunan Eflak ve Boğdan ve diğer sancaklara konsolos tayin ettirmemek için eyep uğraştı ve nihayet Ruslarla beraber Avusturyalıların da *Eûak* ve *Boğdan*'a konsolos koymak hususundaki ısrarlarına mukavemet edemiyerek 1781 senesinde bu iki devletin tekliflerini kabule mecbur oldu; daha sonra yani 1795'de Fransa da *Bükreş*'e bir Fransız konsolosu gönderdi.

On yedinci madde, Akdenizde Rusların işgali altındaki Osmanlı devletine ait adaların iadesini mutazamın idi. Buna karşı Osmanlı hükümeti dinî serbestiye riayeti, afv-ı umumî îlânını, iki sene vergi alınmamasını, memleketi terk edenlerin avdetlerine müsaade olunmasını kabul ediyordu. Rusya hükümeti muahedenin hatimesindeki iki madde mûcibince *Akdeniz*'de işgali altındaki adaları üç ay zarfında boşaltacaktı. Belgrad muahedesi mûcibince *Azak* ve civarındaki bîtaraf arazi bu muahede ile Ruslara bırakılıyordu. Yine bu hatimenin birinci maddesi mûcibince Osmanlı hükümeti onbeş bin kese (dört milyon ruble) harb tazminatı verecek ve bunu her sene beş bin kese tediye etmek suretiyle üç sene de ödiyecekti.

Kaynarca muahedesinin en ağır maddesi Kırım'ın ayrılması olup bu istisna edilecek olursa Osmanlı hükümeti arazi îtibariyle çok kayba uğramamakla beraber Rusların Eflak ve Boğdan'a parmaklarını sokmaları ve istedikleri yerlerde konsolosluk açabilecekleri, ortodoksların hamisi sıfatını takınmaları gibi maddeler ve kapalı müdahale vasıtalariyle devletin zaafından bilistifade ve her vesilede tahakküm siyaseti takibine kalkmaları gibi haller pek acı neticeler vermiştir ki bunu daha sonraki vekayi bize göstermektedir.

Osmanlı devleti Lehlileri müdafaa için ortaya atılmıştı. Halbuki bu harbin içinde Lehistan, ülkesi, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri tarafından taksime uğramıştı.

Ordunun avdeti

Müsaleha aktedilip *Şumnu*'da orduyu muhasara eden Rus kuvvetleri *Boğdan*'a doğru çekildikten sonra zaten hasta bulunan Serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa *İstanbul*'a hareketi emredip Dağıstanlı Ali Paşa'yı *Şumnu*'ya muhafız bıraktıktan sonra oradan ayrılmıştır. Vezir-i âzamın hastalığı yolda ağırlaştığından *Karinâbâd* kasabasına tahtırvanla getirilirken vefatı vukubulmuştur (26 Cemaziyelevvel 1188/10 Temmuz 1774). Muhsin-zâde'nin yerine sadaret kaymakamı bulunan İzzet Mehmed Paşa sadr-ı âzam oldu.

Askerî ıslahata kat'i lüzum olduğu

1182/1768 seferi Osmanlı devletinin artık nizam ve intizamdan mahrum toplama kuvvetlerle talim ve terbiyesi mükemmel kuvvetlere karşı duramıyacağını kat'i surette gösterip Avrupa devletleri tarzında as-

kerî ıslahat yapılması zaruretini ortaya koymuştur; bu muharebede Osmanlı askerinin düşmanla bir az temasından sonra orduyu yağma edip kaçtıkları çok defa görüldüğü gibi yüzbinden fazla nizamsız askerin miktarı yirmi bini bile bulmayan muntazam askere nasıl feci surette mağlup olduğunu *Kartal* muharebesi gösterdiğinden her şeyden evvel bu askerî nizamın vücut bulması ön safta düşünülmek iktiza ediyordu.

Osmanlı devletinin ayakta durabilmesi için bu son muharebedeki feci akibetini gören devlet ricali askerî ıslahat lüzumunu takdir etmekle beraber muhtelif sebeplerle eski nizamsız vaziyeti muhafaza etmek isteyen menfaat sahiplerinin ve bilhassa kapıkulu ocakları maaş cüzdanlarını (esamelerini) alıp satarak para kazanan ocak ağalarının yeniçerileri tahrik ile bir isyana sebep olacaklarından korktukları için asıl ıslahı lâzımgelen bu ocak bir tarafa bırakılarak humbaracı Ahmed Paşa ve Baron dö Tot vasıtalariyle bir dereceye kadar tensik edilmiş olan humbaracı, topcu ve istihkâm kısımlarının ıslahatı ile şöyle, böyle iştigal olunması muvafık görülmüştü.

Avusturya'nın bu harpte kendisine pay çıkartması

Bu, 1768 muharebesi esnasında ve 1185/1771 tarihinde Avusturya ile Prusya devletleri iki muharib devletin arasını bulmak için Osmanlı hükümetine müracaat etmişlerdi.

Avusturya hükümeti bu işte daha ileri giderek Rusyaya karşı osmanlı hükümetiyle gizli bir muahede de yapmıştı. Bu muahedeye göre Avusturya hükümeti ya siyasî tazyik veya muharebe ile Rusların ellerine geçen Osmanlı topraklarını iade ettirecek ve buna karşı da Osmanlı hükümeti *Pasarofça* muahedesiyle Avusturyaya terk edilip Belgrad muahedesiyle geri alınmış olan *Küçük Eflak* (Çasar Eflak'ı) veya *Boğdan*'a ait bir kısım parçayı Avusturya'ya terk ve aynı zamanda harp masrafı olarak da yirmi bin kese yani on milyon kuruş verecekti.

Rusya aleyhine Avusturya ile aktedilen bu gizli muahede Osmanlı pâdişahı tarafından tasdik olunarak verilecek paranın ilk taksiti ile beraber gönderildi ise de Avusturya hükümdarı muahedeyi tasdik etmediği gibi Osmanlı devletini parçalanmaktan kurtardığı beyaniyle vadolunan yerlerin bir kısmının verilmesini istedi ve 1773'de *İstanbul*'daki elçisi Thugut vasıtasiyle

teşebbüste bulundu ve aynı zamanda Boğdan'da *Galiçya* yolu üzerinde bulunan araziyi ve daha evvel Pirut ırmağı kıyısındaki *Bukovina*'yı işgal eylediler.

Bunun üzerine bu işleri halletmek için murahhas tayin edilen sabık İstanbul kadısı Ahmed efendi ve reisülküttab Raif İsmail Bey ile Avusturya elçisi Baron Tugut arasındaki görüşmeden sonra 7 Rebiulevvel 1189 / 8 Mayıs 1775'de bir mukaddime, dört madde ve bir hatime üzerine aktedilen muahedenâme ile Avusturya'nın Lehlilerden aldığı *Galiçya* ve *Lodomirya* eyaletlerine *Erdel* ve *Boğdan* arazisinden girebilmek için *Bukovina* ve havalisi Avusturya'ya terk edildi. Bu anlaşma gereğince Avusturya kendisine bırakılan yerlerde kale yapmamağı ve Osmanlı hükümeti de *Eflak* ve *Boğdan*'lıların İmparatorluğun Kartal nişaniyle tahdit edilen yerlerine tecavüzlerini önlemeği taahhüd ediyorlardı [1].

Bu mesele dolayısiyle devlet erkânı ile vuku bulan meşverette şeyhulislâm ilhaka ittiraz ettiyse de devlet ricali her ne bahasına olursa olsun barışa kavuşmağı tercih eylediklerinden yukarıda işaret edilen tarihte ve İzzet Mehmed Paşa sadaretinde anlaşma yapıldı ve bu suretle *Bukovina*, *Cımpulung*, *Suecava*, *Cernaut* bölgelerinin Avusturya'ya terk edildiği 1776 tarihinde Osmanlı pâdişahınca kabul ve tasdik olundu.

Boğdan kıtasına ait olan bu yerlerin Avusturya devletine terk edilmesine Boğdan voyvodası bulunan Gregor Kiga ile Boğdan boyarları [2] îtiraz ile ecnebi bir devletin (Rusya'nın) himayesine iltica edeceklerini beyan ile Osmanlı hükümetini tehdid etmek istedilerse de dinlemedi.

[1] *Nâme-i hümâyun defteri*, Nr. 9, s. 57.

[2] Bu, Gregor Kiga 1768 Osmanlı - Rus seferi esnasında metbûı olan Osmanlı hükûmetine karşı ihanette bulunmuştu. Kaynarca muahedesi esnasında Rusya ve Prusya elçilerinin ısrarlariyle boyarların itirazlarına rağmen *Boğdan* prensliğine getirilmiştir (Yorga, *Osmanlı tarihi*, c. 5, s. 10).

ONBİRİNCİ BÖLÜM

1768 — 1774 SENELERİ ARASINDA MEMLEKETİN İÇ DURUMU

Üçüncü Mustafa saltanatının ilk gününden îtibaren şiddetli takibat ile tahsil ettirdiği bakaya'ya kalan vergilerle musadere suretiyle elde ettiği paraları hazineye doldurarak mevcut devlet gelirini yarı misli arttırmış olup bunların hepsini bu harb uğrunda sarfettiği gibi kendisine ait iç hazineyi de bu yolda harcamıştır. Hattâ oğlu Selim'in ve kızı Şah sultan'ın doğumlarında vezirler ve devlet ricali taraflarından hediye olarak verilen nukud ve cevahiri ileride vakıfları fazlasından ödemek üzere 1187 H/1773 M. senesinde bu açtığı sefer için sarfetmişti. Selim'in validesinden 237 kise ve Şahsultan validesinden üçyüz kise borçalmıştı (Top. Arşivi No. 1785 ve 1001)

Rus muharebesi yalnız hazine sarfıyla bitmiş olmayıp memleketi hem maddî ve hem manevî felâkete sürüklemiş, bir kısım yerler elden çıkmış memlekette yer yer ısyanlara sebeb olmuş, Anadolu ve Rum-eli her bakımdan harabiye sürüklenmiştir.

Mısır'da Bulutkapan Ali Bey ısyanı

Mısır'da birbirine rakip iki fırka

Mısır'ın idaresi zahiren valilerin ve hakikatte *Fıkariyye* ve *Kasımiyye* denilen birbirine rakip iki fırkanın elinde idi; memuriyetler bu iki parti arasında taksim olunurdu, meselâ Hac emîri yâni Mısır ve o havali hacılarını *Mekke*'ye götürüp getiren Emîr *Fıkariyye*'den olursa defterdar da *Kasımiyye*'den olurdu; keza müteferrika başı Fıkariyye'den ve çavuşlar kethüdası Kasımmiyye'den tayin edilirdi. Bu iki fırkadan bayrakları beyaz olan Fıkariyye, Osmanlıya ve kırmızı bayraklı Kasımiyye de Mısırlıya taraftar idiler[1].

[1] Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettikten sonra bir gün Emîr Suud'un silâhşörlük ve binicilikte mâhir Zülfikar ve Kasım isimlerinde iki oğlunu getirterek onların at oynatmakta vesilâhşörlükteki hünerlerini seyir ile çok takdir etmişti; yine bir gün bu iki kardeşin maiyyetine ayrı ayrı asker verip harp oyunu yaptırmış; Osmanlı askerinin çoğu Zülfikar Bey tarafında imiş; bu mübareze çok çetin olmuş ve pâdişahın emriyle zorla iki taraf birbirlerinden ayrılmıştı; işte bundan sonra her iki zümre, taraftarlar peydasiyle bu iddia ve rekabeti yürüterek bunu hükûmet işlerine makam ve memuriyetlere kadar götürmek suretiyle iki kısma ayrılmışlardır (*Cevdet tarihi* 1, s. 304., Matbaa-i Osmaniye tab'ı).

Bu iki fırkanın rekabeti yüzünden Mısır valileri idare-i maslahata çalışırlar; bir gürültü çıkarmak istemeyenler her iki tarafı da idare ederlerdi; fakat bunlardan birisi tarafını tutan vali, o fırkanın vaziyetine yani hasmına galebe edip etmemesine tabi kalırdı, bundan dolayı her iki fırka arasında kan dökülmesi hemen hiç eksik olmamakta idi. Bu fırkalar, kendi maityetlerini çoğaltmak için köle alıp yetiştirirlerdi.

Bulutkapan Ali Bey

İşte bu nifak ve ihtilâflar arasında 1180 H. (1766M.)'de Mısır'da Bulutkapan Ali Bey isminde biri meydana çıkarak hasım ve rakiplerini bertaraf edip Mısır idaresini eline aldı. Ali Bey yirmi sene evvel *Mısır*'ın nüfuzlu beylerinden İbrahim Kethüda'nın kölesi olup sonra yetişerek *Şeyh ul beled* olmuş, her işe karışarak iktidarı ele almak için fesat çıkarmak istemişti. O zaman bunu hisseden Mısır valisi Gürcü Mehmed Paşa 1177 H.(1764 M.)'de Ali Aeyi *Hac emirliği*'ne tayin ve bu vesile ile Mısır'dan çıkarmış ve bir daha Mısır'a almak istememişti; fakat Ali beyin Hicaz'dan avdeti Gürcü Paşanın azli zamanına tesadüf ettiği için Ali Bey Mısır'a girip yine *Şeyh ul beled* olmuş ve bütün rakiplerini bertaraf etmeğe başlamıştır.

Bunun bu hali aleyhdarlarını gayrete getirip bir gece evini basarak kendisini *Sa'id* taraflarına kaçırmışlardı; fakat Ali Bey 1178 H/1765 M de pâdişahın fermanına mûti olacağını vasıtalarla arzettiğinden afvedilmiş ve tekrar Mısır'a gelip *Şeyh ul beled* olmuştur; lâkin tek durmayıp Mısır'da hâkim tavrını takınarak Mısır'ın ileri gelenlerini öldürüp mallarını müsadere ettiği ve maiyyetini çoğaltıp bir gaile çıkaracağı Şam valisi Osman Paşa tarafından hükümete bildirilmiş ve gailesinin def'i emredilmiş ise de bir şey yapılamamış ve bu halden iyice cüreti artmıştır.

Bulutkapan Ali Bey, bu hâkimiyeti zamanında Mısır'da kendisinden ileri nüfuzlu olan ümeradan Hasan Beyi ve daha sonra kendisiyle aralarında muhalefet yapmıyacaklarına dair sözleştiği Salih Bey'i katlettirmek suretiyle bütün Mısır'a hakim olmuştur.

1768 Osmanlı-Rus seferi, Mısır'ı Osmanlı hükümetinden ayırmak isteyen Ali Beye fırsat vermiş; Osmanlı ordusunun

temadi eden mağlubiyeti üzerine o da tedrici surette muhalefeti arttırmıştır. Ali Bey evvelâ Hicaz taraflarını eline almak isteyerek *Medine-i Münevvere*'nin iskelesi olan *Yenbû* kasabasını zabt ve sahte bir ferman tertibi ile *Mekke* emiri Şerif Ahmed'i azl ve *Cidde* gümrüğünü kendi emrine hasredip ceb-i hümayun varidatı olan Mısır hazinesini göndermiyerek ısyanını aşikâr etmiş ve Mısır'da bir çerkes devleti kurmağa teşebbüs ile vali bulunan Mehmed Paşa'yı azleylemiştir. Bu vaziyetlere karşı Rus muharebesiyle meşgul olan Hükümet, Mısır işini öylece bırakarak bu suretle Ali Bey dört sene tamamen Mısır'ı ve kısmen *Filistin*, güney *Suriye*'yi ve *Hicaz*'ı elinde bulundurduğundan bu müddet zarfında Mısır'a vali gönderilememiştir.

Ali Beyin Hicaz ve Suriye'yi istilâsı

Ali Bey, *Şam*'ı da ele geçirmek isteyerek Mısır divanından göndermiş olduğu, ferman ismini verdiği buyrulduda [1] Şam valisi Osman Paşa'nın zulmünden bahis ile onu tedip etmek üzere geleceğini ve kendisine yardım edilmesini bildirmiş; aynı zamanda urbân'ın (Çöl araplarının) ileri gelen şeyhlerine de yazmış ve *Yafa*, *Nablüs* *Gazze* ve *Remle*'yi işgal eylemiştir.

Bulutkapan Ali Bey 1184 H/1770 M. de kendi mûtemed adamlarından *Ebüzzeheb Mehmed Bey* ve *Cedavî Hasan Bey*'e verdiği kuvvetle *Hicaz*'ı ve kendi hazinedarı iken emirlik verdiği büyük İsmail Bey ile yolladığı askerle de *Suriye*'yi işgale başladı. Ali Bey, Suriye istilâsında İsmail Bey'in harekâtını kolaylaştırmak üzere ona yardımcı olarak arkasından Ebüzzeheb Mehmed Bey ile kuvvet sevketmiş ve Vali Osman Paşa'nın mukavemet edemiyerek çekilmesi üzerine *Şam*'ı almış ve bu işlerde *Akkâ*'da ısyan ile hükümdarlığını ilân eyleyen Zahir Ömer'in muvafakatini elde etmiştir.

Ali Bey'in bu derecede ileri gitmesinde Rus donanmasının *Akdeniz*'e geçerek *Mora*'yı ihtilâle sevk ile *Çeşme*'de Osmanlı donanmasını yakarak Katerina'nın kendi himayesinde olmak üzere Ali Beye istiklâl vadetmesinin büyük tesiri vardı; filha-

[1] صدر هذا الفرمان الجليل الشان من ديوان المصر المحروسه —Sadere Hâz-el-fermanü 'l-celil-üs-şan min divani'l-Mısri'l-makrûse" diye başlayan bu buyuruldunun arapça sureti *Vâsıf tarihi*'nde vardır (c. 2, s. 128).

kika Katerina gerek Ali Bey'i ve gerek Zahir Ömer'i teşvik etmiş ve bu yüzden bunların gailesi uzun sürmüştür [1].

Ali Bey'in tecavüzü Şam'ın işgaline kadar gelmesi üzerine hükümet bu hale daha fazla göz yumamayarak Ali Bey üzerine vezir Numan Paşa kumandasiyle kuvvet sevketmek üzere hazırlık yaptığı sırada aşağıda gösterildiği üzere Ebüzzeheb Mehmed Bey hadisesi zuhur ettiğinden asker sevkine lüzum kalmamıştır.

Ali Bey'in âkibeti Bulutkapan Ali Bey *Şam*'ı aldıktan sonra daha ileri *Haleb*'e doğru gidilmesini emretti ise de kumandanlarından Ebüzzeheb Mehmed Bey'in emir hilâfına birden bire *Kahire*'ye dönmesi Ali Bey'in canını sıkmış ve bundan dolayı araları açılmıştır. Ali Bey bir gece Mehmed Bey'i öldürtmek üzere evini bastırmış ise de Mehmed Bey *Sa'id* taraflarına kaçmağa muvaffak olarak kurtulmuştur.

Bunun üzerine Ali Bey, Ebüzzeheb'i elde etmek için İsmail Bey kumandasiyle kuvvet sevketmiş fakat bu kuvvetler Ebüzzeheb Mehmed Bey kuvvetleriyle birleşerek geriye dönüp Ali Bey üzerine yüzümüşlerdi; bu sırada Ali Bey'e muhalif olan Kasımiye kuvvetleri de bunlara iltihak eylediklerinden *Kahire*'ye giren Mehmed ve İsmail beyler, Bulutkapan'ı *Akkâ* tarafına kaçırmışlar ve bu hali Osmanlı hükümetine bildirip sadakatlerini arzeylemişlerdir (1186 H./1772 M.).

Bu hale karşı Ali Bey *Berrüssam* yeni Sayda eyaletinden kuvvet toplayarak müttefiki olan Zahir Ömer'in oğullarını da beraberine almış ve aynı zamanda Rusların Akdeniz donanmasını da *Akkâ* taraflarına getirtmişti; fakat Ebüzzeheb, *Sali-*

[1] Rus donanmasının *Akdeniz*'e gelmesini büyük bir fırsat sayan Ali Bey, *Mısır*'ı Osmanlı hâkimiyetinden tamamen kurtarmak için Ruslardan asker istemek suretiyle Rus donanmasını Mısır sularına davet etti. Aleksi Orlof bu müracaatı kabul etmek için evvelâ Ali Bey'in Rus imparatoriçesi II. Katerina'nın hâkimiyetini tanınmasını şart koydu. Ali Bey bu hususta görüşmek üzere kendi mahremi ve mûtemedi Rosti isminde bir Venedikliyi Rus donanmasına gönderdi ise de Orlof maiyyetindeki bazı Rum ve Yahudilerin telkini ile Ali Bey'e îtimad edemedi; bununla beraber lüzumunda *Kıbrıs* tarafındaki donanmasını hem Ali Bey'e ve hem Şeyh Zâhir'e yardım etmek üzere *Akkâ* taraflarına göndermişti (*Katerina tarihi*, s. 66, 67).

hiyye mevkiinde Ali Beyi mağlup ederek dört yerinden yaralı olan Ali Bey'i yakalamış ve efendisi olduğu için öldürmiyerek hapsettirmiştir.

Ali Bey bir rivayete göre yaralarının tesiriyle ve diğer bir kayda göre de Mehmed Bey tarafından zehirlettirilmek suretiyle ölmüştür (1187 H./1773 M.).

Osmanlı hükümeti Mısır'a vali olarak Halil Paşa'yı tayin edip göndermiş ve Mısır işleri yine eskisi gibi devam edip bu defa Ebüzzeheb Mehmed idareyi ele almıştır[1].

Akkâ'da Zâhir Ömer ısyanı

Zâhir Ömer Onsekizinci asrın ikinci yarısında ve 1768 Osmanlı-Rus harbi sırasında *Akkâ* taraflarında bulunup isyan eden Zâhir Ömer, Medine'den *Safed* taraflarına hicret etmiş olan *Zeydan* isminde birinin torunu olup babasının adı Ömer'dir. Zeki ve haris olan Zâhir Ömer, Dürzi beyi olan *benî Şihab* ailesinin nüfuzu altında bulunan *Safed* de onlar tarafından tayin edilmiş bir kaymakam olup git gide sahasını genişleterek Osmanlı devletinin zaafından bilistifade *Akka*, *Sayda*, *Yafa*, *Hayfa*, *Remle* ve *Nablüs* taraflarına kadar yayılmıştır.

Zâhir Ömer *Akkâ*'yı kendisine merkez yaparak oğullarından her birini kendi idaresi altındaki bir mahalle tayin etmiştir; bunlardan *Sayda* ile *Safed* tarafları büyük oğlu Şeyh Ali Zahir'in emrinde idi. Zâhir Ömer, devlete karşı ısyanında Bulutkapan Ali Bey ile ittifak etmiştı.

Ali Bey'in, Mısır'dan Ebüzzeheb'den kaçarak Zâhir Ömer'e ilticasından sonra Rus donanması *Akkâ*'ya celbolunup Ali Bey'le beraber Mısır sularına gittiği sırada gerek Zâhir Ömer ile Ben-i Şihab arasındaki muharebe ve gerek Şam taraflarından *Akkâ* üzerine kuvvet gelmesi sebebiyle Mısır sularına giden Rus donanması, *Akkâ*'ya dönmeğe ve aralarındaki mukavele mûcibince deniz tarafından Zahir Ömer'i müdafaaya mecbur olmuştur.

[1] *Müriü't-tevarih*'de 1187 hicret senesi vekayii. *Vâsıf tarihi*, c. 2, s. 127 ve *Cevdet tarihi*, c. 1, s. 304'de Bulutkapan Ali Bey'e dair malûmat vardır.

Osmanlı hükümeti Dürzi emiri ile Zâhir Ömer'in aralarının açılmasını fırsat bilerek *Şam* tarafına serasker tayin ettiği Mısır'lı Osman Paşa, dürzilerle ittifak edip bir miktar kuvvetle Cezzar Ahmed Bey de beraber olarak Zâhir Ömer üzerine Halil Paşa'yı göndermiştir: fakat Sayda muharebesinde Zâhir Ömer galebe ettiğinden bozulan Osmanlı kuvvetleri *Şam*'a ve Dürzi kuvvetleri de dağ tarafına kaçmışlardır. Bunun üzerine *Akkâ*'ya celbedilmiş olan Rus donanması *Beyrut* sahillerine gelmiş ve sabah erkenden *Beyrut*'a asker çıkarıp dükkânları yağmaladıktan sonra tekrar donanmalarına dönmüşlerdir.

Bundan sonra Zâhir Ömer'le Dürzi emiri Yusuf arasındaki husumet dostluğa dönmüş ve Zâhir Ömer de devlete itaat ettiğinden *Ber-üs-şam* meselesi şimdilik böylece kapanmıştır.

Mora isyanı

Rusların Akdeniz harekâtı münasibetiyle daha yukarıda kaydedildiği üzere Rus casuslarının faaliyetleriyle hazırlanan ihtilâl harekâtı *Manyalı*'ların acele etmeleri sebebiyle Rus kumandanı Orlof'un plânının tatbikine imkân olmamış ve isyan kareketi Osmanlı valisinin süratle hareketi üzerine bastırılmıştı. Mora isyanına dair îcabeden malûmat bundan evvelki ayrı bir kısımda yazılmış olduğundan burada tekrar edilmiyerek dahili vekayi sırasını takip îtibariyle işaret edilip geçildi. Rus donanmasının 1184 H./ve 1769 M. de gelmesiyle Mora isyanı patlak vermiş ve aynı sene sonunda bastırılmıştır.

Morada Arnavudların tahakkümleri

Mora halkının arasına asırlarca evvel girip sonraları Mora'da murabahacılıkla istedikleri gibi hareket ederek Mora halkını memleketi terk etmeğe mecbur edecek kadar ileri giden arnavud taifesi üzerine 1193 H./1779 M. de Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa sevkolunmuştur[1].

[1] Evvelce *Mora*'da reâyanın yani Rum halkının işleri *kocabaşı* denilen köy kethüdalariyle görülürken sonra bu suret terk olunarak *Mora*'ya giren Arnavudlar *Mora* köylülerine fahiş faiz mukabilinde para ikraz etmek ve mallarına el koymak suretiyle halkı kendilerine borçlu bırakmışlar ve bu suretle bütün reâya üzerine tahakküm ederek *Mora*'yı adeta ellerine alıp valileri dinlemez olmuşlardı. Bu sebeple Arnavudların ellerinden kurtulmak isteyen *Mora* halkının bazıları memleketi terk ettiklerinden evvelce pek çok varidat getiren *Mora*'nın geliri pek düşmüş ve Mora valileri kendilerini ve maiyyetleri kuvvetlerini geçindiremez hale gelmişlerdir.

Mora'ya gelen *Gazi Hasan Paşa Gördös* mevkiinde bir kaç gün kaldıktan sonra *Drahos* önlerine gelerek bir beyannâme ile *Çam*, *Ülgün* ve *İşkodra* Arnavudlarının kendileri tarafından alacaklarını toplamak üzere yüz kişiyi Mora'da bırakarak geri kalanlarının hemen memleketlerine dönmelerini îlân etmiş ise de Arnavudlar bu teklifi kabul etmemişlerdir; bunun üzerine Hasan Paşa, ordusundan dört beş bin kadar kuvvet ayırıp bunları kethüdası Hacı İbrahim Ağa ile Arnavudların toplandıkları *Trepoliçe* üzerine gönderip kendisi de *Anapoli* mihafazasındaki kalyonlardan aldığı toplarla *Arhos*'tan kalkıp 7 Receb 1193 ve 21 Temmuz 1779 gecesi *Trepoliçe*'ye gelmiştir; Gazi Hasan Paşa üç koldan âsileri sıkıştırıp yaptığı bir yürüyüşle sekiz bin mevcuttan ancak bin beşyüz kadarı kılıçtan geçmiş ve kaçanların da *Derbend* ve sahillerde elde edilmeleri emrolunmuştur[1].

Gazi Hasan Paşa'nın bu başarısı kendisinin rakiplerini telâşa düşürüp bunlar pâdişahın safiyetinden istifade ile Hasan Paşa'yı *İstanbul*'a gelmeden evvel Mora valiliği ile orada bırakmak istemişlerdir. Hasan Paşa aleyhdarları, arnavudların tekrar gelmelerinden ve *Mora*'yı idare edecek kendisinden başka vezir olmadığından bahis ile pâdişahı kandırmışlardır. Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa bir emrivakile kaptanlıktan alınarak Mora valiliğine tayin edilmiş ise de[2] aynı sene şevvalinde (1779 Ekim) Mora eyaleti üzerinde kalmak üzere tekrar kaptanlığa iade olunarak Mora muhassılnğına da kethüdası Hacı İbrahim Ağa tayin edilmiştir[3].

[1] *Mühimme defteri* 176, s. 103.

[2] Bu 176 lumaralı *Mühimme*'de "Sabıka kapudan-ı derya olup bu defa... *Mora* eyâleti tevcih ve ihsan olunan vezir Gazi Hasan Paşa'ya hükümki" diye başlayan evahir-i Receb 1193 tarihli ferman.

[3] Sâbıka *Mora* valisi olup bu defa tekrar derya kaptanlığı kendûye ihale ve tevcih kılınan vezir Gazi Hasan Paşa'ya hüküm ki diye başlayan ferman. Bu fermanda *Mora* halkı ile Arnavudlar arasındaki para işini halletmesi için Mora muhassallığına kethüdası Hacı İbrahim Ağa'nın ve *Anapoli* muhafızlığına da Hezargradlı vezir Ahmed Paşa'nın tayin edildiği bildirilmektedir (*Mühimme* 176, s. 151; evâil-i Şevval 1193).

Âyanların durumu

Üçüncü Ahmed'in son zamaniyle Birinci Mahmud'un saltanatının ilk ve ortalarına doğru İran ile yapılan muharebeler esnasında nizamsız levendlerin şekavetlerinden başka dahili bir fenalık olmamıştı. İran muharebesini müteakib Hekimoğlu Ali Paşa'nın gayretiyle onlar da temizlenmiş ve bu arada *Aydın*'da Sarıbeyoğlu Mustafa'nın ısyanı dahi bastırılmış olduğundan gerek Anadolu ve gerek Rumeli'de sükun takarrür etmişti.

Altı sene sürmüş olan 1768 Osmanlı-Rus seferi esnasında diğer seferlerde olduğu gibi *Anadolu*'da devleti yoracak ehemmiyetli bir ısyan çıkmamış ve daha yukarıda gösterildiği üzere Mısır ve Suriye'de Osmanlı camiasından ayrılmak isteyen Bulutkapan Ali Bey ile *Akkâ*'daki Zâhir Ömer ısyanlarının halledilmesi de mecburen harb sonuna bırakılmıştı.

Âyanlık eskidenberi mevcut olup memleket ileri gelenlerinden birisinin halk tarafından intihabiyle olur ve bu, hükümetle tabaa arasındaki işlerde mutavassıt rolu yapardı; bundan dolayı hükümet bir iş için vilâyetlere bir ferman gönderdiği zaman fermanda bunları Âyan-ı Vilâyet diye zikrederdi. Fakat 1768 seferinden îtibaren âyanlar külliyetli para mukabilinde valilerin buyruldulariyle tayin edilmeğe başladığından onlar da halkı himaye değil ezmeğe ve verdikleri parayı fazlasiyle çıkarmağa başlamışlardır.

Gerek bu muharebe ve gerek bundan sonra Rusya ve Avusturya ile yapılan savaş, Anadolu ve Rumeli'deki âyan denilen mahalli eşrafının hükümete karşı mütehakkim bir tavur takınmalarına sebep olmuş, bir ısyan hadisesinden çekinen hükümet de pek ileri gitmiyerek bu gibilerin serkeşâne hareketlerine göz yummuştur.

Bu tarihlerde belli başlı âyan, Manisa ve havalisinde Kara Osmanoğulları, *Gediz*'de Nasuhoğlu Ali *Canik*'te, Hacı Ali Bey, (paşa) *Bozok* ve havalisinde Çapanoğlu ailesinden Mustafa ve Süleyman beyler, *Adana* taraflarında Küçük Ali oğlu Halil ve kardeşi Ali, *Trabzon*'da Alaybeyi Şatıroğlu Mehmed, *Muğla* sancağında İlyasoğlu Halil, *Saruhan* sancağında Gündüzoğlu, *Isparta* ve *Eğridir* havalisinde Yılanlıoğulları[1] *Demirci*'de voyvoda Kocabaşı ve Rumeli'de Serezli İsmail Bey, *Dimetoka* ve havalisinde Tokatcıklı Süleyman ve *Ruscuk*'da Tirsiniklioğlu İsmail ve bunlardan başka *İşkodra*'da devlete karşı ayaklanan Mahmud Paşa.

Bu ayanlar bütün mahalli idareyi ellerine alarak hazine mukataalarını kendileri iltizam edip bu suretle pek çok kâr temin ediyorlar ve d'ğer hazine vergilerini, valilerin hazeriye ve seferiye maaşlarını kendileri tahsil ederek valilere bunun bir kısmını göndermek suretiyle bu cihetten de menfaat temin edip bu işler için hiç kimseyi mıntakaları işlerine karıştırmıyorlardı.

Kaynarca muahedesinden sonra bunlara karşı ses çıkarılmamış ve daha sonraki seferde ise (1787) daha ziyade şımaran âyanlar hükümet içinde ayrı bir hükümet gibi hareket ederek devlet nüfuz ve haysiyetini çiğnemişlerdir.

Eyaletlerin durumu

1768 seferinden evvelki senelerde bazı eyalet ve sancaklar müstesna olmak üzere Anadolu ve Rumelideki vilâyet ve sancakların azil ve tayinleri her sene tevcihatında tebdil veya ibka suretiyle idare edilip tayin olunan valiler has usulünün ilgasından sonra maaşlarını harpsiz zamanlarda *imdadiye-i hazariye* ve muharebe zamanlarında *imdadiye-i seferiye* ismiyle halktan alırlardı. Bu maaş tahsisi her mahallin ileri gelenlerinden müteşekkil birer heyet tarafından mahkeme-i şer'iyyeler vasıtasiyle tesbit olunurdu; valilerin bu tahsis olunan maaşları iki taksitte verilirdi. İmdadiye-i seferiye muharebe zamanına ait olduğu için daha fazla idi.

Onsekizinci asrın ikinci yarısından ve bilhassa 1768 seferinden sonra vilâyet idarelerinin zaten bozuk olan nizamları büsbütün bozulmuştu. Valiler, her sene tevcihata tabidi. Ettesi sene makamında kalacağı şüpheli olup ibka suretiyle üç beş sene makamında kalabilen pek azdı. Bundan dolayı bir vilâyete vali olan zat, vezir-i âzam ile kethüdasına ve defter mûcibince diğer

[1] Bu yılanlı oğulları Karacehennem Mustafa, Deli Hasan, Deli İsmail, Halil, Ali vesaire olmak üzere hepsi dokuz on kardeş olup *Isparta*, *Eğridir* ve *Antalya* taraflarında her şeyi ellerine almışlardı.

icabedenlere caize vermeleri âdet olup eli boş olarak işe başladığından verdiklerini ve ihtiyacları olan parayı ve bundan başka mazul kaldığı müddetce idaresine kâfi meblağı tedarik etmeği düşünürdü. Bundan dolayı vilâyet halkı ezeilerek orada îmar namına bir çivi bile çakılamazdı.

Bundan başka valilerin bir kısmı âyan ve mütegallibenin nüfuzları altında bulundukları için hakikatte vali âyanlardı. Âyanlık on sekizinci asrın yarısından sonra genişleyip muharebeler sebebiyle vilâyetlere bakılamadığından bunlar mıntakalarındaki her işe burunlarını sokarak mütehakkim bir tavur takınmışlardı.

Bazı vilâyetler *Berveçh-i Malikâne* ismiyle tevcih edilip valisi her sene yapılan tevcihata tâbi olmayarak o eyalet varidatını tahsil ile hazineye ait kısmını gönderirdi. *Aydın ve Mora* gibi iki eyâlet de *berveçh-i muhassallık* olarak maliyece defterde mukayyet varidatı üzerinden vali olanlara iltizama verilir ve o da hazinenin hissesini gönderdikten sonra kendisine kalan parayı alırdı. Muhassallar ve malikâneli valiler iltizam ettikleri bilumum varidat kaynaklarını bizzat idare etmeyip onlar da o kaynakları kısım kısım iltizama verirlerdi; hazine alacağını aldıktan sonra valiler ve ikinci mültezimler de mühim kâr elde ederlerdi; fakat bunun neticesi olarak halk ve bilhassa köylü ezilirdi.

Eyaletlerden *Mısır*, *Yemen*, *Habeş*, *Bağdad*, *Basra*, *Trablusgarp*, *Tunus*, *Cezair* yıllıklı eyaletlerden olup bunların her sene muayyen miktar varidatı hazineye gelir fazlası mahallî hükümet masrafları, askerî maaş vesair ihtiyaçlara sarf edilirdi. Bunlardan Mısır varidatı ceb-i hümâyuna yani Pâdişahın cep harçlığına ait idi. Yemen vilâyeti daha sonra *Zeydî* imamların ellerine geçtiği için hükümet buradan bir şey alamadığı gibi Habeş eyaletinin geliri de yoktu. Garb ocakları denilen *Cezair*, *Tunus*, *Trablusgarb* ocaklarının Osmanlı hükümetiyle rabıtaları ismen mevcut olduğu için onyedinci asır sonlarından itibaren buradan da hazineye bir gelir yoktu.

Osmanlı-Rus muharebesi esnasında *Mısır*'da Bulutkapan Ali Bey'in isyanı sebebiyle üç dört sene Pâdişaha cep harçlığı gelmemişti. Yıllıklı eyaletlerden *Bağdad* eyaleti meşhur Hasanpaşa-zâde Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra onun kölelerinin vali tayiniyle idare olunur bir şekil almıştı; çünkü bunlar *Bağdad*'a hariçten vali tayinine muvafakat etmeyip gaile çıkardıklarından hükümet Ahmed Paşa kölelerini ve onların da kölelerini buraya vali tayini suretiyle *Bağdad*'a bir nevi *kölemen ocağı* teessüs etmiş ve bu hal 1831 senesine kadar devam etmiştir[1].

Doğu Anadolu'da her sene muayyen vergi ve lüzumu halinde asker veren yurtluk, ocaklık serbest sancaklarla buradaki kazaların idareleri hakkında kitabımızın ikinci cildinde (sahife 572) malûmat verildiğinden burada tekrar edilmedi.

Devletin zaafından dolayı *Rumeli*'nin *Arnavâtluk* kısmındaki sancaklarda onsekizinci asır başlarından îtibaren valilikler evlâdiyet halini almış olup bunlar da *Arnavut İskenderiyesi* denilen *İşkodra* ile *Pizren*, *İlbasan*, *Yanya*, *Ohri*, *Avlonya* sancakları idi. Bunların bir kısmının valileri aslen Türk olup yıllarca Arnavutlukta kalarak evlad ve ahfadı orada yetişmişti.

Birinci Abdülhamid, böyle tevaif-i müluk gibi babadan evlada veya ocaklık suretiyle irsî gibi eyalet ve sancak verilmesinin devlet bütünlüğünü parçalayacağını anladığından bâdema bu hususa dikkat edilmesini vezir-i âzama tavsiye etmiştir; hatta beyaz üzerine yani resen sadr-ı âzama gönderdiği bir hatt-ı hümâyunda onun *Rakka* (Urfa) eyaletine tavsiye ettiği Firuz Beye o vilâyetin ocaklık olarak verilmesini kabul etmiyerek:

— Firuz'a tug ve âlem ve *Rakka* verildikte hemen Şam *Azımzadelere*, *Trabzon* ve *Canik* Hacı Ali Paşa'ya cedbeced intikal gibi bir şey olur; halen mahzuru mülâhaza olunarak iktizâsınca amel oluna" demiştir[2].

Zâhir Ömer'in tekrar ısyanı ve âkıbeti

Zâhir Ömer, Bulutkapan Ali Bey'in katli üzerine ısyanının neticesinin fena olacağını düşünerek Şam valisi vasıtasiyle afvını istirham ettiğinden 1188 H./1774 M. denberi borcu

[1] Ahmed Paşa'nın sonra kölelerinden kethüdası ve damadı Süleyman Paşa ve ondan sonra Kethüdası Ali Paşa ve Ali Paşa'nın katlinden ssnra da Süleyman Paşa'nın diğer kethüdası Omer Paşa vali olmuşlardı.

[2] *Birinci Abdülhamid dosyası, beyaz üzerine hatt-ı hümâyun* Nr. 41.

olan eyalet hesabını kapatmak ve bundan sonra da her sene maktû varidatı muntazaman vermek şartiyle affolunarak *Sayda* eyaleti yine kendisine verilmişti; fakat Bulutkapan Ali Bey'e galebe eden Ebüzzeheb Mehmed Bey, Zâhir Ömer'in itaatinin hakiki olmadığını binaenaleyh hakkından gelinmek üzere müsaade edilmesini hükümetten istediğinden mümanaat olunamamış ve *Mısır*'dan bir kuvvet gönderen Mehmed Bey, *Yafa*'yı zabt ile *Akkâ* üzerine yürüdüğünden Zâhir Ömer kaçarak *Gazze* urbanına dehalet etmiştir.

Ebüzzeheb Mehmed Bey muvaffakiyetlerinden dolayı şımararak Mısır ve Suriye valiliklerini hükümetten istemiş ve kendisine vezirlik ve kaydı hayat şartiyle *Mısır* eyaleti verilmişti; fakat *Akkâ*'ya gelişinden iki üç gün sonra vefat ettiğinden kuvvetleri *Mısır*'a avdet ettiğinden Zâhir Ömer kurtulmuştur.

Ebüzzeheb Mehmed Bey'in devlete sadık görünerek *Suriye*'yi de ele geçirdikten sonra ısyan edeceği hakkında bazı istidlâller vardır; Zâhir Ömer'i mağlup ederek *Sayda* ve *Akkâ*'dan kaçırması Suriye'de kendisine karşı koyacak dişli kimse bırakmamak istemesi bu ihtimale kuvvet veriyor[1].

Zâhir Ömer pek korktuğu Ebüzzeheb Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra *Akkâ*'ya dönüp artık ortada kendisinin çekindiği kimse kalmadığından bildiği gibi hareket etmeğe başlamış ve bunun gailesinin def'i kaptân-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya havale edilmiştir (1189 H./1775 M.).

Donanma ile *Yafa* sahillerine gelen Gazi Hasan Paşa Zâhir Ömer'e buyruldu yollayıp taahhüdü mûcibince hazineye olan borcunu verecek olursa *Sayda* eyaletinin yine uhdesinde bırakılacağını bildirilmiş ve Zâhir Ömer de Sayda mütesellimi olan Denizlili Ahmed ağa'nın telkini üzerine borcuna karşılık bir miktar para vermeği kabul ettiyse de Zâhir Ömer'in müşaviri olan hıristiyan mezhebindeki Sabbag kendisini bu fikirden vazgeçirip borcunu verdirmemiştir.

Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa *Akkâ* önüne gelerek bombardıman etmeğe başladığı gibi kara tarafından da *Akkâ*'nın muha sarasını emretmiştir. Sayda mütesellimi Denizlili Ahmed ağa

[1] Daha sonra Mısır valisi olan Mehmed Ali de hemen aynı suretle hareket ederek isyan etmiştir.

Akkâ kalesinde muhafız bulunan *Magrıbî* askerini ele alarak Pâdişaha sadakatlerini temin etmiş olduğundan bunlar pâdişah askerine karşı gelemiyeceklerini ve Pâdişaha âsi olamıyacaklarını bildirmeleri üzerine Zâhir Ömer şaşırmış ve kaleden kaçmağa teşebbüs ettiği sırada arkasından vurularak maktul düşmüş ve bu suretle kara kuvvetleri gelmeden evvel *Akkâ* elde edilmiştir.

Sayda eyaleti 1189 senesi sonlarında (1776 Ocak) Cezzar Ahmed Paşa'ya verilerek arkasından vezirlik tevcih edilmiştir.

Vehhabîler

Bu onsekizinci asır ortalarından îtibaren *Hicaz* ile *Basra* arasında bulunan *Yemâme* kıtasındaki uraban arasında Hanbelî mezhebi ulemasından *Şeyh Necdî* diye maruf olan *Mehmed bin Abdülvehhab* isminde birisi meydana çıkarak ehl-i sünnet mezhebinin teferruatına ait bazı akidelerine karşı muhalefet yollu çöl halkına vaiz ve nasihatte bulunduğu haber alınmıştı.

Aslen *Temim* kabilesinden olup *Arabistan* yarımadasında 1111H./1699 M. de *Necd* kıtasında *Ayniye*'de doğmuş olan *Mehmed bin Abdülvehhab* Hind, İran, Basra ve Bağdad taraflarında bir müddet seyahat etmiştir. Tahsilini *Şam*'da yapmış olan Şeyh Necdî, *Necd*'e döndükten sonra vaaz ve nasihatle uraban arasında faaliyetini ilerleterek yeni tesis ettiği mezhebini 1143 H./1730 M. de yaymağa başlamış ve bu yeni mezhebi 1158 H./1745 M. de Necd emiri Muhammed bin Mesud'a kabul ettirmiş ve onun himmetiyle az sonra bütün Necid halkı Vahabi ismi verilen bu mezhebi kabul etmişlerdi.

Yeni mezhebin esasları

1 — Allaha vasıtasız ibadet olunur ve amel, îmandan bir cüzdür diyerek mazeretsiz olarak farzları terk edenin dinden çıkacağı; 2 — Peygamber ve velilerden istiâne ve şefaatin şirk olduğu; 3 — Ölüleri ziyaret etmek, türbe yapmak, kandil yakmak, sadaka ve nezr vermek caiz olmayıp memnu olduğu. Vakıf lar'ın ibtal edilmesi.

Muhammed bin Abdülvehhab'ın neşretmek istediği yeni mezheb, yukarıda işaret ettiğimiz gibi Necid emiri Muham-

med bin Mesud'un gayretiyle yayılması 1158 H./1745' M. den îtibarendir. Bununla beraber Vehhabî mezhebi iki asırdan fazla bir zaman geçtiği halde Arabistan yarımadasından — o da tamamen değil — dışarı çıkamamıştır.

Şeyh Necdî'nin bu yeni mezhebiyle yakın zamanda çölden *Mekke*'ye doğru bir ısyan hareketine sebep olacağını *Mekke* Emiri hükümete bildirerek yardım istemiş ise de hükümet işi pek ciddiye almıyarak ehemmiyet vermemiş, fakat daha sonraları Vehabilerin *Mekke* ve *Medine*'yi işgalleri, devletin başına büyük bir gaile açmıştır. Birinci Abdülhamid zamanında *Necd* emiri Abdülâziz bin Muhammed İbn-i Suud (1765-1803) idi. Bunun oğlu Suud bin Abdülâziz yakalanıp *İstanbul*'da îdam edilmiştir

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

KIRIM MESELESİ

Müstakil Kırım Hanlığı

Kırım'ın Osmanlı idaresinden ayrılması

Küçük Kaynarca muahedesinin üçüncü maddesi Kırım Hanlığını müstakil yapmıştı; bunlar bâdema hanlarını kendileri intihab edeceklerdi. Bunun için Üçüncü Selim Giray'ın Rus istilâsı esnasında deniz yoluyla *İstanbul*'a kaçması üzerine Kırımlılar Sahib Giray'ı Han vekili yapmışlar ve muahedeyi müteakib de onu asıl olarak Han îlân eylemişlerdi. Sahib Giray, Kırım Hanı olunca kendisinin kalgaylığına kardeşi Şahin Giray'ı getirmişti.

Kırım uleması ve Kırım mirzaları ve ileri gelenlerinden bazıları Kaynarca muahedesini müteakib heyet halinde *İstanbul*'a gelerek asırlarca süren beraberlikten sonra ayrılmanın verdiği yalnızlıktan, istinadsızlıkdan müteessiren yine Osmanlı devleti tarafından himayelerini ve hanların Pâdişah tarafından tayinini hutbe ve sikkenin Pâdişah namına olmasını Sahib Giray'a hanlık menşuru ve teşrifat gönderilmesini rica ve istirham etmişlerdir.

Kırım'ın elden gitmesinin âkibeti herkesce anlaşıldığından Osmanlı halkı bu ayrılıktan son derecede muztaribti; bunun için Kırımlıların bu müracaatlarının kabulüne muahede hükmünce imkân olmamakla beraber henüz muahedenin tasdiknameleri mübadele edilmemiş olduğundan Kırım'ın Osmanlı devletine bağlanması mümkün olmamakla beraber muahedenâmedeki "*umûr-ı mülkiyyelerine halel getirilmiyerek umûr-ı mezhebiyelerinin halife olan Osmanlı Pâdişahı tarafından görülmesi*" maddesinden istifade edilerek hanların intihabında onlara teşrifat gönderilmesi hutbede halife olan Pâdişahın isminin zikredilmesi ve sikkenin halifenin ismiyle kesilmesi ve Kırım kadılarına şer'i ahkamı icra etmeleri için müsaadeyi havi mürasele yollanması muvafık görülüp key-

fiyet bütün selâhiyeti haiz Rusya Feld Mareşalına yazılmıştır[1].

Rus orduları baş kumandanı Mareşal Romanzov ileride iki devlet arasında ihtilâfı mûcib olacak bu teklifleri kabul ettiğinden, bu hususlar Kırım'dan gelmiş olan heyete bildirilerek Kırım Han'ı Sahib Giray'a Ebu Bekir Paşa-zâde Miralem Mehmed Bey ile hanlıkta ibka beratiyle teşrifat-ı hümâyun[2], gönderilmiştir.

Devlet Giray'ın hanlığı

Kırım halkı, Sahib Giray için gönderilmiş olan teşrifatı iyi karşılayıp fakat Kırım'ın serbestisi işini kabul etmiyerek yine eskisi gibi Osmanlı devletine bağlı kalmak arzu edip onların bu arzularını o sırada *Kefe*'de bulunmakta olan eski Kırım hanlarından Üçüncü Devlet Giray da körüklediğinden Kırım'da Sahib Giray aleyhine cereyan hasıl olmuştur.

[1] Bu hususta Rusya'ya verilen takrirde *Kırım* ve *Koban* taraflarındaki bütün Tatarların dahilî işlerine müdahale edilmemek şartiyle mezhep işlerine halife-i müslimin olan Osmanlı hükümdarı tarafından şer'i işlerin tanzimi icabedip muahedenâmede buna dair kayıt bulunduğu beyân edilmiş ve sülâle-i Cengiziyeden olarak Tatar kavmi bir han intihap eylediklerinde imâm-ı müslimin olan Osmanlı pâdişahı, halife sıfatiyle derhal berat irsaliyle cuma ve bayram namazları hutbelerinde camilerde halife namına hutbe okunması ve halife adına sikke kesilmesinin şer-i şerif ahkâmından olduğu kaydedilmiştir. Bu takrirdeki *nişan-ı şerif* kaydı şu suretle tefsir ve tâbir edilmektedir: "Nişan-ı şerif tâbirinden maksud mutad üzere hanân hazeratının azl ve nasblarında yazılagelen tevcih, berât-ı âlişanı olmayıp şeriat-ı garra muktazasınca pâdişah-ı İslâm hazretleri halife-i müslimin olmak cihetiyle içtima-ı halifeteyn mahzurunu def ve izale zımnında intihab olunan Han'a, izn-i sultanî vermektir (*Cevdet tarihi*'-nden hülâsa: c. 2, s. 302).

[2] Miralem Mehmed Bey ile gönderilmiş olan 1188 Zilkade tarihli (1775 Ocak) nâme-i hümâyunda "Mûtad-ı sabık hutbe ve sikke nâm nâmî ve elkab-ı sami-i daverânemize câri ve kuzât-ı asâkir saltanat-ı seniyyemiz tarafından gönderilen müraselât mûcibince ulemay-ı Kırım icrây-ı ahkâm-ı şer'iyyede han tarafından tayin edilmiş kuzzat ve hükûmet şiarı olarak *Kırım* muzafatının mesalihi hariciyye ve mülkiyeleri serbestiyet ve istiklâl ile olacağı ve kemâfissâbık Kırım hanlığının cenâb-ı saadetmeâbımıza tefviz ve taklidine izn-i hilâfet penâhânemi muhtevi nişan-ı şerif (menşur veya berat) imlâ ve tastir ve teşrifât-ı seniyye- i mülûkânemizden samura duhte bir sevb hilât ve bir kabza murassa şimşir ve bir pırlanta tirkeş ve samur kalpak ile iki çifte sorguç ve hazineden üç bin altın" gönderilmiştir (*Nâme defteri* 9, s. 38).

Sahib Giray'ı hanlıktan attırarak kendisini Han yaptırmak isteyen Devlet Giray, mirzaları kendi tarafına celbederek *Kırım*'ın Osmanlı devletine bağlanması, *Gerç*, *Yenikale* ve *Kılburun* kalelerinin Ruslardan alınması gibi arzuları ileri sürmek suretiyle Sahib Giray'ın yerine kendisini Kırım hanlığına intihab ettirmiştir. (1189 Safer ve 1775 Nisan).

İlk adımda Han tebdili dolayısiyle vaki ihtilâf Rusya'nın menfaati îcabı olduğundan bu hal günün birinde Rus hükümetinin intihabını arzu ettiği bir Han'a karşı da yapılabileceğinden dolayı kendisinin müdahalesine vesile verecek olan bu halden dolayı Ruslar memnun olmuşlardı.

İstanbul'a gelen ikinci Kırım heyeti

Hanlıktan azledilen Sahib Giray bir gemi ile Büyükdere'ye gelip gelişini ve keyfiyeti hükümete arz etmiş ve onun gelmesinden az sonra da Yeni Kırım Hanının *Kalgay*'ı ve *Nureddin*'i olan Şehbaz ve Mübarek Giray sultanların riyasetinde Kırım'dan ikinci bir heyet gelmiştir.

Bu heyetin arzusu, *Kaynarca* muahedesine tamamen aykırı olup katiyyen serbestiyi kabul etmiyorlar, *Yenikale*, *Kerç* ve *Karadeniz* dahilindeki *Kılburun* kalesinin Rusya'dan geri alınmasını istiyorlar ve Kırım eskisi gibi kendilerinde kalmayacak olursa bundan böyle Kırım'da oturmalarına imkân olmadığından Osmanlı topraklarında iskânları için yer gösterilmesini rica ediyorlardı [1].

Muahede ahkâmına aykırı olarak Kırım heyetinin bu isteği

[1] Osmanlı hükûmeti *Kırım*'ın serbestisi işini kaldırmak için çare aranmış ise de Rusların asıl maksadı bu olup bundan sonra da ilhak etmek olduğundan tabiî bu cihete yanaşmamıştır. Pâdişah I. Abdülhamid vezir-i âzamın bu hususa dair takdim ettiği takririnin üzerine *Kırım* serbestisinin kaldırılarak Osmanlı devletine rabtı hususunda şu mütaleayı yazmıştır :

Benim vezir-i sadakatsemirim,

Bu defa Rusyalu ile devlet-i âliyyem beyninde *Kırım* serbestisi hususuna dair... telhisin manzur-ı hümâyunum olup serbestiyet maddesi Rusya elçisine ifade olundukta ısrar ve inad eylediği beyân olunmuş. Kaldı ki *Kırım*'ın serbestisi ref'i, matlûb-ı hümâyunum olmağın bu hususun vücud bulmasına ihtimam-ı tam eyliyesiz. Elçi-i mesfur inadında sebat gösterirse dahi hükm-i takdire havale olunup her ne ki zuhur eder ise ona göre işin nizamına ikdam olunur. Allahü teâlâ encamını hayır eyliye Amin (*Cevdet tarihi*, c. 2, s. 317).

birden bire red edilmiyerek 1189 rebîulâhırda (1775 Haziran) Bab-ı âlide bir toplantı yapılarak neticede bir ümit olmamakla beraber bunların isteklerinin müzakeresi Rus Büyük Elçisinin *İstanbul*'a gelmesine bırakılmış ve Yeni Kırım Hanı Devlet Giray'a da Hanlık menşuru ve teşrifat gönderilmiştir.

Gerek yeni Kırım Hanı Devlet Giray ve gerek onun tarafından *İstanbul*'a gönderilen heyet tamamen Osmanlı taraftarı olup buna karşı Ruslar da para dökerek muhtelif vesilelerle Kırım'da kendilerine mühim miktarda taraftar kazanıp harekette bulunmak için münasib fırsat bekliyorlardı; bundan dolayı Kırım'da Osmanlı taraftarı olan Devlet Giray aleyhine Rus parasiyle hazırlanmış bir zümre vardı. *İstanbul*'a gelen heyet tabii olarak muahedeye aykırı olarak bir şey elde edemeden geri dönmüşlerdi.

Şahin Giray'ın kanlığı

Ruslar, Kırım işlerine müdahale için ilk olarak tatarları Kırım Hanı Devlet Giray aleyhine tahrik ile kendisine şikâyet ettirdikten sonra güya Kırım hanını mevkiinde tutmak üzere Kırım'a asker sokmuş, bunun üzerine Devlet Giray kaçarak deniz yoluyla *İstanbul*'a geldiğinden Kırım Hanlığına da Rusların istediği *Petersburg'da* Katerina'ya yaverlik etmiş olan Şahin Giray getirilmiştir (1191 H./1777 M.) Şahin Giray, biraderi Sahib Giray zamanında Kalgaylık etmiş ve bir kaç defa da *Petersburg*'a gidip gelmiştir[1]. Şahin Giray'ın Kırım hanlığına geldiğini duyan Birinci Abdülhamid:

"*Benim vezirim, Şahin Giray bir âlet-i mülahazadır, Rusyalunun meramı Kırım'ı zabt eylemektir*" demiştir[2].

Yeni Kırım Hanı olan Şahin Giray, İkinci Devlet Giray'ın torunu ve topal Ahmed Sultan'ın oğludur. Petersburg'da sefahate ve alafranga hayata alışmış olup tatarların hiç bir surette hazmedemiyeceği şekilde hareket ediyordu. Kendisi tab'-

[1] Rusların Kaynarca muahedesi hilâfına *Kırım*'a asker sokmaları üzerine Osmanlı hükûmetinin bilmecburiye harbe hazırlandığına dair *İstanbul*'daki ecnebi devletleri elçileri vasıtasiyle kendi devletlerine göndermiş oldukları takrir sureti *Cevdet tarihi*'nde (c. 2, s. 324) de vardır.

[2] Birinci Abdülhamid dosyası, *Hatîı hümâyunlar*, Nr. 92.

an hafif meşreb olup pek muteassıb olan muhitini nazar-ı dikkate almadan *Petersburg*'ta gördüklerini ve yaptıklarını Kırım'da da tatbik etmek isteyerek Rus üniformalı elbise ile gezip alafranga sofrada yemek yemek suretiyle kaşık bile kullanmayarak Orta Çağ hayatı yaşayan tatarları kızdırıyordu; mutaassıb Kırım halkının genç evlatlarını alıp başlarına şapka ve arkalarına Rus elbisesi giydirilip asker yapmak istemesi galeyanı büsbütün arttırmakta idi; hatta bu yüzden halk ile Ruslar arasında mukatele olup iki taraftan kan dökülmüştür.

Şahin Giray'ın yanında daimî surette bir Rus zabiti bulunup onun telkini ile hareket etmekte idi; hatta o Rus zabitinin tavsiyesi üzerine Rusların himayesini istemek için Petersburg'a bir heyet göndermiş ve Katerina bu teklifi memnuniyetle kabul edip gelen heyeti taltif etmişti.

Kırım'ı kurtarmağa hazırlık

Şahin Giray'ın bu hallerini haber alan Osmanlı hükümeti, Rusların Kırım'ın istiklâline müdahalelerini Rus elçisi vasıtasiyle şiddetle protesto ettiği gibi bunun neticesinin harbe müncer olacağını tahmin ile hazırlığa başlamıştı. Ruslar da aynı suretle hareket ettiler. Osmanlı devleti bir taraftan Rus elçisiyle görüşerek müdahaleyi önlemek isterken diğer taraftan da Rus hududu üzerindeki kaleleri tamir ve tahkim etmeğe başlamıştı.

3 Zilhicce 1191 (2 Ocak 1778)'de hükümet bir toplantı yaparak Rusların muahede hilâfına olan harekâtı gözden geçirildi; şeyhulislâm da civarımızda bulunan Kırım ahalisine yardım etmenin bütün müslümanlara farz olduğuna dair fetva verdi; bunun üzerine donanmadan yedi kalyon ayrılarak yedi, sekiz bin askerle *Sivas* ve *Trabzon* valisi ve *Canik* muhassılı Hacı Ali Paşa Kırım seraskerliğine tayin edildi; fakat bunun lüzumu halinde kullanılması tekarrür ettiği gibi Rumeli'den de *İsmail* tarafına kuvvet sevki hakkında emirler verilip bu taraf seraskerliğine Rumeli valisi Abdullah Paşa intihab olundu; ve bu harb hazırlığı, esbâb-ı mûcibesiyle *İstanbul*'daki ecnebi devletler elçilerine de bildirildi.

Şahin Giray'ın çılgınca halleri halk efkârını tamamen aleyhine döndürdüğü gibi ellerinden vakıfları alınan Kırım uleması

da küfrüne hükmedip fetva verdiler. Bu haller *Abaza* diyarında bulunmakta olan Kırım hanzâdelerinden Bahadır Giray ve Arslan Giray sultanların Kırım Hanı olmak için hırslarını kabarttı.

Bunlar Abaza, çerkes ve tatarlardan tedarik ettikleri bir miktar kuvvetle Kırım'a geçtiler. Bu hallerden haberdar olan Şahin Giray halkın kendisini yakalamalarına meydan vermeden *Yeni kale*'ye kaçıp Rus kumandanına iltica etti.

Hanlık mücadelesi

Bu haller devam ettiği sırada Şahin Giray'ın Kırım Hanlığının tasdik edilip kendisine menşur ve taşrifat gönderilmesi hakkında *İstanbul*'a dört Tatar ve bir Rustan mürekkep bir heyet geldi; fakat hükümet Şahin Giray'ın Hanlığını tasdik etmiyerek Kırım halkının istedikleri Üçüncü Selim Giray'ı Kırım Hanı yaparak gönderdi.

Bu Selim Giray, Kalgaylığı zamanında halkca sevilmiş olup Hanlığında hiç şüphe yokken Rus hükümeti maksatları olan Kırım istilâsı için Şahin Giray'ın hanlıkta kalmasını iltizam etmeleri üzerine Kırım'da iki Han oldu. *İstanbul*'daki Rus elçisi Şahin Giray'ın Hanlıkta ibkasını istedikce Osmanlı Hükümeti de Selim Giray'ın ibkasında ısrar etmekte idi. Bu esnada Şahin Giray'ı muhafaza etmekte olan Rus askeri üzerine tatarlar hücum ederek bir çoklarını katlettiklerinden bu hal Rusların bekledikleri müdahaleye yol açtı; bunun üzerine Rus hükümeti Prozrofski kumandasiyle Kırım'a asker sevkettiğinden vukua gelen muharebede Rusların galebesi neticesinde Üçüncü Selim Giray Kırım'dan kaçmağa mecbur oldu (1192 H./1778 M.)

Kırım'a asker çıkarma teşebbüsü

Canikli Hacı Ali Paşa kumandasiyle ve yedi kalyon ile Kırım'a çıkarılmak üzere yedi sekiz bin asker sevkedilmiş, fakat derhal bir harbe sebebiyet verilmeyip lüzumu halinde bu kuvvetlerin Kırım'a çıkarılmaları hakkında Hacı Ali Paşa'ya talimat verilmişti.

Donanma ile *Avlita* (Sivastopol) önüne gönderilen kuvvetlere Ruslar tarafından bir taarruz vuku bulmamış ise de Şahin Giray tarafından donanma kumandanına gönderilen tahriratta Kaynarca muahedesi ahkâmına riayet edilerek sulhün bozulmaması ve ihtilâlin bastırılmasına kadar bir kaptan bırakılarak diğer gemilerin gitmeleri bildirilmiştir. Gemi kaptanları *Avlita* limanının ikiyüz gemi alacak kadar geniş olup mevcut askerle zabt ve muhafazasının mümkin olduğunu fakat Ruslar tahkim edecek olurlarsa ilk bahar harekâtında zabtının müşkil olacağını bildirmişlerdir.

Bunun üzerine hükümet, buranın derhal işgalini Hacı Ali Paşa'ya yazdı; fakat Hacı Ali Paşa *Avlita* zabt edilse bile müstahkem olmadığından Rusların Karadenizden hücumiyle elden çıkabileceğini ve aynı zamanda kış mevsiminde donanmanın fena duruma düşeceğini, Kırım'ın bir kösesinin elde edilmesiyle adanın zabtı mümkin olamıyacağını ve kuvvetli hazırlıkla bir kaç koldan harekâta geçilmesinin muvafık olacağını ve eğer mutlak surette mevcut kuvvetle buranın zabtı isteniyorsa kendisine açıkca emir verilmesini cevap olarak arzetmiştir.

Bu mütalea nazarı dikkate alınarak daha sonra yapılacak harekât için kırk bin kişilik bir kuvvetin sevki takarrür ederek donanmanın şimdilik *Sinop* limanına dönmesi ve yapılacak hazırlık için Hacı Ali Paşa'nın uhdesindeki Canik muhassallığı ve *Trabzon* eyaletine *Erzurum* valiliği de tevcih edilip Kırım'a çıkarma esnasında Doğu Karadeniz sahillerinin elde bulundurulması îcab eyliyeceğinden Hacı Ali Paşa'nın on sekiz yaşındaki oğlu Mikdad Bey de vezirlik rütbesi ile Sivas valiliği ve *Soğucak* muhafızlığına tayin olunmuştur.

Halk efkârındaki galeyanın da inzimamiyle Kırım'ın istirdadına teşebbüs edilmek üzere faaliyete geçilmesi Ruslarla muharebeye girişilmesini îcab ettirmekte olmakla beraber bir taraftan da Rusların Kırım'dan ellerini çekmeleri için *İstanbul*'daki Rus elçisi ile görüşmeler yapılıyorsa da bir netice hasıl olmamakta idi.

Nihayet 1192 Rebîulâhır (1778 Nisan)'da Osmanlı devleti Harp tarafını tercih edip kırk kadar donanma ile kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'yı Karadenize çıkmağa memur edip Hacı Ali Paşa'yı da Kırım seraskeri tayin etmiştir. Hacı Ali Paşa'nın emrindeki kuvvetler *Samsun*'dan alınıp donanma ile Kırım'a nakledecekti; filhakika bu asker donanma ile 15 Receb 1192 (9 Ağustos 1778)'de *Samsun*'dan hareket edip Kırım'daki Rus ge-

neralna ve Karadenizdeki Rus donanmasının başbuğuna tahriratlar yazarak Kırım ve Taman taraflarına su almak için geleceklerini bildirmişlerdir; fakat her iki Rus kumandanı bu tahrirata cevap olarak gelecek olanların topla mukabele göreceklerini bildirdiklerinden bu vaziyet üzerine Hacı Ali Paşa ile Gazi Hasan Paşa tereddüde düşmüşler, daha doğrusu bir harbe atılmağa cesaret edemiyerek vakit geçirip harp için kendilerine kat'i emir verilmesini arzetmişler ve aynı zamanda Ağustos sonundan sonra donanma ile Karadenizde kalınamıyacağını ve donanmaya zarar gelmesi ihtimalini ve Kırım tarafına geçilse bile o tarafların iyice tahkim edilmiş olduğunu ve bir muharebe vukuunda Rusların, sulhün Türkler tarafından bozulduğunu iddia edeceklerini hülasa harpten kaçınmak için bütün ihtimalleri beyan ederek muharebe taraftarı olan Birinci Abdülhamid'i tereddüde düşürmüşlerdir.

Bunun üzerine mesele hükümet erkânı tarafından görüşülmüş, Rusların Kırım'da asker bulundurmalarına ahden hakları olmadığını ve Osmanlı asker ve donanmasının da Ruslar gibi Kırım'a gelebileceklerini, şayet Ruslar mümaneat etmek isterlerse sulhü kendilerinin bozmuş olacaklarını Hacı Ali Paşa ile Gazi Hasan Paşa'ya bildirilerek tevakkuf etmeden *Kırım* ve *Taman*'dan münasib olan bir yere gidilmesi emrolunmuştur.

Birinci Abdülhamid Ruslara karşı bu kadar hazırlık yapılıp asker ve donanma ile *Karadeniz*e çıkılarak hiç bir iş yapmadan eli boş dönmenin ecnebi devletlere karşı ayıp olacağı gibi aynı zamanda Rusların da cesaretlerini arttıracağını ve bundan başka Osmanlı kuvvetlerinden büyük yardım ümid eden Çerkes, abaza ve dağlı halkın donanmanın dönüşünden ümitsizliğe düşeceklerini ve bunun neticesi olarak Rusların, Kırım gibi oralarını da istilâ eyliyeceklerini beyan ile hiç olmazsa *Soğucak* taraflarına gidilerek o havalinin istihkâmını takviye ve halkın güveninin artırılmasını ve *Soğucak*'taki yirmi bin kuvvetin fazlalaştırılmasını ve oraya bazı gemiler bırakılmasını ve gelecek ilk baharda aynı suretle hareket etmek üzere Kaptan Paşanın *İstanbul*'a ve seraskerin de *Canik*'e avdetini havi ferman göndermiştir (1192 Şaban sonları / 1778 Eylül)[1].

[1] *Mühimme defteri* 177, s. 83; evahir-i Şaban 1192. *Mühimme defteri*'nin 174'üncü sayısında Hacı Ali Paşa seraskerliğile *kırım*'a asker ihracına dair

İngiliz ve Fransız elçilerinin rolleri

Bu sırada birbirlerine hasım olan *Fransa* ve *İngiltere* devletlerinin *İstanbul*'daki elçilerinden her biri Osmanlı hükümetini kendilerine imale ettirmeğe çalışıyorlardı. Bu defa Fransa elçisi, 1768 seferindeki teşvikinin aksi olarak harb edilmemesini tavsiye ediyordu. Fransa, Osmanlı-Rus seferinde Rusların, Fransa'nın hasmı olan İngiltere ile ittifakı üzerine Osmanlı hükümetini Ruslarla harbe teşvik ederek emeline muvaffak olmuş ise de Türkiyenin mağlub olması neticesinde Rusların *Akdeniz*'e inmelerine ve ticarî rekabetlerine manî olamamış ve umduğunun tam aksi meydana gelmişti.

Bu defa ise Fransa, İngiltere'yi Rusya'dan ayırıp Fransa ile İngiltere arasında Amerika'da vukua gelen muharebede Rusları kendi aleyhinde hareket ettirmemeğe çalışıyordu; bunun için Katerina'ya cemile yaparak Rusların lehine hareket edip çıkacak harbi önlemeğe çalışmakta idi.

Osmanlı devlet adamları ise yâ Avrupa'daki siyasî ahvalin inceliklerine vâkıf olmadıkları veyahut neticesi pek meşkûk bir harbe atılmamak için Fransa'yı dost bilerek onun tavassutuna başvurmuşlar ve bu suretle muharebe arzuları birden bire gevşemiş bununla beraber bir gösteriş olmak üzere *Karadeniz*'e donanma çıkarılmıştır.

Aynalıkavk tenkihnâmesi [1]

Fransa elçisinin teşebbüs ve tavassutiyle Rusya ile müzakerata girişilmek üzere Abdürrezzak Bâhir Efendi murahhas tayin olunarak İstanbul'da tersane üzerindeki *Aynalıkavak* sarayında müzakereye başlanmıştır. Bu görüşmede husumet havasının yumuşaması için *İstanbul* limanında tevkif edilmiş olan Rus ticaret gemileri serbest bırakıldı. Müzakere bir kaç ay devam ederek 1193 Muharrem (1779 Ocak)'de neticelenerek iki ay sonra da senedleri mübadele edildi[2].

[1] *Tenkih:* gözden geçirerek düzeltme, tasihih ile derli toplu vâzıh bir hale koyma demektir.

[2] Bu hususta *Kırım* seraskerliği, üzerinde bulunan Canikli Hacı Ali Paşa'ya gönderilen 1193 Rebîulevvel (1779 Mart) tarihli hükümde "Bihamdillâhi Teâlâ Frençe devleti tavassutiyle işbu 1193 senesi mâh-ı Rebîulevvelinin üçüncü ahad (pazar) günü devlet-i âliyyem murahhası ile Rusya elçisi beyninde akdolunan meclis-i mükâlemede saltanat-ı seniyyemle Rusyalu beyninde tenkih ve tesviye olunacak mevadd-ı sulh ve salâh, tevafuk-ı canibeyn ile rabıta

Aynalıkavak tenkihnâmesinin bâzı madneleri

Kaynarca muahedesinde ihtilâfı mûcib olan maddeler iki devlet murahhası tarafından gözden geçirilerek tadil ve izah olunup dokuz madde üzerine tesbit olunan senede Osmanlı tarihlerinde *Aynalıkavak tenkihnâmesi* denilir; bu senedin ikinci maddesinde Kaynarca muahedesinin bilhassa en mühim maddesi olan üçüncü bendi daha açık ve sarih bir hale konmuştur. Bu sarahate göre:

1 — Kırım Hanı intihab olunan zata halife olan Osmanlı hükümdarı tarafından menşur gönderilmesine Rusya hükümetinin muhalefet ve mümanaat göstermemesi; 2— Tatar Hanlarının işlerine ve istiklâllerine her iki devletce müdahale edilmemesi; 3 — Hanlık mahluliyyet-i hakikiye ile mahlûl olunca[1] yeni intihab olunan Kırım hanına gönderilecek menşura hiç bir suretle özür ve bahane gösterilmemesi; 4 — Menşurun yazılması nasıl takarrür etmiş ise bu şeklin hiç bir suretle harf ve kelimeleri tağyir edilmek suretiyle değiştirilmemesi 5 — Osmanlı devleti Kaynarca muahedesiyle Tatarlara karşı bütün maddî hak ve himayesinden (senedde hukuk-ı dünyeviyye deniliyor) vaz geçtiği için artık hiç bir suret ve bahane ile Tatarlar üzerinde bir hak ve himaye iddiasında bulunmıyacağı, 6 — Her hangi bir suretle tatarlara dair bu muahede senedinde hatıra gelmeyen bir mesele hâdis olursa iki devletin birbirleriyle dostca görüşüp haberleşmeden evvel hiç bir tedbire başvurmamaları.

Senedin üçüncü maddesi mûcibince Kırım hanının, hanlığının Osmanlı hükümeti tarafından meşruiyetini tasdik yolunda ikinci madde ahkâmşına riayet olunup Rusya'da üç ay zarfında *Kırım* ve *Taman*'dan ve üç ay yirmi gün sonra da *Koban*'dan askerini çekecekti.

Dördüncü madde Rus askerinin Kırım'dan çıkmasını müte-

pezir-i hüsn-i hitam olup tarafeyinden senedât-ı sulh ve temessükât-ı musâfat ve mübadele ve ferdası devlet-i âliyyem murahhasına ve Rusya ve Françe elçilerine hil'at ilbas ve madde-i münazaa"nın kat olunduğu bildirilmiştir (*Mühimme* 177, s. 75).

[1] Ruslar Şahingiray'ın kayd-ı hayat şartiyle hanlığında ısrar ediyorlar. Osmanlı hükûmeti de buna kabul etmiyordu. Bundan dolayı senede kayd-ı hayat yerine mahlûliyet-i hakikiye tâbiri konulmak suretiyle Şahingiray'ın hanlığı kapalı olarak kabul edilmiştir.

akib elan Rusların himayesiyle Kırım Hanı bulunan Şahin Giray ile Kırım halkı tarafından *İstanbul*'a gönderilecek olan heyet vasıtasiyle Şahin Giray'a Hanlık menşurı yollanacaktı[1].

Beşinci madde Aksu (Boğ) ile Turla (Dinyester) arasındaki *Özi kırı* arazisi evvelden beri Özi eyaleti dahilinde bulunduğundan Kaynarca muahedesiyle Kırım hanlığına bırakılmış olan bu arazinin Kırım hanlığiyle uyuşularak Osmanlı devletine terkine Rusya'nın muvafakat ettiği.

Senedin altıncı maddesi ticaret gemilerinin seyrüseferine ve gemi resimlerine dairdi.

Tenkihnâmenin bir mühim maddesi de yedinci madde olup bu da *Eflak* ve *Boğdan* voyvodalıklarına dairdi; bu da *İbrail*, *Hotin* ve *Bender*'de bulunan hıristiyan tebaa emlâkinden olup 1739'da *Belgrad* muahedesiyle zabtolunan yerlerin ve mülklerin sahiplerine ve kiliselere âitse onlara terki ve bundan başka Rusların harp münasibetiyle buralarını işgallerinde bulundurdukları zamanda bazılarının dedelerinden kalmış yerlerin kendilerine ait olduğunu isbat etmelerine binaen bunların bâdema ellerinden alınmaması ve bu yerlerin eşhasa temlikinde Rusya devletinin şefaatine müsaade edilmesi[2].

Senedin sekizinci maddesinde Mora ahalisine ait Kaynarca muahedesinin tahakkukunı Rusya devletinin görmesiyle memnun olacağı[3].

Aynalı kavak senedinin mübadelesinden bir iki ay sonra Kırım'dan gelen heyet ile Şahin Giray'a menşur yollanmıştır. İşte bu suretle muvakkaten Rusya'nın işgalini durduran Kırım işi üç sene sonra buranın ilhakiyle neticelenmiştir ki bunu daha aşağıda göreceğiz.

[1] Tenkihnâmede, Berat ve menşur yerine "misâl-i bî misal-i takdis" kaydiyle misal yani menşurun dinî olduğu gösteriliyor. Yine bu madde mûcibince Osmanlı hükûmeti hanlığını tanımadığı Şahingiray'ın bu defa kayd-ı hayat olarak hanlığını kabul etmekte idi.

[2] Bu madde, Rusya'nın *Eflâk* ve *Boğdan* işlerine müdahalesine açık kapı bırakmakta idi.

[3] Rusya, *Mora* hıristiyanları üzerindeki himaye tarzını muhafaza etmektedir. Cevdet tarihi C. 2. S. 329

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İLE OLAN SON DURUM

Nâdir Şah'dan sonra İran

Nâdir Şah'ın halefleri

Bu cildin altıncı bölümünde görüldüğü üzere Nâdir Şah'ın 1160 H./1747 M. de katlinden sonra İran'da Nâdir'in kardeşinin oğullları ve torunu birbirleriyle saltanat mücadelesinde bulunup diğer muhalifleriyle de uğraşarak İran'ı parçalamışlardır.[1].

İran'da ikiyüz otuz seneyi mütecaviz saltanat sürmüş olan Safevîlerin sukutı ve Şah ailesinin yerine bir aşiret reisinin şahlığa kadar çıkması diğer bazı aşiret reislerini bu yola sevk etmiş olup Nâdir'in ölümünden sonra ailesi arasındaki mücadeleden istifade eden Afganlılardan Azad Han merkezi *Rumiye* olarak *Azerbaycan* ve Şah Hüseyin'in kızının oğlu İsmail Şah *Isfahan*'da hükümdarlıklarını îlân eylemişlerdir[2].

Bunlardan İsmail Şah *Bahtiyarî* aşireti reisini Ali Merdan Han'ı kendisine başvezir yapmıştı. Bundan başka *Kaçar* Türkmen beyi Mehmed Hasan Han *Esterâbad*'da, ve Nâdir Şah'ın Sohhat Yasavulu Afganlı Ahmed Han'da *Kandehar*'da hükümet etmeğe başlamışlardı (1164 H./1751 M.).

Kerim Han Zend'in meydana çıkması

Şah Hüseyin'in torunu olup *Isfahan*'da şahlığını îlân etmiş olan Üçüncü İsmail *Şiraz* taraflarını nüfuzu altına almak için o tarafa gittiği sırada *Isfahan*'a yakın yerlerde sakin Kürd aşiretlerinden *Zend aşireti* reisi ve *Hemedan* muhafızı Kerim Han diğer bazı aşiret reisleriyle birlikte *Isfahan*'ı zabt et-

[1] Bu hususta *Dürre-i Nâdirî* ile İran elçisi Sir John Malcolm (Malkom) tarafından yazılan farsça tarihin ikinci cildine bakınız.

[2] III. Şah İsmail ünvanını almış olan genç hükümdar on sekiz yaşında ismen hükümdar olup bütün hüküm ve nüfuz Ali Merdan'ın elinde idi (1164H. ve 1751 M.).

miştir. Kerim Han bundan sonra Üçüncü Şah İsmail kuvvetlerini de mağlup ederek Şah'ın birinci veziri Ali Merdan'ı kaçırıp Şah İsmail'i esir ederek ona birinci vezir olmuş ve beraberce *Isfahan*'a gelmişler ve bütün idare Kerim Han'a geçmiştir.

Zend Kerim ve Ali Merdan mücadelesi

maiyyeti adamlarının hıyaneti yüzünden Kerim Han'a mağlup olan Ali Merdan kendi kabilesi olan *Bahtiyarîler* tarafına geldikten sonra Kerim Han'dan intikam almak için kendi aşiretiyle etraf aşiretlerden mühim kuvvet toplamıştır; Zend Kerim Han bundan haberdar olarak daha evvel davranıp biraderi Mehmed Han serdarlığiyle Ali Merdan üzerine on iki bin kişilik bir kuvvet gönderdiyse de Ali Merdan bunları mağlup etmiş ve bu galebesinden büyük ümide düşerek ihtiyatsız ve ve hesapsız hareketle *Isfahan*'da bulunan Kerim Han üzerine yürümüştür.

Ali Merdan'ın ihtiyatsız hareketini haber alan Kerim Han cesarete gelip evvelki mağlubiyete bakmayarak derhal bir kuvvet tedarikiyle yakın bir yerde ansızın Ali Merdan kuvvetlerinin karşısına çıkarak iki gün süren muharebede Ali Merdan yine maiyyetinin hıyaneti neticesinde bozularak kaçmış ve *Bağdad* hududuna gelerek Osmanlıların *Bedre* kazasına iltica etmiş ve oradan da Bağdad'a gelmiştir (1752 M.)

kerim Han ve Mustafa Han muharebesi

Nâdir Şah zamanında elçilikle Osmanlı memleketine gelip avdetinde Nâdir Şah'ın katli ve İran'daki karışıklıklar esnasında *Bağdad*'tan ileri gidemiyerek orada kalmış olan Mustafa Han, bu kargaşalıktan istifade ile Osmanlı aşiret kuvvetlerinden verilecek bir kuvvetle idareyi eline almak için hükümete müracaat etmiş ise de Pâdişah kat'î surette böyle bir mâceraya atılmak istemediğinden Mustafa Han'ın teklifini kabul etmemişti; bu sırada *Bağdad*'a iltica edip Şah Hüseyin'in torunu olduğunu söyleyen Hüseyin adında bir Safevî şehzadesi hükümetce misafir edilip Mustafa Han'ın yanına verilmişti.

Ali Merdan'ın Bağdad'a kaçıp Mustafa Han'ın himayesine girdiğini haber alan Zend Kerim, Mustafa Han'ın Ali Merdan'ı himaye etmesine kızarak onun İran'da *Sâve*'deki ocaklık

yerlerini basıp iki oğlunu yakalayarak *Isfahan*'da hapsetmiştir; Mustafa Han bunu haber alır almaz artık *Bağdad*'da duramayarak yanına Şehzade Hüseyin'i ve Ali Merdan'ı alıp İran'a gitmiştir.

Kerim Han'la Mustafa Han arasındaki müsademede Kerim Han galebe etmiş ise de *Hemedan* civarında Mustafa Han'ın taraftarlarından olan Azerbaycan hâkimi Azad Han'a mağlup olarak *Isfahan*'a kadar kaçıp Kaçar Türkmen reisi Mehmed Han'dan yardım istemiştir 1166 H./1753 M.

Zend Kerim Han'ın zor Durumdan kurtuluşu

Hemedan civarında *Esfendâbad* muharebesini kazanmış olan Azad Han hemen doğruca *Isfahan* üzerine yürüyüp ibtida yolu üzerinde Kerim Han'ın ailesiyle hazinelerinin bulunduğu *Peri* kalesini muhasara ve zabt ile Kerim Han'ın ailesiyle *Hemedan* kumandanı Şeyh Ali Kuli Han ve Mehmed Han'ı ele geçirerek bunları bir miktar kuvvetle merkezi olan *Rumiye* kalesine yollayıp kendisi de *Isfahan* üzerine yürümüştür.

Azad Han'ın Rumiye kalesine gönderdiği Kerim Han ailesiyle diğerleri yolda bunları muhafaza için beraber giden kuvvetlerin kumandanının sarhoşluğu ve inzibatın da iyi olmaması yüzünden mevkuflar fırsat bularak muhafız kumandanı ile maiyyeti kuvvetlerini öldürdükten sonra *Hemedan*'a gelip vaziyeti Kerim Han'ın evvelce hasmı olup sonradan dost olduğu Ali Merdan Han'a bildirip onun yardımını istemişlerdir (1167 H./1754 M.).

Bunun üzerine Ali Merdan bunlara yardımcı kuvvet verip o sayede Azad Han kuvvetleri mağlup olduktan başka Azad'ın kuvvetlerinden bir haylısı karşı tarafa geçtiklerinden *Isfahan* önünde bulunan asıl Azad Han kuvvetlerinin durumu zayıflamıştır.

Kerim Han'ın Güney İran'da hükümdar ilânı

Kerim Han Kürd aşiretlerinden müfrid Şia (gulât-ı şia) mezhebinin *İmamiye* koluna mensup olan *Zend* aşiretindendi. Nâdir Şah zamanında onun hizmetine alınmış, Nâdir'in biraderioğlu Âdil Şah'a hizme etmiş ve daha yukarılarda görüldüğü üzere 1165 H./1752 M. de İran'ın karışıklığından istifade ile mey

dana atılarak rakiplerine galebe edip 1173 H./1759 M. de *Fars*; *Irak-ı Acem* taraflarını idaresi altına almış *Esterabad*, *Azerbaycan* ve *Horasan* tarafları müstesna olmak üzere İran'ın diğer yerlerini elde etmiştir.

Kerim Han'ın hükümdarlığı Osmanlı pâdişahı tarafından tasdik edilmiş, Birinci Abdülhamid cülûs ettiği zaman pâdişahın cülusunu bildirmek üzere nâme-i hümâyun ile Sünbül-zâde Vehbi Efendi elçi olarak gönderilmiştir. Kerim Han'ın idaresi seleflerine nisbeten daha âdilane olduğundan onun hükümdarlığı zamanında idaresi altındaki halk bir dereceye kadar raha etmiştir.

Kerim Han zamanında Osmanlı—İran münasibetleri

İki taraf arasını açan Baban-oğulları

XVII. asrın ikinci yarısında İran hududu üzerinde ocaklık olarak *Baban sancağı* adiyle Baban ailesine mahsus bir sancak vardı. Bu sancak ile *Köysancak* beyleri Irak valisinin idaresi altında bulunuyorlardı. Baban ocaklığı Kürd Fakih Ahmed ile evladları tarafından idare edilmiştir. XVIII. asrın ikinci yarısı başlarında Baban ailesinden Baban sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa ile küçük kardeşi *Köysancak* mutasarrıfı Ahmed Paşa arasında ibtilâf çıkmış ve Mehmed Paşa kardeşini yakalayıp hapsetmiş ve daha küçük kardesi Mahmud Paşa'yı da elde etmek istemişse de Mahmud Paşa Bağdad'a kaçarak vali Ömer Paşa'ya dehalet eylemiştir.

Baban mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın *Bağdad* valisi ile arası açık olup bu sırada tâun hastalığından *Bağdad*'ta durum pek fena olduğundan Baban mutasarrıfı, Ömer Paşa'ya karşı cephe alıp İran hükümdarı Zend Kerim Han'a güvenerek Bağdad valisinin emirlerini dinlememeğe başlamış, bunun üzerine Ömer Paşa kendisini Baban mutasarrıflığından azlederek yerine kendisine iltica etmiş olan Mahmud Paşa'yı tayin eylemiştir.

Mahmud Paşa, hayli bir kuvvetle Baban sancağına hareket edip buna karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Mehmed Paşa kaçmış ve sancak merkezi olan *Kara Cuvalan*'a giren Mahmud Paşa, hapsolunan biraderi Ahmed Paşa'yı kurtararak Baban mutasarrıflığını kendi rızasiyle Ahmed Paşa'ya bırakmıştır.

Kerim Han'ın müdahalesi

Baban mutasarrıfı Mehmed Paşa kaçtıktan sonra İran hükümdarı Kerim Han'dan yardım istemiş o da Mehmed Paşa'nın ibkası için Bağdad valisi Ömer Paşa'ya yazmış ise de vali tayinine müsaade etmediğinden bu hale gücenen Kerim Han[1] Mehmed Paşa'nın yanına asker vererek onu zorla makamına oturtmak üzere *Kara Cuvalan*'a yani Baban sancağı merkezine göndermiş ise de[2] bunlara karşı çıkan Ahmed Paşa İran kuvvetlerini mağlup ederek biraderi Mehmed Paşa'yı kaçırmış ve İran kuvvetleri kumandanı ve Kerim Han'ın yeğeni olan Ali Murad Han'ı esir etmiştir (1188 Ramazan / 1744 Kasım)[3].

Bu hale büsbütün hiddetlenen Kerim Han kardeşi Sâdık Han'ı yirmi bin kişilik bir kuvvetle *Basra* tarafına ve yirmi bin kişilik diğer bir kuvveti de *Doğu Anadolu*'ya yollayarak *Basra*'yı

[1] Zend Kerim Han sâbık *Bağdad* valisi Ömer Paşa'ya Âzürdelik bahanesiyle şikâyeti ne olduğunu hükûmete bildirmeden kardeşi Sadık Han'ı ansızın *Basra*'yı muhasaraya gönderdiği ve aynı zamanda *İstanbul*'a bir elçi yolladığı ve saireden bahis ile İran ulemasına ve İran halkına hitaben gönderilen fermandan (*Nâme-i hümâyun defteri*, 9, s. 90).

[2] Ömer Paşa ile Zend Kerim Han'ın aralarının açılarak bunun Osmanlı - İran haribne sebeb olduğu hakkında *Erzurum* valisi ve *Kars* seraskeri Yeğen Ali Paşa'ya gönderilen fermanda tafsilât olduğu gibi aynı zamanda İran muharebesine dair fetva verildiği hakkında kayıt da vardır (*Mühimme* 173, s. 159).

[3] *Mühimme defteri* 166, s. 371, 373; 1188 Şevval ve Zilhicce (1773 Aralık ve 1774 Şubat) tarihli *Bağdad* ve *Diyarbekir* valilerine gönderilmiş olan hükümler :

Bağdad valisine gönderilen hükümden :

Şah vekili olan Zend Kerim Han ibtidây-ı zuhur-ı seferden beru vaziyetini tagyir, ... Kâab âşiretini idlâl, Baban mutassarrıfı sâbık Mehmed Bey nam müfsidi *Baban*'a ik'ad için akrabasından Ali Murad Han'ı asakir-i vafire ile tesyir ve *Baban* hâkimi Mahmud Bey'in maiyyetine tayin eylediğin leşker, acem askerini münhezim ve Ali Murad Han esir düşüp bu hal ramazan-ı şerif evailinde Kerim Han'ın mesmuı oldukta Şefi Han ve Nazar Ali Han ve *Luristan* hâkimi Mehmed Han nam hanlarını ecnâd-ı malûm ül mikdar ile *Basra* ve *Şehrizur* ve *Karaçuvalan* taraflarına tayin eylediği ve *Caf* ve *Mendelçin* âşiretlerine Luristan hâkiminin gönderdiği ifsad âmiz farsça kâğıtlar... Kerim Han'ın mühimmat, cephane ve asakir hazırlamakta olduğunu göstermiştir.

muhasara ettirip [1] Doğu Anadolu'yu da yağmalatmıştır (1189 Muharrem / 1775 Mart). Basra şehri bura mütesellimi Süleyman Ağa tarafından on altı ay mukavemet etmiş ise de *Bağdad*'taki tebeddülâttan ve İran kuvvetlerinin Bağdad'ı da muhasara etmek ihtimallerinden ve aynı zamanda Ömer Paşa'nın yerine Bağdad valisi olan Ispanakçı Hâfız Mustafa Paşa'nın Kerim Han'ın anlaşmak ister gibi görünmesine aldanarak başındaki askeri dağıtmasından dolayı yardım görmediğinden[2] nihayet teslim olmuştur.

Basra'nın sukutu üzerine mütesellim Süleyman Ağa ile ileri gelenlerin *Şiraz*'a götürüldüğünün hükümet tarafından haber alınması üzerine 1190 H./1776 M. de *İran*'a harp îlân edilmiş ve *Basra*'ya yardım etmiyerek düşmesine sebep olan Hâfız Mustafa Paşa' azlolunarak onun yerine de maktul Bağdad valisi Ömer Paşa'nın kethüdası Abdullah Paşa getirilmiştir[3]. Bundan başka *Kerkük* ve *Şehrizur* valiliği de vezirlikle esbak Bağdad valisi Süleyman Paşa kethüdası olup Mardin voyvodası olan Hasan Ağa'ya verilip her iki vali de İran seferine memur olmuşlardır.

Osmanlı hükümeti bir taraftan İran üzerine kuvvet sevk ederken diğer taraftan da İran'a karşı yapılacak harekât hakkında *Azerbaycan ve Gürcistan* hanlariyle de muhabere edilerek Kerim Han'la ittifak etmiyeceklerine ve Osmanlı devletine karşı dost ve tarafsız kalacaklarına dair söz alınmıştır[4].

[1] *Basra*'yı muhasara ettiren Zend Kerim Han, *Basra* tarafına kuvvet göndermesinin sebebini, *Maskat* imamiyle harp etmek için olduğunu beyân ile bunu bildirmek üzere Abdullah isminde bir elçi göndermiş ve bu suretle hükûmeti kandırmak istemiştir. Bu *Basra* muhasarası esnasında elçilikle İran'a gönderilmiş olan Sünbül-zâde Vehbi Efendi *Şiraz* şehrinde Zend Kerim Han ile görüşmüştür. Vehbi Efendi, Zend Kerim'in bir hükümdardan ziyade bir âşiret reisi olduğunu ve pek yüksekten atıp tuttuğunu ve hareketinin dostane olmadığını bildirmiştir (*Mühimme* 166, s. 427).

[2] *Kars* seraskeri tayin olunan Hacı Ali Paşa'ya gönderilen 1190 Şevval sonu tarihli hükümden.

[3] *Mühimme* 173, s. 147; Evail-i Cemaziyelevvel 1190 (1776 Haziran).

[4] Bu hususta ihtiyatlı hareket eden hükûmet, herhangi bir ihtimale karşı daha sonraki tarihli bir fermanla *Kars* seraskerine şu direktifi vermiştir.

Halen Erzurum ve Trabzon valisi ve Kars canibi seraskeri vazir El-Hac Ali Paşa'ya hüküm ki,

Kerkük ve *Şehrizur* valisi Hasan Paşa İran harekâtına tamamen hazırlanıp emir beklemiş ise de sefere seraser olan Abdullah Paşa'nın ağır hareketi sebebiyle kendisi hükümetten müsaade alarak Musul cephesinden taarruza geçmiştir. Hasan Paşa, İran'dan yüz döndürüp yine devlete müracaat ve dehalet ederek kendisine eskisi gibi Baban sancağı verilen Mehmed Paşa ile kardeşi *Köy sancak* mutasarrıfı Ahmed Paşa'yı ileri sevketmek istemiş ise de bunlardan Mehmed Paşa emre itaat ile İran hududunu geçmiş ise de Hasan Paşa'nın bazı muamelelerinden dolayı gücenik olan Ahmed Paşa İran tarafına iltica etmiştir.

Babanlı Mehmed Paşa İran içerisine girip *Bana* mevkiinde Sadık Han'ı ve on gün sonra da Hasan Paşa'nın gönderdiği yardımcı kuvvetleriyle de Husrev Han'ı mağlup etmiştir. Husrev Han'ın kuvveti yirmi bin kişi idi (1191 Rebîulevvel/ 1777 Nisan ve Mayıs).

İran seraskeri olan Bağdad valisi Abdullah Paşa da İran hududuna bir miktar kuvvet göndermiş ise de Kelb-i Ali Han kumandasındaki İran kuvvetleri Musul cephesine taarruz eylediklerinden Babanlı Mehmed Paşa mukavemet edemiyerek geri çekilmiş ve Abdullah Paşa, kasden Hasan Paşa'ya yardım etmediğinden Hududı geçen İran kuvvetleri bazı yerleri yağmaladıktan sonra çekilmişlerdir.

Osmanlı hükümeti İran seferiyle meşgulken bu muharebeyi devletin başına bela eden Babanlı iki kardeş arasındaki müna-

"... Kars ve Erzurum taraflarından gelen adamların takrirlerinde *Hoy* ve *Revan* vesair Azerbaycan hanlarına İran vekili *Zend Kerim*'den kâğıtlar vürûd ve kendülerinden asâkir ve ianet mutalebe ve onlar dahi mukaddema Der-i saâdetime ib'âs eyledikleri maruzâtlarında vekil-i mezbûra muvafakat ve muavenetten beriyyüzzimme olduklarını ve taraf-ı hidivâneme her veçhile izharı-mutavaat edeceklerini tasrih etmeleri hasebiyle vekil-i nâ asiyle cevap vermeyip ancak Zend Kerim kıbelinden zor ve cebir gördükleri surette zarurî ona tebaiyyet etmeleri reviş ve reftarlarından ihsas olunduğu ve sen seri'an savb-ı memûriyyetine varup Azerbaycan hanları ve ahalisine irâe-i satvet-i kahire eylediğin takdirde Zend Kerim'in irade-i fasidesi müessir olmayacağı zâhir olup geceyi gündüze katarak mahall-i memurene ulaşmağa sây-i makderet eylemen..." (*Mühimme* 174 s. 49; Yine aynı Mühimme'de Tiflis Hanı Ereğli (Heraklı) Han ile Revan Han'ı Hüseyin Ali Han ve Hoy hâkimi Ahmed Han'ın sadakatleri dolayısiyle kendilerine birer miktar atiyye ile hil'at gönderildiği görülmektedir.

feret de ayrı bir derd olarak devam etmekte idi; nihayet biraderi Mehmed Paşa'ya galebe eden Ahmed Paşa hükümete dehalet ettiğinden kusuru affolunarak *Baban ile Köy* ve *Harir* sancakları kendisine tevcih edilmek suretiyle Baban oğulları gailesi yatıştırılmıştır (1192 Rebîulevvel / 1778 Nisan).

Bu işler devam ederken Bağdad valisi Abdullah Paşa vefat edip yerine *Kerkük* ve *Şehrizur* valisi Vezir Hasan Paşa tercih olunarak *Bağdad*'a gelmiştir; fakat Hasan Paşa burada muhalifleri ve rakipleri ile uğraşıp onları def etmekle meşgul olduğundan *Basra*'nın geri alınması için fiilî bir harekette bulunmamıştır[1].

Kerim Han'ın Osmanlılar aleyhine Katerina ile ittifakı

Osmanlı devleti Kaynarca muahedesinden sonra Kırım işiyle meşgul olup Rusya ile yeniden tesis eden dostca münasebet günden güne bozularak harbe müncer olacak vaziyetler arzettiği sırada İran ile olan muharebenin devamı üzerine Zend Kerim Han Osmanlı-Rus gerginliğinden istifade ederek Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina ile Osmanlılar aleyhine bir ittifak akd etmiştir (1192 H./1778 M.).

İran ile Rusya arasındaki bu ittifak mûcibince Ruslar Rumeliden ve Kerim Han da Anadolu tarafından taarruz edeceklerdi; İran'la Rus ittifakı bu sırada Katerina'nın işine yarayarak Kırım meselesini kendisine müsait bir tarzda halletmesine vesile olmuştur; fakat bir az sonra Kerim Han'ın ölümü ve ailesi efradı arasındaki taht mücadelesinin başlaması neticesinde Kerim Han'ın Ruslarla ittifakı kuvveden fiile çıkamamıştır.

Basra'nın kurtarılması

İranlılar *Basra*'ya yerleştikten sonra buraya vali tayin ettikleri Mehmed Ali Han, Basra tarafındaki aşiretleri nüfuzu altına almak isteyerek bunlardan *Müntefik* aşireti üzerine yürüdü ise de mağlup

[1] Hasan Paşa Bağdad'da ısyan eden rakipleriyle uğraşırken Bahan mutasarrıfı Ahmed Paşa'dan yardım istemiş; o da gelirken kendi hapsinde olan biraderi Sabık Baban sancağı beyi Mehmed Paşa'yı arkasında sağlam bırakmıyarak gözlerine mil çektirdikten sonra hareket etmiş ise de yolda ölmüş bunun üzerine mutasarrıf olduğu yerlerş, küçük kardeşleri Mahmud Paşa'ya verildiğinden acele *Bağdad*'a yetişen Mahmud Paşa, Bağdad'taki muhaliflerin tediplerinde hizmet etmiştir.

olarak kaçmıştı; işte bu sırada Zend Kerim Han'ın vefatiyle yerine geçmek isteyenler arasındaki şahlık mücadelesi esnasında *Basra* ihmal edilmiş olduğundan vaziyeti haber alan Bağdad valisi Hasan Paşa kendi tarafından Numan Efendi isminde birisini *Basra*'ya mütesellim yapıp göndermiş ve bir müddet sonra *Basra* valiliği, İran'a karşı bir seneden fazla bir zaman burasını müdafaa ederek esir düşüp, Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra serbest bırakılan Süleyman Ağa'ya vezirlikle tevcih edilmiştir (1193 H./1779 M.). Süleyman Paşa Hasan Paşa 'dan sonra Bağdad valisi olmuş ve Osmanlı hükümeti gailelerle meşgul olduğundan Bağdad taraflarına bakamamış fakat Süleyman Paşa'nın güzel idaresi sayesinde *Irak*'da sükûn devam etmiştir.

Kerim Han'ın vefatından sonra Îranda'ki durum

Osmanlı devletinin Mühimme defterlerinde yani resmî divan-ı hümûyun kayıtlarındaki malûmata göre *İran*'da Şah vekili olan Zend Kerim Han 13 Safer 1193 (2 Mart 1779) tarihinde yaşı seksene yakın olarak[1] vefat etmiş olduğundan daha cesedi gömülmeden evvel İran Hanları ve emirleri birbirleriyle mücadeleye başlayıp merkezleri olan *Şiraz*'da epi kan döküldükten sonra nihayet Kerim Han'ın kardeşlerinden Zeki Han hepsine galebe ederek Kerim Han'ın oğlu Ebülfeth Han'ı hükümdar yapmıştı; fakat Kerim Han'ın diğer biraderi olup o sırada *Basra*'yı Müntefik aşiretinin zabtından kurtarmak üzere o tarafta bulunan Sadık Han heman *Şiraz*'a koşarak[2] ancak üç ay kadar şahlık etmiş olan Ebülfeth Han'ı hükümdarlıktan indirip kendisini şah îlân eylemiştir (1193 H./1779 M.).

[1] Sir John Malkolm'un İran tarihinde tebaasına karşı merhametli olan Zend Kerim Han'ın yetmiş beş, veya yetmiş altı yaşında vefat ettiğini yazmaktadır (s. 78).

[2] Kerim Han'ın *Şiraz*'da vefatı üzerine *Basra*'da bulunmakta olan biraderi Sadık Han, yanında bulunan on iki bin kişilik kuvvetini alarak hemen *Şiraz*'a koşmuş ise de yolda birader-zâdesinin hükümdar olduğunu öğrenince korkup ileri gidememiş ve *Şiraz*'a üç konak mesafede bir mevkide kalmıştır. Bunun üzerine Zeki Han, Sadık Han'ın îtimad etmesi için onun iki oğlunu kendisine yollamış ve *Basra*'yı müdafaa etmiş olan Süleyman Ağa'yı da serbest bırakmıştır (*Mühimme* 178, s. 3).

Sadık Han'a karşı da yeğeni yani Allah Murad'ın oğlu Ali Murad meydana çıkarak ayni sene içinde Sadık Han'ı mağlup edip onu dokuz ay *Şiraz*'da muhasara etmiş ve nihayet *Şiraz*'ı zabt ettikten sonra amcası Sadık Han'ın gözlerine mil çekmiştir.

İşte Kerim Han'ın ölümünden sonra bir kısım İran'da böyle âile arasında şahlık mücadelesi devam ettiği sırada evvelce biraderi Hüseyin Kulu Hanın hizmetine girmiş olan *Kaçar*'lardan Aka Mehmed Şah *Esterâbad*'a çekilerek orada hükümdarlığını ilân edip *Tahran*'ı kendisine merkez yapmıştır.

Bu suretle Kerim Han öldükten sonra İran'ın *Horasan* eyaletinde merkezi *Meşhed* olarak Nâdir Şah'ın torunu Şahruh, *Estrâbad*'da Aka Mehmed Şah ve *Şiraz* merkez olmak üzere Kerim Han'ın halefleri hüküm sürmekte idiler[1].

[1] Kerim Han'ın vefatından sonra Zendiye hükümdarları sırası karışık olup ben Düvel-i İslâmiye'deki silsileye göre gösterdim.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN SİYASÎ DURUMU

Avrupa vaziyeti

Kaynarca Muahedesinden sonra

1774 de Ruslarla aktedilen Kaynarca muahedesinden sonra Avrupa kıtası muharebeler, siyasî ve ekonomik menfaatler sebebiyle bir buhran içinde bulunuyordu; bu çekişmeler arasında zayıf düşmüş olan Osmanlı devleti, askerlik ve teknik cihetinden üstün olan büyük devletlerin iştihasını celbedecek bir durumda bulunduğu için her devlet Osmanlı hükümetini kendi menfaatine alet yapmak istiyordu.

İngiliz - Fransız harbi

Kaynarca muahedesinden sonraya tesadüf eden senelerde Fransa hükümeti Rusya aleyhdarlığından çıkarak 1779'da *Aynalıkavak* tenkihnâmesiyle Türkiye ile Rusya arasında çıkacak bir muharebeyi önlemeğe muvaffak olmasından dolayı İngiltere ile yaptığı muharebede Rusya'nın tarafsızlığını temin etmişti; çünkü bu sırada İngiltere ile Fransa arasındaki münaferet Fransızların Vaşington'un bayrağı altında ısyan etmiş olan Amerikalılara 1776'dan îtibaren yardım etmeleriyle başlamıştı; zira Fransa ısyan eden Amerikalılara zabit, top, cephane vesair harp levazımiyle yardım ettiğinden bu hal İngiltere'nin 1778 (1192 H.) de Fransa'ya harp îlânına sebep olmuştu.

Fransa hariciye nazırı Kont Verjen'in - ki Türkiyede Fransız elçisi olarak bulunmuştur - gayet mâhirâne bir plânla Rusya'yı ikna etmek suretiyle muvaffak olduğu siyaset neticesinde bir sene sonra Fransa'nın müttefiki olan İspanya'da İngiltere'ye harp îlân ettiği gibi bazı İngiliz gemilerinin Rus limanlarından kereste ve zahire alıp nakletmekte olan Felemenk, Danimarka ve İsveç ticaret gemilerini zabt eylemeleri[1] üze-

[1] Bu gemiler, Rusya'dan aldıkları kereste ve hububatı naklederlerken, İngiliz donanması, Fransa'ya nakledildiği mütaleasiyle bunları tavkif etmişti.

rine bu, şimal devletleri de Rusya'nın teşvik ve himayesiyle ticaretlerini muhafaza için İngiltere'ye karşı silâhlı tarafsızlık hususunda ittifak ettiler (1780). Bu devletlere bir sene sonra Avusturya, Prusya ve Portekiz de iltihak ettiklerinden İngilizler yalnız kaldılar (1781 Ağustos).

Silahlı tarafsızlık yapan devletlerin, içinde memnu eşya olmayan ticaret gemilerine karşı İngilizler ve Fransızlar tarafından bir taarruz ve tevkif vaki olursa bu devletler donanmalariyle müttefikan harekete geçeceklerdi; bu anlaşma Fransa'nın tesiriyle Rusya'nın eli altından yapılmış olduğundan Ruslar Kuzey devletlerini açıktan açığa himaye etmmek üzere ittifakta kendisini göstermemişti. İngiltere'nin *Petersburg*'da (Leningrad) ki elçisi şimal devletlerinin bu anlaşmalarını önlemek üzere Potemkin vasıtasiyle İmparatoriçe Katerina üzerinde bir tesir yapmak istedi ise de Katerina buna kapılmadı [1].

Fransa ile İngiltere arasındaki muharebe Amerika kara harbi hariç olarak 1783 (1197 H.) senesine yani İngiltere'nin Amerika istiklâlini kabul ettiği tariye kadar *Hind denizi*'nde, *Antil adaları*'nda ve *Atlas denizi*'yle *Akdeniz*'de cereyan ederek beş sene sürmüş ve *Versay muahedesi*'yle sona ermiştir (Eylül 1783). Bu harpte Fransa ile İspanya galip çıkmışlar ve Fransa 1763'de *Paris muahedesi*'yle İngilizlere kaptırmış olduğu yerlerinden bir kısmını geri almıştır.

Avusturya ile Prusya'nın Bavyera krallığı ihtilâfı

1778 senesinde (1192 H.) *Bavyera* kıralı çocuk bırakmadan vefat ettiği için elindeki yerlerin varisliği Avusturya ile Prusya arasında ihtilâfı mûcib oldu. Bu kırallığı teşkil eden hükümet lerden bir kısmı Avusturya'nın hasmı olan Prusya'ya başvurdular; Prusya kıralı, Bavyera'nın Avusturya'ya geçmemesi için diplomasi tarikiyle faaliyete geçtiyse de bir netice vermedi.

[1] İngiliz elçisi Katerina'yı iknâ için Potemkin'e külliyetli rüşvet vermişti. Fransa elçisi bunu haber alarak rüşvetin miktarını bilmediği için bunun altıda birini vermek isteyip bu hususta Potemkin'in hasmı olan Rus başvekili Panin ile görüştüğü sırada Panin gülerek: —"Potemkin vermek istediğiniz keseler ile itmâ olunur zât değildir " sözleriyle Potemkin'in aldığı rüşvetin pek büyük olduğunu îmâ etmiştir.

Prusya kıralını bu meseleden dolayı Rusya hükümeti de teşvik ediyordu; buna sebeb, Şahin Giray maddesinde Avusturya'nın Osmanlı hükümetini Rusya aleyhine teşvik etmesi idi; hattâ Rusya'nın Avusturya'ya bu güvenikliği dolayısiyle Katerina, Avusturya devleti Bavyera'nın işgalinden vaz geçerek Prusya ile anlaşmayacak olursa Avusturya'ya harp îlân edeceğini beyan eylemiş ve tehdid yollu Lehistan'da bulunan üç ordusundan [1] birisini Avusturya hududuna yollamıştı. Bunun üzerine Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın tavassutlariyle *Teşen* şehrindeki bir anlaşma ile Bavyera'nın büyük bir kısmı Prusya'ya ve küçük bir parçası da Avusturya'ya verilmek suretiyle ihtilâf halledilmiştir (1193 H./1779 M.). [2].

Avrupa müvazenesine göre Osmanlı devleti

Osmanlı devleti aleyhine Rusya - Avusturya ittifakı

1774 Kaynarca muahedesinden sonra Avrupa'da Osmanlı hududuna yakın olarak on senedenberi devam etmekte olan Lehistan işi henüz tamamiyle halledilememiş ve bu devletin Rusya, Prusya ve Avusturya arasındaki 1772 taksiminden sonra Lehlilerin ellerinde kalan kısımda da yine ecnebi entrikaları devam etmekte bulunmuştu. Bu entrikaların sebebi de kıral intihabı hususundaki kanunun memleketi düşürdüğü felaketti.

Yine bu tarihlerde Lehistan'dan başka Avusturya ile Rusya tarafından taksimi göze kestirilen diğer bir devlette Osmanlı devleti idi; Ruslarla Prusya'nın anlaşması taraftarı olan Rus başvekili Panin'in tuttuğu siyasetin aksi olarak Potemkin'in tesiri altında kalmış olan Katerina, Prusya'yı terkederek Avusturya ile anlaşmağı tercih etmiş ve bunun için Avusturya İmparatoru Jozef ile Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina arasındaki *Petersburg* görüşmeleriyle Osmanlı devletinin paylaşılması tekarrür ederek mutabık kalınmıştı (1194 H./1780 M.).

[1] Rusya, Osmanlı devletiyle Kırım meselesinden dolayı harb etmekk ihtimaline binaen *Lehistan*'da üç ordu bulundurmakta idi.

[2] Avusturya Osmanlılarla Rusların arasında bir harp çıkmak ihtimalini kuvvetle tahmin ederek *Bavyera*iyı ilhak etmek niyetinde iken Osmanlı devletinin *Aynalıkavak* senediyle Ruslarla anlaşması üzerine ümidi boşa çıkınca Rusların tehdidi karşısında Prusya ile uyuşmağa mecbur olmuştur.

Kırım meselesi ve bazı Avrupa devletleri

Osmanlılarla Rusya arasındaki asıl ihtilâf Kırım meselesi idi; fakat Rusya bu hususta adım adım ilerleyerek bu yarımadayı elde etmek üzere bulunuyordu; evvelce Kırım işinde Osmanlı hükümetini Ruslarla harbe teşvik eden Avusturya şimdi Ruslarla Osmanlı arazisinin taksimi için birleşmişlerdi; Fransa hükümeti, Rusya'ya eyice yaklaşarak İngilizlerin Rusya'daki nüfu'zunu kırmış olup bununla beraber Osmanlılar aleyhine Rusya Avusturya anlaşmasından dolayı endişede idi.

İngiltere'ye gelince, o 1768 harbinde Osmanlıların aleyhine olarak Rusya'ya yaptığı yardımın tamamen aksi olarak bu def'a da Osmanlıları Kırım işinde teşvik ve teşci ediyorsa da Fransa ve İspanya ile yaptığı muharebeler sebebiyle kendisi yardıma muhtaç durumda idi.

Avrupa vaziyetini kendisine pek müsait gören Rusya İmparatoriçesi, daha aşağıda Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere el altından Şahin Giray aleyhine onun kardeşlerini tahrik ile Kırım'da ısyan çıkartmak ve sonra da Şahin Giray'ı muhafaza ve müdafaa için oraya asker sokmak ve Kırım'dan Osmanlı devletinin elini tamamen kesmek için faaliyette bulunmak ve saire gibi bahanelerle hazırlığını yaptıktan sonra *Kırım*'ı işgal ettikten başka bu işgali Osmanlı hükümetine de tasdik ettirmiş ve bir beyannâme ile nihayet Kırım'ın Rusya'ya ilhakını îlân eylemiştir (1197 Cemaziyelevvel / 1783 Nisan).

Fransa hükümeti Kırım'ın ilhakına muvakkat nazariyle bakacağını Rusya'ya bildirdiği zaman İkinci Katerina, ilhakın daimî olduğunu ve bu ilhakı Türkiye'ye kabul ettirirse memnun olacağını cevaben bildirmişti.

Osmanlı hükümeti, Kırım'ın ilhakının îlânına karşı bunu red için hazırlamış olduğu mukabil beyannameyi Fransa'nın tesiriyle îlâne cesaret etmediği gibi bu ilhakı protesto edecek kadar da hukukî cesaret gösteremedi; işte Rusya ile müttefiki olan Avusturya, Osmanlı hükümetinin bu zaafından istifade ile kendi menfaatlerini temin yollu muahedeler akteylemişlerdir. Bunlardan Rusya hükümeti 1197 H./1782 M. de seksen bir madde üzerine

Osmanlı hükümetiyle bir ticaret muahedesi akd eylediği gibi[1]. Avusturya da *Cezayir* korsanlarının ellerine geçmiş olan bazı gemilerinin bedellerinin tazminini isteyip bu isteği kabul edilmediği takdirde Avusturya hududundaki bazı yerleri işgal eyleyeceğini beyan ile hükümeti tehdid eylediğinden o da tazminat almak suretiyle arzusuna nail oldu (1783). Hatta Avusturya İmparatoru Jozef bir Osmanlı-Rus harbinde Avusturya'nın *Eflak* ve *Boğdan*'ı işgal eyliyeceğini Fransa hükümetine bildirerek Fransa'nın da *Mısır*'ı işgal eylemesini tavsiye etmiştir. Bu teklifden pek hoşlanan Fransa hükümeti, bu hususta İngiltere'nin de bu paylaşmaya girmesini teklif etmiş ise de İngiltere hükümeti Fransa'nın teklifini reddettiğinden Fransa'nın isteği yerine gelmemiştir.

Bu hallere karşı şaşkın vaziyette olan Osmanlı hükümeti muharebeye girecek durumda olmadığından Fransa hükümetinin ısrariyle Ruslarla anlaşmağa mecbur olarak *Kırım*, *Taman* ile bir kısım *Kuban* arazisini Rus idaresine terk eylemeği kabul etmiş, bu suretle muharebeye hacet kalmadan bir buçuk milyonluk bir nüfusu, Rus idaresine terk eylemiştir (1198 Safer / 9 Ocak 1784).

Yine bu sırada Güney Kafkasya'daki Gürcü beylerinden olup evvelce Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuş olan *Tiflis* hâkimi Ereğli (Heraklı) Potemkin'in gönderdiği hediyelerin tesiriyle Rus himayesini kabul ettiğinden Osmanlı hükümeti o taraflarda da Ruslarla hemhusut oldu (1783); bunu müteakip Osmanlı himayesinde bulunan Mengireli prensi de aynı suretle Rusların hakimiyetini tanıdığından Osmanlı - Rus hududu genişledi.

Kerson mülâkatı

Büyük Petro'nun siyasetini takip ile *İstanbul*'u almak emelini besleyen İkinci Katerina Türkiye'deki Rumları kendisine celb için ortanca torununun adını Kostantin koyup ona rumca öğretmek maksadiyle küçükten Rum mürebbi ve mürebbiyelerle yetiştirmiş ve Kostantin'i *Kırım*'a vali tayin ile kendisi *Özi* suyu (Dinyeper nehri) mansabındaki *Kerson* kasabasına gelip Kırım kıralığı tacını giymek istemişti; filhakika Katerina 1200 H./1786 M. de yanında

[1] Bu ticaret muahedesi *Cevdet tarihin'de* vardır *(C. 2, s. 369, Matbaa-i Osmaniye tab'ı.*

Fransa ve İngiltere elçileri de bulunduğu halde *Kerson*'a kadar gelmiş ise de *Kırım*'da Ruslar aleyhine vaki ayaklanma üzerine Kırım tacını giymediği gibi torunu Kostantin de hasta olduğundan onu da getirmemişti; Katerina'yı *İstanbul*'u zabta teşvik eden general Potemkin, Kerson'un kapılarından birisinin üzerine yapılan tâk-ı zafere Rumca olarak "*İstanbul'a bu kapıdan gidilir*" ibaresini havi bir kitabe koydurmuştu.

Katerina bu seyahatinde mütenekkiren kendisiyle görüşmeğe gelen Avusturya İmparatoru Jozef ile Osmanlı devletinin mukasemesi için tekrar anlaşmış ve sonra *Kırım*'a inerek ileri gelenleri ve mirzaları para ve hediyelerle kendisine celbetmiştir.

Rusya'nın, müttefiki Prusya'yı terk ederek Osmanlı devleti aleyhine Avusturya ile anlaşmaları ve Fransa'nın da Ruslara güler yüz göstermesi Prusya kıralını telâşa düşürdüğü gibi İngilizler de aynı suretle telâş ettiklerinden bu iki devlet bir takım yardım vaidleri ve iş işten geçiyor nağmeleriyle Kırım'ın istirdadı için Osmanlı devletini harbe teşvik ediyorlardı.

Katerina ile Jozef'in *Kerson*'da bulunmalarından endişe eden Osmanlı hükümeti her ihtimale karşı ihtiyatî bir tedbir olmak üzere *Karadeniz*'e dört kapak kaldırır kalyon ile bir kaç parça firkateyn göndermiştir; hatta bu donanmanın *Özi* suyu mansabına gelip demir atmaları Katerina'nın dikkatini çekmiş ve İmparator Jozef'e:

— "*Bakınız Osmanlılar Çeşme'yi unutmuşlar*" demiştir.

Rusya'ya karşı harp açmakta tereddüt gösteren Osmanlı hükümeti vaziyeti Prusya ve İngiltere elçileri ile görüşmüştür; her iki devlet elçisi Rusya'nın dahilî vaziyetinin karışıklığından ve parasızlığından ve İsveç devletinin fırsat beklediğinden bahsedip Avusturya'nın Ruslarla birlikte taarruzı halinde Prusya'nın arkadan Avusturya'ya taarruz eyliyeceğinden bahis ile Osmanlı hükümetini harbe teşvik ettikleri gibi *İsveç*'i de Osmanlılarla ittifak ettirmek istiyorlardı.

İngiltere ve Prusya'nın bu teşebbüslerini haber alan İstanbul'daki Rus ve Avusturya elçileri bu siyasî faaliyeti henüz *Kerson*'da bulunan hükümdarlarına bildirmek üzere o tarafa gitmişlerdir. Rusya ve Avusturya hükümdarları, harp hazırlıklarını ikmal edinceye kadar Osmanlı hükümetinin şikâyet ettiği hususlar hakkında müsaadekârane davranarak vakit kazanmalarını elçilerine tavsiye ile onları *İstanbul*'a iâde eylemişlerdir; bununla beraber Avusturya, Prusya'dan kuşkulandığından Rusyayı Prusya üzerine çekmek arzu ediyordu; hatta *İstanbul*'dan *Kerson*'a gelmiş olan elçisine Osmanlı devletiyle Rusya arasında çıkması muhtemel muharebeyi önlemesini tavsiye etmişti.

Kısm-ı mahsusunda görüleceği üzere nihayet Rusya ile ihtilâfın başlıcası olan Rus konsoloslarının bulundukları yerlerdeki halkı metbûları aleyhine tahrik etmeleri harbe sebeb olmuştur (1787).

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

KAYNARCA MUAHEDESİNDEN SONRAKİ DURUM VE ASKERÎ ISLAHAT

Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşanın sadareti zamanı

I. Abdülhamid'in ıslahat arzusı

Saltanatının ilk senesinde (1774) Kaynarca muahedesini kabule mecbur olan I. Abdülhamid hayatının elli senesini sarayda kapalı olarak geçirmesine rağmen vaziyeti gözönüne alarak askerî bir islâhatın lüzumunu şiddetle takdir etmişti. Bu hükümdar, biraderi III. Mustafa zamanında Baron dö Tot vasıtasiyle başlanan garp usulü ıslahatın kendi zamanında da daha geniş bir tarzda inkişafını arzu etmekte idi; bunun için sadaret makamını işgal edenlere bu hususta tam bir salâhiyet vermiş ise de bunların içinden ancak ikisi yani Kara vezir Seyyid Mehmed Paşa ile Halil Hamid Paşa bir dereceye kadar önemli iş görmeğe muvaffak olmuşlardır.

Birinci Abdülhamid zamanında Enderunda silahdar ağalığında bulunarak pâdişahın fevkalâde güvenini kazanmış olan *Kara Silahdar* denilen Seyyid Mehmed Efendi arzu edilen askerî ıslahatı yapmak üzere sadaret makamına getirilmiştir. Kendisinden evvel İzzet Mehmed, Derviş Mehmed, Darendeli Mehmed, Kalafat Mehmed Paşalardan hiç birisi istenilen ıslahatı yapacak kabiliyet ve cesarette olmadıklarından nihayet sadaret tam bir salahiyet ve istiklâl ile I. Abdülhamid'in îtimadını haiz olan *Kara Vezir* demekle maruf Silahdar Seyyid Mehmed Paşa'ya verilmiştir; (1193 Şaban / 22 Ağustos 1779) [1].

[1] Kara Vezire gönderilmiş olan hatt-ı humayunlar, pâdişahın bu vezir hakkındaki teveccüh ve îtimadını göstermektedir. Sadaretine dair olan hatt-ı hümayunda "siz ki vezir-i âzam ve bilistiklâl vekil-i mutlak-ı hamide fiâlimsiz" diye başlayarak selefi Mehmed Paşa'nın ümmi olması dolayısiyle hatt-ı hümayunlar yabancılar eline geçip devlet esrarının duyulduğundan azlinin zarurî olduğu beyan edildikten sonra "siz hassatan terbiyetkerde-i yed-i müeyyed-i mülükânem ve gars-ı yemin-i bâ temkin-i husrevanem olup minküll-il-vücub zatınıza vüsûk ve itimad, zâid ez mûtad olduğundan başka zatınızda vedia-i subhaniyye olan kemal-i istidad" sebebiyle vezir-i âzamlığa tayin edildiği kaydedilmiştir (*Cevdet tarihi* c. 2, s. 336).

Kara Vezir ilk icraatı olarak her sene yapılan merkez ve eyalet tebeddülatında geniş surette değişiklik yapmayarak valilerin kalabalık maiyyetleriyle bir yerden diğer yere nakilleri esnasında halkın çektiği eziyeti önledi; sadareti müddetince mecbur olmadıkça azil yapmadı. Sonra pek ziyade bozulmuş olan merkez kalem teşkilâtını ıslah ederek ehliyetli memurlar kullandı. Cidden liyakatli devlet erkânından olan Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye vezirlik verdirerek onun yerine Halil Hamid efendi'yi reisülküttab yaptığı gibi kendi kardeşi olan Vezir Mustafa Paşa'nın üzerindeki nişancılığı alarak onu da yine liyakatli devlet ricalinden Hacı Mustafa Efendi'ye verdi.

Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa sadaretinde tam bir istiklâl ile hareket etti; Humbaracı Ahmed Paşa ve Baron dö Tot zamanında tertip ve islah edilen Humbaracı ve Topçu askerlerinin talim ve terbiyelerine ehemmiyet verdi [1] ve bunların *Sadâbâd*'da (Kâğıthane'de) yaptıkları atış talimlerine giderek zabit ve askerleri teşvik ile muvaffak olanlarına ve zabitlerine ihsanlar verdi; hatta bir defa yine bu talimi görmeğe gittiği zaman Pâdişahın kendisini aratıp talim mahalline gittiğini haber alınca vezir-i âzamın bu alâkasından dolayı fevkalâde memnun olmuş ve pâdişahlara mahsus olan en kıymetli kürklerden kendisine bir siyah tilki kürkü ihsan etmişti [2].

Kaynarca muahedesi mûcibince Rusların *Karadeniz*'den *Akdeniz*'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e gelip gitmeleri ve her türlü

[1] Osmanlı hükümeti *Kaynarca* muahedesinden sonra harp levazımı tedarikine ehemmiyet vermiş ve Taval isminde İsveçli bir mütehassısa 126 demir top ile külliyetli top güllesi ısmarlamıştır; hatta bu toplardan yüz altı adedi on bin dört yüz doksan beş gülle, bilmuayene teslim alınmış ve bunların bedeli olan on dört bin yedi yüz altmış yedi kuruşun tediyesi hakkında İsveç elçisi hükümete takrir vermiştir; takrirde topların çapları yazılıdır (*Cevdet tasnifi, Askerî vesikalar*, nr. 19578; 25 Cemaziyelehır 1190).

[2] Benim çırağ-ı hassım Nizam-ı devletim vezîr-i bî nazîrim,

Lehü'l-hamd-i velminne sadarete teşrifindenberu devletim nizam bulduğundan size dûây-ı hayrım indallah makbüldür. Hemen Rabb-i Teâlâ her umûrunda tevfikler kerem eyleye ve edeceğine iştibâhım yoktur. Bugün Sa'dâbâd'a teşrifiniz malûm-ı hümâyunum olduğundan kadr u şânını terfî için hıfz-ı vücud-ı şâhâneme mahsus kürklerimden siyah dilkû (tilki) bir kürk Hasoda-başı kulum ile gönderdim, kürkü ilbas ve duây-ı hayrım üzere olup seni cenab-ı hayrü'l-hâfızîne vedîa ve kâffe-i ibadullahı size emanet eyledim (*Cevdet tarihi* 2, s. 336).

yani memnu olsun olmasın eşya nakletmleeri kabul edilmiş olduğundan Rusların Karadeniz sahilindeki zahireleri harice götürmek suretiyle *İstanbul* iaşesini daraltacakları nazar-ı dikkate alınarak keyfiyet reisülküttab tarafından sadr-ı âzama arzolunmuştu; bunun üzerine Seyyid Mehmed Paşa bunu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alarak Fransa elçisinin tavassutiyle Rusların ancak kendi zahirelerini nakletmeleri hususunda mutabık kalınmıştır.

Eflâk ve Boğdan'a konsolos tayini meselesi

Kara vezir'in sadareti zamanında tesadüf edilen zorluklardan birisi Kaynarca muahedesindeki konsolosluklar maddesi idi. Muahede mûcibince Ruslar lüzum gördükleri yerlerde konsolosluklar açabileceklerdi. Buna istinaden Ruslar, *Eflak* ve *Boğdan*'da konsolosluklar ihdat etmek istediklerinden ve bundan maksatları da bu vasıta ile oralarda tahrikât yapacakları malûm olduğundan, hükümet bunu önlemek isteyerek epi çekişilmiş niha yet reisülküttab Süleyman Fevzi Efendi, Rusların iddialarına karşı muahedenâmedeki *Amme-i mevâzı'* tabiri Fransa ve İngiltere devletlerinin konsolos ikame ettikleri yerler demektir; çünkü Eflak ve Boğdan memleketlerinin ne suretle idare edilecekleri ve serbestileri ahidnpmede müstakillen mevcut olup bunlara ait yerlere konsolos ikamesi gibi bir kayıt olmadığından *(Amme-i mevâzı')* tabiri bu iki voyvodalığa şâmil değildir diye Rus elçisini ilzam etmek istemiş ise de Rus elçisi hükümetinden aldığı talimat üzerine ısrar ettiğinden Fransa elçisinin tavassutiyle Rusların *Silistre* eyaleti merkezinde bir konsolos bulundurmaları kabul edilmiştir (1194 H./1780 Ocak).

Kara vezir sadarette bir buçuk sene kaldı ve 2 Safer 1195 (28 Ocak 1781) taribinde vefat etti; hastalığında kendisini ziyarete gitmiş olan Birinci Abdülhamid'e sadaret makamına ehil olarak sadaret kethüdası Halil Hamid Efendi ile defterdarlık ve nişancılık etmiş olan Hacı Mustafa Efendi'yi tavsiye etmiştir.

Donanmanın yeniden takviyesi

Cezayirli Gazi Hasan Paşanın faaliyeti

XVIII. asır ortalarında Venedik donanmasının ehemmiyetini hemen tamamen denilecek kadar kaybetmesi sebebiyle Osmanlı donanmasına *Akdeniz*'de karşı koyacak bir kuvvet yoktu; bununla beraber Osmanlı donanması personel itibariyle noksan bir halde olup *Akdeniz* tarafından kendisini tehdid edecek bir kuvvette mevcud değildi.

Ruslar, kalkınma devrinde olduklarından *Baltık* denizindeki Rus donanması İngiliz amiral ve gemicileri tarafından ıslah ve tensik edilmekte idi; nihayet *Akdeniz*'e gelmesi hiç bir suretle tasavvur edilmeyen Rus donanması İngilizlerin idare ve yardımlariyle bu tarafa gelerek 1184 H./1771 M. de *Çeşme* limanında Osmanlı donanmasını yakmıştı.

Tamamen yanan Osmanlı donanması sebebiyle *Akdeniz* adaları, bütün sahiller ve *Çanakkale boğazı*'nda durum pek nazik ve tehlükeli bir şekil almıştı; işte bu sırada kaptân-ı derya olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa, büyük bir azim ve gayretle aleyhdarlarının mümanaat etmek istemelerine rağmen Boğazı muhafaza etmeğe muvaffak olmuş ve 1188 H./1774 M. de Kaynarca muahedesini müteakib yeni hükümdar olan Birinci Abdülhamid'in kendisini tutmasiyle onun saltanatı müddetince tersaneyi islah etmeğe çalışmıştır.

Gazi Hasan Paşa tecrübelerden almış olduğu derslerle donanmanın yeni esaslara göre hazırlanması lâzım geldiğini takdir etti ve bunun için yalnız gemi yapmak değil aynı zamanda yeni tarzda gemici yetiştirilmesini düşündü ve bu iki noksanı bir dereceye kadar telafi için eski ağır gemileri yenileriyle tebdil etmek çaresini buldu. Yeni yapılacak gemilerin inşası İngiliz ve Fransız sistemine göre oldu; gemiler daha hafif, topların taksimi daha mütenasipti; bu yeni inşaat İngiltere ve Fransa'dan getirilen gemi yapıcı ustalar vasıtasiyle bu iki devlet donanması biçiminde oldu. *Ege*, *Marmara*, *Karadeniz* ve bilhassa *İstanbul* tersanelerinde bu tarzda gemiler yapıldı.

Gazi Hasan Paşa, donanma işine o kadar ehemmiyet verdi ki *İstanbul* tersanelerindeki inşaat için bizzat buranın kereste

ocaklığı olan *İzmit*'e kadar giderek sevkiyata nezaret etti. Kaptan Paşanın maksadı firkateyn ve küçük gemilerden başka Osmanlı donanmasını kırk büyük harp gemisine yükseltmekti; bu kırk büyük harp gemisi *İstanbul*'da emri altında bulunacaktı; donanma inşaatı çok paraya tevakkuf ediyordu; hazinede bunu temin edecek para olmamakla beraber inşaat ağır da olsa devam etti.

Donanmanın ikinci mühim şıkkı olan gemi elemanı işi vardı; çünkü gemiciler daimî olarak denizci olmayıp toplama efraddan mürekkeb idiler; donanma kışlamağa gelir gelmez altı ay müddetle hizmete alınmış olan bunlar memleketlerine giderler ve *İstanbul*'a gelen kalyoncular da *Kasımpaşa* ve *Galata*'daki bekâr odalarında yatıp kalkarak enva'ı edebsizlik edip kadın ve genç çocuklara taarruz ederlerdi.

Bundan dolayı Gazi Hasan Paşa Eğe denizinde *Midilli* veya *İstanköy* adalarından birinde ve *Karadeniz*'de *Sinop* limanında ve bir de *İstanbul* tersanesinde kışlalar yaparak bir visamiral'ın nezareti altında bunları gemici olarak talim ve terbiye etmek istedi; fakat bu arzusunu tamamen tatbik edemiyerek aleyhdarlarının muhalefetlerine rağmen kendi kesesinden olarak 1198 H. (1784 M.)'de tersanede anbarlar yakınında bir kalyoncu kışlası yaptırmağa muvaffak oldu; 1189 H.(1775 M.)'de kurulmuş olan denizci zabit yetiştirmeğe mahsus denizcilik mektebi de iyi neticeler vermeğe başlamıştı.

Halil Hamid Paşanın sadareti

Kara Vezir'in vefatı üzerine yerine Erzurum valiliğinde bulunmakta olan eski sadr-ı âzam İzzed Mehmed Paşa getirildi; fakat Kara vezir zamanındaki askerî ve idarî faaliyet aksadı. İzzed Mehmed Paşa ıslahat işlerinde işe yarayacak kabiliyette olmadığından ve pâdişah ise ıslahata devamı istediğinden azlolunarak yerine eyaletlerdeki güzel hizmetleri görülüp şöhret kazanmış olan Rumeli valisi Yeğen Mehmed Paşa getirilmiş (1196 H./1782 M.), fakat şöhretine rağmen o da bu vadide bir işe yaramamış[1], nihayet pâdişah Kara Vezir'in tavsiye etmiş olduğu

[1] Halil Hamid Paşa'nın sadaretine dair olan hatt-ı hümâyunda "Selefin Yeğen Mehmed Paşa'nın hal ve etvarı memule muvafık zuhur etmediğinden ve senin iki defa kethüdalığında ve riyaset ve saire bulunduğun hide-

iki kişiden sadaret kethüdası Halil Hamid Efendi'yi vezir-i âzam tayin eylemiştir 25 Muharrem 1197 (31 Aralık 1782).

Halil Hamid Paşa'nın faaliyeti

Halil Hamid Paşa sadr-ı âzam olduğu zaman kırk sekiz yaşında idi; bulunduğu hizmetlerde muvaffak olmuş, eyi görüşü ve ıslahatçılığı ile tanınmıştı; reisülküttablık ettiği için devlet siyasetine ve Avrupa ahvaline mümkün mertebe vakıftı; Rusya ile Avusturya arasındaki ittifakın günün birinde devleti harbe sürükleyeceğini bildiği için hazır bulunmayı icraatının ön plânına aldı; bir taraftan hudut kalelerini asker ve harp levazımı ile takviye ve kaleleri tamir ederken [1] diğer taraftan içeride ıslahata başladı. Evvelâ devletin en mühim kuvveti olan ve fakat zamanla çok ihmal edilmiş bulunan tımarlı sipahiler hakkında kanun neşrettirdi [2] ve bunu esas talimli kısmı bir tarafa bırakılarak yeniçeri ocağının yabancılardan temizlenmesi hakkındaki kanun takip etti [3]. Daha sonra Lağımcı ve Humbaracı ocaklarını tensik ve ıslah eyliyerek talim ve terbiyeleri için kanun koydurdu; ve bunları teşvik için ara sıra pâdişah da bu ocakların talimlerinde hazır bulunuyordu.

Halil Hamid Paşa tersane ve donanma işleriyle de meşgul olarak 1198 H./1784 M. tarihli donanma nizamına ve donanmanın muharebe hazırlığına dair kanun yaptırdı; yine bu tarihte donanmadaki kalyoncu efradına mahsus İstanbul'da bir kışla olmadığından bunların toplu olarak bir yerde bulunmaları için daha evvel görüldüğü üzere kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa kendi parasiyle tersanede anbarları kurbinde bir kalyoncu kışlası bina ettirdi.

Matbaa sahibi Müteferrika İbrahim Efendi'den sonra Kadı İbrahim efendi tarafından bir müddet daha devam eden matbaacılık, faaliyeti durmuştu. Hatta bazı Fransızlar

matta mesâî-i cemilen nümâyân olduğundan mühr-i hümâyunımı yed-i istiklâline teslim eyledim" denilmektedir (*Cevdet tarihi* c. 2, s. 355).

[1] *Mühimme defteri* 181, s. 127, 135, 148, 252, 253.

[2] *Mühimme* 181 i1197 Şaban tarihli).

[3] *Mühimme* 181 s. 144 ve *Enverî tarihi* (Üniversite, Halis Efendi kitapları, nr. 2437) varak 289.

Kadı İbrahim Efendi'nin vefatından sonra onun matbaa levazımını ailesinden satın almak istemişlerdi. Bunun üzerine beylikci Raşid efendi ile vakanüvis Vasıf efendi müştereken bu matbaa levazımını 1198 H./1784 M. de satın alıp Halil Hamid Paşa'dan himaye görmek suretiyle matbaacılığı ihya etmişlerdir ki vakanüvis Suphi Efendi tarihi tekrar açılan bu matbaada basılmıştır.

Baron dö Tot'un faaliyeti

Halil Hamid Paşa sadaretindeki ıslahat faaliyetinden bahsetmeden evvel Sultan III. Mustafa zamanında *İstanbul*'da yeni topcu ocağı tesis ederek kale ve tabye inşaatı için faaliyette bulunmuş olan Baron dö Tot'un [1] hizmetini gözden geçirmek lâzımdır.

Fransa kıralı XV. Lui ve hükümeti Rusların tamamen *Karadeniz*'e inmek üzere olduklarını görerek Doğudaki geniş ekonomik durumlarını muhafaza ve Rusların *Karadeniz* ve *Akdeniz*'e inmek emellerini önlemek üzere Osmanlı ordusunda bir ıslahat yapmak istemiş ve bu hususta İstanbul'daki Fransa elçisi Sen Prist (Saint Priest) vasıtasiyle Osmanlı hükümetinden istimzacta bulunmuştu.

Osmanlı hükümeti böyle bir ıslahat heyetinin davetsiz olarak gönderilmek istenmesinden şüpheye düşerek vâki müracaatı red etmişti; fakat Fransız hükümeti kendi menfaatini gözününde tutarak icabında Osmanlı hükümetiyle anlaşmak üzere Türk or-

[1] Baron dö Tot'un babası Macar olup Rakoçi ısyanından sonra Fransa'ya kaçarak Fransız ordusunda hizmet ettikten sonra 1751'de ölmüştür. Osmanlı vesikalarında Tot Bey-zâde denilen Baron dö Tot 1730 veya 1733'de Fransa'da *Chamingy* şehrinde doğdu; Osmanlılar hakkında tetkikat yapmak için başvekil Kardinal Flöri'nin tavsiyesi ve kıralın muvafakati üzerine *İstanbul*'a tayin edilen Fransa elçisi Verjen (Vergenne) ile birlikte 1755'de *İstanbul*'a gönderildi; burada on seneden fazla kalıp hem tetkiklerde ve hem bazı hizmetlerde bulundu, 1767'de Kırım'a yollandı ve iki sene sonra yani 1769'da ıslahat isteyen III. Mustafa tarafından davet olunarak topçu teşkilâtiyle Çanakkale tahkimatında mühim hizmetleri görüldü. Fransa'ya döndükten sonra büyük ihtilâl ve inkılâpta bulundu ve sonra baba yurdu olan Macaristan'a kaçıp 1793'de orada vefat etti; *Memoires sur les Turcs et les Tartares* adında üç cild üzerine yazdığı hâtırat 1784'de *Amsterdam*'da basılmıştır. Başka tabı'ları da vardır.

dusu hakkında bir fikir edinmek istediğinden daha evvel başvekil Kardinal Flöri tarafından yollanmış olup o sırada *İstanbul*'da ve devlet hizmetinde bulunmakta olan hem asker ve hem diplomat Baron dö Tot'u bu işe memur etmiştir; aslen Macar olup İstanbul'da Fransa elçiliği ve daha sonra Fransa hariciye nazırlığı yapan Kont dö Verjen'in damadı bulunan ve Osmanlılar tarafından Tot-Beyzâde denilen Baron dö Tot'un vazifesi, Türkiye'yi öğrenip Fransa hükümetini alâkadar eden malûmatı vermekti; filhakika Baron dö Tot Osmanlı devleti hizmetine girdikten sonra topcunun ıslahı, *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazlarının müdafaası ve *Boğaziçi* kalelerinin plânlarını tanzim ve inşalarına nezaret ve *Haliç*'te *Hasköy*'de yeni bir top dökümhânesinin ihdası [1], orduda kullanılan kayık köprü sisteminin tadili, top arabalarının şekillerinin değiştirilmesi suretiyle mühim işler başarmıştı. Hatta 1184 H.(1770 M.)'de Çeşme mağlûbiyetinde donanmanın imhasından sonra tehlükeye düşen *Çanakkale boğazı*'nın müdafaa tahkimatı ve topçunun müdafaa tertibatı Baron dö Tot'un gayretiyle iyi bir hale konulmuş ve Haliç'te tersane yanında (Hasköy'de) 1773 de bir hendesehane kurulmuştu [2].

İşte bu suretle ordusunda canlı ve semereli icraatı gören Osmanlı hükümeti, ıslahat işini daha geniş surette ele almak için Fransa'dan yeni mütehassıslar istemişti (1773 M.)

İlk Riyaziye mektebinin kuruluşu

Baron dö Tot'un semereli çalışmalarından birisi de Osmanlı memleketinde Avrupâ-î bir tarzda mühendishanenin nüvesi olmak üzere Riyaziye mektebi tesisine muvaffak olmasıdır. 1774 (1188 M.) tarihinden evvel kurulmuş olan Riyaziye dershanesinde Baron dö Tot ile aslen ingiliz olan, Kampel Mustafa ve bir de Türkiye'ye yeni gelen Kermorvan adında bir

[1] *Cevdet tasnifi Bahriye vesikaları*, Nr. 5803, 20 Receb 1189.

[2] Bu Hendesehânenin kurulmasına Humbaracı Ahmed Paşa mektebinden yetişmiş olup hayatta bulunan bazı hendeseciler îtiraza kalktılar; bunun üzerine Baron dö Tot bunları imtihana tabi tutarak malûmatlarını anlamak istemiş ve kendilerine imtihan siuali olarak "bir müsellesin üç zaviyesi mecmuu ne olduğunu" sormuştu; cevap veremediler; içlerinden birisi müsellesine göre cevabını vermişti. Hendesehaneyi açan Baron dö Tot bunları yeni açtığı mektebe talebe olarak alıp yetiştirdi.

Fransız ders veriyorlardı. Bu okul bir sene sonra ümit verici bir hale geldi. Ok meydanında tatbikat yapan talebe grafometre kullanmayı ve müselles hesabını kâfi derecede öğrenmişlerdi. Baron dö Tot, 1 Mart 1776'da Fransaya döndüğü zaman yerine aslen İngiliz olup islâmiyeti kabul etmiş olan ve yukarıda adı geçen Kampel Mustafa Ağa'yı vekil bırakmıştı.

Sürat topçuları teşkili

Sultan III. Mustafa'nın vefatından az evvel Fransa'dan istenilen topçular Obert adında bir topçu çavuşunun emri altında İstanbul'a gelerek işe başladılar (1774 Ocak) ve bu suretle topçu ocağına bağlı olmak üzere ikiyüz elli nefer sürat topcusu tertip edildi; yeşil yelek, mavi şalvarlı olan bu sürat topcuları *Kâğıthane*'de talim görüyorlardı.

Birinci Abdülhamid zamanında ve kara vezir Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra pâdişahın ıslahat arzusuna rağmen bu güzel teşkilât 1781 de lağvedilerek Obert ve topcular memleketlerine döndüler; fakat arası çok geçmeden Halil Hamid Paşa sadr-ı âzam olunca Fransa elçisine müracaat ederek gerek sürat topcu ocağı ve gerek yeni kurulacak istihkâm mektebi için mütehassıs istedi ve eski sürat topcularını yetiştiren Obert tekrar İstanbul'a geldi; beraberinde Granper adında bir çavuş da vardı; bu iki mütehassıs, Tophane nazırı Emin Ağa'nın nezareti altında faaliyete geçtiler.

Bu defaki sürat topçuları ocağı bin yedi yüz elli ilâvesiyle iki bine çıkarıldı ve her bir nefere evvelce verilmekte olan oniki akçe gündelik onbeşe çıkarıldı; ocağın birinci tesisindeki ikiyüz elli sürat topçusu, sonradan alınan bin yedi yüz elli nefere muallim ve zabit tayin olundu; sürat topcuları bekâr olup daimî surette kışlalarında oturacaklar ve haftada üç gün *Kâğıthane*'de talim göreceklerdi. Bunların başlarına yeşil püsküllü on iki dilimli yeşil çuka başlık giydirildi ve bir de mükemmel kanun tertib olunarak sürat topcu ocağının nizam ve intizamı, vezir-i âzamın umumî nezareti altına konuldu; sıkı ve muntazam talim neticesinde Ocak efradı arasında bir dakikada sekiz, on gülle atan sürat topcuları yetişti. Her bir top altı neferle idare ediliyorsa da harpte şehid düşmek veya yaralanmak ihtimaline binaen yedi topcu ile beraber bu miktar ona çıkarıldı.

Fransa'dan getirilen mütehassıslarla Mühendishânenin açılması

Halil Hamid Paşa'nın icraatından birisi de mütehassıslar vasıtasiyle ordunun zamanına göre teknik usullerle yetiştirilmesini zarurî görmüş olması idi. Mühendishane için de Fransa'ya baş vurdu. Hattâ sadarete tayininden on iki gün sonra aslen Prusyalı olup müslüman olarak Mehmed adı verilen bir istihkâm mühendisini himaye eyliyerek kendi tahsisatından ona maaş bağladı.

Bundan başka daha 1190 H./1776 M. senesinde tersanede Darağacı tarafında bir havuz battal edilerek orada bir hendese odası yapılmış ve bir hoca ile bir muavin tayin ve on talebe ile tedrisata başlanmıştı [1]. Bu mekteb tersâne mühendishanesi olup henüz kale mühendishanesine ait bir müessese yoktu.

Ruslara karşı doğudaki menfaat üstünlüğünü ve prestişini muhafaza etmek isteyen Fransa, Osmanlı devletinin kalkınmasını ve Katerina'nın ihtirasını önlemek istiyordu; fakat Kaynarca muahedesiyle Türkiye'nin mağlubâne muahede imzalamağa mecbur olması Fransa'nın plânını bozdu; Ruslara güler yüz göstermeği kendi menfaati îcabı zarurî gören Fransa, Osmanlılara yine mütehassıs eleman göndermeği ihmal etmedi; Eflak voyvodası Karaca Nikola'nın 1197 H. 1783 M. senesi martında hükümete gönderdiği raporda Fransa'nın Türkiye'ye bir miktar mühendis yolladığı bildiriliyordu; filhakika Osmanlı kalelerinin ne suretle tahkim ve müdafaa edilecekleri hakkında tetkikat yapmak üzere İstanbul'a gelen Fransız istihkâm zabitlerinden Antuvan Şabo 1197 zilkade ve 1783 ekimde Halil Hamid Paşa tarafından kabul edilerek Poâre adında coğrafya mütehassısı bir mühendisle *Özi* (Ocakof) ve *Hotin* kalelerinin tetkiki hakkındaki raporunu verdiği gibi *Çanakkale* ve *Soğacak* kalelerinin müdafaaları için de projeler yaptı.

[1] Bu hendese odasında ilk hoca olarak Fransızca, İspanyolca ve İtalyancaya vâkıf olan Cezayirli Seyyid Hasan Hoca tayin edilmiş ve onun kapudâne tayin olunması üzerine Seyyid Osman Efendi hoca olmuştur. Mösyö Moniye, Seyyid Osman Efendi'nin hendesede mahir olduğunu beyan etmişti. (Rahip Toderini tarafından İtalyanca olarak kaleme alınıp sonradan Fransızcaya çevrilmiş olan *Türklerin edebiyatına dair* isimli eserden s. 161 *Deniz mektepleri tarihçesi* s. 47).

Şabo'dan sonra yine Halil Hamid Paşa'nın sadareti zamanında yani 1784 mart 16 da (1198 rebîulâhır) Fransa'dan De laffite Klave ve onun arkasından Moniye adlarında iki istihkâm mütehassısı getirtilerek 29 Teşrinievvel 1784 de bir de Bahriye tetbikat kısmı yâni istihkâm mektebi açıldı.

Tersaneden başka bir yerde henüz bir mühendishane olmadığından bunların tersane mühendishanesinde vazife görmeleri tekarrür etti. Bunlar, ibtida bir ay müddetle İstanbul surlarını gezerek tetkikat yaptılar; *Karadeniz boğazı*'nın müdafaası hakkında raporlar hazırladılar; De laffite, *Karadeniz* sahillerini tetkik etmek üzere o tarafa gitti; *Zonguldak*, *Sinop*, *Amasra*, *Gelincik*, *Anapa* kalelerini gördü; yanında Türklerden bir heyet de vardı; bu heyet karaya çıkmayarak denizden *Kefe*; *Yalta*, *Sivastopol* limanlarını gördüler; sonra *Özi*, *Varna*, *Burgaz* liman ve kalelerini de tetkik ettiler.

Bu yeni istihkâm mektebi veya mühendishanede Gelenbevî İsmail efendi ile Kasabzade İbrahim efendi isimlerinde iki Türk riyaziyecisi de muallimlik ediyorlardı.

De laffite Klave (Jean de laffite) istihkâm mektebi teşkili için büyük gayret sarfetti; bu işte kendisine muavin olan yüzbaşı Monniye ile coğrafya mütehassısı Poâre ve Fransa suvari alayından Dömare yardım ediyorlardı; De laffit her hafta pazartesi ve perşenbe günleri mektebe gidiyordu; istihkâm derslerine devam eden talebe onbeş kadardı; fakat dinleyici olarak gelenler de bulunuyordu; nazarî sınıf derslerinden başka *Okmeydanı*'nda plançete ve pusla ile birlikte harita almak dersleri de veriliyordu; buradaki tedrisatı takip etmek üzere zaman zaman vezir-i âzam ve hattâ pâdişah da geliyordu.

Osmanlı hükümetinin bir kısım ordusunu hararetle teknik usullerle yenilemek için gösterdiği arzu ve mütehassıs elemanlar celbetmesi Fransa'daki teknisyenler arasında şarka gitmek arzularını uyandırmıştı. Şabo heyetinden sonra 1784 martında (1198 rebîulâhır) Fransa kıralı Onaltıncı Lui'nin akrabasından Lüksenburg dükünün (Mon Moransi) baş kâtibi Salossier İstanbul'a gelerek efendisi olan Dük'ün bazı dileklerini hükümete bildirdi, buna göre eğer müsaade edilirse Dük, *Girid* veya *Rodos* adasına gelecek ve orada kendisinin emrine verilecek bin ikiyüz

kişilik bir kuvveti yetiştirecekti; *Dük de Lüksenburg*, muharebede Türk askerinin mağlubiyetinin, askerin harb tekniğine vukufsuzluğundan ileri geldiğine ve Türkiye'nin dostu olan Fransa'da bir miktar talim görüp yetişmiş asker getirilerek top, havan, humbara yapılmasının bunlara öğretileceğini bildirmişti; pek cazib olan projenin tatbik mahallinin adalardan biri olması Halil Hamid Paşa'nın şüphesini uyandırdı, bununla beraber teklifin tetkik edileceğini söyledi; sadr-ı âzam yetiştirilecek askerin iki yüz olmasını teklif etti, bu teklif projeyi kabul etmemek için bir bahane idi; vazir-i âzam divan tercümanı vasıtasiyle Dük'e verilmek üzere başkâtibe bir cevabî mektup verdi ve gösterilen alâkaya teşekkür etmekle iktifa etti [1].

Şabo ve De laffit Klave'den sonra Fransa hükümeti inşaat mühendisi Lorea ve mühendis muavini Durest adlarındaki mütehassısları yolladı; Durest beraberinde getirdiği ustalarla tersanedeki gemi tezgâhlarını tensik ile meşgul olacaktı. Top dökümhanesinde vazife görmek üzere Fransa'da topcu dökümhanesi baş müdürü Fransuva Aleksi ile Betolen maiyyetlerinde birkaç kişi daha geldi.

Halil Hâmid Paşadan sonra

20 Cemaziyelevvel 1199 ve 31 mart 1785 de vezir-i âzam Halil Hâmid Paşa, Paşa kapısında (Bâbıâlide) suvari ocağının maaşlarını verirken Birinci Abdülhamid'i hal ve veliahd şehzade Selim'i hükümdar yapmak üzere tertip etmiş olduğu komplonun haber alınması üzerine ansızın azledilmiş ve onun kurduğu askerî yenilik lağvedilmiyerek bir müddet daha devam etmiştir.

Bu sırada hükümet Ruslarla yakın bir zamanda muharebe yapılacağını nazar-ı dikkate alarak tedrici surette hazırlık yapmakta olup kaleleri ve bilhassa *Özi* kalesini tahkim için Fransalı mütehassıs De Laffit'i o tarafa göndermişti [2].

Kethüda Said efendi'nin tarihinde Halil Hâmid Paşa'dan bahsedilirken tersanede donanmanın mükemmel hale gelme-

[1] *Cevdet tarihi* c. 3. s. 85 ve *Fevzi Kurdoğlu*'nun Deniz mecmuasın'daki yazısı ve Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa isimli eserimiz.

[2] *Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları*, 14 Rebîulevvel 1204 tarihli vesîka Nr. 298.

sine çalıştığını söyledikten sonra riyaziye fenleri öğretmek için hendesehane tesis edip burası için Fransa'da riyaziye ve hendesede mehareti olan mütahassıslar getirttiğini beyan etmektedir ki yukarıdan beri verdiğimiz malûmat bunu teyid etmektedir.

Halil Hâmid Paşa teşkilâtı 1787 de (1202 H.) Rusya ve müttefiki olan Avusturyalıların Osmanlılarla muharebeleri dolayısiyle Rusya'ya karşı mümaşat politikası takibine başlayan Fransa, Rusya ve Avusturya hükümetlerinin teşebbüsleri üzerine Türkiye'deki mütahasıs heyetler geri çağırılmışlardır; bu mütahassıs heyetin avdetinde Onaltıncı Lui'nin zevcesi ve Avusturya İmparatoru Jozef'in kız kardeşi olan Mari Antuanet'in tesiri vardı. Birinci Abdülhamid zamanındaki bu teknik teşkilât ve ıslahat Sultan III. Selim zamanındaki Nizam-ı Cedid'e esas olmuştur.

Fransız mütehassısları dersleri Fransızca takrir edip bu dersler tercümanlar tarafından Türkçeye tercüme edilirdi; tercüme olunan bu dersler not halinde toplanarak Fransa elçiliği matbaasında basılmıştır; bunlardan اصول المعارف فی ترتیب اردو و تحصینه موقتاً من تألیف مهندس دولا فایت قلاوه المرسل من طرف دولت فرانسه لدولة العلیة العثمانیه والمعلم فی‌المهندسخانه الکاین بدارالسلطنة السنیه بعمل طبع بدارالطباعة الکائنه فی بیت ایلچیٔ دولت فرانسویه فی قصطنطنیه سنه ۱۲۰۱ = *Usul ül maarif fi tertib-i ordu* ve tahsinühü muvakkaten min telif mühendis De laffit Klave el mürsel min taraf-ı devlet-i Fransa lidevlet il aliyye-i Osmaniyye velmuallim fil-mühendishâne el kâin bi darüsaltanat -is- seniyye bi amel-i tab bi dar-üt-tıbaa elkâyine fi beyt-i elçi-i devlet-i Fransaviyye fi Kostantaniyye sene 1201 isimli ve Fransa elçiliğinin matbaasında 1201 H./1786 M. de basılmış olan seksen sahife üzerine iki cüz eserde bir çok şekiller de vardır [1].

Yine bu cümleden olarak Fransa devleti harp gemileri rüesasından binbaşı Trüge(Truguet)nin de اصول‌المعارف فی فن وجه تصنیف سفائن دوتما و فن تدبیر حرکاتها [2] ismindeki gemiciliğine âit eseri de 1202

[1] Topkapı sarayı kütüphanesi Nr. 35, 570 ve 934.

[2] اصول‌المعارف فی فن وجه تصنیف سفائن دوتاما وفن تدبیر حرکاتها من تألیف تروغوت من رؤسای سفائن دولت فرانسه من‌الطبع الکائن فی دار ایلچیٔ فرانچه فی قسطنطنیه سنه ۱۲۰۲ *Usûl-ül-maârif fi fenn-i vech-i tasnif-i sefain-i donanma ve fenn-i tedbiri harekâtiha min telifi de Truguet min rüesay-ı sefain-i devlet Fransa mine't-tabie'l-kâin fi dâr-ı elçi-i Frınçe fi Kostantaniyye*, sene 1202.

H./1787 M. de yine İstanbul'da (Beyoğlunda)ki Fransa elçiliği matbaasında tabedilmiştir. Bu eser doksan üç sahife ve onüç levhayı havidir.

Bu eserlerden başka Türkçeye çevrilip yine basılanlar da vardır. Bunlardan biri Astrolog Tondo'nun verdiği derslerdir [1] Bir de Türk diline âid olup 1203 H./1790 M. de kaleme alınmış olan bir eser daha vardır [2].

Fransız mütehassıs heyeti gittikten sonra

Rusya ve Avusturya'nın teşebbüsleri üzerine İstanbul'daki mütehassıs Fransa heyeti 1202 Zilhicce 29 ve 1788 Eylül 27 de memleketlerine gittikten sonra mühendishâneye Kasabbaşı zâde İbrahim Efendi nazır oldu; bu zat yine mühendishane hocalarından Gelenbevi İsmail Efendi ile görüşerek yeni bir talimatnâme ile derslere devam ettiler.

Üçüncü Sultan Selim'in cülûsundan sonra kaptan-ı derya olan Küçük Hüseyin Paşa zamanında mühendishâne işi daha şümullü bir şekil almış, *Haliç*'te *Sütlüce*'de humbarahâne ve lağımcı kışlalariyle yanında bir de kara mühendishânesi vücuda getirilmiştir.

[1] Traite de pilotage et de navigation; Elements de geometrie.

[2] Elements de La Langue Turque. Bu mevzu hakkında Prof. Enver Ziya Karal tarafından "Dünya tarihi" serisinde neşredilen Osmanlı tarihi, C. V. s. 70 de faydalı malûmat vardır. Bu esere de müracaat olunması.

ONALTINCI BÖLÜM

KIRIM'IN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ

İşgalden evvelki durum

Kırım'ın ayrılmasından ve Rusya'nın bundan istifade ile türlü vesilelerle burasını işgal etmek istemesinden dolayı Kırım işi Osmanlı devleti için müzic ve kapanmaz bir çıban halini almıştı; Osmanlı devletinin harp edemiyecek kadar yorgun ve teşkilâtsız olduğunu bilen Rusya, Fransa'yı da kendisine yaklaştırmış olduğundan Osmanlı devleti îcabında mânen olsun müzaheret ümidinde bulunduğu bu devletin de muavenetinden ümidini kesmişti.

Bahadır Giray'ın Kırım Han'ı olması

Kırım Hanı Şahin Giray Rusların adamı olup muhitine ve kavminin itiyatlarına ehemmiyet vermiyerek Rusların telkinlerile hareket eden safdil ve tecrübesiz bir zat olduğundan onun harekâtı Kırım halkı tarafından nefretle görülüyordu. Şahin Giray'ın Rusların hiyle ve desiselerinden gafil olarak araba kullanmak ve alafranga sofrada yemek yemek, alenen içki içmek, genç tatar çocuklarını asker yazıp itiraz edenleri öldürtmek gibi Kırımlıların kabul etmiyeceği daha bazı halleri ve vergiler zammiyle Kırım halkını tazyik eylemesi tatarların galeyaniyle Kırım'ın Rusların isteğine muvafık olarak feci bir akibete düşeceğini göstermekte idi.

Şahin Giray, İmparatoriçe Katerina'nın teveccühünü kazanmak için ondan kendisine askerî bir rütbe verilmesini rica etmiş ve maiyyet alayı suvari albayhğı payesi verilmek suretiyle taltif edilerek o rütbeye mahsus elbise ile Sent Anderya şövalyelik nişanına nail olmuştur [1].

İşte Kırım halkının tahammül edemiyeceği bu haller, yine Rusların el altından tahrikleriyle nihayet bir ayaklanmaya sebeb olmuş ve halk Şahin Giray'ı makamından atmak üzere biraderleri Bahadır Giray ile Arslan Giray'ı önlerine katarak Han'ın

[1] *Dolap vesikaları* (Başbakanlık arşivi) Dolap 1, Kutu 4, Nr. 24.

sarayına hücum edip Şahin Giray'ı kaçırarak yerine Bahadır Giray'ı Han intihap etmişlerdir. Bunun üzerine Kırım halkı yeni Kırım Hanına teşrifat verilmesi hakkında tebeddülü *İstanbul*'a bildirdikleri gibi keyfiyeti Kırım'daki Rus generaline de dostane bir surette bildirmişlerdir.

Kırım halkının hücumiyle *Yeni kale* ve *Kerc* taraflarına kaçan Şahin Giray, Katerina'yı daimî surette Kırım'ın işgaline sevk etmek üzere çalışan general Potemekin (Patyomkin) den yardım isteyerek tekrar Kırım'a gelmek üzere hazırlığa başlamış ve Rus generali da kendisine yardım etmeği kabul etmişti.

Bahadır Giray'ın halk tarafından Kırım Hanı ilân edilmesi üzerine yeni Hana Osmanlı hükümeti tarafından teşrifat verilmek üzere İstanbul'a gelen heyetin vürudunu haber alan Fransa elçisi, baş tercümanı Folton'u Bab-ı âliye göndererek Fransa'nın Osmanlı hükümetinin dosti olup Türkiye'ye gelecek zararın kendi devletine gelmiş gibi olacağını beyandan sonra:

"Üç ay mukaddem Fransa pâdişahının emriyle bana başvekilimizden bir mektup geldi; mealinde devlet-i aliyye canibine göz kulak ol; şu aralıkta olur, olmaz birşey için bir muharebe ve sefer küşad eylemesinler, hakimâne muamele ve mümkün mertebe müdara semtini tutsunlar; zira cenk açılacak vakit değildir demiş, bunu tahrirden elbette devletimin bir mülâhazası vardır; beynennas şuyu bulan irsâl-i teşrifat maddesi sahih ise efendilerimiz lûtfedip teemmül buyursunlar; korkarım neticesi tekrar muhasama ve şikaka müntehi olur" yolunda tavsiyede bulunmuş [1] ve yeni Kırım Hanı Bahadır Giray'a teşrifat yollanmasını önlemiştir.

Rusların Şahin Giray'ı tekrar Han yapmaları: Halkın istememesine rağmen Rusların Şahin Giray'ı tutarak müstakil olan Kırım Hanlığı işine müdahalelerini Osmanlı hükümeti protesto etti ise de İstanbul'daki Rus elçisi Şahin Giray'ı isteyenler de istemeyenler de vardır diyerek bu hususta Rusya hükümetiyle muhabere edilmesini söylemiştir.

[1] *Başbakanlık arşivi Hamid-i evvel dosyaları*, Nr. 6 Arz tezkiresi 1349.

Hükümet bu hâdise üzerine Rus hükümetiyle muhabere ederken Şahin Giray'a yardım eden Potemkin onu tahtına oturtmak üzere ahidnâme hilâfına Yarımadaya asker sokup Şahin Giray'ı tekrar Kırım Hanı îlân eylemiş ve o da biraderi Bahadır Giray'ı kendine âsî sayarak hapsetmiştir.

Rusya hükümeti bundan sonra müttefiki olan Avusturya ile anlaşmış olduğundan Osmanlı hududu üzerindeki kuvvetini arttırdığı gibi Avusturya da *Erdel* ve *Macaristan*'a kuvvet sevkettiği için Osmanlı hükümeti de ihtiyatlı hareket etmekte idi.

Rusya ve Avusturya'nın bazı teklifleri: İkinci Katerina Kırım hususunda Osmanlı hükümetinin itirazına kulak asmayıp bilâkis müttefiki olan Avusturya ile beraber gerek gizli ve gerek alenî olarak Osmanlı hükümetinin Kırım işine müdahale etmemesini ve bundan başka Osmanlı devletince memleketten çıkarılması memnu olan zahire, harp levazımı ve buna benzer şeylerin Osmanlı memleketlerinden alınıp satılmasını ve bir de Eflak ve Boğdan cizyelerinin temdidini istedikleri gibi [1] Rus elçisi ayrıca *Akdeniz*'deki Türkiye'ye ait adalarda bir konsolos bulundurmak istediğini hükümeti namına beyan etmişti; nihayet müzakere neticesinde bu isteklere muvafık cevaplar verildi (1197 Muharrem ve 1783 Aralık).

Bu tarihlerde Kırım Hanı Şahin Giray ismen hükümdar olup bütün Kırım işleri general Dibalbin'in elinde idi ve yine bu tarihte yani 1187 H./1783 M. de halife olan Osmanlı pâdişahı adına Kırım camilerinde hutbe okunması kaldırılmıştır [2].

Kırım işinin bu şekil alması ve müttefiklerin yukarıda zikredilen teklifleri Rusya ile müttefiki olan Avusturya'nın Osman-

[1] Müttefiklerin teklif ettikleri üç madde, onların istekleri gibi kabul edilmiştir. Rusların Eflâk ve Boğdan işlerine müdahaleleri dolayısiyle Osmanlı Kırım maddesine dair ruslara senet verdiği sırada her sene Eflâk'dan altıyüz on dokuz kese ve Boğdan'dan yüz otuz beş kese ve dört yüz kırk dört buçuk kuruştan ziyade cizye istememeği ve bu voyvodalıktan mübayaa edilmekte olan şeyleri de mahallî ihtiyaca darlık vermemek suretiyle rayic üzere mübayaa etmeği kabul ederek Rus elçisine ayrıca bir senet vermiştir.

[2] Anadolu valisi ve İsmail tarafı seraskeri vezir Abdi Paşa'dan gelen muhaberat hülâsalarından (Dolap 1, Sandık 4, Nr. 21).

lı hükümetini harbe mecbur edecek bir hal ise de durum derhal bir harbe girmeğe -bilhassa iki devletle- müsait değildi ve bundan dolayı vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'nın bir iş görememesi ileri sürülerek azli üzerine Halil Hâmid Paşa vezir-i âzam olmuştu.

Ruslar tarafından Kırım'ın ilhakı

Kat'i işgal

Osmanlı hükümeti Rusya'ya karşı bir harp vukuunda *Kırım* ne suretle işgal olunur, nereden çıkarma yapılır? düşman nereden gelir? yollu alâkadarlarla muhabere edip tetkikat yaparken Avrupa'daki siyasî vaziyetlerden istifade eden Katerina [1] *Kırım*'ın işgal ve ilhakının zamanı geldiğini hesaplayarak general Potemkin kumandasında yetmiş bin kişilik bir kuvvet sevkiyle *Kırım*'ı birden bire işgal ediverm iştir.

Kırım'a girip *Karasu* mevkiine ordusunu kuran Potemkin Kırım'ın bütün ileri gelenlerini davet ederek:

"Siz bir müfsid kavimsiniz, bize çok zahmet verdiniz; sizden çekdiğimizi bir milletten çekmedik, fesadınızdan kurtulmak için Devlet-i âliyye sizden el çekerek serbest bıraktı; halbuki yine devlet-i âliyye ile aramızı bozmak istediniz; nice bin askerimi katlettiniz ve bu uğurda bu kadar akçe sarfeyledim. İşte bunlara mukabil *Taman* [2] ve *Koban* ve *Kırım* iklimini mülküme zammettim,, diye İmparatoriçe İkinci Katerina'nın beyannâmesini Kırım halkına okuyup bundan böyle Kırım istiklâlinin kaldırılarak Rus reayası olduklarını söylediği gibi işgalin sebeblerini de beyan eden ayrıca bir beyannâme de neşreylemiştir (1197 H./ 1783 M.).

General Potemkin Kırım'ın ilhakı dolayısiyle yine İmparatoriçe namına olarak arzu edenlerin bütün mal ve eşyalariyle

[1] Çünkü bu sırada Avusturya ile Türkiye aleyhine ittifak eden Katerina Fransa ve İngiltere'nin Amerika meselesinden dolayı muharebe etmelerini ve diğer Avrupa devletlerinin bazılarının muharebe eden bu iki devletle müttefik ve bazılarının da tarafsız olduklarını görüp onların kendisine îtiraz edecek vaziyette olmadıklarını takdir ile iş görmüştür.

[2] İki büyük kola ayrılan *Koban* nehrinin bir kolu *Azak denizi*'ne ve bir kolu da *Karadeniz*'e dökülür; işte bu iki kol arasındaki Adaya *Taman* denilir.

memleketi terk edebileceklerini, hiç kimsenin din ve mezhebine müdahale edilmiyeceğini fakat Kırım'da kalanların İmparatoriçeye sadakat yemini etmelerini istedi. Bunun üzerine gerek Kırım halkından ve gerek Nogay ve sair tatarlardan epi hane Osmanlı topraklarına hicret ettiler; bunu müteakib akılları başlarına gelen Kırım halkı Ruslara esir olduklarını anlayınca bunlardan otuz bin mikdarı kadın, erkek ve çocuk hicrete başladıklarından böyle giderse Kırım'ın boşalacağını anlayan Potemkin, bu zavallıları merhametsizce öldürtmüştür.

Kırım'ın işgali üzerine Osmanlı devletinin hazırlığını öğrenen Katerina şayet Türklerle bir muharebe vuku bulacak olursa arkadan İsveç'in Rusya'ya taarruz etmek ihtimalini önlemek için İsveç kıraliyle yaptığı mülâkatta bir Osmanlı-Rus harbinde İsveç kıralının tarafsız kalması şartiyle Norveç'in, İsveç kırallığına ilhakına yardım edeceğini vadeyleyerek İsveç'le gizli bir anlaşma yaptı.

Şahin Girayın durumu

Kırım'ın işgali ve Rusya'ya ilhakı üzerine Şahin Giray taraftarları Ruslara karşı olan dostluğun ve Osmanlı idaresinden ayrılarak Ruslara güvenmenin ne demek olduğunu anladılarsa da iş işten geçmişti. Ruslar Şahin Giray'a muvakkat bir zaman için senede sekiz yüz bin ruble maaş tahsis ettiler.

Şahin Giray Osmanlı idaresinden ayrılarak müstakil olmağı o kadar arzu etmişti ki Kırım Hanlarının bastıracakları sikkelerde halife olan Birinci Abdülhamid'in isminin bulunmasının Osmanlı ve Rus hükümetleri arasında takarrür etmesine rağmen Şahin Giray *Bahçesaray*'da bastırdığı sikkelere halifenin ismini hâk ettirmemişti.

II. Katerina ahde muhalif olarak Kırım işgalinin kabahatini neşrettiği bir beyannâme ile Osmanlı hükümetine yüklemiş ve buna karşı Osmanlı hükümeti ses çıkaramadığı gibi bunu protesto etmekten dahi çekinmek suretiyle Kırım'ın ilhakını zımnen tanımıştı.

Kırım'ın işgaline karşı Osmanlı hükûmetinin vaziyeti

Kırım'ın ilhakı, Halil Hâmid Paşa'nın sadareti zamanına tesadüf etmişti. Ahidnâme hilâfına olarak yapılmış olan bu hale karşı ne yapılması lâzım geleceğine dair vezir-i âzamın riyasetinde bir heyet toplanarak vaziyeti görüşmüş ve muahedeye aykırı olan bu işgalden dolayı bir beyanname ile protesto edilmesi hatıra gelmiş ise de bunun Ruslara meydan okumak demek olacağı ve halbuki devletin yeni bir harbe girmeğe kudreti olmadığı gözönüne alınarak Fransa elçisinin müdahalesiyle bu fikirden vaz geçilmiş fakat belli etmeden harbe hazırlanılması tekarrür etmiştir. Bu işgal ve ilhaka karşı bir beyanname neşri veya protesto, her ne kadar müttefiki Avusturya ile beraber kuvvetli durumda olan Katerina'nın işgaline karşı bir mâni teşkil etmemekle beraber Katerina'nın haksız olduğunun Avrupa nazarında müdellel olarak îlânı demek olup bu da müstakil bir devletin en basit bir hakkı idi; fakat maalesef devlet erkânı korkularından bu basit hakkı bile kullanmağa cesaret edememişlerdi.

Rusya hükümeti bu ilhak ile kalmayarak Osmanlı hükümetinin korku içinde bulunup harbe girmeğe cesaret edemediğini anlayınca daha ileri gidip daha aşağıda görüleceği üzere Kırım ilhakının kabul ve tasdik edildiğine dair Osmanlı hükümetinden senet bile istemiştir.

Kırım'ın ilhakı dolayısiyle şaşıran Osmanlı hükümeti bu defa Ruslarla arası iyi olmayan İngiltere hükümetinin telkinatına kapılmıştır. İki defa reisülküttabla görüşen İngiliz elçisi, kendi hükümetinin Türklere karşı dostluğundan bahsederek bu ilhak münasibetiyle derhal hudutlara kuvvet sevkiyle hazırlık yapılmasını, çünkü bu halin bir harbe sebep olabileceğini ve Ruslarla Avusturya müttefik oldukları için uyanık bulunulmasını söylemiştir; bu görüşme esnasında İngiltere elçisi, Rusların emri vakile olan Kırım ilhakının devletçe kabul edilmek ve diğer hususların *Aynalı Kavak* tenkihnâmesine göre tatbiki için hükümetinin tavassutta bulunacağını reisülküttab efendiye söylemiştir (1197 Zilhicce ve 1783 Kasım).

Avrupa'daki siyasî durumlardan gafil olan Osmanlı hükümeti bu teklif karşısında kendisine dost bildiği Fransa hükümetinin de İngiltere ile birlikte tavassutta bulunmasını istemiş, buna karşı İngiltere elçisi Fransa'nın tavassutunun tervicine gayret edileceğini bildirmiştir; halbuki Fransa, bir müddettenberi Ruslara meyletmiş ve Osmanlı hükümetine dostluk yüzünden *Aynalı Kavak* tenkihnâmesini kabul ettirmek suretiyle Katerina'ya hizmet etmişti; bu defa da İngiltere hükümeti, elden kaçırmış olduğu Rus dostluğunu tekrar elde etmek istediğinden o da Fransa ile beraber Kırım ilhakını Osmanlı devletine kabul ettirmek suretiyle Katerina'yı memnun etmek istemişse de Ruslar bu tavassutu kabul etmemişlerdir [1].

Kırım ilhakının tasdiki

Kırım, *Koban* ve *Taman*'ın Rusya tarafından ilhakından sonra Rusya hükümeti İstanbul'daki elçisi Bolgakof vasıtasiyle bu üç yerin ilhakının Osmanlı hükümeti tarafından tasdik edildiğine dair bir senet istedi; hattâ bu hususta Fransa ile İngiltere'nin tavassutlarının muhabereyi önlemek için olduğunu beyan edip aynı zamanda bir kelimesi değiştirilmemek üzere reisülküttaba bir de senet müsveddesi verdi; bu sırada Ruslar tarafından dostluktan çıkarılan Prusya devletinin İstanbul'da bulunan elçisi hükümeti namına reisülküttaba bir takrir vererek Rusların işgalini kabul zarurî ise de senet verilmesinin gayet muzır ve Osmanlı memleketlerinin kilidini ellerine vermek demek olacağından bahsederek bazı devletlerle ittifak etmek suretiyle muharebe edilmesini tavsiye eylemiş ve Prusya devletinin de ittifaka hazır olduğunu bildirmiştir.

Gerek Rusların senet istemesi ve gerek Prusya elçisinin takriri üzerinde görüşülmek üzere 4 muharrem 1198 ve 29 Kasım 1783 de şeyhulislâm konağında aktedilen mecliste bu meseleler inceden inceye gözden geçirildi; Osmanlı devletinin iki düşmana karşı vaziyeti ile Rusya ve Avusturya devletlerinin üstünlükleri gözönüne alınarak İngiltere ve Fransa devletlerinin tavassutlariyle işin halledilmesine karar verildi; fakat bu toplantıdan on yedi gün sonra reisülküttab ve Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa ile

[1] Bu, Kırım meselesine dair 1197 Safer (1783 Ocak)'dan itibaren Fransa hariciyesi ile *Viyana*, *Londra*, *Berlin*, *Toren* (Torino) ve İsapanya'daki Fransa elçileri arasındaki muhaberata dair *Cevdet tarihi*'nde epi muhaberat tercümeleri vardır (C. 3, s. 335, 364). Yine bu işe dair Sardunya hükümetiyle sefirleri arasında da muharebeler geçmiştir (C. 3, s. 364, 382).

görüşen Rusya elçisi Fransa ve İngiltere'nin tavassutlarını kabul etmeyip kat'i surette senet isteyip verilmediği takdirde bu hal muharebeyi intac edeceğini beyan ile bir de tehdid savurmuş ve birkaç güne kadar cevap istemiştir.

Nihayet hükümet erkânı son görüşmede vaziyeti bütün çıplaklığiyle ortaya koyarak harbe girişmeye cesaret edemediklerinden bu zaruret karşısında alınan fetva ile *Kırım*, *Koban* ve *Taman*'ın Ruslar tarafından işgallerinin kabuliyle senet verilmesi kararlaştırıldı ve Rus elçisi ile vuku bulan diğer bir görüşmede istediği senet verildi (15 Safer 1198 ve 9 Ocak 1784) [1].

Şahi nGiray'ın âkıbeti

Rusların eliyle Kırım Hanlığına getirilen Şahin Giray *Aynalı Kavak* tenkihnâmesiyle azledilmemek şartiyle hanlıkta kalmış ve Rusların himayesiyle aleyhine çıkan ısyanları bastırmış ve nihayet takip etmekte olan plânının sonuna gelen Rus hükümeti 1197 H./1783 M. de bunu tatbik suretiyle *Kırım*, ve *Taman*'ı kendi ülkesine ilhak etmiştir.

Kırım'ın ilhakiyle hanlıktan uzaklaştırılan Şahin Giray bir müddet maaş tahsisiyle avudulmuş ve iki bin kadar maiyyetiyle *Voronej* kasabasında iskân olunmuştur; bir müddet sonra maiyyeti azaltılarak tahsisatı kısılan Şahin Giray şehir haricinde bir evde oturtulup daha sonra da tahsisatı kesilerek istiskal ve bârid muamele görmeğe başlamıştır.

Bunun üzerine himayesine müracaat etmiş olduğu efendilerinin hakaretine tahammül edemeyen Şahin Giray, küfrân-ı nimet ettiği Osmanlı devleti topraklarında oturmak üzere Katerina'dan izin istemiş, derhal kendisine müsaade edilmiştir. Şahin

[1] Rusya elçisine *Aynalıkavak* köşkünde verilecek senedi teslime reisülküttab ile ulemadan Müfti-zâde Ahmed Efendi ve bir de Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa memur edilmişlerdi. Hasan Paşa hastalığı sebebiyle o gün *Aynalıkavak*'a gelememiş ve verilecek senet beylikci Raşid Efendi vasıtasiyle konağına gönderilerek mühürlettirilmiştir. Hasan Paşa senedi mühürlerken Raşid Efendiye:"—Bu sulh, sulh değildir; âda bizim halimizi böyle gördükçe buna kani olmayıp envai teklifat ile memlekete el uzatacaklarına, hiç olmazsa Tuna, hudut olsun diyeceklerine şüphe yoktur. Bize göre heman başımızın çaresini görmek ve intikam alınmak için hazırlanmak lâzımdır; sonra pişmanlık fâide vermez„ demiştir (*Cevdet tarihi* c. 3, s. 57).

Giray hâmisi tarafından terk edilince Rusya'da oturamıyacağını anlayıp Türkiye'ye gelmesine müsaade edilmesi için *Soğucuk* muhafızı Ferah Ali Paşa'ya mektup göndermiştir. Şahin Giray'ın gerek Ali Paşa'ya ve gerek Rumeli'de oturmakta olan biraderi Sahib Giray'a yollamış olduğu mektuplara güler yüzle mukabele edilmiş [1] ve bu suretle huduttan içeri alınarak tepelenmesi münasib görülmüştür.

Şahin Giray *Hotin*'den *Boğdan*'a geçip [2] oradan da katiyyen Avusturya hududuna yakın yerlerden geçirilmeyerek *Silistre*'ye gelmiş ve kendisine mihmandar tayin olunan Çadırcı zâde ile birlikte 14 Ramazan 1201 H. 30 Haziran 1787 M. de *Edirne*'ye getirilip buradan da *Gelibolu*'ya sevkedilmiştir.

Şahin Giray'ın *Gelibolu*'dan *Rodos* adasına yollanarak orada îdamı takarrür etmiş ise de firar eder korkusiyle katli için acele eden Abdülhamid, derhal *Gelibolu*'da îdam edilmesini muvafık görüp bu hususta vezir-i âzamın fikrini sormuştur [3].

Nihayet Şahin Giray'ın *Rodos*'a getirilirken boğulması muvafık görülerek onu *Rodos*'a götürmeğe memur edilen sabık Kıbrıs muhassalı Kapıcıbaşılardan Mehmed Ali ağa'ya o yolda emir verilmiş ise de gemide Şahin Giray'ın yanında zırhlı olarak otuz kadar adamı olduğundan Mehmed Ali ağa yolda îdamına cesaret edememiştir.

[1] *Birinci Abdülhamid vesikaları* Hatt-ı hümâyun numarası 25533.

[2] Boğdan voyvodasından gelen tahriratlarda Şahin Giray'ın *Hotin*'den *Boğdan*'a doğru hareket ettiği anlaşılarak keyfiyet vezir-i âzam tarafından pâdişaha arz edilmiştir. Rusların elinde oyuncak olup Kırım'ın elden çıkmasında birinci derecede âmil olan Şahin Giray'a karşı büyük bir nefret duyan I. Abdülhâmid vezir-i âzam'ın telhisinin üzerine şu hatt-ı hümâyunu yazmıştır:

Benim vezirim,

Bu dinsizde gayrı beyza-i islâm alâmeti klamadı, heman kâfir-i din olduğunda şüphe kalmadı: elbet konaklarda eğlenmesi tehî değildir; girudan kâfirin bir desisesi olmak gerektir *Yaş*'a girmesi dahi hatay-ı azîmdir; heman bir kadem akdem gelmesine gayret ve ihtimam ettiresin (*Hamid-i evvel dosyaları*, Hatt-ı hümâyunlar 25684).

[3] Benim vezirim, Şahin Giray *Edirne*'den hareket eylemiş deyu mesmuumdur; cumartesi hareket eyledi ise şimdiyedek *Gelibolu*'ya dahil olmak gerektir. İdamına heman şurû. Kurşun, gayri katli ne ile olsa meşrû olduğu malûm. Heman katlen *Gelibolu*'ya defnolsa münasip olmak gerektir. Sizin mülahazanız nasıldır? Elbette *Rodos*'tan firarı aklen baid değildir, heman tedariki görülmelüdür (*Emirî tasnifi - Hamid-i evvel vesikaları*, Dosya 1, Nr. 10).

Şahin Giray *Rodos*'a geldikten sonra kale içinde oturmağı katiyyen red ederek kale dışında bağlık bir mahalde oturtulmuş ve Mehmed Ali ağa dönerek keyfiyeti sadr-ı âzama bildirmiş ve o da bu hali pâdişaha arzetmiş ve Sultan Abdülhamid bu hususlaki teessürünü resen bir hatt-ı hümayunla vezir-i âzama bildirdiği gibi [1] ayrıca vezir-i âzamın telhisinin kenarına:

""*Bu dinsiz Edirne'de îdam ettirilmek gerek idi; bu kadar dakik fikr-i mülâhaza abes bir mânâ. maazallah-ü taala Rodos'tan firar ederse vallahilazim ve billahilkerim Moskovlu'dan ziyade devletin üzerine bir mesâib-i kübra olacağı zahirdir; bieyy-i halin îdam-ı elbette ve elbette tanzim ve haberi matlubumdur; otuz kırk adamın kemali nedir? heman mübaşirin rehaveti olmuştur. Ben yazdım sonra bir dahiye-i kübra olursa ben karışmam, kat'i cevabım budur; bizim devlette cesaret yoktur; heman rehavetten gayri fehmedemiyorum; bir saat mukaddem tanzimi kat'i emrimdir.*" Hatt-ı hümâyununu yazarak Şahin Giray'ın kat'i surette îdamını emreyreylemiştir [2].

Şahin Giray'ın îdamı hakkında şeyhulislâm Müftizâde Ahmed efendi'den alınan fetva ile yapılacak îdamın meşruiyeti tesbit olunarak fetva sureti divan-ı hümâyun kalemine kaydedilmiştir [3].

[1] Beyaz üzerine hatt-ı hümâyun:

Benim vezirim; Şahin Giray'ın def'i haberine müterakkıb iken mübaşirin avdeti nasıl haldir? *Rodos* gibi bir cezirede bu kadar bin âdem müctemi iken bir adamın hakkından gelmek bir şey midir? Böyle işe güce yaramaz kapıcıbaşılar ve gayrı neye yarar? Bu yazılacak cevap dahi değildir; hayf Devlet-i Aliyyeye; bir iş erbabı kimsemiz kalmamıştır. Bu babta alimallah gayret-i pâdişâhânemden münfail oldum. Ben ref' ve izale hususuna nizâm verilmiştir deyu bakar iken mübaşirin bîperva gelmesi ne demektir? ve bieyyi-hâlin bunun izalesi ve Arnavudun dahi izalesi elbet ve elbet nizamları kat'î emr-i hümâyunumdur (*Emirî, Hamid-i evvel vesîkaları*, Dosya 1 Nr. 7).

[2] Aynı dosya.

[3] Sâbıka Tatar hanlık unvaniyle bilâd-ı İslâmiyyeden *Kırım*'a bir müddet istilâ bâdehû *Kırım*'ı küffara bırakıp kefere memleketine gidip bir müddet meks ve ikamet eyleyen Şahin Giray nâm şakî taraf-ı Devleti Aliyyeye iltica ve izhar-ı tevbe etmekle memâlik-i islâmiyyeden meks ve ikametine tâyin buyurulan mahall-i memuriyete gitmeyip müsellâh asker cem'ine tecasür ile pâdişah-ı âlempenah hazretlerine itaatten huruc ve ihlâl-i nizam-ı memâlike bâis olmağla sâî bi'l-fesad olduğu zâhir olsa mezburun ve avenesinin emr-i üli'l-emr ile katilleri meşrû olur mu? Beyan buyurula. El-cevab: Allahü âlem olur.

Mühür
Bismillah
Hatm-i Ahmed

Bu fetva üzerine I. Abdülhâmid:

"Benim vezirim,

Şimdilik fetvây-ı şerîfe hıfz, heman katli bâbında ihtimam şer'an ve örfen meşrû'dur. İ'damı hususı vâki oldukta ba'dehû divan-ı hümâyun kalemine kaydı muktazi olacağı malûmdur." hatt-ı hümâyununu yazmıştır *(Birinci Abdülhamid'e ait hatt-ı hümâyun*, Nr. 25631).

[1] *Birinci Abdülhamid dosyaları*, Nr. 10, Vesika Nr. 1693.

[2] Şahin Giray hakkında 178 numaralı *Mühimme defteri*'nin 327'inci sahifesinden 342'inci sahifesine kadar olan kısımlarda bir haylı ferman sureti vardır.

Şahin Giray öldürülmekten korkarak daima tedbirli bulunduğu için kendisi hakkında verilmiş olan îdam kararı derhal tatbik edilememiştir. *Rodos*'ta kale haricinde bağ konağı mevkiinde oturan Şahin Giray'ın orada muhafazası müşkil olduğundan kale dahiline alınması kendisini getiren kapıcıbaşıya yazılmış ise de kapıcıbaşı dokuz gün evvel hareket ettiğinden dolayı emir kendisine bildirilememiş fakat Mahkeme-i şer'iyyede okunan ferman mûcibince Şahin Giray kale dahilinde bir eve nakledilmiştir.

Şahin Giray buraya naklinden sonra başına gelecek âkibeti iyice anlayarak *Rodos*'tan kaçmağa teşebbüs etmiştir; bu suretle aradan bir müddet geçtikten sonra yani 16 Şevval 1201 ve Ağustos 1787 salı günü Şahin Giray ile adamları elbiselerini tebdil ederek gizlice *Rosos*'taki Fransız konsoloshanesine gidip adamları vasıtasiyle *Tekirdağı*'ndan hazırlanıp gelen bir ecnebi gemisiyle kaçmak isterlerken haber alınıp dostluktan bahsolunmak suretiyle konsoloshaneden alınmış ve tekrar kaledeki yerine getirilmiştir.

Artık kendisinden emniyet münselip olan Şahin Giray'ın maiyetindeki onbeş kadar adamı yanından alındıktan sonra oturduğu yere muhafız asker konmuş ve alınan bu tedbir bir mahzarla hükümete bildirilmiştir [1]. Bu mahzar henüz *İstanbul*'a gelmeden evvel ikinci bir kapıcı başı ile Şahin Giray'ın katli hakkında ferman gitmiş olduğundan derhal îdam olunmuştur (1201 Şevval sonları 1787 Ağustos) [2].

[1] *Birinci Abdülhamid dosyaları*, Nr. 10, Vesika Nr. 1693.

[2] Şahin Giray hakkında 178 numaralı *Mühimme defteri*'nin 327'inci sahifesinden 342'inci sahifesine kadar olan kısımlarda bir haylı ferman sureti vardır.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

KIRIM'IN İLHAKININ KABULÜNDEN SONRAKİ DURUMU

Harbe hazırlanmak mecburiyeti

Bir müslüman ülkesi olan *Kırım*, *Koban* ve *Taman*'ın ilhakının kabul edilmesi Osmanlı devletinin müslüman halk efkârını fevkalâde tehyiç etti; askerî islâhata yeni başlamış olan Halil Hâmid Paşa, Rusya ve Avusturya'ya karşı toplama nizamsız kuvvetlerle memleketi felâkate sürüklemek mesuliyetini üzerine alamıyarak zaten elden çıkmış olan Kırım ve diğer yerler hakkında bir senet vermeği memleket hesabına daha zaruri bulmuştu; bununla beraber Ruslara senet vermeği kabul eden hükümet reisi yani sadr-ı âzam Halil Hâmid Paşa halk nazarından düşerek dedikodular çoğalmıştı.

Bu hali gören Halil Hâmid Paşa Ruslara karşı nekadar mümaşat edilse günün birinde Ruslarla muharebe yapılacağını takdir ettiğinden süratle harp hazırlığına başladı; kaleleri tahkim ile içerisine asker, zahire ve mühimmat koydu; menzil teşkilâtı ile nakliyat işlerini tertip etti; gerek Kapıkulu ocakları ve gerek lağımcı ve humbaracı ocakları ve timarlı sipahiler ve bilhassa süvarat topcuları teşkilâtını ıslah, tadil ve teksir ile mümkün mertebe hazırlanmakta idi. Halil Hâmid Paşa'dan sonra gelen Şahin Ali Paşa da aynı suretle çalışmış olsaydı bir kaç sene sonra vukua gelen ve iki devletle dört sene süren muharebe kuvvetli bir ihtimal ile başa baş bitmek mümkündü.

Koca Yusuf Paşanın sadareti: Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın kapı kethüdalığında bulunup sonra efendisinin delâletiyle vezirlikle Mora muhassılı olan Yusuf Paşa yine efendisi'nin tavsiyesiyle *Şahin Ali paşa*'nın yerine sadarete getirilmişti (24 Rebîulevvel 1200 ve 25 Ocak 1786).

Cezayirli Hasan Paşa, Birinci Abdülhamid zamanında saltanat atabegi makamında olup pâdişahın kendisine fev-

kalâde îtimad ve teveccühü vardı; Hasan Paşa, bizzat sadaret makamına gelmiyerek işleri geriden idare etmekte idi. Sadr-ı âzam Halil Hâmid Paşa'nın veliahd şehzade Selim'i tahta geçirmek için aldığı tertibatı duyarak pâdişaha haber verip bu suretle sadakat göstermesi sebebiyle pâdişah iki eli ile kendisine sarılmış ve bir dediği iki olmaz olmuştu; bundan dolayı Yusuf ağa'sını sadarete hazırlamak için vezirlikle evvelâ *Mora* muhassılı ve sonra da sadr-ı âzam yaptırmıştı.

Yusuf Paşa, hamiyetli faal bir zat olup ordu sevk ve idaresinde acemi ise de, Rusların temâdi eden haksız hareketlerine karşı infial duymakta olup Halil Hâmid Paşa'nın yapmış olduğu hazırlık da kendisine Ruslarla çarpnşacak cesareti vermekte idi.

Bu hale inzimam etmek üzere Rusların daimî surette genişlemesinden endişe eden Prusya [1] ile İngiltere de Yusuf Paşa'yı Ruslar aleyhine tahrik ediyorlardı. Avusturya'nın fazla genişlemesinden de çekinen Prusya kıralı, Avusturya İmparatoru Jozef'e karşı Alman hükümetleri ile ittifak ettiği gibi Ruslarla İngilizler arasındaki ticarî münasebetlerden dolayı İngiltere, Ruslara gücenik olduğundan [2] o da Prusya ile ittifak etmiş ve bir harp vukuunda Rusya'nın müttefiki olan Avusturya, Türkiye aleyhine gelişi güzel hareket edemiyecek hale getirilmişti; işte bu ittifaklardan dolayı Prusya ile İngiltere, Osmanlı hükümetinin Ruslara karşı harp açmasını istiyorlar ve Yusuf Paşa'yı birtakım vaidlerle harbe teşvik ediyorlardı.

Fena bir akibete uğramamak için başta pâdişah olmak üzere ilerigelen ekser devlet ricali harbe aleyhdar bulunuyorlardı; fakat *Kırım*'ın Ruslara terkinden dolayı *İstanbul*'daki halk çoğunluğu pek müteessir olup Ruslara harp açılmasını istiyorlardı; halkın bu galeyanını gören Yusuf Paşa aynı zamanda Prusya ve İngiltere'nin telkinleri altında da kaldı ve Kırım'ı geri almak için

[1] Prusya kıralı II. Frederik öldükten sonra yerine kıral olan kardeşinin oğlu Frederik Giyyom *İstanbul*'daki maslahatgüzarına orta elçilik vermek suretiyle onu Prusya elçisi tâyin etmişti.

[2] II. Katerina 1201 H.11787 M. senesinde İngilizlere ait ticaret kazancını kendisine hizmet eden Fransa'ya vermesinden dolayı İngiltere Rusya'ya gücenikti.

ortaya atılarak muharebeden çekinmekte olan Birinci Abdülhamid'i iknâa çalıştı; bu hususta halkın galeyanını ileri sürerek şâyet Ruslara harp îlân etmezse hükümdarlıkta kalamıyacağını da pâdişaha söyledi.

Bu tarihlerde İkinci Katerina ile İmparator Jozef'in *Kerson*'da buluşarak görüşmeleri de Osmanlı devletinin anî bir taarruz karşısında kalacağı zannını kuvvetlendirdiğinden tedarikli bulunulması zarurî görüldü. Bu hususta vezir-i âzam Yusuf Paşa'nın *Aynalı Kavak* höşkünde İngiltere elçisi ile yaptığı uzun mülâkattan sonra sadr-ı âzam Yusuf Paşa iyice harp etmek tarafına meyletti [1].

Raslarla başlıça ihtilâflı maddeler

Kaynarca muahedesi'nin akdinden îtibaren Ruslarla aradaki ihtilâf eksik olmuyordu; Osmanlı ordusunun inhilâli dolayısiyle Rus mareşalinin lûtuf ve atıfetine kalarak en fena durumda aktedilen bu muahede Ruslara pek mühim kazançlar temin ettiği gibi hükümetin tedariksiz bulunmasından istifade eden Rus hükümeti hiçbir fırsatı kaçırmayarak yukarılarda gösterildiği veçhile istek ve tehditleriyle epi menfaatler koparmışlardı. Nitekim daha aşağıda görüleceği üzere 1201 H./1787 harbine tekaddüm eden günderde Rus elçisinin hallini istediği ihtilâflı meseleler şunlardı:

1 — *Eflak* ve *Boğdan* münazaası, 2 — *Gürcistan* meselesi, 3 — *Kafkasya*'da bazı kabilelerin *Koban* nehrini geçerek Rus arazisine akın etmeleri, 4 — Rusya tüccarından mastariye resminin af ve ilgası, 5 — Cezairlilerin zabt ettikleri Rus gemisinin istirdadı, 6 — *Tuna* sahillerinde Osmanlılara tâbi Kazakların huduttan uzaklaştırılarak yağmalarının önlenmesi 7, — Kaynarca muahedesi mûcibince *Varna*'ya konsolos tayinine kat'i surette müsaade edilmesi, 8 — *Kılburun* memlehalarından çıkan tuzun yarısı Ruslara diğer yarısı *Özi* halkına tevzii muahede ahkâmından olmasiyle Ruslara ait bu yarı hissenin verilmesi.

Bu ihtilâflı meselelere, sulhü muhafaza etmek isteyen Osmanlı hükümeti tarafından gayet mülâyim fakat mukni cevaplar

[1] *Cevdet tarihi*, c. 4, s. 17.

verirken diğer taraftan da hududa kuvvet yığmakta olan Ruslara karşı aynı surette kuvvet sevk ederek gafil avlanmamak istiyordu.

Yukarıda saydığımız ihtilâfı halletmek için reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi ile Rus elçisi Bulgakof arasındaki görüşmede Osmanlı murahhası: *Eflak* ve *Boğdan* meselesinin tahkik olunarak iktizasına göre hareket edileceğini, Gürcistan'a akın yapan Acara'lılara karşı Gürcilerin himayesini Rus hükümeti rica etmiş olduğundan Osmanlı hükümeti Gürcileri himaye için o taraflara kuvvet sevkettiğini, *Koban* etrafındaki işin tahkikine memur gönderildiğinden *Soğucak* muhafızı ve Rus memurları vasıtasiyle bu işin halledileceğini, masdariyye resmi için İngiltere ve Avusturya'ya kıyasen muamele olunacağını, Cezairliler tarafından zabt olunan Rus gemisinin muahede mûcibince halledilip tekerrürünün önleneceğini; Rus hududu üzerindeki *Potkalı* kazaklarının *Tuna*'nın beri tarafına naklolunacaklarını, *Varna*'ya konsolos tayini işinde Rus hükümetine yazılan tahriratın cevabına intizar olunduğunu [1], ve en son olarak da Tuz meselesinin iki tarafca mahallinde halledilmek üzere memurlar tayin olunmasını bildirmiştir (28 Rebiulahır 1201 ve 16 Şubat 1787).

Konsolosluklar işi

İşte bu suretle aradaki ihtilâflı meseleler hükümetin yumuşak siyasetiyle hal olunmak üzere olduğu sırada *İskenderiye*'deki Rus konsolosunun *Mısır*'daki bazı çerkes beylerini hükümet-i metbuaları aleyhine tahrik etmesi birden bire galeyana sebep oldu.

Kaynarca muahedesi'yle Rus devleti Türkiye'de istediği yerde konsoloshane açabilecekti; fakat açtıkları konsoloshaneleri Osmanlı devleti aleyhine tahrikât yapmak istedikleri yerlerde açıyorlardı; nitekim daha yukarılarda görüldüğü üzere *Eflak*'ta

[1] *Kaynarca muahedesi* mûcibince rusların münasib görmedikleri yerlerde konsoloshâne açabilecekleri musarrah ise de Osmanlı hükümeti *Varna*'da konsoloshane açılmasını rusların oralardaki bulgarları metbûları olan Osmanlı hükümeti aleyhine tahrik edeceklerini ve birde bir harp vukuunda ordulara ve nakliyyatın o taraflardan geçeceğine mebni rusların tahrikiyle vukua gelecek bir ısyanın Osmanlı ordusunun arkasını kapayabileceğini düşünerek buna muvafakat etmeyip dostane bir mektup ile bu fikir ve ısrardan vaz geçilmesini vezir-i âzam Rus başvekiline yazmış ise de red cevabı alınıp *Varna*'da konsoloshane açılmasında ısrar olunmuştur. *(Cevdet tarihi*, c. 4, s. 20).

açmak istedikleri konsoloshane uzun münakaşalardan sonra *Silistre*'de açıldığı gibi *Akdeniz*'deki adalarda, *İskenderiye*, *Suriye*'de de konsolosluklar açarak halkı ve bilhassa oralardaki nüfuzlu âileleri hükümet aleyhine tahrik ediyorlardı; *Varna*'da açmak istedikleri konsolosluğa, maksatlarını bildiği için hükümet müsaade etmemişti.

Rusların *İskenderiye* konsolosu Mısır'daki Çerkes beylerinden İbrahim ve Murad beyleri ısyana teşvik etmiş ve aynı zamanda yine *Mısır*'da Ebüzzeheb Mehmed Bey'in arkadaşı İsmail Bey'i de aynı suretle tahrik etmesi sebebiyle ötedenberi devlete sadık olan İsmail Bey konsolosu yakalattığı gibi hapsedip sonra da Mısır valisine teslim etmiştir.

Son durum

Ruslarla olan ihtilâflar, bitip tükenmek bilmiyor, biri hal olunurken beşi meydana çıkıyordu; bunun sebebi de Osmanlı hükümetinin harp edecek durumda olmayacak kadar âciz ve zaaf göstermesi idi; bu hali bilen karşı taraf da yeni yeni isteklerle hükümeti uğraştırıyordu.

Rus generali Potemkin, Türklerle mutlak surette harp etmek tarafları olduğundan *İstanbul* elçisi Bulgakof da İmparatoriçenin gözdesi olan bu generale yaranmak için hükümeti sıkıştırmakta idi; fakat Fransa hükümeti, Osmanlı devletinin hali hazırının bekasını kat'i surette istemesi üzerine Katerina aksi halde Fransa'nın Prusya ile ittifak edeceğini tahmin ile isteklerinde daha ileri gitmek istememiş ve Rusya'nın müttefiki olan Fransuva Jozef de Fransa'nın îkaziyle Rusya'nın büyümesindeki tehlikeyi takdir ederek görünüşte daha ileri gitmek istemiyor gibi idi; fakat Potmekin'in emriyle hareket eden Rus elçisi yeni yeni maddelerle Bab-ı âliyi tâciz ve tehditten geri kalmıyordu.

Bunun üzerine hükümet temadi eden bu hallerden usanarak zaten Ruslarla harbe taraftar olan Yusuf Paşa, reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi vasıtasiyle Rus elçisine aşağıdaki teklifleri yapmağa memur etti; 11 şevval 1201 ve 27 Temmuz 1787 de Bebek bahçesinde Rus elçisi ile görüşen reisülküttab, ona yedi maddeyi hâvi bir ültimatom vererek bunların kabulünü istedi.

1 — Firari Boğdan voyvodası İkinci Aleksandr Mavrokordato'nun teslimi, 2 — Eflak ve Boğdan'da olan ve memleketi Osmanlı hükümeti aleyhine ifsat eden konsolos vekilinin azli [1], 3 — *Kılburun* göllerinden *Özi* ahalisine verilmesi iktiza eden tuzun verilmesi, 4 — İki taraf tüccarı hakkında eşit muamele yapılmasının kabulü, 5 — Osmanlı tüccarlarının gadre uğramaması için münasib mahallere memurlar (şehbenderler) tayini ve şimdilik Kırım'a bir memur gönderilmesine müsaade olunması, 6 — Rus tüccar gemileri memnû eşya nakletmekte olduklarından bundan sonra boğazlardan geçerken bu gemilerin yoklanması, 7 — Rus askerinin *Tiflis*'ten çekilerek Gürcü prensinin Ruslar tarafından himaye olunmaması.

Reisülküttab Efendinin bu teklifleri üzerine şimdiye kadar hep ağır teklifler kendisi tarafından gelmiş olan Rus elçisi şaşırdı ve reisülküttaba: ahden yapacağımız meseleler ortada iken bu yeni maddelerin zikrine taaccüp eylediğini söyledi; sonra bu teklif edilen maddeleri cerh yollu cevap verdi ve Boğdan voyvodasının teslimine imkân olmadığını ve *Tiflis* Hanının Rusların hâkimiyeti altında bulunduğunu da beyan etti.

Bu görüşmeden dört gün sonra kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın tesisi olan *Levend çiftliği*'nde reisülküttab, Rus sefiriyle tekrar görüştü ve evvelki teklifleri daha kat'i bir surette tebliğ edince Rus elçisi *Kırım*'dan maada olan teklifleri hükümetine bildireceğini beyan ederek ayrıldı.

Ruslarla harbe karar verilmesi

Rus sefiriyle yapılan mülâkattan on dört gün sonra yani 29 Şevval 1201 ve 14 Ağustos 1787 de aktedilen mecliste Rus elçisinin vaki teklifleri hükümetine sorup cevap vereceği hakkındaki mütaleası beyan edildi; fakat sadr-ı âzam, Rus elçisinin hükümetine yazıp oradan cevap gelmesinin beyhude olduğunu ileri sürerek kendisiyle beraber harbe taraftar olan şeyhulislâm Müftizâde Ahmed

[1] 1196 Muharrem (1781 Aralık) tarihli bir fermanla *Bucak*, *Eflak* ve *Boğdan* memleketlerine denizden, nehirden ve karadan gelip gidecek Rus tüccarlarının işlerini görmek üzere evvelce *Bükreş*'te oturmasına ahidnâme mûcibince müsaade edilmiş olan konsolosun bu üç yerden nerede isterse oturmasına ve gezmesine müsaade edilmiş olup konsolosun adı da Serciyus Laskrok'tur *(Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları* 6974).

Efendi'nin verdiği fetva üzerine Ruslara harp îlânına ve üç gün sonra da Rusya elçisinin tevkif edilerek gözaltı edilmesine karar verildi. Rus elçisinin Kırım'ın iadesi teklifi hariç olarak [1] hükümetine soracağı maddelerin beklenmesi daha doğru olup harp kararının tehiri îcabederken bu hususta acele edilmesi hatalı olmuştur; hususiyle harp kararının altı ay evvel îlân edilmesi sadr-ı âzamın acele etmesinden ileri gelmiş ve bu acele büyük aksaklıklara sebeb olmuştur.

1201 zilkadesinin ikinci ve 1787 Ağustosunun onyedinci Perşenbe günü Rus elçisi Bulgakof, *Paşakapısı*'na (Bâb-ı âliye) davet olunarak müsafir odasında oturtulduktan sonra bir taraftan müzakere ve bir taraftan da bilvasıta Rus elçisinin mütalâası alınarak görüşülürken sadr-ı âzam ile şeyhulislâm bizzat Rus elçisine:

— Şimdiye kadar mükâleme ile çok zaman geçti; muahede hilâfına istilâ eylediğiniz Kırım'ı iade eder misiniz, ne dersiniz? deyince aradaki bazı ihtilâflı meselelerin hallini isteyeceklerini zan ve tahmin eden Rus elçisi, şaşırarak işin ne şekil alacağını anlayıp hükümetime sorayım diye oyalayıcı cevapla mukabele eyledi.

Bu cevab üzerine meclis âzasının kimisi sulhe temayül ile beklenmesini ve bir kısmı da bu desiseye aldanmıyarak harp edilmesini istediler; bunun üzerine fikirlerindeki ayrılığı gören vezir-i âzam:

— İşte bunların hâli böyledir; hep soralım diye iğfal ederler deyip şeyhulislâm da dua ederek meclise son verilmiş ve Bulgakof ile baş tercümanı Pizani ve sair maiyyeti *Yedikule*'de nezaret altına alınmışlardır [2] Fransa ve Avusturya elçileri, Rus elçisinin serbest bırakılmasını hükümetten rica etmişlerse de bu sırada sadr-ı âzam Yusuf Paşa üzerinde sözü müessir olan

[1] Ruslara harp îlânı münasibetiyle hükümetin ecnebi devletlere gönderdiği beyannâmede görüldüğü üzere Kırım'ın heyeti asliyesiyle iadesi hakkındaki teklife karşı "bu maddeyi devletime yazamam ve yazsam dahi bir faideyi müfid olmaz ve devletim bu Kırım'dan geçmez" cevabını vermiştir.

[2] Rus elçisi Bulgakof dokuz kadar maiyetiyle tevkif olunduktan sonra kendilerine ayda yedi yüz yirmi beş kuruş yiyecek parası tahsis edilmiştir (*Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları*, Nr. 8493).

İngiliz elçisinin sözü üstün gelerek Fransa ve Avusturya elçilerinin teklifleri kabul edilmemiştir.

Sadr-ı âzam Yusuf Paşa Rusya'ya harp îlân olunacağına dair 19 Ağustos 1787 de verilen kararı şeyhulislâm ile beraber Pâdişaha arzedip aynı zamanda bu kararı vilâyetlere tebliğ için fermanlar gönderilmiştir [1]. Bu emri vaki üzerine harbe aleyhdar olan Birinci Abdülhamid vezir-i âzama gönderdiği hatt-ı hümayunda:

Geçen sefer (1768 seferi) gibi alayiş ve sefahat ile ordu kalabalığı olmayıp herkes haddine göre seferî kıyafette olmasını ve ocaklının yol, erkân ve kanunlarına riayet eylemelerini ve gerek hazır

[1] Sefer münasibetiyle harbin mûcib sebeplerini izah yollu *İsmail* tarafı seraskeri sadr-ı sabık Şahin Ali Paşa'ya gönderilmiş fermanda şöyle denilmektedir:

"Moskof keferesi Kaynarca muahedesinde ahidnâmelere derc ettirdiği envai şerait-i mekruha zımnında iktisab eylediği temettütat ve menafia kanaat etmeyip mücerred zamirinde merkûz fesadâtı icra için Kırım'ı tahrik ederek *Tenkihnâme* nâmile *Aynalıkavak*'da tertib ettirdiği muahedeye dahi Devlet-i Aliyyeye ve müslimine enva-ı mazarratı mûcib nice mekruh şartlar derc ettirip bundan fazla ticaret muahedesi nâmiyle seksen bir madde üzerine mebni kezâlik türlü türlü şerait-i mekruhayı muhtevi bir muahede dahi teklif ve anı dahi tahsil etmişken sözünde durmayıp asıl maksudı Kırım hıttası olduğundan zikrolunan *Kaynarca* ve *Aynalıkavak* muahedelerine bilkülliyye mugayir olarak defaten Kırım ceziresini istilâ ve hudutlara asakir-i menhusasını tâyin ve Devlet-i Aliyyeyi tedariksiz bulup Kırım Rusyalunun olmak üzere senet verirseniz verin ve illâ askerimiz hudutlarda hazır olmakla cenk ve harbe müheyyâyız diyerek hâh nâ-hâh sened-i mezkûrı dahi istediği gibi tahsil edip hıtta-i Kırım'da sakin bu kadar müslimin ve nisvan ve sıbyan ve eramil ve eytam-ı muvahhidini esir misillu ayaklar altına alıp raiyyeti hükmüne tenzil ile hamiyyet-i islâmiyenin bir veçhile kabul etmiyeceği hareketleri ihvan-ı müminin haklarında icra eylediği... ve Devlet-i Aliyyenin tevabiat-ı kadimesinden olan *Tiflis* hanını tasahhub edip bu vesile ile *Gürcistan* ve *Azerbaycan* taraflarına ilkay-ı fiten kaydında oldukları cümleye malûm olduğundan başka bundan mukaddem dahi Feld Mareşal Potemkin nâm habâset-âyini altmış bin askerle hududa tâyin eylediklerini elçisi resmen Devlet-i Aliyyeye ihbar ile Devlet-i Aliyyeyi muharebeye davet etmiş oldukları ve ahidnâmeler muktezaları üzere Devlet-i Aliyyenin hakkı olan maddelere ve ez cümle firar eden Boğdan voyvodasının reddi ve Tiflis hanından el çekmeleri... teklif olundukta bunların cümlesine red ile cevap verip bu veçhile muameleleri Devlet-i Aliyyeye su-i kasd ve hiyanetlerini tamamca iş'ar edip..." meclis-i şûra kararı ve fetvây-ı şerife ile rus-lara harp ilânına karar verilmiştir denilmekteair (*Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları*, Nr. 6759).

olanlara ve gerek sonradan gelenlere Moskovlunun Kırım'ı istilâsından ve *Karadeniz*'de donanma gezdirmesinden maksadının ne olduğunun anlatılmasını ve ülilemre itaati tavsiye ettikten sonra:

— *Bundan sonra ariyet olan bir hayat için ehl-i islâmın hakir olmasına kalblerinde zerre kadar imanları olanlar nice tahammül ederler? cümle malikim bu yolda gayret ve sebat eden kullarıma bahştır; Allah ve Resul-ı habibi rızasıçün ittihad-ı kulub ile cümlenize metanet ve askerî kullarıma zabitleri nasihatleri ile bundan böyle her ne olmalu ise olsun, gayrı bunun aşağısı yoktur..*" denilmektedir.

Osmanlı hükümeti harbe karar verdikten sonra Ruslara karşı açılan seferin sebeplerini havi bir beyanname neşrederek İstanbul'daki elçileri vasıtasiyle ecnebi devletlere göndermiş ve bunda Rusların ahidnâme hilâfına yaptığı işlerden bahis eylemiştir[1].

Biz burada 1201 H./1787 seferini yazmadan evvel bu seferle ilgili olarak Mısır'daki kölemen tagallübünden ve kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın *Mısır*'a gönderilmesinden bahsettikten sonra Rus-Avusturya seferine döneceğiz.

[1] Rus seferi münasibetiyle hükümet, 11 Zilkade 1201 (25 Ağustos 1787) tarihli olarak hükümetlerine gönderilmek üzere İstanbul'da bulunan İngiltere, Fransa, İspanya, Sicilyateyn, Prusya, Felemenk, Danimarka, Avusturya (Nemçe) İsveç ve Venedik elçilerine seferin sebeplerini izah eden birer beyannâme vermiştir (*Nâme-i hümâyun defteri*, 9, s. 6).

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

MISIR MESELESİ VE GAZİ HASAN PAŞA

1775 den 788 senesine kadar Mısır'ın durumu

Kölemen Beyleri Rusya'nın *İskenderiye*'deki konsolosunun tahrikiyle kölemen beylerinden İbrahim ve Murad beyler ısyan etmişlerdi; bu iki bey Ebüzzeheb Mehmed Bey'in külelerinden oldukları için [1] taraftarlariyle beraber bunlara *Muhammediyye* ve rakipleri olan Büyük İsmail Bey ile Cidavî Hasan Bey ve taraflarına da *Aleviyye* denilirdi; birbirlerine hasım olan bu iki zümre mücadele halinde idiler. Bunlardan Aleviyye reisi Büyük İsmail Bey Osmanlı devletine karşı sadık olup Ebüzzeheb Mehmed'in yakın arkadaşlarındandı.

Bu *Aleviyye* ve *Muhammediyye* fırkaları arasındaki mücadelelerde İsmail Bey rakiplerine galebe ederek bir müddet Mısır شيخ البلد Şeyhulbeldliğini elde etmiş ise de sonradan arkadaşı Cedavi Hsan Bey'in kendisinden ayrılıp Muhammediyye fırkasına geçmesi üzerine mağlup olarak *Suriye*'ye kaçmış Mısır Şeyhulbeldliği hüküm ve nüfuzı İbrahim ve Murad beylere geçmiştir; işte Mısır'a vali olan vezirler bunlarla hoş geçinmeğe ve bunların dediklerini yapmağa mecbur oldukları için Mısır valileri ismen hükümeti temsil etmekte idiler.

Bundan sonra *Cidavi*'lerle *Muhammediyye* arasına rekabet düşmüş olup her iki taraf birbirleriyle uğraştıklarından Mısır'da asayiş müstakar bir hal almaktan uzak idi; hususiyle 1198 H. 1781 M. senesine kadar beraberce hareket eden İbrahim ve Murad beylerin aralarının bozulması, vali ve ulema tarafından

[1] Bunlardan Murad Bey, Osmanlı vezirlerinden Raif İsmail Paşa'nın kölelerinden iken sonra bunu tüccardan biri satın almış ve Mısır'da satmıştır. Murad Bey'in nüfuzlu zamanında Raif İsmail Paşa Mısır valisi olmuş ise de altı aydan fazla valilikte duramıyarak İbrahim ve Murad beylerin emirleriyle valilikten uzaklaştırılmıştır (1194 Receb ve 1780 Temmuz).

yapılan tavassuta rağmen anlaşmanın mümkün olmaması Mısır asayişini büsbütün bozmuştur.

İbrahim Bey, rakibi Murad Beye galebe ederek onu *Kahire*'den çıkarmış ise de bu kadarla iş bitmeyip aralarındaki mücadele devam etmiş ve bir müddet sonra da İbrahim Bey'e galebe eden Murad Bey onu firara mecbur ettikten sonra *Kahire*'ye girip idareyi eline almıştır. Murad, *Kahire*'ye girer girmez İbrahim Bey taraftarı saydığı esbak sadr-ı âzam Silahdar Mehmed Paşa'yı valilikten uzaklaştırarak hükümetten yeni bir vali tayinini istediği gibi pâdişaha sadık olduğunu da arz etmiştir.

Bunun üzerine hükümet Mısır vaziyetinin kuvvetli bir el ile düzelmesini istediğinden epi müzakereden sonra İnebahtı muhafızı Sabık Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'nın Mısır valiliğine karar vererek 1199 Safer ve 1784 Aralık'da tayin edilmiş ve yeni vali Mısır'a ancak 1200 senesi Muharremi ibtidalarında (1785 Kasım) da girmiştir. Murad Bey'le İbrahim Bey barıştırılarak Şeyhulbeled olan İbrahim Bey vali Yegen Mehmed Paşa gelinceye kadar vali vekilliğini yapmıştır.

Her sene Mısır'dan Hicaz'a gönderilmesi lâzım gelen zahirenin, Arab aşiretinin yolları kapaması sebebiyle gönderilemediğini bahane eden bu Mısır beyleri zahireyi kendileri yedikleri için Mısır'daki bu gayrı tabiî halin kat'i surette ıslahı müzakere olunarak denizden Kaptan Paşa'nın ve karadan da Koca Abdi veya Hacı Ali Paşa'lardan birinin Mısır'a sevkedilmesi görüşülmüş ve bu işe başlamadan evvel Şam valisi ve Emirülhac-Cezzar Ahmed Paşa'nın bu hususta mütaleası sorulmuştur.

Mısır'da asayişin iadesi hususunda Cezzar Ahmed Paşanın tavsiyeleri

Cezzar Ahmed Paşa eskiden Mısır'da bulunup Bulutkapan Ali Bey'in maiyyetinde yetişerek sonra onun tarafından öldürülmekten korkup *Suriye*'ye kaçtığı için Mısr akvaline vâkıftı. Hükümete gönderdiği tahriratında Mısır üzerine yapılacak herhangi bir hareketi Mısır ümerası haber alır almaz derhal birbiriyle ittihad ederek urbanı da yanlarına çekecekleri ve serasker kara tarikiyle gidip *Kahire*'ye girse bile

bunlar halk ve tüccarın eşyalarını yağmalayıp *Sa'id* taraflarına çekilerek zahire gelecek yolları kapayıp Mısır'da zaten dar olan yiyecek vaziyetini büsbütün arttırıp kıtlığa sebep olacaklarını ve şayet gönderilecek serasker muvaffak olamayıp mağlup olursa Mısır vaziyetinin pek tehlükeli ve vahim olacağını bunun için pek muktedir ve reşid bir seraskerin intihabı lüzumunu beyan ettikten sonra şayet bu hizmet kendisine tevcih edilecek olursa devlete olan sıkı bağlılığı sebebiyle hiçbir suretle masraf göstermeden bu işin uhdesinden geleceğini ve Mısır intizam ve asayişinin iadesinden sonra Mısır valisi olmak istemeyip hükümet Mısır, Şam, Sayda valiliklerinden hangisini tevcih ederse onu kabul eyliyeceğini arzetmiştir.

Cezzar Ahmed Paşa'nın tavsiyeleri hükümetce nazarı dikkate alınarak kendisinin aynı zamanda emir-i hac olması sebebiyle bu işin hacdan sonra yoluna konacağı kendisine yazılmış fakat Mısır'da tagallübünden korkulduğu için kendisine emniyet olunamıyarak Mısır işi ona havale edilmeyip kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya bırakılmıştır. Cezzar Ahmed Paşa'nın mütaleası ibtida muvafık görülerek Mısır işinin kendisine verileceği yazılmışken sonra bundan vaz geçilerek itimadsızlık gösterilmesi Cezzar'ın gücenmesini mûcib olmuştur.

Gazi Hasan Paşanın Mısır'a memuriyeti

Yeni vali Yeğen Mehmed Paşa'nın 1785 Kasım başlarında Mısır'a varması kölemen beylerinin mücadeleleri yüzünden canlarından bıkmış olan Mısır halkını memnun etti; fakat İbrahim ve Murad beyler bildikleri gibi hareket edip eşkiya yakalamak bahanesiyle köyleri tazyik ve ağır vergiler tarh ettikleri gibi *Süveyş*'e Hind emtiası nakletmek isteyen Fransa ile gizlice anlaşarak[1] müstakil bir devlet gibi senetleşme halleri görü-

[1] İngilizler daha evvel tüccarlarının *Hindistan*'dan *Süveyş*'e mal getirmelerini hükümetten istemişlerse de hükûmet bazı mahzur mülâhazasiyle buna müsaade etmemişti; Fransızlar da aynı suretle hareket etmek isteyip fakat aynı cevabı alacaklarını bildiklerinden bazı vaidlerle bu kölemen beylerini ele alıp onlarda mühim bir menfaat mukabilinde Fransızlarla gizlice anlaşmışlar ve şayet Osmanlı hükûmeti kendilerinin üzerine asker sevk edecek olursa Fransa'nın kendilerine yardım edeceği vadini almışlar ve hattâ bu hususta birkaç maddeyi havi bir de muahede senedi imzalamışlardır.

lüyordu; eğer bu ihmal bir müddet daha devam edecek olursa Mısır'ın elden çıkacak dereceye geleceği anlaşıldığından Gazi Hasan Paşa geniş selâhiyetle deniz yolula Mısır'a sevkedildiği gibi karadan da Cabbarzâde (Çapanoğlu) Süleyman Bey'in Gazze mütesellimi Derviş beye göndereceği kuvvetler sevkolunmuştur [1].

Kaptan Gazi Hasan Paşa'nın 1200 şaban 1786 Haziran'da *İskenderiye*'ye gelmesi etrafa dehşet verdi; İbrahim ve Murad beyler birikmiş irsaliyeleri göndermeği taahhüt ettikleri gibi kendilerinin muhalefetten vaz geçip affedilmeleri hakkında ulema ve sairenin imzalarını hâvi hem hükümete ve hem de birer suretini Kaptan Paşa ile Cidde valisi Ahmed Paşa'ya olmak üzere mahzarlar takdim ettiler; fakat Hasan Paşa *İstanbul*'a gönderilecek mahzarı yollamayıp bütün Mısır işi selâhiyetle bana havale edilmiştir diye alıkoydu. Murad Bey bu halden korkarak vali Yeğen Mehmed Paşa'nın eteğini ve dizlerini öperek afvı hakkında delâletini istedi; vali de bunların afivleri hakkında Kaptan Paşa'ya Şeyh Ahmedülarusî riyasetinde ulemadan müteşekkil bir heyet yolladı; halbuki Murad Bey daha evvel dellâllari vasıtasiyle Türk tüccarlariyle Osmanlı kalyoncularının üç güne kadar Mısır'ı terk etmelerini gitmeyenlerin katlolunacaklarını ilân edip aynı zamanda *Reşid*'i muhafaza için kuvvet sevk ettiğini Gazi Hasan Paşa haber alınca daha evvel davranarak *Reşid*'in muhafazasına asker yolladığı gibi *Cidde* valisi Ahmed Paşa'yı *İskenderiye* muhafazasında bırakarak arkasından kendisi de *Reşid*'e gitti ve Murad Bey'in afvi için gelen heyeti *Reşid*'de kabul ile kendilerine güler yüz gösterip îtimad telkin etti. Umeranın fenalıklarına dair görüşüp tedip edileceklerini söyleyince Arusî zâde:

— Efendim Mısır ahalisi fukara ve zuafadan olup ümeranın konakları da ahalinin evleriyle çevrilmiştir demesi üzerine kaptan Paşa:

[1] Mısır üzerine karadan *Raka* (Urfa) valisi Keki Abdi Paşa memur edilip gizlice kendisine emir verilmiş ve o da kuvvet toplamağa başlamıştı; fakat bu kuvvetin kendileri için toplandığını zanneden *Milli aşireti* reisi Timur Bey ile Firuz Bey, paşayı *Urfa*'da muhasara ettiklerinden onun yerine Derviş Bey Mısır'a memur oldu. Bundan dolayı Çapanoğlu'nun kuvvetleri onun maiyyetine gönderilmişlerdi.

— Bir şeyden korkmayın, zira Şevketlu efendimiz bana en ibtida fukarayı tavsiye ve tenbih edip fukara bana Allah emanetidir, ben de sana emanet eyledim buyurdu" deyince heyet pâdişaha hayır dua ettiler.

Gazi Hasan Paşa, kasaba, şehir ve köylere ve urbana buyruldular yollayıp bunda halk üzerindeki fenalıkların ve vergi zulümlerinin kaldırılarak Sultan Süleyman kanununun tatbik edileceğini, herkesin adl ve hakkaniyet dairesinde idare olunacaklarını, İbrahim ve Murad beylerin ve maiyyetlerinin mezalimine binaen onların cezalarını vermek üzere kendisinin pâdişah tarafından memur edildiğini ve karadan dahi başka serasker tayin olunduğunu beyan etti. Gazi Hasan Paşa'nın buyruldusu bu beylerin mezaliminden usanmış olan halkı memnun etti; kendileri için akibetin fena olduğunu takdir eden İbrahim ve Murad beyler mukabele ve muharebeye karar verdiler ve Kaptan Paşanın yolunu kapatıp Mısır'dan hazine namına ne isteniyorsa alıp çekilmesini aksi takdirde muharebe edeceklerini bildirdiler.

Murad Bey'in mağlubiyeti : Murad Bey külliyetli kuvvetle Mısır'dan çıkarak Kaptan Paşa'nın bulunduğu tarafa hareket etti; fakat bunların mezaliminden bıkan halk Kaptan Paşa'nın buyruldusı üzerine hükümet tarafına meylettiklerinden Mısır'da halk ayaklanmalarını önlemek için İbrahim Bey ileri gelen âlimleri ve şeyhleri celb ile halka nasihat etmelerini istedi, İbrahim Bey, arkadaşı Murad Bey'e nisbetle daha mutedil olduğundan Kaptan Paşa ile anlaşmak taraftarı olduğundan işi muharebeye döktüğünden dolayı Murad Bey'le arası açıldı.

Gazi Hasan Paşa, Derviş Bey kumandasiyle *Gazze* tarafından kara kuvvetlerinin gelmesini beklerken Murad Bey'in urban kuvvetiyle *Reşid*'i basacaklarını haber alır almaz gelecek kuvveti beklemeden hemen harekete geçmiş askerin bir kısmını siperlere yerleştirdikten sonra diğer kuvvetleri alarak *Nil* gemileriyle *Rahmaniye* mevkiine gelip ilk kölemen kuvvetlerini mağlup ettikten sonra sekiz bin mevcutlu Murad Bey kuvvetlerini de beş altı saat içinde perişan ederek bütün levazımatiyle orduhâhlarını zabt eylemiştir; bundan sonraki bir muharebede de kölemen

beyleri kuvvetleri tekrar bozularak kaçtıklarından *Kahire* alt, üst oldu; İbrahim Bey kale kapılarını elde etmek istediyse de vali Yeğen Mehmed Paşa'nın aldığı tertibat üzerine muvaffak olamıyarak o da kaçtı.

Gazi Hasan Paşa'nın Kahireye girmesi

Vali Yeğen Mehmed Paşa, Kaptan Paşa'nın üst üste muvaffakiyetleri üzerine *Kahire* kalesinin batı cephesine bir sancak dikerek Allaha ve pâdişaha mûti olanlar sancak altına gelsin diye dellâllar bağırttığından *Kahire* halkı kol kol gelerek kaleye alındılar; bu hal üzerine bir baskın yapılması ihtimaline binaen Yeğen Mehmed Paşa, Kaptan Paşa'nın acele *Kahire*'ye gelmesini rica ettiğinden Gazi Hasan Paşa emrindeki askeri gemilere koyarak *Reşid*'den hareket edip evvelâ *Bulak* mevkiine ve ertesi gün de *Kahire*'ye girdi.

Kaptan Paşa *Kahire*'de bazı tevcihat yapıp Mısır defterdarlığına İbrahim ve Murad beylerin muhalifi olup Mısır haricinde bulunan İsmail Bey'i tayin ile şeyhulbeldlik ile Mısır Emirülhaclığını da Cedavî Hasan Bey'e tevcih ettikten sonra İbrahim ve Murad beylerle kaçan diğer beylerin hanelerini mühürletip mal ve mülklerine el koydu.

Gazi Hasan Paşa'nın kölemenler üzerine bu galebesi donanma ile getirdiği kuvvetlerle yapılmıştı. Bundan bir müddet sonra *Kahire*'ye gelmesini müteakip *Rakka* valisi Abdi Paşa ile *Gazze* Sancak Beyi Derviş Bey, kara askeriyle *Kahire*'ye gelmişlerdi.

Murad ve İbrahim Beyler, mücadeleden bıkmayıp tekrar tekrar harekete geçtilerse de hepsinde de mağlup olmuşlardır; bu muharebelerden birisi 3 Muharrem 1201 ve 26 Ekim 1786 tarihinde صعيد Sait taraflarına vukubulan *Cerce* muharebesi olup bu çarpışmada İsmail Bey ve Cedevî Hasan Bey kuvvetleriyle beraber Hasan Paşa askerleri müştereken harp edip Murad ve İbrahim beylerin kuvvetlerini bozmuşlardır. Bu *Cerce* muharebesinde vezir Abdi Paşa'nın harikulâde şecaat ve kahramanlığı her iki tarafca da tasdik ve takdir olunarak bunu müteakib Mısır valiliği Abdi Paşa'ya tevcih olunup Yeğen Mehmed Paşa *Diyarbakır* valiliğine tayin edilmiştir.

Kölemen beylerinin Rusların himayesinde istiklâl istemeleri

Bu tarihlerde Rusların *İskenderiye* ceneral konsolosu Baron Konus'un âsi Murad ve İbrahim beylerle gizlice muhabere ettiğine dair bazı tahriratları elde edildi.

Bu vesikalardan birisi İmparatoriçe İkinci Katerina'nın 1788 şubat sonu tarihli namesi olup bu namede Katerina, müstakil olmak isteyip *İskenderiye* ceneral konsolosu vasıtasiyle İbrahim ve Murad beylerin arzularına muttali olduğunu ve bu taleplerini kabul ile kendilerini zalim Türkiye'nin elinden kurtaracağını ve iki tarafca anlaşmak üzere istedikleri yardımın ne suretle yapılması lâzım geleceğini bildirmelerini ve bu sene ilk baharında *Akdeniz*'e gönderilecek donanma ile Türk donanmasının yolunu kesip Mısır'daki kıyamı bastırmalarının önleneceğini ve aynı suretle icab ve lüzumuna göre yardım yapılacağını ve Mısır'a ait yerlere Rus donanmasının taarruz etmiyeceğini ve Mısır ticaret gemilerine zarar vermiyeceğini ve bu hususlar hakkında Akdeniz kumandanlığına tayin olunan amiral (Griç) e talimat verildiğini bildirmiştir.

Bundan başka İbrahim ve Murad beylere, gönderilen ruhsatname isimli vesikada da Mısır'ı Osmanlılardan kurtarıp müstakil yapmak isteyen beylere yardım edileceği ve bütün bu meseleler hakkında görüşmeğe ceneral konsolos *Baron Konus*'un selâhiyetle memur edildiği kaydolunmuştur [1], ve bu sebepten

[1] İbrahim ve Murad beylerin Rus general konsolosu ile muhabereleri ve Rusya'nın himayesiyle Mısır'da müstakil bir devlet kurmak istemeleri üzerine II. Katerina, *Petersburg*'a gidip Mısır'a avdet eden konsolos Kunus ile gönderdiği 1788 Şubat sonu tarihli bir fermanla yine aynı tarihli bir ruhsatnâme ile istenilen himayeyi vadetmiştir. Pek fena bir surette Türkçeye çevrilmiş olan bu fermanın bazı kısımlarını aşağıya koyuyorum.

"Biavni ve inayet-i yezdani biz yikaterine-i sâni imparatoriçe bilistiklâl cümle memalik-i Rusya alelhusus Moskova ve Kiyev ve Nograd ve memalik-i Kazan hanı ve Hacı Turhan Hakanı ve Sibir'in şehriyarı ve *hırsone-el-müsemma* اورية tacidarı ... Liflandiye, korilya ve fermanfermay-ı cümle ekalim-i şimal, İberya, Kartil ve Gürcistan hanlarının ve arz-ı Kabarta ve Çerakise ve Dağıstan beylerinin pâdişah-ı kitî-penâhı bi'l-irs ve'l-istihkak. İftihar-ülemacid ve'l-ekârim hâlâ hükümran-ı diyar-ı Mısır izzetlu, saadetlu ümeray-ı izam ve umum taht-ı hükümetlerinde olanlarına tahiyat-ı safiyat ve teslimat-ı vâfiyat olunduktan sonra inayet-i tacdari ve atufet-i cihândaridir ki bu esnalarda Âl-i Osmaniye hassaten ahdü yemine bivefa ve udul olup taraf-ı devletimizden sulh ve salaha müraat iktizası sarf olunan bunca sây ve himmet ol gadda-

dolayı hükümet Rusya'ya sefer açmak üzere hazırlanmakta olup Mısır işinin uzaması ve Ruslarla harp ihtimalinin artmasına mebni Kaptan Paşanın *İstanbul*'a gitmesi meselesi vaziyeti müşkilleştiriyordu.

Bu sırada Murad ve İbrahim beylerin yaptıkları taarruz hareketi yine onların mağlubiyetleri ile def olunarak bunun üzerine âsi beylerin Mısır'dan tamamen çıkarılmalarına karar verilmiş ise de bu esnada İbrahim ve Murad beyler tekrar afivlerini istirham ile *Sa'id* taraflarında kendilerine tahsis olunacak yerde oturmağı kabul ettiklerinden, başlarındaki kuvvetleri dağıtmak şartiyle isteklerine müsaade olunmuş ise de toplu bulunmakta ısrarlarına mebni tekrar muharebeye mecburiyet hasıl olmuştur.

28 Rebiulâhır 1201 ve 17 Ocak 1787 de *Cerce*'de vukua gelen bir muharebede Osmanlı öncü kuvvetlerini bozan âsiler yaya askeri üzerine yürüdükleri sırada *Çarh-ı Felek* [1] gerisinde bu-

rın su-i kasdın ıskâtına kabil olmayup heman şiddet-i hiyanetle matlubumuzu red ve iklil-i pâdişahanemizi rencide eylemek garazından merkez-i Osmaniye'de mukim murahhası mutlak bende-i mûteberemizi Yedikule'ye mahsus etmeğin keşf-i muharebe ettiği mesmu ve malûm-ı miraneleridir.

Haslet-ı bî müray-ı tabiat-ı müstetaplarımız ötedenberu malûm-ı imparatorânemiz iken bu defa dahi taraf-ı devletimize hüsn-i niyet ve mezid-i mehabbet ihlâsımız kemal-i mertebe idüğü ol taraftan vürud eden bizim ceneral konsül Porpolko'nun Baron Kunus bendemiz de mâlûm-ı âlem ârây-ı şehinşâhânemiz olmağla bugün halisâne meram ve amaliniz tahsin ve kabul-i karin-i hümâyunumuzu izhar ve cânib-i mîranelerine tacidarâne himayet ve iânet mebzul buyurulacağı hilfiil ve bilkuvve fî nefsi'l-emr icrâsına müheyya olunmak rızây-ı hümâyunumuz sahih ve muhakkak olduğunu itimad-ı küllî vermek için mûmaileyh Baron Kunos bendemizi taraf-ı miranelerine iade ve irsale mübaderet kılındı.

"Kadimden beru gayret ve hamiyyet-i hükkâmaneniz zâhir olup diyarınızı ve malınızı iklim-i Mısır'a musallat olan gaddar Türkiye'nin cevr ve taaddisinden ve kendü nefsinizi ol cebbârın gasb ve kahrından hıfz ve sıyanete bezl-i külfet edegeldiğiniz malûmdur. Şimdi merkum Osmaniyenin dostumuz (Avusturya) ile vuku bulan muharebe ol cabbarın kahr ve tasallutundan reha ve min ba'd âsûde hal ve müreffehül bal üzere kendü başına müstakil memleket edinip nam ve şanlarınıza lâyik tahsil eylemenize vesile olacağı emr-i mukarrerdir. Heman bugüna hayırlı fırsatı fevt etmeyip kendi menfaatinize mukayyed olasız, kaldı ki ianet-i şâhânemiz yalnız dilhâhî değil belki cenâb-ı miranelerine imdad ve ianetimiz ne hususta lâzım ve ehem idüği mesmuumuz olduğu birle alâ vefkilmurad bi dıriğ olunacağı labüddir. İşbu mürid-i abd-i sadıkımız (Baron Kunos) ile olbabda müzakere ve hülasa-i meramınızı bildiresiz; zira mumâileyh her matlubunuzu istimâ ve münasib cevap edasına cânib-i imparatorânemizden murahhastır; inşallah bu sene-i mübareke ilkbaharında donanmây-ı hümâyunumuza kifâf-ül-mikdar asker ile Bahr-i Ruma (Akdeniz) azm-i rah olup ol taraflara vürûdunda Osmanlı donanmasın yolun kesip taraflarımıza adavet hareketini ve belki su-i kasdin men ve def' edeceğinden mâadâ donanmamız memuresini (vazifesini) itmama muvaffak oldukta vakt ü hale göre mümkin mertebe cânib-i miranelerine imdad ve iânet eder. Bundan böyle cânib-i miraneleri ile muamele-i tacidarânemiz minval-i muharrer şâdi cevabımıza menut ve merbuttur.

Taraf-ı devletimize olan hüsn-i niyetinize îtimaden eğer min bâ'd dahi dostluğumuz ile ittihad-ı vedâd üzere bâkî olursanız cânib-i miranelerine müteallik

tüccar bayrağınıza ve sahillerinize donanmamızdan ferd-i vâhid müdahale ve taarruz etmeyip lâyık-ı dostî ve ülfet muamele etmeleri bâbında Bahr-i Rumda bahrî ve berrî asakir üzerine seraskerimiz olacak admiral Griç canibine akdemce emr ü ferman olundu. Tahrîren fî şehr-i Şubat sene 1788; saltanatımızın yirmi altıncı senesinde bi-makam-ı Sen Batris (Petersburg).

MISIR BEYLERİ İBRAHİM VE MURAD BEYLERE GÖNDERİLEN RUHSATNÂMEDEN

İşbu rakam (ile) cümleye beyan olunur ki halen memâlik-i Mısır'da hükümet eden umum ümerâ ve taht-ı tasarruflarında olanlar cenâb-ı devletimize hüsn-i niyet ve hulûs-ı iradet üzere idükleri malûm-ı pâdişahanemiz olup müşarünileyhim kişver-i mezkûrı kahr-ı Osmaniyeden tahlis ve kendi başına müstakil memleket edinip sübut ettirmek zımnında olan meram ve maksutlarına mebzul-i inayat ve irade-i husrevanemiz îkan olduğuna binaen sabık-uz-zikr ümeray-ı izam âlicahlarına veya bilcümle zîrdestanlarına hüsn-i zann-ı imparatorânemiz olduğunu ba'delyevm memleketlerinin istiklâl ve istihkâmında imdat ve ianet-i imparatoranemize ne mertebe olmak kabil-i müzakere ve ahd-ü şart eylemek için Baron Kunos memur ve mürseldir.

Biavnihi taalâ ahd-ı ve şurût-ı mezkûre akdolundukta Bahr-i Rumda bahrî ve berrî askerimiz üzerine serasker olan Admiral Griç tarafından tahsin ve badehu vakt-i âtiyede şerâit-i mezkûr mucibince amel ve hareket olunmak bâbında istikrar nâme-i hümâyunumuz ile tasdik buyurulacağı emr-i muhakkak idüğüne itimad-ı külli verilmek için işbu ruhsat-ı kâmileyi müştemil nâme-i pâdişâhânemiz ile tahtim eylemek emrü ferman buyuruldu. Evahir-i şehr-i Şubat 1788 *(Başbakanlık Arşivi, mühim diye ayrılan vesikalardan tahta kutu içindeki 26 numaralı vesika)*.

[1] Çarh-ı Felek, Osmanlılar zamanında harpte kullanılan müdafea âletlerinden olup yaya ve atlı askerlerinin hucumlarından muhafaza olunmak üzere yapılan bir nevi siperdir. Çarh-ı felek tulanî ve dört köşeli bir mertek olup kalınlığı oniki parmak ve uzunluğu ise on iki ayakdır bu mertek karış karış hisab edilerek her bir karış üzerinde delikler vardır bu deliklere sivri çiviler, harbe ve saire gerilerek düşmanın geçmesine mâni olunur; cark-ı felekler zamanımız muharebelerinde kullanılan dikenli tellerin vazifesini görürdü. Bunlar kal'e ve istihkâmların yıkılmış yerlerine konulur ve ön tarafına da domuz ayağı denilen çiviler döşenirdi. Çarh-ı feleklerin envâı vardı.

lunan askerin ateşiyle bozulmuşlar ve kuvvetlerinin bir kısmı teslim olduklarından beş, altı yüz maiyyetiyle kalan İbrahim ve Murad beyler *İbrim* [İbrem] ve *Karalar* tarafına kaçmışlardır.

Nihayet Ruslarla muharebenin tahakkukuna mebni[1] Murad ve İbrahim beyler afvolunarak İbrahim Bey Said'de *Kınna'da* ve Murad Bey yine orada *İsna*'da oturmağa mecbur edilip kendilerine yerler tahsis olunarak rehinleri alındıktan sonra Kaptan Gazi Hasan Paşa 23 zilhicce 1201 ve 6 Ehim 1787 de Mısır'dan *İstanbul*'a hareket etmek suretiyle ısyan işini şöyleböyle tatlıya bağlamıştır; Kaptan Paşa *Mısır*'dan avdetinde yirmi dört bin kese mal-ı mirî tahsil edip getirmiştir ki bu para Rusya ve Avusturya muharebesi münasibetiyle pek ziyade işe yaramıştır.

[1] Rus harbinin tahakkuk etmesine mebni pâdişahın beyaz üzerine hatt-ı hümâyunı:

Benim vezirim,

Gayrı zâhiren istidlâl olunan alâmetten sefer muhakkaktır; gayrı uyku ve rahatı ben kendime haram ettim; Abdi Paşa ve Seyid Mustafa Paşa kariptir, ol taraflara tâyin ve muhafız olsalar; donanma dahi avdet eylese olmaz mı? *Akdeniz*'e dahi muhafaza elzemdir. Rumeli valisi ve *Özi* ve *Silistre* ve *Hotin* ve *Bender* ve *Belgrad* ve *Bosna* ve *Mora* valilerine ve muhafızlarına ve gayrî iktiza eden mahallere ihtimam gerektir. Madde bemadde hatıra gelen dakika fevt ettirilmeye... (*Birinci Abdülhamid dosyaları 10*, Vesika Nr. 1702).

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

OSMANLI — RUS — AVUSTURYA MUHAREBESİ

Ruslara karşı sefer îlân olunduğu zaman (19 Ağustos 1787) son bahar gelmek üzere olduğundan ilk bahar başlangıcına kadar geçen zaman hazırlıkla geçmiş ve *Mısır*'da bulunan Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa donanma ile acele *İstanbul*'a celbolunup o da donanma noksanını ikmale çalışmıştı; Ruslar da tamamen hazır değildi.

Gazi Hasan Paşa *İstanbul*'a gelip vezir-i âzam ile görüştüğü esnada Rus seferi için acele edilmiş olduğunu söyliyerek Yusuf Paşa'yı muaheze etmekle beraber aynı zamanda harp ianesi olarak kendi kesesinden on iki bin kese vermişti[1].

Koban Hanlığı Osmanlı hükümeti kış esnasında sevk ve nakil işleriyle uğraştı; *Özi* ve *İsmail* taraflarına kuvvet yollandığı gibi asıl hedef *Kırım*'ın istirdadı olduğundan burasının *Koban* tarafından işgaline karar verilip *Koban* taraflarında bulunan tatarları *Kırım*'a ve Ruslar üzerine taarruz ettirmek için *Vize* kasabasında oturmakta olan Kırım Hanzâdelerinden Şehbaz Giray Koban Hanı tayin edildi; Kırım Hanlığında olduğu gibi Şehbaz Giray'a biraderi Mubarek Giray Kalgay ve Arslan Giray Sultan Nureddin oldu; bunlar Koban tatar kuvvetleriyle *Taman* üzerinden *Kırım*'a geçeceklerdi; fakat lüzumuna mebni Koban Hanı Şehbaz Giray *Özi* taraflarına memur edilip orada *Bucak* tatarlarını emrine alarak *Besarabya*'da kalıp Koban tarafına Arslan Giray gönderildi.

[1] Harp münasibetiyle hazinenin darlığı olup Cezayirli Gazi Hasan Paşa gerek ticaretten ve gerek sair cihetlerden haylı servet kazanmış bir zat idi. Makam-ı sadarette bulunan Koca Yusuf Paşa dahi onun çırağlarından olarak Hasan Paşa'nın servetinin derecesini bildiği için Sultan Abdülhamid malî müzayekadan bahsettiği sırada Hasan Paşa'dan yardım veya istikraz yapılmasını söylemişti. Bunun üzerine pâdişah Hasan Paşa'yı celbederek on iki bin kese akçe istemesi üzerine Hasan Paşa, istenilen parayı altın olarak geceleyyin Topkapı sarayına göndermişti (*Cevdet tarihi*, c. 4, s. 50).

Kafkas tarafı vaziyeti

Osmanlı hükümeti *Kafkas* taraflarından da Rusları vurmak isteyerek verilen emir üzerine *Çıldır* valisi Süleyman Paşa vasıtasiyle *Dağıstan* ve *Azerbaycan* Hanlarını ittifaka almağa teşebbüs etmiş ve *Dağıstan* Hanlarının en kavisi olan Amme Han'dan istifadeyi düşünmüş ve *Kabartay* ümerasına ve hattâ Buhara Hanına da Rusya'ya akın için hükümler ve nâmeler hönderilmiştir.

Dağıstan ve *Azerbaycan* Hanları Osmanlı devletine inkiyad ile sadık kalacaklarına dair söz vermişlerse de birbirleriyle olan mücadeleleri yüzünden kendilerinden istifade edilememiş bununla beraber Rusların himayesi altında bulunan *Tiflis* Gürci hâkimine karşı harp etmek üzere Amme Han otuz bin kişilik bir kuvvetle geleceğini vaid eylemiştir; fakat Amme Han asıl hedef olan Gürci Prensi üzerine sevkedilerek Gürci Beyi Ereğli Han'ın ortadan kaldırılması icab ederken hesapsız olarak onun *Kızlar kalesi* üzerine yollanması asıl hedeften uzaklaştırılmasına sebep olmuş ve Kafkas dağları Rusya ile Türkiye hudutları arasında bir sed iken Rusların Gürcistan'a nüfuz etmeleri Anadolu tarafındaki emniyeti kaldırmış ve muharebe esnasında Gürcistan'a yapılan birkaç akınla iktifa edilmiştir.

Kılburun vakası

Rusya'ya harp îlân edilip daha ordu hareket etmeden evvel *Özi* valisi İsmail Paşa Ruslara karşı bir hareket yapmak isteyerek *Kılburun* kalesini zabtetmek üzere *Özi* kalesinden *Kılburun*'a kayıklarla altı bin asker göndermiştir; bu asker gece yarısına kadar Ruslarla harp edip muharebe ertesi güne bırakıldığı esnada karadan ve denizden Ruslara yardımcı kuvvet geldiğinden *Kılburun* muhafızı general Sovarov tarafından yapılan taarruz neticesinde nehrin karşı tarafına geçmiş olan kuvvetler döğüşe döğüşe şehid olmuşlardır (1201 sonları ve 1787 Eylül).

Muharebeye dair gelen bu ilk haber büyük kederi mûcib olarak halk tarafından meş'um sayıldı. Bununla beraber Ruslar da derhal taarruza geçecek durumda değillerdi; hattâ *Karadeniz*'deki Rus donanmasının bir kaçının fırtınadan batması ve bir geminin de Osmanlılar tarafından zabt edilmesi *Karadeniz*'de Rusların Osmanlı donanmasına mukabele edemiyecekleri kanaatini

vermiş ve bu halden şaşıran Rus orduları baş kumandanı general Potemkin *Kırım*'ı müdafaadan bile ümidini keserek Yarım adanın tahliye edilmesini *Katerina*'ya teklif etmiştir.

Avusturya'nın Osmanlılara karşı siyaseti:

Bu cildin ondördüncü bölümündeki Avrupa vaziyeti kısmında işaret edildiği üzere Avusturya ile Rusya epi müddet evvel yani 1780 senesindeki *Petersburg* (Leningrad) görüşmesiyle Osmanlı arazisinin mukasemesi için anlaşmışlardı şöyle ki:

Avusturya (Nemçe) İmparatoriçesi Mariya Tereza (Maria Theresia) nın ölümünden birkaç ay sonra oğlu İmparator Jozef ile İkinci Katerina 1780 de ilk defa *Mehilof*'de buluşup görüştüler. Bu görüşmede pek zayıf düşen ve çökmek üzere bulunan Osmanlı devletinin topraklarından istifade ile onu aralarında taksim edilmesi müzakere olundu; çünkü Avusturya'nın muvafakati olmadan Rusya'nın Türkiye üzerinde arzu ettiği plânı tatbik edemiyeceği anlaşıldığından Prusya ittifakını bırakan Rusya Avusturya ile anlaşmağı tercih etmişti.

Katerina'nın bu suretle Prusya'ya karşı Avusturya'yı ele almasına Rus başvekili Panin mâni olmak istediyse de Katerina gözdesi Potemkin'in fikrini kendi arzusuna muvafık görerek Jozef ile anlaşmıştı. Her iki devlet reisi aralarındaki ittifakı istikbalde meydana koyacaklardı.

Potemkin'in geniş plânına göre, Ruslar *Kırım*'dan sonra *İstanbul*'u işgal eyliyecekler ve kendisi de orada Katerina'yı temsil edecekti; görüşmelerde kararlaştırılan meselelerden birisi de Osmanlı topraklarının bir kısmını aralarında taksimden başka Yunan-ı kadim cumhutiyetleri ihya edilecekti.

Bu mülâkatta kararlaştırılan bir madde de Osmanlılarla Ruslar arasındaki muharebeye Prusya ve Alman hükümetleri muhalefet edip Rusya'ya taarruz edecek olurlarsa Avusturya kendi emniyetini tehlikeye koymamak şartiyle Rusya'ya yardımı kabul ediyordu. Avusturya İmparatoru, Kaynarca muahedesi ve onun teferruatına ait olan maddelerin Osmanlılar tarafından tatbikine tavassut edecek ve hattâ bu hususta ağır basacak ve şayet kabul edilmezse Rusya'yı müteakip Osmanlılarla harbe girişecekti.

İki devlet reisi arasında tesbit edilen kararlar *Petersburg*'da gayet gizli olarak imza edilip teati edildi; Avusturya İmparatoru *Petersburg*'dan sonra Moskova'yı ziyaret ederek Viyana'ya döndü; İmparatorun bu dolaşması ittifak hakkında bir ip ucu vermemekti; mamafih Osmanlı hükümeti Prusya elçisi vasıtasiyle Rus imparatoriçesi ile Avusturya İmparatorunun *Lehistan*'da, *Mohilo* kasabasında görüşeceklerini görüşmelerinden evvel haber almıştı.

Daha sonra yapılan muhaberatla hem kuvvetlenen ve hem de geniş esaslara dayanan Rusya ve Avusturya ittifakı daha şümûllü olmuştu. Şayet Osmanlı devletine karşı iki müttefik galebe edecek olurlarsa büyük proje veya Rum projesi adı verilen projelerini tatbik edeceklerdi; bu projeye göre Rus İmparatoriçesi *Özi* (Oçakof) ve *Aksu* (Boğ) ve *Turla* (Dinyester) nehirleri arasındaki yerleri ve bir de *Akdeniz*'deki adalardan bir kaçını alacaktı; bunlardan başka *Eflak* ve *Boğdan* ile *Basarabya*'da Rusya'nın himayesi altında muhtariyeti havi bir prenslik teşkil edilecekti. Osmanlı devletini Balkanlardan çıkarmağa muvaffak olurlarsa Katerina'nın torunu Kostantin merkezi *İstanbul* olmak üzere müstakil Rum imparatoru ilân edilecekti.

Rusya'nın bu kazancına mukabil İmparator Jozef de *Küçük Eflak* denilen *Tuna*, *Aluta* nehirleri ve *Transilvanya* dağları arasındaki kıta ile *Belgrad*, *Orsova*, *Vidin* ve *Niğebolu*'yu ve bir de Osmanlı-Leh hududu üzerindeki *Hotin* kalesini ve Venediklilerin elinde bulunan *İstirya* ile *Dalmaçya*'yı alarak bu iki yere mukabil Venediklilere *Mora*, *Girit* ve *Kıbrıs* ile diğer adaları verecekti. İşte bu ittifaktan sonra daha yukarılarda görüldüğü üzere Rusya *Kırım*'ı işgal etmiş ve ittifakları mucibince Avusturya da Kırım'ın ilhakının tasdiki için Osmanlı hükümetini tazyik ederek arzuları gibi sened almışlardır.

Avusturya'nın Osmanlılara harp ilân etmesi [1]

Osmanlı hükümeti Rusya'ya harp ilân edeli altı ayı bulmuş ve Rusya'nın müttefiki olan Nemçe [Alman İmparatoru]'den bir ses çıkmamış ve Fransa elçisinin de teminatı üzerine bunun harp ilân etmiyeceği zannolunmuştu; fakat 2 Cemaziyelevvel 1202 ve 9

[1] Rus cephesi (İsmail) seraskeri sabık Sadr-ı âzam Şahin Ali Paşa'ya gönderilmiş olan 1202 Cemaziyelevvel tarihli fermanda şöyle deniliyor: "Bundan akdem Moskovlu üzerine verilen fetvây-ı şerife mûcibince sefer-i hümâyunum tahakkuk eylediğine binaen iktiza eden levazım ve tertibat tanzim olunup... hazm ve ihtiyata riayeten ve Nemçelü'nün Moskovlu ile olan ittifak ve ittihadına nazaran hudud-ı memâlik-i husrevâneme Nemçelünün icray-ı su-i kasda cesaret ve Moskovluya bilvücuh iânet edeceği mülâhaza olunarak olbabta bazı ihtiyat levazımına teşebbüs olunmuştu.

"Nemçelünün hudut ve sınurlarına efrad-ı askeriyemden kimesne tecavüz etmeyip beyne'd-devleteyn mer'î olan silm ve safvet üzere iken Nemçe devleti Der-i Aliyyemde mukim orta elçisi Baron dö Herbert Ratkâl, devleti tarafından beyannâme takdim ile Moskovlu ile vuku bulan seferde müştereken hissedarım deyu Nemçe Roma imparatoru izhar-ı bugz ve adavet ile elçi-i mezburı vatanı cânibine celb ve külliyyen devlet-i aliyyemden kat'ı alâka ve ilân-ı nakz-ı ahd etmekle verilen fetva ve cümle ittifakiyle Nemçe üzerine sefer vukuı karardade olmak hasebiyle.." (*Mühimme* 185, s. 11).

[1] Vilâyetlere gönderilen hükümetin tâmiminde de Rusya üzerine "vakt-i hareket takarrüb ve tûğ-ı nusret furuğ işbu cemaziyelevvelinin ikinci cumaertesi günü mevzilerine yaz olunduğu gibi Nemçe elçisi dahi devleti tarafından bir kıta beyannâme ve kendü tarafından bir, iki kıta takrir kâğıtları takdim edip mazmunlarında moskovlu ile müttefik olduğuna binâen devlet-i aliyyemin kefere-i mesfore ile olan seferinde Nemçelü dahi hissedar ve müşterek olduğu îzah ve elçisi mesfur vatanına avdete mezun îdüği tasrih ile nakz-ı ahd eylediklerini, devlet-i aliyyemle muharebe edeceklerini iş'ar ve beyan etmeleri Nemçelü üzerine dahi sefer olunmak lâzım geleceğini müş'ir... fetvây-ı şerife verilip cümle ittihadiyle sefer-i hümâyunum vukuı karardade ve düşmanlar böyle kibir ve gurur ile ayakta iken bundan sonra zerre kadar hamiyyet-i islâmiyesi olan Ümmet-i Muhammed'in durup oturacakları vakitler olmadığını ve cümle eli kılıca kadir, harp ve darbe muktedir mümin ve muvahhidin üzerlerine... fi sebilillah gaza lâzım gelmekle" *(Mühimme* 185, s. 10).

Avusturya elçisi takririnde "Devlet-i Aliyye Rusya'ya ilân-ı harbi tâcil eyledi; çünkü Rusyalunun bazı hareketleri mizac-ı devlete muvafık değilmiş; bizim devleti, yahut âhar bir devleti tavsit ederek bir çare bulunurdu, kaldı

Şubat 1788 de vezir-i âzam'ın sefer tuğları çıkarıldığı sırada Avusturya orta elçisi Herbert Ratkâl (H. Rathkeal) tercümaniyle *Bab-ı âli*'ye göndermiş olduğu takrirle devletinin, Rusya ile olan ittifakına mebni birlikte harp edeceklerini ve kendisinin memleketine avdet eyliyeceğini beyan ettiğinden [1] ortalığa bir şaşkınlık gelmiş ve bilhassa harbe taraftar olanlar dona kalmışlar ve Müverrih Asım'ın yazdığına göre Vezir-i âzam arz odası başına yıkılmış gibi büyük bir heyecan geçirmiş ise de atılan ok geri dönmiyeceği için tecellüd göstererek vaki hali kabul etmek zarurî görülmüştür.

İki devletle birden harp edileceği için vazir-i âzam ve serdar-ı ekremin hangi cepheye gitmesi lâzım geleceği pâdişah huzuriyle görüşülmüş ise de bir karara bağlanamamıştı; nihayet ordunun *Edirne*'ye varmasından sonra bu hususa karar verilmesi daha münasib olacağı muvafık görülmüştür.

Avusturya'nın Rusya ile müttefikan harp îlân etmesi Osmanlı efkârı üzerinde acı bir tesir yapmıştır. Buna da sebeb, Avusturya veraseti muharebesinde teşviklere rağmen Osmanlı devletinin zebünküşlük etmiyerek harbe iştirak etmemesi ve bu yüzden Mari Terez'in tahtını muhafaza etmiş iken şimdi bu iyiliğe karşı Avusturya'nın yapmış olduğu ahidşikenlikti. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Avrupa devletlerine göndermiş olduğu beyannâmede Avusturya'nın bu küçüklüğünü zikrederek yapılan hareketi takbih eylemiştir [1].

ki Rusyalu ile Nemçelü'nün muharebede ittifakları olduğu biddefaat ifade olunmuştu demiş ve devletinin, Osmanlı devletine harp îlân ederek *Adakale*, *Belgrad*, *Böğürdelen*, *Bosna* hudutlarına ve *Eflak* voyvodasına beyannâmeler gönderdiğini bildirmiştir (*Cevdet tarihi*, c. 4, s. 37).

Avusturya'nın Osmanlı devletine harp ilân ettiğine dair hudutlara göndermiş olduğu beyannâmelerden biri de 24 Rebîulâhır 1202 (2 Şubat 1788) tarihlidir. Bu beyannâme *İsklavonya*, *Banat*, *Tameşvar* seraskeri Graf de Metrofski tarafından *Vidin* muhafızı ve o taraf seraskeri olan vezire gönderilmiştir. Beyannâmede Rusya devletiyle, Devlet-i Aliyye arasındaki husumet dolayısiyle, İmparatorun Rusya ile ittifakına mebni *İstanbul*'da elçisi vasıtasiyle 9 Şubat 1788 ve 2 cemaziyelevvel 1202 de Devlet-i Aliyyeye îlân-ı harb edeceğini bildirmiştir.

[1] Beyannâmenin sonlarına doğru bu hususta şöyle denilmektedir: "Nemçe devleti elli senelik safveti ve Devlet-i Aliyyenin müraat-ı mezkûresini bikülliyye feramuş ve bundan akdem Nemçelü'nün biddefaat giriftar oldukları eyyam-ı istilâlarında eğer Devlet-i Aliyye cüz'i temayül ve hareket etmek değil ednâ mertebe bir gösterişcik etmek lâzım gelse dilediğin icra edeceğinden başka Nemçelü'nün işleri ne suret kesbedeceği kendüleri ve mülâhazat-ı sedide erbabı indlerinde zâhir ve bu babta Devlet-i Aliyye kat'a semt-i mürüvvetin ve ahd-ü şurûtun hilâfına bakmayıp âcizküşlük etmediği bâhir iken Devlet-i Aliyyenin bu mürüvvetini dahi mensi kılıp balâda mezkûr olduğu üzere Devlet-i Aliyyeyi mecbur ederek tahsil-ı menâfi fikrine mebni Rusyalu ile olan ittifakını derpiş ile elhaletü haziki Rusyalu'nun nakz-ı ahdı cihetiyle Nemçelü tamam fırsatı ganimet ad ve kem fırsatlık edip nakz-ı ahdı Devlet-i aliyyeye isnat ile Rusyalunun seferinde hissedar ve müşterek olduğunu mübeyyin beyannâme irsaliyle bilâ mûcib kat'ı, rişte-i müvalat ve fesh-i sulh ve nakz-ı ahd etmekle.. (*Cevdet tarihi*, c. 4, s. 348).

Serdar-ı ekrem'in İstanbul'dan hareketi

Hareketinden evvel vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa'yı huzuruna kabul eden Birinci Abdülhamid, kendisine *Hırka-i saâdet* odasında *sancağ-ı şerif-i* kendi eliyle teslim ettiği sırada muvaffakiyeti hakkında dua ettikten sonra:

— Bak Paşa, seni Cenab-ı Hakkın savn-ı samedanisine emanet eyledim, senden din-ü devletime lâyık hizmet ve sadakat memul ederim ve umuruna ferd-i âfridenin müdahalesi mümkin değildir, red ve kabulün her veçhile makbuldür; hattâ evlâdım hakkında bile şükr ve şikâyetin müsmir ve mûteberdir" deyüp yanında duran büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı göstermiştir[1].

Serdar-ı ekrem, *Davud Paşa* ordugâhından 14 Cemaziyelâhır ve 22 Mart 1788 de *Edirne*'ye doğru hareket ettiğinden pâdişah *Davudpaşa*'ya gelerek sancağ-ı şerifi teşyi eyledi.

Sadr-ı âzam Yusuf Paşa, yerine göre halim ve îcabında şedid ve otoriter olduğundan 1768 seferinde olduğu gibi ocaklının halka karşı uygunsuz hareketleri görülmedi; fakat ordu ağırlıkları ve ordu hazinesi ve sair harp levazımı geride kalarak arkadan yetiştirildi; buna da sebep serdar-ı ekremin lüzumsuz acelesi ve hattâ hareketinden evvel bunları zamanında tedarik ettirmemesi idi.

Bundan başka kalelerdeki zahire kâfi derecede değildi; Halil Hâmid Paşa sadaretinde ihtiyâten *Sofya* ve *Vidin* taraflarına konan zahireden başka zahire olmadığından zahire tedarikine başlandı.[2]

Avusturya hududundaki olaylar

Ordu *Davutpaşa*'dan îtibaren harp cephesine giderken Avusturya hududundaki hâdiselere dair ferah verici haberler gelmekte idi; bu haberlerden biri Bosna valisi Bekir Paşa tarafından gelip Bosna gazilerinin düşman arazisine akınlar yaparak müteaddit defalar düşmanı bozup bir hayli esir aldıklarını ve Avusturyalıların teşvikiyle ısyan ederek *Belgrad* ile *Bosna* yolunu kapatan Sırp âsîlerinin tedip olundukları bildiriliyordu[3].

[1] *Edib Efendi tarihi* (Kütüphânemizdeki nüsha s. 47).

[2] *Vak'a-i Hamidiyye*, s. 37.

[3] Hükümet-i metbularına karşı ısyan edip askerî yolu kapayarak müslü-

Bunu müteakib gelen *Belgrad* muhafızı Abdi Paşa'nın tahriratında *Semendire* üzerine gelip mağlup edilen Avusturya kuvvetlerinin ikinci defa dört bin kişi ile gelerek yedi saat muharebeden sonra beşyüz telef verip bozuldukları ve *Belgrad* karşısında *Sava nehri* üzerine köprü yaparak karşı tarafa asker geçiren Avusturyalılar üzerine yapılan hücumda dört saat muharebeden sonra binden mütecaviz telef veren Nemçelilerin fena halde bozulup kaçtıkları ve köprüyü geçemeyen üç yüz kadarının kendilerini nehre atarak boğuldukları ve *çam* denilen sekiz kıta büyük kayıklariyle bir kıta büyük toplarının alındığı bildiriliyordu[1].

Avusturya gözü olan *Eflak* arazisine henüz ayak basamamıştı, buna da sebeb hudud kuvvetleri Macar dağları boğazına hücum ederek Avusturya'nın taarruzunu önlemeleri idi; Eflak kıtasının muhafaza ve müdafaasına Darendeli vezir İbrahim Paşa memur olup ayni zamanda Eflak beyi Mavroyani Bey mühim para sarfiyle başına biriktirdiği kuvvetlere başbuğ olarak İbrahim Paşa ile çalışıyor ve sâdıkane hizmet ediyordu. Boğdan tarafları da *Kılburun* felâketine sebep olan İsmail Paşa tarafından müdafaa edilmekte idi.

man halkı öldüren sırp asileri hakkında şeyhulislâm Kâmil Efendi'nin vermiş olduğu fetva sureti:

"Memalik-i islâmiyeden *Niş* kalesiyle *Belgrad* kalesi beyninde vaki ehl-i zimmet reâyâsından Sırp tâifesi nakz-ı ahd ve ısyan ve cizyelerini edadan imtinâ eyleyip ve harbî keferesi olan Nemçelü ile ittifak ve ittihad ve bilâd-ı islâmiyyeden *Semendire* ve *Fethülislâm* üzerlerine hücum ve *Niş* kalesinden *Belgrad*'a varınca kırk, elli saat mesafeye müstevli olup ehl-i islâm ile muharebe ve nicelerin katl ve *Niş*'ten *Belgrad* muhafazasında olan Guzat-ı mücahidine zehâir irsaline mümanaat ve tariki sed ve kat eyleseler taife-i mezburenin üzerlerine varılıp katl ve istirkak olunmaları meşrû olur mu?

El-cevab: Allahü a'lem (الله اعلم) olur.

Ketebehu'l-fakir Es-Seyyid
Mehmed Kâmil

[1] Elde edilen bu top, Hezarfen Mustafa Ağa'nın yapmış olduğu bir top olup sonradan harp esnasında düşmanın eline geçmişti (*Cevdet tarihi*, c. 4, s. 46). Bu Mustafa Ağa'nın resim, hendese ve mimaride mehareti olup iki defa topçubaşı olan ve *Nil* nehrinin seddini yapıp *Tophane*'yi ihya ederek 1170 H./1757 M. de vefat eden Topçubaşı Mustafa Ağa olması muhtemeldir.

AVUSTURYA (NEMÇE) CEPHESİ

Serdâr-ı ekremin Avusturya cephesine hâreketi

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekremin Rusya ve Avusturya cephelerinden hangi cepheye gideceğinin *Edirne*'de görüşülmesi münasib görülmüştü; *Edirne* de bu hususta birkaç celse aktedilerek neticede serdar-ı ekremin Avusturya cephesine hareketine ve Rus cephesine de tam selâhiyetle ve mühim bir kuvvetle bir muktedir serasker tayinine karar verilmiş ve *İsmail* seraskeri sabık sadr-ı âzam Şahin Ali Paşa da bu cepheye tayin olunmuştur [1]. Rus cephesi seraskerliğine Şahin Ali Paşa'nın tayin edildiği pâdişaha arzedildiği zaman Abdülhamid bu hususta ki bazı mülâhazaları serdar-ı ekreme bizzat yazarak dikkatini çekmiş ve mamafih işine müdahale etmemiştir [2].

[1] Şahin Ali Paşa'nın Rus cephesi kumandanlığına tâyini dolayısiyle kendisine gönderilmiş olan 1202 Cemaziyelevvel (1788 Mart) tarihli fermanın üstüne I. Abdülhamid şu hatt-ı hümâyunu yazmıştır:

"Sen ki bilistiklâl serasker-i zafer rehberimsin; kudemây-ı vüzerâdan hâmil-i mühr-i hümâyun olmuş bir sadık ve gayyur vezirimsin; göreyim seni her veçhile sana istiklâl-i hümâyunum verildi; din ve devlete gayyurâne hizmet ve mûcib-i emr-i şerifimle amel ve hareket eyleyesin duâm seninle biledir. Allahü zü'l-celâl, yüzünden, nice fütuhat müyesser eyleye âmin.

[2] Benim vezir-i âzamım,

Cenab-ı rabbü'l-mecid kâffe-i umurunda seni muvaffak bilhayır eyleye Âmin. *Edirne*'den bilyüm-i velikbal Nemçelü üzerine hareket ve *Sofya*'ya azimetiniz kararı bilittifak karargir olan müşavere mâlûm-ı hümâyunum olmuştur. Cenab-ı hayrünnâsırin nusret-i azimeler ihsan eyliye. Gelelim *İsmail* seraskeri tarafına; Ali Paşa ile *Bucak* hanı mabeyni nasıldır? Bazı sıkattan mesmudur; Ali dermiş ki ben Şahin Giray hanlığında olduğum gibi müstakil serasker değilim; bundan ne fehm edersin ne? vaktimizin iktizasınca Şehbaz Giray Han gayretlu ve memduh diyorlar, bir dahi Eflâk voyvodasını (Nikola Mavroyani) methediyorlar. Zannım Ali Paşa'da nefsaniyet yahut etraf tahriki olmak gerektir; bu kadar giden asker ve zâhire telef oluyor diyorlar; şimdi vüzerada اصلح الموجود aslahü'l-mevcud yoktur; Çerkes Hasan Paşa da henüz gelmemiş. Ali Paşa'nın yanına bir ceri ve cesur ve muktedir bir kapıcıbaşı tâyin olsa ne dersiz. Münasib ise, değilse yine siz âlemsiz. Münasib olduğu takdirde Dağıstanî kethüdası Hüseyin Ağa nasıldır? ben size ihale eyledim; heman mesmuum olduğundan bildirdim.

"Eflak başbuğu Bekir Paşa fevt şüd, yerine kim başbuğ tâyin ve istih-

Ordu vaziyeti ve bazı hudut haberleri

Ordunun en sıkıntılı vaziyeti vazir-i âzamın acelesi yüzünden mühimmatını tamamen almıyarak noksan mühimmatiyle hareket etmesi ve bir de yalnız seferin Rusya üzerine yapılması dolayısiyle bütün levazımın *İsakcı* tarafına gönderilmiş olması idi; bundan dolayı ordu sevk ve idaresinde acemi olan serdar-ı ekrem mühimmat gelecek diye epi müddet *Edirne*'de beklemiş, fakat mühimmatın gelmemesine mebni dedi koduyu def için ağır ağır *Sofya*'ya doğru gitmeği muvafık görmüştü; bu müddeti *İstanbul*'da geçirseydi tam levazımatiyle— bilhassa cebeci, topcu, arabacı ocaklarının levazımatiyle—hareket etmiş olacaktı.

Edirne'de on sekiz gün oturulduktan sonra *Sofya*'ya doğru hareket edilmişti; bu sırada Avusturyalıların *Yaş* kasabasını basıp voyvodası Aleksandri'yi esir ettikleri haber alındı; bunun hali hükümetce şüpheli olduğu için makamında bırakılması hata idi; bu hâdise sebebiyle Boğdan işi Eflak voyvodasına ve hudut kumandanlarına havale olunarak *Yaş* kasabasının kurtarılması emrolundu; filhakika devlete sadakatiyle maruf olan eski Boğdan voyvodası Manulaki Bey tekrar Boğdan voyvodası tayin olunup gerek onun ve gerek Zihneli Hasan Paşa ile Koban Hanı olup *Basarabya*'da bulunan Şahbaz Giray Kuvvetlerinin gayretleriyle *Yaş* istirdat olundu.

Sofya tarafına gelindiği sırada Avusturyalıların *Bosna* hududunu tecavüz ederek *Bosna*'nın merkezi olan *Travnik*'e otuz dört saat mesafesi olan *Dobice kalesi* taraflarına gelmiş oldukları haber alınması üzerine sevkedilen kuvvetlerle sekiz saat süren bir muharebeden sonra Nemçe kuvvetleri bozulmuş ve ikisi büyük olmak üzere beş top alınmıştır.

Avusturyalıların teşvikiyle *İpek*, *Niş*, *Semendire*, *Pozorofca*, (Pasarofca) taraflarındaki sırp reayası Koçu isminde bir serkerdenin idaresi altında yolları keserek ısyan ettiğinden üzerine

dam oldu? heman mücerred bir sualdir cenâb-ı huday-ı müteal herhalde tevfikat-ı aliyyesine mazhar eyliye. Donanmây-ı hümâyun halen Sarıyer'de lengerendâz-ı ikamet bi-emr-i huda havası olmadığından dahi hareket etmemiştir.

" Ali Paşa'da nefsaniyet yahut etraf ameli bir şey varsa ıslhâ-ı beyn için ne tedbir etmek gerektir? heman siz bilmeniz için vaki gayri vaki bilmem tashih gerektir". (Dolap 1 Sandık 7, Hatt-ı hümâyun 124).

memur edilen Süleyman Feyzi Paşa kuvvetleri [1] bunları dağıtarak temizlik yapmış ve bu suretle ordu güzergâhı âsilerden temizlenmiştir.

Serdar-ı Ekrem ordusunda ilk intizamsızlık

Sofya'da bulunulduğu sırada aradan elli gün geçmesine rağmen harp mühimmatının hâlâ gelmemesinden dolayı beklemekten bıkan yeniçeriler arasında firar başlayıp sadr-ı âzam bunu önlemek üzere askeri talimle işgal ve muvaffak olanları taltif ederek kılıç ve kalkan oyunlarını seyrederken fırsat gözeden yeniçeriler birden bire serdar-ı ekremin çadırına hücum ederek Yusuf Paşa'yı kaçırıp gürültü çıkarmışlarsa da güç hal ile işin önüne geçilmiş ve böyle nizamsız kalabalıkla harbe gitmenin ne kadar zararlı olacağı takdir olunmakla beraber çaresiz olarak *Sofya*'da kalınmıyarak ileri hareket olunmuştur.

Niş'e gelindiği zaman, *Belgrad* veya *Fethülislâm*'dan hangisine gidilmesi müzakere olunarak *Fethülislâm* tarafına gidilmesine karar verilmiş ise de o tarafın dağlık olması cihetiyle *Vidin* tarafına hareket olunarak 8 Şevval 1202 ve 12 Temmuz 1788 de *Vidin* önüne gelinmiştir. Yeniçeriler burada da ulûfe bahanesiyle edebsizlik ederek ağalarını yaralayıp kaçırmışlardır; bunların maksatlarının ulufe bahanesiyle hazineyi yağmalamak olduğu anlaşılarak düşman karşısında bu halin ne kadar feci olduğu kendilerine anlatılıp ulufelerinin verileceği temin olunduğundan bu suretle fenalıklarının önüne geçilmiştir.

Yeniçerileri böyle iki defa ayaklanmaya sevk eden otuz birinci bölük olduğundan o bölük halkı ordudan çıkarılarak *Yergöğü* (giurgiu) muhafazasına tayin edilmiş ve yeniçeri ağası Kelleci Osman ağa da azlolunarak kul kethüdası Emin ağa yeniçeri ağası olmuştur.

Vidin önüne gelindikten sonra Avusturyalılara ne taraftan hücum edileceği hakkında birkaç defa görüşülmüş, nihayet vezir-i âzamın Vidin civarında kalarak düşman üzerine bir serasker ta-

[1] Ordunun gerisindeki âsi sırp çetelerini temizliyerek güzergâhı emniyet altına almak için değerli reisülküttaplardan Süleyman Feyzi Efendi vezirlikle *Sofya* seraskerliğine tâyin edilmişti (*Mühimme* 185 s. 14, 1202; evâsıt-ı Cemaziyelevvel).

yini takarrür ettiğinden bu hizmet kendisinin arzusu üzerine tecrübeli vezirlerden Vidin muhafızı Kethüda Hasan Paşa'ya [1] verilerek Avusturya kuvvetleri üzerine gönderilmiştir.

Avusturyalılarla Ordu harbi

Serasker, kethüda Hasan Paşa *Eflak*'ın *Kalafat* mevkiine geçip ordusunu tertip ettikten sonra *Adakalesi* [2] tarafına hareket ile *Fethülislâm* [3] muhafızı Memiş Paşa da kaleden çıkarak yanındaki Balyemez toplarla *Tekkeburnu*'ndan [4] *Orşova* veya *İrşova*'daki Avusturyalıları bombardımana başladı.

Serasker Hasan Paşa *Adakalesi* üzerindeki dağların arkasından dolaşarak *Şansi* [5] kasabasını geçip *İrşova*'dan çıkan Avusturya taburları üzerine bir miktar suvari gönderdiği gibi kendisi de (Karantinehane) üstündeki dağlardan hücum ettiğinden düşman Lazarethane istihkâmlarına çekildiyse de şiddetle takip olunarak *Muhadiye* [6] boğazına doğru kaçtıklarından *Lazarethane* istihkâmları zabt olunarak külliyetli ganimet alındı.

İmparator Jozef'in plânı *Belgrad*'ı muhasara etmekti; bunun için *Zemlin* taraflarına gelmişti; fakat kumandanları, Osmanlı kuvvetlerinin *Vidin* üzerinden hududu geçerek *Muhadiye*, *Şebeş* ve hattâ *Tamışvar* taraflarını işgal eyliyeceklerini söyliyerek İmparatoru *Belgrad* muhasarasından vaz geçirdikleri sırada serasker Hasan Paşa'nın Lazarethaneyi zabt ettiği haberi gelir gelmez hemen *Şebeş* taraflarına harekete mecbur olmuştu, daha aşağıda görüleceği üzere bu sırada *Muhadiye*'nin de zabtı neticesinde Avusturyalılar *Şebeş*'i tahkim ile müdafaa tertibatı almışlardır.

Lazarethane'nin zabtından sonra serdar-ı ekrem ordu merkezini *Vidin* önünden alıp kısmen *Fethülislâm*'a naklederek serasker Hasan Paşa'nın *Muhadiye*'yi zabt etmek üzere gitmesi üzerine ona bir miktar yardımcı kuvvet gönderdiği gibi bizzat kendisi de *Belgrad* yolu üzerinde bulunan *İnlik kalesi* üzerine gitti.

Meşhur Muhadiye muharebesi

Serasker, Kethüda Hasan Paşa, serdar-ı ekremden aldığı yeni kuvvetle *Lazarethane*'den hareket ve *Tamışvar* eyaletinin kilidi olan sarp ve müstahkem *Muhadiye boğazı*'na yürüdü. Evvelâ boğazın etrafındaki tahkimatın elde edilmesi muvafık görülerek ordu sağ, sol ve merkez olarak üçe ayrılıp iptida sağda *Akpalanga* denilen ve sarp dağın tepesinde bulunup pek müstahkem olan Palanga üç günde zabt ve Palanga'daki beş altı bin Nemçelinin kimi esir ve bir çoğu maktul olup bir miktarı da kaçabilmiştir. Bundan sonra her üç koldan sıkıştırılan düşman mukavemete imkân bulamıyarak kaçtığından serasker Hasan Paşa 28 Zilkade 1202 ve 30 Ağustos 1788 de Muhadiye'yi zabt etti [1].

Bu sırada serdar-ı ekremle Memiş Paşa, çok yüksek bir tepede olan ve serdar kuvvetleriyle *Belgrad* kuvvetlerinin birleşmesinde ehemmiyeti görülen *İnlik* kalesinin zabtı için çalışarak hem karadan ve hem nehirden kayıklarla yapılan tazyik ve lağım atılmak suretiyle burası da teslim olmuştur. Yine bu esnada Nemçe hizmetine girmiş olan sırplı Koçu, Memiş Paşa'yı basmak isterken Memiş Paşa anı basarak esir etmiştir; Koçu *Semendire* ile *Niş* arasında ve *İpek* taraflarında pek çok erkek, kadın ve çocuk öldürmüş olduğundan gerek kendisi ve gerek avenesi Tuna sahilinde muhtelif yerlere asılmak suretiyle temizlen-

[1] Bu Hasan Paşa, 1768 seferinde Mora ısyanında Muhsin-zâde Mehmed Paşa maiyyetinde *Mora*'da bulunarak güzel hizmet görmüş ve sonra Melek Mehmed Paşa kethüdalığından vezirlikle *Vidin* muhafızı olmuştur. Bundan dolayı kendisine Kethüda Hasan Paşa denilmekte olup daha sonra vezir-i âzam da olmuştur. Cenaze Hasan Paşa da denilir.

[2] *Fethülislâm* kalesinin üç saat kuzeyinde ve *Tuna*'nın ortasında "*Ada-i kebir kalesi*" denilen kaledir.

[3] *Fethülislâm*, *Vidin*'den Tuna nehri boyu kuzeye çıkılırken nehrin sağ sahilinde büyük kaleyi hâvi mühim askerî bir mevkidir.

[4] *Tekkeburun* mevkii küçük bir palanga olup *İrşova*'nın karşısında ve *Tuna*'nın sağ sahilinde bulunuyordu. Fususülhikem'i şerheden meşhur mutasavvıf Sofyalı Bali Efendi mensuplarından Gazi Alemdar Ali Baba'nın kabrini ve tekkesini havi olduğundan dolayı *Tekkeburnu* diye meşhur olmuştur.

[5] *Şansi*, burası Ada kasabası mülhakatından *Tuna*'nın sağ sahilinde küçük bir nahiyedir, daha açık tâbirle *Fethülislâm* ile *İrşova* arasındadır.

[6] *Muhadiye;* İrşova'dan altı saat mesafede vaki sarp boğazın nihayetinde bir kasabadır.

[1] Muhadiyeden kaçan ceneral, *Şebeş* önüne gelip imparatorla görüşerek tabye ve siperlerinin fevkalâde muhkem olduğunu fakat Osmanlı kuvvetlerinin dağlara çıkıp oradan tazyik eylediklerini ve bu suretle külliyetli asker telef etmekten çekinmeyi muvafık gördüğünü beyan etmiştir.

mişlerdir. Koçu'yu yakalamağa muvaffak olan Memiş Paşa'ya vezirlik verilmiştir.

Şebeş muharebesi Osmanlı ordusunun bir kısmı *Sancağ-ı şerif* ile *Vidin*'de ve bir kısmı *Fethülislâm* ve diğeri de *İnlik*'de bulunduğundan serdar-ı ekrem Yusuf Paşa bu üç kısmı *İrşova* ile *Lazarethane* arasında topladı [1] ve bu suretle serdar-ı ekrem *Muhadiye*'de bulunan serasker kethüda Hasan Paşa kuvvetlerine yaklaştı; yapılan ordu müzakeresinde düşmanın toplanmasına meydan vermeden ve henüz kış mevsimine vakit varken harekâta devam edilmesine karar verildi, bu esnada İmparator Jozef de bizzat seksen binden fazla asker ve beşyüze yakın topla tahkim ettiği Şebeş boğazına gelmesi sebebiyle düşman üzerine gidilmesi kararlaştırılarak öncü olarak Çerkes Hasan Paşa ve arkasından serasker kethüda Hasan Paşa ileriye sevk olunup serdar-ı ekrem de *Muhadiye*'ye gitti; fakat *Şebeş* tarafından top seslerinin gelmesi üzerine Yusuf Paşa duramıyarak *Muhadiye*'nin muhafazasına bir miktar asker bıraktıktan sonra kendisi *Şebes* tarafına geldiği sırada Serasker Hasan Paşa'dan yirmi bin askerle yardım edilmesi hakkında mektup alması üzerine *Muhadiye*'deki kuvvetleri derhal *Şebeş* muharebesine sevketti.

Düşman iyi mevzi aldığı gibi kuvveti de çoktu; Osmanlı kuvveti ise hem az hem de nizamsız olduğundan hücum ve taarruza cesaret olunamayarak bir çare düşünülüyordu [2]. *Şebeş* ordusunda bulunan İmparator kuvvetlerinin de durumları pek iyi değildi çünkü:

Şebeş'te bulunan İmparator, Eflak taraflarında bulunan kumandanlarından general Fabriz'e maiyetindeki otuz bin kişilik bir kuvvetle Şebeş önünde bulunan Osmanlı ordusunun

[1] Serdar-ı ekrem ordusunun böyle üçe ayrılması bir cihetten Osmanlılar lehine bir hal ortaya koymuştu; çünkü imparator casusları vasıtasiyle Osmanlı kuvvetlerinin dört yüz bin kadar olup bunların birbiri ardınca tertip edilmiş olduğunu haber almış olduğundan Nemçe askerinin kuvve-i mâneviyesi kırılmıştı.

[2] Bu sırada orduda kumandanlarına itaat ederek mümkün mertebe intizam altında olan Karaosman-oğlu Ömer Ağa ile Çapan-oğlu (Cabbar-zâde) Süleyman Bey kuvvetleri vardı.

gerisine gelmesini emretmişti, fakat general Fabriz İmparatora gönderdiği mektupta yollar kapalı olduğundan oralardan geçerken yirmi bin kişi telef vereceğini ve aynı zamanda elindeki yerlerin Türklere geçeceğini beyan etmiş olduğundan zor durumda bulunan İmparator Jozef ümitsizliğe düşmüştür.

Bu sırada *Pançova* taraflarında bulunan Memiş Paşa kuvvetleri *Semendire* taraflarında bulunan Rumeli valisi ve *Belgrad* tarafları seraskeri Süleyman Feyzi Paşa'nın o havaliyi Sırp âsilerinden temizlemesiyle Rumeli'den muntazaman imdat alınmakta idi.

Serasker ordusuna gelen Koca Yusuf Paşa etrafı tetkik etmiş ve gördüğü büyük bir dağın tepesine çıkarak düşman vaziyetini ve siperlerini gözden geçirmiş ve daga bir top çıkarılsa düşman siperlerinin döğülerek haylı iş görüleceğini ve bu taraftan yapılacak bir hücumla düşman siperlerinin gerisine düşüleceğini görmüştür.

Bunun üzerine serdar-ı ekrem *Dalkılıç* ağalarını huzuruna çağırıp fikrini söylemiş ise de o tarafı gezip gören ağalar, top çıkarmak şöyle dursun kendimiz bile zor çıkabildik; fakat geceleyin dağın o taraf eteklerine siper kazılırsa düşmana zarar verilir demişlerdir; bu görüşme düşman casusları tarafından haber alınarak kumandanlar siperlerinin döğüleceğini anlayarak telâşa düşmüşlerdir; fakat ne dağa top çıkarmak tedbirine ve ne de siper kazılmasına hacet kalmadan düşmanın zabt olunan bir tabyasının işgalinden sonra İmparatorun zoruyla tutunabilen ve zaten üç taraftan sarılmış olan Avusturya kuvvetleri Osmanlı ordusundaki bir zafer şenliğinden Türk ordusuna imdat geldiğini zannnederek [1] *Muhadiye*'den getirilen piyade kuvvetlerinin taarruzlarından

[1] *Şebeş* galibiyetine takaddüm eden günlerde Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'dan orduya gelen haberde rusların *Özi* (Dinyeper) nehri ağzındaki *Pirezen adası*'nı aldıkları bildiriliyordu; Yusuf Paşa ordusundaki heyecanı arttırmak için bu haberi tersine çevirerrek *Özi* önünde Ruslar mağlup edilmiştir diye divan efendisine bir mektup yazdırarak askerler arasında okutup ilân etmiş olduğundan bu muzafferiyet haberinden Osmanlı kuvvetleri heyecana geldiği gibi düşman ordusu da bunu imdad geldi yolunda haber aldığından ve zaten bu sırada *Muhadiye*'deki yeniçeri kuvvetleri *Şebeş* önüne geldiklerinden bu haber Nemçe askerinin kuvve-i mâneviyelerini kırarak siperlerini terk etmelerine sebeb olmuştur.

evvel geceleyin suvarileri geri bırakarak siperlerini terk edip çekilmişlerdir (19 zilhicce 1202 ve 20 Eylül 1788). Avusturya kuvvetleri kaçarken bir köprüyü geçtikleri sırada iki asker arasında içki satın almak meselesinden çıkan bir kavgada Türk geldi diye çıkan şayia üzerine asker birbirini kırıp çiğneyerek kaçmıştır. *Şebeş* muharebesi onbeş gün sürmüştür.

Şebeş'den kaçan düşmanın peşini bırakmıyan Çerkes Hasan Paşa, arkadan yetişen serasker Hasan Paşa kuvvetleri Şebeş kasabasına yakın bir mahalde Nemçelileri sıkıştırıp mağlup ederek onları *Şebeş* kasabasının içine tıkmışlar ve sonra da kasabaya ateş vererek birçok Nemçeliyi kılıçtan geçirmişler ve kaçmağa muvaffak olanlar *Logoş* tarafına can atmışlardır. Bu harpte bin esir, birkaç top, cephane arabaları ve bir hayli silah ve mühimmat elde edilmiş ve İmparator ile yeğeni Arşidük Fransuva esir olmak tehlikesi geçirmişlerdir.

Memiş Paşanın muvaffakiyeti

Bu *Şebeş* galibiyetinden başka *Pançova* taraflarına sevkedilen Memiş Paşa kuvvetleri de yaptıkları harekâtta o havaliyi alt üst edip *Pançova*'yı yakmışlar ve *Tuna*'nın sol sahilinden *Belgrad*'ın karşısına kadar olan yerleri vurarak elli binden fazla esir almışlardır; bu seneki seferde elde edilen Nemçe esirlerinin miktarı Osmanlı ordusunun iki mislini bulmuş seksenden fazla top elde edilmiş ve diğer eşya, mühimmat, cephane ve sairenin hesabı kabil olmamıştır.

Son vaziyet

Vezir-i âzam karargâhını *Şebeş*'teki düşman ordugâhı mahalline naklettirdikten sonra daha içerilere *Logoş* taraflarına akınlar yapılarak ordunun yiyecek ve sair ihtiyaçlarının geriden gelmesine lüzum kalmadan ganimet maliyle idare edilmiştir.

Bundan sonra ordunun harekâtının ne suretle olacağı görüşülerek mevsimin geçmesine mebni daha ileri gidilmeyip düşman memleketi içine akınlar yapıldıktan sonra avdete karar verilmiş ve *Muhadiye* ile *Lazarethaneye* muhafız kuvvetler konularak kış karargâhı olan *Şumnu*'ya gidilmek üzere *Vidin*'e gelinmiştir.

Ordunun avdeti ve Avusturyalıların taarruzları:

Osmanlı ordusunun avdete karar vermesinden sonra Avusturya kuvvetleri taarruza geçerek daha vezir-i âzam *Şumnu* karargâhına gelmeden evvel *Muhadiye*, *Lazarethane*, *Aktabya* ve *Pançova* taraflarını geri alarak yukarıda adı geçen üç mevkideki kuvvetler mukavemet edemiyerek çekilmeğe mecbur olmuşlardır. *Pançova* taraflarını zabt ederek büyük gayreti ve kahramanlığı görülmüş olan Memiş Paşa Muhadiye muhafızlığına tayin olunup gelirken kuvvetli bir düşman fırkası kendisini karşılayarak elindeki cüz'i kuvvetile çarpışmış ve birkaç adamı kalıncaya kadar döğüştükten sonra esir düşmüştür.

Yine bu sırada Avusturyalılar, *Bosna* üzerine yüklenip huduttan içeri girdiğinden Bosna valisi asker ve zaire ile yardım istemiş ve *Bosna*'ya giren düşman *Novi* ve *Dubiçe*'yi zabtettiğinden bu hal Avusturyalılara karşı olan galebeyi müteakip vukua gelen kayıplara munzam olduğundan büyük teessürü mûcib olmuştur. Avusturya cephesindeki vaziyet bu fena şekli aldıktan başka Rus cephesindeki muvaffakiyetsizlikler dolayısiyle *Özi* ve *Bender* taraflarına yardım edilmek üzere 13 Safer 1203 ve 13 Kasım 1788'de *Ruscuk* karargâhına gelinmiştir.

Şumnu'ya gelindikten sonra vaziyet hakkında müzakere olunarak Rusların *Boğdan*'a girdikleri ve *Eflak*'ın bir kısmının işgal edilmiş olduğu düşünülerek ordu merkezinin *Edirne* olması ciheti ileri sürülmüş ve bu hususta *Edirne*, *Şumnu* ve *Ruscuk*'tan ne tarafta kışlanması muvafık olacağı müzakere olunmuş ve uzun münakaşadan sonra serdar-ı ekremin bazı mütaleası neticesinde *Ruscuk*'da kışlanmasına karar verilip *Ruscuk* ve *Yergöğü* kalelerinin tahkimine başlanmıştır [1].

Rusya Cephesi

İki taraf vaziyeti :

Bilmünasibe daha yukarılarda söylediğimiz gibi Osmanlı - Rus muharebesi *Özi* muhafızının *Kılburun* kalesini almak üzere yaptığı taarruzla başlamıştı; Osmanlı hükümeti Ruslara harp ilân etmekle beraber

[1] Koca Yusuf Paşa'nın Avusturya cephesindeki muharebesine dair Cizyedarzâde Bursalı Bahaeddin Ahmed Efendi'nin bir tarihçesi olup bir nüshası Millet kütüphanesindedir.

ordusunu tamamen hazırlamamış ve aradan altı ay geçtiği halde vaziyete bir çeki düzen verememiş olup bunu serdar-ı ekremin Avusturya üzerine giderken arkadan gelecek erzak ve mühimmat ve askeri beklememesi meydana koymuştu; bereket versin, Halil Hâmid Paşa, Ruslarla bir harbin zuhurunu muhakkak addettiğinden kaleleri tahkim ile iktiza eden asker ve mühimmat ve erzakı oldukca doldurmuş ve menzil teşkilâtı da vücuda getirmiş olduğundan muharebede evvelki 1768 harbi gibi kahkari bir mağlubiyet görülmemişti; hattâ Halil Hâmid Paşa'nın hazırlığı dolayısiyle Koca Yusuf Paşa sefere giderken bu hazırlığa işaret olmak üzere *(sefere ben gitmiyorum Halil Hâmid Paşa gidiyor)* demişti. Fakat Ruslara harp îlânında acele eden Yusuf Paşa bütün bu yapılmış işlere güvenerek kendisi bir şey yapma mıştı; bereket ki Rusyada iyi hazırlanmamış olup taarruza geçe, cek durumda değildi; o da hazırlıkla meşguldü.

Avusturya'nın da Ruslarla harbe girmesi ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa'nın Avusturya cephesine hareketinin takarrürü üzerine Rusya cephesinin kara seraskeriliği (İsmail seraskeri) sabık sadr-ı âzam Şahin Ali Paşa'ya verilmiş ve deniz tarafı da kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya tevcih edilmişti; fakat *Kılburun* vakasından sonra azledilen Şahin Ali Paşa'nın yerine Yeğen Mehmed Paşa getirilmiş ise de bunun işe başlamadan vefatı üzerine Şahin Ali Paşa tekrar tayin olunduğundan bu hal Şahin Ali Paşa'da bir yeis uyandırmış ve sadr-ı âzamın kendisine karşı istirkab tavrı da bu yeis ve teessürü arttırdığından işi sağlam tutmamıştır.

Rus cephesinde Koban Hanı Şehbaz Giray, *Basarabya*'daki tatarları etrafına toplamış ve oldukça bir kuvvet vücuda getirmişti; fakat bu Han, elindeki kuvvetleri iyice idare edememiş ve Kırım sultanlariyle mirzalarını memnun bırakmamıştı; bundan dolayı Şehbaz Giray'dan ümit edilen bir muvaffakiyet beklenemezdi.

Rusların baş kumandanı Potemkin olup bunun kumandası altında müteaddit ordular vardı. Bunlardan başka Koban yani Kafkasya'da da kırk bin kişilik ayrı bir Rus ordusu bulunduğu gibi Tiflis Hanı da Ruslara tâbi olup elinde mühim kuvveti vardı. Yüz oniki bini Potemkin kumansasında olmak üzere Rus ordusu

mevcudu iki yüz elli bin kadardı. Buna mukabil Rus cephesi seraskeri fena durumda olup düşman kuvvetleri karşısında kuvvetle duracak halde değildi. Serasker Şahin Ali Paşa yukarıda söylediğimiz sebeplerden dolayı 1768 seferindeki gayret ve faaliyetinin aksine olarak işi maşa ile tutmuş ve zaten zabt ve rabtı olmayan kuvvetler arasından firarlar başlamıştı.

Yaş ve Hotin'ın düşmesi

Boğ nehri yani *Aksu* taraflarında bulunan Potemkin *Boğdan* taraflarının işgali için gönderilen Avusturya kuvvetlerine yardım etmek üzere Soltukif ismindeki generalini *Yaş* taraflarına memur edip her iki düşman kuvvetinin birleşmesiyle o tarafların muhafazasına memur olan Şehbaz Giray ile *Boğdan* başbuğu Mikdad Paşa, mukavemet edemiyerek çekilmeğe mecbur olduklarından *Yaş* kasabası düşmanın eline geçti.

Yaş'ın düşmesi üzerine *Hotin* yolu kapanıp kuzeyde kaldığından Rus ve Avusturya kuvvetleri tarafından şiddetle muhasara olunup İsmail ordusundan yani Rus cephesi seraskerliğinden yardım edilememesi üzerine kale Ruslara teslim olarak içindekiler *Bender* ve *İsmail* cihetine geçmişlerdir (1203 Safer 1788 Kasım).

Karadenizde Ruslarla muharebe

Ruslar Azak denizini ve Kırım'ı ele geçirdikten sonra *Karadeniz*'de mühim bir donanma vücuda getirmişler ve evvelce Osmanlı gölü halinde bulunan *Karadeniz*'de Osmanlı sahil ve şehirlerini tehdid eden bir vaziyet almışlardı [1]. Bundan dolayı bu seferki muharebede Osmanlı donanması *Karadeniz*'de Ruslarla çarpışmak zorunda kalmakta idi.

1202 H.1788 M. de Osmanlı donanması Gazi Hasan Paşa kumandasiyle *İstanbul*'dan hareket ederek Rusların muhasara etmek istedikleri *Özi* kalesi önüne gelip Osmanlı ince donanmasiyle Rus ince donanması arasında birkaç defa çarpışma olmuş ve bu çarpışmada Osmanlılar fazla zayiat verdikleri için bu yüzden Os-

[1] Karadenizdeki Rus donanması bir fırtına esnasında dağılıp bunlardan birisi Karadeniz boğazına düştüğünden zabt olunmuş ve geminin üzerindeki işareti kaldırılarak pâdişahın (I. Abdülhamid'in) emriyle *Kerem-i bâri* ismiyle Osmanlı donanmasına katılmıştır (*25 Muharrem 1202 tarihli buyruldu*, Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları 3773).

manlı ince donanması eksilmişti; bu vaziyet üzerine *Özi* kalesi önünde duramayan Kaptan Paşa donanma ile oradan ayrılırken *Özi*'nin kara tarafından muhasara edilmesi ihtimaline mebni *Özi* limanına bir miktar ince donanma ile beş çekdiri bırakmış ve Rusların büyük donanmasını aramağa çıkmıştır; fakar Gazi Hasan Paşa'nın *Özi* önünden ayrılmasını müteakib Ruslar *Özi* nehrinin mansabındaki *Kerson*'da ne kadar ince donanma varsa hepsini *Özi* önüne sevk edip oradaki Osmanlı ince donanmasını sıkıştırmış ve kaçırmıştır (1202 Şevval ve 1788 Temmuz).

Bu sırada Rus donanmasının *Avlita* yani *Sivastopol* limanından kalkıp kendi üzerine geldiğini haber alan Gazi Hasan Paşa, *Yılan adası* açığında tesadüf ettiği Rus donanmasiyle yaptığı muharebede düşman donanmasını mağlup ederek *Sivastopol*'a kaçırdıktan sonra liman ağzına gelip demirlemiştir.

Özi kalesinin muhasarası [1]: Kuzeyde Osmanlı hududunun kilidi mesabesinde olan *Özi* kalesi Ruslar tarafından muhasara edilmişti; buranın kurtarılması hem kara hem de denizden kabil olacaktı; sahilin sığ olması dolayısiyle denizden yardım edilmesi ancak ince donanma ile mümkündü; halbuki Rus ince donanmasiyle vaki olan ilk temasta Osmanlı ince donanma-

[1] I. Abdülhamid harbin ibtidasından beri bu *Özi kalesi* müdafaası için vezir-i âzama bir hayli hatt-ı hümâyun göndermiştir. Onlardan birisi de suretini aşağıya koyduğum beyaz üzerine yani resen gönderilen hatt-ı hümâyundur.

Benim vezirim,

Mââzallahü teâla derya tarafından eyyam-ı şitada *Özi*'ye hücum eder ise ne tedbir olunur? Büyük kalyonlar şitaya kalmak mümkin olmadıkta, bazı sagirce sefineler ve şalopeler *Hocabey* limanında ve *Pirezen adası* tarafında kışlamak mümkin olmak gerektir zannederim; bu gece alimallah (عزّاللّه وكفى به) ve Kefâbihi sabahı ihya eyledim; saat sakizden (alaturka) beru bîdârım. Allah ve Resul aşkına ne ise tedbir, hemen istihkâm veresin. Bu Arnavud gailesinin bertaraf olması ne yüzden ise Allah için gaile-i merkum-ı def ve hemen tayin olunan paşaları dahi tanzim edesin; Nemçe dahi nakz-ı ahdeder ise elbet asi Arnavud ol tarafa döndüyse müşkil-i azim olur; hele benim bildiğim budur; hatırıma geleni yazıyorum, heman Allahü Teâlâ hazretleri teshil eyliye âmin (*Abdülhamid dosyası* Nr. 10, Vesika 1707).

Filhakika *Özi* işi padişahın dediği gibi çıkmış olup Arnavud isyanı da aynı suretle büyüyüp âsi Arnavutlar Nemçe kuvvetleri arasında bulunmak suretiyle Osmanlı askerleriyle muharebe ederek Avusturya'ya hizmet etmişlerdir.

sının mühim kısmı zâyi olduğundan Kaptan Paşa *İstanbul*'dan ince donanma ile *Sinop*'ta hazır olduğu bildirilen askerin toplanmaması üzerine aynı zamanda asker de istemişti.

İşte karadan *Özi*'yi muhasara eden Ruslar, Osmanlı ince donanmasının mağlubiyetinden sonra almış oldukları tertibat üzerine deniz tarafından da burasını muhasara altına almışlardır; bunun üzerine Gazi Hasan Paşa, donanma ile *Özi* limanı ağzındaki *Pirezen adası* önüne gelip donanmasının sığ sulara gidememesinden dolayı bir iş göremiyerek *İstanbul*'dan ince donanma ile dalkılıç ismiyle fedai kuvvetleri istemiş ve karadan da otuz bin kişilik bir kuvvetin acele *Özi* tarafına sevkini bildirmiştir; halbuki karadan *Özi*'ye yardım şöyle dursun bir taarruz vukuunda serdarın *İsmail*'de tutunmasına bile imkân olmadığından Hâmid Hüseyin Paşa kumandasında olarak kaleyi kahramanca müdafaa eden *Özi* muhafızlarının akıbeti Allaha kalmıştı.

Özi muhafızı Hâmid Hüseyin Paşa, düşmanın üç aydan beri yaptığı hücum ve beş defa yürüyüşüne karşı yapılan mukavemeti ve askerin azlığını gerek muhafız ve gerek kadın ve çocukların telef olduklarını orduya göndermiş olduğu bir mektup ile arzederek acele kuvvet gönderilmesini istemiş ve kendisine bizzat vezir-i âzam tarafından yardım edileceği bildirilmiş ise de imkân bulunamamıştır [1].

Kaptan Paşa *Pirezen* adası önünde bulunduğu sırada *Sivastopol*'dan çıkan Rus donanmasının bazı parçaları *Sinop* tarafları-

[1] Hâmid Hüseyin Paşa'nın vaziyeti izah yollu gönderdiği tahriratına cevap olarak yollanan Evahir-i Muharrem 1203 (1788 Aralık) tarihli fermandan:

Sen ki vezir-i gayyur-ı müşarünileyhsin, bu defa ordûy-ı hümâyunuma vürûd eden kaimende üç aydan beru Moskovlu'nun *Özi* serhaddini hasr u tazyik ile beş defa yürüyüş edip taife-i askeriyenin küllerinden kat-ı nazar tûl-i müddet leyl ü nehar vukubulan muharebat hasebiyle asakir-i muvahhidin nisvan ve sıbyanın ekseri mecruh şehid ve Kapudan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın bahren ianesi derkâr olup ancak berren imdat gelmediğinden ve bahren gönderilen dal kılıçların dahi serhadde duhûlüne tarik bulunamadığından ahval-i serhad perişan ve düşmanın hasr ve tazyike ikdami âşikâr olmaktan nâşi merhamet ve şefekat ve bilvücuh imdat ve ianet olunması tahrir ve iş'ar olunmuştur.

Hâmid Hüseyin Paşa'nın vaziyeti izah ve yardım için yazdığı tahrirat fermanda bu suretle kaydedildikten sonra bizzat vezir-i âzamın yardıma gelmekte olduğu ve o gelmeden evvel bazı yerlerden yardım edilmesi hakkında tesbedenlere fermanlar gönderildiği kendisine yazılmıştır (*Mühimme 185*, s. 247).

nı bombardıman etmişlerdir; bu sırada sert bir lodes rüzgârının esmesini fırsat bilen Gazi Hasan Paşa *Özi* kalesine bin beşyüz asker ve bir haylı odun koyduktan sonra *İstanbul*'a gelmiştir (1203 safer sonları ve 1788 Kasım).

Donanma ile *Büyükdere* önüne gelmiş olan Gazi Hasan Paşa'yı ayağı toziyle Birinci Abdülhamid davet ederek bir yüz aklığı gösterilmemesinden dolayı bir az sertce olarak kendisinden bunun sebebini sorması üzerine Kaptan Paşa pervasızca:

— Pâdişahım bizim kavl ve kararımız kara tarafından orduy-ı hümâyun ve deniz tarafından donanmay-ı hümâyun düşman üzerine gidecek değil mi idi? Ordu Nemçe üzerine gittiğinden Ruslar da bütün kuvvetleriyle *Özi* üzerine yüklenip galib oldu. Pâdişahım kulunuz bir adamım Eflatun dahi olsam bu kadar asker ile mukavemet olunamaz) cevabını vermiştir; fakat bu muvaffakiyetsizlik Gazi Hasan Paşa aleyhdarlarının pâdişahı Hasan Paşa'dan soğuk tutacak faaliyetlerine sebeb olmuş ve sadaret kaymakamı ile şeyhulislâmın sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa ile muhabereleri neticesinde Gazi Hasan Paşa'nın Kaptan Paşalıktan alınarak kara seraskerliğine nakli takarrür etmiştir.

Kara ordusundan *Özi*'ye yardım edilememesi *İsmail* seraskeri Şahin Ali Paşa'nın azline sebep olmuş ve yerine Hasan Paşa getirilmiştir; fakat iş serasker değiştirmekle halledilemeyip ordudan kaçanların miktarının artması ve bunların takip edilerek ceza görememeleri neticesinde serasker ordusu mevcudu yedi sekiz yüz kişiden ibaret kalmıştı; Zihneli Hasan Paşa dağılan askerden toplayabildiklerini yanına alıp *İsmail*'den çıkarak ancak üç bin askerle *Han tepesi* mevkiine kadar gidebilmişti. Serasker kuvvetlerinin daha kuzeyinde *Yaş*'ın düşmesinden sonra *Bender* taraflarına çekilen Şehbaz Giray kumandasındaki tatar kuvvetleri vardı, fakat bunların çoğu da etrafa dağılmış olup zaten akıncı kuvvetini teşkil etmiş olan tatarların mevcudunun azalmış bulunmasından dolayı bunlardan ümit edilen istifade mümkin değildi; hattâ Şehbaz Giray serdar-ı ekrem ordusundan imdad ve zahire istediği gibi Rusların yapacakları taarruzun fena netice vererek *Tuna*'nın öbür tarafına geçmeğe mecbur olacağını arzederek mutlaka yardım istemişti.

Şehbaz Giray'ın yazdığı doğru olmakla beraber kendisinin Kırım şehzadeleriyle mirzalarını darıltıp her birisinin bir tarafa çekilmesine sebep olmasından dolayı hakkında yapılan tahkikatın sabit olması üzerine Hanlıktan azlolunarak yerine *Özi*'ye imdad etmek şartiyle *Vize* kasabasında ikamete memur edilen Baht Giray, Koban Hanı tayin edildi (1203 cemaziyelevvel 1789 Şubat).

Bu sırada *Ruscuk*'ta kışlamakta olan serdar ordusu da her cihetten pek büyük bir darlık içinde bulunduğu için ne Koban Hanına ve ne de o taraflara asker ve yiyecek gönderecek durumda değildi; hudutlarda kışlamak üzere eyaletlerdeki nüfuzlu âyan ve voyvodalara kudretlerine göre kendi bedenlerinden asker tertibini havi listeler gönderildiği gibi mirili olarak yani maaşları devlet hazinesinden verilmek üzere ayrıca asker yazılması takarrür etmişti; bu defterlere göre sekiz cephe için [1] elli üç bin atlı ve yüz altmış iki bin yaya —ve yeniçeri ilâvesi de dahildir— isteniliyordu [2]. Fakat üç ay evvel tertip edilen bu asker gelmediği gibi hareketlerinden de haber yoktu bu suretle cepheler az kuvvetle kalmışlardı.

İşte donanma ve kara ordusu bu halde iken vaziyeti müsait gören Rus kuvvetleri *Özi* boğazındaki *Pirezen* adasını işgal edip *Özi*'yi dört taraftan sıkıştırmakta idi; serdar ı ekrem de ordunun müzayekasından bahis ile *İstanbul*'a arizalar takdim ediyor ve kendisinin hazırlıksız olarak çıkardığı harp neticesinde ordunun fena durumundan şikâyet ile yardım isteniyordu; bu yazdıklarına, kendisini teşcîden başka cevap verilemiyordu; hattâ Birinci Abdülhamid, vezir-i âzam ve serdar-ı ekreme:

Benim vezir-i âzamım

İş bu telhisin malûm-ı hümâyunum olmuştur, ol tarafta şitanın şiddeti mesmuumdur; hoşimdi İnşallah-ü Taâla Cenâb-ı Hakkın bunda dahi bir hikmet-i hafiyye ve lûtfu inayeti vardır; vüzeramızda gayret olmadığı malûmumdur; Hakteâla imdad eyliye. Alimalla senin sadakat ve gayretin nezd-i hümâyunumda zâhirdir;

[1] Bu sekiz cephe *Özi*, *Bender*, *Hotin*, *Boğdan*, *Eflak*, *Karayuva*, *Vidin*, *Belgrad* ve *Bosna*'dır.

[2] *Sadaret mektubî kalemi defteri* $\frac{39}{4}$

Cenâb-ı Bâri uğurunuzu küşad eyliye; ben dahi gece, gündüz duadayım seni ve seninle bile din ve devlet-i aliyyeye sadakat ve gayret üzere hizmet edenleri vahdaniyet-i bâriye vedia eyledim; bundan böyle inşaallah havalarda küşayiş memûldür; hemen Özi'ye imdad hususu senden matlub-ı hümâyunumdur;" hatt-ı hümâyununu göndererek onu dua ile teşci ediyor ve *Özi*'ye mutlaka yardım edilmesini istiyordu.

Filhakika pâdişahın *Özi*'ye yardım edilmesini istemesi üzerine Yusuf Paşa *Ruscuk*'ta müteaddid görüşmeler yaparak buraya yardımı arzu etmiş ise de yolların kapalı olması sebebiyle buna imkân görülememiş ve nihayet kendisi üç bin kadar hafif kuvvetle bizzat gitmeği muvafık görüp hazırlık yaparken kalenin düştüğü haberini almıştır.

Özi'nin düşmesi: Bizzat Mareşal Potemkin tarafından günden güne daha fazla sıkıştırılıp hiçbir taraftan yardım gelmeyen *Özi* kalesinin barınacak yeri kalmadığından mukavemet edilemez hale gelmişti; kışın şiddeti dolayısiyle Ruslar muhasarayı kaldırmayarak zeminliklerde kışlıyorlar; fakat ordularındaki kıtlıktan dolayı çok telef veriyorlardı; lâkin Potemkin kat'i surette *Özi*'yi almağa azmettiği için sebat göstermekte idi; nihayet en son çare olarak yürüyüşle kaleyi düşürmek istedi; *Özi* istihkâmlarının nehir tarafından zabtı takarrür etti; suyun soğuktan donmasından istifade ile yapılan yürüyüşte müdafilerden hepsi şehit oluncaya kadar mukavemet ettikten sonra *Özi* düşman eline düşmüştür (1203 rebiulâhır ve 1789 Ocak ibtidaları). *Özi* kalesinin düşmesine sebeb kalede bulunan قاضی kadının düşmanla gizlice haberleşip onun tarifiyle su kapısından yürüyüş etmeleri olmuştur [1].

Ruslar *Özi* muhasarasında yirmi binden fazla telef vermişlerdir. Potemkin, *Özi*'nin işgalinden sonra üç gün üç gece yağma ve katliam emrettiğinden bu üç gün, üç gece içinde ahali ve askerden yirmi beş bin kişi şehid edilmiştir [2].

[1] O tarihte yazılmış *Mecmua*, Numara 58 (Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasında), s. 60.

[2] *Özi*'nin sukutu *İstanbul*'da şâyi olmuş ve pâdişah pek mahzun olup bunun hakikat olup olmadığını tahkik için orduya yazıp *Özi*'den firar edenlerden birisini de beraber olarak göndermişti. Gönderilen memur tahriratı Yusuf Paşa'ya vermiş ve o da güya tahkik ettirmiş ve *Özi*'nin sukut etmediğini *İstanbul*'a yazıp *Özi*'den firar eden şahsı da öldürtmüştür. *Özi*'nin düşmediğine sevinen fakat şüphe içinde bulunan I. Abdülhamid buna inanır görünüp kurbanlar kestirmiştir. (Yukarıda zikr edilen *Mecmua* 58. s. 60).

Özi'nin zabtından dolayı İkinci Katerina başkumandan mareşal Potemkin'e yüz bin ruble ile bir mücevher asa ve birinci rütbeden şövalyelik alâmeti olan *Sen Jorj* nişanı ve Kazak hatmanlığı rütbesini vermiştir; *Özi* kalesinin muhasarası ibtida karadan kuşatılmak suretiyle yedi ay sürmüştür.

Birinci Abdülhamid, Rus harbinin ibtidasından îtibaren *Özi* kalesinin müdafaası ve muhasara edilmesinden sonra da kaleye yardım edilmesi hakkında müteaddit hatt-ı hümâyunlar göndermiş olduğundan buranın düşman eline geçtiği bildirilince bu hal kendisine pek ziyade dokunmuş ve hasta olmuştur [1]. Sadaret kaymakamı *Özi*'nin düştüğünü haber verdiği sırada muharebelerde böyle haller olmuştur; evvelce de yine düşman eline geçmişti; yolunda pâdişahı teselli etmek istemiş ise de pâdişah bu telhisin üst kenarına:

— Bu maddeler benim dahi malûmumdur; benim gücüme gelen, bizim devletimizin tekâsülüdür; yoksa malikül mülk Allahü azimüşşandır" dedikten sonra *Özi*, *Hotin* ve *Kırım*'ın Ruslardan islâm eline geçmeden Allah ruhumu kabzetmesin demiştir.

Ruslara karşı Osmanlı - İsveç anlaşması

Onikinci Şarl'dan beri müşterek düşmanları olan Ruslara karşı Osmanlılarla İsveçliler arasında bir yakınlık olmuş ve hattâ bu yakınlık Birinci Mahmud zamanında 1153 H./1740 M. de bir ittifak şeklinde de kendini göstermiştir.

1768 Osmanlı-Rus seferini takip eden Kırım meselesi dola-

[1] İşbu takrir (*Özi*'nin düştüğü takriri) alimallah ve kefâ bihi beni yeniden mükedder etti; bu kadar ehl-i islâmın rical ve nisa, kebir ve sagir kefere elinde esir olmak. Lahevle velakuvvete illabillah; yarab senden niyaz-i âcizânem kal'a-i mezburı yine âdâdan dest-i islâme nasib ettiğin günleri göster ve sebeb-i taksirat edenleri dünyada kahr ve ahrette azaba giriftar eyle. Gayrı berren ve bahren her kim ki sâ'y etmez ise Cemâlullah ve şefâat-i resulullahtan mahrum ola. İşte âteş-i hüzn ü kederim ile duam kabuldür; isterseniz işbu hattımı kaptanpaşaya ve sair iktiza edenlere iraet oluna. (*Başvekâlet arşivi*, Dolap 1, Sandık 5, hat 126).

yısiyle husule gelen gerginlik ve bu gerginliğin muharebeye sebep olacak bir durum arzetmesi sırasında Rus hükümeti İsveç devletinin elinden almış olduğu bir kısım *Finlandiya*'nın diğer kışmını da elde etmek işini sonraya ve müsaid bir zamana bırakarak İsveç kıralı Üçüncü Güstav'a karşı dostluk gösteriyoıdu; hattâ bu dostluğu teyid için Katerina bizzat İsveç kıralının ayağına gitmeği ihmal etmemişti.

Katerina bu zahiri dostluğu ile beraber el altından İsveç asilzadelerini kıral aleyhine tahrik etmeği de ihmal etmiyor ve İsveç'in elindeki *Finlandiva* ahalisini ayaklandırmak istiyordu. Katerina'nın bu tahriklerinden müteessir olan İsveç kıralı, Rusya'ya karşı münfail ise de harp etmeğe cesaret edememekte idi.

İşte bu sırada Osmanlı-Rus harbi îlân edilince Ruslara karşı vaziyet almış olan İngiltere ile Prusya'dan evvelkisi İsveç'e yardım için *Baltık denizi*'ne donanma göndermek ikincisi de para vadetmek suretiyle İsveç kıralını Ruslara karşı harbe teşvik etmişlerdir. Bu teşvikten cesareti artan İsveç kıralı *İstanbul*'daki elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat ederek asker ile Rusları hem deniz ve hem karadan meşgul edip kuvvetlerinin bir kısmını ve Baltık donanmasını kendi tarafında tutarak Osmanlılara bu suretle yardım etmeği teklif ile buna mukabil masrafına karşılık olarak Osmanlı hükümetinden senede üçer bin kise akçe istenmiştir.

Bu teklife mukabil Osmanlı hükümeti, asker hazırlayıp durmakla beraber böyle bir yardımın yapılamıyacağını eğer muharebe ederlerse istenilen paranın verileceğini bildirmiş fakat buna karşı İsveç elçisi muharebe senleri sekizer bin ve daha sonra on sene müddetle üçer bin kese akçe verilirse İsveçli harp eder deyip Osmanlı hükümeti de bunu kabul ettiğinden İsveç kıralı Diyet meclisinden aldığı karar üzerine Katerina'ya bazı talebleri havi gönderdiği ültimatomun reddedilmesi üzerine Rusya'ya harp açmıştır [1].

[1] İsveç kıralı bu ültimatomunda evvelce İsveç'e âit iken elinden alınan *Karelya* ve *Finlandiya*'nın iadesi Kırım'ın istiklâli ve Osmanlı hududunun 1768 seferinden evvelki hale gelinceye kadar harbe devam edileceğini ve Rusların sefer hazırlığından vazgeçmelerini bildirmiştir.

İsveç-Rus muharebesine takaddüm eden günlerde Katerina geçen 1768 seferinde olduğu gibi Rus hizmetinde bulunan Grik isminde bir İngiliz amiralının kumandasında olarak *Baltık denizi*'ndeki Rus donanmasını *Akdeniz*'e göndermek üzere çıkardığı sırada İsveç'le muharebeye tutuşması üzerine Rus donanması *Akdeniz*'e gidememiştir; Eğer bu Rus donanması Akdeniz'e gelebilmiş olsa idi Osmanlı donanmasının *Karadeniz*'de meşgul olmasından dolayı *Akdeniz*'deki adalar ile sahillerde ve Mora ile Mısır'da vaziyet çok ciddî ve nazik olurdu [1].

İsveç Rus muharebesi hem kara ve hem de denizde devam ettiği sırada *Danimarka* devleti, Ruslarla ittifakına mebni İsveç'e harp açıp bazı başarılar elde ettiyse de İngiltere ve Prusya devletlerinin Danimarka'yı tehdid etmeleri üzerine Danimarka harpten çekilmeğe mecbur olmuştur.

İsveç hükümetinin Ruslarla muharebe etmekte acele etmesi kendisi hesabına zararlı olmuş ise de bu harbin Rus donanmasının *Akdeniz*'e geçmesinden evvel îlân edilmiş olması Osmanlı devleti hesabına isabetli olmuş [2] ve bu suretle Osmanlı devleti *Akdeniz*'de emniyet içinde kalmıştır [3].

Osmanlı hükümeti vereceği para meselesinde İsveç'le anlaşmış ise de Avusturya'nın da harp îlân etmesi ve bu yüzden harp masraflarının bir misli daha artması üzerine hükümet her sene İsveç hükümetine vermeği kabul etmiş olduğu parayı veremediğinden iki taraf arasında tesbit edilen ittifaknâme tasdik edilemiyerek iş uzamıştı.

[1] Osmanlı hükümeti 1768 seferinde Rus donanmasının Akdenize gelmesinden dolayı bu defa ihtiyatlı davranıp *Mora*'nın muhafazası için mümkin mertebe hazırlık yapmış, kalelere asker ve mühimmat koymuştu (*Mühimme defteri*, 185, s. 86, Sene 1202 Receb).

[2] 1203 H. (1788 M.) senesinde de Fransa sefareti tercümanı Fonton Prusya ve İngiltere'nin teminatına rağmen elçisi namına *Bab-ı âli*'ye verdiği muhtırada rusların *Baltık* filosunun Akdenize gelmesi ihtimalinden bahis ile uyanık bulunulmasını tavsiye etmiştir. *Cevdet tasnifi, îHariciye vesikaları* Nr. 3755).

[3] Bu İsveç-Rus muharebesi her iki tarafın da galip ve mağlup olmalariyle bir aralık beraberlikle devam etmiş ise de daha sonra İsveçlilerin denizdeki bazı muvaffakiyetleri üzerine mağlubiyet ruslarda kalmış ve 1204 H. (1790 M.)'de İspanya hükümetinin tavassutiyle *Varen* mevkiinde sulh olup her iki devlet de harpten evvelki hudutlarına çekilmişlerdir.

Filhakika İsveç'in Rus donanmasını *Akdeniz*'e çıkarmamak hususunda Osmanlı devletine hizmeti büyük ise de hükümet, ordularına bile para tedarikinden âciz olduğundan mukavele mûcibince İsveç'e vermesi lâzım gelen taksiti ödeyememekte idi; buna rağmen müşterek düşmana karşı Osmanlı hükümeti ile İsveç hükümeti arasında ve 1203 şevval 18 ve 1789 Temmuz 11 de İstanbul'daki İsveç elçisinin murahhaslığiyle Üçüncü Selim'in cülusunu müteakip *Beykoz*'da bir ittifak ahidnâmesi imzalanmıştır[1].

İsveç'le Rusya arasındaki muharebede daha sonraları denizde Ruslara karşı muvaffak olan ve malî vaziyeti cihetinden fena duruma düşen İsveç nihayet Ruslarla anlaşmağa mecbur olmuş ve İspanya'nın tavassutiyle 1790 da *Varen* muahedesiyle eski hudutları üzerinden anlaşmışlardır.

Saltanat tebeddülü ve Rus cephesi

I. Abdülhamid'in vefatı ve III. Selim'in hükümdarlığı

Özi kalesinin düşman eline geçmesinden sonra kederinden hasta olan Birinci Abdülhamid az bir müddet sonra nüzül isabetiyle yatmıştı; bu sırada kendisine takdim edilen takrir ve telhislere maiyyetinden birine söyliyerek yazdırır ve o suretle cevab verirdi [2]. Vefatından bir gün evvel kendisi-

[1] Bu ittifak senedi dört madde ve bir hatime üzerine aktedilerek teâti edilmiş olup Osmanlı hükümeti tarafından *Karadeniz boğazı* muhafızı ve Kocaeli sancağı mutasarrıfı Mustafa Paşa ile Rumeli Kazaskeri Hâmidî-zâde Mustafa ve Sabık Anadolu kazaskeri Abdullah ve Reisülküttab Raşid Efendi'lerle İsveç elçisi Jedar de Hidnistam murahhas olmuşlardır. Bu anlaşma Ruslarla muharebe eden İsveç'e nakdî yardım üzerine yapılıp fasılalı müzakerelerden sonra muahedenin akdinden itibaren mecmuı yirmi bin kese üzerine tesbit edilmiştir.

Bu ittifak senedi mûcibince sened tarihinden itibaren ruslarla muharebe esnasında İsveç hükümetine sefiri vasıtasiyle her sene ikişer bin kese akçe verilecek harpten sonra bakiye kalan mikdar müsavi kısımlara ayrılmak suretiyle on taksitte ödenecekti. Senedin ikinci maddesi mûcibince her iki taraf yalnız başına ruslarla sulh olmayacaklardı (*Cevdet tarihi*, c. 4, s. 361).

[2] 14 Cemaziyelevvel 1203 ve 10 Şubat 1789)'da Prusya elçisi ile kaptanpaşa konağında vâki görüşmeye dair olan telhisin üstünde pâdişahın müsaadesini havi olan hatt-ı hümâyun Birinci Abdülhâmid'in kendi yazısı değildir; bundan anlaşıldığına göre Pâdişah bu sırada menzul vaziyettedir. (*Abdülhamid-i Evvel kartonu*, Nr. 5, Vesika Nr. 1107).

ni fazla rahatsız ve ümitsiz görüp mûtad üzere Receb ayının on ikisinde çıkması lâzım gelen sürrenin iki gün evvel çıkmasını emredip kendisi de koltukla kubbe altına gelmiş ve Mekke emirine gidecek nâmeyi kendi eliyle sürre eminine teslim ettikten sonra hareme avdetini müteakip hastalığı artarak ertesi gün yâni 11 Receb 1203 ve 7 Nisan 1789 da vefat ederek yerine biraderi Üçüncü Mustafa'nın oğlu Üçüncü Selim hükümdar olmuştur.

Hüsn-i niyet ve samimiyet ile çalışan fakat hilm ve mülâyimeti ile tesir altında kalan Birinci Abdülhamid'in vefatını müteakip henüz yirmi sekiz yaşında bulunan ve veliahdlığından beri bir an evvel saltanata geçerek kat'i ıslahat yapmak isteyen şehzade Selim'in hükümdarlığı halka bir ümid vererek muharebe heyecanı arttı.

Cephe vaziyeti

Üçüncü Selim'in cülusunu müteakip sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa'ya yeni pâdişahın mührü ve sadarette ibka fermanı gönderildi. Genç pâdişah bu fermanında düşmanlardan intikam alınmadıkça kılıcın kınına girmiyeceğini bildiriyordu [1]. Kışın geçmesi sebebiyle serdar-ı ekrem, *Ruscuk* sahrasına çıkmıştı. Ruslar *Özi*'yi aldıktan sonra *Dinyester* üzerinden mühim kalelerde olan *Bender*'i muhasara etmişlerdi. Romanzof ordusuna mensup Kamenski ve Prens de Koburg kumandalarında olarak bir kısım Rus ve Avusturya kuvvetleri *Boğdan*'da bulunmakta olup [2]. Bunlar vaziyete göre müşterek hareket ediyorlardı.

İsmail tarafında serasker bulunan Zihneli Hasan Paşa'-

[1] III. Sultan Selim sadaret kaymakamı Salih Paşa'ya göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunda Yusuf Paşa'nın sadarette ibka edildiğini zikrettikten sonra "düşman-i din olan Moskov ve Nemçe keferelerine ..... îlay-ı kelimetullah için ve ahz-ı intikam olunmadıkça seyf-i cihâd-ı şehriyarânem idhal-i niyam olunmamak cezm kerde-i daveranemdir" denilmekte idi (*Edip Efendi tarihi*, Kütüphanemizdeki yazma nüsha, ikinci kısım s. 8). Bu tarih yanlış olarak Teşrîfatî Naim Efendi tarihi ismi altında *tarih vesikaları dergisi*'nin 13'üncü sayısından itibaren neşredilmiştir.

[2] Avusturya ile olan muharebenin en hararetli zamanında Prens dö Koburg, *Transilvanya* (Erdel) taraflarında bulunarak *Eflak* ve *Boğdan*'a yapılan taarruz kuvvetlerinin kumandanı idi.

dan askerî sınıfı memnun olmayıp kendisi de bu işin ehli olmadığını söylediğinder azlolunarak yerine Ankaralı Seyyid Hacı Abdi Paşa getirilmiş ve daha sonra da Gazi Hasan Paşa *İsmail* seraske i olmuştur.

Bu sırada bir Rus generali kumandasiyle *Kalas* üzerine gelen Rus kuvvetleri altı bin kadar Osmanlı kuvvetiyle muharebe edip kumandanları İbrahim Paşa'yı esir ve onüç kadar da top elde etti. Osmanlı ordusunun *Boğdan*'ı düşmandan kurtarmak isterken *Kalas* vakası telâşı mûcib oldu; bu halden sonra vezir-i âzamın *Ruscuk*'tan kalkarak *Silistre* taraflarına gitmesi kararlaştırıldı; fakat askerî vaziyet iyi olmadığı gibi elde para da yoktu; *İstanbul*'a feryadnâmeler gönderilerek para isteniyordu; devlet hazinesinde ise birşey yoktu.

Serdar-ı ekrem Yusuf Paşa *Silistre* tarafına gideceği için *Bükreş* cephesini takviye ve *Boğdan*'dan düşmanı çıkarmak üzere *Yergöğü*'de bir ordu teşkil edip elde işe yarar bir vezir bulunmadığından kapıcıbaşı iken mirmiranlık (Beylerbeyilik) verilen Kemankeş Mustafa Paşa'yı *Yergöğü* ordusuna kumandan tayin edip kendisi de durmayıp tebdil suretiyle *Bükreş*, *İbrail* ve *Kalas* taraflarını teftiş etmekte idi.

Yusuf Paşa'nın azli

Sultan III. Selim, sadarette ibkasından takriben elli gün sonra sadr-ı âzam Yusuf Paşa'yı azleylediği gibi (1203 ramazan ve 1789 Haziran) onun efendisi olan Kaptân-ı Derya Gazi Hasan paşayı da amcası Abdülhamid zamanında tekarrür eden kara seraskerliğine tayin ile *Özi*'nin kurtarılmasına memur etti. Tahminlere göre bu tebeddüllerin iç yüzü Üçüncü Selim'i hükümdar yapmak isteyen Halil Hâmid paşa tertibatının Gazi Hasan paşa tarafından haber verilerek muvaffak olunamaması ve Yusuf Paşa'nın da Gazi Hasan Paşa'nın adamı olmasıdır. Yusuf Paşa'nın azlinin zahiri sebebi *Kalas* vakası ve bir de irtişa ile lekelenmiş olmasıdır.

Yusuf Paşa azlinden sonra *Eflak* ve *Vidin* seraskerliklerinden hangisini isterse oraya tayin edileceği kendi reyine bırakılmış olduğundan o da *Vidin* seraslerliğini kabul etmiş ve yerine seraskerlikle Avusturya cephesinde *Lazarethane* ile, *Mu-*

hadiye ve *Şebeş* muharebelerini kazanmış olan Kethüda Hasan Paşa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur [1]. Bu zat gayyur, cidden harp adamı tedbirli ve değerli bir kumandan olmakla beraber sadaretle birlikte serdar-ı ekremliği taşıyacak kudrette değildi; bundan ordu maneviyatının bozuk olmasının da tesîri vardı. pâdişahın etrafındakilerin müdahaleleri de işini bozuyordu; Yusuf Paşa'ya Abdülhamid'in fevkalâde îtimadı olduğundan o işine hiç kimseyi müdahale ettirmezdi; yeni vezir-i âzam onun gibi yapamadı; serdar ordusunda ihtiyaca sarf edilecek para olmadığı gibi nakil vasıtaları da pek azdı; bunun için ordunun ileri gitmesine imkân yoktu.

İstanbul'daki saray ve devlet adamları ordunun fena durumlarını bilmedikleri için harbe devama taraftar idiler; pâdişah da bu yolda serdar-ı ekreme teşvik ve teşcii hâvi hatt-ı hümâyunlar göndermekte idi. Bu sırada ordu harekâtı hakkında görüşülerek vaziyet tesbit edildi.

Rus ordusunun bir kolu *Hocabey* (Odesa) bir kolu *Lehistan*da olup Romanzov'un kumandasında olan bir kolu da *Yaş*da bulunmakta idi. Osmanlı cephesinde serdar-ı ekrem ordusunun ağırlıklarını nakledecek hayvan yoktu; binâenaleyh bu vaziyetle serdar-ı ekremin hareketine imkân olmadığından *Bender*, *Akkerman*, *İsmail* ve *İbrail* taraflarındaki kuvvetlerin takviyesi için *İsmail* seraskeri Gazi Hasan Paşa'nın bir an evvel Orduya gelmesine karar verildikten sonra *Yergöği*'deki Kemankeş Mustafa Paşa kuvvetlerinin de takviye edilerek *Bükreş*'e ve oradan da *Yaş*'a düşman üzerine sevki muvafık görüldü.

Fokşâni mağlubiyeti

Rumeli beylerbeyiliği payesiyle *Yergöğü* ordusuna kumandan olan Kemankeş Mustafa Paşa 1203 Şevval 1789 Temmuzda *Yergöğü*'den hareket ederek evvelâ *Bükreş*'e gelip oradan *Boğdan* hududundaki *Fokşâni* kasabasına kadar gidip Eflak Beyi Mavroyani Bey de yanına gelerek mevcut kuvveti yirmibeş bini bulmuştu;

[1] Kethüda Hasan Paşa sadr-ı âzam olarak orduya geldiği zaman ağır hasta olup sadaret hil'ati yatakta giydirildiğinden dolayı ordu halkı tarafından kendisine Cenaze Hasan Paşa lâkabı verilmiştir. (*Cevdet tarihi*, c. 4, s. 307); Melek Mehmed Paşa kethüdalığı dolayısiyle hükümetce Kethüda Hasan Paşa diye meşhurdur.

tecrübesiz ve mağrur olan Mustafa Paşa, kuvvetine güvenip düşmanı hiç mertebesinde tutmak gafletini göstererek *Yaş* kasabası üzerine gitmeği tasavvur etmişti; fakat bu sırada onbin kadar kuvvetle gizlice *Siyret nehri*'nin sağına *Fokşâni* tarafına geçen Rus generali Sovarov Avusturya generali ile muhabere edip her ikisi ansızın Kemankeş Mustafa Paşa kuvvetleri üzerine yürümüşlerdir.

Kemankeş Paşa iki tarafın ittifakından haberi olmadığından kendi üzerine gelenlerin yalnız Rus kuvveti olduğunu zannederek onlarla muharebe ederken sol koldan da Avusturyalıların taarruzuna uğradığından iki ateş arasında kalıp askerinin çoğu şehid ve esir ve bütün ordu levazımatı, cephane ve saire düşmana bırakılmıştır (9 zilkade 1203 ve 1 Ağustos 1789).

Bu muharebede Kemankeş kuvvetlerinin sağ kanadını teşkil eden kuvvetlerden iki yüz kadar yeniçeri kaçmayarak *Samuel manastrı*'na girip hücum eden Nemçe kuvvetlerini birkaç defa bozmuşlar ve bir elebaşılarını katletmişlerdir. Bu bir avuç yeniçeri atılan toplardan ve cephanenin ateş almasından aslâ fütur getirmeyerek şehid düşünceye kadar döğüşmüşlerdir.

Ordunun İbrail tarafına geçmesi

Daha yukarıda söylendiği üzere serdâr-ı ekrem ordusunun ileri gitmiyerek yerinde kalması takarrür etmişti; bu sırada *Fokşâni* vakasının haber alınması ve aynı zamanda serdar-ı ekreme gelen hatt-ı hümâyunda da *Bender* ve *Akkerman* taraflarına hareket olunması emrolunduğundan yapılan müzakerede *İbrail* tarafına gidilmesi kararlaştırılarak îcabeden tertibat alındıktan sonra *Tuna*'ya köprü kurulmasına lüzum görülmeyerek üstü açıklarla *İbrail* sahrasına geçildi (30 Ağustos 1789).

Padişahın Orduyı teşci fermanı

Bu sırada genç pâdişah Üçüncü Sultan Selim'den askere, teşci ve nasihatı hâvi bir ferman geldi; orduda okutulan bu fermanın miktarı çoğaltılarak her tarafa dağıtıldı; pâdişahın bu fermanının bazı kısımları şöyledir:

"Âbâ-ve ecdadım mücahid ve cihangir pâdişahlar olup, kırk, elli şâhlık yerleri evvelâ Allahü taalânın tevfik ve inayeti ve saniyen Hacı Bektaşı köçekleri ve din yolunda sinelerini düşmanların top ve tüfenğine siper eden yeniçeri ocağı gazileri ve sair ocaklar ve mürettep olan askerler sây ve sebâtı ile fethettiler; ve ol gaziler ve dilâverler pâdişahlarını mânevî baba gibi bilip emrine mûti ve düşman karşısında demirden duvar gibi durup şeriat-i Muhammediyye uğrunda arslanlar gibi âdaya hücum ettiler; cenâb-ı rahim ve gaffar durakların cennet eylesin.

"Elhamdülillâh bizim zamanımızdaki asakirimiz dahi anlar gibidir ve belki içlerinde yiğitler vardır ki şecaatte evvelkilerden ziyadedir; bu ne hal ve keyfiyettir ki düşmandan yüz döndürülüp âdây-ı din memleketimizi almağa başladı; Cenâb-ı Hak bizlere nusret ve zaferler ihsan eyliye.

"Moskovlar, evvelki seferlerde ve hususâ bu seferimizde kıraliçeleri namına bir avratın gayreti için açlığa ve susuzluğa ve kışa ve yaza ve yara ve bereye tahammül edip beşyüz seneye baliğdir ki mülûk-i nesaraya galebe ile meşhur olan Devlet-i Osmaniyye'ye bu hasaretleri etti; istilâ ettiği vilâyetlerimizde eteğinin ucunu ecnebi görmemiş kızları ve ıyâl ve evladlarını esir edip zevceleri ve babaları ve kardeşleri görerek ırzlarını hetk ettiler ve bu kadar sıbyanı analarından ve babalarından ayırıp kendi âyinlerine koydular; gayret-i islâm nice oldu? Ben şehzade iken bunları işitip kan ağlardım ve gayretimden gözlerime uyku girmezdi.

"Ehl-i islâma bu hakaretleri eden düşmanların kast ve niyetleri ne olduğunu mülâhaza lâzım değil midir? Benim sizlerden dirîğim olmayıp devletin kudreti mertebe vezaif ve tayinatınız verilmekte ve gaza levazımatınızı görmekte pâdişahlar zimmetine vâcib olanı icra ediyorum.

"Gazi dilâvar kullarım! Cümlenizden iltimas ederim ki gayret kemerini birkaç yerden belinize bağlayıp cebanlık ve alçaklık edenleri kabul etmeyip düşmandan ahz-ı intikama ihtimam edesiz; benim duam sizinle biledir, büyüğünüz, küçüğünüz berhurdar olasız; Hazret-i fettahu müstean sizleri mansur ve muzaffer eyliye âmin[1].

[1] *Cevdet tarihi* c. 4, s. 363.

Askerin tahlifi

İbrail tarafına gelindikten sonra düşmandan *Fokşâni* mağlubiyetinin intikamının alınması kararlaştı. Düşmanın mevcudu hakkında malûmat alınarak *İbrail*'in batı tarafına *Tuna*'ya dökülen *Siret* nehrinin ayaklarından olan *Bozasuyu* üzerine köprü kuruldu; bu sırada gelmiş ve okunmuş olan pâdişahın fermanının tesiri altında olarak muharebede sabr ve sebat hakkında asker tahlif edildi.

Serdar-ı ekrem bir kılıç ile bir kelâm-ı kadimi ortaya koyarak muharebede sabr ve sebatın faziletine ve sebatsızlığın fenalığına dair bir kâğıt üzerine kaleme alınmış tahlif kâğıdını okuttuktan sonra ağlaşılarak serdar-ı ekremle musafaha olunup düşmandan yüz döndürülmeyeceğine dair ahd-ü misak edildikten sonr *Bozasuyu*'ndan karşı tarafa geçildi (23 Zilhicce 1203 ve 17 Eylül 1789).

Boza (Buzaov) bozgunu

Boza suyu geçildikten sonra *Remnik çayı* da geçilip her ihtimale karşı yeniçeriler metris kazarak siperlenmişlerse de düşmanın daha ileride bulunduğu haber alınması üzerine yeniçerilerin burada kalmayarak çarhacı, yani öncü kumandanı Abdi Paşa'nın göstereceği yerde siperlenmeleri kararlaştırılmıştı; fakat Ruslar daha evvel gelip Abdi Paşa'nın münasip gördüğü yeri işgal etmiş olduklarından yeniçeriler eski yerlerinde kalmışlardı.

İşte bu sırada *Fokşani* yakınında bulunan Kemankeş Mustafa Paşa'nın cüz'î kuvvetine Rusların taarruzunu haber alan Abdi Paşa tertibat almadan sellemehüsselâm Mustafa Paşa'ya yardıma koşmuş ve Ruslarla muharebeye tutuşmuştur. Bu muharebe olunan mahal ile yeniçerilerin *Remnik* siperleri arası oldukça birbirine yakın olduğundan bu siperlerdeki yeniçeriler top tüfek seslerini duyup düşmandan yüz döndürmiyeceklerine dair ettikleri yeminin heyecaniyle kendilerine emir verilmeden yerlerinden kalkarak muharebe sahasına koşmuşlar ve harp yerine bir saat mesafede durup kendilerine yeni siperler kazmağa başlamışlardır.

Bu esnada Kemankeş Paşa'nın düşmandan aldığı iki esirin serdar-ı ekreme gönderilmek üzere önlerinden geçtiğini gören yeniçeriler düşman bozuldu diyerek bütün bütün ihtiyatsız hareket ederek bu siperlerini de bırakıp daha ileri gitmişlerdir.

Rus kumandanı Sovarov gayet mahirane hareket ederek hücum ile Kemankeş Mustafa Paşa kuvvetlerini bozduktan sonra ordunun hemen bütün suvari kuvvetleri emrinde bulunan çerha kumandanı Abdi Paşa üzerine yüklenmiştir. Bunun üzerine suvari kuvvetleri yavaş yavaş geri çekilmeğe başladığı sırada Rus kumandanı top ve humbara yağdırmağa başladığından vaziyet nazik bir şekil almıştır.

Bu sırada serdar-ı ekrem Kethüda Hasan Paşa vaziyeti tetkik için bir miktar suvari ile ileri gidip yeniçerilerin açtıkları metrislere kadar gelmiş ise de burada siperleri muhafazaya kâfi yeniçeri bulamadığı gibi suvarilerin de geri çekilmekte olduğunu haber alınca telâş etti.

Osmanlı suvarisini topla geriletip süren Sovarov, kendi suvarisini de yeniçeri siperlerinin sol tarafına dolaştırıp askere şaşkınlık verdiği sırada yeniçeriler siperlere gelip orada kalarak mukavemet göstermişlerdir; fakat çekilen Osmanlı suvarisinin yeniçeri siperlerinin iki cenahlarına gelip kartal kanadı gibi mevki almaları lâzım geldiğinden serdar-ı ekrem "bire meded,, diyerek suvariyi siperlerin iki başına iade etmek istediği sırada suvari ile serdar-ı ekrem arasına düşman kuvveti girdiğinden düşmanın siperlere düşen top tanelerinden siperlerdeki yeniçeriler korkup mevkilerini terk edip onlar da, kaçan suvarinin peşinden kaçmağa başlamışlardır. Her ne kadar bu kaçanları durdurmak için ettikleri yeminler hatırlatılmak istenilmiş ise de bozgunun önüne durulamıyarak bu suretle *Remnik çayı*'nin önüne kadar gelinmiştir.

Burada düşmanın taarruzuna karşı serdar-ı ekrem maiyyeti suvarisiyle piyadeyi düşman taarruzundan koruyarak *Remnik suyu*'nu karşı tarafına geçirdiği sırada köprü yıkıldığından bir miktar asker boğulmuş ise de nihayet bin müşkilâtla çay geçilerek *Boza suyu* kenarına gelinmiştir (3 Muharrem 1204 / 23 Eylül 1789).

Ertesi günü nehrin üç yerinden geçit bulunup asker buralardan geçerken düşman takip eder korkusiyle telâş edildiğinden bu lüzumsuz aceleden bir kısım asker boğulduğu gibi bunlar arasında reisülküttab Hayri Efendi de vardı; nihayet mağlup

olan serdar-ı ekrem ordusu *İbrail*'e gelmiş ve bu vaziyeti *İstanbul*'a bildirmiştir [1].

Düşman menbalarına göre bu muharebede serdar-ı ekrem ordusu yüz bin kadar olup Rus ve Avusturya müşterek kuvvetleri de yirmi beş veya otuz bin kadardı [2]. Bu büyük Osmanlı ordusunda top adedi çok azdı.

İsmail muzafferiyeti

Boza mağlubiyetinin hemen arkasından Ruslar da *İsmail* önünde mağlup oldular. İsmail seraskeri olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa *Kavşan* mevkiinde bulunan' Koban Hanı Baht Giray Han ile muhabere ederek Hantepesin'deki Rus kuvvetleri üzerine hareket etmiş iseler de *Tabak köprüsü* muharebesinde mağlup olarak İsmail kalesine çekilmişlerdi.

Bunun üzerine Rus ordusu kumandanı Saltikov bütün kuvvetleriyle gelip *İsmail kalesi*'ni sarmışsa da Gazi Hasan Paşa'nın şiddetli taarruziyle mağlup olarak çekilmiştir (3 Muharrem 1204/23 Eylül 1789). Rusların bu mağlubiyetiyle kalmayarak tekrar taarruz etmek ihtimaline binaen Gazi Hasan Paşa ile Baht Giray serdar ordusundan yardım istediklerinden *Boza* mağlubiyetinden sonra *İbrail*'e avdet eden Kethüda Hasan Paşa, bundan sonra ordunun Tuna'nın sol sahilinde duramıyacağına mebni o taraflarda bulunan *Kili*, *Akkerman* ve *İsmail* kalelerine mümkin olduğu kadar asker ve para yollamıştır.

Serdar-ı ekrem, İbrail'de bulunduğu sırada askerin bir ısyan çıkaracak dereceye gelen ısrarları üzerine *Tuna*'nın karşı tarafındaki *Maçin* mevkiine geçmiş, fakat hem askerin azlığından ve hem de zahire darlığından dolayı orada kalması da mümkin olamayacağından *İbrail*, ve *İsakcı* taraflarına da birer miktar

[1] Bu muharebenin askerî safahatı hakkında Avusturya harp jurnallarından tercüme edilmiş olarak *Cevdet tarihi*'nde epi malûmat vardır (C. 4, s. 321).

[2] Osmanlı kuvvetinin çokluğuna nazaran Prens Koburg müdafaa vaziyetinde kalınmasını Sovarov'a teklif etti ise de Rus kumandanı, bize nisbetle Osmanlı kuvveti ziyade olduğundan istihkâm yapsak da her tarafımızı sarıp ya muharebe eder veyahut silâhları teslime mecbur oluruz; ben muharebeden başka çare görmüyorum; böyle az kuvvetle galip gelirsek büyük iftiharı mûcib olur, mağlup olursak düşmana iftiharı mûcib olmaz demiştir (*Cevdet tarihi* c. 4. s. 322).

kuvvetle kumandanlar bıraktıktan sonra kış karargâhı olan *Şumnu* kasabasına gelmiştir (8 Safer 1204 / Ekim 1789).

Boza mağlubiyetinden sonra Prens Koburg, Bükreş taraflarına kadar geldiği gibi henüz Osmanlı ordusu *Şumnu*'ya girmeden evvel Ruslar da müstahkem bir mevki olan *Akkerman*'ı kuşatmışlardır. Buraya denizden ve *İsmail* kalesi tarafından yardım edilmesi mümkin iken kale ahalisi askerin azlığını ve zahirenin noksanlığını ileri sürerek muhafız Tayfur Paşa'yı tazyik ettiklerinden burası da Rusların eline geçmiştir.

Avusturya cephesindeki durum

Belgrad'ın düşmesi

Daha serdar-ı ekrem Yusuf Paşa zamanında Avusturyalılar mukabil harekâtla *Şebeş*, *Muhadiye* ve *Lazarethane*'yi geri alıp *Pançova*'yı da kurtardıktan sonra asıl hedefleri olan *Belgrad* üzerine yüklenerek burasını muhasara edip döğmeğe başlamışlardı.

Avusturya kumandanı Lode, Belgrad muhafızı Osman Paşa'ya kalenin teslim edilmesini bildirmiştir. *Belgrad*'a yardım etmek için serasker ve Rumeli valisi Abdi Paşa memur edilmişse de harp sahalarında hizmeti görülmeyen fakat başına topladığı kalabalık bir kuvvetle hükümete kafa tutan Abdi Paşa'dan bir faide görülmemiş ve Osman Paşa da bir zaman daha mukavemet etmek mümkin iken korkaklığı yüzünden bunu yapmadığından yirmi gün muhasaradan sonra *Belgrad* düşmana teslim edilmiştir (1204 Safer/1789 Ekim).

Avusturyalıların diğer başarıları

Belgrad'ın elden çıkması üzerine düşmanın *Sırbistan*'a sarkması ihtimali düşünülerek o taraftа değerli bir vezir bulunmadığından ve Abdi Paşa'nın üzerine düşülüp azledilse başındaki kalabalık dolayısiyle ısyan edeceğinden korkularak Rumeli valiliği ile o cephe seraskerliği yine o hainin üzerine bırakılmıştır.

Bu sırada muhasara edilmekte olan *Semendire* kalesi Avusturyalıların eline düştüğü gibi *Fethülislâm* palangasında muhafız bulunan Pekmezci Mehmed Paşa'nın, *Ada kalesi* önüne düşmanın geldiğini haber alması üzerine *Fethülislâm*'ı bırakıp çıkması neticesinde burası da düşmanın işgaline uğrayarak *Ada-*

kale muhasara altına düşmüş ve bundan başka Nemçe kuvvetleriyle beraber Sırp reâyâsı da *Vidin* ve *Niş* taraflarını tehdid etmeğe başlamışlardır.

İşte Avusturya cephesindeki bu tehlikeli durum üzerine Arnavutluk taraflarındaki sancak beyleri *Niş* seraskeri maiyyetine memur edildikleri gibi *İbrail*, *İsmail* ve *Babadağı* taraflarına da kuvvet sevki için Balkan kazalarından o taraflara kuvvet sevkine Aydoslu Mehmed Paşa sürücü tayin olunmuştur.

Böylece birbirini takip eden mağlubiyetlerden dolayı pek müteessir olan Üçüncü Selim, sadaret kaymakamına gönderdiği hatt-ı hümâyunda:

"Bu sefer ahvali nasıl olacaktır? Bu kadar memaliki ocaklar neferatı din gayreti çekerek fethettikleri malum iken şimdi ocaklarda bu halet olmayıp firar ediyorlar; mîrî namiyle zam olunanlar, yol, erkân bilmez bir alay yağmacı makulesi olup düşman karşısında etmedik fenalık komayorlar; böyle sefer mi olur? düşmandan intikam almağa böyle mi çalışılur? Sâbıka bu kadar fütuhata mazhar olanlar nev'i beşerden değiller miydi? olan oldu; bundan sonra gafletten uyanıp düşmandan intikam almanın çaresine bakalım; benim matlubum ve Cenab-ı Haktan niyazım â'dâdan intikam alınmadıkça kılıç kınına girmemektir.

"İbtiday-ı cülusumda sefere gideyim dedim, münasip görmediler, işte böyle oldu; hoş imdi kendi cürüm ve ısyanımızdır; bu defa cümleniz ittifak edip asker, zahire ve mühimmat ne lâzım ise birinde kusur olunmasun; benim de hareketim iktiza ederse binnefs sefere giderim; işleri ona göre tanzim edesin, yolları ve *Edirne* sarayını nizamlayasın; durup oturacak vakitler değildir, bizim halimizi gören sefer yok zanneder; Mazallah devlete tezelzül gelse yalnız bana raci olmayıp cümlenize âit olur, nimeti yerine getirecek hizmete çalışasınız; ben de sizin birinizim; beraber çalışırım; dinimiz hürmetine şu sefere ikdam-ı tam ve düşmanlardan avn-i hakla ahz-ı intikam edelim. Ben, gece gündüz cenâb-ı Hakka niyâz edip gece ve gündüz ağlayıp Yarab beni rusvây-ı cihan edip kâfire mağlup ve perişan etmeden ve zamanımda ümmeti muhammedin böyle perişanlığını görmeden ilâhi sen beni bir iki gün mukaddem helâk eyle deyüp cenâb ı hakka niyaz ediyorum. Siz de rızaen lillah-i taâlâ sây ve himmet edesiniz. Böylei

â'dây-ı dine rezil olmak şân-ı devletimize ve dinimize lâyık değildir; ben dünyaya bakmağa hicab ediyorum" [1].

Rus cebhesi vaziyeti

Cezayirli Gazi Hasan Paşanın sadareti

Her iki cephe vaziyetinin fenalaşması *Akkerman*, *Fethülislâm*, *Semendire* ve *Belgrad* kalelerinin birbiri ardından düşmeleri ortalığa şaşkınlık verdiğinden vezir-i âzamın değiştirilmesine lüzum görüldü: ordu seraskerliklerinde muvaffak olan serdar-ı ekrem Kethüda Hasan Paşa'nın büyük çapta sevk ve idare kabiliyeti olmadığı tahakkuk etmişti; fakat o makama kimin getirilmesi lâzım geleceği hakkında bir karar verilemiyordu.

Nihayet münasip bir vezir intihanı için istihareye [2] karar verildi, pâdişah ile şeyhulislâm istihareye yattılar; şeyhulislâm Hamidî zâde istiharede hiç bir şey görmediğini söyledi; Pâdişah istiharesinde üç defa İsmail seraskeri Gazi Hasan Paşa'yı gördüğünü beyan ettiğinden sedettiği şartlar'ın kabuliyle mühri hümayun ona verildi (1204 Rebîulevvel/1789 Kasım).

Gazi Hasan Paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olunca *Şumnu* karargâhına gelmeden evvel halkın ve muhafızların kendisini tazyikle *Akkerman*'ı Ruslara teslim etmiş olan Tayfur Paşa'yı îdam edip o taraflarda bazı müdafaa tertibatı aldıktan sonra *Şumnu* ordugâhına geldi ve orada da bazı devlet ricalini îdam eylemek sureti ile etrafa dehşet verdi ve kendisine harp ve sulhte bütün işlerinde tam salâhiyet verildi [3].

[1] Hatt-ı hümâyundan hülâsa (*Cevdet tarihi* c. 4. s. 364). Askerin bu hali neticesinde gerek 1768 ve gerek bu seferdeki mağlubiyetler Sultan Selim'i Avrupa orduları gibi yeni bir ordu teşkiline sevketmiştir.

[2] *İstihare*, hayır isteme, bir işin iyi veya kötü olacağını anlamak üzere rüyaya yatmak demektir.

[3] İkinci imrahor Cabir-zâde İbrahim Ağa ile *Şumnu*'da bulunan Gazi Hasan Paşa'ya gizlice gönderilen hatt-ı hümâyundan:

Sen ki bi'l-fiil vezir-i âzam ve bi'l-istiklâl serdar-ı ekremimsin,

Seni selâm-ı selâmet encâm-ı şâhânem ile teltif eyledikten sonra malûmun olsun ki baş çuhadar kulum avdet eyleyip geldikten sonra bilcümle maruzatın makbul-i hümâyunum olmuştur; sana istiklâl-i tam verdim, cüz'î ve küllî umur-ı devletimi dest-ı sadıkanene ihale ve tefviz ettim. Gerek mütareke ve gerek sulh ve salah hususlarında her hangisi din-ü devlertime نفع enfâ ve sân-ı salta-

Benderin düşmesi Daha yukarılarda İsmail muzafferiyeti başlıklı kısımda görüldüğü üzere İsmail kalesi önünde Gazi Hasan Paşa tarafından mağlup edilen Rus kuvvetleri dönüşte *Dinyester* (Turla) kenarına yakın müstahkem bir mevki olan *Bender*'i muhasara etmişlerdi. *Bender* muhasarası esnasında Rus orduları baş kumandanı Potemkin kale muhafızıyle kale zabitlerine ve kale halkına hitaben Rusca bir mektup göndererek *Bender*'in teslimini istemiş ve eğer arzulariyle teslim ederlerse hiç kimsenin mal, can ve evlatlarına dokunulmayarak arzu ettikleri yerlere gidebileceklerini aksi takdirde kale harple zabtedilecek olursa kadın ve çocukların ve dökülecek kanların mesulü olacaklarını bildirmiştir [1].

Bender'de asker ve mühimmat noksan olup aynı zamanda 1768 seferinde istilâya uğramış olduğundan halk mal ve can kaygusuna düşerek Ruslarla anlaşmağa başlamışlardı; *Bender* muhafızı ve seraskeri Gümrükcü İsmail Paşa bunları fikirlerinden vaz geçirip müdafaaya teşvik etti ise de faidesi olmamış ve nihayet yirmi maddelik bir mukavele ile kaleyi Ruslara teslim etmişlerdir [2].

Bunun üzerine serdar-ı ekrem Gazi Hasan Paşa, ahalinin kaleyi teslim arzularına karşı muvafakat eden esbak yeniçeri ağası vezir Ahmed Paşa ile Rizeli Zâde Abdullah

natıma lâyik ise ani ihtiyar eyliyesin; cümlesi ve her tarafı reyine havale olunmuştur; cümle mevaddı sen herkesten âla bilirsin. Umurunda müstakil-ür-rey olup asla ve katiyyen bir ferdin kelâmı mesmûun olmasın; bildiğin gibi hareket eyliyesin. Orduy-ı hümâyunumda ve rikâb-ı müstetabımda bulunan ricale kendu umurunda müdahale ettirmeyüp hiç birini ısga eyleme; Hak taâla her tarafta yardımcın ola..... (*Amedî odası defterlerinden 55 numaralı defterin baş tarafında 14 Rebiulâhır 1204 tarihli hatt-ı yümâyun*).

[1] *Bender*'in teslimi için Rus orduları başkumandanı Feld Mareşal Grigoryus Potemkin'in *Bender* muhafiziyle zabitan ve kal'a halkına teklifini havi aslı Rusca ve tercümesinin yarısı Farsca ve yarısı Türkçe olan bir vesika görülmektedir. Bunun Farsca kısmı Potemkin'in mevkiile şeref ve rütbelerini zikretmekte olup bundan sonra Bender muhafızı, zabitleri ve âyan ve ahalisine hitap edilerek kalenin teslimi talep olunmaktadır.

[2] Potemkin tarafından *Bender*'in teslim alınmasına dair ikinci rusca mektubu ile bunun sureti ve yirmi madde üzerine olan teslim şartlarını havi vesikalar Başvekâlet arşivindedir. (*Hatt-ı hümâyun odasındaki Dolap vesikaları*, Dolap 1, Sandık 11).

Paşa ve Benderlilerden bazılarını îdam ve Bender seraskeri İsmail Paşa'nın mallarını müsadere ettikten sonra kendisini *Tekirdağı*'na sürgün etmiştir. Bender'i elde eden Potemkin burasını kendisine karargâh yapmıştır.

Osmanlı - Prusya İttifakı

Prusya Kıralının siyaseti Rusya ile Avusturya'ya hasım olan İngiltere ile Prusya Osmanlı devleti ile İsveç'i, Ruslara karşı muharebeye teşvik ile emellerine nâil olmuşlarsa da vadettikleri yardımı yapamamışlardı. Bu sırada Prusya kıralı Büyük Frederik'in yeğeni II. Frederik Giyyom idi. Giyyom kendisi harbe girmeden rakipleri olan Rusya ile Nemçe'yi ezmek istiyordu. Rusların istedikleri otuz bin kişilik kuvveti vermek istemeyen Lehlilerin Ruslarla aralarının açılmasını fırsat bilen Frederik Giyyom, Lehistan'dan kendisine bir pay çıkarmasını istediğinden Osmanlı-Rus ve Rus-Leh vaziyetlerinden istifade eylemek siyasetini takip etmekte idi.

Osmanlı-Rus muharebesinin ve Avusturya seferinin ibtidalarında Osmanlı devleti, İngiltere ile Prusya'nın tesirleri altında bulunup Fransa'nın Ruslara meyletmesinden dolayı bu devlete karşı îtimad edilmemekle beraber pek de sert çehre gösterilmeyip idare edilmekte idi.

Prusya devletinin ittifak teklifi 1203 Rebîulevvel ibtidasında (1788 Aralık) Prusya elçisi reisülküttab ile görüşüp Prusya kıralının Osmanlı devletine karşı bir kaç türlü hizmetinden bahsetmiş ve bu miyanda Prusya'nın Nemçe hududuna asker sevketmesi münasibetiyle Avusturya'nın orada kuvvet bırakarak Osmanlı hududuna fazla kuvvet gönderemediğini ve Prusya İngiltere ittifakı dolayısiyle Rus donanmasının *Baltık*'tan *Akdeniz*'e geçemediğini ve *Lehistan*'daki zahireleri Prusya hükümetinin derhal mübayaa ederek Lehistan'daki Romanzov ordusunda zahire sıkıntısı çekildiğini ve Prusya kıralı'nın *Venedik*'teki elçisi vasıtasiyle Venedik cumhuriyetini hazırlığa sevkettiğini söyledikten sonra Rusların Lehlileri tazyik ile Osmanlılar aleyhine ittifak yapmak istediklerini beyan etmiş ve bu hususun Türkler için pek zararlı olduğunu zikrederek bu hale karşı Osman-

lı devletiyle Prusya'nın ittifakını teklif eylemiş ve eğer Osmanlı hükümeti bu ittifakı muvafık görüyorsa Prusya kıralının îtimadını mûcib olmak için bir sened verilmesini istemiştir [1].

Bu husus günlerce hatta aylarca *İstanbul*'da ve orduda görüşülmüş söyleşilmiş ise de şimdiye kadar bir misali olmayan sened vermek maddesi ittifaka engel olmuş ve uzun zaman bu iş bir netice vermemişti; bununla beraber Prusya'nın darıltılması da hükümetce terviç edilmediği için Prusya sefirinin istediği sened maddesi tadil olunarak Osmanlı hükümeti sulh işinde mutlak surette Prusya'nın emriyle hareket etmeyip başka bir devlet bu hususta tavassutta bulunacak olursa onun bu tavassutu Prusya kıralına haber verilmek suretiyle sulh yapılması ve şayed Prusya bu tavassuta muvafakat etmezse Osmanlı hükümeti işine elverdiği surette münferiden sulh aktedilebilmesi şekline sokulmuş ve bu suretle verilen senedi Prusya elçisi hükümetine yollamıştır.

Prusya ile ittifak akdi

İşte böylece uzayıp giden Osmanlı-Prusya anlaşması nihayet bir neticeye vardı; Osmanlı ordularının her iki cephede de mağlup olmaları Osmanlı devletini Prusya ile ittifaka sürüklediği gibi Rusya ve Avusturya'nın hem ittifak ve hem de büyümelerini kendisi için tehlikeli gören Prusya da bunların yorgun olmalarından istifade ile muharebesiz bir koz kapmak istiyordu.

Bu sırada vezir-i âzam bulunan Gazi Hasan Paşa daha kaptan-ı derya iken Osmanlı-Prusya ittifakına taraftar olduğundan nihayet onun sadareti zamanında ittifak işi bir karara bağlandı ve bu hususta Osmanlı hükümeti tarafından Rumeli kazaskeri Aşir Efendi ile reisülküttab Raşid Efendi ve Prusya hükümeti tarafından da İstanbul'daki elçisi murahhas tayin olunarak neticede beş maddeyi hâvi bir ittifak- nâme tanzim edildi (16 Cemaziyelevvel 1204/1 Şubat 1790) [2].

[1] İstenilen bu sened mûcibince Osmanlı hükümeti her ne vakit düşmanlariyle sulh yapmak isterse Prusya ve İngiltere'nin tavassutlariyle olacak ve müsaleha senedlerinde Lehlilerin serbestisi ile eskisi gibi Leh kırallarının intihap işi ve saire derc olunacaktı. Osmanlı hükümeti bu şekli kabul etmeyip tadil eylemiştir.

[2] Prusya ile ittifak işi görüşüldüğü sırada kazaskerlerden bazıları bir hıristiyan devletle ittifakın meşrû olmadığını beyan ile buna mâni olmak istemişler ve bazı âyet ve hadis okumuşlarsa da Şeyhulislâm Hâmidî-zâde Mustafa Efendi bunların itirazlarını birer birer cerh etmek suretiyle ittifak akdinin meşrû olduğunu isbat etmiş ve bu müdafaa Rusya'ya karşı Prusya ile anlaşmak isteyen III. Sultan Selim'in memnuniyetini mûcib olmuştur *(Cevdet tarihi'*-nden çhülâsa, c. 4, s. 13 15).

Bu muahedenin en esaslı birinci maddesi mûcibince Rusya ve Avusturya *Tuna*'nın beri tarafına yani sığ sahiline geçecek olurlarsa muvazeneye halel geleceği için Prusya devleti 1204 H./1790 M. ilk baharında bütün kuvvetleriyle [1] Rusya ve Avusturyaya harp îlân edecek ve Osmanlı devleti iyi bir sulh elde edinceye kadar karada ve denizde yardım yaparak *İstanbul*'u emniyet altında bulunduracaktı; buna mukabil Osmanlı devleti de sulh esnasında Leh hükümetine ait olup Avusturyalıların ellerinde bulunan *Galiçya*'yı yine Lehistana terk ettirmeğe çalışacaktı.

Muahedenin üçüncü maddesi gereğince Osmanlı hükümeti Rusya ve Avusturya ile sulh yapmadıkça Prusya'da sulh yapmıyacak ve buna mukabil Avusturya ve Rusya ile birden veya ayrı ayrı Prusya, İsveç ve Lehistan müsalehaya dahil olmadıkça Osmanlı hükümeti de sulhe yanaşmıyacaktı; bundan başka müsalehadan sonra gerek Prusya ve gerek İsveç ve Lehistan devletleri üzerine Rusya veya Nemçe sefer edecek olursa Osmanlı devleti bu seferi kendi üzerine yapılmış gibi sayarak bu devletlere harp açacaktı. Kezalik Devlet-i Aliyye veya İsveç ve Lehlilerden birisi üzerine Rusya ile Avusturya tecavüze kalkacak olurlarsa Prusya kıralı da aynı suretle yardım edecekti.

Dördüncü maddeye göre akdolunacak sulhte Osmanlı devletinin elinde kalan memleketleri muhafazaya Prusya devleti mütekeffil olup işbu kefalete İngiltere, Felemenk, İsveç ve Leh devletlerini de idhal etmeği vadediyordu. Müsalehadan sonra Rusya veya Avusturya'dan herhangi biri Osmanlı ve Prusya devletlerine karşı harp açarsa aktolunacak ittifaka mebni birbirlerine yardım edeceklerdi; eğer bu ittifak akdinden evvel bir taarruz vaki olursa o zaman müttefik olan iki devlet bütün kuvvetleriyle birbirlerinin yardımına koşacaklardı.

[1] Prusya bütün kuvvetiyle değil yirmi dört bin kişilik bir kuvvetle yardım edecekti.

Bu Osmanlı-Prusya ittifakı mühürlenmek üzere orduya gönderilmişti; fakat bu sırada Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem Gazi Hasan Paşa'nın vefat etmesi üzerine yerine gelen Şerif Hasan Paşa ile devlet ricali ocak ağaları tarafından mühürlenmiştir. Yine bu sırada sulh görüşmesi için orduya gelmiş olan Rus murahhası Baruc iade edilmiştir; çünkü Prusya ile ittifak muahedesi takarrür ettiği sırada Avusturya ile Rusya sulhe talip olup Fransa elçisi vasıtasiyle İmparator Jozef Osmanlı pâdişahının fikrini anlamak istemiş ve aynı zamanda elde ettiği ve gelecek sene de elde edeceği muzafferiyetlerden bahseyleyerek barışmak teklifinde bulunmuştu. Bunun üzerine serdar-ı ekrem bu müracaata muvafık vevap vermiş ve aynı zamanda Gazi Hasan Paşa Rusların fikrini yoklayarak bir mütareke akdi için elçi istemiş ve mareşal Potemkin tarafından da yukarıda adı geçen Baruc gönderilmişti; fakat bu esnada Osmanlı Prusya ittifakı yapılmasına mebni mütareke ve sulh hareketleri suya düştü.

Kur'a ile Sadr'ı âzam tayini

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa gibi gayyur ve azimli bir vezirin 14 Receb 1204/30 Mart 1790'da vefat etmesi onun şiddetinden korkanları sevindirdi ise de ordunun sevk ve idaresi ve intizamı noktasından bir talihsizlik eseri idi; yerine kimin getirileceği tereddüdü ve hayreti mûcib oldu; Rumeli'de bulunan vezirlerin isimleri birer kâğıda yazılarak sarayda *Hırka-i Şerif odası*'nda ortaya konup pâdişah bunlardan birisini alıp açınca *Rahova* muhafızı Ruscuklu Şerif Hasan Paşa'nın ismi çıkmakla mühr-i hümâyun ona verildi.

Şerif Hasan Paşa 1768 seferinde Ruscuk âyanından iken vezirlik verilmiş ve harpten sonra vezirliği alınıp bu sefer esnasında tekrar vezirlik ile *Vidin* ve sonra *Rahova* muhafızı tayin edilmişti. Kendisi silik bir vaziyette bulunmasına mebni rüyasında görse inanmıyacağı sadaretine kendisi dahi hayret etmiştir [1]. Böyle nazik bir zamanda her iki cephede muvaffak olamayan orduya kudretli bir vezirin getirilmesi îcab ederken Şerif Hasan Paşa'nın gelmesi orduca hayra alâmet sayılmamıştır.

[1] I. Abdülhamid zamanında vezir-i âzam tarafından pâdişaha takdim edilen bir arizada Çadırcı-zâde'ye vezirlik verilip verilmemesinden ve vezirlik verilirse şöhretine halel geleceğinden bahsettiği sırada "hattâ Ruscuklu Çelebi (Şerif Hasan paşa) mukaddemki seferde bundan şanlu, şöhretlu hanedan olduğundan kenduye vezaret verildikte kör mangıra yaramadığı ve bir iş göremediğinden vezareti ref olduğu ve bundan akdem *Misivri* muhafazası şartiyle vezareti ibka olunduğu malum-ı hümâyunları olan mevaddandır, bu makulelerin Devlet-i Aliyye hizmetine yaraması bulunduğu halleriyle (yani âyanlıkla) olup vezaret verildikte evvelki şanları heba olduğu bittecrübe malûm olan halattan idiğü.." diyerek Şerif Dasan Paşa'nın vezirlikte hiç bir işe yaramadığını beyan etmiştir. (*Abdülhamid-i Evvele ait beş numaralı karton*, Vesika numarası 1043).

[1] Vezir-i âzam Şerif Hasan Paşa, Gazi Hasan Paşa ile Y7suf Paşa'ya hasımdı; hatta ordu erkânından Mehmed Raşid Efendi'nin azl ve neyfi hakkında gelmiş olan hatt-ı hümâyuna karşı Raşid Efendi'yi kurtarmak için Pâdişaha takdim ettiği arizuda "hak alimdir ki muradım merkuma sıyanet değildir; fakat Yusuf Paşa kulları Cezayirli Hasan Paşa terbiyesi olup ibadullahın mal ve canları indlerinde mübah menzilesinde olduğundan Raşid gibi nice nice adamlar kendilerine medar-ı intisap olur mülâhazasiyle etmedikleri mel'anet kalmadığı efendimce malûmdur" gibi mütalealarla Cezayirli ile Yusuf Paşa aleyhinde bulunmuştur *îCevdet tarihi*, c. 5, s. 23).

Yeni serdar-ı ekrem, ordudaki bozukluğu kendisinden evvelkilere atf ile daha vukuu pek muhtemel olan fenalıklara karşı onları siper yapıp mesuliyetinden kurtulmak siyasetini takip etmiş ve aynı zamanda sadaret makamına rakib saydığı esbak sadr-ı âzhm Koca Yusuf Paşa'yı bir takrib Vidin'den uzaklaştırmak istemiş ise de Sultan Selim. oranın ehemmiyetine mebni Yusuf Paşa'nın *Vidin*'den ayrılmasını muvafık bulmamıştı [1].

AKDENİZ VE KARADENİZ'DE DONANMA FAALİYETİ

Akdeniz vaziyeti: İsveç ile Rusya arasındaki muharebe dolayısiyle Rusların *Baltık* donanması *Akdeniz*'e gelememiş ise de Osmanlı donanmasının *Karadeniz*'de Rus donanmasiyle uğraştığı sıralarda Rusların teşvikiyle korsanlığa başlıyan Lambro (Lambros Katianis) ismindeki deniz haydudu *Mürted adası*'nı işgal ederek tahkim ile top ve beş yüz kadar muhafız kuvvet koyup kendisi de gemileriyle gelip giden zahire gemilerini zabt ve sahillere tecavüz ediyordu.

Bu halin devamı *Akdeniz*'de emniyeti kaldırdığından 1204 H. (1790 M.)'de Köse Mustafa Paşa kumandasiyle büyük, küçük onsekiz parçadan mürekkeb bir filo ve Seydi Ali Reis kumandasiyle de Cezayir ve Tunus gemilerinden mürekkeb bir küçük filo *Akdeniz*'e çıkarılmıştır.

İstendil adasiy'yle *Mürted adası* arasında Lambro'yu sıkıştıran Köse Mustafa Paşa bununla harp ettiği sırada Seydi Ali Reis filosu da yetişerek iki donanma arasında kalan korsan gemileri rampa edilmek suretiyle zabt olunup Lambro'nun bindiği gemi de topla tahrip edilip zabt edileceği sırada Lambro kendi cephanesine ateş verdikten sonra sandal ile kaçmıştır.

Bundan sonra Köse Mustafa Paşa, *Mürted adası*'ndaki tabyaları yıkarak toplarını donanmaya nakl ve limanda zahire dolu iki gemiyi de zabt eyledikten sonra adada temizlik yaparak avdet eylemiştir.

Rus donanmasının *Akdeniz*'e gelememesi dolayısiyle II. Katerina'nın Mısır Çerkes beyleri olan İbrahim ve Murad Beylere de istikballerini temin için vâ'd olunan yardım yapılamamıştır.

Karadeniz vaziyeti [1]

Ruslar donanmalarını *Akdeniz*'e getirememekle beraber *Azak denizi*'nde *Karadeniz* ve *Kırım*'ın münasip limanlarında yaptıkları donanma ile adeta bu denizde hâkim olacak derecede faaliyet ve başarı göstermişlerdir. 25 Şaban 1204 (10 Mayıs 1790) tarihinde büyük, küçük elli parça Osmanlı donanması kaptan-ı derya Giritli Hüseyin Paşa kumandasiyle *Karadeniz*'e çıkmış ve Rus donanmasını arayarak *Tuna* ağızlarını ve *Kırım* sahillerini dolaştıktan sonra *Anapa*'ya gelmiştir; donanma buraya geldikten sonra çoğu büyük gemiden mürekkep olmak üzere otuz iki parça Rus donanmasının *Kerç* taraflarında bulunduğu haber alınarak yirmi beş parça gemi ile o tarafa gidilmiş ve yedi saat deniz muharebesi yapılmıştır; yedi firkateyni batan Rus donanması gece karanlığından istifade ile *Kefe* limanına doğru kaçmıştır; bunun üzrine Osmanlı donanması, bazı hasarını tamir ve mecruhlarını tedavi etmek üzere *Sünne boğazı* tarafına gelmiştir (1790 Temmuz).

[1] III. Selim, 14 Rebîulâhır 1204 (1 Ocak 1790) tarihiyle sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Hasan Paşa'ya istiklâlini havi göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunun sonlarına doğru:

"... Kaptan paşanın bu sene donanmây-ı hümâyunumu ihraca kudreti yoktur; âzam-ı umur-ı devlet olan tersane hususunda rehaveti derkâr olup donanmây-ı hümâyun tertibinin ve tersane umurını senden alâ bilir olmamakla ne kadar kalyon ihrac ve nizamı yiine senin reyine havaledir, anların nizamını da senden isterim. İki yüz sefine tertip ve ihrac eyleyip.... bu hususun eksik ve gedik ve kusuruna dahi nizam veresin ve katpan paşalığa bir sahib-i tedbir şeci bir vezir tedarik eyliyesin; bunun ile olamaz zannederim (*Başvekâlet arşivi Âmedî kalemi odası defterlerinden 55 numarı ı defter*).

Osmanlı donanması *Sünne*'de kendisine çeki düzen verdikten sonra Ağustos ayında oradan ayrılarak *Hocabey* (Odesa) limanına gelip birkaç gün orada kaldıktan sonra *Kılburun* taraflarında otuz yedi parça Rus donanmasının göründüğü haber alınması üzerine havanın Osmanlı donanmasına muhalefetine rağmen Rus donanması üzerine gidilmiştir.

Osmanlı donanması on dokuz büyük ve bir mikdar da küçük gemiden mürekkeb olup her iki taraftan vukua gelen muharebede Rusların büyük bir kalyonu battığı sırada Ruslar tarafından atılan gülleler ile kaptan paşa gemisi ateş alıp bir taraftan onun söndürülmesi ve bir taraftan da fütur getirilmeyerek ateşe devam edilip gecenin erişmesi sebebiyle iki taraf birbirlerinden ayrılıp muharebe ertesi güne kalmıştı; fakat devam eden şiddetli fırtına harbe mâni olduğundan Rus donanması *Özi* taraflarına çekilmiş ve onu takiben Osmanlı donanmasından kapudane-i hümâyun gemisi de o tarafa gitmiştir.

Osmanlı donanmasının çoğu fırtına yüzünden birbiri üzerine düştüğünden Rus donanmasını takip eden kapudanenin Ruslarla yaptığı muharebede kapudaneye yardım edilememiş ve altı saat süren şiddetli muharebeden sonra nihayet kurtulmaktan ümidini kesen kapudane teknesi ateş verilmek suretiyle yanmış ve içindekiler şehit düşmüşler ve bu sırada bir de Rus gemisini yakmışlardır. Bu suretle Kont - amiral Uçakof'a mağlûb olan Osmanlı donanması *Karadeniz*'de kalamıyarak bozuk düzen *İstanbul*'a gelmiş ve bundan sonra Rus donanması hâkimiyeti, *Karadeniz*'de kendisini göstermiştir (1205 Muharrem/1790 Eylül).

Osmanlı donanmasının muvaffakıyetsizliğinden sonra serbest

kalan Rus donanması, Rusların *Tuna* ağızlarındaki kalelere ve meşhur *İsmail* kalesine yaptıkları taarruzlarda ince donanmalariyle *Tuna* nehrine girmek suretiyle bu kalelerin düşmesinde âmil olmuşlardır.

OSMANLILARIN KARA ORDUSU VAZİYETİ

Serdar-ı Ekrem ordusuyla cephelerin hali

Kış geçip bahar geldiği halde *Boza* bozgununda çadırların düşman eline geçmesi sebebiyle askeri çadıra çıkartmak mümkin olmadığı gibi zahire sıkıntısı da hâd bir şekil almıştı; hattâ kış münasebetiyle Serdar ordusunda bulunan askere yarım tayın verilip çadıra çıkınca bunun tam verilmesi îcabettiği halde verilemiyeceği anlaşılmış ve Anadolu ve Rumeli'den orduya gelmekte olan askerlere de zahire tedariki ayrıca bir iş olup halbuki bunu tedarike de imkân olmadığından vezir-i âzam ve ordu erkânı hayret içinde şaşırıp kalmışlardı. Bundan başka huduttaki kalelerde de zahire ve asker darlığı vardı; hattâ top ve humbara ile elde edilmesi mümkin olmayan ve uzun zamandanberi muhasara edilen *Adakale*'si zahiresizlik yüzünden Avusturyalılara teslim olmuştu; işte bu darlık ve teşkilâtsızlık yüzünden şaşkın bir hale gelen Serdar-ı ekrem Şerif Hasan Paşa bütün mesuliyeti selefi Hasan Paşa'ya atmakta idi; halbuki Gazi Hasan Paşa'nın ölümüyle işler gevşemiş ve herkeste korku kalmamış olduğundan vaziyette bunun da tesiri vardı.

Bu sırada Rusların *İbrail* ve Avusturyalıların *Yergöğü* üzerine gelecekleri haber alınmıştı; halbuki bu sırada *İbrail* muhafazası için onbeş bin yaya askerine ve *Yergöğü*'de de bir o kadar ve hattâ daha fazla kuvvete lüzum olduğu halde buralarda ancak ikişer bin kişi vardı; bundan başka *İsmail* kalesine onbeş bin kişi sevk etmek lâzımdı; fakat mevcut kuvvetine bile *İsmail* seraskeri yiyecek veremediğinden bulunduğu yerden dışarı çıkamıyordu.

Vidin cephesi de pek mühim olup burası da zorla o civar kazalardan gönderilen eli silâh tutan kuvvetlerle muhafaza ediliyordu.

İşte nizamsız, parasız, kuvvetsiz olan Serdar-ı ekrem ordusiyle

kâfi muhafız kuvvetten ve zahireden mahrum kale kuvvetlerinin vaziyeti böyle olduğu halde Osmanlı ordusu, üstün düşman kuvvetlerine karşı çıkıyordu; ordunun mühimmatını nakl için üç bin arabaya ihtiyaç varken zorla etraftan bin kadar araba bulunabilmiş, fakat reâyânın za'f-ı hâli mütaleasiyle o da alınmıyarak mühimmat yüz üstü kalmıştı. İşlerin bu kadar ağır alınmasında sulh şayialarının çıkması ve bu hususta memurların gidip gelmelerinin de tesiri vardı.

Bu vaziyet üzerine âciz kalan Serdar-ı ekrem işi mahallinde haliedemiyerek keyfiyeti pâdişaha arzetmiştir; bu yazısı üzerine III. Sultan Selim:

"Bu hayret niceye dek böyledir? Her işi bırakıp düşmanlar nice isterlerse yapsınlar mı? Biraz davranmalı değil misin? Orduya geldiğin esnada böyle değildin; orduda olanlar seni teşvişe mi kodular? Felillah-i'l-hamd asker yürümeğe başladı; işte mevacibi dahi kâmilen gönderdim; *Varna*'ya mühimmat gitti, zahire gitti, tertip arabalarını beklemek ne demek? Orduda hayvan yok mudur? Bu, din hususudur, her hayvanı verip götürmek lâzım iken mühimmat *Varna*'da kaldı deyu bunu nice yazdınız? Ben bundan haseki gönderdim, kaldıracaktır, bakasınız; müttefik devletler beraberce olmayınca sulh yoktur, kat'î cevabdır [1]; ceng için tedarik edip bir saat evvel cenk etmeğe sa'y u gayret edesiniz ve minallahi't-tevfik" hatt-ı hümâyununu göndermiştir. Pâdişah şaşkın halde bulunan Serdar-ı ekremi harekete getirmek için uzun uzun hatt-ı hümâyunlar yolluyordu; ordunun noksan vaziyeti ile pek muztarip olan Şerif Hasan Paşa, pâdişahın tehdidi havi hatt-ı hümâyunlariyle şaşırmış olup vezaretsiz menkûp devirlerini şimdi bir saadet olarak arıyordu; filvaki bu noksanlar mevcuttur; fakat değerli bir vezirin enerji sarfiyle bunun mühim bir kısmını temin edeceği şüphesizdi; lâkin Serdar-ı ekrem o kudrette değildi.

Yergögü muzafferiyeti

Prusya ile ittifak akdinden evvel Fransa'nın tavassutu ile Rusya ve Avusturya Osmanlılarla ayrı ayrı anlaşmağa razı olmuşlarsa da elde ettikleri yerleri muhafaza etmek istemeleri bu teşebbüsü akim

[1] III. Selim'in bu sözlerinden anlaşıldığı üzere sulh olacak sözleri üzerine orduda bir rehavet ve bir kayıtsızlık varmış.

bırakmıştı; daha sonra Osmanlı hükûmetinin Prusya ile ittifak yapması bu iki devlet tarafından haber alınarak bunlar yine ayrı ayrı sulh teşebbüsünde bulunarak nâme göndermişlerse de Prusya elçisinin müdahalesiyle velevki muvazaa suretiyle olsun sulh teması yapılmamıştır.

Bu sırada biraderi İmparator Jozef'in yerine gelen Mari Terez'in ikinci oğlu II. Leopold politikasını değiştirip Prusya'dan ayrılmak istediğinden sulhe talib olmuş ise de Prusya ile ittifak dolayısiyle Osmanlı hükûmeti yalnız başına sulh yapmıyordu; bunun üzerine Türkleri Prusya'dan ayırıp sulhe icbar için *Bükreş*'te bulunan Avusturya kumandanı Prens Koburg yirmi altı bin asker ve yetmişe yakın top ve humbara ile *Yergöğü*'de bulunan Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüyüp *Yergöğü* muhafızı Çavuş-zâde Abdullah Paşa ile Cengiz Mehmed Giray Sultana haber göndererek kalenin teslimini istemiş ise de red cevabını almış olduğundan *Yergöğü* varoşunu yaktıktan sonra kaleyi kuşatmıştır.

Bu muhasara esnasında *Ruscuk*'tan *Yergöğü*'ye askerle yardım edildiği gibi *Tuna*'nın bu tarafından da düşman siperlerine karşı ateş edildiğinden Avusturyalılar kaleyi alamıyorlardı; bu sırada muhafızlardan biri askerine yulaf tedariki için kale hendeğinden çıkıp üzerine gelen birkaç Avusturyalı ile çarpıştığı sırada bir taraftan Türke, diğer taraftan nemçeliye yardıma gelenlerin adedi artarak bu hal iki taraf arasında şiddetli çarpışmayı mucib olduğu sırada heyecana gelen kale muhafızlarından mühim bir kısmı derhal kale kapılarını açıp düşman üzerine hücum ve iki bin kadar Avusturyalıyı kılıçtan geçirdikten sonra muhafızlardan altı yüz kadarı nemçelilerin *Tuna*'daki siperlerinin arkasına geçip bu siperleri zabtedince varoştaki Avusturya kuvvetleri haber alır almaz kaçtıklarından Nemçe karargâhı bütün top ve cephanesiyle elde edilmiştir.

Avusturya ordusundan beş bin kişi telef olmuş bin esir, kırk top, on havan topu ve külliyetli mühimmat iğtinam olunmuştur (25 Ramazan 1204/8 Haziran 1790). Kalenin müdafaası ve muvaffakiyeti sebebiyle *Yergöğü* muhafızı Abdullah Paşa vezirliğe terfi ettirilip Cengiz Mehmed Giray ve diğer hizmet edenlere atiyye ve çelenkler verilerek hem pâdişah ve hem de Serdar-ı ekrem taraflarından taltif edilmişlerdir.

NEMÇE İLE MÜTAREKE VE SULH AKDİ

İmparator Jozef öldüğü sırada Felemenk taraflarındaki ısyan harekâtı devam ettiği gibi Macaristan'da da karışıklık başlamak üzere olduğundan Avusturya, elde ettiği kazanç dolayısiyle Osmanlılarla bir an evvel sulh akdetmek istemekte idi. Bu sırada Serdar-ı ekrem ordusunun Ruslar üzerine gitmesine karar verildiği halde askerin harpten ziyade çapul arzusiyle Avusturya cephesine gitmek istemeleri üzerine evvelki karardan vaz geçilerek asıl mühim ve tehlikeli cephe bırakılıp bir seraskerle idaresi kabil olabilecek olan *Eflak*'taki Avusturya ordusu üzerine hareket edildi (4 Zilkade 1204/16 Temmuz 1790) [1]. Sancak-ı şerif *Ruscuk*'ta bırakılarak karşıdaki *Yergöğü*'ye geçildi; Avusturya ordusu *Bükreş*'te bulunuyordu.

Rayhenbah muahedesi ve Ruscuk mütarekesi

Prusya kıralı Fredrik Wilhem Osmanlı pâdişahiyle ittifak yaptıktan sonra 1790 Haziranında Rusya ve Avusturya hudutlarına kuvvet sevk etmek suretiyle her iki devleti tehdide başladı; bunun üzerine yeni Alman ve Avusturya İmparatoru II. Leopold sulhe yanaşarak Avusturya hududuna ve *Bohemya* sınırlarına yakın *Rayhenbah* (Reichenbach) şehrinde Prusya'nın müttefiki İngiltere ve Felemenk murahhasları da bulundukları halde 1204 Zilhicce (1790 Ağustos)'de aralarında anlaştılar; bu anlaşmada Osmanlı devletiyle Avusturya arasındaki hududun muharebeden evvelki hale ircâ edileceği ve Osmanlı - Avusturya muharebesine son verilmek üzere mütareke yapılmasını havi kayıtlar da vardı. Hattâ Prusya kıralı henüz *Rayhenbah muhaedesi* akdinden evvel Avusturya'nın Osmanlı hükûmetiyle derhal mütareke akdini teklif ile kabul ettirdiğinden *Belgrad*'da bulunan Avusturya orduları umum kumandanı Feld-mareşal Lavdon, 10 Kasım 1789 tarihli bir mektupla Belgrad defterdarı Ahmed Efendi vasıtasiyle Serdar-ı ekreme müracaat ederek iki taraf arasında mütareke için görüşmeler başlamıştı; daha sonra mütareke hususlarını

[1] Serdar-ı ekremin Pâdişahın tekidine rağmen bir takım mazeretler serdiyle rusları bırakarak asker çapul yapmak ve ikinci derecede olan Avusturya cephesine giderek asıl tehlikeli olan Rus cephesini ihmal etmesi rusların sür'atle ilerleyerek *İsakçı*, *Tolcı* ve nihayet *İszmail*'in elden çıkmasına sebep olmuştur.

kararlaştırmak üzere *Efak*'taki Avusturya ordusu kumandanı Feld-mareşal Prens Saks de Koburg ile görüşme yapılmıştır[1]. Bu şekil Prusya ittifakının neticesi olduğundan Osmanlı devleti hesabına mühim bir kazançtı; çünkü 1789 Ocak ayındaki Rus ve Avusturya'nın sulh tekliflerinde *Pasarofça* muahedesini esas olarak ileri sürüp *Küçük Efak* kıt'asını da istiyorlardı.

Bu *Rayhenbah muahedesi*'ndeki kayıd mûcibince Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi ile Avusturya murahhası görüşerek 9 Muharrem 1205 (18 Eylül 1790)'de dokuz ay müddetle bir mütareke imzaladılar.

Bu mütareke dolayısiyle Serdar-ı ekrem ordusu Rus cephesine gitmek üzere *Ruscuk*'a dönmüş ve oradan *Silistre* sahrasına gelmiştir; bu sırada vezir-i âzam, hasmı olan esbak Sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa'yı *Vidin* seraskerliğinden alarak *Bosna* valiliğine göndermiştir.

Ziştovi Muahedesi Avusturya ile yapılacak müsalehada Prusya elçisi Lüzi'den başka Prusya'nın müttefiki olan İngiltere ve Felemenk murahhasları da bulunacaklardı; Avusturyalılar muahede mahallinin *Bükreş* olmasını istiyorlardı; o zamanın diplomatik telâkkisi üzerine devletlerin kendi ellerindeki bir şehirde muahede akdettirmeleri bir nevi galibiyet telâkki edildiğinden III. Sultan Selim, bu hususdaki Avusturya teklifi üzerine:

"*Bükreş* Nemçe ordugâhı olduğuna nazaran oranın mükâleme mahalli olması Nemçelu'nun ayağına varmak gibi olarak devletime şeyindir; Prusya kıralı ise ben Devlet-i Aliyye'ye bir şanlu müsaleha kazandırdım diyormuş; mahall-i mükâleme behemehal *Tuna*'nın beri tarafındaki (sağ sahilindeki) kasabalardan biri olmalıdır" demesi üzerine arada epey münakeşadan sonra Prusya elçisi, Osmanlı hükûmeti masraftan kaçtığı için *Bükreş*'in mükâleme mahalli olmasını istemiyor diyerek ara bulmak istemesi Reisülküttab efendinin canını sıkarak Prusya elçisine:

"Osmanlı devletinin gerek *İstanbul*'da ve gerek hariçte böyle nihayetsiz masarifi vardır; bu makule masarifi lisana bile almayız,

[1] *Âmedî kalemi defterleri*, Numara 55. Avusturya ile olan mütarekede Fransa'da tavassut ettiği görülmekte ise de bu sırada Fransa İnkılâbı başgösterdiğinden bu işlere bakamamıştır.

nerde kaldı ki vezirler ve kazaskerler tenezzül eyliyeler, böyle masrafları pâdişaha değil Sadr-ı âzama bile ifade etmezler, defterdarlar marifetiyle görülür gider, biz kendi halimize bakalım böyle mülâhazalar tüccar işidir, başka sözünüz varsa ânı söyleyin" demesi üzerine nihayet müzakere mahallinin *Ziştovi* kasabası[1] olması takarrür etti.

Ziştovi mükâlemesine Osmanlılar tarafından Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi birinci, Mekke pâyelilerinden Raif İsmail Paşa-zâde İsmet Bey ikinci ve sadaret mektupçusu Mehmed Dürrî Efendi üçüncü murahhas tâyin olunarak bunların maiyetlerine iki mükâleme (zabıt) kâtibi ile bir vekayi kâtibi[2] verilip esbak Boğdan voyvodası Kostantin Beyzâde Aleksandır Bey tercüman tâyin olunarak *Ziştovi*'ye gönderilmişlerdir.

Ziştovi mükâlemesine Avusturya tarafından evvelce *İstanbul*'da elçilikte bulunmuş olan Baron dö Herbert Ratkal (Rathkeal) ile Kont Françesko Esterhari dö Şalanta ve Prusya hükûmeti tarafından Lehistan fevkalâde orta elçisi ve kıralın gözdesi Lukezin (Luchesin) ile *İstanbul*'daki Prusya elçisi Lüzi (Lusi) murahhas tâyin edilmişlerdir.

Ziştovi barış görüşmesi 1205 Rebiulâhır (1790 Aralık)'da başlayıp uzun çekişmeler olmuş ve 1791 Haziranının dokuzunda bir aralık inkıtaa uğrayarak Avusturya murahhasları *Bükreş*'e gitmişlerdir; fakat bu sırada Fransa ihtilâl-i kebîri dolayısiyle Prusya ile Avusturya, Fransa'ya yardım için aralarındaki *Pilnitz* anlaşması üzerine murahhaslar tekrar *Ziştovi*'ye döndüler ve imparatordan mutlak surette sulh akdi hakkında gelen emir mûcibince anlaşma kat'î bir neticeye vardı.

Ziştovi muahedesi on dört madde ve bir hatime üzerine elli sene müddetle aktedilmiştir (4 Zilhicce 1205/4 Ağustos 1791). Bu muahede mûcibince 1202 Cemaziyelevvel (1788 Şubat)'de

[1] *Ziştovi* (Svvischlovv) kasabası, *Rusçuk* ile *Niğebolu* kasabaları arasında Tuna nehrinin sağ sahilinde bulunmaktadır. Osmanlılar zamanında bir kaza merkezi olup karşısında Eflâk'ın *Zemniçe* mevkii vardır.

[2] Vekayi kâtibi, saderet mektubî kalemi hulefasından Mehmed Said Galib Efendi olup III. Selim zamanında Ruscuk yârânından ve reisülküttap idi. İkinci Mahmud zamanında ise sadr-ı âzam olmuştur. Mustafa Reşid Paşa siyasî mektebinin müessisi bu değerli zattır.

harp îlânından evvelki hudut muhafaza ediliyor; yani Avusturyalılar işgal ettikleri *Belgrad* ile diğer yerleri aldıkları zamanki haliyle geri veriyorlar; yalnız *Tuna*'nın sol sahilinde *Banat* kısmında bulunan *Ursova* ile *Bosna* vilâyetinde *Onna* tarafındaki arazide Avusturyalılar lehine bir miktar hudut tashihi yapılıyordu.

Muahede gereğince *Hotin* kalesi, Ruslarla muahede akdine kadar Avusturyalılarda kalıp muahededen sonra Osmanlılara terk edilecekti. *Ziştovi müsalehası*'nın akdinden sonra Osmanlı hükûmeti tarafından pâdişahın mutemedi olan Ebu Bekir Ratıp Efendi büyük elçi olarak *Viyana*'ya gönderilmiştir.

OSMANLI DEVLETİ MÜTTEFİKLERİNİN RUSYA'YA KARŞI DURUMLARI

İsveç'in ittifaktan ayrılarak Ruslarla Sulh yapması

Fredrik Giyyom Avusturya'yı sulhe icbar ettikten sonra Rusya üzerine yürüyeceğini söylemiş olup Osmanlı pâdişahı da *Ziştovi* müsalehasından sonra Prusya ile birlikte bütün kuvvetleriyle Ruslar üzerine yüklenmeği ümid ettiğinden Serdar-ı ekreme buna dair emirler göndermekte idi; fakat bu plâna mukabil Osmanlıların müttefiki olan İsveç devleti akdetmiş olduğu ittifak muahedesi hilâfına Osmanlı hükûmetini haberdar etmeden *İspanya*'nın tavassutiyle Ruslarla anlaşmış (1790) ve bu suretle Avusturyalıların Osmanlı hududundan çektikleri kuvvetlere mukabil Ruslar, İsveç'den çektikleri kuvveti Osmanlı cephesine göndermişlerdi.

Bu vaziyet üzerine Prusya, Ruslara karşı harp açmış olsa durum Osmanlılar lehine müsaid olabilirdi; İsveç ile Rusların sulh yapmaları *Baltık*'taki Rus donanmasını serbest bıraktığından bu donanmanın 1768 seferinde olduğu gibi *Akdeniz*'e geçmesi ihtimali ve bu hususta Fransa elçisinin hükûmeti namına takriri Sultan Selim'i telâşa düşürmüş[1] ve pâdişah :

[1] Fransa elçisi, elçilik tercümanı Fonton'u Bab-ı âlî'ye göndermiş ve iki gün evvel hükümetinden aldığı tahrirat hakkında malûmat vermiştir. Bu tahrirata göre İsveç'le Danimarka arasındaki mütareke mayısın on beşine kadar temdid edilmiş. Ruslar, İsveç'in teklif ettiği müsalehayı henüz sarahatle kabul etmeyip ancak bu hususta İngiltere Prusya ve Felemenk'in tavassutlariyle sulh aktedilecekmiş. Bu suretle İsveç ile Rusya barışınca Rus donanmasının ilk baharda *Akdeniz*'e hareket etmesi kuvvetli ihtimal dahilinde imiş. Ve İngiltere ile Prusya'nın kavilleriyle fiilleri birbirine uymadığından bunların Rus donanmasının *Akdeniz*'e geçmez demelerine inanılmayarak bu hususta tahriren söz vermelerini ve ihtiyatlı bulunulması tavsiye edilmiştir (25 Rebîulâhır 1203). (*Hariciye vesikaları, Cevdet tasnifi* Nr. 3755.)

"İsveçli'ye bu kadar akçe verildi; böyle bîvefâlık olur mu? Bu keyfiyeti tahkik edin, aslı var mıdır?" diye sadaret kaymakamına hatt-ı hümâyun göndermişti.

İsveç elçisi, Osmanlı hükûmetinin bu yoldaki şikâyetine karşı kendi hükûmetini haklı gösterecek bazı deliller serdetmiş ise de İsveç - Rus müsalehasında İsveç kıralının, Rusların zabtettikleri yerleri Osmanlı devletine iade ettirmeği ve *Kırım*'ın serbest olduğunun muahedeye konulduğu yolunda İsveç elçisinin uydurma sözleri meydana çıkarak teessürü ve teessüfü mûcib olmuştu.

Prusya'nın Ruslara karşı durumu:

İsveç - Rus müsalehasından sonra Prusya ile ittifak etmiş olan Lehliler Rusya ve Avusturya'ya karşı vaziyet aldıkları gibi Ruslara karşı harp etmekte olan Osmanlılarla da arada bir yakınlık hasıl olmuş ve bu suretle Prusya, Lehistan'ın Osmanlılarla birlikte Rusya'ya harp ilân edeceklerine dair III. Selim büyük ümide düşmüş ve Prusya kıralını bir an evvel harekete geçirmek için rikâb mektupçusu Ahmed Azmi Efendi *Berlin* elçiliğine tâyin edilip acele gönderilmiştir (1791 Mart)[1] Bu sırada ise İsveç'le Rus'u barıştıran İspanya hükûmeti Osmanlı hükûmetini de Ruslarla sulh akdine teşvik etmekte idi.

Osmanlı hükûmeti bu suretle Prusya'yı Ruslarla harbe teşvik ettiği sırada Ruslar da Prusya ve İngiltere'nin ittifaklarına karşı Osmanlılarla sulh yapmak istiyorlardı; hattâ bu hususta Osmanlı ordusu tarafından Bekir Ağa murahhaslıkla Rus başkumandanı nezdine gönderilip Rus murahhası Serço da Osmanlı karargâhına gelmiş ise de Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın,

[1] Rikâb-ı hümâyun mektupçusu Ahmed Azmi Efendi, III. Mustafa zamanında elçilikle Prusya'ya gönderilmiş olan Resmî Ahmed Efendi'nin kayın biraderi olup o tarihte eniştesiyle birlikte *Berlin*'e gitmişti. Rikâb mektupçusu demek, asîl olan sadaret mektupcusu cephede bulunduğundan bu da *İstanbul*'da o vazifeyi temsilen bulunmakta idi; asili avdet edince bunun hizmeti sona ererdi.

ölümünden sonra bir netice hasıl olmamıştı[1]; Osmanlı pâdişahının Prusya'dan umduğu Rusya'ya taarruz işi de siyasi durum sebebiyle mümkin olmayacak gibi idi; çünki bu sırada Fransa ihtilâli büyüyüp saçağı sardığından Avrupa devletleri bu tehlikeli cereyan karşısında siyasi ve askerî tedbirler almağa mecbur olduklarından Prusyalıların Ruslara karşı harekete geçmeleri şüpheli idi.

RUS CEBHESİNDEKİ HAREKÂT

Rusların Sonbahar taarruzı : III. Sultan Selim Prusya'nın Lehlilerle beraber harbe girişmesi için Fredrik Vilhelm'e elçi göndermek üzere teşebbüse geçtiği sırada, yâni *Ziştovi* görüşmesinin başlamasına karar verildiği esnada İsveç ile *Varela* mütarekesini akteden (1790 Ağustos) Rusya sulhe yanaşmıyarak murahhas Bekir Ağa'yı geri göndermiş ve Osmanlı hükûmetini yalnız başına sulhe icbar için *Basarabya*'nın tamamını elde etmek amaciyle ve bütün kuvvetiyle taarruza geçmiştir.

İsmail muhasarası: Rus orduları başkumandanı Mareşal Potemkin, General Sovarov'a emir vererek kış başlangıcında birdenbire taarruza geçilmiş ve General Müller kumandasındaki bir Rus kuvveti de *Tuna* ağzındaki *Kili* (Kiliya) kalesi üzerine yüklenmiştir; halbuki Vezir-i âzam Şerif Hasan Paşa Ruslarla da sulh yapılacak ümidiyle işi gevşek tuttuğundan, harp olmıyacak diye *Silistre*'de ordu yavaş yavaş çözülmeğe başlamış ve karargâhta çoğu devlet ricali maiyyetleri ile bir miktar da kapıkulu ocaklarına mensub kuvvetler kalmıştı.

Kili muhasarası İşte bu sırada yâni Safer 1205 (17 Ekim 1780)'de *Kili* taarruzu vukua gelmiş ve aynı zamanda *İsmail* kalesi de bizzat Potemkin tarafından muhasara altına alınmıştı. Rusların taarruzu üzerine maiyetinde az asker kalmış

[1] Ruslarla anlaşma teşebbüsü, Sultan Selim'in, henüz o sırada *İsmail* seraskeri bulunan Gazi Hasan Paşa'ya göndermiş olduğu gizli bir emirle başlamıştı.

olmasından dolayı şaşıran Serdar-ı ekrem, ordu erkâniyle görüşüp bir karar vermek istemiş ve uzun müzakereden sonra askerin azlığından zahire ve sairenin noksanından bahsederek kendi hatalarını örtmek için vaziyeti pâdişaha arz etmiş ve *Silistre* sokaklarında dellâllar bağırtarak yüksek yevmiye ve sonunda ocaklara kaydedilmek vaadiyle toplanıp sevk olunan bine yakın toplama kuvvet henüz *Kili'ye* varmadan yardımdan ümüdini kesen kale halkı amanla *Kili'yi* ruslara teslim etmişlerdi (14 Safer 23 Ekim 1790); bu *Kili* muhasarasında Rus genarali Müller maktul düştüğünden Gudonoviç kumandayı ele almıştır.

Tuna deltasındaki kalelerin düşmesi: *Kili*'nin elde edilmesi rusların Tuna delnası üzerindeki seri harekleriyle bir facia hafini almıştı; Çünkü *Kili*'den sonra sünne alınarak onun arkasından Tuna deltası yakınındaki *Tolçı* ve arkasından *İsakcı* kaleleri düşerek ruslar *Tolçı* ile *İsmail* kaleleri arasında *Tuna*'nın kuzey ayağı üzerindeki adaya asker çıkarmış olduklarından *Potemkin*'in karadan muhasara etmekte olduğu *İsmail* kalesi, hem de adadaki askerle ve hem de Sünne boğazından içeri sokmuş olduğu ince donanmasiyle nehir tarafından da muhasara edimekte bulunmuştu; ruslar bu Tuna deltası muvaffakiyetini bir ay gibi kısa bir müddet zarfında elde etmişlerdir.

III. Selim *Kili*'uin düşmesinin yukarıda adı geçen kalelerle Tuna deltasının dahi *İsmail kalesi*, Tuna'nın sağ sahilindeki *İsakçı*'nın ziyâını intac edeceğini bildiğinden serdar-ı ekrme gönderdiği hatta hûmayunlarda *Kili*, sonra Tuna deltasındaki kalelerden herhangi birisinin düşmesi halinde elinden kurtulamayıp katledileceğini yazmış olduğundan böyle birbiri ardından dört mühim kalenin Ruslar tarafından zabtedilmiş olması Şerif Hasan Paşa'yı deli gibi etmişti. Bu sırada kış geldiğinden Serdar-ı ekrem evvelâ *Hacıoğlu pazarı*'nı ve sonra da *Şumnu*'yu kışlık karargâh yaparak oraya gelmiştir.

İsmail kalesinin düşmesi [1]

İsmail kalesi, hem karadan ve hem de nehirden muhasara edilmiş idi; Rusların yedi aydan beri yaptıkları hücumlar akamete uğruyordu. Ruslar müdafaa yerleri ve siperleri olmadığından dolayı kaleyi nehir tarafından zabdetmek istedilerse de 17 Rebîulevvel 1205 (24 Kasım 1790)'da nehir kayıklariyle yaptıkları taarruzda muvaffak olamadıkları gibi kara tarafından yaptıkları yürüyüşte de küllî yetli telefat vermişlerdir.

İsmail'i muhasara eden Ruslar kalenin teslimini istemişlerse de red cevabı almışlardı; fakat kale ahalisi vire ile teslim olmak isteyip muhafızlar da müdafaada kalmakta ısrar ettiklerinden iki taraf arasında bu yüzden ihtilâf çıkmıştı. Burasını mutlak surette almak isteyen Potemekin umumi bir hücuma karar verip bu hususta kalenin zayıf tarafını mimar vasıtasiyle tetkik ettirmiş ve nihayet 16 Rebiulâhir 1205 (23 Aralık 1790)'da *Bender kapısı* tarafından yapılan umumi hücumda kırılan Rus askerine bakmıyarak arkadan yetiştirilen kuvvetlerle *İsmail kalesi* düşmüştür. Bu son hücum esnasında kale içinde bulunan Kırım şehzadelerinden bazılariyle [2] Cezzar Ahmed Paşa kethüdası Selim Paşa, birkaç yüz askerle bir yerde siperlenerek hepsi şehid oluncaya kadar döğüşmüşlerdir. Şehre giren Ruslarla da yer yer, sokak sokak muharebe olmuş ve nihayet bir avuç *İsmail* muhafızları döğüşe döğüşe şehid düşmüşlerdir.

İsmail'in düşmesi üzerine kasabadaki hıristiyan tebaa derhal

[1] Tuna nehrinin sol sahilinde Bucak bölgesinde bir Tuna deltası başında bulunan bu *İsmail kalesi*'nin olduğu mahal evvelce hali arazi olup aynı zamanda geçit mahalli de olduğundan burada eşkiya toplanıp gelip geçenleri soyup öldürdüklerinden dolayı burası 997 senesinde Darüssaâde ağası Mehmed Ağa'ya temlik olunarak bir palanga yapması emredilmiş ve bu palanganın inşassına lâzım olan mimar, ırgad ve usta tedariki için Eflâk ve Boğdan voyvodalarına hükümler gönderilmiştir (*Mühimme*, 66 s. 49) daha sonraları yani Rusların Türk hududuna yaklaştıkları terihlerde (Onsekizinci asır ortalarında) ehemmiyeti artan *İsmail* mevkiine palanganın tevsii ile kale yaptırılmıştır. *İsmail kalesi*'nin mukabilinde ve yine Tuna nehrinin sağ kenarında ve Tuna deltasının başladığı mahalde *Tolçı* kalesi vardı.

[2] Bu Kırım şehzâdeleri, Koban hanı Bahtgıray'ın biraderleri olan Kaplan Giray ve Gazi Giray sultanlarla maiyetlerinde bulunan Çoban Giray ve Maksud Giray-zâde Mehmed Giray ve diğer Maksud Giray oğlu Selim Giray sultanlardır.

Ruslarla anlaşmışlardır. *İsmail* cephesi seraskeri Aydoslu Mehmed ve kale muhafızı vezir Mehmed Paşa'lar Ruslara esir düşüp bunların kefaletiyle bir tabyada bulunan müslüman halk mal ve canlarına dokunulmamak şartiyle teslim olmuşlarsa da Ruslar sözlerinde durmıyarak tecavüze başladıklarından müteessir olan halk mukabele edip hepsi ölünceye kadar Ruslarla çarpışmışlar ve bu çarpışma esnasında bir Rus generali telef olduğundan Ruslar da onun yerine kısas olmak üzere ellerinde esir bulunan *İsmail* seraskeri Aydoslu Mehmed Paşa'yı şehid etmişlerdir [1]. *İsmail*'in zabtından sonra Ruslar pek gaddarâne hareket ederek otuz bin kişi öldürmüşlerdir. *İsmail* muhasarası esnasında Ruslar on beş bin kişi kaybetmişlerdir.

Şerif Hasan Paşa'nın katli

Kur'a neticesinde sadr-ı âzam tayin edilen Şerif Hasan Paşa zaten yıpranmış olan ve bir çok mahrumiyet içinde bulunan orduya enerjisiyle yeni bir hamle yapıtıracak kudrette olmayıp adi bir kumandanlığa bile liyakati yokken sırf bir kur'a tesadüfiyle en kritik bir vakitte ordu başkumandanlığına getirilmiş idi. Yolsuzlukları ve başarısızlıkları yerine göre, ya selefi Cezayirli zamanındaki ihmal veyahut maiyyetindeki kumandan ve askerlere atarak şaşkınlık içinde bocalıyordu.

Sadareti zamanında Avusturyalılara karşı *Yergöğü* muzafferiyeti olmuş ve bir dereceye kadar ordunun yüzü gölmüş ise de Rus cephesinde birbirini takip eden muvaffakiyetsizlikler aczini göstermişti. Şerif Hasan Paşa, eğilip bükülmeden vaziyeti açıkça ve pervasızca pâdişaha arz ediyor ve Bu hal Sultan Selim'in iğbirarını mûcib oluyordu. Kendisine karşı oldukça yumuşak hareket olunarak mağlûbiyetler dolayısiyle korkusu izale edilerek teminat veriliyordu.

Şerif Hasan Paşa'nın *Şumnı* ordugâhında durmayarak kış esnasında *İsmail* kalesine yardım etmek için *Kozluca* ve *Hacıoğlu-pazarı*'nda dolaşıp kuvvet toplamak istemesi düşmanları tarafından aleyhine kullanılmıştır; yani bu asker toplama işi azlini duyarak ısyan ettiği şeklinde pâdişaha arzedilmiş ve vezi-i

[1] Rus kumandanı Langeron'a göre nehre atılan cesetlerden başka İsmail'de yirmi üç bin insan toprağa gömülmüştür.

âzamın pâdişaha takdim ettiği dikçe ibareli arizelar bu söylentileri îma eder şeklinde görüldüğünden azl ve katline irade çıkmıştır.

Bunun üzerine evvelâ uyuduğu dairesinden ansızın alınarak sadaret mührü istirdat olunduktan sonra *Sofya*'ya gönderilmek üzere başka bir mahalle naklolunmuş ve uyurken kurşunla vurulmak suretiyle öldürülmüştür (10 Cemaziyelâhır gecesi/14 Şubat 1791).

Koca Yusuf Paşa'nın ikinci defa sadareti

Ruscuklu Şerif Hasan Paşa'nın katli üzerine yerine kimin Sadr-ı âzam olacağı malûm değildi; epey gizli görüşmeler oldu. Pâdişah, sadaret kaymakamına vezirlerden birisinin sadarete tavsiyesini emrettiğinden o da bir puslaya Melek Mehmed, Ebu Bekir, Feyzi Süleyman, Karahisarlı Ahmed, Pekmezci Mehmed, Halil Hamid Paşa damadı ve *Çanakkale Boğazı* seraskeri Safranbolulu İzzed Mehmed ve Esbak sadaret kaymakamı Mustafa Paşa'ların isimlerini yazarak arzetti.

Sultan Selim, sadaret kaymakamının pusulasındaki isimleri okuyup Melek Mehmed Paşa ile Mustafa Paşa'nın ihtiyar ve İzzet Mehmed Paşa'nın işinde gevşek olduklarını beyan ile diğerlerinin de kendi aklından geçtiğini ve bu hususta birisinin intihabını şeyhulislâmla görüşerek bildirmesini kaymakam paşaya yazmıştır.

Sadaret kaymakamı Silâhdar Mustafa Paşa, şeyhulislâmla görüşmş ise de şeyhulislâm, bu isimlerden hiç birisini münasib görmemiş ve keyfiyet Sultan Selim'e arzolunmuştur; nihayet pâdişah Bosna valisi esbak Vezir-i âzam Yusuf Paşa'yı tekrar sadarete getirmekle açtığı harbi bunca kayıplardan sonra yine ona kapattırmak istemiştir (1205 Cemaziyelâhır/1791 Şubat). Sadaret kaymakamının pâdişaha takdim ettiği listede iş görecek kabiliyette enerjik bir vezir yoktu ve hâdiselere göre vezirler içinde en liyakatlisi yine Yusuf Paşa idi.

Sultan Selim tarafından gizli olarak Yusuf Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümâyunda kendisine bazı vesayâda bulunmuş, îkaz etmiş ve dürüst hareket etmesini tavsiye ve tenbih etmiştir. gönderdiği hatt-ı hümâyun sûreti :

"Sen ki Yusuf paşasın,

Sadaret-i sâbıkanda tarafından rızây-ı şâhânem üzere hareket olunsa seni azletmezdim; lâkin sen matlûb üzere hareket etmeyip Sadr-ı âzamlara değil sair vüzerâya ve belki bayağı adamlara yakışmayan zulm ve taaddî ve ahz-ı rüşvet ve aslından, infialin olan adamlara icrây-ı garez ve celb-i mâl dâiyesiyle nefsâniyyet ve sefer vaktinde nüvaziş ve iltifat lâzım olan rüesây-ı askeriyyeyi unf ve şiddet ve tehdid ile tevhişe cesaret ve bu vech ile nice umurun ve bahusus umûr-ı lâzime-i seferiyyenin tatilini ve işlerin görülmemesini mûcib etvardan adem-i feragatin ve bunun emsali rızây-ı şâhâneme mugayir harekâtın cihetiyle sadaretten azlolunmuştun; şimdiyedek bu misillü harekâttan fariğ olmuşsundur deyu seni işte yine Sadr-ı âzam ettim. Mâazallah bu sadaretinde dahi o misillü harekâttan birisine cesaretin sırren ve alenen mesmû-ı şâhanem olur ise bu defa azl ile iktifa etmem, elbette kazaya uğrarsın. Sana göre lâzım olan iffet ve istikamet ve fıkaraya şefekat ve merhamet olup" tavsiyesinden sonra diğer harp hususları ve vakti gelince Moskovlu üzerine taarruzu emretmiştir [1].

Bu sıradaki siyasi durum

Koca Yusuf Paşa, Sadr-ı âzam olup orduya geldiği zaman ilk bahar yaklaşmakta idi. Bu sırada *Berlin*'e gitmiş olan Azmi Efendi'den gelen haberde *Prusya*'nın Ruslara karşı harp niyeti olmayıp Prusya kıralının Osmanlı hükûmetinin Ruslara karşı yüzelli bin kişilik bir kuvvet sevkini istediği yazılıyordu. Bundan başka Ruslara karşı lehlileri müdafaa etmek üzere Lehlilerle akdettiği muahede ile dostluk yüzünden Lehistan'a soktuğu kuvvetler sayesinde evvelce Katerina'nın muhalefeti üzerine elde edememiş olduğu *Danzig* ve *Toren* limanlarına bu defa sahil olan Prusya, artık Ruslarla harp etmeğe lüzum görmüyordu; bundan maada bu sırada Fransa ihtilâlinin sirayet etmesi ihtimali Avrupa devletlerini düşündürdüğünden bu işe yani Fransa inkılâbı işine müdahale etmek istemeleri de Prusya - Rusya haribini unuttur-

[1] *Cevdet tarihi*, c. 5, s. 104.

muştu. Bundan dolayı Prusya, Ruslara karşı hareketi bir tarafa bırakmış, fakat aynı zamanda İsveç - Osmanlı ittifakını tazeleyerek Osmanlıların bu ittifak dolayısiyle İsveç'e verecekleri para ile İsveç'i Fransa işine müdahaleye sevketmek istiyordu. Bu siyasi hareketlerden haberi olmayan Osmanlı pâdişahı ise Prusya'nın Rusya'ya harp etmesinde ısrar edip duruyordu.

Yine bu sırada Avusturya ile olan mütareke müddeti esnasında İmparator II. Leopold da *Ziştovi* sulh müzakeretını uzattırarak Ruslarla olan münasebatı devam ettirmekte idi; bundan dolayı Avusturyalıların müzakeratı uzatmasından şüphe eden Osmanlı hükûmeti Ruslara karşı hazırlık yaptığı sırada Avusturya cephesini ihmal etmiyerek o tarafa da İşkodralı Kara Mahmud Paşa'yı serasker tâyin ederek *Vidin*'e göndermişti. İşte bu tarihlerde Rusların taarruziyle *Kili*, *İsmail* ve diğer *Tuna* deltasındaki kaleler düşmüş ve Koca Yusuf Paşa Sadr-ı âzam olmuştur.

Rusların son taarruzları

Serdar-ı ekrem Yusuf Paşa orduya mümkin mertebe çekidüzen verip *Şumnı* sahrasına çıkmasını müteakib ordu tarafından Kutuzof'in müdafaa ettiği *İsmail* kalesini istirdat için beş, altı bin kişilik bir kuvvet sevketmişti; fakat bunlar daha oraya varmadan Prens Repnin'in kumandasındaki küçük orduya mağlûp olarak çekilmişler (4 Nisan 1791) bunun üzerine Ruslar tarafından *Tuna*'nın sağ sahilinde *Dobruça* kısmındaki *Maçin* kasabası muhasara edilmiştir. *Maçin* müdafileri epey gayret göstermişlerse de kaleye yardımda bulunan Halil Paşa'nın çekilmesi üzerine kale muhafızı Arslan Paşa mukavemet edemiyerek kale sukutunda esir düşmüştür. Ruslar *Maçin*'i aldıktan sonra oradan *İbrail* tarafına geçip burasını da muhasara etmişlerdir; fakat kale şiddetle mukavemet ettiğinden epey telefat verdikten sonra kuzeydeki *Kalas* taraflarına çekilmişlerdir.

Serdar-ı Ekrem ordusunun hareketi

Ordunun hareket zamanı geldiğinden Yusuf Paşa *Sancağ-ı şerîf*'i *Şumnı*'da bırakarak 8 Şevval 1205 (10 Haziran 1791)'de *Kozluca*'ya gelmiş ve bizzat pek az maiyyetiyle *Ruscuk*, *Yergöğü* ve *Silistre* taraflarındaki vaziyeti gözden geçirdikten sonra *Kozluca*'ya avdet

eylemiştir. Bu sırada Rus ordusu kumandanı Kutuzof onüç bin kişilik bir kuvvetle *Tolçı*'ya geçerek oradan da *Babadağı* istihkâmlarına hücum etmiş ve iki saat kadar Osmanlı kuvvetleriyle çarpıştıktan sonra bunları kaçırıp *Babadağı*'nı yakarak çekilmiştir.

Ordudaki ruhî hâlet

Yusuf Paşa dört seneden beri harp eden urduyu pek bozulmuş bir halde bulmuştu; mevcudu yüz bin olan fakat talimsiz, itaatsiz, yağmacı bir kalabalıktan terekküp eden bu kuvvetlerle düşmanla harp etmenin feci neticeler vereceğini takdir ile kuvvetlerini *Hırsova* sahrasında topladı ve Müverrih Vasıf Efendi'ye kaleme aldırdığı bir hitabeyi askere okuttu; bunda düşmana karşı muharebede sabır ve sebat edilmesi ve düşmandan yüz döndürülmemesi tavsiye olunuyor ve bu hususta askerin söz vermesi isteniyordu. Serdar-ı ekremin bu hitabesi bölük bölük bütün orduda okundu; ordu erkânı bu hususta sebat edeceklerine dair askerden söz aldılar.

Maçin üzerine giden kuvvetlerin bozulması

Bu söz verildikten sonra kuvve-i mâneviye artmış sanılıyordu; Prens Repnin kumandasındaki düşmanın *Maçin* tarafına geçmek üzere olduğu haber alınması üzerine Rumeli valisi Mustafa Paşa ileri sevkedilmiş ve düşmanla temasa geçmiştir; fakat Rus kuvvetleri daha evvel gelip *Maçin* tarafına geçmiş olduğundan Mustafa Paşa'nın yardım istemesi üzerine yeniçeri kuvvetleriyle Ağa paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Çapan-oğlu Süleyman Bey ve Kara Osman-oğlu Hacı Mehmed Ağa, kuvvetleriyle süratle yardıma gönderilmişlerdir; fakat Ruslar sazlığa sakladıkları bir kısım askerleriyle Osmanlı kuvvetlerini iğfal ve kısm-ı küllisi ile *Maçin* ordusu siperleri üzerine yürüyüp bu sayede muharebeyi kazanmıştır. Bozulan asker ağırlıkları ve erzakı yağma ederek ilerlemekte olan Serdar-ı ekrem kuvvetleri üzerine düşüp o kuvvetleri de şaşırttıklarından bu hal üzerine Yusuf Paşa *Hırsova*'ya avdete mecbur olmuş ve tekrar *Maçin* üzerine gitmek için hazırlığa başlamıştır (1791 Temmuz/1205 Zilkade). Fakat Rus kuvvetleri de bu *Maçin* muharebesinde epey zayiat verdiklerinden Osmanlı ordusunu takip edemiyerek tekrar *Kalas* tarafına çekilmişlerdir.

Serdar-ı ekrem *Hırsova*'da *Maçin* üzerine sefer hazırlığı yapmakla beraber nizamsız bir kuvvet ile harp edilemiyeceği ve Lehistan'daki emeline nail olan Prusya'nın da Ruslara karşı muharebeye girişmiyeceği anlaşılması ve Kafkas cephesinde *Anapa* ve *Soğucak* gibi mühim kalelerin elden çıktığı haber alınması üzerine Yusuf Paşa Rus Generali Repnin'e bir mektup yazarak sulh istediğinden iç ve dış durumları sebebiyle sulhü arzu eden Ruslar derhal mütareke teklifini kabul etmişlerdir.

Burada Ruslarla mütareke ve sulh müzakerelerine girmeden evvel Ruslarla Kafkas cephesindeki hâdiselere kısaca bir göz gezdirmek lâzım geldiğinden o bahse geçiyoruz.

1201—1787 SEFERİNDE KAFKAS CEPHESİ

Kafkas müslümanlarının Ruslarla mücadelesi

Osmanlı devleti *Kaynarca muahedesiyle Kafkas dağları*'nın kuzeyindeki *Kabartay*'ları Ruslara bırakmış ise de Rusların o tarafları tahkim edip *Gürcistan*'a inmek için kaleler yaptığını gören *Kabartay*'lar biraz mukavemet etmişlerse de sonradan Rusların kendilerini ikna etmeleri üzerine anlaşmışlardı.

Ruslar, nüfuzları altına aldıkları *Gürcistan*'a îcabında kullanılmak üzere on bin kadar bir kuvvet gönderdikleri sırada *Çeçen*'lerden Şeyh Mansur bu kuvvetleri bozduğundan *Dağıstanlı*'ların Ruslara karşı olan galeyanından da istifade etmek isteyen Osmanlı hükûmeti, Dağıstanlılarla *Çerkes* ve *Kabartay*'ları ele alarak Ruslarla Rusların himaye ettikleri *Tiflis Han*'ına karşı teşvik etmiş ve bu teşvikten cesaret alan müslüman halk Osmanlı hükûmetinden bir vezir kumandasında yardım istediklerinden *Trabzon* valisi Köse Mustafa Paşa bir miktar kuvvetle *Anapa*'ya gönderilmiştir (1202 Muharrem/1787 Ekim).

Battal Hüseyin Paşanın Anapa'ya tâyini

Rus seferi üzerine Rusların evvelâ *Kabartay* gailesini bastırdıktan sonra *Anapa* üzerine geleceklerı haber alınarak buradaki kabileler kendilerine yardım için kuvvet istemişlerdir. Bunun üzerine hükûmet Canikli Hacı Ali Paşa-zâde Battal Hüseyin Paşa'ya on bin kişi ile *Anapa*'ya gitmesini emretmiş ve keyfiyet

Kabartay ve diğer kabilelere de yazılarak teşci edilmişlerdir; fakat *Canik* (Samsun)'de bulunan Battal Hüseyin Paşa verilen emri dinlemiyerek *Anapa*'ya gelmedi ve Ruslar da taarruza geçmediler; fakat bu havalideki nazik durum mufassal bir takrirle 1203 Ramazan/1789 Haziran da hükûmete yazılmış olduğundan Battal Hüseyin Paşa tehdit edilerek zorla ve on bin kişi yerine ancak bir kaç yüz kişi ile *Anapa*'ya gitmiştir. Bu sırada Ruslar, iki general kumandasiyle *Anapa*'yı muhasara etmişlerdir. İçeriden muhafızların mukavemetleri ve dışarıdan da kabilelerin yardımlariyle muhasara bertaraf edilmişti (1204 Cemaziyelâhır/1790 Mart).

Battal Hüseyin Paşa kendisine gönderilen fermanla *Kabartay*'lara yardıma memur edilmiş ise de bizzat harekete geçmiyerek *Anapa*'da oturup etrafa kuvvetler sevk etmek suretiyle kalede kalmak istemişti; fakat o sırada donanma ile *Karadeniz*'e çıkan kaptan paşa ile beraber donanmada bulunan Cellâd Mahmud'un getirdiği ferman üzerine itizar edemiyerek 27 Zilkade 1204 (8 Ağustos 1790)'de yeniçeri, gönüllü ve kendi kapısı halkiyle beraber yani otuz bin kuvvet ve kırk kadar top ile *Kabartay*'lara yardıma gitti; fakat yollarda türlü bahanelerle işi ağır alarak iki günlük yolu iki ayda katettikten başka Çerkeslere de dürüşt muamele etmiş olduğundan bundan bir hayır gelmiyeceği anlaşılmış, fakat Çerkesler ve diğer kabileler Osmanlı serdarıdır diye kendisine yine hürmette kusur etmemişlerdir.

Battal Hüseyin Paşa'nın hiyaneti

5 Muharrem 1205 (14 Eylül 1790)'de *Koban nehri*'nin öte tarafına varan Battal Hüseyin Paşa'ya karşı *Kabartay* beyleri gelip kendisini ziyaret ile Ruslarla harp için otuz bin Kabartaylının emrine hazır olduğunu beyan ile Ruslardan evvel *Gümü* mevkiinin işgalini söylemişlerse de el altından Ruslarla muhabere etmekte olan Battal Hüseyin Paşa, bu teklifi red ile o tarafta bulunan dört beş bin Rus askeri üzerine delibaşısı kumandasiyle bir miktar kuvvet göndermişti; fakat gönderdiği delibaşısı muvaffak olamadığından seraskerin ordusuna kaçan Osmanlı ve *Kabartay* kuvvetlerini Ruslar takip ettiğinden Battal Hüseyin Paşa evvelce aldığı tertibat üzerine kendi ordusuna gelen Rus kuvvetlerine

teslim olduğundan başsız kalan bakiye kuvvetler *Anapa*'ya dönmüşlerdir [1].

Battal Hüseyin Paşa'nın Ruslara ilticasından sonra asker, ve kabile başları acele bir serasker gönderilmesini hükûmetten istemeleri üzerine Canikli Hacı Ali Paşa kölelerinden olup onun dairesinden yetişerek *Erzurum* ve *Trabzon* valisi bulunan Sarı Abdullah Paşa *Anapa*'ya memur edilmiş ise de o da *Trabzon* ve havalisinde hasmı olan derebeyleri temizlemekle uğraşıp birtakım özürlerle işi geciktirdiğinden kabileler bu halden usanmışlar ve bu fırsatı kaçırmayan Ruslar da *Anapa*'yı tekrar muhasara edip kaleyi almışlardır (1205 H./1791 M.).

Anapa gibi sevkülceyşce mühim bir mevkiin elden çıktığını haber alan III. Selim, bu hale Abdullah Paşa'nın sebebiyet verdiğini bildiğinden onu derhal valilikten azl ile yerine yine Trabzonlu olan Kuğu-zâde Süleyman Paşa'yı Trabzon valisi tâyin ederek Abdullah Paşa'nın katlini ona havale etmiştir. Abdullah Paşa, *Anapa*'nın sukutunun kendi başına bir belâ getireceğini anlıyarak *Trabzon* kalesine çekilip müdafaa tertibatı alma kaydına düşmüştü. Bunun üzerine Süleyman Paşa, Trabzon valiliğinin kendisine verilmiş olduğunu Sarı Abdullah Paşa'ya bildirip kaleden çıkarak üzerinde ibka edilen *Erzurum* valiliğine gitmesini tebliğ etmiş ve Abdullah Paşa da kaleden inip *Erzurum*'a giderken alınan tertibat üzerine yolda katledilmiştir.

[1] Battal Hüseyin Paşa, Trabzon eyaletinin kendi üzerinden alınarak pederinin kölesi ve kethüdalığından yetişmiş olan Sarı Abdullah Paşa'ya verilmesini hazmedemeyip aynı zamanda Haseki Cellâd Mahmud vasıtasiyle ölümle tehdid edilmesinden de müteessir olarak yukarıda metinde söylendiği üzere ruslara iltica etmiş ve bu hal hem kendisinin ve hem de Hacı Ali Paşa âilesinin menkubiyetine sebeb olmuştur. Battal Hüseyin Paşa, babası Hacı Ali Paşa'nın *Kırım*'a kaçtığı sırada babasiyle beraber bulunduğundan bu firarı ikinci defa vuku bulmuştur.

Trabzon valiliğinin, hasmı olan Sarı Abdullah Paşa'ya verilmesi ve Anapaya gitmediği takdirde katli için Cellâd Mahmud'da hatt-ı hümâyun olduğunu haber alması aleyhine bir tuzak kurulduğundan korkarak canını kurtarmak için ruslara iltica etmiş olduğu anlaşılıyor.

RUSYA İLE MÜTAREKE VE SULH AKDİ

İlk sulh teşebbüsleri

Osmanlı hükûmeti Ruslarla sulh için teşebbüse geçmeden evvel Rus hükûmeti 1789 Ocak ayında Prusya ve İngiltere'ye başvurarak Türkler ve İsveçlilerle barış yapmak istediğini bildirmiş ve Türk sulhüne esas olmak üzere *Ucakof* yani *Özi* ile beraber *Dinyester*'e kadar bütün *Basarabya*'nın terkini şart koymuş ve *Memleketeyn* yani *Efak* ve *Boğdan*'ın da müstakil olarak, başına ortodoks mezhebinde bir prens getirilmesini istemiş ise de bu teklifleri kabul edilmemişti [1].

Osmanlı devletinin Ruslarla sulh yapmak istemesi yine aynı senenin yani 1789 senesi içinde ve Osmanlı - Prusya ittifakından evvel başlamıştır. Evvelâ III. Sultan Selim, kendisinin ve vezir-i âzamın haberleri yokmuş gibi Efak voyvodası vasıtasiyle sulh hususunda Mareşal Potemkin'in fikrini yoklamıştır. Potemkin buna karşı ilk şart olarak *İstanbul*'da *Yedikule*'de gözaltı edilmiş bulunan Rus elçisinin serbest bırakılmasını ve ondan sonra sulh işinin görüşülebileceği cevabını vermiş. Bir müddet sonra *Akkerman* kalesi düşmüş ve bura muhafızı olan Tayfur Paşa, o sırada *İsmail* muhafızı ve cephe seraskeri bulunan Gazi Hasan Paşa'ya gelip Potemkin'in iki devlet arasının bulunmasını arzu ettiğini söylemesi üzerine tekrar görüşme kapısı açılmış ve bundan bilistifade Gazi Hasan Paşa, Potemkin'e 19 Safer 1204 (8 Kasım 1789) tarihli bir mektup yazarak Tayfur Paşa vasıtasiyle anlaşmak arzusunda olduğunu haber aldığını ve kendisi de Devlet-i Aliyye'nin emekdar eski vezirlerinden olup iki taraf anlaşmasında müessir olabileceğini bildirmiştir.

Potemkin 29 Safer 1204 (8 Kasım 1789)'de Gazi Hasan Paşa'nın mektubuna verdiği cevapta sulhe taraftar olduğunu fakat devletler hukukuna aykırı olarak tevkif edilmiş olan Rus elçisi Bolgakof'un serbest bırakılarak bir elçiye lâyık ihtifâlat ile gönderilmesinden sonra sulh işine derhal girişileceğini bildirmiştir.

[1] Osmanlı hükûmeti daha cevap vermeden evvel gerek Prusya ve onu takiben Avusturya, müstakil bir Eflak ve Boğdan'ın başına Potemkin'in getirilmesini düşünerek bu teklifi kat'iyyen kabul etmemişlerdir.

Gazi Hasan Paşa bu mektuba 3 Rebîulevvel (21 Kasım 1789) tarihiyle gönderdiği cevabî mektupta elçinin tahliye edilmiş olduğunu ve mütareke hususu görüşülmek üzere divan-ı hümâyun hâcegânından Fehim İbrahim Efendi'nin tâyin edildiğini fakat onun hastalığına mebni dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından nüzul emini Hacı Bekir Ağa'nın tâyin olunup gönderildiğini beyan etmiş ve Hacı Bekir Ağa'ya da mütareke için altı maddelik bir de talimatnâme vermiştir; filhakika Sultan Selim daha evvel ordudan hiçbir iş'ar olmadan Bolgakof'u serbest bırakmış ve onu Dubrovnik gemisiyle ve *Tiryeste* yoluyla memleketine göndermişti [1].

Bu sulh işi hem Gazi Hasan Paşa'nın ve hem de Şerif Hasan Paşa'nın sadaretleri zamanlarında da görüşülmüştü; hattâ 11 Receb 1204 (27 Mart 1790) tarihiyle Gazi Hasan Paşa'nın vefatından üç gün evvel Potemkin'e gönderilen mektuba onun tarafından gelen 15 Nisan 1790 tarihli cevapta Potemkin:

"Murahhaslarınız gönderile ki hulûsunuz meşhud oldukta vâfir maddelerin tahfifi kabildir; murahhaslarınız tenbihat ve vesâyânız ile geldiklerinde maddelerin tahfifi hususunu bilfiil müşahede edecekleri muhakkaktır; tavsiyenize itibaren kadrini terfî ettiğim Baruç'un takririnden gayret ve hulûsum tasdik olunur, elçimiz Bolgakof'un tahliye-i sebili Cenab-ı şevketmeâbın ahkâm-ı milelemürâat ile şîme-i kerîmanelerini tebyin ve isbat edip zât-ı hümâyunlarına Rusya imparatoriçesi tarafından ihtiram ve itibar derkâr olmasına bâdî olmuştur" demekte ve

[1] Ümeray-ı deryadan Tersane-i âmirem kethüdası ve Akdeniz başbuğu olan Seyyid Ahmed dâme izzühû'ya hüküm ki,

Sefer-i hümâyunum vukuundan beru *Yedikule*'de tevkif olunan Moskovlu elçisinin der-ialiyyemde haps ve tevkifinde birgüna faide melhuz olmadığından bu defa mücerred karîha-i sabîha-i hümâyunumdan elçi-i mersûmun sebili tahliye ve vilâyetine iade olunmak hususuna irade-i aliyyem taalluk etmiş olmak hasebiyle elçi-i mersumu vilâyetine gitmek üzere *Akdeniz*'de vaki *Tiryeste* tabir olunur iskeleye ihrac için devlet-i aliyyemin cizyegüzarı olan *Dubronik* kaptanlarından... nam kapudanın *Pulaka* tabir olunur sefinesi bu taraftan isticar ve sefine-i mezkûrenin müruruna mümanaat olunmamak için *Boğaz hisarları*'na (Çanakkale boğazı) diğer emr-i şerifim ısdar olunup... evasıt-ı Safer 1204 (1789 Kasım) (*Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları* 7182).

kurye olarak gidip gelmekte olan Pot Polkoniki Baruc ile sulh esaslarını şifahen bildirmektedir.

Baruc'un sulh şartları hakkında sadaret kethüdası, defterdar ve reisüküttabın huzurlariyle zabtolunan şifahî ifadesine göre:

1— *Bender, Palanga, Akkerman, Hocabey* (Odesa) eskisi gibi Osmanlılara iade olunacak.

2— *Efak* ve *Boğdan* dahi Osmanlılara iade olunup zulüm ve taaddisi görülmedikçe voyvodalar tebdil edilmiyecek ve Osmanlı devleti kimi isterse onu voyvoda yapabilecek.

3— Nizaa sebep olan *Özi* külliyen yıkılarak her iki tarafdan terk edilecektir [1].

4— *Turla* yani Dinyester ile *Aksu* (Boğ) nehirleri üzerindeki müselles şeklinde olan yerler, iki tarafça terk edilecek.

5— Tiflis hanı ve Gürcistan maddesine Rusya katiyyen müdahale etmeyip Devlet-i Osmaniye'nin arzusu ne ise öyle olacak.

6— Rus konsoloslarının bundan böyle Osmanlı tebaasından olmayıp Rus milletinden olmaları ve diğer devletlerin nerelerde konsolosları varsa oralarda konsolos bulundurmaları.

7— Prusyalıların, Ruslarla muharebe etmiyecekleri ve aralarında muhabere edip anlaştıkları [2].

8— Harp tazminat-ı mevzuı bahis olmıyacağı [3].

[1] Osmanlı ordusuna gelen kurye Baroç, *Özi* kalesinin mutlaka yıkılmasında ısrar edileceğini fakat gönderilecek murahhas dirayet sahibi olup *Potemkin*'e kendisini sevdirirse iki şehir arasındaki arazinin yine Osmanlı devletine terkinin mümkün olduğunu söylemiştir.

[2] Bu tarihlerden iki ay evvel Osmanlı-Prusya ittifakı aktedilmesi sebebiyle Osmanlı hükümetinin Prusya ile Rusya'nın muharebe etmelerini ümid etmemesini anlatmak istiyordu.

[3] Gazi Hasan Paşa, sulh müzakereleri için muhabere ederken Kurye Baroca gizli olarak, devlet-i aliyye topraklarını geri verin, sefer harç masrafı temamiyle ben kendi kesemden akçe veririm, beynimizde hafice olsun, kimse duymasın demiş; Baroç Hasan Paşa'nın bu sözünü Potemkin'e söylemiş; fakat bu sırada Gazi Hasan Paşa vefat ettiğinden tabii bu iş artık kaleme alınmamış. Hatta devlet erkânı, devlet-i aliyye katiyyen tazminat veremez demeleri üzerine Baruç, şartlar arasında tazminat olmadığını beyan etmiştir.

Potemkin'in bu teklifine karşı Osmanlı hükûmeti ittifak muahedesi mûcibince Prusya ile görüşüp mutabık kalmadan sulh yapmamağa karar verdiğinden yapılan müsaid teklifi red etmiş ve Rusların müteaddid galebeleriyle *Tuna* boyuna inmeleri üzerine daha ağır şartlarla sulhü kabul eylemiştir [1].

İspanya ve Napoli (Sicilyateyn) hükûmetleri Rusların da arzusiyle epey müddetten beri Osmanlı devletinin müttefiki olan Prusya'dan bahsetmiyerek iki taraf arasını bulmak istemekte idiler [2]. Hattâ İngiltere hükûmeti *Turla* yâni Dinyester'in hudut olmasını ve dört ayda mütareke yapılmasını aksi takdirde sulh işine müdahale edilemiyeceğini tehdid makamında söylemesine

[1] Potemkin ile olan bu sulh görüşmeleri hakkındaki muharrerat, Başbakanlık arşivi *Âmedî kalemi odası defterleri*'nden 55. defterden –ülâsa edilmiştir. Bu hususta *Cevdet tarihi*'nde de (c. 5. s. 10 ilâ 14) kısa malûmat vardır.

[2] *İspanya* ile *Napoli* kıralhklarının ruslarla sulh akdi için ısrarlarının karşısında sadaret kaymakamı Mustafa Paşa pâdişaha takdim ettiği 16 Şevval 1205 tarihli takririnde:

Büyük İspanya, *Küçük İspanya* (Napoli-Sicilyateyn) Moskovlu ile müsalehaya Devlet-i Aliyyeyi teşvik eyledikleri ve ne veçhile takrirler verdikleri malûm-ı hümâyunlarıdır. Bunların takririne cevab olarak devlet-i aliyye, Prusya ile müttefiktir harp ve sulh beraber olması meşruttur; takrirde Prusya'ya dair bir şey yok deyu tercümanlarına söylendi. Varup elçilerine ledelifade ol hususun cevabı meclis-i mükâlemede müzakere olunur cevabını getirdi. Ol gündenberi mükâleme isterler; bugün, yarın deyu cevap verilür idi. Şimdilerde devlet-i aliyye kıraliarımız inhasına hiç ip takmıyor, bir mükâleme bari olsun dedik âni etmiyor, devletlerimiz şanı şikest oluyor. Biz elbette sulh olsun dimeyiz la ve tam bir cevab ister idik deyu iştikâ etmekte idükleri istimâ olunuyor; böyle imrâr-ı vakitten ise birer meclis bu iki elçi ile görüşülüp inhanız malûm oldu, lâkin devlet-i aliyyenin meramı *Kırım*'ı avn-i hakla istihlastır; hiç olmazsa serbest etmektir ve Prusya kıralı müsalehada beraber olmaktır. Teşrifinizden devlet-i aliyye mahzuz oldu meram budur, kıraliarımıza böyle yazarsız cevabı verilse muvafık olmak gerek. Zikrolunan elçiler ile mükâleme olunmak muvafık-ı rey-ı sami ise cevab böylemi verilmek veyahut ahar veçhile mi verilmek irade buyurulur? her ne veçhile re'y-i hümâyun buyurulur ise ferman" diye yazmıştır. Bu takririn üzerine III. Selim:

"Münasib ise mükâleme oluna ve münasibi veçhile cevab verile, çünkü bunlar dostluk arzediyor. Devletin emin olacağı veçhile müsalehaya karar verirlerse ne güzel. Bizim emin olacağımız suretler malumdur. Bakalım ne halt edeceklerdir" hatt-ı hümâyununu yazmıştır.

Filhakika bundan bir gün sonra 17 Şevval pazar günü *Bebek bahçesi*'nde Kazasker Abdullah Molla ve Reisülküttab efendi (rikâb reisi) ile elçiler arasında bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede İspanya elçisi, Rusya'nın aşağıdaki

rağmen Osmanlı hükûmeti, ittifakına sadık kalarak Prusya ile anlaşmadan evvel bu tekliflere yanaşmamakta idi; çünkü Prusya'nın Rusya'ya mutlak surette harp açacağını zannediyordu; nihayet Fransa inkılâbının yarattığı siyasi durum sebebiyle o da yukarıki devletlerin tekliflerine iştirak ettiğinden ve elçikikle Prusya'ya gönderilmiş olan Ahmed Azmi Efendi'nin yanındaki tercüman tarafından gönderilmiş olan 3 Zilkade 1205 (3 Temmuz 1791) tarihli şifre tercümesinde de Prusya'nın Ruslara karşı harp açmıyacağını bildirdiğinden :

"*İşte Prusya kıralı ceng etmiyeceğini tahkik yazıyorlar; şimdi bunu dahi söyleşir*" diyerek Prusya'nın Rusya'ya tecavüzünden ümidini kesen Osmanlı hükümdarı, askerî durumu sebebiyle harbin felâketten başka bir netice vermiyeceğini takdir ederek Ruslarla sulh yapmayı kabule mecbur oldu [1].

Mütareke için Rus Kumandanının üç şartı

Vezir-i âzam Yusuf Paşa bir taraftan *Hırsova*'da Ruslarla tekrar çarpışmaya hazırlanırken artık bu nizamsız askerle harp yapılamıyacağını anlıyarak sulh yolunu aramağa başlamış ve cephesinde bulunan Rus kumandanı Prens Repnin'e göndermiş olduğu mektupta :

"Külliyetli askerle *Maçin* sahrasına geldim, harbin neticesi her iki taraf için malûm değil; Devlet-i Aliyye cenge hazır olduğu gibi kan dökülmesini önlemek ve halkın rahatını istemek için sulh yapmağa da hazırdır; derece-i salâhiyetinizi bir mûtemed

teklifte bulunduğunu söylemiş. 1- *Özi* kalesiyle arazisinin moskovloya terki 2- *Turla* yani *Dinyester* nehrinin hudut olması. Eğer bu sureti Devlet-i Aliyye mahzurlu görürse *Özi* kalesinin istihkâmatı yıkılıp ne *Özi*'de ve ne de *Turla* suyunun boğazına varınca *Karadeniz* sahilinde kale bina olunmaması.

Buna mukabil Osmanlı heyeti *Karadeniz*'de emniyet için *Kırım*'ın *Türkiye*'ye iadesini ve hiç olmazsa serbestisi ve bu serbestinin de devletlerin kefaleti altında olmasını istiyordu. Nihayet bu iki teklifi güya kendiliğinden bir üçüncü teklif ile ortalamak isteyen İspanya elçisi, *Özi* kalesinin yıkılmasiyle arazinin *Turla* nehrine kadar hali bırakılmasını teklif etmiş ise de bu teklif statüko esasına riayetle müsalaha teklifi olsa belki hükümete arzolunur diye cevap verilerek mükâlemeye son verilmiştir. *Sicilyateyn* elçisi ile de aynı suretle görüşme yapılmıştır. (*Mükâleme defteri*, Numara 7, s. 185, 193).

[1] *Mükâleme defteri* Numara, 7, s. 206 (Maliyeden arşive devredilen defterlerden).

adamınızla bildirin" diye yazması üzerine General Repnin sulhe esas olarak üç madde zikredip Serdar-ı ekreme bildirdi:

1— Kaynarca muahedesiyle andan sonraki muahedelerin mer'i olması.

2— *Efâk* ve *Boğdan*'ın bazı şartlarla Osmanlı devletine iadesi.

3— *Turla*, yâni Dinyester nehrinden hudud kesilmesi.

Prens Repnin'in teklif ettiği üçüncü madde daha evvel, yâni Osmanlı - Prusya ittifakını müteakip yâni 1789 Ocak ayında Prusya ve İngiltere hükûmetleri tarafından Osmanlı hükûmetine bildirmişti. Generalin teklif ettiği *Efâk* ve *Boğdan* şartı 1789 teklifinde her iki prensliğin birleştirilerek başına bir ortodoks prens getirilmesi suretinde idi; fakat Prusya bunu şiddetle red ettiğinden bu teklif tadil edilerek yukarıdaki madde halini almıştı. Bu sırada Fransa inkılâbının yayılmasından korkan Avrupa devletleri bu cereyanı önlemek için Rusların da kendileriyle beraber olmasını istemeleri üzerine Katerine bir an evvel sulh yapmağı istiyordu.

Prens Repnin'in üç şartı orduya gelerek vezir-i âzam ordu erkâniyle görüşüp bunun bazı yerlerini tadil ve tasrihini istediyse de Repnin, bunun haricinde salâhiyeti olmadığını ve abesle iştigal edilip vakit kaybetdilmemesini açıkça beyan ettiğinden tekrar görüşülerek mütareke akdine karar verilmiş ve bu husus için Vasıf Efendi (Vak'a-nüvis) *Kalas*'ta bulunan Rus ordugâhına gönderilmiştir.

Mütareke akdi şartlarından üçüncüsü Osmanlı devletinin *Özi* eyâletini Ruslara terk etmesi demek olduğundan Ruslarla harbe devam edilmesini arzu eden pâdişahın bunu kabul etmemesi ihtimali olduğunu düşünen Yusuf Paşa bu hususta ordu erkâniyle görüşmüş ve Sultan Selim'in düşmana karşı bir galibiyet kazanıldıktan sonra sulh olsun emrine karşı bütün heyet müttefikan bu nizamsız askerle harp edilemiyeceğini kat'i olarak beyan ve bundan dolayı sulhü tercih eyledillerini pâdişaha arz etmişlerdir.

Bu duruma karşı III. Selim istemiyerek sulhe muvafakat ettiğinden Ruslarla sekiz aylık bir mütareke imza edilmiştir (1205 Zilhicce/1791 Ağustos).

Yaş muahedesi

Ruslarla müterake akdini müteakib *Ziştovi*'de bulunan Osmanlı murahhasları, Ruslarla da müsalehaya memur olduklarından *Silistre*'ye gelip oradan da müzakere mahalli olarak kabul edilen *Yaş* kasabasına gönderilmişlerdir[1] (1 206 Muharrem / 1791 Ağustos).[2] Rusların başmurahhası Potemkin'in yeğeni Samoylof olup ince donanma kumandanı Dibas ikinci ve Boğdan Generali Laskarof üçüncü murahhas tâyin edilmişlerdi ; müzakere görüşmeleri Potmekin'in nezareti altında olacaktı; fakat Potmekin, müzakere mahalline geldikten sonra hasta olduğundan *Yaş*'ta kalamıyarak *Petresburg* (Leningrad)'a avdet ettiği sırada yolda öldüğünden onun yerine müzakereleri idare etmek üzere hariciye nâzırı Kont Besborodho tâyin edildi; bu zat *Yaş*'a gelerek müzakerata nezaret edip imparatoriçe namına Rus murahhaslarına talimat veriyordu.

Yaş sulh müzakereleri 1791 Kasım ibtidalarında (1206 Rebîulevvel) başlayarak muhtelif tarihlerde on beş celse aktedildikten sonra 15 Cemaziyelevvel 1206 (10 Ocak 1792) tarihinde yani takriben iki buçuk aya yakın bir zamanda bitmiştir. Rus murahhasları bir aralık harp tazminatı olarak yirmi dört bin kese istedilerse de nehir ile ayrılan Koban hududu meselesinde bir anlaşmaya varılması üzerine Besboradho bizzat müzakere odasına kadar gelerek tazminattan vaz geçildiğini söylemiştir.

Yaş muahedesi ön üç madde ve bir hatime üzerine kaleme alınmış olup muahedenin ikinci maddesi mûcibince Osmanlı

[1] *Ziştovi* ve *Yaş* muahedelerine dair Mehmed Said Galip Efendi (Paşa) nın *Revabıta ül ukud* روابط العقود isimli mükâleme mazbataları vardır ve matbudur.

[2] Ruslarla sulh akdine müsâadeyi havi serdar-ı ekreme gönderilmiş olan hatt-ı hümâyun:

Benim vekil-i mutlakım ve serdar-ı ekremim,

Maçin vak'ası kaimesinden askerimizin hâli malûm oldu; böyle askerle cenk olmaz ve olmayacağı aslından dahi malûm idi; ne çare ki cenk ve sefer açılmış. Sulh olup bu asakire bir nizam verilür; işte sana ruhsat-ı kâmile verdim. Mukaddem Prusya ve İngiltere taraflarından arzolunan şürut üzere müsalehayı bu tarafta erbab-ı meşveret tecviz etmişler idi. *Maçin* vak'ası kaimesini çand nefer ile meşverete havale ettim; müsalehanın vücudunu beyan ettiler, mazbatası ve gerek hatt-ı hümâyunum mazmunları ol tarafa vardıkta malûmun olur; senin dahi reyin bunun üzerine olduğu malumumdur; bundan akdem Büyük

hükûmeti 1774 *Kaynarca muahedesi* ve daha sonra aktedilen 1779 *Aynalıkavak Tenkihnâmesi* ve 1783'deki ticaret muahedenâmesi ve 1784'de *Kırım* ile *Taman*'ın ilhakile *Koban nehri*'nin hudut tâyini hakkındaki muahedeler yine eskisi gibi kalıyorlardı.

Üçüncü madde ile *Turla* (Dinyester) nehri hudut kesilerek bunun sol tarafındaki arazi yani *Akso* (Boğ) ile *Turla* arasındaki *Özi kırı* ile *Özi kalesi* Ruslara terk ediliyor ve sağ taraf memleketleri yani *Bender* ve *Akkerman*, *Kili*, *İsmail* ve diğer o tarafta Rusların işgal ettikleri kale ve şehirler Osmanlılara iade olunuyordu.

Dördüncü madde gereğince harekât sahası olan *Boğdan* voyvodalığı hakkında *Kaynarca muahedesi*'yle bu muahededen sonraki anlaşmalar muhafaza edilecek ve bu voyvodalığın borçlarına ve bakayada kalan vergilerine bir sünger çekilerecek ve *Yaş muahedesi*'nden sonra iki sene müddetle *Boğdan* her türlü vergilerden muaf olacak ve afv ilân edilip arzu edenler yine memleketlerine dönebileceklerdi.

Beşinci madde, iki devletin daimî surette sulh içinde yaşamalarını temin için *Tiflis Hanı*'nın yâni Gürcü prensinin yerlerine *Çıldır* valileri veya beyleri tarafından taarruz olunmıyacak

İspanya'nın ve İngilterelunun ve Fransa'nın teklifleri hangisi mümkin olabilürse ilâcına bakıp nizam veresin. Sen benim kâffe-i umurda bi'l-istiklâl vekil-i mutlakımsın, bu hususta dahi sana başka ruhsat-ı kâmile verdim; şan-ı devlete muzır olmayacak veçhile mazbataya yazılan gibimi olur, âhar suretle mi olur münasib gördüğün tâbirat ile Moskovluya kâğıt yazıp serian murahhas celbederek mükâlemeye ordudan bir veya iki adam tayini mi münasiptir, yoksa *Ziştevi*'ye mi (yani Ziştovi'deki murahhaslara mı) havale edersin bu dahi senin uhde-i istiklâline havale olunmakla o mükâlemeyi münasiplerine tefviz edip kangi suretle olur ise kat'ı müsalehaya murahhas ve mezunsun. Sairlerinin tekliflerine nazaran Fransa'nın teklifi yani hududun *Pirezen suyu*'ndan kat'iyle ileru, *Özi* ve arazisinin kalması ehven olup Moskovda yerimiz kalmamış olur; böyle mümkin olur ise haz ederim; mümkin olmadığı surette İngilterelunun tadil dediği *Deli göl*'den mi olur, yoksa âhar bir suret mi verilir? Kat'î müsalehaya ikdam edesin.

Müttefiklerimiz (Prusya, İsveç) münferiden müsalehayı tecviz ettiklerini bilürsün, onlar sonra kefil olacaklardır. Ruhsatını şâmil işbu hatt-ı hümâyunum yedinde sened olmak üzere gönderildi. Bir taraftan dahi kaymakam paşa tarafından yazıldığı üzere muharebe ve muhafazaya bakasın, heman Cenab-ı Allah tevfik ihsan eyliye âmin. (*Name-i Hümâyun defteri*, Nr. 9. s. 7). Deftere kayıt kayıt tarihi Muharrem 1206 ibtidaları.

ve altıncı madde üzerine *Koban* iki devlet arasında *Kafkasya*'da hudut olacaktı.

Yedinci madde *garb ocakları* korsanlarına karşı Rus ticaret gemilerinin muhafazası ve vukua gelen zararların ocaklara tazmin ettirilmesi ve eğer bu zararı yapan ocaklardan herhangi birisi bunu tazmin etmediği takdirde husule gelen zarar ve ziyanın Osmanlı devleti hazinesinden tazmini.

İşte *Yaş* muahedesinin başlıca maddeleri bunlar olup karşısındaki düşmanın kuvvetini anlamadan *Kırım*'ı kurtarmak için harp ilân etmiş olan Yusuf Paşa, dimyata pirince giderken evdeki bulguru kaybetme kabilinden olarak bu kadar hazine ve asker telefinden sonra *Özi* eyâletini de terk etmek suretiyle açtığı harbi mağlûp olarak kapatmak zorunda kalmıştır.

Tarihlerimizin tetkik etmeden birbirlerinden naklen *Maçin* muharebesinde galip ve mağlûp belli olmadığı hakkındaki kayıtları doğru değildir; çünkü evvelâ Serdar-ı ekrem tarafından sevkedilen kuvvetler ve arkasından giden kendi kuvvetleri bozulmuş bunun üzerine vaziyetin ciddiyetini gören Koca Yusuf Paşa hiçbir işe yaramıyacağını bildiği elindeki kuvvetlerin bakiyesini muharebeye sokmayarak gemi arslanı gibi elinde tutmasını bilmiş ve 1768 seferinde olduğu gibi daha fena bir duruma düşmemek için pâdişahın müsaadesini alarak acele mütareke akdiyle sulhe yanaşmıştır.

Bu 1787 (1201 H.) muharebesi için birinci sadaretinde Koca Yusuf Paşa'yı Ruslarla harbe tahrik etmiş olan İngiltere ve Prusya devletlerinden evvelkisi Osmanlıların Ruslara galebesini arzu edip bu hususta yardım etmeği de vadetmiş ve hattâ o sırada İngiltere başvekili bulunan Vilyam Pit *Özi* kalesinin düşmesi üzerine donanmayı hazırlayıp Ruslarla harp etmek için parlâmentodan tahsisat istemiş ise de avam kamarası ve lordlar meclisi bu isteği red etmiş olduğundan bundan dolayı İngiltere hükûmeti Osmanlı - Rus muharebesine kayıtsız kalmıştır, hattâ daha sonraki tarihlerde Ruslarla yeniden dostluk tesis eden İngiltere hükûmeti, Osmanlı hükûmetine *Dinyester nehri*'ni hudud olarak kabul ettirmek için icbar edip şayed bu suretle sulh yapıl-

mıyacak olursa Ruslara yardım edeceklerine dair kapalı surette hükûmeti tehdid bile etmişlerdir [1].

Prusya'ya gelince, Osmanlılarla ittifak akdettikten sonra harple tehdid etmek suretiyle Avusturya'yı Ruslardan ayırarak Osmanlılar lehine olarak *Ziştovi* muahedesini imzalatmağa muvaffak olmuştur.

Osmanlı hükûmeti bu 1787 seferinden daha ağır şartlarla çıkabilirdi; fakat İsveç'le olan ittifak [2] ve arkasından vukua gelen İsveç - Rus muharebesi, *Baltık*'ta hazırlanıp *Akdeniz*'e çıkmak üzere olan Rus donanmasını dışarı çıkmasına mâni olmuş ve bu suretle bundan evvel 1768 seferindeki tehlike önlenmiştir; çünkü bu harpte bütün mevcudiyle karadenizdeki bir avuç Rus donanmasına karşı bir başarı elde edememiş olan Osmanlı donanması, Rusların *Baltık* donanmasının *Akdeniz*'e gelmesiyle ikiye bölünmüş olacağından maazallah durum pek tehlikeli olurdu.

Osmanlı - Prusya ittifakı neticesinde Avusturyalılar, Osmanlılardan aldıkları yerleri geri vererek iki yerde pek küçük hudud tashihiyle ikitifa etmişlerdir; Prusya bu hizmetine mukabil Osmanlılarla lehlileri ittifak ettirmek ve bu sayede Ruslara karşı üçlü bir cephe kurmak istemiş ve bu suretle Lehistan'da nüfuzunu tesis eyliyerek daha sonra yapılan Lehistan'ın ikinci taksiminde kendisine bir pay çıkarmıştır.

Rusya ile aktedilen *Yaş muahedesi*'nden sonra Osmanlı hükûmeti tarafından büyük elçi olarak Mustafa Rasih Efendi ve Rusya tarafından da Feld-mareşal Kutuzof memur edilmişlerdir. III. Selim'in göndermiş olduğu hediyeler arasında tahminen otuz bin ruble kıymetinde inci ile işlenmiş emsalsiz bir otağ vardı.

Bu tarihlerde Fransa ihtilâli olanca hızıyle devam ettiğinden Rusya İngiltere ile müttefikan Fransa aleyhine hareket etmek

[1] İngiltere hükümeti, Fransa inkılâbı üzerine, Rusya hükümeti yanında kendi yerini almış olan Fransa'nın aradan çıkmasiyle bir taraftan Fransa ihtilâlcilerine karşı ve diğer taraftan da ruslarla *Özbek* ve *Keşmir* yoluyla *Hindistan*'a inerek İngiliz müstemlekesine bir darbe vurmasından korkarak Moskovlu'ya karşı bir yakınlık göstermek istemiş ve müttefikleri olan Prusya ve Felemenk ile muhabere ettikten sonra Osmanlı - Rus müsalehasına tavassut için *Petersburg*'a (Leningrad'a) elçi yollamıştır (*Katerina tarihi*, s. 127).

üzere anlaşmışlardı; işte bu esnada fevkalâde elçi olarak *İstanbul*'a gelen Mareşal Kutuzof, Türkiye'deki Fransızların memleketten çıkarılmaları hususunda ısrar ettiyse de Osmanlı hükûmeti asırlardan beri dost tanıdığı Fransızlara karşı bir şey yapmamış ve dostluğuna sadık kalmıştır.

YİRMİNCİ BÖLÜM

1787 (1201 H.) MUHAREBESİ ESNASINDA OSMANLI DEVLETİNİN MALÎ DURUMU

Harp ilânı esnasındaki malî vaziyet

1787'de Ruslara karşı harp ilân edildiği esnada 1768 seferinde olduğu gibi hazine para ile dolu değildi; arada geçen harbsiz zamanda devletin masrafı gelirine nazaran türlü türlü tedbirlerle şöyle böyle idare edilmekte idi; Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'dan getirmiş olduğu bir miktar para ve kendisinin vermiş olduğu iane ile ordunun ihtiyacı temin olunabilmişti; harbin devamı takdirinde orduya lâzım olan paranın temini pek zordu; bazı muhallefat ve müsaderelerden elde edilecek para ile ordu açığı kapatılıyordu; meselâ Esma Sultan'ın vefatında muhallefatı hazineye alınmış ve Rusya'ya kaçmış olan Boğdan voyvodasının malları müsadere edilmiş ise de her ikisinden de ümmid edildiği kadar bir şey zuhur etmemişti; paraca hasıl olan fazla sıkıntı sebebiyle evkaf tevliyetlerinden yardım ümmid edildi ise de bundan da bir netice çıkmıyacağı anlaşıldığı için vazgeçilmişti.

En müsaid tahsil kaynağı miri mukataattan yani hazineye ait mukataalardan alınacak cebeli vergisi olup mukataalara nazaran bu da mühim bir yekûn tutmamakla beraber ne de olsa oldukça bir yekûn tutabilirdi; fakat daha harbin ilk senesinde serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa'nın acele olarak sefer masrafı dolayısiyle üç dört bin kese istemesi üzerine taşıma suyla değirmenin dönmiyeceği anlaşılmıştı. Pâdişahı mutlak surette harbe sürükleyen Sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa, hazinenin bu işi başarmağa yeter derecede olmadığını hesap etmeden ortaya atılıvermişti.

Hazine darlığı dolayısiyle Pâdişâhın bir Hatt-ı Hümâyunı

Hazinenin bu boşluğu sebebiyle pâdişah ve devlet erkânı hayret içinde kalmışlardı; hattâ I. Abdülhamid Serdar-ı ekremin para istemek hususundaki arîzasine karşı :

"Akçe hususunda müzayekanız ma'lûm-ı hümâyunum olmuştur; tez elden üç dört bin kese akçe istemişsiniz; mevcud olsa alimallah kendi harçlığımı gönderir idim; bu vakitte diriğ olunur mu? Lâkin hazinelerin hali cenabınızın ma'lûmudur; bu akçe fikri gece gündüz rahatımı meslûb eylemiştir, taahhüdât ve zimemât ve emvâl-i mîriyyenin hali böyledir; sene-i cedîde cebelüsü açılsa belki tiz elden masarif-i sefere medar olur idi, cizye buyrulduları nasıl olmuştur deyu kapı (Bâb-ı âlî) tarafından sual ettim; cebelünün ihracını meşverette söylemişler ve cizye buyrulduları ordu (Serdar-ı ekrem) tarafından verildi mi ma'lûmumuz değildir deyu cevap yazdılar; masarif-i seferiyye bu taraftan rüyet olunmaktadır; bari sene-i âtiye cizyeleri buyrulduları bu tarafa gelse belki tez elden bir miktar akçe tedarik olunurdu ve cebelü dahi her ne ise medardır. Gerek der-i aliyyede ve gerek ol tarafta bütün masarif nakde bindi; bu kadar emvâl-i mîriyye nice oluyor? Defterdar efendiye söyliyesiniz ve cenabın dahi mülâhaza eyliyesiniz. Sene-i cedîdenin buyruldularını ve cebelü defterlerini bir gün evvel bu tarafa gönderir iseniz ben dahî ikdam eder idim, külliyetli akçe olmazsa dahi ceste ceste üçer beşer yüz kese göndermekte kusur etmem. Vallahi'l-azîm bu akçe beni gecelerde uykusuz koyuyor; Hak teâlâ Devlet-i Aliyyeye imdat eyliye. Allah için olsun siz dahi mülâhaza ve sa'y eyliyesiniz ve cevabını yazasınız." [1]

İşte pâdişahın bu hatt-ı hümâyunu daha ilk adımda harbin levazımatının birincisi olan para işinin ne halde olduğunu ve hazinenin boş bulunduğunu açıkça göstermektedir.

[1] Onsekizinci asrın ortalarından itibaren sikke rayici şöyle idi :
Bir İstanbul Cedid altını 390 Akçe yani bir altın üç kuruş onda üç.
Bir Tuğralı altın : 315 Akçe daha sonra 330 Akçe yani herbiri yüz on para.
1 Zer-i mahbub tam : 330 Akçe
1 İstanbul altını : üç kuruş üç Akçe
1 Frenk altın : 360 Akçe olup daha sonra artarak 375 oldu
1 Mısır zincirlisi: 300, 320, 330 arasında değişmiş olup rayiç kiymeti ikibuçuk, üç kuruştu.
1 Serifi altını : ikibuçuk kuruştu.
1 Zolota : otuz paralık gümüş sikke
Halisül ayar tam altın : beher danesi üçyüz doksan Akçe, daha sonra dört yüz ve 1150 sesinden itibaren 440 olmuştur.
Halisülayar nısıf altın : beher danesi : 195 akçe ve daha sonra ikiyüz Akçe.
Bir Mısır kisesi 625 kuruş.
Bir kise-i rumî yani kise-i divanî ise beşyüz kuruştu.
Bu asırda bir kuruş kırk para, bir para üç akçe, bir kuruş 120 Akçe idi.

Para tedariki hususunda görüşmeler

Bu malî buhrana karşı bir çare arandığı sırada devlet ricalinin iane vermeleri veyahut Avrupalı tüccardan istikraz yapılarak buna mukabil hububat, pamuk ve yapağı gibi şeylerin karşılık gösterilmesi veyahut da memleket dahilinden para tedariki düşünülmüş ise de bir neticeye varılamamış ve Avrupa devletlerinden birinden istikraz yapılması ise Osmanlı devletinin malî müzayikasını ilân suretiyle düşmanlarının cüretlerini arttıracağı kanaatini verdiğinden buna da cesaret olunamamıştır; hattâ Sadaret kaymakamı bu yolda görüşmeleri pâdişaha arz edince I. Abdülhamid:

"Din ve devlete ait mesalihin tanzimleri herkesin kudretine göre üzerlerine lâzım iken ekseri kendi menfaatlerine bakıp maslahat-ı din ve devlet vazifeleri olmadığından başka ihfası vacip olan meclisleri ifşa ile tatil-i umura sebeb olanların cenab-ı hak lâyiklerini versin; vâkıa dahil-i memleketimizden tedarik-i nukud (dahilî istikraz) mümkin olsa güzel olur; olmadığı halde beherhal ilâcına bakılmak cümleye vâcibtir; bahar geldi, tamam sefer masarifinin açılacağı vakitlerdir, sonra maâzallah pişmanlık faide vermez. Allah ve resûli aşkına bi'l-ittifak masarifin şimdiden ilâcı görülüp te'hir olunmaya ve bu husus ibtida semahatlu efendi dâîmiz (yâni şeyhulislâm) ile mahfice müzakere eyliyesin ve ne de karar ederse edesin" demiştir.

Felemenk'ten istikraz teşebbüsü

Bu hatt-ı hümâyunu alan Sadaret kaymakamı Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi ile görüşerek memleket dahilinden para tedariki mümkin olamazsa zaruret dolayısiyle ecnebi bir devletten istikrazın mümkin olabileceğini söylemesi üzerine vükelâ bu işi gözden geçirerek nihayet *Niderlanda* yani *Felemenk* devletinden istikraz akdine karar vermiştir. Bunun üzerine keyfiyet Felemenk elçisine söylenmiş ise de Osmanlı devletinin şimdiye kadar Avrupa devletleriyle bu yolda bir işi olmadığından ve bundan başka iki memleketin birbirlerine uzak ve tedavül eden paraları arasındaki fark müşkilâtı mûcib olacağı ve bu temin edilse bile istikraza karşılık olarak verilecek mahsulâtın çoğunun iltizam suretiyle mütegallibe âyan elinde bulunmasından dolayı bu âyanların istikraza karşı mahsulâtın fenasını verip iyisini tüccara satacakları ve bu ise ihtilâfa sebep olacağından daha Felemenk devleti tarafından istikraz talebi kabul veya red olunmadan evvel bu iş ilk adımda suya düşmüştür.

Sikke ayarının bir mikdar tağyiri

Halbuki 1203 H. 1789 M. baharındaki sefer için derhal onbeş bin kese akçeye ihtiyaç olduğundan bakırdan sikke kesilerek ayniyle altın ve gümüş gibi sarf edilmesi bazıları tarafından teklif edildi ise de sefer levazımının çoğunun *Mısır* ve Avrupa memleketlerinden gelmesine mebnî bakır sikkenin aynı rayiçte olması bütün muamelâtı durduracağından başka devlet îtibarını da kıracağı için tehlikeli görüldü ve nihayet mevcut sikkelerin tağyiriyle altın ve gümüşün rayicine bir mikdar zamdan başka bir çare bulunamadı.

Bu defa da elde nakid olmadığından kadınlara ait ziynet eşyasından maada altın ve gümüş eşya satışı menedildi ve herkesin elinde fazla olan altın ve gümüş eşyasının Darphâneye gönderilerek halis gümüşün dirhemi onar ve altının miskali altı kuruş otuz paradan olmak üzere rayiç konup bu suretle altın ve gümüşten evvelki sikkelere nisbetle beşte bir mikdarı mağşuş ikişer kuruşluk sikke kesilerek harp masarifine bu suretle mümkin mertebe muvakkat bir çare bulundu.

Sikkenin bu şekli alması eşya fiyatlarını eskisine nazaran bir miktar arttırdı ise de hükûmetin maaş ve saire hususunda ödediği paraların yeni sikke üzerinden eski rayice göre olması gibi hazineye bir faide temin etmişti[1].

Bu sıralarda İsveç devletiyle Rusya aleyhine aktedilen ittifakta İsveçlilerin Ruslarla harp etmesine mukabil Osmanlı hükûmeti, harp masarifine yardım olmak üzere İsveç hükûmetine mikdarı ittifak muahedesiyle tesbit edilen muayyen taksitlerle yirmi bin kese vermeği kabul eyleyip bu para verilmezse İsveç'in harp edemiyerek Ruslarla sulh akdine mecbur olacağını beyan etmiş olup hazinenin darlığı ve harp masrafları dolayısiyle hükûmet ilk taksit olarak sekiz bin keseyi veremediğinden bu da devlet için bir gaile ve bir şeref meselesi oluyordu[2].

[1] Bu münasebetle onsekizinci yüzyıldaki bazı sikkelerin rayiclerini gösterir bilgi 597. sayfanın notunda belirtilmiştir.

[2] İttifak mûcibince İsveç hükümetine taksitle yirmi bin kese verilecekti. Bu para muharebe senelerinde ikişer bin kese olarak tediye olunup muharebeden sonra bakiye kalan borç da on seneye taksim olunarak öylece verilecekti. Bu ittifaktan evvel İsveç hükümetine muharebe devam ettiği müddetçe sekiz bin ve muharebeden sonra da senede üçer bin kese verilmesi İsveç elçisi tarafından teklif edildi ise de İsveç muharebeye girdikten sonra bu miktar muahededeki şekle indirilmiştir.

İspanya'dan istikraz teşebbüsü

III. Sultan Selim'in cülûsundan sonra harbin devamı, malî vaziyeti çıkmaza götürüyordu, bir aralık yâni I. Abdülhamid'in vefatından dört ay kadar önce 1203 Rebîulevvelde Felemenk hükûmeti vasıtasiyle varlıklı bir Felemenk tüccarından onbeş bin kese akçe istikraz düşünülerek bu hususta gizlice Felemenk elçisi ile görüşülmüş ve o da parayı verecek olan tüccarı teşvik eyliyeceğini va'detmiş ve tüccar ile muhabere uzadığından o işten sarf-ı nazar olunarak Sultan Selim istikrazın İspanya'dan teminini istediğinden bu sefer de *İstanbul*'daki İspanya elçisine başvurulmuştur. Bu hususta kendisiyle temas edilen İspanya elçisi hükûmetinin tarafsızlığı dolayısiyle sair devletlere de yardım etmeyip tam bir tarafsızlıkla Avrupa sulhü için öteden beri çalışması sebebiyle bîtaraflığa muhalif ve harbin devamına vesile olacak istikraz akdine hükûmetinin muvafakat edemiyeceğini beyan etmiş ve ancak sulh için tavassuta hazır olduğunu bildirmiştir[1].

Fas Sultanına müracaat

Hazinenin boşluğu sebebiyle sağa sola başvuran Osmanlı hükûmeti, son bir ümit olmak üzere bir mikdar para istikrazı için Fas sultanına da müracaat etmiş ve hattâ Cezayir ve Tunus ocakları bile şöyle böyle yoklandıysa da müsbet bir netice elde edilemiyecek mazereti havi cevaplar alınmıştır.

İşte bu ümitsiz durum esnasında ordunun paraya ve zahireye ihtiyacı sebebiyle Serdar-ı ekrem tarafından, yeni hükümdar olan III. Selim'e gelen arîzanın üzerine pâdişah :

"Mukaddemâ zuhûr-ı seferden âşinâ değilim; kaldı ki sefer demek, şiddet demek, safa demek değil medar-ı küllîsi akçe ve zahire olduğu cümleye malûm; lâkin bunlarda kıllet var deyu durup oturmak olmaz; düşman ne derse müsaade eylemek din ve devlete yakışmaz; eğer benden cevap isterseniz ben, rahat ve cem-i mal hülyasını kurmadım, sizden rey ve benden infaz lâzım; cümleniz bir araya gelip hazine nereden hasıl olur, nereye sarf

[1] Gerek Felemenk ve gerek İspanya ile yapılmak istenilen istikraz müzakerelerine dair sadaret kaymakamının arizasiyle buna cevaben hatt-ı hümâyunlar ve Felemenk ve İspanya elçilerinin takrirleri hakkında bk. *Ecanibten ilk istikraz teşebbüsümüze dair bir kaç vesika* (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası Sene 5, s. 321).

olunur mülâhaza edip dininiz gibi doğrusunu söylersiniz; bu hususların cümlesi sizden matlub-ı şâhânemdir" mütaleasiyle ordudan gelmiş olan arîzayı Sadaret kaymakamına göndermiştir.

Altun ve Gümüş eşyadan sikke kesilmesi

Hariçten istikraz yapmaktan ümidini kesen hükûmet daha evvelki bazı seferlerde olduğu gibi altın ve gümüş evaniden sikke kesmeğe mecbur oldu; Osmanlı sarayında saltanat debdebesi için elzem olan altın ve gümüş eşya ve has ahırdaki raht ve saire arasındaki altın ve gümüş eğer ve saire ile sultanların, devlet ricalinin ulema ve halktan bu gibi altın ve gümüş evaniye sahib olanların Rumeli ve Anadolu'daki kadın ziyneti, mühür ve kılıç mahfazası, kuşak yaftası ve silâhlardan maada altın ve gümüşlü eşyanın darphaneye teslimi ile bedellerinin verilerek sikke kesilmesi tekarrür etmiştir; hattâ kadın ziyneti ile altın ve gümüşlü silâhdan maada altın ve gümüş eşyanın şer'an haram olduğuna dair bir de fetva alınarak[1] bu suretle gerek *İstanbul* ve ve gerek

[1] Sadaret kaymakamının Reisülküttab efendiye buyruldusu :

İzzetlu Reisülküttab efendi,

Hâtem (yüzük) ve hilye-i seyif (kılıç kılıfı) ve kuşak paftası (kuşak tokası) ve hulliyye-i nisâdan (kadın ziynetlerinden) maada evani-i zer ve sim istimali şer'an haram idüği zâhir iken refte refte zer-ü sîmden envâ-ı evâni masnuu olarak tavrından çıkıp kat'ı nukud için iktiza eden zer ü sime noksan terettüp eylediği ve böyle seferler vukuunda ise nukudun teksiri derece-i vücûbda olduğu bâhir olmaktan nâşi bu hususun cihet-i şer'îsi şeyhulislâm ... hazretlerinden sual ve istifa olundukta altın ve gümüşten masnû olan hatem ve kuşak paftası ve hilye-i seyf ve hülli-i nisadan maadasının rical ve nisaya istimali haram olur mu? elcevab olur; bu surette altın ve gümüşten masnu olan eşyanın istimali haram ve zekâtı vacib ve habsi bilâ faide ve cihad için lüzûmu olmakla darbhane-i âmireye eshabı beyi etmeleri için emr-i âlî sadır olsa mezburlar ol emre itaatleri lâzım olur mu? elcevap olur deyu efendi-i müşarünileyhin imzasiyle mümza cânib-i şeriat-i garradan fetvây-ı şerife verilip huzur-ı hazreti cihandariye azr olundukta muktezay-ı şer-i şerif üzere .... zer ü sim istimali âmmeden men olunmak ve mücerred izhar-ı şân-ı saltanat için zat-ı hümayuna mahsus olarak enderun-ı hümâyundan bir kaç raht alıkonulup maada gerek enderun-ı hümâyunda ve gerek has ahır hazinesinde olan raht ve bisat ve envа-ı evani-i zer ü sim ve mehd-i ulya valide sultan ve selatin-i saire hazeratı taraflarında olan envâ-ı evâni-i zer ü sim darbhane-i âmireye teslim olüunmakla vüzera ve ulema ve rical ve sairlerinin raht ve bisat ve harem ve selâmlıklarında olan zer ü simden masnû olan ve gayrî her ne ki var ise taraflarından darbhâne-i âmireye akçesiyle bey olunmak ve bu maslahat-ı din ve devlet için olmakla her kim ketm-ü ihfa ve hilâfına ictira eder ise Allahın ve peygamberin lâneti üzerine olmak maz-

vilâyet ve sancaklardan gelen altın ve gümüş evani ile darphânede sikke kesilmiş[1] ve bu teşebbüs bir dereceye kadar orduya para yetiştirilmesine medar olmuştur. Bu gümüş evaniden yüz paralık sikke kesilmesi takarrür etmiştir[2].

mununda hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrun şerefyâfte-i sudur olmuştur. 12 Safer 1204 (*Mühimme defteri*, 189, s. 2).

[1] Altın ve gümüşten evani kullanmanın şer'an haram olması üzerine yapılan tamim neticesinde *Mudanya*, *Gemlik*, *Milhaliç*, *Kirmastı* kazalarından toplanan yüz yirmi okka gümüş evani darbhane hesabına satın alınmıştır. Sene 1205 Cemaziyelahir (*Cevdet tasnifi Darphane vesikaları*, Nr. 911) ve yine ayn-ı maksatla aynı sene içinde *İzmir*'den gelen gümüş evani de darbhaneye verilmiştir. (*Cevdet tasnifi Darphane kısmı*, Nr. 630.

[2] *Cevdet*, *Darphane*, Nr. 316. ve Hatt-ı hümayun vesikaları 407, 408 ve sene 1202.

Yirmibirinci Bölüm

1787 (1201 H.) MUHAREBESİ ESNASINDA OSMANLI DEVLETİNİN İÇ DURUMU

Osmanlı hükûmeti *Kırım*'ı kurtarmak amaciyle Ruslara harp ilân ettiği sırada eyâletlerdeki vaziyet düzgün değildi; 1768 seferinin açtığı yaralar îcabı, hükûmet otoritesi iyice gevşemiş, eyâletlerin bir kısmı âyan denilen mahallî mütegallibelerin ve bir kısmı da mütegallib valilrin ellerinde olup tam mânasiyle devlet merkezine bağlı eyâlet pek azdı.

MISIR'DAKİ DURUM

1787 (1201 H.) seferinin başlamasından evvel *Mısır*'da kölemenlerden İbrahim ve Murad Bey'lerin ısyanları sebebiyle kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa o tarafa gitmiş ve epey uğraştıktan sonra bunları mağlûp etmiş ise de Rus seferinin açılması üzerine Hasan Paşa acele *İstanbul*'a davet edildiğinden Mısır işini pamuk ipliğine bağlayıp avdet etmiş olduğundan İbrahim ve Murad Bey'lerin hasmı olan Şeyhu'l-beled İsmail Bey *Mısır*'da nüfuzunu kuvvetlendirmişti.

Bundan bir müddet sonra *Sa'id* mıntakasında kendilerine gösterilen yerlerde oturarak buradan dışarıya çıkmaları men edilen İbrahim ve Musrad Bey'ler 1202 Safer (1787 Kasım) inde tekrar ısyan ile İsmail Bey aleyhine hareket etmişlerdir; bu sırada Mısır valisi Keki Abdi Paşa idi; hükûmetten, Mısır'ın *Tanta*'dan yukarı olan kısmının kendilerine tahsis edilmesini isteyen İbrahim ve Murad Bey'lere karşı İsmail Bey bir taraftan hazırlık yaparken diğer taraftan da asker ve para gönderilmesi için *İstanbul*'a başvurmakta idi; filhakika İstanbul'dan gelen fermanda İbrahim ve Murad Bey'lerin, tahdid edilmiş olan mıntakaları dışına çıktıkları takdirde üzerlerine hareket edilmesi emrolunduğundan bu iki beyin isteği red edilmiş ve bunlar da ısyan ederek faaliyete geçmişlerdir. Bunun üzerine her iki taraf hazırlanmış, yollar kapanmış, *Kahire*'de darlık başgöstermiştir.

İbrahim ve Murat Beylerin Ruslardan yardım ümitleri

Ruslar, daha 1768 seferinde *Akdeniz*'de bulundukları sırada bu âsi kölemen beylerini ısyana teşvik ile Gazi Hasan Paşa'yı Mısır'a sokmamalarını *İskenderiye* konsolosu vasıtasiyle bunlara bildirmiş ise de İbrahim ve Murad Bey'ler o zaman bu tahrike ehemmiyet vermemişler, fakat Hasan Paşa'dan tazyik görünce konsolos vasıtasiyle Ruslardan yardım istemişlerse de Gazi Hasan Paşa'ya karşı diş geçiremeyip baş eğmeğe mecbur olmuşlardı.

1787 (1203 H.) muharebesinin ilânından sonra İmparatoriçe II. Katerina, bu defa iktidar mevkiinde bulunan İsmail Bey'i, *Suriye*'nin de ilhakiyle eski kölemen devletini kurmak için metbu olan Osmanlı hükûmeti aleyhine teşvik ile kendisinin de denizden yardım ve sahilleri muhafaza edeceğini vaid eylemiş ve hattâ bu hususta İsmail Bey ile Mısır defterdarı Ali Bey ve Cedavi Hasan ve Rıdvan Bey'ler gibi ileri gelen Çerkes beylerine mektup göndermiştir.

Katerina'nın gönderip konsolos tarafından bu Çerkes beylerine verilen mektuplar okunarak bu suretle Mısır valisi Abdi Paşa keyfiyetten haberdar edilmiş, metbûları aleyhine ısyan lekesini üzerlerine sürmeği istemeyen beyler, bu mektubu *İstanbul*'a yollayıp sadâkatlerini izhar ettiklerinden başka aynı zamanda *İskenderiye* konsolosunu da tevkif eylemişlerdir.

Asî beylerin Mısır idaresini ele almaları

İbrahim ve Murad Beylerin epey müddet karşılıklı siperler yapan hükûmet ve âsi kuvvetleri bir aralık çarpışmışlarsa da bir netice alınamamış ve bu sırada yâni 1203 H. (1789 M.)'de Keki Abdi Paşa'nın yerine Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'da kethüdası olan İsmail Ağa vezirlikle Mısır valisi olmuş ve daha sonra İzzet Mehmed Paşa vali tâyin edilmiştir.

Şeyhu'l-beled İsmail Bey hasımlarına karşı kuvvetli cephe aldığından onları gösterilen *Sa'id* mıntakası dışına çıkarmamıştı; fakat gerek İbrahim ve Murad Bey'ler ve gerek taraftarları mutlak surette emellerine nail olmak için bazı ecnebi devletlerden top ve zabit ve sair muhtaç oldukları şeyleri isteyip bunları temin ettikten sonra *Kahire*'ye girmeği kararlaştırmışlardı; filhakika bu sıralarda bir ecnebi zâbitinin *İskenderiye*'ye geldiği haber alınarak bunun iadesiyle bu ecnebi zabiti getiren ve kölemen beylerine casusluk eden şahsın katli emrolunmuştur (1204 H./1789 M.).

Şeyhu'l-beled İsmail Bey 1205 H. (1791 M.)'de tâundan vefat ettiğinden yerine Şeyhu'l-beled olan Osman Bey, selefi İsmail Bey ayarında olmadığından İbrahim ve Murad Bey'ler bu halden istifade ile evvelâ dostluk yoluyla *Kahire*'de oturmalarına müsaade istemişlerse de tekliflerinin red edilmesi üzerine bu iki bey taarruza geçerek Şeyhu'l-beled Osman Bey'in döneklik etmesiyle İbrahim ve Murad Bey'lerin kuvvetleri muharebesiz olarak *Kahire*'yi işgal etmişlerdir. Bu durum hükûmetçe haber alınarak Ruslarla muharebenin devamından dolayı hükûmet kan dökülmeden yapılan emri vakii kabul edip her iki âsi beyi afvetmiştir.

SURİYE'NİN DURUMU

Bu tarihlerde *Beriyytü'ş-şam* denilen *Sayda* eyâleti Cezzar Ahmed Paşa'nın ve Şam valiliği de Azımzâde Mehmed Paşa'nın uhdelerinde idi. Cezzar Ahmed Paşa, *Sayda* havalisine muhtar bir bey gibi yerleşmek istediği için 1196 H. (1782 M.)'de *Akkâ*'yı tahkim ile orayı kendisine merkez yapmıştı; hattâ maksadı hükûmetçe anlaşıldığından 1197 Muharrem (1782 Aralık)'de *Bosna* valiliğine nakledilmiş ise de *Dürzi dağı* havalisindeki ısyandan bahis ile buradan ayrılmasının fena netice doğuracağını beyan eylediğinden *Sayda* yine kendisinde bırakılmış ve aynı zamanda bastırdığı ısyan sebebiyle *Lübnan* taraflarının işleri de kendisine verilmiştir.

Merkezi *Deyrü'l-kamer* olan Lübnan emiri Yusuf'u da nüfuzu altına alarak Emir Yusuf ile kardeşi Emir Ahmed arasındaki Lübnan emirliği dâvasında Cezzar Ahmed Paşa Yusuf'u himaye ederek askerle ona yardım etmiş ve Şam valisi Azımzâde Mehmed Paşa da Emir Ahmed'e yardım ettiğinden bu suretle iki kardeş aldıkları bu yardımcı kuvvetlerle çarpışmışlar ve neticede Emir Yusuf, biraderine galebe çalarak *Deyrü'l-kamer*'e gelmiştir (1198 H./1784 M.).

Emir Yusuf bundan sonra rahat durmayarak Cezzar'a âid *Beşara* taraflarını yağma ettirip kan döktüğünden Cezzar Ahmed Paşa bu hâdiseleri bastırmak suretiyle *Sayda* valiliğinde bırakılmasının isabetli olduğunu göstermiştir.

1197 H. (1783 M.)'de Azım-zâde Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine yerine Şam valisi olan Derviş Paşa'nın belâhati yüzünden 1198 Hac senesinde hacıların çektikleri sıkıntılar sebebiyle emirü'l-hacılığın iki kuvvetli vezir olan Canikli Hacı Ali ve Cezzar Ahmed Paşa'lardan hangisine verilmesi hakkında epey münakaşa olmuştur. Bu iki vezirden Hacı Ali Paşa'yı, Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa ve Cezzar'ı da Vezir-i âzam Halil Hamid Paşa müdafaa edip, nihayet ekseriyetin kararıyle 1197 H. (1782 M.) senesi emiürü'l-hacılık Cezzar'a verilmek suretiyle Ahmed Paşa'nın nüfuzu bir kat daha artmıştır.

1204 H. (1786 M.)'de Mekke emiri Şerif Galib ile biraderleri ve daha sonra birader zâdesi Şerif Abdullah arasındaki muharebe sebebiyle o taraflardaki sükûnete halel geldiğinden bu 1205 H. 1790 M. senesinde Cezzar Ahmed Paşa *Sayda* valiliğine ilâve olarak Şam valiliği ve Emir hacılığın kendisine verilmesini teklif ile buna mukabil dörtyüz kese akçe tediye edeceğini arzetmiş olduğundan hem Hicaz ahvalinin yatışması hem de Rus muharebesi dolayısiyle hazineye bir mikdar para gireceği için teklifi kabul edilmiştir [1].

Bu suretle kendisine Şam valiliğinin de verilmesi sebebiyle Cezzar Ahmed Paşa *Suriye*'de nüfuzunu iyice tesis etmiş ve

[1] Cezzar Ahmed Paşa'nın bu hususa dair Darüssaâde ağasına göndermiş olduğu mektup sureti:

Şam-ı şerifin ve Kudüs-i şerifin ve huccâc-ı müsliminin ahvalleri Devlet-i Aliyyenin mâlûmları olup *Şam* valisi azl ve sairini *emir-i hac* etmek murâdları olur ise dörtyüz kese akçe şevketlu velinimet efendimizin matbah-ı âlilerine ve yüz bin kuruş iktiza eden mahallere verilmek şartiyle *Şam-ı şerif* ve *Sayda* ilhakiyle makbulümdür; yok eğer muvafakat-i âlileri olmaz da kemakân ibka olunursa emr-ü ferman efendimindir. Kur'an hakkı için ve Resulullahın pâk ruhı hakkı için meramım mansıb değildir; ancak fıkara şevketlu efendime inkisar ediyorlar, işitiyorum, sabır ve tahammülüm kalmadı, canıma tak dedi, anı binaen bu şukkayi yazdım. Fî 7 Zilhicce 1204.

Ahmed (Mühür)

fakat Sultan Selim'e karşı aşırı hürmeti sebebiyle bir ısyanı görülmeyerek bazı serkeşliklerine göz yumulmuş ve kendisini ısyana tahrik edici bir vaziyet ihdas edilmemiştir; Cezzar Ahmed Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan çekindiğinden o yaşadığı müddetçe endişeden kurtulamamıştır. Filhakika Şeyh Zâhir Ömer hâdisesi dolayısiyle Suriye havalisine gitmiş olan Gazi Hasan Paşa, Cezzar Ahmed Paşa'nın o havalideki durumunu devlet için iyi görmiyerek kendisini tatlılıkla ele geçirip bertaraf etmek istemişse de Cezzar tuzağa düşmemiştir.

HİCAZ'DAKİ KARIŞIKLIK

Osmanlı hükûmeti Rusya ve Avusturya ile muharebe ettiği sırada 1202 H. (1788 M.)'de Mekke emiri bulunan Şerif Galib aleyhine ibtida diğer şeriflerin ısyanı ve daha sonra yani 1203 H. 1789 M. de onun bastırılmasını müteakib birader zâdesi Şerif Abdullah bin Mesrur'un harekete geçmesi *Hicaz*'daki sükûneti ihlâl etmiştir.

Henüz on iki yaşında bulunan Şerif Abdullah, bazı yakınlarının teşvikiyle amcasına karşı muhalefete kalkıp hattâ bu yüzden 1204 Safer ve 1789 Ekimde *Mekke* içinde dört gün dört gece top ve tüfekle muharebe olmuş ve atılan kurşunlardan *Hacer-i esved*'in bir parçası kopmuş ve nihayet diğer şeriflerin araya girmeleriyle mukatelenin *Mekke* haricinde yapılması iki tarafca kabul edilmiştir. Bunun üzerine Şerif Galib yeğeni Abdullah'ı *Mekke* haricinde mağlûp etmiş ise de Abdullah, taraftarlariyle beraber *Huzeyl kabilesi*'nin yardımiyle *Taif*'i zabt ile *Mekke* üzerine yürüdüyse de tekrar mağlûp olup biraderi Şerif Mehmed ile birlikte yakalanmaları üzerine mesele bitmiş ve daha yukarıdaki kısımda görüldüğü üzere bu karışıklık dolayısiyle emirü'l-hacılık 1205 H./1791 M. de Cezzar Ahmed Paşa'ya verilmiştir.

Vehhâbîler

Daha yukarılarda bilmünasibe söylendiği üzere *Doğu Hicaz*'da *Necd* taraflarında zuhur etmiş olan *Vehhâbîlik* gün geçtikçe kuvvetlenip *Mekke* şerifleri arasında post kavgasiyle kan döküldüğü sıralarda genişleyerek tehlikeli bir hal almış ve bu gailenin def'i için *Bağdad* valisi Süleyman

ve *Şam* valisi ile *Mekke* emiri taraflarından hükûmetin dikkati çekilmiş ise de daha ciddî hâdiseler sebebiyle bura ahvali gereği gibi nazar-ı dikkate alınmamış ve bunların akideleri XVII. asırda *İstanbul*'da zuhur eden Kadı-zâdelilere benzetilmiş ise de işin ciddiyeti sonradan anlaşılarak şöyle böyle tedbir alınmış fakat siyasi ahval ve muharebe gaileleri sebebiyle Vehhâbîler kudretlerini arttırarak *Mekke*'yi işgal etmişlerdir.

IRAK-I ARAB OLAYLARI

1194 H. (1780 M.)'de Bağdad ve Basra valisi Kölemenlerden Süleyman Paşa idi. Kuzey Irak'taki yurtluk, ocaklık *Baban sancağı* mutasarrıfı olan *Baban âilesi* bunun idaresi altında bulunuyorlardı. Bu Baban âilesi arasındaki sancak rekabeti sebebiyle bunlardan bazıları *Bağdad* valilerinin yanında bulunuyorlardı. 1197 H. (1783 M.)'de Baban mutassarrıfı Mahmud Paşa serkeşâne hareketi sebebiyle İran'a kaçmış ve yerine Baban âilesinden Ahmed Paşa'nın oğlu olup *Bağdad*'ta bulunan İbrahim Bey mîrmîranlıkla Baban sancağına mutasarrıf tâyin edilmişti.

İran'a kaçmış olan Mahmud Paşa, İran'da *Zend* hükümdarı Ali Merdan Han'dan *Savuçbulak* taraflarının fermanını aldıysa da burası Ali Merdan Han'a muhalif olan ve *Azerbaycan*'da hükümdarlıklarını ilân eden *Kaçar* Türkmen âilesinin nüfuzu altında bulunduğundan Mahmud Paş aemeline muvaffak olamıyarak iki taraf arasındaki muharebede maktul düşmüştür.

İbrahim Paşa bundan sonra rakipsiz kalarak Baban sancağına sahib olmuş ve *Derne*, *Dertenek*, *Kasr-ı Şirin* tarafları da merkezi *Karaçuvalan* olan[1] Baban sancağına ilhak olunmak suretiyle bu sancak genişlemiştir.

Osmanlı - Rus ve Avusturya seferi başlangıcında *Bağdad*'ta kölemen ümerasiyle bunların kölemen ocağını tesis ederek idareyi

[1] *Karaçuvalan*, *Süleymaniye* kasabasının kuzey doğusunda olup kaza merkezidir; Baban mutasarrıfı İbrahim Paşa *Şehrezur* kalesinin vaki olduğu *Serçınar* ovasının bir tarafında bir kasaba tesis edip kendisini Baban sancağına tayin eden metinde adı geçen Süleyman Paşa'nın adına izafetle buraya *Süleymaniye* adını vermiş ve Baban sancağının merkezini *Karaçuvalan*'dan *Süleymaniye*'ye nakletmiştir.

ele almalarından itibaren *Bağdad*'ın yerli asil âileleri arasında mevki ve mansıb ihtilâfı başgösterip *Bağdad* ve *Basra* valisi Süleyman Paşa kendisinin mensup olduğu tarafı iltizam ile *Bağdad*'ın nüfuzlu âilesinden olan Şavi-zâde Süleyman Bey'i *Bağdad*'tan çıkarmış ve bunun üzerine iki taraf arasında fasılalarla muharebeler olmuştur; nihayet 1202 Muharrem (1787 Ekim) de Süleyman Paşa Şavi-zâde ile müttefiki olan *Müntefik* ve *Hazail* şeyhlerinin kuvvetlerini mağlûp etmek suretiyle rakiplerini bertaraf etmeğe muvaffak olmuştur.

Süleyman Paşa Rus - Avusturya seferi dolayısiyle hükûmetden yardım istemeden ve hükûmeti yormadan Irak'taki vaziyeti idare ve oradaki vaziyete duruma hakim olmasından dolayı hizmeti, hükûmetçe takdir edilmiştir.

ANADOLU'DAKİ VALİ VE ÂYANLAR

1768 (1182 H.) seferinden sonra Anadolu'da *Tranbzon* ve *Erzurum* sancaklarına sahip olan Canik muhassılı Hacı Ali Paşa ile Anadolu valisi Koca Abdi Paşa torunu Abdi Paşa tagallüp ve tahakkümleriyle kendilerini tanıtmış vezirlerden idiler.

Hacı Ali Paşa

Bunlardan Hacı Ali Paşa *Fatsalı* Ahmed Ağa'nın oğlu olup *Canik* muhassılı olmuş, *Gürcistan* ve 1768 Rus seferlerinde hizmet etmiş olduğundan vezirlik verilip *Trabzon* vilâyeti malikâne olarak (kaydı hayat şartiyle) kendisine tevcih edilmiş, *Kırım* üzerine yapılan harekâtta bulunup neticesiz olarak dönmüş ve Çapanoğlu Mustafa Bey ile aralarındaki nüfuz ve mıntaka rekabeti dolayısiyle hodbehod Çapanoğlu üzerine kuvvet sevk etmesine mebni böyle keyfî hareketi *İstanbul*'daki aleyhdarlarının körüklemesiyle ısyan telâkki edilip hükûmetin müsaade ve müzaheretiyle Çapanoğlu Mustafa Bey mühim bir kuvvetle Hacı Ali Paşa üzerine sevkedilmiştir.

Bu harekete karşı Hacı Ali Paşa' da bir taraftan Çapanoğlu'na karşı hazırlanıp o tarafa kuvvet sevk ederken aynı zamanda bu hareketine ısyan mahiyeti verilmemesi için bizzat mukabele etmiyerek evini yaktıktan sonra kıymetli eşyalarını

alıp büyük oğlu Battal Hüseyin Paşa ve ailesiyle *Kırım* tarafına firar ile Kırım Hanı Şahin Giray'a iltica etmiştir (1193 H./1779 M.)[1].

Hacı Ali Paşa 1195 H. (1781 M.)'de İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti zamanına kadar *Kırım*'da kalmış ve Çapanzâde üzerine kuvvet sevk etmesinin ısyan olmadığı ve bunun aleyhdarları tarafından ısyan şekline sokulduğu pâdişaha anlatılıp bu hususta Kırım Hanı Şahin Giray'dan da şefaat mektubu gelmiştir. Bunun üzerine Hacı Ali Paşa ve oğlu Battal Hüseyin Paşa ile diğer oğlu olup *Bursa*'da ikamete memur edilen Mikdad Paşa affolunarak vezirlikleri iade olunmuş ve Hacı Ali Paşa *Trabzon* valiliğine ve Mikdad aşa da *Aamsya* sancağına tâyin edilmişlerdir[2].

I. Abdülhamid, Kırım Hanı Şahin Giray'ın Ruslarla uyuşması sebebiyle ona düşman olduğu gibi Şahin Giray'a iltica ederek onun himayesiyle afvolunan Hacı Ali Paşa'ya aynı suretle kin bağlayıp iyi gözle bakmamıştır; hattâ beyaz üzerine (resen) Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'ya göndermiş olduğu bir hatt-ı hümâyunda[3]:

[1] Hacı Ali Paşa ailesiyle Cebbar-zâde âilesi arasındaki bu müneferet daha sonra hâd bir şekil almıştır. I. Abdülhamid, Hacı Ali Paşa'nın Şahin Giray'a müzaharetinden dolayı onu manen afvetmediği gibi III. Sultan Selim de Hacı Ali Paşa-zâdeler'in nizam-ı cedid ve hatta pâdişah aleyhinde olmaları cihetiyle bu aileye iyi gözle bakmamış ve Sultan Selim, Nizam-ı Cedid'e müzahir olan Cebbar -zâde Süleyman Bey'i tutmuştur.

[2] Şevketlu kerametlu..... Pâdişahım,

Canikli vezir Ali Paşa kullarının *Kırım* hanı Şahin Giray Han'ın îltimasına mebni vezareti ibka ve mâlikânesi ve *Trabzon* eyaleti dahi mansıb olmak üzere ihsân-ı hümâyun buyrulduğu ve çand ruz sonra âdet-i kadime üzeere müşarünileyh Ali Paşa'yı Kırım'dan alıp mansıbına götürüp ikad etmek için bir mübaşire mütevakkıf olup ancak bir kapıcıbaşı veyahut zuamâdan şanluca bir mübaşir gönderilse vesveseye tabi olduğu melhuzına mebni filasıl müşarünileyh Ali Paşa'nın etbâından iken ba'dehû müfarikat ve daire-i çakeride sakallu ağalarından İsmail Ağa kulları güya kapıcılar bölük başımızdır deyu tevcih ve memuriyeti evamir-i şerifesi mübaşeretiyle mezkûr İsmail kullarını göndermek tashih kerde-i çâkiri olduğu

Sadr-ı âzamın bu telhisinin üzerine Birinci Abdülhamid:

"İşbu telhisin mûcibince tanzim eyliyesin" hatt-ı hümâyununu yazmıştır.

[3] *Başvekâlet arşivi, I. Abdülhamid dosyaları*, Nr. 10, 1471-1717 numaralı vesikalarından 1714 numaralı hatt-ı hümâyun.

"Rusyalunun Şahin Giray maddesinde olan gayreti kemalde olduğu ma'lûm ve zâhirdir. Canikli'nin Şahin Giray tarafgiri olduğu âlenen ma'lûm. Selefin İzzet Paşa iltimasiyle vezareti verildi; Allahü Teâlânın belâsına uğrasın, öyle hâin kâfire sahib oldu; heman bu madde azam-ı umûr-ı devlet olmağla mûmaileyh İzzet Paşa ve İsmail (İzzet Paşa'nın kaynı) ne kadar bundan ve Türkmen ağalığından aldıkları nice oldu? dahi malım yoktur deyu cevab-ı yeis verir; Canikli'ye vezaret vermeleri devletimize mahzâ garaz değilmidir? bu madde için dahi mahfice müzakeresi olunup Canikli'yi ol taraftan kaldırmak yahut vücudunu kaldıracak bir tedbir, ahsen olmaz mı? Heman Devlet-i Aliyyeme bir zarar tertib ve rahne eden her kim olursa Cenâb-ı Hazret-i vâcibü'l-kahhar dünyada kahr ve ahrette dahi muhalled bi'n-nâr eyliye, âmin" diyerek Hacı Ali Paşa hakkındaki gayzını ve bunun sebebini göstermiştir.

Pâdişahın Hacı Ali Paşa hakkındaki bu gayzına rağmen Vezir-i âzam Yeğen Mehmed ve Halil Hamid Paşa'lar nüfûzuna mebni Canikli'yi darıltmanın doğru olmadığını takdir ederek kendisine vasıtalı vasıtasız mektuplar göndererek tatmini tarafına gitmişlerdir; buna karşılık I. Abdülhamid de ses çıkarmamıştır[1].

Hacı Ali Paşa, 1199 H. (1785 M.)'de *Erzurum* valisi ve Şark seraskeri iken vefat etmiştir; *Canik* ve *Tranbzon* taraflarındaki derebeylerinin çoğunu bertaraf edip diğerlerini de kendisine bağlamıştır. Hacı Ali Paşa'dan sonra oğul ve torunları bu havaliyi tahakkümleri altında tutmuşlarsa da az zaman sonra nüfuzları kalmamıştır.

Abdi Paşa

Anadolu'da tahakküm eden valilerden birisi de Abdi Paşa idi; bunun da kalabalık kapı halkı varsa da bu, Hacı Ali Paşa gibi disiplin sahibi olmadığından bir yere memur olup gittiği vakit veya vali bulunduğu mahalde maiyyetinin zabt ve rabtına dikkat etmediğinden bunlar halkı ezerlerdi; hattâ bu yüzden vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa

[1] Bu hususta Hacı Ali Paşa'nın Kırım ahvaline dair göndermiş olduğu lâyiha ve bu lâyihaya cevap olarak kendisini tatmin yollu gönderilen mektub suretleri *Cevdet tarihi*'nde vardır (C. 2, s. 344-357).

sadaretinde Abdi Paşa'nın bu halinden dolayı tedip edilmesi düşünülmüş ise de ısyan ederek bir gaile ihdas etmemesi için pek ileri gidilmemişti.

Abdi Paşa, *Diyarbekir*'de medfun Sarhoş Ali Paşa'nın oğlu ve 1135 H. (1111 M.)'de *Hotin* valisi iken vefat eden Koca Abdi Paşa'nın torunu olup Enderundan yetişmiş, malûmatlı, yazısı ve kalemi güzel, silâhşorlukta mahirdi; çuhadar iken beylerbeyilikle saraydan çıkmış, *Belgrad* ısyanını bastırıp serkeşleri tepelemeğe muvaffak olduğu için verzirlik verilmişti.

Abdi Paşa, müteaddit eyâletlerde valilik ve cephelerde serasktlik etmiş olup kalabalık bir maiyyete sahkip ise de iyi iş görmekten ziyade zulüm ile meşhur olduğundan vezir olduktan sonra verilen işlerin hemen hiç birisini başaramamış ve bundan dolayı hükûmetçe kendisine yan bakıldığını bildiği için malını canına feda ettikten başka kalabalık kapısı halkiyle kendisini müdafaa kaydına düştüğünden hükûmet de ileri gitmemiş ise de bu çekingenlik Abdi Paşa'nın fazla şımarmasına sebep olmuştur.

Abdi Paşa 1787 Rusya - Avusturya seferinde Avusturya cephesi seraskerliğinde bulunmuş ise de Avusturyalıların *Belgrad*'ı muhasara ve işgalleri esnasında hiçbir işe yaramıyarak kaçıp soluğu *Niş*'de almış ve sonra *Silistre* tarafına naklolunarak orada ölmüştür.

ÂYANLAR

Çapan oğulları

Bu tarihlerde *Anadolu*'daki âyanlardan bilhassa ikisi meşhur olup bunlardan birisi Çapan (Çapar-Cebbar) oğulları ve diğeri de Kara-osman oğulları idi.

Çapan oğullarından Mustafa Bey merkezi *Yozgad* olan *Bozok* ve havalisinde iyice nüfuz tesis ederek hükûmetin kendisini tutmasiyle hasmı olan Canikli Hacı Ali Paşa'ya karşı dayandığından cür'eti artmış ve kendisinin —ihtimal Hacı Ali Paşa taraftarlarının teşvikiyle kendi yetiştirdiği köleleri tarafından— katlinden sonra yerine âyan olan biraderi Süleyman Bey'in hükûmete karşı gösterdiği itaat ve nizam-ı cedid taraftarlığı sâyesinde bu ailenin nüfuzu artarak *Orta Anadolu*'yu tamamen kaplamıştır. Süleyman Bey Rus-

Avusturya ile olan seferde mühim bir kuvvetle gelerek Rus cephesinde hizmet etmiştir. Anadoluda ilk nizam-ı cedid askeri buuun mıntakasından alınmıştır III. Selimin Süleyman beye büyük itimadı vardı.

Karaosman oğulları

Manisa ve havalisinde nüfuz tesis etmiş olan Karaosman oğulları da hükûmete karşı mûtı vaziyet alarak o sayede *Manisa*, *Aydın* taraflarında kendilerini tanıtmışlardır. Bu 1787 muharebesinde Karaosman oğullarından Hacı Mehmed Ağa ile kardeşi Ömer Ağa münavebe ile orduya gelip bunlar da Rus cephesinde çalışmışlardır.

Payas'da Küçük Ali oğulları

Payas eşrafından olan Küçük Ali oğulları üç kardeş olup içlerinden azılı olanları Halil ve Ali Bey'lerdi; fakat hükûmeti senelerce uğraştırmış olan Halil Bey'di.

Halil Bey, 1878 (1201 H.) seferinden evvel *Adana* taraflarında hükûmete karşı muhalefete kalkmıştı; bunun ısyan sahası hac yolu üzerinde olduğundan bu ısyanın bir an evvel bastırılması için 1200 H. (1786 M.)'de *Haleb* valisi Mustafa Paşa başbuğluğu ile *Adana* valisi Bilânlı Abdurrahman Paşa, *Uzeyir* beyi İmam Ağa ve *Aadana* mütesellimi Abdullah Ağa maiyyetlerinde gönderilen kuvvetlerle Küçük Ali oğlu kuvvetleri dağıtılmış ise de kendisi ele geçirilemiyerek sarp yerlere saklanmıştı. Bu sırada hükûmet *Mısır*'da kölemen beylerinin (İbrahim ve Murad Beylerin) gailelerini bertaraf etmeğe uğraşırken bu ısyanın da ortaya çıkması haylıca endişeyi mûcib olduğundan süratle bastırılması arzu olunuyordu; bunun için mağlûp edilen Küçük Alioğlu'nun nüfuzu altındaki *Payas* alınıp âsinin deniz yoluyla kaçmaması için o taraflar denizden abluka edildiği gibi karadan da Azım-zâde Yusuf Paşa memur edilmişti. Küçük Ali oğlu üzerine yapılan harekâtta Halil Bey'den bir yaş küçük olan kardeşi Ali Bey elde edilerek öldürülmüştü[1]. Halil Bey kendisini takip için yapılan harekâtta hükûmet kuvvetlerini idare eden ümeranın ittihadsızlığından istifade ve bazılarından da müzaheret görerek üzerine gelen

[1] *Hamid-i Evvel dosyaları*, Nr. 4, Vesika Nr. 1264.

Abdurrahman Paşa ve Kara Molla oğlu kuvvetlerini bozup *Payas*'ı tekrar elde ederek eski vaziyetinde devam etmiştir.

Bu durum üzerine Şahin Ali Paşa sadaretinde pâdişah beyaz üzerinde bir hatt-ı hümâyunla bu Küçük Ali oğlu ısyanının ne olacağını Vezir-i âzamdan sormuş ve Şahin Ali Paşa da bazı mütalealar beyan ederek Küçük Ali oğlu'nun *İstanbul*'daki casusları sebebiyle bu işin gizli olarak halledileceğini arz eylemiştir[1].

İşte bu sıralarda Rusya'ya karşı harp açılması ve Küçük Ali oğlu'nun da afvını rica etmesi üzerine hüccacı selâmetle sevk etmek şartiyle kusuru afvolunarak kendisine beylerbeyilik rütbesi verilmiş ve bu gaile kısa bir müddet için kapanmıştır (1202 H./1788 M.).

Halil Paşa unvanını alan Küçük Ali oğlu, rahat durmayıp yine ısyankâr vaziyet aldığından dolayı hacılar malûm

[1] Sadr-ı âzamın cevabî ârizesi :

Beyaz üzerine şerefsudur eden hatt-ı hümâyunlarında beyan buyurulan Küçük Ali-oğlu nam şakî ve gaddarın şekavetine binaen mukaddema Abdurrahman Paşa Adana beylerbeğisi iken memur oldukta bir taraftan paşay-ı mûmaileyh ve bir taraftan Karamolla-oğlu, üzerine vardıkta şaki-i merkumun olduğu mahal gayet sarp olup üzerine varmak suubetli olduğu cihatten merkum, *Karamolla-oğlu*'nu ürkütüp ve mezbur Abdurrahman Paşa'yı dahi bozup ahmal ve eskalini bırakdırıp *Adana*'ya kaçırmıştı; böyle bir habistir; sonra *Maraş* eyaleti ilhakiyle *Adana* eyaleti bu çakerlerine (yani Şahin Ali Paşa'ya) tevcih ve ihsan buyruldukta bu maddenin nizamına mübaşeret üzere iken *Halep* eyaleti ihsan buyrulmakla böylece kaldı.

Şakî-i merkumun babası ve dedesi ve akraba ve taallukatı cümleten eşkiyadan (mütegallibeden demek istiyor) olmalariyle mukaddema yine bu kulları haval-i merkumeyi mezburların def ve refleriyle tathir ve bu hizmet bu abd-i çakerlerine nasib olmuştu; şimdi bu müfsid on beş sene mikdarıdır mahallinin saab ve sarplığından nâşi serkeşlik ile şöhret buldu; Abdurrahman Paşa işi malumum olduğuna binaen anın memuriyeti olamaz; bu husus kullarının daima fikir ve endişemdir; lâkin kimseyi agâh eylediğim yoktur; zira şaki-i merkumun der-i aliyyede üç, beş casusları olduğu mesmuumdiur; bu maddeyi bu kulları yirmi gün kadar vardır gayet hafi olarak bir mahalle havale ve üslub-ı hâkimane ile ele götürülmesini tenbih eylemiştim; uzeyr beyliği *Adana* mütesellimi Hacı Bey kullarının üzerinde olmakla, tarafından vekiline İmam Ağa derler.... Küçük Ali-oğlu'nun olduğu mahal, Abdurrahman Paşa'nın olduğu mahalle dört saat ve merkum İmam-oğlu'nun mahalline iki saattir; eğer İmam sedd-i rah olmasa *Adana*'ya değin zabt eylemesinden havf olunur.... (*Emir-i tasnifi Hamid-i Evvel dosyaları*, Nr. 4, Vesika Nr. 842).

olan hac yolundan yani *Payas* taraflarından gidemeyip müşkilâtla diğer yollardan *Şam*'a gitmişlerdi; bunun üzerine Küçük Ali oğlu'nun katline irade çıkarak Rus seferine hareket etmek üzere olan sabık Mısır valisi Keki Abdi Paşa memur olduysa da III. Selim'in cülûsundan dolayı Halil Paşa afvını istirham ve dehalet ettiğinden ikinci defa afvolunmuştur (1203H./1789 M.).

RUMELİ'DEKİ BAZI PAŞALAR VE ÂYANLAR

1201 H. (1787 M.)'de Osmanlılarla Rusya ve Avusturya arasında vukua gelen muharebeye takaddüm eden senelerde ve bu sefer esnasında *Batı Rumeli*'de yani Balkan yarım adasının garbında Osmanlı devletinin dahilî durumu *İşkodra* sancakbeyi Kara Mahmud Paşa'nın serkeşane ve daha sonraları ısyankâr vaziyeti dolayısiyle iyi değildi.

İşkodralı Kara Mahmud Paşa

Bu zat *İşkodra* mutassarrıfı Gazi Mehmed Paşa'nın oğlu olup 1193 H. (1779 M.)'de babasının vefatı üzerine ocaklık suretiyle *İşkodra* sancağı buna verilmiştir. Mahmud Paşa buraya tâyininden altı sene sonra yâni 1199 H. (1785 M.)'de hükûmete karşı serkeşâne vaziyet alması üzerine denizden ve karadan sevkedilen donanma ve askr ile mağlûp olmuş ve Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın delâletiyle kusuru afvolunarak aidatını tamamen vermek şartiyle *İşkodra* sancağı yine uhdesinde bırakılmıştı[1]; fakat bir müddet sonra tekrar ısyan eylediğinden bu defa da Rumeli valisi Aydoslu Mehmed Paşa tenkiline memur edilmişti[2].

[1] *Emiri tasnifi Hamid-i evvel vesikaları*, Nr. 4, Vesika numarası 997.

[2] Aydoslu Mehmed Paşa'nın maiyyetine vilâyet alay beylerinden başka Beylerbeyi Memiş, Muhtar, *Yanya* sancağı mutasarrıfı Mehmed, *Pizren* mutasarrıfı Seyfeddin, *Dukakin* mutasarrıfı Kekü-zâde İlyas, *Tırhala* ve *Ohri* sancakları mutasarrıfları Tepedelenli Ali ve *Alaca Hisar* mutasarrıfı İbrahim paşalar ile daha bir takım Arnavutluk bey ve beyzadeleri tayin olunarak kendilerine fermanlar gitmiştir; bunlardan *Tırhala* ve *Ohri* sancakları mutasarrıfı Veli Paşa-zâde Tepedelenli Ali Paşa'ya gönderilen fermanda: "İskenderiyeli Mahmud-ı merdud ve karındaşı şakavet numudun îdam ve izaleleriyle def-i dağdagalarına ikdam ve ihtimam-ı pâdişâhanem idüği ve *Rumeli* ve *Bosna* valileri berren ve donanmây-ı hümâyunum sefainile... bahren

Aydoslu Mehmed Paşa ile maiyyetine tâyin olunan paşa ve beylerin kuvvetleri Mahmud Paşa'nın ısyan hareketini bastırmak üzere iken Aydoslu'nun tamahkârca hareketi ve *İşkodra* halkını nefret ettirmesi neticesinde Mahmud Paşa'nın kaleden yaptığı bir huruç harekâtiyle hükûmet kuvvetleri bozulmuş ve kıyafetini değiştirmek suretiyle Aydoslu canını zor kurtarıp *Dalmaçya*'ya kaçabilmiştir (1201 H./1787 M.)[1].

Bu hâdiseyi müteakip Avusturya ve Rusya ile muharebe başladığından Mahmud Paşa ile uğraşmak ayrı bir dert olup hükûmeti hayli meşgul ediyordu, nihayet III. Selim'in cülûsu üzerine Mahmud Paşa bir taraftan Sultan Selim'in mûtemed adamlarından Şemseddin Bey'e ve diğer taraftan Rumeli valisi ve *Belgrad* tarafı seraskeri Abdi Paşa'ya müracaat ettiğinden, muharebe dolayısiyle Abdi Paşa'nın maiyyetinde bulunmak şartiyle afvolunarak yine *İşkodra* üzerinde bırakılıp kardeşi İbrahim Paşa'ya da *Ohri* sancağı verilmiştir; Mahmud Paşa, Gazi Hasan Paşa sadaretinde vezir olmuştur (1204 H. 1790 M.).

Kara Mahmud Paşa afvından sonra filhakika sefere gelmiş ve Abdi Paşa'nın vefatından sonra *İşkodra* sancağına ilâve olarak Anadolu valiliği ve *Yeni Pazar* seraskrliği verilip elindeki

ne veçhile memur kılındıkları mukaddem ve muahhar sâdır olan evamir-i şerîfemle... ma'lûmun olmağla... 1201 Ramazan (*Emiri tasnifi 1 numaralı Hamid-i Evvel dosyası*, Vesika Nr. 1945 ve aynı dosyadaki arz tezkiresi ile Tepedelenli Ali Paşa'nın tahriratı, Nr. 810.

[1] Aydoslu'nun mağlûbiyeti dolayısiyle Rumeli vali vekili tayin olunan mirmirandan Memiş Paşa'ya gönderilen fermanda şöyle denilmektedir:

Sâbıka Rumeli valisi olan Aydoslu Mehmed Paşa rezile-i tamaı irtikâp ile *İskenderiye* (İşkodra) ahalisini kendüden tenfir ve bu kadar vüzera ve mirmiran ve bey ve beyzadegân ve asakir-i fırâvân ta'yiniyle izale-i vücûdı kuvve-i karîbeye gelmiş olan âsî Mahmud'un kaleden huruç ve icrây-ı mel'anete tekrar fürceyab olmasına bâis ve bâdî olup bu makulelerin îdam ve izaleleri ehemm-i mehamdan olduğundan mezbur Mehmed Paşa'nın tertib-i cezay-ı sezasına irade-i katia-i şâhânem taalluk edip husus-ı mezbur sen ki mirmiran-ı mûmaileyhsin hassaten senden matlûb-ı kat'î-i şahanem olmağın işbu emr-i şerifim ısdar ve memhûren ve mahfiyyen irsal olunmuştur.. Evâsıt-ı Rebîulevvel 1202 (*Mühimme* 178 s. 344).

Aydoslu Mehmed Paşa'nın kusuru sonradan afvolunarak 1205 H. /1790 M.)'de *İsmail* kalesinin sukutunda katledilen bir düşman kumandanına bedel olarak şehid edilmiştir.

kuvvetle *Vidin* sahrasında düşmana karşı göz dağı vermek için bulundurulmuş ve müsâlemeyi müteakip ordusunun bütün ağırlıkları ve malzemesiyle *İşkodra*'ya dönerek kendisine daha ziyade çeki düzen vermiştir.

Mahmud Paşa, *İşkodra*'ya döndükten sonra kendisine muhalif olan Arnavutluk paşalarını ve beylerini nüfuzu altına almak için *Elbasan* havalisine kadar ilerleyip muhaliflerinden bir kısmını katlettikten sonra hükûmetin geri dönmesi için verdiği emri dinleyip *İşkodra*'ya gelmiş fakat kuzey Arnavutluk'ta kendisinden başkasının nüfuzuna meydan vermiyerek müstakil harekete başlamıştır.

Bu hal üzerine hükûmet tarafından Rumeli valisi Ebu Bekir Paşa seraskerliğiyle üzerine kuvvet sevk olunmuş ve Ebu Bekir Paşa ibtida galip gelmiş ise de sonra işi gevşek tutup Mahmud Paşa tarafından yapılan baskın neticesinde bozulup bütün ordu levazımatı ve eşyası İşkodralı'nın eline geçmiş olduğundan Mahmud Paşa üzerine yeniden kuvvet sevkine mecburiyet hasıl olmuştur (1208 H./1793 M.) [1].

* * *

Bu tarihlerde Rumeli'de Kara Mahmud Paşa'dan başka hükûmete karşı koyan hiçbir vezir veya sancak mutasarrıfı veya âyan yoktu; bununla beraber bu Arnavutluk sancak beyleri ve Rumeli âyanları hükûmet merkezinin zaafından bilistifade halkı ezen fakat işi isyana kadar vardırmıyan ve zâhirî itaat gösteren bir yol tutmuşlardı.

Bu tarihlerde Rumeli'de Tepedelenli Ali Paşa[2] İbra-

[1] Bu, Kara Mahmud Paşa 1211 Rebîulevvelde (1796 Eylül) hükümetin emri olmadan, Rusların ve Avusturyalıların teşvikleriyle civar kalelerine musallat olan Karadağlıların üzerine kuvvet sevk etmiş ve arkasından kendisi de gidip Karadağlıları mağlup ederek Karadağ mıntıakasının üçte birini ele geçirmiş ve bu muvaffakiyetine mağrur olarak elli altmış kadar adamiyle kuvvetlerinden ayrı bir evde bulunduğu sırada Karadağlılar tarafından bastırılarak kurşunla vurulup öldürülmüştür (*Dolap vesikaları*, *Sandık 21*, Evrak Nr. 69).

[2] Tepedelenli Ali Paşa'nın büyük ceddi Nazif adında Kütahyalı bir Mevlevî dervişidir; Nazif de Kütahya'dan Rumeli'ye hicret etmiş, oğlu Muhtar bey Tepedelen mütesellimi olarak Şehid Ali Paşa zamanında *Korfo* muhasarası esnasında şehit olmuştur. Muhtar beyin oğlu Veli Bey de Tepedelen mütesellimliğinde bulunmuş ve oğlu Ali Paşa da buradan yetişmiş beylerbeyi ve vezir olmuştiur (*İslâm Ansiklopedisi-Ali Paşa maddesi*).

him Paşa ve sair Arnavutluk sancak beyleriyle *Gümülcine* âyanı Tokadcıklı Süleyman, *Ruscuk* âyanı Tirsenikli [Trisnik] İsmail ve *Silistre* âyanı Yılıkoğlu Süleyman gibi Rumeli âyanları varsa da bunlar henüz hükûmete kafa tutacak kadar dişlenmemişlerdi; fakat Rumeli âyanları içinde I. Abdülhamid zamanında hükûmetin dikkatini çeken ve hakkında şikâyetler gelen Serezli İsmail Bey vardı. Bunun tagallübü dolayısiyle hakkında şikâyetler çoğalmış ve pâdişah bir hatt-ı hümâyununda :

"Çoktan beri *Serez*'de olan İsmail Bey'in zulüm ve taaddisi o havaliyi ihtilâle verdiği mesmû-ı hümâyunumdur, ne zaman cezasını bulacak? Eğer def'ine ihtimam olunmazsa gerek *Serez* ve gerek o havali Arnavutluğa döner; hâmîleri ve sahib çıkanları olmak gerektir; Cenâb-ı Hak öyle zalimlere sahib çıkanları kahreyleye, elbette ol havali zâlim-i merkumun şerrinden halâs ve cezasını bulmağa ihtimam olunmak kat'î emr-i hümâyunumdur" demiştir.

Bunun üzerine memuren *Serez*'de bulunan kapıcıbaşılardan Mehmed Ali Ağa ile *Serez* kadısına ve sairlerine gönderilen bir fermanla İsmail Bey'in *Limni* adasına nefyolunması ve diğer bir fermanla da katledilmesi emrolunmuştu. Bunu haber alan İsmail Bey başına kuvvet toplayıp ısyan etmek üzere dağa çıkmış ve sonra kendisini tatmin edici sözlerle ısyanı önlenmiş ve beşyüz kişilik bir kuvvetle yeni başlamış olan Rusya ve Avusturya seferine memur olup *Vidin* cephesine gönderilmiştir[1].

[1] *Emiri tasnifi Hamid-i evvel vesikaları*, 5 dosya, Nr. 1184 ve *Mühimme defteri* 178, s. 334 (Sene 1202 Safer).

Yirmi İkinci Bölüm

KARA VE DENİZ KUVVETLERİ DURUMU

Askerî vaziyetin ne halde olduğunu 1768 seferi pek acıklı olarak gösterdiği gibi esaslı ıslâhat yapmadan *Kırım*'ı kurtarmak için açılan 1787 seferi de bunu tamamen meydana koymuştur.

KAPIKULU OCAKLARI

Yeniçeri Ocağı: Onaltı sene sürmüş olan 1683 seferinden evvel Kapıkulu ocaklarına mahrec olan *Devşirme kanunu* kalkmış olduğundan yeniçeri ocağına alınacak olan efradın yolu kapanmıştı, bundan dolayı muharebelerde kalelerde hizmet edip sonra ocağa kaydedilmek suretiyle hariçten gelişi güzel her sınıftan ocağa asker alınır olmuştu; bunlar talim ve terbiyeden mahrum olarak sefere giderler ve seferden sonra ocağa kayıtlı olarak sanatlariyle iştigal eylerlerdi. Ocak nizamının bozulması sebeplerinden birisi de ocaklıların *esâme* denilen maaş cüzdanlarının alınıp satılmasına müsaade edilmesi idi; bu *esâme* yani cüzdanlar kırdırılmak suretiyle hariçten satın alınarak alanlara kârlı bir irad temin ediyordu.

İşte bu suretle yaya kuvvetini teşkil eden yeniçeri ocağı seferlerde askere olan ihtiyaç dolayısiyle hariçten toplama efrad ile doldurulmuş, zabt u rabt bilmeyen bu gürûh muharebede çok defa harp etmekten ziyade esnaflık ve çapulculukdan başka bir iş görmez olmuşlar ve memleket müdafaası hizmeti ocaktan yetişme fakat miktarı az eski yeniçeri evlâdlarına inhisar etmiş ve bunlar da zaman zaman adedi çok olan baldırı çıplak gürûhuna tabi olmak zorunda kalmışlardır.

1182 H. (1768 M.) Rus seferi esnasında *Hotin* üzerine gönderilen *Zağarcı ortası*'ndan, *karakullukcu*, *alemdar* ve odabaşı ile beraber ancak seksen üç kişi gidip mütebakisi "*sancağ-ı şeri nerede ise biz oradayız*" diyerek *Bender*'de salaşlar kurup alış veriş ettikleri için Serdar-ı ekrem Yağlıkçı-zâde Mehmed Emin Paşa, bunların salaşlarını yıktırıp yevmiyelerini kes-

mişti; bunun üzerine cepheden kaçmağa bahane arayan bu kaldırım kabadayıları:

"*Kahvecimizin salaşı hedm olunmak bize var git demektir*" sözleriyle muharebe sahasından kaçan bu serseriler *İstanbul*'a geldikten sonra kendi kabahatlerini örtmek için :

"*Vezir-i âzam tayınımızı kesti ve bizi istiskal etti, yem ve yiyecek vermeyip orduyu perişan etti*" diyerek etrafa yaygara bastıklarından zavallı vezir-i âzamın katline sebep olmuşlardır. 1739'dan yani otuz seneden beri sefer olmadığından kâr ve kisbe alışmış olan yeniçeriler muharebe usul ve kaidelerini tamamen unutmuşlardı; ocakta disiplin kalmamıştı; yeniçerinin zabitine hürmetsizliği, kabadayılık sayılıyordu. Yeniçerilerin gayret ve faaliyetleri harp meydanlarında olmayıp şehir ve kasabalarda idi. 1185 Zilkade (1772 Şubat)'de Tersane efradiyle yeniçerilerin 64 ve 25 inci bölük ortaları arasında *Galata*'da vukua gelip top ve tüfekle üç gün üç gece süren çarpışmada Sadaret kaykamı ile sekban başı *Galata* tarafına geçememişlerdi; halbuki bu sıralarda Ruslarla muharebe oluyordu.

İşte askerî talim ve terbiye ile yetiştirilen Rus kuvvetleri karşısında *Özi*'den *Şumnı*'ya kadar bir facia halinde devam eden Rus muharebesi nihayet *Şumnı*'da Serdar-ı ekrem ordusunun kuşatılması ve ağır bir sulh yapılmasiyle sona ermişti (1774).

Kartal mağlûbiyetinden sonra orduda kalan üç bin ocaklı bir işe yaramadıktan başka erzak vesaireyi yüksek fiyatla satıp ticaret yapıyorlardı; hattâ Ruslara karşı *İbrail* kalesini müdafaa ile düşmanı çekilmeğe mecbur eden muhafızlar maaş alamadıktan başka zahirelerini de tedarik edemediklerinden kaleyi terk ettiklerinden düşman *İbrail*'i kolayca işgal edivermişti.

Kaynarca muahede'sinden sonra bilhassa Halil Hamid Paşa sadaretinde askerî ıslahata teşebbüs edilmiş ise de bir ısyan hareketinden korkulduğu için asıl ıslahı lâzım gelen yeniçeri ocağına yani yaya sınıfına el sürülememiş ve yalnız 1131 H. (1719 M.) ve 1140 H. (1727 M.) ve 1153 H. (1740 M.) ve 1172 H. (1758 M.) ve 1198 H. (1784 M.) tarihlerinde ocak mevcudunun azaltılarak mahlûllerin hükûmete bildirilmesi ve bu mahlûlleri bildirilenlerin yevmiyelerine zam yapılması gibi tedbirler ittihaz edilmiş; fakat esas olan talim ve terbiye cihetine yanaşılamamıştır.

Yeniçeri ocağının nizamsız hali 1787 seferinde de daha acı olarak kendini göstermiştir; şu halde *Ziştovi* ve *Yaş* muahedeleriyle sona eren Avusturya ve Rusya seferleri Osmanlı ordusunda zamanının bütün teknik usulleriyle yetiştirilmiş talimli bir yaya kuvvetine kat'i ihtiyaç olduğunu meydana koymuştur.

Ocak defterine göre yeniçerilerin mevcudu pek çok olup maaşları o deftere göre verilirdi. Hakikatte ise ocak mevcudu maaş kaydına nisbetle çok azdı; ocaktan ölüm ve sair suretle eksilenlerin isimleri bildirilip defterden silinmezdi ; bu isimlere ait esame kâğıdı yani hüviyet vesikası alınıp satılır, buna sahib olan her maaş çıktıkça elindeki esâme kâğıdiyle ismi var cismi yok olan yeniçerinin maaşını alırdı. Ocak ağalarının ve hariçten bir hayli kimselerin devlet ricali ve ülemanın böyle satın alınmış esame kâğıtları vardı. 1186 H. (1772 M.) senesinde muharebe esnasında cephede vefat etmiş olan ordu kadısı Nimet Efen'dinin günde bin iki yüz akçe getirir bir hayli esâme kâğıdı çıkmıştı.

Ocaktan bizzat maaşlarını alan yeniçerilerin hepsi sefere gitmeyip bunlardan bir kısmı rüşvet ve iltimas ile *İstanbul*'da kalırlardı; bundan dolayı ocak ağaları ve ocak zabitleri cephede veya herhangi bir yerde ocak mevcudunu yoklatmak istemezler ve bunu kendilerine îtimadsızlık sayarak hilelerini bu suretle örtmek isterlerdi. Bundan dolayı *ulûfe defteri* mûcibince verilen maaşa nisbetle cepheye ancak mevcudun dörtte biri giderdi. XVIII. asırın ikinci yarısında defter mûcibince yeniçeri mevcudu yetmiş bini geçmişti; fakat az evvel söylediğimiz gibi bunun pek azı seferde bulunmasına mebni ihtiyaca mebni ocağa asker kaydı için vilâyet ve kazalara ocak tarafından gönderilen *turnacıbaşı* ve *serdengeçti* ağaları vasıtasiyle bayraklar açılarak asker toplanır ve bu suretle *tashih ve Bedergâh*, *serdengeçti* ve *dalkılıç* namile yeniden efrad kaydedilirdi.

1768 seferi esnasında III. Sultan Mustafa, yeniçeri ocağının acıklı hali dolayısiyle Sadr-ı âzam, Serdar-ı ekrem tayin etmiş olduğu Silâhdar Mehmed Paşa'ya göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunda selefleri gibi ağır hareket etmemesini beyan ettikten sonra :

"...Ecdâd-ı izâmım zamanlarında olan esfarda bunca yüz aklıkları yeniçeri kullarımın ve bilcümle ocaklar halkının kanunları tertibine riayet ve ittifak-ı derunla ırz-ı ocağı ve namus-ı din-i Muhammedî'yi tekmil gayretleriyle hasıl olmuşken bir iki seneden beri kanun ve kaide-i ocağa, şartınca riayet olunmadığından neferât-ı askeriyye bî-hengâm avdet ve uğradıkları mahallerde zâbitânın kendûlere adem-i rağbetlerinden şikâyet ve bu günâ tefrika, düşman galebesine illet olup düşman taburu meydanlarda iken orduy-ı hümâyunum ve hudud-ı memâlik-i islâmiyye asker ve muhafızdan tehi kalmakla bu gûnâ hâletler vukuuna bâis oldu..." diyerek nizâmsız askerin düşman önünden kaçıp cepheyi boş ve düşmana açık bıraktıklarından şikâyet edilmektedir[1].

Yine aynı hükümdar mağlûbiyetin temadisi sebebiyle diğer bir hatt-ı hümâyununda da :

"...ber muktezây-ı takdîr iki seneden beru Moskovlu keferesiyle olan muharebelerde kâh Serdâr-ı ekrem ve zâbitânın adem-i takdir ve tedbirleri dolayısiyle düşmanın memleketi hâlî bularak *Tuna*'nın karşı yakasına geçerek" kaleleri zabt ettiğinden bahsetmektedir[2] ki bunlar hep talimli, muntazam düşman kuvvetlerine karşı talim ve terbiye ve disiplinden tamamen mahrum olan kalabalıktan ileri gelmekte idi.

Merkez ordusunun topçu teşkilâtı efradı yaya kuvvetlerine nazaran Avrupa-i tarzda oldukça iyi yetiştirilmiş olduğundan bunlar 1787 seferinde güzel hizmet etmişlerdir.

Altı bölük suvarileri Kapıkulu suvarilerinden altı bölük suvarileri de yeniçeriler gibi esaslı ıslahata muhtaçtı. Bunların XVII. asırdan itibaren teşkilâtları bozulmuş ve müteaddid ısyanları neticesinde yedikleri darbelerle îtibarları kalmamış ve yeniçerilerden daha fena vaziyete düşmüş olduklarından yegâne vazifeleri olan *sancağ-ı şerif* hizmetinde bile kendilerinden bir fayda görülmüyordu; hattâ 1768 seferi münasibetiyle vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Silâhdar Mehmed Paşa'ya gönderilmiş olan bir hatt-ı hümâyunda: sipah ve silâhdar ocaklarının seferber kayıtları

[1] *Mühimme defteri* 168, Sene 1184.
[2] *Mühimme defteri* 168, Sene 1184.

mûcibince cümlesi liva-i saadet (sancağı şerif) hizmetinde mevcut bulunmak îcab ederken bunun onda birinin bile hizmete gelmediğinin anlaşıldığı beyan edilmekte ve bu halin eskisi gibi nizama bağlanması emrolunmakta olup halbuki çığırından çıkmış olan bu ocakların harp zamanında ıslâhına imkân olmadığından istenilen şey tabiî olarak tatbik edilememiştir.

EYÂLET KUVVETLERİ

Timarlı (topraklı) Suvariler Devletin en kuvvetli suvarisi olan timarlı sipahiler ile onların cebelileri XVII. asır başlarından itibaren ihmal olunmağa başlanarak bunların esas kanunlarına bakılmadığından sonraları metris kazmak, tabye yapmak, kale tamir etmek, muharebe zamanlarında siperler için sepet örmek, toprak taşımak, hendek temizlemek ve lüzumu halinde sipere girmek ve köprü yapmak gibi ordunun geri hizmetlerinde ve nakliyatta istihdam olundukları gibi münhal olan timarların fazla gelirlileri hükûmet tarafından hazineye alınmak suretiyle timarlı suvari mevcudu azaltılmış ve bir kısım mahlûl timarlarda çıraklık olarak saray ağalarına Sadr-ı âzam ve diğer nüfuzlu şahısların maiyyetlerine verilir olmuştu.

Timarlı sipahiler kanun mûcibince timarının bulunduğu kaza ve sancaklarda oturmak îcab edip mıntaka mıntaka alay beyi denilen zabitlerin emir ve kumandaları altında bulunmaları lâzım gelirken bu cihetler de ihmal edilmiş ve münhal timarlar istihkak sahiplerine verilmeyip bilhassa XVII. asır başlarından îtibaren fazla öşür getiren timarlar tedrici suette hazineye alınarak (mirî mukataat) bazıları da saray ağalarına ve bazı nüfuzlu ulema ve rical hademelerine çıraklık ve bazıları da fazla rüşvet verenlere tevcih edildiğinden bu hallerde topraklı suvarinin ehemmiyetini azaltmış ve evvelce muharib kuvvet iken sonraları yukarıda kaydedildiği üzere geri hizmetlere verilmişlerdir. Bunlar evvelce cebelileri ile beraber seksen yüz bin kadar olan mükemmel tımarlı sipahi iken bu yekûn, yarısından aşağı düşmüştür.

Timar ve zeamet yolsuzluklarının kaldırılması için III. Ahmed ve I. Mahmud zamanlarında ve daha sonra yani Kaynarca muahedesini müteakib 1191 Şaban ibtidası (1777 Eylül) tarihiyle mufassal birer kanun konarak bu mühim teşkilât

yoluna koymak istenmiş ise de[1] eski bozukluk düzelmediğinden III. Selim zamanındaki askerî ıslâhat esnasında bu iş de ele alınarak yeni bir kanun yapılmıştır.

Mîrîli asker

Harp zamanlarında ordu mevcudunu arttırmak isteyen hükûmet, *mîrîli* ismi altında *Anadolu*'dan ve *Rumeli*'den asker toplardı; bunlar muayyen bir yevmiye ile defterlere kaydedilip lüzumu olan yerlere sevk edilirlerdi; bunlara asker ismi vermekten ziyade nefir-i âm demek daha doğru idi. Talim ve terbiyeden mahrum bu derme çatma kuvvetlerle talimli düşman kuvvetlerine galbebe etmeğe imkânı yoktu; muhaberlerden sonra bu mîrîli askerler terhis edilirlerdi.

Levendler

Levendler deniz ve kara Levendleri olarak iki kısımdı. Deniz Levendleri, XVI. asırda *serbest levend* ve *timarlı levend* olmak üzere iki takım olup serbest levendler *Akdeniz*'de korsanlık edip muharebe zamanlarında Osmanlı donanmasına iltihak ile hizmet görürlerdi; timarlı levendler ise Osmanlı donanmasında vazifeleri olan kaptan - paşa eyâletindeki timarlılar ile deniz hizmetlerine tahsis edilmiş olan sancaklardaki timarlılardı. Kalyon Levendleri on dokuzuncu asır başlarında da vardı (Emiri tasnifi III. Selim vesikaları No. 22718).

XVII. asırdan îtibaren Osmanlı bahriyesindeki Levendlerden başka sarıca ve sekbanler gibi vezirlerin ve beyler beyilerin hizmetlerinde de kara levendleri vardı; bunların paşaları azledilince bir yere kapılanıncaya kadar kol kol şakavet ederek geçinmişlerdir; bunların Osmanlı ordusundaki fenalıkları tarihimizin muhtelif kısımlarında görüldüğünden burada tekrarına lüzum görülmedi. bu kara *Levendler*'in İran muharebesi esnasındaki fenalıkları ve 1768 Rus harbindeki edepsizlikleri sebebiyle 1189 sonlarındaki (1776 Şubat) bir fermanla Levend ocağı lâğvedilerek [2]

[1] *Cevdet tarihi*, c. 2. s. 317.

[2] *Mühimme defteri* 173 s. 39 44, 48, 60, 61. Bu fermanda "bâdemâ taife-i levendanın vücudları rûy-i arzden kaldırmak ve hilâf-ı nizam dairelerinde *Enderun ağalığı* ve *divanegân* ve *gönüllü* ve *tüfekçiyan*'dan mâada *levend ağası* ve bölük başısı ve *levend neferi* istihdam edenlerin gerek vüzera ve mirmiran ve ümera ve gerek hükümet mutasarrıfı ve mütesellim ve voyvoda ve ayan ve zabitan" ın haklarından gelineceği kaydedilmiştir.

bunlardan elde edilenlerin katlolunmak suretiyle vücutları kaldırılmış ve bazıları da hüviyetlerini gizlemiş, ileri gelenlerden bir kısmı *Akkâ*'da Cezzar Ahmed Paşa'nın ve bir kısmı da Şam valisi Azım-zâde Mehmed Paşa'nın yanına kaçmışlardır.

Bu XVIII. asır ortalarında *Anadolu*'da kırk, elli binden ziyade levend bulunup bunlar atılgan, görzünü budaktan sakınmaz cesur insanlardan mürekkep iseler de muharebe sahalarında bu şöhretleri nisbetinde iş görmeyip bilâkis memleketin başına belâ olmuşlardır; levendler 1189 H. (1776 M.)'deki son lâğvedilmelerinden evvel birkaç defa daha ilga edilmişlerse de bu son defaki kaldırılmalarından sonra ocakları bir daha ihya edilmemiştir.

* * *

Osmanlı kuvvetleri arasında bu eyâlet kuvvetlerinden maada kitabımızın III. cildinde görüldüğü üzere muhtelif sınıf kale kuvvetleri bulunduğu gibi vezir, beylerbeyi (mîrîmiran) ve sancakbeyi (ümerâ) maiyyetlerinde de levendlerden başka *dîvâne*, [Deli] *gönüllü* ve *tüfenkçi* isimleri altında ayrı ayrı teşkilâtları olan kuvvetler de vardı; bunlar vezir, beylerbeyi ve ümerânın gelirlerine göre çok veya az olurdu.

XVIII. asır başlarına kadar vezir ve beylerbeyilerin maiyetlerinde elli, altmışı, bir bayrak îtibariyle haslarına göre onar, yirmişer bayrak levend ve sarıca sekban askeri bulunurken bunların bazı ısyan ve şekavete iştirakleri sebebiyle ocakları lâğvolunarak onun yerine vezirlerin maiyyetlerindeki suvari olan *deli askeri* teşkilâtı yaya olan *tüfenkçi teşkilâtı* tevsi edilmek suretiyle bunların maiyetleri takviye edilmiş ve bilhassa *Haleb*, *Şam*, *Bağdad*, *Musul*, *Erzurum* ve *Diyarbakır* gibi ehemmiyetli veya hudut üzerindeki eyâlet valilerinin maiyyetlerindeki kuvvetlerin ziyade olmasına ehemmiyet verilmişti.

Ehemmiyetli eyâletlerin valilerinin maiyyetlerindeki deli kuvvetlerinin birkaç *delibaşısı* ve kezâ tüfenkçilerin birkaç *tüfenkçibaşı*'sı olup her delibaşı veya tüfenkçibaşı bölük kumandanı derecesinde îtibar olunurdu. Bunların üstündeki binbaşı rütbesinde bir *serçeşme* ve alt sınıfta da mülâzım derecesinde *gönüllü ağası* vardı.

OSMANLI DONANMASI

XVIII. asırda Osmanlı donanması

Karlofça muahedesi'nden sonra Amca-zâde ve Mezomorto Hüseyin Paşa'ların gayretleriyle ıslah edilen Osmanlı donanması, *Akdeniz*'in en kuvvetli donanmasına sahip olan Venediklilere karşı üstün vaziyet almış olup bu sâyede *Akdeniz* sahil ve adalarında sükûn ve emniyet teessüs etmişti; bu sükûn 1769 senesine kadar devam etmiş ve Osmanlı - Rus muharebesi esnasında *Baltık denizi*'ndeki Rus donanmasının *Akdeniz*'e geçerek *Çeşme* limanında Osmanlı donanmasını yakması üzerine vaziyet nazikleşmiş ve kısm-ı mahsusasında görüldüğü üzere Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı derya tâyini üzerine Rusların *Çanakkale boğazı*'na taarruzları önlenmiş ise de *Doğu Akdeniz* ve Adaları müsalehaya kadar Rus donanmasının nüfuzu altında kalmıştı.

Osmanlı donanmasının *Çeşme* limanında batması üzerine mümkin mertebe yeniden donanma vücude getirildi ise de bu donanma *Akdeniz*'de Ruslarla boy ölçüşecek vaziyette değildi; bununla beraber muharebe sonuna kadar şöyle böyle hizmet etti ve *Kaynarca* muahedesinden sonra donanmaya ehemmiyet verildi; fakat *Kaynarca* muahedesine kadar *Karadeniz*, Türkiye'nin bir iç denizi halinde iken bu muahede ile Rusların bu denize inmeleri, *Azak denizi*'nden başka *Kırım* sahillerinde *Avlita* (Sivastopol)'da gemi inşaat tezgâhları vücude getirmeleri ve *Gerson*'da faaliyetleri, Osmanlı hükûmetini aynı zamanda *Akdeniz*'den başka *Karadeniz*'de de meşgul ediyordu; bundan dolayı Osmanlı donanmasının evvelki mevcudına nazaran her iki denize aid donanmasının iki misli olması iktiza ediyordu.

1201 H. (1787 M.) seferinde yalnız *Karadeniz*'de Rus donanmasına karşı Osmanlı donanması harbin ilk senelerinde müsavi derecede iken daha sonra Rus donanmasının baskısı artmış ve bilhassa 1790 Eylül (1205 Muharrem) ve 1791 Ağustos (1205 Zilhicce)'da vukua gelen muharebelerde Ruslar *Karadeniz*'de üstün vaziyete geçmişlerdir; bundan dolayı hükûmet, telâşa düşüp Rusların *Karadeniz boğazı*'na karşı yapmaları muhtemel bir donanma hücumunu önlemek için tedbir almağa çalışmış boğazdaki bazı kaleleri tamir ve tahkim etmeğe mecbur olmuş ve bu sırada

mütareke ve müsaleha aktedildiği için muhtemel tehlike önlenmişti.

Bu 1787 seferinde Osmanlılarla ittifak akdetmiş olan İsveçlilerle Ruslar arasında *Baltık denizi*'nde iki taraf donanmaları beyninde muharebe olması sebebiyle *Akdeniz*'de Osmanlı sularına gönderilmek üzere hazırlanmış olan Rus donanması İsveç - Rus muharebesinden dolayı *Akdeniz*'e hareket edemediği için *Mora* ve *Ege* sahilleriyle bu taraflardaki adalar emniyet altında bulunmuş ve Osmanlı donanmasının *Karadeniz*'de meşgul olmasını fırsat bilen ve *Mürted* adasını kendisine üs yapan *Lambros* ismindeki korsan bir müddet *Akdeniz*'de faaliyet göstermiş ise de üzerine gönderilen filolarla buraları temizlenmiş ve asayiş iade olunmuştur.

XVIII. asır sonuna yakın senelerden itibaren Osmanlı hükûmeti *Karadeniz* ve *Akdeniz*'de harp edecek kuvvette donanma tedarikine mecbur olup bunun için de III. Sultan Selim Kaptan paşalığa getirdiği Küçük Hüseyin Paşa ve İngiliz, İsveç mütehassıslarının faaliyetleri sayesinde bu işi başarmağa kısmen muvaffak olmuş ve iyi bir donanma vücuda getirmiştir.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. ASIR SONLARINDA AVRUPA'DAKİ SİYASİ DURUM

RUSYA

XVIII. asrın ikinci yarısına kadar Çarlık olan Rusya II. Katerina'nın azim ve gayreti ile büyük bir imparatorluk olmuştur. Aslen Alman olan Katerina kocası III. Petro'nun yerine hükümar ilân edilmiş, Osmanlı, İsveç ve Lehistan'ın zararına olarak Avrupa'da hudutlarını genişletmiştir. Rus hükûmeti bu yarım asırda Lehistan işlerine müdahale edip kendi istediği bir kıral intihap ettirmek suretiyle ilk müdahale adımını atmış ve bu müdahaleye aleyhdar olan *Bar heyeti*'nin Osmanlı hükûmetine müracaatı üzerine Osmanlılarla Ruslar arasında vukua gelen muharebede (1768) Osmanlı kuvvetlerine galebe çalarak *Kırım*'ı Osmanlı idaresinden ayırdıktan sonra işgal edip *Karadeniz*'e inmiş ve karadan da Boğdan hududuna yaklaşmıştır. Rus hükûmeti Lehlilerden büyük bir parçayı koparıp arazisine ilhak ettikten başka *Baltık*'da vücuda getirmiş olduğu donanma sayesinde İsveçlilere de galebe çalmıştır.

II. Katerina'nın büyük emellerinden birisi de Osmanlılardan *İstanbul*'u alarak Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek idiyse de siyasî rekabetler yüzünden bu emeline muvaffak olamamış; fakat Osmanlılara galebesi üzerine 1774'deki *Kaynarca muahedesi*'yle Türkiye'de konsolosluklar ihdasiyle Osmanlı tabaasından olan Ortodoksları metbûları aleyhine tahrike yol bulmuştur.

Katerina'nın elde ettiği muvaffakiyetler onun yakınlığını kazanmak hususunda İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya arasında zaman zaman rekabeti mûcib olduğundan bu suretle bir zamanlar İngiltere, arkasından Fransa ve daha sonra da Avusturya ve Prusya devletleri Ruslarla anlaşma yoluyla kendi siyasetlerini tedvir etmişlerdir; işte aralarındaki bu siyasî rekabet dolayısiyle Ruslardan yüz çeviren devletler Osmanlı hükûmetini Ruslara karşı teşvik ve tahrik eylediklerinden 1768'de Fransa'nın ve 1787'de İngiltere ile Prusya'nın teşvikleriyle vukua gelen

Osmanlı - Rus muharebelerinde hesapsız, kitapsız ve hazırlıksız harbe girmemiz yüzünden büyük kayıplara uğranılmıştır.

LEHİSTAN

Bilmünasibe daha yukarılarda söylendiği gibi kıral intihabı hususundaki kanunî sakatlık bu devleti içinden sarsmış ve bunun neticesinde kıral intihabı işi komşu devletlerin müdahalelerine kadar varmış olduğundan *Prut muahedesi*'ndeki madde hilâfına Osmanlı devletinin zaafından istifade eden Rusya İmparatoriçesi II. Katerina Avusturya ve Prusya devletleriyle anlaşarak 1186 H. (1772 M.)'de *Lehistan*'ı birinci defa aralarında taksim etmişlerdir; bu taksim mûcibince Avusturya *Galiçya*'yı ve *Rips* kontluğunu; Rusya *Litvanya*'nın bir kısmını ve *Prusya*'da, Lehistan'ın elinde bulunan bir kısım Prusya arazisini almışlardır. Bu suretle taksim ve ilhaktan bir sene sonra bu üç devlet aldıkları bu yerleri Lehistan Diyet meclisine zorla kabul ettirmişlerdir.

Bu birinci taksimden sonra Ruslarla arası açılmış olan Prusya, bir taraftan Osmanlı hükûmetiyle Rusya ve Avusturya aleyhine ittifak yaparken diğer taraftan da Lehlileri Ruslara karşı kışkırtarak Lehistan'da Ruslara karşı bir mukavemet hareketi vücuda getirmişti; fakat Prusya'nın bundan maksadı, elde etmek istediği bazı *Baltık* şehirlerini ilhak etmekti; hattâ Lehlileri Ruslara karşı teşvik eden Prusya aynı zamanda Leh hükûmetini Osmanlılarla ittifaka sevketmiş ve bu suretle *İstanbul*'a bir Leh elçisi gelmişti (1204 H./1789 M.)[1]. Prusya'nın bütün bu siyasî faaliyetinin sebebi Lehistan'dan kendisine bir parça koparmak içindi; ve en sonra bu emeline nail oldu, yani 1207 H. (1793 M.)'de Ruslarla Prusyalılar anlaşarak Lehistan'a girmişler ve ikinci defa Lehistan'ı aralarında taksim etmişlerdir.

Bu yeni taksim mucibince Prusya Ruslara karşı Lehlileri müdafaa edeceği vadiyle Lehistan hudutlarına asker sokarak işgal ettiği *Baltık* sahillerindeki *Danzig* ve *Torn* (Thorn) limanlariyle mülhakatını ilhak etmiş ve Ruslar da *Litvanya*'nın dörtte

[1] Osmanlılarla lehliler arasında bu münasibetle reisülküttab vekili Raşid Efendi ile Lehistan elçisi arasında *İstanbul*'da görüşme yapılmış ve her bir mükâleme Prusya elçisi vasıtasiyle Osmanlıların müttefiki olan Prusya hükümetine bildirilmiştir.

üçünü almış ve bu yerlerin terkini zorla Lehlilere kabul ettirmişlerdir; *Yaş muahedesi*'yle harpten pek yorgun çıkmış olan Osmanlı devleti bu eski komşusunun paylaşılmasına karşı müteessir olmaktan başka bir şey yapamamıştır.

AVUSTURYA (NEMÇE)

Habsburg hanedanından olan Avusturya (Alman) İmparatoriçesi Mari Terez Avusturya veraseti ve Yedi sene muharebeleriyle biraz fedakârlıktan sonra tehlikeyi atlatarak geniş imparatorluğun ıslahatiyle meşgul olmuş ve aynı zamanda oğlu II. Jozef'i de saltanatına teşrik etmişti.

Mari Terez 1780'de vefat ederek yerine oğlu II. Jozef başlı başına İmparator olarak kalmış ve kendisi tekellüften âzâde sade tabiatlı bir hükümdar olduğundan cülûsundan bir sene sonra memleketindeki derebeylik ve serf usulünü kaldırmak suretiyle serfleri hürriyete kavuşturmuş ve aynı zamanda almancayı bütün memleketinde resmî lisan yaptırmıştır.

II. Jozef'in siyasî emeli kendi içinden kendisine karşı kuvvetli bir rakip olarak meydana çıkan *Prusya*'ya karşı Rusya ile müttefikan hareket etmekti; bundan dolayı Prusya da kendisine bir müttefik arayarak Osmanlı ve İsveç devletleriyle anlaşmıştı.

İmparator II. Jozef, Rusya ile yaptığı ittifak îcabınca Osmanlılara karşı açılan 1787 muharebesinde Ruslarla beraber Osmanlılar aleyhine hareket etmişti. 1790'da Jozef'in vefatı üzerine yerine kardeşi II. Leopold geçmiş ve bunun zamanında *Ziştovi* muahedesi imzalanarak Osmanlı - Avusturya harbine son verilmiştir.

İmparator Leopold zamanında Fransa ihtilâli genişlemiş ise de İmparator buna müdahale etmemiş ve 1792'de vefatına kadar böyle tarafsız bir halde kalmıştı; fakat yerine geçen II. Fransuva, Fransa'dan kaçan mültecilere yardım etmek suretiyle Fransa inkılâbına müdahale etmiş ise de ilk Avusturya ordusu *Jemab* mevkiinde cumhuriyet ordusuna mağlûb olmuştur (1792).

PRUSYA

XVIII. asır ortalarında üç dukalıktan (Brandenburg, Prusya ve Klev) meydana çıkarak askerî kudreti sâyesinde süratle büyüyen ve az zaman içinde Avrupa'nın göbeğinde mühim bir rol oynayan Prusya *Hohenzolern hânedanı*'ndan Büyük Fredrik'in himmetiyle nüfuzunu göstermiştir. Büyük Fredrik'den sonra yerine geçen Fredrik Vilhelm, ordusunun kudretine güvenerek o yönden Avrupa siyasetinde hâkim mevkii işgal etmek suretiyle rakibi olan Avusturya'yı sindirmiş ve bu hususta Osmanlılarla, İsveçle ittifaklar yapmıştır.

Prusya kıralı, Fransa inkılâbı esnasında cumhuriyeti kaldırıp krallığı iade etmek için Rus İmparatorluğiyle anlaşarak Fransız ihtilâlcilerine karşı harekete geçmek üzere ilk defa *Pilniç* beyannâmesini neşretmişlerdir. Bu beyannâmenin neşrini müteakib Prusya hükûmeti 1792'de Dük dö Bronsvik kumandasiyle Fransa üzerine bir ordu sevketmiştir.

Prusya kıralı, Osmanlıların Rusya ve Avusturya ile muharebe ettikleri sırada Lehlileri Ruslara karşı müdafaa etmek vaadı ile Lehistan'a asker sokarak *Danzig* ile *Toren*'i işgal ve daha sonra yâni 1792 de Ruslarla birlikte Lehistan'ın ikinci taksimini yaparak bu işgal ettiği yerleri ilhak eylemiştir.

İNGİLTERE

XVIII. asır sonlarına doğru İngiltere, denizci devletlerin başında yer almıştır; bu tarihlerde İngiltere'de *Hanover hânedanı*'ndan III. Jorj (1760—1820) kıral bulunuyordu. Bunun zamanındaki şahsî idare yüzünden umumî hoşnutsuzluk baş göstermiş ve kuzey Amerika'da İngiltere'ye aid geniş müstemleke ısyan neticesinde Fransa'nın da yardımiyle elden çıkmış ve Amerika Birleşik Hükûmetleri teşekkül etmiştir (1783).

İngiltere hükûmeti bu kıral zamanında ve 1768 Osmanlı - Rus seferinde Ruslara yardım eden bir siyaset takip ederek Osmanlılar aleyhinde hareket etmiş ve 1201 H. (1787 M.) seferi esnasında da Rus İmparatoriçesi II. Katerine'nın Fransa'ya temayülü dolayısiyle II. Pit'in başvekilliği zamanında İngiliz siyaseti Türklerin lehine dönmüştür; hattâ başvekil Pit, Rus-

lara karşı harp açmak istemiş ise de parlâmentonun bunu tasvib etmemesi üzerine bu temayülden sarf-ı nazar edilmiştir. İngiliz siyasetindeki oynaklık sebebiyle bu 1787 seferinde Türklere karşı gösterilmiş olan müzaheret siyaseti aynı seferin sonlarında birden bire değişerek tehditkâr bir şekil de almıştır.

II. Pit'in başvekilliği (1783—1806) Fransa ihtilâline tesadüf ettiğinden İngiltere hükûmeti bu ihtilâle karşı azimle mücadele açmış ve bunu sonuna kadar devam ettirmiştir; İngiltere hükûmeti, Fransa kıralı XVI. Lui'nin idamından sonra Prusya, Avusturya ve İspanya ile müştereken Fransa'ya karşı bir ittifak akdetmiştir 1793).

İSPANYA

XVIII. asrın ikinci yarısı sonlarına doğru Osmanlı - İspanya ticarî münasibeti ilk defa olarak kıral Don Karlos (III. Şarl) zamanında olmuştur. Bu sıralarda yâni 1779 M. (1193 H.)'de elçilikle *İstanbul*'a gelmiş olan Civan dö Polini, Sicilyateyn kırallığı ile aktedilen ticaret muahedesi gibi Osmanlı hükûmetiyle bir anlaşma yapmak istemişti; fakat hükûmet asırlardan beri devam eden aradaki husûmete mebnî bu anlaşmaya yanaşmak istemiyerek elçinin bu hususiaki görüşmesini uzatmış ise de Polini işin peşini bırakmıyarak nihayet 1196 H. (1781 M.)'de yirmi bir madde üzerine bir ticaret muahedesi akdine muvaffak olmuştur.

Müzakere ve muahede akdi tarihleri devletin *Kırım* meselesi dolayısiyle ihtilâf halinde bulunduğu zamana tesadüf ettiğinden bu sıralarda İspanya'ya red cevabı verilmek muvafık görülmeyip Sicilyateyn ahidnâmesi gibi bu devletle de bir anlaşma yapılmıştır; bu anlaşmadan sonra 1198 Zilkade (1874 Eylül)'de *İstanbul*'a gelen İspanya elçisine mukabil Osmanlı devleti tarafından da nâme-i hümâyunla vak'a nüvis Vasıf Efendi elçilikle *İspanya*'ya gönderilmiştir. Osmanlılarla Ruslar arasındaki 1787 muharebesi esnasında İspanya hükûmeti iki tarafı barıştırmak için zaman zaman tavassutta bulunmuştur.

Kıral Don Karlos, Fransa ile birlikte İngiltere'ye karşı iki defa harp açmıştır; birinci harp Fransızlarla İngilizler arasında vuku bulmuş ve Fransızların galibiyetiyle devam edip dururken

iş beraks olmuş ve bunun üzerine İspanya, Fransa'nın yardımına koşarak aralarında 1761 Ağustos ittifakı yapılmış ise de neticede Fransa ile İspanya 1763'deki *Paris muahedesi*'yle harpten mağlûp çıkmışlardır; bundan on altı sene sonra 1779'da İngiltere'ye karşı yapılan ikinci defaki Fransa - İspanya ittifakından sonra muharebe *Hind denizi*'yle Avrupa denizinde ve *Antil* adalarında vukua gelip İngilizlerin mağlûbiyeti ile neticelenmiş ve İspanya evvelce elinden çıkan *Minorka adası*'yle *Florida*'yı geri almak suretiyle evvelki kaybını telâfi etmiştir.

Don Karlos' IV. Karlos (Şarl), Fransa kıralı XVI. Lui'nin îdamından sonra Prusya ve Avusturya ile müttefikan Fransa cumhuriyetine harp îlân etmişlerdir (1793).

İSVEÇ

Kuzey Avrupa'da ehemmiyetli bir devlet iken XII. Şarl'dan sonra hem nüfuz ve hem de arazisinin mühim parçalarını kaybeden İsveç devletinin, Osmanlılar gibi en birinci hasmı Ruslardı. Binaenaleyh Rus hükûmeti İsveç'e gönderdiği elçiler vasıtasiyle kıralın nüfuzunu kırmak üzere senato âzalarını tahrik etmek istediğinden İsveç kıralı III. Güstav 1771 M. (1185 H.)'de Fransa'nın teşvikiyle mevki ve nüfuzunu muhafaza etmek için senatoyu kapatıp âzalarını tevkif ettirerek idareyi eline almıştır.

Kırım meselesi dolayısiyle Osmanlılarla muharebe vukuunu nazar dikkate alan Rusya İmparatoriçesi II. Katerina kendisi muharebe ile meşgul olduğu sırada İsveç'in arkadan vurmaması için III. Güstav ile bir ittifak akdetip kıral, *Norveç*'i zabt edecek olursa kendisine yardım etmeği vadeylemiştir.

Bu sıralarda Rusya'ya aleyhdar bir siyaset takip etmekte olan İngiltere ile Prusya, İsveç kıralını bir taraftan donanma ve para yardımı vaadiyle Rusya üzerine sevkederken aynı zamanda Osmanlı hükûmetini de Rusya'ya îlân-ı harp ettirmeğe ve yine bu suretle Osmanlılarla İsveç arasında bir de ittifak akdine muvaffak olmuşlardır (11 Temmuz 1789).

İsveç ile Rusya arasındaki muharebede Rusya'nın müttefiki olan *Danimarka* kırallığı İsveç'e harp îlân etti ise de İngiltere ile Prusya'nın Danimarka'yı tehditleri üzerine Danimarka kıralı

harpten çekilmiş ve netice itibariyle İsveç şöyle böyle Rusya'ya galebe çalarak iki taraf hudutları harpten evvelki halde kalmak üzere İspanya'nın tavassutiyle 1790'da *Varen*'de İsveç - Rus muahedesi imzalanmıştır.

FRANSA

Fransa'da XVI. Lui kıral bulunduğu sırada Osmanlı devleti askerî ıslahat için bu devletten mütehassıs getirterek Avrupa usulünde yeniliğe başlamıştı; bununla beraber Ruslarla vukua gelen muharebelerde Rus ordusundaki Fransızlar da Osmanlılara karşı harp ediyorlardı; Fransa hükûmeti 1768 Osmanlı - Rus seferinde *Akdeniz* ve *İstanbul*'daki ticaretine halel gelmemesi için Osmanlı devletini Ruslara karşı harbe teşvik ettiği halde daha sonra Rusların İngiltere'ye mukabil Fransa'ya menfaat göstermeleri üzerine bu sırada 1787 seferinden evvel *Kırım* meselesi sebebiyle Ruslarla Osmanlıların aralarını bularak *Aynalıkavak Tenkihnâmesi*'ni imzalattırmış ve 1787 seferinde de Osmanlı hükûmetini de pek gücendirmiyerek Ruslara mütemayil bir siyaset takib eylemişti.

1789 Fransa inkılâbı evvelâ Fransa'daki rejimi ve daha sonra Avrupa'daki durumu değiştirecek bir mahiyet alması üzerine ehemmiyet kesbetmiş, Prusya, Avusturya, İspanya ve İngiltere hükûmetleri kendileri için tehlikeli görülen bu ihtilâl hareketini önlemek üzere Fransa'ya harp açmışlardı (1792).

Fransa İnkılâbına karşı Osmanlı devleti hiçbir telâş göstermemişti; Fransa aleyhine hareket etmiş olan Avusturya, Prusya ve Rusya hükûmetleri Osmanlı hükûmetini de Fransa aleyhine tahrik eyledikleri gibi XVI. Lui'nin îdamı üzerine Fransa ile münasebetimizi kesmeğe çalışmışlardır; fakat Osmanlı hükûmeti bu hususta kat'î hiçbir harekette bulunmayarak tereddütlü bir devir geçirip nihayet 1796'da Fransa elçisi olarak gelen General Ober Dübaye (Aubert Dubayet) eski Osmanlı - Fransız dostluğunu canlandırmağa muvaffak olmuştur.

I. ŞAHIS ADLARI

A

Abbas, Mirza, 172, 223, 233_{n1}.
Abdi Paşa, Anadolu valisi ve İsmail seraskeri, 384, 386, 387, 489_{n2}, 514, 518_{n1}, 526, 552, 553, 555, 611, 612, 616.
Abdi Paşa, Keki Rakka valisi, 512_{n1}. 603, 604, 615.
Abdi Paşa, Koca, 510, 609, 612.
Abdi Paşa, Seyyid, Hacı, 548.
Abdullah, Geyikoğlu, 319.
Abdullah, Mîr Üveys'in kardeşi, 172_{n1}.
Abdullah, Şah Mahmud'un amcası, 182.
Abdullah Ağa, Adana mütesellimi, 613.
Abdullah Ağa, Kul kethüdası, 29.
Abdullah Efendi, Hemedan kadısı, 185.
Abdullah Efendi, Sabık Anadolu kazaskeri, 546_{n1}.
Abdullah Efendi, Mestci-zâde, 153.
Abdullah Efendi, Ebe-zâde, 93,
Abdullah (Vessaf efendi), 233, 234.
Abdullah Efendi, Yenişehir'li, 160, 167, 206, 207, 208.
Abdullah Berrî Efendi, Reisülküttab, 570, 571.
Abdullah Molla, kazasker, 588_{n2}.
Abdullah Paşa, 421.
Abdullah Paşa, Çavuş-zâde, 568.
Abdullah Paşa, Çeteci, 304, 377.
Abdullah Paşa, Kethüda, Bağdad valisi, 460, 462.
Abdullah Paşa, Köprülü-zâde, 22, 23, 25, 26, 29, 173_{n1}, 179, 180, 186, 187, 199, 220, 226, 227, 228, 229, 230.
Abdullah Paşa, Muhsin-zâde, 215, 217, 260, 263, 264, 265, 278, 373.
Abdullah Paşa, Nâilî, 339.
Abdullah Paşa, Rizeli-zâde, 558.
Abdullah Paşa, Rumeli valisi, 447.
Abdullah Paşa, Sarı, 584.
Abdullah Paşa, Yeniçeri Ağası, 282_{n1}.
Abdurrahim Efendi, Şeyhulislâm, 112.
Abdurrahman Paşa, 181, 199, 334.
Abdurrahman Paşa, Bilan'lı, 613, 614.
Abdurrahman Paşa, Konya valisi, Kadı, 24_{n2}.
Abdurrahman Paşa, Özi muhafızı, 63, 64_{n1}.
Abdurrahman Paşa, Şehrizur beylerbeyi, 180.
Abdülâziz, elçi, 183.
Abdülâziz b. Muhammed İbni Suûd, Necd emîri, 442.
Abdülbaki Efendi, Lâlî-zâde, 112, 116, 120_{n1}, 121.
Abdülbaki Han, Kirmanşah muhafızı, 181, 223_{n1}, 232, 233.
Abdülfettah Paşa, Kaptan Paşa, 10.
Abdülhamid I., Sultan, 420, 439, 442, 445_{n1}, 446, 450, 458, 473, 475, 476, 481, 484, 485, 491, 495, 496, 499, 501, 506, 519_{n1}, 525, 527, 537_{n1}, 538, 540, 541, 542_{n2}, 543, 546, 547, 548, 549, 562_{n1}, 597, 598, 600, 610, 611, 618.
Abdülkerim Efendi, Divan-ı hümayun hocalarından, 414_{n2}.

Abdülkerim Efendi, Erzincan'lı, Ordu kadısı, 227.
Abdüllâtif, Edirne'ye gönderilen heyet başkanı, 18_{n2}.
Abdüllâtif Efendi, Razî, 153.
Abdürrezzak Bâhir Efendi, Sadaret mektupçusu, 389, 416, 417, 418, 419, 420, 451, 474.
Abülfeth Han, Kerim Han'ın oğlu, 463.
Adam Sienavski, 56_{n1}.
Adil Şah, Ali Kuluhan'ın unvanı, 311, 457.
Adolf Fredrik, 295_{n1}.
Afvî Mehmed Bey, Hüseyin Paşazâde, Mevkufatî, 153.
Ahmed, Cezayir'li, 399.
Ahmed, Emîr, 605.
Ahmed, Es-Seyyid, Bursa kadısı, 30_{n3}.
Ahmed, Hacı Kethüda, 30_{n3}.
Ahmed I., Sultan, 45, 157_{n1}.
Ahmed II., Sultan, 34, 40.
Ahmed III., Sultan, 30_{n3}, 34, 35, 36_{n1}, 37_{n2}, 38, 39, 40, 41, 45, 49, 60, 64, 68, 70, 75, 76, 77, 81_{n1}, 86, 87, 88, 90, 97, 102, 122_{n1}, 125, 130, 139_{n1}, 143, 147, 148, 154, 156, 158, 163, 165_{n2} 167, 169, 178, 199, 200, 202, 205, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 218, 320, 321, 323, 327, 331, 332, 335, 339, 341, 436, 623.
Ahmed, Şehzâde, 16, 34.
Ahmed Ağa, Çahk, 26, 27.
Ahmed Ağa, Denizli'li, 440.
Ahmed Ağa, Ebû Kof, Kızlar Ağası, 340.
Ahmed Ağa, Fatsa'lı, 609.
Ahmed Ağa, Gedikliler mehteri, 120_{n1}.
Ahmed Ağa, Kayın, 218.
Ahmed Ağa (Paşa), Köle, 330.
Ahmed Ağa, Lipveli, 115.
Ahmed Azmî Efendi, rikâb mektupçusu, 573, 589.
Ahmed Bey, Cezzar, 434.
Ahmed Bey (Humbaracıbaşı Ahmed Paşa), Kont Bonneval'in müslüman adı, 322.
Ahmed Dede, Mevlevî, Müneccimbaşı, 154.
Ahmed Efendi, 16.
Ahmed Efendi, Belgrad defterdarı, 569.
Ahmed Efendi, Beyler Hocası, İstanbul kadısı, 44_{n3}, 427.
Ahmed Efendi, Girit'li, Resmî, 343, 372, 373, 376_{n2}, 415_{n3}, 422.
Ahmed Efendi, İspiri-zâde, 208.
Ahmed Efendi, Müftü-zâde, 494_{n1}, 496, 504-505.
Ahmed Efendi, Neylî, 152, 153.
Ahmed Efendi, Receb-zâde, 153.
Ahmed Efendi, Şam'lı, 153.
Ahmed Giray, Çoban, 130.
Ahmed Han, Afganlı, 455, 460_{n4}.
Ahmed Paşa, Baban âilesinden, 608.
Ahmed Paşa, Baban mutasarrıfı, 462.
Ahmed Paşa, Cezzar, 441, 510, 511, 576, 605, 606, 607, 625.
Ahmed Paşa, Cidde vâlisi, 512.
Ahmed Paşa, Çahk, Yeniçeri Ağası, 41, 42, 43, 558.
Ahmed Paşa, Hacı, Tolca muhafızı, 391.
Ahmed Paşa, Hasan Paşa-zâde, 438, 439.
Ahmed Paşa, Hezargrad'lı, 435_{n3}.
Ahmed Paşa, Humbaracı, bk. Bonneval, 119_{n1}, 237, 322, 323, 324, 325, 351_{n1}, 426, 474, 480_{n2}.
Ahmed Paşa, Karahisar'lı, bk. Sühraplı Ahmed Paşa, 578.
Ahmed Paşa, Kavanoz, 28, 31, 34, 35, 38, 42, 44.
Ahmed Paşa (Efendi), Kesriye'li, 310.
Ahmed Paşa, Köprülü-zâde, Hafız, 215, 269, 270, 271, 330.
Ahmed Paşa, Köysancak mutasarrıfı, 458, 459.

Ahmed Paşa, Bosna valisi, 99.
Ahmed Paşa, (Hasan Paşa-zâde) 181,
Ahmed Paşa, Pulad, Rakka valisi, 224, 318.
Ahmed Paşa, Sadaret kaymakamı, 285.
Ahmed Paşa, Sarı, 117, 118, 121, 122, 165, 126, 128, 182, 183, 184, 185, 195, 198_{n4}, 199, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 300, 301, 302, 306, 331, 332.
Ahmed Paşa, Şehlâ, 305, 306, 307, 318.
Ahmed Paşa, Türk, 106, 118, 119, 120.
Ahmed Refia Efendi, 335.
Ahmed Refik, 114_{n3}.
Ahmed Sultan, Topal, 409, 446.
Ahmed Şah, Dürranî devletinin müessisi, 312, 313.
Ahmedülarûsî, Şeyh, 512.
Aka Mehmed Han, Kaçarlardan, 464.
Aktepe, Munir, 169_{n2}.
Alber, Şarl, Bavyera elektörü, 238.
Alberoni, İspanya başvekili, 248_{n2}.
Aleksandr, Jan Sobyeski'nin oğlu, 53_{n1}.
Aleksandr, Sabık Açıkbaş meliki, 21.
Aleksandr (Provveditor Minoto), Mora'nın umumî valisi ve kumandanı, 105.
Aleksandr, Vortemburg prensi, 126, 135_{n1}.
Aleksandr, Yaş kasabası voyvodası, 528.
Aleksandr Bey, Kostantin Bey-zâde, 571.
Aleksandr Mavrokordato II., Firarî Boğdan voyvodası, 504.
Aleksandr Romanzof, 195_{n3}.
Aleksi (Alexio) Obreskov, 368, 414, 416, 417_{n2}.
Aleksi Orlof, Rus generali, 242, 394, 397, 398, 399, 401, 402.
Ali, imam, 328.
Ali, Küçük Ali oğlu, 436, 613.
Ali, Nasuhoğlu, 436.
Ali, Yılanoğullarından, 437_{n1}.
Ali Ağa, Çatalca'lı, 395, 396, 397.
Ali Ağa, İzdin (Zeytin) voyvodası, Damad İbrahim Paşa'nın babası, 147.
Ali Ağa, Vidin'li, ordu pişdarı, 281.
Ali Baba, Gazi, Alemdar, 530_{n4}.
Ali Bey, Bulutkapan, 403, 429, 430, 431, 432, 433, 436, 438, 439, 440, 510.
Ali Bey (Paşa), Dağıstan'lı, 384, 385.
Ali Bey (Paşa), Hacı, 436.
Ali Bey, İmrahur, Kıbleli-zâde, 16.
Ali Bey, Mısır defterdarı, 604.
Ali Efendi, Fatih camii şeyhi, 153.
Ali Efendi, Paşmakçı-zâde, Rumeli kazaskeri, (Şeyhulislâm), 27, 28, 30_{n2}, 45, 86_{n2}, 88.
Ali Ekber Molla, 232.
Ali Emirî Efendi, 46, 327_{n1}.
Ali Han, 303.
Ali Kuluhan, Revan muhafızı, 178, 310, 311, 457.
Ali Merdan, Bahtiyarî aşireti reisi, 181, 313, 455, 456, 457, 608.
Ali Murad Han, 459, 464.
Ali Paşa, Abdi Paşa-zâde, 286, 287.
Ali Paşa, Bıyıklı, Silâhdar, 337, 339.
Ali Paşa, Çatalca'lı, 421.
Ali Paşa, Dağıstan'lı, 421, 425.
Ali Paşa, Damad, Şehid, 86_{n2}, 88, 94, 97, 101, 102, 103, 107, 108, 109, 110_{n2}, 111, 112, 113, 115, 119, 122, 125, 130, 131, 138, 147, 159_{n1}, 165_{n3}, 167, 315, 316, 327, 617_{n2}.
Ali Paşa, Damad İbrahim Paşa'nın yeğeni, 167, 200.
Ali Paşa, Fazıl Mustafa Paşa'nın damadı, 2_{n1}, 4.
Ali Paşa, Ferah, Soğucuk muhafızı, 495.

Ali Paşa (Genç), Gence valisi, 228, 230, 231, 232, 265, 278, 282, 291, 292$_{n1}$.
Ali Paşa, Hacı Canik'li, 439, 447, 448, 449, 450, 451$_{n1}$, 460$_{n1}$, 510, 584, 606, 609, 610, 611, 612.
Ali Paşa, Hafız, 271.
Ali Paşa, Hekimoğlu, 180, 185, 187, 195, 219$_{n3}$, 220, 221, 222, 226, 227, 230$_{n1}$, 237, 250, 251$_{n3}$, 257, 268, 270, 274, 275, 276, 277, 288, 289, 290$_{n1}$, 301$_{n4}$, 302$_{n5}$, 304$_{n1}$, 307, 318, 324, 330, 331, 332, 339, 380, 436.
Ali Paşa, İzmir'li, 108.
Ali Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın oğlu, 29, 148.
Ali Paşa, Kel Ahmed Paşa-zâde, 340$_{n3}$, 341, 381, 383, 384.
Ali Paşa, Kethüda, 439$_{n1}$.
Ali Paşa, Köse, 301.
Ali Paşa, Moldovancı, 379, 380, 381, 383, 384, 415$_{n2}$.
Ali Paşa, Sarhoş, 612.
Ali Paşa, Silâhdar, Çorlu'lu, 29, 59, 60, 67, 69, 70, 73, 75, 379.
Ali Paşa, Sürmeli, 1$_{n1}$, 119.
Ali Paşa, Şahin, vezir-i âzam, 499, 506$_{n1}$, 522$_{n1}$, 527, 536, 537, 540.
Ali Paşa, Şatır, Rumeli valisi, 132.
Ali Paşa, Tepedelenli, 581, 615$_{n2}$, 617.
Ali Paşa, Veli Bey'in oğlu, 617$_{n2}$.
Ali Paşa, Yanya valisi ve Preveze muhafızı, 123.
Ali Paşa, Yeğen, 459$_{n2}$.
Ali Reis, Seydi, 564.
Ali Şah, Ali Kuluhan'ın unvanı, 311.
Ali Usta, Hamallar kethüdası, 204$_{n1}$, 205, 338.
Ali Zahir, Şeyh, 433.
Allah Murad, 464.
Allion, Fransız diplomatı, 195$_{n3}$.
Alois Montenigo, Venedik kumandanı, 123.
Amme Han, 520.
An, Prens Jorj'un zevcesi, 240.
Anderya, Sent, 487.
An Dotriş, XIV. Lüi'nin annesi, 246$_{n1}$.
Angelo Emo, Venedik kumandanı, 108.
Anna, kraliçe, 242, 244$_{n1}$, 355$_{n2}$.
Anna, Mari'nin kız kardeşi, 48.
Anna de - korland (Anna İvatavta), 253.
Anton, 144$_{n1}$.
Antuvan, 132.
Arifî Ahmed Paşa, Revan seraskeri ve Diyarbakır vâlisi, 177, 178, 179, 190$_{n1}$.
Aristo, filozof, 155.
Arslan Han, Emîr, 312.
Arslan Paşa, 580.
Arslan Mehmed Paşa, 271.
Arslan Giray, 448, 487, 519.
Arşidük Fransuva, 534.
Arutin, 234$_{n1}$.
Asım, Küçük Çelebi-zâde, 166.
Asım Efendi, müverrih, 523.
Aşir Efendi, Rumeli kadısı, 560.
Ataullah, Seyyid Buhara'lı, Elçi, 300, 418$_{n1}$.
Ataullah Bey, Silâhdar kâtibi, 416.
Atıf Efendi, defterdar, 284.
Atike Sultan, 167.
Aubert Dubaye, bk. Ober Dübaye, 635.
Aynî, Bedreddin Mahmud, tarihçi, 152.
Ayşe, Hazret-i Peyamberin zevcesi 176$_{n2}$.
Ayşe Sultan, 28, 208.
Azad Han, 313, 455, 457.
Azamed Giray, 132.
Azmî Efendi, 579.

B

Bahadır Giray, 448, 487, 489.
Bahaüddin Ahmed Efendi, Cizyedar-zâde, Bursa'lı, 535$_{n1}$.

Bahri Ağa, Küçük kapıcıbaşılardan, 131.
Baht Giray, Sultan, 410, 541, 554, 576$_{n2}$.
Bali Efendi, Sofya'lı, 530$_{n4}$.
Barkof, kumandan, 395.
Baron dö Herbert Ratkal, 571.
Baron dö Tot, 237, 279$_{n2}$, 337, 342, 401, 426.
Baron Konuş, Rus konsolosu, 515.
Baron Petraş, 144.
Baron Şatay, 144.
Baruc, Rus murahhası, 562, 586, 587.
Bayezit II., 45, 392$_{n1}$.
Bayezid, Şehzâde, 45.
Bayram Ağa, Kara, Türkmen, 33$_{n2}$.
Bekir Ağa, 573, 574, 586.
Bekir Paşa, Bosna vâlisi, 525, 527$_{n2}$.
Belvard-oğlu, bk. Mihail, 98, 99.
Berçeni (Berczeny), general, 131, 144.
Berhurdar Bey, 200$_{n1}$.
Besborodho, Kont, 591.
Bestoçef, Rus başvekili, 355$_{n1}$.
Beşir Ağa, Hacı, Kızlar ağası, 285, 307$_{n4}$, 329$_{n1}$, 330, 332, 333.
Beşir Ağa, Hafız, 333, 334, 336.
Betolen, 484.
Bisütun Han, 221.
Boğdan Popoviç, Sırp'lı, 74.
Bolgakof, Rus elçisi, 493, 502, 503, 505, 585, 586.
Bonneval, bk. Ahmed Paşa, Humbaracıbaşı, 119, 237, 322, 325$_{n2}$, 351$_{n1}$.
Borif Şeremetov, Rus kumandanı, 50, 56, 62.
Branicki, başhatman, 358.
Brankovan, Eflâk voyvodası, 74.
Branski, 360.
Broyner (Breuner), Kont, 118, 122.
Bronsvik, dük dö, Prusya kumandanı, 632.
Buhaçef, 422.
Bügü, general, 354$_{n2}$.

C

Cafer Bey, Rodos Sancak beyi, 397, 400, 401.
Cebeci Ali, 39.
Celsing, İsveç elçisi, 345.
Cengiz Mehmed Giray, 568.
Civan dö Polin, İspanya elçisi, 633.
Corc III., bk. Görgiyos, İngiltere kralı, 140$_{n4}$, 370, 371$_{n2}$.

Ç

Çadırcı-zâde, 495, 562$_{n1}$.
Çakı (Csaki), 144$_{n2}$.
Çartorski, 360$_{n1}$.
Çavuş kıral, I. Frederik Vilhelm'in bir adı, 239, 240.
Çerkaski, prens, 187.
Çeşmeski, Kont Orlof'un lâkabı, 400.
Çınar Ahmed, 204$_{n1}$, 205.
Çin Kılıç Han Nizamülmülk, 311.
Çoban Giray, 576$_{n2}$.

D

Danilo Petroviç, Karadağ vilâdikası, 72, 388$_{n1}$.
Daon, Avusturya kumandanı, 354$_{n1}$.
Daskov, Rus elçisi, 149, 241.
Davud Han, Hacı, Şirvan Hanı, 173, 176, 177, 178, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 195, 196.
Dayezâde, 154$_{n3}$, 328$_{n2}$.
Dede Efendi, 16, 28.
Deli Fethullah (Fethullah Efendi), 15$_{n2}$.
Deli Sultan, 250$_{n1}$.
Derviş Bey, Gazze mütesellimi, 512, 513.
Derviş Mehmed, 204$_{n1}$.
Derviş Paşa, Şam valisi, 606.

Desalleurs (Rolan Püşo), Fransız elçisi, 345.
Despina, Madam, 67_{n2}.
Detrin, Boyar, 128_{n2}.
Devlet Giray, Kırım Hanı, 11, 12, 13, 14, 18, 19_{n1}, 60, 70, 76, 77, 78, 83, 86_{n2}, 90, 93, 130, 375, 378, 380, 385, 445, 446.
Devlet Giray II., 409, 446.
Devlet Giray III., Arslan Giray-zâde, 374, 444.
Dibalbin, general, 489.
Dibas, Rus donanma kumandanı, 591.
Dimitri Kantemir, 74, 77_{n2}, 79, 80.
Dirling, bk. Veverlenge, 170_{n3}.
Dokat, Niş kumandanı, 271.
Dolgoroki - Dolgoruçki, 383, 388_{n1}, 396_{n1}, 405, 419.
Don Karlos (Şarl III.), 633.
Don Karlos (Şarl III), İspanya Burbonları âilesinden, 236.
Dömare, Fransız suvari alayından, 483.
Dulgoroki, Rus generali, 195.
Durest, Mühendis muavini, 484.
Durican Ahmed, Küçük - Çekmeceli, 39.
Dürrî Efendi, Osmanlıların İran elçisi, 150.
Dürrî Efendi, Divan kesedarı, 144_{n2}.

E

Ebu Bekir, Halife, 176.
Ebu Bekir Paşa, 578, 617.
Ebu Bekir Ratıb Efendi, 572.
Ebu İshak İsmail, 153_{n1}.
Ebu Said, İlhanlı hükümdarlarından, 155.
Ebüzzeheb Mehmed Bey, 503.
Edvard, Şarl, 241.
Elenor, 243, 244_{n1}.
Elfinston, İngiliz amirallerinden, 393, 397, 400, 401.
Elizabeth, I. Jak'ın kızı, 240.
Elizabeth, Rus çariçesi, 344, 347, 355.
Elmanof, Rus amirali, 404.
Emanuel, Şarl, Sardunya kıralı, 238.
Emin Ağa, Kul kethüdası, 529.
Emin Ağa, Tophane nazırı, 481.
Emine Sultan, 28.
Emîr Ali, 205.
Ereğli (Herakli) Han, Tiflis Hanı, 460_{n4}, 520.
Erzurumlu Mehmed, 204_{n1}.
Esad Efendi, Ordu Kadısı, Şeyhulislâm, 282, 289, 335.
Esad Efendi, Yanya'lı, 153, 155, 161.
Esma Sultan, 597.
Esmihan Sultan, II. Selim'in kızı, 34_{n1}.
Esterhazi, General, 131, 132, 144_{n2}, 274.
Eşref Han, 183, 198, 200.
Eşref Şah, 182, 184, 186, 187, 193_{n3}, 194, 195, 197.

F

Fabriz, General, 532, 533.
Fakih Ahmed, Kürd, 458.
Falancini (Flanigini), Venedik Donanma kumandanı, 124.
Fasihî Hasan, Müderris, 154.
Fatma Sultan, III. Ahmed'in kızı, 122_{n1}, 147, 167, 327.
Fazıl Ahmed Paşa, Köprülü-zâde, 108, 392_{n1}.
Fazıl Mustafa Paşa, Köprülü-zâde, Şehid, 4, 179_{n1}, 215_{n1}.
Fehim İbrahim Efendi, Divan-ı Hümayun Hacegânından, 586.
Ferecullah Han, İran'ın Huveyze Hanı, 17_{n1}.
Feridun Han, Meraga Hanı, 181.
Feriyol, Fransa'nın İstanbul elçisi, 75.
Fethullah Efendi, Nakîbüleşraf, 15, 17_{n2}, 28, 29, 30_{n1}, 40_{n1}.
Fetih Ali Bey, İran elçisi, 307, 308, 309.

Fetih Ali Han, Kaçar Türkmen aşireti Beyi, 197.
Fetih Giray, Kalgay, 250n1, 257.
Fevzi Bey, İkinci Mirahur, 381.
Feyzi Süleyman Paşa, 578.
Feyzullah Efendi, Şeyhulislâm, 13_{n1}, 15, 16, 18, 20, 22, 23_{n2}, 24, 25, 26, 28n1, 29, 30, 33_{n2}, 38, 39, 40_{n1}, 210, 327.
Fileşmaa (Françeskos), elçi, 110, 111_{n2}.
Filip III., İspanya kralı, 238.
Filip IV., İspanya kralı, 238n1, 246.
Filip V., bk. Filip Danju, İspanya kralı, 141_{n4}, 247, 248_{n1}.
Filip Danju, bk. Filip V., 238_{n1}, 247.
Filip Orlik, Kazak Hetmanı, 68_{n4}, 77, 78, 84_{n3}.
Firuz Bey, 439, 512_{n1}.
Folton, Fransa Sefareti tercümanı, 488, 545_{n1}, 572_{n1}.
Forgaç, 144_{n2}.
Flöri (Phleury), Kardinal, Fransız Başvekili, 236, 237, 262, 279_{n2}, 479_{n1}, 480.
Françesko Esterhazi dö Şalanta, 571.
Fransuva II., 631.
Fransuva Aleksi, Fransız Topçu Dökümhanesi Başmüdürü, 484.
Fredrik, İsveç kralı, 244.
Fredrik, Büyük, 239, 559, 632.
Frederik Giyyom II., Prusya Kralı, 151, 342_{n2}, 343, 344, 345, 347, 349, 352, 353, 355, 357, 500_{n1}, 559, 572.
Fredrik Vilhelm I., Prusya kralı, 48, 239, 240, 569, 574, 632.
Friderikos, bk. Ogüst II., 47_{n1}.
Friş, Kont, elçi, 78_{n1}.

G

Galip, Şeyh, Şair, 335.
Galiçin (Aleksandr Mihayloviç Galiçin), 376, 377, 378, 379, 380, 382, 383.
Gallier, Hollanda elçisi, 94_{n2}.
Gazi, I. Mahmud'un unvanı, 221.
Gazi, Sultan III. Ahmed'in unvanı, 86.
Gazi, Sultan III. Mustafa'nın unvanı, 377_{n2}.
Gazi Giray, Nureddin Sultan mevkii sahibi, 11, 14, 576_{n2}.
Gilâni, Kumandan, 273.
Giyoski, Voyvoda, 78_{n2}.
Giyyom III. (Giyyom Döranj), 48, 240.
Giyyom III., Mari'nin unvanı, 240.
Gobis, Alman doktoru, 371_{n3}.
Golç (Goltz), Rus hizmetindeki Alman kumandanı, 58.
Golçin, Prens, 78.
Golovkin, Rus Başvekili, 251_{n3}.
Görgi, Sabık Açıkbaş prensi, 21.
Görgiyos, bk. Corc, İngiliz kralı, 140_{n4}.
Graf de Metrofski, Temeşvar seraskeri, 523_{n1}.
Granper, Fransız Topçu çavuşu, 481.
Gregor Kiga (Ligor), Boğdan Voyvodası, 292, 384, 385, 427.
Gregori Orlof, 414, 415.
Greig, İngiliz amirali, 392, 400, 515, 545.
Graf Piper, İsveç Başvekili, 68.
Gudonoviç, General, 575.
Guvernadur, 72_{n1}.
Gündüzoğlu, 436.
Güstav III., İsveç kralı, 544, 634.
Gütenberg, Mayans'lı, 158.

H

Hacı Bektaş, 551.
Hacı Bey, Adana Mütesellimi, 614_{n1}.
Hacı Çelebi, Rumeli Kazaskeri, 153.
Hacı Han, elçi, 301.
Hacı İsmail, Eşref Şah'ın elçisi, 185.

Hacı Murad, 391.
Halil, İlyasoğlu, 436.
Halil, Yılan oğullarından, 437_{n1}.
Halil Ağa, pehlivan, 215, 216, 217.
Halil Bey (Paşa), Küçük Alioğlu, 436, 580, 613, 614, 615.
Halil Efendi, Fetva emini, 234.
Halil Paşa, Erzurum valisi, vezir, 241_{n1}.
Halil Paşa, İlbasan'lı, 125, 126, 128, 136, 139, 148.
Aalil Paşa, İvaz Paşa-zâde, 384, 385 ila 390.
Halil Paşa, Köse, Kandiye valisi, 21.
Halil Paşa, Mısır valisi, 410, 433, 334.
Halil Hamid Paşa (Efendi), 473, 474, 475, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 485, 490, 492, 499, 500, 525, 536, 548, 578, 606, 611, 620.
Hamdullah, Şeyh, Hattat, 328.
Hâmid Hamza, Paşa Vezir-i âzam, 348, 349.
Hamid Hüseyin Paşa, Özi muhafızı, 539.
Hammer, Tarihçi, 134, 286_{n1}.
Hasan, Deli, 437_{n1}.
Hasan, II. Mustafa'nın oğlu, 40.
Hasan Ağa, Mardin voyvodası, 460.
Hasan Ağa, Yeniçeri Ocağı Ağası, 202, 204.
Hasan Ağa, Macar, 334.
Hasan Ali Han, İran murahhası, 309.
Hasan Bey, Cedavî, 431, 509, 514, 604.
Hasan Bey, bk. Cezayirli Gazi Hasan Paşa, 394, 399, 400.
Hasan Bey, Mehmed Paşa oğlu, Ohri ve Pizren mutasarrıfı, 269, 270.
Hasan Bey, Ümeradan, 430.
Hasan Efendi, Arap, Süleymaniye Şeyhi, 153.
Hasan Efendi, Köstendil'li, 333.
Hasan Efendi, Mütesellim (Kethüda veya Cenaze Hasan Paşa), 395.
Hasan Efendi, Zülâlî, İstanbul kadısı, 168, 206, 207, 210, 216.
Hasan Hoca, Cezayirli, Seyyid, 482_{n1}.
Hasan Paşa, Eyüplü, Bağdad valisi, 173, 175, 180, 181, 463.
Hasan Paşa, Cezayirli, Gazi, Kaptan-ı Derya, bk. Hasan Bey, Cezayirli, 402, 403, 404_{n1}, 415_{n3}, 420, 434, 435, 440, 449, 450, 476, 477, 478, 493, 494_{n1}, 499, 500, 504, 507, 509, 511, 512, 513, 514, 518, 519, 533_{n1}, 536, 537, 538, 539, 540, 548, 549, 554, 558, 560, 562, 563_{n1}, 564_{n1}, 566, 573, 585, 586, 597, 603, 604, 607, 615, 616, 626.
Hasan Paşa, Çerkes, 527_{n2}, 532, 534.
Hasan Paşa, Çorum mutasarrıfı, 385.
Hüseyin Paşa, Girit'li, 564.
Hasan Paşa Hotin muhafızı, 380.
Hasan Paşa, Hüdavendigâr ve Sultanönü sancakları mutasarrıfı, 32.
Hasan Paşa, Kerkük ve Şehriban valisi, 462.
Hasan Paşa, Kethüda (Cenaze Hasan Paşa), Vidin muhafızı, 530, 531, 532, 549, 553, 554, 557.
Hasan Paşa, Meselâcı, 165_{n3}.
Hasan Paşa, Mora'lı, Enişte, 18_{n2}, 24, 29, 44, 201.
Hasan Paşa, Nalbantoğlu, Vezir, 33.
Hasan Paşa, Rumeli valisi, 90_{n2}.
Hasan Paşa, Selânik muhafızı, 70_{n1}.
Hasan Paşa, Selânik ve Kavala mutasarrıfı, 378_{n1}.
Hasan Paşa, Seyyid, Vezir-i âzam, 237_{n1}, 284, 344_{n1}.
Hasan Paşa, Şerif, Rusçuklu, Rahova muhafızı, 562, 563, 566, 567, 574, 575, 577, 578, 586, 587_{n3}.

Hasan Paşa, Tırnakçı, 165_{n6}.
Hasan Paşa, Yörük, Evlâd-ı Fatihan kumandanı, 35, 36,
Hasan Paşa, Zihne'li, 528, 540, 547.
Hatice Sultan, 44.
Hayri, Beylikçi, 416.
Hayri Efendi, Reisülküttab, 553.
Hazret-i Peygamber (Hazret-i Muhammed), 176_{n2}.
Henning Rudolf, İsveç kumandanı, 50.
Henri, Fransa kralı, 356_{n1}.
Henri II., Fransa kralı, 357_{n1}.
Herbert Ratkâl, Baron dö, orta elçi, 522_{n1}, 523.
Hessen, general, 288_{n1}.
Hibetullah Hanım, 148, 167.
Hildeburg Havzen (Hildeburghausen), Kumandan, 268, 274, 275, 276.
Hopken, İsveç elçisi, 244, 295_{n1}.
Hüdaverdi Paşa, 32, 35.
Hüsameddin Paşa, Kaptan-ı Derya, 397, 400, 401.
Hüseyin, Şah, İran hükümdarı, 108_{n3}, 172, 175, 182, 183, 186, 191, 201_{n1}, 302, 310, 312, 313, 455, 456.
Hüseyin, Şehzade, 457.
Hüseyin, Uzun, 120_{n1}.
Hüseyin Ağa, Kethüda, 273, 527_{n2}.
Hüseyin Ali Han, Revan Hanı, 460_{n2}.
Hüseyin Kuluhan, 464.
Hüseyin Paşa, Abdülcelilzâde, 304.
Hüseyin Paşa, Amcazâde, Vezir-i âzam, 1, 5, 7, 9, 10, 11, 15, 16, 17, 18_{n2}, 22, 28, 33_{n2}, 315, 320, 327, 626.
Hüseyin Paşa, Battal, Hacı Ali Paşazâde, 582, 583, 584, 610.
Hüseyin Paşa, Doğancı, Bosna Defterdarı, 153_{n1}.
Hüseyin Paşa, Can Arslan Paşazâde, Adana valisi, 120.
Hüseyin Paşa, Gümrükçü, 165_{n1}.
Hüseyin Paşa, İbşir, 127.
Hüseyin Paşa, Küçük, 486, 627.
Hüseyin Paşa, Mezomorto, Kaptan-ı Derya, 9, 10, 15, 626.
Hüseyin Paşa, Vezir, 377, 378.
Hüseyin Paşa, Yeniçeri Ağası, 127, 129.
Hüsrev Han, Yorgi'nin kardeşi, 172_{n1}.

İ

İbrahim, Boşnak, Sarı, 23.
İbrahim, Deli, Müderrislerden, 207 216_{n1}.
İbrahim, Kethüda, 430.
İbrahim, Mirza, 310, 311, 312.
İbrahim Seyyid, 16, 30_{n3}.
İbrahim, Şehzâde, II. Ahmed'in oğlu, 34, 40, 209.
İbrahim Ağa, Arnavud, 22_{n2}.
İbrahim Ağa, Bosna'lı, Boşnak, Cebecibaşı, 24, 44.
İbrahim Ağa, Cabir-zâde, 117, 557_{n3}.
İbrahim Ağa (Kabakulak İbrahim Paşa), 215.
İbrahim Ağa, Kapıcılar kethüdası, 112, 118, 120, 125, 217, 435.
İbrahim Ağa (Efendi), Müteferrika, 109, 111, 115_{n2}, 132, 159, 160_{n2}, 161, 162, 328, 329_{n1}, 478.
İbrahim Bey, Baban ailesinden, 608.
İbrahim Bey, Kölemenlerden, 503, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 564, 603, 604, 605, 613.
İbrahim Efendi, Başmurahhas, 146.
İbrahim Efendi, Darüssaade Ağası yazıcısı, 340_{n3}.
İbrahim Efendi, İstanbul kadısı, 213, 214, 478, 479.
İbrahim Efendi, Kasap-zâde, 483, 486.
İbrahim Efendi, Kethüda, 108.
İbrahim Efendi, Mevkufatî, bk. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, 104, 114, 122, 125, 126, 139, 147.
İbrahim Efendi, Sabık Nişancı, Silâhdar, 140.

İbrahim Efendi, Şehzâde Mahmud'un hocası, 40_{n1}.
İbrahim Efendi, Şıkkısanî defterdarı, 148.
İbrahim Han, 34_{n1}.
İbrahim Paşa, Alacahisar mutasarrıfı, 615_{n2}, 616, 617.
İbrahim Paşa, Arapkir'li, 421.
İbrahim Paşa, Baban sancağı hâkimi, 608.
İbrahim Paşa, deniz ümerasından, Kaptan-ı Derya, 1_{n1}, 124, 136.
İbrahim Paşa, Darendeli, vezir, 526.
İbrahim Paşa, Defterdar, Mısır valisi, 165_{n3}.
İbrahim Paşa, Gürcistan seraskeri, 189, 191.
İbrahim Paşa, Hazinedar, Rumeli Beylerbeyisi, 32, 35.
İbrahim Paşa, Hoca, Sadr-ı âzam, 97.
İbrahim Paşa, Kabakulak (İbrahim Ağa), 215_{n1}, 218.
İbrahim Paşa, Kalas kumandanı, 548.
İbrahim Paşa, Kara, Sadr-ı âzam, 1_{n1}.
İbrahim Paşa, Kırım seraskeri, 374, 405, 406, 407, 408, 409, 413.
İbrahim Paşa, Maraş valisi, 181.
İbrahim Paşa, Nevşehirli, Damad, bk. İbrahim Efendi (Mevkufatî), 104, 122_{n1}, 136, 139, 141, 143, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 165_{n1}, 166, 167, 170, 173, 174, 185_{n1}, 186, 188, 192, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 218, 231, 249, 315, 316, 320, 323.
İbrahim Paşa, Silâhdar, Erzurum valisi, 173, 177, 178, 188, 200_{n1}.
İbrahim Paşa, Şebin - Karahisar mutasarrıfı, 177.
İdris Muhtefî, 159_{n1}.
İkbâlî, II. Sultaa Mustafa'nın mahlası, 45.
İlmî Efendi, Sâbık Haleb kadısı, 153, 154_{n3}.
İlyas Bey (Paşa), Kolçak, Hotin muhafızı, 132, 291_{n1}, 265, 615_{n2}.
İmam Ağa, Uzeyir beyi, 613, 614_{n1}.
İsa, Peygamber, 290_{n3}, 296.
İshak Efendi, 153.
İshak Paşa, Çıldır beylerbeyisi, 21, 177, 228.
İskerlet Bey, Divan tercümanı, 414_{n2}.
İslâm Giray, Sultan, Hotin muhafızı ve Bucak seraskeri, 291_{n1}.
İsmail, Deli, 437_{n1}.
İsmail, İzzet Paşa'nın kayını, 611.
İsmail, Şah, 306, 308, 455.
İsmail III., Şah, 455, 456.
İsmail, Tirseniklioğlu, 437, 618.
İsmail Ağa, Kethüda, 604, 610_{n2}.
İsmail Ağa, Kapıcıbaşı, 395.
İsmail Bey, Büyük, 431, 432, 503, 509, 514.
İsmail Bey, El-hac, Cebecibaşı, 392_{n1}.
İsmail Bey, Serez'li, 437, 618.
İsmail Bey, Şeyhü'l-beled, 603, 604, 605.
İsmail Efendi, Gelenbevî, 483, 486.
İsmail Efendi, Reisülküttab, 232, 330.
İsmail Efendi, Yekçeşm, 153.
İsmail Asım Efendi, Küçük Çelebi-zâde, müverrih, şeyhulislâm, 153, 342.
İsmail Han, 223_{n1}.
İsmail Mirza, 313.
İsmail Paşa, Bender muhafızı, 78_{n2}, 93.
İsmail Paşa, Özi valisi, 520, 526.
İsmail Paşa, Gümrükçü, 558, 559.
İsmail Paşa, Yeniçeri Ağası, 330.
İsmet Bey, Raif İsmail Paşa-zâde, 571.
İspirîzâde, Ayasofya şeyhi, 210.
İstanislas Lezçinski, 78, 83_{n1}, 236_{n2}, 244, 251.
İstanislas Ponyatofski, 67_{n2}.
İstefan, 388_{n1}.
İştatintal, 273.

İvan Mazapa, Ukrayna Kazakları hatmanı, 57, 58, 61, 62_{n1}, 63, 68, 77, 253_{n1}.
İzzet Bey, Beylikçi, 335.
İzzet Ali Bey (Paşa), Defterdar mektupçusu, 153, 208_{n2}, 330.
İzzet Mehmed Paşa, Sadaret Kaymakamı, Sadr-ı âzam, 425, 427, 473, 477.
İzzet Mehmed Paşa, Sadr-ı âzam, Safranbolu'lu, 478, 604, 610, 611.
İzzî Efendi, 351_{n1}.

J

Jak I., Stuart, 240, 248_{n1}.
Jak II., 240.
Jak III., 352.
Jakop, Jan Sobyeski'nin oğlu, 52, 53_{n1}.
Jan Sobyeski, bk. Yuanisi Salis, 47_{n1}, 51, 52, 53_{n1}, 244.
Jedar de Hidnistam., İsveç elçisi, 546_{n1}.
Jorj I., Prens, 240.
Jorj II., İngiltere kralı, 240, 352.
Jorj III., 632.
Jozef I., Fransuva, Avusturya imparatoru, 238, 247_{n1}, 363, 467, 469, 470, 485, 500, 501, 521, 530, 532, 533, 562, 569.
Jozef II., Mari Terez'in oğlu, 631.
Jozef bk. Rakoçi (Frenç) oğlu, 277.

K

Kabızî, Herat'lı, Divan kâtiplerinden, 154.
Kahraman Paşa, 378.
Kalkon (Calcoen), Felemenk elçisi, 251_{n3}.
Kamenski, kumandan, 421, 547.
Kameruddin, 311_{n4}.
Kâmil Efendi, 525_{n3}.
Kampel Mustafa Ağa, 480, 481.
Kantakuzen, Boyar, Rus generali, 384.
Kaplan Giray, Kırım hanı, 14, 116, 130, 214, 215, 216, 226, 232_{n1}, 250_{n1}, 256, 257, 266, 385, 407_{n1}, 576_{n2}.
Kara Alioğlu, 319.
Karaffa, General, 288_{n1}.
Kara Halilzâde, 154_{n3}.
Karakaş Mustafa, Timarlı sipahi, 27, 39, 45.
Kara Silâhdar, Seyyid Mehmed Efendi'nin lâkabı, 473.
Kara vezir, bk. Sadr-ı âzam Silâhdar Mehmed Paşa.
Karayılan, 204_{n1}, 205.
Karlo Adolf dö Rekzin (De Rexin), elçi, 345, 354_{n1}.
Karlos, bk. Şarl VI., 170_{n3}, 634.
Karlson, diplomat, 244, 295_{n1}.
Kasım, Emir Sudun'un oğlu, 429_{n1}.
Kasım Han, Mîr, 173.
Katerina II., Rus Çariçesi, 82, 347, 348, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 374_{n3}, 376, 377, 381_{n1}, 391, 392, 393, 398, 400, 404, 409, 413, 420, 423_{n1}, 431, 432, 446, 447, 471, 462, 466, 467, 468, 469, 482, 487, 488, 489, 490, 491, 493, 494, 500_{n2}, 501, 503, 515, 521, 522, 543, 545, 564, 579, 590, 604, 629, 630, 634.
Kâtib Çelebi, 162.
Katil Kraliçe, Anna Kraliçe'nin lâkabı, 242.
Kavalyer Stefan (Şövalye Stefan), İngiliz elçisi Stanyan'ın Raşid tarihindeki imlâsı, 140_{n2}.
Kemalüddin Abdürrezzak, Semerkandlı, 155.
Kerim Han, Zend Ali Kulu Han aşireti reisi, 313.
Kerim Han, Hemedan muhafızı, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 462, 463, 464.
Kermorvan, Muallim, 480.
Kevenküller, Mareşal, 267, 272.
Kırım Giray, 374, 405, 410.
Kinnoul, İngiltere elçisi, 251_{n3}.

Klave, De laffite, 483, 484, 485.
Koburg, Prens, 547, 554$_{n2}$, 555, 568, 570.
Kocabaşı, voyvoda, 437.
Koca Bey, Nâdir Şah'ın köşkçübaşısı, 310.
Koçu, Serkerde, 528, 531, 532.
Kostantin, I., Katerina'nın torunu, 469, 470, 522.
Koynini(Coynini), Rus murahhası, 293.
Kraelitz, Hafız-ı kütüb, 146$_{n2}$.
Kruzinski, rahip, 162$_{n1}$.
Kudsi-zâde, Deli İbrahim'in bâb nâibi, 216$_{n1}$.
Kurtoğlu, Fevzi, 267$_{n1}$, 404$_{n1}$.
Kutucu Hacı Hüseyin, Cebecilerden, 204$_{n1}$, 205.
Kutuzof, Rus Feldmareşali, 580, 581, 594, 595.
Küçük Ali, 45.
Küçük Alioğlu, 614, 615.
Küçük Hasan, Kapıcıbaşı, 43$_{n1}$.
Küçük Muslu, 204$_{n1}$, 205.

L

Lambro (Lambros Katianis), deniz haydudu, 563, 564, 627.
Langeron, Rus kumandanı, 577$_{n1}$.
Larşno, general, 288$_{n1}$.
Laskarof, Boğdan generali, 591.
Lassi (Lascy), Rus kumandanı, 255, 265.
Lavaşef, Rus kumandanı, 250$_{n1}$.
Lavdon, Feld-Mareşal, 569.
Lentulus, Karadağlı ve Kelmentli Albay, 270.
Leontiyev, general, 257.
Leopold I., Alman imparatoru, 48, 238, 239, 246, 247.
Leopold II., Alman ve Avusturya imparatoru, 568, 569, 580, 631.
Levenhauptin, İsveç generali, 63.
Lode, Avusturya kumandanı, 555.
Lorea, İnşaat mühendisi, 483.
Lotrenga Herseki (Prens Lothringen), 267, 272, 276.
Lui XIV., Fransa kralı, 47, 235, 236, 243, 246, 247, 322.
Lui XV., Fransa kralı, 236, 245, 279, 296$_{n1}$, 297, 353, 479.
Lui XVI., Fransa kralı, 483, 485, 633, 634, 635.
Lukezin (Luchesin), 571.
Lütfihan, 173.
Lüzi (Lusi), Prusya elçisi, 570, 571.

M

Mahir Hamza Paşa, Silâhdar, Aydın muhassılı, 368, 369$_{n2}$, 370, 373.
Mahmud, Cellâd, 583, 584$_{n1}$.
Mahmud, Seyistanlı, 197.
Mahmud I., Sultan, 40, 45, 130, 153$_{n1}$, 162$_{n2}$, 199, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 217, 221, 222, 225, 232, 234, 237, 265, 271, 278, 283$_{n1}$, 295, 296, 300, 301, 307$_{n2}$, 308, 311, 312, 319, 320, 321, 325, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334$_{n1}$, 335, 336, 337, 338, 339, 343, 334$_{n1}$, 436, 543, 623.
Mahmud Efendi, Seyyid, 16, 25, 26.
Mahmud Han (Bey), Baban hâkimi, 459$_{n3}$.
Mahmud Han, Üveys oğlu, 172, 173, 175, 181, 182.
Mahmud Paşa, Baban mutasarrıfı, 458, 462$_{n1}$, 608.
Mahmud Paşa, Kara, İşkodralı, 580, 615, 616, 617.
Mahmud Paşa, Ohri sancakbeyi, 264.
Major Vasil Pavlo, Azak kalesi generali 91.
Maksud Giray, 374, 409$_{n3}$, 410, 576$_{n2}$.
Malcolm (Malkom), Sir John, İran elçisi, 455$_{n1}$, 463$_{n1}$.

Mamya, Dadyan Prensi, 21.
Manav İsmail, 204$_{n1}$.
Mani, Basra Urbânından, Müntefik şeyhi, 17$_{n1}$.
Mansur, Şeyh, Çeçenlerden, 582.
Mansurî-zâde, Haleb kadısı, 154.
Manulakî Bey, Boğdan voyvodası, 528.
Margrit, 246$_{n1}$.
Mari, III. Giyyom'un karısı, 48.
Mari, II. Jak'ın kızı, 240.
Mari II., Mari'nin unvanı, 240.
Mari Antuanet, 485.
Mari Leçinska, XV. Lui'nin zevcesi, 245$_{n1}$.
Mari Terez, İmparatoriçe, 237, 238, 239, 246$_{n1}$, 344, 351, 352, 353, 363, 521, 524, 568, 631.
Marki dö Bonnak (Marquis de Bonnas), Fransız elçisi, 151, 190, 192, 249.
Marki dö Vilnöv, Fransız elçisi, 249, 251, 279, 280, 288, 290$_{n1}$, 293, 294.
Martin Neugebauer (Bu isim Mühimme defterinde Martinos Noçbaver, Nâme defterinde مارطينوس قوجبار tarzında yazılmaktadır), İsveç küçük elçisi, bk. Noygebâver, 67.
Mavro Mihal, Papazoğlu, 391, 392.
Mavroyani Bey, Eflâk Beyi, 526, 549.
Medem, General, 377.
Mehdî Efendi, sabık Şam kadısı, 153.
Meftunî, II. Mustafa'nın şiirde mahlası, 45.
Mehilof, 521.
Mehmed, Alay beyi, Şatıroğlu, 436.
Mehmed, Arnavud, 333.
Mehmed, Müslüman olan bir Prusyalının adı, 482.
Mehmed, Saraç, Yeniçeri Ağası, 215.
Mehmed, Seyyid, Şah Süleyman'ın kızının oğlu, 312.
Mehmed, Şehzâde, 45, 339.
Mehmed, Şeyh, Ser-şikûfeciyan, 168$_{n1}$.
Mehmed, Telhisçi, 30$_{n3}$.
Mehmed, Usmî Ahmed'in oğlu, 226.
Mehmed IV., Avcı Sultan, 18$_{n2}$, 24$_{n3}$, 28, 33, 34, 38$_{n1}$, 44, 97$_{n1}$, 154, 424.
Mehmed Ağa, Aydınlı, 107.
Mehmed Ağa, Baltacı, Mirahur, bk. Mehmed Paşa, 44.
Mehmed Ağa, Bilanlı, 27.
Mehmed Ağa, Çelebi, Yeniçeri Ağası, 44.
Mehmed Ağa, Darüssaade ağası, 576$_{n1}$.
Mehmed Ağa, Derviş, Mîralem, 188, 193$_{n2}$, 195n3, 216$_{n1}$.
Mehmed Ağa, Hacı, Kara-Osmanoğlu, 581, 613.
Mehmed Ağa, Küçük mirahur, 125.
Mehmed Ağa, Mimarbaşı, 164$_{n1}$, 165$_{n2}$.
Mehmed Ağa, Nişli, elçi, 177, 189, 251$_{n2}$.
Mehmed Ali, Mısır valisi, 440$_{n1}$.
Mehmed Ali Ağa, sabık Kıbrıs muhassılı, 495, 496.
Mehmed Ali Ağa, Kapıcıbaşı, 618.
Mehmed Ali Han, 462.
Mehmed Bey, Ebu Bekir Paşa-zâde, Mîralem, 444.
Mehmed Bey, Ebüzzeheb, 431, 432, 433, 440, 509.
Mehmed Bey, Gürcü, Mısır valisi, 432.
Mehmed Bey, Hibetullah Hanım'ın kocası, 148.
Mehmed Bey, Ruznamçeci, 259.
Mehmed Bey, Vefa'lı, 169.
Mehmed b. Abdülvehhab, 441.
Mehmed b. Mustafa, Van'lı, 161.
Mehmed Efendi, Bakkaloğlu, Hacı, Defterdar bk. Mehmed Paşa, Sarı, 36, 125$_{n1}$, 126, 330.
Mehmed Efendi, Darende'li, 153.
Mehmed Efendi, İmam-zâde, 207.

Mehmed Efendi, İmam, Şeyhulislâm, 28, 34, 39, 44$_{n3}$, 45.
Mehmed Kâmil Efendi, Şeyhulislâm, 599.
Mehmed Salim Efendi, Mirza-zâde, Şeyh, 16, 113, 153.
Mehmed Efendi, Reisülküttab, 189.
Mehmed Efendi, Sadaret kethüdası, kâşif, 416$_{n1}$.
Mehmed Efendi, Şeyhzâde, Anadolu Kazaskeri, 33.
Mehmed Efendi, Yergöğü'li, 59.
Mehmed Efendi, Yirmisekiz Çelebizâde, 140, 151, 158, 170$_{n1}$, 296.
Mehmed Abdülkerim Han, Kirmanşah Hanı, 311$_{n1}$.
Mehmed Dede Efendi, Rumeli Kazaskeri, 40$_{n1}$.
Mehmed Esad, Yanya'lı, Galata kadısı, bk. Esad Efendi, 154.
Mehmed Galip Bey, Hekimoğlu Ali Paşa'nın oğlu, 276.
Mehmed Giray, Maksud Giray-zâde, 576$_{n2}$.
Mehmed Halife, Fındıklılı, müverrih, 15$_{n2}$, 37$_{n2}$, 43, 93$_{n3}$, 166$_{n2}$.
Mehmed Hasan, Kaçar Türkmen Beyi, 455, 456, 457, 459$_{n3}$.
Mehmed Han (Paşa), 181.
Mehmed Han, Namdar, Şiraz Hanı, 186, 197$_{n1}$.
Mehmed Han, Sürhay Han'ın oğlu, 303.
Mehmed Han, Veli, İran elçisi, 218, 219.
Mehmed Hüseyin Han, Kaçarların reisi, 313.
Mehmed Kulu Han, Revan Hanı, 177.
Mehmed Paşa, Abaza, 378, 379, 380, 408.
Mehmed Paşa, Aşçı, 98.
Mehmed Paşa, Aydoslu, 556, 577, 615, 616.
Mehmed Paşa, Azım-zâde, 605, 606, 625.
Mehmed Paşa, Baban sancağı mutasarrıfı, 458, 459, 462.
Mehmed Paşa (Han), Babanlı, 181, 184.
Mehmed Paşa, Baltacı, 34$_{n2}$, 77, 81$_{n1}$, 82, 84$_{n5}$, 86, 87, 89, 90, 91, 97.
Mehmed Paşa, Canımhoca, Kaptan-ı derya, 103, 104, 106, 108, 109, 123, 215, 266.
Mehmed Paşa, Damad İbrahim Paşa'nın oğlu, 200.
Mehmed Paşa, Darende'li, 374.
Mehmed Paşa, Derviş, 473.
Mehmed Paşa, Divitdar, 333,-34.
Mehmed Paşa, Diyarbekir valisi ve İrşova seraskeri, 286.
Mehmed Paşa, Elmas, 22$_{n2}$.
Mehmed Paşa, Erzurum valisi, 135.
Mehmed Paşa, Gazi, İşkodra mutasarrıfı, 615.
Mehmed Paşa, Hacı, İvraz, 384$_{n4}$.
Mehmed Paşa, Hanya muhafızı, 108.
Mehmed Paşa, İbralı muhafızı, 292.
Mehmed Paşa, İsmail muhafızı, 385, 577.
Mehmed Paşa, İvaz, 260, 267, 271, 272, 273, 274, 278, 281, 282, 285, 287$_{n1}$, 288, 295$_{n1}$, 331.
Mehmed Paşa, Kalafat, 473.
Mehmed Paşa, Kapıkıran, Yeniçeri Ağası, 386.
Mehmed Paşa, Kara, Seyyid, Vezir, 473, 474, 475, 477, 481.
Mehmed Paşa, Kefe valisi, 409.
Mehmed Paşa, Kethüda, 153, 166$_{n4}$, 167, 200, 203, 208$_{n2}$.
Mehmed Paşa, Koca, Özi muhafızı, 14.
Mehmed Paşa, Kurd, İlbasan mutasarrıfı, 118, 124, 126, 127, 144$_{n1}$, 146.
Mehmed Paşa, Melek, 395$_{n4}$, 530$_{n1}$, 549$_{n1}$, 578.

Mehmed Paşa, Mısır valisi, 215, 430, 431.
Mehmed Paşa, Muhsin-zâde, 367, 368, 373, 394$_{n2}$, 395, 396, 398, 411, 413, 415, 417, 420, 425, 430$_{n1}$.
Mehmed Paşa, Musul valisi, 225.
Mehmed Paşa, Nişancı, Vezir-i âzam, 136, 139, 142, 147, 151.
Mehmed Paşa, Pekmezci, 555, 578.
Mehmed Paşa, Rakka valisi, 384.
Mehmed Paşa, Rami, Sadr-ı âzam, 13, 15, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 38, 320, 327.
Mehmed Paşa, Sarı, bk. Mehmed Efendi, Bakkaloğlu, 125$_{n1}$.
Mehmed Paşa, Silâhdar, 208, 217, 249, 255, 257, 258, 261, 268, 388, 390, 410, 412, 413, 621, 622.
Mehmed Paşa, Sokullu, 34$_{n1}$.
Mehmed Paşa, Sührab, 44$_{n1}$.
Mehmed Paşa, Trabzon valisi, 234.
Mehmed Paşa, Tuz, 221, 268, 281, 282.
Mehmed Paşa, Yeğen, 237$_{n2}$, 278, 279, 280$_{n1}$, 281, 282, 284, 285, 286, 289$_{n1}$, 305, 307, 331, 420, 421, 477, 490, 510, 511, 512, 514, 536, 610, 611.
Mehmed Emin Paşa, Serdar-ı ekrem, Yağlıkçı-zâde, 370, 373, 375, 378, 381, 382, 619.
Mehmed Emin Paşa, vezir Abdülcelilzâde, 388$_{n1}$.
Mehmed Raşid Efendi,-Ordu erkânından, 563$_{n1}$.
Mehmed Rıza Kulu, Kuşçubaşı, İran murahhası, 221.
Mehmed Said, Karâ Halil-zâde, 153.
Mehmed Said Efendi, Mirza-zâde, 418.
Mehmed Said Galib Efendi (Paşa), 571$_{n2}$, 591$_{n1}$.
Memiş Mehmed Paşa, Karaman valisi, 268, 273, 281.
Memiş Paşa, Fethülislâm muhafızı, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 615$_{n2}$, 616$_{n1}$.
Mençikov, Rus orduları başkumandanı, 54, 56, 58.
Mengli Giray Han, 257, 266, 284.
Mentenon, Madam, 322.
Mihal Rakoviça, Boğdan voyvodası, 66, 73.
Mihail, bk. Belvardoğlu, 98, 99, 129.
Mikdad Bey (Paşa), 449.
Mikdad Paşa, Boğdan başbuğu, 537, 610.
Mindo, Mora umumi valisi ve kumandanı, 105$_{n1}$.
Mirhund, Müverrih, 154.
Mirza Ebü'l-Kasım, 232.
Mirza Mehmed, Hazinedar, 230, 231.
Molla Nusret, Eşref Şah'ın murahhası, 186.
Molla Rahim, elçi, 183.
Moniye, Muallim, 482$_{n1}$, 483.
Mon Moranski, Lüksemburg dükü, 483.
Montegü (Wathlvey Montague), İngiliz elçisi, 138, 141.
Montegü, Madam, İngiliz elçisinin refikası, 45$_{n1}$, 210$_{n3}$.
Mora Fâtihi, Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya verilen unvan, 398.
Moris dö Saks, Fransız kumandanı, 237.
Morrey, İngiliz elçisi, 390$_{n1}$.
Mübarek Giray, 445, 519.
Muhammed Suudî, Emir, 162.
Muhammed b. Mes'ud, Necd emirî, 441, 442.
Muhtar Bey, Beylerbeyi, 615$_{n2}$, 617$_{n2}$.
Muhzır Ağa, Yeniçeri ortalarından, 26$_{n1}$.
Muîd Efendi, Mekke kadısı, 152$_{n3}$.
Murad II., Sultan, 270$_{n2}$.
Murad III., Sultan, 158.
Murad IV., Sultan, 231, 252, 309.
Murad Bey, Çerkes beyi, kölemenlerden, 503, 509, 510, 511, 512.

513, 514, 515, 516, 517, 518, 564, 603, 604, 605, 613.
Murad Efendi, 408$_{n1}$.
Murtaza Ağa, Sekbanbaşı, 29.
Musa, Bıyıklı Kadıoğlu, 319.
Musa Dede, Kasım Paşa mevlevihanesi şeyhi, 154, 161.
Muslubeşe, Zağarcı bölüğünden, 204$_{n1}$, 205, 215, 216, 217.
Mustafa, Hacı, Bölükbaşılardan, 330$_{n1}$.
Mustafa, Karacehennem, 437$_{n1}$.
Mustafa, Rus çarına gönderilen elçi, 69$_{n3}$.
Mustafa, Sarı, Deli, 120$_{n1}$.
Mustafa, Sarıbeyoğlu, 436.
Mustafa II., Sultan, 5, 165, 16, 17, 19, 20$_{n1}$, 24, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 46, 49, 75, 209$_{n1}$, 210, 211, 235$_{n1}$, 327, 331, 479.
Mustafa III., Sultan, 312, 330, 336, 340, 341, 342, 343, 346$_{n1}$, 349, 362, 366, 371, 372, 377$_{n2}$, 380, 381, 389, 410, 413, 416$_{n1}$, 420, 429, 473, 481, 525, 547, 573$_{n1}$, 621.
Mustafa Ağa, Hezarfen, 526$_{n1}$.
Mustafa Ağa, Frenk, Kapıcıbaşı, 39$_{n1}$, 195$_{n3}$.
Mustafa Ağa, Osmanlıların Rusya elçisi, 47$_{n1}$.
Mustafa Ağa, Topçubaşı, 102, 526$_{n1}$.
Mustafa Bey, 436.
Mustafa Bey (Paşa), Bâhir, 334.
Mustafa Bey, Büyük Mirahor Kara Mehmed Paşa'nın oğlu, 234.
Mustafa Bey, Çapanoğlu, 610, 612.
Mustafa Bey, Hoca-zâde, 414$_{n1}$.
Mustafa Bey, İşkodra'lı, 384.
Mustafa Bey, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu, 148.
Mustafa Efendi, Anadolu Kazaskeri, 30$_{n3}$, 40$_{n1}$.
Mustafa Efendi, Hacı, Defterhane emini, 189, 414$_{n1}$, 416$_{n1}$, 474, 475.
Mustafa Efendi, Galata mazullerinden 153.
Mustafa Efendi, Hamidî - zâde, 546$_{n1}$ 557, 560$_{n2}$.
Mustafa Efendi, İmam-ı Sultanî, Seyyid, 44$_{n3}$.
Mustafa Efendi, Kadı vekili, 270.
Mustafa Efendi, Kisbî, 422$_{n1}$.
Mustafa Efendi, Mustakim-zâde, 154$_{n3}$.
Mustafa Efendi, Reisülküttab, 232, 259, 289.
Mustafa Efendi, Rumeli kazaskeri, 153.
Mustafa Efendi, Sabık I. Rûznâmçeci, 187.
Mustafa Efendi, Seyyid, 16.
Mustafa Efendi, Tavukçubaşı, 153.
Mustafa Han, 456, 457.
Mustafa Fehim Efendi, Sabık Basra defterdarı, 182.
Mustafa Nazif Efendi, 301, 309.
Mustafa Paşa, Bâhir, 338, 339, 340.
Mustafa Paşa, Benli, 216.
Mustafa Paşa, Bosna defterdarı, 108.
Mustafa Paşa, Daltaban, 3, 12, 13, 14, 15$_{n1}$, 17, 18, 19, 20, 22$_{n2}$.
Mustafa Paşa, kaymak Damad İbrahim Paşa'nın damadı, 208.
Mustafa Paşa, Damad İbrahim Paşa'nın yeğeni, kaymak, 167, 200.
Mustafa Paşa, Defterdar, 139.
Mustafa Paşa, Diyarbakır valisi, 223$_{n1}$.
Mustafa Paşa, El-hac, Belgrad muhafızı, 128, 132, 133, 136, 137, 141, 328$_{n4}$.
Mustafa Paşa, El-hac, Erzurum valisi ve Narda muhafızı, 123$_{n2}$, 179, 182$_{n4}$, 195.
Mustafa Paşa, Eflâk muhafızı, 141$_{n1}$.
Mustafa Paşa, Haleb valisi, 613.
Mustafa Paşa, Hotin valisi, 1431, 132.
Mustafa Paşa, Ispanakçı, 422, 460.
Mustafa Paşa, İstanbul kaymakamı, 164$_{n3}$.
Mustafa Paşa, Kaptan-ı Derya, 202$_{n3}$.

Mustafa Paşa, Kara, Merzifonlu, 28, 103, 107, 114, 148, 165$_{n6}$.
Mustafa Paşa, Koca, Mora seraskeri, 109, 122.
Mustafa Paşa, Kars valisi, 190.
Mustafa Paşa, Kastil muhafızı, 190.
Mustafa Paşa, Kaymak, Kaptan-ı Derya, 165$_{n6}$, 167, 200, 202, 205, 206.
Mustafa Paşa, Kemankeş, 548, 549, 550, 552, 553.
Mustafa Paşa, Kocaeli sancağı mutasarrıfı, 546$_{n1}$.
Mustafa Paşa, Köse, 564, 582.
Mustafa Paşa, Özi valisi, 137.
Mustafa Paşa, Rumeli beylerbeğisi, 70$_{n1}$, 581.
Mustafa Paşa, serasker, 123, 166, 189, 196, 201.
Mustafa Paşa, Sadaret kaymakamı, 578, 588$_{n2}$, 599.
Mustafa Paşa, Seyyid, 518$_{n1}$.
Mustafa Paşa, Sultan I. Mahmud'un büyük elçisi, 234, 299.
Mustafa Paşa, Temeşvar valisi, Bodur, 112, 126, 128.
Mustafa Paşa, Tiflis valisi, 177, 178$_{n2}$.
Mustafa Paşa, Vezir, 474.
Mustafa Rasih Efendi, 594.
Mustafa Reşid Paşa, 572$_{n2}$.
Musta'sımî, hattat, 328.
Murtaza Ağa, Haşim-zâde, Sekbanbaşı, 26.
Murtaza Efendi, Şeyhülislâm, 334.
Murtaza Paşa, 281, 282.
Murtaza Kuluhan, elçi, 200$_{n1}$, 175$_{n3}$.
Mühiy, Rus orduları başkumandanı, 283.
Müller, general, 574, 575.
Münih (Munich), mareşal 256, 257, 263, 291, 292, 391, 405.

N

Naci Muallim, 335.,
Nadir Ali Han (Şah), İmam Kuluoğlu, Afşar aşireti reisi, 197, 200, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 242, 252, 280$_{n1}$, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307$_{n3}$, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 318, 455, 456, 457, 464.
Nahifî, 152, 154, 166.
Naim Efendi, Teşrifatî, 547$_{n1}$.
Nalkıran, II. Ogüst'ün Osmanlı tarihlerinde geçen ismi, 47, 84$_{n5}$, 92.
Nâsirüddin Mehmed Şah, Ebü-feth, 300, 311$_{n4}$.
Nâsirüddin Tûsî, 158$_{n4}$.
Nasrullah Mirza, 307$_{n3}$, 310.
Nasuh, Hacı, Süvari levend binbaşılarından, 305.
Nasuh Paşa, Osmanoğlu, Aydın muhassılı, 32.
Nayberg (Neipperg) Kont, General, 289, 293.
Nazar Ali Han, 459$_{n3}$.
Nazif, Kütahyalı Mevlevî dervişi, 617$_{n2}$.
Nazmi-zâde, 162.
Necib, III. Ahmed'in mahlası, 211.
Nedim (Ahmed Efendi), Şair, 152, 153, 154, 166, 210$_{n2}$.
Nepluyef, Rus elçisi, 189, 191, 250$_{n1}$.
Neşet, Hoca, 335.
Meylî, 154$_{n3}$.
Nikola, İskerlet-zâde, Divan-ı hümayun tercümanı, Fener Rum beylerinden, 73, 77$_{n2}$, 115, 128, 129, 144.
Nikola, Karaca, 482.
Nimet Efendi, Ordu kadısı, 621.
Nimetî-zâde, Tırhala'lı, 395.
Noygebâver, bk. Martin Neugabauer, 67.
Numan Efendi, Eğinli, 294$_{n2}$, 463.
Numan Paşa, Köprülü-zâde, 28, 32, 70, 99, 100, 101, 108, 132,

137, 179$_{n1}$, 215$_{n1}$, 258, 278$_{n2}$, 284, 432.
Nureddin Sultan, İkinci Veliahd mânasına gelen unvan, 137, 228, 379, 405.

O

Ober Dübaye, bk. Aubert Dubaye, Fransız elçisi, 635.
Obert, Fransız topçu çavuşu, 481.
Obreskov, 369$_{n2}$.
Odetl, Kumandan, 354$_{n2}$.
Oduncu Ahmed, 204$_{n1}$.
Ogüst II., bk. Fredeikos, Leh kralı, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 69$_{n2}$, 75, 78, 84$_{n5}$, 92, 94, 116, 236$_{n2}$, 237, 245.
Ogüst III., 236$_{n2}$, 244, 245, 251, 356, 357.
Orlik, Kazak Hatmanı, 253$_{n1}$.
Orlof, Kont, 400, 432$_{n1}$, 434.
Osman, Hafız, hattat, 328.
Osman, Halife, 328, 176.
Osman, II. Mustafa'nın oğlu, 40, 45.
Osman, Çavuşlar, kethüdası, 276$_{n1}$.
Osman Ağa, Saray ağası, 25.
Osman Ağa, Valide kethüdası, 330.
Osman Ağa, Yeniçeri ağası, Kelleci, 529.
Osman Bey, Kara İbrahim Paşa'nın yeğeni, 165$_{n1}$.
Osman Bey, Şeyhü'l-beled, 605.
Osman Bey, Yenişehirli müderris, 395.
Osman Efendi, Nişancı vekili, 408$_{n1}$.
Osman Efendi, Murahhas, 418.
Osman Efendi, Reisülküttab, 414, 415.
Osman Efendi (Ağa), Sadr-ı âzam'ın kethüdası, 90.
Osman Efendi, Seyyid, 482 $_{n1}$.
Osman Efendi, Yasinci-zâde, 414, 415$_{n2}$.
Osman Halisa Efendi, sadaret kethüdası, 249, 258, 259, 261, 262, 263, 265, 274.
Osman Paşa, Anadolu valisi, 178.
Osman Paşa, Belgrad muhafızı, 78$_{n2}$, 555.
Osman Paşa, Mısırlı, 434.
Osman Paşa, Şam valisi, 430, 431.
Osman Paşa, Şehsuvaroğlu, Serdengeçti kumandanı, 118.
Osman Paşa, Topal, 123, 130, 145$_{n3}$, 222, 224, 225, 226, 237, 323, 331.
Osman III., Sultan, 328, 331, 336, 337, 338, 339, 340, 341.
Ostein, Avusturya murahhası, 259.
Osterman, Kont, Rus başvekili, 255, 280, 283.

Ö

Öjen, Prens, Avusturya Başvekili, 77$_{n1}$, 109, 110, 111$_{n2}$, 119, 120, 126, 127, 134, 135, 139, 140, 170$_{n3}$, 235, 236, 251$_{n3}$, 322.
Ömer, Halife, 176.
Ömer Ağa, Kazancı-zâde, 151.
Ömer Ağa, Karaosmanoğlu, 532$_{n1}$.
Ömer Ağa, Mehmed Ağa'nın kardeşi, 613.
Ömer Efendi, Fetva emini, 153.
Ömer Efendi, Sadr-ı âzam'ın mektupçusu, 90.
Ömer Efendi, Viyana şehbenderi, 170.
Ömer Paşa, 178.
Ömer Paşa, Bağdad valisi, 458, 459, 460.
Ömer Paşa, Kethüda, 439$_{n1}$.

P

Palfi, General, 118, 126, 135, 287$_{n1}$.
Panayotti Benaki, 391, 395, 397.
Panin, Rus başvekili, 383, 388, 466$_{n1}$, 467, 551.
Papaî Yanoş, 114, 115, 131.
Papazoğlu, 397.
Pasaros, Rum serkerdelerinden, Morali asi, 404.

Pasta, General, 106.
Patrona Halil, 204, 205, 214, 215, 216, 217, 218.
Petro, Büyük, Rus çarı, 47, 49, 50, 56, 58, 61$_{n2}$, 62, 65, 67, 68, 70, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 82, 85, 89, 91, 189, 197, 241, 242, 268, 356, 387, 392, 413$_{n1}$, 469.
Petro II., Aleksi'nin oğlu, 242.
Petro III., 347, 348, 355, 388$_{n1}$, 629.
Petro III., Düzme (Yani Hırvat İstefan), 388$_{n1}$.
Petro Anderyoviç Tolstoy (birçok yerlerde sadece Tolstoy), elçi, 61$_{n2}$, 65, 69, 70, 76.
Petrosch, general, 137.
Pertev Efendi, 335.
Petroviç Mihal, bk. Şeremetoğlu, 85, 86, 91, 92.
Petro Şafirof, Baron Rus, murahhası, 83, 85, 86, 91, 92.
Petro Yuvan, Yarbay, 389.
Peyssonel, Fransız elçisinin kâtibi, 281.
Pit II., 632, 633.
Piyer, Kont, Başkançilar, 62.
Pizani, Baştercüman, 505.
Pizo, Rus kaptanı, 403.
Poâre, Coğrafya mütehassısı, 482, 483.
Ponyatofski, general, elçi, 67, 69, 70, 81, 83, 89.
Ponyatofski, Leh başvekili, 251$_{n1}$.
Porpolko, Konsül, 515$_{n1}$.
Potemkin (Patyomkin), general, 466, 467, 469, 470, 488, 489, 490, 491, 502, 503, 506$_{n1}$, 521, 536, 537, 542, 543, 558, 559, 574, 575, 576, 585, 586, 587$_{n1}$ 588, 591.
Potoski, Bar Heyeti erkânından, 372, 378.
Pranski, Kont, 360$_{n1}$.
Pridof, Amiral, 394.
Prist, Sen, (Saint Priest), Fransa elçisi, 479.
Prozrofski, Rus kumandanı, 448.

R

Raçul, Prens, bk. Radzivil, 360$_{n1}$.
Radzivil, bk. Raçul, Leh asilzâdelerinden, 358, 360$_{n1}$.
Ragıb Efendi (Koca Ragıb Paşa), 224, 232, 259, 289, 307$_{n4}$.
Ragıb Paşa, Koca, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346$_{n1}$, 347, 348, 349, 350, 355, 356, 366, 367, 416$_{n1}$.
Rahimî, 166.
Raif İsmail Bey, (Paşa), Reisülküttab, 427, 509$_{n1}$.
Rakoçi-oğlu, 129, 280, 281$_{n1}$.
Rakofçi Françesko, bk. Rakoçi Ferenc, 114.
Rakoçi Ferenç, bk. Rakofçi Françesko, 114, 115, 130, 131, 132, 141, 144, 151, 159$_{n1}$, 162$_{n1}$, 277, 278$_{n1}$.
Raşid Efendi, Beylikçi, 479, 494$_{n1}$.
Raşid Efendi, Müverrih, 121$_{n2}$, 152, 154$_{n3}$, 165$_{n3}$, 166, 186, 207$_{n1}$, 208.
Raşid Efendi, Reisülküttab, 546$_{n1}$, 566, 630$_{n1}$.
Rayhenbah (Reichenbach), 569.
Razî, 154$_{n3}$.
Receb Paşa, Serdar, 131, 132, 133, 136, 137, 378.
Refi Efendi, Kâtip-zâde, 341.
Rehnschiöld, İsveç başgenerali, 62, 68.
Resmî Ahmed Efendi, 573$_{n1}$.
Renne, general, 80.
Repnin, Rus generali, 56, 360, 388, 419, 422, 580, 581, 582, 589, 590.
Rıdvan Bey, Çerkes beyi, 604.
Rıza Kuluhan, 198, 199, 200.
Rıza Kulu Mirza, 310.
Rişliyö, Dük dö, 353.
Romanzov (Peter Aleksandroviç), Rus elçisi, 293$_{n1}$, 376, 383, 385, 386, 387,

389, 415, 416, 419, 421$_{n1}$, 422, 444, 549, 559.
Rosti, Venedikli, 432$_{n1}$.
Romudanofski, Prens, 78.
Ruhî, Tarihçi, 154$_{n3}$.
Rüstem Paşa, Bosnalı, 214.

S

Saadet Giray, 11$_{n2}$, 12, 13, 14, 15, 19$_{n1}$, 130.
Sabbag, 440.
Sadık Ağa, Mardin voyvodası, 220.
Sadık Han, 459, 463, 464.
Safi, Mirza, 183, 302, 303, 305, 309.
Safi Kulu Han, 173.
Safi Süleyman, Şah, 172.
Safiye Sultan, 28.
Sâhib Efendi, Piri-zâde, 161, 367.
Sâhib Giray, 408, 409, 443, 444, 445, 495.
Said Efendi, Kethüda, 484.
Said Mehmed Efendi, Yirmisekiz Çelebi-zâde, 158, 159, 236$_{n2}$, 251$_{n1}$, 259, 296, 323, 339.
Salih Bey, Nadir Şah'ın eczacıbaşısı, 310, 430.
Salih Efendi, Arab-zâde, 153.
Salih Han, 313.
Salih Paşa, Sadaret kaymakamı, 547$_{n1}$.
Salim Efendi, Maliye tezkirecisi, Şair, 300.
Salossier, Başkâtip, 483.
Saltikov, 421$_{n1}$, 554.
Sami, 166.
Samoylof, 591.
Sarı Beyoğlu, 318, 319.
Sava, Danilo'nun yeğeni, 388$_{n1}$.
Sebkatî, I., Mahmud'un mahlası, 336.
Sechendorf, bk. Zekendorf, 267.
Selâmet Giray, 116.
Selim II., Sultan, 34$_{n1}$, 157$_{n1}$.
Selim III., Sultan, 24$_{n2}$, 484, 485, 486, 500, 546, 547, 548, 550, 556, 560$_{n2}$, 563, 564$_{n1}$, 567, 570, 571$_{n2}$, 572, 573, 574, 575, 577, 578, 584, 585, 586, 588$_{n1}$, 590, 594, 600, 601, 607, 610$_{n1}$, 613, 615, 616, 624, 627.
Selim Ağa, Mirahur, 31.
Selim Giray, Hacı, 14, 18$_{n2}$, 130, 256, 389, 576$_{n2}$.
Selim Giray II., Kırım Hanı, 306.
Selim Giray III., Kırım Hanı, 406, 407, 408, 443, 448.
Selim Nüzhet, 159$_{n2}$.
Selim Paşa, Amasya mutasarrıfı, 219, 284.
Selim Paşa, Kethüda, 576.
Serciyus Laskrok, 504$_{n1}$.
Serço, Rus murahhası, 573.
Seyfüddin Paşa, Pizren mutasarrıfı, 615$_{n2}$.
Seyfullah Ağa, 77$_{n1}$.
Seyfullah Paşa, Hersek sancağı mutasarrıfı, 71.
Seyyid Ahmed, Akdeniz başbuğu, 586$_{n1}$.
Sigismund, Erdel kralı, 356$_{n2}$.
Simon, Açıkbaş prensi, 20, 21.
Snorine, Sırplı, 98.
Sofya Ogüsta, 355$_{n2}$.
Sokkov, general, 280.
Soltukif, general, 537.
Sovarov, Rus generali, 420, 421$_{n1}$, 520, 550, 554$_{n2}$, 574.
Spandoni oğlu, 155.
Spiridof, amiral, 392, 399, 404.
Stanhop, İngiliz amirali, 240.
Stanislas Leçinski, Leh asılzâdelerinden, 47, 52, 53, 55, 56, 59.
Stanislav Ponyatofski, Leh asılzâdelerinden, 357, 359.
Stankiyeviç, Tac-ı kralî elçisi, 358.
Stanyan, İngiliz elçisi, 140, 149$_{n2}$, 150, 243.
Subhi, Vakanüvis, 154$_{n3}$, 217$_{n1}$, 264$_{n2}$, 479.
Sudun, emîr, 429$_{n1}$.
Suttan, İngiliz elçisi, 94$_{n2}$, 141, 142.
Suud b. Abdülâziz, 442.
Süheylî, 162.

Sührablı Ahmed Paşa, bk. Ahmed Paşa, Kavanoz, 44$_{n1}$.
Süleyman, Hazinedar, 333.
Süleyman, Liman reisi, 98.
Süleyman, Kanunî Sultan, 45, 138$_{n1}$.
Süleyman, Şah, Safeviye hanedanından, 312.
Süleyman, Şehzâde, 157$_{n1}$.
Süleyman, Tokadcıklı, 437, 618.
Süleyman, Yılıkoğlu, 618.
Süleyman Ağa, Darüssaâde ağası, 86$_{n2}$, 88.
Süleyman Ağa, Bosna mütesellimi, 460, 463.
Süleyman Ağa, Yeniçeri Ağası, 381.
Süleyman Bey, 436.
Süleyman Bey, âyandan, 612, 613.
Süleyman Bey, Cabbar-zâde (Çapanoğlu), 512, 532$_{n2}$, 581, 610.
Süleyman Bey, Milâno'lu, 325.
Süleyman Bey, Şavi-zâde, 609.
Süleyman Paşa, Ahmed Paşa'nın damadı, 439$_{n1}$.
Süleyman Paşa, Bağdad valisi, 460, 463, 607, 609.
Süleyman Paşa, Çıldır valisi, 520.
Süleyman Paşa, Kaptan-ı Derya, 266.
Süleyman Paşa, Kölemenlerden, 608.
Süleyman Paşa, Kuğu-zâde, 584.
Süleyman, Paşa, Vezir-i âzam, 93, 97, 98.
Süleyman Fevzi Efendi (Paşa), Reisülküttab, 475, 502, 503, 529, 533.
Süleyman Penah Efendi, Moralı, Başmuhasebeci, 398$_{n1}$, 416.
Sürhay Han, Gazi Komukmir aşireti reisi, 190$_{n2}$, 195, 196, 227, 228, 303.

Ş

Şabirov, Rus murahhası, 259.
Şabo Antuvan, Fransız istihkâm zabiti, 482, 483, 484.
Şahkulu Han, 185.
Şahruh, Mirza, 307, 310, 311, 312, 313, 464.
Şamdanî-zâde, 145$_{n1}$, 216$_{n1}$, 321, 340, 343.
Şahin Giray, Kalgay, (Han) 408, 409, 410, 443, 446, 447, 448, 452, 453, 467, 468, 487, 488, 489, 491, 494, 495, 496, 497, 527$_{n2}$, 610, 611.
Şahin Ali Paşa, 614.
Şakir, 166.
Şarl, III. Jak'ın oğlu, 352.
Şarl Alber, Bavyera elektörü, 237.
Şarl II., 238$_{n1}$, 246, 247.
Şarl IV., 261$_{n1}$, 263.
Şarl VI., Avusturya imparatoru, 140, 141$_{n4}$, 236, 238, 245, 249, 252, 253, 258, 267, 274, 291, 292, 365.
Şarl VI., bk. Karolos, Roma imparatoru, 170$_{n3}$.
Şarl XII., Demirbaş, İsveç kralı, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 74, 75, 84, 86, 93, 95, 242, 243, 244, 251$_{n1}$, 285, 543, 634.
Şefi Han, 459$_{n2}$.
Şehnevaz İbrahim, Tiflis Hanı Vahtan'ın oğlu, 177$_{n3}$, 252.
Şehsuvar Kadın Efendi, 338.
Şehbaz Giray, Kalgay, 11$_{n3}$, 445, 519, 527$_{n2}$, 528, 536, 537, 540, 541.
Şehid Ali Paşa, bk. Ali Paşa, Silâhdar, Damad, 88$_{n1}$.
Şemseddin Bey, III. Selim'in mutemed adamlarından, 616.
Şepar, İsveç generali, 81.
Şeremetiyev, Rus başkumandanı, Mareşal, 78, 79, 82, 83, 85.
Şeremetoğlu, bk. Petroviç Mihal, 85$_{n2}$.
Şerif Abdullah, 606, 607.
Şerif Ahmed, Mekke emîri, 431.
Şerif Efendi, Divan-ı hümayun erkânından, tezkireci, 153.

Şerif Galib, Mekke emîri, 606, 607.
Şerif Hasan Paşa, sadr-ı âzam, bk. Hasan Paşa.
Şerif Mehmed, 607.
Şeyh Necdî, bk. Mehmed b. Abdullah, 441, 442.

T

Tâib, Osman-zâde, Şair, 152, 166.
Tahir Paşa, Dukakin sancakbeyi, 124_{n1}.
Tahmasb, Şah, 173, 175, 178, 179, 181, 182, 183, 186, 187, 191, 194, 197, 198, 199, 200, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 233_{n1}.
Tahmasb Kulu Han, İmam Kulu oğlu Nadir Ali'ye Şah Tahmasb tarafından verilen isim, 19, 198, 199, 223, 225.
Tahmors, Kaht (Kahetli) prensi, 303.
Talman, Avusturya elçisi, 141, 258, 259, 260, 261, 262.
Taval, İsveçli mütehassıs, 474_{n1}.
Tayfur Paşa, 555, 557.
Tenente, lökom, 279_{n2}.
Teodor Orlof, 394, 399.
Thugut, Avusturya elçisi, 390_{n1}, 414, 426, 427.
Timur Bey, Millî aşiret reisi, 512_{n1}.
Timur Paşa, 221.
Toderini, Rahip, 482_{n1}.
Tondo, Astroloğ, 486.
Tot, Baron dö, 473, 474, 479, 480, 481.
Tot Bey-zâde, bk. Tot, Baron dö, 479_{n1}, 480.
Totlaben, general, 377.
Trüge (Truguet), Binbaşı, 485.
Turşucu İsmail, 205.
Turşucu-zâde, Efendi 153.

U

Uçakof, Kont-amiral, 565.
Uğurlu Han, Kumandan, 223.
Ulvî Hüseyin, Sipahi zabitlerinden, Bursalı şair, 86_{n1}.
Unat, Faik Reşid, 189_{n2}, 409_{n1}.
Uras, Esat, 234_{n1}.
Urban, âsi, 3.
Usmaî, Ahmed, Kumukların reisi, 226.

Ü

Ümmü Gülsüm Sultan, 167.
Üngern, general, 419.
Üveys, Mîr, 172_{n1}.

V

Vahtan Han, Tiflis hanı, 177, 252.
Valide Sultan, 37_{n2}, 40, 330.
Vallis, Kont, Avusturya orduları kumandanı, 267, 287, 288, 289.
Valinski, Rus murahhası, 259.
Valpol, 240.
Vani Efendi, Şeyh, 29.
Vasbah, Ukrayna kumandanı, 250_{n1}.
Vasıf Efendi, Müverrih, 413, 415, 416, 418, 479, 581, 590, 633.
Vasil, 388_{n1}.
Vaşington, Amerikan reisicumhuru, 465.
Vayı Adam (Adam Vay), 144_{n2}.
Vaymars, General, 377.
Vefa Hıfzı, 154_{n3}.
Vehbi Efendi, Seyyid, Şair, 152, 153, 154n3, 166.
Vehbi Efendi, Sümbül-zâde, 458, 460_{n1}.
Veli Efendi, Muhtar Bey'in oğlu, 617_{n2}.
Veli Paşa, Bender seraskeri, 291.
Veliyyüddin Efendi, Şeyhulislâm, 367.
Verjen, Fransız elçisi, 348, 358, 361, 362, 372, 465, 479_{n1}, 480.
Veverlenge, bk. Dirling, kapı kethüdası, 170_{n3}.
Vilâdika (bu unvan Osmanlı vesikalarında Uladuka, Vladuka, Uladidika ve Vladika şekillerinde yazılmaktadır, Karadağ'da Hıristiyan

ruhanî reisinin unvanı), 72, 98, 99, 101, 124.
Vilar, Fransız kumandanı, 325, 236, 247.
Vilyam Pit, 593.
Virmond, Kont, 141, 146, 148, 243.
Vittoff, general, 288_{n1}.

W

Waldech, general, 288_{n1}.

Y

Yagobi, Jan Sobyeski'nin oğlu, 47_{n1}.
Yahya Paşa, Trabzon valisi, 255, 260, 264, 283.
Yahya Paşa (Ağa), I. İmrahor, 330.
Yakopu Kolyer, Kont, Felemenk elçisi, 142.
Yakup Ağa, Silâhdar, 330.
Yakutî, Hattat, 328.
Yanaki Mavrokordato (Yohan Marokordato), Divan-ı hümayun tercümanlarından, 129, 141.
Yanoş, Rus öncü kuvvetleri kumandanı, 80.
Yavuz Sultan Selim, 429_{n1}.
Yılan oğulları, 437.
Yorgi, Gürcü beylerinden, 172_{n1}.
Yorgi, sabık Açıkbaş melikinin oğlu, 21.
Yuannis Kuttinus, Karaferyeli, 155.
Yuanisi Salis, bk. Jan Sobyeski, 47_{n1}.
Yusuf, Dürzi emîri, 434, 605, 606.
Yusuf Ağa (Koca Yusuf Paşa), 500.
Yusuf Ağa, İzdin'li Bey-zâde, 395.
Yusuf Paşa, Azım-zâde, 613.
Yusuf Paşa, Balkan muhafızı, 421.
Yusuf Paşa, Çelebi, 22.
Yusuf Paşa, Çıldır valisi, 303.
Yusuf Paşa, Koca, Vezir-i âzam, 499, 501, 503, 505, 506, 519, 525, 529, 532, 533, 535_{n1}, 536, 540, 542, 547, 548, 549, 555, 563, 570, 578, 579, 580, 581, 582, 589, 590, 593, 597, .
Yusuf Paşa, Özi valisi, 12, 14, 47, 59, 60, 63_{n3}, 64, 65, 66, 70, 73, 77_{n1}, 97.
Yusuf Paşa, Yeniçeri ağası, 88, 92, 94.

Z

Zahir, Şeyh, 403.
Zahir, Ömer, 431, 432, 433, 434, 436, 439, 440, 441, 607.
Zegedin, Murahhas, 414.
Zekendorf, bk. Sechendorf, 27, 267, 269.
Zeki Han, 463.
Zela (Mühimme'de Zad) Han, İtimadü'd-devle, 183.
Zeydan, 433.
Zeynel, âsi, 218.
Zülfikar Bey, Emîr Sudun'un oğlu, 429_{n1}.

II. YER, MİLLET, KAVİM VE DEVLET ADLARI VE BAZI ISTILAHLAR

A

Abaza, 450.
Abaza diyarı, 448.
Acaralılar, 502.
Acemistan, 232_{n1}.
Acu kalesi, 2_{n1}.
Açıkbaş Prensliği, 2, 20.
Ada Kalesi, 281, 282, 283, 523_{n2}, 530, 555, 566.
Ada-i Kebir Kalesi, 530_{n5}.
Ada Kasabası, 530_{n5}.
Adana, 136, 316, 436, 613, 614_{n1}.
Adriyatik Denizi, 109, 146, 235.
Adriyatik Sahili, 123.
Afganlılar ve Afganistan, 173, 174, 176, 181, 182, 186, 187, 193_{n3}, 194, 197, 223, 299, 301, 311-312, 445.
Afgan istilâsı, 188.
Afşar Aşireti, 197.
Afyon Karahisar, 418.
Ağa camii, 336.
Ağa Kapısı, 26_{n1}, 41, 44, 204, 215, 217, 333.
Ağa Mahallesi, 330.
Ağrıboz Adası, 30_{n3}, 38, 39, 147_{n1}, 398, 403.
Ağrıboz Sancağı, 102.
Ahırkapı Feneri, 341.
Ahmed III. Çeşmesi, 217.
Ahmed Paşa muahedesi, 222.
Akdeniz, 49_{n1}, 101, 103, 146, 262, 263, 295, 344, 353, 392, 3933, 94, 402, 404_{n1}, 413, 416, 419, 423, 425, 431, 432, 434, 451, 466, 474, 476, 479, 489, 503, 515, 518_{n1}, 522, 545, 546, 559, 563, 564, 572, 586_{n1}, 594, 604, 624, 626, 627, 635.
Akıntı Burnu (Kerç boğazında), 2.
Akisha, bk. Çıldır, 303.
Akkâ, 431, 432, 433, 434, 436, 440, 605, 625.
Akkâ kalesi, 441.
Akkerman, 78_{n2}, 291_{n1}, 292_{n1}, 549, 550, 555, 557, 587.
Akkerman Kalesi, 389, 424, 554, 585, 592.
Akmescit, 256, 265.
Akpalanga, 531.
Akrotiri yarımadası, 108_{n2}.
Aksu, bk. Bog nehri, İlsavat, 63, 64, 65, 77_{n1}, 84_{n2}, 378, 379, 381, 423, 453, 522, 537, 587, 592.
Aktabye, 104, 122, 535.
Alaca Hisar, 615_{n2}.
Alâiye, 7, 265.
Aland adaları, 243.
Alaşehir, 318.
Alay köşkü, 208, 209.
Alemdar, 619.
Alibey deresi, 212_{n3}.
Alibey köyü, 165_{n2}, 213.
Aleviye, 509.
Âl-i Osman hânedanı, 333.
Almanlar ve Almanya, 47, 56, 134, 150, 236_{n1}, 238, 247, 248, 345, 500, 521, 569, 631.
Alman piyadesi, 119.
Alman süvarisi, 120.
Alsas, 245_{n1}.
Altranstadt (Leipzig yakınında), 54.

Aluta nehri, bk. Olt nehri, 144, 290, 522.
Amasra kalesi, 483.
Amcazâde yalısı, 28, 149.
Amasya, 202, 610.
Amerika ve Amerikalılar, 162, 246, 451, 465, 466, 490_{n1}.
Amsterdam, 479_{n1}.
Anadolu, 3, 4, 17, 65, 77_{n2}, 116, 136, 180, 192_{n1}, 209, 303_{n1}, 307_{n4}, 316, 317_{n3}, 318, 336, 429, 436, 437, 462, 566, 602, 609, 611, 612, 613, 616, 624, 625.
Anadolu askeri, 120.
Anadolu eyâletleri, 14.
Anadolu hisarı, 28, 149.
Anadolu kazaskeri, 28.
Anadolu payesi, 234.
Anapa, 565, 582, 583, 584.
Anapa kalesi, 326, 483.
Anapoli, 104, 105, 107, 398, 435.
Anapoli limanı, 397.
Anavarin, 105.
Anderusya, 394_{n2}.
Andıcan muharebesi, 186.
Andıcan sahrası, 184.
Andre (Andros) adası, 103_{n1}.
Anhalt müstakil dukalığı, 355_{n2}.
Ankara kalesi, 326.
Antalya, 7, 316, 437_{n1}.
Antil adaları, 466, 634.
Antivari kalesi, bk. Bar kalesi, 124.
Arabistan, 441, 442.
Aras nehri, 178_{n4}, 194, 222, 227, 228, 229_{n1}.
Arhos, 435.
Arkadya, 396.
Arnavutlar ve Arnavutluk, 3, 14, 74, 119, 123, 124, 145_{n3}, 146, 207_{n1}, 214, 396, 434, 435, 439, 615_{n2}, 617, 618.
Arnavut İskenderiyesi, 439.
Arnavut kuvvetleri, 281.
Arpaçayı, 229, 230.
Arpaçayı muharebesi, 229.
Arslanhâne, 217.
At meydanı, 23, 26, 27, 28, 208, 209, 210, 213, 217.
Atina, 398.
Atlas denizi, 466.
Avlita, bk. Sivastopol, 448, 538, 626.
Avlita limanı, 449.
Avlonya, 439.
Avrupa ve Avrupalılar, 1, 4, 47, 48, 49, 52, 157, 158, 162, 170, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 262, 278, 279, 295, 321, 323, 325, 329, 342, 344, 345, 351, 354_{n3}, 356, 361, 362, 413, 425, 427, 451, 465, 467, 468, 478, 490, 521, 524, 567_{n1}, 574, 590, 598, 599, 601, 622, 629, 631, 632, 633, 634, 645.
Avrupa devletleri, 152.
Avrupa muharebeleri, 134.
Avusturya ve Avusturyalılar, 1, 2, 3, 6, 48, 72, 92_{n2}, 95_{n1}, 102, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118_{n1}, 119, 121, 122, 124, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 159_{n1}, 170, 192, 235, 236, 236_{n2}, 238, 240, 242, 244, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 265_{n3}, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276_{n3}, 277, 278, 279, 280, 281, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294_{n2}, 295, 296_{n2}, 299, 316, 320, 321, 322, 324, 325, 341, 342_{n2}, 345, 346, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 361, 362, 365, 366, 372, 388_{n1}, 390, 413, 414, 424_{n2}, 425, 426, 436, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 478, 485, 486, 489, 490_{n1}, 492, 495, 499, 500, 502, 505, 506, 507, 515_{n1}, 518, 519, 521, 522, 523_{n1}, 524, 525,

526, 527, 528, 529, 530, 531, 533, 534, 535, 536, 537, 538$_{n1}$, 545, 547, 548, 550, 554, 555, 556, 559, 560, 561, 562, 566, 568, 569, 571, 572, 573, 577, 580, 585$_{n1}$, 594, 607, 608, 609, 612, 613, 615, 616, 617$_{n1}$, 618, 621, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635.

Avusturya cephesi, 285.

Avusturya-Prusya harbi, 354$_{n1}$.

Avusturya seferi, 72, 73$_{n1}$, 97, 98, 109, 112, 113, 114, 122, 125, 147, 151, 317.

Avusturya veraseti muharebeleri, 236, 237, 238, 239, 241, 344, 631.

Ayamavra adası, 245.

Ayamavra kalesi, 106.

Ayazma sarayı, 324.

Aydın, 305, 318, 319, 436, 438, 613.

Aynalı mevkii, 330.

Aynalı-kavak, 453, 506$_{n1}$.

Aynalıkavak köşkü, 494$_{n1}$, 501.

Aynalıkavak sarayı, 451.

Aynalıkavak tenkihnâmesi, 452, 465, 467$_{n2}$, 492, 493, 494, 592, 635.

Aynaroz adası, 70$_{n1}$.

Ayniye, 441.

Ayasofya, 206, 211, 328.

Ayasofya camii, 327, 414.

Ayvansaray, 40$_{n2}$.

Azab (askerî sınıf), 2.

Azab kapısı, 330.

Azak, 18$_{n2}$, 251$_{n1}$, 425.

Azak boğazı, 267.

Azak kalesi, 2, 47, 67, 70, 84, 85$_{n2}$, 91, 92, 93, 97$_{n1}$, 101, 192$_{n1}$, 235, 242, 248, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 258-259, 263, 266, 267, 281, 283, 284, 293, 296, 315, 326,

Azak denizi, 2, 13, 76, 77$_{n1}$, 241, 266, 284, 293, 326, 372, 376, 392, 408, 417, 490$_{n2}$, 537, 564, 626.

Azerbaycan, 176, 179, 185, 186$_{n2}$, 190, 193, 200, 219, 220, 222, 301, 308, 313, 406$_{n2}$, 455, 457, 458, 460, 506$_{n1}$, 520, 608.

Azımzâdeler, 439.

B

Baba Cafer mevkii, 205.

Babadağı, 32, 258, 263, 378, 383, 384, 385, 389, 406, 410, 411, 419, 556.

Babadağı eyâleti, 4.

Babadağı istihkâmları, 581.

Babadağı karargâhı, 386.

Babadağı ordugâhı, 261, 410, 412, 413.

Babaeski, 36, 37.

Baban, 459$_{n3}$.

Baban ailesi, 458, 608.

Baban-oğulları, 458, 462.

Baban sancağı, 181, 458, 459, 462, 608.

Bab-ı âli, bk. Paşa kapısı, 19$_{n2}$, 23$_{n1}$, 26$_{n1}$, 165$_{n5}$, 190, 204, 279, 345, 360, 369$_{n2}$, 488, 505, 523, 545$_{n2}$, 572$_{n1}$, 598.

Bab-ı hümayun, 40$_{n1}$, 43, 209, 211, 217.

Babüs-saâde, 217, 278.

Bademiye, 319.

Bağdad, 4, 17, 21, 22$_{n2}$, 44, 162, 173, 174, 176, 180, 181, 195, 197$_{n1}$, 219, 219$_{n2}$, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 230$_{n1}$, 300, 302, 304, 306, 307, 310, 311, 438, 439, 441, 456, 457, 458, 460, 462, 463, 607, 608, 609, 625.

Bağdadcık, 423.

Bağdadcık kalesi, 326.

Bağ-ı Ferah kasrı, bk. Beylerbeyi bahçesi, 164, 205.

Bahariye mevkii, 156$_{n3}$, 212.

Bahayî körfezi, bk. Kanlıca körfezi, 156$_{n3}$.

Bahçe köyü, 329.

Bahçesaray, 13$_{n2}$, 15, 256, 375$_{n1}$, 405, 408, 491.

Bahr-i Baltık, 397.

Bahr-i Muhit, 393$_{n1}$.

Bahr-i Sefid, 393$_{n1}$.

Bahr-i Rum, bk. Akdeniz, 515$_{n1}$.

Bahtiyarîler, 313, 456.

Baksam, 251$_{n2}$.

Bakû, 178, 187, 189, 190, 191, 192. 193$_{n1}$.

Bakvir, 99.

Balea burnu, 106$_{n1}$.

Balkanlar, 70, 71, 149, 315, 320, 389$_{n1}$, 391, 522, 556, 615.

Balıkhane iskelesi, 285.

Balta kasabası, 361, 368, 369, 370$_{n1}$, 371$_{n6}$.

Baltacı ocağı, 147.

Baltık Denizi, 242, 243, 392, 393$_{n1}$, 404, 476, 544, 545, 559, 572, 594, 626, 627, 629.

Baltık sahili, 48, 49$_{n1}$, 241.

Baltık şehirleri, 630.

Baltova, 410.

Balyabadra, 396.

Balya boğazı, 419, 422.

Balyemez topları, 530.

Banaluka (Banyaluka) kalesi, 275, 276.

Banaluka (Verbas) nehri, 275.

Banat, 144, 238, 523$_{n1}$, 572.

Bar, 388$_{n1}$, 395.

Bar cemiyeti, 372.

Bar heyeti, 360, 367.

Bar kalesi, bk. Antivari kalesi, 124.

Bar konfederası (Müttehid Heveti), 360, 365, 372, 377.

Barabaş kaleleri, 63$_{n1}$.

Barabaş kazakları, 57, 61, 62$_{n1}$, 84.

Basarabya, 74$_{n1}$, 519, 522, 528, 536, 552, 574, 585.

Basra, 3, 4, 17, 174, 197$_{n1}$, 300, 306, 438, 441, 459, 460, 462, 463, 608, 609.

Başkapudane (Büyük bir kalyon adı), 10.

Baştarde (Büyük amiral kadırgası), 10.

Batı Almanya, 239.

Batı Avrupa, 75.

Batı Eflâk, 315.

Batı Lehistan, 52.

Batı Pomeranya, 243$_{n1}$.

Batı Prusya, 55.

Batı Rumeli, 615.

Batum, 21.

Baturin, 58.

Bavyera, 95, 134, 135$_{n1}$, 466, 351$_{n1}$ 467.

Bayezid, 218.

Bayezid camii, 204.

Bayıldım bayırı, 335.

Bebek, 165$_{n3}$, 503.

Bebek bahçesi, 588$_{n2}$.

Beç, bk. Viyana, 115$_{n2}$, 140$_{n3}$, 170$_{n3}$.

Be-dergâh, 8.

Bedre kazası, 456.

Belgrad, 2, 3, 4, 70$_{n1}$, 114, 116, 120$_{n1}$, 121, 122, 123$_{n2}$, 125, 126, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143$_{n2}$, 144, 145, 149, 235, 238, 272, 273, 276, 277, 281, 282, 283$_{n1}$, 284, 286, 288, 290, 291, 315, 320, 328, 379$_{n1}$, 518$_{n1}$, 522, 523$_{n1}$, 525, 526, 529, 530, 531, 534, 541$_{n1}$, 555, 569, 572, 612, 616.

Belgrad kalesi, 288, 289, 290, 326, 525$_{n3}$, 557.

Belgrad muahedesi, 250, 289, 295, 296, 326, 390$_{n1}$, 425, 426, 453.

Belgrad muharebesi, 139, 322.

Belgrad seferi, 136.

Belgorod, 58.

Belucistan, 173, 182$_{n2}$.

Bender, 6, 60, 63, 64, 65, 67, 68$_{n4}$, 70, 73 76, 78$_{n2}$, 83, 84$_{n2}$, 86, 90$_{n2}$, 93, 128, 256, 257, 260, 265$_{n2}$, 279, 291$_{n1}$, 292, 375, 378, 379, 380, 381, 382, 389, 405, 453,

518$_{n1}$, 535, 537, 540, 547, 550, 558, 559, 587 619.
Bender-Abbas, 173.
Bender kalesi, 47$_{n1}$, 372, 376, 383, 388, 424, 592.
Bender kapısı, 576.
Benefşe kalesi, bk. Menekşe kalesi, 104, 106$_{n1}$.
Benî Şihab ailesi, 433.
Berdâ, 188, 193, 198, 293$_{n1}$.
Berezina nehri, 56.
Berlin, 48, 355$_{n1}$, 493$_{n1}$, 573, 579.
Berrüşşam eyâleti, 432, 434.
Berriyyetü'ş-şam (Saya eyâleti), 605.
Berveçh-i Malikâne, 438.
Berveç-i Muhassılık, 438.
Beşara, 606.
Beşiktaş, 163, 165$_{n5}$, 166$_{n1}$, 190, 212, 329, 335, 338.
Beşiktaş Mevlevihanesi, 166.
Bevern, 134.
Beykoz, 546.
Beylerbeyi bahçesi, bk. Bağ-ı Ferah, 164$_{n3}$.
Beyoğlu, 330, 486.
Beyrut, 403, 434.
Beyşehir, 221, 265.
Biğados çiftliği, 16.
Bihke, 262.
Bihke kalesi, 2.
Birecik, 230$_{n1}$.
Birgi, 319.
Birinci Ağabölüğü, 204.
Birsen, 51.
Bitpazarı, 39, 205, 217.
Bizans imparatorluğu, 629.
Bizanslılar, 130.
Bodrum kalesi, 404.
Bog nehri, bk. Aksu, 63, 65, 259, 379$_{n1}$, 537.
Bogaverd, 229.
Boğaziçi, 132, 211, 213$_{n1}$.
Boğaziçi kaleleri, 480.
Boğaz hisarları, 586$_{n1}$.
Boğdan, 6, 11, 12$_{n4}$, 62, 65, 66, 67, 68$_{n4}$, 72, 73, 78, 79, 80, 81$_{n1}$, 92$_{n2}$, 101, 128, 129, 214, 262, 264, 265, 273, 291, 292, 293, 356, 360$_{n1}$, 362, 368, 373, 375, 378, 383, 384, 385, 414, 420, 424, 425, 426, 427, 454, 469, 475, 489, 495, 501, 502, 504, 422, 528, 535, 541$_{n1}$, 547, 548, 576$_{n1}$, 585, 587, 590, 592, 597, 629.
Boğdan (Bir nevi pâye), 90$_{n1}$.
Boğdan Boyarları, 292$_{n2}$, 427.
Boğdan hıristiyanları, 70.
Boğdan voyvodalığı, 56, 417.
Bohemya, 237, 353, 569.
Bolu, 317.
Bosna, 2, 17, 71, 72, 98, 100, 108, 109, 110, 137, 138, 145$_{n3}$, 253, 255, 262, 265, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 288, 290$_{n2}$, 322, 323, 390, 518$_{n1}$, 523$_{n1}$, 525, 528, 535, 541$_{n1}$, 570, 572, 578, 605, 615$_{n2}$.
Bosna eyâleti, 4, 100$_{n1}$, 102.
Bostancıbaşı, 27.
Bostancı hasekileri, 40$_{n1}$.
Bostancılar, 25, 205.
Bostancı ustası, 32.
Boyarlar, 129.
Boza suyu, 553, 554, 555, 566.
Bozcaada, 124, 208.
Bozok, 317, 436, 612.
Böğürdelen, 138, 523$_{n1}$.
Böğürdelen kalesi, bk. Sapaç kalesi, 290, 291.
Bölük süvarileri, 622.
Brandenburg elektörlüğü, 239, 244, 632.
Britanya adası, 240, 241, 352.
Bucak, 11, 12, 13, 14, 15, 18$_{n2}$, 74$_{n1}$, 291$_{n1}$, 385, 389, 422, 502$_{n1}$, 514, 527$_{n1}$.
Bucak kalesi, 424.
Bucak tatarları, 13$_{n2}$, 134, 519.
Budin, 95.
Buharî-hâne, 328.

Bukovina, 390$_{n1}$, 427.
Burc-ı zafer kalyonu, 399.
Burgaz kalesi, 483.
Bursa, bk. Hüdavendigâr sancağı, 20, 32, 44$_{n3}$, 45, 202, 214, 610.
Bükreş, 128, 129, 141, 385, 410, 411, 413, 416, 419, 420, 424$_{n2}$, 504$_{n1}$, 548, 549, 555, 568, 569, 570, 571.
Bütrinto, 146.
Büyük Çuka adası, 108$_{n1}$.
Büyük Kabartay, 423.
Büyük Kabartay Çerkesleri, 251$_{n2}$.
Büyükdere, 330$_{n1}$, 408$_{n1}$, 445, 540.
Büyük İspanya, 588$_{n2}$, 591$_{n2}$.

C

Caf aşireti, 459$_{n3}$.
Caferî mezhebi, 231, 234, 252, 299, 300, 301$_{n1}$, 303$_{n1}$, 306, 307.
Canik (Samsun), 436, 439, 450, 583, 609, 611.
Canik muhasılığı, 449.
Cebbarzâde ailesi, 610$_{n1}$.
Cebeci ve Cebeciler, 9, 32, 24, 25.
Cebeci askeri, 2.
Cebeci isyanı, 27.
Cebelüttarık boğazı, 247, 393.
Chamningy, 479$_{n1}$.
Cengiz sülâlesi, 406.
Cerce, 517.
Cerce muharebesi, 514.
Cernaut, 427.
Cetozuye kalesi, 129.
Cezayir ve Cezayirliler, 3, 59, 438, 501, 502, 564.
Cezayir-i Garb, 393.
Cezayir eyâleti, 4.
Cezayir korsanları, 469.
Cezayir ocağı, 4, 601.
Cezvitler, 256.
Cımpulung, 427.
Cibali yangını, 340.
Cidde, 431.
Cineviz Cumhuriyeti, 392$_{n1}$.
Cisr-i kebir kalesi, 276$_{n1}$.
Civanşir, 198.
Coussae, 322.
Cumhuriyet ordusu, 631.

Ç

Çağalazâde sarayı, 165.
Çağlayan, 163$_{n3}$, 213$_{n1}$.
Çam (kıt'a kayık), 435, 526.
Çanakkale, 43$_{n3}$, 124, 401, 402, 479$_{n1}$.
Çanakkale boğazı, 241, 342, 394, 401, 403, 476, 480, 578, 626.
Çanakkale kalesi, 482.
Çapan oğulları, 612.
Çapanoğlu ailesi, 436.
Çardak, 32.
Çardaklı mevkii, 329.
Çarha (öncü) cengi, 225.
Çarh-ı Felek (müdafaa aleti), 517.
Çarşanba, 156.
Çasar Eflâkı, bk. Küçük Eflâk, 290, 426.
Çatalca, 32.
Çehrin, 84$_{n3}$.
Çehrin kalesi, 63.
Çemişkezek, 197.
Çengel, 317.
Çengelköyü, 164$_{n3}$, 205.
Çerkaski adası, 293.
Çerkesler ve Çerkezistan, 2$_{n1}$, 11$_{n1}$, 15, 94$_{n2}$, 189, 250$_{n1}$, 448, 450, 583.
Çerkes Kirman kalesi, 97$_{n1}$.
Çernagora (Karadağ), 71.
Çernaviç, bk. Piçova, 66.
Çerniçe (Çeraniçe), 98.
Çeşme, 400, 431, 470, 626.
Çeşme harbi, 403.
Çeşme kalesi, 400.
Çeşme limanı, 476.
Çeşme mağlûbiyeti, 480.
Çeşme vak'ası, 400, 401.
Çetin kalesi, 275, 276.
Çetine, 98, 100.

Çıldır, bk. Akisha, 21, 174, 228, 302$_{n5}$, 303, 592.
Çıldır beylerbeyliği, 2.
Çıldır vilâyeti, 2.
Çıplak ada (Sfakleri), 398.
Çırağan, 212.
Çırağan yalısı, 390$_{n1}$.
Çırpıcı çayırı, 40.
Çifte hamam (Cağaloğlu hamamı), 328.
Çizmeciler tekkesi, 330.
Çorlu, 32, 35.
Çors (Kasaba), 179.
Çorum, 317.
Çölbeyliği (Selimiye ve Deyr-i Rahbe sancaklarına verilen isim), 3.
Çubuklu, 156$_{n3}$.
Çuka adası, bk. Seriko adası, 107, 108$_{n1}$, 146.
Çungar boğazı, 405.

D

Dadyan, bk. Mingreli, 377.
Dadyan prensliği, 2, 20.
Dago adası, 243$_{n1}$.
Dağıstan ve Dağıstanlılar, 173, 187, 188, 189, 190, 191$_{n2}$, 194, 195, 219$_{n2}$, 222, 227, 228, 231, 232$_{n1}$, 249, 256, 300, 303, 515$_{n1}$, 520, 582.
Dağlı halkı, 450.
Dalkılıç ağaları, 535.
Dalmaçya, 108, 123, 145$_{n3}$, 146, 245, 388$_{n1}$, 522, 616.
Damagan, 197.
Danimarka ve Danimarkalılar, 49, 50, 51, 95, 240, 243, 244, 361, 369, 465, 507$_{n1}$, 545, 572$_{n1}$, 634.
Danzig, 362, 579, 630, 632.
Darağacı (Tersanede), 482.
Dârü'c - cihad, Belgrad'a verilen isim, 136.
Darü'l-hadis medresesi, 156.
Davud Paşa semti, 33, 40$_{n2}$, 278.
Davud Paşa ordugâhı, 112, 113$_{n3}$, 375, 525.
Davud Paşa sahrası, 31, 110$_{n2}$.
Davud Paşa sarayı, 410.
Dayı, 5.
Defterdar burnu, 165$_{n3}$, 334.
Defterdar camii, 165$_{n3}$.
Defterdar kapısı, 339.
Dekkan, 311$_{n4}$.
Delhi, 299.
Deligöl, 591$_{n2}$.
Delvine, 109.
Demirci, 437.
Demirkapı, 127, 336.
Deniz levendleri, 624.
Derbend, 187, 190, 191, 192, 193$_{n1}$, 194, 232$_{n1}$, 435.
Derebeyi (yerli âyanlar), 318.
Dergâh-ı muallâ, 8$_{n1}$.
Dergezin, 175, 220.
Derne, 222, 223, 224, 226, 608.
Dertenk, 222, 608.
Derûhar, 197.
Deryay-ı sîm, 112.
Desna nehri, 58$_{n1}$.
Devlet-i Aliyye, bk. Devlet-i Osmaniyye, 59, 64$_{n1}$, 66, 71$_{n1}$, 77$_{n1}$, 84$_{n5}$, 85$_{n2}$, 93$_{n3}$, 97$_{n1}$, 102$_{n1}$, 115$_{n2}$, 140$_{n4}$, 141$_{n1}$, 144, 168$_{n1}$, 170$_{n3}$, 174$_{n1}$, 175, 219$_{n2}$, 222$_{n1}$, 279$_{n2}$, 280, 296$_{n3}$, 308, 371$_{n1}$, 374$_{n3}$, 490, 496$_{n1}$, 506$_{n1}$, 523$_{n1}$, 561, 570, 585, 588$_{n2}$, 589, 598, 606$_{n1}$, 611.
Devlet-i Osmaniyye, bk. Devlet-i Aliyye, 111, 280, 361, 551, 587.
Devşirme kanunu, 619.
Deyri Rahbe sancağı, 3.
Deyrü'l-kamer, 605.
Dimetoka, 93, 95, 382.
Dinyeper nehri, bk. Özi nehri, 55, 56, 57$_{n1}$, 58$_{n1}$, 63, 67, 78, 84$_{n1}$, 256, 376.
Dinyester nehri, bk. Turla nehri, 65, 74$_{n1}$, 79, 80, 258, 291, 376, 377, 379, 382, 547, 558, 585, 593.
Dissidenler, (Katolik mezhebinden olmıyanlar), 360.
Divanegân, 624$_{n2}$.
Divan-ı hümayun erkânı, 121.
Diyarbakır, 4, 123, 178, 218, 286, 306, 459$_{n3}$, 514, 612, 625.
Diyet Meclisi, 52, 356, 357, 359, 362, 630.
Dobiçe kalesi, 528, 535.
Doğu Akdeniz, 626.
Doğu Anadolu, 225, 439, 459, 460.
Doğu Karadeniz, 449.
Doğu İran, 172.
Doğu Lehistan, 53, 54.
Doğu Mora, 397.
Doğu Prusya, 55, 352.
Dolmabahçe, 329, 335.
Don Kazakları, 62, 422.
Don nehri, 97, 293.
Dorpat kalesi, 52.
Dömboviçe, 262.
Dragon, 273.
Dragman boğazı, 271.
Dragman camii, 211.
Drahos, 435.
Dresden, 54.
Dobruça, 580.
Dubniça, 109, 276$_{n2}$.
Dubrovnik, bk. Raguza Cumhuriyeti, 146, 586.
Duçum (Duleceylik), 224, 225.
Dukakin, 99, 100, 615$_{n2}$.
Dürranî devleti, 312.
Dürzi dağı, 605.

E

Ebher, 186.
Edigü Tatarları, 405.
Edirne, 11, 13, 16, 18, 19$_{n1}$, 20, 23, 24$_{n2}$, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 68$_{n4}$, 76, 79, 87, 88, 91, 92$_{n2}$, 93, 94, 103, 110, 115, 116, 122, 125, 126$_{n2}$, 128, 130, 131, 132, 136, 139, 140, 142, 147, 148, 152$_{n3}$, 153, 154$_{n1}$, 169, 278, 281, 285, 328$_{n2}$, 2335, 348, 375, 382, 392$_{n1}$, 421, 422, 495, 496, 524, 525, 528, 535, 556.
Edirne kapısı, 40, 366.
Edirne payesi, 234.
Edirne sahrası, 370$_{n1}$.
Edirne vak'ası I., 23, 24.
Edirne vak'ası II., 24$_{n2}$, 34$_{n2}$, 41, 209$_{n1}$.
Eflâk, 6, 67, 72, 73, 78, 79, 95, 114, 115, 119, 127, 128, 129, 140, 144, 262, 265, 273, 290, 356, 360$_{n1}$, 362, 383, 385, 389, 411, 414, 417$_{n2}$, 420, 424, 425, 453, 469, 475, 489, 501, 502, 504, 522, 523$_{n1}$, 526, 528, 530, 532, 535, 541$_{n1}$, 547$_{n2}$, 569, 570, 571$_{n1}$, 585, 576$_{n1}$, 587, 590.
Eflâk (bir nev'i pâye), 90$_{n1}$.
Eflâk hıristiyanları, 70.
Eflâk voyvodalığı, 6.
Ege denizi, 403, 476, 477.
Ege sahilleri, 4, 403, 627.
Eğine körfezi, 147$_{n1}$.
Eğridere, 30.
Eğridere palangası, 29.
Eğridir, 437.
Eğrikapı, 158.
Ehl-i sünnet mezhebi, 188.
Ejderhan, bk. Hacı Turhan, 145.
Eks-la-Şapel muahedesi, 237, 239, 344, 345, 351, 352.
Elbasan, 617.
Elcezire, 3.
Emnâbâd kasrı, 165.
Enderun ve Enderunlular, 156, 327, 388, 473, 612.
Enderun ağalığı, 624$_{n2}$.
Enderun hazinesi, 178.
Eranş Konte, 246.
Erbil, 223.
Erdebil, 180, 185, 188, 193.

Erdel, bk. Transilvanya, 66_{n3}, 95, 114_{n2}, 115_{n1}, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 273, 276, 277, 278_{n1}, 280, 282, 347, 427, 489, 547_{n2}.
Erdelen (Erdelân), 181, 182, 183, 186_{n2}, 193, 200, 219_{n2}, 222.
Ergene, 36.
Erivan, bk. Revan, 178.
Erzurum, 21, 22_{n2}, 30, 38, 173, 174, 175, 177, 195, 200_{n1}, 219_{n3}, 228, 302, 303, 305, 307, 309, 311, 377, 449, 459_{n2}, 460_{n4}, 584, 609, 611, 625.
Esâme (maaş cüzdanı), 619.
Esfendâbâd muharebesi, 457.
Eskişehir, bk. Sultanönü, 32.
Eskisaray baltacıları, 35.
Eski Timarhâne, 324.
Esma Sultan sarayı, 339.
Esterâbâd, 187, 191, 194, 458, 464.
Estonya, 52, 241, 243_{n1}, 244.
Eşikağası (kapıcılar kethüdası), 197.
Et meydanı, 25, 204, 206.
Evlâd-ı fâtihan, 32, 35.
Eyyüb, 110, 112, 156_{n3}, 212, 213, 217, 327.
Eyyüb türbesi, 25, 27.

F

Falcı, 80, 81.
Fano, 158_{n3}.
Faris (askerî sınıf), 2.
Fars, 458.
Fas, 601.
Faş kalesi, 326.
Fatih (semt), 156, 217, 327.
Fatih camii, 328.
Fatsa, 609.
Fazlı Paşa sarayı, 23.
Felemenk ve Felemenkliler, bk. Niderland, 1, 48, 553, 69_{n1}, 77_{n1}, 91, 94, 138, 140, 170, 235, 237, 238, 246, 248, 254, 255, 280, 344_{n1}, 465, 507_{n1}, 561, 569, 570, 572_{n1}, 594_{n1}, 599, 600, 601_{n1}.
Fenerli beyler (Rum tebaadan), 6.
Fener mevkii, 73_{n2}.
Fener Rum Beyleri, 73.
Ferahâbâd kasrı, 165.
Ferahan, 199.
Ferendos iskelesi, 122.
Fethülislâm, 278, 281, 282, 525_{n3}, 529, 530, 531, 532, 555, 557.
Fethülislâm palangası, 138.
Feyzullah Efendi medresesi, 327_{n1}.
Feyzullah Efendi vak'ası, 34_{n2}.
Fıkariyye fırkası, 429.
Fındıklı, 165_{n1}, 329, 330.
Filibe, 116, 132, 269_{n2}.
Filistin, 403, 431.
Fin körfezi, 50, 54.
Finlandiya, 48, 241, 243_{n1}, 244, 544.
Firkate, 266.
Flander, 246.
Florida, 634.
Florya, 206.
Foça, 4.
Fokşani, 386, 414, 415_{n2}, 459, 550, 552.
Fontenova mağlûbiyeti, 241.
Fontenova muharebesi, 352.
Fransa ve Fransızlar, 1, 20, 47, 48, 51, 75, 95_{n1}, 109, 114, 115, 117, 130, 131, 134, 139, 141, 150, 151, 158, 159_{n2}, 170, 189, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 254, 262, 263, 278, 279, 281, 283, 284, 288_{n1}, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 321, 322, 323, 324, 325, 342, 344, 348, 351_{n1}, 352, 353, 354, 357, 358, 361, 362, 366, 390_{n1}, 393, 413_{n1}, 451, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 475, 476, 478, 480, 481, 482, 484, 485, 486, 487, 488, 490_{n1}, 492, 493, 494, 497, 503, 505, 506, 507_{n1}, 511_{n1} 522, 559, 567, 571, 572, 580, 589, 590, 595, 629, 631, 633, 634, 635.

Fransa cephesi, 1.
Fransa ihtilâli, 574, 579, 594, 631, 632, 633.
Fransa inkılâbı, 570_{n1}, 632.
Fredrikskal kalesi, 95, 243.
Frostad meydan muharebesi, 53.
Frunholm kalesi, 243_{n2}.

G

Galata, 67_{n2}, 329, 330, 424, 477, 620.
Galata Mevlevihânesi kabristanı, 325.
Galatasaray, 328.
Galata zindanı, 205.
Galcaî (oymak), bk. Kılıçlar, 172.
Galiçya, 56_{n1}, 362, 427, 561, 630.
Garb ocakları, 3, 4, 102, 423, 593.
Gaston (kasaba), 396.
Gazi kale (Temeşvar'a halk tarafından verilen isim), 128.
Gazi Komukmir aşireti, 190_{n2}, 219_{n2}.
Gazze, 3, 431, 440, 512, 513.
Gazi Giray isyanı, 11.
Gediz, 436.
Gelibolu, 32, 131, 196_{n3}, 302, 495.
Gelincik kalesi, 326, 483.
Gence, 173, 174, 179, 183, 186_{n2}, 188, 193, 195, 196, 199_{n1}, 200_{n1}, 201, 219_{n2}, 222, 223, 227.
Gence kalesi, 229.
Gemlik, 602_{n2}.
Gerç, 445.
Geylân, 182, 187, 190_{n1}, 191, 194 195.
Giresun, 14.
Girit adası, 108, 207, 483, 522.
Girit seferi, 392_{n1}.
Giurgin, bk. Yergöğü, 529.
Golos körfezi, 147_{n1}.
Goltorp hanedanı, 295_{n1}.
Gorgi mevkii, 57.
Gotland adası, 243_{n1}.
Gönüllü (askerî sınıf), 2, 624_{n2}.
Gördös, 435.
Gördös boğazı, 107.
Gördös müstahkem kalesi, bk. Korent müstahkem kalesi, 104.
Göril, 377.
Göril bölgesi, 21.
Göril prensliği, 20.
Gözlöve, 256, 266.
Gnesen, 356_{n2}.
Graçova, 98.
Gradiçka, 275.
Grodno, 55.
Gulât-ı şia, 457.
Gurkanlı (Timurîler) ordusu, 299.
Gülhane daveti, 285.
Güğercinlik, bk. Kolombac, 3, 138.
Gümrü, 229_{n1}.
Gümü, 583.
Gümülcine, 323, 618.
Güney Anadolu, 316.
Güney Avrupa, 150.
Güney-Doğu Avrupa, 71.
Güney İran, 457.
Güney Kafkasya, 228, 469.
Güney Sırbistan, 149.
Güney Şirvan, 193.
Gürcistan ve Gürcüler, 2, 22, 24, 189, 228, 232_{n1}, 252, 303, 326, 371_{n3}, 417_{n2}, 419, 423, 460, 501, 502, 506_{n1}, 515_{n1}, 582, 587, 609.
Gürcistan hâdisesi, 22.
Gürcü prenslikleri, 2.
Gürcistan seferi, 20, 21, 23, 24_{n1}.

I

Irak ve Iraklılar, 176, 180, 219, 222, 223, 224, 225, 308, 331, 458, 463, 609.
Irak-ı Acem, 180, 200, 219, 458.
Irak-ı Arab, 3, 608.
Isfahan, 172_{n1}, 173, 174, 175, 182, 183, 184, 186, 195, 197, 198_{n4},

199$_{n1}$, 200, 220, 223, 231, 300, 312, 455, 456, 457.
Isparta, 436, 437$_{n1}$.

İ

İberya, 515$_{n1}$.
İbrail, 80, 292, 380, 384, 424, 453, 548, 549, 550, 552, 554, 556, 566, 580, 620.
İbrail kalesi, 389.
İbrim (İbrem), 518.
İçel, 316.
İfrindos, 146.
İğne Adası, bk. Niyo adası, 107.
İkinci Mirahur, 31.
İki tuğlu paşalık (Beylerbeğilik), 270.
İlbasan, 100, 439.
İlbasan Sancağı, 102.
İlhanîler, 155.
İlsavat, bk. Aksu, 379, 381.
İmdadiye-i hazariye, 437.
İmdadiye-i seferiye, 437.
İmrahor köşkü, 156$_{n3}$.
İmiretti, 377.
İnebahtı, 4$_{n2}$, 105, 106, 278$_{n2}$, 393$_{n1}$.
İnebahtı kalesi, 123$_{n2}$.
İnebahtı sancağı, 102.
İngilizler ve İngiltere, 1, 47, 48, 49, 53, 69$_{n1}$, 77$_{n1}$, 91, 94, 138, 139$_{n1}$, 140, 148, 150, 170, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 246, 247, 248, 253, 254, 255, 259, 261, 280, 342$_{n2}$, 344, 351$_{n1}$, 353, 355, 361, 369, 370, 371$_{n1}$, 390$_{n1}$, 393, 402, 451, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 475, 476, 481, 490$_{n1}$, 492, 493, 494, 500, 501, 502, 507$_{n1}$, 511$_{n1}$, 545, 559, 560$_{n1}$, 561, 569, 570, 572$_{n1}$, 573, 585, 588, 590, 591$_{n2}$, 593, 594, 627, 629, 632, 633, 634, 635.
İngirya, 241, 243$_{n1}$, 244.
İnlik, 532.
İnlik kalesi, 531.
İpek, 138, 528, 531.
İran ve İranlılar, 17$_{n1}$, 145, 147, 148, 150, 166, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 202, 203, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 242, 249, 251, 252, 253, 254, 256, 266, 280, 294$_{n2}$, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 318, 320, 321, 325, 331, 343, 365, 366, 436, 441, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 462, 463, 464, 608, 624.
İran seferi, 167, 172, 200, 214, 218, 250, 253, 256, 295, 317.
İrşova, bk. Hırsova, 3, 127, 278, 286, 530, 532.
İsakçı, 79, 80, 375, 380, 383, 410, 411, 554, 569$_{n1}$.
İsakçı kalesi, 424, 575.
İskenderiye sancağı, bk. İşkodra sancağı, 71, 100.
İskenderiye, 403, 502, 503, 509, 512, 515, 604, 605, 616$_{n1}$.
İsklavonya, 523$_{n1}$.
İskoçya, 240, 241, 352.
İsmail kalesi, 388, 411, 554, 555, 566, 574, 575, 576, 592, 616$_{n1}$.
İsmail mevkii, 12$_{n2}$, 292, 387, 411, 412, 447, 506$_{n1}$, 519, 522$_{n1}$, 527, 536, 537, 539, 540, 547, 548, 549, 556, 557, 558, 569$_{n1}$, 574, 577, 580, 585.
İsmail kasabası, 14, 15.
İsna, 518.
İspanya, 48, 117, 141, 143, 150, 235, 236, 238, 239, 241, 243, 246, 351$_{n1}$, 465, 466, 468, 493$_{n1}$, 507$_{n1}$, 546, 572, 573, 588$_{n1}$, 600 601, 633, 634, 635.
İspanya-Avusturya ihtilâfı, 248.
İspanya Burbonları, 236.

İspanya veraseti muharebesi, 47, 48, 52, 77$_{n1}$, 102, 240, 246, 248$_{n1}$, 322.
İsperlonga (İspinalonga) kalesi, 108.
İsporad adaları, 403$_{n2}$, 404.
İstanbul, 2, 8, 13$_{n3}$, 14, 16, 18, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 40, 43$_{n1}$, 44, 59, 64, 67, 68, 69, 70, 73$_{n1}$, 76, 78, 85$_{n1}$, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 101, 102, 111, 113, 114, 115$_{n2}$, 128, 132, 138, 139$_{n1}$, 140, 141, 146, 148, 149, 151$_{n1}$, 155, 156, 157, 158, 159$_{n4}$, 163, 166, 167, 169, 170, 175, 183, 185, 188, 189, 197$_{n1}$, 198$_{n4}$, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 207$_{n1}$, 211, 212, 214, 215, 216$_{n1}$, 221, 225, 230, 231, 232, 239$_{n1}$, 241, 243$_{n3}$, 244, 250$_{n1}$, 251$_{n1}$, 253, 254, 255, 258, 261, 267, 269$_{n1}$, 273, 276, 277, 278, 279, 280$_{n1}$, 283, 284, 285, 289, 294, 295$_{n1}$, 2300, 302, 307, 310$_{n3}$, 311$_{n1}$, 316, 317$_{n3}$, 323, 327, 328, 331, 332, 334, 335, 337, 340, 341, 345, 347, 354$_{n2}$, 356$_{n2}$, 354, 358, 361, 362, 366, 367, 368, 371$_{n1}$, 372. 373, 375, 381, 382$_{n1}$, 388, 389, 390, 397, 398, 401, 402, 407$_{n2}$, 408, 409$_{n2}$, 410, 412, 414, 415, 418, 420, 422, 423, 425, 426, 427, 435, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 459$_{n1}$, 469, 470, 471, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 486, 488, 493, 497, 500, 503, 507, 512, 516, 518, 519, 521, 522, 525, 528, 537, 539, 540, 541, 542$_{n2}$, 544, 546, 548, 549, 454, 560, 561, 565, 570, 571, 573$_{n1}$, 585, 595, 601, 602, 603, 604, 608, 609, 614, 620, 621, 629, 630, 633, 63[illegible]
İstanbul boğazı, 241, 342, 480.
İstanbul kapısı, 388$_{n1}$.
İstanbul muahedesi, 11, 68, 69, 94$_{n2}$.
İstanbul surları, 483.
İstanköy adası, 208, 258$_{n1}$, 404, 477.
İstavroz sarayı, 164$_{n3}$.
İstefe, bk. Teb, 103, 107.
İstendil adası, bk. Tinos - Tanos adası, 103, 104, 112, 464.
İstirya, 522.
İstralsund kalesi, 243.
İstuvart hanedanı, 352.
İsveç ve İsveçliler, 1, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63$_{n2}$, 65, 66, 68, 69, 70, 75, 83, 86, 90$_{n2}$, 92, 94, 95$_{n1}$, 150, 235, 241, 242, 243, 244, 246, 254, 283, 285, 294, 296$_{n2}$, 344$_{n1}$, 345, 346$_{n1}$, 353$_{n1}$, 361, 369, 465, 470, 474$_{n1}$, 491, 507$_{n1}$, 544, 544, 545, 546, 559, 561, 563, 572, 573, 574, 580, 585, 591$_{n2}$, 594, 600, 627, 629, 631, 632, 634, 635.
İsveç-Lehistan anlaşması, 53.
İsveç-Rus muharebesi, 49, 149, 241, 248.
İşkodra, 99, 146, 388, 435, 437, 439, 615, 616, 617.
İşkodra hıristiyanları, 98.
İşkodra sancağı, bk. İskenderiye sancağı, 71, 102.
İşpozi, 388$_{n1}$.
İtalya ve İtalyalılar, 158$_{n3}$, 236$_{n2}$, 238, 239.
İyoniyen adaları, 398.
İzmir, 4, 105$_{n1}$, 173, 244, 401, 602$_{n2}$.
İzmit, 32, 302, 303, 477.
İznik, 157.
İznikmit (İzmit), 157$_{n2}$, 302$_{n2}$.
İzom şehri (Dinyeper nehrinin sol sahilinde), 78.
İzvornik, 71, 100, 132, 137, 274.

H

Habeş, 438.
Habsburg Hanedanı, 631.
Hacer-i esved, 607.

Hac emîrliği, 630.
Hacıoğlu Pazarı (Pazarcık), 38_{n1}, 87, 211, 278, 389, 413, 419, 420, 575, 577.
Hacı Turhan, bk. Ejderhan, 145.
Hafsa, 36, 37_{n1}.
Haleb, 136, 158_{n3}, 166, 186, 202, 217, 305, 307, 432, 613, 614_{n1}, 625.
Haliç, 40_{n2}, 73_{n2}, 212_{n3}, 342, 480, 486.
Halil Paşa Yurdu, 11, 12.
Hanbelî mezhebi, 307_{n4}, 441.
Han Kışlası, 14.
Hanover hânedanı, 240, 632.
Hanover eyâleti, 353.
Han Tepesi, 375, 381, 383, 385, 554, 540.
Hanya limanı, 108_{n2}.
Harameyn muhasebeciliği, 147_{n2}.
Harem iskelesi, 164_{n2}.
Haremeyn evkafı, 333.
Harezm, 197.
Harir sancağı, 462.
Harami deresi, 32.
Hark deresi, 329.
Harkov, 58.
Hasan Paşa palangası, 138.
Has-bahçe, 43, 44_{n3}.
Hasköy, 342, 480.
Hasoda, 209.
Hasoda hazinesi, 157_{n1}.
Hasoda köşkü, 19.
Hatice Sultan sarayı, 40_{n2}.
Haydamaklar (Serseri çeteler), 360.
Haydarâbâd, 311.
Hayfa, 403, 433.
Hazail, 609.
Hazar Denizi, 178_{n4}, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 232_{n1}, 242, 249.
Hemedan, 181, 182, 183, 184, 185, 186_{n2}, 193, 197_{n1}, 199, 200, 219, 220, 221, 222, 310, 455, 457.
Hemedan kalesi, 198_{n4}.
Hemedan musalehası, 186.
Herat, 173, 197, 223.
Hersek, 72, 100, 123, 146, 253.
Hersek sancağı, 71, 98, 99.
Hes, 95, 134.
Hezargrad, 421.
Hırka-i saâdet odası, 525.
Hırka-i Şerif, 37_{n2}, 217.
Hırka-i Şerif odası, 562.
Hırsova, bk. İrşova, 127, 137, 419, 581, 582, 589.
Hırvat ve Hırvatistan, 124, 276_{n2} 388_{n1}.
Hicaz, 231, 431, 441, 510, 606, 607.
Hicaz emîrliği, 5.
Hicaz kıtası, 5.
Hindistan ve Hindliler, 299, 300, 301, 353, 355, 441, 511, 594_{n1}.
Hind Denizi, 183_{n5}, 466, 634.
Hind seferi (Nadir Şah'ın), 234.
Hisarcık bk. Kruçka, 138, 286, 287, 288.
Hoca Bey, bk. Odesa, 549, 587.
Hoca Bey limanı, 538_{n1}, 565.
Hoca Paşa yangını, 339, 340.
Hohenzolern hânedanı, 48, 239, 632.
Hollanda ve Hollandalılar, 49, 105_{n1}, 140, 239, 246, 247, 253, 254, 259, 261, 344, 351.
Holocvçin (Holovczya), 56.
Holştayn, 49_{n1}, 355_{n2}, 361.
Holstein-Gottorp ailesi, 244.
Honaz kalesi, 318, 319.
Horasan, 197, 223, 232, 310, 311, 312, 313, 458, 464.
Hosar ve Hosarlar, 273, 287_{n1}.
Hotin, 68_{n4}, 132, 291, 375, 379, 380, 382, 384, 387, 388, 424, 453, 495, 518_{n1}, 537, 541_{n1}, 543, 612, 619.
Hotin kalesi, 2, 292, 293, 372, 376, 377, 378, 383, 482, 522, 572.
Hoy, 179, 186_{n}, 193, 460_{n4}.
Hubertsbourg muahedesi, 342_{n2}, 356.
Humbaracı Bölüğü, 324.

Humbaracı ocağı, 316, 321, 323, 324, 478.
Humbaracı kışlası, 486.
Humbaracı teşkilâtı, 119_{n1}.
Hurpüşte, 204_{n1}.
Hurremâbâd, 182, 183_{n3}.
Huveyze aşireti, 186, 200, 219_{n2}, 222.
Huzeyl kabilesi, 607.
Hüdavendigâr sancağı, bk. Bursa, 32.
Hümayunâbâd kasrı, 165.
Hünkâr iskelesi, 156_{n3}.
Hüsrevâbâd kasrı, 165.

J

Jakovtsi mevkii, 61.
Jenab, 631.

K

Kâab aşireti, 459_{n3}.
Kabartay, 232_{n1}, 250_{n1}, 368, 377, 423, 515_{n1}, 520, 583.
Kabartay Çerkesleri, 251.
Kabartaylar (Büyük ve Küçük Kabartay), 293, 326, 417_{n2}, 582.
Kabataş, 330.
Kâbe, 36, 231, 233, 234, 299, 301_{n1}, 306, 307.
Kâbil, 299.
Kaçarlar, 313.
Kaçar Türkmen ailesi, 608.
Kadıbeli, 317.
Kadıköyü, 302.
Kadırga limanı, 339.
Kafkasya, 176, 177, 178, 187, 188, 189, 200, 222, 226, 232_{n1}, 250_{n1}, 251_{n2}, 303, 326, 366, 368, 406_{n2}, 423, 501, 520, 536, 593.
Kafkas cephesi, 582.
Kafkas dağları, 520.
Kafkas ihtilâli, 68_{n4}, 366.
Kâğıthane 156, 163_{n3}, 165_{n2}, 168, 211, 213, 474, 481.
Kâğıthâne suyu, 212.
Kâğızman, 229_{n1}.
Kahire, 432, 510, 514, 603, 604, 605.
Kâht, 200, 219_{n2}, 222, 227.
Kalafat, 411, 530.
Kalamata, 391, 392.
Kalas, 80, 384, 548, 580, 581, 590.
Kalgay, 14, 93, 445, 519.
Kalgaylık (Kırım hanlığında Han namzedi), 11_{n2}.
Kalkandelen, 270.
Kalmuklar, 62, 76, 94_{n2}, 293.
Kalmuk kuvvetleri, 63_{n1}.
Kalvinist hıristiyan mezhebi, 159_{n1}.
Kalyon, 266.
Kalyon levendleri, 624.
Kamaniçe, 47, 59, 376_{n1}.
Kamaniçe kalesi, 2.
Kamâme, 151.
Kamange kalesi, bk. Kamenizaton kalesi, 67, 76, 84, 85, 92.
Kamenizaton kalesi, bk. Kamange kalesi, 67.
Kanada, 353.
Kancabaş (gemi), 266, 267.
Kandiye, 179_{n1}, 392_{n1}.
Kandiye kalesi, 108.
Kandehar, 172, 175, 299, 313, 455.
Kanlıca körfezi, bk. Bahayî körfezi, 156_{n3}.
Kantemir yurdu, (Özi nehri kenarında), 64.
Kapı kethüdası, 370.
Kapukulu askerleri, 2, 7.
Kapukulu ocakları, 7, 87, 103, 201, 273, 278, 285, 316, 321, 334, 375, 499, 619.
Kapukulu süvarileri, 120, 622.
Kapusen kilisesi, 290_{n1}.
Karaağaç, 213.
Karabağ, 186_{n2}, 193, 198.
Karabayır ordugâhı, 36.
Karacadağ (Karadağ'ın Osmanlı vesikalarındaki imlâsı), 71.
Karaçuvalan, 458, 459, 608.
Karadağ ve Karadağlılar, 3, 67, 72,

98, 99, 100, 101, 123, 124, 277, 368, 377, 388$_{n1}$, 391$_{n}$, 408, 617$_{n1}$.
Karadağ asîleri, 101.
Karadağ hıristiyanları, 70, 71.
Karadağ isyanı, 71, 98.
Karadeniz, 2, 30, 49$_{n1}$, 77$_{n1}$, 101, 145, 253, 262, 263, 267, 293, 295, 326, 362, 372, 408, 417, 423, 445, 449, 450, 451, 470, 474, 475, 476, 477, 479, 483, 490$_{n2}$, 507, 520, 537, 545, 563, 564, 565, 583, 588$_{n2}$, 627, 629.
Karadeniz boğazı, 483, 546$_{n1}$, 626.
Karakulukçu, 619.
Karalar köyü, 204, 518.
Karaman, 136, 156$_{n2}$, 267.
Karamollaoğlu kuvvetleri, 614.
Karanlık mescid, 330.
Karantinehâne, 530.
Karaosmanoğulları, 436, 612, 613.
Karasakal geçidi, 228.
Karasu, 408, 409, 419, 490.
Karayuva, 541$_{n1}$.
Kareliya, 544.
Karıştıran, 32, 36.
Karinâbâd, 422, 425.
Karlıeli, 4$_{n2}$, 109, 146.
Karlıeli sancağı, 141$_{n2}$, 167$_{n1}$.
Karlofça, 68, 111, 117, 118, 121.
Karlofça muahedesi, 1, 5, 6, 8, 9, 11, 15, 47, 48, 70, 72, 76, 83$_{n1}$, 97, 101, 110, 111, 114, 126, 140, 170, 235, 237, 238, 241, 245, 247, 248, 257, 280, 284, 315, 320, 321, 374, 626.
Karloviçe, bk. Karlofça, 290$_{n2}$.
Karolya, 241, 243$_{n1}$, 244.
Kars, 21, 174, 177, 200$_{n1}$, 201, 228, 229, 202$_{n5}$, 305, 306, 310, 359$_{n2}$.
Kars kalesi, 304.
Kartal, 375, 385, 387, 427, 620.
Kartal mağlûbiyeti, 410.
Kartal (Larga) muharebesi, 386, 388, 389, 426.
Kartal ordugâhı, 287.
Kartal sahrası, 87, 265$_{n2}$, 386.
Karteli, 222, 277.
Kartil, 515$_{n1}$.
Kasımiyye fırkası, 429, 432.
Kasımpaşa, 329, 330, 477.
Kasımpaşa mezarlığı, 159$_{n1}$.
Kasr-ı Süreyya, 165.
Kasr-ı Şirin, 608.
Kastamonu, 324, 325.
Kastro, 403n_1.
Kâşan, 182, 183, 406$_{n1}$.
Kaşıkçılar kapısı, 204.
Kataro, 101.
Katolik mezhebi, 357, 359, 360.
Kavala, 378$_{n1}$.
Kavala kalesi, 128$_{n1}$.
Kavşan, 375, 405, 456.
Kaya Sultan yalısı, 302.
Kayık köprü sistemi, 342, 480.
Kaynarca muahedesi, 404, 410, 424$_{n1}$, 425, 427$_{n2}$, 437, 445, 446$_{n1}$, 448, 452, 453, 462, 465, 467, 473, 474, 475, 501, 502, 506$_{n1}$, 521, 582, 590, 592, 620, 623, 629.
Kazaklar, 70, 94$_{n2}$, 145, 251, 265, 501.
Kazak kuvvetleri, 63$_{n1}$.
Kazak ülkeleri, 252.
Kazan akçası, 12.
Kazan Tatarları, 407$_{n1}$.
Kazancıbaşı mahallesi, 330.
Kazvin, 173, 175, 197, 219, 309.
Kefalonya adası, 245.
Kefe, 255, 256, 257, 266, 267, 405, 408, 444, 483, 565.
Kelat, 310.
Kelat kalesi, 223.
Kelez, 319.
Kenzova, 276$_{n2}$.
Kerbelâ, 306.
Kerç, 409, 417, 418, 422, 488, 565.
Kerç (Kerş) boğazı, 2, 67.
Kerç (Kerş) kalesi, 3, 326, 423, 445.
Kerden karargâhı, 309.
Kerkük, 223, 224, 226, 302, 460, 462.

Kerkük kalesi, 303.
Kerkük muharebesi, 225, 227.
Kernal kalesi, 300$_{n2}$.
Kernal muharebesi, 299.
Kerson, 423$_{n1}$, 469, 470, 471, 501. 538.
Kerson mulâkatı, 469.
Ker suyu, 191.
Keşmir, 594$_{n1}$.
Kıbrıs, 7, 40$_{n1}$, 44$_{n3}$, 338, 432$_{n1}$, 522.
Kıbrıs eyâleti, 42, 43.
Kılburun, 281$_{n1}$, 422, 520, 526, 536, 565.
Kılburun gölleri, 504.
Kılburun kalesi, 77$_{n2}$, 256, 257, 266, 417, 423, 445, 535.
Kılburun memlehaları, 501.
Kılburun vak'ası, 520.
Kılıçlar (oymak), bk. Galcaî, 172.
Kınna, 518.
Kırım, 12, 13, 14, 33, 58, 60, 63, 68$_{n4}$, 69, 73, 76, 78, 81, 83, 86, 242, 250$_{n1}$, 251$_{n1}$, 253, 255, 256, 257, 262, 263, 265, 267, 273, 284, 294$_{n2}$, 326, 366 372, 374, 375, 385, 386, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 413$_{n1}$, 417$_{n1}$, 418, 419, 422, 423, 425, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451$_{n2}$, 452, 453, 462, 467$_{n2}$, 468, 469, 470, 479$_{n1}$, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495$_{n2}$, 496$_{n3}$, 499, 500, 504, 505, 506$_{n1}$, 507, 519, 521, 522, 536, 537, 541, 543, 544$_{n1}$, 564, 565, 573, 576$_{n2}$, 584$_{n1}$, 588$_{n2}$, 592, 593, 603, 609, 610, 611$_{n1}$, 619, 626, 629, 633, 634, 635.
Kırım hâdisesi, 32.
Kırım hanlığı, 11, 70, 443.
Kırım kuvvetleri, 15, 69.
Kırım mes'elesi, 11.
Kırım Tatarları, 15, 94$_{n2}$, 134, 293, 404.
Kızılbaş kuvvetleri, 173$_{n1}$.
Kızılbaşlar, 176$_{n2}$, 227.
Kızılbaş memleketi, 190$_{n1}$.
Kızılelma, 373.
Kızıltaş (Taman adası önünde), 2 326.
Kız kulesi, 334, 338.
Kızlar kalesi, 520.
Kiklad adaları, 103, 107.
Kili, 13$_{n2}$, 292, 575, 580.
Kili kalesi (Kiliya kalesi), 389, 424, 554, 574, 592.
Kilidü'l-Bahr kalesi, 11$_{n2}$.
Kilis, 71, 100.
Kilis sancağı, 99.
Kinez (Prens), 72$_{n1}$.
Kirman, 173, 197$_{n1}$.
Kirmanşah, 176, 180, 181, 182, 183, 186$_{n1}$, 193, 199, 200, 219, 221, 222, 223$_{n1}$.
Kirmastı, 602$_{n2}$.
Kiyev, 58, 515$_{n1}$.
Kiyev kalesi, 57$_{n1}$, 97$_{n1}$.
Klement (Clemente), âsi Arnavutlar, 270$_{n1}$.
Klev dukalıkları, 239, 632.
Klişov meydan muharebesi, 52.
Klobuk, 99.
Koban (Kuban), 250$_{n1}$, 262, 377, 407$_{n2}$, 419, 423, 444$_{n1}$, 452, 469, 490, 493, 494, 499, 502, 519, 528, 536, 541, 591, 593.
Koban hanlığı, 519.
Koban nehri, 2$_{n2}$, 2$_{n1}$, 251$_{n2}$, 253$_{n1}$, 490$_{n2}$, 501, 592.
Kocabaşı, 434$_{n1}$.
Kocaeli sancağı, 157$_{n2}$, 302$_{n2}$.
Kodak mevkii, 259
Kolejvar, 159$_{n1}$.
Kolomak, 58.
Kolombac, bk. Güğercinlik, 3.
Komanova, 270.
Komodor, 392.
Konya, 24$_{n2}$, 256$_{n1}$.
Korent geçidi, 103.
Korent müstahkem kalesi, bk. Gördös müstahkem kalesi, 104.

Korfo adası, 109, 114, 122, 123, 146, 245, 617$_{n2}$.
Korfo kalesi, 122.
Korfo seferi, 110.
Korilya, 515$_{n1}$.
Korlanda, 355$_{n1}$
Korna, 3, 17.
Koron, 105, 394, 395, 396.
Koron körfezi, 392$_{n1}$.
Korsika adası, 392$_{n1}$.
Korta sarayı, 128.
Koryenik, 98.
Kosniçe, 276$_{n2}$.
Kosova, 138, 269.
Kostantiniyye, 485.
Kotor (Kataro), 100, 123.
Koyun adaları, 398, 399.
Kozluca, 421, 577, 580.
Kozluca mağlûbiyeti, 420.
Kölemen ocağı, 439.
Körfez (Korfo) adası,
Köril prensliği, 2.
Köysancak, 458, 462.
Kronştad, 392.
Kruçka, bk. Hisarcık, 287.
Kuban, 372.
Kudüs, 3, 296, 606$_{n1}$.
Kule, 411.
Kule kapısı, 330.
Kul kethüdası, 29.
Kul taifesi, 37.
Kum, 182, 183.
Kumuklar, 226.
Kur'an-ı Kerim, 32, 41.
Kurs, 58.
Kurşunlu mahzen, 330.
Kuruçeşme, 165$_{n3}$.
Kuşadası, 4.
Kuzey Afrika, 3, 4.
Kuzey Amerika, 32.
Kuzey Avrupa, 150, 241, 242, 634.
Kuzey Bosna, 275.
Kuzey Bulgaristan, 272.
Kuzey Dağıstan, 242.
Kuzey-Doğu Anadolu, 2.
Kuzey Kafkasya, 293, 423.
Kuzey Karadeniz, 57.
Kuzey Sırbistan, 144.
Kuzey Şirvan, 193, 194.
Küçük Alioğulları, 613
Küçük Alioğlu isyanı, 614.
Küçük Çuka adası, 108$_{n1}$.
Küçük Eflâk, bk. Çaşar Eflâkı, 141, 144, 235, 238, 289, 390, 426, 522, 570.
Küçük İspanya, 588$_{n2}$.
Küçük Kabartay, 423.
Küçük Kabartay Çerkesleri, 251$_{n2}$.
Küçük Kaynarca (Kasaba), 422.
Küçük Kaynarca muahedesi, 422, 443.
Küllük, 100.
Kür (Kur) nehri, 193, 194, 227.
Kürbed köyü, 304.
Kürçay, 228.
Kürd aşireti, 7, 316.
Kürd iskânı, 7.
Kürd kuvvetleri, 135, 180.
Küri, 178, 186$_{n2}$, 188.
Küri kalesi, 228.
Kürican (Kurican) muharebesi, 220.
Kürican sahrası, 220.
Kürkçü kapısı, 330.
Kütahya çinileri, 157, 617$_{n2}$.
Kütays kalesi, 21, 423.

L

Lağımcı kışlası, 486.
Lâğımcı ocakları, 316, 478.
Lahor, 299.
Lahsa, 233.
Lâle-i Rumî, 168$_{n1}$.
Lanis Burnu, 108$_{n2}$.
Lazarethane, 531, 532, 534, 535, 548, 555.
Lazarethane istihkâmları, 530.
Lehistan ve Lehliler, 2, 6, 11, 12, 15, 18$_{n2}$, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 66, 67, 69, 74, 75, 77$_{n1}$, 78, 83$_{n1}$, 84, 90$_{n2}$, 91, 92, 94, 95$_{n1}$, 114$_{n2}$, 115, 149, 235, 241, 242, 243, 244, 245, 251, 252, 258$_{n1}$, 259, 283, 291, 296$_{n2}$, 351, 352, 353$_{n1}$, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 369, 370, 371$_{n2}$, 372, 374, 376$_{n1}$, 377, 378, 381, 383, 404, 413, 425, 427, 467, 522, 549, 559, 561, 573, 579, 582, 594, 629, 630, 631, 632.
Leh kıralhığı, 72.
Lehistan Prusyası, 362.
Lehistan seferi, 38$_{n,1}$ 211.
Lehistan veraseti muharebesi, 236, 238, 250, 261, 263, 283$_{n2}$.
Leipzig, 54.
Leningrad, bk. Petersburg, 242, 362.
Leontari, 396$_{n1}$.
Lepanto, bk. İnebahtı, 396.
Lepanto sahili, 245.
Lesnaya, 57.
Lesnaya muharebesi, 57.
Levendler, 316, 317.
Levend çiftliği, 504.
Levend faaliyeti, 3.
Levend ocağı, 624.
Leylan (Leilan), 226.
Lezkiler, 250$_{n1}$, 300.
Lezki taifesi, 177, 187, 189, 193, 231.
Liberumveto, 251$_{n3}$, 360.
Lido, 165$_{n3}$.
Liflandiye, 515$_{n1}$.
Lihtenştayn, 134.
Lil havalisi, 246.
Limni adası, 124, 199, 401, 402, 403, 618.
Limni kasabası, 403$_{n1}$.
Litvanya ve Litvanyalılar, 49, 51, 55, 83$_{n1}$, 241, 243, 244, 362, 630.
Lobin, 99.
Lodomisya eyâleti, 427.
Logoş, 534.
Lom suyu, 262.
Londra, 394$_{n2}$.
Londra, 352, 493.
Loren dukalığı, 245.
Lori, 179.
Lori burnu, 267.
Luristan, 181, 182, 183, 186$_{n2}$, 200, 219$_{n2}$, 222, 313, 459$_{n1}$.
Luristan eyâleti, 181.
Lüblen, 52.
Lübnan, 605.
Lüksemburg, 484.

M

Mabeyn kapısı, 210.
Macaristan ve Macarlar, 95, 114, 117, 126, 130, 131, 132$_{n3}$, 144, 159$_{n1}$, 235, 239, 272, 276, 277, 280, 282, 290, 347, 360, 479$_{n1}$, 480, 489, 569.
Maçin, 554, 580, 581, 582.
Maçin muharebesi, 593.
Maçin sahrası, 589.
Maçin vak'ası, 591$_{n2}$.
Magosa kalesi, 44$_{n3}$.
Magribî askerleri, 441.
Mahbub (Bir nevi lâle soğanı; lâle isimleri hakkında bk. s. 169, not. 1), 169.
Mahmud Paşa camii, 339.
Makedonya, 130$_{n1}$, 391.
Malatya, 7.
Malta, 251$_{n2}$.
Malveziya, 392.
Malya burnu, 180$_{n1}$, 397$_{n1}$.
Manastır, 138.
Manavgat, 7.
Manisa, 436, 613.
Manya ve Manyalılar (Manyotlar), 391, 392, 434.
Manya limanı, 394.
Maraş, 136, 278$_{n2}$, 316.
Maraş eyâleti, 614$_{n1}$.
Mardin, 219, 220.
Marmara Denizi, 32, 476.
Martalos-başılık, 130.
Martaloslar, 130$_{n1}$.
Matyalılar, 396$_{n1}$.
Mavromihalioğlu limanı, 394$_{n2}$.
Mazenderan, 183, 187, 191, 194.

Medine, 5, 431, 433, 442.
Mehadiye (Muhadiye), 127, 137, 281, 282, 531, 532, 533, 535, 548, 549, 555.
Mehadiye boğazı, 132, 137, 281, 530.
Mehadiye kalesi, 133.
Mehadiye muharebesi, 281.
Mekke, 5, 301$_{n1}$, 429, 442, 457, 606, 607, 608.
Mekke Şerifleri, 5.
Mekri, 186$_{n2}$.
Memleketeyn, 585.
Meldelçin aşireti, 459$_{n3}$.
Menekşe kalesi, bk. Benevşe kalesi, 106, 107.
Menekşe-Benevşe limanı, 397.
Meraga, 185, 186$_{n2}$, 193.
Meraga sancağı, 181.
Merend, 179, 186$_{n2}$, 193.
Meşhed, 173, 197, 310, 312, 464.
Mevkufat kalemi, 114$_{n1}$.
Mevlüd alayı, 204.
Mısır ve Mısırlılar, 5, 215, 316, 403, 404, 429, 430, 431, 432$_{n1}$, 433, 436, 438, 440, 469, 502, 503, 507, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 516, 518, 519, 545, 597, 599, 603, 604, 613, 615.
Mısır kuvvetleri, 135.
Midilli adası, 341, 398, 403, 477.
Mihaliç, 32, 602$_{n2}$.
Mihrâbâd, 156$_{n3}$.
Mikoni adası, 103$_{n1}$.
Milan adası, 247.
Milan dukalığı, 238, 239.
Mingreli, bk. Dadyan, 377.
Minorka adası, 247, 393, 634.
Mirili levendleri, 317.
Mirzalar, 406$_{n1}$.
Misistra, 394$_{n2}$.
Misivri, 562$_{n1}$.
Miüs, 293$_{n1}$.
Mogan ordugâhı, 231.
Mogan sahrası, 233$_{n1}$, 299.
Mohilev, 57.
Mohilov kasabası, 522.
Monemvaziya (Menekşe limanının diğer bir adı), 397$_{n1}$.
Mondros limanı, 403.
Mondros mütarekesi, 403$_{n1}$.
Montenegro (Karadağ), 71.
Mora, 97, 101, 102, 105, 107, 110, 111, 122, 124, 126, 130, 143, 145, 146, 235, 245, 246, 315, 319, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 431, 434, 435, 438, 453, 499, 500, 518$_{n1}$, 522, 545, 627.
Mora fethi, 108.
Mora istilâsı, 105.
Mora ısyanı, 434.
Mora kaleleri, 103.
Mora kasteli, 103, 106.
Mora seferi, 108, 109, 110, 117, 147.
Morava köprüsü, 133.
Morava suyu, 138, 286.
Moskovlar ve Moskova, 22$_{n2}$, 42, 56. 57, 58, 59, 67, 69, 70$_{n1}$, 74$_{n1}$, 91, 177, 190, 242, 522.
Moskov devleti, 293.
Moskov seferi, 18$_{n2}$, 43.
Mudanya, 32, 602$_{n1}$.
Mudon, 105, 106, 107, 394$_{n2}$, 396, 397.
Muğla, 436.
Muhammediyye, 509.
Mukaddes haç, 250$_{n1}$.
Musul, 4, 174, 225, 227, 302$_{n5}$, 304, 625.
Muşkara, 147, 156, 327.
Müntefik aşireti, 462, 463, 609.
Mürted adası, 563, 564, 627.
Mütesellimler, 10.

N

Nablüs, 3, 431, 433.
Nahcivan (Nahcuvan), 178, 186$_{n2}$, 193, 222.
Nakşa (Naksos) adası, 403$_{n2}$.
Nakşepâre (Nakşa ve Pare adalarının Osmanlı vesikalarındaki adı), 403$_{n2}$, 413.
Nansi dukalığı, 245.
Napoli, 236, 247, 351$_{n1}$.
Napoli dukalığı, 238.
Napoli hükümeti (Sicilyateyn), 588.
Narda, 123.
Narda kalesi, 141$_{n2}$.
Narda körfezi, 237$_{n1}$.
Narva, 244.
Narva kalesi, 50, 51, 52.
Narva meydan muharebesi, 50, 55.
Navarin, 396, 398.
Navarin harbi, 123.
Navarin kalesi, 397.
Navarin meydan muharebesi, 121, 122.
Necd, 607.
Necd kıt'ası, 441.
Necef, 233, 306.
Nederland, bk. Felemenk, 140$_{n4}$, 599.
Nehâvend, 181, 186$_{n2}$
Nemçe ve Nemçeliler (Avusturahlar), 47$_{n1}$, 69$_{n1}$, 95, 111, 112, 113$_{n1}$, 115$_{n1}$, 118$_{n1}$, 119, 128, 129, 130, 135$_{n2}$, 140$_{n3}$, 141, 142, 151$_{n1}$, 170$_{n3}$, 261, 268, 271, 274, 276, 277, 283, 414, 522, 523$_{n1}$, 526, 531, 534, 556, 561, 568, 569, 570.
Neşatâbâd, 165.
Nevesin, 99.
Nevşehir, 156, 327.
Niğde, 156, 221.
Niğebolu, 268, 411, 522, 571$_{n1}$.
Nikoç ailesi, 72$_{n1}$.
Niksar, 317.
Nikşik, bk. Onogosta, 99.
Nil nehri, 513.
Nis, 239.
Niş, 116, 133, 135, 136, 139, 142, 144, 147, 149, 261, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 277, 278, 279, 281, 286, 289, 320, 326, 528, 529, 531, 556, 612.
Niş kalesi, 269, 316, 525$_{n3}$.

Nişancı, bk. Tevkiî, 148.
Nişancı camii, 327.
Niştat muahedesi, 241.
Niyazova kalesi, 190$_{n1}$.
Niyemen nehri, 55.
Niyemirov - Niemirov (Osmanlı tarihlerinde Nimrave), 259, 262, 268, 274, 279$_{n2}$, 296$_{n2}$.
Niyemirov konferansı, 263.
Niyo adası, bk. İğne adası, 107.
Nizam-ı Cedid askeri, 24$_{n2}$.
Nizam-ı Cedid teşkilâtı, 485.
Nogaylar, 11, 12, 491.
Nogay kuvveti, 407.
Nogay Tatarları, 11, 124.
Nograd, 515$_{n1}$.
Norveç, 243, 291, 634.
Nova (Nove), 99, 124.
Novi, 535.
Novi kalesi, 137.
Novi Stanilişce, 81.
Nureddin Sultan (Kırım hanlığında ikinci veliahd), 11$_{n2}$, 14, 445, 519.
Nur-i Osmanî camii, 328, 336.

O

Ocak Ağaları, 29.
Ocak Çorbacıları (Bölük kumandanları), 44.
Ocak kethüdası, 333.
Ocaklı (Yeniçeriler), 282$_{n1}$.
Oçakof (Oczakov) kalesi, bk. Özi kalesi, 263, 482
Oder nehri, 243$_{n1}$.
Odesa, bk. Hocabey, 549.
Ohri, 100, 269, 439, 615$_{n2}$, 616.
Okçularbaşı (semt), 218.
Ok Meydanı, 481, 483.
Olt nehri, bk. Aluta nehri, 144.
Olti vilâyeti, 21.
Onna, 572.
Onogosta, bk. Nikşik, 99.
Onogoşta kalesi, 98.

On yedinci Ağa Bölüğü, 204.
Orbat (Ordubad), 185, 186$_{n2}$, 193, 228.
Orel, 94$_{n2}$.
Orel suyu, 97$_{n1}$.
Orsova-Orşova, 522, 530.
Orta Anadolu, 612.
Orta camiî (semt), 156, 203.
Orta İran, 313.
Orta kapı, 206.
Ortaköy, 165$_{n3}$, 166$_{n1}$.
Orta Lehistan, 55.
Orta Macar memleketleri, 114$_{n2}$.
Orta Macaristan, 131.
Ortodokslar ve mezhebi, 359, 391, 424, 425.
Osmanlı ve Osmanlılar, Devleti, Hükûmeti, İmparatorluğu, 1, 2, 3, 5, 6, 7, 13$_{n2}$, 17$_{n1}$, 21, 47$_{n1}$, 48, 49, 51, 58, 59, 60, 61$_{n2}$, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73$_{n2}$, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84$_{n3}$, 85, 89, 90, 91, 95, 98, 101, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 115, 118$_{n1}$, 119. 120, 122, 124, 125, 126, 130, 134, 135, 136, 138, 140, 142, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 158, 159$_{n1}$, 170, 173, 174, 175, 176, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232$_{n1}$, 233, 234, 235, 236$_{n1}$, 237, 238, 239, 239, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 274, 277, 278, 279, 281$_{n1}$, 282, 286, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 308, 309, 311, 312, 315, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 344$_{n1}$, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 354, 357, 358, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 374, 375, 377, 379, 380, 382, 383, 385, 387, 388$_{n1}$, 390, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 414, 415, 416, 417, 419, 423, 424, 425, 426, 429, 431, 433, 434, 436, 443, 444, 445, 447, 449, 451, 452, 456, 458, 460, 462, 463, 465, 467, 468, 469, 470, 476, 477, 479, 480, 482, 485, 487, 488, 489, 491, 492, 493, 494, 499, 500, 501, 502, 504, 507, 511$_{n1}$, 512, 515, 517, 519, 520, 521, 522, 523$_{n1}$, 524, 530, 532, 533, 534, 535, 537, 538, 543, 544, 545, 546, 549, 553, 554, 559, 560, 561, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 579, 580, 581, 582, 583, 585, 587, 588, 589, 590, 593, 594, 595, 597, 598, 599, 600, 601, 603, 604, 607, 608, 615, 621, 624, 625, 626, 627, 629, 630, 631, 633, 634, 635.
Osmanlı - Avusturya harbi, 138, 248.
Osmanlı Hıristiyanları, 80.
Osmanlı-Rus harekâtı (Hazer denizi tarafında), 190.
Osmanlı-Rus harbi ve muharebesi, 159$_{n1}$, 234, 248, 249, 258, 263.
Osmanlı-Rus ihtilâfı, 192, 249.
Osmanlı-İsveç ittifakı, 69$_{n2}$, 294, 295.

Ö

Özbek, 594$_{n1}$.
Özel adası, 243$_{n1}$.
Özi eyâleti, 6, 13$_{n2}$, 32, 59, 65, 70$_{n1}$, 78, 93, 139$_{n1}$, 141, 264, 281$_{n1}$, 292$_{n1}$, 366, 367, 372, 375, 376, 380, 453, 501, 504, 518$_{n1}$, 519, 535, 539, 541, 542, 543, 547, 548, 565, 591$_{n2}$, 593, 620.
Özi boğazı, 267.
Öziçe, 271.
Özi kalesi, bk. Oçakof kalesi, 63, 64, 255, 259$_{n2}$, 260, 263, 265, 266, 267, 383, 387, 423$_{n1}$, 482, 483, 484, 520, 537, 538, 540, 546, 587, 588$_{n2}$, 592, 593.
Özi kırı, 453, 592.
Özi nehri, bk. Dinyeper, 11, 57, 64, 68, 76, 84$_{n1}$, 97$_{n1}$, 259$_{n2}$, 379$_{n1}$, 423, 469, 470, 522, 533$_{n1}$.

P

Palanga, 587.
Pançova, 127, 131, 132, 133, 137, 533, 534, 535, 555.
Paris, 138, 162, 235, 296, 323.
Paris muahedesi, 353, 355, 466, 634.
Paros (Pare) adası, 403.
Pasarofça, bk. Pozorofça, 3, 142, 144, 290.
Pasarofça barışı ve muahedesi, 125, 132, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 170, 235, 237, 238, 243$_{n3}$, 246, 248, 250, 279, 280, 281$_{n2}$, 284, 316, 320, 322, 325, 426, 570.
Paşa Kapısı, bk. Bab-ı Âli, 19$_{n2}$, 25, 26$_{n1}$, 30, 42, 101, 102, 165$_{n5}$, 215, 334, 339, 340$_{n3}$, 468, 505.
Patçine (kasaba), 138.
Patras, 396.
Patras muharebesi, 395.
Patras Rumları, 396.
Patrona ihtilâli, 167, 199, 204, 331.
Payas, 613, 614, 615.
Pazarcık (Hacıoğlu pazarı), 389$_{n1}$, 412.
Peri kalesi, 457.
Persa Palangası, 272.
Petersburg, bk. Leningrad, 83$_{n1}$, 242, 264$_{n2}$, 355$_{n2}$, 362, 393$_{n1}$, 409, 415, 420, 446, 447, 466, 467, 515$_{n1}$, 521, 522, 591, 594$_{n1}$.
Petrovka mevkii, 61.
Petro Varadin muharebesi, 322.
Peyiba adası, 237, 238, 239, 247.
Piçova, bk. Çernaviç, 65, 66.
Pilniç beyannamesi, 632.
Pire, 398.
Pirezen adası, 533$_{n1}$, 538$_{n1}$, 539, 541.
Pirezen suyu, 591$_{n2}$.
Pizren, 99, 100, 138, 269, 439.
Plamota (Palamidi) kalesi, 104.
Podgoriçe, 388$_{n1}$.
Podolya, 55, 78, 252, 362, 365, 376, 382.
Polonya, 244.
Poltava, 58, 60, 61, 62, 67.
Poltava kalesi, 61.
Poltava mağlûbiyeti, 78$_{n2}$.
Poltava muharebesi, 48, 61, 62, 65, 67, 70, 73, 75, 244.
Pomeranya eyâleti, 48, 92, 243, 353.
Po nehri, 236.
Portekiz, 466.
Port Mahon limanı, 393.
Potkalı Kazakları, 13, 57, 61, 62$_{n1}$, 63, 84, 502.
Poznan, 52.
Pozorofça, bk. Pasarofça, 3, 528.
Prag, 237, 354$_{n1}$.
Pravadi, 30n3, 39, 113.
Prekop, bk. Ur kapısı, 256.
Preveze, 105, 109, 123, 146.
Preveze boğazı, 123.
Prevlošna kalesi, 63$_{n1}$.
Prevalçina mevkii, 63.
Prevoloçna (Kazak hisarı), 63, 68.
Priştine, 138, 270.
Protestan mezhebi, 359.
Prusya ve Prusyalılar, 1, 48, 237, 238, 239, 240, 243, 248, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 359, 361, 362, 369, 372, 390, 413, 414, 425, 426, 466, 467, 470, 471, 482, 493, 500, 503, 507$_{n1}$, 521, 545, 559, 560, 561, 562, 567, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 579, 580, 582, 585, 587, 588, 589, 590, 591$_{n2}$, 593, 594, 629,

630, 531, 632, 633, 634, 635.
Pujin (Pozin) kalesi, 276.
Puri adası, 108$_{n1}$.
Prut nehri, 34$_{n2}$, 74$_{n1}$, 79, 80, 81, 89, 385, 386, 387, 427.
Prut galibiyeti, 85, 99, 244.
Prut maddesi, 149$_{n2}$.
Prut muahedesi, 84, 85, 86, 89, 94, 101, 149, 241, 250, 253, 326, 347, 365, 630.
Prut Seferi, 65, 72, 76.
Puşkarevka mevkii, 62.
Puzin kalesi, 275.

R

Raguza Cumhuriyeti, bk. Dubrovnik Cumhuriyeti, 146.
Rahmaniye, 513.
Rahova, 562.
Rakka, bk. Urfa, 101, 187, 230$_{n1}$, 384, 439.
Rakka eyâleti, 331.
Rakoçi ısyanı, 479$_{n1}$.
Rasiye (Rascie) kuvvetleri, 270$_{n3}$.
Raştad muahedesi, 102, 109, 236, 238, 247.
Rayhenbah muahedesi, 570.
Rayn nehri, 357.
Remle, 431, 433.
Remnik çayı, 552, 553.
Remnik siperleri, 552.
Ren nehri, 236, 353.
Reşid (mevkii), 512, 513, 514.
Reşt, 195.
Retmo (Giritte), 207$_{n1}$.
Revan, bk. Erivan, 174, 178, 183, 186, 193, 200, 201, 214, 218, 220, 221, 222, 227, 228, 230, 305, 318, 460$_{n4}$.
Revan eyâleti, 178.
Revan köşkü, 43, 44$_{n3}$.
Revan muharebesi, 306.
Revan odası, 328.
Riga, 49$_{n1}$, 50, 51, 56, 78.
Rips kontluğu, 630.
Rodnik, 3.
Rodos, 11, 302, 338, 340$_{n3}$, 400, 495, 496, 497.
Rodos adası, 44$_{n3}$, 196, 403, 483.
Rodos kalesi, 11$_{n2}$, 14, 43$_{n1}$.
Roma, 158$_{n3}$.
Roma İmparatorluğu, 290$_{n2}$.
Rubat kalesi, 267.
Rum ve Rumlar, 6, 74, 149$_{n2}$, 151$_{n1}$, 245, 319, 432$_{n1}$, 469.
Rumeli, 3, 4, 14, 32, 41, 65, 70, 71, 72, 74, 76, 78, 128, 130$_{n1}$, 138, 142, 180, 185, 192$_{n1}$, 209, 216, 255, 270, 303$_{n1}$, 315, 316, 326, 341, 367, 386, 410, 429, 436, 437, 439, 447, 462, 495, 535, 562, 566, 602, 615, 616, 617, 618, 624.
Rumeli eyâleti, 100$_{n1}$.
Rumeli Hıristiyanları, 98.
Rumeli Hisarı, 205.
Rumeli ıslahatı, 24$_{n2}$.
Rumeli Kazaskeri, 28.
Rumeli Kazaskerliği, 16.
Rumeli ve Anadolu Kazaskeri, 31.
Rumeli Payesi, 190, 234.
Rumiye, bk. Urmiye, 180, 193, 220, 455.
Rumiye kalesi, 221, 457.
Rusya ve Ruslar, 6, 11, 12, 13, 15, 18$_{n2}$, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68$_{n4}$, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 109, 149$_{n1}$, 175$_{n3}$, 178, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198$_{n2}$ 231, 232, 234, 235, 236$_{n2}$, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 274, 278, 279, 280$_{n1}$, 281$_{n1}$, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299,

301, 315, 320, 321, 325, 326, 331, 342, 345, 347, 350, 352, 354$_{n2}$, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375$_{n1}$, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 388$_{n1}$, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 429, 431, 432, 434, 444$_{n1}$, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 462, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 474, 475, 476, 478, 479, 482, 484, 485, 486, 487, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 509, 515, 516, 518, 519, 520, 521, 522, 523$_{n1}$, 524, 525, 528, 533$_{n1}$, 535, 536, 537, 538, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 552, 554, 555, 557, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 569, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 597, 600, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617$_{n1}$, 618, 619, 620, 621, 624, 626, 627, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635.
Rusya-Avusturya seferi, 318, 319.
Rus Baltık filosu, 393.
Rus çarhğı, 6.
Rusçuk, 130, 204$_{n1}$, 366, 385, 409$_{n2}$, 410, 411, 419, 420, 421, 437, 535, 541, 542, 547, 548, 562, 568, 569, 570, 571$_{n1}$, 580, 618.

S

Sabuncu köyü, 30.
Sadâbâd (Kağathane âlemleri), 163, 212, 213, 474.
Sadâbâd kasrı, 163$_{n3}$, 164.
Safed, 433.
Safevîler, 455.
Safeviye hânedanı, 302, 312.
Safeviye ricali, 310.
Safeviye saltanatı, 223.
Safeviye Şahlığı, 187.
Sa'id (mevkii), 430, 511, 514, 517, 603, 604.
Sakız adası, 9, 95$_{n1}$, 212, 285, 339, 400.
Saksonya, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 244, 344, 353, 358.
Salıpazarı, 165$_{n1}$.
Salihiye mevkii, 432, 433.
Samara kalesi, bk. Yeni kale, 84, 85$_{n2}$, 94$_{n2}$, 224.
Samar suyu, 97$_{n1}$.
Samarcık kalesi, 76.
Samarcık palangası, 76.
Samarcık suyu, 76.
Samsoncubaşı, 333.
Samsun, bk. Canik, 449, 583.
Samuel manastırı, 550.
Sancağ-ı Şerif, 37, 205, 206, 218, 525, 532, 580, 622.
Sapaç kalesi, bk. Böğürdelen kalesi, 290$_{n2}$.
Saraçhânebaşı, 16-17.
Saray-ı Cedid-i âmire, (şimdiki Topkapı sarayı), 26.
Sarayburnu, 41, 43.
Saray balıkhânesi, 43.
Sardunya, 143$_{n3}$, 237, 238, 247, 248$_{n1}$, 351$_{n1}$.
Sarıgüzel, 156.
Sarmaşık Direkli, 317.
Sarıyer, 527$_{n2}$.
Saruhan sancağı, 436.
Sava nehri, 116, 117, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 143$_{n2}$, 144, 276, 290, 526.
Sâve, 456.
Savua, 239.
Savuçbudak, 608.
Sayda, 433, 440, 606.
Sayda eyâleti, 432, 441, 605.

Sekbanbaşı, 25, 27.
Sekban faaliyetleri, 3.
Selânik, 20, 36_{n1}, 38_{n4}, 70_{n1}, 93, 103, 302, 378_{n1}, 394, 395.
Selimiye sancağı, 3.
Sel kapısı, 330.
Selmas kasabası, 179, 186_{n2}, 193, 221.
Semendire, 3, 133, 135, 138, 142, 144, 286, 525_{n3}, 526, 528, 531, 557.
Semendire kalesi, 281, 555.
Semerkand, 232_{n1}, 242.
Sen Gotar muharebesi, 387.
Sen Jorj nişanı, 543.
Senöztaş (Yevstafiy), Rus kalyonu, 399.
Septe boğazı, 393_{n1}.
Serbest levend, 624.
Serçınar ovası, 608_{n1}.
Serez, 68_{n4}, 618.
Serigo adası, bk. Çuka adası, 107, 108_{n1}, 112, 146.
Serkân, 186_{n2}.
Seyistan, 310.
Seym (Diyet meclisi), 360.
Sığınak Ermenileri, 198.
Sığrı limanı, 341.
Sırbistan ve Sırblılar, 3, 67, 74, 128_{n2}, 270_{n3}, 289, 290, 379_{n1}, 555, 556.
Sırb âsileri, 525.
Sırb-ı Cedid kuvvetleri, 379, 383.
Sırbistan hıristiyanları, 70.
Sicilya adası, 236, 247, 248_{n1}.
Sicilyateyn, 507_{n1}.
Sicilyateyn ahidnâmesi, 633.
Sicilyateyn devletleri, 344_{n1}.
Sicilyateyn hükümeti, bk. Napoli hükümeti, 588.
Silâhdar ocakları, 622.
Silezya, 239, 342_{n2}, 347, 351, 352, 353, 356, 357_{n2}.
Silistre, 411, 419, 420, 421, 422, 475, 495, 503, 518_{n1}, 548, 570, 574, 575, 580, 591, 612, 618.
Silivri, 16, 33, 34.
Simolensk, 57.
Sin (Sing) kalesi, 109.
Sind (İndus) nehri, 299, 300_{n2}.
Sine, 181, 186_{n2}.
Sinop, 14, 93, 408, 449, 477, 539.
Sinop kalesi, 483.
Sipah Ağası, 28.
Sipah çarşısı, 205, 217.
Sipah Ocakları, 622.
Siret nehri, 80, 386, 552.
Sisam adası, 404.
Sivas, 39_{n1}, 136, 310, 317, 447, 449.
Sivastopol, bk. Avlita, 448, 483, 538, 539.
Siyret nehri, 550.
Soğuk çeşme kapısı, (Park kapısı), 216.
Soğucak, 449, 450, 495, 502, 582.
Soğucak kalesi, 326, 482.
Sofa köşkü, 44_{n3}, 217.
Sofular hamamı, 214.
Sofya, 70_{n1}, 136, 142, 269, 271, 281, 525, 527_{n2}, 528, 529, 578.
Sohum kalesi, 326.
Sorika, 259.
Stralsund, 95.
Stuart hanedanı, 240.
Suda kalesi, 108.
Suecava, 427.
Sukuvvza mevkii, 291.
Suriye, 3, 403, 404, 431, 436, 440, 503, 509, 604, 605, 606, 607,
Sultaniye, 34_{n2}. 156_{n3}, 186.
Sultanönü sancağı, bk. Eskişehir, 32.
Sultan Selim camii, 154_{n1}, 328_{n2}.
Sultan Selim semti, 161, 207.
Sultan Süleyman camii (Belgrad kalesinde), 121_{n1}.
Sulâle-i Cengiziye, 444_{n1}.
Süleymaniye, 608_{n1}.
Sünne boğazı, 565, 575.
Sütlüce, 486.
Sütlüce Karaağası, 212.
Süveyş, 511.

Ş

Şahcihanâbâd (Delhi'nin eski adı), 299, 300_{n2}.
Şahseven aşireti, 185, 198.
Şam, 3, 5, 233, 431, 432, 433, 434, 439, 441, 605, 606, 608, 615, 625.
Şamahi, Şemahi, 173, $186n_2$, 187, 188, $189n_1$, 191, 193, 195, 196, 201, $219n_2$, 222, 227, 228, 300, 406_{n2}.
Şansi kasabası, 530.
Şarki Karahisar, 21.
Şebeş, 530, 531, 532, 533_{n1}, 534, 549, 555.
Şebeş kalesi, 132_{n3}.
Şebeş muharebesi, 532.
Şehirköy, 138, 269, 271.
Şehriban kalesi, 423.
Şehrizur, 4, 33_{n2}, 174, 226, 459_{n3}, 462.
Şehrizur eyâleti, 77_{n2}.
Şehrizur kalesi, 608_{n1}.
Şehzâdebaşı, 327.
Şemsi Paşa iskelesi, 164_{n2}.
Şerefâbâd, kasrı 164.
Şerif ailesi, 5.
Şeyhulbeled, 430.
Şıkk-ı sâni defterdarı, 140.
Şıkk-ı salis defterdarı, 140.
Şiî İranlılar, 312.
Şilezvig dukalığı, 244.
Şira körfezi, 237_{n1}.
Şiraz, 220, 313, 460, 463, 464.
Şirin beyler, 130, 407_{n2}.
Şirvan, 173, 176, 177, 178_{n2}, 186_{n2}, 187, 188, 189, 190, 193, 195, 196, 200_{n1}, 219_{n2}, 222, 227, 228, 249, $250n_1$, 252, 406_{n2}.
Şirvan hanlığı, 201.
Şumnu, 413, 419, 420, 421, 425, 534, 535, 555, 557, 575, 577, 580, 620.
Şumnu ordugâhı, 422.
Şüster, 179.

T

Tabak köprüsü muharebesi, 554.
Taganroy kalesi, bk. Taygan kalesi, 67.
Taganrug kalesi, 376.
Tahran, 309, 464.
Taif, 607.
Taksim, 329.
Talimhâne kapısı, 218.
Taman, 326, 450, 542, 469, 490, 493, 494, 499, 519, 592.
Taman adası, 2.
Taman kalesi, 192_{n1}, 408, 409.
Tamış nehri, 137.
Tanta, 603.
Tarım, 186.
Tashihli, 33_{n3}.
Tasuç kasabası, 179.
Taşoz adası, 404.
Tatar ve Tatarlar, 13, 14, 18, 19_{n1}, 22_{n2}, 78, 119, 129, 228, 250_{n1}, 251, 253, 374, 387, 406_{n1}, 407, 410, 417_{n1}, 419, 422, 432, 444_{n1}, 448, 452, 491.
Tatar Kuvvetleri, 385, 407.
Tatarsk mevkii, 57.
Tavat (Gürcü beyleri), 20.
Tavuk pazarı, 26.
Tayfur kalesi, 585.
Taygan kalesi, bk. Taganroy kalesi, 67, 84, 85_{n2}, 91, 92.
Teb, bk. İstefe, 103, 107.
Tebriz, 166, 173, 174, 175, 179, 180, 183, 186_{n2}, 187, 193, 195, 199, 200, 201, 203, 218, 219, 220, 222, 228, 307, 312.
Teke, 378.
Tekfur sarayı, 158.
Tekirdağı, 132, 159_{n1}, 277, 497, 559.
Tekke burnu, 530.
Temeşvar (Temışvar), 4_{n2}, 70_{n1}, 114_{n2}, 116, 126, 127, 132_{n3}, 136, 144, 238, 272, 282, 283_{n1}, 288, 523_{n1}, 530, 531.

Temeşvar eyâleti, 235, 315.
Temeşvar kalesi, 2, 128.
Temim kabilesi, 441.
Temrek mevkii, 2, 326.
Tepebaşı, 330.
Terakkili, 33_{n3}.
Terek, 251_{n2}.
Tergovişte, 129, 131.
Tersane, 205.
Tersane bahçesi, 165, 166, 212.
Tesalya, 130_{n1}.
Tevkiî, bk. Nişancı, 148.
Tiflis, 174, 177, 183, 186_{n2}, 188, 201, 219_{n2}, 222, 223, 227, 228, 231, 504, 506_{n1}, 520, 536, 582, 587, 592.
Timarlı humbaracılar, 324.
Timarlı levend, 624.
Timarlı süvariler, 9, 623.
Timar teşkilâtı, 325.
Timok çayı, 144, 272, 273.
Tinos-Tanos adası, bk. İstendil adası, 103, 112.
Tırhala, 103, 129, 615_{n2}.
Tırhala Yenişehiri, 103, 130.
Tiryeste, 586.
Tokat, 202, 317.
Tolça-Tolçı, 387, 389, 410, 411, 412, 419, $569n_1$, 575, 581.
Tolçi kalesi, 576_{n1}.
Tomtom mahallesi, 330.
Topçu askeri, 2.
Topçu ocağı, 323, 481.
Tophane, 102, 329, 330, 342, 526_{n1}.
Tophane çeşmesi, 328, 329.
Topkapı sarayı, bk. Yeni-saray, 40, 211.
Topkapı semti, 165_{n7}.
Toptaşı, 324.
Toren (Torino), 362, 493_{n1}, 630, 632.
Toren limanı, 579.
Torn, 59.
Tor partisi, 240_{n1}.
Tors, 193.
Toskana, 283, 392_{n1}.
Tosya, 77_{n2}.
Totrakan, 419, 421.
Tozanlı, 317.
Trablusgarb, 3, 438.
Trablusgarb eyâleti, 4.
Trabzon, 14, 21, 30_{n3}, 38, 190, 257, 318, 377, 436, 439, 447, 460_{n4}, 582, 584, 610, 611.
Trabzon eyâleti, 449.
Trabzon sancağı, 609.
Trakya, 130_{n1}.
Transilvanya, bk. Erdel, 82, 309_{n1}, 547_{n2}.
Transilvanya dağları, 522.
Travendal muahedesi ve sulhu, 49, 50.
Travnik, 275, 528.
Travnik sahrası, 274.
Tripoliçe, 395, 396, 435.
Tula, 58.
Tuna nehri, 4, 13_{n2}, 78, 79, 80, 119, 127, 129, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 144, 145, 149, 262, 265_{n2}, 272, 273, 282, 286, 288, 290, 292, 326, 367, 375, 386, 387, 389, 410, 411, 412, 414, 419, $421n_1$, 424_{n2}, 494_{n1}, 501, 522, 530_{n2}, 531, 534, 540, 550, 552, 554, 561, 565, 566, 568, 570, 571_{n1}, 572, 574, 575, 576_{n1}, 580, 588, 622.
Tuna boyu sancakları, 14.
Tunca nehri, 39, 40.
Tunus, 3, 438, 564.
Tunus eyâleti, 4.
Tunus Ocağı, 601.
Turla nehri, bk. Dinyester nehri, 65, 77_{n1}, 79, 258_{n1}, 378, 379, 382, 384, 453, 522, 587, 588, 590, 592.
Turnacıbaşı, 22, 24_{n1}.
Tuzla mevkii, 407.
Tüfekciyan, 624_{2n}.
Türkiye, Türkler ve Türk, 20, 59, 61_{n2}, 65, 66, 67_{n2}, 68, 69_{n2}, 70, 74, 75, 79, 82, $83n_1$, 84, 85, 92, 93, 94_{n2}, 95, 102, 111, 122, 131, 141, 150, 151, 158, $159n_1$, 162_{n1}, 170, 237, 243, 248, 250, 270_{n2}, 279_{n2}, 301, 315, 321, 322, 324, 328, 342, 344_{n1}, 348, 353, 354, 361, 362, 366, 367, 372, 384, 396, 402, 414, 424_{n2}, 451, 465, 468, 469, 480, 482, 483, 485, 488, 489, 490_{n1}, 491, 492, 495, 500, 502, 503, 515, 520, 521, 533, 585, 588_{n2}, 595, 626, 629, 632, 633, .
Türkmen aşiretleri, 316.
Türkmen iskânları, 7.

U

Uçakof nehri, bk. Özi nehri, 585.
Ukrayna, 57, 58, 60, 76, 77, 78, 235, 252, 378, 380, 383.
Ukrayna Kazakları, 57.
Una nehri, 144.
Urban (Çöl Arapları), 431.
Urban şekaveti, 3, 4.
Ur boğazı, 11_{n2}, 408.
Urfa, bk. Rakka, 7, 316, 439, 512.
Ur geçidi (Prekop berzahı), 405.
Ur kalesi (Kırım hududunda), 76, 407.
Ur kapısı, bk. Prekop, 13, 256, 257, 266, 407.
Urkapı kalesi, 256.
Urkapı istihkâmları, 257.
Urmiye, bk. Rumiye, 180.
Ursova, 572.
Usturumca kalesi, 274, 276_{n2}.
Utreht muahedesi, 235, 239.
Uzeyir, 613.

Ü

Üç- kilise, 193.
Ülgün-Ülkün, 124, 146, 388_{n1}, 395, 435.
Ümmet-i Muhammed, 204.
Ürgüp, 156.
Üsküdar, 27, 156, 164_{n2}, 201, 202, 203, 205, 209, 218, 324.
Üsküp, 138, 270.

V

Valide camii, bk. Yenicami, 156, 211, 327.
Valide Sultan sarayı, 110, 112.
Valide Sultan yalısı, 212.
Vallievvo, 270_{n3}.
Van, 39_{n2}, 174, 175, 201, 223, 302_{n1}, 306.
Varadin, 109, 116, 119, 128, 276, 288, 327.
Varadin bozgunu, 122.
Varadin kalesi, 118.
Varadin mağlûbiyeti, 147, 148.
Varadin meydan muharebesi, 118, 126, 127, 131, 135, 139, 235_{n1}.
Varela mütarekesi, 574.
Varen, 545_{n3}, 635.
Varen muahedesi, 546.
Varinci köyü, bk. Varnitzi köyü, 64.
Varna, 30, 38, 419, 421, 501, 502, 503, 567.
Varna kalesi, 483.
Varnitzi köyü, bk. Varinci köyü, 64.
Varşova, 52, 53, 251, 358, 360_{n2}.
Vaysemberg muharebesi, 354_{n1}.
Vaythal muahedesi, 353.
Vehhâbîler, 441, 607.
Vehhâbîlik, 607.
Vehhâbî mezhebi, 442.
Venedik ve Venedikliler, 9, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 122, 123, 124, 138, 141, 144_{n1}, 145, 146, 158_{n1}, 234_{n1}, 235, 245, 246, 248, 254, 315, 319, 322, 388_{n1}, 393_{n1}, 398, 401, 476, 507_{n1}, 522, 559, 626.
Venedik Balyozu, 101.
Venedik Beyzâdeleri, 105.
Venedik seferi, 72, 97, 98, 109.
Versay muahedesi, 344, 466.
Vezir bahçesi kasrı, 165.
Vezneciler, 217.
Vidin, 4_{n2}, 136, 138, 142, 149, 255,

261, 265, 267, 268, 272, 273, 274, 277, 278, 281, 282, 395$_{n4}$, 411, 522, 523$_{n1}$, 525, 529, 530, 532 534, 541$_{n1}$, 548, 556, 562, 563, 566, 570, 580, 618.
Vidîn kalesi, 262, 325.
Vig partisi, 240.
Vilçitrin, 100, 138, 270.
Vilnov, 55.
Vistül nehri, 55.
Viyana, bk. Beç, 95, 109, 138, 140$_{n3}$, 142, 146$_{n2}$, 148, 151, 158$_{n3}$, 159$_{n2}$, 170, 272, 493$_{n1}$, 522, 572.
Viyana muahedesi, 11, 236$_{n2}$, 245.
Vize, 519, 541.
Volinya, 55.
Voniçe, 146.
Voniçe kalesi, 123.
Voronej, 58, 494.
Vorskla karargâhı, 60.
Vorskla nehri, 61.
Vurtenburg, 134.

W

Wesenberg, 50.
Wloklavvek mevkii, 55.

Y

Yafa, 431, 433, 440.
Yagellon ailesi, 356$_{n2}$.
Yagodin, 3, 138, 269.
Yagorvat sahrası (Kagavort, Kagavert), 305.
Yahudi ve Yahudiler, 20, 329$_{n1}$, 432$_{n1}$.
Yahudiler çarşısı, 339.
Yahya kethüda mahallesi, 330.
Yahya Reis mahallesi, 330.
Yalı köşkü, 40$_{n2}$, 44$_{n3}$.
Yalıköyü, 156$_{n3}$.
Yalova (Yalakâbâd), 329.
Yalta, 483.
Yanya, 109, 439.
Yapagıcı, 32.
Yaroslav, 78.
Yaroslav muahedesi, 74.
Yassıtepe, 376, 380.
Yaş, 78, 79, 80, 129, 291, 292, 375, 379, 380, 384, 385, 386, 495$_{n2}$, 528, 537, 540, 549, 550, 591.
Yaş muahedesi, 591, 592, 593, 594, 621, 631.
Yediçikül kabileleri, 422.
Yedi Sene Muharebesi, 342, 344, 352, 355, 356, 631.
Yedikule, 73$_{n1}$, 76, 91, 92, 414, 505, 515$_{n1}$, 585, 586$_{n1}$.
Yedikule zindanı, 40$_{n1}$.
Yedisan (Nogay), 422.
Yedisan Tatarları, 405.
Yediyol, 67$_{n2}$.
Yemame kıt'ası, 441.
Yemeklik mevkii, 132.
Yemen, 438.
Yemiş iskelesi, 205.
Yenibahçe, 28.
Yenbû kasabası, 431.
Yenicami bk. Valide camii, 45, 156, 211, 336.
Yeniçeri ve Yeniçeriler, 25, 26, 37$_{n1}$, 87.
Yeniçeri askeri, 2.
Yeniçeri ocağı, 8, 18, 44.
Yeniçeri Ortaları, 264$_{n1}$.
Yenihan, bk. Yıldızeli, 317.
Yenikale, bk. Samara kalesi, 84, 137, 267, 293$_{n1}$, 326, 369, 408, 409, 413, 417, 418, 422, 423, 445, 448, 488.
Yeniköy, 132.
Yeni Palanga, 127.
Yeni Pazar, 138, 270, 421, 616.
Yenisaray, bk. Topkapı sarayı, 40, 327.
Yeni Sırbistan (Özi ve Bog nehirleri arası), 368.
Yenişehir (Tırhala'nın), 40$_{n1}$, 103, 130 323$_{n2}$.

Yergöğü, bk. Giurgiu, 385, 414, 529, 548, 549, 567, 568, 569, 577.
Yergöğü kalesi, 410, 535.
Yezd, 173, 228.
Yezdicürd, 199.
Yılan adası, 538.
Yıldızeli, bk. Yenihan, 317.
Yozgat, 612.
Yoztaş (Yüztaş) limanı, 402.
Yörük aşireti, 7.
Yukarı Avusturya, 237.
Yunanistan, 147$_{n1}$.
Yunan-ı Kadim Cumhuriyetleri, 521.

Z

Zabaş boğazı, 326.
Zadra, bk. Zara, 110, 124, 146.
Zağarcıbaşı, 333.
Zağarcı Ortası, 382, 619.
Zamm-ı maaşlı, 33$_{n3}$.
Zanta adası, 245.
Zanta muharebesi, 235$_{n1}$, 387.
Zaporog Kazakları, 61, 77.
Zara, bk. Zadra, 110.
Zaritsinka mevkii, 256.
Zeamet teşkilâtı, 325.
Zemlin, 530.
Zemniçe, 571$_{n1}$.
Zencan, 186.
Zend, 455, 608.
Zend Ali Kulu Han aşireti, 313, 455 456.
Zendiye hükümdarları, 464$_{n1}$.
Zengi nehri, 178$_{n4}$.
Zemon (Zemlin), 117, 143.
Zevî Zeyd ailesi, 5.
Zeydî imamları, 438.
Zile, 317.
Zincan, 311$_{n3}$.
Zips kontluğu, 362.
Ziştovi, 571, 574, 580, 591.
Ziştovi muahedesi, 570, 594, 621. 631.
Zonguldak kalesi, 483.

Harita 1 — Osmanlı devletine tâbi kuzey Karadeniz mıntakasını gösterir harita.

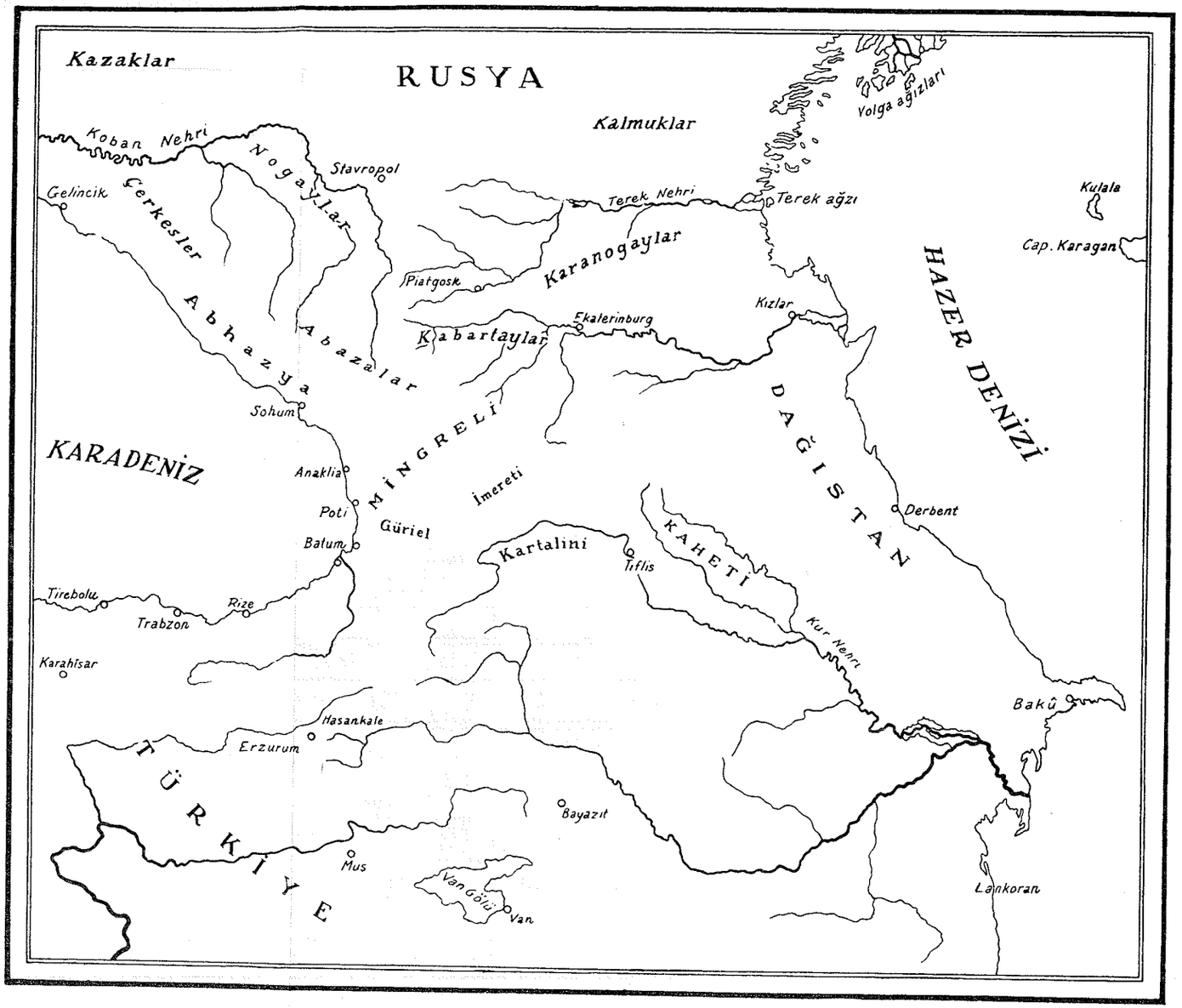

Harita 2 — XVIII. asır vekayii dolayısiyle Kafkas kıtası haritası.

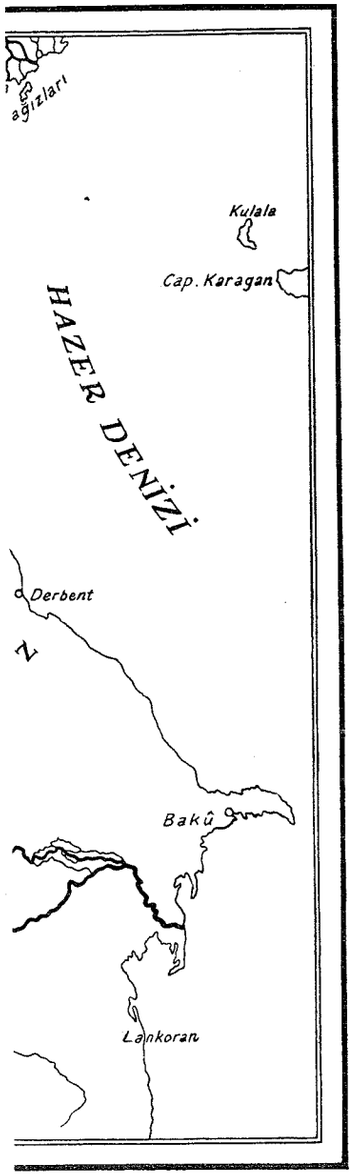

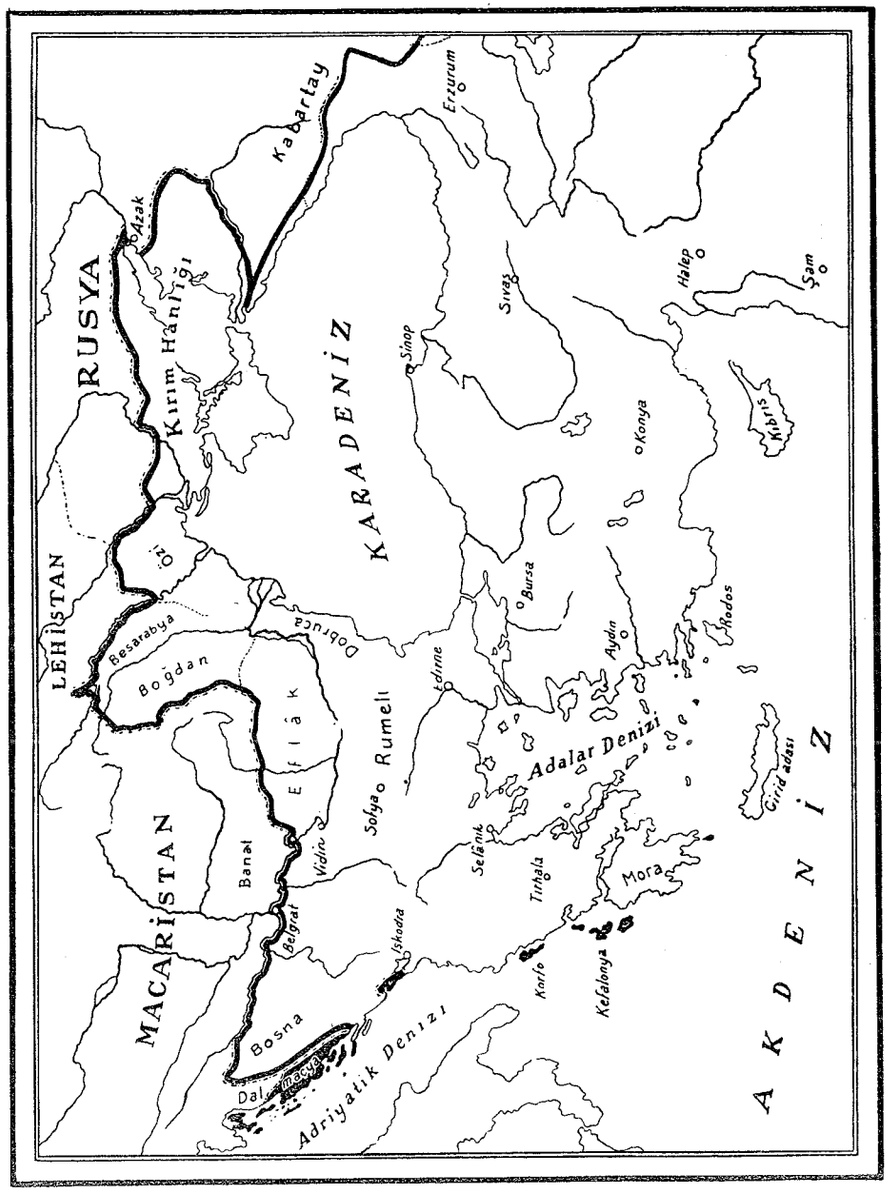

Harita 3 — Prut andlaşması ile Azak kalesinin geri alınması.

Harita 4 — Pasarofca andlaşması haritası (1718).

4ª — Belgrad andlaşması

Osmanlı Tarihi C. IV

Harita 5 — Küçük Kaynarca andlaşması (1774).

Harita 6 — Yaş andlaşması ile hududları gösterir harita (1792).

Harita 7 — 1768 muharebesi ve Mora ihtilâli dolayısiyle Mora'yı gösteren harita.

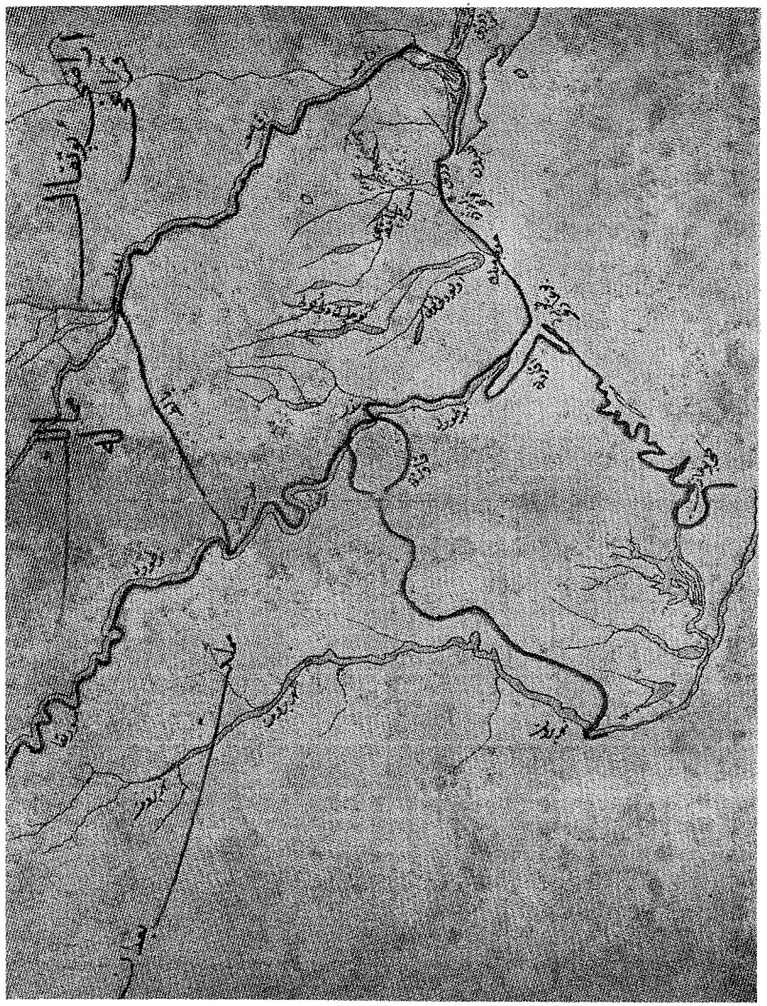

Res. 1 — 1768 ve 1787 deki Osmanlı - Rus muharebeleri dolayısiyle Bucak arazisi haritası.

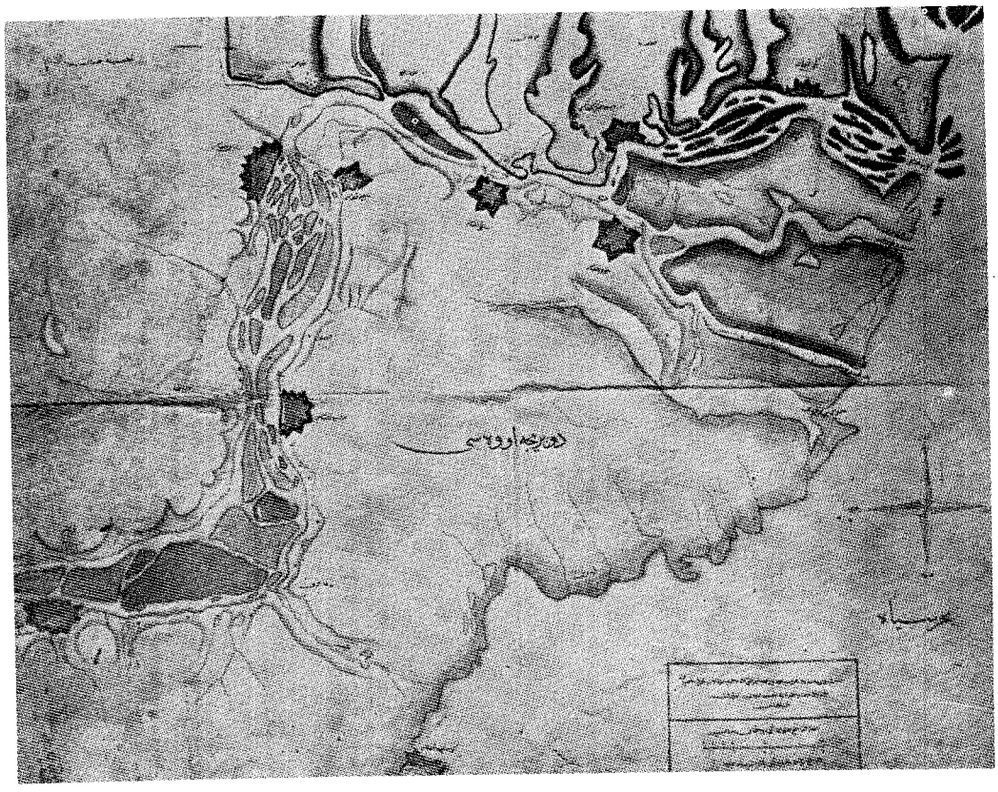

Res. 2 — Silistire ile Tuna mansabı arasındaki arazi.

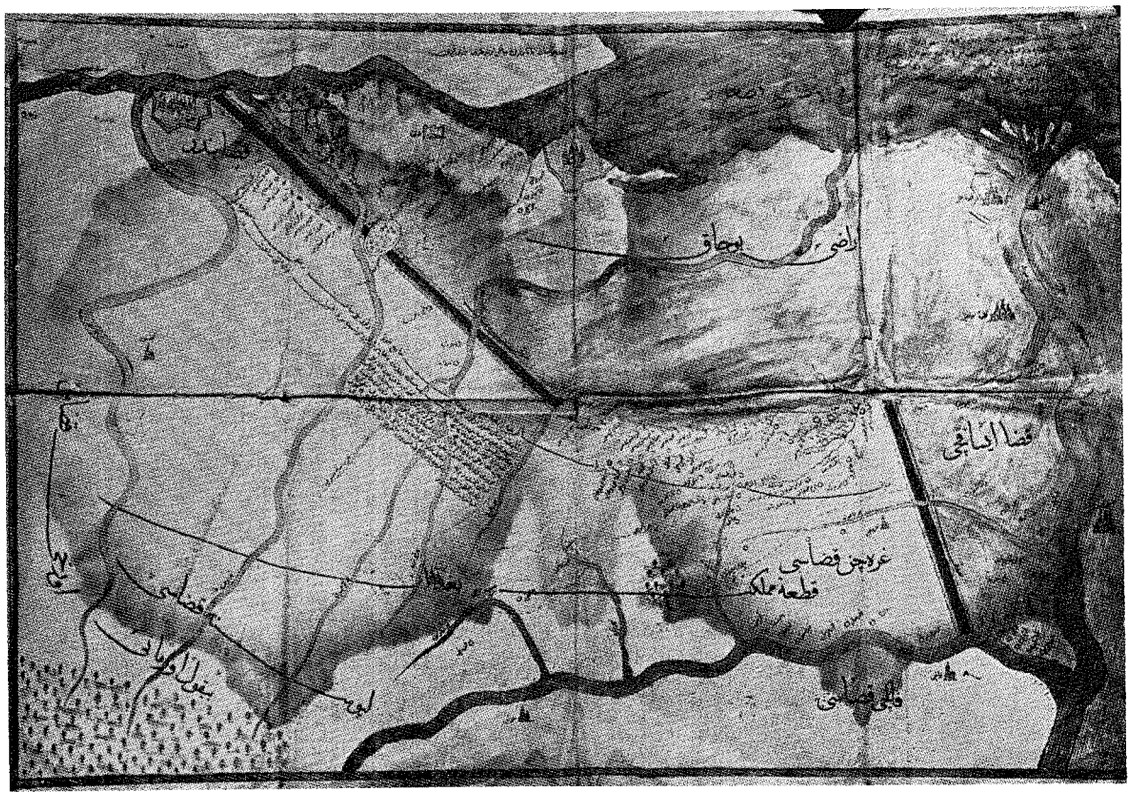

Res. 3 — Bucak arazisini gösteren takribi harita.

Osmanlı Tarihi C. IV

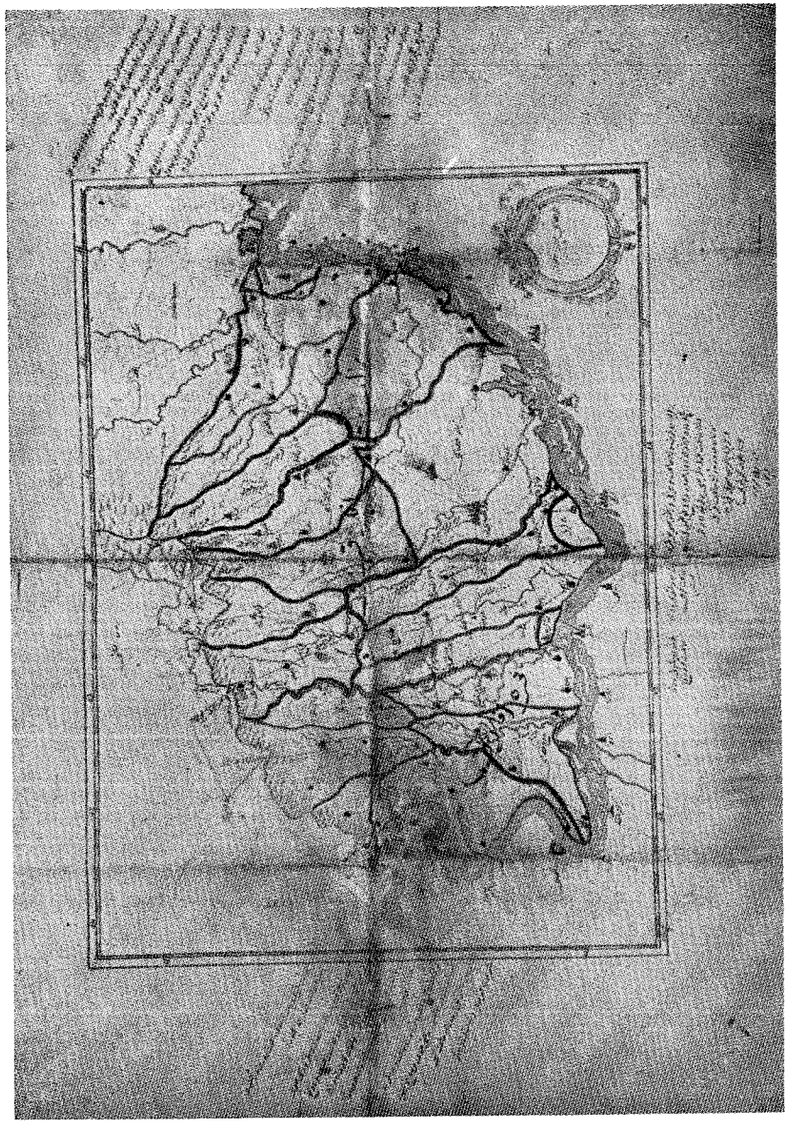

Res. 4 — Eflak kıtasını gösteren XVIII asırda yapılmış harita.

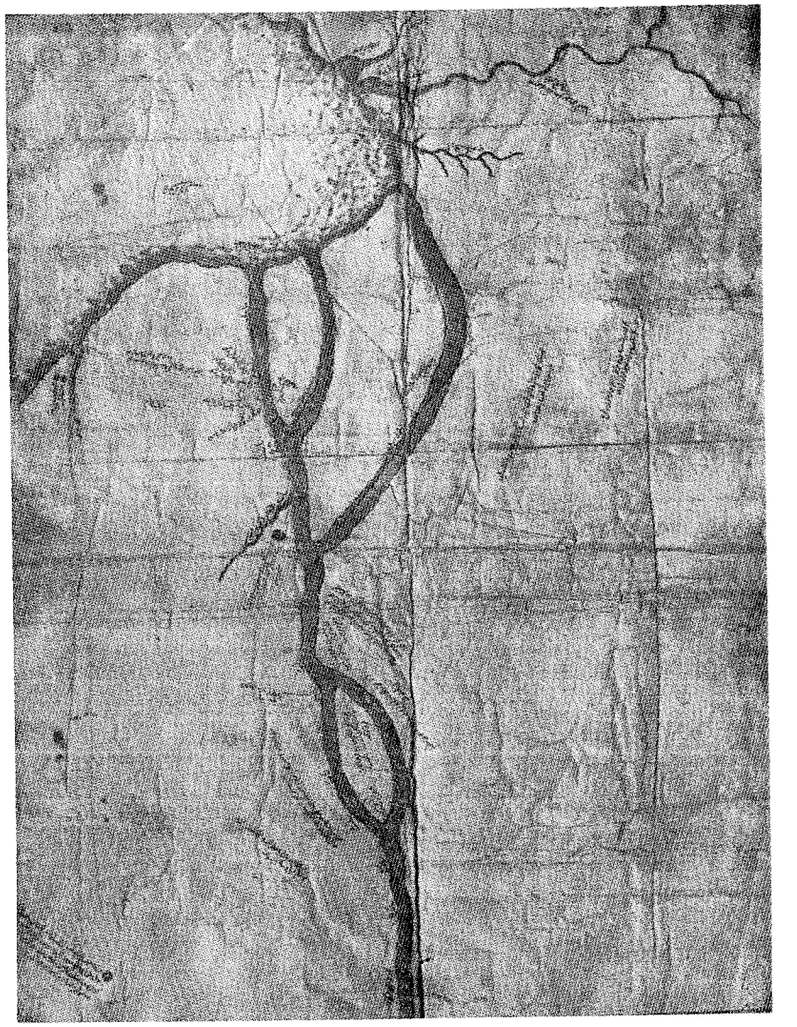

Res. 5 — Azak ve Ten (Don) nehri haritası.

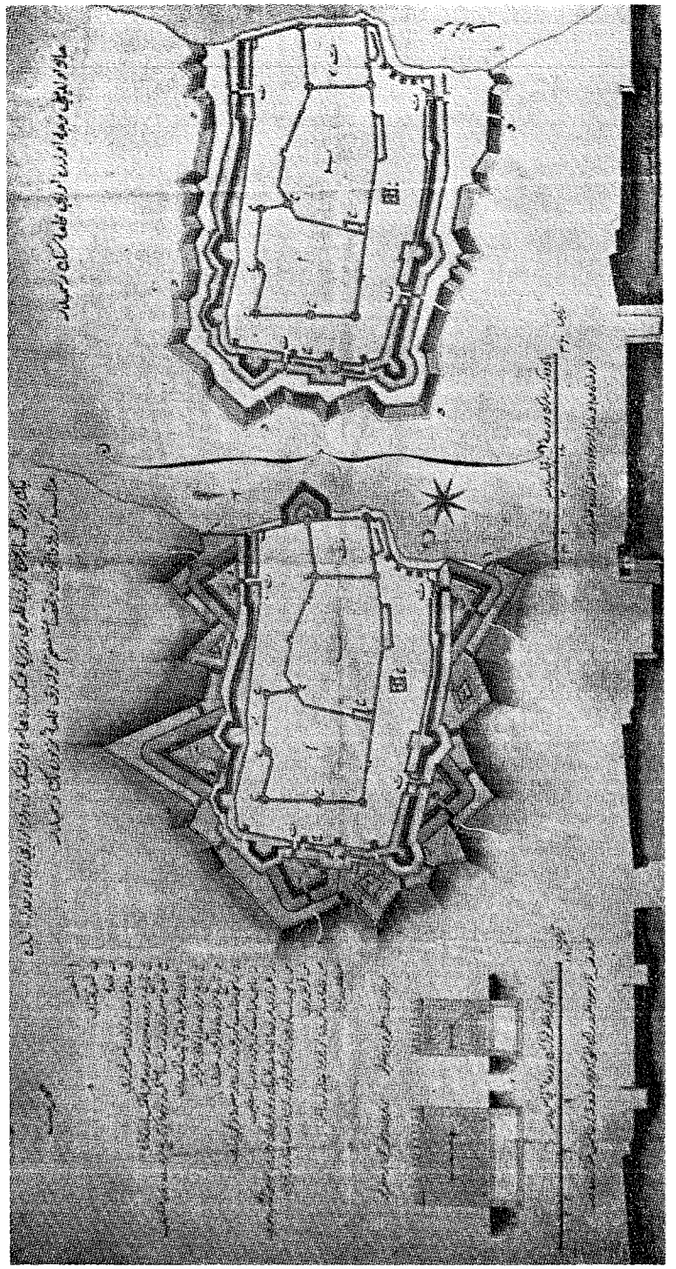

Res. 6 — Özi kalesinin XVIII. asrın ikinci yarısında yapılmış olan plânı.

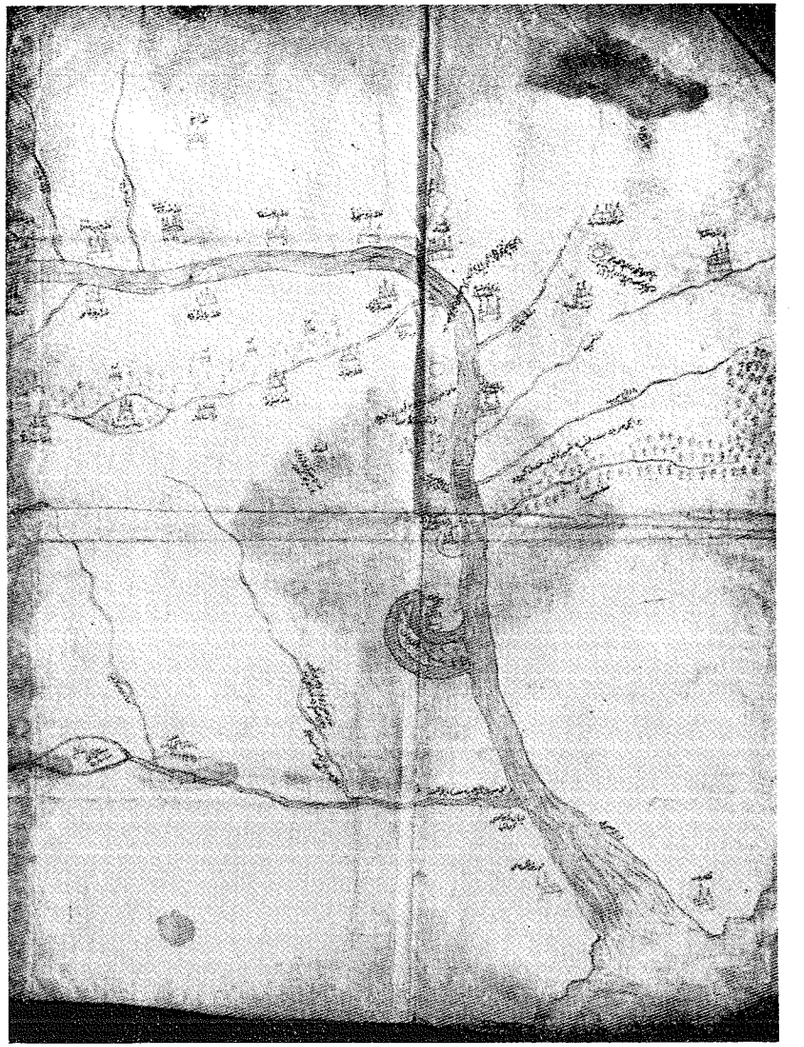

Res. 7 — Özi (Dinyeper) nehri etrafındaki kalelerin plânı.

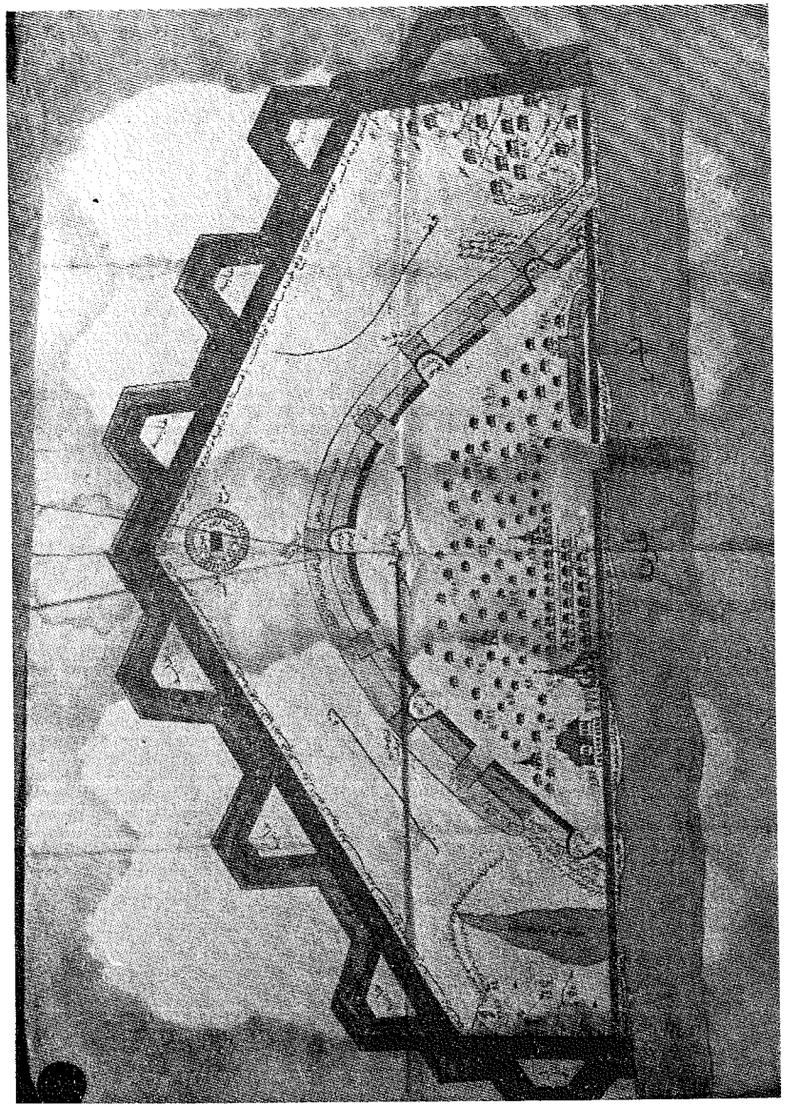

Res. 8 — XVIII. asrın ikinci yarısı içinde yapılmış olan İsmail kalesi planı.

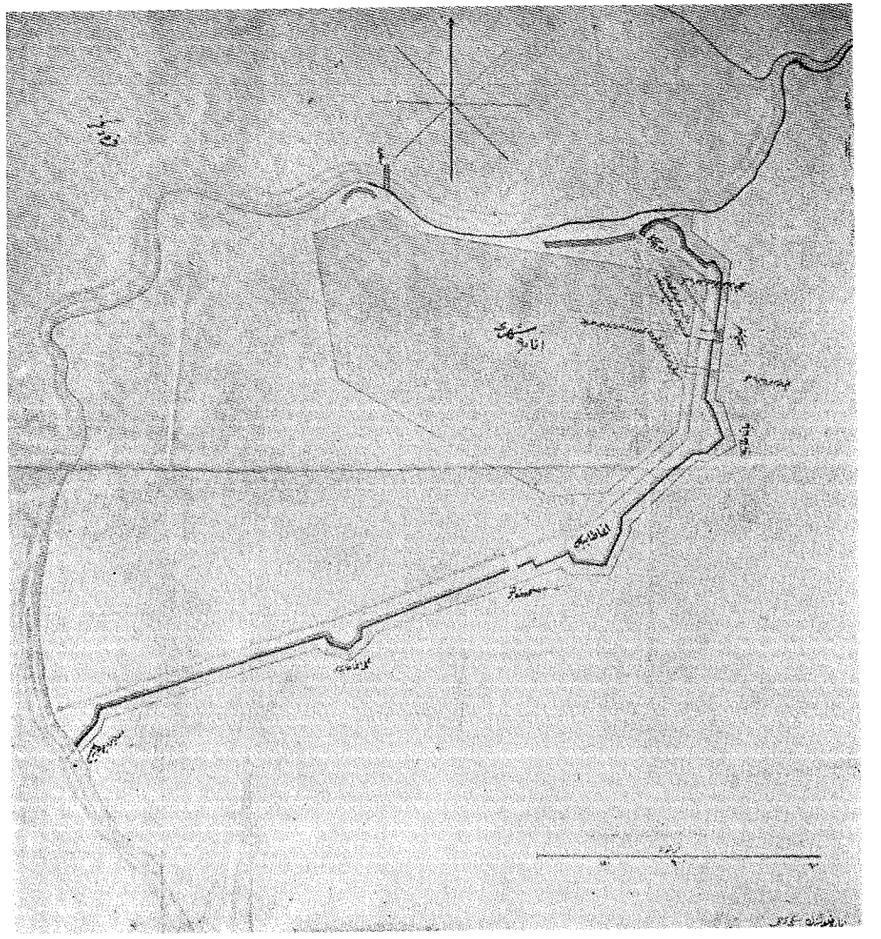

Res. 9 — Doğu Karadeniz'de meşhur Anapa kalesinin plânı.

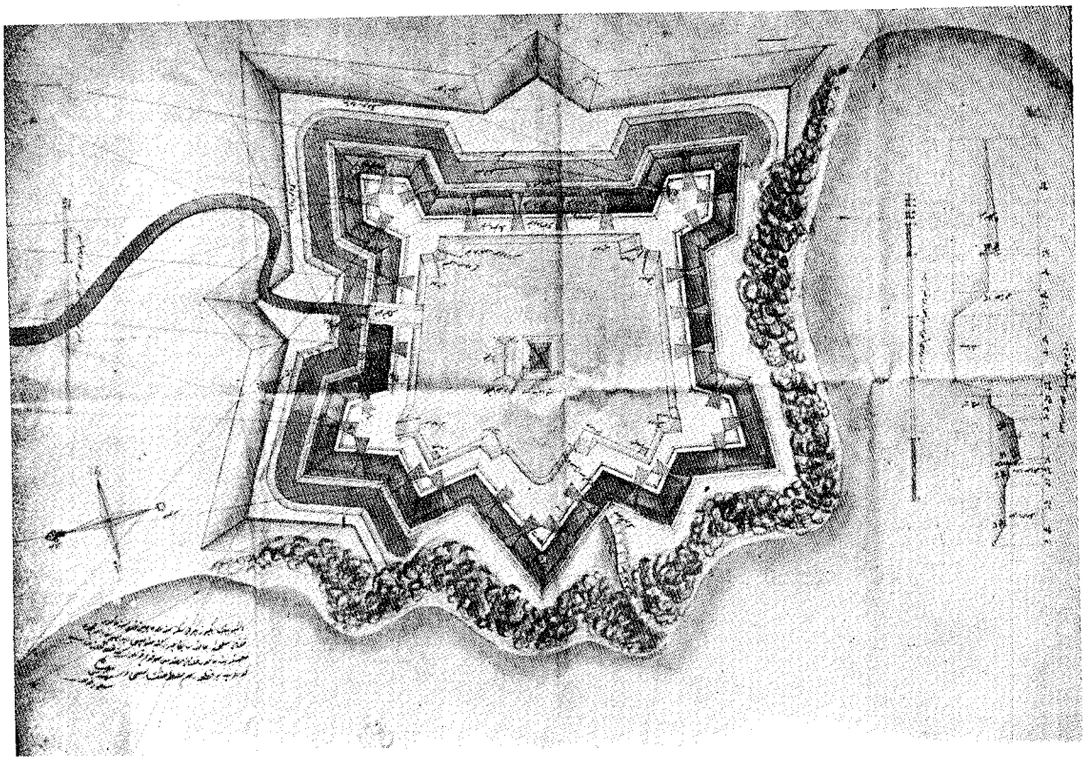

Res. 10 — Maçin kalesinin XVIII. asırda yapılmış plânı.

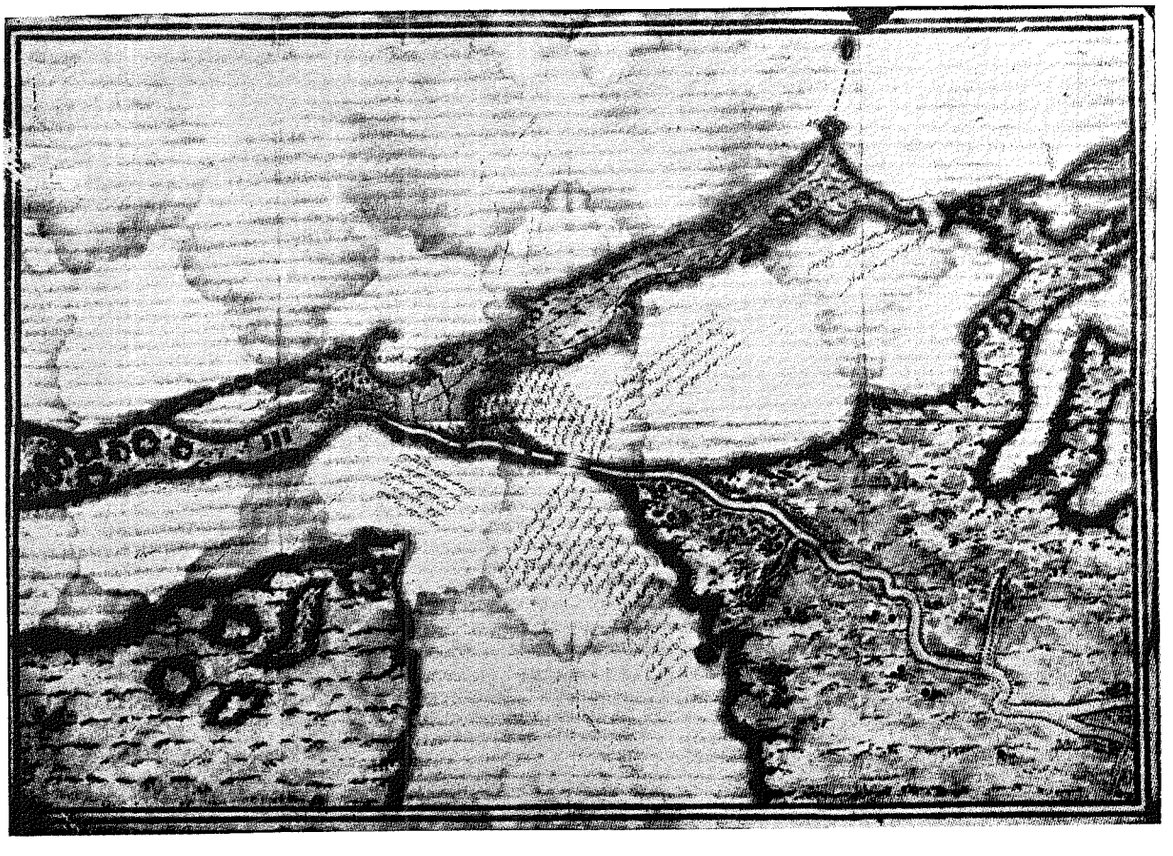

Res. 11 — XVIII. asrın ikinci yarısı içinde yapılmış olan İskenderiye plânı.

Osmanlı Tarihi C. IV

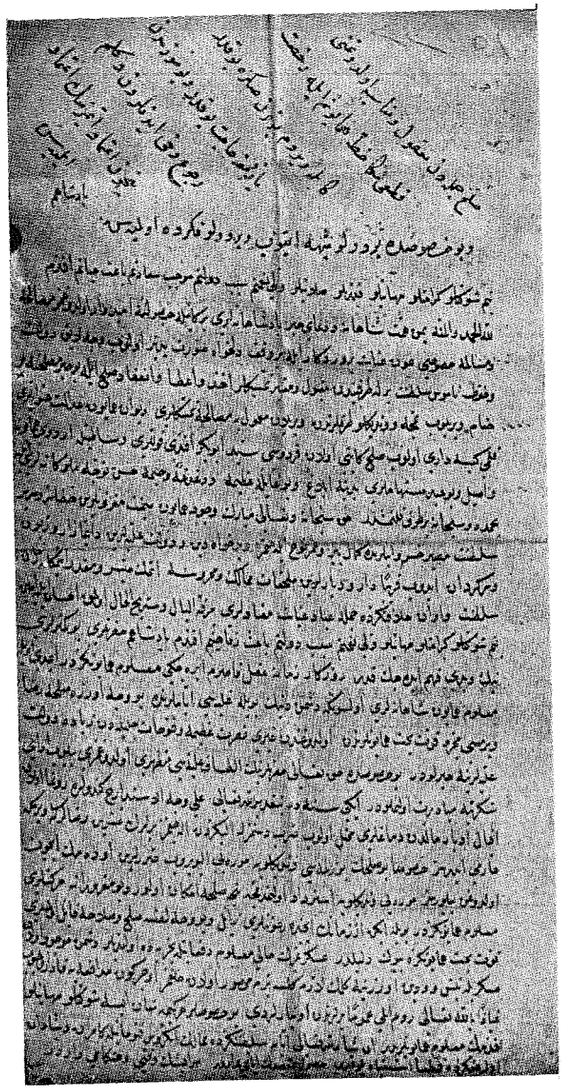

Res. 12 — Sulh akdi hakkında Damad İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'e takdim ettiği takrir üzerine Padişah'ın müsaadeyi havi Hatt-ı hümayunu.

Res. 13 — Pasarofca andlaşmasını yapan murahhaslar.

Res. 14 — İkinci Mustafa'nın oğlu Sultan I. Mahmud.

Res. 15 — III. Ahmed'in oğlu Sultan III. Mustafa.

Res. 16 — III. Ahmed'in oğlu Sultan I. Abdülhamid.

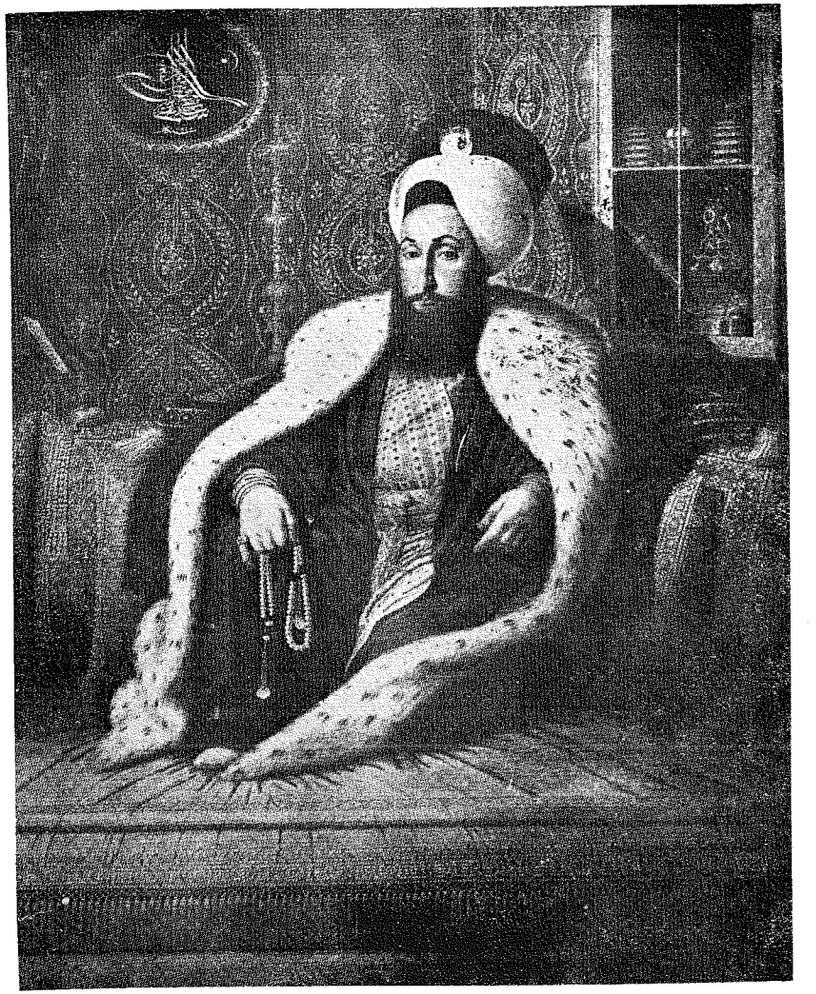

Res. 17 — III. Mustafa'nın oğlu Sultan III. Selim.

Res. 18 — İran Şahı Nadir Şah.

Res. 19 — İran Şahı Kerim Han